796/9
8 - OCT. 2019

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

MÁSODIK KÖTET.

UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI TEHNOLOGIE - TÂRGU MUREȘ
19 45
GEORGE EMIL PALADE
HUNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA
TÖRT. és RÉG. TÁRSULAT
15 IUN. 1973
14752
BIBLIOTECA INST. PED
KÖNYVTÁRA
- Marosvásárhely

UNIVERSITATEA
DE MEDICINĂ, FARMACIE, ŞTIINŢE ŞI TEHNOLOGIE - TÂRGU MUREŞ
19 45
GEORGE EMIL PALADE

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

MÁSODIK KÖTET,
OKLEVÉLTÁRRAL.

ÚJABB KOR.

NEMZETI FEJEDELMI KORSZAK.
(1540—1690.)

70 sz..

KIADJA SZABAD KIR. KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

Írá tulajdona, a fordítás és bármily alakban újra feldolgozás joga fentartásával.

HUNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA *TÖRT. és REG. TÁRSULAT*

BUDAPESTEN, 1888.
NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

14.752.
Ht 152.
BIBLIOTECA IN. F. PED
PEDAGÓG.NI INTÉZET KÖNYVTÁRA
Tg.-Mureș Marosvasarhely
Univ. "Petru-Maior" Tg. Mureș
125678 2613

UNIVERSITATEA
DE MEDICINĂ, FARMACIE, ŞTIINŢE ŞI TEHNOLOGIE - TÂRGU MUREŞ
19 45
GEORGE EMIL PALADE

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

MÁSODIK KÖTET,

OKLEVÉLTÁRRAL.

ÚJABB KOR.

NEMZETI FEJEDELMI KORSZAK.

(1540 — 1690.)

70 sz.

KIADJA SZABAD KIR. KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

Irá tulajdona, a fordítás és bármily alakban újra feldolgozás joga fentartásával.

HUNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA *TÖRT. és REG. TÁRSULAT*

BUDAPESTEN, 1888.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

14.752
~~14.52~~
BIBLIOTECA IN. T. PED
PEDAGÓGIAI INTÉZET KÖNYVTÁRA
Tg.-Mureş - Marosvasárhely
Univ. "Petru-Maior" Tg. Mureş
125678 2613

UNIVERSITATEA
DE MEDICINĂ, FARMACIE, ŞTIINŢE ŞI TEHNOLOGIE - TÂRGU MUREŞ
19 45
GEORGE EMIL PALADE

A BIRÁLÓ MEGBIZOTTAK JELENTÉSEI.

I.

Dr. Szabó Károly,

magyar tudom. akadémiai rendes tag és kolozsvári tudomány-egyetemi rendes tanáré.

Fölszólitatva Jakab Elek, m. kir. országos allevéltárnok s m. tudom. akadémiai tag által, hogy **Kolozsvár Története** most már teljesen bevégzett monographiájának a város képviselő közönségéhez benyujtandó utolsó három kötetéről [és egy füzet mellékletéről], mint a városi közönség által megbizott birálók egyike, adjak biráló véleményt: azt a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

Mind azt az elismerést, a mit 1869-ben a munka akkor beadott s egy év mulva nyomtatásban meg is jelent részéről [az 1540-ig terjedő I. kötetről, a mellékelt oklevéltár I. kötetéről és a szintén mellékelt I. füzet rajzgyüjteményről] biráló társaimmal, Torma Károlylyal és néhai Sámi Lászlóval birálatunkban együttesen kifejeztünk, a most benyujtott kötetekre, t. i. a szöveg II-ik kötetére, mely a nemzeti fejedelmek korát, s a III-ik kötetre, mely az osztrák uralkodó-ház alatti korszakot 1848-ig tárgyalja, valamint az oklevéltár II-ik, befejező kötetére is részemről most még határozottabban ismételhetem. S ennél fogva örömmel kell kinyilatkoztatnom, hogy Kolozsvár városa e munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott, a tudomány követelésének annyira megfelelő, s oly kimeritő monographiát nyert, melynél különbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik.

Szerző ugyanis nemcsak a város, mint törvényhatóság politikai életét, közigazgatási és törvénykezési viszonyait tárgyalja a legrészletesebben, hanem beható alapossággal ismerteti a város egyházi életét, a vallásfelekezetek viszonyait, az iskolák történetét, melyek hazánk egy városában sem változatosabbak és tanuságosabbak, mint Kolozsváratt; ismerteti az itt virágzott nyomdák hatását nemzeti irodalmunkra; adja a város gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyainak hü rajzát, a mint ezek századokon át fejlődtek vagy hanyatlottak; kiterjeszkedik a városban virágzott 32 czéh szervezetének s szabályainak ismertetésére, s mind azt, a mit a város multjáról, ily különböző irányban kutatva, földeritett, az ország történelmére való vonatkozással egy igaz világitásba állitott s szerencsésen sikerült hü képben foglalja össze. Munkája most benyujtott két kötetéhez [önállóan és

a szövegben] több százra terjedő eddig kiadatlan oklevelet csatol, melyekért lelkiismeretes szorgalommal átbuvárolta nemcsak a városi, a felügyelete alatt álló erdélyi [volt] kormányszéki és a budapesti országos levéltárt, hanem számos más intézetek és hatóságok levéltárát is.

E munka több mint husz évi folytonos fáradság s lankadni nem tudó szorgalom eredménye, mely épen úgy becsületére válik irója nevének, mint a városnak, melynek viszontagságteljes multját állítja elénk — — — —

[Ennyi a birálatnak a munka belértékét illető része.]

Kolozsváratt, 1886. november 4-én.

Szabó Károly m. k.
egyetemi tanár.*)

II.

Torma Károly,

m. tudom. akadémiai rendes tag és budapesti tudomány-egyetemi rendes tanáré.

Jakab Elek, m. kir. országos alleveltárnok s m. tudom. akadémiai tag ur, mint Kolozsvár város monographusa **Kolozsvár Története** című művének nyomtatásban már megjelent kötetei folytatását képező II. III. köt. szövegét, a II. köt. oklevéltárt és a háromhoz járuló rajzokat avval a felhivással adta át, hogy — — mint egyik biráló vizsgálnám át s mondanám meg felőle véleményemet. — —

Van szerencsém véleményemet Jakab műve felől röviden, mivel történetirodalmunk szerencséjére — nagy ritkán — a birálat is rövid lehet, előterjeszteni.

Örüljön Kolozsvár városa, hogy ily monographiával dicsekedhetik! Az adatok teljessége, felfogás, történelmi hűség, előadás, a styl correctsége ..... egy szóval Jakab művének minden előnye egyszerűen e mondatban foglalható össze: oly monographiát irt, a mely történetirodalmunk díszére válik. Müve tehát véleményem szerint nemcsak hogy kiadható, de — bocsánat a kifejezésért — két kézzel lesz kiadandó. Kolozsvár városa emigyen méltán fog dicsekedhetni avval, hogy legteljesebb, legjobb monographiája van széles Magyarországon.

S még egyet. Tisztelettel, de egyenesen mondom ki az igazságot. Jakab Elék monographiája fejében eddiglen csupán avval az 1500 frtnyi tiszteletdijjal honoráltatott, a mely részére néhai Simon Elek által utaltatott ki. Képezheti-e ez a véghetetlenül csekély honorarium egy lelkiismeretes, jeles iró, mondhatni fél emberöltőre terjedő lankadatlan munkásságának, szorgalmának jutalmát? Bizonyára nem. Kolozsvár városának hű

---

*) A város levéltárában levő *eredetiből*.

és jeles monographusát másként, jobban, bővebben kell honorálnia. Meg vagyok győződve, hogy a nemes város ezt meg fogja cselekedni.

[Ennyi a bírálatnak a munka belértékét illető része.]

Buda-Pest, 1886.

TORMA KÁROLY m. k.
egyetemi tanár.*)

III.

SZERZŐ JUTALMÁT S A KIADÁST ILLETŐ TÁRGYALÁS ÉS 283. SZÁMU KÖZGYÜLÉSI HATÁROZAT 1886. NOVEMBER 12-ÉN.

Elnök polgármester annak előre bocsátása után: hogy egyfelől, mivel a báró főispán ur jelenleg szabadságidejét élvezi, másfelől a hazai irodalom iránt viseltető mély tiszteteténél, a nagy közönségnek **Kolozsvár Története** iránti érdeklődésénél és azon oknál fogva, hogy a jelentést tevő Jakab Elek azon kifejezett óhajának elég tétessék, hogy az általa beadott *pályamunka elfogadásának és kiadatásának kérdése* még rövid idejű itt tartózkodása alatt határoztassék el, látta magát feljogosítva arra, hogy ezen fontos és nagy érdekü tárgy rendkivüli közgyülésen vitattassék meg és határoztassék el; az ülést délután 3 órakor megnyitván, előterjesztetik Jakab Elek magy. kir. országos allevéltárnoknak és a magyar tudományos akadémia tagjának, mint **Kolozsvár Története** irójának jelentése a nevezett pályamü szövege II-ik és III-ik kötetének és az azokhoz tartozó oklevéltár szintén II-ik kötetének és rajzoknak teljes elkészitése, továbbá a mü megirása érdekében 23 év alatt tett kiadásainak megtéritése, a mü kinyomtatása, a nyomdai correctura és revisio megkészitése, végül a már teljesen befejezett pályamunka birálata és tiszteletdija tárgyában.

Ezzel kapcsolatban felolvastatnak dr. Szabó Károly kolozsvári és Torma Károly budapesti egyetemi tanároknak, mint a pályamü birálóinak a munka irodalmi becséről és annak honorálásáról szóló birálati véleményeik, melyek szerint Kolozsvár város e munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott és a tudomány követelményeinek annyira

---

* A város levéltárában levő *eredetiből*.

megfelelő s oly kimeritő monographiát nyert, melynél külömbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik.

Hasonlókép előterjesztetnek a szerző tiszteletdíja és a pályamű II-ik és III-ik köteteinek kiadása tárgyában összehivott szakértekezletnek, ugyszintén a jogi, pénzügyi és közmüvelődésügyi szakosztályoknak 12,659/1886. tan. számu véleményeik, végül a tanácsnak ezen két véleményt némely pontokban kibővitő és kiegészitő javaslata, s hosszas és beható vita után —

1. A közgyülés a tanács javaslata alapján egyhangulag kifejezi jegyzőkönyvileg is örömét és elismerését a tudós szerző irányában e nagy terjedelmü és tudományos szempontból is általános belbecscsel biró monographia szerencsés befejezéséért, mely mü kimagasló helyet foglal el irodalmunk hasonnemü termékei között és a melynek anyaga összegyüjtésére és feldolgozására az iró mondhatni egy fél élet lankadatlan és kitartó munkásságát szentelte.

2. Tekintettel a kérdésben forgó pályamü II-ik és III-ik köteteinek megbirálására felkért szaktudósoknak, névszerint dr. Szabó Károlynak és Torma Károlynak egymással összhangzó azon véleményére: hogy ezen munka, szerzőjének dicsőségére s városunknak is csak büszkeségére válhatik, és tekintettel ugy a szakértekezletnek, mint a szakosztályoknak ezzel megegyező véleményére, a közgyülés egyhangulag kimondja, hogy Jakab Elek kérdéses munkáját, mint a város részéről 1863-ban kitüzött pályázat következtében 1869-ben elkészült I-ső kötetek folytatását képező munka bevégző köteteit elfogadja és azoknak kiadását egyhangulag elhatározza.

3. A szerző tiszteletdíját illetőleg a közgyülés teljes elismeréssel viseltetvén a tudós szerző által a mü megirására forditott kitartó munkásság és kiváló szakképzettség, lankadatlan fáradság és a munka rendkivüli belbecse iránt, tekintettel arra, hogy bár a kitüzött pályadíj szerzőnek már 1869-ben kiadatott; mindazáltal a város közönségének mégis erkölcsi kötelezettsége a pályamü II-ik és III-ik kötetét is a munka értékéhez és a város méltóságához képest külön is tiszteletdíjban részesiteni annál inkább, mivel nem lenne méltó e város közönségéhez, hogy egy ilyen, saját őseinek viszontagságteljes multját feltüntető, s ugy a jelen, mint a késő jövendő nemzedékekkel is megismertető derék mü díjazásához a város a maga részéről vagy épen semmivel, vagy aránytalanul

csekély összeggel járuljon akkor, mikor e czélra a város egyik érdemekben gazdag elhalt polgára Simon Elek, egykori polgármester, ezerekre terjedő áldozatot, sőt egy másik polgára is, Zsigmond Dezső országgyülési képviselő és városi bizottsági tag szintén tekintélyes összeget ajánlottak fel; tekintettel arra, hogy maga a városi bizottság is meg volt győződve e nagyszabású munkának az eredetileg kitüzött pályadíjnál nagyobb összeggel leendő megjutalmazása felől, a mennyiben 1877-ben szerző további díjazását a munka teljes befejeztének idejére halasztotta el, a mi most elérkezett; tekintettel arra, hogy a mű kiadásának költségeivel tekintélyes áldozatot vállal ugyan magára a város közönsége, de ez egyfelől annál kevésbbé képezi szerző tiszteletdíját, mivel az ő rendelkezésére bocsátott és bocsátandó példányok értékesitése a mű természeténél fogva csak korlátolt mértékben eszközölhető; másfelől pedig az, hogy a mű tulajdonjoga az irónak tartartik fenn, már a pályázati feltételekben kimondatott: mindezekre való tekintettel a közgyülés dr. Szabó Károlynak a kérdéses pályamunka II-ik és III-ik kötetének összesen 6000 frttal leendő díjazására vonatkozó inditványa, valamint Szász Domokosnak az összesen 4500 és dr. Groisz Gusztávnak az összesen 3000 frttal leendő díjazás iránt tett inditványaik mellőzésével, tulnyomó szavazattöbbséggel elfogadja a szakértekezlet és a szakosztályok azon javaslatát, hogy Jakab Elek m. kir. országos allevéltárnok és magyar tudományos akadémiai tag kérdéses pályamüvének II-ik és III-ik kötete a városi közönség részéről 2500 frt tiszteletdíjban részesittessék akként, hogy ehhez szintén ezen a czímen csatoltassék a néhai Simon Elek polgármester nagylelkü adományából felgyült 2500 frt, valamint a Zsigmond Dezső hasonló nagylelkü adományát képező 500 frt, s igy együtt a mű 5500 frttal, azaz ötezerötszáz forinttal honoráltassék; megjegyeztetvén, hogy ezen összeg által kiegyenlittetik a szerző által tett és felszámított 1356 frtnyi készpénz kiadása, valamint a szerző által a mű nyomtatása alkalmával teljesítendő correctura és revisio munkadija is.

4. A tanács javaslatára elhatározza a közgyülés, hogy a néhai Simon Elek polgármester adományát képező és takarékpénztárilag kezelt 2500 frtnyi összeg, minthogy az nem képezi a város törzsvagyonát, belügyminiszteri jóváhagyás előtt azonnal kiszolgáltattassék a szerzőnek; ellenben a város pénztárának terhére meg-

UNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA RT. és REG. TÁRSULAT

szavazott 2500 frt csak a nagyméltóságu m. kir. belügyminiszter urnak jóváhagyása után, és igy ez összegből adassék ki a szerzőnek; az utóbbi összegnek fedezetére, minthogy erről a jövő évre elkészitett költségvetés keretében gondoskodás nem történhetett, valamely városi alaptól leendő kölcsönvétel jelöltetvén ki, melyet azután a városi pénztár 5 év alatt 5 évi 500 frtos részletekben és kamat fizetés mellett fog letörleszteni.

5. Végül a pályamunka kiadása tárgyában teendő és annak minden ágára kiterjedő részletes javaslat kidolgozására a közgyülés Jakab Elek szerzőből, továbbá Albach Géza polgármesterből, Ferencz József, dr. Finály Henrik, dr. Groisz Gusztáv, dr. Szabó Károly városi bizottsági tagokból és Salamon Antal tanácsjegyzőből, mint előadóból álló bizottságot küld ki, mely javaslatát azután a városi bizottság elé terjeszsze.

Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1886. évi november hó 12-én tartott rendkivüli közgyüléséből.

Kiadta:

Dr. Szabó Gyula s. k.
főjegyző.*)

---

*) A városi levéltárban levő *eredetiből.*

E határozatot, valamint a munka kiadására megszavazott s hozzávetőleg 6000 forintra számitott nyomatási költség iránt kelt törvényhatósági bizottsági határozatot is a nmlgu b.-ü. miniszter ur helyben hagyta 1887. évi junius 3-án 33,859 szám alatt.

ELŐSZÓ.

Egy könyvhez két **Előszó** feltünő lesz az olvasó előtt. De tán igazolja az, hogy az **elsőt** 1868. decemb. 31. irtam, betegen, a félig kész munkához, a **másodikat** ma irom, a valahára immár bevégzetthez . . . Húsz év telt el e mű korábban megjelent I—II. kötete s I. füzete, és a mostani III—IV—V-ik kötet és II-dik füzet megjelenése közt . . . . Nagyocska e könyv . . . . S milyen volt ama húsz év! Nehány szót szólnom talán lehet róla.

Önérzetem s könyvem tudományos komolysága óvnak közönség elé hoznom személyi bajokat s nehézségeket, melyek munkásságomban gátoltak. Elfeledek e pillanatban minden ilyen irányu rám hatást és kedvezőtlen eseményt. Ne vegyüljön semmi keserü azon tiszta öröm közé, mely lelkemet betölti, azért, hogy annyi akadály, küzdelem, betegség és súlyos megpróbáltatás mellett, a minek a fővárosban létem óta kitéve voltam, az isteni gondviselés művem bevégezhetésére megsegitett s megadta érnem e perczet, midőn hazámfiainak nyiltan s önérzettel mondhatom meg: *Ime, mivel tölt el életemnek huszonöt éve!*

Elhagyta ez alatt e földet az a nemes szív és hazaszerető lélek, melyben e mű eszméje megfogant, s páratlan áldozata által legnagyobb részben létesült, Simon Elek, az én feledhetlen barátom; megelőzve Al-Torjai **Mike Sándor** által, a ki legelébb mondotta ki az eszmét, s a kinek mély alapu tudománya nekem vezércsillagom, történeti anyagkészlete megbecsülhetlen segitségem volt. Eltávozott közülünk **Sámi László** — művem egyik birálója — egy saját

úton járó fényes ész és mintaszerü polgári jellem, nekem ifjukori baj- és elvtársam. Itt hagyott **Kelemen Benő**, Szucság nemes szivü ura, a kinek vendégszerető házánál Kolozsvár közelében töltve nem egyszer nyári szabadságidőmet, kutatásaimat bevégeztem, s művem némely részét e független állásu és itéletü férfi közelében dolgozhattam ki. Legjobb embereimet vesztém el bennök. Áldás közt emlegetem nevöket, s sirjaikra az emlékezés e koszorúját teszem.

Különös sors! hogy nekem, a leggyöngébbnek, életem határa oly messzire terjedt ki! — a kit 1869. a jutalom átadása végett betegen vittek fel a képviselő testület közgyülésébe, s félig kész műért azért adták ki az egész díjt, mert arra érdemesnek látták, s kiadták azon gyöngéd tekintetnél fogva, mert életben maradásom iránt kevés volt a remény..... A jóságos Isten mintha hosszu-türőleg várakozott, védő jobbját mintha ki-kiterjesztette volna fölém: lankadó életerőmet edzve, csüggedésim közt bátoritva, mig elém tüzött, s a becsületszó által követelt feladatomnak eleget tehetek.... Hála érette! E könyv legyen az áldozat tüze az igazság oltárán, melyet annak irásában őszinte lélekkel kerestem s kimondottam. Legyen a közönséghez intézett szavam tárgyra szoritkozó, rövid és komoly, a tudományhoz és Kolozsvár városához méltó.

Első, a miről szólnom, s a mi iránt felvilágositást kell adnom, a késedelem.

Ennek főoka az első hat évi megfeszitett munkásság miatti kimerültség s ebből következett betegség, mely öt évig tett nehéz munkára képtelenné. Pedig feladatom tudata mint erkölcsi szükségesség élt bennem. Hogy mégis valamit tegyek, gyüjtögettem, tarlóztam, hézagokat egészitgettem ki, a mint mondani szokás — babráltam művemen, várva az életerő gyarapodását s a munkakedv visszatérését. . . . Közben irtam egyebeket, nem könnyü, sőt egy-két igen fontosat. De egyik sem volt ilyen, a minőnek e művemet — ha elolvasni szives lesz — igazságérzettel biró ember el fogja ismerni. Bár mit irtam azonban, s bár hol jártam és kutat-

tam, figyelmem soha egészen el nem fordult e célomtól. Alig mult el hét, sőt nap, melyen anyagom, s könnyebb részeiben szövegem valamicskével nem gyarapodott. Végre hosszu évek után érezvén testi és lelki erőm visszatérését: a munka nehezebb részéhez fogtam.

1880. átolvastam s kivonatoztam Kolozsvár város 1556-tól 1848. évi márczius 15-éig, 292 évre terjedő politikai, törvényes és gazdasági jegyzőkönyvei 350—400 között levő kötetét; valamint 1690-től kezdve az erdélyi volt kir. kormányszéki közigazgatási, törvénykezési és elnöki tárgymutatókat, melyek száma 900—1000 közt van, elébb kijegyezve az illető számot és tartalmát, azután a használandó ügyiratokat, melyek száma 130,000-en feljül volt, s kivált a XVI. és XVII-ik századi rendkivül sokféle, rosz és számtalan helyen elmosult német, latin és magyar irás szerfelett megrongálta szemeimet, mellemet s csakhamar ismét némiszünettartásra kényszerültem..... A mint erőhöz jutottam, oly elhatározással kezdettem a mű derekas része megirásához, hogy bármi történjék, teljes bevégzése előtt többé semmi körülmények közt félben nem hagyom. S igy physikai és szellemi többszöri kifáradás és betegség, elcsüggedés s az elvesztett kedv és remény ismét visszatérte után, akaraterőm végső megfeszitésével művemet 1886. october 20-n bevégeztem, nov. 2-n Kolozsvár város érdemes polgármesteréhez *Albach Géza* urhoz és a tanácshoz beadtam, 12-n megjutalmaztatásom s a kinyomatás elhatároztatott, s a helyi és felsőbb hatóságok előtt változó esélyek közt folyt tárgyalás után, az 1887-dik év folyamában a nyomtatás megkezdődvén: maig annyira haladt, hogy e sorok megirása szükségessé vált.

Művem anyaga és rendszere iránt is kell tájékozást adnom.

Az I. kötet rendszerét megtartottam, de a társadalmi és miveltségtörténeti részre nagyobb súly fektetését követelte az újabb történetirási módszer, az anyag bősége és a nemzeti érdek. Ettől várom, hogy könyvem tetszésre talál, olvastatni fog s az életre, közszellemre és erkölcsökre hatással lesz.

A sajtó, egyházak és iskolák története nagy keretben tárgyalásának oka az, mert a reformatio és reformatio-ellenes irány, e századok két uralkodó eszméje volt, melynek folytonos erős hullámzása a nagy franczia forradalom által győzelemre juttatott szabad elvekben lelt határt, s amaz intézmények, mint a haladás rugói, a mivelődést vezető csatornák és a polgári szabadság őrei, Erdély politikai és társadalmi életére irányadó és döntő befolyással voltak. Egyforma gonddal, rokonszenvesen s részrehajlatlanul irtam meg mindenik egyház és iskola életében a szép és kimagasuló mozzanatokat, fősúlyt fektetve a jogra, igazra és erkölcsi szépre; nem hallgattam el semmit, a miről az emlékek szóltak; világosságra hoztam a homálybólnem ismert szép tetteket s elfeledett jeles férfiakat, igazságot szolgáltatva soknak, a kiktől koruk bármi okból megtagadta. Megróttam a roszat mindenütt, s igyekeztem megszerettetni a jót és nemest, az eszményire irányozva a lelkeket. Hogy a r. kath. és ev. ref. egyházakról aránylag nem irtam annyit, mint az unitáriusról, oka abban van, mert Kolozsváratt a helyzet urai majdnem egy századig kizárólag ők voltak, és azonkivül, hogy az egyház és főtanoda levéltárai előttem feltárultak: rendelkezésemre állott a Fosztó Uzoni István-féle I—VI. ívrétü kötet adatokban bővelkedő mult századi *Kézirati Egyháztörténet*. Az elsők is adtak adatokat szivesen, de kutatásom szükebb körü volt. Ha Bod Péter *Egyháztörténete* megjelent volna ez időre, s a r. katholikusok egyházi és iskolai ügyeiről több lenne nyilvánosság elé adva, számukkal s befolyásukkal arányban levő sokkal nagyobb tért foglaltak volna el. Öröm lett volna nekem művem becsét, a magyar nemzeti érdek nagyobb mérvü s minden tekintetben kielégítő szolgálatával emelni. . . . Tudtam, hogy tárgyiasság s részrehajlatlanság történetirói főkötelességem. Igyekeztem is arra. Az olvasó meg fog erről győződni. Ha tán mégis mindenben nem sikerült, kérem gyarlóságomnak tulajdonitni inkább, mint előre elhatározott cselekvésnek.

Forrásaim jobbadán eredetiek vagy hitelesitettek. Hogy a jegyzőkönyvek lapja nincs idézve, oka az, mert nem voltak számozva. Idézéseim azonban szószerint hívek: egyetlen szót más-

sal, egyetlen jelzőt inkább vagy kevesebbé erőssel föl nem cseréltem, s a források szövegébe — sem a magam felfogását vagy netaláni egyéni rokon- vagy ellenszenvemet, sem mást, mint a mi az eredetiben irva volt, bele nem vegyitettem. Czélom volt új, nem ismert dolgokat és történeteket pragmatikai hitelességgel kelteni fel a rég elfeledett multból, s az irodalmat egy megbizható forrásművel gyarapitani. Mennyiben értem el? a közönség itéletéből fog kitűnni.

Művem alkotási gyöngéit jól ismerem. „Nincs benne szigoru rendszer, sok függ lazán össze, nincs arány a részekben, helylyelközzel igen bő, itt-ott ismétlés és oda nem tartozó sok köztörténeti rész csökkenti becsét s nem egyöntetü az irály.“ Ezek lesznek a hibáztatások... A mi ezekből való, egy új átdolgozáskor el tudtam volna talán kerülni. De a harmadfél évtized és sok munka kifárasztott. Erről az én életkoromban szó sem lehetett. Viselnem kell a felelősséget érettök a kritika és olvasóim előtt. De annak tekintetbe vételét remélem, hogy én a rendkivül nehéz feladat egész körét munkába vettem, semmit készen nem találtam, alapot raktam le, s egészen önálló művet hoztam létre; fél emberéleten át dolgoztam rajta, sokszor megszakitva, betegen, néha kedvezőtlen viszonyok közt, félre vonulva a fővárosi zajos élettől, elzárkozva minden társaságtól; nem irattam s beszéltettem magamról s munkámról soha; ugy éltem, mint a föld alatt munkálkodó bányász, mintha félig meg lettem volna halva. Csoda-e, ha ily hosszu időn át, oly változó viszonyok közt dolgozott s gyakran ellentétes érdekeket tárgyazó munkában fogyatkozások vannak, ha nincs meg mindenütt az alkotás kellő összhangja s a művészi egység?!

Azt hiszem, méltányos itéletet várhatok.

Több mondani valóm a műről nincs. Bár az első kötet megjelenésekor is megtettem, meleg köszönetemet fejezem ki most is Hermann Ottó kedves barátom iránt, a ki nekem Kolozsvár *Faunáját*, s Janka Viktor nemzeti muzeumi füvészetosztályi őr urnak, a ki *Floráját* számomra igaz ügyszeretetből dolgozta ki.

Fejezzenek ki mély hálát e sorok s örökitse meg emlékét e könyv néhai *Simon Elek* volt polgármesternek, a ki annak bevégzését újabb nagylelkü áldozatával s az iró iránt végső órájáig soha meg nem szünő buzditásával lehetségessé tette. Legyen legszivesb köszönet mondva *Zsigmond Dezső* országos képviselőnek, a ki a nemes város *Története* s annak irója iránt tetemes áldozata által oly kiváló érdeklődést tanusitott. Végre hirdesse e könyv sz. kir. Kolozsvár város közönségének az ősök emléke s a nemzeti irodalom iránt az által bebizonyitott kegyeletét, hogy nemcsak a jutalomhoz hozzájárult, de a mű diszes kiadása tetemes költségét is — az egész országnak fényes példát adva — nagylelküleg fedezi. Fogadja érette legmélyebb hálámat. Legyen *Története* Kolozsvár közönségének ércnél maradandóbb EMLÉKSZOBRA. Hirdesse dicsőségét, s megjelenésének adja a nemzeti öröm s ünnepélyszerüség jellegét ama lélekemelő véletlen, hogy az *a magyarok honfoglalásának ezeredik* évében történt.

Irtam Budapesten, április 25-én, 1888-ban.

UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ŞTIINŢE ŞI TEHNOLOGIE GEORGE EMIL PALADE 1925

JAKAB ELEK,
a m. tud. akadémia levelező tagja.

KOLOZSVÁR

TÖRTÉNETE

SZINTERÉNEK ÁTTEKINTÉSE.

[FOLYTATÁS.]

UNIVERSITATEA · MEDICINĂ, FARMACIE, ŞTIINŢE ŞI TEHNOLOGIE · TÎRGU MUREŞ · GEORGE EMIL PALADE · 19 25

UNIVERSITATEA
DE MEDICINĂ, FARMACIE, ŞTIINŢE ŞI TEHNOLOGIE - TÂRGU MUREŞ
1925
GEORGE EMIL PALADE

Harmadik Rész.*)

KOLOZSVÁR

NÖVÉNYVILÁGA [FLORA], RÖVID VÁZLATBAN.

Jelszó: „Wenn man Alles das, was hier die Gunst der Natur vereinigt, von den gewöhnlichen Standorten holen wollte, dann müsste man bereit sein, von den Pyrenaeen bis an die Ufer der Wolga, oder bis nach Sibirien zu pilgern.“

Brassai. [„Linnaea“-ban.]

Az előbbi jellemző s egy nagy tudományos igazságot magában rejtő mondás Kolozsvár városának valóban páratlan növényvilágára vonatkozik, ezért áll e vázlat élén.

A magyar természetbuvárok Nestora, Brassai Sámuel, közvetlen kutatásaiból meritette az igaz szót: „hogy a ki mindazt, a mi Kolozsvár környékén kelyhét megnyitja, szirmot hajt, rendes termőhelyéről akarná összegyüjteni, annak készen kellene lenni arra, hogy a Pyrenaeusoktól a Wolgáig, sőt Szibériáig vándoroljon.“

Hogy ez az igazság német nyelven iratott, annak oka az, hogy egy a magyar növénytudományról kicsinylően nyilatkozó német fűvész gyarlóságát azon a nyelven kellett helyreigazitni, a melyen a nyilatkozás történt.

Megjegyzendő, hogy a dolog természetéhez képest a terület, melynek növényvilága itt érintve van, nem szoritkozik Kolozsvár városa közigazgatási területére, hanem mintegy hat mértföldnyire terjed ki, mely természeti viszonyai szerint Kolozsvárral kisebb-nagyobb mértékben szervesen összefügg, s melynek Kolozsvár, határának természeti viszonyai szerint, ugyszólván kulcsa, növény-

*) Az Első Rész látható az I. Kötet-ben ily czím alatt: Kolozsvár Története Szinterének Áttekintése a 33—67. lapon; a Második Rész ugyanott a 68—94. lapon.

földirati tekintetben jelezője. Az is megjegyzendő, hogy e vázlat csak a phanerogam növényeket tárgyalja.

Kolozsvár flórájának kiemelt igen nevezetes és sajátságos volta, minden korban nagy vonzóerővel birt a növénytan komoly mivelőire. Foglalkoztak ezzel a nevezetesebbek között: Lerchenfeld Raditschnig József, Baumgarten János, br. Jósikáné, Brassai Sámuel, Ercsei József, Landoz János, Nagy Péter, Joo István, Kovács Gyula, Pávai Elek, Schur János Ferdinánd, Wolf és Andreä szász tudósok, s ezeknek dolgozatai által jutott be e flóra a növénytani alapvető művekbe is.

E flóra sajátságos volta, a sajátságos természeti viszonyokkal egybehangzik, épen úgy, mint az állatvilágé is, a melynek tárgyalásából kivehető a déli és keleti jelleg, sok alaknak szinte meglepő előfordulása.

Az ugynevezett *Szénafű* hullámos területének pusztai [*steppenartig*] alakja mintegy szigetrésze annak a földnek, mely Oroszországban oly óriási területeket alkot; holott a hegyes részek már havasalji természetüek, az ugynevezett *Mezőség*-be kifutó tágas völgy talpát pedig sós talaj szakítja meg, helyenként sós tavakkal. A *Felek* sajátságos alakulata, a *Nádas* érszerű természete, mely a hegyipatak jellegü *Szamos*-tól merőben elütő, végül annak az alakulatnak nyomai, a melyek a méltán hires *Tordai hasadék*-nál ugyszólván tetőpontot érnek; mindezek döntő befolyással birnak Kolozsvár flórájának természetére.

Kolozsvár, növénytanilag kifejezve, több tekintetben határpont, az az bizonyos növények Kolozsvárnál tovább nem terjednek. Vannak olyanok, melyek elterjedésük szerint keletiek, Kolozsvár körül még előfordulnak ugyan, de nyugot felé tovább nem mennek; vannak olyanok, a melyek nyugotiak, s kelet felé Kolozsvárnál lelik határukat; vannak déliek, a melyeknek északi határa Kolozsvár; vannak olyanok, a melyek Európában csupán Kolozsvár táján ismeretesek, különben Szibériában teremnek; vannak olyanok, a melyek az erdélyi részekben csupán Kolozsvárról ismeretesek.

E könyv, természete szerint, nem levén hivatva a természetrajzi viszonyoknak tüzetes, részletes tárgyalására, elég lesz, ha a tudás e gazdag mezejéről a jelzett irányban a jellemzőbb sajátságos jelenségeket kiemelve, olvasói füvészet kedvelő részének ujságvágyát legalább ennyiben kielégitni igyekszik.

Kolozsvár vidéke a következő növények *nyugoti* határpontja:

⊙ Sesleria Heufleriana Schur.*)

\+ Stipa Lessingiana Rupr. [Apahidai szénafű, Déloroszország az Uralig.]

⊙ *Allium obliquum* L. [Tordai hasadék; legközelebbi lelhelye az *Ural keleti oldala.*]

\+ Iris humilis M. B.

⊙ *Iris ruthenica* Ait. [Bükk, *Szibéria.*]

— Petrosimonia Volvox Bunge. [Melegvölgy, Sóskút, Kolozs, Fekete tenger partjai a Kaspi tengerig.]

— Statice tatarica L. [Melegvölgy, Sóskút, Déloroszország.]

— Salvia Baumgartenii Heufl. [Melegvölgy, Sóskút, az erdélyi *Mezőség* endemicus növénye.]

\+ Nepeta ucranica L. [Tekintő.]

\+ Pedicularis campestris Gris. et Sch. [Tekintő feletti Szénafű.]

— Serratula coronata [L. Szénafű.]

⊙ Senecillis glauca Gärtn. [Toroczkó.]

⊙ *Serratula Gmelini* Ledeb. [Hideg-Szamos, egyedüli termőhely Európában, ezentúl *Szibéria.*]

\+ Odontolophus trincroius [Steph.] Janka. [Tekintő, Szénafű.]

\+ Centaurea ruthenica Lam. [Apahida és Korpád között.]

⊙ *Achillea impatiens* L. [a Feleken túl a malomvölgyben, azután csak *Szibéria.*]

— Cephalaria radiata Gris. et Sch. [a Hója szőlői közt, endemicus növény].

— Genista campestris Janka. [Szénafű, endemicus növény.]

— Viola Iooi Janka. [Kolozsmonostori Kőbánya, Tordai hasadék, endemicus növény a határszéleken.]

— Crambe Biebersteinii Janka. [Szénafű.]

— Adonis Wolgensis Stev. [Szénafű, csak kis területen s az Adonis vernalis közt elszigetelve.]

E növények közül a *dült betüvel* szedett négy szibériai faj Európában egyedül Kolozsvár körül terem.

Észak felé véve Kolozsvár a következő növényeknek határpontja:

⊙ Avena decora Janka [Av. Besseri olim], [Tordai hasadék és az Aranyos völgye].

---

*) A jegyek magyarázata: ⊙ = magasabb fekvésü termőhelyen; \+ = hegyen, dombon; — = sikon, többnyire sós talajon.

⊙ Saxifraga Rocheliana Stbg. [Tordai hasadék.]

+ Thymus comosus Heufl. [Kolozsmonostori kőbánya, Tordai hasadék, Hideg-Szamos.]

Kelet felé Kolozsvár a következő növények határpontja:

⊙ Ferula Sadleriana Ledeb. [Tordai hasadék — csak kis helyen, az erdélyi részekben egyedüli termőhely.]

⊙ Saponaria bellidifolia L. [Toroczkó, csak 1882 óta ismeretes].

Azok a növények, a melyek általánosabb tekintetben Kolozsvár vidékére nézve jellemzők és érdekesek, a következők:

⊙ Sesleria rigida Heufl.

⊙ Carex brevicollis D. C. [Kolozsmonostor, Tordai hasadék.]

+ Bulbocodium vernum L. [Szénafű, Virágosvölgy. E két utóbbi az erdélyi részekben más helyről nem ismeretes.]

+ Allium flavescens Bess. [Szénafű.]

— Allium antropurpureum W. et K. [Ennek keletfelé legközelebbi lelhelye Szibériában az Altai hegység.]

+ Fritillaria tenella M. B. [Szénafű.]

+ Narcissus radiiflorus Salisb. [Szénafű.]

— Ruppia rostellata Koch [sósvizi növény s az erdélyi részeken kivül csak tengerpartokon terem].

— Polygonum Kitaibelianum Sadler. [Melegvölgy, Sóskút.]

— Plantago Cornuti Gouan. [Melegvölgy, Szamosvölgy Apahida felé. Ez a növény a Királyhágón innen nem fordul elő s nyugotfelé a Trieszt-Velencze közti tengerparton terem, tehát kihagyja a magyarországi nagyobbrészt.]

— Plantago sibirica Poir. [Tordai sóstavak környéke; az erdélyi részekben más helyről nem ismeretes.]

⊙ Calamintha rotundifolia Bth.

+ Phleboanthe Laxmanni Benth. [Szénafű.]

+ Salvia nutans L. [Szénafű.]

+ Salvia silvestri-nutans [pendula Vahl] — [Szénafű.]

⊙ Scutellaria lupulina Bess. [Túri hasadék.]

⊙ Scrophularia pulverulenta Janka. [Tordai hasadék.]

⊙ Anchusa Barrelieri DC. [Szénafű.]

⊙ Pedicularis exaltata Bess. [Bükk.]

+ Gentiana campestris L. [Szénafű.]

⊙ Syringa Josikaea Jacq. [Meleg-Szamos.]

+ Scorzonera stricta Hornem. [Szénafű.]
+ Cirsium Boujarti Pill. et Mitterp. (Nádas mentén.)
+ Cephalaria corniculata R. et Sch. (Szénafű.)
— Peucedanum latifolium DC. (Melegvölgy. Ez is kikerüli a magyarországi többi részeket, és délnyugot felé csak Szerbiából ismeretes; különben déloroszorsz. növény.]
+ Peucedanum ruthenicum M. B. [Szénafű.]
+ Seseli gracile W. et K. [Hója; a magyarországi többi részben Krassó-Szörénymegye Duna mentén.]
+ Xilaus Rochelii Heufl. [Szénafű, Hója.]
+ Ferulago silvatica Bess. [Szénafű.]
+ Oenanthe banatica Heufl. [Bükk.]
+ Oenanthe media Gris. [Bükk.]
+ Trinia Kitaibelii M. B. [Szénafű.]
⊙ Sedum hispanicum L. [Hideg-Szamos, Tordai hasadék.]
+ Astragalus monspessulanus L.
+ Orobus pallescens M. B. [Szénafű.]
⊙ Orobus laevigatus W. et K. [Bükk.]
⊙ Orobus transsilvanicus Spreng. [Bükk.]
⊙ Waldsteinia geoides Willd. [Bükk.]
+ Potentilla patula W. et K. [Szénafű.]
+ Linum nervosum W. et K. [Szénafű.]
+ Arenaria graminifolia Schrad. [Szénafű.]
+ Silene longiflora Ehrh. [Tordai hasadék.]
⊙ Dentaria glandulosa W. et K. [Bükk.]
+ Brassica elongata Ehrh. [Szénafű.]
+ Thlaspi cochleariforme D. C. [Tordai hasadék.]
⊙ Cimicifuga foetida L. [Kolozsmonostor, Tordai hasadék.]
⊙ Delphinium hybridum Wild. [Tordai hasadék.]
+ Helleborus purpurascens W. et K. [Hoja.]
+ Ranunculus Steveni Andrz. [Házsongard.]
— Ranunculus pedatus W. et K. [Torda.]
⊙ Ranunculus flabellifolius Heufl. [Bükk.]
⊙ Ranunculus oreophilus M. B. [Bükk, Tordai hasadék.]
⊙ Anemone narcissiflora L. [Bükk.]

Ez aránylag rövid vázlat egy fáradságos, hosszas és gondos munka eredménye, melyet szorgalmas természetbúvárok ember-

öltőkön át, nagy buzgósággal és teljes odaadással végezték; eredménye egyszersmind annak az összehasonlitó módszernek, melyet a Linné nyomdokain megizmosodott növénytudomány kifejlesztett.

S hogy mennyire igaz Brassai mondása, ezt bizonyitja pld. az *Iris caespitosa*, mely Szibéria gyermeke, az *Adonis Wolgensis*, mely a Wolga tájairól lett ismeretes és a *Sedum hispanicum*, melyet Linné eredetileg Spanyolországból irt le.

Mindezeket együtt véve tekintetbe, jogosult azon állitás, hogy Kolozsvár növényvilága a legérdekesebb természeti jelenségek közé tartozik.

A ki Kolozsvárt a k.-monostori özönvizi alakulásu *Kalvariadombról* vagy a *Fellegvár*-ból, a tengerszin felett 2148 láb magasan fekvő *Felek hegytetőről*, vagy a Szentgyörgy-hegy fölötti *Tekintőről* figyeli meg, s a hegyeket és halmokat zöld szigetekként boritó szőlőhegyeinek zamatos termését s változatos gyümölcsgazdagságát elgondolja; ha a *Nádas-tér* és *Köröspad* buzahatárának rengő kalászait s a *Nádas-* és *Szamosfolyam* zöld partok közt kigyózó folyását szemléli; ha a *Felek* észkos sovány talaja növényeit s a *Melegrögy* sóvirányát látja, vagy a kolozsmonostori *Bükk* puha zöld gyepén s az *Elő-* és *Harmadvölgy* bujja virágszőnyegén andalog; a ki a *Törökvágás* és *Asszupatak* [*Andornokmál*], a *Lomb* és *Kerekerdő*, a *Halmokköze* és *Lyukas csúp* avarján méláz, vagy a *Kullancsos* és *Bakamál* lankáin s a *Kis-* és *Nagy-Morgó* tengernyi árvalányhaj lengő bokrétáin néz végig, melyeket a délutáni napsugár megaranyoz: a világtájak legellentétesebb részeiben honos növényekre ismer, a havasi és tengervidékek, Velencze és Szibéria, a Wolga és az Uralhegység virágainak látja Kolozsvár vidékén ritka képviselőit.

Az Elővölgyben van egy festői pont, a hol a természet szépségével egy nagy történelmi emlék egyesül — a *Királykút*, melynek üde forrása ezüstszinü vizgyöngyökben tör fel. A Tarcsán van a szintén történelmi nevü *Királyrét*. A nép kegyelete mindkét elnevezést Mátyás király ottjárta emlékéhez fűzi. . . . A ki a virágok e hazájában lát egy hajnalodó reggelt és alkonyuló estét, vagy e paradicsomból kiszakadt tájon tölt el egy szép nyári napot, fogalma lesz *Kelet* éghajlatáról, meg fogja vallani, hogy Kolozsvár a legvölgyeire Isten keze bőven osztotta ki a természet szépségeit.

HUNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA *TÖRT. ÉS REG. TÁRSULAT*

Negyedik Rész.

KOLOZSVÁR

ÁLLATVILÁGA [FAUNA] RÖVID VÁZLATBAN.

E mű kiválóan történelmi tárgya és jellege kizárja az állatvilág tüzetes tárgyalását; de azt nem, hogy annak a város fekvését jellemző sajátságait a tudnivágyó olvasó belőle megismerhesse.

A munkafelosztás elve, mely a tudományban is mind inkább érvényesül, nemcsak a kutatások terjedelmét, hanem mélységét is öregbíti, s azok a szakok, melyekre azt felosztani szokás, közvetve vagy közvetlenül kapcsolatosak. E kapcsolat a kutatás és tudás mélységével mind világosabbá lesz, s mind inkább kidomborítja azt az igazságot, hogy a társadalom fejlődése nem csak a szorosan vett történeti eseményeken alapszik, hanem folyománya egyszersmind a természeti viszonyoknak is, melyeknek hatása alól magát ki nem vonhatja.

Van még egy szempont, melynél fogva az állatvilág jellemzése ily műben is megengedhető; ha az nemcsak a politikai eseményeknek, de a mivelődés átalános fejlődésének is korrajza.

Kolozsvár századok óta az erdélyi magyarság szellemi központja levén: természetesen támad irányában a kérdés: mennyiben járultak tudósai és szellemi munkásai a természeti viszonyok földerítéséhez?

Ha Magyarország joggal mondhatja el, hogy mivelődés tekintetében a legújabb korig nehéz tusákat vivott: az erdélyi rész kétszeresen indokolva teheti ezt; mert a mi ez országrész vagy városai ismertetésére, egyes szakok mivelésére történt, nem támogatták állami intézmények, a mik nem voltak, sőt létezniök nem is volt szabad, — az mind egyesek tudományszeretete és hazafisága műve volt; tették magánosok és a társadalom a nemzeti legfőbb érdekek

védelmére, áldozva, küzdve, munkában kitartva. Köleséri leirta Erdély ásványait, Benkő József a székely földet ismertetve, fölsorolta az állatokat is, Baumgarten a hatalmas franczia nemzettel majdnem egy időben adta ki a *Flora Transilvanica*-t, Bod Péter jókor megpenditette a *Magyar Társaság* eszméjét, melyet Aranka György 1791. szerves alakban az erdélyi országgyülés kk-ai és rr-ei elé terjesztett. Ezek a tervezetet kiszélesbitették s alapról gondoskodtak; de igyekezetök a legfőbb udvari hatóság helybenhagyását nem nyerte meg. Félszázadnál tovább kellett a nemzetnek várni, a tudománynak pangani, mig 1859. gróf Mikó Imre kivívta az erdélyi *Országos Muzeum-Egylet* megalakithatását, s evvel letette azt az alapkövet, a melyre épitni lehetett.*)

Kolozsvár saját külön természetrajzi viszonyainak rendszeres buvárlata és tisztázása itt kezdődik, s fejlődését ez időtől számithatja, annálinkább, mert egyetemének állat-, növény- és ásványtani gyüjteményei a Muzeum-Egylet anyagából valók, s ez alapja a haladásnak. Kolozsvár állatvilágáról való ismereteink e szerint a mai kor buvárlatainak eredményei, s Darwin korszakot alkotó, ily czimü művének: „On the origin of Species sat." 1859-n megjelenése az Erdélyi Muzeum-Egyesület megalakulásával egy időre esik.

* * *

Kolozsvár *állatvilága* sokban igen jellemzetes. A földirati fekvés egyesülve a magassági viszonyokkal, s még inkább avval, hogy a város határa egyfelől azokra a hegységekre is kiterjed, melyek a Bihar lánczolatának nyulványaiként vehetők; másfelől ugynevezett *Szénafüveiben* a *Mezőség* alakulatait is mutatja; völgyeinek talpa pedig helylyel-közzel már feltünteti azokat a sajátságokat, melyek a Szamosfalva közelében fekvő sóstavakban teljes kifejezésre jutnak. Ezek összhatása eredménye az, hogy az állatvilágot sajátságossá és érdekessé teszik. Meg vannak a havasalji [*subalpin*], a mezőségi s a sós talajhoz kötött alakok, a melyekhez az állatvilág átalános jellegére nézve döntő alakok is csatlakoznak. Ez a jelleg déliesen keleti; mutatják azok az alakok, melyek Kolozsvár környékén épen úgy előfordulnak, mint Szibériában, a Kaukazusban, Bessarábiában s Európa déli és délkeleti részeiben.

*) *Brassai Sámuel.* **Előszó** az Erdélyi Muzeum-Egyl. Évk. I. kötetéhez 1861.

Ez azonban nem zárja ki némely délnyugati alakok előfordulását is, de a délies jelleg ezeknél is állandó.

A délies keleti jelleg már a legmagasabb szervezeteknél is nyilatkozik, s az ugynevezett *Földi kutya* [Spalax typhlus, Pallas], mely teljesen vak s a föld alatt lakik, épen nem ritka. Eredetileg déli Oroszországból lett ismeretes, az erdélyi részeken át, a Dunáig van elterjedve, Európa nyugatán hiányzik. A vakondéhoz hasonló földalatti útakat váj magának, de nagyobb túrásokat is tesz, ugy, hogy jelenléte már a földtúrásokról megismerhető. Ehez csatlakozik az *Etruszk Güzü* [Sorex Etruscus], mely a *Szénafün* fordul elő, s különben Olaszországban és Franciaország déli részében él. Az emlősöknek két nevezetessége még a *Kisvidra* [Mustela lutreola], mely kétszer került elé Erdélyben, egy esetben Kolozsváratt; továbbá a *Hölgymenyét* [Mustela arminea], mely szintén előfordul. Az előbbi, elterjedése után itélve, keleti, a Keletitengertől az Uralig, a Dwinatól a Feketetengerig él, utóbbi az Ó-világ éjszaki részét lakja.

A *madárvilág* nevezetesebb jelenségei közé sorolható a két kopaszfejü *Keselyüfaj* [Vultur cinereus és V. fulvus], mely az állathulláknál mindig megjelenik Kolozsváratt épen ugy, mint Afrika sivatagában. A *Kígyósas* [Circaëtos gallicus], mely a Bükkben fészkel is, különben délies alak; csatlakozik ehez a *Méhészkánya* [Pernis apivorus] és a *Vöröslábu Sólyom* [Falco rufipes], mely szintén délies jellegü s a város határában fészkel. A baglyok közül nevezetes az *Uralbagoly* [Strix Uralensis], mely — a mint már a név mutatja — kelet madara, a város határában pedig nem ritka. A délies jellegü *Őrgébics* [Lanius minor] még a városi kertekben is gyakran rakja fészkét. A havasi, illetőleg havasalji alakokat első sorban a *Fekete harkály* [Picus martius] képviseli, mely a monostori erdőig nyomult elő, holott a havasi patakok finom alakja, a *Sárga Billegető* [Motucilla sulfurea], a Házsongárd Czigánypatakának partját és görgetegeit eleveniti meg. A *Rózsaseregély* [Pastor roseus] a délkelet lakója, oly években, a mikor sáskajárás van, felnyomul Kolozsvárig, mint 1867. történt. Ennek ellentéte a *Selyemmadár* [Bombyciphora garrula], mely, mint éjszak madara, téli vendége a Lombnak, Házsongárdnak, voltaképen a régi fákon termő fagyöngynek. A *Kazárfecske* [Cypselus apus] ismét délies alak, mely is kevés számban jelenik meg. A *Túzok* [Otis tarda], mint a sikság, illetőleg a *Mezőség* hullámdombos vidékeinek madara, a *Szénafüvet* látogatja

meg, sőt néha ott fészket is rak. Ehez csatlakozik a *Pusztamadár* [Oedicnemus crepitans], mely Délkeleten, de Afrikában s Közép-Ázsiában is a pusztákat lakja; eddig mind össze háromszor fordult elő, egyszer 1866. Kolozsvár határán. A *Székescsér* [Glareola torquata] szintén délies, s a sikság mocsarait kedvelő madár egyszer fordult elő. Ilyen vendégekül tekinthetők: a *Lábaskócsag* [Ardea aegretta] és a *Fattyukócsag* [A. gazzetta], továbbá a *Gojzer* [Numenius arquatus], az *Ibis* [Ibis falcinellus], a *Kampósmadár* [Recurvirostra avozetta], a *Halászcsér* [Sterna leucopareja] is. A tulajdonképeni uszó madarak közül figyelemre méltó a két *Északsarki Búvár* faj [Colymbus glacialis és septentrionalis], s mint déli vendég a *Gödény* [Pelecanus onocrotalus], mely utóbbi egy 15 főnyi csapatban 1864. vetődött ide.

A *Hüllők és csúszómászók* között figyelmet érdemel a *Teknősbéka* [Emys europaea], mely a Nádast lakja; a nagy *Zöld gyík* [Lacerta viridis], mely délies jellegü s a Hója szőlőhegyben igen gyakori; a *Koczkás sikló* [Trepidonotus tesellatus], mely leginkább Kolozsvárról ismeretes; a *Kurta kígyó* [Pelias Berus], mint igazi Vipera, mely különben a keleti hegységekben [Gyergyó] gyakori; de Kolozsváratt sem ritka.

A *Halak* között érdekes a *Szemlehal* [Barbus Petényi, Heckel], mely eredetileg is Erdélyből iratott le; a *Disztrang* [Salar Ausonii], mely a Szamoson letéved a Havas felől, mint ellentéte, a *Harcsa* [Silurus glanis] fölfelé téved a sikságról Kolozsvárig, mindkettő ritka vendég a malmok gátai alatt.

A *Rovarrendek* közül, mint ritkaságok vagy jellemző alakok, figyelemre méltók a következő *Bogarak* [Coleoptera]: *Cicindela cheibolenca* Fisch, mely sós talajon él és Szibériával közös; *Bradycellus obsoletus* Dejean., mely szintén a sós talaj lakója s Francziaországgal közös; *Hydrophorus nigre foliatus* Stev. és *Hydrobius aeneus* Ger., a sós talaj lakói s Oroszországgal közösek, ugy *Pogonus luridipennis*, Ger. *P. viridipennis* Nic. és *Priparius* Dej. mint sós talajon élők. Közösök e rendből *Carabus Rothii* Koll. Oláhországgal, *C. montivagus* az u. n. Bánáttal, *Lebia Cyathigera* Ror. Olaszországgal, *Hydrophorus oblique signatus* Blz. Törökországgal, *Zonitis Caucasica* Pall. a Kaukazussal, végre *Argopus bicolor* Fabr. mint a *Szénafüvet* jellemző, forradt levelü iszalagjának [Clementis integrifolia] sajátlagos bogara.

A ritkaságok, s azok közé, a melyeket Kolozsvárról ismertettek meg a tudományos világgal, a következők tartoznak: *Carabus Hampei* Parr. ritka, *Stenolophus nigricollis* Blz, *Bembidium bilunulatum* Blz, *Sylpha oblonga* Dahl. Kolozsvárról kerültek legelőször: *Oryates gryphus* Ill. *Ceuthorrhyncus Aubei* Sch. és *Tetropo bipunctata* Zub.

Pillangók [Lepidoptera]. *Vanessa Xantlomelas*, az erdélyi részben csak Kolozsvárról ismeretes; *Argynnis Aglaja*, *Limenitis Aceris*, mint hegyi lakók érdekesek; az *Oleander pille* [Sphynx Nerii], mint ritka délsarki vendég szintén csak Kolozsvárról ismeretes.

A *Hártyás szárnyuak* [Hymenoptera] közül figyelmet érdemel: *Myrmecocystus viaticus* Latr. mint déli és messze keleti alak; *Cerceris tuberculata* Vill. mint a *Szénafű* jellemzője és délkeleti faj; *Bombus hortorum* L. válfaj hasonlóképen; *Anthophora borealis*, Mor. mint Oroszországgal közös és *Tetralonia armeniaca*, Mor. mint a Kaukazussal közös, nálunk a *Salvia Sylvestris* növényen tartózkodó faj nevezetes; továbbá *Euzera tomentosa*, Dours. Turkesztánnal, Algirral közös, *Halictus varipes*, Mor. Turkesztánnal és a Kaukázussal közös; *Nomada tripunctata* Mor. pedig déleurópai faj.

Legyek [Diptera] nem találtak kutatót; de egy faj fölemlíthető: *Nycteribia Frauenfeldi*, mely denevéreken élősködik s eredetileg csak mint barlang lakó denevérek élődje iratott le. *Szitakötők* [Nearoptera], itt mint délies alak; a *Hangyaleső* [Mimesoleon fornica lynx] és az *Ascolaphus italicus* F. tünik ki.

Sáskák [Orthoptera] beleértve a *Bőrszárnyu* és futó alakokat is, mint nevezetesebbek említést érdemelnek: *Chalydura acanthopygia* Gené, *Blatta lapponica* L., *Periplaneta orientalis* L., mely keletről jöve már elérte Kolozsvárt; *Oecanthus perlucens* Scop. mint délies alak; *Gryllus frontalis* Fieb. hasonlóképen, *Ephippigera vitium* Serv., *Saga Serrata* Fabr. mint igen ritka; *Thamnottizon Frivaldszkyi* Herm. mint jellemző; *Stenobothrus crassipes* Ocskay, mint jellemző; *Pezzotettix alpina* Koll. mint havasi faj, ugy *Pez. mendax* Fisch. is; *Sphingonotus Coerulans* Fabr. mint érdekes faj. A *vándor sáska* [Pachytylus migratorius] 1847. jelent meg s pusztított Kolozsváratt.

A *Poloskafélék* [Hemiptera] mindeddig nem voltak beható kutatás tárgya, de mégis vannak bizonyos adatok, melyek az Erdélyi Muzeumból eredtek. Ott Kolozsvár környékéről 49 faj van meghatározva, köztük mint délies jellegü a *Cicada Orni* L.

A *Pókok* közül [Arachnida] említést érdemelnek: *Argiope*

Brünnichii Scop., *Epeira grossa* C. K., E. *Circe* Sar. et And., E. *adianta* Walck., *Singa Lucina* Sar. *Theridium tepidariorum* C. K., *Lithyphantes Paykullianus* Walck. *Pholcus Pluchii* Scop. *Argyrometa aquatica* Cl., *Chiracanthium italicum* Pav., *Drassus troglodytes* C. K., *Gnaphosa nocturna* L., *Oxyopes ramosus* Paur. és *O. lineatus* Latr. *Eresus cinnabarinus* Oliv. *Aelurops festivus* C. K., mint a melyek részben délies jellegüek, részben ritkaságok.

Az *Álscorpiok, Százlábúak* és *Thysanurák* közül kiemelhetők: *Chernes nodosus* Schrk., mely eddig a magyar föld területéről csak Kolozsvárról ismeretes, hozzájárul: *Chernes cimicoides* Fisch. *Chelifer De Geeri* C. K. *Ch. cancroides* L., *Cheiridium museorum* Leach., *Obisium sylvaticum* C. K. és O. *erythrodactylum* L. K.; továbbá *Podura aquatica* L. az u. n. fekete hó, *Lipura ambulans* L., *Machitis polypoda* L. Az u. n. Százlábúak közül előfordul *Polyzanium Germanicum* Brdt., *Julus Sabulosus* L., J. *unilineatus* C. K., J. *fasciatus* C. K. *Polydesmus acutungulatus* Mg. *Craspedosoma Pawlinsii* Leach, *Geophilus electricus* L., *Crytops Savignii* Leach, *C. pallens* C. K. *Lithobius hortensis* L. K. s még más alakok, mint a melyek a magyar állattani irodalomban először is Kolozsvárról vannak felsorolva.

A *Rákok* [Crustacea] szintén Kolozsváratt találtak tanulmányozóra, és nincs kétség, hogy jellemzőt tartalmaznak.

A *Csigák* [Mollusca] közül nevezetesebbek: *Limax Transsilvanicus* Heyn. *Helix Carpathica* Ferv. H. *Bielzii* Schm. H. *banatica* P. H. *lutescens* Zgl. H. *instabilis* Zgl. *Balimas reversalis* Blz., *Clausilia elata* Zgl., *Cl. turgida* Zgl., *Cl. latestriata* Bz., *Cl. stabilis* Zgl. és *Cl. fallax* Rossm. mint az erdélyi részek és szomszéd területek sajátságosságai; — *Arion olivaceus* Schm., *Helix solaria* Mk., H. *rubiginosa* Zgl., H. *obvia* Hrt., *Pupa Dolium* Dr., P. *septemdentata* Fer. *Clausilia cana* Hld., *Planorbis septemgyratus* Zgl., *Acme polyta* Hrt. és *Bithynia Troschelii* Parr. mint mindenütt legritkább jelenségek; — végre: *Helix hispida* L., *Planorbis contortus* Müll., *Valvata cristata* Müll., a melyek Erdélyben legritkábban, de Kolozsváratt meglehetős számban találhatók.

Végül ha tekintetbe veszszük, hogy a környék sóstavaiban az u. n. *Protisták* közül ki van mutatva a *Placus Striatus, Lacrymaria Lagenula, Styloplotes appendiculatus* és *Euplotes Harpa,* melyek eredetileg csupán a tenger vizében találtattak: az olvasó a kolozsvári állatvilágról elől kifejezett állitást igazoltnak fogja találni.

Ez adatok rendszeres kutatás eredményei, s az ezekre alapitott tudományos irodalom közbirtokát teszik. Kiindulási pont az 1864-dik év, midőn e sorok irója [*Hermann Otto*, tisztelt barátom], mint tisztviselő, az erdélyi orsz. Muzeumban és Kolozsvár határán kutatni és vizsgálódni kezdett. Az egyes rendek közül az emlősökről, madarakról, halakról, hüllőkről, sáskafélékről, szitakötőkről és pókokról való ismereteink az ő tanulmányozása és kutatása eredményei, valamint a felröpüeket is ő határoztatta meg; a *Százlábuakat*, *Álskorpiókat* és *Thysanurákat*, a, fájdalom! oly korán elhunyt dr. *Tömösváry Ödön* tanulmányozta, a *Csigák* ismertetése *Bielz E. A.*-tól való, mig a legalsóbb szervezetek dr. *Entz Géza* kolozsvári egyetemi tanárban és tanitványában dr. *Daday Jenőben* találtak kitünő mivelőkre.

Az eddig ismeretes emlős állatok fajszáma, bele értve a házi állatokat is, 46; a madaraké, bele értve a vonulókat és házi állatokat, 193, a hüllőké 17, a halaké 20, a tulajdonképeni bogaraké 2000, a pillangóké 1000, a pókoké 120 körül van. A többi rendek, s köztük a legyek és darázsfélék fajszáma, minthogy Kolozsvár külön állatvilága szempontjából kutatva és megvizsgálva nincsenek, nem állapitható meg, valamint az elősorolt fajszámok is a bizonyosság csak viszonylagos értékével birnak.

* * *

Az állattenyésztés szempontjából VI. Károly császár [Magyarország történetében III.], Károly király idejéből származtatva 1848-ig Erdély nagyhirü sajátságosságának az erdélyi hátas lovat tartották, s ezt, mint külön fajtát dr. *Fitzinger* be is vette a *Lóról* irott történeti művébe, mely a bécsi cs. és kir. tud. akad. kiadványaiban jelent meg. Ez a ló — a mint később időrendi helyén elő lesz adva — Kolozsváratt, mint az erdélyi ménestartó s lókedvelő főranguak találkozási s ló-vásárlási helyén vált hiressé, s e század három első tizedében br. Wesselényi Miklós és barátai által ért tetőpontra; elvitték magas, néha mesés árakban a kolozsvári vásárra hozott e fajta lovakat M. országba, Ausztriába, Konstantinápolyba stb. Ma már e faj eltünt, de a történeti igazság kivánja, nevezett tudós hibás leszármaztatása helyreigazitását.

A ló alakja nála igy van leirva: „Középtermetü [4. l. 8 hüv. 5 l. 4 h.-ig], feje kicsiny, száraz, finom; orra éle többnyire egye-

nes; füle kissé nyujtott, de szép állásu, folyton mozgó; szeme nagy, élénk és tüzes; orrlikai öblösek, nyitottak; nyaka hosszu, erőteljes, magas hordozásu és egyenes; sörénye hosszu, finom; dereka nyulánk, karcsu; szügye erőteljes, remek alkotásu, középen kidomborodó; marja magas, háta egyenes, ritkán alig észrevehetőleg nyerges; fara egyenes, szépen lekerekitett; vállai magasaknak mondhatók s laposak, de tökéletesen szabadon mozognak; czombjai erőteljesek, lábai kissé hosszuk, de formájuk tökéletes szép, finomság mellett erőteljesek, szárazok; az izmok és inak vértől duzzadtan domborodnak ki; a pata formás, kerek, kemény és száraz; farka finom szőrű, tömött s magasan van a farcsontba beillesztve; szine rendesen barna vagy szürke . . . .“ E helyes leiráshoz dr. Fitzinger hozzá tette, hogy „az andalusiai lóra emlékeztet“.

Természetét ugyan ő szintén helyesen igy jellemzi: „élénk, tüzes, erős és kitartó; gyönyörü testtartása mellett lenge járásu, jámbor és könnyen kormányozható.“

Ezek után a *fajtát* igy állapitja meg: „kettős korcs, melynek származása egyfelől a rövid szőrü, barna *keleti ló* [Equus Caballus brevipilis], melytől a közönséges erdélyi ló [Equus velox transsilvanicus] ered, másfelől az *andalusiai ló* [E. C. hispanicus andalusius], melynek az erdélyi lóval való párositásából a nemes fajta eredett.

Nyilván való, hogy a nevezett iró előtt csak az volt ismeretes, hogy Erdélyben a fenjelölt időben előbb nápolyi, utóbb spanyol lovakkal történtek fajnemesitési kisérletek, melyekből azonban csak lovagló iskolázásra s diszlovaglásra [*Caroussel*] alkalmas lovak eredtek; kos orr, hattyu nyak, magas, de nem haladó járás és az jellemezte őket, hogy nem voltak kitartók; de a többit észrevehette volna onnan, hogy a fennebbi leirásban egy vonás sincs olyan, mely akár a nápolyi, akár az andalusiai lóra illenék. A tévedés, mely elhirtelenkedett itéletre mutat, onnan származik, hogy dr. Fitzinger nem ügyelt az ellentétre s nem ismerte a magyar irodalomnak egy épen e kérdést illető s nagy közgazdasági értékü termékét. Ez báró Wesselényi Miklós müve, [1]) melyben világosan ki van mutatva, hogy az a méltán dicsért nemes erdélyi ló, székely anyakanczáknak arabs és angol ménekkel való párositásából állott elé, s a fenn elésorolt ismertető jegyeket és jó tulajdonságokat mind birta.

[1]) *A régi Ménesek egyike megszünésének okairól*, Pest. 1829.

Negyedik Rész. *)

A NEMZETI FEJEDELEMSÉG KORSZAKA.

XVI. FEJEZET.

Zápolya-korszak.

A) IZABELLA ÖZVEGY KIRÁLYNÉ ÉS FIA.

— 1540—1551. —

A János király 1540. jul. 21. történt halálától, Izabella özvegy királynénak 1541. sept. 5. a budai királyi várpalotából fiával együtt kiköltözéseig eltölt idő diplomatiai és fegyveres harczai s az emberi sorsnak őt oly hirtelen ért nagy változásai meggyőzték a királynét s a hivségében megmaradt koronatanácsosokat arról, hogy a magyar kir. koronát — bár azzal ünnepélyesen megkoronáztatott — a kiskoru királyfi fején, egész Magyarországot jogara alatt megtartani nem lehet. Az évek hosszú során elfojtva tartott s most újból lángra gyuladt pártviszály miatt a nemzeti erő és akarat e czélra most sem volt egyesithető. Az oligarchia az apát is csak a török védur hatalmától tartva türte el, özvegye s fia előtt meghódolni nem akart. I. Ferdinánd, nem nézve az özvegy gyászát s a királyfi csecsemőkorát, a Széke-Fejérváratt végbe ment temetés után azonnal, a kihirdetetlen s jogerővel nem biró nagyváradi 1538. évi békekötés végrehajtását, János király egész birodalmának átadását követelte. Diplomatiai segély a királyné atyjától,

*) A történetszöveg Első Rész-e látható az I. Kötet-ben ily czím alatt: Kolozsvár Alapitása s Egyetemes Fejlődése Története a 97—197. lapon, a Második Rész ugyanott a 198—318. lapon, a Harmadik Rész a 319—638. lapon.

I. Zsigmond lengyel királytól volt várható; de az idegen országban távol, a magyar állam egész területén s közvetlenül szivében duló ily nagy érdekharczban elég súlylyal nem birt. Hogy a török védnökség kétszinű és önző volt s hóditásra irányult, Budavárnak védelem és barátság őrve alatt csak iménti elfoglalása s a királyné és fia kizárása igazolta. I. Ferdinánd nem jogszerű eljárásával szemben, az adott viszonyok közt, eszélyes nemzeti politikának egyedül a szultáni ajánlat elfogadása látszott. Szolimán császári oklevélben jelentette ki — megtartására esküt téve — hogy Erdélyt s hozzá mindazon földet, a mi Kassától Temesvárig s azon túl a határig, a Tisza, Maros és Körös folyók közt fekszik, Máramaros tartományával együtt, az özvegy királynénak és kiskorú fiának hagyja, s abban feje fenállásáig megvédelmezi. A királyné nyugodjék meg sorsán, s maga és a királyfi jövője ne aggaszsza — mondá a szultán jóságosan, de ugyilvánlátszó kétszinüséggel — ő amúgy sem lenne képes Budavárát a sokkal erősebb Ferdinánd és a pártoskodó magyar főurak ellen megvédeni, neki pedig a mostanihoz hasonló nagy és költséges védhadakat a megtámadott Magyarországba minden előforduló alkalommal küldeni nem lehet; megvédi Budát, s mikor majd a királyfi a husz évet eléri, kezébe bocsátja Magyarországgal együtt, *s ugy hagyja benne királyul, mint atyját.* Különben is — jegyzé meg a szultán — a királyné Erdélyben atyjához közelebb lesz, s az kellemesebbé fogja tenni fejedelemségét.

A magyar nemzeti királyság és államegység sirja Mohácsnál meg lőn ásva, itt eltemetve.

A királyné és fia által képviselt történeti és államjog hívei, az ügy igazságában bizva, elfogadták a tett ajánlatot; s a mint I. Ferdinánd, az oligarchia vele tartó tagjai s bátyja, V. Károly császár segélyével czélul tűzte a magyar koronának s egész Magyarországnak hatalma alá keritését: ugy a királyné gyámjainak hit alatt elvállalt, a nemzeti pártnak hazafiui és becsületbeli kötelessége volt a lengyel király és szultán gyámolitásával az erdélyi fejedelemséget megalkotni, a királyné és fia jogara alatt megszilárditni, s a magyar nemzet ohaját — a meghalt király utolsó kivánságának megfelelőleg — legalább részben megvalósitni.

E czél hatalmas és biztos sikert igérő eszköze volt a hitújitási eszméknek és belső forrongásnak ez országrészekben Kassától

Brassóig elterjedettsége, a melyet elfojtani nem lehetett, a minek jogosultsága, tovább fejlődése s az anyaországi r. katholicismussal szemben tartós élete csak az önálló nemzeti fejedelemség által volt biztosítható.

Magyarország történetében a tények erejénél fogva alakult ezen politikai helyzet által mintegy előre jelezve volt, hogy az új fejedelemség egyik fő támpontja Kolozsvár lesz.

E városnak előnyt földrajzi kedvező fekvése s történeti előzményei adtak. Gyula-Fejérvár az ország szélén feküdt, útjában a Maros-völgyen könnyen betörhető töröknek; a szászság és székelység kitéve a moldvai és havasalföldi vajdáknak, kik a török vazalljai voltak s Erdély kirablására mindig készek; Temesvár és a Bánság szintén a török pusztításnak, Kassa Ferdinánd hadvezérei támadásának állandó ingerlő tárgya. Bár honnan jövő véletlen betöréstől egyenlően távol, teljes biztonságban csak a kettős várövvel védett Kolozsvár volt. Hogy Mátyás, *az igazságos király* itt született, Kolozsvár polgársága hozzá és anyjához üldöztetésök s az ő prágai fogsága alatt példás hűséggel viseltetett, megszabadításában s királylyá választatásában részt vett; hogy a nagy király a várost fényes hirnévre emelte, a polgárságot jótéteményekben, születési házát rendkivüli kiváltságokban részesitette, s e ház — a kolozsvári polgár méltó dicsekvése tárgya — ma is fenáll és kegyeletben tartatik:[1]) mind ez némileg királyi érzelmüvé — *royalissá* — tette népét. János királynak itt háza volt, mit a Dózsa-népfölkeléskor a községtől ajándékul kapott, a fölkelők vezére durva vaskoronáját ma is levéltárában őrzik. Ez uralkodó Kolozsvár irányában — országától megfosztatása s bujdosása idejében tanusított példányszerű hűségeért oly szívből jövőleg fejezte ki adománylevelében királyi hálaját, hogy az Kolozsvár polgárai előtt örökre jó emlékezetben marad. Zápolya János csaknem 30 évig volt Erdélynek vajdája és királyi ura, mindenki látta, ismerte őt jól, emlékezett szelid és igazságos uralkodására. Mig

[1]) E ház történeti emlékezetességét rendkívül emelte annak I. Ferencz József császár és koronázott magyar király által 1887. sept. 23-án történt megtekintése, s azon királyi igaz szava: **„Nem nagy kegyeletre mutat, hogy Kolozsvár Mátyás király születési házát katonai kórháznak használja“** — s **Emléktáblával** megjelölésére 400 forintot adott.

Izabella királyné 1541—42-n Petrovich és Martinuzi gyám tanácsosaival Lippán tartózkodott, az erdélyiek s köztük Kolozsvár neki és fiának hűségök jeléül ajándékot vittek. A Zápolya-ház uralkodása alatt számos királyi és fejedelmi tényben és polgári hálában nyilvánult az uralkodó-ház és Kolozsvár lakói közötti szivélyesség és kölcsönös rokonszenv, világosan mutatva, hogy az öreg királynak halála órájában özvegye és fia gyámjaihoz intézett végszavai: *a magyar név dicsőségére kérlek, urak! adjátok a királyi méltóságot szívesebben véretekből valónak, mint idegennek* — itt igaz viszhangra s termékeny földre találtak.

Míg Magyarország önállásáért végharczát vívta, s legyőzetvén: a trónvesztett királyné és fia hívei új fejedelemség alkotásán munkálkodtak, a versengő két nagyhatalom s a királyné párthíveinek s pártelleneinek folytonos harcza foglalta el évekig a hazafiak figyelmét és tetterejét, fölemésztve tengernyi vér- és vagyonáldozatot. Ez oka, hogy Kolozsvár beléletéből ez időszak alatt kevés a följegyzés. A plebánia anyakönyveit, a szerzetes rendek házi emlékiratait [*Historia Domus*], ha voltak is, a hitújítás megsemmisítette, a száz-férfiak és esküdt polgárok jegyzőkönyvei később — egy szerencsésebb korszak kezdetén — szólaltak meg, a czéheknek nem maradt fenn ez időből jegyzőkönyve, a krónikák, országos események és történetek rendszertelen tárai. Oklevelekből, közemlékek nyomán, s főleg az újabb történelmi forrásközlésekből állítható össze — nem rendszeres történet, de csak töredékes halvány korrajz.

Hosszas alkudozások előzték meg a királyné és fia Erdélybe jövetelét. Buda elfoglalása miatt megdöbbenve, a nemesség, székelység és szászság jogai biztositását kivánta, a kedélyek előkészitése végett az országba küldött kincstárnok helytartótól. A szászság követelései közt volt egy, a mi Kolozsvár igen fontos érdekével, a pénzverő és pénzváltó kamara ott létével volt ellentétben. Nyiltan kijelentették a Székely-Vásárhelyen 1542. jan. 26. tartott országgyülésen, hogy ők a királynét és fiát csak ugy ismerik el: „ha az aranyváltás és pénzverés — régi szokás szerint — mindenképen Szeben városában fog maradni, s ott történik ezután is, mint ez régen a királyoktól és országtól irásban sokszor megigértetett“ [1]).

[1]) *Erdélyi Országgyülési Emlékek.* 1876. I. k. 81. l.

A helytartó megigérte, az országgyülés a föltételeket tudomásul vette, s mindkét város jogai gyakorlatában maradt.

A királynénak fiával és kiséretével 1542. május 1-je körül Erdélybe érkezése Kolozsvár történetének érdekes mozzanata. Az azon évi márcz. 29. Tordán tartott országgyülésen, üdvözlése s fejedelmi székhelyére Gyula-Fejérvárra ünnepélyes bekisérése végett kirendelt országos küldöttség szónokává Adrián tudor, kolozsvári plebánus, a királyné tanácsosa kéretett meg. A küldöttség 100 lovas kiséretében Déváig ment elébe, csatlakozott sok vármegyei nemes, innen az ország határára vonultak s ott a szónok az egész ország nevében üdvözölte a királynét és fiát; kifejezte, hogy Erdély ragaszkodik hozzájuk, s jeléül átadta a neki és fiának küldött ajándékokat. Ezután a küldöttség Dévára tért vissza, s onnan fejedelmi pompával kisérte be a fejedelmnőt és fiát Gyula-Fejérvárra[1]). Plebánusa hódolati küldetése már eleve megnyerte a felséges hölgy rokonszenvét Kolozsvár irányában.

Ki volt Adrián tudor? Hogy jutott szerencséjeül e kitüntetés Kolozsvár plebánusának? Egyikre sem találunk határozott s teljesen megbizható feleletet a közemlékekben. Ő 1531. Enyedi Adorján [*Adrianus de Enyed*] néven fordul elé a történetforrásokban, mint a szabad művészetek s polgári és egyházi jog tudora [*Artium liberalium et juris utriusque Doctor*], krasznai esperes, gyula-fejérvári kanonok, a lelkiekben püspöki vikárius s a püspökmegyei egyházi ügyek közbirája [*generalis Auditor*], 1534. dobokai esperes, 1537. beszterczei vikárius[2]), 1538. I. János király udvarában főorvos, erdélyi püspöki helyettes és Kálmáncsehi Márton akkori gyula-fejérvári iskolatanitóval együtt választott biró az azon évi segesvári vallási vitában, melyet a király a Martinuzi és Statileo püspökök által *Luther*-séggel vádolt s megégettetni kivánt Szánthói István mester[3]), kassai prédikátor ügyében rendelt. A király mindkettőt tudós férfiunak ismerte — mondja Heltai Gáspár — előre megbeszélte velök a dolgot s irott jelentést kivánt tőlük. A két

---

[1]) *Erdélyi Országgyülési Emlékek.* 1876. I. k. 86. l. *Wolffgangi de Bethlen.* Hist. de reb. Transylv. 1782. I. k. 407—408 ll.

[2]) *Archiv für Siebenbürg. Landeskunde.* Neue Folge. X. k. 239. l.

[3]) Dévai *Biró Mátyás* Szánthó, abaújvármegyei kis mezővárosbeli iskolamesternek irja őt, a ki 1540 végén vagy 1541 elején halt meg egy barát furfangja következtében.

választott biró István mester tanait a szentiráson alapulóknak s oly igazaknak nyilvánitotta, hogy azért őt elitélni nem lehet. A vádlottaknak a király nyitott szabadulásra utat.[1]) 1540. Adrián tudor még Statileo püspök helyettese volt, s mint ilyen 1541. nov. 26. Fleischer Mihály volt törpényi papot [*Treppen*, beszterczevidéki ágost. hitv. nagyközség] a beszterczei plebániába ő igtatta be.[2]) Veráncsics Antal — egy erdélyi főember levele alapján — őt családi néven Wolffardnak mondja. „Mindszenti János — így értesiti nagybátyját, Statileo püspököt — 1540. márcz. 7. Tordáról azt irja nekem Wolffardról, a *te vikáriusodról*, hogy a székelyek, szászok és nemesek valami gonoszan törik fejöket székely-vásárhelyi gyülésöken, ellenetek; pártütéstől kell félnünk a királyné, a barát kincstárnok ellen és ellened . . . Vigyázzatok magatokra. Véghedi Imre, tordai esperes értesitett engem erről, a ki a tervnek tudomására jutott.“[3])

---

[1]) *Hálo.* Hispaniai vadászság stb. Kiadja Heltai Gáspár 1570. Kolozsváratt. — *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 222—23 ll.

[2]) *Wittstock, Heinrich.* Reformationsgeschichte des Nösner-gaues. Wien, 1858. 21. l.

[3]) Látható *Szalay Ág.*: Veráncsics Antal összes Munkái [*Magyar Történelmi Emlékek* VI. k. 75. l.]. E tudósitás Adrián tudor személyisége iránt nehéz kérdéseket támaszt. Az egyik forrás — mint látók — *Adrianus de Enyed*-et ir, Veráncsics *Adrianus Wolffard*-ot, Seivert azt hagyta fen, hogy az Bécsben tanult, szabad müvészetek és bölcsészet mestere, [*Magister der Künste und Weltweisheit*], költő és könyvkiadó volt; elszámlálja költeményeit s kiadványait, nagy emberekkel való viszonyait s azokhoz irt dics- és gyászverseit. Egyet Veres Tamáshoz [*Thomas Rufus*] irt, a ki, vagy tán atyja kolozsvári biró volt [L. Kolozsv. Tört. I. k. 441. l. Ez összevetendő a Veres Benedekről szóló részszel: I. k. 527—29 ll.] Seivertet megigazitotta, részben kiegészitette gr. Kemény József [*Történelmi és Irodalmi Berek* II. k. 83—86 ll.] Seivert azt is mondja róla, hogy Beszterczevidékről való volt, hol e nemzetség virágzott, s Adrián, mint törpényi plebánus, az ottani egyház anyakönyvében levő följegyzés szerint 1545-ben halt meg [*Nachrichten v. Siebenbürg. Gelehrten* 1785. 492—495 ll.] Mások szerint *Wohlfard Adrián* 1517. a szebeni iskola rectora volt, de tisztét két év mulva már más viselte. [*Archiv* stb. XVII. k. 11. l. *Trausch*, Schriftsteller-Lexikon III. k. 509 l.] *Fabritius Károly* m. tud. akad. lev. tag a Keszthelyi gróf *Festetich-Codex* ismertetésében azon gyanitását fejezte ki, hogy a medgyesi káptalanból Keszthelyre került egyházi jegyzőkönyvben az 1499-től 1539-ig terjedő bejegyzés Adrián doctor kézirása, Hilarius nevü testvére waldhütteni pap és fejérvári kanonok; ő 1512. bécsi tanár volt. [*Archiv*

A királyné elé üdvözlő szónokul küldetése okai és körülményei is csak némely történtekből következtethetők, bizonyos följegyzés róla nincs.

Martinuzi helytartó 1542. febr. 20. Déézsen költ, országgyülést összehivó levelében irta, hogy ő oda az ország főbbjei közül nehányat tanácskozásra hivutt volt meg; de azok az eléjök terjesztett ügyet csak országgyülésen tárgyalhatónak nyilvánitot-

---

stb. X. k. 379. l.] Gróf Kemény fennebbi művében megjegyzi, hogy Kolozsváratt is voltak *Wohlfard*-ok; egynek, mint MDLXXXI-n főbirónak nevét a monostori kapubástya felirata fentartotta. [D. O. M. stb. STEPHANO WOLPHARD, Primario, Antonio Ferenczi Regio Judicibus stb. fiebat L. *Erdélyi Nemzeti Társalkodó* 1840. II. félév 6. l.] Hihető ez volt, a ki 1559—60. a wittenbergi egyetem anyakönyvébe magát kolozsvári születésünek iratta be. OKLEVÉLT. II. k. 726. l.

Az Adrián tudor felőli emlékek egymással ellenkezése, valamint életiróinak különböző felfogása lehetlenné teszik a biztos itéletet arról: mind egy egyénről szólnak-e ezek vagy kettőről? Lehetséges-e ugyanegy időben két ily rokon sorsu s életpályáju Wohlfard Adrián létezése? Lehetséges-e, hogy ez gyula-fejérvári püspöki, Hilarius beszterczevidéki vikárius legyen? hogy két Adrián oly közel időben haljon el, egyik mint kolozsvári, másik mint törpényi plebánus? Vagy a törpényi anyakönyvbe is a kolozsvári Wohlfard Adrián Kolozsváratt történt halála volt közhir után egy évvel későbbre bejegyezve? .... Egy közülök Bécsben tanult s élt 1512—1527 közt, ez nem irhatott jegyzőkönyvet a medgyesi káptalanban 1499-től 1539-ig, a mint Fabritius véli; nem is lehetett 1517. szebeni rector .... Ugyanazon egyén volt-e kolozsvári plebánus 1542—1544 közt, a ki 1545. Törpényben halt meg? Plebánusságra, vagy csak halni nem vihették oda, mert 1544-ben történt halála hátrább bizonyossá lesz .... Másik kérdés: az 1512—1527 közt Bécsben élő versiró és könyvkiadó Adrián mester [nem *doctor*] volt-e később a gyula-fejérvári kanonok 1531-től 1542-ig s ez évtől 1544-ig kolozsvári plebánus? vagy ugyanaz Bécsből távozása után szebeni rector, később törpényi plebánus lett? Egy egyént kell-e tehát értenünk, a mint *Magister* és *Doctor* annyi helyen és pályakörben munkálkodó *Adrián* név alatt? vagy *Adrián* és *Hilarius* testvéreket? .... Vagy végre a *Wolffard* névben Veráncsics tévedett, és az *Adrianus de Enyed* és *Adrianus Wohlfard* két különböző történeti egyén? Az utóbbi nyilvános pályáját kezdette Bécsben, folytatta Szebenben, [bár 1517-ki rectorsága Bécsben tartózkodását szakitja meg] végezte Törpényben; az első ismeretessé lett 1531-n, volt Gyula-Fejérváratt különböző tisztekben, meghalt mint kolozsvári plebánus kétségkivül Kolozsváratt ..... Az események e szövevényében, az adatok ily homályában a való tisztán nem látszik. Nem bizonyos: egy-e Enyedi és Wohlfard Adrián? hogy a kolozsvári plebánus a bécsi költő lett

ták. Ezért azt kellett összehivnia.[1]) Ekkor márcz. 9. történt Déézsen, hogy a váradi püspök, mint a királynénak Erdélyben helytartója, védlevelet adott Kolozsvárnak az iránt: „hogy polgárait, azok embereit, szolgáit, midőn Erdélyben és a magyarországi részekben élelmök keresésére szélyeljárnak, mások hibájáért és tartozásáért, sem személyökben senki el ne itélje, sem javaikat és áruikat mások kérésére le ne tartóztassa; hanem a kinek mi keresete ellenök van, saját birájok előtt törvény útján igazitsa".[2])

A déézsi gyülésre, melyen a királyné fogadásáról volt szó, kétségkivül meg volt hiva Kolozsvár is; küldöttei — mint ez akkor szokásban volt — az alkalmat felhasználták az új kormányfőnöktől e védlevél kieszközlésére. Valószinü, hogy a helytartó ekkor egyengette meg a város követei által annak útját, hogy Adrián tudor, mint a meghalt király kedvelt embere, s Kolozsvár képviselője, részt vegyen a küldöttségben s az üdvözlő szónoki tisztet elfogadja .... Czimei közt néhol az is elé jő, hogy ő a királyné tanácsosa. Mikor nyerte ezt? az emlékirók nem szólnak róla. Vagy tán azt jelenti, hogy a királyné, mint a Zápolya-ház hivének, fontos ügyekben tanácsával élt. Hogy Enyedi Adorján 1543. a szabad müvészetek s egyházi és világi jogok tudora, kolozsi esperes, kanonok, az erdélyi fejérvári püspöki megye [*Dioecesis*] vikáriusa, *kolozsvári plébánus* volt, kétségtelenül bizonyitja azon évi november 7-én kelt levele, melyben elismerte,

---

volna, kétes, hogy beszterczei vikárius volt s Törpényben 1545. halt meg, tévedés — bizonyos csak a *gyula-fejérvári kanonok és kolozsvári plebánus, Adrián tudor ugyanazonsága.*

Megjegyzem még, hogy hátrább a szövegben közlendő *Adrián-féle kézirati hasonmás* és a gróf Festetich-Codex irója kéziratának valaki által összehasonlitása, Fabritius véleménye alaposságát is el fogja dönteni, s az *Enyedi Adrián* és *Wohlfard Adrián* nemzetségi előneveit és azok viselőit boritó homályra is vethet világot.

[1]) *Erd. Országgyül. Eml.* I. k. 81. l.

[2]) Kettőbe tört irópapiron kiállitva. Alól ez irás: *Ad propriam Commissionen Domini Locumtenentis Regiae Majest.* a püspök pecsétével hitelesitve, melyen a paizs felett e két betü látszik: F. G. a czimerpaizsban ágaskodó unicornis és fejér madár van, mely csőrében két buzakalászt [*buzafőt* — igy mondja a székelység] tart. Látható a város *levéltárában:* Fasc. A A. 10. sz.

hogy neki — a ki kolozsi esperes és kanonok is — midőn Fejérváratt lakott, csak mint *kolozsvári plebánusnak* élete fogytáig engedte meg Kolozsvár közönsége, hogy az ottani szőlőhegyekből őt illető dézmarészét a városba bevitethesse; ő a közönséget biztositotta arról, hogy ezen neki adott jótétemény az esperességben leendő utódainak soha semmi következendő időben érvül nem lehet arra, hogy azt ők is használják és vele éljenek[1]).

Ez év másik szintoly fontos eseménye a királyné által férjének Kolozsváratt jul. 27. királyi pompával végbevitetett halotti tisztességtétele, minek oka az volt, hogy 1540. aug. 15. Székes-Fejérváron történt eltemettetésén betegsége miatt részt nem vehetett.[2]) Az emlékíró oly fösvény részletek közlésében, hogy sem a szolgáló papokról, sem az ünnepélyről nem szól. Ott volt-e jóltevője gyászszertartásán a váradi püspök? Részt vett-e Adrián tudor? Azt sem hagyta emlékezetben: a szent Mihály-egyházban vagy a kolozsmonostori apátságiban történt-e az? S nekem más, bővebben értesítő adatok hiányában, lehetetlen a mulasztást pótolnom. Annyit azonban föltevésként mégis kifejezek, hogy a királyné és Kolozsvár kegyelete János király irányában magával hozta, hogy ez ünnepély, a főszentegyházban folyjon le; királyi pompával — a mint az emlékiró fenhagyta — az máshol nem történhetett, a többi szentegyházak ily nagy ünnepélyre alkalmasok nem levén. Az inditó ok, a miért a királyné a szeretet e végső kötelességét Kolozsváratt s nem Gyula-Fejérvár székesegyházában látta teljesitendőnek, hihetően a Zápolya-ház és Kolozsvár közötti gyöngéd viszonyban van. Jól eshetett szivének itt könnyezni meg férjét és sorsát, a hol fájdalma a polgárságnál igaz viszhangra talált, mely az ő és árvája súlyos helyzetében benső részvéttel osztozott.

Erdély önállóvá léte küzdelmei mindjárt az első években négy főirányban hatottak átalakitólag Kolozsvár állami, közjogi és mivelődési viszonyaira, ezek: az adó, katonáskodás, törvényhozás és hitújitási eszmék feltartóztathatlan terjedése.

1540. sept. 27. Maylát István és Balassa Imre ország főkapitányai a török császárnak küldendő némi ajándék fejében minden kaputól 15 denár fizetését rendelték. Kolozsvárra 39 és $^{5}/_{15}$ kapu-

---

[1]) *Országos levéltár*, erdélyi osztály 1775. 1937. 7753. sz.

[2]) *Wolffgangi de Bethlen* sat. I. k. 344. 416. ll.

tól 500 forint esett.[1]) Egészen új adó-nem, a török védelemért. A régi királyi adó a kiváltságok értelmében 52 és fél budai súlyu finom ezüst márka volt; háboru alkalmával, ha a király a keleti országrészekbe vitte hadait, egy évben egyszer 200 arany forint... Két évvel később, 1542. a márcz. 29-iki tordai országgyülés eltörölvén hallgatólag Kolozsvár Zsigmond királytól nyert azon kiváltságát, hogy polgárai hadba menni nem tartoznak, hanem magukat 200 arany forinttal váltják meg, meghatározta: „hogy a háboru tartamáig köteles 50 puskás gyalogot tartani, s ha a szükség kivánja, polgárainak két része hadba menni, harmada a város őrizetére maradván.“ [2]) Martinuzi, mint Ferdinánd király helytartója 1551. oct. 9. Szász-Sebesen kelt levelében — a fenforgó veszély eltávolitása végett — Kolozsvár lakosainak felerészét rendelte hadi szerekkel a lehető legjobban felkészitve, azonnal táborba küldetni, fejök, földjük s javaik elvesztése büntetése alatt.[3]) Milyen volt a régi és Izabella királyné alatti katonáskodási közteher állapota, kitünik I. Zápolya János királynak 1531. husvét utáni másod napon Medgyesen költ és sajátkezüleg aláirt leveléből, melyben Szentpáli Gergely udvari hívének parancsolta: „hogy a kolozsváriakkal fejök és javaik elvesztése büntetése alatt 200 gyalogot állittasson ki a meghatározott napon. Siessen éjjel nappal — hangsúlyozta a király — s a mit mond nekik, mondja mind az ő nevében.“ [4])

Ez időkori törvényhozást s Kolozsvár közszellemét jellemzi az, hogy a legalkotmányosabb s a királynénak és fiának kedvező törvények mindig ott hozattak. Az első országgyülést jul. 22. 1543. aug. 6-ra hivta össze maga a királyné. Fontos végzései politikai eszélyre és hazafiságra mutatnak, s czéljok méltányos szerződéskötés, mely az ország önállása csiráját rejti magában. Aug. 8-án küldöttség vitte Bécsbe. Sarkalatos pontjai: „hogy Ferdinánd király a gyalui [*titkos*] szerződést javitsa meg, gondoskodjék, hogy a királyné és fia ne nyomassanak el, biztositassék tisztességes sorsuk, Magyarországot és Erdély három nemzetét régi szabadsá-

---

[1]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 43. l.
[2]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* 86—87 ll.
[3]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. 380. l.
[4]) *Városi levéltár.* Fasc. II. 10. sz.

gaikban tartsa meg, kül- és belellenségtől oltalmazza, e felett Magyarországot és Erdélyt mint szabad országot vegye kegyelmébe; az ország lakosai is ő felségét ez esetben önként választott királyuknak ismerik el. Végre a királyné és fia hiveinek [*Petrovich Péter, Bornemisza Boldizsár, Márkus Péter, Török Bálint, Patóchy Ferencz, Bethlen Farkas* sat.] kegyelmét, számukra birtok adományozását, vagy a miket már bírnak, azokban megerősittetésöket kérték.“ [1])

Nevezetesebb a második országgyülés, mely 1543. febr. 26-án volt. Méltóság és önérzet, hűség és határozottság szól törvényeiből. „Minthogy a királyné és fia e vészes időkben magukat s vagyonukat a hazafiakkal együtt minden sorsnak kitenni készek: illő, hogy ő felségének és fiának Erdélyt, annak minden helységét és tartományát, melyek ő felsége és fia neve alatt vannak, birni, kormányozni, igazgatni teljhatalma legyen, s minden helység és tartomány, minden hivatal és tisztviselő, tehát a tisztelendő helytartó úr is — mondja a törvény — valamint mások függjenek ő felségétől és fiától, ugy, hogy az országnak szabadsága sértetlenül maradjon s minden ügyében ő felsége, tanácsosaival együtt határozzon .... A királyné lakhassék akár Lippán, Váradon, Kassán, akár Fogarasban, vagy a hol tetszik .... A török császárnak vigyék be az évi adót, köszönjék meg, hogy János király fiát tette az ország fejévé, s esedezzenek, hogy [*a mit Isten távoztasson!*] ha a királyné fia meg találna halni, engedje Erdélynek azon szabadságot, hogy mindig valakit, a kit akarnak, az ő magyar nemzetükből fejedelmökké választhassanak ....“ [2])

A szultántól egyoldalulag nyert, homályos végzéseken alapuló, s folyvást terjeszkedő veleélés által a nyilvános botrányig kibővitett helytartói jog- és hatáskör itt szükebbre szorittatott, a királyné és fia őket megillető fejedelmi teljhatalmuk birtokába visszahelyeztettek, Martinuzinak a szultán kegyéből a kijelölt városok birodalmához követelt kizáró joga megszünt, a fejedelemválasztási jog biztositására az első alkotmányos lépés megtétetett. Ezek Erdély törvényhozásának örök becsü emlékei. Mutatják, hogy itt a királyné és fia egy őt szeretettel környező város falai között volt, hol a határozást a fejedelem és haza egyesült

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 130—131. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 175—177. ll.

érdekei iránti köteles hódolat és egyetértés szelleme vezette és uralta.

A hitújítás és az új hitelvek szabadabb terjedése érdekében is, a korlátozó intézkedések mellett, egy, a régi formák kötelékeit tágító vallásügyi tárgyalás és itélet keletkezett Gyula-Fejérváratt a fejedelmi udvarnál, a minek dicsőségéből Kolozsvárt rész illeti.

Ez évre jegyezték föl egykori emlékirók Honterus János brassói ágostai hitvallásu lelkésznek és reformatornak vallásújitó irásaiért, a királyné és Martinuzi helytartó rendeleténél fogva, Gyula-Fejérvárra megidéztetését és perbefogását. Némelyek országgyülésen történtnek állitják, de a minek nem maradt fenn irott emléke; mások azt irják, hogy a kolozsvári febr. 26-ki országgyülésen történt; de annak végzései hazafias szellemével s nemzeti szabad irányával ily eljárás nem egyeztethető. Ha ott ily tárgyalás lett volna, Vásárhelyi Gergely jezsuita és Bornemisza Pál erdélyi püspök — Ferdinánd hívei — titkos tudósitásaikban szóltak volna róla.[1]) Hogy a törvényczikkekben büntetőügyi eljárásnak nincs nyoma, természetes és érthető. Törvények közé csak hozott törvény való, a végrehajtó hatalom tényei nem. Honterus ügye a korona nem törvényhozási, de végrehajtási jogkörébe tartozott. Az erdélyi országgyüléseken ez mindig meg volt különböztetve. Az ország volt összegyülve, de ennek csak erre hivatott s kijelölt tagjai itéltek a fejedelemmel, tanácsosaival s a fejedelmi tábla biráival az oda útalt ügyekben, mint legfőbb bíróság. Az eddig ismeretes adatok szerint a vallási ügyet tárgyaló gyülés Gyula-Fejérváratt volt,[2]) megtartása napját egy emlékiró sem jegyezte föl. Személyes megjelenés volt rendelve a vádlottnak, de a város védőket küldött s azokat a gyülés elfogadta, a mi vagy a kormány gyöngeségére, vagy a reformatio erejére mutat. Martinuzi — mint Haner irja — Honterus máglyán megégetését kivánta,[3]) s a mint vádját előterjesztette, a királyné tanácsosai: Batthyány Orbán, Cháky Mihály és Adrián doctor, dobokai esperes egyetértő véleménye volt, hogy az ügyet jól meg kell fontolni, az illetőket kihallgatni s ugy határozni; a mit a gyülés más tagjai is elfogadván: a kihallgatás és védekezés megtörtént

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 178—180 ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 115 l.

[3]) *Haner*, [az egykoru *Jovius* után] Hist. Eccl. Transylv. Francofurti et Lipsiae. 1694. 200. l.

— a vádlott előnyére. A helytartó éjnek idején még egyszer behivatta a vádlottakat a fejedelmi udvarba, igéretekkel és fenyegetésekkel akarta a katholikus egyház kebelébe visszatérésre birni; de azok a megismert igazság mellett megmaradásukat kijelentvén: a királyné tanácsosai erőszak használatát ellenezték, s kérték a helytartót, hogy őket bántatlanul bocsássa hazájukba. Ennek következése Honterus fölmentése s védőinek szabadon bocsátása lett.[1])

Ez itélet fényes világitásban mutatja Kolozsvárnak és plebánusának a hitszabadság ügyében gondolkozását, igazolva, hogy a város népe a reformatio eszméinek már akkor hódolt.

Még Kolozsvár egy fontos kiváltsága ügyében láttam előfordulni a város kiváltságlevelei egyikén e férfi nevét, azután többé sehol. Bizonyitja t. i. saját neve aláirásával: „*hogy látta Ulászló király levelét, melyben megerősitette Mátyás király által a kolozsváriaknak adott azon kiváltságot, hogy tőlük a bordézma a szőllőhegyben a sajtóknál, a búzából künn a mezőn a kalongyák közt vétessék meg.*“ [2]) Halála éve és napja, egy, a medgyesi káptalanból gróf Festetich György birtokába került *Breviarium* naptári részében igy van latinul följegyezve: *1544. febr. 13. meghalt Adrián doctor és vikárius, eltemettetett a következő napon.* [Feria quarta.][3]) Hol történt a halál és temetés? a forrásban nincs megmondva.

---

[1]) U. o. 201—202. ll. *Keresztény Magvető*. 1863. II. k. 214—215. ll. — *Archiv* .... Neue Folge. 1857. II. k. 116—17 ll. — *Erd. orsz. gy. Emlékek*. I. k. 112—116. ll.

[2]) *Ego Adrianus* sat. Az oklevél melyről itt szó van, *látható*: Oklevéltár Kolozsvár Története Első Kötetéhez. Buda 1870. 233. l. a 3. jegyzésben.

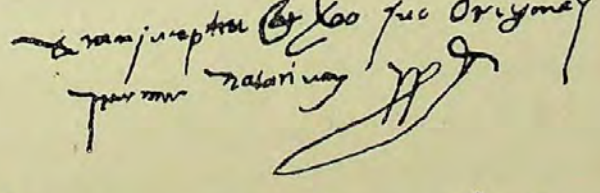

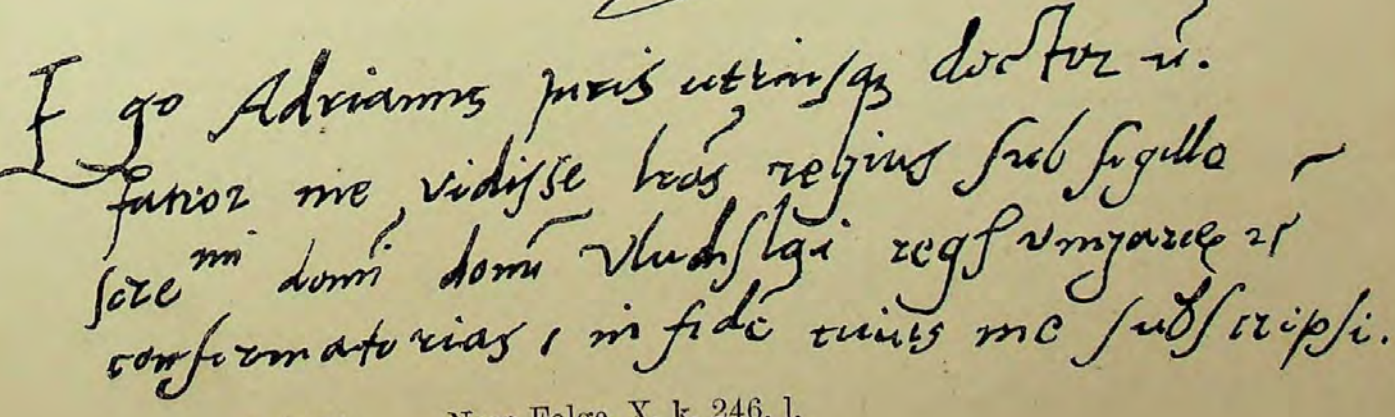

[3]) *Archiv* .... Neue Folge, X. k. 246. l.

E halálra vonatkozó egy más forrás a nagyszebeni plebánia legrégibb egyházi jegyzőkönyve [*Kirchenbuch*], mely — a mint újabban fölfedezték — évtizedekig volt a tudós Seivertnél, ma a gyulafejérvári, gróf Batthyány-féle könyvtárban van; abból vette ő egyháztörténeti műveihez a legbecsesebb adatokat. E könyvbe Adrián doctor halálát, barátja, a nagyszebeni plebánus, Romoszi Mátyás igy jegyezte be: „Adrián doctor, vikárius és esperes, *kolozsvári plebánus* és fejérvári kanonok, a mi kedves barátunk meghalt 1544. febr. 7-kén".[1]) A halál éve mindkét forrás szerint ugyanaz, napja nem; de a különbség csekély . . . Nemzetisége nincs földeritve. Trausch szász eredetünek mondja — bizonyitatlanul,[2]) hihetően gróf Kemény Józsefet követve.[3]) Wohlfard Adrián magát egyszerüen *Transylvanus*-nak irja minden művében. Homály van itt is, mint e férfi élete egész történetén.

Kolozsvár *ipar-ügyéről* szintén kevés adat van e korszakban.

A *Timár* czéh egy 1513. évi perés ügyében kelt itéletnek és egy 1539-ki kedvezménylevelének jutottam újabban nyomára, miket utólag kiegészitésül közlök. Az elsőnek lényege ez. A kolozsvári *cserzővarga* [sutor] és *timár* [cerdo] czélbeliek, jelesen a vargák nevében Nagy Menyhért, Keser Jakab és Varga Péter [*Petrus Sutor*] mint felperesek; a timárok nevében Harth Tamás, Krisán Márton és Harth Péter mint alperesek, pereltek egymással a felett, hogy a vargáknak nincs joguk bőrt fejériteni, e czélból cselédet s kivált legényt tartani, más mesterekkel egyesülve üzni mesterséget, a bőrt más mestereknek eladni vagy belőle csizmát varni és eladni. A timárok megjegyezték, hogy ha ez szabad lenne, ők koldusokká lennének és tisztöket az oltár és torony körül nem lennének képesek teljesitni. A biró, mint első hatóság itéletét mindkét fél felebbezte a biró és esküdt polgárok elé; azok is itéltek, de a felek ezt is fölebbezték a szebeni polgármester és esküdt polgárok elé. Azok itéletével sem levén megelégedve: a szebeni birák, esküdt senatorok és hét birák elé vitték ügyöket. A hét birák törvényszéke László király által[4]) a cserző vargáknak adott

[1]) *Archiv* . . . . Neue Folge. I. k. 365. l.

[2]) *Schriftsteller-Lexikon* sat. Kronstadt. II. k. 116. l.

[3]) *Archiv* sat. Neue Folge. II. k. 116 l. „Adrian Wohlfard war ein Sachs" mondja a gróf, de ő sem útal forrásra.

[4]) Előttem ismeretlen. II. Lajos király ily tartalmu itélete közölve van Kolozsv. Tört. I. k. Oklevéltára 350—52. lapjain.

kiváltság tekintetbe vételével és épen maradásával, s a kolozsvári és szebeni polgármesteri itélet helybenhagyásával, ugy itélt, hogy a cserző vargák bőrt fejérithessenek, de csak maguk számára, fiaikat, leányaikat és nejeiket használva segitségre, idegent nem; szomszédjával vagy pártfogójával egyesülve sem szabad senkinek a mesterség e nemét üzni, kifejéritett bőrét eladni sem, hanem köteles csizmát készitni belőle s ugy adni el. Ez itélet 1513. decz. 10. kelt. [1]) Az ügy további sorsáról nem találtam adatot.

A másik az érintett kedvezménylevél. Azon évi julius 10. [*post octavas festi Visitationis b. Mar. Virg.*] t. i. Muthythnai István királyi jegyző jelentésére I. János király Wysegrád királyi várban kelt védlevelében M.-ország fő- és alispánainak, várnagyainak, várparancsnokainak, a városok polgármestereinek és biráinak, minden rendü embereknek országa havason túli részeiben [*in partibus Regni nostri Transalpinis* = helyesebben: *Ultra-* vagy *Transylvanis* = értendők a bihari havasok] a kolozsvári timár mesterek kérése következtében, azon előadásaikra, hogy nekik régi szokásaik és szabadságaik szerint addig szabad volt az ország havason túli részeiben is mesterségökhöz szükséges bőröket akadálytalanul megszerezni és összegyüjteni; most még is kivált a Maroson túl akadtak, a kik őket ebben háborgatták, s azon kérésökre, hogy lenne segélyökre és sérelmöket orvosolná: meghagyta a fennirtaknak, mind túl, mind innen a Maroson, hogyha a kolozsvári timárok oda bőrt vásárolni elmennek, őket az ő régi szokásuk és szabadságaik ellenére ebben ne akadályozzák, hanem engedjék szabadon bőrt venni és összegyüjteni, szigorú büntetés alatt különben nem cselekedvén. [2])

Ugyanez évben márczius 11-én a kolozsvári biró Bornemisza János esküdt tanácsosaival együtt István, András, Mátyás és egy másik Mátyás nevü *szekérkészitő* mesternek, maguk s társaik nevében előterjesztett kérésére, megerősitve, több kifejezést megjavitva, s nehány ponttal bővitve kiadta a szekérkészitők 1515-ik évi latin czéhszabályait [3]), melyek bezáró pontja az, hogy a mesterré lenni vágyó szekérkészitő inas azonkivül, hogy egy új szekeret köteles csinálni, egyszersmind a czéh iránti kötelezettségének is tartozik

---

[1]) *Orsz. levéltár* erdélyi osztálya hivat. másolatából.

[2]) *Orsz. levéltár* erdélyi osztálya hivat. másolatából.

[3]) L. Oklevéltár Kolozsvár Története I. Kötetéhez. Buda, 1870. 340—42. ll.

eleget tenni. Ez újabb szabály megerősitésben utána van téve elmulasztás esetében az egy forint büntetés is. Ezen túl jő a következő három új szabálypont: „*Ismét:* Senki a városban a szekércsinálók mesterségéhez tartozó másféle fát magának — a tengelyfán kivül — ne vehessen, de azt szükségéhez képest szabad vennie. *Ismét:* Senki, a ki nincs a czéhben, új munkát készitni ne merészeljen. *Ismét:* Senki idegen a városba nagy féle új kereket behozni és eladni ne merjen, kivévén az ekéhez való kis kerekeket.“ [1]) Volt ebből későbbi időről német, s még később 1768-ról magyar példány is; a németben a czikkek egymástól igy voltak elválasztva: *erster, zweiter* sat., a magyar, *Miskolczi János* czéhmesterségében készült, s 19 czikkből állott, mint a *latin eredeti*, a német 18-ból[2]).

Kolozsvárnak Szeben várossal és a Szeben-tartományi czéhekkel való iparügyi egybeköttetését ez időben egy 1541. jun. 22. napján kelt s tanácsa által a szebeni tanácshoz intézett levele mutatja. A kolozsvári tanács t. i. a kádármesterektől értesült, hogy a Szeben városi és tartományi kádármesterek oly végzést hoztak, hogy mestereik akár inast, akár tanuló ifjat tarthassanak, de mindkettőt ne; kijelentették, hogy ha a kolozsvári mesterek ezt elfogadják s megtartják, jó, ha nem, az odavaló mesterek többé a kolozsváriakhoz dologra inast nem hocsátnak, tőlük a szászok közé menőknek munkát nem adnak; megkérte tehát a kolozsvári tanács a szebenit és odavaló kádármestereket, vegyék tekintetbe, hogy az ő mestereiknek régi időkről való kiváltságuk van arról, hogy egy tanuló ifjut [*apród*] s egyszersmind inast tarthassanak, a ki nekik mesterségökben mintegy társuk. Tudva lehet előttük — mondják levelökben — hogy nekik nagy kiterjedésü szőlőhegyeik vannak, el annyira, hogy midőn a szüret ideje eljő, ha nem egy, de három, sőt négy inasa lenne is egy mesternek, szüksége lenne rájok, hogy dolgát elvégezhesse. Kérték azért a tanácsot, hogy az odavaló kádármestereket birja rá, hogy ezen czéhszabályt rájok, az ő irántok való barátság tekintetéből ne alkalmazzák, szenvedjék el, hogy a kolozsvári kádármesterek eddigi jogaikban maradhassanak meg, inasaiknak hozzájok menését ne tiltsák, a tőlük Szebenbe és Szeben tartományába menőknek adjanak munkát, hogy ebből se rá-

[1]) *Orsz. levéltár* erdélyi osztálya hivatalos másolatából.

[2]) A *czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

jok, se a szebeniekre kár ne következzék. [1]) A diplomatiai simasággal irt levél eredménye iránt — adatok hiányában — az olvasót felvilágositatlanul kell hagynom.

Mikor a királyné Erdélybe érkezett, elbámult Luther evangeliumi tanainak nagy elterjedettségén, [2]) Martinuzinak Szánthói és Honterus elleni meghiusult megfélemlitési kisérlete is ismeretes volt előtte; látta, hogy a püspök a dézma nem fizetésért az országgyüléshez folyamodott, s ez segélyét banderium állitástól tette függővé, [3]) a káptalant hasonló kérésével a törvény útjára útasitotta. Hamar észrevette, hogy saját körében s a katholikus püspök székhelyén a káptalani tagok és iskolák tanitói is titokban rokonszenvet táplálnak azok iránt; titkára, Veráncsics Antal szivélyes levelezést folytat a reformatorokkal, kik már a szászoktól lakott erdélyi részeket mind e hitre téritették; Brassóban, Szebenben s még egy-két városban új egyházakat szerveztek, a hitújitásról formaszerű könyvet adtak ki [*Libellus Reformationis* sat.], Brassóban nyomdát állitottak s egymásután adják ki és terjesztik Luther könyveit, s a Wittenbergből haza jött tanulók, szóval, irásban, nyomtatott könyvekben feltartóztathatlanul terjesztik eszméiket, növelik hiveik számát s gyöngitik a katholicismust, mely velök való küzdelmében folyvást tért veszit.

Megfejthetlen, hogy e nagy szellemi és erkölcsi mozgalomban Kolozsvárról, e népes és felvilágosult városról a könyvekben s más közemlékekben oly kevés van följegyezve. A törvényhozás is csak egyszer emlékezik meg róla külön, midőn 1552. a márczius 29-n hozott végzésében: „a kolozsvári urakhoz követek küldését határozta a végre, hogy a szent Ferencz-rendi apácza nők házát, melyet azoknak hajdan jámbor keresztények alamizsnául adtak, adják vissza, s az egész rend-ház határait állitsák helyre.“ [4])

E végzés, Adrián tudor felvilágosultsága, a város népe egy részének a szebeniekkel vérrokonsága, ipari és kereskedelmi, politikai és társadalmi egybeköttetései hihetővé teszik, hogy az elmék itt is már évek óta forrongásban voltak, a hitújitási eszmék ter-

---

[1]) Oklevéltár. I. sz.
[2]) *Haner* . . . . 199. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* I. k. 41. l.
[4]) *Ugyanott.* 89. l.

jedtek, a kath. szertartások közül a mise és gyónás sat. elmaradtak, a szükségesek: éneklés, imádság, istentisztelet Luther tanaival egyező új alakot vettek fel, szervezett egyház alakult, s a régi egyháztól elvált új felekezet a zárdák és szerzetek javaival együtt egyik vagy másik szentegyházat is saját isteni tisztelete végett magáénak nyilvánitotta, a mit a régi birtokos a békéért és támadható roszaktól tartva, elnézett ... E mély hallgatás hihetően azért van, hogy a kathol. királyné és helytartója Kolozsváratt és a gyalui várban gyakran s hosszason mulatott, a kolozsmonostori apátság a szomszédban, utóbbinak birtokában volt, a ki a hitújitók ellen nyiltan irtó háborut viselt, s a kolozsvári mozgalmakat bizonyára szigoru figyelem és ellenőrzés alatt tartotta, a mit igazol Haner följegyzése. „Értesülvén — irja ő — Martinuzi helytartó 1546. arról, hogy Heltai nehány kolozsvári iskolai tanárral a bibliát magyarra kezdette forditni s azt kiadni akarja: a városra, hol az történik, kemény büntetést szabott, s Heltait nyomatási szándékától elrettentette. A forditás azonban folyt, de a kiadás csak az üldözőnek halála után, 1551. jöhetett létre.“ [1]).

Adrián plebánus utóda szász emlékirók s egy alább közlendő hiteles adat szerint az 1544-ben Kolozsvárra meghivott Heltai Gáspár lett. Sok magyarral tanulván 1542—43. külföldi egyetemeken: iránt ok szivében rokonszenv ébredt. Ennek tulajdonítják Kolozsvárra jövetelét. Luther hitelvei mélyen áthatották volt már akkor az ifjuság s köztük Heltai lelkét. Hogy benne reformatori hivatás-érzet élt, s Kolozsvár reformatora ő volt, kitünik leveleiből. 1544. aug. 21. mint a kolozsvári egyház lelkésze mentegető levelet irt Eperjes város birájához és tanácsához, s kérte: ne nehezteljenek Wurmlaki Albert atyjafiára azért, hogy a török miatt nem levén bátorságos az út — szavát megtartva — hozzájok lelkésznek el nem ment. Irja, hogy Erdélyben nagy szorongattatásban élnek s vigasztalóra szükség van. A *sátán a közöttük rég meggyult kis világot el akarja oltani,* de ő remél Isten igéreteiben.“ [2]) Ez mutatja Luther vallásának már ekkor Kolozsváratt csirájában létét .... 1545-ben az összes Szeben-tartományi szász városok a medgyesi gyűlésen az *Agostai Confessio*-t elfogadták, s példájuk követésére

[1]) Hátrább a bizonyitékokat látni fogjuk.

[2]) Oklevélt. II. sz.

más városokat is felhivtak. Hogy ez Heltainál és Kolozsváratt élénk viszhangra talált, s az ő egyháza — ha nehezen s küzdelmek között is — folyvást gyarapodott, kitünik 1548. decz. 28. az őt papjává meghivó Besztercze városhoz irt leveléből. „A mint a városi biró és tanács megtudták — ugymond — megtiszteltetésemet, azonnal engem — szegény embert — ugy kértek, esenkedtek, s Isten haragjával annyira fenyegettek, ha szenvedést, békétlenséget és viszálkodást hozok a városra, hogy szinte leroskadtam alatta. De ennél is tovább mentek, kijelentették, hogy ha erővel el akarok közülök menni, ők is erőszakhoz nyulnak . . . Istennel bizonyitom — folytatja — hogy szivesen mennék, de annyi kérésnek, panasznak, sirásnak és erőszaknak ellene nem állhatok. Ne vegyék rosz néven, kéri őket Isten nevére, *kinek egyházát oly sok munkával, fáradsággal és gonddal épitette meg, s most eltávozásával tán veszélybe dönti*, s maga után talán vérfürdőt hagy . . . . Én halálra is kész vagyok — ugymond — de annyi ezer lelket eltávozásommal testi és lelki veszedelembe ejteni szivem nem képes. Imádkozni fogok Istenhez, s szent fiáért kérem, hogy adjon nektek egy szelid és hív lelki tanitót, s remélem, hogy meghallgatja imádságomat. Titeket pedig kérlek, hogy nekem — szegény embernek — lemondásomat rosz néven ne vegyétek; Isten legyen veletek, kiméljen meg s erősitsen a maga ismeretében, maradjon szivetekben, igazgassa értelmeteket, akaratotokat és gondolataitokat, hogy egyetértésben és szeretetben oly lelkipásztort válaszszatok, a ki által az ő neve dicsőittetik, lelkeitek pedig épülnek. Amen.“ [1]) Hogy Besztercze város Heltai iránt annálinkább megengesztelődjék, Kolozsvár város birája és tanácsa mentegető levelet irt mellette decz. 30. „Ne nehezteljenek rá — irják — mert Heltai nagyon szükséges nekik tanitás és az *evangeliumi tudomány megalapitása végett*; annyival inkább kérik, mert bajosan szerezhették meg őt azon hivatalra, melyben most náluk van.“ [2])

Hogy a midőn e levél Heltai több ezer hivéről s megalapitott egyházról szól, még is hallgatnak róla és Kolozsvárról a közemlékek, ennek a Kolozsvár és Martinuzi között elébb érintett viszony,

---

[1]) Oklevélt. VI. sz.

[2]) *Heinrich Wittstock.* Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösner-Gaues. Wien. 1858. 36—37. ll.

s az az elszörnyitő politikai tragoedia az oka, melyet a helytartó, ez országrész állami és fejedelmi méltóságának megalázásával s a királyné és fia uralkodói joga bitorlásával 1551. decz. 17. történt végzetes haláláig eljátszott.

De a gondviselés sokszor súlyos látogatásai után, árulás és fegyverzaj között, uralkodói zsarnokság és polgárháboru vérnyomain át viszi és segiti a népeket szabadságra. Épen e nehéz megpróbáltatások idejében támasztott Kolozsvár javára is férfiakat, kik hivatva voltak, hogy szellemi életének kalauzai legyenek, s a polgáraiban levő erkölcsi erőt kifejtsék és munkássá tegyék. Majd jőni fognak, a kik a politikai és társadalmi közérdekeket képviseljék, polgári jogaikat védjék, s a mit az erőszak elvett, visszavívják és érvényesítsék. Nem messze e jövő .... Mig eljőne, hadd legyen itt elősorolva, a mi kevés figyelemreméltó e városban a polgári munkásság különböző terein történt. A nemzeti és közéletről majd a fejedelmi jogok és alkotmány visszaállítása után, több lesz mondható.

Kolozsvárnak törvénykezési tekintetben ez idő alatt is a szász hétbirák hatósága alá tartozását mutatja egy 1546-ik évi november 19. kelt s a szász nemzeti levéltárban fenmaradt fölebbezési irat, melyet tanácsa intézett a szebenihez s általa a hétbirák törvényszékéhez, melylyel a kolozsvári *szijjgyártómestereknek*, mint fölpereseknek, Bálint nevű szijjgyártó inas [*famulus*], mint alperes ellen fenforgó, általa elintézett, de mindkét peres fél által fölebbezett ügyét érettebb megvizsgálás és megvitatás végett a szász hétbirák elé terjesztette, [1]) a minek eredményéről további adatokat nem találtam ... Néhány évvel később, 1550. egy birtokjogi ügy folyt le Kolozsvár törvényszékén, mint másodhatóság előtt, melyet a vesztes fél szintén oda fölebbezett, de végre nem hajtott. Perbe fogták t. i. Kolozsvár birája és egyik ülnöke, mint első bíróság előtt Kövér László, rődi oláh lakos és Petka nevü neje, kapusi oláh Moyszinnal és Mihálylyal, ugyan odavaló plebánus Oláh János fiával együtt, mint társfölperesek, János papot, Kolozsvár város *Felek* nevü faluja oláh plebánusát, mint alperest azon birtokokért u. m. házért, szántóföldekért, gyümölcsös kertért és kaszálókért, melyek Felek határában vannak, s a melyek hajdan Dancho püspökei vol-

[1]) Oklevélt. III. sz.

tak, a kinek egy Anna nevü testvére volt, Baradonna nevü, régen oláh-dezméri lakos oláhnak neje, a kit az emlitett birtokok illettek, Dancho püspöknek mint testvérének halála után pedig azon jók és örökségek vérségi jogon nevezett Petka asszonyt, Kövér László nejét és Oláh Mihályt és Moyszint, mint a mondott Anna közel rokonait, s nem János feleki plebánust, ki azokat törvénytelenül birja; mert ő — ugy mondák — Dancho püspöknek nem igaz, de törvénytelen és fattyu fia volt. Ez okból a fölperesek az emlitett birtokokat — ha a törvény megengedi — kezeikbe kivánták adatni. Az alperes azt felelte, hogy ő Dancho püspök birtokait igaz jogon s törvényesen birja, mert az neki törvényes atyja, ő neki törvényes és nem fattyu fia volt; de ha az lett volna is, azon örökségek őt illetnék; mert Dancho püspök végrendeletileg neki hagyta, a mihez joga volt. De hogy ő törvényes fia, kész bebizonyitni.

A biró és ülnöke bizonyitásra bocsátotta a dolgot. A fölperesek sok tanut állitottak elé, de a kik mind csak hallott dolgokat hoztak fel, a mik a birtokhoz jogot adó atyafiságot nyilván nem igazolták; arra nézve is, hogy János plebánus fattyu gyermek lenne, szintén hallomásokat adtak elő. Alperes ellenben állítása bizonyitásaul elémutatta Kolozsvár város birájának és esküdt polgárainak pergamenre irt s a város nagyobb pecsétével erősitett levelét, melyben több megesketett tanuk azon időbeli birák és esküdt polgárok előtt hit alatt vallották, hogy előlirt János plebánus Dancho püspök törvényes fia, hogy öröksége, t. i. egy ház, melyet ő épitett újra, és egy mellette levő másik ház, a hozzájok tartozó szántóföldekkel, kaszálókkal és gyümölcsös kerttel, senki mást, mint őt nem illetnek, ő törvényesen birja, mert azok Dancho püspökéi voltak, az pedig Márk görög püspöktől kapta, a ki azokat pénzen szerezte s az alperes atyjának, mint fogadott fiának, akkor papnövendéknek és örököseinek végrendeletileg hagyta és adományozta, a mire teljes joga volt. Arra nézve is tanut állitott elé, hogy ő Dancho püspök törvényes fia, s azt, hogy a perbefogott házat ő épittette, Czerpe, feleki oláh Nága nevü nejével és Sztancsul oláhnak Alba nevü nejével bizonyitotta; végre tanukat állitott elé, kik hit alatt vallották, hogy tudják, hogy Dancho püspök, Anna nénjének birtokrészét kiadta. Ezek alapján a biró és esküdt, János plebánust Dancho püspök javai és öröksége birtokában meghagyta, s hogy azokat mint magáét, ugy birja, meghatározta. A fölperesek

nem elégedtek meg vele, s ügyöket a bíróhoz és esküdt polgárok elé vitték; de azok is helyben hagyták az előbbi itéletet, s igy a fölperesek innen is fölebbezték. A biró és esküdt polgárok a város törvénykezési szokása szerint perök folytatására nemcsak egyszer, de kétszer-háromszor is időt tűztek, de a fölperesek fölebbezésöket végre nem hajtották, a miről Theremi Péter város birája maga és esküdt polgártársai nevében a város nagyobb pecséte alatt bizonyitványt adott ki [1]). E birtokügyre itt homály borult.

Ez időben történt a város határainak Magyar- és Oláh-Zsúk felől keletre, s a Szamos mentében a *Kukuritó* nevü helynél kezdve Fejérd felé kijáratása, miről a kolozsmonostori konvent 1545. jul. 15. jelentést készitett s a város jogai jövő védelmére kiadta. [2])

A királynénak ez időszak alatt a város érdekében kelt egyetlen intézkedése maradt fen levéltárában, t. i. azon 1547. márcz. 21-ki mentesitő levél, melyben Lesinszky Pál gyalui kir. várparancsnoknak és tiszttársainak, úgy Fenes falu birájának és esküdteinek meghagyta, hogy a kolozsváriaktól, az ő régi idők óta fenálló szokásos joguk ellenére Fenes határán levő szőlőiktől semmi szokatlan fizetést vagy adót [*census*] ne vegyenek, se máskép őket ne zsarolják, sőt effélétől magukat most és jövőben távol tartsák, őket szőlőik mivelésében ne akadályozzák, ne terheljék. [3])

Martinuzi helytartó korlátlan hatalmát ellenben e korszak egész történelme s Kolozsvár belső életében számos tény igazolja. Ő az országgyülés egybehivása felségi jogát Erdélyben és a magyarországi részekben tetszése szerint használta, nem a királyné és fia nevében irván alá a meghivókat, a két országrészben sokszor egymással ellenkező, titkos czéljai és önkénye szerinti törvényeket iratott, s a királyné tudta nélkül, sokszor ellenére végre is hajtatta. 1550. jun. 24. Theremi Péter kolozsvári birót országgyülésre hivván meg, kérte, hogy személyesen jelenjék meg, vagy alkalmas polgártársait küldje el, mert szükséges — ugymond — hogy nehányan közülök is jelen legyenek. Egyidejüleg meghivójában egy közigazgatási ügyet is elintézett, tudatván a bíróval, hogy gyalogokat fogadni már nem szükséges, a kikkel szólott, azokat is elbocsát-

[1]) Oklevéltár VIII. sz.

[2]) *Városi levéltár* M. 27. sz. tartalma ismertetve van Kolozsvár Története. I. köt. 55. lapján.

[3]) Oklevéltár. IV. sz.

hatja.[1]) Az 1549. decz. 29. Székely-Vásárhelyen tartott gyülésen Kolozsvár egy peres ügyének törvény útján elintézése bizatott rá. Kolozs-, Doboka- és B.-Szolnok vármegyében levő birtokai ügyében a helytartó akaratából az határoztatott, hogy az azon vármegyei szolgabirók és a város polgárainak vallomása alapján intéztessék el. 1550. márcz. 9. — Tordán a kolozsvári biró és esküdt polgárai kérésére parancslevelet adott ki *Kolozsvár*, *Monostor*, *Bács*, *Kajántó*, *Papfalva*, *Fejérd*, *Borsa*, *Magyar- és Oláh-Zsúk*, *Apahida* és *Szamosfalva* községek határainak kijárása iránt, intézve több kolozsvármegyei nemeshez azon meghagyással, hogy valamennyien vagy legalább ketten a hely szinére kimenvén, s a szomszédokat és a kiknek határaik érintkeznek, egybehíván: az eddigi határjegyek helyére, a hol szükséges — a régi kiváltságlevelek értelmét követve — állitsanak másokat, a mik el vannak rontva, újitsák meg, ha ellentmondó nem lesz, ha pedig lesz, hívják meg a közelebbi Szentháromság napján [jun. 26.] Tordán tartandó törvényszékre, s eljárásaikról tegyenek hozzá jelentést.[2]) Ugyancsak 1549. a decz. 29. székely-vásárhelyi országgyülésen a mértékek az egész országban a kolozsvári mázsa, font és köböl mértékhez alkalmazását végeztette a helytartó, csak a veder tartatván meg ugy, mint a szászok használják. Kimondatott, hogy ezentúl minden mérésnek e szerint kell lenni. A mészárosok is a fontot használják — rendeli a törvény — máskép hust árulni ne merjenek. Azok, a kik pünkösdtől szent Mártonnapig árulnak hust, [értetnek a *hentesek*] adhatnak másfél font főzni és sütni való hust 1 dron. Az ellenszegülők büntetendők. A három nemzet részéről három biztos neveztetett ki a végrehajtásra, a kik hitök alatt kitudva az ezelőtt 25 évvel volt ebbeli szokást, a mértékeket mindenütt egyformásitsák, Kolozsváratt kezdvén el Vizkeresztnapján, s ugy menvén tovább más városokra.[3]) Az 1551. jul. 26-ki kolozsvári országgyülés az élelmi szerek árát is szabályozta: a kolozsvári köblöt 20 drra, az árpa köblét 24, alakorét s törkölyét 24, kolozsvári kupa bor árát, ha gyöngébb 3, ha jobb 4 denárra.[4])

---

[1]) A *városi levéltárban* levő *eredetiből*.
[2]) *Városi levéltár*. M. 28. sz.
[3]) *Erd. Orsz. gyül. Emlék*. I. k. 298. 299. 301. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gyül. Emlék*. I. k. 344. l.

Az *ipari* tevékenységnek is kevés nyilvános nyoma látszik. Van a királynénak a *Kovács* czéh mesterei kérésére 1548. jul. 29. kelt s az iparosok iránti rokonszenvéről tanuskodó kiváltságlevele, melyben korábbiakra hivatkozva — melyek létezését a kérelmező mesterek előtte nyilván állitották — azoknak jogait megerősitette és bővitette. Az indokolás a királyné ajkairól oly bensően hangzik, hogy a jelenkorra is fölemelőleg hat. „Abban áll a fejedelmeknek alattvalóik iránti kegyelmessége és jótékonysága — igy szól az — hogy átlátván és megismervén azok ugy elmebeli, mint kézműi jeles tulajdonait, őket, mint kitünőbbeket s a közönséges emberek közül mintegy kiválókat, ne vonakodjanak nemcsak a szabadság valamely kedvezményében, de különös kegyelemben is részesitni és pártfogolni; mely szabadságot a fejedelmek, mint súlyos munkával, fáradsággal és bajjal szerzettet, hogy mások vakmerő féktelensége meg ne csorbithassa és semmisithesse, teljes igyekezettel és erővel oltalmazni és megtartani igyekeznek; ezért foglaltatják azokat irásba s teszik állandóvá, hogy a kik nyerték, utódaiknak és örököseiknek örökre fenmaradandólag átadhassák. Mert mi hasznosabb és nyugalmasabb az emberi és isteni dolgokban, mint az, hogy a társadalom minden osztálya s főleg a kir. és szabad városokban lakó iparosok és mesterek társulatai, régen és újabban fejedelmektől nyert és megerősitett kiváltságaikkal és szabadságaikkal háboritatlanul éljenek s kézi mesterségöket városaik szokása és rendtartása szerint mások irigykedése és gyülölsége nélkül gyakorolhassák? Méltán folyamodtak tehát szivök nagy vágyódásával hozzá — mondja a királyné — Kolozsvár kovács mesterei, kérve régi szabadságaik megerősitését. Ez okokra nézve megengedte, hogy czéhban nem levők a városban vasműveiket: kapát, kaszát, sarlót [a kiváltságlevélben arató kaszák = *falces mesoriae* kifejezés van használva], oly módon árulhassák, mint az erdélyi más királyi városokbeli kovács mesterek, t. i. csak saját tizedeikben, [a kiváltságlevélben *quartalicium* szó van használva, egy 1476-kiban *quartalis*, a mi mindenik mester saját városnegyedét jelenti.] Ha valaki ezen kedvezménylevéllel és régi szokással ellenkező módon árulná vasmívét, a kolozsvári kovács mestereknek és utódaiknak szabadságukban áll elvenni és lefoglalni.“ [1]) A *Tímár* czéh 1546. kezdette meg a gyülé-

[1]) Oklevélt. V. sz. Régibb oklevelök közölve van e mű I. kötete Oklevéltára 255—257. lapjain.

sén történteket följegyezni, németül, a mi 1555-ig terjed. [1]) A *Kádár* czéh legrégibb jegyzőkönyvének czíme: *Kádárok Jegyzőkönyve*, iratott Krisztus születése 1548-ik évében [*Regestrum Dolcatorum Anno Christi partus conscriptum 1548.*] A mesterek nevei szászok, az irás szász tájszólással irt német. [2])

Martinuzi helytartósága végszakában a királynéra és fiára nézve három válságos országgyülés volt Kolozsváratt; kettő előkészitette, a harmadik bevégezte nagy szerencsétlenségöket: sept. 8-án 1548, febr. 2-án 1550 és jul. 26-án 1551. Az *elsőt* a helytartó hivta össze párthíveiből, kevés ismeretes határozatai az ő hatalmát biztositják; a mit a királynéra vonatkozólag végeztek, hogy minden nemzetből öt egyén választassék mellé, csak szinlelése volt felségi jogai elismerésének, nem komoly czélu határozat, nem is ment teljesedésbe. [3]) Fontos volt a *második*. Ezt is a helytartó hivta össze 1550. január 22-án, a szebenieknek hangsúlyozva, hogy lelkes és tanácsképes követeket küldjenek, kikkel a jelenvaló dolgokról tanácskozni lehessen. A helytartó az 1549. decz. 29-ki megelőző országgyülésen előre egybe gyüjtötte az 1550-ki gyülésen a kedélyek megzavarására s a királyné és fia ellen szolgálandó gyuanyagot. Párthiveivel köszönetet szavaztatott a szultánnak, hogy Erdély kormányára oly hű, igazságos és tevékeny férfit állitott [értve volt a *helytartó*], a ki nem egy áll az ország előtt, mint annak feje, de mint közülök egy; nem büszke, ő felsége után csak érettök él, ügyel, intézkedik, s a legnagyobb csendben visel rájok gondot. A királyné és fia ügyét mint nehezet és nagy megfontolást érdemlőt, a törvényszékek elé tartozó ügyek meghatározását, városok megerősitését, a királyné lengyel és olasz vártiszteinek elbocsátását, a febr. 2-án tartandó kolozsvári országgyülésre halasztotta. Azt is határozatképen mondották ki, hogy az ország békéje attól függ, ha a királyné fia gondviselése annál marad, a kire azt a szultán bizta, [tehát a helytartónál] s annak minden engedelmeskedik. Meghatározták, hogy Petrovich azon országgyülésre követek által hivassék meg, Cháky Mihályt és Horváth Mihályt, az elsőt mint a ki az országban hamis hireket terjesztett, [*értve van a hely-*

---

[1]) A *czéh* ládájában levő *eredetiből*.

[2]) A *czéh* ládájában levő *eredetiből*.

[3]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 242—243. ll.

tartónak Ferdinánd biztosaival titkos alkudozása], másikat mint a ki az ország szabadsága elnyomására [*a valódi ok a királyné és fia ügye védelmezése*] serget fogadott, hivják meg az országgyülésre, hogy magukat igazolják. [1])

Előre lehetett látni, hogy az igy előkészitett országgyülés viharos lesz, s nem fog jót hozni a Zápolya-házra és hiveire. Ugy is lett. A február 2-án kelt kolozsvári határozatok, bár az országgyülés sajnálattal vallotta meg, hogy arra csak a végső elkeseredés birta, s a gyülés szelleme a mily határozott, oly loyalis: mégis szerfelett baljóslatu volt a királynéra, a ki a legjobbat remélte s azt hitte, hogy hivei, hivásának engedve megjelennek s az ő és fia, valamint az ország dolgát kedvezőleg intézik el. Az országgyülés megnyitása előtt egyik lengyel udvarhölgyének nászát nagy fénynyel és vigság közt tartá meg a kolozsmonostori apátsági zárdában. Tinódi igy irt róla :

Nagy pompával menyegző lőn Monostorba,
Másodnap királyné asszony Kolozsvárba,
Minorenna asszonyt elházasitásba
Zborniczky Miklósnak adá törvény házasságba. [2])

„Az ország szerencsétlenségeinek oka — mondják a bevezetésben — az urak közt tiz év óta fennálló versenygés, a mi miatt sem a királyné és méltóságos fia ügyében, sem egyéb közdolgokban nem tudtak határozni. Látják, mennyi rosz következett ebből minden eddigi országgyülésen. Gyakran esedeztek a királyné előtt, hogy az urakot békéltesse ki egymással, nehogy a kölcsönös gyülölség nagyobb veszélybe sodorja a hazát és őket. A felség ki is békitette, de alig hetekig tartólag; ismét megújult a viszálkodás, elannyira, hogy nehányszor mindenik fél fegyveresen ment be a királyi palotába, s féltek — a mit Isten parancsa is tilt — nehogy ő felségével és méltóságos fiával valami rendkivüli gonosz történjék. S bár a királyné a közelebbi országgyülésre is meghivta és serkentette az urakot a fenforgó ügyekben egyértelmü határozásra, még sem jöttek el, s igy az országgyülés szándéka miattok meghiusult. Bocsásson meg azért ő felsége, de az országgyülés a török adón kivül sem a királynénak, sem a tisztelendő kincstárnoknak, sem pedig a királyné méltóságos fiának semmit adni, sem

[1]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 294—299. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 256. l.

más ügyekről nem akar s nem tud addig tanácskozni, mig az urak kibékülésére nézve valami nem történik. . . . . " Ezután kérték a felségtől: „hogy a várnak a káptalan előtt elzárt kapuját nyittassa meg, mert ők ép oly hívei a királynénak, mint a kiknek bemenetele van ő felségéhez; a várakba tegyen magyar parancsnokokat, s az egyházi jókat adja olyanoknak, kik ő felségének és méltóságos fiának hasznosan szolgálni képesek; a kanczellárságot pedig olyannak, a ki a magyar nyelvet érti s az ország törvényeit jól ismeri; a következő szentgyörgynapi országgyülésre hivja meg ő felsége mind a temesi ispánt, mind más urakat, mert ők akkor a királynéval — ha az urak jelen nem lesznek is — mindenekről ugy akarnak végezni, hogy a királynénak panaszolni oka ne legyen, s az ország is vele és méltóságos fiával együtt Isten kegyelméből megmaradhasson. Kérték tehát a királynét, hogy azon gyülésre Magyarország főfőnemes urait szigoru parancsolattal hivja meg, a portára küldjön követeket — okos és bölcs férfiakat — kik ott az ország ügyében hasznosan járjanak s azt annak állapotáról világositsák fel."

E végzések loyalis szelleme mutatja, hogy a gyülésen az ország pártok felett álló férfiai is voltak jelen, kik a királyné és fia sorsa iránt érdeklődtek s alattvalói hűségöket tanusitották; de azon tény, hogy néhány végzés éle épen ellene irányult, leghübbjeinek, mint: Petrovich, Patóchi, Cháky s a többiek távollétében leli okát, ez pedig a helytartó már nyilvánossá lett árulási szándékában s maga mellett senkit nem türő zsarnoki természetében, a ki 24—30,000 fegyveres felett rendelkezvén: nem lehetett tudni, melyik perczben jő szeszélye ez vagy amaz ellenfelének elfogatására és megsemmisitésére. Ez erősen elkedvetlenitette a királynét, a ki reményeiben csalatkozva, sirva távozott Kolozsvárról, a mint Tinódi sokat kifejezőleg mondja róla: *csöndesen marada bujába, sirtába*[1]).

A harmadik országgyülés alatt emlékezetesen szomoru történet szinhelye volt Kolozsvár, melyet Castaldo, Ferdinánd király főhadvezére, német és spanyol katonákból álló erős hadsereggel, egy a helytartóval titkon kötött szerződés értelmében 1551. junius elején elfoglalt, s részint ott táborozott, részint csapatait Fejérvár felé tolta elő, mig Martinuzi jul. 19. a 24,000 erdélyi zsoldos

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 258. l.

hadával ostromolt Fejérvárban levő királynét a szerződés aláirására kényszeritette, melynek értelmében: az ifju János [Zsigmond] mint hajdan atyja lemondott Magyarországhoz és Erdélyhez való jogairól, ugy mindkét országban lehető atyai örökösödéséről, mindent Ferdinánd királyra ruházott át, a ki azért átadta az oppelni herczegséget Sziléziában 25,000 forint évi jövedelem biztositásával. A királyné és fia kezökben levő minden várat, várost stb. Magyarországon és Erdélyben a szent koronával és királyi jelvényekkel együtt az átvételre felhatalmazott kir. biztosnak kezébe adni és adatni köteleztetett .... maga és fia sorsát Ferdinánd király jótetszésére bizva![1]) Későbbi alkudozásokban a királyfinak megigértetett Ferdinánd Johanna nevü leánya eljegyeztetése 100,000 forint jegyajándékkal, a királynénak némelyek szerint 140,000, mások szerint 150,000 arany forint, a miből azonban irásban csak 50,000 arany biztosittatott.[2])

„Mikor Martinuzi a megállapitott szöveget felolvasta — irja Bethlen Farkas — a királyné könyekre és sirásra fakadt s monda: Elfogadom ugyan, de a jó és nagy Istent s az égieket hivom bizonyságul, hogy fiamra nézve ily káros egyezésre kénytelen és erőszakolva léptem; a barátnak nem kell vala oly szövetséget kötni, mely engem idegen tartományba számüz. De bizom, hogy a halhatatlan Isten, a ki a hálátlan emberek megbüntetése felett ébren őrködik, ezen irtóztató szentségtörésnek is megboszulója és büntetője lesz, s éjjel nappal szüntelen imádkozom, hogy példásan büntesse meg azt, a ki mind e roszaknak okozója".[3])

Tört szivvel adta át Izabella a koronát és jelvényeket 1551. jul. 21. a magyar főrendeknek és Castaldo főhadvezérnek[4]). „Átadom e kincseket — ugymond — önkezeimből, nektek, magyar főrendeknek. Adja Isten, hogy jó órában legyen! Nekem, kit férjem kegyencze és szolgája álnoksággal győzött le, vigasztalásomra van, hogy ámbár hosszabb háborut viselni alkalmam és erőm lenne, a ti javatokért és békétekért azokat — annyi véres háboru okát — magam s gyermekem szerencséjének hátratételével kezei-

---

[1]) *Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei.* I. füzet 1860. 141 l.
[2]) *Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei.* 143 l.
[3]) *Erd. Muzeum-Egylet Évk.* I. füzet 142. l.
[4]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 340. 341. ll.

tekbe adhatom. Istent s embereket hivok bizonyságul, hogy tőlem semmi rosznak s békétlenségnek oka nem származik — és ez nagy lelki vigasztalásomra van — de Istenemre mondom, borzad a lelkem, mert előre látom, minő veszelyek és nyomorok várnak rátok. Téged hivlak segitségül legjobb, leghatalmasabb Isten, árvák gyámja, bünösök büntetője! hogy a szövetség és fegyvernyugvás, a béke és emberi s isteni törvények megszegőit örök büntetéssel illesd. Bizom benned, hogy te, a ki az igazakat el nem hagyod, engem s gyermekemet meg fogsz tartani“ [1]).

E szerződés és koronaátadási ténynek az ország által elfogadtatására és szentesitésére volt összehiva a julius 26-ki kolozsvári országgyülés. Martinuzi [mint ő magát latinul nevezi: *Frater Georgius*] mint váradi püspök, kincstárnok, a királyné és méltóságos fia helytartója s Magyarország és Erdély közbirája, a szebeni polgármesterhez, kir. biróhoz és a városnak száz esküdt tanácsosaihoz jul. 15. irt meghivójában az ország nagyfontosságu [*ardua negotia*] ügybajaiban való tanácskozásra nyolcz kiváló egyén Kolozsvárra küldését hagyta meg szigoruan, hol a királyné is jelen lesz [2]). Az országgyülés a kitüzött napon együtt volt, a szerződés elébe terjesztetett, s ez anélkül, hogy nyilván csak megemlitse is, e lealázó homályos végzésben adta végzetes tartalmához megegyezését: „Az ország ur lakosai [*Domini Regnicolae*] esedeznek a főtisztelendő urnak — igy szól a megerősitő végzés — hogy azon egyezkedési czikkeket, melyeket a kir. biztosok határozatából megkezdett, méltóztassék velök végrehajtani, s esedeznek, hogy azokkal egyetértve eszközölje ki, hogy a kir. felség azon egyezkedési czikkeket kegyeskedjék megerősitni és érvényben tartani“ [3]). Hogy e, törvényhozáshoz méltatlan, s az ország legsarkalatosabb jogát megsemmisitő végzést a helytartó erőszakolta az országra, igazolja tartalma és az egykoru gr. Natalis, a ki azt hagyta emlékezetben: „hogy az országgyülésen történteket a jelenvoltak csak egy része hagyta helyben meggyőződésből, a többit félelem birta rá; mert megesküdtek volt, hogy Ferdinándot királyokká fogadják s hitöket megtartani igérték“ [4]).

---

[1]) *Erd. Muzeum-Egyl. Evk.* stb. 146. l.
[2]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 335—336. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 335—336. ll.
[4]) *Comes Natalis.* IV. k. 82. l.

A szerződés megtartása végetti eskütétel szinhelye a főtéri nagy szentegyház volt egy vasárnapon. Az országgyülés tagjai: magyarok, székelyek, szászok nagy számmal voltak Kolozsváratt, melyet Castaldo hadserge vett körül. A gyülésben a szerződés felolvastatván: a királyné *Balassa Menyhért, Petrovich Péter, Patóchi Ferencz, Kendy Antal, Kis Ambrus* és *Cháky Mihály* kedvelt hiveinek és tanácsosainak, kik e szerződésnek ellenzői voltak, a már létező irásbeli igéreten kivül, a szentegyházban élő szóval is bánthatatlanságot biztositott.[1])

Sok év előtt igy van leirva az ünnepély egy erdélyi muzeum-egyleti felolvasásomban.

Ünnepi diszben ragyogott Zsigmond király tisztes egyháza belseje. Az ország kk. és rr. ide voltak felgyülve. Az orgona szakgatva szólott. „*Orgonák zugának nagy visszavonásban*“ — irja a szemtanu Tinódi. A királyné fiával, Ferdinánd nevében biztosai megjelentek. A főoltártól jobbra *Izabella*, a szép özvegy s 11 éves szőke fürtü fia, a kis *II. János* [Zsigmond], közelükben *Martinuzi*, a gyám és helytartó s a királyné első tanácsosai; balfelől *Castaldo*, Ferdinánd főbiztosa és főhadvezére, mellette *Nádasdy Tamás*, Magyarország országbirája, *Báthori Endre* és *Losonczi István*, kettő mint kir. biztos, valamennyien a Tisza melléki hadsereg parancsnokai. Tovább ott voltak egyfelől az ország kk. és rr. másfelől a két gróf *Arco, Aldona Bernáld, Oppersdorff, Zierotin* német tábornokok és seregvezérek s nagy számu kiváncsi közönség. Isteni tisztelet után oltár elé lépvén egyfelől a királyné és fia Martinuzival, másfelől Castaldo, Nádasdy és Báthori, mindkét fél esküt tőn a kötött szerződés megtartására, az elsők önmaguk, utóbbiak Ferdinánd király nevében, kieszközlését igérvén, hogy a király Johanna lányát nőül a felnövendett királyfinak adja; az igéret erősségére Castaldo annak a kk. rr. előtt jobb kezét adta, megölelte s atyailag megcsókolta, mire a sokaság öröme oly hangosan nyilvánult, hogy az, az ország nevében köszönetet nyilvánitó hivatalos beszédek alatt is hallható volt.[2]) Más forrás szerint az örömujjongás közé dobszó és trombitaharsogás is vegyült[3]).

---

[1]) *Erd. Muzeum-Egylet Évk.* I. füz. 142. 149. ll.
[2]) *Erd. Muzeum-Egylet Évk.* 149. l.)
[3]) Ugyanott.

Ellenkezőt hagyott fenn több egykoru; az egyik, Tinódi Sebestyén, magyar lantos azt állitja, hogy ez öröm csak Martinuzi öröme volt.

Király kis leányát neki kötelezték — — —
*Baptista, [**Castaldo nemzetségneve**] Nádasdy leányért eskünek — —*
Rajta a Frater György lőn ott nagy vigságba,
Hogy király leányát törvényházasságba
Kötelezte volna királyfi hasznára. [1])

Azonban bár az ország kk. és rr. egy része osztozott is az örömben, az csakhamar búra és sirásra változott. Midőn az eskünek vége lőn: a korona, királyi palást, arany alma, melyről egy arany kereszt függött le, a királyi palást, saru, mente [*stola*], öv, egy tört és egy aranyba foglalt más kristály, egy arany láncz, drága kövekkel foglalt ékes mellény s egy aranynyal és gyöngygyel átvert szövetdarab — szóval: a koronázáshoz tartozó minden kellékek, [2]) az oltár mellé vitt kemény készületü ládából kivétetvén, a főoltárra tétettek, a királyné először fiához — fájdalmas zokogás közt — bús érzései miatt el-elfojtódva igy szólott: „Ne neheztelj rám fiam, hogy e jelvényeket, melyekkel megkoronáztatva egykor az országot általad kormányoztatni reméltem, átadom Ferdinándnak, a legjobb királynak, a ki maga is nem kevés reményt hagyott fenn az iránt, hogy azokat számodra megőrizvén, egykor ismét visszaadandja.“ Ezután a nagy számban körülálló ország rr.-eihez igy szólott: „Ime, magyarországi férfiak — Nádasdyhoz és Báthorihoz fordulva — a ti jelenlétetekben átadom a koronát és királyi pálczát, Magyarország kir. jelvényeit, Ferdinándnak küldés végett. Isten adja, hogy az átadás nektek, az országnak és az egész kereszténységnek javára és boldogságára legyen. De lelkem azt sejti — s vajha csalódnám! — hogy ti azokkal a ti nemzetetek- és véretekből valót soha többé meg nem koronáztok. Jól tudom, hogy ez az én magam és fiam kárára van, de nekem tennem kell azt, a mit mások akarnak; mindazáltal nagy a reményem az iránt, hogy ide hátrább fiamra is jobb sors várakozik, bár most lakhelyét változtatva, máshoz kell költöznie — mint a ki a haza reményére neveltetett — ha Isten ugy akarja s ti is igyekezni fogtok, régi állását és fényét visszanyerendi.“ És erre oly jelenet következett, a mit leirni nem lehet: a királynéval és fiával az egész

[1]) Ugyanott.
[2]) U. ott 149. l.

gyülekezet könnyekre fakadt, a harcz férfiai sem tartóztathatták meg magukat a könnyezéstől. Meginditólag irja le ezt Tinódi:

„Csoda nagy siralma lőn királyné asszonynak,
Lefüggesztett feje a király fiának,
Sok könyhullatása minden udvarának —
Sirás, nagy sohajtás lőn az Erdélyországnak.“

Ezután a királyné alattvalóit a hozzá való hűségi eskü alól fölmentette, az uralkodást Ferdinándnak átadta, kinek biztosa az ország rr.-eit azonnal a Ferdinánd hűségére eskette, legelébb Martinuzi esküvén meg, kit követtek a szászok, ezeket — leginkább az Ödönffi László inditására — a székelyek és végre a ráczok.[1]) A magyarok csak az ország rr-ei közt vannak közösen emlitve.

A koronaátadás után harmadnappal jul. 23. Castaldo, Nádasdy és Báthori Endre a király nevében a helytartónak biztositó levelet adott, hogy uradalmai birtokában megmarad, kincstartói számadási kötelezettsége alól fölmentetik s eddigi kiadásai iránt vele Castaldo egyezkedni fog.[2]) Aug. 28. Ferdinánd őt erdélyi vajdává és helytartóvá s kir. kincstárnokká nevezte, zászlót küldött számára s a kk-ot és rr-ket iránta engedelmességre útasitotta;[3]) a pápa 1551. october 12-ki rendkivüli bibornoki tanácsban esztergomi érsekké és bibornokká nevezte ki, a mit Castaldo már jul. 7-n kilátásba helyezett volt;[4]) nagyobb kitüntetésül a Rómába menéstől is fölmentetett, sőt az is megengedtetett, hogy saját papi rendje [*Pál-rend*] fejér öltönye helyett, bársony szinü talárt viseljen.[5])

Ferdinánd — irja gróf Natalis és Bethlen Farkas — biztosainak minden tettét helyben hagyta, ugy, a mint Castaldo fölterjesztette, a királynét testvérévé, fiát fiává fogadta, s biztosait útasitotta, hogy nevében [*Procuratio*] János [Zsigmond] és Johanna herczegnő közt a házasságot hajtsák végre, a mi a kolozsmonostori apátsági szentegyházban aug. 11. meg is történt.[6]) A királyné ez

---

[1]) U. ott 150. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 291. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 348—49. ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 286. l.

[5]) *Thuanus*, X. k. 174. l. *Fessler*, VI. k. 726—27. ll. *Ciaconius*, „Vitae Pontificum“ czimü müve III. k. 761. l.

[6]) *Comes Natalis*, IV. k. 83 l. *Horváth Mihály* M. orsz. Tört. III. k. 222 l. *Bucholz*. VII. k. 255 l.

által megnyugtatva, aug. közepén, némelyek szerint sept. 9., indult el Kolozsvárról kevés hivei kiséretében, kik között volt Cháky Mihály, titkára és fia nevelője, orvosa Blandrata György, Balassa Menyhért és Patóchy Ferencz, 400 lovas fedezete alatt. Ott volt Martinuzi és Castaldo is, utóbbi 2 mértföldig kisérte el, Martinuzi a Meszesig, Tinódi szerint Kalota-Szentkirályig, a hol gyámfiát megölelvén s megcsókolván: tőle és a királynétól elbucsuzott s útravalóul mindkettőnek ezer-ezer darab aranynyal tele erszényt adott. [1])

Az egykoru irók mellőzték, de nem is lehet kérdés tárgya: katholikus király képviselői és a protestánsüldöző főpap jelenlétében minő szertartás szerinti isteni tisztelet előzte meg a koronaátadási ünnepélyt? Kolozsváratt már akkor Luther tanait vallók sok ezeren voltak s papjok Heltai Gáspár; bizonyos, hogy a katholikus papság és szertartások is nagy változást szenvedtek volt, de hogy e nagy ünnepély Luther tanai szerinti jellegü lett volna, ezt csak sejtető adatra is egész kutatásom alatt nem találtam.

Ez esemény mély megindulást keltett az erdélyiekben; hirét fájó részvéttel fogadták a Zápolya-ház hivei, aggódó örömmel a királypártiak. Nyugtalanító hatását csak a nagy számu idegen katonaság ellensúlyozta, mely e czélból az egész országban a belnyugalom és rend őreül lőn különböző pontokra elhelyezve: Szebenbe, Brassóba a németek, Segesvárra, Medgyesre a spanyolok, Székely-Vásárhelyre a könnyü lovasok, Kolozsvárra a nehéz lovasvértesek, mindenik egy magyar biztos felügyelete alatt, kiket hiveiből Martinuzi helytartó nevezett ki. [2])

Bármily vészes volt is ez idő — sőt tán ép ezért — nem maradtak fenn emlékei a váron és bástyákon tett javitásoknak. Csak az 1730. készült „*Városleirás*“-ban van feljegyezve a Hidkapubástyán kivül egy őrház épitése, melynek inditó okát s körülményeit föliratából tudjuk meg. „Midőn pestis dult a hazában, és szomszéd helységekben, s mindeneknek lelke fölháborodva, a fenyegető halál miatt munkától és tisztök teljesitésétől megszüntek: *Ferenczi Antal,* Kolozsvár főbirája, bölcs és előrelátó férfiu, kötelességei érzetében, e müvet létesitette, hogy a halál és vészek közt szol-

[1]) *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 172. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* I. k. 344. l.

gáljon annak emlékeül, hogy ő hazáját mind jó törvényekkel, mind nyilvános épületekkel diszesiteni akarta 1544.“ [1]) A ház köből épült, a felvonóhid- és kapuőrök laktak benne, s e rendeltetésnél fogva tartozott a középületek sorába, ezért véltem szükségesnek emlékét fentartani. Ifjuságomban még helyén volt, *Literati Nemes Sámuel* hirhedt nevü régész birta, ma a Czirják-féle ház északi részét teszi.

A *müvelődési állapotok* kevés irott nyomára akadunk e korszakban is. A hitújitás volt a fő mozgató erő, ez foglalta el az elméket, de erre nézve is homályosak és kérdésesek az adatok. Szeben város azon még 1529-ben hozott határozatának: „a barátok 8 nap alatt városunkból távozzanak“ — ugy látszik — az egész országra kiterjedt hatása. Minden felől hallható volt, hogy a szerzetes-rendek vagy önként hagyták ott zárdáikat, vagy arra a község képviselői által, néha a néptől tettleg kényszerittettek. Ezt azon országgyülési végzésekből értjük meg, melyek visszahelyeztetésöket rendelték... 1542. Honterus Brassót reformálta, perbe fogatott, de azt 1543. megnyerte. Ez felbátoritotta kivált a szászokat, elannyira, hogy 1544. nemzeti egyetemök közvégzést hozott, hogy a szász városok Luther tanait s szertartásait fogadják be. 1545. már a medgyesi zsinaton nyilván elfogadták az *ágostai confessiót* s a gyónás és fölösleges oltárok eltörlését meghatározták. 1546. a szász egyetem [*Universitas*] bizottságot küldött ki, mely a szász egyházak egyöntetü reformatiójáról tervet s munkálatot dolgozzék, a mit 1547-ben elfogadtak, s pár év mulva 1550. meghatározták, hogy minden egyház a szerint rendezze ügyeit. [2])

Ezekkel szemben a helytartó 1545. Debreczenben, az Erdélyhez tartozó m.-országi vármegyék országgyülésén hozott végzések XIV-dik pontjában megtiltotta: „hogy senki jószágában Luthert követőket ne tartson, s a kinek a helytartó vagy ország kapitánya

---

[1]) PESTIS DVM PATRIAM, LOCAQVE VICINA DESTRVIT, OMNIUMQVE ANIMI PERTURBATIONE PLENI, PROPTER IMMINENTEM MORTEM, A LABORIBVS ET OFFICIO CESSANT, ANTONIVS FERENCZI, IVDEX PRIMARIVS VRBIS KOLOSVAR, VIR PRVDENS ET PROVIDVS, SVI MEMOR OFFICII, HOC OPVS FIERI CVRAVIT, VT INTER MORTEM ET PERICVLA EXTARET MONVMENTVM, SE PATRIAM ET BONIS LEGIBVS, ET PVBLICIS AEDIFICIIS ORNARE VOLVISSE. 1544.

[2]) *Teutsch:* Urkundenbuch der evangelisch. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. 6. l.

megengedi, az ilyeneket az ország törvénye szerint, akárhol üldözhesse és megfoghassa.“ [1]) Ugyanazon évben ápr. 24. a tordai országgyülésen végeztetett: „hogy ezentúl senki a vallásban újitni ne merjen, sem életével, szokásaival s külső megjelenésével a városokon kivül levőket meg ne bántsa; a barátokat és más egyházi férfiakat istentiszteletök szokott szabad gyakorlatában senki ne akadályozza, a szent keresztet meggyalázó két Barcsai-testvér ellen a helytartó inditson szigoru nyomozást, s a törvény értelmében büneikhez mérten büntesse meg.“ [2]) 1548. a május 24-ki tordai országgyülés azt végezte: „hogy mivel a vallás ügyében a keresztény fejedelmek határozata rövid időn várható, abban semmi újitás ne legyen; hanem a mint két év előtt volt, minden ugy maradjon, s a prédikátoroknak egy helyről másra prédikálás végett menni szabad ne legyen.“ [3]) 1551. keresztelő szent János napján [jun. 24.] Tordán hozott t.-czikk rendeli: „nehogy az evangelikusok pártolói, a másik t. i. pápista résznek valami kárt tegyenek, s viszont ezek is a más részen levőket meg ne sértsék, méltatlanul ne háborgassák, sőt inkább egyik a másikhoz becsülettel legyen.“ [4])

Bárha Kolozsvár csak törvénykezési és iparügyi viszonyközösségben élt a szász városokkal, a szebeni, brassói és más mozgalmak mégis elhatottak hozzá; s minthogy ott Luther tanai szerinti új hitközség már rég alakult, természetes, hogy a fennebb érintett végzések őt is illették, s neki erőt adtak. Ezt az is mutatja, hogy Heltai ifju egyházát nyiltan védni s fejlődését biztositni kötelességnek s bátorságosnak tartotta.

Martinuzi halála után azonban Heltai hiveinek többségre jutását országgyülési végzések igazolják. Az 1551. decz. 31-ikén Székely-Vásárhelyen tartott országgyülés végzései közt ily intézkedések vannak: „A mint a tisztel. váradi püspök ur alatt meg volt határozva, most is ugy határoztunk, hogy kiki Istentől adott hitében maradjon meg, egyiket a másik ne háborgassa; Castaldo ur pedig az ország e végzését hagyja helyben — kérik az ország ur lakosai. Végeztetett továbbá, hogy a kolozsvári szent Ferencz- és

[1]) *Fraknói: Magy. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 610. l. *Kovachich:* Supplem. ad Vest. Com. III. 191—99. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 218 l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 338. l.

[4]) *Gr. Kemény József.* Coll. Dipl. Tom. I. 187. l.

szent Domokos-szerzetbeli atyáknak előbbi helyökre szabadon visszatérhetése türessék meg, s többé az ország végzései ellen ily baljóslatu dolgot senki megkisérleni ne merjen; mert az ország ur lakosai [*Domini Regnicolae*] nem akarnak társak lenni ily elkövetett vagy elkövetendő vétségekben.“ [1]) Ebből bizonyos, hogy Kolozsvár mindkét régi szerzetesrendje hajlékából, ugy az óvári, mint a farkas-utczai zárdákból már akkor ki volt zavarva. E nagy mozgalom időpontja valószinüleg Martinuzi 1551-ben decz. 17-ki tragikus halálának köztudomásra jutása.

A helytartó püspök oly forradalmi intézkedésének emléke maradt fen 1542-ről a márcz. 29-iki tordai országgyülés végzésében, midön ő a királyné és fia nevében Erdélyt birtokba vette, s azt külső megtámadás és belső viszály ellen biztositni kivánta, a mi csaknem példátlan a történetben, s mutatja, hogy ő kitüzött politikai czéljai elérésére semmiféle eszközt felhasználatlanul nem hagyott. Az ő előterjesztésére t. i. meghatároztatott: „hogy mind azon tanulók, a kik a fegyvert birják, az ország védelmére fő vesztés büntetése alatt fölkeljenek, s a püspök értesittetett róla, hogy a tanulók ebbe beleegyeztek.“ [2]) Hogy Kolozsváratt is volt iskola és voltak tanulók, Heltai 1551-iki biblia-kiadásának előszava igazolja, a mi hátrább tárgyalva lesz.

Áldásos korszakot kezdett Kolozsvár müvelődési történetében 1550-ben a tudós ág. hitvall. plebánus Heltai Gáspár, nyomdája felállitásával s nagy számu latin és magyar tan- és egyházi, tudományos és gyönyörködtető könyvek nyomatásával. Virradása volt ez az éjszakának, mely azelőtt e városra borult .... Mint a nap felköltére megvilágosul a vidék s láthatókká lesznek az addig ismeretlen tárgyak, tiszta körvonalokban tünnek fel a dolgok és lények alakjai: ugy kezdett az ismeretlenség homályából kifejlődni, irók és tudósok új meg új szellemi életnyilvánulásaiban láthatóvá lenni, s ezek által egy erőteljes polgári és erkölcsi testület képét ölteni magára Kolozsvár városa. A reformatio szellemének erősbülő hatása megszólaltatta a sajtót, ez munkára ébresztette az alvó lelkeket. A hitújitás könyvekbe foglalt új eszméi és gondolatai az elmék forradalmát, a nemzeti nyelv min-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 382—83. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 87. l.

denhol megértett beszéde a közérzület fölvillanyozását s megújhodását idézte elő. Mintha új világ tünt volna fel Kolozsvár belső életében. Megragadta ez ellenállhatlanul a haladást kedvelőket s az új eszmékhez vonzódókat, megdöbbentette a réginek, a megszokottnak barátait. Megmagyarázhatatlan, hogy a kolozsvári sajtónak egyik legelső latin terméke Martinuzinak, a reformatio ez erős ellenzőjének köszöni lételét, ő adta tárgyát és fedezte kiadása költségét. A másik, a hazai legelső magyar kiadvány, Heltai nevét dicsőiti, s Kolozsvárnak teszi egyik legnagyobb becsü történeti nevezetességét.

E művek s kiadóik megérdemlik, hogy e helyen bő emlékezés legyen róluk s meleg szavakban fejeződjék ki irántok a nemzeti hála.

Az első latin nyomtatvány Martinuzi püspök által a nagyváradi főegyház szentélyében talált egy régi kézirat, [1]) mely a magyarok közt az igazság kinyomozására csaknem negyedfél század előtt gyakorlatban volt szokás leirását foglalta magában. „Minthogy nyilván van — mond lelkes előszavában Heltai — hogy az emberek elméjét inkább meginditják a példák, mint a beszéd, nemcsak a köznépét pedig, de a kitünőbbeket is: bölcsnek és hasznosnak itélte azon elhatározást, hogy az igen tisztelendő ur, György frater, nagyváradi püspök s Magyarország és Erdély közbirája és helytartója sat. az igazság kinyomozására szolgáló ezen szokásos törvényt, melylyel a mi magyar nemzetünk 340 év előtt, III. Béla király alatt vitás ügyekben élt, az azt igazoló bizonyitékokkal együtt maga költségén kinyomatta és kiadatta. Meglátszik ebből, mennyire igyekeztek és szorgalmatoskodtak a hajdani időkben kormányzóink és biráink, nehogy azok javára legyen az itélet, a kiknek nincs igazuk. Ez a mellett, hogy gyönyörködtet, egyszers-

---

[1]) Czime és Colophonja ez: Ritus Explorandae Veritatis, Qvo Hvngarica Natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est, et ejus testimonia plurima in sacrario summi templi Varadiens. reperta.

Elől Kolozsvár czimerét koszoru köriti, feljül félkörben:

Clavsenbvrg.

A koszorun alól: Colosvarii 1550.

Végén: Finis. Impressum Colosuarini per G. H. Anno salutis humanae 1550.

mint minden nemzetbelieket, de kivált minket arra is int, [mert rút az ősöket tisztességes dolgokban nem követni!] hogy minden köz- és magánügyekben, legkivált pedig a polgári itéletekben az igazságot kövessék s az igazságtalanságot megvessék; egyszersmint pedig hitványságukért feddi, söt meggyőzi azokat, a kik, mivel hazánkat soha sem látták — nem tudja miért vagy kik beszéde által rá biratva — nem átalták irásaikban is Apollo oraculumaként beleigtatni, hogy a mi nemzetünk vadak és állatok szokása szerint, törvények és itéletek s rendtartás nélkül folytatták és folytatják életöket. De ezek hazugságát avagy csak ezen bizonyiték is igazolni fogja, mint a mik bárkit meggyőznek arról, hogy őseinknek meg voltak saját törvényei és itélőszékei, még pedig a nemzet természetéhez képest durvák és szigoruak sat. Mert tekintet nélkül az egyénre, a kinek szavában kétkedtek, ha a dolog ugy hozta magával, Váradra küldetett, s ott Isten nevét segitségül hiván, minden kuruzslatot félre téve, felszólittatott, hogy az égő tüzes vasat nem csak megfogja, de kezében tartsa is szava igazságának megtudása végett. Mert ha a kezeiben tartott tűz azt megégette, hamisat mondott és elitéltetett, ha nem, akkor igazat és igazoltatott."

Ime a nemzetünk jó hirneve érdekében nyomatott legelső nagybecsü mű, honfoglaló ősnemzetségeinknek gazdag névtára, a legrégibb történetforrások egyike, mely 650 év előtti magyar hajdankorunkra vet világosságot, megczáfolva ama nézetet, mintha műveltségünk csak minapi lenne, s a velünk élő szlávoktól vagy a nyugati nemzetektől származnék, és pedig nem csak szóval, elmulólag, de örökké fenmaradó jegyekben hirdetve az ellenkezőt, a nyomtatás erkölcsi súlyával, az egész művelt világra kiterjedő módon.

A másik ős nyomtatvány, Heltainak általa irt kisded műve,[1]) kolozsvári nyomdájának eddig tisztán meghatározható első magyar terméke. A czím fametszettel van köritve, a részek kezdetein is mindenütt fametszet. Kiemelem e helyen magyar biblia-kiadását is

---

[1]) Czime: *Cathechismus Minor*, Az az, a keresztyeni tudomanac reuideden valo sumaya.

Colosuarba nyomtatott 1550. 8-r. A—D7 31 számozatlan levél.

Colophon: Colosuarba nyomtatot Helthai Gáspár és György Hoffgreff által. 1550. *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár 1879. 11. l.

1551-ről,[1]) mely mint ős magyar irodalmi termék, a maga nemében páratlan. Érdekes előszava a kor irodalmi viszonyainak megragadó jellemzése, s a mit hajdankori nagyjainkról mond, fájó igazság, melynek nagy kárát vallotta nemzetünk. „Szükség lett volna — ugy mond — hogy ennek előtte régen a mi országunkban élő fejedelmek ne kimélték volna költségeket, hanem gondot viseltek volna erre, hogy az a drágalátos könyv a mi nyelvünkön is olvastathatott volna. Mert nem sokan értik ugy a deákot, hogy azon olvassák. De most már sok jámbor kívánja, hogy a bibliát magyar nyelven birja és olvassa. Ezt pedig tételével is megjelentette egy nemes, jámbor és istenfélő személy, Fejérváratt lakó Cháky Mihály. Mert nem kimélvén az ő költségét, mind mi nekünk, kik e munkákban voltunk foglalatosak, segitségül volt, s mind a nálunk volt könyvnyomtatóknak.

„Ha pedig kívánod — igy folytatja Heltai előszavát — a mi nevünket, kik e munkában voltunk foglalatosak, és a mi Istenről illő vallásunkot meg akarod érteni, nem rösteljük rövid beszéddel megjelenteni.

„Néha hárman s néha négyen voltunk együtt e munkában: *Heltai Gáspár*, kolozsvári lelkipásztor, *Gyulai István*[2]) magyar pre-

---

[1]) A Biblianac Első Része, Az Az, Mozesnek Ött Könyve. Mely Magyar Nyelvre fordittatot a Regi es Igaz Szent Kenyvekbol.

1. Genesis.
2. Exodus.
3. Leviticus.
4. Numeri.
5. Deuterronomium.

Cum Gratia et Privilegio Reginalis Majestatis.

Colosvarba.

1551.

A könyv bevégzése [*Colophon*]: Colosvarba Nyomatot Heltai Gaspar és György Hoffgreff által. 1551. 4-drét alakban.

[2]) *Gyulai István*, társaitól külön, önállóan is átdolgozta a szent irás egy részét, melynek ő e czimet adta: *A Jesus Sirah könyve*, magyar nyelven. Kolozsvárban, 1551. 8-adrétben. Czimlapján ez érdekes bibliographiai részletek olvashatók. „Gyulai István, a kolozsvári szentegyháznak szolgája, minden keresztyén atyafiaknak istenbeli szeretetet és kegyelmességet kiván, az Atya Istennek szent fia, a mi egyetlen egy urunk, Krisztus Jézus által. Amen.

Hoztanak vala mi hozzánk Tholnáról egy nehány keresztyén atya-

dikátor, *Ozorai István* és *Vizaknai Gergely* [1]) Scholamester. Nem ok nélkül voltunk annyian, hanem azért, hogyha valamelyikünk az irásnak értelmét, vagy a magyar szóknak módját és járását jól eszébe nem vette volna, a másunk vagy harmadikunk eszébe vette. Mert tudjuk, hogy akár ki is néha csak kicsid dologban is eltévelyedik. Az Isten az ő ajándékát nem egyaránt osztogatta, egynek egyet, másnak másfélét adott, némelynek többet, másnak kevesebbet . . . . . Nem csak a köz deák bibliát vettük pedig, de a görögöt, zsidó bibliát és egyéb nyelven valókat is. Megolvasván egyikünk egyiket, másik másikat, harmadik harmadikat, negyedik negyediket, követtük az igazb és az irás szerint való értelmet.“

E két nagybecsü nyomtatvány egyikében a magyar gyermeki

---

fiaknak munkáját, a Jesus Sirah könyvét, kik ezt a nemes könyvet magyar nyelven megtolmácsolták vala. De mivel hogy meglátás nélkül nem illik vala kibocsátanunk: ez okáért annak meglátását Heltai Gáspár, a mi szentegyházunknak főpásztora én reám bizta. Meglátván azért, némelyet az ő munkájokban helyén hagytam, némelyet pedig világosságnak okáért elválasztottam, hogy a keresztyén ifjak nyilvábban megérthessék és igazban követhessék. Kérünk azért, hogy e munkát jó néven vegyétek és dicsérjétek az Istent. Amen. [Lásd: *Régi Magyar Könyvtár*. 26. sz. 12—13. lapon.]

E mű tehát Gyulai Istvánénak méltán tulajdonittatik, a kiben a jeles biblia fordítón kivül egyszersmint Heltai korában a kolozsvári egyik magyar prédikátort ismerjük meg. [*Lugosy József* ily czimü eredeti kéziratából: *Magyar nyomtatott könyvek pótléklajstromának folytatása Sándor István magyar könyves házához*, a m. tudom. Akademia kézirattárában: *Történelem*. 4-edrét. 58. sz. 24-ik jelző szám alatt.]

[1]) *Vizaknairól* az előtt ismeretlen életirati és bibliographiai adatokat fedezett fel egy eredeti Codexből, mely az ő tankönyve volt, s most a kolozsvári ev. ref. főtanoda birtokában van, *Fekete Mihály*, azon főtanodai egykori tanár, s kimutatta, hogy e kitünő tudós férfi a kolozsvári iskolában mester [*rector*] volt, theologiát és bibliai exegesist tanitott s előadásánál használt kézikönyve rendszere, saját magyarázó jegyzetei s e tankönyv irása kezdete, folytatásai és vége épen 1545—49-re esnek, akkorra, midőn Heltai a biblia első kötetét kiadásra készitette, s hogy neki ebben Vizaknai egyik munkatársa volt, Heltai előszaván kivül az itt közölt adatok is igazolják. Fekete a Vizaknai rectorságát 1553-ig terjedőnek irja, kit akkor Dávid Ferencz váltott fel s ő predikátorságra lépett, a mit: *A keresztény tudománynak egy néhány fő articulusiról való könyvecske* czimü 1593. másodszor kiadott müve hagyott emlékezetben.

Látható: *A kolozsv. ev. ref. főtanoda régibb és legujabb Története* sat. cz. könyvben 1876. 3—6. ll.

szivhez szól az iró, az anyai nyelv édes hangján irt hitczikkekben, ifju kedélyét szelid érzésekkel, értelmét Isten felől magasztos képzetekkel töltvén el, a keresztény emberiség tagjává avatja őket már zsenge korukban; a másikban a vallás kutfeje és alapja, a biblia szintén nemzeti nyelven van megszólaltatva, hogy örök igazságai s a keresztény erkölcstan elvei könnyebben megérthetők legyenek, hogy mélyen bevéssődjenek a magyar nép lelkébe, s abban új hitvilágot gyujtva, felköltsék az igaz emberszeretetet, s a szabadság és erény utján vezessék rendeltetése felé . . . Nagy a szolgálat, a mit ezzel Heltai és társai s nagylelkü Mecenásuk, Cháky Mihály Kolozsvár és a magyar nemzet iránt tett, helyes alapra fektetvén a nagy szellemi változás által mindkettő polgáriasodását. Illő, hogy az első mű kiadójának védő szava, az utóbbi művek által felköltött eszmék melege s általuk előidézett erkölcsi megújulás emléke minden mivelt szivben hálával visszhangozzék, a kolozsváriakét pedig hozza hevesb dobogásba, költsen föl bennök lelkesült érzést a nemzeti megvédett becsület s új civilisationk fölemelő öntudata.

B) I. FERDINÁND.

Helytartói: CASTALDO és BÁTHORI ENDRE, DOBÓ ISTVÁN és KENDI FERENCZ — 1551—1556. —

A királyné távozása Erdélyből a béke eltávozása volt, az új kormányrendszer a réginek folytatása, mely állandósitotta a belviszályt és kültámadásokat, lehetlenné tette az egyén és municipiumok életfejlődését, sőt a polgárok közszabadsága szebb nyilvánulásainak nyomait is az idő és ellenség megsemmisitette. Ezért Kolozsvár történetirása e korszakban is nem alkotás, de csak tarlózás s szorosan össze nem függő események meg-megszakadó láncza.

A nagy átalakulásokat tervező kormány előtt szükségesnek látszott, hogy Kolozsvár szab. kir. kiváltságos városi jogállását igazolja. E végre 1554. augusztus 20. Eötvös István és Kalmár László esküdt polgárok a kolozsmonostori konventtel átiratták Zsigmond király 1405-ki alap kiváltságlevelét[1]), melyben Kolozsvárt kőfallal köritetni rendelte, beligazgatását körvonalozta, hatás-

[1]) Látható: Kolozsvár Története I. k. Oklevéltára 123—126. ll.

körét kijelölte s országa többi szab. kir. városaival egyenlővé tette.[1]) Másik inditó ok rá az volt, hogy oly zavaros államviszonyok közt, minők Erdélyben akkor fennállottak, az eredetit kezökből kiadni nem volt tanácsos; de jogvédelemre sürün levén szükség: birni akartak azt pótló hiteles másolatot, csak igy levén biztonságban az erdélyi viszonyokat sem nem ismerő, sem a régi jogokat nem tisztelő katonai-polgári kormány intézkedései ellenében.

Kolozsvár gyarapodására volt Kendi Ferencz és Dobó István vajdáknak 1554. márczius 12-ki azon levele, melyben megerősitették II. Ulászló királynak 1502. october 7. Budán kelt s Szentgyörgyi és Bozyni Péter ispán, kir. udvarbiróhoz és erdélyi vajdához intézett parancslevelet, melyben tudatta vele és az utána következőkkel, hogy a király Kolozsvár birája, esküdt polgárai és egész közönsége szolgálatára, Bornemisza János kir. kincstárnok előterjesztése folytán, *négy sátoralja czigányt* adományozott és rendelt, s meghagyta a nevezetteknek és utánok következő vajdáknak, hogy azokat Kolozsvár polgári közönségétől, a kiknek a király szabad elhatározásból adta, el ne vegyék s el ne tulajdonitsák, sem valamely dij [*taxa*] vagy más fizetés teljesitésére kényszerittetni ne engedjék, sőt őket az ily megtámadók s elidegenitni akarók ellen védjék és oltalmazzák[2]).

Itt van eredete Kolozsvár azon lakosinak, kiknek rendeltetése eleinte a város utczáinak tisztántartása, sár és rondaság eltakaritása, és veszett ebek befogása, esett állatok eltávolitása volt; a szőlőkben, gyümölcsösökben kárt tevő házi állatokat ők fogták be; büntető ügyekben mint végrehajtók szolgáltak: a bünöst kalodába vitték, megpellengérezték [*a pellengérhez = szégyenfához kötötték*], zsákba varrva vizbe vetették, czégéres életü nőket megseprüztek, s a városból kikisérték s a t. Számuk lassankint annyira szaporodott, hogy egy kis városrészt alkottak — az ugynevezett *Czigány-sort:* később kisebb vétségekben büntető hatalommal biró, általuk választott s részben fizetett vajdák alatt — mint a társadalom egy alsóbb osztálya — külön polgári kötelékben éltek s meghonosultak. Hátrább bővebb szó lesz róluk.

Földmivelés, ipar és *kereskedelem* levén a város fő életérdeke:

---

[1]) Látható a városi *levéltárban*. Fasc. J. 33. sz.

[2]) Oklevéltár X. sz.

az önfentartás természeti ösztöne és szükség kényszeritette, hogy erre bármily viszontagságok közt is kiváló gondot forditson. Birtokai s *földmivelési érdekei* biztositása végett Báthori Endre, szabolcsi főispán, kir. tárnokmester, erdélyi vajda s székelyek ispánja 1553. ápril. 3. Szamosújváron kelt parancslevelénél fogva kijártatta a városnak Magyar- és Oláh-Zsúk felőli határait.[1])

Az *iparos életből* a következő figyelmet érdemlő részletek maradtak fenn.

E mü első kötetében [2]) érintve volt, hogy a *Szekérkészitő* czéh jegyzőkönyve 1551. kezdődik; fennebb[3]) emlitettem, hogy a czéh szabályai váltakozva németül, latinul és magyarul voltak irva. Érdekesnek látom itt a mesterek neveit az első jegyzőkönyv alapján közölni, megjegyezve, hogy elől vannak följegyezve a megholtak nevei, azután az élőké. Egy mester, neve után megjegyezte fölvétetése évét, t. i. 1551-et, a miből következtethető, hogy az előtte való mesterek a korábbi időből irattak be utólag. E névsor mutatja, mily nagy volt még ekkor is a német szekérkészitők száma, a mi később névváltoztatás, a magyarok szaporodása, nősülés és más okoknál fogva tetemesen megváltozott. Azt hiszem, itt volt helyén e korszakba tartozókat beillesztenem.[4]) A *Kötélgyártó* czéh az e mü I. kötetében[5]) közölt latin czéhszabá-

[1]) Látható: Kolozsvár Tört. I. k. 85—86 ll.

[2]) Kolozsv. Tört. I. k. 587. l.

[3]) Kolozsv. Tört. II. k. 31—32 ll.

[4]) *A czéh alakulása óta elhalt mesterek:* Meister Chrestel von Schespurg, M. Urban v. Ida, M. Farkas v. Klausenburg, M. Gregor Arold v. Durpach, M. Mathes, M. Endres Kerekes v. Klausenburg, M. Endres Zörner, Endres Vinkelt v. Klausenburg, Mathias Fenesch v. Weiskirch, Piter Zekel v. Klausenb. Farkas Gregor v. Klausenb. Seymon Gulder, Jakob Gulder, Hannes Wogner, Paul Libgott, Mathias Prediger, Jörg Maurer. *A még élők:* Andres Renehlt, Mathes Rewhs, Georgius Renehlt, Petrus Zekell, Chrestel Arold [1551.] Jacob Göder, Simon Morthmes, Klein Bloss, Hannes Gedell, Jörgh Maurer, Joannes Philepfi, Paul Wentrich, Stephan Keÿler, Clinen Schuler, Farkas Gergely, Simon Zinder, Laurentius Hozos, Farkas Pál, Paul Weÿden, Steffen Wolf, Mathias Rediger, Paul Lÿchich, Chrestel Mois, Cÿrides Mauksch, Hannes Weyden, Niclas Teccendorfer, [1600] Benis Weber, Francz Weisz, s a t. Igy megy ez 1615-ig. Egy-két magyar közt 10—15 szász jő elé. Az irás mind szász tájszólással vegyült német, a mi a jegyzőkönyv nyelve is.

[5]) Látható: Kolozsv. Tört. I. k. Oklevéltárában 270—71. lapokon.

lyokat 1550. pünkösd utáni nyolczadnapon Waldersdorff Henrik György által németre fordittatta; áll I—VII czikkből és bezáró részből. 1555. Herczeg Gáspár biróságában 13 pontu új alapszabályt alkotott, melyek 7-ke rendeli: hogy minden mester az önnön adatott helyén a piaczon áruljon, saroglyája [*hordozható kis taliga szekér*] az ő helyén legyen, mivét ott adja el, ha nem cselekszi, büntetése egy Ort = dr. 25.[1]) A *Szijjgyártók* czéhe szintén 1555. alkotta meg a *legények szabályait*, német nyelven, hártyára irva egy negyediven.[2]) A *Szőcsöknek* az erdélyi városokban, s azok között Kolozsváratt is nyers bőr árulási kizáró kiváltságát,[3]) melyet 1513. II. Ulászló aug. 9. adott, II. Lajos 1519. márcz. 16. megerősitett, a k. monostori konvent Enyedi Antal és Kis Mihály kolozsvári szőcsök kérésére ugyanazon évi nov. 6. átiratban kiadta, s ezt I. Ferdinánd 1555. aug. 27-ki átiratában megerősitette.[4]) A *Kovács* czéhnek vagyona 1768. jun. 18. történt számbavételekor, egyebek közt, két ezüst pohara volt, feljül és fenekén megaranyozott; egyiknek fenekén belől e felirat volt látható: GÁSPÁR ÉS LŐRINCZ KOVÁCS CZÉHMESTEREK 1556. A másiknak külső fenekén látszott ez a felirat: GÁSPÁR ÉS LŐRINCZ KOVÁCS CZÉHMESTEREK CSINÁLTATTÁK 1556.[5]) A jegyzőkönyv irója azt jegyezte utána, hogy mikor a kovács inas beszegődik és fölszabadul, egy pohár bort kap ezzel, hogy emlékezzék meg az ezüst pohárról. Nagy czéhgyülések és remek bemutatások alkalmával az ezekből ivást *örömpohár*-nak hivják. Volt egy golyóbis öntője is, és egy veres szőnyeg a czéhmesteri asztalra, mikor a mestereket a felszabadultak s új mesterek megvendégelték. A *Szabó* czéh német szövegü szabályokat adott a legényeknek a város pecséte alatt 1554-n Kisasszonyhó 18-án, megújittatott a magyar mesterek érdekében magyar nyelven 1577. és 1628. febr. 9. *Lutsch János, Grusz András,*

---

[1]) Látható a czéh 1487. évi, németül irt, legelső eredeti jegyzőkönyvében, mely hártyába van kötve, s korának és Kolozsvár hajdani fejlett iparának igen becses emléke.

[2]) A *czéh levéltárában* levő *eredetiből*.

[3]) Látható Kolozsv. Tört. I. k. Oklevéltárában, 327—28 ll.

[4]) *Eredetije* meg volt a *szőcs czéh levéltárában* 7. sz.

[5]) Betü szerint igy volt a két felirat: Az *első:* GASPAR ES LEVRIN KOWACZI CEHMES. 1556. *Második:* GASPAR ES LERIN KOWACZ CEH MESTEREK CZIN. 1556. Ezeknek 1847. is meglétét tanusitották a leltározók: Fekete Ferencz, Augner György, Pávits János. A *czéh levéltárában* levő *eredetiből*.

Segesvári [Schespurger] *Lőrincz, Kecskeméti Szabó János* czéh gondviselői, *Gasner János* jegyzősége alatt. Az első magyar szöveget nem találtam föl, a másodikat, mint keletkezési éve történetébe illőt, itt tárgyalom.

Jellemző a bevezetés vallásos iránya, a mi a Kolozsváratt lefolyt hitújitás csaknem rajongásig menő első korszakára mutat. „Minekutána — igy szól az — a mi időnkben Isten nagy kegyelmessége által az ő ügye, az evangeliumból az igazság ismeretére jutottunk, a czéhben és az egyházban való különböző dolgokat, rendeléseket és egyéb végzéseket, melyek ugy a mester uraknak, mint kivált az ifjaknak terhesek és nagy nehézségekre voltanak, méltán letöttük, s lelkiismeretünk szerint, a terhek és nehézségek könnyebbitésére, a mi fiainknak, a szabó legényeknek negédességök és akaratosságok enyhitése végett, gondoltunk ki és szabtunk bizonyos módot és rendet, mely szerint magokat egymás között viseljék, engedelmességben, Isten dicséretére és tisztességére, életek jobbitására, mely közöttünk és magunk akaratjából való újitás tartassék meg a megirt büntetések alatt.

A szabályok lényegesb pontjai: „a legényeknek legyen tulajdon szállása a legények atyjánál, mig művet találnak, s pénzért ételök, költségteleneknek ingyen kétszer; legyen czéhládájok, melyre a czéh által választott két mester és a legényektől minden kántorban választott két legény [*dékán*] ügyel; az újonnan érkező legény első fél heti bérét köteles a ládába beadni, tanulásukat elvégezett ifjak 1 pénzt; beteg legénynek a ládából 25 vagy 50 pénzt adnak, mit fölgyógyulásakor megfizetni köteles; ha meghal, hagyatékából társai temetik el, ha ez nincs, a czéh ládájából; a ki mesterré akar lenni, kell, hogy elébb a városon esztendeig és 3 napig lakjék egy öreg mesternél; a mely legény mesterétől hir nélkül vándorolni megy, irjanak utána s szoritsák rá, hogy az okozott kárt fizesse meg; ha hétközben magának ünnepet szerez, a dékánok büntessék meg a czéhmester hirével; illetlen helyeken kártyázók 50 denárral büntettessenek; mesterök házába tisztátlan személyt bevivőket a legények vessék és utálják meg mind itt, mind másutt, valahová jutnak; e felett büntessék is meg jámborok itélete szerint; a mely legény kész asszonyi allatnak a legények szeriből tisztelőt adna, érdemi szerint büntettessék; a ki megrészegszik, fizessen 32 drt; valamely legény ünnep nap nem

marad mestere házánál, hanem koszorura megy, menjen a mű társaság koszorujára, ne idegen helyre, különben a legényeknek köteles a koszorut megadni; ha mestere akarata ellen, házon kívül hál, büntettessék meg; a mely legény a czéh apánál, koszorun vagy máshol tiszteletlenül szól, mást szid, vagy rá kést ránt, büntettessék 32. denárral; az, a ki a másikat meghazudtolja, 10 drral; ha legény birsággal vagy koszoru meg nem adással elmegy, a dékánok jelentsék, s a mesterek találják módját, hogy neki sehol mívet ne adjanak, mig tartozásának eleget nem tesz; legények és dékánok a kulcsot el ne jártassák gyülésért máskor, mint ünnepen, a ki ellene tesz, fizessen a mestereknek 1 frt; ha a mester a legény italpénzét elvonná, a dékánok jelentsék a czéhmesternek, s ez gondoskodjék, hogy jutalmuk meg legyen; a legények minden illendő dologban a mesterekhez engedelmesek legyenek. E szabályokat minden kántoron olvassák el, hogy az újonnan jött legények és ifjak, kik apród esztendejeket kitanulták, megértsék a tisztességes mesterségnek és műnek rendeléseit; mert hol az ifjuságnak semmi rendtartása nincs, ott semmi tiszteletes élet nem szokott következni. Azonképpen — ez a szabályok bölcselkedő bezárása — a hatalmas örök Isten mindeneket mértékkel, móddal és bizonyos időben határozott, s a hol nincs rendtartás, ott tévelygés van.“ [1])

A *kereskedelem* ügyében Báthori Endre vajda 1553. márcz. 25. Kolozsmonostoron oly tartalmu védlevelet adott ki Kolozsvár polgárainak, minő a Martinuzi helytartóé 1542. márcz. 9-ről. [2])

A város birája és esküdt polgárai 1555. márczius 17. értesitették Szeben város és a szász hét és két székek biráit, hogy Apaffi Gergely Bányabükk nevü birtokában oly súlyos vámot állitott, a mi nemcsak nekik, de egész Erdélyországnak legnagyobb kárára van; folyamodtak tehát orvoslásért a vajdákhoz; de azok a következő országgyülésre halasztották az ügy elintézését. Kérték a szász hét birákat, hogy e dolgot igazitsák egy értelemmel s szabadságukat védelmezzék közösen.[3]) Az országgyüléseken ez ügy tárgyalására nem nyilt alkalom, közigazgatási úton elintézésének pedig nem maradt fenn nyoma.

---

[1]) Oklevélt. XI. sz.
[2]) Kolozsv. Tört. II. k. 24. l.
[3]) Oklevéltár XIII. sz.

Itt emlitem meg az 1556. márczius 8-ki szász-sebesi országgyülés azon végzését is, hogy a magyarországiak a barmot Erdélyből ki ne vigyék, hanem csak idevaló kereskedők vehessék meg a sokadalmakban a barmot és bőrt, és ezek vihessék ki is, de sarut és szijjszerszámot ezek se. A helytartó tanácsával szabjon árat minden marhának; a városi biráknak is rendelje meg, legyen gondjuk rá, hogy a marhák a meghatározott árban adassanak el. Városokban minden mészáros tartozzék a hust fonttal árulni, ha a birák nem ügyelnek rá s panaszolnak miatta, a helytartó büntesse meg. [1]) E végzést a kolozsvári április 24-ki országgyülés, — mint a szegény jobbágyokra nézve károst, — annyiban módositotta, hogy ökröt és más barmot bárhol bárki vehet és vihet ki, csak a lovat és egyéb ott elősoroltakat véve ki. A mészárosoknak marhával való kereskedés azok elvesztése büntetése alatt megtiltatott, elégedjenek meg — mondja a törvény — mesterségök hasznaival. [2])

Az 1556-n augustus 10-n tartott kolozsvári országgyülésen különböző panaszok jöttek elé: hogy a kir. és mezővárosokban, falukban levő mesteremberek áruiktól kétszeres árat vesznek. Felkéretett a helytartó, hogy a polgármesterek, birák és esküdt polgárok által hasson oda, hogy a mestereket kötelességök határai közt tartsák meg, ne kérjenek tetszés szerinti árakat, s az igaz, méltányos és meghatározott *[limitált]* árral elégedjenek meg; e végzés ellen cselekvőket pedig büntettessék meg. Ha ezek elmulasztják, a helytartó őket büntesse meg. Az is végeztetett, hogy lovat, csizmát s bárminő bőrkészitményt, lótakarót [köznéven *nemez*-t] az országból ki ne vigyenek. Ha bárki ez ellen tesz, a ki rajta éri, elfoglalhatja. [3])

Az *igazságszolgáltatásban* lényeges változás történt a vajdai széknek 1553-ik decz. 26-ikán Kolozsváratt hozott végzése által. „Együtt levén — igy szól az — Bornemisza Pál, erdélyi püspök, Medgyesi Ferencz, kolozsmonostori apát, Wernher György Sárosvár parancsnoka és Bernáld Tamás, mint I. Ferdinánd fejedelem és király biztosai: kölcsönös megegyezés következtében megjelentek előttük Bornemisza János kolozsvári biró és a többi esküdt pol-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 573. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 578. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 586. l.

gárok, mint fölperesek, és Kemény János kolozsvármegyei főispán, Gyerő-monostori Radó Zsigmond és Mogyorói Bánffi Pál, a perbe fogott kolozsvármegyei nemesség nevében, mint alperesek, s a nevezett biró és esküdt polgárok panaszképen előadták: hogy a mondott nemesek, nem tudják, mitől inditatva, a fölperesek és átalában a kolozsvári lakosok kérésére, midőn azok azon vármegyében lakó nemeseket vagy nem-nemeseket egy s más ügybajban a vármegyei törvényszékre meghívatják, itéletet mondani nem akarnak, azt állitva, hogy ha a fölperes város a maga nemeseinek vagy jobbágyainak az ő biróságuk előtt elintézett vagy elintézés alatti ügyét fölebbezés útján a vármegyei törvényszékre átbocsátni hajlandó lesz, alperesek is készek az ő részökről való bármely peres félnek törvényt és igazságot szolgáltatni. De alperesek ezen kivánsága a fölperes város szabadságával és kiváltságaival nyilván ellenkezik, miért is az, a közte és alperesek közt fenforgó ügyben a vajdai törvényszéktől itélet és igazság kiszolgáltatását kérte. Erre alperesek viszonozták: Kolozsvár város Kolozsvármegyében van alapitva, fölpereseknek tehát a vármegye jogaival kell élni; mihelyt a fölperes város az előtte indult pereket az ő birósági elől fölebbezőleg, a szolgabirák útján, a vármegyei törvényszék elé átbocsátja, az alperesek is a fölperesek azon vármegyében lakó minden peresének itéletet szolgáltatni készek. Fölperes azt felelte rá: igaz, hogy Kolozsvár Kolozsvármegyében van alapítva, de Magyarország hajdani dicső királyai a várost a vármegye többi tagjaitól magok részére elválasztották, kiváltságokkal és szabadságokkal ajándékozták meg s az azokkal élést fölperes városnak engedélyezték; ő nem köteles ezek ellenére ügyeit saját birósága elől a vármegyei törvényszék elé bocsátni, ellenben kész az alpereseknek előtte indult vagy indulandó minden ügyeiket törvényes fölebbezés útján az ország rendes biráinak itélete alá bocsátni. Ezeknél fogva minthogy az alperesek a magok állitásai felől fölpereset meggyőzni nem tudták: mindkét fél a vajdai törvényszéktől kérte az itéletet és az igazság kiszolgáltatását, mely a vele együtt levőkkel, mint az ügy megvizsgálására egybehivottakkal fölperes Kolozsvár város ügyét a joggal megegyezőnek látván, érett megfontolás és józan határozás után, kivánságával egyezőleg, azt itélte: hogy az elől emlitett alperesek a fölperes kolozsváriak és lakostársaik kérésére a megyében lakó minden nemes és nem-nemes ügyében itéletet és igazságot tenni

és kiszolgáltatni tartoznak. Midőn pedig a fölperesek a perbe fogottaknak az ő ügyökben hozott itéletével megelégedve nincsenek, az alperesek a fölperesek ügyét az ő felhivásukra azonnal a vajdai törvényszék elé bocsátni tartozzanak. De a fölperes város is a kebelében lakó minden alperesnek kérelmére itéletet és igazságot tenni és azt kiszolgáltatni, s ha fölebbezik, érettebb megfontolás végett az alperesek minden ügyét a vármegyei szolgabirák közbenjárása nélkül [kiknek a fölperes városban levő tekintélye és törvényes hatósága teljesen megszüntetett] a vajdai törvényszék elé bocsátni minden módon igyekezzenek és tartozzanak.“ [1])

A *politikai élet* országgyülési nyilvánulása szük körre volt szoritva, a czélt nem az ország nagy érdekei alkották, a sulypont rajta kivül volt, s Kolozsvár falai közt csak két részleges gyülés tartatott. Az egyiket 1553. márcz. 4-ikén Báthori Endre vajda hívta egybe márcz. 9-kére; végzéseinek nyomai nem maradtak fenn. Némely irók véleménye az, hogy a törökkel való kiegyezés és Castaldo eltávozásának a kk. és rr-kel tudatása volt a fő tárgy, küldöttek is követeket a portára . . . A császári főhadvezér Kolozsvárról távozása igen fontos volt, mert sokat tartózkodott ott és a kolozsmonostori várkastélyban [2]); legelső ottani megjelenéséhez is 1552. szomoru emlékek fűződnek, miket hátrább emlitek meg. A másodikat 1555. febr. 17-ikén Báthori Endre és Kendy Ferencz erdélyi vajdák és a püspök tartották. Tárgyaiul a közemlékekben ezek voltak megjelölve: a kormány szorongása a bizonytalan jövőért, a királyi hadi segély hasztalan várása miatt távozásra előkészület, az ország forrongása; a moldvai és havasalföldi vajdák s Petrovich rácz sergeinek a határok felé közeledése. Benn az országban franczia szövetséget ajánló követ, s a királyné és fia visszahivását vad fenyegetéssel sürgető török csauszok jelenléte I. Ferdinánd uralma végét csak napok kérdésévé tette. [3]) E gyülésnek sincsenek irott nyomai.

Közországgyülés tartatott Kolozsváratt 1553. jun. 20. Az egybehivó kelt Castaldo és Báthori neve s pecsétje alatt, Újváron [*Szamos-Ujvár* értetik, mint a vajdák lakhelye] jun. 6.[4]) s az ország

[1]) Oklevélt. IX. sz.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 378—79. 442—43. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 468. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 434. l.

sok szükségeivel volt indokolva; végzései közt fontos a király az iránti tilalma, hogy hire nélkül a vajdák országgyülést nagy vész idejében se hivhassanak egybe, a mi az ország régi szabadságát támadván meg: nagy visszatetszést keltett. A királyné ügyében nincs szükség határozatra — igy szól a végzés — mert a király kötelezettségének eleget tett;[1]) pedig épen a királynénak a szerződések meg nem tartása miatti türhetlen állapota okozta, hogy az az országba hiveihez, külföldön a szultánhoz és anyjához, s testvéréhez, a lengyel királyhoz a legkeserübb panaszos leveleket irta, melyekben maga és fia sorsát elviselhetlennek rajzolván: abból kiszabaditását csaknem könyörögve kérte.

Az erdélyi nemesek és székelyek Kolozsváratt kelt országgyülési meghivója 1555. nov. 23-ikát, a vajdai törvényszék gyülése 25-két tette nevezetessé Kolozsvárra nézve. Az elsők követül küldötték Szebenhez és a többi szász székekhez *Choronk* Mártont[2]) és Forró Miklóst, hogy az ország állapotáról őket világositsák fel s gyülésökbe hivják meg.[3]) A vajdai törvényszékben együtt voltak a két vajda, a püspök, Wass László kincstárnok, s midőn ők a Ferdinánd király hűségében megmaradásuk felett tanácskoztak, elejök járultak a nemesség követei s aggódva kérdezték tőlük: mely módját gondolják az ország fenmaradásának? A székelyek követei is hasonlót sürgettek . . . Egyik gyülés végzései sem maradtak fenn, de egykoru adatokból kitünik, hogy a szultán akarata teljesitéséről s a királynénak és fiának országukba visszahozásáról volt szó.[4]) Az 1555. decz. 23. Székely-Vásárhelyt tartott országgyülés Balassának ország főkapitányává választásáról, a székely székek kapitányainak alája rendeléséről s a királyné és fia visszahivására irányzott végzéseiről nevezetes.[5]) Döntő hatásu volt Balassának 1556. febr. 22. Kolozsváratt kelt országgyülési egybehivója arról, hogy Tordán azon évi febr. 2-ki országgyülésen adott hatalmánál fogva, Petrovich helytartóval egyetértőleg hüt-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 436—438. ll.

[2]) Ez 1561. fejedelmi tanácsos volt. I. k. 65. l. *Koronka* székely nemzetség- és falu-név ma is Maros-Torda vármegyében.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 349. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 557—58. ll.

[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 551—53. ll. *Bethlen.* I. k. 566—67. ll. E gyülés végzései nem maradtak fenn.

lenségi vétek büntetése alatt hivta meg a hon lakosait a márczius 8-ki szász-sebesi országgyülésre. Az elébb emlitett tordai országgyülésen [1]) felolvasták a szultán kemény parancsolatát, melynek következtében a kk. és rr. Ferdinánd királytól elállva, fejedelmökké János király fiát, az ifju János [*Zsigmondot*] választották, zászlóit mindenfelé kitüzték, Petrovichnak Erdélybe hivására követeket küldöttek, az ország védelmére 3000 fegyverest állitottak, erről Dobó István vajdát és Bornemisza Pál püspököt értesitették s végzéseiket nekik megküldötték, valamint Tőke Gáspár követök által a tordai végzéseket a királynénak is megküldvén, az ország állapotáról körülményesen értesitették, s őt és fiát az országba visszajövetelre s a kormány átvételére meghivták. [2]) E végzéseket 1556. márcz. 8. a szász-sebesi országgyülésen is megújitották . . . Államférfiui határozottság, mély hazaszeretet és a nemzeti jogokért jó és balsorsnak magát kitevő készség egyfelől, másfelől a tiszta és erőteljes magyar irály s a szöveg polemikus tartalma a szász-sebesi országos végzést egyikévé teszi a legszebb magyar állami okiratoknak, becses emlékévé XVI. századi jogtörténelmünknek. „Mi — igy szól a törvényhozás — fejedelmünknek és királyunknak a mi urunk gyermekét, a János király fiát ismerjük, a ki természet szerént való urunk, a ki az ajtón jött volt be a birodalomra és a kinek országul hittel kötelezték magunkat, kit az önnön oltalom szolgája által fosztatott meg a római király az országtól, nem mi akaratunkból. [3]) Mi sem a római király, sem Dobó István vajda, sem a püspök ur leveleiből egyebet kivenni nem tudunk, hanem csak azt, hogy czéljok az, hogy a nyomorult magyar nemzetet most is kétfelé szakaszszák és az egyenetlenség miatt elveszeszszék, mint a mohácsi veszedelemkor a kétfelé válás után — minek a római király volt az oka — hogy sok magyar vér ontaték ki egymás között. Mindez okokból a kk. és rr. a mai napon [*márczius 12.*] [4]) a mi urunk gyermekét, János király fiát vettük magunk fejedelmeül és királyul egyenlő akaratból, kihez az ő méltósága szerént minden engedelmességgel leszünk vagyunk is mint urunknak, kinek az ő méltósága szerint hűségére megesküd-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 564—566. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 564—66. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 569. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 481. l.

tünk, s hogy később az egész ország megesküdjék, meghatároztuk.“ Hogy ez meg is történt, kitünik az april 26—27-ki kolozsvári országgyülés végzéseiből.[1]) „Most — ez a bezáró rész — ő felségeik képébe tették Petrovich Péter urat, kinek minden birodalmat, a királyi méltósághoz illendőket, kezébe engedtek a római király és püspök ez országban levő minden hadával.“ [2])

A Petrovich helytartó által február 22-kére Kolozsvárra egybehivott részleges országgyülés végzései közt fontos az, melyben a helytartó előterjesztésére, a szász-sebesi gyülés azon végzéseinek teljesitéseül: „hogy a királyné és fia ő felségeik hűségére az ország lakosai megesküdjenek“ — meghatároztatott, hogy a vármegyék és székelyek a maguk neve alatt állitsanak ki ily hódolati irást, a szászok polgármestereik s első tiszteik és a községek nevében a fejérvári káptalan előtt tegyék le esküjöket, s állitsanak ki arról irást saját városaik pecsétе alatt.

Volt még egy országgyülés ugyanott 1556. aug. 20., melynek főbb végzései czélja az ország városainak a királyné és fia hűségére vissza szerzése s a védelmi haderő kiállitása volt; erről gondoskodni a helytartónak teljhatalom adatott, s a szultán által a királyné és fia magyarországi útja biztositása végett kiséretül oda rendelt moldvai és havasalföldi sergeknek Erdélyen átvonulása vezetésére biztosok küldettek ki.[3])

A magyarok és székelyek 1556. január elején újvári tábori gyülésökben[4]) Kendy Antal által tudatták a helytartóval, hogy ők mindenik nemzet részéről száz-száz jól felszerelt lovast rendeltek a királyné és fia üdvözletére, a helytartó válaszszon a három nemzetből öt-öt előkelő férfit, a kik azokkal menjenek s a királynét az országba bekisérjék; költséget adtak nekik s a királynénak útravalóul 4700 forintot, fegyverbe hiván mind a nemességet, mind a székelységet addig, mig a szükség kivánja. A magyarok és székelyek kérték a helytartót, hogy a szászokat, kik közelebb az ország dolgaiban keveset fáradtak, szoritsa rá, hogy ők is a várak ostromlására adjanak 1000 katonát s Szebenből szállitsanak ele-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 578. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 570—71. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 581—84. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 580. l.

gendő ágyukat, minden városból falkonokat és minél több port és golyót. [1])

Igy indult el az országos küldöttség Kolozsvárról jul. 6. a királyné és fia után. A vezető Kendy Ferencz volt. A nemesség küldötteinek neve nincs tudva. A székelyek közül Andrási Márton, Péchi Pál, Lázár Imre és Bernád Ferencz, a szászok részéről Hedvig Ágost, Tartler János, Rener Péter és Schaffer István a szultán követeivel együtt, aug. S. érkeztek meg Lembergbe. [2]) A királynét a szultán követe és Kendy Ferencz üdvözölte. A török követet azért küldötte ura — irja Bethlen — hogy a királynét és fiát országukba visszavigye; biztositja Erdély fejedelmi székén megmaradásukat, sietteti tehát a visszamenetelt . . . Kendy Ferencz kijelentette: „hogy a barát javallása és mesterkedése által megcsalatva jutottak más hatalom alá, hogy azon hat év óta, mióta a királynét maguk közül eleresztették, kibeszélhetlen roszakat szenvedett s alásülyedett a haza, nem volt bátorságban soha a töröktől, s a németektől újabb-újabb csapás érte; megvallják, hogy vétkeztek a királyné ellen, bocsánatát, és a neki s fiának a török császár által felajánlott országba visszajövetelre s Erdély kormánya átvételére kérik; remélik, hogy az idegen kormányzás alatt siralmasan eltorzitott hazájokat megvédve, sebeit be gyógyitva, régi fényére fogják ismét emelni, s hogy kérésöknek nagyobb készséggel engedjen, az egész ország nevében változhatlan hűséget és engedelmességet igérnek iránta és felséges fia iránt.“ [3]) A királyné megköszönte: „hogy az élet annyi viszontagságai között is iránta való jó indulatjokat megőrizték, s a barát álnoksága által tőle elrabolt országba visszahivják. Nemes kezdeményezésökben ne lankadjanak meg, közli az erdélyi urak kivánságát felséges anyjával és testvérével, reméli, hogy annak eleget tehet, s jóságukat örökre meghálálhatja. Annál inkább elfogadja meg hivásukat; mert Ferdinánd király igéretét alig teljesitette némi részben, s igy szerződésök megszünt. Istent és embereket hiv bizonyságul — mondja a királyné, — hogy ő a sors által fia és maga helyzete könnyebbitésére kinálkozó alkalmat a szükségtől kényszeritve fogadja el.“ [4])

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 581. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* 480. l. *Bethlen.* I. k. 591. l.

[3]) *Bethlen.* I. k. 591—593. ll.

[4]) *Bethlen.* I. k. 593. l.

Nem soká késett a királyné anyja és testvére elhatározása, s ő sept. 23. Lembergből 500 lengyel lovas és ugyanannyi gyalog katona kiséretében kiindult; Somlyai Báthori István Magyarország határaig fényes magyar lovas kisérettel ment elébe, s üdvözölvén őt és fiát, beindultak Erdélybe. Az ország határától kezdve mindenünnen, minden nemzetbeli nép özönlött elébe, vidáman köszöntve az érkezőt. Déézsen Petrovich helytartó fogadta az ország főnemeseivel s a vármegyék és városok előkelőivel, üdvözölte szerencsés megérkezését; üdvözölte Balassa, az ország főkapitánya is, mit a királyné meghatottan köszönt meg, s fényes lengyel, török, erdélyi, oláhországi és rácz kisérettel, mely előtt csipkézett szélü veres török zászló lengett, közepében aranyozott szív, mely a szultán iránt uk való jóindulatát jelképezte, a lakosság sürü örömkiáltásai között octob. 23. d. u. két órakor érkezett meg Kolozsvárra. [1])

Martinuzi halálával mintha azon gát szakadt volna el, mely addig Kolozsváratt a reformatio fejlődését feltartóztatta: a polgárság ellenszenve legelébb az ottani predikátori [*Domokos-*] szerzet ellen tört ki. A közgyülési jegyzőkönyvek ez időből nem levén meg: csak a szerzet panaszleveléből s a királyi rendeletből tudjuk annak miként történtét. Előadták — úgymond I. Ferdinánd király 1552. apr. 7. rendeletében — a kolozsvári prédikátori szerzetbeliek, hogy a kolozsváriak a közelebbi napokban — nem tudják mi októl inditatva — zárdájukba erőhatalmasan berohantak, s a mit a szobákban, a czellákban s egész zárdában találtak, sőt a könyvtárt is, melyben sok jeles könyv volt, kirabolták, ajtókat, ablakokat ellenségként összetörtek, s az ott lakó barátokat különbözőleg bántalmazva, az Isten és egyház megvetésével, panaszló nagy kárára, a zárdából kihányták. Tudomására jutott — irja tovább — Castaldo főhadvezér és Báthori Endre erdélyi vajda hívei jelentéséből, hogy a kolozsváriak az ő intéseikre a végbe vitt erőszaktétel, bántalom és károk megtéritése iránt előttük kiegyeztek volna; de minthogy a király a barátoknak s Isten és az egyház minden szolgáinak különös pártfogója, s büntetlenül meg nem engedheti, hogy közülök senkit boszusággal és kárral illessenek, legsulyosabb haragja büntetése alatt megparancsolta a kolozsvári birónak, esküdt és összes polgároknak, hogy ugy állván a dolog, a mint előadatott, a nevezett

[1]) *Bethlen.* I. k. 596—97. ll.

zárdának és barátoknak a zárdájokba betörés, házaik és a használatukra s zárdájok diszére készitett holmiknek összezúzása által okozott káraikat késedelem nélkül, a már létrejött egyezés értelmében nekik hiány nélkül téritsék meg, az elvitt könyveket és könyvtartókat vigyék vissza, s mindent régi állapotjába állitsanak helyre, őket a zárdába bocsássák be, ott hagyják békében maradni, s jövőben őket bosszusággal, kárral és alkalmatlankodással ne illessék, se hogy más illetni merje, meg ne engedjék. A király a szent hely és egyház szolgái ellen elkövetett vakmerő erőszakosság által merénylett bün büntetetésére nézve, hogy velök mit fog tenni, a maga idejében elhatározza.[1])

Nincs több adat sem a királyi feddő levélben foglalt büntények teljes bizonyosságáról, sem a fenyegetés teljesültéről; de a zárda lakóinak békés lakásukból kizavarását tényül kell elfogadnunk, s hihető, hogy később a királyné visszatértekor épen ez eset inditotta a kk-at és rr-ket arra, hogy állami főiskola helyévé legelsőbben e zárdát rendeljék.

Hogy ez időben Kolozsváratt a zárdák már vagy feloszlatva, vagy oszlófélben voltak, meggyőző bizonyitékul szolgál rá az az eset, hogy 1555. Mária születése napján a kolozsmonostori konvent előtt a Kolozsvár külvárosában, *Szent-Egyed* zárdában lakó apáczák szappany-utczában levő sütő-házukat az udvarral és tartozandóságaival együtt — szerfeletti szükségtől kényszeritve, felsőbb engedély nélkül — eladták Baráth Sebestyénnek 140 m. frtért. Az apáczák nevei: Zárdafőnök [*Priorissa*] *Hosz Orsolya*, Hosz Pál leánya, apácza hölgyek: *Nagy Orsolya*, Nagy Lőrincz leánya, *Kata*, Hentler János leánya, *Borégethő Kata*, Borégethő János leánya, *Báthory Anna* és *Nagy Margit*, Nagy Bertalan leánya, Hidelvéről *Herczegh Borbála* maguk és az egész Domokos-szerzetbeli apáczarend nevében és képében — szabad akaratból. . . . .[2])

A reformationak és közmivelődések Kolozsváratt gyors terjedésére befolyással voltak az országgyülési szabad irányu végzések, igy az 1552. évi május 22. Tordán hozott 15. t. cz. az 1555. apr. 24. Székely-Vásárhelyen s ugyanott 1554. jan. 25. hozottak,

---

[1]) *Történelmi Tár.* 1881. 675—76. ll.

[2]) *Orsz. levélt.* kolozsmonostori levéltár-rész, 1549—1583. évi *Protocollum.* 105.

melyek közül az utóbbi Kolozsvárra nézve azért bir különös érdekkel, mert a kolozsmonostori apátnak megengedte, hogy a konventbe presbytereket [*evang. papokat*] fogadhasson be, a kik jó hirnevü és tisztességes életü férfiak, kivált pedig tudósok s a végrehajtásokat teljesiteni képesek.[1]) Az ily törvények a nyilvános hitvitáknak nyitottak szabad útat. Felbátoritva rá a hitújitás barátait, Olasz-, Lengyel-, Német- és Magyarországból reformatori szellemü férfiak jöttek Kolozsvárra, megismertették tanaikkal elébb a mivelt főranguakat, később a népet, mely szintén seregestől jelent meg a hitvitákon. Új tárgyat kapott ezekben az egyházi szószék és a sajtó, melyek e viták gazdag tápláló forrásává lettek. A magukat kellető eszmék és újsági inger egyiránt hatottak. Itt kezdődik Kolozsvár életében a politikai és vallásos élet megélénkülésével azon közszellem és tudományos irány meghonositása, mely e városnak a telő századok folyamában oly polgárságot nevelt, melyre büszke az ország, kik azóta a magyar királyság keleti részében a haladás, közmiveltség és hasznos újitások zászlóvivői s az állam egyik szegletköve.

Heltai nyomdája is folytatta ez irányban munkálkodását. Két év alatt négy müvet adott ki magyar nyelven, közülök hármat németül is,[2]) egy polemikus müvet maga és a kolozsvári papság nevében latinul.[3]) A *Részegségről* irtat Kendy Antalnak, a vajda öcsének ajánlta. Ennek előszavában mondja: „hogy ő nyelve szerint német, és azt a keveset, a mit magyarul tud, 16 esztendeig tanulta.“ Későbbi magyar művei tanusitják a magyar irói nyelvnek elsajátitását, minek azon korban remek példája Bonfini latin művének kivonatos magyar forditása, mely gazdag eredeti, egyszerüen szép kifejezésekben, s olvasása ma is élvezetes.

Ugyanez időben tünt fel Kolozsváratt erős dialektikával irt

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* I. k. 502. l.

[2]) 1552. megjelent tőle és tanártársaitól a *Magyar Biblia* IV. része. *Szabó K.* Régi Magyar Könyvtár. 28. sz. — Ugyan tőle: *A részegségnek és dobzódásnak veszedelmes voltáról*, [magyarul.] — U. ott 29. sz. Ez németül is megjelent 1551. — *Catechismus*, a mennyei tudományok summája, [magyarul.] U. ott 31. sz. németül 1551. *Vigasztaló könyvecske*, [magyarul.] U. ott 32. sz. németül 1551.

[3]) *Confessio de Mediatore* sat. Vitebergae. 1555. 8. Johann Seiverts. Nachrichten von Siebenbürg. Gelehrten sat. Pressburg. 1784. 154. l.

polemiai műveivel Kolozsvárnak egy azelőtt alig ismert nevü polgárszülötte, Dávid Ferencz, kolozsvári iskolatanitó [*ludi-rector*]. [1]) Stancaro, mantuai születésü olasz reformator még 1553. Kolozsvárra jövén: ott az urvacsora kérdésében Kálvin tanait hirdette, ezenkivül Isten felöl oly tanokat, hogy a Luther-követőket megbotránkoztatta. Ezek 1555. ápril hónap előtt Széken zsinatot tartván: Stancaro, a gyülés elnöke, tagjai és hitczikkeik ellen irásban szólalt fel, s valamennyit kigúnyolva érzékenyen bántalmazta. Erre átalánosságban Heltai, kolozsvári plebánus előbb emlitett *Confessio* czimü művében [2]) felelt, Dávid F. pedig a zsinati tagok kérésére tüzetes czáfolatot irt,[3]) oly fényes sikerrel, ellenfele érveit annyira megerőtlenitve, hogy a vita a Luthert követő egyház teljes győzelmével végződött, s az iró egyszerre a legnépszerübb emberré lett Kolozsváratt, hiressé nemcsak hazánkban, de Lengyel- és Németországban, Svájczban is. [4])

Kolozsvárra részint a királynéval bujdosó magyar szabadelvüek, részint a magyarországi első reformatorok közül már elébb Petrovichchal sokan jöttek be. Feljebb emlitve volt Stancaro; 1556. Debreczenből jött be, s irásban és prédikálva Kálvin urvacsorai tanait kezdette hirdetni Kálmáncsehi Márton. Feleletet irtak a Luthert követő kolozsvári papok,[5]) tiltakoztak Szegedi Lajos krasznai plebánus urvacsorai tanai ellen, s azt jul. 26. a templomok ajtaira is kiragasztották, kijelentve, hogy készek tanaikat nyilvános vitában is védni, csak a helytartó nevezzen ki birákat. [6]) Nem hihetlen, hogy a czáfolat is a *Dyalisis* irójáé, mutatja classicus latin irálya, a szerzőnek küzdelmet kereső bátor támadása és sikeres önvédelme, a felfogás és kivitel. [7]) E műben van legelébb kimondva a nyilvános hitviták eszméje, mely kivált a hő véralkatu magyar népnél rokonszenvre találván: csakhamar megvalósult, s 1557-től 1571-ig tartotta forrongásban a lelkeket, hatalmas ter-

---

[1]) *Dávid F. Emléke.* 1879. 8-drét. 17. l.

[2]) *Dávid F. Emléke.* 1879. 8-drét. 19. l.

[3]) *Dyalisis Scripti Stancari contra primum Articulum Synodi Székiensis* sat. 8. Kolozsv. 1555. Nyom. Hoffgreff Gergely.

[4]) *Dávid F. Emléke* sat. 1879. 17—27. ll.

[5]) *Kereszt. Magvető.* 1863. III. k. 325. l.

[6]) *Archiv* s. a. t. Neue F. 1855. II. k. 249. l.

[7]) *Dávid F. Emléke.* 30—31. ll.

jesztője lett a magyar nyelvnek és nemzeti irodalomnak, diadalra segitette azt a vallási és lelkiismereti szabadságot, melynek a nyugati nagy nemzetek csak 300 év mulva jutottak birtokába.

Mielőtt a királyné és fia 1556. őszén Kolozsvárra megérkeztek, a Luthert követő Petrovich helytartó gyámolitása mellett, a hitújitás ott teljesen végrehajtatott. Raemond Florián, franczia kir. tanácsos és egyházi történetiró Petrovichról azt hagyta emlékezetben: „hogy kormánya alatt a Luthert követő papokat kürtök harsogása s dobpörgés közt látták bemenni a katholikusok templomaiba, azok elfoglalása végett, világi és szentségtelen énekeket énekelve, mintha Isten háza Marsnak lett volna szentelve . . . E kegyesség nélküli szivü kormányzó rendeletére az oltárok és szobrok összetörettek, s az egyházi diszletek megszentségtelenittettek . . .“ Schesaeus, a ki akkor ott maga is luther. prédikátor volt, ezt megerősitőleg irja: „hogy mikor Petrovich helytartó volt, a régi bálványozó papi rendet élete megváltoztatására kényszeritette, a zárdák és templomok ezüst edényeit elvette [*Ez a fiscus nevében, a secularisatioi törvény végrehajtásával történt.*] azért, hogy mikor a kathol. királyné az országba visszaérkezik, ne legyen módja a pápistaság visszaállitására.“ [1]) Szilágyi Sándor is — forrás megnevezése nélkül — azt irja 1556-tól: „hogy ez év márcziusában Kolozsvár a barátokat elüzte, a képeket a templomokban megégette; a zárdák oltárai hivatalosan akkor rontattak le.“ [2]) Erdély nagy politikai forradalma épen alkalmas idő volt erre . . . . Az 1556-ki év Kolozsváratt a reformatio győzelmének történelmileg megállapitott éve. Szerettem volna hatósági végzéssel is igazolni, mert a városnak ez évszámot viselő közgyülési jegyzőkönyve megvan; de fájdalom! a határozatok és más e tárgyu följegyzések hiányoznak belőle. [3])

---

[1]) Látható az előbbi mű 27—28. ll.

[2]) *Erdély Tört.* I. k. 27—28. ll.

[3]) A város legelső közigazg. ered. j. könyve ivalaku, megrongyollott Antiphona-töredékes hártyaboritékán feljül ez irás áll: 1556—1568, közbül új góth szám- és betüjegygyel irva ez: 1556—1557. DECRETUM DOMINORUM CENTUMVIRORUM. De vannak benne későbbi évi bejegyzések is. Megjelölése: *Fasc. VIII. Nr. 3.* A könyv 6 fogásból áll, hátul több fogás szétbomolva, meg- és kivagdalva, elannyira, hogy az egymás után következés csak az értelemből állapitható meg; a lapok nincsenek számozva, a följegy-

A Stancaro és Kálmáncsehi által előidézett vallásos mozgalom oly elmérgesült hitvita szülőokává lett, a mi a kedélyeket négy éven át forrongásban tartotta, s a mint a kolozsvári papság egy későbbi vitairata előszavában irta: „ez idő alatt a hívek lelkök bizonytalan hánykodása miatt urvacsorával csak ritkán vagy épen nem éltek, s az elméket lecsöndesitni már-már nem lehetett.“ [1]) Hogy erre Kolozsvár lángelméjü ifju plebánusa is befolyt, bár adatok róla fenn nem maradtak, következtetni lehet rendkivüli népszerüségéből s azon nemzeti és politikai erős áramlatból, a mi a sokérdemü, de csöndes véralkatu Heltait oly hirtelen elsodorta. Az ő lemondása ideje és oka nem ismeretes életirói előtt. Némelyek 1555-re, mások 1557-re teszik, de okáról hallgatnak. Földeriti ezt Dávid Ferencznek, mint Kolozsvár szülöttének, szülő városában hivataloskodása, tudományos vitái s plebánussá választatása körülményeinek összevetése. Őt Kolozsvár és Szeben egyszerre hivta meg plebánusává, sőt Kassára is meg volt hiva — tehát három helyre csaknem egy időben. [2]) Utóbbira nézve szüretig halasztotta a végleges válasz adást, s mivel több nyomra a levéltárakban nem találhatni, Kolozsváratt megválasztatása octoberre tehető. Alkalmat rá Heltai lemondása adott, a miről azonban egy kelet és aláirás nélküli leltárnál egyéb adat nincs, ez látható a m. tud. akadémia levéltárában. [3]) Hogy Kolozsvár Heltait Dávid Ferenczczel váltotta fel, érthető: ez benszülött, az idegen, utóbbi erős izgató, igazi forradalmi szellem, az első hideg, csöndes vérmérsékü, az egyik elragadó ékes szólásu, a másik komoly, fontolgató, tudós inkább, mint mozgalmas idők embere. Visszavonulásával nyomdája a Hoffgräff kezére került, egyideig irodalmi munkássága megszakadt, saját művét is Wittenbergben nyomatta, a mit azonban az utódával meghasonlás is okozhatott, mert ennek művei Kolozsváratt jelentek meg. Heltai prédikátorságot ért-e vagy presbyteriumi tagságot, midőn magát egyik művében a *kolozsvári eklézsia presbyterének nevezi?* nem tudható. Találhatott

---

zések 1557-ben kezdődnek . . . A sziv elszorul e vandal bánás fölött. Igy őrizni meg a mult emlékeit azoknak, kik sokat tartanak arra, vétek.

[1]) *Archiv* s. a. t. Neue F. II. k. 249. l.

[2]) *Dávid F. Emléke.* 26—28. ll. Oklevélt. XVII. XVIII. sz.

[3]) Oklevélt. XII. sz.

volna becsvágyát kielégitőbb állomást ekkor is. Brassó meghivta őt 1557. évi septemberben meghalt Wagner Bálint helyére első papjának.[1]) De ő nem fogadta el, sőt hogy kolozsvári állomásáról is lemondott, a város birájához intézett s alább közlendő hivatalos levele a helyzetből természetesen folyónak tünteti fel. Akármint történt azonban, 1559. ismét az irodalomnak lett buzgó munkása: könyveket irt és adott ki, s nyomdáját maga foglalkoztatta. Ugy látszik, Dávid Ferenczczel is kibékült; mert már ekkor a kolozsvári egyház szász tagjainak volt prédikátora, s 1560-tól kezdve ismét együtt látjuk őket munkálkodni a hitvitákon és könyvekben, az egyházi és társadalmi téren.

Ily változások s a társadalmat mélyen megrázó és átalakitó mozgalmak voltak ez időben napirenden Kolozsvár belső életében.

A müveltség még egy tényezőjéről: az *oktatásügyről* kell szólanom. Erre nézve fontos Heltainak egy 1550—1555. közt irt kelet nélküli eredeti levele s egy 1556-ki országgyülési végzés. A levélben bocsánatot kér Kolozsvár birájától: „hogy oly gyakran alkalmatlankodik nála; ha a legvégsőbb szükség nem kényszeritné — ugymond — nem tenné. Többször ajánlta, hogy a prédikátorok ügyében tanácskozzanak s végezzenek; most arról értesült, hogy István ur [*Basilius* magyar prédikátort érti] válaszolni akar Nagyságos Kendy Ferencz urnak, a ki őt mindenképen a maga birodalmába akarja vinni. Arról is értesült, hogy az iskola mesterét [neve az év hiánya miatt nem tudható] Nagy-Bányára hivják. Ha a város ezt a két férfit elbocsátja, semmi költséggel nem fog ismét olyakat találni, s ő nem szolgálhat egyedül, ily segitők nélkül. Kérte azért a birót és tanácsot, hogy a dolgot hányják-vessék meg azzal együtt, a mit a száz férfiak ajánlottak; mert ő és a prédikátorok is bizonytalanságban vannak, s meg nem nyugtatott lélekkel nem szentelhetik magukat egészen tanulmányaiknak. Az egyházi dolgok iránti nézetét minapi leveléből megérti.[2]) E levél sok homályos dolgot helyez minden kétség fölé; először, hogy Kolozsváratt már ekkor több tanitóval biró rendes iskola s

[1]) A meghivólevelet vagy választási jegyzőkönyvet kerestem Brassó város levéltárában; de *Koos Ferencz* m. kir. tanfelügyelő ur 1885. decemb. 5. irt levelében arról értesitett, hogy nyomára nem akadtak, s hogy létezett volna, levéltári adatok nem mutatják; idézte azonban a megválasztásra *Ostermayer* kronikája 1606-ki följegyzését.

[2]) Oklevélt. VII. sz.

két prédikátor volt, a kik iránt Heltai többször irt a birónak, s a dolog elintézése sok sürgetésére is késvén: lemondani készült; kiderül, hogy ő is, a száz-férfiak is jelentést tettek ez ügyekről, s az elintézés halogatása szerfelett aggasztotta őket. Ezek az eklézsia kebelében volt nagy válságra mutatnak. Vajjon nem ekkor történt-e Heltai lemondása? . . . Ez a jelenlevő bajokat illette. Az oktatásügy jövőjére nézve az 1556. évi április 26—28-kán Kolozsváratt tartott országgyülés ugy intézkedett: „hogy azon jószágok és birtokok s örökségek, melyeket az elődök zárdák és egyházak részére adományoztak, világi czélokra nem fordittathatván: a helytartó addig, mig ő felségeik az országba bejőnek, bizza hív gondviselők kezére, a kik azokra ügyeljenek s tartsák meg, ő felségeik aztán határozzanak felőle, hogy szent czélokra s iskolák fölszerelésére fordittassanak.“ [1])

E zaklatott időkben fegyveres népek pusztitását sem kerülhette ki Kolozsvár. Sőt ez csak kezdete volt nagyobb roszaknak. Kitett helyen állván, fontos küldetése levén a születő kis államban, gyakran ostromolták a háboru vészei, dühöngöttek künn az ellenség hadai, benn politikai pártviszály vagy idegen foglaló sereg, tanácstermét dulakodás, terein s az utczákat vér fertőztette meg. De sorsát ki nem kerülhette. A haza és fejedelem, s a közszabadság, e legfőbb nemzeti érdek kivánta ez áldozatot. S Kolozsvár soha nem tért ki honfiui kötelességei elől.

Az első sötét lapot Castaldo katonáinak féktelenkedése szolgáltatta történetéhez. 1551-n jul. első napjaiban Eger vidékéről nehány ezeren Almás vára alól Kolozsvárra nyomulván: a város önként falai közé fogadta, jogos kivánságaikat teljesitette, s egy évig tanyáztak ott. 1552-en Helfenstein csapatparancsnok alatt újabb német katonaság látogatta meg: miveletlen, bosszus embertömeg inkább, mint fegyelmezett sereg. Megkapta zsoldja egy részét s a kellő élelmet, de nem kapván meg a fővezértől követelt több havi hátralék zsoldot, lázongani kezdett, czélul tűzte ki, hogy Kolozsvárt elfoglalja s addig tartja kezén, mig kielégittetik. A tanács polgárokat állitott őrizetül falaira s erődeiben, a lázadók szörnyen lövették, bőszülten kiabálva, hogy Castaldo fővezért elfogják s őrizet alá helyezik. Dühök lecsöndesitése végett nehány

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 577. l.

havi zsoldjukat akkor kifizette, de azok az egészet követelték, s a külvárosokat fölgyujtván, felét elégették. A város népét fölriasztotta veszedelme, segélyért a Tordán táborozó országgyülési Rendekhez folyamodott, kik a megdöbbentő hirt hallván, fölkerekedtek, Kolozsváratt az ott duló német katonaságot megrohanták, kétszázat levágtak, később Castaldo is a fölázadók közül 14-et [*Bethlen Farkas* szerint 50-et] kivégeztetett, s a véres elégtétel után, jul. 27. sergével együtt Kolozsvár alól elvonult. [1]) E katonai lázadásról Tordáról jul. 11-én igy ir Miksa királyhoz fővezérök: „E katonák iszonyu erőszakosságokat és pusztitásokat követtek el, most pedig ama várost, mely az egész országban legszebb, a körülötte fölemelkedő hegyekről ágyuval lövetik és ostromolják. Soha sem láttam — ugymond — ily fegyelmezetlen bestiákat. Nem hiszem, hogy a Rendek azzal is megelégedjenek, ha felkonczolják őket.“ [2]) Ugy is történt.

Még egy más eseményt kell elbeszélnem, a mi Kolozsmonostoron az apátsági zárdában történt.

E zárdát és templomot hajdan magas földsáncz s rajta erős kőfalkerités védte, neve kastély [*castellum, fortalium*] volt, birtokosa az apát, a ki nagyszámu faluk jobbágysága felett egyházi és polgári birói hatóságot gyakorolt s a konvent kormányzójának is [*Gubernator Conventus*] neveztetett. Királyok, fejedelmek, hadvezérek szálló helye, midőn azok itt átútaztak. Az apát hatalmas ur s néha a vidék rettegtetője volt. Mátyás királynak egy 1466-n jul. 19-n költ s Péter apáthoz intézett kir. parancslevele szerint a kastélyt ez évben a nevezett apát épittette királyi engedély nélkül, s onnan ő és emberei Kolozsvárnak és a szomszéd faluknak nagy károkat tettek. Ez okból a király megparancsolta, hogy levelét látván, azon erősséget azonnal rontassa le, és hányassa szét, különben Szentgyörgyi és Bozyni János grófnak, az erdélyi részek vajdájának és székelyek ispánjának meghagyta, hogy azt feléig lerontassa és széthányassa. [3]) Közel száz évig állott védtelenül e zárda. 1540 körül ujból kastélyt épittetett oda Podmaniczky nevü főur, de ez is nagy károkat okozván a szomszéd faluk nemességé-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 376—368. ll.

[2]) Ugyanott 368. l. Vesd össze: *Bethlen.* I. k. 544—45. ll.

[3]) Látható: Kolozsv. Tört. I. k. Oklevéltára 216. lapján.

nek és jobbágyainak, az 1547-ik évi törvények 25-ik czikkében meghatároztatott, hogy a királyné rontassa le s hordassa szét; de az eklézsia és templom maradjon sértetlenül s az apátságba rendeltessék rendes szerzetbeli apát.

1553. Medgyesi, máskép Székely Ferencz tudor, korábban musnai plebánus, azután gyula-fejérvári kanonok, egyházi és világi ügyek közigazgatója, Martinuzi helytartónak a váradi és erdélyi püspökségben vikáriusa, bibornokká neveztetése után erdélyi, 1553. csanádi püspök, útban volt Bécsbe, a királyhoz — irja Bzenszki Rezső tudós jezsuita [1]), hogy a papok házasságát megakadályozza s a katholikus hitet régi állapotába visszavigye, pihenni betért a kolozsmonostori apátsági zárdába, s az utána leskelődő eretnekektől — szász források szerint saját szolgáitól — párnáiba fulasztva, erőszakosan megöletett. Eltemettetett a templomban a szűz Mária oltára elé. [2])

Szép volt az eszme, mely Erdély fiait a hosszu, nagy küzdelemben lelkesítette; élénken élt a királyné és hívei szivében megvalósulásának ohaja. De csakhamar két végzetes akadály gördült eléjök Martinuziban és az erdélyi szászokban. Martinuzi, az álnok ember és beesvágyó Pál-rendi barát — korábban udvari apród — szivében nem talált viszhangra az eszme sem nemzeti, sem vallási tartalma; a szászoknál nem az első. Az ő szivök s a magyaroké közt hiányzott a rokon hangot adó idegszál, s a bensőbb lelki egybekötő kapocs. De nem volt meg az utolsó is: őket csak németországi rokonszenvök, Luther tanai, s a püspöki, káptalani és papi dézmajövedelmek vitték az önállóságért küzdő hazafiak zászlói alá, s érdek tartotta meg ott. Martinuzit is rideg kedélye, önző nagyravágyása s kielégithetlen kincsszomja távol tartotta minden eszményitől, ugy a politika, mint hit dolgában. Nagyravágyását leginkább kimutatta az által, hogy az arany pénzekre a király neve után azért, mert kincstartó volt, már 1534. a magáét is [F. G. = *Frater Georgius*] rá nyomatta, 1540. pedig, mikor égő vulkán felett volt az ország és királyi szék, saját neve alatt [F. G.] pénzt veretett Szebenben,

---

[1]) Syllogimaea Transsylvanae Ecclesiae. 1699. M. S. P. s a t.

[2]) Én Szeredai Antal után közlöm, a ki azt jegyzi meg Bzenszky előadására, hogy forrását nem mondván meg, felelősséget szavaiért nem vállal. *Dávid F. Emléke* 1879. 5—9. ll. Notit. Vet. et Novi Cap. Alb. 153. l.

s felségi jogot bitorolni nem átalta.[1]) Őt I. János király azért tette özvegye s fia gyámjává és kincstartóvá, mert az ő teremtménye volt, a porból emelte föl magához s igy jutott nagy befolyáshoz. Atyja Uthysenich György, horvát nemes Kamenicz városból, anyja Anna asszony. Nyolcz éves korában ment Corvin János udvarába, hol 13 évet kinlódott — maga irta ezt Brutusnak — onnan a király anyjához, a hol ismét sokat sanyarogván, a Pál-rendieknél keresett menhelyet, a hol négy évig volt. Itt tanult meg irni. A mohácsi vész után, midőn Zápolya királylyá választatott, őt Ládról hivatta magához, a királyi kincseket rá bizta, majd elkisérte őt Lengyelországba, onnan gyalog jött sokszor Magyarországba és ura híveitől pénzt vitt számára. — A király azt hitte, világi fény nem érdekli őt többé, zárdai lemondásban vénhedett meg, hive lesz övéinek, az ország kincsét számukra takaritja meg, s fia fölnevekedéseig minden vésztől védi . . . Csalódását nagy bosszuságára meg kellett érnie, de segitni nem lehetett. Veráncsics Antal irja róla, hogy a királyt már életében megcsalta, s midőn 1540. Szász-Sebesen betegen feküdt, neje s fia érdekében a szultánhoz küldöttségbe rendelte. Azt hitte, a szultán megöleti őt. Martinuzi mintha megsejtette volna, napról napra halogatta, s nem ment el. A király többször sürgette, de Martinuzi az orvosoktól megtudván, hogy betegsége halálos, mindig ürügyet keresett nem távozásra. Egy alkalommal őt ismét magánál látván: egészen felindulva kérdezte: még nem mentél el semmire kellő! [*homo nequam*] oh ha — — — De menj el, hogy többet ne lássalak . . . El is ment, sokáig Déván maradt, kémet tartva Szász-Sebesen, s ott várta be a király halálát; [2]) azután elfoglalta fontos állomását, magát a gyámi tisztben Szolimánnal, a helytartóiban az ország Rendeivel megerősittette; Török Bálint, Mayláth István vetélytársai ármánykodása áldozatává lettek, Petrovichot befolyásától fosztotta meg, Batthyány Orbánt elszegényítve, irigysége és gyülölködése által fárasztotta ki, mikor meghalt, sirjában is megtámadta s holttestét nyugvó helyéről kihányatta, Márkus Péter miatta lett őrült, Veráncsicsot az udvartól elüldözte, Chákyt párthíveiből alko-

---

[1]) *Archiv für Siebenbürgische Landeskunde.* Neue Folge. VI. k. 173—179. lap.

[2]) *Veráncsics* minden munkái. 331. l.

tott országgyülésen kétszer fogatta perbe, hogy őt lehetetlenné tegye.[1]) A királyné minden hívét, az ország minden kitünőbb emberét, a kit útjában állani vagy magára nézve veszélyesnek lenni vélt, félretolta vagy megsemmisitette. Váradon mint mindenható püspök és országbiró, Erdélyben mint kir. helytartó, minden egyházi, polgári és katonai hatalmat az ország kincstartóságával együtt kezébe keritve, eljátszta a királynéval és fiával szemben azt a szívtelen és gonosz játékot, melytől viszaborzad az emberi természet. Ha I. Ferdinánd 1541. a Buda ostrománál folytatott alkudozásában, az 1541. dec. 29-ki gyalui, s a Serédi és Bornemisza által 1542—1544. kezdeményezett szerződésekben a királyné és fia s az ő sorsa biztositására egyenlő súlyt fektetnek, neki hatalmas és független állást biztositnak, ő I. János királyhoz még akkor hűtlenné vált s Ferdinánd Erdély birtokához jutott volna. Szolimán ezt tette: Erdély, a királyné és fia, az ország kincstára felett intézkedési hatalmat adott neki, s ő rögtön feladta Budavárát. I. Ferdinánd is e politikát követte később : rá bizta 1550. Erdélyt, bibornokságot igért neki, a kincstári számadások alól fölmentette, s ő másodszor lett árulóvá, jóltevője özvegyét és árváját hontalanságba üzte, országuktól megfosztotta. Nem államférfi és politikus, de hitszegő és áruló nevet érdemel. Nem Magyarország egysége helyreállitásáért, de saját korlátlan hatalma megtartásáért küzdött. Élete és kormányzása a közerkölcsiség lábbal tapodása, mely megrovást és megvetést érdemel. Az igazságnak elnyomása azt szépitni akarni. Nem volt királyi ura iránt szivében igaz vonzalom, övéi iránt semmi nemesb érzés. Neki Magyarország sorsa nem fájt, Erdély önállósága nem volt becsvágya, csak szinlelés. Elárulta az erdélyieket is Ferdinándnak még 1543-ban. Az erdélyi nép — irja levelében — hűtlen és változások után sovárgó; azon van már régóta, hogy Magyarország urasága alól kiszabadulva, mint a két Oláhország, külön tartomány legyen.[2]) Ő szerencsevadász volt, kinek csak a hatalom kellett, a ki maga mellett társat nem türt s az országot saját emelkedésére lépcsőül tekintette. Az oltár mellett álszerény és szenteskedő pap, künn a nép között fényelgő zsarnok. Mindegy volt, akár minő eszköz által érte el czélját. Az öreg király egy önfeledett perczben

[1]) *Magy. Történ. Eml.* 10. k. 53. 54. l.

[2]) *Szalay László:* M. orsz. tört. IV. k. 243. l.

azt mondotta róla: *hogy ő e csuklyás barát által uralkodik.* E királyi szó lett a királyné és fiá átka: törvényes hatalmuktól szolgájok által tiz évig megfosztatásuk és hontalanság. Azon sok rosz mellett, a mit végbevitt, amaz egyetlen jó is, a mit az irodalomért tett és én fennebb méltánylólag emlitettem, muló szeszély műve, s folytatás nélkül csekély ellensúlyozója nagy büneinek. Hathatós leczke az uralkodóknak, hogy vérükből nem valókra sorsukat ne bizzák. Hozzájuk simulnak ezek, mig szerencséjöket keresik; ha megtalálták, magukat velök elébb egyenlővé téve, azután föléjük kerülnek, s az ő nagyságuk és szerencséjök romjain emelkednek gyakran széditő magasságba.

A vezetőkben nagy észerő s a sziv különös bátorsága, a népben önfeláldozó készség, nem csüggedő, az akadályokat legyőzni tudó erély, és szerencse kell ahoz, hogy romokból, csaknem örök harczok között, új állam szilárd alapon alakulhasson. Erdély fiaiban meg voltak e tulajdonok, s nem hiányzott a szerencse is — a félhold győzhetlen hatalma. Az ingadozásoknak s némelyek hitszegő elv- és zászlócserélésének okozója mind egy ember volt — Martinuzi. Ezek büne rá száll. Kétszer hiusitotta meg törekvésöket árulás, kétszer győzedelmeskedett rajta a hűség és hazafiui erély, az erdélyieknek szivós kitartásban nyilvánuló ezen igaz nemzeti erénye. Ennek tulajdonitható, hogy az *utolsó magyar vérből való király* özvegye és fia lett az *erdélyi első nemzeti fejedelem,* s az ezek bölcseségével párosult hazafiság és lelkes tetterő őket a fejedelmi széken állandósitotta. Az erkölcsi igazság diadala feletti örömmel kell hangsúlyoznom, hogy az *árulás szomoru, a nemzeti elégtétel-adás vidám szinhelye is Kolozsvár városa volt.*

C) IZABELLA ÉS FIA II. JÁNOS [ZSIGMOND.]

— 1556—1559. —

Annyi változás, oly keserü szenvedések után végre a királyné és fia nyugvó pontra ért, életök boruja ismét kiderült. A hívek és elszánt hazafiak azon kis köre — az erdélyi magyar emigratio — mely őt 1551. számüzetésébe kisérte, magával vive s ápolva szivében a független nemzeti fejedelemség eszméjét és törekvési czélját, 1556. vele tért vissza; régi hüségével s hódolatával

fogadta falai közé Kolozsvár. Másfél hónapot töltött itt a királyné[1]) mig magát úti fáradalmaiból kipihente. Ezt Kolozsváratt nov. 11. saját neve alatt kelt s arról szóló elismervénye igazolja: „mely szerint a kolozsvári birótól és esküdt polgároktól 1100 forintot kölcsönzött olyformán, hogy azt az ország legelső közjövedelméből bizonyosan megfizeti". Az elismervényre később 1557. jul. 8. azt irta nevében kancellára: „Az 1000 frtról, melyet az ország lakosainak jul. 8. azon 1100 frt megtérítésére fizetniök kellett volna, ezen irásnak tanusitása szerint, 400 for. lefizettünk". Megerősitette a kancellár e szókkal: Ugy van, *Cháky Mihály* m. k. ő felségeik, Magyarország uralkodóinak titoknoka.[2]) Itt fogadta az ország hódolatát, országgyülést tartott, ennek végzései alapján a kormányt a helytartótól átvette, kancellárává Cháky Mihályt tette, a ki neki élete minden helyzetében tántorithatlan hive, önzéstelen tanácsadója, reménytelensége pillanataiban vigasztalója volt, fia nevelésében az irányt adta; fejedelmi tanácsot régi híveiből alkotott, bölcs törvények, alkotmányos kormányzás s a nemzetek jogos kivánatai teljesitése által Erdély békéjét visszaadva, egy szebb korszakot kezdett meg. A királyné lakása nem a meghalt király hídutczai házában volt, mire az szük lett volna; de a községi jegyzőkönyv tanusitása szerint — az óvári Domokos-szerzet zárdájában. Az általa lakott szebb rész, palota [*Pallatium*] néven fordul elé az emlékiratok ban, mit néhol a *Pallatium* szó helyett összerántva *Appellatium*-nak is irnak.

Kolozsvár városának helyes érzéke mindig nagy sulyt fektetett keritett városi jellegére. Ezért mint a régi nagy királyok alatt, ugy most is, a polgárok főgondja volt a városnak ellenség ellen falakkal biztositása. 1557. Péter napján [*jun. 29.*] a közgyülés meghatározta: „hogy az eladott erdő ára a fal épitésére fordittassék s az épittetésre két biztos választassék". Egyik Heltai Gáspár volt. Kitetszik ez egy jul. 5-ki későbbi határozatból, melyben a birónak és esküdt polgárainak meghagyatott: „hogy a fekete barátok szőlőit e végre kiválasztott esküdt polgárok adják el, a pénzt adják a száz-férfiak elé, onnan Heltai Gáspár uram kezére, erőd [*propugnaculum*] épitésére". 1558. január 5. a biró és

[1]) *Bethlen.* I. k. 604 l.

[2]) Oklevélt. XV. sz.

száz-férfiak szintén meghatározták, hogy a barátok kertje falait rontsák le s a kis kapun a köveket hordassák a város falai építéséhez. Melyik volt e fal? adatok nincsenek róla. Az erődök közt a királyné nevét viselő vagy uralkodása idejét jelölő felirat e században nem volt. Hihető, hogy a szóban levő erőd a régebb leromboltak valamelyike volt.

A polgári osztály *politikai befolyásának* az erdélyi városokban emelése végett az 1558. jan. 5-ki gyula-fejérvári országgyülésen törvény hozatott arról, hogy minden városból a kir. bíróval két tanácsi rendü polgár állandóul a fejedelem személye körül s a közdolgokban és az ország szolgálatában segitségül legyen. Kolozsvár is ezek között volt s ez intézkedés polgárai önérzetére jótékonyan hatott.[1])

Az *igazságszolgáltatásról* az 1557. évi községi jegyzőkönyvben pár érdekes adat van. Szent István napján — ugymond a följegyző — Veres Péter tisztaságot tőn Vajda Kata házára, marhájára, a mint az adóslevél tartja. Balassy János marhájára, házára tőn tisztaságot Nyirő Kálmán Szent István napján LXXIII forintig, azaz megesküdt arra, hogy követelése igaz. Ugyanazon napon Nyirő Kálmán 100 forintig tőn tisztaságot Szalay Lénártné házára. Ez a követelésnek esküvel bizonyitását mutatja. Kár, hogy bővebb adat nem szól róla .... A perbeli visszaüzésről érdekes oklevél maradt fenn ez időből, mely a királyné és fia aláirása alatt 1559. febr. 4. Gyula-Fejérváratt kelt. A megyei törvényszékeken az itéletek végrehajtóinak erőhatalommal visszaüzése szokásban levén s ez egy esetben Kolozsváratt is előfordulván: Viczey Antal, Szőcs István és Literati Lukács[2]) polgárok a közönség nevében a királyné elé terjesztették, hogy egy ily ellenállási eset, midőn kolozsvári polgár kivont karddal üzte vissza a végrehajtót, fordult ugyan elé, de az belső zavarokkal küzdő korszakban történt, midőn pártviszály dult a városban, a mikor a törvény el szokott némulni; de ez Kolozsvár és más erdélyi városok szabadságaival nem egyeztethető. Kérték a királynét, hogy őket régi szabadságukban tartsa

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 96. l.

[2]) Ki volt ez? ebből nem tudható. A *Literatus* jelző iskolát végzett, tanult embert jelentett. Minden ily férfi használhatta ezt, sok használta is. Innen a tömérdek *Literati* előnév e korszak emlékiróinál.

meg, s békéjöket és nyugalmukat ily szokatlan újitással megzavartatni ne engedje. A királyné tanácsa elé terjesztette, az erdélyi városokat iránta kikérdeztette, s mindenünnen azon felelet érkezvén, hogy közöttük ily szokás nem létezik, soha nem is létezett: mind ezért, mind pedig kellő tekintetbe vevén — a mint illik — Kolozsvár biráinak, esküdt polgárainak és összes lakosainak kitünő hűségét, egyenességét, állandó engedelmességét és hív szolgálatait, a miket királyi férje, maga és fia iránt szerencsés és szerencsétlen élethelyzeteikben bebizonyitottak, különösen pedig iránta és fia iránt való azon kitartó hűségért és az engedelmesség mindazon szolgálataira való készségért, a mit ők akkor mutattak ki, midőn Isten kegyelméből a magyar birodalom kormányára vidám előjelek közt visszahozattak — ez okokból egész Kolozsvár közönségét, más szab. kir. városaihoz hasonlóan, régi szent királyoktól — az ő előditől — nyert szabadságaikban és kiváltságaikban megtartani és védni elhatározta s megengedte: hogy ezután is a magyarországi és erdélyi kir. városokban — ellent nem állván az emlitett s zavaros időkben oktalanul használt Süveges János-féle visszaüzési eset — ily visszaüzéssel senki ne élhessen.[1])

Kolozsvár *belső jólétére s vagyonosodására* két általános irányu intézkedése van a királynénak és fiának. Egyik azon 1556. decz. 21-n Gyula-Fejérváratt mindkettőjük aláirása alatt kelt kiváltság- és kedvezménylevél, melyben Fodor István biró és Szabó Jeromos esküdt polgár kérésére átirták és megerősitették I. János király azon adománylevelét, melyben az aranypénzváltás [*Cementum*] és pénzverés jogát a hűtlen Szebentől elvevén: Kolozsvárnak adta, s a pénzverő kir. kamarát ott állandósitotta, sőt a kir. fiskusnak évi adóul járó 300 for. fizetésétől is fölmentette.[2]) A pénzverési kir. jogban három előnyt birt a megajándékozott. 1. A nemes érczek beváltását [*Cementum*]. 2. A tulajdonképi pénzveretést. 3. A régi pénzeknek újjal kicserélését. Mindenik bizonyos levonási haszonnal járt. Ez a korona kizáró joga, mit csak a király és a fejedelem gyakorolhatott. Különös királyi kegy volt tehát s a közjónak nagy gyarapodása, midőn Kolozsvár e jogokat megnyerte. Nincs a pénzen bizonyitó jegy, de hihető, hogy a királyné

[1]) Oklevélt. XXIV. sz.

[2]) Oklevélt. XIX. sz. *Archiv für Sieb. Landeskunde.* N. F. 1863. 6. k. 300. l.

és fia a város iránti vonzalmát s pénzveretési joga elismerését azzal is tanusitotta, hogy országába visszatértekor, az első forgalomba bocsátott pénzt itt verette. Az 1557. évi *Izabella*-pénznek, mély vallásos jelentőségü körirata is erre mutat: *Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk* . . . [1557. SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS.] Tovább; *Igy akarta a sors*... SIC FATA VOLUNT [1]) Ujabb nyomozások eredménye s az 1557. évi febr. 6—15-ki országgyülés egyik végzése mutatja, hogy Kolozsvár kizáró pénzveretési kiváltságos állásában I. Ferdinánd alatt nem maradt meg, sőt 1551-től 1556-ig Szebenben is fennállott a pénzváltási és pénzverő kamara... Folyó pénzt is — igy szól ama végzés — a királyné azon minőségben fog veretni, mint a római király, a mit a Szebenben végbe vitt próba is igazolt. Most újabban ismét meghagyta — ugymond a királyné — a kamarásnak, hogy áruinak elvesztése büntetése alatt ugyanoly súlyu és értékü pénzt veressen, mint a római király.[2]) Átirta és megerősitette a királyné Fodor István biró és Fylstich Lőrincz, Asztalos Péter és Zik György esküdt polgárok kérésére 1558. Gyula-Fejérváratt jul. 1. kelt kir. levelében, Mátyás királynak 1469. febr. 3. kelt azon kiváltságlevelét, melyben a kolozsváriaknak megengedte, hogy bordézmájukat a szőlők alján vagy a sajtóknál, a buzát és más szalmás gabonát künn a mezőn a kalongyák között kévéül vagy kalongyául fizessék meg, és hogy vámot Erdély határain belől sehol ne fizessenek; a fejérvári főpapság se háborgassa őket szabadságaikban, és sem egyházi, sem világi törvényszék elé hívni ne lehessen, hanem csak a királyi felség vagy a vajdák elé. [3])

Kolozsvár *kereskedelme* érdekében s jövő fejlődésére rendkivüli befolyással volt a királyné és fia két kiváltságlevele. *Egyik*, mely Kolozsváratt 1558. márcz. 15. mind kettőjük aláirása alatt

---

[1]) *Dr. Erdi János.* Erdély Érmei. 1862.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 82. l.

[3]) Látható az eredeti kiváltságlevél a Kolozsv. Tört. I. kötetéhez tartozó Oklevéltár szintén I. kötetében CXLV. sz. a. 232—37. ll. A megerősitő kir. átirat aláirása ez: **Isabella,** Regina. Lilaszin, zöld és veres zsinoron függő pecséttel van megerősitve. Ebből 1817. nov. 15. a maros-vásárhelyi törv. kir. tábla is adott ki átiratot, Pávai Vajna Elek aláirásával. Látható a városi *levéltárban:* DD. 6. sz. a. Összevetendő a Kolozsv. Tört. I. kötetéhez tartozó Oklevélt. 233. lapján levő 3. jegyzéssel.

kelt, melyben ott harminczadot állitott fel, s négy országos vásárt, nyers bőröknek csak ott árulhatására, *másik* mely Gyula-Fejérváratt szintén 1558. április 22. kelt, s melyben árulerakási helyjogot [*jus stapulae*] engedett. Kolozsvárnak a királyné és fia iránti hűsége oly példás és annyira ismeretes volt, hogy az ország kk. és rr. 1557. febr. 13. gyülésében maguk kérték fel ő felségeiket kegyelmök valamely kitüntető tényével megjutalmaztatására. A királyné kifejezte, hogy ő és fia nyilván tapasztalták a város igaz hajlandóságát és egyenességét, elhatározta, hogy a legelső alkalommal valamely kiváló jószággal és mezőséggel [*praedium*] fogja földiszitni.[1]) Erre alkalom nem nyilván: másképen fejezte ki királyi kegyét. Méltó tekintetbe vevén — ugymond — a kolozsváriaknak férje, maga és fia iránti hűségökben való állhatatosságát, s azt jutalmazatlanul hagyni nem kivánván: róluk azon kedvezményes kiváltsággal és szabadsággal kiván gondoskodni, hogy városukban a közjó és ország fentartása tekintetéből, az országgyülés egyakaratu megegyezéséből harminczadot állitott fel, annak minden eladó tárgytól és árutól vételét elrendelte, s meghatározta: hogy az Erdély körül lakó, s oda bejáró nemzetek, minők: a magyarországiak, görögök, oláhok és mások, a kik az országba árukat hoznak, Kolozsvár városában, mint főkereskedő városban, [*emporium*] mindenkor letenni tartozzanak, máshová el ne vihessék, vagy kolozsvári polgárokon kivül másoknak el ne adhassák, kivévén az évenként négyszer tartandó sokadalmakban; az erdélyieknek pedig régi szokásuk szerint — megfizetvén a szokott harminczadot — áruikat bárhonnan mindig behozni szabad legyen. Megengedte továbbá — más erdélyi városok jogsérelme nélkül — hogy minden évben négy nagy köz sokadalom — vásár — tartassék, t. i. szent Gergely pápa, szent Antal hitvalló, szent Lőrincz vértanu és Mindenszentek napján, mely vásárnapok előtt és után nyolcz-nyolcz nappal mind idegen, mind hazai minden kalmároknak, kereskedőknek és árusoknak adni, venni, kereskedni, más magyarországi és erdélyi városok és tartatni szokott vásárok szabadságai és kedvezményei szerint szabad legyen, biztositttatván a királyné által mindenkinek személyi és vagyonbátorsága. Vásáron kivüli más napokon pedig csak a kolozsváriak és senki más, oda idegen magyaroktól vagy erdélyiek-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 81. l.

től hozott árukat és portékákat meg ne vehessen, se azokat el ne adhassa. Ezenkivül a királyné különös kegyelemből megengedte, hogy a kolozsváriak mindenféle árukkal Moldva- és Havasalföld országokba szabadon bemehessenek s eladó áruikkal kereskedhessenek, onnan szintén bármi árut: juhot, ökröt, sertést s más eladandókat — megfizetvén szokott helyeken a vámot — behozhassanak s behozni jogosultak legyenek. Utoljára minthogy a kolozsvári mesteremberek kötelesek hordozni a város minden közterhét, minők: a kapuk és falak őrizése, a tornyokban a hadi hajtógépeknek és ágyuknak puskaporral, golyóval s egyéb védelemre szükséges szerekkel saját költségükön megszerzése; háboru idején pedig tartoznak a falakon saját állomásaikon személyesen őrt állani, vigyázni és fáradni: ezeknél fogva a biró és esküdt polgárok kérésére megengedte és jóváhagyta, hogy csak a Kolozsvár városiak és nem a monostoriak vehessenek itt a városban bőrt, s a monostori vagy más vargák az évenkénti négy vásár idején kivül nyilván csizmát ne áruljanak, de ugy, hogy a timár mesterek műveiket és áruikat mesteri jogok és szabadságuk elvesztése büntetése alatt olcsóbban árulják, és ne oly drágán, mint eddig, a mire a biró az esküdt polgárokkal szorgalmasan vigyázzon, hogy a mesteremberek az árszabályzatokat [*limitatio*] meg ne szegjék. [1])

Megjegyzem, hogy ezelőtt Kolozsvárnak két országos, három heti vására volt, [2]) és hogy az ország kk. és rr. az 1558. évi márcz. 27. és ápr. 3. tordai országgyülésen a vámszedést a királyné beleegyezésével Lippa és Káránsebes felé Vinczre vagy Dévára, Várad felé Tasnádra és Szathmárra tették át; azonban hogy ez csak a vámszedés helyére vonatkozott, de Kolozsvár 30-ad vételi javalmát nem szüntette meg, mutatja az, hogy a királyné harminczadosul a kolozsvári birót nevezte ki, s a száz-férfiak február 16. kelt végzésökben beleegyeztek azért, nehogy más nemzetbeli jusson be közéjök.

A másik kiváltságlevél árulerakási helyjogát biztositja. E parancslevél Magyarország és Erdély vármegyéihez, kereskedőihez és árus embereihez van intézve. Minthogy a királyné — igy hangzik az — bizonyos méltányos tekinteteknél fogva, a magyarországi

---

[1]) Oklevélt. XXI. sz.

[2]) Látható: Kolozsv. Tört. I. k. 579. l.

honlakos urak és erdélyországi három nemzet közvégzésénél fogva meghatározta, hogy az Erdélyen kivül lakó nemzetek u. m. magyarországiak, görögök, oláhok és mások, a kik az országba s jelesen Kolozsvárra árut hoznak, mindazokat ott mint fővásárló helyen lerakják, és sem onnan máshová ki ne vihessék, se kolozsváriakon kivül másoknak el ne adhassák, máskor, mint az évi négy nagy országos vásárkor, a miről kiváltságlevelet is adott — szigoruan meghagyta, hogy ezentul áruikat Kolozsvárra vigyék, s kolozsváriakon kivül másoknak el ne adják máskor, mint az országos vásárokon, különben őket áruik és portékáik elvesztésével s a kir. fiskus részére elkobzásával fogja büntetni. [1]) Ez ügyet a kk. és rr. azon évi jun. 5—21-ki gy.-fejérvári országgyülésen tárgyalván, azt határozták, hogy az áruknak Kolozsváratt lerakásáról a következő országgyülésen határoznak; addig azonban ott minden árut — kivevén a vasat — lerakhassanak, a vas az ország minden városaiba, mezővárosaiba és falvaiba szabadon szétvitethetvén. [2]) Az 1558. sept. 29. és oct. 4. tartott tordai országgyülés ezen árulerakás felőli határozást ismét máskorra halasztotta, [3]) s a királyné életében az nem is került az ország elé.

E két kegyelmi tény egy századnál tovább volt a jóllét egyik forrása, a miveltség terjesztője s Kolozsvár politikai súlya emelője, mig ki a Levante felé, s onnan vissza nyugatra ő közvetitette a kereskedelmet. Akkor kapta „**kincses**“ nevét a város, és hogy nem alap nélkül, s az a nemzeti királyok és fejedelmek alatt ugy volt, hátrább igazolva lesz. Az egyiket az idő változott szelleme megszüntette, de a *harminczad* a régi századoktól maig a keleti és nyugati áruforgalom útjába ejtette Kolozsvárt, bár az itt átmenő áruk a vasútak és kereskedelmi szabadság miatt csak a belkereskedés tárgyaira vannak korlátozva.

A város jóllétének egyik főtényezője volt a bortermelés, melynek védelmére a polgárok éber figyelme volt hivatva. Kiváltságok biztositották a kolozsvári termelőt, hogy külső bor az övének kelendőségét meg ne rontsa. Ez igazolja a közönség 1558. ápril 17-ki végzését, melyben saját szentpéteri plebánusának Lónán termett bora behozatalát megtiltotta.

---

[1]) Oklevélt. XXIII. sz.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Emlék.* II. k. 98—99. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Emlék.* II. k. 107. l.

Kolozsvár és polgársága iránt a királyné különös kegyét mutatta az is, hogy 1557. januárban Gyula-Fejérváratt kelt kiváltságlevelében megengedte, hogy a kolozsváriak senki másnak — bármily rangu legyen — szekeret, lovat és ökröt vagy bárminő előfogatot adni ne legyenek kötelesek, hanem csak a királynénak és méltóságos fiának saját szükségeikben és kezeikkel aláirt parancslevélre.[1]) Ez ugyan nem sokáig volt érvényben, de a királynénak Kolozsvár iránti különös kegyelmességét feltünő módon bizonyitja.

A másik, a miben a királyné nagynevü magyar királyok nyomán járt, a szegény agg és elnyomorodott betegek sorsa enyhitésére jótékony alapitványok tétele. A kezdeményezés érdeme, Petrovich Péter rokonáé és legfőbb tanácsosáé, a ki mint helytartó 1556. jun. 2. kelt adománylevelében a mérai jószág dézmáinak felét a kolozsvári szegények kórházának adta.[2]) A királyné és fia 1558. az egész fiskusi dézmát azoknak adományozta[3]); másik kedvezménylevelében 1557. az aggbetegek háza mérai jószágát fele részben a püspöki dézmafizetéstől fölmentette[4]); ugyanazon évben jun. 10. a királyné azon kegyelettnél fogva — így szól a királyi adománylevél — melylyel szent Erzsébet asszony iránt viseltetik, azon nevet viselő kórház tulajdonát tevő mérai jobbágyokat mindenféle dij, rovatal, kir. adó és segély [*subsidium*] fizetésétől mentesitette s Kolozsvármegye kir. adókirovóinak [*dicator*] és szedőinek megparancsolta, hogy a nevezett kórház mérai jobbágyait és lakóit semmi adó, vagy segély fizetésével ne terheljék[5]). Megint egy másik adománylevele Fodor István kolozsvári volt biró ajándékának megerősitése. A királyné a nevezett birónak hűséges szolgálatai tekintetéből adományozott volt a kolozsvári szőlőhegyekben két darab szőllőt élethosszig, ugy a szent Domokos-szerzet Kolozsváratt alapitott zárdájabeli barátok sütőházát és két kertét a királyné jótetszéséig. De ő látván a város birájának, esküdt pol-

---

[1]) Aláirva a királyné által, igy: **Isabella,** Regina, m. pr. kétrétü regálpapiron, közepén pecséttel hitelesitve. L. a városi *levéltárban* P. 1. sz. a.

[2]) L. Oklevéltár. XIV. sz.

[3]) L. az I. kötethez tartozó Oklevéltár 390. l. Hogy a királyné nevében szövegezett és kelt kiváltságot fia irta alá, alkotmány által meghatározott együtt uralkodásuk tényéből következett.

[4]) Ugyanott 389. l.

[5]) Látható az I. k. Oklevéltára 387—388. ll.

gárainak és az egész közönségnek azon kegyes és a társadalomra nézve hasznos szándékát és nemes föltételét, hogy amaz örökségek a szent Erzsébet-, szent Lélek- és franczia nyavalyában sinlődők kórházabeli szegény betegek, nem különben a Kolozsváratt tanuló diákoknak fentartására ohajtanák forditni: ezen adományból folyólag őt megillető jogáról, sőt a királyné adományleveléről is lemondott, erről pecsétes elismerő irást adott; a város birája és esküdt polgárai s az egész közönség tehát könyörgött a királyné előtt, hogy dicséretes szándékukat Isten dicsőitése és a közjó előmozditása tekintetéből fogadná el, hagyná helyben és erősitné meg. Meghallgatván a királyné kérésöket: az emlitett sütőházat, két darab szőllőt és két kertet, melyek egyike a kőfalon belől, a másik kivül van, s melyek ezelőtt a megnevezett, de közelebb megszüntetett Domokos-szerzet zárdájáé voltak, a mondott három kórházbeli szegény betegek és az azon városban levő gymnasiumbeli tanuló ifjak fentartására engedte át, adta, adományozta örökösen és visszavonhatatlanul [1].

A királyné ez adománylevelét felvilágositja az 1557. évi községi jegyzőkönyv néhány végzése. „Húshagyó kedd vasárnapján [márcz. 7.] — igy szól az első — Fodor István tavaji biró beleegyezett abba, hogy a fekete barátok sütőjének szőllőit, kerteit a város használatára a királynétól felkérjék.“ Tehát tény, hogy azok Fodor-éi voltak, s beleegyezésével adományoztattak a megirt czélokra. A város ez alapitványok miként s kik által használtatása iránti teendőit azonnal végezte, april 11. meghatározván: hogy a falon kivüli kertet a Halas-tóval együtt birja a szent Erzsébet-ispotály mestere, jövedelméből tartsa a szegényeket, s csináltassa meg a keritéseket. A falon belőli kertet adják el, árából miveljék a szőllőt s a sütőházat igazitsák meg. A polgárok a száz-férfiakból vagy a népből válaszszanak kettőt, a kik a szőllőnek viseljék jól gondját, s jövedelmét forditsák a tanulók tartására. A sütőház jövedelme forditassék a szent Lélek-ispotálybeli rühösökre. A barátok kertjéről és Halas-tóról egy más alkalommal 1558. febr. 16. azt határozta a közgyülés, hogy a kertben levő Halas-tót a város szükségére épitsék meg. E kertet azon évi julius 24. az azt korábban is biró Fodor Istvánnak adták át oly módon, hogy ha 200

[1]) Látható az I. k. Oklevéltára 389—390. ll.

forintért birni akarja, birja, ha nem, az ügy haladjon a következő gyülésre. Fodor nem kivánván birni: a határozás más alkalomra halasztatott, hogy a város megfontolhassa: eladják-e? vagy megtartsák a város hasznára? 1558. végén decz. 21. a száz-férfiak azt határozták, hogy a kertet megtartják s a lebontott kőfalból a vár falait épitik meg — a mint ez már fennebb emlitve volt.

1559. Nagy Salathiel és neje Katalin asszony király-utczában özv. Szabó Egyedné és Asztalos Mihályné szomszédságában levő házát s tartozandóságait, hasznaival és jövedelmeivel végrendeletileg adta a város Szamosfalva felé terjedő végén a szent Lélek és szent Jób emlékére állitott szegény és sülyös betegek kórháza részére oly föltétellel, hogy se a biró és tanács, se a száz választott férfiak, sem végre a kórház mestere s ezek utódai soha semmi úton és módon, semmi szin alatt senkinek el ne adhassák, el ne idegenithessék [1].

A szegény-ügy iránti érdeklődésben a királyné és más jóltevők példáját követte a városi közönség is, a minek tanusága az, hogy 1558. novemb. 13. megengedte, hogy a szent Erzsébet-ispotály malmát három kerékre kiépitethesse, a harmadik szolgáljon a zsemléseknek. Ugyanazon évi márcz. 15. a közgyülés megengedte, hogy az ispotály Hidutczában levő házát adják el s árából adassék az ispotálymesternek piaczon levő háza és a malom megépitésére elegendő pénz. 1559. deczemb. 23. végezték, hogy miután a város értesült arról, hogy a Domokos-szerzetnek Mérában erdeje van, a biró és esküdtek nyomoztassák ki.

A *kézipar* terén lényeges újitás nyomai látszanak ez időben. Most történt legelébb, hogy az 1556-ik évi nov. 25-ki országgyülés figyelmére méltatta az iparügyet, s 16 czéhtársulatnak adott ki szabályozott árudijtáblát, megküldvén országszerte a városoknak ahoz alkalmazkodás végett. Ezek a következők: 1. a *szőcsök*, 2. *mészárosok*, 3. *timárok* és *cserző vargák*, 4. *csizmadiák*, 5. *szijjgyártók*, 6. *kötélverők*, 7. *kádárok*, 8. *aranymivesek*, 9. *szabók*, 10. *szürszabók*, 11. *kerékgyártók*, 12. *kovácsok*, 13. *lakatosok*, 14. *nyergesek* [sellator], 15. *kannagyártók*, 16. *ostorkészitők* [scutarius]. [2] Ez árszabályokhoz alkalmazkodás az 1559. jan. 12—17. országgyülésen ismét tör-

[1] Látható az I. k. Oklevéltára 391—93. ll.

[2] *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 65—71. ll.

vényül mondatott ki. [1]) A kaszás napszám-munkát a városi közgyülés határozta meg, kimondván 1557. jun. 27-én, hogy egy vitorla [talán a későbbi *rúd*-mértéket jelenti] fű lekaszáláért senki többet ne fizessen 32 pénznél, 10 for. büntetés alatt . . . A *szabók* és *posztónyirők* között oly egyenetlenség támadt, melyet hosszas s éles viták után kölcsönös engedményekkel szüntettek meg. A szabók a biró és esküdtek elé terjesztették, hogy ők a posztónyirőkkel 80 év óta alkotnak egy czéhtársaságot s mindig egyetértésben éltek; most nem tudják mi okból, a régi szokás és czéhszabályok ellenére el akarnak válni s maguknak külön társulatot és szabályokat alakitni, czéhmestert választani, sőt közelebb szerződésök ellenére, mely közöttük négy év előtt a Szeben, Brassó, Besztercze, Segesvár és Medgyes erdélyi városok kebelében fennálló hasonló szerződések hasonlatára Baráth István biró jelenlétében 200 forint kötpénz [*vinculum*] terhe alatt létre jött, az ő mesterségök folytatására s életök fenntartására szükséges különféle posztóanyagok megnyirását megtagadták s ez által őket per útjára menni kényszeritették. Az ügy elintézés végett biró Fodor István elé jutott, s mielőtt tovább haladtak volna, a szabók részéről Fylstich Lőrincz esküdt polgár és czéhbeli társtag, Lángh Jakab, Szabó László, Máan Gál, czéhmester Kappa János és Szekeres Jakab maguk és szabómester társaik nevében, a posztónyirők nevében Nyirő Simon, Ambrus és Balázs, szintén maguk és mestertársaik nevében, a város tanácsházához a biró és esküdt polgárok elé hivatván, önként és szabadon oly vallomást tettek, hogy ők a békének és atyafiui szeretetnek levén barátai, készek a közöttük levő viszály megszüntetésére; ennélfogva némely békeszerető férfiak közbenjárására ily örökkétartó békeegyezésre léptek: a szabók önként beleegyeztek abba, hogy a posztónyirők külön czéhet alkossanak, czéhmesterök legyen s a város pecsété alatt czéhszabályokat vegyenek ki; de a posztónyirők a közöttük fennálló szerződés értelmében most és örök időkön át legyenek kötelesek a szabómestereknek, örököseiknek és utódaiknak a mesterségök folytatása s életök fenntartása végett szükséges következő posztókat u. m. egy vég *londys* posztót 40 pénzért, 1 vég *lörömberger* posztót 20 p., egy vég *purgamál-t* 35 p., egy vég *karasiát* 30 p.

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 115. l.

minden vég *iglaui, kysnicher, puzpokor* [?] posztót 12 p., egy brazlai [*Breslau*], *lembergi, leppeles* [?] és *trothmal* [?] vég posztót 10 pénzért télen-nyáron megnedvesitni. A mikre a nevezett posztónyirő mesterek magukat és mestertársaikat személyileg önként kötelezték. S minthogy a szabó czéhnek a városban háza, határán szőlői, halastava, pinczéje, kertei s más örökségei vannak, melyekhez a posztónyirőknek is van némi joguk, erre nézve megállapodtak, hogy ezek váltságául a szabó czéh fizessen a másiknak 32 forint kész pénzt, a miért ők utódaik nevében is minden jogukról s követelésükről örökre lemondottak, szabómester társaikra ruházták át s a kitett összeg átvételéről őket irásban megnyugtatták. [1])

Még egy más egyesség is jött létre 1557. decz. 14. hatósági engedély mellett a cserző varga és kardcsiszoló czéh között, melynek értelmében: „a cserző vargák czéhmesterei megegyeztek abban, hogy a kardcsiszoló mesterek az ugynevezett *csermalom* feletti gátnál kardfenő mühelyt [*volutorium cotis*] állithassanak fel, oly föltétellel, hogy a csermalom gátját, mint szintén az ahoz tartozó épületek és fölszerelések költségét felerészben a kardcsiszolók hordozzák örök időkön át, a szükséges munkákat ők végezzék, s a cserző vargákat minden kártól védjék és oltalmazzák; továbbá, hogy a kardcsiszolók ne a cserző vargák malmán, de a viz másik partján járjanak az ő fenőmühelyökhöz, sőt, hogy ők ahoz, a viz folyamon elkülönitett vizcsatornát vezessenek és tartsanak fenn. Nagy vizapály esetében semmit se fenjenek, sőt ilyenkor a viz járását is zárják el. Mindezekre magukat a felek ez irás erejénél fogva a város birája és esküdt polgárai előtt kötelezték. [2])

A *mészárosokra* nézve a tanács ama tapasztalásánál fogva, hogy ők a hizott, szép ökröket kiválasztva, az országból kereskedés végett kihajtják, s csak a sovány, vak, sánta, beteges és hitványokat vágják le és árulják, s a várost és útazókat ily rosz hússal élni kényszeritik, nehogy a tanács a nép erős lármája miatt Isten büntetését vonja magára, 1559. ápr. 19. közakarattal s egyértelmüleg, örök időre elvégezte s meghatározta: hogy a kolozsvári czéhbeli mészáros mestereknek semmi szin és ürügy alatt kereskedni szabad nem lesz, sem személyesen, sem másokkal, nyil-

[1]) E békeegyezményt a biró és esküdt polgárok a feleknek a város nagyobb pecséte alatt kiadták 1559. márcz. 28. Oklevélt. XXII. sz.

[2]) Oklevélt. XX. sz.

vános vagy titkos társaságban; a nép nyelvén ugynevezett *ökörtőzséreket* a czéh kebelébe soha be ne fogadja, de minden mester a maga által élete fenntartására szabadon választott mesterségében maradjon meg. Minthogy pedig e városban a hivatalok a magyarok és szászok között minden évben változnak s a biró teljes jogkörrel igtattatik be tisztébe, s megtörtént, hogy egy vagy más tisztességes és megengedett végzést és határozatot megváltoztatott: ez okból közegyetértéssel végeztetett, hogy akár magyar, akár szász legyen biró, esküdt polgár, száz-férfi, a ki kedvezésből, előszeretetből, atyafiság és barátság tekintetéből vagy épen vakmerőségtől inditva ezen közvégezésnek részben vagy egészben ellene szegül, annak ellene mond, egyikét vagy másikát megszegi, akár biró, akár esküdt polgár és száz-férfi legyen, személyválogatás nélkül zárassék ki a biró és esküdt polgár a tanácsból, a száz-férfi a száz-férfiak sorából s helyére soha többé vissza ne állittathassék s el ne fogadtassék. [1])

A kereskedelem érdekében a már fenn előadott vásár- és árulerakási hely-jog nagy fontosságu kedvezményéhez pótlólag meg emlitem még a közönségnek 1551. febr. 16. hozott ama végzését, mely a birónak kötelességévé tette, hogy azon nősületlen ifjaknak, kik boltokban árulnak, de örökségök nincs, boltjukat zárassa be s addig tartsa bezárva, mig nősülnek és örökséget szereznek.

Kolozsvár polgársága politikai mivelődésére befolyással voltak az ott tartott országgyülések. Izabella királyné négy országgyülést tartott ott; mindenik fontos volt ugy a hazára és közjóra, mint rá és fiára nézve; törvényei a fejedelmi szék és alkotmány megszilárditására irányultak s másfél századon át Erdély alkotmánya állandó alapjaivá lettek. Az első köz országgyülést megérkezése után kevéssel, nov. 1. hivta össze Kolozsvárról, 25-kére Kolozsvárra; a másodikra, mely részleges volt s melyre csak az erdélyiek hivattak és jelentek meg, 1557. sept. 14-kére; a harmadikat, mely szintén részleges volt, azon évi nov. 21-kére; a negyedik közországgyülést 1558. jan. 25-kére. A végzések szövegét csak az elsőről és harmadikról birjuk, a 2-ikról a szász egyetem számadásai adnak némi felvilágositást, a negyediket lényegileg Bethlen Farkas történetéből ismerjük.

---

[1]) A tanács nevében kiadta Nagy-Laki *Thaly István*, város jegyzője Oklevélt. XXV. sz.

Az *elsőnek* már királyi meghivója nagy érdekü. A királyné az egybehivást azzal indokolja: „hogy ő és méltóságos fia Isten vezérleténél fogva, Magyar- és Erdélyországba szerencsésen visszaérkezvén, legelső teendőjének látja, hogy állapotjuk és az ország közjava, békéje és nyugalma az ország közgyülési végzésével határoztassék el. Ezért hivott össze hü tanácsosai véleménye és szavazata hozzajárulásával közországgyülést, melyre jeles és tanácsképes férfiak oly módon elküldését hagyta meg az érdekelteknek és jogosultaknak, hogy azok minden ügyekben teljes joggal végezhessenek és határozhassanak. [1])

A bevezetést a királyné előterjesztése teszi. Átlátták a kk. és rr. — mondja a királyné — hogy a gyülésen mind a magyarországi, mind az erdélyi választottak együtt vannak, s hogy feladatuk és czéljok az, hogy az elnyomott haza szabadsága és üdve, a közjó, a polgárok megmaradása az ő visszajövetelök által biztositassék; azért megemlékezvén hitök, hűségök s egyenességök kötelességére, melylyel magukat iránta és méltóságos fia iránt lekötelezték, s elhagyván a római királyt, a kinek hatalma alá reményen és várakozáson kivül, erőszakos úton jutottak volt, a királynéhoz és fiához csatlakozásukat kijelentették, s állhatatosan megigérték, hogy hozzájok örökre hivek és engedelmesek lesznek s nem fogják kimélni javaikat, személyöket, sőt életöket is, egyszersmind kivánták és mindnyájan megegyeztek abban, hogy mindeneket a királyné és fia méltóságára s az ország közjavára végeznek és határoznak, s a királyné és fia kegyelmes parancsolatinak és intelmeiknek alázatosan engedelmeskednek és eleget tesznek.

Ezután a kk. és rr. irott s a királyné és méltóságos fia pecsétével erősitett biztositó-irást [*Assecuratoria*] kivántak arról, hogy őket mindenekben védik, oltalmazzák, törvényeiket, jogaikat, szabadságaikat szentül megtartják, s az ifju fejedelem is, ha törvényes kort ér, megtartja, a mit a királyné meg is adott. Ezután közakarattal meghatároztatott, hogy a királyné, mint Magyarország törvényesen megkoronázott királynéja, egyesült és megoszthatlan hatalommal uralkodjék — gyámsága alatt maradván méltóságos fia — s az ország minden ügyét vigye és kormányozza annak törvényes kora eléréséig, midőn országának jó móddal előtte

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 53. l.

járni és uralkodni képes lesz. A királyi leiratok keljenek a királyné és fia aláirása alatt, mint szintén az adományok és kiváltságlevelek is, de csak a királyné pecsétével megerősitve. Mindenki tegye le a hűségi esküt, a várak adassanak kezökbe, a hivatalokat, méltóságokat, adományokat a királyné adja tetszése szerint, a maga és méltóságos fia udvarában egyiránt, bármily nemzetbelinek, a kiket országában pártolhat, táplálhat, előléptethet királyi méltósága szerint. Kimondatott, hogy a királyné minden országos közügyben tanácsosaival végezzen és döntsön; minthogy a kir. kincstartó az országnak rendkivül sokba kerül: az ország jövedelmeit vegye a királyné és fia, fizetését kapja mindenki tőlük, a perek az ország biróságai elől menjenek a királyné elé; s több más ily szervező végzések hozattak,[1]) melyek egyik legsarkalatosabbika, az állam segélyével leendő gymnasium állitás Kolozsváratt s nehány más helyen — a mi hátrább lesz előadva. Minden végzés mutatja, hogy a királyné és tanácsa sokat tanult a multak tapasztalásaiból s az ország boldogitására el voltak határozva.

A második országgyülés tetemes adót szavazott meg az ország védelmére.[2]) A harmadik, mely tábori országgyülés nevét viselte, a királyné felhivására, Ferdinánd király ellen támadó föllépésre tetemes haderő kiállitását rendelte, kik közé sorozta a királyné és fia udvari fölösleges lovasait és gyalogjait is, a haderőt szervezte, élére vezéreket állitott, a hadi szemle és kiindulás ideje s otthoni védelem módja sat. megállapittatott.[3]) A negyediken is számosan jelentek meg mind Magyarországról, mind Erdélyből. Meghatároztatott Erdély és a királyné magyarországi tartományai védelmének módja. A királyné előterjesztésében hangsulyozva volt az ország iránti jóindulata, fel volt tüntetve, hogy a kir. fiskusnak oly kevés a jövedelme, hogy nem elég a királyné és fia illő eltartására. A vármegyék és székelység szivökre vették sorsát s megegyeztek, hogy a szász papok dézmájának három része és a harminczad adassék a fiskusnak, a negyedik nekik hagyatván. A szászok ellenezték, régi szabadságaikban meghagyatásukat hathatósan kérve. A királyné közvetitőleg határozott, néhol három, máshol

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 55—65. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 24—25. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 85—87. ll.

csak egy negyed részt itélt a fiskusnak, a többit a panaszlók kezében hagyta. Bár ebben később módositások történtek, a *Secularisatió* elve érintetlenül maradt. [1])

A magyar társadalmat átható és mozgató másik nagy koreszme, a hitújitás, csaknem rohamos fejlődésnek indult Izabella királyné birodalmában: lökést, irányt és jelleget Kolozsvár nagy tekintélyü papságától kapva. Az 1557. febr. 6—15. tordai országgyülésen kimondatott a hit- és lelkiismeret szabadsága annyiban, hogy kiki azt a hitet tartsa, melyet akar, az új és régi szertartásokkal; az új vallás követői a régiben megmaradókat ne bántalmazzák; a különböző nézetek egyeztetésére nemzeti zsinatot határoztak, hol kegyes férfiak a hitczikkek felöl állapodjanak meg, s a viszályokat enyésztessék el. A kk. és rr. kérték a királynét, hogy a szászokkal együtt hivő és érző magyar eklézsiákat fogadja oltalmába, törvényes javalmaikat rendelje visszaadatni, a mit meg is igért. [2]) Az 1558. márcz. 22 — ápril 3-ki tordai gyülés határozata megszoritóbb: „kiki kövesse azt a vallást, melyet akar, t. i. a pápistát vagy lutheránust, de a viszálkodásokat és sacramentariusok felekezete akadályozását tiltja;" [3]) a jun. 5—21. gyulafejérvári országgyülés az előbbi végzést megerősitette, a többiekben a wittenbergi hitvallásra útalt, új vallás behozását a visszálkodások forrásának elzárása czéljából megtiltotta. [4])

E törvények összhangzásban állnak Kolozsvár közönségének vallást illető végzéseivel. 1558. Margit nap utáni vasárnapig [január 30.] [5]) hozott végzése igy szól: „Mivelhogy a plebánus panaszolt, hogy vannak némelyek a városban, a kik némi újitásokat hoztak be, végezték, hogy a biró az ő megtalálására, az ily új hittan terjesztőket hivassa magához s érdemök szerint büntesse vagy fenyitse meg. Ez újitók Stancaro és Kálmáncsehi voltak, s a város végzésének alapja a törvény, mely a sacramentariusokat még akkor csak bántalmazás ellen védte. E hitújitók, bár Dávid Ferencz és Heltai által nyilvános vitában legyőzettek, ugy látszik, nem

---

[1]) *Bethlen.* I. k. 611—615. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 88. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 93. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 98. l.

[5]) *Margit* nap több van, de Magyarországon kétségkivül magyar fejedelmi hölgy nevét idézték.

szüntek meg elveik terjesztésétől. Ezért az iménti községi határozat. Luther megújitott hitvallásának Kolozsváratt a r. katholikussal egyenlőségét Izabella királyné alatt a törvényen kivül ez és több községi végzés is igazolja. Már fennebb volt érintve a *fekete barátok* zárdája lebontása s anyagának erőd és várfal épitésre forditása, kertjeik sat. eladása. Ezeket egymást érőleg követték más hasonló intézkedések.

1557. Dávid Ferenczet Kassa városa is meghiván első papjává: ő — ugy látszik a biró és tanács 1557. febr. 13-ki leveléből — elfogadta, csakhamar való elmenetelének két akadályát hozta fel, *egyiket:* a sacramentariusokkal való hitvitáját, a mi ép akkor folyt a legszenvedélyesebben, *másikat:* az út kevéssé biztonságát, egyébiránt tudakozódott az ottani papság helyzetéről, predikátorokról s azok ellátásáról is. A kassai főbiró és tanács melegen köszönte meg: „hogy kérésöket meghallgatta, s Isten szent lelke által arra vezéreltetett, hogy egyházuk papi állomására meghivásukat kedvesen vegye. Elfogadják tehát — irják — szerencséseknek érzik magukat, s szüntelen való könyörgésökben kérik Istent, az égi Atyát, hogy őt ezen elhatározásában tartsa és erősitse meg, az ő neve dicsőségére s eklézsiájok megtartására. A felhozott akadályokat a mi illeti: könnyezve fájlalják a szegény haza szétszakadozását s az útazásnak szerte szét barangoló rablók miatti bátorságtalanságát; de kérik őt, méltóztassék valami útat és módot találni arra, hogy a legelső alkalommal hozzájok mehessen, alkalmas szekereket fogadva az ő terhökre; mert ők a maguk embereit az ellenségtől való féltökben érette küldeni nem merik. De remélik, hogy ő valamely jó módot e végre Isten segélyével talál, a miért ők is szüntelen imádkoznak. A mi a papság állapotát illeti — irják tovább — náluk eleitől fogva nagy volt a papok száma, de később változott. Néhány év óta első papjoknak két prédikátor segéde volt, ma is igy van: t. i. egy magyar, egy német, ezeken kivül két más pap [*minister*], végre az iskola rectora és a kántor, segédével [*synergus*], a kik mindnyájan naponta a papnál étkeztek. De mivel később a predikátorok megnősültek, a város mindeniknek külön, részint pénzt, részint gabonát és bort adott. A nem csekély fizetéseket a tanács a város házánál levő közpénzből adta ki. A pap fizetése az egész várostól bejövő gabona és bor dézma, melyből csak 15 márka ezüstöt köteles a régi káptalannak egyházi adó [*census*

cathedraticus] czimen fizetni, a többiből magát, családját és a prédikátorokat az irt módon táplálja. Dézma részéből maga a legtisztességesebben elélhet. . . . . A mi az egyházi szertartásokat illeti: biznak, hogy ha Isten — szivök ohajtása szerint — őt közéjök egészségben kiérkezni segiti, oly módot és rendet fog találni, a mi a papi tiszt méltóságának fentartására és védelmére szükséges és hasznos lesz, hogy közöttük is Isten szent fia, a maga egyházát egybegyüjtse, mely őt dicsőitse mind ebben, mind az örök életben. . . . Nincs már egyéb hátra, mint hogy kérjék az örökké való Atya üdvözitő fiát, hogy őt épségben tartsa meg, s vigye közéjök mihamarabb szerencsésen és kivánt békével. . . .“ [1]) Dávid Ferencz szent György napra igérkezett elmenni, de sem el nem menvén, sem tudósitást okáról nem küldvén: Kassa város birája és esküdt polgárai aug. 4. sürgető levelet irtak hozzá, tudatván abban: „hogy ők — a mint illett — mint Isten angyalát oly várva várták őt, más pap keresés minden gondját félretéve; sohasem vélték, sem nem hitték volna, hogy a dolog máskép legyen, mint igérve volt. Ha akadály adta magát elé, arról őket értesitni illett volna, vagy bizonyos ember vagy levél által, melyek egyike sem történvén meg: ily nagy dolog szüksége arra inditotta őket, hogy hozzá irjanak, hathatósan kérve, ne terheltessék őket elmeneteli akaratáról levélben, vagy elmenetelével mihamarább bizonyossá tenni, hogy tudják: mit várjanak s reméljenek, s hogy eklezsiájokról — ha ő igérete mellett helyt állani nem akar — Isten segélyével gondoskodhassanak. Mert ha elmenetelét nem remélik vala, dolgukról máskép gondoskodniok szükséges lett volna. Ezért ismételve kérik, ne tartsa őket sokáig bizonytalanságban, de hogy mit fog tenni, mihamarább a legegyenesebben irja meg, a mi nekik a legkedvesebb lesz. . . .“ [2]) Dávid F. sept. 3. már elküldötte válaszát, melyben sajnálatát fejezte ki a felett: „hogy Kassa városának hozzá kissé élesen irni alkalmat adott, de nem kétkedik benne, hogy ha mentségét s levelének tartalmát megtudják, meg fognak engesztelődni s hozzá igazságosabbak lesznek. E késedelem neki több fájdalmat okozott, mint tán a kassaiaknak. Mert mi lehet keserübb kegyes emberre nézve, mint akarata ellenére visszatartatni és eltiltatni,

---

[1]) Oklevélt. XVI. sz.

[2]) Oklevélt. XVII. sz.

hogy igéretének s hivatásának eleget ne tehessen. Mert a mint ő önként és akarva magát nekik felajánlta, azt lelke oly nagy készségével foganatositotta volna is, ha minden ellenkező körülmények annak nem teljesitésére nem kényszeritették volna. Igaz, hogy szent György nap előtti kimenetelét igérte, de az útazás biztonságának föltételével; mert azt remélte, — ugy is volt értesülve — hogy az országban támadt e tragoedia legalább mérséklődik, ha egészen meg nem szűnik is; de midőn látja, hogy azóta mindenfelé foly a rablás, s midőn fejedelmeinél kieszközölni akarta, hogy javainak és vagyonának épségben maradása mellett bocsáttassék el, de nem nyerhette meg, titkon menni el pedig a mint lehetlen, ugy saját maga és a kassaiak becsületére nézve tanácsos nem lett volna; ez akadályt minden oldalról hányta-forgatta elméjében, s egyébre nem határozhatta el magát, mint arra, hogy az elméknek fejedelmeik irányában való jelenlegi nagy meghasonlása között is magát az utolsó veszélynek tegyé ki, s nejével és gyermekeivel útra keljen — a mint erről levele átadója is bizonyságot tehet — a nélkül, hogy a kassaiak javait koczkáztassa s vége hossza ne legyen a rablásnak, s a mint ezt korábban megirta levélben, most is megirta volna, de nem volt senki biztos embere. Minél fogva reméli, hogy mentsége ez okait igazaknak ismerik el, neki megbocsátnak, mert nem kétli, hogy a következés meg fogja mutatni, hogy ő nem keresett az el nem menésre ürügyet, csak lett volna biztos az elmenetel és útazás. A mi a szükséget illeti: teljes szabadságot ad, hogy ha őt maguknak jó úton és renddel megtartani akarják, egészen övék; ha pedig a késedelmezése nekik nehéz, hogy magukról gondoskodjanak, tanácsolja. Isten ad oltárának áldozó szolgát. [1]) A kassaiak nem látták bátorságosnak az útazást, s Dávid Ferencz Kolozsváratt maradt tovább is.... Most már népszerüsége egész befolyásával a város reformálását tüzte ki czéljául. A kit annyi felé, oly esenkedve hivtak, könnyü volt akaratára birni mind a fejedelem asszonyt és fiát, mind a közönséget. Rá is birta. Igazolja a királynétól kieszközölt két rendelet, mely a száz-férfiak 1557. évi november 7-ki gyülésében felolvastatván, rá a közönség ily végzést hozott: „Mivelhogy Ferencz plebánus ur a királyné ő felsége két levelét mutatta

[1]) Oklevélt. XVIII. Sz.

be, melyek szerént kivánta volna, hogy mindnyájan vallásukról és hitökről nyilvános vallást tegyenek, hogy a rebelliseket meg lehessen büntetni: a száz-férfiak határozták, hogy a mint a vallásról máskor is végeztek, azt tartsák meg, de ugy, hogy ha a plebánus ur a biró urat megtalálja, hogy a nyakasokat és engedetleneket büntesse meg, a város szolgáit oda adni tartozzék, hogy senki mást vallásában *sacramentariusnak* ne nevezhessen vagy más boszusággal illetni ne merjen. Biró ur ügyeljen, hogy a királyné levelei érvényben maradjanak." Ez Kolozsvár reformáltatását nem forradalom, sem lázongás, de törvényen alapuló királyi parancs folytán, a helybeli plebánus és politikai hatóság művének jellemzi.

Ugyan akkor a száz-férfiak elhatározták, hogy azon kápolnát, a hol a klastromban magyarul prédikáltak, azon biztosok, a kik egyebeket is eladtak, adják el. 1558. márcz. 27. ily határozatot hoztak: „Minthogy az óvári kápolnát eladták, s az eladott földön árnyékszéket épitettek, a biró azt a titkos helyet [*locum secretum*] nézesse meg, s ha káros helyen van, rontassa el s tétesse más helyre. A kápolna árát a száz-férfiak vegyék fel a vevőtől." Más helyen ismét igy végeztek: „A Literati Balázs kezén levő kápolna árából a boltépitésre kinevezett száz-férfiak épittessenek egy kenyéráruló helyet a város piaczára." Meg más helyen: „A szent György kápolnája elhordathatása a szőllő közepén, [alsó *Kőmál*] Fodor István birónak engedtetett meg." Ugyanazon évi február 20. meghatározták, hogy a *szürke barátok* kertét adják el. 1559. január 14. négy száz-férfi tagot választottak ki a végre, hogy a Ferenczrendiek kertje falait rontassák le, s a követ a kis kapun a fertálybeliekkel a város szükségére hordassák kivül a kapun; azon kert földét adják el, az üres zárda kulcsait a Porkoláb Mihály kezéből azonnal vegyék el s az emlitett négy kiküldöttnek adják át; mert a város tovább ezt nem türi, hanem akarja, hogy ez ma meg legyen.... E határozat szigora kétely felettivé teszi, hogy a zárdát, mely a Farkas-utczában a reformáltak egyháza mellett volt, akkor lerontották s kertjét eladták. Febr. 29. ismét ily határozást hoztak: „A *szürke barátok* kerte adassék el, a falak rontassanak le, s a követ hordják el onnan . . . ."

A *mivelődés* leghatalmasb eszköze a népeknél *az iskola és nevelés*. Áldásosak voltak, s a kor szellemére és néperkölcsre átalakitólag,

nemesitőleg hatottak a királyné uralkodása alatt az oktatás és nevelés ügyében hozott törvények. Kolozsváratt már 1526-n volt magyar iskolatanitó, Tordai János, a ki fejérvári kanonokká levén, helyére Károlyi Sebestyén jött. 1545-n Vizaknai Gergelyt mint iskolamestert emliti, s kútfőnyomozólag, új adatokkal igazolja a korán elhalt tudós ref. tanár, Fekete Mihály, s az ő nyomán, a kolozsvári ev. ref. collegium történetirója. Vizaknai tanitását 1546. kezdette el, s minő részt vett Heltai biblia-forditásaiban, ott meggyőzően ki van mutatva.[1]) Utána Balázs vagy Blázsi István [*Stephanus Basilius*] volt mester [*rector*]; Dávid Ferencz pedig Schesaeus szerint segédigazgató [*ludi-rector*], s e férfi korára esik a királyné és országgyülés nagy reformintézkedése, kit a rectorságban a hires Molnár Gergely váltott fel. Ekkor távozott Szászvárosra Károlyi Sebestyén, kolozsvári predikátor; lectorrá alkalmazni akarták Fodor Bálint, tordai reformált [*sacramentarius*] papot, Fodor István kolozsvári biró fiát, de — úgy látszik — Molnár után, habár rövid ideig, ismét Dávid Ferencz[2]) lett az iskola rectora, melynek újra alapitása története ez.

Az 1556. novemberi országgyülésen minden rendek szavazata hozzájárulásával határoztatott: „hogy a királyné elintézvén a káptalanok ügyét, önként vegye magára azon szükséges gondot, hogy az országban tudományos iskolák állittassanak, melyekben az ifjuság helyesen tanittassék, különösen pedig állittassék ilyen a kolozsvári és székely-vásárhelyi zárdákban.“ [3]) Nevezetes ezen szervező országgyülés törvényeinek bezárása. „Megköszönték az ország kk. és rr. a királynénak és királyfinak — igy szól az — hogy nekik kéréseikre kegyelmes feleletet adtak s vérök ontására, életök koczkáztatására is készeknek nyilvánitották magukat, hűségökben és engedelmességökben megmaradásukat igérték, csak azt az egyet kérve forró ohajtással: hogy a püspökségek, káptalanok, prépostságok és más egyházi egyének javai ne adassanak vissza azoknak, a kiktől elvétettek;[4]) a kk. és rr. a mint azokat a királyné és fia szükségére közakarattal fölajánlták: ugy most is

---

[1]) *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Története.* Szerkeszt. Szabó Sámuel, Kolozsv. 1876. 3—6. ll.

[2]) *Dávid F. Emléke.* 1. rész, 17. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 60. l.

[4]) L. a szász-sebesi orsz. gy. végzései közt fennebb a 67—68. ll.

ajánlják az ország szükségére s a királyné és fia méltósága fentartására forditását.“ . . . „Tanácsosaival együtt éretten fog tanácskozni a dolog felől — válaszolá a királyné — s határozni fog a felett: a kiéi voltak, azoknak adassanak-e vissza ama birtokok és jövedelmek, vagy a közszükségekre fordittassanak? a káptalanokról határozás a következő országgyülésre halasztatott.“ [1]) A követ-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 64—65 ll.

E törvény simán és kevés szóval oly nagy következményü s radikalis elvet mondott ki az egyházi javak világiasitása [*Secularisatio*] által, hogy nem csoda, ha a királyné sokáig késett elhatározásával, titkos tanácsosaira hivatkozott, s csak ismételt kérés és sürgetés után teljesitette az ország ohaját. Királyi tiszte teljesitésével küzdött vallásossága, alattvalói kivánságával Európa közvéleménye. Más nagy népek három század mulva birták erre uralkodóikat, Magyarország maig sem. Döntő sulylyal hatott erre az eszélyes, a tömör egységben nyilatkozó s hűségét csaknem ettől föltételező szászság, mely szerencsés érzékkel pillantott be előre a messze jövőbe, s átlátta, hogy e nagy reform törvénynyé léte által az ő léte s fenmaradása e hazában ugy nemzeti, mint vallási tekintetben örökre biztositva lesz.

A tudós Szegedy István jezsuita a secularizált, s részben a fiskus, részben az új egyházak birtokába jutott kathol. főpapi jókat s jövedelmeket igy részletezi:

Seculárizáltatott: 1. A *gyula-fejérvári, milkoviai* és *csanádi* püspökség, a hozzájok tartozó falukkal, birtokokkal és jövedelmekkel. A nagy-váradit később, 1566. érte e sors.

2. *Káptalanok:* a gyula-fejérvári, szebeni, brassói, medgyesi és szászvárosi.

3. *Konventek:* kolozs-monostori, gyerő-monostori, kolozsvári Domokos-rendi, beszterczei, szebeni, brassói.

4. *Prépostságok:* gyula-fejérvári, szebeni, brassói, szászvárosi, szászrégeni.

5. *Más egyházi személyek,* kisebb javadalmakat birók: dékánok, esperesek, plebánusok, oltárszolgák, prebendisták, a seminariumokban tartott tanuló deákok.

Birtokaik voltak: templomok, zárdák, házak, kertek, mezők, szöllők; *javalmaik:* a tized, census cathedraticus, jus parochialis vagy az investitura, temetési quarta, stolajövedelem, egyházi látogatáskori [*visitatio*] illetmények sat.

Kihirdettetvén a törvény: sok főegyházi férfi és szerzetes, papjaival s őket önkéntes számüzetésökbe elkisérő cselédeikkel együtt elköltözött Moldvába, Lengyelországba, Magyarországba; Brassóból és Szebenből Havasalföldre s a török tartományokba; Bornemisza püspököt maga az új kormány kisértette vissza Magyarországba.

kező évi febr. 6—15-ki gyula-fejérvári országgyülés e tárgyban határozta: „Eszökbe vevén az ország kk. és rr. hogy az ifjuság oktatásának elhanyagolása miatt a miveletlenség naponta inkább terjed és növekszik, azon kegyes buzgalomtól indittatva, hogy a haza közjavát és diszét szentül előmozditsák, esedeztek a királyné ő felsége előtt: hogy mivel a káptalanhoz szükséges személyeket az országgyülés végzése szerént már tisztökbe beállitották s a barátok szerzetét szétkergették [*monachorum secta explosa est*], méltóztassék a királyné ő felsége bizonyos helyeket t. i. a barátok zárdáit *gymnasiumok* vagy iskolák számára kijelölni, melyekben az ifjuság tudós és nyelvekben jártas férfiak által a tudományok minden ágában kegyesen és alaposan oktattassék. Mely kérésére a kk-nak és rr-nek a felség kegyelmesen hajolván, a barátok zárdáit kéthelyen, u. m. a Székely-Vásárhelyen és Kolozsváratt levő két-két zárda közül a melyiket alkalmasabbnak fogják találni, e czélra forditani rendelte, a mit a kk. és rr. ujjongó örömmel fogadtak s végtelen hálával megköszönvén, érette engedelmességöket és hűségöket ajánlták fel.“ [1]) E végzést az 1557. jan. 1—10-ki tordai országgyülés is megerősitette, s ez alkalommal a királyné a kk. és rr. kérésére még egy harmadik helyen, Váradon is a Mindenszentek zárdájában iskola felállitását határozta el, indittatva erre — ugy-

---

A jobbágyak tartozása is nagy értéket képviselt. Fizettek tizedet, tettek robotot, szent György- és szent Márton-napi censust, minden három évben zsinati adót [*census*], a mit az apát szokott tartani 3 évenként az apátság birtokaiban levő papokkal; ilyenkor minden falu egy ökröt is adott az apát mészárszékére, a mit *zsinati ökör* néven neveztek. [*Szegedy*, Stephanus: Decreta et Vitae Regum sat. 1763. 364—66. ll.]

Teljesen indokolt volt a római katholikus egyház nagy veszteségérzete s a szász papoknak a Secularisatio iránti erős érdeklődése; mert az juttatta őket a *Királyföldön* levő összes kathol. templomok, konventek, káptalanok, prépostságok, apátságok és zárdák s ezek felszerelései és alapitványai birtokába, e zárdákból épültek s javaikból tartattak fenn gymnasiumaik: *Szebenben*, *Medgyesen*, *Segesváratt*, *Brassóban*, *Szász-Sebesen*, *Beszterczén*, s az ekkor papjaik haszonélvezetébe átment egyházi tizedek megváltása jogczimén eszközöltek ki az állampénztárból az 1849—1860-as évek alatti absolut kormánytól oly rendkivül nagy tőkeösszeget, melyben jóllétök s német miveltségök örök időkre biztositva van. Városaiknak és a Királyföldnek diszt róm. kath. alkotások adnak, eklézsiáiknak életerőt — a magyar nemzet és állam.

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 74—75. ll.

mond — az által, hogy a tisztességes tudományok először az Isten dicsőségére, azután az ország köz javára szolgálnak; s mivel az országgyülés azon iskoláknak évi segély és jövedelem adását kérte: ezért a kolozsvári számára a tanulók tartása végett száz forintot rendelt.[1]) A kk. és rr. akkor ismételve és különösen kérvén a királynét az előbbi kolozsvári végzéseknek minden pontban szigoru megtartására s azoknak egy vagy más kedveért meg nem változtatására: megigérte, hogy azok megtartására tanácsosaival együtt gondja lesz, mert — ugymond — igen jól emlékezik azokra.[2]) Ennek volt a következménye, hogy a királyné kormányzati úton a Kolozsvár területe dézmanegyedét a kolozsvári iskolának adományozta, a mit igazol *Kolozsvár városának 1734. jun. 23. készült hivatalos leirása*[3]), melyet mind a négy vallásból kinevezett tanácsbeli férfiak dolgoztak, a kik a vallások viszonyait jól ismerték s az unitáriusok dézmaügyi kiváltsága megerősitése idejét pontosan tudták. E férfiak irják munkálatukban: „hogy az adományozás emléke nemcsak az óvári Domokos-szerzetí templom déli ajtaja fölé, falba helyezett kőlapra volt fölvésve, [*jóllehet a betűk akkor már olvashatlanok voltak*], hanem a tanácsházon is magyar s latin nyelven ezen szókkal volt kifejezve: „Királyi adomány vagyok, ez iskola és a szegények öröksége; a ki javaimat — ezeket és másokat — máshová forditja, töröltessék ki az élők könyvéből s az emberek emlékezetéből". [*Donatio Regia sum, Haereditas Scholae hujus, et Pauperum; qui commoda mea alio avertit, haec et similia, deleatur ex Libro viventium et memoria hominum Anno Domini 1557.*] A királyné adományozását a nagykoruvá lett ifju király 1562. sept. 1-én, Báthori István 1571., Báthori Kristóf fejedelem 1576., Bethlen Gábor 1626. szintén megerősitették.[4]) A királyné adományozását fia saját adománylevelében világosan megemliti, — annak létezéséhez avagy csak azért sem fér kétség, mert a királyfi anyjával együtt uralkodott, csaknem mindent aláirt, s igy a dologról bizonyos tudomása volt.

E törvények végrehajtásaul a kolozsvári biró, az esküdt polgárok és száz-férfiak 1558. május 28. ily végzést hoztak: „Mivel-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 79. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 82. l.
[3]) *Descriptio Civitatis Claudiopolis* sat.
[4]) *Emléklapok Kolozsvár Előkorából.* 1865. 37.—38. ll.

hogy az ország meghatározta, hogy e városban nyilvános iskolát állit a *fekete barátok zárdájában* [óvári Domokos-rend], a hol lector-ok által legyen a nyilvános tanitás [*lectio*]: ezért a száz-férfiak végezték, hogy a nagyobb tanulók jöjjenek le a zárdába leczkehallgatásra; de az iskola rectora a gyermekekkel maradjon meg az előbbi iskolában, s illő órában harangozással adjanak jelt arra, hogy a leczkék hallgatására minden menjen be; leczke alatt egy segédtanitó maradjon helyt a gyermekekkel, tanitsa őket, hogy a tanulásban elhanyagolás ne legyen. Tartsanak isteni tiszteletet mind a nagyobb templomban, mind a kápolnában mindennap, a hol a tanulók szokás szerint tartozzanak jelen lenni . . . Végeztetett továbbá: hogy mivel Ferencz plebánus kivánta, hogy Fodor Bálint, a biró fia lector-rá tétessék, ennélfogva maga a plebánus ur tanulja ki Fodor Bálint tudományát, s ha elegendőnek találja, tétessék lector-rá, s ha több, t. i. két vagy három lector találtatik, annyit tegyenek, a hány szükséges ily teher viselésére, a kiket a *quarta* jövedelméből elégitsenek ki, de a város adójából a lector-ok fizetésére semmit se forditsanak." Később jul. 17. azt végezték: „A deákok és gyermekek menjenek be a *fekete barátok zárdájába* a meghatározott ideig, hallgassák a leczkét s tanulásukat folytassák. De a deákok [*scholastici*] szokás szerént mégis legyenek jelen az isteni tiszteleteken." 1558. jan. 26. a közgyülés jegyzőkönyvébe ama tény van beigtatva, hogy István mester [*Stephanus Basilius*], az iskola rectora, Molnár Gergely mestert bevezette a város tanácsülésébe. Valószinü, hogy utóbbi ekkor lépett be az első helyett annak rectori állomásába.

A száz-férfiak fennebbi közgyülésében még egy más végzés is költ: „Mivel Sebestyén mester helyét változtatni akarja, a biró és esküdt polgárok járjanak közbe s kérjék meg, hogy maradjon köztünk s tisztét folytassa; ha nem marad, azonnal tétessék helyére Blázsi [*Basilius*] István predikátornak, s ha Sebestyén mester megmarad is, Blázsit fogadják meg". A *mester* fogalomszó e korszakban *rectori czimet* s *tudósi rangot* is jelentvén: némi kétség látszik fenforogni, hogy melyikről van itt szó; azonban tény, hogy Blási István előbb rector-nak iratik, később kél iránta végzés, hogy predikátorrá hivassék meg, tehát előbbi tisztét mással cserélte fel, vagy tán mindkettőt viselte, mint ez Heltairól és Dávid Ferenczről is föl van jegyezve; szintigy Károlyi Sebestyén is mint predi-

kátor emlittetik, pedig bizonyos, hogy ő rector is volt a kolozsvári iskolánál. Ugy látszik, e két hivatalnak ideiglenesen együtt viselése már ekkor szokásban volt.

Az újonnan alapitott kolozsvári gymnasiumban igazgató volt a rector vagy mester [= *magister, ludi-magister, ludi-rector*], tanitók a lector, sublector, collaborator, cantor. A lector eredete oklevélileg nyomozható fel a váradi káptalan 1370. évi rendszabályáig [1]), a rector a reformatió újitásának látszik. A rectornak és lector-nak külföldi egyetemeken kellett pályájára elkészülni, a kik ha ott külön vizsgát sikerrel tettek, mint kitüntetést megnyerhették a *baccalaureus, magister, artium liberalium magister, doctor, artium liberalium* vagy *juris utriusque doctor* rangczimet.

Erdély közoktatásügyi történetében itt fordul elé legelébb a törvényhozásnak tanintézet állitásával foglalkozása, s legelső a kolozsvári gymnasium. Szervezetéről nincs adat, csak a németországi és erdélyi szász gymnasiumok tanrendszeréből merithetünk ismeretet. Egy 1546. évi németországi gymnasiumi szervezet szerint egy ily intézetben szükséges volt: „1. egy iskolamester vagy rector; 2. a philosophia és görög nyelvre egy tanár; 3. földrajzi tanár [*sphaerista*]; 4. grammatikus és rhetor, a ki jó verseket is képes irni; 5. énekvezér [*cantor*], a ki zeneértő; 6. catecheta.“ [2]) A hires Stancaro Ferencz a szebenieknek e tervet adta: „Egy gym-

---

[1]) E rendszabály 8-ik pontja alatt ily útasitás van *a* lectorról és tisztéről: A *lector* az első helyet foglalja el a székesegyház homlok részében elől balra levő karzaton, s kötelességei közé tartozott az iskolák és iskolába járók igazgatása, [*regere scholas*]; továbbá különösen gondjaira volt bizva ügyelni: hogy hirdettetik az ige? miként tanittatnak az ifjak tulajdonságaik és tehetségök szerint? Mert előmozditja az egyház tisztességét, ha a tanulók jó előmenetelt tesznek s felsőbb tudományokra alkalmasokká válnak. Hogy pedig iskoláinkban való tanulásra inkább ösztönöztessenek, s ne tartsanak attól, hogy őket, akár a lector, akár a sublector rendkivüli és szokatlan fizetésekkel terheli, azért adatott ki e külön rendszabály. E végre tette a lateranumi gyülés [*concilium*] is ama bölcs gondoskodást, hogy minden székesegyházban, azon mesternek, a ki azon egyház papnövendékeit és tanulóit tanitja, illő javadalom biztositassék, mely által a tanitók szüksége is kevesb lesz s a tanitványoknak is út nyilik magasb hivatásukhoz. Ennek következtében állittattak fel a káptalanoknál a mester kanonokok, a kiknek ma is ez a nevök. [*Bathyány*, Leges Ecclesiasticae sat. III. k. 254. l.]

[2]) *Archiv für Siebenb. Landeskunde* sat. Neue F. XVII. k. 20. l.

nasiumban tanitni kell a hittant, zsidó, görög, latin nyelvet, főleg a biblia eredeti szövegei megértése végett, dialectikát és rhetorikát. Ehez képest szükséges: 1. egy okos, kegyes és tudós theologus, a ki az Isten tiszta igéjét tanitná; 2. egy másik, a ki a zsidó nyelvet; 3. a görögöt; 4. a latint; 5. a ki a dialectikát és rhetorikát." [1]) Kolozsvár közgyülésének azon végzése: hogy két vagy három, vagy a hány szükséges, annyi lector fogadtassék, ehez számitva a mestert vagy rector-t s egy énektanitót, arra enged következtetnünk, hogy a kolozsvári gymnasium nagyobbszerü volt, mint az emlitett németországi és Stancaro által tervezett.

A tankönyvekről is csak az újabban közrebocsátott egyházi emlékek adnak némi fölvilágositást. A würtembergi 1559. évi iskolarendszer tankönyvei ezek: 1. *Módszertaniak:* Donatus, Grammatica, Rhetorica, Dialectica [*Philos. Melancht.*], Graeca Grammatica, Musica; 2. *Exegetikai könyvek:* Tabula elementaris latina, nomenclaturae rerum, Cato Minor, Mimi Publiani, Catechismus lat. Proverbia Salamonis [*Philos. Mel.*] Formula Colloquior. Sebaldi Heiden, Aesopus [*Camerarius*], Vergilius, Terentius, Epistolae Ciceronis Selectiores: de Officiis, de Amicitia, de Senectute sat. [2]) Nálunk is e nyomon haladott a tanitás. Ismeretes a hazai tankönyvek közül Honterus *latin grammatikája* 1535-ből, Vizaknai Gergely: *Annotationes in Librum Geneseos* 1546. *Annotationes in Leviticum* 1549. *Annotationes in Numerum, quartum Librum Mosis.* 1551. czimü exegetikai előadásai; [3]) Molnár Gergely *lat. grammatikája* 1556-ból, *dialectikája* 1557-ről, Heltai *Troporum et Schematum Libellus*-a 1562-ből; továbbá a külföldiek közül Melanchton *grammatikája, rhetorikája, syntaxisa,* melyeknek a szebeni gymnasium könyvtárában számos példányban megléte, azoknak tankönyvül használtatását bizonyitja. S ha ezek ott, kétségkivül a kolozsvári gymnasiumban is használatban voltak. Hagyományos emlékek szólnak arról is, hogy *Donatus, Cato, Vergilius, Aesopus, Cicero* s más római classicus irók müveit, ugy a görög nyelv tanitásában *Homert, Hesiodust, Isocratest* olvastatták s az oktatásban vezérfonalul használták. A philoso-

---

[1]) *Archiv für Siebenb. Landeskunde* sat. Neue F. XVII. k. 98—99. ll.

[2]) *Archiv* sat. Neue F. XVII. k. 28. l.

[3]) *A kolozsv. ev. ref. főtan. . . . . Története.* 4—5. ll.

phiából — ugy látszik — csak annak mintegy előcsarnokába vezették be az ifjuságot a logica tanitása által. [1])

A gymnasium kül- és beléletéről, valamint a fizetésekről, fegyelemről sat. nincsenek emlékeink. A szebeni iskolában a rector fizetése 1520—1525. 20 for. volt, segédigazgatóé [*ludi-rector*] 15 for., 1545. már a rectoré 120 frtra emelkedett.[2]) Ily mérvü lehetett a kolozsváriak fizetése is, a mit ezutáni nyomozódások derithetnek fel.

A mivelődés s főleg nemzeti miveltség másik hatalmas emeltyüje volt a *templom és az egyházi beszéd.* A reformatio az isteni tiszteletben a latin helyére jókor a nemzeti nyelvet helyezte. Német és magyar nyelven kezdettek folyni annak fő részei: éneklés, ima és szent beszéd. Kolozsvár közönsége nagy érdeklődést tanusitott ez iránt s lelkesen igyekezett abban, hogy az rendeltetésének megfeleljen. Közvégzéseinek egész sora igazolja ezt. Dávid Ferenczet Kassa 1557. plebánusának meghivta s ő nem mutatott idegenséget attól. A száz-férfiak az ő megnyerése végett márcz. 6. azt határozták: „a bíró hivassa másnapra tanácsülésbe s kérje fel, hogy maradjon meg plebániájában, s mivel XVI hold szöllője van, tizet tartson meg a plebánia számára, a más 6-ot adja el s árát forditsa szöllője mivelésére.“ A plebánus — ugy látszik — az adásvevési teher elől kitért; mert e tárgyban a márcz. 9-ki közgyülés ily határozatot hozott: „Minthogy a plebánussal ugy egyeztek meg, hogy négy száz-férfi a 6 hold szöllőt adja el, s árából a káplánoknak 1 forintot XVIII pénzt fizessen ki, s ha a szöllők ára elfogy, az egész város magára vette, hogy az eléhbi 1 forint XVIII pénzt a város adójából a káplánoknak kiosztja, a miről a plebánus urnak a város adjon irást. Hogy most, az eladás sikerült, igazolja a márcz. 27. kelt azon végzés: „hogy a kik a plebánus szöllőjét megvették, a város kisebb pecséte alatt adjanak levelet róla.“ Később ugyanazon inditó oknál fogva, mivel az eladott szöllők árát a négy választott száz-férfi az egyházi szolgák — prédikátorok — fizetése végett Dávid Ferencz ur kezére adta, végeztetett: hogy a 391 forintnyi pénz tartassék a plebánus kezénél s neki adassék levél a város kisebb pecséte alatt, ellent nem állván bármely ellentmondónak tiltakozása.“

---

[1]) *Archiv* sat. 26—28. ll.

[2]) Ugyanott. 12., 14—18. ll.

Az unitáriusok összetartása erős történeti bizonyitékaként itt van helye megjegyeznem, hogy e szöllők, sőt később a plebánusi 10 hold is mind unitáriusok birtokába jutottak. Az első vevők Luthert követők voltak, kik később az unitárius hitet fogadták el, s három századon át azok előkelő, vagyonosabb nemzetségei s köztük a papok és püspökök közt szállottak e szöllők kézről kézre, azon hagyományos szokásnál fogva, hogy a ki kőmáli szöllőjét el akarta adni, köteles volt vele unitáriust kinálni meg, s csak ha senki nem vette meg, ugy adhatta azt másnak. Ez még 30—40 év előtt is fenállott; tényleg ma is e tájon — a hajdani szent Egyedzárda romjai körében [1]) elé felé — a *Fellegvár* keleti oldaláig legtöbb az unitárius szöllőbirtokos.

Ez időben a magyarság erősen kezdett terjedni Kolozsváratt. Erre mutat a közgyülésnek 1558. évi jul. 17. kelt végzése: Mindkét nyelvü prédikátornak félévi fizetésöket haladék nélkül adják meg. . . . Megint máskor: A plebánus panaszolván, hogy a prédikátorok prédikálásuk helyét változtatják, meghatároztatott: hogy vasárnapokon a magyar prédikátorok közül egy a kápolnában, [értve van a nagy szentegyház mellett volt *szent János-kápolna*], másik a *fekete barátok* zárdájában [értetik az *óvári templom*] hirdesse a felséges Isten igéjét. Ez időre esik Károlyi Sebestyén prédikátornak eltávozása, minek következtében május 1. meghatároztatott, hogy a biró és esküdt polgárok magyar prédikátort fogadjanak, a város pénzéből neki 100 forintot fizessenek s a quartából bort és búzát. 1559. jan. 14. a száz-férfiak meghatározták: hogy magyar uraiméknak a biró és esküdtek tudós és elégséges prédikátorokat rendeljenek, ha lehet kettőt; ha nem akarnak jókat rendelni, a magyarok magok gondoskodni fognak. Jul. 21. ismét megújitották ama végzést: hogy a biró és tanácsbeliek küldjenek valamely alkalmas embert, bárki legyen, magyar prédikátornak.

A mivelődés harmadik főterjesztője, *a sajtó és könyvnyomtatás* némi lankádást mutat. A cselekvés és küzdelem a szószékeken és vitatkozások terén folyt az egész társadalmat megrázkodtatóan. Heltai csak két művet adott ki, egyiket másodszor, [2]) a mást most

---

[1]) Látható: Kolozsv. Tört. I. k. Rajzai XXI. Tábláján.

[2]) *Agenda.* Azaz szentegyházi cselekedetek sat. Kolozsvárba. 1559. II. kiadás, az első 1550—53 között jelent meg, de még nincs fölfedezve. — *A saját gyüjteményemben levő egyetlen ivből*, ami könyvtáblából van kivéve.

először.[1]) Az *Agenda*, az övé, utóbbi mű Dávid Ferenczé. Heltai az előszóban: „Hofgräffel volt rosz viszonyának tulajdonitja 6 évi hallgatását, fájlalja azt, mert az egyház minden jelesb haszna nélkül tünt tova. Ez azonban panaszszal jóvá nem tehető, szükséges, hogy a mulasztás kettőzött igyekezettel pótoltassék. Ő — ugymond — erre törekszik, papi kedves atyjafiainak is segitni kötelességök, igy munkája nem lesz haszontalan.“

Az *Agenda*, mint egyházi irodalmi műfaj nem a reformatio újitása. A Domokos-szerzetnek Erdélyben már 1280—1300 között volt egy birtokában. E Codex fölfedezője a szerző nevét is megmondja. Tárgyai: énekek, lythurgiai formák és isteni tiszteleti szertartások, betegekkel bánás, konventi rendtársok és szerzetesnők eltemetése sat.[2]) A protestáns Agenda-eszme a római katholicismustól való kölcsönzés, csak a tartalom hittani része s a feldolgozás más.

Hofgräff nyomdájából ez időszakban három vitairat került ki a kolozsvári papság nevében, de azok nagy részben Dávid Ferenczéi. Ő mint püspök, a város plebánusa, ragyogó szónok, s legyőzhetlen vitatkozó, maga adott irányt a kor szellemének s a közvéleményt vezette. *Egyik* az 1557. jun. 13-ki kolozsvári zsinat *Hitvallása*, a mit ő mint lutheránus superintendens, Heltai G. mint senior irt alá.[3]) *Másik* a tordai 1558. évi május 1. tartott zsinat *Végzéseit* foglalja magában.[4]) *Harmadik* a kolozsvári és más erdélyi, helyesen tanitó egyházak papjainak urvacsora felőli egyedül igaz [*orthodoxus*] nézetének *Védelme*. A gyülésnek mikor és hol tartása s a kiadvány holléte ismeretlen. Hozzávetés, következtetés, a mit tudunk róla.

Volt két egyházi vitája is a kolozsvári papoknak Stancaroval és Kálmáncsehivel, sept. 26. és decemb. 31. 1558. mindkettőről csak

---

[1]) *Az Urnak Vacsorájáról való közönséges keresztyén vallás.* sat. Kolosv. 1559. Nyomatott Heltai G. műhelyében. Látható: *Dávid F. Emléke.* I. r. 42—48. ll. II. r. 30. l.

[2]) *Jankovich Miklós gyüjt.* a m. nemzeti Muzeumban. Lásd ismertetését: Kolozsv. Tört. I. k. 285. l.

[3]) *Consensus Doctrinae de Sacramentis Christi* sat. Hofgräff nyomdájából, Kolozsv. Látható: *Dávid F. Eml.* I. r. 31—34. ll. II. r. 29. l.

[4]) *Acta Synodi Pastorum Ecclesiae Nationis Hungaricae in Transylvania* sat. Látható: *Dávid F. Eml.* I. r. 34—37. ll. II. r. 29—30. ll.

töredékek maradtak fenn az emlékiratokban,[1]) valamint egy 1559. Kolozsváratt tartott zsinat folyama és végzései is egészben nem, csak töredékben léteznek.[2]) Tény, hogy ez évben Dávid Ferencz Melius Péterrel és a nála Váradon egybegyült reformált papokkal találkozása s az urvacsora felől Kálvin értelme szerint megállapodása után, híveivel együtt hozzájok tért át, oly erős és hosszas tusakodás után, hogy Kolozsváratt sokan, Luther és Kálvin urvacsorai felfogása felőli bizonytalanságtól és kételytől gyötörve, négy évig nem éltek uri szent vacsorával.[3])

Kolozsvár beléletében egyébként is mindenfelé ébredező munkásság jelei tüntek fel e korszakban. A közegészségügy, tisztaság, mivelődés érdekében fontos lépések történtek. *Egyike* ezeknek a Szamosnak ásott földcsatornán [*canalis*] át a városba vezetése — a mi Beszterczén és Szebenben is meg volt — mi végre a város 1558. ápr. 16-ki közgyülésében választott nagy küldöttség által kérte meg a királynét, hogy ez évre adófizetéstől mentesitse; jun. 25.[4]) pedig a viznek a városba hamarabb behozhatása végett a közgyülés azt végezte: hogy a biró az esküdtekkel a fertályokból ásatásra elegendő embert adjon, két szegény özvegy asszony együtt adjon egyet. *Másik*: egy *városi fürdő-ház* épitése, minek felügyeletére a biró és esküdt polgárok 1557. jun. 29. Heltai Gáspár plebánust[5]) bizták meg s neki napszámosokat igértek. A száz-férfiak és község ezt ugy módositották, hogy munkás adásra a polgárokat kényszeritni ne lehessen, hanem a munkában való részvétel mindennek szabad akaratában álljon. . . . . Márczius 9. a városnak a téli sártól, hótól és jégtől megtisztitása végeztetvén, azon intézkedés tétetett, hogy midőn a felekiek ezt hordják s az utczákat takaritják, a biró a fertályból, hol a munka foly, kisebb munkásokat adjon segitségökre. . . . . A rend, közerkölcs és személy- s vagyonbiztonság fentartása végett a közgyülés 1557. febr. 15-n meg-

---

[1]) *Defensio Orthodoxae Sententiae* sat. Fennebb volt idézve.

[2]) Ismertetése látható: *Dávid F. Eml.* I. r. 34. l. Ugyanott 46. l.

[3]) *Keresztény Magvető.* II. köt. 1863. 231. l.

[4]) A jegyzőkönyvben igy áll. *Die Dominica beator. Philippi et Jacobi Apostolor.* Én szent Jakab-napot vettem fel.

[5]) A jegyző *plebánusnak* irja. Ő magát *presbyter*, *senior* neveken nevezi, de csak sept. — october után, a mikor már a plebánus Dávid F. volt.

határozta: hogy se férfi, se nő éjjel vagy nappal álruhában házról-házra járni ne merjen; a ki megszegi, tegyék a kamarába vagy kalitzkába. A kártyásokat, koczkázókat a biró szigoruan büntesse meg; 1559. febr. 28. ismételték e határozatot a kártyások és koczkázók [népiesen: *Werfele*] iránt s hogy az örökséget nem biró gyanus nőket, s — ugyanazon évi jun. 14. kelt végzés szerint — a feslett életüeket, és a kik velök koczkáznak, kártyáznak s fajtalankodnak — a kik már ezelőtt is büntetve voltak — a biró szigoruan büntesse meg. 1558. márcz. 27. a száz-férfiak meghatározták, hogy a biró és esküdt polgárok a *nagy utczába* kereket és pellengért [*cippus*] állitsanak a rosz emberek megbüntetésére. Ugyanez évben, midőn a királyné már hosszason maradott volt Kolozsváratt s következő évi január 25-kére ugyan oda országgyülést hivott össze, decemb. 18. a biró és esküdt polgárok esedeztek előtte annak megtiltásáért, hogy a lengyelek a tüzveszély miatt éjjel gyertyával ne járjanak az istállókban és más helyeken. 1557. jun. 27. rendőrségi végzéseket hozott a közgyülés; meghatározta, hogy a biró a pharaokkal [*hóhérok*] minden héten veresse agyon a kutyákat; 1559. ápr. 16. pedig városszerte kikiáltatta, hogy kiki teheneit, disznóit csordába hajtassa vagy udvarában tartsa, a kiét megtalálják, ölessék le. A mezők pásztorlásáról 1558. nov. 10. azt végezték, hogy a *barnasipok* [2]) ezentúl védjék a vetéseket juhtól és a barmok pusztitásától. De ugy látszik, nem volt foganata; mert a következő évben márcz. 15. azon oknál fogva, hogy a pásztorok [3]) a határt és vetéseket nem jól őrzik, azon új intézkedést tették: hogy a biró és esküdt polgárok két hiteles embert fogadjanak a pásztorok előljáróivá, s rá szoritsák őket az erdők, füzesek, mezők szorgalmas őrizésére. . . . . Itt van eredete a ma is fenálló határfelügyelőségnek [*inspector*], mely három század óta egyik őre a polgárok külső vagyonának.

A község szolgálatában állók nevét egy 1559. évi községi jegyzőkönyv e különös csoportositásban tartotta fenn: „**Szolgák, predikátorok, gyalogok fizetése.** *Monostor utczában* 3 gyalog

[1]) *Die Dominica Carnisprivii*, Weidenbach szerint: *Dominica Circumdederunt.*

[2]) E szó néhol: *barnasib* alakban fordul elé; a *mezőpásztor*-ral egyértelmünek látszik; eredetét sikertelenül nyomoztam.

[3]) Összevetendő az előbbi jegyzéssel.

szolgának és kürtösnek vagy trombitásnak [*tubicinatori*]; az *Óvárban:* a magyarok és szászok két gyalog prédikátorának, [ezek — hihetően — a káplánok]; *Magyar utczában:* 3 lovas szolgának, az iskolamesternek, szentpéteri plebánusnak, jegyzőnek; *Közép utczában:* 2 gyalog szolgának, harangozónak, orgonajátszónak; *Farkas utczában:* 2 hirtevő városszolgának [*preco*]".

A magyar nemzet királyának új évben eleitől fogva ajándékot szokott adni, neve: *strena.* [1]) E szokás az erdélyi nemzeti fejedelmek idejében is fenmaradt. Érdekes: kiknek? mily ajándékokat adott Kolozsvár? Két évi van a legelső jegyzőkönyvekbe igtatva. 1558. jan. 1. adott a város ő felségének — igy szól az — és az udvarhoz tartozóknak következő ajándékokat: a királynénak arany kupát, Kendy Ferenczne k ezüstöt, egy másik kupát Lygÿnza [2]) urnak, a 4-ik kupát Kendy Ferencz nejének, az 5-ket Cháky kancellárnak. Később jan. 9. egy kupát *Tharco* [3]) urnak, Petheő Gergelynek egy szőnyeget, Nisowszky urnak is egyet, Katus kisasszonynak, [*Dominae Kathus, puellae jutori* [?] *Reginalis Majestatis*], a királyné öltöztető komornájának is egy szőnyeget. 1559. febr. 11.: a királyné ő felségének, fiának és ő felsége szolgáinak két senator által küldött a város ajándékul két kupát, 188 forint értékűt, több ezüst kalánt és finom vékony gyolcsot [*syndones*].

A város jövedelmeit s adóját, valamint költségeit külön tisztviselők kezelték. A bevételekből útalványozás a biró és közgyülés, a kiadások a sáfár polgárok [*dispensator*] jogkörébe tartoztak. Tiszta képet adnom róla nem lehet a létező adatok töredékes volta s hézagai miatt. Csak 1558-ról van egy sommás adóbevételi kimutatás, melyből a bevételek meglátszanak. E szerint Kolozsvár

---

[1]) III. Béla király jövedelmei között 1184. ezen ajándékok voltak felhozva: Minden vármegye főispánja a királyt egy évben egyszer megvendégli, s midőn asztaltól felkél, ajándékot ad neki: némelyik 100, másik 200 márkát. Rá megy 10,000 márkára. A királynénak és királyfinak: ezüstöt, posztót, selymet, lovat. . . . . A föld népe egészen eltartja a királyt élelemmel. *Fejér:* Codex Diplom. II. k. 214—218. ll.

[2]) A szász Universitas jegyzőkönyvében 1557. a királynénak s másoknak adott ajándékok után, e név igy jő elé: *Legeza*, más helyt: *Lygezza*, a királyné és fia pohárnoka. Melyik leirás helyes? nem tudom. Nem vagyok biztos, ha jól irták le a jegyzők a nehéz nevet? *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 20. l.

[3]) Tán *Tharczy* Gergely a királyné kiváló híve. *Bethlen.* I. k. 621. l.

dicája vagy vonásai összege tett: 1366-ot, a dicákból bejövő összeg: 6145 frt 25 drt, az egész bevétel a mult évi hátralékokkal, a 'sellérektől bevett adóval együtt: 7138 frt 32 drt. [1])

Kolozsvár ez időbeli történetének egyik emlékezetes mozzanata, Petrovich Péternek 1558. octob. 13. falai között történt halála. Őt a királyfihoz rokonsági kötelék füzte, János király végrendeletében özvegye és fia főgyámjává tette, mely bizalomnak az élet és sors minden változásai közt, teljes önodaadással, önzetlenül s haláláig változatlan hűséggel felelt meg. Tiz évig volt védelmezője gyámoltjainak Martinuzi kegyetlenségei és bitorlása ellenében. Midőn a királyné Erdélyből távozott, kívánságára Temesvárt és más várait vonakodás nélkül adta Ferdinánd király birtokába. 1553. a királyné meghagyásából Szolimán császárhoz ment, s fejedelmi székébe visszahelyeztetése ügyében kivánt sikerrel járt el. 1555. ennek előkészitése végett Erdély kormányára hivta s ő elfogadta azt; 1556. országos küldöttség ment elébe, s ő kevés kiséretével megérkezvén: márczius 8-kára Szász-Sebesbe közországgyülést hirdetett, az a királyné és fia visszahivását egyakarattal s közlelkesedéssel elhatározta, beérkeztökig a helytartói méltóság teljhatalommal ráruházta tván. Itt szólalt meg legelébb nemzeti nyelven a nemzet törvényhozása, fentartva a történelemben a Petrovich név elévülhetlen érdemét. Nem szabad felednünk soha ama nagy eseményt, hogy ez országgyülés adta vissza Erdélynek törvényes fejedelmét, nemzeti nyelvét s belső nyugalmát. A fejedelmi hatalom jogköre a kolozsvári szervező országgyülésen 1556 novemberében az ő és Cháky befolyása által szabályoztatott ugy, hogy benne a királyné és ország megnyugodott. A dynastiai hűség és honszeretet örök-szép műve volt ez .... Halálában is hív volt a királynéhoz és fiához, minden javaiban őket hagyta örökösül, érdemeihez méltó fénynyel temettetett el; a fekete bársony takaró, melyet koporsójára a város készittetett, kegyelet jeléül a sz. Mihály-egyház clenodiumai közé soroztatott; [2]) sirját diszes emlékoszloppal tisztelték meg, [3]) mely azon szentegyház főoltára előtt volt fölállitva 1600-ig, a mikor Básta német fővezér

[1]) Egy dica = vonás 1558-ban tett 4 forintot 50 drt. egy dica szám 199 frt. Az eredeti *Partiale Regestrum*-ból.

[2]) Látható az 1579-ik évi decemb. 18-ki plebánusi *leltár*-ban.

[3]) *Bethlen.* I. köt. 610. l.

lerontatta, [1]) s a magyar királyság e hív bajnokának porai ma másokéival s a szerető földdel vegyülve, jeltelenül pihennek a kolozsvári régi temetőhelyek valamelyikében; de példányszerü hazafisága, ritka erényeinek emléke örökre fog élni s hasonlóra buzditja a törvényes uralkodóikhoz hív utódokat.

D) II. JÁNOS [ZSIGMOND] VÁL. KIRÁLY ÉS ERDÉLYI FEJEDELEM URALKODÁSA.

(1559—1571.)

Izabella királyné 1559. sept. 15. Gyula-Fejérváratt végezte be viszontagságos életét, s megosztva viselt uralkodói tiszte fiára szállott, a ki folytatta, a miket az anya elkezdett, teljesitette az atyja által tett igéreteket. Kolozsvár új meg új bizonyitékát adta az utolsó nemzeti király iránt lelkesedő hűségének s hódolatának. Az uralkodó és nép benső érdekegysége s a vérazonság egymás javát tette törekvéseik főczéljává. Nem kért a polgárság meg nem adhatót s meg nem adottat, a király nem kivánhatott olyat, a mit alattvalói vonakodás nélkül, s nem késedelmesen, de kedvkereső gyorsasággal, a szeretet őszinteségével ne teljesitettek volna. Emelkedett a város jólléte, az őt fenyegető bel- és kültámadásokat leküzdeni képessé lett az ifju király, megszilárdult az annyi vihartól ostromolt magyar fejedelmi szék.

E korszak változatos eseményei során első a *vár története.*

A hóditások és örökös fegyverzaj e századában főérdek volt a vár épsége s a polgárok élet- és vagyonbiztonsága. Éberül őrködött e felett a közönség gondos figyelme; tudta fejedelme rokonszenvét, ismerte politikáját, megértette, hogy székhelyén kivül itt tartózkodik legszivesebben — a Zápolyák e kedvelt *otthon*-ában. 1562 elején a biró és esküdtek a falakat kijavittatták s a mesteremberek munkadiját pénzben fizették ki vagy adójukba tudták be. Május 16. azt végezték: „hogy a biró az eladott közhelyek árából a Ferencz-szerzet zárdája melletti tornyot [a *szabók* bástyája, később *Bethlen*-bástya] épittesse és fedesse meg, a falak repedéseit és az üregeket igazittassa ki". 1564. ápr. 5. meghatározták, hogy mivel

---

[1]) *Michaelis Burján:* Dissertatio de dupplici ingressu Blandratae sat. 263. lap.

a falakat a dühöngő szélvész megrontotta, igazittassák meg, hogy nagyobb romlás ne érje; máskor ismét: hogy a biró a vizroham ellen az *aranymívesek* tornyához [az *Ó-vár nyugati szögletén*] készittessen gátat, hogy oda ne üthessen ki s ne mossa el a falat; gondoskodjék róla, hogy a hol az meg van hasadozva s leomlással fenyeget, jól igazittassék meg. 1570. ápr. 2-n a tornyok épitése felől végeztetett: hogy a biró hivassa be a czéheket és hagyja meg, viseljenek azokra jól gondot; ha valamelyik nem éri fel költséggel, találja meg a száz-férfiakat; márcz. 25-n azt határozták: a mely czéh tornyát megépitni nem képes, adjanak mellé más czéhet, ha az sem elég, harmadikot; 1561. febr. 16-n a *középkapunál* az óra-harang tetőzetét jó pléhlemezzel rendelték befedetni; a kürtösnek, a ki a toronyban a veszélyt jelzi s a polgárokat védelemre hivja fel, 1562. jan. 12-n társat fogadni rendelték. Egy 1564. május 14-ki községi végzés azt mutatja, hogy a külvárosok is elővédfallal voltak körülvéve. Meghatározták ugyanis, hogy az utczákat, a hol a szükség kivánja, szekerekkel három helyen is zárják el.

Kolozsvár új vára falai és bástyái időről-időre a következő fejedelmek alatt épültek meg szilárdan, a mint látni fogjuk.

A polgárok egyeteme egy tekintélyes királyi adomány által *vagyonilag tetemesen gyarapodott.* Erre Balassa Menyhért árulása adott alkalmat, mely a mint nyilvánosságra jött, 1562. január 15-kén a gyula-fejérvári országgyülés a fejed. előterjesztésére közfelkelést rendelt, haddal megtámadását s várai elfoglalását és lerontását határozta. Kolozsvár közönsége önfeláldozó hűséggel engedelmeskedett a felhivásnak: polgárságát fegyverre szólitotta, várát és erődeit fölszerelte, készen várva az indulás napját. A kk. és rr. az országgyülésről egyenesen táborba szálltak, egy része Sebesvár, a másik Létavár, a fejedelem Diód vára ellen indult. A kolozsváriak a Létavárt ostromló dandárban harczoltak, mely magát febr. 12. adta meg, [1]) s a fejedelem, hűsége jutalmául, azt még azon évben Kolozsvár közönségének adományozta.

Érdekes följegyzés van erre a város közgyülési jegyzőkönyvében. „1561. aug. 13. a száz-férfiak végezték, hogy a biró és tanácsosok hivassák össze a kapitányokat és tizedeseket, s nekik hagy-

[1]) *Erd Orsz. gy. Eml.* II. k. 145—146. ll.

ják meg, hogy alárendelteiket vegyék számba, legyen rá gondjok, hogy minden fegyverfogható ember hadra készen álljon; a város tornyaiban levő összes ágyukat, főleg a taraczkokat, puskaporral, golyóval s más szükségesekkel lássák el, hozassák ki a piaczra, a mint a királyi felség akarata tartja. . . .“

A adománylevél meleg méltánylása Kolozsvár népe érdemeinek. „A király — igy hangzik szövege — 1562. nov. 19. Gyula-Fejérváratt kelt adománylevelében Balassa Menyhért főtanácsosának — az adománylevél szerint — az emberi emlékezet óta létezett leghálátlanabb embernek, a ki Szász-Sebesen a kk. és rr. előtt fogadott hitéről, becsületéről és hűségi tartozásáról megfeledkezve, őt elárulta, csúfosan elhagyta, a német párthoz csatlakozott, s eként örök hűtlenségi és felségsértési bűnbe esvén: javai az ország törvénye szerint a királyra szállottak, a most lerontott *Léta* várához tartozó *Felső-Füle*, azután márcz. 19. ugyanahoz tartozó *Asszonyfalva* és *Alsó-Füle* falvakot, azon hűség, állhatatosság és fáradhatlan szolgálatok elismeréséül, miket Kolozsvár tanácsa és egész közönsége előbb felséges atyja, azután boldog emlékezetü királyi anyja iránt különböző alkalmakkor, nevezetesen pedig az ő és szeretett anyja Magyarországra visszatértekor tanusitottak, javaikat koczkáztatni, sőt véröket ontani is nem vonakodtak, azon czélért, hogy országukba visszajövetelök útját, némely híveikkel együtt erejök szerint előkészitsék; közelebb pedig azon elvetemült Balassa árulása- és fölkelésekor, ha a sors ugy hozta volna, életöknek s véröknek sem kedvezve, Fodor István birájuk alatt, magukat szolgálatára készséggel felajánlták — Kolozsvár tanácsának és egész közönségének, utódaiknak és következőiknek adta, adományozta és ajándékozta örök joggal s visszahivhatlanul“. [1])

Kolozsvár közönsége hódolattal fogadta, s a király kegyelmét hűsége új bizonyitékaival igyekezett megérdemelni. Igazolják a szerencsétlen kimenetelü második hadjárat alkalmával tanusitott megdöbbenő részvéte s közgyülése több végzései. „Egybegyülvén 1563. márcz. 6-n a száz-férfiak, a király hadának Hadadvárnál

---

[1]) Az első adomány-, beigtatási parancs-, arról való jelentő- és kiváltságlevél látható a városi *levéltárban* D. 64. 65. 66. 67. sz. a. Az 1562. nov. 19-iki: Oklevélt. XXXVIII. sz. — A második adomány-, beigtatási parancs-, arról való jelentő- és formaszerü kiváltságlevél pedig a D. 28. 29. 30. 31. sz. a. A fennebbit közleni elégnek láttam.

leveretése s a vár megvétele szomoru hirétől megilletődve végezték: „Minden éjre a város nagyobb tornyába [*közép kapu*] az őrök közül kettő rendeltessék, a kik szorgalmasan vigyázzanak s a kürtösnek [1]) az őrizésben segitségül legyenek. A czéhbelieknek a biró és senatorok hagyják meg, hogy minden toronyban éjjel-nappal őröket tartsanak, a tornyokat és erődöket ágyukkal, taraczkokkal s minden hadi eszközökkel készitsék fel, különösen porról gondoskodjanak. A mely czéhnek nem lesz pora, a biró keményen büntesse meg. . . . . A városon minden ember fegyveres kézzel járjon, de a korcsmákban zajt ne költsenek.“ Márcz. 14. ismét végezték: „A nagyobb toronyba a város kürtöse mellé a 24 kirendelt őr közül minden éjre kettő rendeltessék. . . . .“ Később hadi illetményök kiállitására hivatván föl a király által, a közgyülés Szentháromság második vasárnapján, jun. 13-án igy határozott: „Megértették a biró jelentéséből, hogy ő felsége, a várostól 110 embert kiván. Ezért minden fertályból 100 forintot rendelnek, mire a biró szólitsa fel a polgárokat és e pénzekkel fogadják meg a 110 gyalogot, bontsák ki a zászlót s veressenek dobot. A kik rovatalukat ki nem fizetik, szoritsák rá, hogy vegyenek fel zsoldot és szolgáljanak. E fizetésből a senatorokon kivül más ki ne maradjon. A biró, ha akar, menjen egyedül, vagy ha ugy tetszik, az esküdt polgárok közül a királyi felséghez küldjön le embereket, a kik kijelentsék, hogy a város ő felsége parancsolatját nem mellőzte süket fülekkel, de hívséggel teljesitette. . . . .“

Birtokaik határát önéberségök s a király jóakarata biztositotta. 1563. a kajántóiak a határokat megsértették. A király nov. 11. megparancsolta Mekchey itélőmesternek, hogy a vitás helyet járja ki, s róla tegyen jelentést. [2]) 1564. febr. 12. ismételte, a kijárás és jelentés megtörtént, az elmarasztaló itélet azon évi márcz. 4. a király Kolozsváratt létében kihirdettetett. [3]) A vesztesek fölebbez-

---

[1]) E közbátorsági intézményről igy emlékezik egy közgyülési végzés [jan. 25. . . . . az évet nem tudom, mert a kiszakitva fenmaradt lap hovátartozását megállapitni nem lehet.] „A város végezte, *hogy nagyobb tornyába kürtöst fogad*, mert nem akarja, hogy ott doboljanak, mivel nem tudható: ott dobolnak-e vagy idegen ellenség jő? Kettőt válaszszanak pedig — mondja a végzés — itt lakó feleséges embereket. . . . .“

[2]) L. *a városi levéltárban* M. 30. sz.

[3]) L. *a városi levéltárban* M. 31. sz.

ték, de a fejedelem előtt is elvesztették ügyöket; azonban a király a büntetést — a perköltségen kivül — márcz. 6. elengedte; meghagyva Valkay György kolozsmonostori fejedelmi udvartisztnek, hogy a vitás határjegyet a következő nap két akkorára hányassa fel, mint addig volt, s ugy állitsák helyre, hogy a kolozsváriak vele megelégedjenek. [1]) A Papfalva felőli határokat is királyi parancs folytán azon itélőmester járta ki, s az arról készült jelentésből Fodor István biró 1564. május 2. átiratot kért és nyert. [2])

A *vagyonosodás* egyik forrása volt az árulerakási hely-jog. A királyné ezt különbféle befolyások miatt nem rendezhette végleg: elébb megadta, később a vasárulás kivételével módositotta, majd országgyülési tárgynak nyilvánitván, utoljára függőben maradt. II. János király 1560. decemb. 10. Gyalu várában kelt s a birodalmában lakó magyar, görög és oláh kereskedőkhöz intézett parancslevelében Viczei Antal fő-, Baráth István királybiró, az esküdt polgárok és összes polgárság azon panaszos előadására, hogy a kalmárok és kereskedők közül sokan, a királyné azon kegyes parancslevele ellenére: hogy áruikat Kolozsvárra bevigyék, lerakják s másoknak csak a négy országos vásáron, azokon kivül pedig csak kolozsváriaknak adhassák el — áruikkal tiltott útakon jőnek be az országba, s Kolozsvárt elkerülve, azokat a megengedett vásárokon kivül, másoknak és nem kolozsváriaknak adják el, az elébb érintett adomány inditó okainál fogva, anyja kegylevelét átirván és megerősitvén: a mondott kalmároknak és kereskedőknek meghagyta, hogy Erdélybe behozandó minden áruikat, most és jövő időkben elvesztés büntetése alatt Kolozsvárra vigyék, ott rakják le, s nem másnak, mint csak kolozsváriaknak adják el. A ki ez ellen cselekedni merne, áruja s portékája e parancslevél erejénél fogva foglaltassék le, vétessék el, s $^2/_3$-da legyen a kir. fiskusé, $^1/_3$-da fordittassék a város szükségeire. [3]) Ugyanazon évben jul. 16. megerősitette b. emlékü anyja 1557. márcz. 9. kelt azon kiváltságlevelét, melyben *Felek* oláh falut, melyet Kolozsvár királyok adományából a *Felek* nevü erdőben az országútnak rablók s gyilkosok ellen

---

[1]) A Fodor István biró által ebből kért átirat kelt márcz. 18. Látható M. 32. sz. a. röviden előadva Kolozsv. Tört. I. k. 63—64. ll.

[2]) L. *a városi levélt.* M. 33. sz. a. közölve Kolozsv. Tört. I. k. 61—65. ll.

[3]) Oklevéltár XXXII. sz.

megvédésére alapitott, Kolozsvármegye hatósága és adószedői alól kivette, s megengedte, hogy azok többé a vármegye lakosai közé ne számittassanak, ott semmiféle adóval s rovatallal ne terheltessenek, hanem adójuk a városéba számittassék. [1]) Nov. 22. kelt kiváltságlevelében a király kegyelmének még nagyobb jelét mutatta. „Elméjében forgatta s fontolóra vette — ugymond — Kolozsvár birája, esküdt polgárai s összes lakosai azon hűségét, egyenességét és engedelmes szolgálatát, melyeket ők korábban szent emlékü tisztelt szülői, ő felségeik, azután ő maga irányában, mindenkor lelkök teljes egyenességével engedelmeskedve mutattak és tanusitottak; mindenek felett pedig akkor, midőn tisztelt emlékü anyja asszonyával Lengyelországból Magyarországba visszajöttek, de máskor is jelesb polgárokat küldöttek eléjök, s a mint kellett, illő tisztelettel, jó indulattal és szives várakozással fogadták, ezen érdemeiket a király is jótéteményének valamely nyilvános jelével akarván viszonozni, különös kedvezése és kegyelme jeléül határozta és végezte: hogy Kolozsvár *Felek* faluja lakosai eddig is az ország adózói közé számláltatás alól ki levén véve s adó és rovatalfizetés dolgában Kolozsvár polgárai közé számláltatván: Kolozsvármegye adólajstromából végképen töröltessék ki s köteles legyen adóját, rovatalát s minden terhét Kolozsvár polgárságával együtt viselni, ennek végrehajtását Kolozsvármegye fő- és alispánainak s adószedőinek szigoruan megparancsolta, megtiltván, hogy e falu lakóitól többé a vármegye nevében senki adót, rovatalt venni, őket ezért háborgatni ne merje, kegyelme elvesztése terhe alatt.“ [2])

Pénzváltó és pénzverő kamarája is egyik vagyonforrása volt; növelte a pénzforgalmat, oda vonta a bányavidékek gazdag lakosit, kik arany- s ezüstáruikkal gyakran belátogattak, ott napokat töltöttek, ipari és kereskedési czikkeket vásároltak. Nagy-Szeben nehezen türte ennek Kolozsvárra áthozatalát, s I. Ferdinánd alatt és mikor bármi rövid ideig katonauralom volt, a pénzveretés jogát a maga részére kieszközölte. . . . Most az egész erdélyi pénzverést és váltást haszonbérbe akarta venni. Értesülvén róla Kolozsvár 1561. jul. 4. elhatározta, hogy a biró menjen le a királyhoz s nyerje

[1]) Oklevélt. XXX. sz.
[2]) Oklevélt. XXXI. sz.

meg, hogy ha haszonbérbe adnák is a pénzverést és váltást, legyen az Kolozsváratt, vegyék ki ők s fizessék a haszonbért. Kérése sikerült, igazolják ezt az ott ezután is vert pénzek, a kamara-épületen levő 1608. felirat [1]) s a gr. Apor István kincstárnok rendeletéből 1700. ápr. 15. készitett hivatalos *leltár*, mely időponton innen ott vert pénz nem ismeretes. Később 1565. bizonyos okból — kétségkivül a háboru költségei miatt — a kir. kincstár pénz- és aranyváltási jövedelmét a szebeni tanácsnak és szász egyetemnek irta be a király ideiglenesen [2]), azért, hogy az arany idegen országba szét ne szóródjék, hanem minden termelés haszna az ország régi szokása szerint, a fejedelmi kincstár javára szolgáltassék be. Átalánosan mindenkinek, s igy az aranyváltóknak is megrendelte, hogy az Erdélyben bárhol s bármely aranybányában termelt aranyat csak a szebeni szászok egyeteme válthasson be, kivéve 8—10 ezer forint érő aranyat, a mit a király beváltás végett magának tartott fenn. Az eredeti beirás [*inscriptionalis*] elveszett s csak az 1569. jun. 11. megújitottból ismerjük a dolog ez állását. Ezért a szászok által fizetett bérösszeg sem tudható. A bevételeket s kiadásokat 1565-től 1572-ig terjedő számadásaik mutatják, melyekben Kolozsvárt is érdeklő egy följegyzés van 1570-ből, midőn decemb. 3. Cementes János, az oda való kamara ispánja nyugtára 328 aranyat fizetett be kincstári pénzváltási nyeremény czimén.[3]) Hogy II. János [*Zsigmond*] király uralkodása kivált első éveiben a kolozsvári pénzverő házban sok pénzt vertek, azok ma is fenlévő példányai mutatják. E királynak mindjárt egyedül uralkodása első évéből, 1560-ból maradt fen ezt tanusitó pénze, melynek egyik felirata: IO. SECV. D. G. ELE. VN. REX. 1560. = *Második János, Isten kegyelméből Magyarország választott királya;* másik lapján Mária-kép s e felirat: PATRONA VNGA. S[IC] F[ATA] V[OLUNT] = *Magyarország védasszonya. Igy akarja a végzet.* Alulról bástya-kapu, a mi Kolozsvár czimerét jelenti. [4]) Hasonló feliratu pénze

---

[1]) L. a Rajzok I. kötete IX-ik lapján.

[2]) *Gromo Endre*, udvari olasz testőr ezredes megerősiti ezt a florenczi udvarhoz 1564—65. II. János király udvarában szerzett tapasztalatairól küldött tudósitásában, a hol irja: „hogy Szebenben folytonosan vernek arany és ezüst pénzeket". *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 27. l.

[3]) *Archiv für Siebenbürg. Landeskunde.* Neue Folge. 1863. 6. k. 319—323. ll.

[4]) Dr. *Érdy János*: Erdély Érmei. 1862. 11. l.

van 1562-ből is a gr. Eszterházy-féle ma az Erdélyi Muzeum éremgyüjteményében. [1])

A fennemlitett *leltár* érdekesb részeit megismertetem.... „Az utcza felől — igy kezdődik az — deszkakerités van sat. A konyha előtt kőkut, lánczos vederrel, mely a *mázsamesteré*. Az utczával szemben a szögleten egy alsó kőház, öt ablakkal. [Ezen volt az imént emlitett *föliratt.*] Ebben van *lapitó, szaggató* és *példázó* alá való, gerendából csinált öreg szék; egy négyszögü félszerdeszkából csinált *tallér prelum* [pénznyomó sajtó] ládája. Ebből keletre ki jöve, egy boltos pitvar kéményaljával, alatta egy *öreg üstnek való katlan* sat. A pincze torkában egy nagy *rézüst, pénz fejéritni való* ... A konyhában egy nagy karikákon forgó vasas láda, melyben *az öntéshez való fövény állott* .... Ismét *próbához való vaskemencze* .... Van egy darabban *pénznek való, összeolvasztott materia*, 79 magyar márka, a mi 70 girát, 8 latot teszen." [2]) A műszerek igy vannak elősorolva: „Egy *tallér szakasztó*, sárga öreg rézgombok a fogantyuján. Ugyan egy *tallér példázó*. Egy *öreg pénzhez való szakasztó*, három kisebb. Két *ezüst lapitó*, négy pénzhez való *példázó*. Egy kényfütő *vasvilla*, hosszu nyelü *vaskalán, vasfogó*, nagy 1, kisebb 2. Pénzverő műszer épitéséhez való *sróf tábla* 3 csapjával együtt. Fövenyes ládához való 2 *vasmüszer*, melyekkel helyére öntik az ezüstöt. Egy öreg *rézmozsár*, kiben az érczet törik, *törőjével együtt*, gombja réz, nyele fa. A gépelyhez való nagy *fa kerekek*, 3. egyéb vas szerszámok, tégelyek, miket nem leltároztak most, mivel sok eltörik belőlök az elrakásban." [3])

A fuvarozás a rosz időben Magyarország felé nagy teher volt az ős erdők nagy, a népes községek kevés száma miatt. A király értesült, hogy a bánffi-hunyadiak, midőn postái a leveleket, a kolozsváriak málhás szekereit viszik Várad felé s a felváltás és tovább szállitás iránt parancslevelét megadják, vonakodtak fuvarost állitni s ezért a kolozsváriaknak Váradig kellvén menni, lovaik gyakran megsántultak és elpusztultak, a király és közügy hátramaradásával s az ő kárukra. Szigoruan meghagyta tehát 1567.

---

[1]) Dr. *Érdy János*: Erdély Érmei. 1862. 12. l.

[2]) Innen egy iv negyedrésze leszakadt, a pénzverési anyag volt rájegyezve.

[3]) Látható: Az *országos levéltár* k. monostori konventi osztályában: *Civitas Kolosvár* jelzés alatt.

febr. 8-ki parancslevelében a községnek, hogy a midőn maga és az ország közdolgaiban szolgáinak és embereinek útlevelét adja, azok olvasására késedelem nélkül a szükséges lovakat és szekereket állitsák ki, különben legyenek bizonyosak róla, hogy meg fogja fenyitni őket, ugy, hogy másoknak is példái lesznek. [1])

Politikai élete főleg hatósági közgyüléseiben nyilvánult, miket régen vasárnap tartottak. Erre egy 1561. febr. 17. végzés értelmében a száz-férfiakat harangszóval hivták össze, a mint a jegyzőkönyv irója magát kifejezi: *összeharangozták.* A kit a hivogató otthon talált, [tehát akkor személyes és harangszóval való kettős összehivás volt szokásban] s a harangszóra nem ment gyülésbe, ha nem volt beteg, vagy királyi szolgálatban, 1 frtra büntették. Jellemző a mint 1564. decemb. 24. az újonnan választott tisztek és száz-férfiak közgyülése megnyilt. „A magasságbeli Istennek dicsőségére, a legkegyelmesebb király hűségére, a szegény nép javára mindnyájan föleskettetvén: a közgyülés végezte . . . . .“ A város helyhatósági jogait a legtágasb körben korlátozatlanul gyakorolta minden téren. Igy 1567. január 25-kén helyhatósági szabályai [*Statutum Municipale*] megigazitásáról e végzés hozatott: „A száz-férfiak a negyven articulust ma eltörölvén, a 15 elsőhöz most is ragaszkodásukat kijelentették s örökre érvényesekként megerősitették — a város más kiváltságainak és szabadságainak negyven czikkét sértetlenül hagyták . . .“ Sajnos, hogy a jegyzőkönyvek hézagossága miatt nem alapitható meg: melyek voltak, mit tárgyaztak az eltörölt 40 és a megerősitett többi szabályczikkek? [2]) A határozatok keletkezésének alkotmányos módja 1564. jan. 1. közvégzésében ugy állitatott meg: „hogy ha a polgárok véleménye egyenlőtlen, ha egyik rész a másikat csak egy szavazattal meghaladja, akkor a nagyobb rész döntsön.“ Később a gyülések idejét a hétköznapokra tették át, rendkivüli eseteket kivéve, a mikor a város kapuit a száz-férfiak haza meneteléig bezárták. 1571. jan. 20. végeztetett: „hogy a ki harangozás után egy óráig a gyülésbe fel nem megy, hanem azután érkeznék, ha már az óra eltelt, fizessen tiz pénzt; ha pedig hon levén, az óra eltelte után

---

[1]) Oklevélt. XL. sz.

[2]) Én az I. k. Oklevélt. 279—283. lapjain közöltem a város 1537. évi 46 pontból álló helyhatósági szabályait, de azokra e végzés nem vonatkozhatott.

sem megy fel, 25 pénzt, a ki követetlen [talán *kéredzetlen*] marad el, 10 pénzt.“ A száz-férfiak minősültségére nézve 1562. decemb. 26-n e határozat hozatott: „Jövőre csak tiszta magyar vagy szász férfi választható száz-férfinak, a ki alkalmas, gyanutlan, nemzetiségét és származását irással tudja kimutatni. Az ideiek is tartoznak ily irást hozni, vagy megbizható tanukkal magukat igazolni.“ A tisztviselők és száz-férfiak kölcsönös kötelességteljesitését egy 1561. ápr. 7. kelt végzéssel kivánták biztositni, meghatározván: „hogy ha a biró és senatorok a közgyülés végzéseit nem hajtják végre, a száz-férfiak sem kötelesek gyülésbe elmenni.“

A politikai élet másik nyilvánulási tere a törvényhozásban való részvét, a mire Kolozsvár mindig meghivatott. Kebelében ez idő alatt három országgyülés volt: az első 1560. nov. 11. [1]), melyen a különböző vallási nézetek egyeztetésére világi tudós férfiak neveztettek biztosokul [2]); második 1561. nov. 4.—22-ik [3]), mely a kolozsmonostori konvent levéltárának fentartását s a levelek kikeresésére a nemesség közül 3 alkalmas egyénnek a felség által kiválasztását rendelte el. [4]) Ezt Kolozsvárra nézve az teszi fontossá, mert e m. város vele csaknem egy volt mindörökké, és az, hogy az 1563. jan. 6.—15. tordai országgyülés végzése szerint a levélkeresőknek esküjöket a *kolozsvári biró előtt kellett letenni.* Az is meghatároztatott, hogy a kereséseknél mindig jelen legyen *egy kolozsvári esküdt polgár*, a keresés dija 50 pénz levén. [5]) Az 1571. jan. 6.—14-ki tordai országgyülés végezte, hogy a felség a kolozsmonostori levelek és privilegiumok gondviselésére méltó requisitorokat szerezzen, kik az ottani levelekből másolatokat adjanak, a miket betesznek, híven bevegyék, a felség a dézmából rendeljen számokra valamit, s a kolozsvári birónak a levelek pecsétlésére igérete szerint pecsétet adjon. [6]) Az 1565. jan. 22.—29. kolozsvári országgyülés — a fenyegető háboru okánál fogva — a levéltárnak Gyula-Fejérvárra szállitását s mellé állandó gondviselők választását rendelte. [7]) Volt egy tábori országgyülés 1564. sept. 22-kén, s ennek

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 184. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 187. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 193. l.
[4]) *Erd. Osrz. gy. Eml.* II. k. 195. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 218. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 372. l.
[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 289. l.

czélja az ország hadának felköltése, táborrá alakitása és ellenség elé vitele.[1]) Érdekes Kolozsvárnak erre készülését illető két közgyülési határozata azon évről. „Minthogy a helytartó [*Cháky Mihály* kancellár, kit a király távolléte idejére helytartójául az országban hagyott], kivánja — igy szól a május 10-ki jegyzőkönyv — hogy e háborus időben a város szorgalmasan őriztessék s csak egy kapu legyen nyitva, a város azt határozta: a középkapu legyen mindig zárva, a más kettő [*hid-* és *monostorkapu*] nyitva, de mindkettőnél két tized polgárság őrködjék s velök egy senator. A kis ajtók közül is a középkapunál levőn kivül egy se legyen nyitva, hanem a csordának, barmoknak a hosszu [*szappan*] utczabeli kis kapu reggel-estve nyittassék fel, s akkor is a közelben lakó polgárok közül 6 fegyveresen őrizze. A középkapunál pedig mindig 10 ember álljon őrt s velök egy esküdt polgár. A toronyban éjjel két őr legyen s a külvárosban szintilyen vigyázás legyen éjjelenként. Az őrök fegyveres kézzel, kardosan senkit be ne bocsássanak, hanem ha valamely főember lenne; serget, tábort annál kevesebbé; ezek a külvárosban szálljanak meg. Mindezen intézkedéseket a biró a helytartónak jelentse meg . . . .“ Ez mutatja, hogy a királyi helytartó székhelye ez időben Kolozsvár városa és vára volt . . . . Ebéd után ismét összegyülvén a száz-férfiak, meghatározták: „hogy a fertálybeli kiküldött esküdt polgárok a maguk fertályokból mindenik 32-őt válaszszon ki, szigoruan meghagyva nekik, hogy jó reggel készen jelenjenek meg, hogy ezek közül 100-at az ágyuk kiséretére kiválaszthassanak; az esküdt polgárokból is menjenek velök a hadba, hogy ügyeljenek a város hadi népére. A mesteremberek legyenek kivéve, azok álljanak őrt a tornyokban és erődökben . . . . Háboru idejére a közpolgár őröknek 3, a tizedeseknek 4 forint zsold határoztatott. Az ily zsoldosokkal a választott polgárok egyetértőleg 3 málhás szekeret küldjenek, melyek az élelmet vigyék, s az élelmezésről a választott polgárok gondoskodjanak . . .“

A másik határozat is hasonló tartalmu. „A száz-férfiak a király parancsára sept. 9. meghatározták, hogy késedelem nélkül az ágyuk közül kettőt, a taraczkokat az éjjel hozassák ki a tanácsház elé, a négy mázsa puskaporral és szükséges lovakkal együtt.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 240. l.

... Végeztetett, hogy az ágyusokat a tizedesek hivják össze, a polgárok minden fertályból szálljanak ki, s fejök és jószágok elvesztése terhe alatt mindenkinek hagyják meg, hogy magát senki elrejteni ne merje, de korán jó reggel menjenek a tanácsház elé, mindenféle hadi szerrel és puskával felkészülve, a kik közül a senatorok 200-at válaszszanak ki s ő felsége akaratja szerint inditsák el minél hamarább és gyorsabban a senatorok a kapitányokkal. E választás az 1566. márcz. 10.—17-ki tordai országgyülés végzésén alapul, melyben a királyi felség azon tapasztalatát fejezvén ki az országgyülés előtt, hogy a városok által választott darabontok haszontalanok voltak: meghatároztatott, hogy mikor ő felsége személyesen hadban leszen, a városi urak válogassanak a közöttük lakók közül olyakat, kik a puskához jól tudjanak s puskájok és szablyáik jók legyenek. Fizetésöket pedig pénzül adják ő felsége kezére ....[1]) Kolozsvár polgárai részt vettek a királyi sergek ez évi szerencsés harczi tetteiben. ... A városnak negyedekre felosztása, tizedesi és kapitányi intézménye tehát szép és egészséges alkotása volt a régi századoknak, lelkesitő emlékei egy küzdelmek és dicsőség közt eltelt multnak, mire büszkén gondolhat a mai nemzedék, s azt fejleszteni, a korhoz idomitva fentartani az ősök emléke iránti tisztelet és magyar nemzeti érdek követeli.

A negyedik — 1565. jan. 22.—29. — kolozsvári országgyülést a törvények magyar szövegezése s a király irányában a hűség és ragaszkodás fölemelő tényeinek nyilvánulása teszi fontossá. „Megértettük — igy szólnak a kk. és rr. — felséged előadásából, hogy a német fejedelem haddal készül felséged és birodalma ellen. Akarjuk, hogy felségednek oly hadi népe legyen, ki ne egy-két hónapig, de mindaddig együtt legyen, mig a szükség kivánja. Mi sem fejünket, sem vérünk hullását nem kiméljük a felséged életeért s hazánk megmaradásáért.“ [2]) Ime a kormánynak s törvényhozásnak a király és haza egyesült érdeke védelmében való hazafias egyesülése! . . A nemzeti nyelv a latinság sok százados békóiból végképen itt szabadult föl. Magyar király alatt foglalta el a magyar nyelv a törvényhozásban egyedül őt megillető

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 301. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 286. l.

helyét, s folyvást terjedve, áldást terjesztőleg tartotta meg másfél évszázadon át. Kolozsváratt történt e nagy fordulat, része van annak igaz nemzeti örömében.

Ily elszántsággal fogadta a háboru hirét az ország a Kolozs-Monostoron octob. 8. tartott tábori országgyülésen is. A fölkelést és fegyveres védelmet elrendelte, költségét megszavazta, a királynak a szultán látogatására menési szándékáról örömmel értesült, s kérte, hogy vele a jó egyetértést tartsa fenn. Hol és mint legyen egybejövetelök? Kiket vigyen magával? Kit nevezzen a haza békéje fölött addig őrködő hadsereg élére? Ki legyen helytartója — a király elhatározására hagyta, a ki ismeri őket, s tudja, kibe helyezze bizalmát? Ez országgyülésről még megjegyzem, hogy az a vármegyei nemesség gyülhelyévé Kolozsvárt jelölte ki. [1])

A történelem kiváló figyelmére méltó Kolozsvár politikai életében a közhatalom és polgári jogok 1568. gyökeres reformja. A város magyar és szász eredetü polgárai között 1458. óta titkos és nyilt küzdelem volt annak egyenjogu megosztásáért, a mit most II. János király a fejedelmi táblán ítélettel döntött el, s azt mindkét felet kötelezőleg kiváltság alakjában kiadta; lényegét egy kevesebbé ismert másik művemből átveszem. [2])

„A város magyar és szász polgárai között gyakran megújuló régi egyenetlenség és surlódás volt, a mit most a hitújitási eszmék és viták kitörésig fokoztak. Az előbbiek nevében *Nyirő Kálmán, Szegedy György*, jegyző, *Ferenczi Antal* és *Péchy Mátyás* kolozsvári polgárok érzékenyen panaszolva adták elő: hogy a szászok a közöttük 1458. óta fennálló egyesség [*Unio*] és egyenlő jogbirtoklás megszegésével, a kolozsvári plebánusválasztás és nagy templom használása jogát egyedül élvezik s a város egyéb ügyei intézésében is több jogot követelnek: a király az ügyet tanácsosai és az ország főrendei törvényszéki ülésében parancsolta elhatároztatni. Kihallgatta mindkét fél képviselőit; a magyarok követelték, hogy a régi magyar királyoktól nyert kiváltságok s jelesen a Szilágyi Mihály erdélyi kormányzótól 1458. jan. 31. nyert s Mátyás király által 1468. jan. 18. megerősitett szabadságlevél s azon alapuló

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 293—295. ll.

[2]) *Dávid F. Emléke.* sat. I. Rész. 115—117. ll.

egyességök értelmében nekik a nagyobb templom használatára, plebánusválasztásra, száz-férfiak, biró, esküdt polgárok, iskolaigazgatók, kórházfelügyelők, egyházfiak választására, kapuk őrzésére, a közjövedelmek kezelésére, szóval: minden városi ügyek intézésére szász polgártársaikkal egyenlő jog adassék, illetőleg az őket kiváltságilag megillető jog adassék vissza, régi egyességök újitassék meg. A szászok részéről: *Goldschmied Adorján, Herczeg Antal, Kappa Antal* és *Heltai Gáspár* szintén négyen voltak jelen, előadták, hogy mind a plebánusválasztásban, mind a nagy templom használatában időmulás állott be, mindkettő birtokában eleitől fogva csak a szászok voltak, s ámbár a katholikus vallás idejében régen is, midőn misehallgatás, keresztelés, házasok összekötése s halottak temetése alkalmával a magyaroknak a főtemplom használására a szászokkal egyenlő joga volt, soha magyar prédikáczio nem tartatott, magyar plebánus nem volt; ha magyar polgártársaik az ellenkezőt bebizonyitják, készek engedni; ha nem, ők képesek állitásukat bizonyitni . . . A kir. törvényszék a felek előadását és bizonyitásait, Zsigmond király 1406. évi kiváltságát és más idézett adományleveleket birói vizsgálat és megfontolás alá vevén, ugy találta: hogy azok mind a plebánus választásnál, mind a nagy templom használásában Kolozsvár polgárai egyetemének — tekintet nélkül arra, magyarok-e vagy szászok — teljes egységét, a közjavak birtoklásában és közügyek intézésében jogegyenlőségét foglalják magukban és biztositják; meghatározta tehát, hogy a kolozsvári plebánusságot életében birja Dávid Ferencz a szász nemzet részéről, a ki ha meghal, vagy lemond, a két nemzet közösen válaszszon magyar plebánust, s igy váltakozzanak minden időben. Az iskolában is ha az igazgató [*rector*] magyar, a segédigazgató [*lector*] legyen szász, mindkettő tudós férfi, a kik az ifjuságot alaposan oktatni tudják; a nagy templomhoz mindkét félnek legyen egyenlő joga: a melyik évben a város birája magyar, birják egészen a magyarok s minden templomi isteni tiszteletöket és a prédikácziokat benne szabadon tartsák, a szászok ez évben magukat attól távol tartván, használják a kisebb templomot; mikor pedig szász a város birája, akkor használják csak ők s a magyarok a kisebbet; mert meg nem engedhető, hogy akár az egyik, akár a másik jogot, mely Kolozsvár összes polgárainak adatott, a község nevében csak egyik fél birtokolja, különben is vératyafiak s ugyan-

azon erkölcsi testület tagjai közt időmulás nem lehetvén, s a királyi adománylevélben sem levén kifejezve, hogy a fenforgó jogok és birtokok a város akár kizárólag szász, akár magyar polgárainak adományoztatott volna. A városi ügyek igazgatását illetőleg, az 1458. adott adománylevél bővebb kifejtéséül a kir. törvényszék azt itélte: hogy jövőben a száz-férfiak közül 50-t kizárólag magyarokból a magyar, 50-t kizárólag szászokból a szász polgárság válaszszon, az 50 magyarból azután választassék 6 magyar, az 50 szászból 6 szász esküdt polgár; ezen két választás után a két nemzet közakarattal válaszsza meg és állítsa hivatalába a birót, egy évben magyart, másban szászt, felváltólag; egyházfi is közválasztás útján egyenlő hatáskörrel legyen kettő, magyar és szász, kik a templomi jövedelmeket egyetértve vegyék be és adják ki, minden évben számot adván róla. A szegények városi kórházában a felügyelő az összes polgárok közakaratával választassék egyik évben magyar, másikban szász; a szegények nemzetiségökre való tekintet nélkül egyformán fogadtassanak be, a kórház jövedelméről is külön számadás tétetvén minden évben. Háboru idején a szász polgárok egyenlő számban álljanak zászló alá, ha zsoldosokat állitnak, felét fogadják a magyarok, felét a szászok; a várkapukhoz készittessék két kulcs, egyik álljon a magyarok, másik a szászok által választott egyénél, kiknek egymás tudása nélkül a kapukat kinyitni nem lesz szabad; a városi adók, rovatalok és gyüjtések [*collecta*] szedésére négy magyar és négy szász polgárnak közakarattal választása s azok által kezeltetése is kimondatott az itéletben; a polgári és bünügyekben első hatóságnak a város fő- és királybirája, másodiknak a 12 városi esküdt, harmadiknak a királyi udvar állapitatott meg .... A ki ez itélet ellen egészben vagy annak valamely pontja ellen vét — ez a megkötő befejezés — büntetésül becsülete, szabadságlevele, kereseti joga és a kereset tárgyának elvesztése szabatott ki.“ [1]) Az itélet jun. 1-én, a kiváltság 8-kán kelt s 13-án hirdettetett ki a kir. palotában, a fejedelem, a törvényszék elnöke és birái, nagy számu nemesség s mindenféle nemzetek jelenlétében ... Igy osztotta meg Cháky Mihály — mondja egy egykoru szász koriró — nekünk szegény németeknek minden szabadságainkat, többet adva a magyaroknak, mint a

[1]) Oklevélt. XLI. sz. Lásd: *Dávid F. Emléke.* 1879. I. rész. 115—17. ll.

mennyit panaszlevelökben kivántak, szabadságlevelünket megsemmisitette és eldobta, a mi személyünkben a német nemzet ellen vele született gyülölségét igy mutatta meg, mérges dühét kielégitve . . . Égnek örök Istene! te igazságos bíró! — ily ingerülten végzi tényelsorolását — boszuld meg ezt a veszedelmes emberen és társain s mérges nemzetségén! . . .“ [1])

A történelemben okszerüség van. A birósági itélet szükségesvoltát s a közszellemben gyökerezését igazolja az, hogy a király helybenhagyta, hogy az százados viszályt szüntetett meg, a város jövőjének irányt és szilárd alapot, a belviszonyok fejlődésének s új alakulásoknak keretet adott.... Kiegészitésül még egy-két tudást érdemlő részletet megemlitek. A szász korrajziró Heltai Gáspárt nevezte meg részükről, mint egyházi férfit, az itélet Dávid Ferenczet említi; azért-e, mert püspök volt? vagy a Luthert követő kolozsvári szászokkal tudatni akarták, hogy e küldetés őt illette volna? oka nem tudható. Ottléte tény, s tán az ő befolyása érvényesült a magyarok és unitáriusok javára, a ki a király határtalan kegyét s Cháky teljes bizalmát birta . . . András szász predikátor azon nyilatkozata, hogy magyar plebánus választása által rendes és illő nem lenne az istentisztelet, a magyarokat szerfelett érzékenyen érintette, a mit azok a bíróság előtt sikerrel hoztak fel ügyök támogatásra. [2]) Becses azon tény földidézése is, hogy a magyarok már 1526-ban zaj között Tordai Jánost magyar iskolamesternek választották, a ki Gyula-Fejérváratt kanonokká levén: Károlyi Sebestyént állitotta a maga helyére, a ki e történet idejében szászvárosi plebánus volt. [3]) A szászok azon ellenvetésére, hogy a nagy szentegyház falán faragott kőre volt bevésve : TEMPLUM SAXONUM, de a magyarok éjjel titkon kivágatták — ezek azt felelték, hogy az MATTHIAS név volt. [4]) A szászok még fennlevő betükre hivatkoztak [5]), melyek mellettök bizonyitnak; a magyarok hallgatással mellőzték, pedig azon korban a *szentegyház* kifejezésére használt szó aligha nem az ECCLESIA volt. A kétely az eddig ismeretes

---

[1]) *Deutsche Fundgruben d. Geschichte Siebenbürgens.* Graf Jos. Kemény, 1839. I. köt. 91—149. ll.

[2]) *Deutsche Fundgruben* sat. 99. l.

[3]) *Deutsche Fundgruben* sat. 132. l.

[4]) *Deutsche Fundgruben* sat. 132. l.

[5]) X. O. N. M. 145. l.

adatok alapján el nem oszlatható. A szászok mint sérelmes tényt hozták fel, hogy magyar polgártársaik az Unio és szász kiváltságok ellenére iratták fel nagy betükkel a mindig KÖZÉP KAPU-nak nevezett főbástyára: SCYTHA KAPU. [1]) Ezek, hihetően sejtve a történendőket, nem tettek rá észrevételt . . . Igy végződött a százados nemzetiségi küzdelem . . .

Mély hatást tett ez Kolozsváratt a társadalomra, s intézményeit és a közszellemet csaknem újra alakitotta. A szászok egy részét bántotta, de a magyarok előtt mintha új világ tárult volna fel bátor és nagy célokkal, fokozott erélyt s közlelkesedést keltve föl. A hit- és lelkiismeretszabadság hatalmas lökést s erős lendületet nyert. Gyula-Fejérváratt márcz. 8. kezdődött, tiz napig folyt és teljes diadallal végződött ama nagy hitvita, a minek lefolyását a sajtó szétvitte mindenfelé. Most a város összes belügye új rendezés alá jött. A hagyomány szerint e sok, egyszerre jött szerencsés esemény behatása alatt tért a város az unitárius hitre. Dávid hitvitáiban s János [Zsigmond] választott király ez itéletében le volt téve azon alap, melyen Kolozsvár idővel megmagyarosodjék, s mint miveltségben és vagyonossága által hatalmas municipium, a magyar királyság erős védőjévé, a nyugati miveltségnek keletfelé közvetitőjévé izmosodhassék.

Az *igazságszolgáltatás* szabályozására két fontos intézkedés történt: a perek átbocsátása s az adósságok ügyében. Azon rosz szokást vették fel t. i. némelyek, hogy midőn perök a kolozsvári biró előtt lefolyt s előbb a városi, onnan a fejedelmi törvényszék elé fölebbezték, az átbocsátó levél elkészülte előtt kir. parancscsal a felség elé vitték. De ez Kolozsvár régi szokása és a törvényes gyakorlat ellen volt; a király tehát a város kérésére megengedte, hogy jövőben a peres felek addig az itéletből párt ne vehessenek, s azt a felsőbb bíróság és ő felsége itélőszéke elé ne fölebbezhessék, mig az első bíróságok az átbocsátó levelet [*Transmissio*] el nem készitik és ki nem adják. Ha pedig a vesztes és fölebbező fél azt határozott idő alatt ki nem veszi, s perét felsőbb bíróság előtt vagy a fejedelmi törvényszéken nem folytatja, hanem hallgatással mellőzi a másik fél kárára, a sértett fél a magáét vegye ki s zárt alakban és pecsételve terjeszsze felsőbb helyre, a hol neki

[1]) *Ugyanott.* 131. l.

az igazság ki fog szolgáltatni. [1]) Az adósságos ügyekben azon panaszt adták a király elé Fodor István és Filstich Lőrincz, Kolozsvár esküdt polgárai, hogy sokan vannak közöttük, kik szükségök idején másoktól nagy igérettel pénzt vesznek föl, s mikor fizetniök kell, nem kész pénzzel, de haszonvehetlen s hányt-vetett tárgyak becsü alá bocsátásával akarnak eleget tenni, a mi által hitelezőiknek nagy kárt tesznek. Ennek kikerülése végett közakarattal oly helyhatósági rendszabályt hoztak, hogy az adós esküdjék meg, hogy nincs készpénze s arany- ezüstnemüje, a mivel fizethessen; a mikor — az ő és neje használatban levő ruhái kivételével — egyéb házi jobb-jobb portékái és borai, ha ezek nem elegendők, mezei örökségök: majorságföldek, szöllők s hasonlók a hitelezők részére becsültessenek meg, s csak azután jöjjön a sor házára és ünnepi ruháira, s ekkor ezek is jöjjenek becsü alá. Ha ezek sem elegendők, az adós személyét is legyen szabad megfogatni s egy évig és három napig börtönben tartani, azután elbocsátni. Ha a hitelező később az adós valamely vagyonának jó nyomára, ez is becsültessék meg s tartozása kifizetésére fordittassék. Kérték a királyt, hogy e szabályokat erősitse meg, a ki őket kegyelemmel hallgatta ki s az előterjesztett helyhatósági szabályt 1560. márcz. 30. kelt kir. levelével megerősitvén: Kolozsvár polgárai s utódaik és örököseik közt örök joggal és kiváltságképen használandólag kiadatta. [2])

A városi közönségnek is van a perfolytatást illető két végzése. 1569. jan. 19-n azon inditó oknál fogva, mivel a város értesült, hogy az ügyvédek a perlekedő felektől a kellőnél több fizetést vesznek, meghatározta, hogy egy kérvényért 5 pénznél többet ne vehessenek. Másik a széktörési vétség, melyre nézve ugyanakkor azt végezték, hogy ezért a biró csak 1 frtot vehessen, melynek két része övé, 3-da azé, a ki ellen a vétkes a sértő szót használta.

Az igazságszolgáltatás ezen gyakorlati intézkedései közé egy tragikus epizód vegyült, mely a várost törvényei és erkölcsei szigoráról, a királyt népe szeretetéről s iránta való kegyelmességéről teszi emlékezetessé. Kolozsvárnak — a mint helyén eléadtam — régi kiváltságaiban gyökerező pallós-joga [*jus gladii*] volt. 1537-ki helyhatósági szabályai egy esetben szintén fővesztést

[1]) Oklevélt. XXXIV. sz.
[2]) Oklevélt. XXVIII. sz.

szabnak a bünösre. Czéhszabályokban is van ily büntetési jog adva a czéhmestereknek. Szokás s vele századokig élés erősitette meg e jogot. A biró és esküdtek első, a városi törvényszék másodbiróságilag itéletet hozott a vádlott fölött, s ha vagy nem fölebbezett, vagy az itélet „meg nem jelenési“ jogczimen [*per non venit*] hozatott, azt végre is hajtották. Ez történt Brassai János nemessel, a kit Berzethe Mihály a száz-férfiak 1568. aug. 28-ki közgyülésében bepanaszolt, hogy háza előtt az ő jogai sérelmével és kárára kőfalat emeltetett, és sem a város tiltó pecsétének, sem a törvényszék itéletének nem engedelmeskedett. A száz-férfiak fölkérték a birót, hogy az ily vakmerők és nyakasok ellen polgártársaikat védje, s ha szükség kivánja, orvoslása iránt a királynál járjon közbe. Ha pedig nyakasságból a törvényszék előtt nem jelenik meg, hozzon a bűnösre „meg nem jelenés“ jogczimén itéletet .... Ugy lett. Vádlott nem jelent meg, de a birót és tanácsosokat, különbféle bünökkel vádolta s bebizonyitásukat igérte. A száz-férfiak meghallgatták a birót és tanácsosokat, azok büntelenéknek érezvén magukat, a száz-férfiak előtt igazolták azt; ezek azon évi octob. 14-ki gyülésökben azt végezték, hogy készüljenek védelemre, s ha a per olyan irányt vesz, hogy a város szabadságait veszélyezteti, tudassák velök, ők a segélyt nem vonják meg. A jegyzőkönyvekből, csonka voltuk miatt, nem lehet megtudni sem a Brassai vádjait, sem az innen keletkezett per kimenetelét.

Ugy látszik, a tanácsnak a véletlen segélyére jött, egyszerre menekült meg a vádaktól és vádlótól. Brassai ellen ugyanis paráznaságért keresetet inditottak, a tanács mint bíróság, halálra itélvén: a szükséges formák megtartása nélkül, elhirtelenkedve, kivégeztette. A hir rémületet keltett a városban, s Brassai ismerői és barátai, rosztól tartva, elmenekültek; de a büntető igazság s a király figyelmét az esetre fölhivták. Brassai a király előtt kedvességben volt, egyebek közt azért, hogy 1562. mint meghatalmazottja Bécsben Miksa császárnál járt.[1]) A fiskus tehát az ügyet fölebbezte a fejedelmi táblára s ott az megvizsgáltatván: „Kolozsvár város főbirája, Filstich Lőrincz, királybirája, Nyirő Kálmán és hét tanácsosa: Kappa Antal, Ferenczi Antal, Thymár Gergely, Igyárthó Benedek, Székel Lőrincz, Kakas András és Literáti Szegedy Gergely,

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 154—156. l.

nagyobb hatalmasságon fejök és őket külön illető minden javaik elvesztésére, lefoglalására, s mig az illetők által kiváltatnak, zállog czimen a fiskus kezén tartására itéltettek, azért, hogy kolozsvári nemes Brassai Jánost, a király szolgáját [*servum regium*] egy, férjétől elvált egyénnel paráznaságon érvén, a város fejét vétette s javait prédára hányta. Az itélet inditó okai ezek voltak: Brassai senkin erőszakot nem tett, nem érték tetten, sőt ha tetten érték volna is, elvált személylyel vétkezett, tehát nem fővesztésre, hanem verésre kellett volna itélni és a városból kikergetni; és a mi nagyobb, nyilván tudva volt, hogy ő a király szolgája, s ügyéről ő felségét értesitni kell vala; sőt végre, ha helyesen is történt volna az ő lefejeztetése, még akkor is meg kellett volna tartani az ország ama régi szokását, mely azt tartja, hogy a halálra itéltnek a kivégezésre, az itélet keltétől fogva 3 napot kell adni. A miből az következik, hogy a nevezett birák és esküdt polgárok Brassai Jánost kihallgatatlanul és a törvény rendes folyamata megtartásán kivül itélték halálra s. a. t.“ [1])

Az ügy tehát a király elé jutott. Első tekintetre látszott, hogy a várost büntetés fogja érni. Oly férfiak, kik Kolozsvár iránt mély vonzalommal voltak s a király bizalmát birták, az ügy békés kiegyenlitését és a per elbékélését tanácsolták. Brassai halála miatt 23-an vallottak nagy kárt, köztük Wesselényi itélőmester, Szekeres Jakab, Nyirő Kálmán főbiró s. a. t. Hosszas huzás-halasztás után Cháky, a kancellár, s Békes Gáspár, a király főkomornyika sürgető, hathatós és meggyőző kéréseire, a felek közötti kiegyezés létre jött, a kártérités neme, aránya, módozata pontokba foglalva, helybenhagyás és megerősités végett a király elébe terjesztetett.

„Megértette — igy ir a király 1570. nov. 26. — Kappa Antal és Ferenczi Antal kolozsvári híveinek, maguk és Kakas András kir. kamaraispán s Szegedy György kir. törvényszéki itélőbiró, ugyszintén Nyirő Kálmán fő-, Filstich Lőrincz királybiró, Székely Lőrincz, Eppel Péter, Helter György és Igyártó Benedek kolozsvári polgárok nevében tett azon előterjesztését, hogy Kolozsvár közönsége Brassai János nemesnek törvénytelen és idő előtti

[1]) Költ 1569. Gyula-Fejérváratt a szent Györgynapi nyolczados törvényszék utolsó napján. Kiadta Szygethy Pál fejedelmi itélőmester. *Városi levéltár.* Fasc. II. 18. sz.

megöletéseért nyert kir. kegyelem után kegyessége és atyafiui szeretete bizonyitékait a számkivetésben élő polgárok iránt abban nyilvánitotta, hogy nyomoraik és iszonyu káruk enyhitésére a városban levő két malom, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle jobbágy falvak jövedelmét és haszonvételeit, s a város eladott erdeje árából 500 frtot, öt évi idő tartamra rendelt kifizettetni; ezenkivül azon 665 frtot, melyet az emlitett számkivetésben élők különböző czélu ajándékokra költöttek, szintén megtéritni igérték, a mint mindezek a város közgyülési j. könyvében meg vannak irva. A király a városnak a nevezettek irányában való ezen kedvezését s lelkök tisztaságának ezen bizonyitékát helyeselte, méltányolta s kegyelmesen erejében hagyta, sőt ha az atyafiui szeretetnek még nagyobb jeleit is adták volna, azt sem fogadta volna kedvezőtlenül. Szigoruan megparancsolta azért, hogy az érintett számüzetésben levő polgárokat az irányukban nyilvánitott kedvezésekben a kikötött öt év alatt sértetlenül megtartani, sőt hozzájok napról-napra a szeretet és jóság több-több jelét kimutatni ismerjék tartozásuknak, hogy kölcsönös szeretetben élve, mind a kir. felségnek hasznosabban szolgálhassanak, mind a város javát czélszerübben előmozdithassák.“ [1])

Mikor ezt a száz-férfiak előtt felolvasták, Cháky az 5 év helyett 6 évet hozott javaslatba; de a közgyülés megmaradt a kir. megerősitő irat mellett. „Értik ő kegyelmek Cháky uram leveléből — mondák — hogy ő Nagysága jó kedvvel vette a 23 káros segitségére tett igéretet, s hogy mégis arra törekedik, hogy a hatodik év is ahoz adassék. A mit elébb irásban, most is szóval azont felelik ő kegyelmek. A Cháky uram törekedését becsülik másokéval egyetemben. Amit a városéból megmivelhettek, örömest mivelték, megadták, meg is maradnak benne. Kérik ő kegyelmeket, vegyék jó és elég néven. A száz uraimnak ugy tetszik, hogy azzal káros uraim megelégedhetnek . . . .“

A kor erkölcsei jellemzéseül megemlitem, hogy a városnak a fejedelem kegyelme kieszközléséért mind a közbenjáró udvari főemberek, mind az ott élő birák részére tetemes áldozatokat kellett hozni. Az 1570-ik évi sáfár polgárok számadásában e czélra tett következő kiadások fordulnak elé: „Békes Gáspárnak Brassai

---

[1]) Oklevélt. XLIII. sz.

János haláláért az egyik sáfár polgár kiadott egy lóra való arany lánczért 15 frtot, a másik is hasonlóért 20 forintot [nincs megmondva, kinek?]; ugyanazon okból Békésnek a harmadik sáfár polgár egy arany lánczért 25 frtot; Brassai haláláért Cháky Mihálynak egy ajándék kupáért 25 forint 19 p., másik kupáért [kinek? nincs megmondva] 20 for. 85 p., megint másért 13 for. 50 p. Keresztszegi Jánosnak a Br. haláláért két sáfár polgár 7 for. Szent-Lászlói Gergelynek 7 for., másoknak ugyan azért új évben 10 for., a másik sáfár más ajándékokért 66 frtot; kupák és más ajándékok vásárlására Brassai haláláért kiadott a város 211 for. 44 pénzt . . . .“ Egy későbbi, 1570. kis-karácson előtti pénteken készült számvetés szerint: „még Vohlfard Istvánnak adós maradt a város egy kupa árában 82 frttal, Eöthves Orbánnak egy másik árában, mit a királynak adtak a dézma végett, 46 frttal . . . .“

Nem tudom, ha az elégtételt akkor kielégitőnek találta-e a társadalom, ma nem az; s a kegyelem ára nagy és a kormányférfiak önzésére mutat.

Följegyzem emlékezetül a város *Felek* faluját illető, 1569-ben ápril 23. közgyülési végzést, melyben a száz-férfiak azok régi törvényes rendtartásának az eddigi állapotban maradását megengedték, de ugy, hogy a biró maga elébe hivassa a kenézt, és neki meghagyja, hogy a kolozsvári embernek nappal tegyen törvényt, nem estve, sem éjjel, és ne halogassa, hanem 3-dnapra a törvényt és igazságot szolgáltassa ki.

A *föld- és házbirtok állandósága* s a polgárság vezérbefolyásának biztositása érdekében fontos kiváltságokat adott a király s hasonló végzéseket hozott a közgyülés. Viczei Péter és Filstich Lőrincz esküdt polgárok maguk és a többi polgárság nevében előadták a király előtt: hogy ők érett megfontolás után, a polgártársaik között házak és örökségek eladása alkalmával keletkezhető zavarok és egyenetlenségek eltávoztatása végett, a közjó és város békéje érdekében azon végzést hozták, hogy a házak, szöllők és más örökségek eladása vasárnapokon a templombeli szent beszédek után a főpiaczon hirdettessék ki, hogy az eladás az örökösök, atyafiak és testvérek kárával titkon meg ne történhessék, hanem azoknak, kiknek hozzá joguk van, vagy azt megváltani akarnák, a városban lakók 15 napi, a távol levők egy évi s 3 napi határidőn belől, külországokban levők — ki-

vévén a kir. adományokat — 12 évig jogukat érvényesithessék, a minek eltelése után, ha bármi okból fel nem szólalnak, örökségöktől végkép essenek el, a vevők pedig lépjenek a birtok teljes jogélvezetébe. Ennek megerősitését kérvén: minthogy e helyhatósági végzés a közjó és polgári béke fentartására irányul, a király Tordán 1561. ápr. 3. kelt levelében elfogadta, helyben hagyta s örök jog gyanánt kiadatta.[1]) 1561. május 3. a közgyülés meghatározta, hogy senki nemesnek házat zállogba ne adjon feje és javai elvesztése büntetése alatt. 1562. jun. 28. és octob. 16. a közgyülés azt végezte, hogy a biró egy esküdt polgárral menjen el a királyhoz, s adják elé: mily szolgálatokat tett a város atyjának, anyjának és a felségnek magának is; kérjék, hogy a várost régi szent királyoktól nyert szabadságaiban tartsa meg; ha nem nyerik meg, hogy az ő felsége adománya is megmaradjon, meghatározták, hogy a Kendy Ferencz házát, a mit Szalánczy Jánosnak és Gyulay Mihálynak adott, megbecsültetvén, visszaváltják a város számára, mert tartnak tőle, hogy ha közéjök nemesek telepednek, háboruság és zendülés támad közöttük. A király határozása soká késett; végre 1564. márcz. 27. kiadta s a város a szóban levő házat, kertet és szöllőt visszakapta s megbecsültetvén, eladatni határozta.

A birtok helyes használatára is czélszerü intézkedéseket tettek. Igen nagy részt foglalván el a város földéből a szöllő: 1561. febr. 30. meghatározták, hogy új szöllőt ültetni szabad ne legyen, az eddig ültetetteket is a biró tépesse ki. 1562. octob. 16-ikán a *Békáspatak* nevü helyen szöllő ültetését szigoruan megtiltották. A mező termése védelmére 1562. jan. 12. a száz-férfiak kérték a birót, hogy minden városnegyed barmait és nyáját általuk választandó, kezességet adó pásztorok által őriztesse, kiket a kapitányok rendeljenek ki s hagyja meg nekik, hogy Miklós püspök ünnepeig künn legeltessék. Hogy a legelő meg ne szüküljön, 1561. ápril 7. a közgyülés meghatározta, hogy a szabad legelő helyeken senki ne vethessen, se kertet ne csináljon, másoknak, a kiknek marhájok van, boszantására és alkalmatlanságára; ha mégis tenne, a vetéseket és kerteket a város csordájával tapostassák el és rontsák le. A közhelyek megtartása végett 1562. márcz. 13. végezték, hogy a város elfoglalt helyeit négy községi kiküldött lássa

[1]) Oklevélt. XXXVI. sz.

meg, s a kik önfejüleg foglaltak, vétessék vissza vagy árát velök fizettessék meg. Aug. 29. ismét végezték, hogy midőn a város határjárásra megy ki, harangozással adassék a polgároknak tudtára. 1564. az erdők őrizésére Felekről két oláh erdőpásztort fogadtak 15 frt bér mellett. 1561. aug. 31. a közgyülés értesülvén, hogy a szöllőkben a disznók sok kárt tesznek, végezték, hogy ha be nem hajthatják, lőjjék le, de lőni csak a pásztoroknak szabad. A biró kiáltassa meg azt is, hogy a czellengő disznókat a város piaczán, utczáin és a szöllőkben bárki lelőheti, mint a kertekben és kertek között találtakat is megölheti.

Volt Kolozsvárnak Szucság határán erdeje s az ottani kőbányákhoz kijáró útja Monostor és Bács határán át, mit e községek elzártak. A biró és esküdt polgárok panaszoltak a király előtt s kérték, hogy ez útat nyittassa ki. Ez 1564. márcz. 6. Kolozsvármegye főispánjának és két társának megparancsolta, hogy menjenek ki a hely szinére, hivassák meg a fejedelem k.-monostori tisztét, Valkay Györgyöt — kit a megjelenésre egyidejüleg a fejedelem is útasitott — hogy velök menjen el a Monostor és Bács közötti azon helyre, a mit a kolozsváriak kijelölnek, gondosan vizsgálják meg, s ha azon út megnyitása a fejed. és azon községek jobbágyaira nézve nem káros, nyissák meg, a kolozsváriaknak erdőjükhöz adjanak átjárási helyet, s a kijelölésről tegyenek jelentést. A főispán és társai Monostorról és Bácsból tanukat vevén maguk mellé, kimentek a Bács és Monostor közötti *kenderföld* nevü helyre, mely a bácsi rét és monostori *agyagos elve* nevü szántóföld közt van, t. i. azon mezei szekérúthoz, melyen a kolozsváriak a szucsági erdőre és kőbányához szoktak menni — a mit ezek nekik megmutattak — s miután azt szorgalmatosan megvizsgálván, ugy találták, hogy az út a felségnek és jobbágyainak kárára nincs, a szekér-ruddal [*temo*], melyet a nép *fachya* fa [1]) néven nevez, részint két, részint három rúdat mértek ki és határoztak meg, a hely szükebb vagy bővebb volta szerint, s ott a kolozsváriaknak a régi út nyomán, a *Hója* hegy északi aljától kezdve a kolozsvári határszélig és határjegyekig, a szucsági erdőre és kőbányára bátorságos útat és átjárást nyitottak, adtak és engedtek, s ez útmegnyitást és kihatárolást, a mint minden ellenmondás nélkül

[1]) E szó értelme előttem ismeretlen.

végbevitték, a fejedelemnek azon évi márcz. 8. híven megirták. [1]) A király jóváhagyása megörökösitette a kolozsváriakat a szucsági erdőkbe és kőbányákhoz vivő mezei úthoz való régi joguk birtoklásában.

Az *iparügyben* számos védő és buzditó intézkedés történt. A négy legnagyobb és értelmes mesterekben bővölkedő czéh: *a mészáros, szőcs, ötvös és szabó czéh* saját iparága égész körére kiterjedő korszerü reformszabályokat alkotott. Az elsőnek 1559. nov. 26. a mesterek kérésére maga a király adott ki némely szabályzati alapelveket, melyeket 1861. jun. a biró és esküdt polgárok szükségeiknek teljesen megfelelő czéhszabályokká alkottak s a város nagyobb pecsétével megerősitve adták ki. Nyolcz évvel később a czéhbeli mészárosok és hentesek közötti viszonyt ismét a király saját és kancellára aláirása alatt kiadott kir. rendeletben szabályozta. A *mészáros, ötvös, kádár, kovács, szabó, szőcs* és *timár* czéhek kebelében a fejlődés és haladás más jelenségei is tüntek fel. E szabályok jellemzőbb részei, mint szintén az emlitett haladási jelenségek a történetiró és történelem barátai figyelmére egyaránt méltók.

Feltünő, hogy a király maga mily nagy mérvben terjesztette ki gondját Kolozsvár czéhügyeire, s még feltünőbb e gondoskodás iránya. A *Mészárosok* első szabályelveiben hangsulyozva van a társulatok kifogástalan összealkotása, azokban a rend és béke állandósága, a mi magához vonja az embereket, s a közjó, a mire törekedniök kell. Ezeknél fogva a király Kolozsvár czéhbeli mészárosai részére a következő czéhszabályokat engedte. „Aki Kolozsváratt mészáros mesterséget akar folytatni, szükség, hogy tisztességes szülőktől, törvényes házasságból születését hiteles levéllel igazolja, mert a tekergőféle emberek rendesen vadak s bánhatatlanok, életök s erkölcsük botrányt okoz; igazolja, hogy valamely becsületes mesternél 3 évet tanulásban töltött, magát engedelmesen viselte s a mesterségben dicséretes előmenetelt tett; beállásakor fizessen 6 frtot s tanuljon 3 évig; ha mesterjogot akar nyerni, folytasson becsületes, feddhetlen életet, a felett ha idegen, fizet 8 frtot, ha kolozsvári s odavaló mester lányát veszi el, ment lesz

[1]) Oklevélt. XXXIX. sz.

a fizetéstől; minden évi márcz. 5. válaszszanak atyamestert, hozzá társul 3 czéhmestert a czéh ügyei intézésére, kik márcz. 4-re a számadást készitsék el s adják be a választó gyülésnek; a mészárszékek felügyelésére válaszszanak két erélyes mestert, a kik ügyeljenek, hogy társaik beteg- és nyavalyás állatot ne vágjanak; a ki teszi, husa vétessék el s adassék *a városi iskolának és kórházaknak*, a czéhből is zárassék ki, s mestersége üzésétől örökre zárassék el; a ki valamely hivatalt el nem vállal, mestersége függesztessék fel; vásáron kivül mástól, mint városbelitől marhát ne vehessenek; a ki vesz, fizessen egy mázsa viaszat; a mester jogát gyakorolja állandóul, drágaság alkalmával sem szabad abba hagyni; a ki teszi, jobb években nem lesz joga hust vágni; kivágásra szánt marhákat a város erre rendelt közlegelőin tartani joguk van; de az ily marhát másnak eladni tilos; a marhavásárlás legyen sors szerint, igazságosan; a ki a másikot megcsalja, büntetése 60 pénz; czéhen kivüli mészárosnak a heti vásáron és a hét első napján kivül hust vágni tilos hétfőn déli 12 óráig; csütörtökön ellenben, mint hetivásár napján, ugy kolozsvárinak, mint idegennek egész nap; a mérés igaz fonttal legyen, a ki csal, mesterségét veszti s csak új fizetéssel szerezheti meg másodszor; a legények a vevők iránt viseljék magukat szerényen s okosan, szóljanak hozzájok egyenesen s illedelemmel, a ki durván felel 1 frtot fizet; a hus fontja árát a tanács és száz-férfiak szabják meg; a mészáros viseljen tiszta len előkötőt [*surtz*], a ki ellene tesz, büntetése 12. p.; az nem lesz tiltva, hogy mészárosok is élő barmot hajthassanak ki és adjanak el M. országon, de oly föltétellel, hogy Kolozsvár a legjobb minőségü husban meg ne szüküljön; a ki czéhgyülésbe nem megy, mesterjogát veszitse el két hétre; gyülésben viseljék magukat csöndesen; a ki a névsor olvasást fecsegésével zavarja, büntetése 12. p.; a gyülésben kiki üljön helyére, a ki felkél s az öregek asztalához menve, illetlen szókat szól, kezével hadonáz, büntetése 50. p.; a ki mestert vagy legényt megsért, egy talentum vagy mázsa viasz a büntetése; senki más husáruló kamarájáu erőszakot ne tegyen, oda át ne menjen, semmit el ne vigyen; a ki teszi, mesterségét veszitse el, mig azt újonnan megszerezheti; a mészárszékek éjjelre zárassanak jól be, a ki nem teszi, büntetése 60 p.; özvegyek átadhatják mesterségöket fioknak, vejöknek, unokájoknak, másnak nem; a kinek két mészárosságot tudó fia van, egyi-

ket legényül megtarthatja, a másik keressen más mesternél alkalmazást; a ki valamely mesternél inasi esztendőben van, 3 évig alapos ok nélkül el ne hagyhassa; a mely legény mesterségét elhanyagolja, tekereg, kártyázik, részegeskedik, s azután megnősül, fél évig ne vétessék be a mesterek közé; kártya és koczkajáték szigoruan tiltatik; a mely inas elbocsátásakor tekereg, annak a munka egy évig tiltassék meg; az inasok a mestert házi dolgaiban is segitsék, a ki nem teszi, egy évig szolgálatba ne fogadtassék; a mely mester inasa rendetlenségét fel nem jelenti, fizet 64 p.; az ifju mesterek, a kiknél a kulcs áll, ünnepen a templomban legyenek jókor jelen s a czéh oltárát szőnyegezzék fel, a ki elhanyagolja, büntetése 50 p.; a mely legény hűtlen, csaló, tolvaj, s valakinek családját kisebbiti, a czéhből zárassék ki s bizonyságlevél nélkül küldessék el; temetésen minden mester legyen jelen, kegyességét felebarátja iránt tanusitsa s a meghaltat tisztességgel eltemetni segitsen, a ki elmulasztja, büntetése 60 p.; a sirt az ifju mesterek ássák, s arra idejében jelenjenek meg, a ki betegség esetén kivül elmulasztja, büntetése 50 p.; mészárszékét minden szombaton mindenki mosassa és tisztittassa meg, csontot s hulladékot távolittasson el, a ki elmulasztja, bünt. 12 p.“ [1])

E czéhszabályok némely szabadelvü pontja két évig tartó viszályt idézett elő a városi hatóság és mészárosok között. A tanács kényszereszközökhöz nyult s a mészárszékeket 3 évre bezáratta. Ekkor a mészárosok magukba szállván, mesterségök folytatására készségöket nyilvánitották. A biró és száz-férfiak 1561. május 22 a szabályokon több lényeges módositást tevén, azon kijelentéssel adták ki, hogy a mely mészáros ezek előtt meg nem hajlik, mesterségét örökre elveszti. A módositások ezek voltak: „A mészárosoknak bárhol vásárolt, tartott és meghizlalt marhával sem titkon, sem nyilván, sem személyesen, sem másokkal társaságban kereskedni nem szabad; kimondatott, hogy egész éven át 12 mészárszékben kötelesek hiány és megszakadás nélkül hust vágni, s ha ezt helyes oknál fogva nem tehetik, legalább 8 székben mesterjoguk elvesztése büntetése alatt tartoznak vágni; mikor a fejedelem és ország nagyjai személyesen, vagy had-

[1]) Aláirva: Joannes Electus Rex m. pr. Oklevélt. XXVI. sz.

sereggel, vagy országgyülés tartása végett, jönek a városba, tartoznak marha- és más husról ugy gondoskdni, hogy fogyatkozás és panasz ne legyen; a büntetésekre nézve a módositott szabályok azt tartják, hogy azok $^1/_3$-a a biróé és mészárosoké, $^1/_3$-a a czéhé, $^1/_3$-a vásárbiráké; a beteg és igen sovány marhákat a felügyelők fizetés nélkül vegyék el, s a ki ilyet vág, büntetése 1 for.; Kolozsváron, valamint határán sokadalmon kivül másnak, mint czéhbelinek marhát venni nem szabad, kivéve a földmivelőknek szántásvetés végett; a kit rajta érnek, ha mészáros, marháját fizetés nélkül vegyék el, vágják ki a város számára; a mészárosok barmaikat a réteken és kaszálókon kivül bárhol legeltethetik . . . .“ Eddig a módositások, ezen túl a király által kiadott szabályok vannak beszőve, itt-ott némi változtatással. Ezek egyike: hogy a mely ifju a mészáros mesterséget meg akarja tanulni, 6 forintot fizet, azért, mert a középutcza felett levő bástyatornyot a czéhnek kell hadilag felszerelni s jó állapotban tartani, e felett a mészárszékre is sok a költség. A czéhmesterekre nézve azon megkülönböztetés, illetőleg módositás van téve, hogy a négy közül kettő legyen szász, kettő magyar, s az első, az atyamester legyen az, a ki leglelkesebb [*cordatior*], de felváltva egyik évben szász, másikban magyar. A hivatalt vállalni nem akarónak mesterjogától megfosztatását egy évre mérsékelték; a czéhtagok közt támadó ügyek, ha nem illetnek vért és becsületet, a czéh keblében elintézendők; a mészárszékek kiosztásánál a megüresültet az kapja, a ki akkor tanácsosi tisztet visel; a mester ha kitanult fia van, legényt ne tartson maga mellett; mester özvegy mesternével társaságba ne álljon, nőtlen czéhbe föl ne vétessék, mig menyasszonyát el nem vette; legényválasztáskor elsősége van a senatorságot viselt mesternek, azután 3 czéhmester társának s igy tovább, az özvegyekre legutoljára kerül sor; sokadalmakban az ifju mesterek legyenek tisztelettel az öregek iránt, különben büntetésök 60 p., ha elaggult mester legénye elszökik, erőteljesebb ifju társa legényét a czéhmesterek elvehetik és annak adhatják; az új mester bevétetésekor 50 p. áru áldomást adni köteles; czéhen kivülieknek [*hentallér*] csütörtökön és szombaton egész nap szabad árulni, idegeneknek csak délig; a ki mesterségéről lemond, többé föl ne vétessék; mikor a szükség és háborus idők kivánják, a biró parancsára a czéh mesterei sorban jelenjenek meg a torony védelmére, a ki igen nagy aggság vagy

betegség miatt nem teheti, maga helyett állitson mást, a ki hátra húzódik, bünt. 1 for. [1])

A czéhen kivüli mészárosok [*hentesek*] nevében Fekete Mihály és Csere Márton mészárosok 1568. folyamodtak a város birájához és tanácsához, előadván: hogy nekik Mátyás és Ulászló királyoktól engedélyök volt arra, hogy hetenként 3-szor u. m. hétfőn, csütörtökön, szombaton hust vághassanak, szerdán pedig a közszükségre marhát vehessenek; ez iránt közöttük és a mészáros czéh között nehány év előtt egyezkedés folyt, minek következtében a város nekik a nagy piaczon, a templom czinterme mellett husárulási helyül 13 alkalmas kamarát adott; kérték a királyt, hogy ezen egyességöket erősitse meg. Az egyesség közgyülésen volt, Viczei Antal biró, Baráth István kir. biró és több esküdt polgár és száz-férfi jelenlétében, melynek lényege ez: „A mészáros czéh a városi hatóság közbejöttével a külső mészárosoknak [*hentes*], mint a kik közöttük laknak s a közterheket hordozzák, megengedte, hogy régi királyoktól nyert, s a most uralkodó II. János királytól is megerősitett szabadságaik szerint hétfőn, csütörtökön és szombaton hust vághassanak és árulhassanak, szerdán a közérdekben, nem kereskedés végett az emberi életre szükséges bárminő marhát vehessenek, ugy, mint a czéhbeliek, és hogy a hust tisztábban tarthassák, nekik bizonyos kamarahelyeket jelöltek ki; de minthogy az a piaczot megszűkitette volna, a biró és tanács visszaadta nekik a templom czinterme mellett azon 13 kamarát, melyben eddig is árultak, adta használatra, mesterről-mesterre átmenési joggal, oly föltétellel, hogy a felséges fejedelemnek szolgálatára mindig készek legyenek.“ Az irt hentesek a tanács és esküdt polgárok ezen 1568. decz. 20. kelt engedélylevelét azon kéréssel adták be a felséghez, hogy azt elfogadva és megerősitve kiváltság alakjában adassa ki. A király minden pontjában helyeselvén és megerősitvén: nekik és utódaiknak kir. függőpecséttel hitelesitve kiadatta 1569. sept. 9. [2])

---

[1]) A tanács azt mondja a czéhszabályok előzményében: a mészárosok őseiktől hallották, hogy nekik is mint más czéheknek voltak szabályaik, de hihetően előljáróik gondatlansága miatt elvesztek. . . . . Ez a czéhszabály a város többféle szinü selyem zsinoron függő nagyobb pecsétével van megerősitve. Látható a czéh *leveles ládájában*.

[2]) Aláirva: Joannes, Electus Rex. m. pr. Michael Chaky Cancellar. m. pr. Oklevélt. XLII. sz.

A *Szőcsmesterek* a legények részére 1560. Wolf Demeter, Tótházi Miklós, Schäspurger [*igy*] Péter és Enyedi Gyárfás czéhmesterségökben 51 pontból álló czéhszabályt alkottak, melyet ők Rendelet-nek neveztek, melyek szerént a tiszteletes szőcs legények életöket rendeljék és erkölcseiket szabják Kolozsvár királyi városban. Kinyomatott magyarul és németül. [1]) Én a magyart az

[1]) A régi magyar irodalom oly fáradhatlan, mint szerencsés buvára *Szabó Károly* [*Régi Magyar Könyvtár* czimü, 1879. megjelent müve 40. lapján 42. sz. a. közölvén e magyar czéhszabály czímét, végén e megjegyzést teszi: „Egyetlen példány a *kolozsvári szőcs czéh ládájában*, az 1876. április 22. tüzvész alkalmával pusztult el."

E megjegyzés tárgya tény. Azonban én azelőtt 10—12 évvel, midőn a művemhez Kolozsvár összes czéhládáit és levéltárait másfél éven át tanulmányoztam s a czélomra tartozókat mindenikből ki- és leirtam; e magyar czéhszabályzatból is 1865. junius havában graphikailag hü másolatot vettem, és igy az, ha nem nyomtatásban is, de kéziratban megmaradt, s én a magyar ipartörténelem mivelőinek rendelkezésére bocsátom. [Látható Kolozsv. Tört. ezen II. kötetéhez tartozó Oklevélt. XXVII. sz. a.]

Sőt ugyanakkor a régi, kiterjedt s egykor hatalmas czéh gazdag *levéltára* összes czéhszabályai és kiváltságai jegyzékét is lemásolván: mint már ma testetlen romját és fájdalmas emlékét azon semmivé lett oklevél- és iratkincsnek, az 1753-ki *Inventarium* alapján ime közrebocsátom, hogy a magyar iparügy barátai legalább ennyi tudomással birjanak arról: *mi volt ott, s mi veszett el?*

A nemes szőcs czéh levelei s egyéb vagyona Inventariuma. Ao 1753.

a) Levelek.

1. *Várostól való.* Ao 1369. [magyarul is van belőle pár]. Én nem találtam volt meg 1865. jun. 10. [L. Kolozsv. Tört. I. k. Oklevélt. 62—63. ll.]
2. *Paria.* Ao 1381. Meg van a volt kir. kormányszék *levéltárában a czéhszabályok gyüjteményében.*
3. *Gabrielis Cardinalis.* Ao 1478. . . . Nincs róla jegyzésem.
4. *Várostól való.* 1479. [Közölve: Kolozsv. Tört. I. k. Oklevélt. 263—64. ll.]
5. *Paria.* Ao. 1500. [a volt kir. kormányszék *levéltárában* megvan]. 1865. nem volt meg a czéhnak.
6. *Káptalanból Pár.* Ao 1519. Ez egy 1513-belinek átirata. [Közölve: Kolozsv. Tört. I. k. Oklevélt. 327—28. ll.]
7. *Ferdinándé,* a szőcsök régi privilegiumának Transsumptuma. Ao. 1555. aug. 27. [Ebből van magyar is.] Én nem láttam; de máshonnan töredékem van belőle.
8. *Várostól való.* Ao. 1558. Meg van a volt kir. kormányszéki *levéltárban. Ugyanattól való.* Ao. 1558. pecsétes.

Oklevéltár-ban egészen közölvén: itt ismertetését fölöslegesnek látom. Ellenben megemlitem a királynak 1560. jun. 3. és 1568. jun. 2. Gyula-Fejérváratt kelt két kir. rendeletét, melyek elsőjé-

9. *II. János királytól.* Ao. 1560. Ezt most közlöm. Meg van a volt kir. korm. *levéltárban.*
10. *Ugyanattól* másolatban ugyanaz. Meg van a volt kir. korm. *levéltárban.*
11. *Ugyanattól.* Ao. 1568. jun. 2. Az előbbinek megújitása. Ugyan az másolatban. Megint egy másolat 1570-ből.
12. *Báthori Kristóftól.* Ao 1576. ápr. 29. a II. Jánosénak megerősitése.
13. *Báthori Zsigmondé.* Ao. 1581. dec. 9. Meg van a volt kir. korm. *levéltárban* ennek hitelesitetlen másolata.
14. *Az előbbinek magyar másolata,* hitelesitetlenül.
15. *Báthori Zsigmondé.* Ao 1590. *Ugyanaz* magyarul, pecsét és hitelesités nélkül. Megint más hitelesitetlen példány.
16. *Ugyanazé* 1593-ból.
17. *Rákóczi Zsigmondé.* Ao 1607. jul. 23. pecsétes. *Ennek konventbeli párja* 1607-ből. E mellett más privilegiumok páriái is voltak.
18. *Bethlen Gábortól.* Ao 1615. *Ugyanattól* Ao 1617. május 5. A Rákócziénak megerősitése.
19. *Bethlen Gábortól.* 1617. május 5. Gyula-Fejérváratt kelt tiltó parancslevél, hogy juh-, bárány- és más bőrt ez országból kivinni nem szabad. *A várostól való.* Ao 1618.
20. *I. Rákóczi György* megerősitése 1631. jun. 14-ről. Konventi átirat szintén 1631. octob. 3-ról [*Gergely*-féle naptár szerint]. Ugyan *I. Rákóczi Györgytől* Ao 1643. hitelesitetlen másolat.
21. *II. Rákóczi Györgytől* az előbbi megerősitve 1650. május 1. *A konvent által is* 1656. kiadva.
22. *I. Lipót* 1698. aug. 12. megerősitette a szőcs czéh csaknem összes kiváltságait. Meg vannak a volt kir. kormánysz. *levéltárában.*
23. 1715. *Patens Commissio* császári pecsét alatt, gr. Kornis Zsigmond gubernator, Malom Gábor secretarius aláirása alatt.
24. 1718. *Másik Patens* császári pecsét alatt, a gubernator és Köleséri secretarius aláirása alatt.
25. 1737. *A Tanács Deliberatuma* márcz. 29., hogy a mészárosok a bárányböröket titkon el ne adhassák. További folytatás nincs. Ez valami ivrétü könyvből volt kiszakitva.
26. 1744. *Patens Commissio,* a császári pecsétnek látszik a helye, Halmágyi Ferencz és Filts Keresztély aláirása alatt.

b) Más javainak Regestruma.

Laus Deo semper. Ao 1753.

Vagyon az ő kegyelmek kezek alatt a ládában egy kristály forma ezüst pohár, kivül belől aranyos.

ben az országgyülés határozata alapján megtiltotta, hogy a kolozsvári és átalában az erdélyi szőcsmesterek régi kiváltságai ellenére Erdélyből csáválatlan és ki nem készitett bárány-, juh- és más bőröket kivinni senkinek szabad ne legyen, s aki kiviszi és a kolozsvári szőcsök észreveszik, az ez iránt megtalált fő- és alispánok, várparancsnokok, vám- és harminczadi tisztek, hidak, révek őrei, kir. és mezővárosok, faluk birái az ily kereskedőket és kalmárokat tartóztassák le s a náluk talált bőrt foglalják el. [1]) A másikban megparancsolta minden kereskedő- és árus embereknek s más állapotuaknak is, hogy senki bárány- és más nyers- és ki nem mivelt bőröket, még azokat is, melyek a falusi szőcsöknél találtatnak, s csak részben vannak kidolgozva, a kolozsvári szőcsök kárára megvenni, elfoglalni és az országból kivinni ne merjék, elkobzás büntetése alatt. [2])

Az *Aranymivesek* — ötvösök — czéhszabályai a megváltozott vallási nézetek s gyökeres átalakulásban levő közszellemnek bélyegét viselik magukon. Baráth István volt a főbiró, Kalmár László kir. biró, mellettök 9 esküdt polgár, mint városi senator. Ezek tanácsülést tartván 1561. május 20. Eötvös György és Filstich Péter czéhmesterek a czéh nevében előterjesztették: hogy nekik

---

Egy mugyil (?) pohár, kivül-belül aranyos. Egy hójagos pohár, az is aranyos.

Item: vagyon Lombon a közép lábban 3 fertály szöllő, ab Oriente Kádár János ur, ab Occidente Tolvaly Jánosné successori szomszédságában.

Item: két pecsétnyomó, egyik ezüst, másik réz, egy farkas ráma (?) és egy bélyegző vas.

Item: a temető szerszámtartó ládában vagyon négy nagy kapa s egy rövidnyelü, két tekenő, két gajló, tővágó, egy pár béeresztő kötél, koporsó pálcza, egy fürész. . . . . .

Hidutcza mikor elégett . . . . . olvashatlan nehány szó után az iró abban hagyta . . . . . .

Item: egy bélyegző vas. Item: vagyon három új hordó, negyvenesek, és egy viseltes, urnar. 18. Item: két új átalag, urnar. 15.

Vagyon egy deákul irt privilegium, veres bársony táblája, bádog boritékban, egy magyarra forditva, fejér táblája, a deák forditásnak párja. Ó- és új articulus a *Diariummal* együtt.

Jegyzőkönyv-félék 1620-n kezdődnek. Ezekből vett kivonataimat időrendben később közlöm. [*A nemes szőcs czéh leveles ládájában levő eredetiekből.*]

[1]) Oklevélt. XXIX. sz.

[2]) L. a k. kormánysz. *levéltárban* másolatilag a *czéhszabálygyüjteményben.*

kezökben levő s kegyes emlékü atyjokfiaitól nyert leveleik szerint ős idők óta külön czéhuk volt, mely levelekben azonban, minthogy az egykor az aranymivesek által a plebániai nagy templomban fenntartott oltár iránt bálványozást és más külsőségeket tartalmazó czikkek vannak, melyeket az aranymives mesterek a Jézus Krisztus evangeliumának világa folytán megvetettek és egészen elhagytak. Hogy tehát oly nagy mértékben megszegett és mellőzött czéhlevélnél fogva a mesterek némelyike lelke felfuvalkodottsága miatt állandó viszálkodásra adjon alkalmat, az egymás iránti türelmet megszüntesse, s a czéh egyetértését romlással és fölbomlással fenyegesse, hogy az ifjak kevély önelbizakodottsága az öregek közvagyon kezelése irányában tulzásra, az erkölcsök nem illő magaviseletre s rút felfuvalkodásra fajuljanak: ez okokból a czéh tagjai szabályaik megújitását közakarattal elhatározták, elkészitették s megvizsgálás és megerősités végett a tanácshoz beadták. Ez fontolóra vette, hogy egy tiszthatóságnak, mely valamely helynek képviselője, ezen méltóságra megválasztatása ténye által főkép az bizatott hitére, hogy a tisztességes szokásokat s az igazságot — ami az isteni és emberi jogok öre — a polgári társaságban tartsa fenn, hasznos intézményeket létesitsen s fő igyekezetét az erény terjesztésére forditsa, az igazságos rendeleteknek szerezzen sikert, hogy a hitetlenség, viszály, egyenetlenség és vészthozó zavargások, a mik a társasági szövetkezés kötelékeit felbontják és megsemmisitik, gyökeresen kiirtassanak és elfojtassanak, hogy lássék meg a társaság védelme a gyöngék irányában, maradjon távol a zabolátlanság, óvassék meg a szemérem, a tisztességes cselekedetek száma növekedjék, hogy a közdolgokat igazitsák a nagyobbak, barátaikat s az ifjuságot észszel és tanácscsal segitsék s mindnyájan az atyafiui szeretet által egybekötve, érzületben egyenlők, egy különböző tagokból álló erős erkölcsi testületet alkossanak.

E bevezetés tudákos bőbeszédüsége a mai irói izlésnek visszatetszik, de mutatja Kolozsvár polgársága nagy értelmi erejét, a közjó és közerkölcs iránti ép érzékét, és hogy e város azon korban egy nagy erkölcsi és társadalmi forradalmon ment át, a mi kétségkivül a hitújitási eszmék rendkivüli hatalmának átalakitó hatása volt.

A czéhszabályok nagy terjedelme miatt csak a jellemzőbbekre szoritkozom. „A czéhnek legyen két czéhmestere — igy

kezdődnek e szabályok — egyik magyar, másik szász, a mesterek műveinek igaz értékét évről-évre ezek próbálják ki, minden mesternek legyen külön bélyegző jegye, melyet félmárkát meghaladó minden műre nyomjon rá, czéhba állani akaró legény elébb egy évet valamelyik mesternél dolgozzék, hogy erkölcsét megismerjék, azután képességéről kell meggyőződni két mester itéletéből, becsületes szülőktől származását s a tanulási évek betöltését irásban vagy tanuk által kell igazolni, próbamivül dolgozzék egy kupát, minek neve „*knoros*," egy pecsétnyomót, minek neve „*helymes*" [1]) és egy drága gyöngyfoglalatu gyűrűt, s mikor ezt a czéhnek bemutatja, egy vacsorácskát is tartozik adni, különben nem vétetik be; aki próbamű dolgozás előtt nősül, bünt. 4 for.; czéhgyülési nap a szombat, mire mindenki meghivatik s megjelenni köteles, ha nem teszi, bünt. két lat ezüst; idegennek csak sokadalmakkor szabad aranyművességet üzni, máskor attól eltiltható; hamis mívek elvétetnek, két része a biróé és tanácsé, egy a czéhé; hamis aranyat és sárga rezet megaranyozni tilos, valamint eldarabolt aranyat, lopott ezüstöt és hamis ékszerkövet sem szabad megvenni és aranyba foglalni elkobzás bünt. alatt, melynek két része a biróé és tanácsé, harmada a czéhé; egy mesternek is két tanuló ifjunál és két bérért dolgozónál többet tartani nem szabad; a tanulók és mester egymást kipróbálási ideje 6 hét, tanulási idő négy év, a mi eltelvén, a mester köteles a tanulónak 1 for. értékü ruhát adni; mesternek szolgájával társulni, szolgának titkon maga számára dolgozni, ezüst darabokkal kereskedni nem szabad; a ki teszi, többé munkát nem kap s a lopott ezüst is tőle elvétetik a czéh számára; részeges, kártyás mester vagy szolga elébb 1 lat, másodszor 2, harmadszor 24 lat ezüst fizetésre büntettetik; egy mesternek a mástól munkáját hizelkedéssel elvonni tilos 2—4—24 lat ezüst fizetése büntetése alatt; mesternek szolgája művét a városban eladni nem szabad; arany- és ezüstnemüt csak a meghitelt czéhmesterek becsülhetnek meg, a miért minden forinttól 2 pénzt vehetnek, más mesternek becsülni tilos 2 lat ezüst fizetése büntetése alatt; elszökött tanulót és szolgát más mesternek befogadni nem szabad, büntetése 2 lat ezüst; halott iránt az utolsó tisztességet megtenni kereszténi kötelesség levén: minden mester tar-

[1]) Ez és az elébbi régi szó előttem ismeretlen.

tozik társa temetésén jelen lenni; sirásás vagy ásatás az ifju mesterek kötelessége, s hogy rendben következzék, egyik ifju mester tartja számban, a ki vét ellene, büntetése 1 pizeta ezüst; beteges mestert a czéh pénzéből segitni kell; a mesterek czéhgyülésben egymás iránt tisztelettel legyenek, a czéhmester iránt engedelmesek, a végzéseket teljesitsék, s a czéh dolgait egyenlő akarattal igazitsák, ez ellen vétő elébb 1—2 lat, harmadizben fél márka ezüst fizetésre büntettetik. Mivel a czéhnek az *Óvár északi szögletén* levő bástyát fentartani s szükséges hadiszerekkel ellátni kötelessége: rendre minden mester tartozik azon tornyot védelmezni, zendülés és háboru idejében az őrködésben részt venni, betegség esetét kivéve, a mikor a mesterek közül helyettest fogadni tartozik; ha valaki a birságot meg nem fizeti, két gyülésben intessék meg, s ha nem teszi, míve és szolgái a birságban vétessenek el. . . . . Helyesnek és törvényesnek látván a biró és esküdt polgárok e czéhszabályokat, elfogadták és megerősitették s kiváltság alakjában a város nagyobb pecsétével megerősitve kiadták azon kikötéssel, hogy ha a czéh a végrehajtásnak ellent mondana vagy mást határozna, a város birája és tanácsa által 10 márka ezüst fizetésére büntettessék. [1])

---

[1]) Kelt Kolozsváratt, 1561. május 20. zöld, veres és lilaszin selyem zsinoron függő pecséttel hitelesitve, körirata: * S. * CONSULUM * CIUITATIS * COLOSUAR nagy barát betüvel irva; közbül a város czimere: három tornyos bástyakapu. [Látható: Rajzok Kötete VI-ik Tábláján IX-ik szám alatt, melynek korát akkor még meghatározni nem tudtam.] Kivül rá később más kézzel ez volt irva: **Parja** [1561. esztend.]. Nem tudható: magyar volt-e az a czéhszabály s abból forditotta át Szegedy? vagy megforditva? [a mint ez a *szabókéval* történt. Egy 1627-ki átiró latinnak mondja az eredetit. Én a latint használtam, hátrább időrendében 1677-re adni fogom a magyar szöveget, főleg eltéréseiért, [*variantes*]. Egyébiránt mind a latin, mind a magyar Szegedy keze müve. Megjegyzem, hogy az 1627-ki átiró sok szót nem tudott kiolvasni. A magyar példány első fogalmazása iró papiroson van. Hová lett tisztázata? nem tudható. Alakja 4-rét, a czéhszabály egészen egy kéz irása.... Vannak pótló szabályok is 1565., 1588., 1613-ból, más-más kézzel, egy később belevarrott papir ívre irva. Táblája lágy hártyára hangjegygyel együtt irt östeli miseének [*Antiphona*] ivéből áll: *Veni Sancte Spiritus, reple tuorum Corda fidelium* s a t. és egy, *a városi élet czélját* tárgyazó nyomatott mü hasonló ive, melynek mivolta megtudása érdekes könyvészeti kutatás tárgya lehetne. Én rá mutattam, mások nyomozzák ki. [Lásd e k. Oklevéltára XXXVII-ik sz.]

Érdekes e czéhszabály bevégzése is. „E levelet — ugymond fogalmazója — elméje és keze ügyességével készitette Szegedy György, szabómester és városi jegyző, később a fejedelmi tábla itélő birája — a mint ez hátrább oklevéllel lesz igazolva — jegyzősége második évében . . . .“ E tény Kolozsváratt a tudománynak és iparnak egyenlő virágzását mutatja. Szegedy egyéniségében a tudományosan kimivelt ember és iparos egyesülve tünik fel. Mily fényes tanusága ez a közszellem emelkedettségének és józanságának oly messze régi korban! Akkor nem tartották meggyalázónak a munkát s kicsinyitőnek az okosan végzett müipart! Azóta háromszáz évnél több telt el, s nemzetünk csak imént kezdett e gyakorlati irányra térni, mely a szakértelemmel végzett müiparban a nemzeti jólét egyik tényezőjét s hazánk elszegényedése biztos orvosszerét látja.

Az aranymíves czéh kitünt iskolákat végzett jeles tagjainak nagy száma és gazdagsága, mint öntudatos és erős társulati szervezetének magyar nemzeti jellege által. Jegyzőkönyvét jókor magyarul kezdette irni: beligazgatásáról, törvényes ügybajairól, czéhmesterei megválasztásáról és változásairól; vagyona számbavételéről külön leltárt tartott s azokba a dolgok természete szerint mindent gondosan bejegyezvén: polgári életének és társulati munkásságának érdekes képét tartotta fenn az utókor számára. Utóbbiból néhány sort ismertetésképen közlök.

Egyik régi jegyzőkönyv czime ez: *A becsületes czéh javairól* **Inventarium,** *és a becsületes czéh czéhmestereinek változásáról és köztünk levő törvényes dolgoknak eligazitásáról való* **Könyv.**[1])

---

[1]) Kötése bőr, nagy ivrét alakban, négy ujj vastag, lapjai számozatlanok; kezdődik 1566-on, közepe táján vannak bejegyzések 1563—1565-ről is.

. . . *Az 1566-ik esztendő.* A kolozsvári aranymíves mesterek tartozásáról és zállogjairól, melyek a czéh ládájában vannak s készpénzben 110 forintot tesznek. A bejegyzések rövidek, de a szükséges megvan. Az első adós *Csöb Ádám* tartozik 6 frttal, zálloga egy kapocs [*fibula*], aranyos berteos [máshol *beorteos*], *Csinádi Boldizsár* tart. 3 for. zálloga fél bokor beorteos kapocs [*kapch*], *Képiró Ferencz* tart. 2 for. zálloga egy berteos kapocs, Szebeni *Eötveos János* tartozik birságban — — — — zállogban van tőle pogány pénz és ezüst darab, *Suki Imrétől* van zállogban 15 pogány pénz, más adóstól gyürü, kiben van egy kis *gamaho* (?) kő. A kölcsönvevőnek — ebből láthatólag — zállogul be kellett tenni arany, ezüst mivet. A ki czéhbe akart

Ily gyökeres reform irányu s tartalmára ugy mint szellemére nézve fontos a *Szabók czéhszabályzata*, melyet *Barát István* fő-, *Kal-*

állani, zállogra pénzt vett fel kölcsön, hogy költségét fedezhesse. A jegyzőkönyvben ily zállogok fordulnak elé: ezüst kalán [nem *kanál*], arany gyürü, melyben teurkes [máshol: *teurkys, teorkes, turkes*] kő van, továbbá ametiszt, karniol, egy vagy több bokor kapocs, szelencze, ónkanna, aranygomb, hansár, ezüstös kardtok, arany láncz, ezüst és arany pohár, arany öv, rózsagyémánt, berteos kapocs, jakczynt s a t.

E jegyzőkönyvben az egész XVI-ik században az inas neve *apród*. A bejegyzések tarkán: latinul, németül, magyarul vannak, 1569-en innen mind magyarul.

A czéh másik könyve: vagyonának **Leltára.** Ebből álljon itt az 1569-ki, mint a mely hadikészletét s bástyája fölszerelését tárja fel. Mikor Buday Tamást és Szebeni Jánost — ez annak tartalma — czéhmesterré választották, bizták az uraim kezekbe ezeket a toronybeli hadi szerszámokat: két emberre való fegyverderék [az 1573-ki *leltár* szerint: *sisakostól*], egyiknek van karvasa, de czombvasa nincs, a másiknak nincs karvasa, de czombvasa van; van egy szakálas, négy öreg ágyu s több apró [az 1573-ki *leltár* szerint: mindenestől], 5 jó puska, 6 használhatlan; van fába csinált [az 1573-ki *leltár* szerint: *fába ittött*] szakálas, ezekhez van 11 forma, ezekhez 11 fapalaczk [tok = *capsula*], a miben formákat tartották], egy golyóbis furó, egy gyujtó fa [az 1573-ki *leltárban*: gyujtó vessző, taraczkhoz való], 800 ón-, [1573-ban 682 volt] 700 vasgolyóbis [1573. 730 volt] kopja van lobogostól, vasastól 5, por van 2 tonna, egyik tele, másiknak egy arasz hija.

Megjegyzem, hogy 1573. is számba vétetvén a készlet: a már érintett különbségeken kivül, volt 1 puskafuró, 1 puskatisztitó vas, másfél tonna por, s egy oltárhoz való fekete ruha, a mi az elsőből hihetően tévedésből maradt ki. Ezek a czéh vagyonáról készült eredeti *Inventarium*-ból vannak ide igtatva.

Harmadik a **Költségkönyv.** Ebből 1563-67-ki költségeinek kivonatos jegyzéke szintén tanuságos. 1563. *Buday Tamás* és *Szebeni János*, 1565. *Dabó Péter* és *Filstich Péter* czéhmesterségében a czéhnek következő kiadásai voltak .... A király akkor indult a török szultán látogatására Kolozsváron át, a város ünnepélyesen fogadta, ajándékokkal kedveskedett s elébe tisztelkedő követséget küldött. Erre volt az első kiadás ... Az ő felsége elé menő ifju mestereknek 50 pénzt; egy szakálasnak új szakált csináltattak 10 pénzért, kanóczнak való gyeplőt vettek 10 p. husvét ünnepén a tárgylövőknek 2 for. sz. Margit asszonyestén, mikor a mesterek tallércsinálás végett összegyültek, hogy eligazitsák, annak megfényesitésére, borra költöttek 24 pénzt. A tallér munkáért küldöttek két mestert, adtak költségökre 2 for. Ez vonatkozás a pénzverő házban tett munkákra, midőn a szultán látogatására menő királynak sok arany-ezüst pénzt kellett magával

már László király biró és az esküdt polgárok ugyan 1561. évi ápr. 10. adtak ki s *Szegedy György* város jegyzője magyarra forditott. *Blási László, Szabó Pál, Kőmives Márton* és *Wagner Mihály*, azon czéh mesterei a tanács előtt azzal indokolták szabályaik megújitását, hogy ők régen a posztónyirőkkel egy czéhet alkottak, de azok most elváltak; másfelől az ő korábbi levelökben nemcsak a mívek dolga, de egyéb babonás dolgok, oltári tiszteletthez valók is voltak, melyeket régen nagy áhitatossággal tartottak, de immár hátra hagyván: újitott czéhben, újitott törvényekkel akarnának élni, melyek sajáton csak az ő czéheket illessék .... Előmutatván a mondott mesterek bizonyos czéhszabályokat, azok megerősitését s kiváltság alakjában kiadatását kérték. A biró és esküdt polgárok meggondolván, hogy a fejedelemség és tisztek külső méltósága azért rendeltetett, hogy Isten parancsainak és a kereszténység igaz ügyének őrei és megtartói legyenek, viszont hogy az emberek babonás szerzéseit igyekezzenek hiába valókká és semmivé tenni; továbbá azért, hogy az isteni és emberi törvények által összefoglalt szegény község azok gondviselése alatt a városokban a békének örvendhessen: ez okokért rendeléseiket és végzéseiket sorba vették s megvizsgálták .... Magyarul egészen közölve levén az Oklevéltár-ban e szabályok: [1]) itt egy-két jellemző pontját ismertetem, inkább csak a történeti folytonosságért.

Egyik lényeges intézkedés az, hogy mielőtt valaki czéhbe vé-

---

vinni s hirtelen veretni. A torony ablakához adtak egy darab kőfalt, annak letörettetéséért fizetett a czéh 20 p.

... 1566. Az előbbiek czéhmesterségében, mikor szinutczai Eötvös János a tallér dolgáért a királyhoz Fejérvárra kérni ment, költségébe adtak 50 pénzt. Péchy Istvánnak, mikor a királynál az ifju mesteremberek harmadnapig ezüstöt vakartak, költöttek 3 forint 46 pénzt. A király t. i. kolozsvári ötvösökkel tisztittatta meg a régi ezüstpénzt, mit a szultánnak vitt. Mikor Czéhmentes Jánost, a kolozsvári pénzverő kamara tisztjét, biró uram akaratjából a királyhoz küldötték kénesőért és aranyért, költségül adtak 6 for. [Már ekkor a szász egyetem haszonbérben birta az aranyváltás jogát, de a király kikötött magának 8—10 ezer forint ára aranyat. Ezért kértek a felségtől, hihetően általa tett megrendelés folytán arany-anyagot.] Mikor biró uram a kupákat a királynak megvitte, adtak neki 6 for. Mikor a mesterek begyültek vizkereszt estin [*jan. 6.*] hogy számvevőket válaszszanak, borra kelt el 8 p. A deákoknak mester asztal adásakor adtak 13 pénzt.

[1]) Oklevélt. XXXIII. sz.

tetik, köteles, hogy mindenféle módi ruhának, melyeket a czéhmesterek elébe adnak, formáját önkezével megirja, és ha abban a jegyzésben, a mesterségre elégtelennek találták, különben be nem vétetik, ha valami más módját dolgának nem leli. A mesterek adjanak az ilyennek tanulásra több időt. Minden szabólegény, a ki tetszeni akar, kérjen a mesterektől jegyző-napot, a mesterek pedig ne adjanak másnak, mint a ki a mívet czéh helyen, vagy királyok, zászlós urak szabóinál tanulták, de ennek is csak ugy, ha legénylevéllel vagy egyéb bizonysággal megbizonyitja, hogy apród esztendeit jámborul és teljességgel kiszolgálta; jegyzés előtt minden tartozik 1 forintot fizetni, a czéhmestereknek pedig egy vacsorácskát, a mennyire értéke van. A jegyzés előtt ha megházasulna, fizet 6 forint birságot. A ki a jegyzést elvégezvén, czéhbe akar állani, két idegen jámbor városbeli emberrel kéresse fel a mesterséget, ezenkivül a szabók háza épületére fizessen 1 forintot, és mivel a czéhes szabómestereknek régi meghalt jámbor eleiknek végzéséből és rendeléséből háborúságnak idején saját költségekkel és munkájokkal kell fentartaniok egy tornyot, mely dél felől e város keritésének egy szegletén van felépitve, [a mai *Bethlen*-bástya] porral, golyóbissal, minden oltalmazó szerszámokkal és vigyázással: ez okért minden, a ki mesterré akar lenni, fizessen a czéhbe 6 forintot és egy ebédet tisztességes étkekkel; ha más városról mesterséget viselt ember jő ide, a ki czéhbe akarna állani, de ifju mester szolgálatot tenni szégyenli, e szolgálatért egyezzék meg a czéhmesterekkel s az efféle pénz is legyen a torony segitségére. Senki ne merjen rohadt posztóból mívet készitni, elvesztése büntetése alatt, mely is a torony épülésére való legyen; vasárnap egy mester se merészeljen akár miféle ruhát ajtajára, ablakára, háza falára kifüggeszteni, 50 p. büntetés terhe alatt; a mely ruhát a vécsináltató szűknek találna vagy más fogyatkozás lenne benne, vétessék el s költessék a torony épületére; ha valaki a posztó mívre valamely mesterhez apródul akar állani, négy apród esztendőt tartozik szolgálni, eltelése után a czéhbe fizessen 4 forintot, mesterének is 4-et; az első két évben maga ruházza magát, hazulról megválva mindenképen, a másik kettőben mestere; valaki a szabó mívet nem czéh helyen, nem király és fejedelem s nagyságos urak szabójánál tanulta, és meg tudják, ha szinte tudna is, a mesterek mívet ne adjanak neki, hanem ha apródul 2 évig szolgál; egy le-

gény se hagyhassa el urát karácsony, husvét és pünkösd nap előtt 4 héttel; temetéskor a halottat az ifju mesterek a vállukon tartoznak vinni; mikor a király vagy az ország fejedelme városon van, a király vagy fejedelem és ország zászlós urainak szabóin kivül itt senki ne mivelhessen, ha teszi, a biró és tanács a fejedelemnél kérjen ellene védelmet; háboruságnak, kivált pedig a város megszállásának idején — a mit Isten távoztasson — a toronyra ügyelni és ott bizonyos sorrend szerint jó készülettel jelen lenni és vigyázni, minden mester tartozik, kivéve a beteget, de az is köteles maga helyett más czéhbeli mestert állitni; a mely mester e szabály ellen cselekednék, vagy azt megtartani nem akarná, mivét a mesterek feltilthatják. . . . . A tanács e szabályokat helyeselte, elfogadta és megerősitette, a szabó mesterek állandó törvényeül, mely ellen a ki cselekszik, 10 ezüst gyra fizetésére büntethető. [1])

E czéhszabályzatot 1561. április 28. Tordán kelt s maga és kancellára által aláirt levelében a király is megerősitette s zöld, fejér, vörös selyemzsinoron függő pecséttel hitelesitve kiadatta. [2]) Ezt a magyar példányt irálya eredeti szépségeiért közölni irodalmunkra, tartalmáért az ipar-történelemre nézve szükségesnek itéltem.

A királynak a kolozsvári szabó czéh iránti különös figyelmét tanusitja 1567. sept. 27. Gyula-Fejérváratt kelt azon tilalmi rendelete, melylyel a Szathmár és Némethi városok polgárainak árulási jogát Kolozsváratt megszüntette. E két város lakóinak nagy kárvallásuk tekintetéből, életök és családaik fentartása végett meg volt engedve, hogy a falakkal nem keritett s czéhvel nem biró városokon kivül, más városokban, mezővárosokban és falukban mesterségeiket egy évig gyakorolhassák, szabó míveiket az országba behozván, ott, és heti vásárokon is árulhassák; s mivel ez év eltelt, a király a hatóságok előljáróinak megparancsolta, hogy a városok szabó czéhei ezentúlra kiváltságaikban megtartassanak, s többé semmi idegen és czéhben nem levő külső mester-emberek-

---

[1]) Érdekes befejezése ez: „Én *Szegedy György*, kolozsvári Notarius, magyar nyelvre forditottam ez czéhlevelet, mely czéhből és mesterek közül én is vagyok, és a mint az deákot, ugy ezt is saját kezemmel irtam".

[2]) L. a szabó czéh *levéltárában*. Fasc. B. 7. sz.

nek a szabó mívet gyakorolni, közéjök idegen öltözeteket bevinni és árulni meg ne engedjék. [1])

A *Kádármesterek* kérésére 1561. sept. 3. *Baráth I.* főbiró, s az esküdt polgárok 1507-ki czéhszabályaik [2]) pótlásául meghatározták: hogy a kádármesterek jövőre minden egy darab hordó oldaldongájáért és minden fenék deszkadarabért vehessenek harmadfél pénzt, minden abroncsért, [pro singulis *orbibus*] a mit a pinczében vernek fel, 3-at, 6 hordó megkötéseért 1 forint. . . .[3]) Van e czéh birtokában egy *jegyzőkönyv* is, az 1572. év előtti időből, melyben elől 4 levél cyrill betüvel van irva. Egy jogtörténelmi *curiosum* felől, most utólag értesülvén: megemlitését nem mulaszthatom el. 1519. octob. 29. Bolkascher Endre birósága idejében az enyediek, bizonyos kolozsváriak egy hordó borát [*scapha*] elégetvén: csak fizetéssel és szép szóval békélhették el, de ugy, hogy vele ne dicsekedjenek, különben a kolozsváriak fölelevenitik panaszos keresetöket. [4])

A *Kovács* czéhnek 1477. a tanácstól [5]), 1548. Izabella királyné boldog emlékü anyjától adott [6]) czéhszabályait a király 1568. máj. 2. Tordán kelt szabadalomlevelében átirta és megerősitette. [7])

A *Borbély és Sebész* czéh is megújitotta szabályait. Kérték kolozsvári Borbély Márton és budai Borbély Lőrincz czéhmesterek maguk és mester társaik nevében; főbiró Viczei Antal, királybiró Barát István, esküdt polgárok: Nyiró Kálmán, Eppel Péter, Berzethe Mihály, Reichelt Adorján, Székely Lőrincz, Bogner Imre, Ferenczy Antal, Hertel Gergely, Theremi Ferencz, Kappa Antal és Igyártó Benedek voltak. Előadván, hogy eleiknek régen is voltak, sőt nekik is most is vannak czéhszabályaik, de részint a régiség megrongálta, részint az oltárok körüli pápistás szertartásokat ma-

---

[1]) Hártyára irva s középen megpecsételve. Aláirta a király és kancellára. L. a szabó czéh *levéltárában*. Fasc. A. 6. sz.

[2]) L. Kolozsv. Tört. Oklevélt. I. k. 312—313. ll.

[3]) Ezt az érintett 1507. évi czéhszabály külső felére Szegedy György város jegyzője saját kezével irta rá.

[4]) A kádár czéh leveles ládájában levő *eredeti* jegyzőkönyvből.

[5]) L. Kolozsv. Tört. Oklevélt. I. k. 255—57. ll.

[6]) L. Kolozsv. Tört. Oklevélt. II. k. V. sz.

[7]) Aláirva a király és kancellára. L. a czéh leveles *ládájában* levő *eredetiben*.

gukban foglaló s ez idő szerint többé nem szükséges czikkek eltöröltetvén és megszüntettetvén: kérték a városi tanácsot, hogy azokból, melyeket birnak és a melyeket rájok nézve hasznosoknak látnak, az ő társulatuk fenállására, dolgaik és közjavok helyes kormányzására alkalmas czéhszabályokat alkossanak s kiváltság alakjában számukra adják ki. A tanács helyesnek és méltányosnak látván a kérést, az elébe terjesztett 1—17 pontból álló czéhszabályt megvizsgálta s hasznosoknak és illendőknek találván, a folyamodóknak megerősitve, nagyobb pecséte alatt kiadta. Szerzője ennek is Szegedy György: a bevezetésben a társadalom fogalma és czélja, az előljárók és nép közötti viszony, a rend és fegyelem fentartása oly erőteljes és meggyőző módon van az indokolásba beszőve, hogy e szabályok a polgárias érzület és önkormányzati szellem népkatechismusának mondhatók, s az ily czéhtestületek az erkölcsiség családi iskoláinak. Mindenik pont részletesen van kifejtve, de a már közlöttekkel legtöbbnyire egyezők; azért csak nehány jellemzőbbet tartok itt is kiemelendőnek: „Az összes borbélyok és sebészek legyenek egy czéhbe egyesülve — mond az első pont — legyen két kegyes, békeszerető és jeles erkölcsü czéhmestere, egyik magyar, másik szász; czéhen kivüli a városon e mesterséget ne folytathassa s czéhben levő azon kivülivel társulni ne merjen; az országban körüljáró s szemet, fogat s más bajokat gyógyitó idegeneknek azonban mesterségök folytatása megengedtetik; a ki czéhbe akar állani, köteles nősülni s a város könyvébe magát beiratni; felvétetés előtt három különös kenőt kell készitnie: theakenőcsöt [*Dialtheam*], a nép nyelvén szederjes kenő irt [*Diacorium flavum*] és érlelő kenőt [*Maturativum*]; e felett 1 arany forintot, egy tisztességes ebédet s egy veder bort fizetni tartozik; gyülésök legyen minden 15 napban, a hol kiki illendően viselje magát, különben a czéh mesterek megbüntethetik; elbetegesedett mesterek mellé a czéhmesterek tartoznak ápolóul és segélyére rendre mestereket rendelni, mesternőkhez czéhbeli nőmestereket; a ki el nem megy, megbüntettetik; betegség miatt elszegényedett mestert a czéhmester pénzzel köteles segitni, a mit ha felgyógyul, tartozik megtéritni; a czéhmestereknek 1 forintig társaik felett büntető jog engedtetett, de az itélettel meg nem elégedés esetében a város rendes bíráihoz a fölebbezési jog épen maradásával; nagyobb büntények eseteiben a biráskodási jog nincs megengedve; midőn

a fejedelem vagy hadi népe a városba jő, kötelesek a mesterek gyógyszerekkel s gyógyitási és más eszközökkel készen állani s rendeleteinek engedelmeskedni; szakál borotválásért és hajvágásért gyermekektől és cselédektől egy pénznél többet venniök nem szabad . . . .“ [1]) Curiosumként megjegyzem, hogy azon létező czéhszabályt, melyre itt hivatkozás van s a melyből egyes pontok kimaradtak vagy módosulást szenvedtek, egyedül Borbély Márton készitette a czéh részére, 1—28 pontból állott, melyek közül a 22-ik szerint: „a legények a czéhmestereknek új évben kötelesek voltak egy harmadfél ejteles kannát s egy tálat, a mi 8 forintot megérjen, a feleségének egy ingujjnak való vékony gyolcsot, 2 singet, minden háza népének illendő ajándékot adni sat.“ a mi azonban mellőztetett. [2])

A *Timár* czéh formaszerü jegyzőkönyvének I-ső darabja 1561-től 1612-ig, németül van irva, a II. k. 1612-től 1744-ig terjed [1700-ig németül], azon innen németül és latinul, a III. köt. 1744-től 1800-ig szintén, a IV-ik 1790—1822-ig s az V-ik attól maig mind magyarul. A czéhmester választáskor *leltár* mellett adta át a czéh vagyonát, melyben feltünő volt minden átadáskor egy antik készitésü hólyagos ón serleg megaranyozva, alól hosszu nyaku, födele magas góth csucsban végződik, jegyzetekkel, kapitelekkel gyönyörüen alkotva, áldomásokra való . . . Régi szabályait 1569. magyarral cserélte fel, melynek irálya tiszta magyaros, több czikken a hitújitás bélyege látszik és sok oly intézkedést foglal magában, a mi e czéh erős belszervezetére mutat s dolgainak öntudatos intézését bizonyitja.

„Számlálván a mi Urunk Jézus Krisztusunk, egyetlenegy közbenjárónknak és idvezitőnknek születésétől fogva az 1569-ik esztendőt — ez érdekes kezdete — becsületes czéhünk mesterei egybegyültek, s Isten ő szent felségét s azt is szemök előtt hordozván, hogy halandók s lelkes állatok, kiknek nem illik, hogy feslett és gonosz életüek legyenek, hanem istenfélők és az ő akaratja szerént kormányozzák életöket, engedelmes rendtartásban, Isten tisztességére, a társaság békességének közegyetértéssel előmozdi-

[1]) Kelt 1568. sept. 4. L. az erd. volt kir. kormányszék *levéltárában* levő *czéhszabálygyüjtemény*-ben.

[2]) A czéh *levéltárában* levő *eredetiből*.

tására: ezért közakarattal végezték a következő szabályokat és czikkeket, melyekről akarják, hogy erősek és állandók legyenek, tőlük és következőiktől állhatatosan megtartassanak s megőriztessenek, mint a melyek nincsenek Isten akaratja, sem az igazság és közjó ellen, melyek a rosz tanácsot, zavart és egyenetlenséget távol tartják. Ezek szerint a becsületes timár czéh ez articulusokat által ne hágja s fel ne bontsa, mert a ki ezt teszi, ez articulusokhoz képest fog büntettetni.

Az első czéhszabály rendeli: „hogy minden becsületes mester istenes életet folytasson, magát nagy vétkektől, erkölcstelen dolgoktól, hazugságtól és latorságtól oltalmazza, Isten igéje hallgatására a templomba örömest menjen, más kereszténnyekkel szivből könyörögvén, a szent áldozathoz járuljon, hetedszakán dolgaiban szorgalmatos legyen, boritalra, játékra ne menjen, hogy egy éjjeltől a másikig hiába üljön s időt töltsön, a mi vétek, izetlen dolog, szégyen, a világ előtt botránkozást okoz, másoknak s kivált az ifjuságnak rosz példát ad s a czéhnek rosz hirt-nevet szerez; a ki teszi, egyszer-kétszer intsék meg, azután állitsák czéh elé s erősen büntessék meg.“ Egy nevezetes pontja ez: „a czéhnek legyen egy **Könyve,** melybe esztendőről-esztendőre minden történt szükséges dolog beirassék, u. m. a tanuló legények az őket illető circumstantiákkal, a czéhben levő ifju mesterek, az arról való irások, hogy mindenik hogy viselte magát? az atyamester hogy adott számot? jól-e? roszul-e? miképen tartotta szeme előtt a közjót és mire miképen költött? mit épitett esztendőn át s mit vett? *és az észrevett dolgokat is, a mik a városban és orzzágban azon esztendőben történtek? mert sokszor az ilyenek kellenek . . . .*“ [1]) A vének megbecsülése, czéhbe fogadás és czéhdij fizetés, a mester

---

[1]) Im eredete *Borsos Sebestyén* és *Tamás*, *Nagy-Szabó Ferencz*, *Segesvári Bálint*, *Linczegh János*, *Szakál Benedek*, *Vizaknai Bereczk* krónikáinak! Bőv források a XVI—XVII-ik századi iparos és társadalmi élet megismerésére! A timár czéh kebelében született jóravaló eszme ki- és átment más czéhek tudalmába is, szükségét s hasznát ott is hamar átlátták s életbe léptették. Ezért a magyar czéhjegyzőkönyvek a magyar történetirásnak rendkivül gazdag tárházai. Én közlök belőlük sok érdekest. A kik a czéhek multjával tüzetesen foglalkoznak ez irányban kutatva, nagy szolgálatot fognak tenni arra nézve, hogy egykor Magyarországnak is egy, a régi polgári és társadalmi életet hiven feltüntető *Története* legyen.

és fia közötti mesterségüzési viszony, házasság, özvegyek mesterségfolytatása, sirásás, temetés s. a. t. iránti pontok más czéhekével többnyire egyeznek; bőv azonban és szabatos a mesterré lehetés iránti szabálypont, mely a beállani kivánót kötelezi: 1. hogy magát a nemes város lajstromába irassa be, az előtt czéhbe nem állhat. 2. Születési és tanuló levelet mutasson elé. 3. A czéhbe fizessen 10 frtot, a csertörő malomhoz 4-et. 4. Ha remeket nem csinált, büntetésül ismét 4 frtot, azon feljül 2 forint czéhpénzt két izben. 5. Ha vándorolni nem volt, fizessen 8 frtot. 6. Ha az ifjuság hivataljától is felszabadul, 4 for. Midőn tanácskoznak, senki a másik ellen ne üssön kezével, hüvelykével ne döfjön, hanem becsületesen beszéljenek egymással s mindent alázatosan végezzenek; a ki haragoskodik, felkél és elmegy, 1 font viaszat fizet; ha a vénség közül valaki vagy mester teszi, 4 forintot. Végeztetett, hogy ha hadakozás idején vagy más szükséges időben [*a mitől Isten oltalmazzon!*] biró és tanács a czéhet kéri, hogy a tornyoknál vigyázzanak, vagy a város más szükségében őrt álljanak, a czéhmesterek parancsolják meg, s minden mester tartozzék engedelmeskedni, a ki nem teszi, a czéhből vettessék ki; a malom minden dolgára a malommester és az ifju mesterek vigyázzanak, a mi kell, csináltassák meg. A malommester vigyázzon egész esztendőn által, hogy kinek-kinek hány zsákkal dürüczkölnek s kinek-kinek vonást adjon, hogy a czéhbe a szerént fizessen; a mely mester mesterségét nem üzi, a csertörő malomhoz fizetni és dolgoztatni nem tartozik; de ha mégis csert akar törni, mind fizetni, mind dolgoztatnia kell; az ifju mester emberek is akár üzik mesterségöket, akár nem, a malomhoz dolgoztatni tartoznak; mikor a czéhmesterek bort kezdetnek és árultatni akarnak, senki másnak árulni nem lesz szabad, csak a két ifju mesternek, kik a korcsmároláshoz rendeltettek; egy mesternek a másik vásárába avatkozni tilos, ha részt kér s van hozzá jussa, adassék meg, ha nincs, hallgasson s maradjon békében; timár mester szolgával, kontárral, vargával és szijjgyártóval borju-, tehén- vagy ökör bőr iránt alkuba, cserébe, vásárba ne elegyedjék . . . .[1])

Az *iparügyre* a király más irányban is kiterjesztette figyelmét. Az enyedi orsz. gyülésen, márcz. 10—15. 1568. megállapit-

[1]) A timár czéh *levéltárában* levő *eredetiből.*

tatott, hogy paripa ló, nyers vagy kiérelt bőr azok elfoglalása büntetése alatt az országból ki ne vitethessenek. [1]) A szászok kezdeményezésére és tervezése szerint az uralkodó drágaság tekintetéből új árszabályozás fogadtatott el oly módon, hogy az szent Györgynap után lépjen életbe, [2]) a következő czéhekre nézve: *szőcs, mészáros, timár, cserző varga, szijjgyártó, kötélverő, kádár, aranymíves, szabó, szűrszabó, kerékgyártó, kovács, lakatos, nyerges, bádogos.* [3]) Meghatározták, hogy az adás-vevés ezen országgyülésileg helybenhagyott szabályzat szerint legyen; a ki drágábban adná vagy venné, a ki észreveszi, panaszoljon az illető város vagy helység birájánál, s az az árut adja a vevőnek a törvényes árban, a többi pénz legyen övé; ha a biró kötelességét elmulasztaná, a vevők hivassák a közügyigazgató elé s büntettessék meg 200 frttal, melynek két része a felségé, egy a panaszlóé. A mely mestereembereknek ez áraknál többe került áruja van, igyekezzenek szent Györgynapig eladni, azon túl csak a szabályszerü áron adhatják el. [4]) Ez árszabály és az 1556-ki között kevés a különbség. [5]) 1561. a nov. 11-ki kolozsvári országgyülés egyik végzése szerint a király megengedte, hogy mind férfi, mind női kész ködmönök és lábbelik Erdélyből Magyarországra ki vitethessenek, de ő felsége birodalmán túl ne, a ki teszi, a 30-dosok és ő felsége más hívei a felség számára foglaltassák le s ezen feljül az illető büntettessék meg. [6])

A *kereskedelmi forgalmat* a király, atyja és anyja példáját követve, nemcsak új kiváltságokkal s a régiek megerősitésével, de törvényhozási és rendeleti úton is hathatósan előmozditotta. 1560. nov. 20-n Kolozsváratt kiadott kir. átiratban megerősitette atyjának 1531. dec. 8. kelt mentesitő levelét, [7]) melyben az a kolozsvári polgároknak és cselédeiknek egész országában vámmentes kereskedésre jogot adott s a hatóságoknak meghagyta, hogy őket vagy áruikat letartóztatni, törvényszék elé állitni, s kivált mások hi-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 177. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 133. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 178—183. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 177. l.
[5]) Látható röviden a 63. lapon.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 192. l.
[7]) L. Kolozsv. Tört. I. k. 623—24. ll.

báiért kereset alá fogni meg ne engedjék.[1]) 1562. május 28. a város közgyülésében panaszképen forgott fenn, hogy Báthori Kristóf némely kereskedőket letartóztatván, a király előbbi védlevele ellen cselekedett, kérték sérelmök orvoslását s szabadságuk fentartására a király újabbi parancslevelét. Ekkor folyamodtak e tárgyban a királyhoz Fodor István biró, Filstich Lőrincz esküdt polgár, s hivatkoztak a király elődeitől, valamint ő felsége által is adott korábbi kiváltságokra. Ennek következtében a király 1562. sept. 2-án Gyula-Fejérváratt kelt parancslevelében újból meghagyta, hogy a kolozsváriaktól vámot senki ne vegyen.[2]) Ennek ellenére Ebesfalvi Apafi Gergely fejedelmi tanácsos Káposztás-Szentmárton nevü falujában két év előtt állitott vám-helyén tőlük vámot kezdett vétetni, s hogy nem akarták megfizetni, emberei némelyeket közülök megvertek, másoknak vagyonát vették el. Ők panaszoltak a fejedelemnél, a ki 1569. jul. 11-n Tordán kelt bizonyositó parancslevelében, a megidézéstől számitandó 15-öd napra maga elé hivatta őt, s meghagyta a királyi embereknek, hogy a megtörtént idézésről tegyenek jelentést, melynek alapján a fejedelem ez ügyben azt fogja tenni, a mit a törvény rendel.[3]) Ugyanazon évben aug. 21. a király Gyula-Fejérváratt tiltó parancslevelet intézett a kolozsváriak kérésére elébb nevezett tanácsosa ellen, a ki — a mint a királyi megidéző levél szól — mondott vám-helyén ép akkor vétetett a kolozsváriaktól vámot, midőn azok a királynak vittek 200 márka ezüstöt s ezt azok neki elpanaszolták. Megparancsolta tehát, hogy jövőben a kolozsváriaktól vámot ne vétessen, nekik kárt ne tegyen s útjokban ne akadályozza.[4]) 1564. márcz. 8. parancslevelet intézett országa minden főuraihoz, a nemesekhez, várfelügyelőkhöz, különösen Kővár parancsnokához és társaihoz, szigoruan meghagyva, hogy a kolozs-

---

[1]) Hártyára irva, veres, zöld és lilaszin selyemzsinoron függő pecséttel erősitve, rajta e körirat: *Ioannes sigismundus d* gr* electus *rex *hungariae. Látható a városi *levéltárban* T. 84. sz. a.

[2]) Kettőbe hajtott ivrétü papirra irva, a király névaláirásával és rányomott pecséttel erősitve. Látható a városi *levéltárban*. T. 85. sz. a.

[3]) Kelt a király aláirásával és pecsétével megerősitve. Látható a városi *levéltárban*. T. 86. sz. a.

[4]) Regál papirra irva, a fejedelem kisebb pecsétével erősitve. Elől: Lecta, correcta. Látható a városi *levéltárban*. T. 87. sz. a.

váriaktól *Kolozsmonostoron, Gyaluban, Gyerő-Vásárhelyen, Bánffi-Húnyadon, Rév* és *Thelegd* falukban, *Várad* városban és *Byhar* mezővárosában vámot ne vegyenek. [1])

A király és I. Ferdinánd közötti feszült viszony károsan hatott Erdély és a m.-országi részek kereskedelmére. A király nem mulasztotta el Bécsben levő követeit erre figyelmeztetni, s már 1560 nyarán néhány hónapi fegyvernyugvás kieszközlése mellett némi kiegyezés-formát hoztak magukkal, melynek értelmében a kereskedőknek és kalmároknak meg volt engedve, hogy a bécsiekkel kereskedésöket folytathassák. [2]) Sőt az országgyülés is e fontos ügyben többször intézkedett. 1566 nov. 30. és decemb. 13. Szebenben ily végzést hozott: „Mivel az Ur Isten irgalmasságából Erdélyben buza és egyéb vásárra vihető marha [*áru*] — bortól megválva, — bővebben van, mint M.-országon, végeztetett: hogy mind buza, mind mindenféle barom: ökör, üsző barmok, ménes, kocsolák — him lovaktól és csődöröktől megválva — kivitessenek mindenfelé, addig, mig e felől más végeztetik." [3]) Az 1569. jun. 24—29-ki tordai országgyülés a míves embereket illetőleg meghatározta: „hogy a korábbi törvény szerint való árszabály igazán tartassék meg, valamint azt is, hogy a mely városnak a vármegyékben jószága van, azok ispánai egyik szolgabiróval vagy főnemes emberrel a míves népeket czirkálják meg minden kulcsos városokban, mezővárosokban és minden helyeken, s a kik abban találtatnak, hogy az előbbi árszabálytól eltértek, és a biró azt elnézte, a panaszló igazságos kérésére az olyan birón megvehessék az árszabály szerint a 200 frtot és a felség tárházába szolgáltassák. Külső városokban és falukban is az a mód tartassék meg. Ha a biró a 200 frtot meg nem fizetné, az ispánok hivják ő felsége udvarába s ott két annyin maradjon. Végeztetett továbbá, hogy valamely kovács mester ember vasat bőven nem tartana, avagy akármely más mester ember a mostani intézésért való bosszuságában szerszámot, a miből mivelhessen, házát és marháját király ő felségének foglalják, s magát kiüzzék a városból és faluból. Az is végeztetett közakaratból: hogy ez országból senki se gyártott,

[1]) Kelt a király aláirása alatt, s pecsétével megerősitve. Látható a városi *levéltárban*. T. 102. sz. a.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 135. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 325. l.

se gyártatlan semmiféle bőrt ki ne merjen vinni; aki kivinné, a kik megtalálják, minden perpatvar nélkül, ez articulus erejénél fogva magoknak vehessék el; ha pedig valamely szőcs, timár és varga e limitatio felett drágán vette volna a bőrt, szent Mártonnapig eladhassa, a hová akarja, azután mindenki tartsa magát e limitatiohoz." [1])

A Székely-Vásárhelyen 1571. jan. 6—14. tartott országgyülés hátasló, nyers vagy gyártott bőrből készült szerszámok, kender, gyapju, szűr kivitelét az országból megtiltotta; a ki megszegné, áruját vehessék el a 30-dosok s más emberek, városi és falusi birák, s két része legyen a felségé, egy a ki elveszi. A magyarországbeli urak, mint atyánkfiai és ő felsége hívei, tulajdon szükségökre paripát és egyéb marhát is vehessenek s szabadon kivihessék; más idegen ember vagy barátjok, atyjokfia részére ők se vehessenek s ne vihessenek ki. Ugy ez országbeliek is, kiknek Magyarországon jószágok van, borukat, buzájokat 30-ad fizetés nélkül behozhassák. Ez országgyülés szabályozta a *szőcs, timár, cserzővarga, mészáros, szappangyártó, szijjgyártó, kötélverő, kádár, ötvös, szabó, szőrmíves, kerekes, nyereggyártó, paizsgyártó, ónmíves* iparosok áruit; [2]) a hal árulásra nézve mértékül a kolozsvári és tordai font határoztatott; az ónmívesekre nézve végeztetett, hogy mívökre a saját bélyegökön kivül azon város czimerét is rá kell nyomni, a hol laknak. A ki e szabályokat megszegte, 200 frtra büntettetett, melynek 2 része a felségé, 3-da a panaszlóé, minek felvétele az ispánok és birák tisztévé tétetett. [3]) Az 1571. április 1. fejérvári országgyülésen a mészárosokra nézve meghatároztatott, hogy a következő gyülésig a hust 1 fontjával és fertályával adják. [4]) . . . Magától értetik, hogy a törvény ez intézkedései Kolozsvár város iparosaira és kereskedőire nézve is kötelezők voltak.

Életerősen fejlődtek e korszakban a közmüvelődés tényezői: az *iskola és irodalom*, melyekre példát s bátoritást a király adott,

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 364—65. ll.

[2]) A limitált mívek közt ez érdekes ruha-nevek s egyebek jönek elé: *kedmen* [ködmön], *czepellis* vagy *deli saru*, *szekernye*, térdig érő és felkötő, veres öreg bőrből való *keczer fék* [?], *keczer* [?] *kengyelszijj*, s. a. t. *Ugyanott.* 378—384. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 383—384. ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 386. l.

valóban királyi érzülete, áldozatai s minden szép, jó és nagy kezdeményezése vagy gyámolitása által, melyek a nép jóravalóságában s haladási vágyában termékeny talajra, az iskola és egyház tudós és közjó szerető férfiaiban hív munkásokra és terjesztőkre találtak. A királyné és fia már régebb az iskolának adományozták volt a kolozsvári dézma secularizált részét t. i. a kolozsi katholikus esperesi negyedet. 1561. ápr. 21. a király Thury György kolozsvári polgárnak és dézmaszedőnek megparancsolta, hogy mivel ő és felséges anyja azon dézmát az iskolai ifjuságnak és kórházi szegényeknek adományozták s kezelését a bíróra és esküdtekre bizták, kezét azon dézmanegyedről vegye le, s engedje, hogy a kolozsvári biró és esküdtek szedjék fel és gyüjtsék be, az eddig beszedettről számadásukat a királynak adják be.[1]) De a királyi akarat — ugy látszik — akadályra talált; mert a száz-férfiak 1561. decz. 28. ily végzést hoztak: „Tudva van, hogy a királyné ő felsége méltóságos fiával, az ország lakosainak kérésére az iskola és kórházak használatára adta a quartát. Négy előkelő férfit választottak tehát a biró mellé, hogy a mikor az új évi ajándékot leviszik, szép ékes szókkal ő felségét személyesen megkérjék, hogy a quartát azon czélra való használatra engedje a városnak, vagy a kinek és kiknek akarja, azokra bizza beszedését, a város kérjen róla minden évben számadást, s az adomány-levelet a felségnek mutassák be.“ 1562. márcz. 14. pedig azt határozták, hogy a quartához a papságnak ne legyen köze, legyen az az adomány-levél szerint az iskoláé. Ezzel a királyra akartak azon irányban hatni, hogy a dézma ezen része valóban az oktatásügyre fordittatik; elhatározása még is késett, mert azon évben aug. 31. midőn a tanitás ideje eljött, a biró és tanácsosok az iskola rectorát behivatták, hogy őt megfogadják s tiszte minél jobban teljesitésére felkérjék, egyidejüleg az iskola megépitésére 31 forintot utalványoztak. Végre 1562. sept. 1. a király a város kivánságát teljesitette, s a kolozsi esperesnek adományozott és évenként 250 forintra becsült dézmanegyedet idvezült anyja és a maga korábbi adományaival összhangzólag a kolozsvári iskolának és a szegények és árvák fentartására adományozta oly módon, hogy négy rész [200 forint] legyen az elsőé, az ötödik [ötven forint] az utób-

[1]) Oklevélt. XXXV. sz.

biaké.[1]) A közgyülés azon évi nov. 5. e tárgyban új végzést hozott: „A quartának biró uram és az esküdt polgárok viseljék jó gondját, a mit a város pénzéből rá költenek, belőle vegyék ki, a mi megmarad, négy része legyen az iskoláé, a többi az árváké és szegényeké, a mint az adománylevél tartja.“ 1563. febr. 6. a közgyülésben ily végzés költ: „Gáspár [érti *Heltait*] prédikátornak és *rectornak*, a mivel fizetéséből tartoznak, az adóból fizessék meg, ha ki nem telnék, kérjék meg a várost s az gondoskodni fog róla.“ Febr. 14. pedig végezték: „hogy a biró az iskola fedelét a quartából igazittassa meg 200 forintig, állitsanak a bolt alá oszlopot is, a falakat faerősitéssel biztositsák, hogy ne omoljék be.“ 1564. máj. 22. végezték, hogy a senatorok Egri Lukácscsal szóljanak azon *rectorról*, kit ő az iskolának ajánlott. Erre okot Molnár Gergelynek 1564. ez időtájt történt halála adott.[2]) Ki volt az ajánlott? a jegyzőkönyvből nem tünik ki. A *Sárospataki Füzetek* irói nézete, reformált és unitárius történetforrások s más emlékek szerint t. i. részint abból, hogy Szikszai Kovács Bálint[3]) Heltai Gáspárnak Mátyás királyról irt könyvéhez[4]) előszót irt, sőt a legelső és legszebb dicsverset is ő irta, részint az unitárius emlékirók azon följegyzésénél fogva, hogy Heltaival meghitt viszonyban élt — mint 1551. Vizaknai Gergely — azt következtetik, hogy Szikszai *rector*, az unitárius emlékirók szerint *lector* volt. Én azt hiszem, hogy Heltai a febr. 6-ki közgyülési jegyzőkönyvben *rector*-nak iratván: bárha rövid ideig vagy ideiglenes minőségben is, de őt kell ilyennek elfogadnunk, s Szikszai ez adat szerint akkor *lector* volt. Utána Károlyi Péter következett, de szintén rövid ideig, a mi alig tett egy évet. Dávid Ferencz őt egyik művében[5]) világosan kolozsvári *mesternek* irta, s azon vitája, minek következtében az neki szemébe mondta: hogy ha a szentirás szavainak általa kifejezett helyes értelmét nem követi, szükségképen a három Istent vallók véleme-

---

[1]) Az unitárius egyház birtokában levő *eredetiből* közölve van *Dávid F. Emléke.* II. része. 9—10. ll.

[2]) *Haner* . . . . . 262. l.

[3]) Lásd: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda Tört.* 1876. 18—19. ll.

[4]) *Historia Inclyti Mathiae Hunyadi* sat.

[5]) *A szentirásnak fundamentumából vett magyarázat* sat. *Dávid F. Eml.* II. r. 53. l.

nyén kell megmaradnia. [1]) Itt neki tisztéből eltávozásánál egyéb nem maradt fenn. Ez 1566. történt. [2]) Nincs ok Dávid F. tudósításában kétkednünk, e szerint Károlyi 1565—66-ban kétségkivül kolozsvári *rector* volt. Utána Sommer János, Dávid F. veje következett [3]), ámbár ő magát II. János király haláláról irt elegiájában *lector*-nak irja. [4]) Sajnos, hogy amaz időbeli községi jegyzőkönyvekben, azok szerfelett megcsonkitott volta miatt, az utóbbi *három rectorról* nincs emlékezet.

Még 1568. márcz. 21-ről és nov. 3-ról van két ide vonatkozó közgyülési végzés. Az elsőnek tárgya az, hogy miután a város értesült arról, hogy a segédtanitóknak [*collaborator*], a rectornak adott 100 forinton kivül is fizettek a város pénzéből; meghatározták, hogy abból többet ne fizessenek, hanem a rector, mint eddig is szokásban volt, a maga 100 forintjából fizesse őket. A másodikban a város atyái hálás szivvel vették az iskola *rectora* behozását, s meghatározták, hogy a másik *rector*-t is hozzák be, s hagyassék meg az itt levőnek, hogy a gyermekek tanitásáról szorgalmatosan gondoskodjék . . . Itt a jegyző tolla tévedett; két *rector*-t egy intézetben képzelni sem lehet, a rendszer sem engedte meg, *lector*-ról van szó kétségkivül.

Érdekesnek látom a prédikátorok és tanuló ifjuság némely javalmát is megemlitni, bárha hiányosan is, a minők a források. A város sáfárpolgára [*dispensator*] 1566. a három szent király napja utáni hétfőn a magyar prédikátornak egy szekér fát adott, 50 pénzben; febr. 1. a magyar és szász tanulóknak fát 50 pénzre; bőjt éjszaka utáni vasárnap a magyar deákoknak — mivel erősen kérték őt — 50 pénzt.

Nem titkolom, szomoruság fog el, hogy oly nagy időszakban, minő a XVI. század e megújhodási korszaka, a közoktatás, nevelés és iskolafentartás életbevágó kérdésében ily kevés, a mit tudok s közlök. De — fáj kimondanom — többet nem találtam. A községi jegyzőkönyvek meg vannak csonkitva, a végzések rövidek. A kevés

---

[1]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 71—72. ll.

[2]) *Dávid F. Emléke.* II. rész. 41. l.

[3]) *Fosztó Uzoni István:* Historia Unitarior. Eccles. Transsilv. I. k. [MS.] 499. l.

[4]) Egykoru másolata a székely-keresztúri unitárius középtanoda könyvtárában a *Jakab Elek*-féle unitárius gyüjteményben.

megmaradt töredék közt, a belső szerves egybefüggést, a rendszert megállapitnom lehetlen volt. A kolozsvári — tudvalevőleg virágzó — iskolának semmiféle anya- vagy más jegyzőkönyve nem maradt fenn, oktatást illető adatok, tanári névsor, tankönyvek, tandij, fegyelem, adomány- és alapitvány-levelek sat. a politikai és vallási harczok hitet s embert irtó küzdelmében, a kölcsönös szeretetlenség és gyülölködések folytán, csaknem mind elvesztek ránk és miveltségtörténetünkre nézve. Szeben s a többi szász városok gymnasiumaik története legfőbb adatait birják, felfelé a XIV-ik századig, nagyobb részéé meg is van irva, legalább megkezdve, valamennyinek megismerhetik multját a tudnivágyó utódok. S én bár csak alapvonalait sem tudtam összeállitni a kolozsvárinak, mely Erdély s a Tiszáig terjedő Magyarország legjelesb fiait növelte ama században, kik közül vált ki azon számos jeles férfi, a kiknek nemzeti irodalmunk XVI-ik századi első virágzási korát köszönheti. Heltai, Vizaknai, Gyulai, a két Károlyi, Molnár G. Basilius István, Dávid F., Sommer, Palaeologus, Enyedi — e halhatatlan nevü férfiak tanitották s kitünő embereket neveltek az iskolában; de csak más azon kori tanintézetek történetéből értjük meg, hogyan? Hires egyházi szónokok s theologusok egész soráról nem tudjuk, miképen szerezték alapos előkészületöket? Újabb nyomozások folytán egy gazdag magyar irodalom tárult fel a romok és nem ismertetés homályi közül, melyeknek képviselői mód- és tanrendszere iránt csak tapogatózunk . . . . . Itt is a szebeni szász gymnasium iskolai és tanrendszere nyujt felvilágositást; mert hogy a kolozsvári gymnasiumban is az volt a rendszer, a politikai egybeköttetés és hagyomány igazolja; némely része még az én tanuló koromban — 1830—48 között — is fenn állott. A tanitás súlypontja a latin és görög nyelvtudásra volt fektetve. A humanisták didactikai czélja volt, hogy a klassikai müveltséggel a középkor barbár latin beszéde, irálya és izlése helyére a classicismust állitsa, s a görög nyelvismerettel a bibliaértést és exegetikát könnyitse meg a reformatio javára. Az iskolának oda kellett vinni az ifjakat, hogy a latin és görög classikusokat könnyen olvassák, teljesen megértsék, s ekép lelkök a római és görög miveltség világában otthonossá váljék. E czélokkal egyesitették a vallást, a minek alapjául az ész szabad vizsgálódását, a lelkiismeretszabadságot és a jó cselekedeteket fogadták el. . . . A gymnasium élén a rector állott, egész ember, ki-

nek sok jeles tulajdonnal s nagy tudományi tekintélylyel kellett birni. Ő volt parancsoló és felelős intéző a gymnasiumban: választotta vagy ajánlotta a tanárokat, osztályokba sorozta a tanulókat, kiosztotta a tantárgyakat, vigyázott a tanitásra, vezette azt s ellenőrizte, hogy szabály- és vallásellenest ne tanitsanak. Tanártársai tartoztak engedelmeskedni. . . . Volt mellette 2 lector, 2 collaborator, 1 cantor, a kik ügyeltek a rendre az iskolában, templomban, ünnepélyeken. A tanitás ugy volt beosztva, hogy a rector theologiát tanitott télen-nyáron jó reggel és ebéd után az első órán [*ez az unitáriusoknál koromban is meg volt*]; szombaton az esti ima [*preces*] után Chytraeus catechismusát nyilván fel kellett mondani. [*Ezt a Luthert követők tették.*] Ezután a lectorok következtek, az öregebbnek választási joga volt, reggel tanitson vagy délután? Szabály szerint ő olvasott és tanitott a rector után. Az ifjabb lector délután ugyancsak a rector után olvasott fel. Télen olvastak a reggeli ima [*preces*] előtt is. A collaboratorok iskolát tartottak d. e. 9-től d. u. 4 óráig. A tanitás kezdődött reggeli 5 órakor [*koromban is ugy volt*]. A cantor 12-től 1-ig tanitott éneket és zenét [*ezt is igy értem*], a templomi éneklést és temetési éneklő kart [*chorus*] igazgatta. A tanulóknak két osztálya volt: *adolescentes* és *studiosi*. Azok nem laktak az iskolában s más ruhát viseltek mint a benlakók, a kiket később *togatus*-oknak neveztek, hosszu fekete egyenruhájokról, minek neve: *toga* volt. Illendően kellett öltözni, estve künn maradni, hir nélkül mulatságba menni nem volt szabad. A kisebb gyermekeket a nagyobbak tanitották. Ez volt akkor az, a mi az elemi iskola ma. Játék- és testgyakorlás napjai: a szerda, péntek és szombat délután volt. A rector fizetése 120 forint, lectoré 80, collaboratoré 50 . . .[1])

A közmiveltség más tényezői: a *nyilvános szónoklatok* és *hittani viták*. Ezek és az ezek szellemi gyümölcseit közkincscsé tevő irodalom folyvást erősebben lüktették a vért a Kolozsvár társadalma egész életszervezetében, hevitve a szenvedélyeket s magasb szárnyalást adva a vallásos szellemnek. Csaknem rajongásba ment át a hitújitás ügyeért való buzgólkodás. Mintha valami bűverő varázslata alatt állott volna község és egyház, papság és nép, a családok és gyülekezetek: mindenki vallással foglalkozott, a

[1]) *Archiv für Siebenbürg. Landeskunde.* Neue Folge. XVII. k.

közgyülés hatáskörébe vonta a hit dolgait. A ki ma erre visszagondol, ugy fogja találni, mintha a kereszténység első korszakát élte volna Kolozsvár — a hit megújult életét .... Ez volt a helyzet általános képe, e hangulatot fejezik ki a közgyülési végzések.

A szász és magyar nemzetbeli hívek és papjaik éles nézetkülönbsége s a merev ellentétek közepette amazok Luther, ezek Kálvin tanaival rokonszenveztek, a plebánus békitve, egyeztetőleg járt közbe, látszat szerint; de lelke előtt a genfi vértanu nagy elvei, egy új, névtelen hitvallás eszménye lebegett, titkon annak közelfogadtatása nehéz útját egyengette. Mindkét fél hires férfiakat hivott meg predikátorává, nem csekély fizetésre s nem dicstelen pályára; a szabad igehirdetést a szószékből törvény és a fejedelem biztositotta, a hitvita állandóvá lett, élén a fejedelem és udvari papja; a papság és közönség a kor eszméitől át volt hatva s saját hitfelfogása győzelmére lelkesülten törekedett. A magyarok kedvelt prédikátorai a tudós vitázó és ékes szónok Blási vagy Basilius István, és az oly nagyhirü, mint tragikus sorsu Egri Lukács. Kolozsvárnak e két férfihoz ragaszkodása bámulatos. 1561. jan. 18. a közgyülés azt határozta: „hogy a biró és tanácsosok Egrit bármi fizetésen meg tudják tartani, tartsák meg s tartóztassák itt“; 1562 január 17. ezt: „minthogy a prédikátorunkra Isten rá nehezitette a betegséget, s a város prédikátor nélkül el nem lehet, a biró és esküdtek hozassanak más magyar prédikátort, s az Egri Lukácsnak igért 200 frtból 100-at adjanak annak, a mást neki hagyván meg;“ sept. 14. ismét: „hogy Blási [*Basilius*] [1]) Istvánt, akár hol van, keressék fel s hivják vissza a prédikátorságra, ha 100 frtért eljő, adják meg, s egyezzenek meg vele“. 1563. febr. 3. ismét meghagyták a birónak és esküdteknek: „hogy vele bármikép alkudjanak meg s fogadják meg prédikátorságra, ha kevesebbel nem lehet, 100 frttal s egyéb segedelemmel is“. Febr. 14. sajnálatukat fejezték ki a száz-férfiak Egri Lukács prédikátor betegsége felett, a mi már oly régóta tart, akarják azért, hogy a biró és esküdtek neki *pénz- és egyéb segedelemmel legyenek minden szükségében*. Junius 10-én ismét mély részvétét fejezi ki a közgyülés hosszas betegeskedése iránt, s a városnak egészséges korában tett

---

[1]) *Dávid F. Emléke* czimü művemben unitárius forrás után *Király*-nak van e vezeték név irva.

hív szolgálataira való tekintetből a boltok árából 10 forintot rendelt számára. Ugy látszik, Egri Lukács nem gyógyult meg, s Basilius nem jött el, mert aug. 29. a közgyülés ama szigoru végzést hozta: „hogy a száz-férfiak tartozzanak a magyaroknak prédikátort rendelni, tudakozódjanak Gergely, debreczeni plebánus iránt, a ki hír szerént ezen részekben jár,[1]) valamint Tolnán is, mivel az ottani prédikátort hasznos embernek mondják, küldjenek utána minden részekbe levelet". Végre czélt látszottak érni, mert a közgyülés decemb. 11. a plebánust felkéretni határozta, hogy az új prédikátor a következő napon prédikáljon, s azután minél jobban lehet, szerződjenek vele, addig a biró napi élelméről s lakásáról gondoskodjék. De ez sem volt állandó. Már 1564. jan. 2. a közgyülés azt végezte, hogy a plebánussal együtt a biró rendeljen magyar prédikátort s hivják is meg. Jan. 8. prédikátor és *rector*-fogadás iránt hoztak végzést; febr. 4. harmadszor sürgették meg *tudós* magyar prédikátor keresését s meghivását; május 23. meghatározták Egri Lukácsnak tisztébe visszahelyezését, s a kit *rector*-nak ajánlott, meghivását; azonban e szándék meghiusult, miért is május 25. előbbi határozatukat mindkét ügyben megújitották; 1565. márcz. 16. végezték, hogy a szentpéteri [Kolozsvár egyik külvárosa] prédikátort fogadják meg ide fel [*a várba*], adjanak neki 100 frtot, Basilius Istvánt szintén hivják vissza s neki is fizessenek 100 frtot, Lajos urral pedig[2]) számoljanak, s neki fizessenek 200 frtot, de ugy, hogy az időt, a mig feküdt, pótolja ki; a város mást nem akar, mint István urat és Ferencz urat Szentpéterre. . . . . .

A magyar prédikátorok iránti ezen rokonszenves gondoskodással szemben feltünő a szász prédikátorok békétlenkedő háborgása, minek okai — a mint fennebb érintém — a hitelvek különbözése. A szász prédikátorok szivósan ragaszkodtak Luther tanaihoz, kitartóan harczoltak a Kalvin- és Dávid-féle vallásos irány ellen, védve saját álláspontjukat a szószéken, zsinatokon és sajtó útján. 1566. fel is tartóztatták pillanatra, a háromságot alapul elfogadó vásárhelyi hitvallást a fejed. tekintélye által mindkét pártféllel elfogadtatván; de az 1568-ki gyulafejérvári nagy vitában diadalmaskodott unitárius hitelvi áramlat e gátat hamar szét-

[1]) Ez *Szegedi Gergely*, a ki 1561. Meliussal együtt lelkészkedett ott.
[2]) Hihető *Szegedi Lajos*, később új-tordai pap, ki az 1568-ki gyulafejérvári hitvitában D. Ferencz részén volt.

rombolta, s ezután Kolozsváratt mindenkinek vagy el kellett az unitárius hitvallást fogadni, vagy állását elhagyni, s az idő és eszmék eltipró kereke elől kitérni. [1]) A Luthert követő szász prédikátoroknak is ez lőn a sorsa — *megtörni, vagy meghajolni!* Érdekesen világitják meg e küzdelmet, s állitják elénk végeredményét a közgyülési végzések.

1566. tört ki elébb a szivekben régen izzó tűz, melynek a febr. 6. s jun. 11. közgyülési végzések hív kifejezései. „Látja a város — igy hangzik az első — hogy a pap urak és prédikátorok vetélkedése s egymás ellen való prédikálása mily rettenetes botrányt okoz, mely mind inkább kimegy a nép közé, a minek eltávoztatására az ország meghatározta, hogy a plebánus hivassék gyülésbe s komolyan intessék meg, hogy szünjenek meg az egymás ellen prédikálástól, s csak azt prédikálják, a mi Isten egyházának hasznára s gyarapodására van és nem okoz botránkozást. . . . . Végezték továbbá: hogy szóljanak Gáspár és Titus Mihály [2]) uraknak és a plebánus urnak is, és tartsák meg őket prédikálás végett eddigi fizetésökkel. . . . Május 4. a plebánus kérésére ismét végez-

---

[1]) A városi közgyülés 1568. márcz. 17-ki végzése ezt teljesen igazolja. „Mivel az ország Rendei közvégzésnél fogva a kegyesség nélküli pápista isteni tiszteletnek eltörlését határozták, [l. 1566. márc. 10—17. Tordán hozott t.-czikkek 10. pontját *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 302—303. ll.] ezért Literáti Zsigmond özvegyének izenjék meg a senator urak, hogy a házában állitott képeket mindjárt rontassa le s térjen az igaz vallásra, s barátokat vagy pápista papot házához fogadni s ott gyónást és más babonás szertartásokat tartatni ne engedje meg; mert ha meg nem szünik, a város az ország törvénye szerént megbünteti. — Az apáczákat is hívja össze két senator, hagyja meg nekik, hogy térjenek át, és ezután, mivelhogy örökségük van, adót és rovatalt fizetni tartoznak. Különben a város őket meg nem szenvedi. . . . . Sőt mivel a szöllők rendében van szöllőjük, arra fél vonást ki is róttak. A lerontott zárdák fáját a város malmára használták fel. . . .“

[2]) *Titus*, keresztnéven Mihály, a vidonbáki plebánus fia volt. Wagner Bálint brassai ágostai hitvallásu pap halála után 1557. a brassaiak Heltai Gáspárt választották meg papjokká, de ő nem vállalta; utána Titus Mihályt, s elküldötték a wittenbergi egyetemre, hol két évet tanult s a harmadikban tért vissza; hivatalába kirendeltetett s a plebánusságban megerősittetett, de csak tiz hétig volt Brassóban, s akkor elkergették, mert nem helyesen prédikált. [*Deutsche Fundgruben* sat. 1839. I. k. 67. l.] A nem helyes prédikálás azt jelenti, hogy nem Luther álláspontját követte; igazolja ezt azon tény, hogy Titus ur a kolozsvári szász Kalvinhitüeknek kedvelt prédikátora volt.

ték, hogy Mihály prédikátort és a többi szász prédikátorokat is a király előtt tett hitvallásban és megegyezésben tartsák meg és biztositsák; de hagyják meg nekik, hogy a plebánus urnak a tartozó tiszteletet adják meg s egyik a másikat a szószékből ne vagdalja, de ha valamelyiknek közülök Istentől valami új kijelentetik, arról ne vetélkedjék a hívek előtt a templomban, hanem menjenek külön valamely házba, s ott értekezzenek felőle....." Melyik volt ez a királytól helybenhagyott hitvallás, megtetszik az 1566. jun. 8-ki végzésből. „A maros-vásárhelyi zsinaton a szent Háromságról végzett articulusokban a város megismerte, hogy abban Isten tiszta és igaz tudománya tanittatik, melyekbe a fejed. is nemcsak hogy beleegyezett, de ki is nyomtattatta és kiadatta. Akarják tehát, hogy ezek tartalma szerént legyen közöttük a tanitás. . . . . Titus Mihály és Gáspár urakat a polgár urak innen ne küldjék el, ne is engedjék elmenni, de hivatalukban tartsák meg. Mindazáltal minthogy a felsőbbeknek és a nyilvános superintendenseknek a többi papok és Isten szolgái az Isten tudományában és igazságában engedelmeskedni tartoznak: ez okért Mihály ur és a többiek által, a plebánus urnak méltósága szerint engedelmességet és tiszteletet tartoznak mutatni, és az articulusok ellen ne prédikáljanak, de legyenek csendesen. Azonban a város reméli, hogy az Isten az ő szivöket szent Lelke által az ő igéje és az üdv teljes igazsága iránt fel fogja világositni....." Jun. 11. ismét ily végzést hoztak: „hogy a száz-férfiak mind a plebánust, mind a prédikátorokat hivassák be, s szép szóval serkentsék, hogy egymásközt békében legyenek, egyik a másikat beszédében ne vagdalja s a senatorok minél jobban lehet velök egyezzenek meg és tartsák meg őket prédikálás végett, ne okozzanak a városnak és ő felségének több gondot."

E végzéseken átlátszik a Luther tanait valló kolozsvári prédikátorokra nézeteik nem helyes megváltoztatása végett gyakorolt erkölcsi nyomás, a mi két évi ellenállás után Heltait és társait állásuk elhagyására birta, s a szász prédikátori állomások megüresedését eredményezte. Ez állapot türhető nem volt s orvoslására a város 1568. jun. 2. ily végzést hozott: „Gondoskodni akarván száz-uraim az Isten igéjének a templomban hirdetéséről, meghatározták, hogy két magyar prédikátort fogadjanak, annak, a kit közelebb a plebánus ur ajánlott volt, adassék 100 forint, István urnak, a ki társa munkájában osztozzék, szintén százat. Azt is

végezték: „hogy a senator urak hivassák össze a szász prédikátorokat s a mit eddig Gáspár uram kapott, mivel ő a tudományban nem egyez meg, és a tanitás tisztéről lemondott, adják a két prédikátornak.“ Ez szerfelett felháboritotta a kedélyeket, elannyira, hogy tettlegességi szándék hire támadt a község kebelében, Dávid Ferencz ellen irányulva, a kit minden vallási reform szerzőjének tartottak. Ez a száz-férfiak 1568. febr. 6-ki végzéséből világosan kitünik. „Mivel némelyek — igy szól az — megátalkodott vakmerő elhatározásból a plebánust és követőit halállal fenyegették, s azt mondogatták, hogy két pártra szakadnak és harczot inditnak ellene: a biró azoknak, a kik ilyeket hánytorgattak, járjon végére, nyomozza ki és büntesse meg.“ A j. könyvekben nincsenek megnevezve, de a többségi végzés — ugy látszik — lecsöndesitette őket, mit a márczius 11. gyülés kiengesztelő közbenjárása is előmozditott, a minek folytán a város Heltait és társait tisztök folytatására ismét felszólitotta. Nem akarván a város — mondák — hogy a templom istemi tisztelet és papi szent szolgálat nélkül maradjon, meghatározták, hogy még egyszer intsék meg Heltai Gáspár uramat prédikátori tiszte folytatására, a mit ha visszautasit, azonnal hivják Eppel János fiát. Azonban Titus urat is intsék meg, hogy ha meggyógyul, jöjjön vissza, ha nem gyógyul meg s nem jöhet vissza, szóljanak a plebánussal, hogy helyette rendeljen tudós prédikátort a magyaroknak, hasonlóképen káplánt.“ Azonban — ugy látszik — Heltai most is vonakodott, mert a közgyülés jun. 17. harmadszor is meghatározta: „hogy a senatorok szóljanak Gáspár urral, hogy prédikáljon, ne szünjék meg hivatalától...“ Most a kérés foganatos volt. Heltai maga vallja meg, hogy Dávid F. által tévelygéséből felvilágositttatott, s nyilvánosan az unitáriusokhoz csatlakozott.[1]) A decemb. 11-ki közgyülés végzése az évek során felköltött és táplált vihar és szenvedélyek megcsillapodását, az unitárius irányu reformoknak a város kebelében győzelmét látszik mutatni. Heltai példáját a többi szász prédikátorok is követték s tisztökbe visszaállottak,[2]) a Kálvin értelmüek M. országba vagy máshová távoztak.

---

[1]) Látható az 1568-ki gyulafejérvári Disputatio 2-ik [1570] kiadásában. *Dávid F. Emléke.* II. rész. 61. l.

Archiv für Siebenb. Landeskunde. Neue F. 2. köt. 123. l.

[2]) A *sáfár polgárok* 1564—71-ki számadásaiban ily tételek jőnek elé: 1567. mikor Heltai uram szolgálatát félévig elhagyta volt, hátralékban

„Mindkét nemzet prédikátorának — igy szól e végzés — egyforma fizetése legyen, s a plebánus, a mit neki fizetni köteles, egyenlőképen oszsza meg; és ha a mostani prédikátort meg akarják tartani, hogy a magyaroknak is kettő legyen, akkor Péter káplánt bocsássák el, s a prédikátorok keresztelni és esketni tartozzanak . . .“ Péter pap dolga felől 1570. jun. 3. azt végezték „hogy többé a templomba szolgálatra be nem akarják venni, hanem a birót a plebánussal együtt arra kérik, találjanak a mostani prédikátor mellé tudós embert, ki prédikálni tudjon s neki, ha betegség éri, segitségére legyen a templomi czeremoniák és keresztelés dolgában . . .“

Ki lett volna ez a Péter pap más, mint Dávid F. véleményellenese, Károlyi Péter? s miért nem fogadták prédikálását? a j. könyvekből nem tünik ki, de bizonyos, hogy beszéde az unitárius többségnek ellenére volt. Az is kérdés: kiket illet az 1570. jan. 3—6-ki medgyesi országgyülés azon végzése, melyben: a kk. és rr. megköszönik a felségnek, hogy a mostan támadott eretnekségek és azok inditói megbüntetése felől kegyelmes választ adott, és hogy a fejedelem tekintve az Uristen tisztességét és saját méltóságát, afféle káromlásokat és eretnekséget országában nem szenved, hanem végére menvén, mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni.“ [1]) E végzés bizonyára az unitáriusok ellen hozatott s a fejedelem — a kinek unitárius érzülete már ekkor minden kétség felett állott — hihetően csak azért irta alá, hogy némely küludvarokat megnyerjen s czélbavett házassága akadályait az utból elháritsa. Unitárius érzületét hamar igazolta az 1571-ki székely-vásárhelyi hitvita és országgyülési végzés . . . . Azonban hijában volt a szász prédikátorok ellenkezése, a Dávid F. elleni titkos terv s az előbbi fenyegető végzés: az unitárius hitvallás Kolozsváratt létjogát kivivta s az egész város zászlói alá tért. Innen lehet megérteni az 1571. jan. 20-ki közgyülés ezen végzését is: „Pál prédikátor [Kozárvári Pál unitárius prédikátor]

---

maradt 50 for. Azon évben ebből fizetésében kiadatott 8 for., elmaradt 42 for. . . . 1569. ismét meghivatván szolgálatra 50 for. évi fizetéssel, megfizettek belőle 25 frtot, elmaradt 25 for. 1570. Heltai Gáspár szász prédikátornak régebbi és újabb fizetésében adatott 163 for. 1571. ismét 90 for. Ebből világos, hogy Heltai lemondása rövid tartamu volt, s még arra is kikaptá fizetését.

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 368. l.

tett szolgálataiért elégittessék ki, a biró és senatorok jövőre is fogadják meg, de 100 frtnál többet ne igérjenek; mellé szerezzenek még prédikátort, s a mint már végezték, a plebánus viseljen gondot a két prédikátor fizetéséről, annyival inkább — mondja a febr. 4-ki végzés — mert egyedül veszi a *quartát*, mely most sokkal nagyobb, mint ennekelőtte, [erős érv arra, hogy Kolozsvár az unitárius hitre tért], rá költsége nincs, [a város szedette be], s a plebánus a fejedelem szolgálata miatt a városnak most nem szolgálhat, [ez Dávid F. udvari papságának döntő bizonyitéka], s köteles, hogy maga helyett predikátort tartson s azt fizesse .... Mátyás káplánt is tartsák meg, s a mivel neki tartozik, adja meg a plebánus és város."

A magyar prédikátoroknak az 1566—68. évek alatti ezen gyakori változása, a szász prédikátorokat fenyegető és büntető végzések, lemondásaik s állásuk ismét elfoglalása, a csak imént ismertetett orvgyilkossági terv s kiirtásra czélzó országgyülési végzés a társadalomnak mély megrázkodására s folytonos válságra mutat, igazolva azt, hogy az unitárius hitvallás elismertetése óriási erőfeszités, ezernyi akadály s mindent koczkáztató küzdelmek gyümölcse. Sajnálom, hogy sok prédikátor ki-léte s keresztneve fölött homályban hagyták a többnyire homályos j. könyvek.

A hitviták is a kedélyek és társadalom állandó forrongásának voltak forrása, melyekben vezér és döntő a kolozsvári papság volt. Az első 1559. aug. elején volt a királyné,[1] 1560. jan. 10.[2] a király rendeletére Medgyesen. Mindkétszer Dávid F. és Heltai védték Kálvin urvacsorai felfogását.[3] Utóbbi évben Kolozsváratt is volt zsinati hitvita, melyen az odavaló papság hitelveit 15 pontba foglalta, a mit ma sem ismer a történelem.[4] Ezután a fejedelem akaratából tartott országgyülés Medgyesre rendelt közzsinatot s nyilvános hitvitát, mindkét fél papjai s választott tudós világiak irásba foglalt nézetei alapján.[5] A szászok meg is jelentek 1561. febr. 6., Kolozsvár közgyülése jan. 12-n és 27-n plebánusa és Heltai prédikátor mellé két előkelő tanácsi férfit rendelt s úti

[1]) *Haner.* 254. l.
[2]) *Haner.* 259. l.
[3]) *Dávid F. Eml.* I. r. 46. l.
[4]) *Dávid F. Eml.* I. r. 48 l.
[5]) *Dávid F. Eml.* I. r. 49. l.

költséget. De nem mentek el, hanem az 1559. és 1560. Kolozsváratt alkotott *Hitvallásukat* és annak *Védiratát* küldötték be,[1] a mi a szászok 14 pontba foglalt hitvallásával együtt a németországi egyetemekre küldetett, itélethozásra. Nagy következményü hitvita volt 1564. ápr. 9-én Enyeden Blandrata György elnöklete alatt,[2] 1566. febr. 24. Gyula-Fejérváratt,[3] márcz. 15. Tordán,[4] ápr. 24—27. ismét Gyula-Fejérváratt a király előtt,[5] május 19. Székely-Vásárhelyen, hol a m. országi papság is jelen volt.[6] Döntők voltak azonban a Gyula-Fejérváratt 1568. márcz. 8-tól tiz napig,[7] 1569. octob. 20-tól egy hétig mindkét helyen a király előtt,[8] végre 1571. jan. 6—14. Székely-Vásárhelyen szintén a király jelenlétében tartott hitviták, a hol az unitárius hitvallás az ország kk. és rr. által törvényes alakban elismertetett.[9]

Mennyire el volt terjedve a vitatkozási szellem a társadalom minden osztályában, érdekes adatot tartott fen Kolozsvár közgyülési j. könyve 1565. decemb. 20-káról, mely az ottani sürü prédikátori változások egyik okára is rámutat. „Mivel az Isten igéje és annak tiszte és őszinte igazsága felől — igy szólnak a száz-férfiak — sokan szoktak fecsegni [*blaterare*] és hamis magyarázatokat adni, a kiknek gonoszsága és vakmerősége [*insolentia*] miatt a prédikátorok is a városban félnek maradni és méltatlankodnak: a város meghatározta, hogy akárki ezt tenni és az Isten igéjével ellenkező véleményeket és hitczikkeket hirdetni merészkedik, a biró és senatorok tudják meg a prédikátortól, s szólitsák meg, hogy menjen fel a szószékbe, álljon a közönség elé, s vallását hirdesse nyilván és mellette vitatkozzék meg a prédikátorral, és ha vallását a szentirásból meg tudja bizonyitni, jó, ha nem, vagy szószékben előállani nem akar, az ilyet ingre és gatyára vetkeztetve, a városból üzzék el.“ Minő tanok vannak itt értve? Melyik pré-

---

[1]) *Dávid. F. Eml.* I. r. 49. l.
[2]) *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 237—38. ll.
[3]) *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 242. l.
[4]) *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 242. l.
[5]) *Keresztény Magvető.* 1863. II. köt. 243 l.
[6]) Ugyanott. 243. l.
[7]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 109. l.
[8]) *Dávid F. Eml.* I. r. 137. l.
[9]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 374. l.

dikátorhoz útasitják az újitókat? a jegyzőkönyvek nem mondják meg.

A szabad igehirdetés és gyakori hitviták bámulatos lendületet adtak a sajtónak, ez hathatósan terjesztette főleg a vallásos felvilágosodást s ez által a miveltséget. Kolozsvár volt a szellemi haladás vezetője az ország magyar részeiben, sőt itt-ott a szászok között is. Dávid Ferencz a vallásügyre, Heltai az oktatási, tudományos és gyönyörködtető olvasmányokra forditott kiváló gondot: az elsőtől II. János király uralkodása alatt egész sor könyv jelent meg, a magyarok számára *magyarul,*[1]) a tudós-világnak *latinul,*[2])

---

[1]) *Magyarul* irt művek:

1567. *Rövid Magyarázat* s a t. L. *Dávid F. Eml.* II. r. 45—46. ll.

1567. *Rövid Utmutatás* s a t. (Ajánlva *Mikola Ferencznek*) U. o. 46—47. ll.

1568. *A szentirás fundamentumából vett magyarázatok* s a t. (Ajánlva *Pókai Jakab* fejedelmi tanácsosnak.) Ugyanott. 53. l.

1569. *Válogatott Prédikácziók* s a t. [Ajánlva a *királynak.*] U. o. 66. l.

1570. *A váradi disputationak előszámlálása* s a t. U. o. 64. l.

1570. *Az egy atya Istenről rövid vallástétel* s a t. U. o. 65—66. ll.

1570. *Könyvecske az igaz keresztségről* s a t. U. o. 69—70. ll.

1571. *Az egy ő magától való felséges Istenről* s a t. [Ajánlva *Hagymási Kristóf* fejedelmi tanácsosnak.] U. o. 70—71. ll.

1571. *Az egy atya Istennek és az ő áldott szent fiának s a t. Istenségéről.* [Ajánlva *Békes Gáspár* főkomornyiknak.] U. o. 71—72. ll.

[2]) *Latinul* irt művek:

1564. *Modus Concordiae.* [Mspt.] L. *Dávid F. Eml.* II. r. 31—41. ll.

1566. *Scriptum Francisci Davidis.* [Mspt.] *Dávid F. Eml.* 41. l.

1566. *Sententia Concors Ministror. Ecclesiae Dei* s. a. t. *Dávid F. Eml.* 41—44. ll.

1567. I. r. *De falsa et vera unius Dei cognitione* s a t. [Ajánlva a *fejedelemnek.*] *Dávid F. Eml.* 44—45. ll.

1567. II. r. *De vera et falsa* s a t. *Dávid F. Eml.* 46—47. ll.

1567. *Refutatio scripti Petri Melii* s a t. [Ajánlva a *fejedelemnek.*] *Dávid F. Emléke.* 49—50. ll.

1569. *Demonstratio falsitatis Doctrinae Petri Melii* s a t. *Dávid F. Eml.* 48—49. ll.

1568. *Refutatio Propositionum Petri Melii* s a t. *Dávid F. Eml.* 49—50. ll.

1568. *Theses Thordae disputandae* s a t. *Dávid F. Eml.* 50. l.

1568. *Litterae Convocatoriae* s a t. *Dávid F. Eml.* 51. l.

1568. *Aequipollentes* s a t. *Dávid F. Eml.* 51—52. ll.

1568. *Antitheses* s a t. *Dávid F. Eml.* 52. l.

Heltaitól 1560-tól 1571-ig szintén hat *magyar*, [1]) két-két *latin* mű jelent meg. [2])

Jelent még meg másoktól is Heltai nyomdájában, valamint a gyula-fejérvári királyi nyomdában is több hitvitató és másféle

---

1568. *De Mediatoris Jesu Christi hominis Divinitate.* [Ajánlva *Békes Gáspárnak.*] *Dávid F. Eml.* 54. l.

1568. *Dehortatio* s a t. *Dávid F. Eml.* 55—59. ll.

1568. *Brevis Enarratio Disputationis Albanae* s a t. *Dávid F. Eml.* 59—60. ll.

1569. *De Regno Jesu Christi* s a t. *Dávid F. Eml.* 61—62. ll.

1569. *Propositiones in Synodo Váradiensi* s a t. *Dávid F. Eml.* 63—64. ll.

1569. *Refutatio Scripti Petri Majoris* s a t. *Dávid F. Eml.* 68—69. ll.

1570. *Epistola ad Ecclesias Polonicas* s a t. *Dávid F. Eml.* 70. l.

1571. *Litterae Convocatoriae* s a t. *Dávid F. Eml.* 72. l.

[1]) *Magyar* művek:

1560. *Zsoltár* s a t. L. *Régi Magyar Könyvtár* 41. szám alatt. Itt magát ekklezsia presbyterének irja, 1561—62. prédikátornak.

1562. *Uj Testamentum* [A Biblia V. Része.] L. *Régi M. Könyvtár* 51. szám alatt.

1565. *Az Biblia IV. Része.* L. *Régi M. Könyvtár* 57. sz. a.

1566. *Száz Fabula* s a t. *Régi M. Könyvtár* 59. sz. a.

1570. *Hálo* s a t. *Régi M. Könyvtár* 81. sz. a.

1571. *Verbőczi István Decretuma* s a t. *Régi M. Könyvtár* 87. sz. a.

[2]) *Latin* művek:

1562. *Troporum, Schematum et Figurar. Libellus* 8-o. Ajánlva ifj. Cháky Boldizsárnak. Ezt az igazgatása alatt álló kolozsvári iskola felsőbb osztályu tanulóinak irta, mit az erdélyi iskolák mind elfogadtak tankönyvül.

1568. *Disputatio in Causa Sacro Sanctae . . . . Trinitatis* s a t. Ennek 1570. csak új előszót irt, s néhol 2-ik kiadásnak ezért van nevezve.

Meg kell még emlitenem öt oly magyar művet, melyeket ő irt vagy adott ki ez időben.

Az Fortunatusról. Lásd Szabó Károly véleményét. *Régi M. Könyvtár* 343. sz. a.

Agenda [*I. kiadás*]. Ezt Sz. K. 1550—53-ra teszi. *Régi M. Könyvtár* 344. szám alatt.

Evangeliumok és Epistolák. 8-d. Ezt is l. *Régi M. Könyvtár* 345. sz. a.

Evangeliumok és Epistolák. 12-d. Ezt is l. *Régi M. Könyvtár* 346. sz. a. *Ezt* 1570—74-ben is kiadta.

Isteni dicséretek és könyörgések. 12-d. Ezt Sz. K. 1568—1574-re teszi 347. sz. a. Mig mások ellenkezőt nem bizonyitnak, én Szabó K. meghatározását fogadom el.

becses könyv, igy Basilius Istvántól,[1]) Czázmai Istvántól,[2]) Kárády Páltól[3])

Lendületet adott az irodalomnak a fejedelem azon intézkedése, hogy Kolozsvár a maga szükségére Heltai Gáspár tervezése szerént papirosmalmot épitsen. Ennek emlékét az 1561. decemb. 28-án tartott közgyülés jegyzőkönyve tartotta fen, hol ily végzés kelt: „Megértették a száz-férfiak a felség és Heltai Gáspár levelét, egy, a város hasznára szolgálandó papirosmalom épitése iránt, s az ügyet a biróra és tanácsra bizták, hogy késedelem és halogatás nélkül nézzék meg azt a helyet, melyet erre Heltai kinézett, ha a szomszédokra nézve nem lesz-e káros a malom s felépithető-e ott alkalmasul? S ha másokra nézve károsnak itélik, válaszszanak más helyet. . . . .“ A jegyzőkönyvekben erről több emlékezés nincs, a kolozsvári ez időbeli nyomtatványok papirosainak vizjegye nem ad bővebb felvilágositást. Még e század első felében is fennállott Kolozsváratt, az ugynevezett monostori gát mellett levő papirosmalom, melynek az 1561-n tervezettel azonosságát a LXVIII. sz. alatti oklevél gyánitatja.

Látva a sajtótermékek tömegre rendkivüli, tudományi tartalomra bámulatos bőségét és sokoldalusságát: csodálat kell, hogy ébredjen az olvasóban ez idők és férfiak ügyszeretete és munkássága rendkivülisége iránt. Ama kor uralkodó eszméje s civilizatiojának jelszava a reformatio volt, mely mint a lég a kültermészetet, ugy hatotta át a társadalmat — minél miveltebb volt az, annálinkább. Angliától a spanyol félszigetig, északi Német- és Lengyelországtól az olasz szigetvilágig vándoroltak el az új hitnézetek és

---

[1]) 1568. *Egynehány kérdés* sat. Ajánlva *Pókai Jakab*-nak. *Régi Magyar Könyvtár* 65. sz. a. — 1568. *Az Apostoli Credonak* rövid *summája* sat. U. ott 66. sz. a.

[2]) 1568. *Tordai Sándor András irására való felelet.* sat. U. ott 67. sz. a.

[3]) 1569. *Balassa Menyhért árultatásáról.* sat. U. ott 70. sz. a. E művet a II. János korabeli udvari párt ösztönzésére irta az unitárius Karádi Pál, a királynak elégtételül, Balassának a közvélemény előtt megbélyegzésére. Mily nehezen vette a király e pártütést, kitünik Kolozsvár ismertetett adománylevéléből. Én azt hiszem, e könyv Abrudbányán nyomatása, szinlelés — Kolozsváratt nyomatott az, mely föltétlen hódolattal viseltetett a király iránt; csak e város polgársága fogta fel egész nagyságában a fejedelemnek bizalmában való megcsalatkozását, királyi méltóságának ily durva megsértése fölötti méltó haragját!

vallási tanok, azok képviselői és hirdetői, könyvek, kéziratok s bátor lelkü reformatorok ezernyi ezer hitterjesztő levele. S e nagy szellemi mozgalom világáramlatába Kolozsvár tudósai vitték be ez országrész magyar népét, szinvonalon tartván hosszason, s döntőleg folyván be az eszmék fejlődésére, irányára s győzelmére; ők gyujtották föl Nyugat vallásos hitvilágát Keleten. Valahány tudós férfi és iró Európában ez ügy szolgálatában feltünt, egybeköttetésben volt e jelesekkel s hazánkkal, könyveiket ismerték és olvasták nálunk is. Elmondható, hogy az akkori világ egyetemes theologiájáról és egyházi életéről híven s alaposan voltak értesitve hazánkfiai. Az ő érdemök Luther és Kálvin tanai és hitvallása törvényes elismertetése, melyeknek hívei azóta Magyarország alkotmányának s politikai és miveltségi történetének vezértényezői, a magyar állam épületének erős és díszes oszlopai. Nehány merészebb társuk keretbe foglalta az unitárius hitvallást — mely az értelemre kiván hatni inkább, mint a kedélyre, s azért a *jövő vallásának* mondható — s törvényes jogosultságát az alkotmányban biztosittatták. E vallást elveinek származásáról és eredetiségeért évtizedeken át *kolozsvári vallásnak*, gyakran *Dávid Ferencz vallásának* nevezték a tudósok és ugy hagyták emlékezetben a kiralyi és országos iratok. Az ellenében létezett vádakat és kicsinyléseket, a miveltség és közfelvilágosodás azóta megszüntette, s az a tény, hogy ma Észak-Amerika és Anglia legszabadabb, leghatalmasabb népei közt tesz folyvást nagyobbmérvü hóditást, igazolja Kolozsvár 300 év előtti theologusait és az unitáriusok létért való harczát ... Három század tudományos fejlődése s politikai szabadsága kellett ahoz, hogy az emberiség erre megérjék. A küzdelmes pálya izzadása s tövisei Dávid Ferenczé, Heltaié és társaiké, a reformatio diadalának dicsősége Kolozsváré. Ebben gyökerezik népének szabad szelleme s keleti küldetése. Ez történetének egyik fényes pontja.

Az *anyagi téren* is nagymérvü előhaladás nyomait mutatják a fenmaradt emlékek. 1560. febr. 11. mondották ki a száz-férfiak, hogy a piaczi szentegyház körül áruboltokat épitsenek s azok jövedelme legyen az egyházé. Megértették Heltai Gáspártól — igy szól a végzés — hogy 800 forintot igért kiadni. [Mi czímen? honnan? a jegyzőkönyv nem mondja meg.] Meghagyták tehát a birák és senatorok, hogy a mennyire jut, ezen pénzzel boltokat épitsenek a czinterem körül, annak keleti része felől, a város

mázsaháza épitésére is viseljenek gondot, a mostani feliratot hagyják el,[1]) de a mázsaház épitésénél ne nehezteljék a mészárszéket... Heltai a febr 13-iki közgyülésben a boltok épitésében segitségül négy biztost kért, a mit a gyülés meg is határozott, s ezeknek és a város jövedelme kezelőinek város pecséte alatt útasitást adtak. De egy 1562. octob. 16. kelt végzésből az tetszik ki, hogy a szándék ekkor nem valósult. Ugyan is némelyek a magyar kápolna [a nagy templom déli oldalánál levő ugynevezett *János-kápolna*] oldalához fából való boltocskákat [*cellulas*] kezdvén épitni: a közgyülés meghagyta a birónak, hogy ez épitkezést tiltsa meg; mert a város maga fog oda a jövő nyáron kőboltokat épitni; a ki tehát most épit, a város széthányatja és lebontatja. 1561. ápr. 7. ily végzést hoztak: A templom körüli helyet senkinek sem akarják a száz-férfiak oda adni, mert oda, mihelyt alkalom lesz rá, a város számára boltokat szándékoznak épitni. . . . Mikor valósult e szándék, a jegyzőkönyvek hézagossága miatt tudni nem lehet; de már 1569. fennállásuk bizonyos. A száz-férfiak ugyanis jan. 1. meghatározták, hogy a nagy templom czintermén kivüli kis boltokat, akár kőből, akár fából valók, 3 frtnál drágábban ne adják ki. A mészárosok ezek közül menjenek el s nekik jelöltessék ki más alkalmas hely. A boltok kibérlési ideje a karácsonünnep utáni nyolczadnap.

---

[1]) Minő feliratról van itt szó? nyomára nem akadtam. Vajjon nem az volt-e, mely *Kolozsvár Leirásában* olvasható, de a minek én az 1557-ről meglevő csonka jegyzőkönyvekben nyomát nem láttam, a hol az van mondva: „hogy a nagy templomot és kápolnát körfal, ezt boltok veszik körül, keletre kalmárok s más részein kézműiparosok birnak bérjoggal s jövedelmök a nagy templomé. Ezen boltok felett két helyen terméskőbe vésett ily feliratok vannak. Délre: „*Anno 1557. Tempore Prudentis et Circumspecti Stephani Barát, Judicis Primarii Kolosvariensis, Deo auxiliante fiebat.*“ = [1557. Az okos és körültekintő Barát István, kolozsvári főbiró idejében készült Isten segitségével.] Nyugotra: „*Anno 1613. Tempore Prudentum et Circumspectorum Emerici Boghner alias Gillyen, Primarii, et Stephani Radnóthi, Regii Judicum, Aeditibus item eodem Stephano Radnóthi et Laurentio Filstich procurantibus fiebat.* = [1613. az okos és körültekintő Boghner vagy Gillyén Imre főbiró, Radnóthi István királybiró, ugyanazon Radnóthi István és Filstich Lőrincz egyházfiak idejében s gondviselésök alatt készült.] Ez mutatja, hogy már 1557. voltak boltok. 1560. tehát újakat épitettek; de ha e feliratról van szó, akkor a végzés nem ment teljesedésbe, vagy csak azt jelentette, hogy nem szükséges semmi felirat. [*Emléklapok Kolozsvár Előkorából* sat.] 29. 30 ll.

Az 1568-iki egyházfiui számadásban a következő 6 bolt bére fordul elé: 3 boltból vagy kamarából bevettek 16 frtot, 1-ből 1 forint 50 krt, egy magános kamarából szintén, egy másikból 3 frtot.

A király Kolozsváratt és Kolozsmonostoron az apátsági kastélyban gyakran és húzamos ideig tartózkodását számos intézkedés mutatja, a mi nagy befolyással volt a diszesb épitkezésre, a város tisztaságára és a miveltség terjedésére. Saját szállása, lovainak istállója volt; mikor érkezését megértették, a városi rendről és tisztaságról s a *király fürdőjéről* előre gondoskodtak. Néha a kancellár, a király akaratából rendelte el ezt. 1561. aug. 13. a közgyülés meghatározta, hogy minden utczában a veszélyes dombokat vizsgálják meg, huzassák le s az utczákat egyengessék el; a biró kődarabokkal töltesse be, hogy esős időben ne lepje be a sár. Minthogy senki sincs, a ki ne lássa, mennyire rosz levegő származik onnan, hogy a város konyháján való szakács az undokságot a csatornába önti: meghagyatott, hogy azt tenni ne merje, hanem a városon kivül vitesse. Egy 1561-iki sáfárgazdai [*dispensator*] számadási könyvben ily hely jő elé: A biró és esküdt polgárok a király szállásán [*hospicium regium*] való istálló épitésére átvettek Török Jánostól 17 deszkát, adósok maradtak 1 for. 17 pénzzel. Ugyanakkor a biró adósa maradt szijjgyártó Bartosnak ő felsége szükségére adott mivekért 6 frttal, adójába tudtak belőle 2 for. 50 krt. 1562. jan. 19. a közgyülés meghatározta, hogy Segesvári Lőrinczneк a király lovai számára épitett istálló költségét halogatás nélkül fizessék ki; jul. 17. ezt másodszor is szigoruan meghagyták a birónak és esküdteknek, valamint meghatározták, hogy a biró a czigányokkal takarittassa meg az utczákat szalmától és szénától. 1561. ápr. 22. a közgyülés, megértvén a kancellártól, hogy a király az utczák megtisztitását s a halpiacznak máshová áttételét kivánta: meghagyta a birónak és senatoroknak, hogy a halárulásra alkalmasb helyet válaszszanak s az utczákat mihamarább megtisztitassák, nehogy a király ő felsége parancsának ne láttassanak engedelmeskedni. 1564. aug. 19-n végezték, hogy a *fekete apáczák* háza előtti sár betöltésére hozatott vesszőt ne oda, de a malomhoz vitessék, s azt a sáros helyet kővel töltsék be. 1565. octob. 17. a közgyülés ismét ily végzést hozott: „Akarván a város eltávoztatni a szégyent és panaszt, a mivel az ország rr-ei a várost megrójják, hogy a király fürdő szobája [*hypocaustum*] el

van hagyatva, meghatározták, hogy a biró és senatorok azt a király eljövetele előtt épittessék meg.“ 1568. márcz. 19 a százférfiak végezték: a biró a *fürdő-szobát* épitesse meg s fogadjon oda mestert. Decemb. 26. meghatározták: „hogy a senatorok a gőzfürdőt [*sudatorium*] minél hamarább épittessék meg s rendeljenek melléje mestert.“ 1571. jan. 20. végezték: „hogy a biró és tanács a fürdősnek a város erdejéből adjon 2 forint áru fát, pénzt is adjanak neki kölcsön ha kell, mig elkezdi a fürdőt, azután vegyék meg rajta. De lakjék a fürdő-háznál, hogy oltalmazza a pusztulástól.“

A hitújitás érdekében a közönség mint kegyur [*patronus*] a leggyökeresebb intézkedéseket tette, önkormányzati jogánál s királyi engedélynél fogva. Ennek tanui a j. könyvek. 1562. jan. 13. a közgyülés meghatározta, hogy a zárda ércz- és rézgyertyatartóit, melyek száma 100-nál több, ugy a vedreket és lánczokot is, a biró és esküdtek kerestessék fel, nehogy apránként elveszszenek, s használják fel a közjóra, öntessenek belőle két taraczkot [*bombarda*]. Az 1564—68-ki városgazdai számadásokba a piaczi nagy és kis vagy *német* és *magyar* templomra tett munkákért ily költségek vannak fölvéve: 1564. febr. 10. plebánus ur az egész tanács akaratából a nagy templom falából [*akaratom ellenére* — jegyzi meg a szász nemzetiségü számadó] a *keresztelési kőmedenczét* Kőmives Ferenczczel és négy segéddel kivétette; márcz. 24. a gyermekek kereszteléséhez kelyhet vett; nov. 23-án ily kiadás fordul elő: az uri vacsorához kenyérre az egész évben költött 88 pénzt; 1565. márcz. 26. a plebánus ur kérte a birót és tanácsot, hogy a nagy templomból a kis orgonát vétesse ki, Kőmives Jánosnak a kivételt megrendelték; márcz. 27. Kőmives Tamás kivette, helyét ismét becsinálta s bemeszelte; novemb. 1. a biró Korcsolyás Ferenczet az asztalosokkal együtt a nagy zárdába küldötte, hogy a székeket bontsák el, másnap tiz asztalossegéddel ment oda, Simon és Gergely ácsmesterekkel együtt; nov. 6. a biró és tanácsosok a király ő felsége parancsából meghagyták, hogy a székeket a nagy templomban is mindkét oldalon bontassák el s hordassák át az új templomba; másnap elvitették s nov. 18-n felállitották. Nov. 21. pedig a biró és tanács, Gáspár [*Heltai*] prédikátorral együtt a városgazdának meghagyták, hogy a *fekete zárdából* a templomi padokat vitesse a nagytemplomba, Schreder mester 8 segéddel ment oda, s lebontatván: Székely György és Mester Mihály újvárosi szekere-

sekkel hordatta el s Asztalos Bálint és Imre állitották fel, a roszát kiválogatva és kivetve. 1566. febr. 24. az új templom fedelét s a piacz déli részére nyiló 3 ajtóját a városgazda megcsináltatta. 1567. a király Apátfalvára [*kolozsmonostori apátság* birtoka] költözvén: régi padját az új templomban megcsináltatta s egy új templomi széket vagy padot is csináltatott a maga számára . . . Ezek szerint tény az, hogy az új templom vagy kápolna a Zsigmond-egyház mellett volt, II. János király restauráltatta, szereltette fel, az ülőpadokat a nagy templomból vitték át, s azok helyébe a zárdabelieket állitották. . . . E számadásokban állandó kiadás a viasz és olaj; ez a Luther és Kálvin szerinti isteni tiszteletnek unitáriussá csak lassanként átalakulását igazolja. A városi közgyülés az egyházra oly nagy befolyást gyakorolt, hogy 1565. decz. 20. a lakodalmak idejét és módját is meghatározta. „A vőlegény — igy szól a végzés — rokonaival együtt a menyasszony szülőihez menjen, s ott esküdjenek meg. Onnan felkelve, ha a lakodalom nem azon háznál lesz meg, mindnyáján egy szivvel-lélekkel felkelvén: a férfiak a férfiakkal, a nők a nőkkel és gyermekekkel a lakodalom helyére menjenek és az ajándékokat átadván, mindjárt üljenek asztalhoz vendégség végett. Kinek hányat tetszik, annyit hivjon meg.“ 1566. febr. 6. pedig azt végezte: „hogy mivel sok mesterembernek van kárára a lakodalmaknak mívesnap tartása, mivelhogy inasaik ott töltik el a napot, a város szivesen engedte meg, hogy vasárnap tartathassanak.“

A templomokon kivül a zárdák átalakitása is királyi engedély útján, a város egyeteme határozása következtében történt. 1565. a nov. 26-ki közgyülésben jelentette a biró, hogy a király megengedte, hogy az apáczák házát lerontsák. Meghatározták tehát, hogy mind azt, mind az ispotály templomát és a Szent-Péteren levő templomot is rontsák le, azért, mert azok veszedelmére lesznek a városnak, ha — mitől Isten mentsen — ellenség megszállja. A lerontásra két magyart, két szászt választottak felügyelőkké, hogy fát, vasat senki el ne vegyen, hanem az [a *kaput kivéve*, melynek követ és deszkáját a város jegyzőjének adták] a fekete barátok zárdájában tegyék be és zárják el, a város jövő szükségére tartva fenn. Decemb. 11. végezték, hogy hirdettessék ki, hogy a lerontott templomok fájából és kövéből senki ne merjen valamit elvinni, a ki elviszen belőle, a biró nyomozzon utána s büntesse meg szigo-

ruan. Ezekre ügyeljen azon négy ember, kik a lerontásnál ott voltak, a kulcsok is legyenek náluk. Azon ácsok, kik a lerontásnál voltak, de nem dolgoztak, fizetést nem kapnak .... Nem sokára, hogy e lerontás történt, a hajléktalan apáczák kérésére, 1569-ben márcz. 16-n a közgyülés nekik házépitésre 10 forintot ajándékozott oly föltétellel, hogy azt sütő-házuk körül épitsék, valamint a szentpéteri templom falaira is újból harangokat állittattak, a mi a kivülről várt veszély elmultára mutat. 1571-ben ápr. 19. ismét sürgették a száz-férfiak a biró által az apáczák házának, barátok kertének, klastrom udvarának, a predikátorok szöllőjének a fejedelemtől való fölkérését. „A biró és tanács viseljen erre gondot — mondák — a biró azon vagy más nap menjen el a fejedelemhez, s kérje meg: ne engedje ő felsége azokat a városon lenni. A kertre különösen temetőhelynek is szüksége lenne a városnak.“

Szokás volt, hogy az uri és érdemes emberek s gazdagok a templomok kriptáiba és czintermekbe temetkeztek, a polgárság a külső és belső várfalak közé, a köznép a hidelvi kis temetőbe. Temetőhelyről való gondoskodás tehát egyik szüksége volt a városnak. A közgyülés a barátok kertjét 1571-ben e czélra kérte a fejedelemtől, de azelőtt jóval t. i. már 1564. május 23-kán meghatározta volt, hogy a legközelebbi tordai országgyülésen kérjék meg a fejedelmet, adja oda azt a városnak temetőhelyül; megigérték, hogy a czementet [1]) és zárdát kemény kerttel elzárják és ugy épitik meg, hogy senkinek abból kára nem lesz. Bármily sürgős volt ez ügy, elintézésére még évek kellettek. Később látni fogjuk.

A hatóság szigoru fegyelmet gyakorolt a *törvény és közrend* megtartása felett. Kolb Miklós polgárt [annak örökösét, kinek házában Mátyás király született] a közgyülés 1561. május 26-kán megbüntettetni határozta azért, hogy azt merte mondani, hogy szöllőmiveseinek a város végzései ellenére is élelmet ad. A jun. 13. közgyülés Asztalos Péterről azt végezte, hogy mivel tilalom ellen pénzben kártyázott, vegyenek tőle zállogot, s büntessék meg 20 frtig, mivel neki volt tiszte attól másokat is eltávolitni. 1568. márcz. 17-én megtiltották, hogy éjjel senki ne merjen maszkarában járni, koczkát [*verfele*] játszani; a kiket megtalálnak, zárják kalitkába,

[1]) Érti a *fekete barátok* zárdája keleti oldalánál volt pénzverő házat, melynek 1608. évi felirata a RAJZOK I. kötete IX-ik Tábláján látható.

a kik kártyáznak, büntessék 10 frtra, az ilyeneknek szállást adókkal együtt. A cselédekre nézve 1562. jan. 12. azt végezték, hogy hét- és hónapszámra őket felfogadni nem szabad 10 for. büntetés alatt. A vallásosság és ünnepek csöndje érdekében ugyanazon gyülés meghatározta, hogy a várkapukat ünnepnapokon csak isteni tisztelet után legyen szabad lebocsátni. Hogy a papság rendeltetésének élhessen, 1564. jan. 2-ikán a közgyülés meghatározta, hogy a papoknak utcza szeriben házat venni nem szabad . . . A mai Széchenyi-tér, = régen: *barompiacz* eredetére és e külvárosrész lassu megnépesedésére érdekes felvilágositást ad egy 1570. jun. 4. végzés, melyet a várostól e piacz körül házhelyet kérők ügyében hoztak, s melyben kimondatott: „hogy a város itt helyet nem ad, azért, mert ez a hely mindennap rakva van vidéki barommal; kik a városra fát s egyebet hoznak, ott kell barmaikat kibocsátni; hanem a kiknek házok nincsen, elég puszta házat és helyet találnak az utczákban oda alá, kihez könnyebben férnek, hogy nem újonnan épitnének. Hol pedig azt mondják, hogy a királyhoz mennek érette, attól meg nem fognak ő kegyelmek senkit. A biró figyelmezzen rá, és ha az lesz, a várost oltalmazza meg, okát adván, miért nem engedtek".

Az újévi ajándékra nézve a közgyülés 1561. decz. 26. meghatározta: „hogy jövőben a királyon és kancelláron kivül ezüst kupát másnak nem ajándékoznak, sem három napi vendégséggel nem gazdálkodnak; de csak a kir. vendégség első napján embereljék meg illendő ajándékkal. Azonban ha királyi lakodalomra hivatnak, méltó és tisztességes ajándékot kell vinni. A nemeseknek és más közembereknek ne adjanak ajándékot, hanem csak a király után és körül levő főrendeknek és külföldi követeknek. Ezeknek ajándékozzanak czipót, halat s másféle élelmet; de a hazai főrendeknek czipót ne adjanak, csak bort és halat." 1564. aug. 19. ismételték e végzést: „a király ő felsége nemeseinek és a közembereknek ne adjanak fát és szénát szekérrel, hanem csak a királynak és kancellárnak, s két elsőbb főbb urnak. A követeknek és más előkelőknek adjanak bort kannával, csirkét és hasonló eledeleket." E végzéseknek nagymérvü módosulását látandjuk a városi számadásokban, nem sok idő multán.

Formaszerü, meg nem csonkult számadás ez időben nem igen van, de a bevételek és kiadások meglevő adatai mégis vetnek

némi világot a város pénzügyi állapotaira. Nézzük az 1570. évieket.

Bevételek: Az öt városnegyed *dica*-ja 1570-n volt 1058 ½ ⅛, egy dica-t 3 for. 50 pénzzel számitva, 3705 for. 16 p. Hátralék 442 for. 30 p. Selyérektől bejött 113 for. 27 p. együtt: 4260 for. 73 pénz.

Kiadás: Nincs összegezve. Jellemzők ezek. A Brassai János haláláért tett, fennebb már ismertetett ajándékok. Újévben a fejedelemnek egy ezüst kupáért 31 for., megint másért 20 for., újévi ajándékokra együtt a királynak és uraknak 323 for. 93 p. A bordézma megadásakor ő felségének egy kupáért 35 ft. 75 p. Cháky Mihály kancellárnak a német követségben létekor ugyanazért 27 for., Cháky Gábornak, lakodalmára, Váradra hasonlóért 34 ft. 66 p., Békes Gáspár asztalához, mikor a királyi követségben Németországba ment, italra egy hordó bort 12 ftban, lakására 4 öl száraz fát 4 frtban, gazdálkodásra 9 frtot, visszatértekor egy kupát 36 frt 25 pénzben.

Érdekesek az egyházi szolgák fizetései. A tisztelendő predikátor urnak, a ki a király parancsolatját hozta, 15 for., Eppel János szász prédikátornak 50 for., Heltai Gáspárnak két véka buzát 4 frtban, pénzfizetése fennebb már többször volt emlitve; a magyar prédikátornak fizetéséből 12 for., Pál prédikátornak 76 for., a magyar káplánnak 7 for., az iskola rectornak 57 for.

A város fuvarai, a kir. posták, tisztek, szolgák, sat. fizetései s más több költségek czimén elkelt 1818. for. 13 p.

A székesegyház *jövedelmei:* készpénz 109 for. 74 p. hátralék 20 for. 25 p., nagy harang harangozási dija 95 for., boltok s kamarák dija 88 for., Hertel Györgytől 20 for., mázsaház jövedelme 2 for. 48 p. *Kiadások:* Templomon tett javitások s más kiadások 120 for. 25 p., iskolára s ottani más szükségekre 50 for. 54 p., hátralék és zállog 33 for. 97 p., készlet 130 for. 26 p., együtt: 335 for. 2 p.[1])

A más rendeltésü jövedelemforrásokat és kiadásokat később ismertetem meg, midőn szabályosabbak lesznek a számadások s csonkitatlanok a fenmaradt köziratok.

Érdekes leirását adja Kolozsvárnak egy egykoru olasz ezredes.

---

[1]) A város levéltárában levő *eredeti számadási jegyzőkönyvekből.*

A király olasz testőrei ezredese, Gromo András a florenczi udvarhoz tett jelentésében ily leirását adja Kolozsvárnak 1564—65-ből. „Tordáról északi irányban menve, túl a hegyeken és halmokon számos kellemes kis tavak közelében éri el az útas Kolozsvárt, mely nagy és gazdag kereskedő város szépen van épülve két hegy-közi kies völgyben, egy kristálytiszta folyócska hosszában fekvő sima téren, őskorból való erős falakkal s számos toronynyal. A várost részint magyarok, részint szászok lakják. A tanácsi állomások a két nemzet közt egyenlőleg oszlanak meg, s a legfőbb hivatalt minden évben más-más nemzetbeli viseli. Igen szép a székesegyház, mindkét nemzet lutheránus [?] isteni tiszteletre használja, s orgonája jeles. A várfalon kivül három elővárosa van; egyik délre, [ez nyugattal van fölcserélve, mert arra van az oláh *Monostor*], egy mértföldnél nem kisebb; második észak felé, ez két mértföldre terjed; a harmadik kelet felé ismét jókora nagy, de mégis kisebb a más kettőnél. A három külvárosban a házak nagyobb része fa; egyik külvárost magyarok, a másikat szászok, a harmadikat oláhok [?] lakják. [*Ebből gyanitom az irónak fennebbi tévedését*] A belváros kőből épült, benne a legszebb házak és utczák, s bár sok szakértő lehetlennek tartja megerősitését, az iró nézete ellenkező. S mivel jól tudja, — ugymond — hogy a város az egész ország kulcsa, ő ohajtaná megerősitni, s reméli, hogy kevés költséggel képes lenne arra.“ [1]) Mily kár, hogy az iró figyelmét a város társadalmi életére s a miveltségi állapotokra ki nem terjesztette . . . A tavakat illető részre meg kell jegyeznem, hogy azok a várost minden oldalról körülvevő terjedelmes vársánczok voltak, vizzel tele, a mit a Szamosból és Felek-oldalról csatornán vittek bele, s törpébb és vékonyabb körfalak közé szoritva, a város körül kettős vár-övet képeztek.[2]) Csak nyugatról és délkeletről volt két nagy viztartó tó.

Izabella és II. János király uralkodásának mély nyomai vannak Kolozsvár történetében. Ez idő alatt épitette fel az erdélyi magyar nép kis szabad államát, mely utáni vágy minden szivben élt, a mi a jók lelkes törekvési czélja volt. I. Lajos és Hunyady Mátyás dicső korszakát sohasem feledi s örökre fog sóvárogni utána nemzetünk. A nagy nemzeti aspirationak e miniature kerete

---

[1]) *Archiv für Siebenb. Landeskunde.* Neue Folge. 2. k. 22. l.

[2]) Látható a Kolozsv. Tört. I. kötetéhez tartozó Rajzok V. sz. alatt.

is büverővel kötötte le, csábitólag vonzotta magához a lelkeket. Nagy küzdelmeknek volt miatta szinhelye Erdély és Kolozsvár, de a legnagyobb politikai szabadságot élvezte: a gondolat, szó, nyomtatás és gyülekezési jog teljes szabadságát. A reformatio falai közt érte el a lelkiismeret és hitszabadság legeszményiesb célját, azok törvénybe igtatásával. Magyar és szász polgárainak egyenlősége, az iskola virágzása, a nemzeti nyelvnek a szószéken, irodalomban és törvényhozás terén általánossá tétele a szellemi érdekek oly gyors fejlődését idézte elő, s azok a nemzeti mivelődésnek oly erőhatályos emeltyüivé lettek, hogy Erdély három évtized alatt egy századot látszott előhaladni. A hitviták három eszmevilág izzó központjává tették Kolozsvárt, a hol a classicismus, a római katholikus vallás és a reformatio eszméi és érvei élet-halál harczot vivtak egymással. A vitázó felek egyfelől a III—IV-ik századi szentatyák és scholastikusok, másfelől a wittembergi és genfi reformatorok egész tudási birodalmát felkutatták, s közép Európa legkitünőbb tudósainak fegyvertára minden érvi készletét használatba vették tanaik védelmére, hitrendszerök fölénye bebizonyitására, magyarázva s elemezve a bibliát és exegetikát egész végtelenségében úgy a szószéken, mint a társadalomban és a nép nyelvén irt könyvekben. S mikor a harcz tüze a legmagasb hőfokra ért, maguk a soká egymás mellett vivók közül vált ki — kezében az *unitarismus* zászlóját tartva — Kolozsvár szülötte és főpapja, Dávid Ferencz: csodálatot keltő erélylyel, embererőt meghaladó kitartással, prófétai ihlettel hirdette, fejtette ki s foglalta rendszerbe; védte Heltai, a nagy tudós és személyes barátja, Alesius szintén kolozsvári származásu paptársa, a városi polgárság más hitnézeteket valló része, az erdélyi szászság, a Tisza-vidéki ref. papság, Wittenberg, Genf, s a vitában résztvevő Közép-Európa ellen, s végre diadalra juttatta a negyedik bevett vallás hitrendszerét, az özvegy királyné jóakaró elnézése, az ifju király hathatós segélye s bátoritása mellett. Ez a szellemi érdekek virágzási kora volt Kolozsvárra nézve . . . Az anyagi téren is mindenütt pezsgő élet, előretörekvő mozgalom! Az ipar a korhoz idomult, a czéhek újra szervezkedtek, az uralkodó eszmék hatásait s az izlés csinosbulása eszközeit magukba fölvéve. A kereskedelem a király védelme alatt föllendült s a közjóllét észrevehetőleg magasb fokra emelkedett . . . Viharos, de szerencsés korszak! Küzködő de boldog nem-

zedék! mely igy egybe forradva látta a fejedelem és ország testvérérdekeit. Amazt nem zaklatta hóditási, más koronák utáni vágy, elég volt atyai öröksége, becsvágyát kielégitette népe boldogitása. Ennek nem volt más törekvési czélja, mint a haza szabadsága és jólléte, a fejedelem széke és személye biztonléte. E nagy siker titka a fejedelmi tanács hazafias érzületében és összetartásában van. Nem ármánykodtak egymás ellen s a főhatalomért. A kormány nemzeti és megbizható volt, s élén Cháky Mihály[1]) állott, a királynénak egykor titkára, az ifju királynak

[1]) Cháky Mihályról egykorui igen kedvezően irnak, de senki nem ugy, mint a vele öt évig az udvarnál élt Veráncsics, a ki egy levelében őt: „erényekkel tündöklő férfinak nevezi, a kihez hasonlót, a merre a földön járt és élt, sehol nem látott; a másikban Herculesnek, a ki, mint az Antaeust, ugy győzte le igazságával Martinuzit az országgyülés előtt; bölcseségét tömérdeknek mondta, jellemét Pompejuséhoz, Socrateséhez és Catoéhoz hasonlónak; egyikben tudatja vele, hogy a hol ő él, [*Nádasdy Tamásnál* Sárváron] csak tisztest és dicsőt mondanak róla, ügyét igaznak tartják, küzdelmét ama gonosz lelkü emberrel [*Martinuzival*] égig magasztalják; Nádasdy — ugymond — dicséri elméjét, szerénységét és állhatatosságát a barát gyülölsége és ragalmazása ellenében rendkivül nagyra becsüli, s mivel őt sem a zsarnok sok ember gyilkolása, sem annyi rosznak rá áramlása meg nem törte, azt jósolja, hogyha Magyarországra megy, mely neki hazája, még nagy lesz". Martinuzit egyik levelében: „Syllanak, a másikban szőrnynek, harmadikban ördögnek mondja, a ki leskelődik az erényre, s a jókat üldözni és elnyomni igyekszik. Ő is évekig a legnagyobb veszélyek közt küzdött ellene sikertelenül, ugy látszik, udvari bolondjává akarta őt tenni". Megint máshol: „Pharaonak bélyegzi, s kéri Chákyt, birja rá a királynét, hogy tengerök habjait engedje partjai körül kicsapni, avagy csak azért is, hogy őt már egyszer elnyeljék, mert arra — ha az égi tüz tőle meg nem szabaditja őket — nyilaik minden ívét hijába bocsátják . . . Ők Petrovichban nem birnak Brutust . . . ." Cháky leveleiből is ily jelleme tünik ki Martinuzinak. Egyikben irja, hogy kezeibe kerültek azok az irások, melyekből kitünik: „hogy titkos ellenségei mint vetettek neki cselt, ostromolták, s két országgyülésen akarták megbuktatni; de a kk. és rr. átlátták ártatlanságát, Isten védelmezője volt, s ugy kiragadta őt a veszélyből, hogy a tüz ruhája prémét sem érintette . . . ." Máskor a királynéról irt Veráncsicshoz mély kegyelettel, tudatva: „hogy méltóságos fiával együtt jól van, sorsán sajnálkozik, de jelen állapotában rajta nem segithet; vigasztalására van, hogy szerencsétlenségének nem okozója . . ." Veráncsics nagy háláját fejezte ki ezért a királyné iránt, tudja, hogy szerencsétlenségére okot nem szolgáltatott. Más hatalmát éreztük — ugymond — a kinek bár csak az ország áldozatává ne esnék! . . . . Ismételve kérte Chákyt, kerülje

elébb nevelője, majd kancellára, 1564 és 1569-ben helytartója: [1]) nagy ész, mély belátásu államférfi, nemzetét s intézményeit ismerő, kormányzásra termett bölcs udvari ember — a királyné és fia szive, diplomatiai és országos dolgokban keze és tolla. Velök türte Martinuzi bitor hatalmát, elkisérte számkivetésökbe, velök tért vissza, s első tényező volt arra, hogy azután másfél évtizedig a nemzet javára igazsággal, kegyelemmel és ugy uralkodtak, hogy e korszak nagy reformok s teljes polgári és vallásszabadság korszakának mondható . . . . A királynéról őt lelke mélyéig nemesnek mutató két tényt emlitek meg. Midőn Martinuzi az 1551. márcz. 15. Enyeden tartott országgyülésen Cháky M., Kis Péter, Balassa Menyhért és Kendy Antal hívei kiadatását kérte: *„ő ott hagyta az országgyülést, csakhogy őket megmenthesse.“* [2]) Midőn 1550. árulási szándékáról a szultán által bizonyossá tétetett, országgyülést hivott össze, de nem annyiban a maga, mint az ország megmentésére irányozta a nemzet figyelmét. „Ne tekintsetek — ugymond — engemet ugy, ne véljetek olyannak, kinek nincs hova fejemet lehajtsam, tegyétek azt, a mi a ti javatokra szolgál, *mert nektek csak egy Erdélyetek van!*“ [3]) II. János király

---

Martinuzit, s mérsékelje lelke becsvágyát, mely tán igen rohan a dicsőség után, mig vagy erősebb lesz, vagy azt, a kivel harczol, valamely más Isten megrontja, a ki neki kedvezni fog s az ő és más sokak bosszujának útat nyit: *Saepe praemente Deo, fert Deus alter opem* . . . . „Egyébiránt — igy végzi levelét lehangoltan — a mint halljuk, Erdélyben Pun háboru foly . . . Féltelek Chákym! Ne vegyülj e szörnyek közé. Vigyázz, hogy távol maradj a veszélytől. Távol leszel pedig, ha a barátot kerülöd. A mi rosz most Erdélyre jött — téged kérdlek — nem megmondottam-e a gyülésekben? Nem az volt-e tanácsom, igyekezetem, minden szavam, hogy a királyné ne fosztassék meg egészen tekintélyétől, az ország minden jogai és az uralkodás ne bizassék mind egy emberre? Legyen püspök, a főrendeknek adassék méltóság és hivatal, s belőlök alakittassék tanács, mely az *Interregnum* alatt kormányozzon, mig a jó szerencse bizonyosb útat nyit szabadulásra . . . . . A barát veszedelmére lesz Erdélynek, mint volt Budának, ha nagyravágyása örvényét mind újabb méltóságokkal és hatalommal töltik be — nem mindig ezt beszéltem-e?“ [*Magyar Történelmi Emlékek* 10. k. *Veráncsics* összes munkái. 7. k. 1865. 43—105 lapokon. 1550. márcz. 2-tól kezdve irt levelei és kapott válaszai.]

[1]) *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 101. 103. ll.

[2]) *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 103—104. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 312. l.

uralkodása Kolozsvárra nézve emelkedés, sikerek s jótétemények hosszu sorozata. A várost nagy emlékek kötötték a királyhoz, benne a nemzeti királyság utolsó képviselőjét, ez Kolozsvár falaiban s népe közt biztos menhelyét látta. Egy természet és vér szerinti mély és komoly vonzalom élt mindkettőben egymás iránt. A király kápolnát s iskolát épittetett számára, két szülöttét tette udvari papjává, két kolozsvári közpolgár nagytehetségü fiát; olvasta tudósaik könyveit s diszes könyvtárt állitott belőlük, velök együtt ment templomba s imádkozott; jelen volt a vallási vitákon s fontos és nehéz kérdésekben a nép előtt nyilatkozott, keresve az igazságot, melyet el nem nyomott s elnyomatni nem engedett; a tanulókat pártolta, tudós férfiakat hivott az ifjuság tanitására s mivelődését előmozditatta. Ott lakott hív kancellára, mint helytartó 1569-n. Midőn ez évben egészségi tekintetből Váradra ment, sept. 14-én, kormányzó helytartójává Cháky Mihályt nevezte ki, nehány titkos tanácsosával s a székelyek és szászok közül választott más, jeles férfiakkal együtt, oda rendelvén be valamennyit, hogy az országot távolléte alatt onnan kormányozzák;[1]) maga is gyakran maradt köztük hetekig, táborát nem egyszer szervezte falai alatt, s harcz után oda ment megpihenni . . . Mikor II. János királynak szemeit 1571. márcz. 14 a halál lezárta, s a nagy csapástól lesujtott Erdély márványkoporsójára vésett e: „hogy ő sok nyelvismerete, tiszta élet, lélekélberség, ügy es haditervek s hadi szerencse által tünt ki, minden hősi erényekkel Istentől felékesitve, hazaszerető és kegyes volt, övéinek nagy gyászára ragadtatott el a keserü halál által, benne a magyar nemzeti királyoknak magva szakadt, fejök koronája elesett, s a birodalom idegen nemzetre szállott . . . .“ az igaz bánat e méltó fájdalmát egész Erdély érezte; de senki sem inkább, mint Kolozsvár város háladatos népe.

[1]) *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 95. l.

XVII. FEJEZET.

BÁTHORI-KORSZAK.

— 1571—1599. —

A) BÁTHORI ISTVÁN.

— 1571—1576. illetőleg 1586. —

A fejedelmi szék kéthavi üresen léte alatt a végrendeleti [*Testamentumos*] urak kormányzásának nincsenek tényei Kolozsvár életében; de a város a választásnál tényező s a pártmozgalmak szinhelye volt. Dávid F. hívei, inkább ohajtották a reformatio növeltjét és hívét, a nemzeti irodalom buzgó pártfogóját s tudósok barátját, a középnemességből kiemelkedett népszerü Békest, mint a *régi és nagy nemzetü* Somlyai Báthori Istvánt, a hatalmas r. katholikus főurat, a kinek Bécsben s Rómában voltak legfőbb pártfogói, a ki ősei hitéhez ragaszkodott s a vallásújitásnak ellenzője volt. A május 25-ki gyula-fejérvári országgyülés utóbbit ültette — mint vajdát — a fejedelmi székbe, megesketve, hogy a meghalt király adományozásait és minden uralkodói tényét megtartja. A Zápolyák csaknem félszázados nemzeti politikájának egyik sarkelve, az önálló nemzeti fejedelemség, oly módon, mint eddig, Erdély politikai életében gyökeret vert s megszilárdult. E politika másik elve ellenben, a hit- és lelkiismeretszabadság, s a gondolatnak szó és sajtó útján terjesztése, mint a reformatio legféltettebb vivmánya, ezentúl nemcsak nem érvényesülhetett, de az új fejedelemben legyőzhetlen akadályra talált. Báthori Istvánt a szabad irányu nemzeti müveltség és felvilágosodás, főleg ennek a népre átalános kiterjedése folyam-útjába mint kősziklát állitotta a gy. fejérvári választásban diadalra jutott unitárius-ellenes politika, a mi Kolozsvárra is rendkivüli hatással volt, annak anyagi és szellemi egyetemes fejlődését meghiusitotta, s a haladást megnehezitve, egyszersmind kisebb mérvre szállitotta. E szirtet a szabad eszmeirány és közszellem el nem sodorhatta, fölébe emelkedni csak bátorsága, de ereje nem volt. Meg kellett tehát kerülnie, vagy aláásnia, hogy útjából eltávolitsa. A megkerülés koczkázattal járt, s — a mint látni fogjuk — a közügyre nézve kevés sikere, egyesekre végzetes és megsemmisitő hatása volt. Az aláásás a régi és új küzdő erők

szövetségét, a sikerek azok vas türelmét és kitartó munkáját s végre is a Báthoriak fényes nemzetsége kihaltának bevárását kivánta meg, a mi csak évtizedek mulva teljesült.

Érintvén átalánosan ennyit, lássuk a város történetét.

A Báthori István fejedelem alatti időben a *váron épitésnek* vagy *javitásnak* kevés nyoma maradt fenn. A szappany-utczai *Kis-ajtó* felett magasan emelkedik fel ama bástyatorony, mely ma tüzőrtoronynyá van átalakitva; Szamos felöli oldalán korábban ama latin-verspár látszott, melynek magyar értelme ez: „*A ki magát le tudja győzni, erősebb, mint a ki legerősebb várakat viv meg; ennél magasabbra erény nem juthat.*“ [1]) Felette arab számjegyel irva: — — 7. 4. Alig fér kétség hozzá, hogy itt az 1574. év rejlik, és a bástya Báthori István korabeli épités. „Ezt Kolozsváratt minden *diákos* ember ismeri — ugy mond Kovács István. [2]) I. Napoleon is ismerte s a monda szerint, e század elején egy erdélyi főrangu Franczia országban útazván: engedélyt nyert előtte magát bemutatni; a ki hallván Erdélyből jöttét, sokat kérdezősködött Kolozsvár felől, s a többek közt kérdezte a Szamosra nyiló *Kis-ajtó* bástyája feliratát?“ Nem tudván utazónk felelni, tanácsul kapta, hogy a mig az ember nem tudja, a mi honában tudni való, addig ne útazzék idegen országba....“ Várjavitásról tanuskodó emlék a községi gyülésnek 1573. febr. 3-án a széna-utczai *Kis-ajtó* felől a külső *csonka falak* felépitéséről kelt végzése, a mi hátrább elő lesz adva, s az 1574. febr. 27. kelt azon végzés: „hogy a *külső kis falnak* épitésére rendelt 20 pénzt, a mit az elmult évben mindenkitől felvenni rendeltek, most is rendelik: a kapitányok, tizedesek szedjék fel, s Budai Tamás és Veres György épitető biztosoknak szolgáltassák át, azok pedig az épitésről gondoskodjanak“. Ez egy másik gyülésen azon hozzáadással ismételtetett: „hogy azon *külső kis falat* vagy épitsék meg, vagy az épittetők adják vissza, a mit felszedtek.“ Mint táborozási központ Kolozsvár sokszor fordul elő. 1575. december 6—10. a beszterczei országgyülés törvényczikkei 3. pontjában azt végezte: „hogy az egész ország hadi népe gyorsan szemle [*mustra*] alá vétessék, öt vármegyéé Kolozsváratt“; tovább ismét: „hogy véletlen támadások ellen Kolozsvár legyen a katona őrség [*praesidium*]

---

[1]) L. Rajzok. I. köt. V-ik tábláján.

[2]) *Erdélyi Nemzeti Társalkodó.* 1840. 58. l.

helye, mint a mely másoknál alkalmasb: piacza, élése és erőssége van, mely helyre a nemesség, székelység és szászság a kivetett lovagot, gyalogot szent Tamás napjára küldje el, ugy, hogy karácsonra minden nemzet lovagja és gyalogja megyék- és székenként egy hadnagy alatt ott készen álljon; a fejed. udvari népe is oda menjen, s mindeniknek a fejed. rendeljen oly hadnagyot, a ki fő legyen, hívséggel szolgáljon, kóborlást és ragadozást a városon és azon kivül megtiltson, s szeretettel egyértelemben legyen az ország népe előtt levő hadnagyokkal." [1]) 1576. január 28. az ország azon okból, hogy mig a fejed. [*a lengyel királyság megnyerése végett*] távol lesz, a szomszéd népek ellene valamit megkisérleni ne merjenek, a medgyesi országgyülésen azt végezte: „hogy a nemesség és szászság hadakozó népével Kolozsváratt gyüljön össze, a szükséghez képest felével vagy 16-dával, lovaggal, gyaloggal, vagy személy szerént jó szerelésmóddal." [2]) A Békes-sel tartó székelység mellőztetett.

Birtokát a fejedelem a maradék nélkül elhalt odavaló polgárok javainak öröklésével gyarapitotta. Azon kéréssel járultak t. i. hozzá Filstich Lőrincz fő-, Nyirő Kálmán királybiró, Varga László esküdt polgár, hogy mivel őket a magyar királyi koronához való hűségökért és hitökért dicső magyar királyok azon különös kegyelemmel ékesitették föl, hogy magtalan polgártársaik mindazon javaiba örökösödjenek, melyeknek különben a fejedelmi fiskusra kellene szállni, oly czélból, hogy az a város javára és épitésére fordittassék: a fejed. Kolozsvár polgárai iránt, a kik máskor is, de főleg a közelebbi nyáron, azon veszélyes időben, midőn Békes Gáspár versenytársa és ellensége, titkon és csalárdan országába betörve, őt fegyveresen megtámadta, hív és ingyen szolgálatai által iránta legnagyobb állhatatosságát tanusitotta, fejedelmi kegyelmét akarván mutatni: 1575. decemb. 20. Gyula-Fejérváratt kelt kiváltságlevelében, Kolozsvár biráinak, esküdt polgárainak s az összes lakosoknak és örököseinek, teljhatalmánál fogva megengedte, hogy ha közülök ezentúl bárki s bármikor és hányszor magtalanul elhal s javainak és minden vagyonának a fejedelmi fiskusra kellene szállani, a város javára és épülésére fordittassanak, épen maradván a végrendeletek és öröködési jogok. [3]) Önhatáskörében jövedelme

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 570—71. ll. — [2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 576. l. — [3]) Oklevélt. L. sz.

gyarapitásának csak egy ténye van föntartva közgyülési jegyzőkönyveiben, meghatározta t. i. 1572. sept. 2.: „hogy a czinterem körül való boltokat a város nem akarja hogy fából épitsék; mert ez veszendő; van elég köve és mesze, a biró rendeljen ki a tanácsbeliek közül kettőt, kik utána lássanak és igazitsák .... A kik a város kövéből, meszéből elhordottak, mind a plebánus ur, mind András ur [*egyik prédikátor*], a biró szereztesse velök helyre.“

Politikai életéből három sarkalatos intézkedés magasodik ki: a hivatalos eskük erős alkotmányos és hazafias volta, [1]) az adókiro-

---

[1]) Az 1575-ik évi, csaknem teljesen elzüllött s elveszett községi közgyülési jegyzőkönyvekből való tisztviselői eskük eredeti töredékei.

I. Forma Juramenti Rectificatorum Dicarum.

Én — — esküszöm az élő Istenre, földnek, mennek teremtőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak szent Atyjára, hogy a városnak választása és az *Unio* [*1568-ki*] tartása szerént e mostani várostól reám bizott vonásigazitásba hűen eljárok, kedvet, bosszuságot, atyafiságot, barátságot, félelmet, adománt és mindennemü személyválogatást hátra hagyván, kinek-kinek mind az ő állapotja, sorsa, öröksége és kereseti szerént igazán erőlkedem limitálni és intézni, és a vonást a szerént reá vetni, a vonásigazitásnak titkait ki nem jelentem. Isten engem ugy segéljen. *Amen.*

II. Forma Juramenti Civitatis Notary.

Én, ki vagyok N. esküszöm az élő Istenre, mennek, földnek teremtőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak dicsőséges szent Atyjára, hogy a felséges Istennek szent nevének tisztessége oltalmára mindeneknek felette igyekezem az én tehetségem szerént; az ország fejedelmének, azután a városnak mint hazámnak hívséggel akarok szolgálnia. [igy] A tanácsnak titkát kivül nem hordozom. A törvénnek szolgáltatásában penig személyválogatás nélkül mindenkor igazat irok és magyarázok tehetségem szerént, és a mikor a törvénben megkérdeznek, az én itéletem és tehetségem szerént igazat itélek. Az előmbe adatott instructiot minden rendibe megtartom és a szerént procedálok. Isten engem ugy segéljen. *Amen.*

III. Forma Depositionis Juramenti Centumvirorum noviter electorum.

Én, ki vagyok N. esküszöm az élő Istenre, földnek, mennek teremtőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak dicsőséges szent Atyjára, hogy ő szent felségének neve tisztességét mindeneknek felette oltalmazni igyekezem az én erőm szerént. Az ország fejedelmének és az városnak, mint hazámnak, hívséggel akarok lenni. A benne való községet, ki képében én itt e gyülekezetben ülök, minden törvény ellen való bántoktul tehetségem szerént ol-

vás és fölszedés ügyében a szigor, a birói jogkör s felelősség tágitása. A biró és tanács kényszerült a viszonyokhoz alkalmazkodni, de a száz-férfiak néha a kancellár, sőt fejed. kiváltságaikba ütköző parancsai elől is kitértek, szigoruan ragaszkodván fejedelmi eskük által biztositott igazaikhoz, a bíróra és tanácsra hagyván súlyos helyzetekben belátásuk szerint cselekedni. E nagy felelősséghez képest a biró jogkörét inkább növelték, mintsem szűkitsék. Igy 1572. decemb. 28. azon hatalmat adták: „hogy minden esküdt polgár tartozzék hivására hozzá menni, kivéve ha beteg; a nem engedőt büntesse meg 1 forintig s adja a város szükségére.“ „A sáfár polgárok is engedelmeskedjenek neki, a jövedelmeket költsék oda, a mire a biró és fejed. parancsolják.“ ... Az adófizetésben nagy szigort alkalmaztak, a czél elérésére 1574. jun. 9-ki végzésökben az adószedőknek kiterjedt jogot, a birónak a foganatositásra teljhatalmat adván. Minden adónak felvetése napján minden városnegyedben megkiáltassák az adószedők, hogy minden az ő vonása szerént

---

talmazni akarom; semmi titkot innen a tanácsból időnek előtte ki nem nyilatkoztatok; birót és polgárokat, kedvért, atyafiságért, barátságért vagy adományért pártolásból nem választok, és ezeknek megtartásában, semminemü atyafiságot, barátságot, kedvet, sérelmet, adományt, félelmet és gyülölséget nem nézek, hanem igazán az én hivatalomban el akarok járni. Az élő Isten engemet ugy segéljen. *Amen.*

IV. Juramentum Judicis et Civium.

Én, ki vagyok N. esküszöm az élő Istenre, földnek, mennek teremtőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak dicsőséges szent Atyjára, hogy a felséges Istennek szent nevének tisztessége oltalmára mindennek felette az én tehetségem szerént igyekezem. Az ország fejedelmének, azután a városnak, mint hazámnak hűséggel akarok lenni, a benne való községet minden törvény kivül való bántoktul az én erőm szerént oltalmazni akarván; azonképen minden rendbeli czéheket az ő igazságokban, rendtartásokban megtartok, a tanácsnak titkát kivül nem hordozom. A törvénynek igazságát penig az én lelkiismeretem szerént egyaránt gazdagnak és szegénynek személyválogatás és kedvezés nélkül igazán kiszolgáltatom; kedvért, atyafiságért, barátságért, adományért, bosszuért és félelemért igazat nem hamisitok, hamisat sem igazitok, hanem egyaránt való igazsággal akarok mindennek a törvénybe lenni és a törvényt naponként szorgalmatosan ügyekezem kiszolgáltatni. A felséges Isten engemet ugy segéljen. *Amen.*

Adjectum Conclusum. A minémü instructiot biró uramhoz való hallgatás felől városul ő kegyelmek elömbe adnak, azokat is meg akarom tartani.

való adóját a város házának felső szobájába naponként tartozzék fogyatkozás nélkül beszolgáltatni a két uraim kezébe; mert valaki be nem szolgáltatja, őt magát megfogják, egyéb büntetéssel is megbüntetik és az adót is rajta megveszik; ha pedig valaki elszöknék, házát, szöllőjét, minden marháját elfoglalják, megbecsültetik, el is adják adójáért. Hogy elégségesek lehessenek, a biró parancsolja meg a kapitányoknak, tizedeseknek, adják mellejök a város szolgáit is, hogy a mit nekik meghagynak a két adószedő urak, ezen dologban minden okvetés nélkül ugy járjanak el.

A kapuk zárásában a száz-férfiak ily rendelést tettek: „A kapuk és kis-ajtók kulcsai tartására mindenikre elég egy-egy kulcstartó, de ugy, hogy a mely esztendőben magyar a biró, szászok tartsák a kapuk és ajtók kulcsait, mikor szász, magyarok. A biró rendeljen arra húsz feljebbvaló embert, olyat, a kiknek kevesebb a rovataluk [*adó*]. Egyházfi elég lesz egy, a bíróság változása szerént, egyszer magyar, máskor szász, kiket a biró választ . . . .“ A febr. 2-ki közgyülés felhatalmazta a birót, hogy a kis ajtók őrizésére azokat választhassa, a kik a kapuk kulcsait tartják.

Az *országgyülésekre* birái s két vagy több kiváló esküdt polgár, vallásos ügyek tárgyalásakor a püspök és egy-két prédikátor is meghivattak s résztvettek a törvényhozásban. Falai között ez időszak alatt négy országgyülés volt: 1571. nov. 19. [1]), 1573. jan. 1.—6. [2]), 1574. jan. 1.—6. [3]), 1575. jul. 25., aug. 18. [4]). Kolozsvárt külön is érdekli az 1571. törvények 41-ik pontja, melyben a k.-monostori konventhez a levelek őrizésére, kikeresésére és kiadására három fizetéses egyén közé Miklós deák, Kolozsvár jegyzője választatott be. [5]) A 2-ik és 3-ik említésének hátrább lesz helye. Természeténél fogva azonban a politikai részbe tartozik különösen az 1575-ki év és országgyülés. Sulyos helyzete volt ebben Kolozsvárnak. A fejedelem két eszközt használt Békes és a veletartó unitáriusok legyőzésére: *egyik* a nyilt harcz, a fegyver és katonai hatalom erőtúlsúlyával, saját hadi népén kivül, bátyja Báthori Kristóf,

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 494—508. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 531—535. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 547—549. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 557—564. ll.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 506. l.

a váradi kapitány, a megnyert Békes-pártiak [*Hagymási* s mások], a szászok s szomszéd török basák jókora hadsereggé növelt szövetséges csapataival; *másik* a főhelyökön, Kolozsváratt titkon tervezett belső szakadás. Az elsőnek Békes hada nem állotta útját, utóbbit a száz-férfiak ébersége és bátorsága csirájában elfojtotta. A fejedelemnél Grúz Péter városi polgár szolgálatát ajánlván arra, hogy pártot alkot, mely kérje, hogy a városba jezsuita papok jöjjenek be prédikálni, minthogy a községből sokan kivánják: a fejed. e végett irt a birónak, intézkedésre hiván fel őt; ez a levelet közgyülés elé vitte, mely felháborodván rajta, mereven útasitotta el magától, a felelősséget a behivott egyházi férfiak felől gondoskodás tekintetében azokra háritván, a kik erre alkalmat adtak. Ez ügy tárgyalása az 1575. febr. 22., márcz. 2. és 16-ki közgyülésekben folyt, a jegyzőkönyv szövege homályos, mert a neveket gyakran mellőzi, a dolgot rendkivül óvatosan érinti; de az még is kiderül, hogy az egyházban tervezett szakadás titkos feje Grúz Péter társai Márkus Antal és Gergely Antal voltak, hogy ők a biró hirével vagy a nélkül-e? nem tudható, a fejedelemnél igéretet tettek; de midőn az a fejed. leveléből nyilvánvalóvá lett s a közgyülés az illetőket feleletre szoritotta, előbb a két utóbbi, később az első is megtagadta a titkos tervben részességét, s az ügy a biró pironkodásával s a cselszövők megszégyenitésével végződött, a fejedelem nem titkolt bosszuságára. A községi jegyzőkönyv igy tartotta fen ez eseményt.

„Megértette a város — igy szól az 1575. febr. 22-ki közgyülés — a fejed. kérését, melyben directe irja azt, hogy ennek előtte is megintette volt azokat, kiknek a levél szól, arról, a mit kivánnak a más renden való papnak behozása felől .... E dologról a városnak semmi hire nincs. Azért mostan is hozzá semmi közüket nem mondják, hanem a ki erre engedelmet kért a fejedelemnél, ugyanaz viselje gondját ennek utána is minden terheivel egyetemben. Abban is ő kegyelmek városul részesek lenni nem akarnak.“ A márcz. 2-ki közgyülésben pedig ily végzés kelt: „Megértették városul biró uram beszédéből, hogy ő kegyelme a tanáccsal szorgalmaztatná Grúz Pétert a vallástétel felől és hogy irásban való választ kivánna a fejed. levelére az ő kivánsága szerént való papnak behozása felől .... Ő kegyelmek város elé hivatták Grúz Pétert, Márkus Antalt és Gergely Antalt, meg akarták tudni

tőlök: ha ők akarják-e efféle papnak behozását a városba? Mind Márkus Antal, mind Gergely Antal kötötték magokat ő kegyelmek előtt, hogy ő nekik nem volt akaratjok e dolog, miben Grúz Péter törekedett és a mit hozott a fejedelemtől; mert ő nekik affélére kívánságok nem volt, nem az ő hirekkel cselekedett volna abban Grúz Péter .... „Megértvén Grúz Péter, hogy csak ő magára maradott, ő is elállott a levél mellől és azt jelentette a város előtt, hogy nem akar vele élni. Ezért a város akaratja az: „hogy a biró tanácsával egyetemben hivassa szembe a megnevezett személyeket értsék meg tőlök a minémü vallást ő kegyelmek előtt tesznek, és megiratván azokat, a biró válaszszon a tanácsból kettőt, kiket bocsásson alá a fejedelemhez, a mondott személyek irásban tett vallásokkal együtt megmondván a fejedelemnek, hogy ez dolog iránt mily egyenetlenséggel indultatott volt a Grúz Péter kívánsága; könyörögjenek, hogy efféle egyenetlen értelmü emberek kívánságának helyet ne adjon, kivel a város békességes állapotja megháborittassék ....“

Ebből a biró és tanács kebelében oly erős forrongás támadt, hogy a biró orvoslását a száz-férfiak márczius 16-ki gyülésétől kérte, mely: „ez egyenetlenkedést és hogy eléjök olyan dolog jő, nehéz kedvvel hallván, minthogy az efféléből a közönségre semmi jó nem származik, intik és kérik a birót és tanácsot, igyekezzenek a köztök való egyetértés fentartására, hogy efféle dolog a közönség közé ki ne terjedjen, hanem ő kegyelmek valamiképen csillapitsák le, mint ennek előtte való időkben is, a mikor valami indulat lett a tanácsban, azt maguk lecsendesitették. Ha pedig ez semmiképen sem lehet, ünnep után többet szólnak felőle, de a dolog küljebb ne terjedjen.“ Ezzel Kolozsvár az egyik veszélyt magáról elháritotta. A fejedelemnek a küszöbön levő harcz előtt ez irányban tovább menni nem lehetett. Elfojtotta méltatlankodását, minden figyelmét másik nagy czéljának, sikere biztositására irányozva. Jan. 25. midőn már mindkét tábor szervezve volt, s látszott, hogy a harcz a két vetélytárs élet-halál harcza lesz, Kolozsvárhoz a fejedelemtől azon parancs érkezett: „hogy vigyázzanak és hozzá hűségesek legyenek, s ha volna oly ember közöttük, ki bomlásukra igyekeznék, keressék ki, s adjanak a fejedelemnek 200 darabontot.“ A végzés az lett: „hogy a főbiró és királybiró mindjárást menjenek le és ő Nagyságától értsék meg, ki legyen a kiről

irt, ők semmi módon ki nem tudhatják, ha ő Nagysága nem tudatja. A darabontok felől kérjék, ne terhelje őket, mert nem birják meg. Egyébként ajánlják bőv szolgálatjokat, ők mindenképen azon lesznek, hogy hűségben tartsák magokat.“ Jul. 4. újabb parancsolat jött a fejedelemtől, a hadnagyok a darabontok kiállitását megrovólag s fenyegetés közt sürgették; a biró panaszolt, hogy e szigoru eljárásra a város adott okot.... „A száz-férfiak most sem tudnak — ez lett a végzés — sem többet, sem jobbat végezni, mint elsőben; szabadságot adnak a birónak mind szekerek, mind darabontok megszerzésére, viseljen gondot minél jobban a fejedelem parancsa teljesitésére, és semmivel okot haragjára ne adjon, mert ők adni nem kivánnak. Nehéz szivvel veszik, hogy a biró a várost efféle szóval illeti. . . .“ A jul. 24-iki községi gyülésben, a megtörtént ütközet után nyolcz nappal, a fejedelem új rendelete olvastatott fel: „hogy régi mód és szokás szerint a pártosok marháit keresnék ki minden embertől.“ A biró erről értesitést kivánt a várostól, mely azt végezte: „hogy nem tud semmi felvilágositást adni, hanem a mit a fejedelem megparancsolt, a biró cselekedjék a mint jobbnak véli s könnyebben hozzá fér: tudakozódjék, szerezzen értesülést mindenkitől, s a mit megtud és megért, vagy megtudni nem képes, adja tudtára a fejedelemnek...“ Ugy látszik, a biró élt a felhatalmazással. Szakmári István kolozsvári magyar unitárius prédikátor ezután nehány nap mulva, aug. 6. Palaeologus Jakab volt kolozsvári rectorhoz Krakkóba irt levelében azt irta: „hogy nehány atyjokfia Fejérváratt fogságba esett, de jó emberek közbenjárására kiszabadultak. Mi lesz velök? az idő mutatja meg.“ [1]) Ki rendeletéből, s hogy jutottak fogságba? nyomára nem találtam. Tán a fejedelemtől imént gyanuba vett s a biró által elfogatott kolozsváriak voltak?... A biró által a fejedelem részére viendő ajándékról végezték: „hogy a mi illik a fejedelem méltóságához és főbb népekhez, a bi ó adjon, a kiknek kell, a város nem tart benne ellent. . . . A mi azt nézi, hogy a biró kérni akarja a fejedelmet különböző dolgokért: a közgyülés javalta, hogy találják meg, de semmi kérésnek nevet ne adjanak, a dézmán kivül; ha ez a birónak nem tetszik, kérje főképen a város régi szabadságai megerősitését és helyreállitását, legfőképen azonban a dézmaügyet bizza a fejedelem jóakaratára. . . . .“

[1]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 210. l.

Ezek ama tényt igazolják, hogy Kolozsvár a loyalitás és alattvalói hűség határán tul sem a Békes elleni hadjárat sikerére, sem a pártjabeliek és azok elrejtett vagyonai fölkeresésére, cselekvőleg közrehatni hajlandó nem volt; érthetővé teszik, miért választotta a fejedelem a felettök itélő országgyülés helyévé Kolozsvárt, s mind ez elég ok arra, hogy ez országgyülésnek Kolozsvárra nézve rendkivüli fontosságát igazolják. Neki tudomásul kellett venni — követei ott ültek az országgyülésen — a fejedelem azon előterjesztését: „hogy Békest és pártját megsemmisitette, felettük törvényt tartott, s azon évi aug. 6. rendes birák, országnagyok és követek, utóbbiak közt öt szász városi — Kolozsvár mellőzésével — ugy a menekült, mint a harczban megölt vagy elfogott politikai bűnösöket fővesztésre, s őket és övéiket illető minden javaik elvesztésére itélték". A menekültek Békesen kivül 30-an voltak; [1]) a bennlevők közül névszerint 18-an [2]) és több mások, kik hadi jog szerint lettek foglyokká, köztük két Pókai-testvér is. Ezekre nézve a fejedelem az anyának, kegyelmi kérésére választási jogot adott, a sorsvetés Péter életét tartotta meg, Jánosnak, a nagyobbnak a kolozsvári piaczon állitott vérpadon aug. 8. reggeli 8 órakor vétetett feje, s ugyanakkor vele Kabós Farkasnak, Bogáthi Gáspárnak, Barcsai Miklósnak, Csanádi Jánosnak, Ősi Miklósnak, s még kettőnek, kiknek nevét az egykoru történetiró nem jegyezte föl. A haragvó fejedelemnek nem használt — jegyzi meg az iró — a kivégzettek barátainak, rokonainak könyörgése. Fejök vétele után parancsára testeik délutáni 3-ig eltemetetlenül hagyattak, azután a piaczi templom körében levő mészárszék mellett temettettek el..... [*Ez a czinterem északi része volt.*] Kolozsváratt vágatta le a fejedelem 30-nál több székelynek orrát, fülét, Szamosfalván felakasztatott 34-et azok közül, a kik a pártütés fejei voltak. „Ennek azért kellett igy lenni — mondá — hogy a maradéknak szolgáljon tudomásul, hogy a kik szabadságukban meghagyatásukat kivánják, nem a fejedelmi méltóság lealacsonyitásával, de jeles hazafiui tettekkel kell azt elérni törekedni." [3]) A törvény rendelete szerint a kivégeztettek arany-ezüstneműit, drágaságait, becses ló-

[1]) *Bethlen*, II. k. 374. l.

[2]) *Bethlen*, II. k. 378. l.

[3]) *Bethlen*, II. k. 381—82 ll.

szerszámaikat a főrendek jelenlétében a kolozsvári piaczon halomra hordva, a fejedelem lábai elé rakták: látszott arczáról, hogy a ki kér belőle, nem tagadtatik meg. A főrendek közül senki nem kért. A fejedelem tehát a katonatiszteket és parancsnokokat s az elsőbb közembereket hivatta elé: „kinek mire szüksége van — mondá — vegye magához, birja s használja.“ Ezek azonnal megosztozkodtak rajta. A kik a fővesztés elől menekültek, hosszasan voltak fogva, mig a fejedelem megengesztelődvén: nekik s más sok menekültnek megkegyelmezett. Egykoruak azt is följegyezték, hogy Báthori fejedelem a döntő ütközet után első fölgerjedésében Bartakovich Jánost, Székely Miklóst, Barcsai Gáspárt és Darlaczi Jánost felakasztatván: kihirdette, hogy a ki a pártosok javait magának megtartani meri, mint bűnrészes fog büntettetni. [1]) E parancsot készséggel teljesitették a szász városok, s az oda menekült Békes-pártiak elrejtett kincseit s vagyonát elkobozván, a fejedelemhez beküldeni siettek.

Békes futó seregével Kolozsvárátt azon különös eset történt, hogy midőn a város közelébe érkezett, a nép és mesteremberek közül nagy számu ifju őket feltartóztatni akarván, a városból ki, rájok rohant; de azok az önfentartás ösztönétől kényszeritve, az ellenálló újoncz katonákat erős rohammal visszanyomták, s többeket megölvén, nyomukban levő üldözőik elől tovább menekültek.[2]) Ez alkalommal nemcsak ifjaknak, de családos embereknek is megöletését igazolja azon évi aug. 10-én hozott közgyülési végzés. „Esedeztek az asszonynépek — mond az — kiknek urok a Békes futó hada miatt meghaltak, s a város elvégezte, hogy szabadok legyenek adótól s más szolgálattól, mig özvegységben élnek s meghalt urok nevét viselik. Erről a biró kis pecsét alatt levelet adjon nekik.“ Az is végeztetett: „hogy a szegény András kovácsnak, kit Békes népe megsebesitett, a biró adasson két köből buzát ségitségül, vagy a quartából, vagy malomból lehető leghamarabb.“

Kétség felett áll, hogy a vérbiróságot gyakorló országgyülés Kolozsvárra, Dávid F. híveinek e nagy központjára hirdetésének ama politikai és lélektani kettős inditó oka volt, hogy annak szörnyjelenetei az erős unitárius érzületü lakosokat megfélemlitsék, ellenállási szellemét megtörjék, és hogy a fejedelem — a mint mon-

[1]) *Bethlen*, II. k. 318. l.
[2]) *Bethlen*, II. k. 318—19. ll.

dotta — visszarettentő példát adjon a székelységnek, mely Dávid F. vallásához lelkesülve ragaszkodott. Hogy Kolozsvárral czélt ért, mutatja az, hogy a midőn azon évi sept. 17. odamenési szándékát tudatta s megbizottját ama parancscsal küldötte hozzájok, hogy 400 gyalogot állitsanak, a város e czélra azonnal 1 for. adót vetett ki minden *vonás*-ra, s meghatározta: „hogy a biró még az nap járassa el a száz-férfiakat, hogy másnap ez új rovatalt s adójuk hátralékát is magukkal hozva jöjjenek gyülésbe, mert meg akarják mutatni, hogy ő Nagysága parancsolatjára gondjok van. A biró hivassa be a tizedeseket, járassa el a polgárságot, hogy a ki adóját be nem hozza, vegyen fel hópénzt s álljon a város gyalogjai közé. Czédulát senkinek se adjanak, hogy azzal fizessen, szabadossá senkit se tegyenek. A biró üttessen dobot, kiáltasson zsoldot, azután menjen a fejedelem elébe, minden módon engesztelje meg haragját, kérje, hogy a váradi vámot szállitsa le, mert az felettébb való terhe a városnak.....“ A fejedelemnek volt oka önmagának tetszeni a hangulat e megváltozása felett. A város, mely Békes harcza előtt 200 gyalogost adni nem volt képes, a győzelem után 400-at első parancsszóra, kifogás nélkül, sietős készséggel talpra állitott. A siker nagy tényező a politikában.

A hátralevő két kolozsvári országgyülés végzései közül az 1574-kinek csak a kolozsmonostori levéltárról való intézkedése érdekli Kolozsvárt, melyben azt a fejedelem figyelmébe ajánlotta;[1]) az 1573. januári 8. t. cz. ellenben nagy fontosságu rá nézve. Ebben kimondatott: „hogy a vallásújitókra [*innovator*] nézve a korábbi törvény tartassék meg, s az újitók a két superintendens által — a kik vegyenek több személyeket is magok mellé — kérdeztessenek ki, és ha dogmájok mindeniktől különböző, s azt mégis makacsul védik, excommunicáltassanak és a fejedelemtől prosequáltassanak; kivel ha nem gondolnak, ő nagyságának álljon hatalmában, őket fogsággal vagy halállal s egyéb büntetéssel, az ő káromlásuk érdeme szerint megbüntetni. Ha ki az urak vagy nemesek közül az afféléknek pártját fogná, vagy urunk ellen oltalmazná, a közügyigazgató idéztesse meg, s minden octáván kivül fogja perbe, a kik pedig proscriptusok, azokat kergesse mindenütt.“ [2]) Azonban ez csak folyománya

---

[1]) *Bethlen*, II. k. 549. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 534. l.

s megszigoritása volt az 1572. május 25—29. tordai országyülés végzései 1. pontjában tett intézkedésnek, a hol kimondatott: „hogy a mi végzés a meghalt fejedelem idejében volt, senkinek azon végzés szerint bántása ne legyen a religioban, minden azon állapotjában és erejében maradjon; hol pedig valakik a religioban valamit innoválnának, a mint ő nagysága előadja, hogy ilyenek volnának: ő nagysága Dávid Ferenczet és a superintendenst [érti a *reformáltakét*, — Dávid Ferencztől e czimét mindig következetesen megvonta] hivassa hozzá, értse meg tőlük, ha vannak efféle újitók különb vallásban, mint a melyben voltak a meghalt urunk idejében, s ha különb és más dolognak vallásában találtatnak, ő nagysága excommunicáltassa, a mivel ha ők nem gondolnak, legyen hatalma rá, hogy az efféléket érdeme szerint megbüntesse. [1])

A fejedelem ez érzületének forrása az ő vallásügyi politikája, a Dávid Ferencz személye elleni gyülölet, a kit a katholicismus megrontójának tartott, s a kinek tanaitól magát a társadalmot féltette, a pápának és jezsuita rendnek vallásos lelkére gyakorolt erős befolyása. Mély idegenség volt benne mind az iránt, ami unitárius és szabadelvü. Ez tette oly kegyetlenné Békes és pártja iránt, melynek levert hadaiban ezrével voltak az unitáriusok s legelőkelőbb embereik ekkor jutottak hakó kéz alá, vagy elvesztették vagyonukat s földönfutókká lettek. Vérszomj kielégités volt az, nem csupán büntetés, boszuállás, nem igazságszolgáltatás. Nem a törvény nyert elégtételt, de a politikai ellenfelét eltipró győztes. Ezért fogadta szövetségesévé s pártolta a Dávid F. ellen boszus szászokat, a jezsuitákat, alapitott és épittetett általuk kormányzott iskolákat, és sürgette Miksa királyt, hogy Erdélybe r. kathol. püspököt küldjön. Egészen feltárja a fejedelem Dávid F. és hívei iránti érzületét 1572. febr. 18. Magyarország kancellárához irott önmentegető levele. „Nem kell csodálni — igy szól — ezek erkölcsét; mert nemcsak emberek közt, de mennyei dolgokban is ilyen acutusok ezek, és ugyanez az ő professiojok: a kit akarnak priválnak, a kit akarnak öregbitnek. A Krisztus Jézust Istenségétől, a Szent Lelket escentiájától fosztották meg, a gyermekeket keresztség nélkül idvezitik, és az embert minden büntől megszabaditják,

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 528. l.

ugy, hogy az Isten a kit praedestinált, üdvözül, a kit nem, elkárhozik; mert szabad a fazekas a sárral.....“ [1])

Mielőtt az 1572-iki törvény létrejött, a fejedelem a kolozsvári unitárius egyház egyik papjának tanitása, a rector, sőt valamennyi tanitó ellen hibáztató kifogást tett, s mint innovatoroknak elbocsátásukat megparancsolta. A száz-férfiak május 6-ki gyülése a birót negyedmagával leküldötte Fejérvárra, hogy könyörögjenek az újonnan jött prédikátorért, megjelentvén, hogy nem olyan ember, kihez valami kétség férhessen, hogy az országnak bántására lenne, hanem jámbor tudós, kire a városnak szüksége van; a másik a lector, a ki köteles volt most is az iskolához; azok mellett a többiért is könyörögjenek, hogy ő Nagysága ne háborgassa meg a várost a tanitók dolgában, mert nálok nélkül nem lehetnek és nem újságot prédikálnak.....“ Ez időtájt történt a fejedelem részéről Dávid F. irányában ama nyilatkozat, minő az évkönyvekben ritka.... Midőn Olaszországból három unitárius papjelölt haza tért, a fejedelem e szabad gondolkozásukért elárultakkal őt is magához hivatta, s nézeteik iránt kikérdezte, kérdést tevén Dávid Ferenczhez: ha ő is egyformán gondolkozik velök? Azt felelte, hogy némelyekben egyetért, némelyeket nem hagy egészen helyben. A fejed. boszankodva útasitotta el tekintete elől. „*Távozz innen büdös eretnek! Rövid időn végbe viszem — ha Isten is ugy akarja — hogy szarvaid letörjenek.*“ [2]) Hasonló nyilatkozatát tartotta fenn a Dávid F. és neje közötti váló-perben kelt itélet is, mely a kolozsvári unitáriusok közéletét 1576. egész mélyéig fölháboritotta. Ez az enyedi zsinaton hozatott, a hol a fejedelem is jelen volt, s épen készült a lengyel királyi trón elfoglalására. Midőn értesült, hogy Dávid F. az itélet szerint tisztétől is joggal elmozditható lett volna, a fejedelem azt jegyzé meg rá: „*tegyék ezt, ha akarják mesterökkel tanitványai, a biráknak nincs velök semmi köze. Birják őt, ismerjék meg még jobban, fetrengjen szennyében még tovább . . .*“ [3]) Ez engedékenységnek mélyen fekvő politikai oka volt, mint szintén az 1576-ban jan. 28. febr. 8-ki medgyesi országgyülés végzésének is, melyben a

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 526. l.

[2]) *Apage hinc foedissime Haeretice! Efficiam brevi, Deo volente, ut cornua tua effringantur. Dávid F. Emléke.* I. r. 206. l.

[3]) Oklevélt. LX. sz.

Dávid F. vallásában levőknek megengedte, hogy ő legyen superintendensök, s ha meghal, vagy betegség és más ok miatt őt változtatni kellene, változtathassák és mást állithassanak helyébe; de az a vallás dolgában semmit ne változtathasson, hanem a mely állapotban most van, abban maradjon. [1]) Ez ok egyfelől az volt, hogy a Lengyelországba menő magyar küldöttségnek a lengyelek előtt legkedveltebb tagja Blandrata — Dávid Ferencznek még ekkor barátja — volt; [2]) másfelől az, hogy a lengyel unitárius főemberek a királyválasztásnál tetemes szavazattal s nagy befolyással birtak; az őt meghivó lengyel főnemességet is Kolozsváratt fogadta, s a fejedelem becsvágya sokkal nagyobb volt, semhogy ily másodrangu kérdésért a lengyel korona koczkáztatását eszélye megengedje. A lengyel trónnak ez időben megüresedése s Báthori fejedelemnek arra vágyakodása Dávid Ferenczre és az unitáriusokra nézve, akár a véletlen, akár az isteni gondviselés műve volt, a legjobb időben jött, s szorongatott helyzetökben nagy javukra vált.

Az *igazságszolgáltatás* terén, a fejedelemnek egy intézkedése van, mely által 1574. jan. 13. általánosan megtiltotta, hogy Kolozsvár területén, e város szokásai és szabadságai ellenére, nemes és nemnemes embereknek becsületügyben egyszerü esketési parancsra, birói itélethozás és törvényes kibocsátás előtt, valamint külső idegenek által magános esketést és tanukkal bizonyitást végbevinni vagy vitetni nem szabad, kivéve, ha a fejedelemtől külön volnának a végre kibocsátva. [3])

A *földmivelés és fuvarozás* érdekében két kedvezményt adott a fejedelem. 1572. márcz. 7. megengedte, hogy Kolozsvár polgárai szöllőik törkölyét, ha abból mustot sajtolni nem akarnak, tizedfizetés nélkül a városba bevihessék, de ugy, hogy a kádban négy ujjnyi mustnál több ne legyen. A kit ellenkezőn érnek, mustját és törkölyét elveszti. Meghagyta tehát Horváth Lezsinszky István gyaluvári gondviselőjének, hogy a kolozsváriakat törkölyük ilymódon behozatalában ne akadályozzák, sőt bocsássák szabadon. [4]) Az Erdélyben és magyarországi Részekben levő kir. és mező-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 577. l.

[2]) *Bethlen.* 1782. I. k. 391. l.

[3]) Oklevélt. XLVII. sz.

[4]) Oklevélt. XLV. sz.

városokhoz, ugy a faluk biráihoz 1575. sept. 21-én oly értelmü parancslevelet intézett, hogy a midőn a kolozsváriak a fejed. postáit és követeit ökreikkel és szekereikkel városukig elszállitották, azok rögtön váltsák fel, hogy a kolozsváriak visszamehessenek. [1])

A *kereskedés* védelmére kelt 1571. jul. 21. Gyula-Fejérváratt azon parancslevele, melyben meghagyta, hogy Kolozsvár polgáraitól és kereskedőitől Erdélyben és a kapcsolt részekben senki vámot venni ne merjen. [2]) Szilvási Imre gyaluvári felügyelőjének 1575. febr. 3. külön parancsban hagyta meg, hogy végére járván, ha a kolozsváriak tartoznak-e a gyalui vámon vámot fizetni, vagy nem? a mint az előtt volt törvényök és szokásuk, abban most is tartsa meg. [3]) Szelim szultántól is védlevelet eszközölt számukra elébb 1573. sept. 28. a kadikhoz, emirekhez, budai és temesvári szandság bégekhez, melyben meg volt hagyva, hogy a közéjök kereskedés végett menő kolozsváriakat méltatlanság ellen védjék, megkárositni, letartóztatni a mások adósságáért ne engedjék, s ha a törvényes 30-dot megadják, rajtok senkinek keresete ne legyen. [4]) Másodszor is eszközölt a fejedelem javukra ily védlevelet 1575. a szultán egész birodalmára kiterjedőleg, melyben a kolozsváriaknak a szabad kereskedés — a 30-dnak szokott helyeken megfizetése mellett — megengedtetett, s mások adósságáért letartóztatásuk szigoruan megtiltatott. [5])

A belkereskedés az adófizetéstől volt feltételezve, a mi a közönségnek 1571. jan. 5. végzésén alapult. „A majorokban vannak — igy szól az — szekeres legények, kik a városon élnek s kereskednek, a nélkül, hogy adót fizetnének. Igy a plebánus anyjának is egy deák bort korcsmárol. Mindezektől adószedő uraim vegyék meg az adót.“ A törvényhozás is tett a kereskedelem javára nehány hasznos intézkedést. Az 1571. nov. 19-től decemb. 1. országgyülés a 3. t. czikkben azon inditó oknál fogva: hogy a mely országban árus ember nem jár, ott a pénz szük, a hol azok kereskednek, megbővül, meghatároztatott, hogy mindenféle barmot — a lovon kivül — az árus népeknek szabad legyen behozni és ki-

[1]) *Városi levélt.* Fasc. P. 3.
[2]) *Városi levélt.* Fasc. T. 88.
[3]) Oklevélt. XLVIII. sz.
[4]) *Török-magyarkori államokmánytár.* I. köt. 16—17. ll.
[5]) Oklevélt. XLIX. sz.

vinni, de a szűrt Moldovába és Havasalföldébe nem szabad, hogy az a szegény nép között annál inkább meg ne drágúljon, ugy szintén a szekeres lovakat sem szabad kivinni;[1]) a 27. t. czikkben az árúk eladása és vétele felől végeztetett: hogy a fejed. biztosokat bocsásson ki a szászság közé Szebenbe bizonyos napra, hová minden városi birák és mesterek, árusok gyüljenek össze, és az előbbi vásárhelyi limitatiot meglátván, a mit belőle helyben kell hagyni, hagyják helyben, a melyet nem, jobbitsák meg, vigyék a fejedelemhez, a ki tanácsaival lássa meg, s a limitatiot hirdessék ki, ha tetszik, s az ellene hibázókat a tordai országgyülés végzése szerint büntethesse, s megtartására a mi jó módot talál ő nagysága, tartassa meg minden néppel, hogy az ország végzése ezután ne gyaláztassék a köznéptől, mint ennekelőtte.[2]) Az 1573. május 24—27-ki országgyülés a 6. t. czikkben a míves népek árujára nézve, azon okból, hogy a legnagyobb bőség idejében is műveik árát nem akarják mérsékelni, hanem az ország végzései ellenére naponként növelik, semmi jó szertartás közöttük nem levén: az országgyülés meghatározta, hogy a városok polgármesterei, birák, polgárok, fölnagyok, gerébek a míves nép között a jövő országgyülésig műveik eladását rendeljék meg, hogy panasz és istenellenes eladások ne legyenek; mert ha magokat meg nem jobbitják, a jövő országgyülésen a fejedelem beleegyezésével gondoskodni fognak, hogy ily szerteleneségek ne történjenek, a mik semmi keresztény országban nem fordulnak elő. A nemes urak, ha ilyet tapasztalnak, terjeszszék a jövő országgyülés elé.[3])

Az *ipar-élet* nehány törvényhozási intézkedésben s csekély kebli mozgalomban nyilvánult. Az előbbieket csak imént érintém. Az iparosok önkormányzati müködésének kevés a nyoma. A *Kádár* czéh levéltárában egy 1572. évi 31 pontu, németül irt czéhszabályt találtam, de a melyben nem voltak közlést érdemlő ismeretlen sajátosságok.[4]) A *Henteseknek* II. János [Zsigmond] által 1569. adott, ismert kiváltságlevelét a fejedelem a czéhmester [*neve nincs kitéve*] és Hentaller Jakab czéhen kivüli mészáros kérésére 1573.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 505. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 503—504. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 541—42. ll.
[4]) L. a *czéh leveles ládájában.*

sept. 26. megerősitve kiadta. [1]) Az *Aranymívesek* ismert legrégibb *leltárában* 1573-ról érdekes feljegyzések vannak. Czéhmesterek voltak — igy szól az egyik — Bonciday Gergely és Fylstyk Péter .... Szentmiklósy Gergely mikor a mester remeket bemutatta, a *hegedősöknek* 50 drt adott ... Mikor a vajda a városba jött, egy ló bérében 10 drt adtak, a László mester menyegzőjére 1 kalánt. [2]) A *Kötélverők* egyetemesen panaszoltak a fejedelemnél 1575. hogy őket a mesterségökhez szükséges kender és len vásárlásában sok helyt akadályozzák, s kérték védelmét. A fejedelem megparancsolta az ország minden nemeseinek, a főispánoknak, polgármestereknek s a t. hogy levelét látva, a kötélverőknek a kender és lenvásárlásban senki akadályul ne legyen, sőt őket segitsék. [3]) A *Szijjgyártóknak* van 1651-ből egy czéhszabálykönyvük: *Das Artikel Buch*, [4]) mely azonban 1572-ben kezdődik s a czéh belső életéről akkor mindjárt némi jelt ad, később sok tudni valót nyujt.

Fontos ténye a fejedelemnek a Kolozsmonostor mezővárosi összes szabók részére, Forgách Ferencz kancellár közbenjárása következtében Tordán 1572. jun. 19. adott szabadalomlevele, melyben részint az ország közjava és gyarapodása, részint e mezőváros népességének szaporodása tekintetéből, hogy t. i. azok száma növekedésével megélhetésök könnyebbé váljék, valamennyi ott tartózkodó szabónak megengedte, hogy ők, mint az ország másutt bárhol lakó szabói, mindenütt a nyilvános köz és heti vásárokban, áruikat mind Erdélyben, mind a magyarországi és az alávetett részekben szabadon és akadálytalanul eladhassák, elcserélhessék s eladás végett bárhol kitehessék. Meghagyta tehát a fő- és alispánoknak, szolgabiróknak, várparancsnokoknak, harminczadosoknak, vámszedőknek, vásárbiráknak, a városok polgármestereinek és

---

[1]) Átirta a k.-monostori konvent 1715. május 26. *Orsz. levélt.* erdélyi osztálya *czéhszabálygyűjteményében.*

[2]) *A czéh ládájában levő eredetiből.*

[3]) Kelt Beszterczén 1575. decemb. 10. Átirta a k.-monostori konvent 1627. jul. 25. Látható a *czéh leveles ládájában* s másolatilag az *orsz. levélt.* erd. oszt. *czéhszabálygyűjteményében.*

[4]) Tiszta jó németséggel van irva, magában foglalja ez időtől kezdve a czéh különböző időbeli végzéseit, 1711-ig németül folytatják, 1723. van az első magyar bejegyzés s ez időn innen egészen magyar a j. könyv; táblája kemény, kutyabőrrel bevonva, alakja 4-rét.

esküdt polgárainak, a faluk és mezővárosok biráinak, hogy a kolozsmonostori szabókat ezen nekik engedett vásári szabadsággal élésben gátolni és akadályozni senki ne merészelje; a ki mégis a fejed. ezen parancsa ellenére őket akár személyeikben, akár vagyonukban megháboritni és megkárositni megkisérlené, azt a panaszló kérésére a szokott módon megbüntetni el ne mulaszszák, a minek két része a fiskust, egy a fő- és alispánokat és más birákat illeti.[1]) Látható, hogy ezzel a fejedelem az akkoriban kancellára által birt apátság hatalma növelésére s birtokai terjesztésére törekedett; mint érte el czélját? a későbbi évek történeteiben látni fogjuk. Ez oklevél szerint nem áll a mit Gromo ezredes irt, hogy K. Monostort oláhok lakják, midőn ott csak a szabók száma oly nagy.

A *szellemi érdekekre* nézve e korszak a megállapodás korszaka. Az iskolában a tanitás, a szószéken az ige szabad hirdetése, a sajtóban a vélemény és gondolat nyilvánitása szigoru ellenőrzés alá lőn véve. A fejedelem mindenről értesült, a kik neki nem tetsző módon tanitottak, nem kivánsága szerint hirdették a vallás igazságait, s műveik a gondolat- és hitszabadságnak voltak hirdetői, az ily tanitók, papok és tudósok ellen az országgyülésen javaslott megszoritó törvényeket rendeleti úton kormánya végrehajtotta. Az iskolát és tanárokat dézmajavalmukban megtartásra eskü kötelezte. Midőn Válaszuti György, az iskola főnöke [*senior*] a II. János vál. király által a szegény és árva tanulók részére adott 250 for. dézmanegyedről [*quarta*] adott alapitványlevél megerősitését kérte: a fejedelem 1571. decemb. 17. átiratta s maga és kancellára aláirása és pecsété alatt kiadatta.[2]) De a tanárok iránt oly intézkedést tett, hogy a jelesebbek helyöket elhagyván, más országokba távoztak. A hires Palaeolgus Jakab, hogy a fejed. üldözését kikerülje, ekkor ment Erdélyből Krakkóba, s ideje egy részét ott, s csak a mást töltötte Kolozsváratt. Az iskola elárvult, a tanitás ifju tanitókra szállott. Az 1573. évi decemb. 10-ki községi közgyülés végzése világosan mutatja ezt. Kérni kellett a száz-férfiaknak a főbirót, királybirót és tanácsot: keritsenek oly iskolamestert, a ki ne legyen gyermek, hanem legyen ember-számban és becsületben,

---

[1]) Látható az Oklevélt. XLVI-ik sz. a. Megerősitette ezt Báthori Kristóf fejed. Gyula-Fejérváratt 1578. febr. 3. Báthori Zsigmond u. o. 1592. dec. 36.

[2]) *Dávid F. Eml.* II. r. 15. l.

ki a város gyermekeinek tanitására és egyéb iskolában levő deákoknak birására elég legyen; fizetést pedig a város a magáéból nem akar adni, mint eddig, hanem mint régente volt, hogy az ABC tanuló és syllabizálló gyermekek esztendeig fizettek 25, olvasók 50 drt, a ki helyen [*locus*-ban] ül, 1 forintot. Ezen kivül a plebánus ur szabad asztallal tartozik a mesternek, melyet tisztességesen kiszolgáltasson . . . .“ E végzés szükkeblü s tévesztett irányu miatt kivihetlen volt, az iskolamester nem elégedett meg vele s az eddigi fizetési gyakorlatot fentartatni kivánta. Az 1574. jan. 27. közgyülés e kivánságot teljesitette. „Megigérik — mondják a száz-férfiak — a scholamesternek az elébbi 100 frtot, de biró uram hivassa be a tanácsba és adja elébe, hogy kétképpen való fizetést nem akarnak tenni a gyermekektől, hogy a tanitó deáknak is külön fizessenek a gyermekek szülői; mert a város a mestert nem az idegen deákoknak, hanem a magok gyermekeiknek fogadja és tartja. Azért azt kivánják, hogy a mester a gyermekeket az öreg deákoknak közébe összza be tanitásra, és meghagyja nekik, hogy szorgalmatosan tanitsák őket. Az ő jutalmuk a gyermekektől nem egyéb, mint a *sabathalis*[1]), azzal elégedjenek meg; a melyik nem akarja tanitni a gyermekeket, azt a mester se tanitsa, sőt küldje ki az iskolából az afféle engedetlenkedőket; mert a meghalt kegyelmes fejedelmünk elég segitséget rendelt nekik a quartából, kivel meg kell elégedniök . . .“

A közmiveltség másik tényezője, a *szószék* és *szabad igehirdetés* nagy válságaira engednek következtetést a közönség kebelében csaknem állandóvá lett pártviszály a hívek és papság között. Ennek sok oka volt. A szász egyetem [*Universitas*] Kolozsvár visszahódithatása végett föltétlenül a fejedelemhez csatlakozott, segitve, izgatva azt, s tőle magának előnyöket eszközölve. A kolozsváriak egy része is neheztelt Dávid F.-re, főleg a templom elvételeért s a kiváltságoknak a magyarokkal megosztásáért. Nehezen s csak nagy erkölcsi nyomás következtében simult *plebánusa hitvallásához*, mely német nyelvök uralmát megtörte; nemzeti fölényök elvesztését türni nem tudták, visszaszerzésére, Dávid népszerüsége megingatására minden kinálkozó alkalmat felhasználtak. Bátoritólag hatott rájok a fejedelemnek a szászok irányában az unitáriusok

[1]) *Szombati* ajándék.

hátrányára adott sok kedvezése. 1571. decemb. 29. káptalanaikat s iskoláikat a dézma élvezetében, decemb. 31. s 1572. jan. 12. házaik s örökségeik birtokában több városukat megerősitette, mig a kolozsvári biró siker nélkül tett a dézma biztositására lépéseket. 1572. május 28. a fejed. hivta fel őket szász superintendens választására, s Alesius Dénest azelőtt maga kinevezte volt magyar ágostai hitvallásu superintendenssé. 1572. május 2. egységes egyházi szertartás megállapitására s szász superintendensi kijelölésre hivta fel; jul. 4. Ungler Lukácsot mint ilyet megerősitette; ugyan jul. 4-ről megerősitette a szászokat azon kiváltságban, hogy az ágostai hitvallás az általuk lakott földön kizáró jogosultsággal birjon, s ezt azon nap a szebeni és beszterczei tanácscsal külön leiratban is tudatta.[1]) Ez a szászoknál mindenütt és igy a kolozsváriaknál is különködésre, önelszigetelésre s nemzeti előjogaik védelmezésére izgatólag hatott. Dávid F. ellenben az unitárius superintendensségben irásban nem erősitetett meg, holott tényleg évtizedek óta az volt, czimét sem ismerte el a fejedelem; ellenben személye, állása és hitvallása gyöngitésére mindent megtett.[2]) Őt és híveit *Ariánus*-oknak bélyegezvén: a gyönge lelkeket csábittatta, az erőseket üldözőbe vette. Blandratát jószágadományozással vonta el tőle, Csanádi Imre kalotaszegi unitárius papnak bort és buzát küldött s fejedelmi pártfogását igérte, ha a kathol. egyházba visszatér. Ez alkudozás miként lefolyása sok tanuságot nyujt.[3]) 1575. ápr. 30. a szász Universitas azon följelentésére, hogy az *arianus eretnekség* Szászvároson naponta mindinkább terjed, nem képesek szép úton-módon megakadályozni, — megdicsérte őket, a kik közt az Isten fiáról való tan megrontatlanul áll fenn, igéri, hogy szükség esetében kemény eszközöket is fog alkalmazni az eretnekség elfojtására, addig is meghagyta, hogy a meghalt unitárius pap helyébe küldjenek tudós és becsületes lutheranus papot.[4]) Dávid F. maga elvesztvén az udvari papságot és a kir. nyomdafelügyelőség jövedelmét, nagy családját fentartani nem birta, s ezért híveivel sok szóváltása volt, fizetése jobbitása iránti kérései a hallgatók érzületére károsan hatottak, káplánja és a prédikátorok fizetésök pontos nem kapása

[1]) *Urkundenbuch der ev. Landeskirche in Siebenb.* 1862. 196. 197. 199. 200—209. ll.
[2]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 206—280. ll.
[3]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 209—210. ll.
[4]) *Urkundenbuch* 213—214. ll.

miatt iránta elhültek. 1571. jan. 3-tól egy egész éven át tartó egyezkedés folyt közte és hívei közt, mely sok kölcsönös kedvetlenség után mindkét fél megnyugvásával végződött, de ugy, hogy neki, a 60 éves öregnek csaknem az egész szolgálatot magára kellett venni, s véletlen üldözések ellenében magát a város irásbeli oltalomlevelével biztositni. „A mondott napon — jan. 3. — kérte a közgyülés a plebánust, hogy a községnek a prédikátorok fizetéséből származó terhén könnyitsenek, a plebánia házat ne engedje pusztulni, hanem épitsen rajta, mint a többi plebánusok is cselekedték. A jun. 26-ki közgyülés a fizetéseikért panaszló prédikátoroknak a város pénzéből kielégitését rendelte, mert a város a sok panaszt nehezen szenvedheti. A jul. 22. közgyülés végzései rendkivül fontosak. „Végezték ökegyelmek, hogy a mint a város mindig megbecsülte a plebánus személyét, mint egyházi gondviselőjét, most is ahoz tartják magukat, és semmi újitást vagy változást tenni dolgában nem akarnak; de intik és kérik ő kegyelmét plebánus urat is, hogy tisztére viseljen gondot, minden jövedelmét huzza, de prédikátorokat és templombeli szolgákat tartson belőle, fizessen nekik és elégitse meg őket, a mint velek megegyezhet; a plebániát is épitse, ne hagyja elpusztulni. A közönségnek ugy tetszik, hogy plebánus ur mellé elég lesz egy prédikátor a szászok, kettő a magyarok részére. Ha ez nem tetszik, vegye fel a várostól a dézma arendáját, a 250 frtot pénzül s avval elégedjék meg, egyébből a város megelégiti a prédikátorokat és káplánt. Ha az sem tetszik, igértek 200 frtot a dézmából, 4 hordó bort s a malmot is, ugy, hogy a szentpéteri prédikátornak fizessen mind pénzt, mind bort és buzát“ . . . A plebánus az utóbbit választotta, csak azt kérve, hogy a város a szentpéteri prédikátornak pénzét s borát adná meg . . . A jul. 29-ki közgyülés megtekintvén a plebánus buzgó törekedését, a bor megadását elvállalta, de a bort és buzát a plebánus fizetésére útalta. Ez nem nyugodott meg rajta, s újból a közgyüléshez folyamodott, mely aug. 6. igy határozott: „A város megemlékezik arról, hogy a quarta és egyből-másból való egyéb jövedelem a plebánusságban és templomban szolgáló papoknak régi fejedelmektől volt rendelve: ő kegyelmek városul egyenlő akarattal kérik s intik plebánus ur ő kegyelmét, hogy az előbbi végzések szerént viselje gondját a plebánusságnak, jövedelmével elégedjék meg, tartson belőle prédikátort a mennyit

akar, s a mint velök megegyezhetik egyezzék meg, a plebániaházat épitse, hogy ne pusztuljon; mert ő kegyelmek városul sem változást, sem többitést nem akarnak, az ő kegyelme dolgában tenni. Ezeket biró uram adja eleibe ő kegyelmének, plebánus urnak, s jelentse ki, hogy többé ezért nem akarnak egybegyülni" ..... A plebánus ismét folyamodott, de a sept. 2-ki közgyülés utóbbi határozata mellett maradt meg. 1572. febr. 15. irásban kérte a plebánus a mult évi végzés megváltoztatását. A közgyülés fejenkénti szavazásra szólitván fel a tagokat, egytől egyig igy szavaztak: „Azon végzésben semmi változást nem tesznek, a quarta jövedelmét vegye el plebánus ur ugy a mint Isten adja, a malom és iskola jövedelmével együtt s tartson belőle egyházi szolgákat. Ezen végzést helyén és erejében kivánják megtartani, semmi különbséget és változtatást benne nem tesznek, sem most, sem ezután következő plebánusra nézve, hanem ebben akarnak *in perpetuum* megmaradni." A plebánus még egyszer irásban újitotta meg kérését, előadta sokféle baját és szükségeit, hogy a prédikátorok fizetése igen felment, nem éri be jövedelmével a sokfelé való fizetést. A közgyülés azt válaszolta, hogy a prédikátornak 100 frtot, 2 hordó bort és 16 véka buzát rendelt volt, ne fizessen a plebánus ur többet, s ha kevesebb fizetésre talál olyat, kiben mindkét nemzet megelégszik, ebben ellent nem mondanak. Minthogy pedig plebánus ur — igy szól tovább a végzés — kérésében magát ajánlja mindkét nemzetségnek szolgálatára, a mint erre ennek előtte is kész volt, és azt is kéri, hogy mikor Isten az ő végső óráit elhozná, ha akkor az ő jövedelme, a quarta az ő pénzével és gondviselésével be lenne takaritva, megadván azoknak, a kiknek fizetéssel tartozik, és az *Inventarium* is, melylyel a város kezébe adta volt a plebánusságot, épen maradván: a többi, a mi marad, feleségeé és gyermekeié vagy atyjafiaié legyen, és hogy ez idő alatt a város ő kegyelmének oltalmára lenne. Megtekintvén a város ő kegyelme, plebánus ur szorgalmatos gondviselését és szolgálatait, a közgyülés megigérte, hogy kivánságát teljesiti, ő kegyelmét benne megtartják s minden igazságában oltalmára lesznek. Erről készek levelet is adni s megtartására a következő plebánust is kötelezni."

Ez magyarázza meg Dávid Ferenczuek Palaeologus Jakabhoz 1573. decemb. 27. irt bizalmas levele ama helyét: „Mindennap

rosszabbra fordul dolgunk, viszályainkkal felzavarják egyházunkat. A következő év jan. 1-n gyülése lesz az országnak, a hol — tart tőle — nehogy őket, mint az ország törvényei megrontóit vádolják, s helyökről elüzzék, hacsak az Isten ellenségök szándékát véletlenül meg nem akadályozza.“ [1])

A *sajtóra*, a közmivelődés e hatalmas tényezőjére is ránehezült a fejedelem súlyos keze. A fejedelem a mint székében megszilárdult, saját ösztönéből, jezsuita befolyás következtében, de az ágostai hitvallásuak medgyesi zsinata kérésére 1521. sept. 17. kelt rendeletében megtiltotta: „hogy Erdélyben senki és a Magyarországtól hozzácsatolt részekben a könyvnyomtatók bármely régi vagy újabb irók legkisebb könyvét és irását engedélye s beleegyezése nélkül kinyomtatni, árulni és terjeszteni elkobzás és elvesztés büntetése alatt ne merészelje; a főtisztviselők az ily engedély nélkül kiadott könyveket és irásokat bárhol megtalálják, az illetőnek javaival együtt lefoglalni, a büntetés két részét a fejedelemnek beküldeni, harmadát magoknak megtartani ismerjék kötelességöknek.“ [2]) Ez intézmény, mely szárnyát szegte a szellemnek, békóba verte a szabad gondolkozást, s egészen idegen a magyar érzülettől, mely a nemzet nyilt egyenes jellemébe a titkolózás és kémkedés, az alattomosság és árulkodás rút vonását oltotta be, s mely kivülről hozatott be irodalmunk kárára, szabad nemzeti intézményeink megrontására és sötét árnya gyanánt, ez az intézmény a — *censura* — Báthori István müve. Ez volt oka, hogy Heltai csak szépirodalmi, ritualis és történelmi müveket adhatott ki[3]),

---

[1]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 208. l.

[2]) *Dávid F. Emléke.* II. r. X. sz. oklevél.

[3]) 1574. *Cancionale*, azaz Historiás Énekeskönyv, melybe különbféle szép dolgok vannak nyomtatva a magyar királyokról s egyéb szép lött dolgokról, gyönyörüségesek olvasásra és hallgatásra . . . Husz ily ének van benne, melyek a magyar történelem legszebb mozzanatait versben adják elő s a magyar hősiséget és hazaszeretetet dicsőitik, ilyenek: Árpád, Bánk bán, Hunyady János, I. Mátyás. [Lásd: *Szabó K.* Régi M. Könyvtár. 112. sz. a.] 1575. *Chronika az magyarok dolgairól* mint jöttek ki Scythiából Pannoniába és mint birták azt herczegről herczegre és királyról királyra sat. Melyet Heltai Gáspár megirt magyar nyelven és ez rendre hozta az Bonfinius Antal nagy könyvéből és egyéb historiai könyvekből nem kicsin munkával. [Lásd: *Szabó Károly* elébbi müvében 118. sz. a.] E müvét Heltai 1574. végezte be s özvegye a következő évben adta ki. Életirói eddig ebből

Dávid F. egyetlen vallásos könyvet.[1]) Tervezte a bibliának megigazitott forditását is, mert a hitviták folyama alatt mélyebben és áthatóbban tanulmányozván azt, több helyt betoldásokat és trinitárius irányu értelmezéseket deritett fel. E végre 1571. keleti nyelveket értőkből bizottságot nevezett ki, melynek feje Máté nevü lengyel tudós volt, a ki a zsidó nyelvet jól értette. Mihelyt azonban Palaeologus Erdélybe jött, mint nagyhirü görög tudós, a bizottság elnökévé neveztetett ki. Útasitásuk az volt, hogy a bibliát görög és zsidó eredeti szövegből hibátlanul s a r. katholikus iránytól és szinezettől megtisztitva forditsák le. Ez volt egyik czél Palaeologusnak a kolozsvári gymnasiumban alkalmaztatásában is. Possevinus Antal wilnai jezsuita ugy adja elé a dolgot, hogy Dávid F. czélja az volt, a mi Luthernek és Kálvinnak — unitárius szellemü bibliát akart a nép kezébe adni, azt remélve, hogyha az eredeti helyes értelemmel fordittatik át, abban vallása tanai új megerősitést fognak találni.[2])

A fennebb ismertetett 1573-ki országgyülési törvény és könyvvizsgálati rendelet, a specieri birodalmi végzés és Miksa király hasonló rendeletének visszhangja a zsinati hitvitákat, a szabad vizsgálódást és az igazság kutatására irányuló könyvek iróit egyszerre elnémitotta.[3]) Sommer János, e kor egyik legkitünőbb s

---

következtették, hogy az előbbi évben kellett meghalni, ezért nem viseli az 1575-ik évi kiadás az ő nevét. Az általam közlendő adat egészen hitelesiti e föltevést. A kolozsvári egyházban szokás volt a piaczi templomba temetettekért az egyház ládájába zállogot tenni be, ha a dijt ki nem fizették. Az 1577-ki egyházfiui számadások közt 1574-ről ily bejegyzés foglaltatik: „*Az 1574. a templomba való temetésért való zállogok.* — — — — A második ez volt: *Heltai Gáspárnak van egy öreg pohara fl. 11.* [kitörülve, s utána irva: *solvit.*] Bizonyos tehát, hogy Kolozsváratt halt meg, 1574. s a nagy templom kriptájába temettetett el.

[1]) Czime: *Isteni Dicséretek, imádságos és vigasztaló Énekek.* Szabó Károly [*Régi Magyar Könyvtár* 342. sz. a.] De ennek nincs teljesen megállapitva sem irója, sem kinyomatása ideje. Az eddigi kutatók közül némelyik csak Heltait tartja szerzőjeül s a nyomtatás évét 1575—78-ra teszik. Kiadója lehetett Heltai, irója nem. Én tőle irott avagy csak egy vers-sort is soha nem láttam. Dávid F.-nek ellenben sok versét ismerem, ékes latinsággal, folyékonyan irva, ugy, hogy azok költői erét s formai érzékét kétségkivül bizonyitják. Ezért én e művet az övének tartom. *Dávid F. Emléke.* I. r. 217—223. ll.

[2]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 211—12. ll.

[3]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 201—204. ll.

legtermékenyebb irója, kolozsvári unitárius iskolaigazgató, Károlyi Péternek a szent *Háromságot* védő, 1571. megjelent művére,[1]) 1572. jun. 22. kelt előszava szerint, czáfolatot irt,[2]) de ez csak tiz év mulva, külföldön jelenhetett meg. E mű azért fontos, hogy Dávid F. elitéltetésekor rá hivatkozott, állitva, hogy e tanokat melyekért perbe fogták, az egyház már 1570—72. elfogadta volt, papjai a meghalt király alatt szabadon hirdették, s a fejedelemnek nem volt joga, esküje ellenére, azt megzavarni s háboritni. Az unitárius hittani irodalom elnémitása érzékeny kár a magyar irodalomra és nemzeti művelődésre nézve.

A *város beléletéből* nehány érdekes részletet tartottak fenn a közgyülési jegyzőkönyvek. 1571. márczius 17. Báthori István ispán és erdélyi vajda [*Comes et Wajwoda Transsilvanus*], II. János király halála után negyed nappal Hunyadról irt levelében feleletre szólitotta Kolozsvár városát: miért nem bocsátotta be Erdélyi Mihály nevü szolgáját, a kit ő élelemmel és négy hordó borral oda küldött, azért, hogy azzal magát mind a királyi felség, mind a többi urak és barátai előtt kitüntesse? ezt nem veszi tőlük jó néven. Kérdi tehát: hogy merték azt cselekedni? Egyébiránt azt is értette, hogy a jobb szállások el vannak foglalva. Közöttük van — ugy mond — Balogdy Pál nevü szolgája, nézzék meg vele az összes lakásokat, s neki is rendeljenek valami alkalmas szállást, és senkire nem ügyelve, számára tartsák még azt.[3]) Erről több adatot nem találtam. Fontos ez a tartalomért, mely mutatja, hogy Kolozsvár kiváltságaihoz mennyire ragaszkodott, s hogy Báthorinak irányában való hidegségre a vallásiakon kivül is voltak okai. Ez jellemzi a későbbi fejedelmet, hogy már ekkor oly parancsolólag irt, mint nem tiltkolta nagyravágyását a királylyal szemben is, a ki egyébiránt már ekkor nem élt. Ez tanuság arra is, hogy a Báthori-ház a piaczon később épült. [*A czim, a mit a levél aláirása mutat, — ha nincs a keltezésben tévedés — azon időben, mikor az kelt, érthetlen.*] Köz-

---

[1]) Brevis, erudita et perspicua explicatio orthodoxae Fidei de uno vero Deo Patre, Filio et Spiritu S. adversus blasphemias *Georgii Blandratae* et *Francisci Davidis* errores .... Wittebergae 1571.

[2]) Refutatio scripti *Petri Carolii* edita Wittebergae, scripta a *Joanne Sommero* Pirnensi Rectore Scholae Claudiopolitanae in Transylvania. Ingolstadii. Ex officina Petri Ravisü. A. 1582.

[3]) Oklevélt. XLIV. sz.

gyülési végzések s 1573-ki számadások igazolják ezt. „A fejedelem szállásán [*hospicium*] levő szolgáknak ajándékba 2 for. 54 p.“ „A fejedelem konyhája megigazitásaért és a postásnak 9 f. 25 p.“ Még van egy közgyülési végzés 1575. sept. 17-kéről, melyben a fejedelem közeledő megérkezése okából a város istállója megigazitását rendelték. Ezek mind *rendelt szállásra*, nem *saját házra* mutatnak. Az 1574. évi jul. 10-ki közgyülés a város szakállas ágyuinak megkészitését rendelte, mire kiadatott 21 f. 20 p. 1573. jan. 13. a közgyülés azon oknál fogva, hogy a jövevény szolgák és szolgáló leányok nem akartak esztendőre vagy félre, de csak hónapra beszegődni, meghatározta, hogy az ilyeket senki meg ne fogadja, se szállást ne adjanak, hanem menjenek el a városról. 1572. jul. 29. a plebánusi dézmanegyed fölszedését azokra bizták, kik az iskoláét szedik; 1573. ápr. 15. a tanácsbelieket a plebánus szöllője miveltetése alól fölmentették s az egyházfiakra bizták, hogy fogadjanak embert s munkáltassák azokkal; 1571. jul. 29. a szabad serfőzést a város kizáró jogának jelentették ki, jövedelmét a városi szegények javára rendelvén. A kereskedés végett főzést Seres Mártonnak és Heltai Gáspárnak megtiltották, csak saját szükségökre engedvén meg. A zsemlések 1573. jan. 13. kértek malomhelyet, de csak ápril 10. bizatott meg Arz László, hogy helyet jelöljön ki s felhatalmazást adtak rá, hogy a hol a városnak kárára nem lesz, lehessen megépitniök. Az apáczák dolgát 1573. a május 5-ki gyülésben a tanácsra bizták, hogy ugy igazitsák, mint a város java kivánja; azt is meghatározták, hogy a középkapu hídját boltra vegyék, ezt Kolb Miklósra bizták, ugy, hogy adjon levelet róla, hogy mig él ő, holta után a kire öröksége marad, fentartja. Mi jogon birta egy magános a város főkapuját? a szerfelett hiányos jegyzőkönyvből föl nem világositható. Nem a belső felvonó hid van itt szóban, mely négyszögre faragott tölgygerendából volt készülve, s melyet hidkapunál ifjuságomban még láttunk; de a külső és belső várfal közötti, vizzel telt vársánczon átvivő. A köz szolgálatban megvénült tisztviselők nem nyugdijt, de élelemre valót természetben kaptak. 1576. jan. 7. a közgyülés Kalmár Ferencznek, a vásárbirónak, sok szolgálatát és elvénhedett-voltát megtekintvén, őt fölmentette, a dézmanegyedből rendelt neki, a mig él, minden esztendőben egy hordó bort; a birónak meghagyták, hogy mindjárást adassa meg. Régeni Péternek is elnyomorodott voltát s szegény-

ségét látván, segedelmül egy hordó bort rendeltek; a biró adassa meg mindjárt — végzé a közgyülés — hogy táplálja magát vele. Egy szegény asszony van a hidelvén — igy végződik a jegyzőkönyv — kit a guta megütött volt, a biró adasson neki a dézmanegyedből egy köböl buzát. Azonkivül, a hol ily szegény szükölködők vannak, a quartából tápláltassa őket a biró — szegényeket, ily szük időben!.... A közerkölcsök ugy meg voltak lazulva, hogy Dávid F. irásban hivta fel a közgyülést orvoslásra. Ez 1573. jan. 15. kijelentette, hogy jó néven veszi ő kegyelmétől intését, de a tisztességes mulatságtól senkit nem akar elfogni; azt megkiáltatják, hogy senki se éjjel, se nappal farsangos ruhában és álarczosan ne járjon, ne mulasson, mert megbüntetik. Bornemisza Péter magyar prédikáczióiban [1]) sötéten festi e kor erkölcseit, igazolva Dávid F. felszólalását. „Minden rendüek, fejedelmek, nagyok, parasztok mikor vendégségben vannak, ha a két vagy három poharacska meghaladja őket, megzajosulnak. Esze mihelyt megváltozik, azután minden dolga szerencsére ugy forog, mint a szélmalom. Mint a kis gyermekek értelem nélkül, valami eszökbe jut, és egyik emlit, ezt és amazt játszák: porba pökösdit, lovagosságot, koruelegest [?], futkosást, és akármit egyik a másiknak mond, a többi is utána, sem eleit, sem utolját nem gondolván semmi játéknak. Öreg emberek is mihelyt megzajosodnak, akár prédikátor, itélőmester, biró vagy akár fejedelem legyen, ezer bolondságot űznek: ki barát tánczot kezd, ki tapogatós tánczot és abban mind fülét, száját, orrát, mejjét, csecsét mind talpig eltapogatja. Ugy izgatja a sátán sok tilalmasra. Azután sövény tánczot. — — — Némely efféle ördögi mulatságot is találtak, hogy egymás kezét verjék, hegyes és sarkantyus gyűrűt csináltatnak, s ugy ütik a lány kezét, hogy a vér kijő a tetemekből.....“ E játékok némelyike még az én ifjuságomban is megvolt... De nemcsak a papok szólaltak fel ezek ellen. Irók és költők is tanköltemények et irtak, feddve, gúnyolva a társadalom e túlzásait, sokszor éles tanuságot vonva ki belőle kivált a még romlatlan ifjuság jóra serkentése végett.

A temetőhely sok gondot okozott ez időben a népesedés miatt. Az 1573. évi febr. 3-ki közgyülés igy végzett e tárgyban: „Sok ember panaszából értette meg, minémü iszonyuságok lesz-

[1]) *Az Ördögi Kisértetekről.* sat. 1577. 900. l.

nek a holt testek kihányásából és darabokra vagdalásából, s hogy a temetőhelyek immár rakvák [*így*]. Azért a *Szabók Stornyától* kezdve a széna-utczai kis ajtó felől a csonka falakot újból rakják fel, s a mit ez esztendőben elvégezhetnek, végezzék el." Február 17-kén: „Akarjuk azt is, hogy a mai naptól fogva a két kert, mely a széna-utczai kis ajtóról és a középkapun alól van, megszabaduljon temetésre, a többi temetőhelyek pedig betétessenek; a mely árok az ajtón belől van, arra a biró csináltasson hidat." Április 4-én pedig igy határoztak: „Biró uram az előbbi temetőhelyeket zároltassa erősen be, legyenek békességgel, senki oda ne járjon, se darabont [*város gyalogjai*], se egyébféle ember." Sept. 28-án: „A ki templomba akarja halottját temettetni, elébb adja meg az egyházfinak a templom dijját pénzül vagy zállogul, addig az egyházfiak nem engedik sirt ásatni. Azt is végezték, hogy mikor a biró az új esztendei ajándékkal a fejedelemhez lemegy, intsék meg Igyártó Mihályt, legyen üres a barátok kertének birodalmától, engedje a városnak, ne birja boszuságára: ha nem enged, kérjék a fejedelemtől, engedné azt temetőhelynek, mert igen nagy szüksége van rá a városnak." Hol voltak a régi, most bezáratni rendelt temetőhelyek, kitetszik az 1573. decemb. 29-ki közgyülési végzésből, a hol irják: „hogy a száz-férfiak megértették a panaszt, a Monostor kapubeli temető felől, hogy ajtója nyitva áll, lakat nélkül; kérik a birót, viseltessen rá gondot, szegeztesse le, tartsanak lakatot rajta, hogy oktalan vagy más ártalmas állat be ne járjon, hanem tisztességes helynek tartassék." 1574. febr. 27. a közgyülés azt határozta, „hogy az óvári klastromba és porticusába sok okból nem javasolják a temetkezést, hanem a *szerij* [máshelyt *cherij*] *barátok* klastromának porticusa előtt a mi föld van, deszkával kerittessék be, oda lehet. A szénának is keressenek más helyet, oda is lehet temetkezni. A fejedelmet pedig a biró kérje meg, hogy a kertet engedje át temetkezésre". A jegyzőkönyv homályos rövidsége miatt nem tudható, hol volt a *szerij* [talán szürke] barátok e kertje? ha nem a farkas-utczai Ferencz-zárda közelében. Hogy Igyártó átadta ezt, kitetszik az 1574. évi számadásokból, a hol egy tétel alatt neki a *cherij*-barátok kerteért 60 frtot fizettek.

E számadások közt az egyházfiak 1577. évi számadásában elé vannak sorolva az 1570., 1571. és 1574. eltemetettek, a kiknek harangozási és temetőhelyi dijja fizetetlen volt. Az 1570-ki

évről e bejegyzés van: „*Dávid Ferencz felesége temetéséért fl. 12.*“ Ebből kitünik 1. az, hogy Dávid F. első felesége — a kinek nevét a történelem nem ismeri s e följegyzésből sem tanulja meg — ez évben halt meg s a piaczi templom kriptáiban vagy czintermében temettetett el, az apa nevét viselő fiu és férjhez ment lányok ettől valók voltak; 2. hogy Barát Katát később vette nőül. Ez új adat s 1576. évi váló pere, a melyben kelt itélet konventi átiratát évtizedekig tartott kutatásaim után, csak a napokban találtam föl, s most közrebocsátom, tévesnek tüntetik fel egy korábbi művem azon tényelőadását, hogy Dávid Ferencz 1557. Barát Katával kelt egybe;[1]) a mi onnan eredhetett, hogy a czéhek jegyzőkönyveibe néha évtizedekkel később, s nem az igazi évre irta be egyik-másik gondos czéhjegyző az előtte fontosnak látszó eseményeket. Igy lehet összezavarva az én forrásaimban is Dávid F. első és második házassága éve s fölcserélve a másodikkal első nejének neve, a mi engem is tévutra vitt, ámbár e kérdést illető forrásaim nem kétely fölött álló jellegét már akkor láttam s ki is fejeztem. Irói hitelem kivánta meg, hogy a mi legalább egy homályt eloszlat, az igazság keresőivel megismertetnem álszemérem vissza ne tartson.

Itt látom helyét, hogy Paget János és Nagy-Ajtai Kovács István tudósainknak 1840. Kolozsvár várfalai körüljárásakor tett jegyzeteik tudományi eredményét művembe fölvegyem. Bejárván ők a vár körfalait s a falak, bástyák és bástyakapuk felirásait, czimereit, valamint a falakban talált emlékköveket és siriratokat lejegyezvén: azon véleményöket fejezték ki, hogy sirhelyek, temetők voltak Magyarkaputól középkapuig,[2]) Tordakaputól a nyugati szögletbástyából épült Bogdánfy-házig;[3]) innen a Szén-utcza kapuig,[4]) tovább a Monostor-kapuig.[5]) E véleményt az általam közlött közgyülési végzések megerősitik. Lehet — igy szólnak ők — hogy a Középkaputól a Bethlen-bástyáig is voltak temetkezések,[6]) de ezt

[1]) *Dávid F. Emléke.* I. r. 28. 39. ll.

[2]) Lásd: Kolozsvár Tört. I. k. Rajzai V. Tábláján a IX-ik bástyától X-en át XI-ig.

[3]) Lásd ugyanott a XVI-ik bástyától a XVIII-ig.

[4]) U. ott a XVIII-tól a XIX. számu bástyáig.

[5]) U. ott a XIX-től XX-ig.

[6]) U. ott XI-től XII. számu bástyáig.

a községi gyülés jegyzőkönyvei nem igazolják; azt azonban mutatják, hogy a Bethlen-bástyától a Torda-kapuig is temetőhely volt, [1]) csak hogy onnan a falak részint le levén bontva, részint beépitve, a falban levő kövekre vésett siriratok e tudósink elé nem kerültek. Elfogadható az a véleményök is, hogy a hajdani háborus időkben van az oka a két vár közötti térek temetőhelyül használásának, két várfal s ezen kivül védhető mély vársáncz nyujtván a lakosoknak biztonságot. Jánosi Ferencz, mint a Monostor-kaputól a széna-utczai *Kis-ajtóig* terjedő várárok birtokosa, 43 falba rakott siriratot jegyzett meg magyarul, latinul s németül irva. Bölöni Farkas Sándor, az északamerikai hires útazó, Gyarmathi Sámuel, nagyhirü nyelvtudós szava után — a ki 1831. halt meg Kolozsváratt — arról értesitvén Pagetet és társát, hogy ő a széna-utczai *Kis-ajtó* s Monostor-kapu közötti várfalon, a *Csiki*-ház táján látta volna a Báthori Zsigmond fejed. által 1594. lefejeztetett s ide temetett országnagyok siriratát: ők utána jártak, de nem találták meg. [2]) Vajha az azóta eltelt évtizedek alatt találkozott volna vagy találkoznék ezután, ha nem a politikai vértanuk sorsa, de a hazai történelem iránt érdeklődő tudós, a ki e tudósitás mibenlétét kideritné! E férfiakat, kik amaz időben Erdély legjelesebbjei voltak, hazaszeretet és meggyőződés vitte vérpadra; meg-

---

[1]) L. RAJZOK I. köt. V. Tábl. a XII-ik számú bástyától a XIV., XV., XVI. számokon át a XVII. számu vagy Torda-kapui bástyáig terjedő várárkot.

[2]) L. *Erdélyi Nemzeti Társalkodó.* 1840. II. félév 69., 70., 71. ll.

A tudós férfiak négy síriratot közöltek, a miket én is ide igtatok.

Legrégibb:

IT FEKZIK VALAZTO
GERGÖLY LEANIA
BORBARA AZONY
ÖTÖVÖS ANTALNE
HOLT MEG NAG : BODOG
AZONY NAPYAN. 1514.

Későbbi:

IT FEKZIK
WAS TAMAS
1570.

Ugyanott: 68. 69. ll.

Még későbbi:

IT NIUGSIK ISTENBE
NIRW IANNOS FYA
ISTOK HALALA LEOT
PWNKOST HAVANAK
IZ. NAPIAN ANNO
1585.

Ujabb századi:

ITT FEKSZIK BEGRECZI
BALINT FELESEGE
VEL VICEI MARTA
VAL 1607.

érdemelnék az utókortól, hogy necsak azon pár hideg sor, a mivel az egykoru történetiró nevök emlékét fentartotta, de a késő kor tisztelete s hős lelkületök iránti nemzeti elismerés által legyen kiszolgáltatva számukra a történeti igazság.

A *város vagyoni állapotának*, jövedelmi forrásai- és kiadásainak a számadások hézagos, de mégis érdekes képét mutatják. Összetes számadás, irásbeli bizonyitás nincs, évek során át a kiadásoknak még sommás összege sincs megjelölve. Külön számolnak és mentetnek föl, vagy marasztaltatnak el a megtérítésben az adószedők, sáfárpolgárok, főbiró, a malommesterek, a város falvainak ispánjai, egyházfiak, ispotálymesterek, erdőosztók, hús- és borlátók, a halastók felügyelője, épitéssel vagy egyébbel megbizott minden esküdt polgár; részletes jegyzéket ad be bevételeiről, kiadásairól mindenik, átadják a számvevőknek [*exactor*] vizsgálatra, a kik rövid áttekintő kimutatást készitnek mindenik számadás végeredményeiről. [1]) Ezek sok évről meg vannak, de a számadók részletes följegyzései — a mit mi ma *Naplónak* nevezünk — jobbadán el vannak züllve, ezért én is csak nehány meglevőt használhattam.

Főjövedelem az adó volt, a mit *dica* = vonás számra vetettek ki az öt városnegyed u. m. [Monostor = *Papularum*, Óvár = *Vetus Castrum*, Hosszu, máskép Magyar-utcza = *Longa*, Középutcza = *Media*, Farkasutcza = *Luporum*] birtokos polgáraira, az állandó lakásu és bujdosó zsellérekre és egy átalányösszegben a Kolozsvárhoz tartozó *Felek*-re. Az elszegényedett vagy házaikat otthagyók közül az elsőkre az adó kirovatott ugyan, de *dica*-juk az egészből levonatván, ők felmentettek, nevök szabados [*libertinus*] volt, az utolsóké elveszett vonásoknak [*dica deperdita*] mondattak. Voltak *czédulás*-ok is, a kik a város birájától levelkéket birtak adóba számitás fejében tett fizetéseikért vagy szolgálatokért. Hitelesités, helybenhagyó aláirás nincs a vizsgálati összeállitásokon, oldaljegyzések mutatják az észrevett hibákat, s a végén csak a számitás, a bevétel és kiadás egyezése, vagy a hiány és különbözet emlittetik meg egy-két szóval, a hiányt mint tartozást átirják a számadó terhére, a fölülköltés megtéritése kimondatik, a maradékot igen

[1]) Czime: *Regestum Particulare Universorum Proventuum Civitatis Colosvariensis. Ao 1575 conscriptum.*

sokszor a számadó fáradsága jutalmául neki hagyják. Patriarchalis, gyakran naiv az egész számadási ellenőrzés. [1])

---

[1]) Nézzük öntájékozásul e korszakból az 1575-ki számadásokat.

Bevétel: Öt városnegyed vonása $1078^{3}/_{4}$ = 6472 frt 50 pénz [*denár*].
Szabadosoké $61^{1}/_{3}$ = 369 frt. ezt levonva, a tiszta rovatal $1017^{1}/_{4}$ vonás.
Egy vonásra 6 ftot számitva s a szabadosokét kivéve, az adójövedelem 6104 frt 50 p.
A sellyérektől az öt városnegyedből 353 f. 75 p. együtt: 6460 f. 25 p.
A felekiek adója 175 ft volt. Ezek rendesen természetben fizették: bárányt, juhot, tehént sat. adván pénzben, a város konyhájához, a fejedelem, urak és külföldi követek ottlétekor ajándékul vagy megvendégelés végett. 1575. midőn a lengyelek a fejedelem meghivására jöttek, 24 juhot adtak 8 ft. 40 p.

Kiadás: A fejedelemnek adóban	3000	ftot	— p.
Postálkodásra, szekerességre annak és a városnak	489	„	76 „
Újévi ajándék a fejedelemnek és uraknak . .	155	„	52 „
A fejedelemnek és uraknak vettek 6 kupát . .	203	„	76 „
Más évek kiadásainak is néhány jellemzőbb tételét idézni a kor megismeréséért szükségesnek látom.			
1572-ből: a vajdának első megérkezésekor egy kupáért .	44	ftot	— p.
Megint egyért	61	„	49 „
Mikor a fejedelemtől az ispotály jószágáért kértek	42	„	23 „
Máskor ismét egy ezüst kupáért	42	„	10 „
A fejedelemnek Váradra vitetett targoncák megvasaztatásáért és pléhért	12	„	— „
1573-ből: A váradi várkapu megigazitására a fejedelemnek, [*mit külön törvény rendelt*] . . .	1000	„	— „
A fejed. közelebbi idejövetelére egy kupáért .	50	„	45 „
Új évben annak egy ezüst pohárért	77	„	16 „
Egy ezüst kupáért ngos Báthori Kristof urnak	28	„	— „
Forgách Ferencz kancellárnak egyért . . .	31	„	96 „
A város köz istállója épitésére	91	„	8 „
A fejedelem és város postáira	126	„	3 „
1574-ből: Újévi ajándék ngos Báthori Kristof urnak egy kupáért Forgách kancellárnak, Bánffi Györgynek és Bánffi Pálnak egy-egy kupáért	184	„	91 „
A tavaji feleki kenéznek fizetésében	1	„	— „
László kenéznek harmadévi hátralékában . .	25	„	— „

Kolozsvár közéletében soká nem volt férfi, a ki Heltai üresen hagyott helyét betölthette volna. Békét kereső s humanus, mint ember, mint polgár egészen a köznek élő. Kora uralkodó eszméit megértve s tőlük teljesen áthatva, birta azon tulajdont, mely nélkül nagy átalakulási időkben hasznossá lenni bármily lángésznek sem lehet. Tudása oly sokoldalu és mély, mint munkaösztöne és tettereje új meg új cselekvési tér kitalálásában soha ki nem fáradó. Pap és iró, nyomdatulajdonos és kiadó volt 30 éven át, a ki nyomdát s hozzá személyzetet, irókat és olvasó közönséget teremtett, oly városban, hol az ő megjelenésekor aligha nem a

---

Újévkor török, német, oláh és más nemzetek közül való követeknek a külön Registum szerént ajándékra	184	ftot	41 p.
1575-ből: A város által a fejedelemnek és tanácsosainak adott ajándék: aranyos kupa a fejedelemnek 5 márka 24 nehezék sulyu.			
Másik kupa 2 m. 25 nehezék [egy márkát 14 frtra számitva] Forgács Fer. kancellárnak.			
Harmadik kupa 1 m. 45 neh. [egy m. 13 frtra számitva] Bánffi Pálnak.			
Negyedik kupa 1 m. 25 neh. [1 márk 13 frtra. számitva].			
Aranyozott kehely 1 m. 18 neh. [pisetum] 1 márkát 13 frtra számitva, Berzeviczy Mártonnak.			
Ötödik kupa 2 m. 30 neh. [1 m. 14 ftra számitva] Báthori Kristófnak.			
Summa: 15 márka, 34 piseta.			
Ez időszak alatt 1572. a magyar prédikátornak, [Kozárvári] Pálnak	63	„	— „
1573. a mult évi iskola rectorának [?] . . .	90	„	— „
1574. az iskolamesternek tavaji bérében [*igy*] a notariussal együtt	200	„	— „
A templom jövedelméből: harangozásból, kőboltokból, fakamarákból a templom, iskola és áruboltok igazitására	47	„	46 „

Érdekes a város *halástavai felügyelőjének számadása.* E szerint Katus Jakab szám szerént, méretlen adott be 768 csukát, Lőrincz uram biróságában csukát 444-et, czompot 312-őt, retket 8-at, holt halat 7 frt 23 pénzárut, a miket a város konyháján főztek és sütöttek meg, uri vendég népeknek ajándékot adtak belőle vagy elárusitották.

nagyobb rész — vele együtt — szász nemzetiségü volt, s maga is 16 évet forditott a magyar irói nyelv elsajátitására. A mint Luther Németországon a szabad gondolkozás, német nyelv és szellem életre keltése által a német bölcsészet és miveltség szilárd alapját vetette meg: ugy ő Kolozsváratt a magyar nyelv, irodalom és miveltség s a hit- és lelkiismeretszabadság nagy elveinek szerzett győzelmet. Hamar átlátta, hogy nem lehet sem a korszellemnek, sem Kolozsvár népe magyarosodási hajlamának ellene állani, mert a magyar szellem egyszersmind a szabadság szelleme volt, akkor, mint azután is a magyar királyság e keleti részében.

A mint a nyelv dolga, ugy állott a reformatioé is. Állása, tudománya s a sajtó hatalmánál fogva az értelmi világosság fáklyáját egyik ő tartotta kezében; s mégis a mint a nép hangulata és közügy kivánta, a hatalom polczáról s plebániájáról azonnal lemondott s az újonnan megválasztott Dávid Ferencznek saját igaz örökségébe önként útat nyitott. Ez ama nemes vonás jellemében, a mit tisztelni kell. Önmagát legyőzni ritka emberi erény, annál ritkább, minél tehetségesebb valaki. Hivták már 1548-ban Beszterczére, igen 1557. — épen a kolozsvári válság tetőpontján — Brassó gazdag plebaniájára. Ő Kolozsváratt maradt, melyet második hazájának vallott, s előbb mint egyszerü eklezsiatanácsos, utóbb a szászajkuak prédikátora, közben rövid hivatalmegszakitással mint iskolaigazgató [akkori néven *mester, rector*] híven szolgálta azt, s midőn fényes pályaköréből egy sokkal szükebbe lépett át, közügyszeretetét s szelleme gyakorlati ügyességét ekkor is a város diszére, a polgárság közjavára czélzó új intézmények létrehozásával bizonyitotta be — a már elbeszélt papirosmalmot, fürdőt s áruboltokat megépitvén és a serfőzést meghonositván. Fiát a tudományos kiképzés mellett a nyomdászatban utódává nevelte, s halála után ez, özvegye s egyik unokája férje egy századra kiterjedőleg szolgálták a város, a magyar nemzet és irodalom ügyét, saját magukét és a város nevét történetivé, a Heltai-nyomdát európai hirüvé téve.... E nyomda Heltainak az *Óvárba* vivő keskeny utcza jobb sarkán levő házában volt, méltó késő századok hálás emlékezetére; porai tisztelt állásánál fogva a piaczi szentegyház kriptáiban, vagy a czinterem temetkező helyein nyugosznak, a minek emlékét a viharos századok dulásai elpusztitották.... Azon nagy szolgálatok, melyeket e férfi Kolozsvár mivelődésére s megmagyarosodására

tett, emléke új megörökitésére méltók. Legyen Kolozsvár e jelesére büszke. Mint hatalmas világitó torony, ugy tünik föl e nagy alak az elenyészett századok ködös szürkületében. Mutasson rá minden polgár emelt önérzettel s érezze elődének e derekat; tettereje buzditsa munkásságra, szelleme öntsön bele igaz polgári szellemet. Ő magasra emelte városa erkölcsi és szellemi szinvonalát: helyezze az ő emlékét az is méltó magasságba, ama nagy idők küzdő férfiai közt állitson neki érczszobrot a hálás utódok kegyelete. Vegye szivére Szabó Károly nemzeti történetirónk szép és igaz szavát.... „A magyar földön legrégibb mai magyar nyomda alapitójának Heltainak dicsősége egy fénysugárral gazdagabbá teszi Kolozsvár szép multját. E dicsőség erősségévé lett e városnak, melynek kebelében ő élt, munkálkodott és hatott .... Ugy tetszik nekem, mintha a Heltai törekvése és munkássága általt kijelölt irány mintegy szellemi útmutatóul szolgálna e városnak, hogy multjához híven, jövőben is mint a nemzeti miveltség és tudományosság egyik életerős központja s a magyar mivelt társadalom és szellemi élet hagyományos őre törekedjék szép hivatását egészen átérteni és híven teljesitni....“ [1]) Magához méltóan, Heltai iránt igazságosan cselekszik — ha ezt teszi — Kolozsvár.

B) BÁTHORI ISTVÁN ÉS KRISTÓF URALKODÁSA.

(1576—1581.)

Báthori István 1576. a január 28. — febr. 8-ki medgyesi országgyülésen — lengyel királylyá kijelöltetése folytán — [2]) eltávozását az országgal tudatta, helytartójává távolléte idejére Kristóf bátyját tette, a kit az ország kötelezett, hogy a törvényt s minden rendek szabadságát megtartja, vallásában senkit meg nem háborit, újitást sem szenved, s előbbi adományait mind a meghalt fejedelemnek, mind a most távozónak megtartja; [3]) a márcz. 17—

[1]) *Vasárnapi Ujság.* 1870. 20. sz.

[2]) Somlyai *Báthori István*, krasznavármegyei főispán *Eber*-féle kalendáriumába azt jegyezte be, hogy az erdélyi vajda Báthori István 1575. decemb. 13. varsói országgyülésen lengyel királylyá megválasztatott. Látható *Nachlese* auf dem Felde der ungarischen und siebenbürg. Geschichte .... von *Anton Kurz.* II. Theil. 107. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 575. l.

23-ki kolozsvári országgyülésen, István, a már ekkor lengyel király, bátyját vajdává választatta,[1]) de maga is megtartotta a fejedelmi czimet s fontos ügyekben befolyását. A mit 1571. a váradi kapitány öcseért tett, most a lengyel király bátyjának viszonozta. A vajdaság a Báthoriak kezében maradt s Erdély független államisága az érette versenygő szomszéd két nagyhatalom által elismertetett.

Báthori Kristóf az országos ügyekben egészen öcse uralkodási politikáját követte. Czélja, mint amazé, házuknak a vajdai széken megerősitése, a reformatio továbbfejlődésének megakadályozása, a r. katholikus vallásnak jogaiba visszahelyezése, híveinek és az egyházaknak törvényes biztositása volt, s minthogy ezek főakadályának Dávid F.-et és híveit tartotta, azok gyöngitésére s az elsőnek ártalmatlanná tételére semmit megkisérletlenül nem hagyott. Uralkodói eszély, vagy természeti ravaszság, vagy mind kettő volt-e inditó oka, alig elhatározható; de tény, hogy haragját s büntető kezét csak az egyénekre vagy a hitfelekezetre mérte, a városi közönség javát és érdekeit ellenben készséggel mozditotta elé.

Mint katonás ember — a ki Váradot amaz időben első rangu várrá tette — Kolozsvár várfalain is három épitkezésben hagyta fenn emlékét. Az V. számu[2]) ugynevezett Hidkapu-bástya 2-ik emelete belső falán levő 1576 évszám felirat[3]) azt látszik mutatni, hogy ez évben a bástyán — mely eredetileg Mátyás király korából való — feljülépitès, vagy valami átalakitás történt, vagy tán félben levén, bevégeztetett .... A Monostor-kaputól a szögleti vagy puskaporos bástyáig[4]) egy a Báthori czimert [tojás alaku paizsban három farkasfog, feljül C. B. = *Christophorus Báthori* betük] mutató emlékkő volt a várfalba berakva. A rajta levő latin felirat magyar értelme ez: „A legjobb és legnagyobb Istennek s az utókornak szentelve. Somlyai Báthori Kristóf, mél-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III, k., 5. l.

[2]) L. Rajzok I. Kötete V. Tábláján a C. betüvel jelölt bástyát, s a szöveg Első Kötete. 542. l.

[3]) L. a szöveg I. Kötete 311. l. *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. II-ik félév. 42—43. ll.

[4]) L. Rajzok I. k. Tábláján V. a XX. számu bástyától a III. számu bástyáig terjedő várfalat.

tóságos fejedelem ur, erdélyi vajda és székelyek ispánja uralkodása alatt. Wolphard István fő és Ferenczi Antal királybirók idejében a város közköltségén épült MDLXXXI-ben." [1]) A monda ily regét alkotott ez emlékről. „Élt hajdan e városban két leány, kik a fonást rendkivül szerették, inkább mint a maiak. Nem csoda; mert ők nem kender vagy len, de arany fonalat fontak. Közjó iránti szeretetök feljülmulta szorgalmukat. Eladták a fonalat, s árából ketten épitteték ama várfalat, hol az emlék áll. A kolozsváriak hálájok kifejezéseül azt akarták megörökiteni, képeiket és orsóikat az általuk emeltetett falba helyheztették be." [2]) Egy más emlékkő a Hidkapu-bástya előtti régi kőhid falába volt berakva. Ez négyszögü kőtábla, melynek két felső szögében szintén C. B. betű látszott, alattok koszoruban a Báthoriak elébb emlitett czímere, czifrázattal köritve, melyen alól e magyar értelmü fölirat volt: „Somlyói Báthori Kristóf, méltóságos fejedelem, erdélyi vajda és székelyek ispánja uralkodása alatt, Budai Tamás fő, és Pulacher István királybiróságuk idejében, felügyelvén rá — — — Székely Jakab, Breiber László, épült e hid a város költségén 1580." [3])

Az 1734. évi *Város Leirás* szerkesztői még akkor létezett két feliratos követ jegyeztek föl. *Egyik*: a Hidkapu vagy bástya felé a város czímere [*Nyitott várkapu felett három torony*], felirata a régiség miatt nem volt olvasható. *Másik*: szintén a Báthori-czimer volt s fölötte e magyar fölirat: EPITTETETT EZ ERÖSSÉG ISTENNEK SEGITSEGEBÖL ES A VAROSNAK AKARATJABOL. A czímer alatt szintén a fenebb ismertetett felirat. [4]) Ez utóbbi felirat — tartalmából következtetve — valamely lerontott erődből kerülhetett a hid falába, mert *hidat* erősségnek mondani nem lehet.

---

[1]) L. RAJZOK I. köt. XV. Tábláján metszve, diszesen kifestve pedig a tanácsház feljárásánál a falba berakva.

[2]) *Erd. Nemz. Társalk.* 1840. II. 42—43 ll.

[3]) REGNANTE ILLVSTRISSIMO PRINC — CHRISTOPHORO BATHORI DE SOMLIO VAIVODA — ANSILVANIAE ET — CVL COM — TOMA BUDAI PRIMAR ET STEPHANO PVLACHER REGIO VRBIS IVDICIBVS PROCVRANT. VALLE COL. SZEKE JAKAB. LADIZ BREIB. PVBLICIS CIVITATIS EXPENSIS HIC PONS CONSTRVCTVS EST. 1580. *Nemzeti Társalkodó* sat. 59. l.

[4]) *Mike Sándor* gyüjt. *Egyveleg* 10 k. *Descriptio Civitat. Claud.* MS. 10 lap.

E feliratok tényeit nemcsak történelmileg hitelesitik a közjegyzőkönyvek és városi számadások adatai, de többel bővitik s tartalomra és jelentőségre nézve érdekesebbé teszik. A várfalak és tornyok néhol megrongálva, máshol kiépitetlen voltak, megépitése a polgárok, a tornyok helyreállítása a czéhok kötelessége volt. Most ugy látszik, temetőhely keresése adott mindkettőre alkalmat. 1579. május 1-én ily átalános végzést hozott a közgyülés: „Mikor a biró a temető felől a czéheket behívja, parancsoljon nekik, hogy mivel szabadságokban oltalmat kivánnak, ők is a tornyokra viseljenek jó gondot, épitsék meg, mert a jövő országgyüléskor visitatorokat rendel a biró, kik meglássák, s az engedetleneket meg fogja büntetni. E végzés — a mint későbbi események mutatják — a fejedelem rendeletére hozatott s épen azon időre esik, midőn a polgárság kedélye Dávid F. elfogatása miatt fel volt izgatva. Nem csoda, ha e megrázó esemény befolyása alatt annak végrehajtása elmaradt. 1580. jan. 3. a száz-férfiak gyülésében jött újból szóba a kérdés, a biró terjesztvén elő a temetőhely ügyét. Végzés az lett, hogy a biró nevezzen ki tanácsbelieket és százférfiakat, nézesse meg mindkét temetőhelyet, a Hidelvén és Tordakapun kivül levőt: melyiket látják alkalmasabbnak? s a város akkor határozzon felőle. A febr. 13-ki közgyülés előtt már jelentés állott, mert az a város nyugati oldalán a Monostor kapu és onnan északi irányban levő nagy szögletbástya közötti fal megépitetését elhatározta, s hogy miként járuljon hozzá mindenki, megállapitotta. „Legelőször — igy szól a végzés — a száz-ember hozasson be száz szekér, az esküdt polgárok is egy-egy szekér követ; azután a kinek szekere van, akár kivül lakik a falon, akár belöl, minden ember vigyen egy szekérrel pénz nélkül. Hogy magát senki ne menthesse, ily módot határoztak, hogy a ki elhozta, vegyen róla czédulát; a ki el nem menne, a pallérok vegyenek rajta egy forintot érő zállogot, s abból hozassák meg az egy forintot érő követ . . .“ Egy év ismét siker nélkül mult el. Ekkor a fejedelemtől jött sürgetés. 1581. márcz. 25. Wolffart István fő, Ferenczi Antal kir. biróságában ily végzés hozatott: „Elébb a százember vitessen száz szekér követ, a tanács 13 szekérrel, annakutána a községbeli szekeres emberek egy-egy szekérrel, pénz nélkül; a kinek szekere nincs, adjon 1 frtot, a ki ellenkeznék s nem hozatná meg a szekér követ, vegyenek tőle zállogot. Azt is

meghatározták: melyik bányából, hogy legyen a kőszegés és hozás. A mennyiben lehet szegjék közelben a követ. A többi szükségek felől a pallérok a bíróval igazitsanak minél jobban, siettessék a művet minél inkább, hogy az urnak [*értetik a fejed.*] izenete szerint félbe ne kellessék hagyni a fal kiépitését.“ Hogy most a végzésnek foganata volt s a várfal felépült, igazolja az 1582. április 19-ki végzés: „A mely falat az *Óvár*-ban — igy szól az — tavaj a város megcsináltatott, a biró héjaztassa meg, hogy a nyers kőfal el ne veszszen; bocsásson ki a tanácsbeliek közül kettőt, a kik kerüljék meg azt kivül-belől, s a hol valami épités kell, viseljenek rá gondot, hogy valami nagy romlás a falakon ne essék.“ Számadásaikból látszik, hogy a két pallér Breyber László és Szabó György volt, az erdők árából 200 ftot kaptak, a miből állásra, deszkára, szegre, kőre, mészre, csebrekre, csákányra, napszámosokra sat. fizettek 138 ftot 82 pénzt, magok fizetése 25 frt, adtak be 11 frt 65 pénzt. A kőmüveseknek Lederer Mihály egyik sáfár polgár fizetett 107 frt 77 p.

A hidépitésről csak általános megemlitést találtam Wolffart I. biró számadásában, de a mi a közép kapui őrző ház épitésével levén egybekötve, a hid költségéről külön felvilágositást nem ad. A hidfeliratra nézve ellenben az 1580. évi jul. 28-ki közgyülési jegyzőkönyvben igen érdekes végzés van. „A mi a hidon levő magyar irást illeti — igy hangzik az — mivelhogy a szász nemzet véli, hogy valami praerogativát kiván magának a magyar nemzet, kin a szász nemzet megbántódott, a közgyülés nem akarna jövendőre is valami egyenetlenségre okot adni az *Unio* [az *1568-ki kiegyezés*] ellen; végezték azért, hogy a követ szászul is ugyanazon igékkel faragják meg a város költségén. Azonképen egyéb közemlékeket is [*monumentum*], ha egyik nemzetnek nyelve ott van, a másiké is legyen ott. A végzés után ez volt irva: *Következő gyülésre halasztatott.* Ugy látszik, a követelés hallgatásban, s a hidon csak latin és magyar felirás maradt.

Voltak ez időben ezeken kivül a váron és tornyokon emlékiratokban fenntartott más épittetések is, igy a magyar kapu és széna-utczai kapu tornyain. 1577. a márcz. 6-ki közgyülésben előkerült: „hogy a magyar-utczai *Kis-ajtó* tornya miatt sok panaszt és külső gyalázatos emlékezetet hall a város; azért a száz-férfiak megkérték a birót és tanácsot, hogy azt haladéktalanul épittessék

meg, költségről valahonnan csak telik, gondoskodjanak. A mi örökség vagy jószág minden magvaszakadtaktól a városra szállott, a biró adassa el, s árából legyen az épités.“ Később ismét megsürgették annyival inkább — mondja a végzés — mivel van miből épitni. Ugy látszik, e vegzések feledésbe mentek; mert 1580-ban febr. 20. a közgyülés a magyar-utczai *Kis-ajtó* felett való torony felől ismételve ily végzést hozott: „A lengyel király oly privilegiumot adott a városnak a magvaszakadtak jószága és marhája felől, [*mikkor adta, még nem volt az*], hogy ha ilyen lesz, a város épitésére és keritéseinek megtartására forditassék. Azért ha efféle pénz volna — rendeli a gyülés — a biró a tanácscsal kerestesse fel, forditsák épitésre s válaszszanak pallért.“ A másikról csak a számadásokban van emlékezet. 1581-ben május 24-én a közgyülés végezte: „hogy a kik az óvári falhoz az egy szekér követ még nem hozták meg, hozassák a közép kapuhoz s az ottani őrházat épitsék meg.“ Ezt Wolffart István biróra bizták, a ki: kőhordásra, téglára, faragott kövekre, kőmivesekre, kőszegésre, ácsokra sat. 172 ft. 63 pénzt költött. Az 1582-ki városi számadásban [*Regestum Partiale*] Timár Mihály épitési biztos számot adott a széna-utczai bástya épitéséről, melyre összesen 384 forintot 96 pénzt költött. . . . Én még értem ezt, s mint tömör és egészen ép kis erődre emlékezem . . . Ezen kivül mást is tettek a vár épsége és belbiztonság érdekében. Lederer Mihály 1582-ki számadása szerint a széna-utczai bástyát nov. 15. kezdették csinálni. Vett hozzá 13,000 zsendelyt, koszorufát, szarufát sat. 1580. febr. 25. meghatározta a közgyülés, hogy a biró a közép kapu alatt veszélyben levő tömlöczet árkolással vagy egyébbel nagyobb veszélytől mentse meg, ugyanott a toronyban levő nagy órához fogadjon gondviselőt, mert az mind a külvárosiaknak, mind a várbelieknek nagy hasznára és biztonságára van.

Politikai élete a vallási visszaalakulás belső erős küzdelmei mellett is az alkotmányos önkormányzat és helyhatósági intézmények fejlődését mutatja. Az erősbülő polgári érzet és közszellem több nyilvánulása bizonyitja ezt. Jellemzők e tekintetben a nemességtől elzárkozásra vonatkozó végzések. 1577. decemb. 8. megértvén a százférfiak, hogy Pesti Lukács házát Pribék János nemesnek adta el: meghatározták, hogy ezt a város szabadsága ellen s jövendő kárára nézőnek tartják. Kérik a birót, legyen szorgalmatos érette, s a

tulajdonosságot ne hagyja idegenre vagy nemesre szállani. Ha a két szomszéd nem tartja meg, vegye ő át a város számára. Junius 4-n azon oknál fogva, hogy Pribék már házát épitni kezdette s fenyegette a szomszédságot, azt végezték, hogy ha a szomszédok nem, tegye le árát a biró és a házépitést semmiképen meg ne engedje. A nov. 15-ki közgyülés a zállogba adást tiltotta el, s az ország hiteles helyeinél is megtette a tiltakozást.... Mivel sokan a város kiváltságai ellen házokat kötik le nemes személyeknek, a biró tiltassa el, hogy pénzeket városiaknak házára ne adják, mert a város semmiképen hozzá nem bocsátja, mivel szabadsága és csendessége nem engedi a nemeseknek közéjök szállását. A biró tiltassa el őket pénzöknek oly módon kiadásától konventnél, káptalannál, a fejedelmi táblán..... Más, ily irányu végzései is voltak a közgyülésnek. 1580. febr. 27. a dézmálás dolgában azon oknál fogva, hogy eddig idegen és nemes deákok voltak a dézmások a plebánus részére is, és a községen sok sacz esett, végezték: „hogy azután ez ne legyen, találunk jámbor városunkbeli ifjakat is, állitsák ezeket oda, ezek is elvégzik a dézmálást, és a szegénységet mód nélkül nem saczolják. Mikor mérnek, mind a három fél dézmás ott legyen, s ha ki annak utánna vedret mér is, semmit utánna ne vehessenek. Szöllőt, kit állani hoznak, mivel az útasitás szerint ebből vámot venni nem kell, a darabantoknak ezt meg ne engedjék; a biró gondoskodjék, hogy a szegénység is meg ne nyomorodjék miattok.“ Egy következő közgyülés ismét kimondotta: „hogy a dézmán nemes ember gyermekeit a dézmaszedők semmi képen ne tartsák, hanem idevaló atyjokfiai gyermekeit állassák oda....“ A tanács és közgyülés tekintélye emelésére több végzés kelt. 1578. julius 6-án azon oknál fogva, hogy a tanács tisztessége megkivánja, hogy minden oda illő ruhát viseljen, meghatározták: „hogy ezután senki sem csonka ujju, gallératlan mentében, sem csizmában, papucsban, sem gatyában ne, hanem tanácshoz illő városi tisztességes ruhában jöjjön mind alsó, mind felső tanácsba . . .“ A polgárok közé felvétetés névbeirással történt. Erre nézve 1580. febr. 13-án ily végzést hoztak. „A város könyvébe ezután senkit be ne irjanak, mig jól meg nem vizgálják: micsoda nemzet? honnan jött? és mi dolgos? hogy jövendő veszedelemtől a város megoltalmaztassék. A kikhez gyanu fér, csak jó kezesség alatt vegyék be. Idegen nőtelennek semmiképen szabad ne legyen kereskedni s dolgot nyerni. 1582-ben a jan. 20-ki köz-

gyülés még czélszerűbben intézkedett erre nézve; meghatározta, hogy ezután a város könyvébe senkit a város hire nélkül be ne irjanak. „A ki beirni akarja nevét — igy szól a végzés — a biró adja a város elé, s ugy iratik be, a jövedelem legyen a biróé. E végre csináltasson egy jegyzőkönyvet [*Protocollum*] abba irják nevöket és nemzetöket, s hogy honnan szállottak ide. Mellé kell irni az esztendejét és napját is, hogy ha az előtt valamit cselekedett, ne legyen a szegény község kárára. Egyébben kövessék az előbbi végzést a nőtelen és rideg legények felett.“ 1581. nov. 4-én a közgyülési tanácskozás biztositása végett meghatározták: „hogy a mikor a száz-férfiak neve jegyzékét [*katalogus*] felolvassák, a ki ott nincs, hogy feleljen a jegyző szólitására, hanem azután jő, az olyanon régi szokás szerint megvegyék a 12—12 pénzt, a ki gyakran nem jő gyülésbe, 25 p. ha távollétének elegendő okát nem adja. A tanácskozás módjára nézve 1578. jan. 11-én azt végezték: „hogy ezután minden száz-férfi, kicsiny vagy nagy, öreg vagy ifju, tisztességesen szóljon a gyülésben egymásnak, főképen pedig a birót és a kit Isten főül rendelt, becsülettel hallgassák meg, mint város fejét és előljáróit. A ki ez ellen vét, esztendeig tisztességes kizárással büntettessék, ne küldjenek neki meghivó czédulát, mig a sértett személynek kedvét nem találja.“ Kiméletes, de bátor szót emelt a közgyülés önkormányzati joga védelmére 1578. decemb. 21. „Megértették ő kegyelmek — igy szól az — miért gyüjtötte össze őket a biró, hogy a kik az *Unio*-ban megirt vétekben leledzettek volna, hogy azoknak kebeléből kivetéséről határozna a közgyülés. Minthogy pedig a vétkesek közül némelyeknek a fejedelemtől gratiája van s az *Unio* is a fejedelemé, nem akarnak ellene hirtelenkedve véteni s az *Unio* büntető fenyegetésébe esni; azért végezték: hogy két idősbet a tanács válaszszon és az *Uniot* vigyék le a fejedelemhez a kegyelem-levelek másával, s könyörögjenek a város képében, hogy az *Unio* tartásában ő nagysága a várost ne háboritsa meg s efféle levéllel ne kényszeritse őket annak felbontására. Azután a biró gyüjtsön várost s határozzanak felőle. . . .“ A kérdés az volt, hogy a város Kappa Gáspárt és Hennich Jakabot paráznaságban találván — mit magok is megvallottak — a száz-férfiak közül, bár a fejedelemtől kegyelmet kaptak, kizárták s helyökre másokat választottak . . . További nyomok erről nincsenek. Fontos még a száz-férfiaknak 1580. aug. 20. hozott azon vég-

zése, melyben tanácsbeli tiszteinek állandó fizetést rendelt adatni. „Megértvén ő kegyelmek — igy szól az — mind a volt biráktól, mind a mostanitól, mily nagy sulyságban voltak az ekkedig való tisztviselők s tanácsbeli atyjokfiai azért, hogy a mostani idő nagyobb költséget, sulyságot és gondviselést kiván a tisztviselésben, hogy a tisztviselők ugyan kedvetlenül szolgálnak, senki az ő életét el nem akarván hagyni és teljességgel hijában szolgálni. Megmértékelvén azért e dolgot s nem akarván háládatlanok lenni a szolgálatban foglalatoskodókhoz, közakarattal végezték: hogy *ezután esztendőnként a választott tanácsnak adjanak fl. negyedfélszázat, kinek elosztását biróra és kir. biróra hagyják, a pénzt pedig a számvételkor a számvevőtől várják meg.*“

Az országgyülések hatása is meglátszott a város politikai életén, mely e miatt gyakran izgatott volt. Az *első* 1576. márcz. 11.—23. folyt le; végzései nem ismeretesek, de bizonyos, hogy a fejed. azon választatott meg.[1]) Nevezetes, hogy a fejed. ez alkalomra Kolozsváratt 4000 lovasból és gyalogból álló tábort központositott, az ország — inkább hihető, a választásnak meglepetések ellen — biztositásáért. A *második* azon évi május 20.—26. volt, melynek három végzése érdekli Kolozsvárt: a 4-ik pont alatti, mely a várost katonai őrség [*praesidium*] helyévé rendelte, s meghagyta, hogy pünkösdnapig a nemesek, székelyek és szászok meghatározott lovasaikat és gyalogaikat küldjék el, s a 8-ik pont, melyben a Dávid F. vallásán levőknek [*unitáriusoknak*] a korábbi törvények tartása szerint megengedtetett, hogy superintendensök legyen, Kolozsváratt vagy Tordán az ő hitén levő papokat összehivhassa, de a kik Dénes pappal [*Alesius Dénes*] egy valláson vannak, azokat ne kényszerithesse, hanem Dénesnek az övéi között régi hatalma meg legyen; végre a 10-ik pont, mely a fejedelmi itélőmestereknek az itélő birákkal [*assessor*] együtt állandóul Kolozsváratt lakását s itéletök ott folytatását mondotta ki.[2]) A *harmadik* országgyülés 1578. ápr. 24. volt, melynek törvényei 5-ik pontja az unitáriusokra nézve oly válságos, hogy csaknem lételöket tette kérdésessé. „Látván t. i. az ország a fejedelem előterjesztéséből, hogy hallhatatlan és káromló újitások jöttek be és öreg-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 4. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 106—108. ll.

bednek mindennap, a mi miatt Isten bizonyos helyeket és országokat meg is büntet s eltöröl, érzik, hogy gondoskodniok kell a fejedelemmel együtt, hogy Istennek nagy haragját és büntetését rájok ne ingereljék; meghatározták tehát: hogy mind most, mind jövendőben a mi innovatiok vannak, vagy lennének, a fejed. az innovatort a korábbi végzések szerént, haladék nélkül hivassa elé, s a két religion levő superintendensek s a fejedelem mindkét vallàson levő főemberei által vitessenek végbe nyomozást, s ha nyilvános innovatoroknak találtatnak, és ez bebizonyul, a fejedelem hivatalától foszsza meg s mozditsa el; ha azután sem szünik meg hinteni az efféle eretnekséget, a fejedelemnek tanácsával együtt, legyen hatalma azzal büntetni meg, a mivel akarja. A kiknek nincs papi hivatalok s tisztöktől meg nem fosztattak, de imitt-amott terjesztik az efféle tévelygéseket, azokat is azonképpen nyomoztassa ki, s bebizonyitván rájok vétköket, a fejed. büntesse érdemek szerént." [1]) *Negyedik* országgyülés az 1578. octob. 21.—26-ki, melynek törvényei Kolozsvárt külön nem illetik; ellenben igen az 1581. május 1.—10-ki határozatok 2-ik pontja. „Minthogy a fejed. mai napig — igy szól az — Monostorra és Kolozsvárra a római hiten levő tanitókat az ifjuság tanitásáért beszállitotta s Fejérváron is a klastromot azoknak adta, t. i. a fejed. lelkiismereti és vallása szerént való jezsuita társaság collegiuma doctorainak: ő nagysága e nevezetes helyeken megelégedvén, újabb helyekre, városra vagy falukra akárhol az országban efféle tanitókat se erővel, se fenyitékkel ne szállitson, ne plántáljon, hanem minden helyeken és templomokban a régi tanitók békességes állapotjokban megmaradjanak. Ha találkozik valamely város vagy falu, a ki a fejedelmet efféle római valláson levő tanitókért megtalálja, ő nagysága udvarából vitessen főembert s mellé azon vármegyékből vagy székekből, hol az ily kérők laknak, két főembert, azok a fejed. levelével tudják ki s állapitsák meg: a város vagy falu hánnyadrésze kivánja a római vallás doctorát, s a mely fél többnek találtatik, ő nagysága ahoz képest való tanitót adasson, tanácsának előbb a dolgot elébe adván; de 10—20 emberért, többért is, kik a derék társaságnál kevesebben vannak, meg ne háboritsa ő nagysága se a városokat, se a falukat." [2]) Fontos de végzetes a

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 125. l. — [2]) U. ott. III. k. 157. l.

3-ik pont is, hol Báthori Zsigmond, a fejed. kiskoru fia, az unitárius Gálffi János és Gyulai Pál fejedelmi tanácsosok kezdeményezése s buzgó törekvése következtében atyja halála után következési joggal vajdává választatott. [1]) E választás dija a vallásszabadságot biztositó s a jezsuitákat bizonyos hatáskörre és helyekre szoritó törvényczikkeknek a fejed. által elfogadtatása volt. Vészteljes csere Kolozsvárra és unitáriusokra nézve, Erdély történetében egy szenvedésteljes és iszonyu korszak kezdete, a mire a fejedelmet közeledő halála előérzete, tanácsosait annak kedve keresése s tulvitt hűségeskedés birta rá. Végrendeletében nevelőjévé Leleszi János gyontató jezsuitát és Gálffi János főudvarmesterét és titkos tánácsosát hagyta, mi által önlelkiismeretét megnyugtatta, de e nyugalom Erdély csaknem két évtizedig tartott belső háborgásának volt szülő oka, s népe tenger szenvedésének és nyomorainak forrása.

Törvénykezés és igazságszolgáltatás tekintetében e korszak reform, fejlődés és előhaladás korszaka. Kolozsvár önkormányzati végzéseinek s helyhatósági szabályalkotásának, valamint a fejed. által ily irányban adott kedvezményeknek és tett intézkedéseknek egész sora igazolja ezt.

A város birája és esküdtei ügyvéd állitási joga idő folytán hallgatásba és feledésbe menvén: Kolozsvári Bálint és Teych János esküdt polgárok maguk és polgártársaik nevében a fejedelmi tábla elé annak fölelevenitése iránt kéréssel járultak. Ez 1577. márcz. 19. kelt végzésében kimondotta, hogy ezentúl Kolozsvár biráinak és esküdteinek, a város kis és nagyobb pecséte alatt, szintugy mint más szabad városoknak joga lesz polgártársaik részére ügyvédbevalló levelet adni, melylyel azok ugy a világi, mint egyházi törvényszékek előtt jogaik védelmére élhetnek; de magános ember a kolozsvári biró és tanács előtt ügyvédet nem vallhat, ezt csak hiteles helyek előtt teheti. Ez itélőmesteri aláirással kelt itéletet a fejed. azon évi márcz. 22. a nevezett esküdt polgárok kérésére kedvezménylevél alakjában is kiadta; [2]) a mint azonban

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k., 158. l. Somlyoi Báthori István, krasznavármegyei főispán e választást 1581. május 1-ére jegyezte be *Eber*-féle kalendáriumába. L. *Nachlese* sat. Kurz Antal-tól II. Theil. 100. l.

[2]) Oklevélt. LIII. sz.

a város nem nyugodt meg, újitott folyamodványában a fejed. tábla előtt hivatkozott 1558. Fodor István biró és két esküdt polgár neve s a város pecséte alatt kelt és bemutatott több ügyvédvalló levélre, melyekből kitünik, hogy a város lakóinak ugy a belmint külvárosban joga volt a biró és esküdtek előtt bármely magánost ügyvédévé vallani, sőt hogy ők egymást kölcsönösen bevallhatták s az ilyenek ugy városi, mint bármely más egyházi és világi törvényszék előtt megbizóik dolgában eljárhattak. A fejedelmi tábla éretten megfontolván a kolozsváriak előterjesztését: azt valónak és régi jogon alapulónak itélte s május 6. kelt itéletében kimondotta: hogy Kolozsvár város birája és közönsége ezután nemcsak magának a várost illető közügyekben, de bármely magános is saját ügyében a biró és tanács előtt ügyvédet vallhat, sőt bármely polgárt ügyvédévé nevezhet, mely itéletet a fejed. azon évi jun. 4. maga és kancellára aláirása és fejedelmi pecsét alatt a város örök érvényü kiváltságaul kiadatott. [1])

Az ügyvédek által okozott nagy költségek, olykor a birák halogatása, néha a peres felek húzó-halasztó eljárása az igazság kiszolgáltatását rendkivül hátráltatván s e miatt a fejed. gyakori panaszokkal terheltetvén: ezeknek eltávolitása végett Kolozsvár városa, Fylstich Lőrincz fő-, Nyiró Kálmán kir. biró, Herthel Gergely esküdt polgár által, közakarattal bizonyos czikkeket és helyhatósági szabályokat dolgoztatott ki, s az 1577. jun. 27. tartott fejedelmi törvénytábla elé terjesztvén, minthogy azok az ők törvényszékein használatban vannak — ha a köztörvénynyel nem ellenkeznek — azok megerősitését kérte. Ezek a következők: *Első czikk:* A törvényszékek tartása és itélethozás legyen ezután is, mint az 1570. meg volt határozva, a hét ezen három napján: kedden, csütörtökön, szombaton; de a délutáni itélethozás szünjék meg, kivéve, ha bünügy vagy fejedelmi külön parancs forog fenn. *Második czikk.* A perbe idézéssel történő sok visszaélés megszüntetésére e rend állittatik meg: A fölperes perbeidéző jegyét kérje a birótól, a mit az a városszolgának két pénz előre lefizetése után kiadni köteles. Ezzel a fölperes a városszolgával alperesét hivassa meg, s a biró a fölperes kereseti kérésére a pert a perbehivás utáni törvényszék legelső napján — nem várva a törvényszék

[1]) Oklevélt. LV. sz.

ülése végét — kiáltassa ki; ha nem jelenik meg, a jegyző a város igtató könyvébe jegyezze be, s a meg nem jelenésért fizessen régi szokás szerént tiz márkát, melynek két része a biráké, egy a fölperesé. Másod izben meg nem jelenésért is tiz márka fizetendő az előbbi módon. Harmad izben is ily eljárás kivetendő a megidézésben, s ha az alperes harmadszor sem jelenik meg, a város fő- és kir. birája meg nem jelenés czimén [*per non venit*] itéletet hoz, 10 márka büntetéssel, a mi 38 for. és 66 pénzt tesz, s két része a birónak, egy része a felperesnek jut; de ekkor még az alperesre örök elhallgatási itélet ki nem mondható, sőt inkább az új itélet és más törvényes perjavitás menedéke a szokott birságok lefizetése mellett megengedendő. Mert veszélyes és az ország köztörvényeire nézve sérelmes lenne, ha a fölperesnek a törvényszékek tartása ideje alatt folyvást ott kellene várakozni alperesére; de ha a meg nem jelenésen hozott birságbüntetést a birák és fölperesek az alperesnek el akarják engedni, tehetik . . . . Történik azonban csalás a fölperesi idézésekben is. Az alperes t. i. 2—3 izben elmegy személyesen a törvényszékre, de a fölperes nem jelenik meg s csak fárasztja ellenfelét. Ez a biró előtt jelentse ki, hogy jelen van, fölperese nincs. Ez szóval is megtörténhetik; de a következő napra a megjelenést a fölperesnek kötelességévé teszik és az mégis elmulasztja, a mi az alperes kárára és veszélyére van. Az alperes ellenfele sok mulasztásait s önkárát megsokalván: házi dolgai vagy kereskedése igazitása végett a birónál tiltakozását és azt is kijelenti, hogy őt dolgai eltávozni kényszeritik. A fölperes észreveszi s a következő törvényszékre ismét meghivatja, a ki ha meg nem jelenik, amaz tiltakozik a biró előtt, kijelentve, hogy ő már néhányszor hivatta meg ellenfelét s az megjelenni elmulasztotta, s erről bizonyítványt vesz ki. Igy a szegény alperes bár néha az előtt tán tizszer is megjelent, ügyét, követelését, költségét és fáradságát elveszti, a mi az isteni és emberi törvények ellenére van, s a mint az alperes az 1., 2., 3. meghivásra meg nem jelenvén, mindig megbüntettetett: ugy igazságos, hogy a fölperes is, ha ezt teszi s ellenfelét fárasztva, ügyében el nem jár, hasonlóképen büntettessék. Ezért végeztetett: hogy az alperes mind három meg nem jelenése után kétszeresen, tehát előbb is 20, másodszor is 20 és harmadszor is 20 márka fizetésére itéltessék s az alperesnek utolsó alkalommal adassék a kereset alól fölmentvény; mert a föl-

peres meg nem jelenése által az alperes fölmentetik. De a fölperesnek ügye fölelevenitésére a törvényes menedékek fenhagyandók. *Harmadik pont.* A kereset előadásokban és felelkezésekben az ügyvédek czélja többnyire elméjök fitogtatása s a dolog húzásahalasztása levén, és ismét az, hogy a peres felektől többet csikarhassanak ki s nekik nagyobb kárt okozzanak: ezek eltávolitására e rend állapittatott meg: A fölperesek akár birtok és örökség, akár adósság iránti kereseteket [kivévén a nyilvános gyilkosság esetét és hasonlókat, a mit azok irásba foglalni nem igen tudnak] adják be irásban, a ki alperes, ha akarja, lefizetvén a jegyző diját, vegyen ebből párt, hogy harmadnapra legyen készen a felelettel. Az alperes is ha jónak látja s a fölperes őt meghivatta és a törvényszékek napja következik, azon nap adja be feleletét irásban; ha nem teszi, büntettessék meg 10 márka fizetésére, melynek két része a biróé, egy a felperesé, a felett meg nem jelenési [*per non venit*] itélet hozandó ellene, hacsak oka nem az, hogy a jegyző dolgaitól elhalmozva, az irásokból párt adni nem tudott. A ki a perbe fogatáskor párt nem kér, később nem kaphat. Ha az alperes vett párt, de a fölperes nem jelent meg, büntettessék meg érette, hozassék ellene meg nem jelenési [*per non venit*] itélet s vétessék is teljesedésbe, ha a fölperes valami perorvoslattal nem él. Igy megbirságoltak permenedékkel nem élhetnek, mert ennek itt nincs helye. *Negyedik czikk.* Az ügyvédek dolga Kolozsváratt oda jutott, hogy a peres felek a szerfeletti zsarolás miatt egészen ki vannak merülve, hatalmok oly nagy, hogy a kinek 10 for. érő pere van, az ügyvéd máskép nem vállalja el, ha felét vagy legalább harmadát oda nem igéri; néha ha a felek békélni akarnak is, az ügyvédek haszonvágyból, a közönséges igazságot feledve, nem engedik azt. Hogy az ügyvédek védenczeiket igy ne zsarolják s meg ne rabolják, e rendelet állittatott meg: Adóssági ügyben az ügyvéd fizetése 50 forintig forintjától tiz-tiz pénz, ha ezt kevéssel haladja meg az összeg, szintén ez a dij vehető, 100 forinttól 10, 200 forinttól 20 for. 500 forintig, ezenfelül minden forinttól 5 pénz s ezért az ügyvédek a kolozsvári törvényszéknél a meghatározott szolgálatot megtenni tartoznak. Birtok kérdésben annak értéke szerénti dij határozandó. Becsületi ügyben, a hol holt dij forog fenn, 10 forint, élő dij, nyelvváltság ügyben, hol a büntetésnek csak egy harmada jár ki a föl- vagy alperesnek, az ügyvéd csak az

3-ad rész negyedét követelheti. Hasonló értendő a hatalmassági ügyekben is, hol az első becsü összeg csak 20 forint. Az ügyvédek figyelmeztetendők, hogy feleikhez őszintébbek, ügyeik elintézésében szorgalmasbak legyenek, hogy kárt ne valljanak. Ha ők a párt ki nem veszik, vagy kellő időben meg nem jelennek, a város jegyzőkönyvébe a szükségeseket be nem jegyeztetik, s ebből a peresekre kár következik, fizessék az ügyvédek; mert illetlen lenne, hogy fizetésöket igy is megkapják. *Egyébiránt* a közesketésekben vagy magán tanuvallatásokban, melyek alapján a biró egyik vagy másik fél javára itélt, sok levén a hiány: végeztetett, hogy a mig le nem telt azon időhatár, melyet a biró valamely félnek ügye bebizonyitására kitüzött, addig, ha bir, ne mellőzze más bizonyitékok szerzését is; ha esketése véghez vitelében akadályozva lesz, maga vagy ügyvéde kérjen a birótól időt s az adassék meg két-három izben is; ha restség vagy konokság miatt mulasztotta el, akkor az is szokásban van, hogy valamelyik fél a másik ellen a fejed. parancslevelét a törvényszék előtt bemutatván: annak értelmében és erejénél fogva azonnal végrehajtást kivánnak; a másik fél ellenben biróilag elhatároztatni kéri, ha volt e ellenfelének erre joga? a fejedelmi itélőszék azt végezte: hogy mikor a fejedelem parancslevelében e záradék van: *ugy állván a dolog, a mint előadatik* és ismét: *kivévén, ha valami törvényes akadály fordul elő* Kolozsvár birái és esküdt polgárai a fejed. parancslevelét vizsgálják meg nyomosan, ha törvényesen kelt e vagy nem? s ha törvényes és a végrehajtás útjában nincs akadály, a biró az itéletet mondja ki, s ha valamelyik fél vele meg nem elégszik, az ügyet bocsássa a fejedelem elé.

Az is megtörtént, hogy Kolozsváratt örökséget biró nemes pert kezd kolozsvári polgár ellen, s tanui perközben oly szidalmakkal illetik a polgárt, hogy az el nem türheti; perbe fogatják tehát s rájok itéletet kérnek. A nemesek pedig a fejedelmi vagy vármegyei törvényszékre hivatkoznak, holott nincs birtokuk, a melyből a perbehivásnak kellene történni. A fejedelmi törvényszék igy határozott: „ha a nemesnek Kolozsváratt külön saját lakháza van, de a városon kivül, sem Kolozsvármegyében, sem sehol máshol birtoka és birtokjoga nincs, mindig s minden esetben a kolozsvári biró előtt bárkinek panaszára megjelenni, a pert elfogadni és a kérdésekre megfelelni, a biró a panaszlónak igazságát kiszol-

gáltatni tartozik; ha fölebbezik, a felbocsátásban tartassék meg Kolozsvár régi szokása; ha pedig valamely nemesnek van Kolozsváratt öröksége, de személyes lakhelye Kolozsváron kivül van, valamely erdélyi vármegyében, örökségeért a panaszló fél irányában Kolozsváratt tartozik perbe állani és megfelelni; de a birónak nincs joga az ily nemest letartóztatni, kivéve a *Hármas Törvénykönyv* I. része 9-ik czikkében elsorolt bünvádi eseteket. Ha a Kolozsváratt lakó s örökséget biró nemes a biró előtt pert indit, s ott a biró vagy esküdt polgárok vagy ellenfele ellen sértő és szidalmazó szót szól, a szók minőségét kell fontolóra venni, s ha az széktörésre minősült, széktörési vétségben, ha homagiumot illet, homagium büntetésében, ha becsületügyet illet, a melyben itélni a fejedelmi katonai birióság van hivatva, az ily nemest a maga birája előtt a törvény rendes útján perelje be a panaszló; ha az ily vétekbe esett nemesnek Kolozsváratt van öröksége, keressék meg ott, ha nincs, kerestessék meg azon vétkeiért ott, a hol öröksége van, a kolozsvári biró által hozott itélet értelmében, s a fejedelmi végrehajtó parancslevél tartalma szerint azon vármegye főispánja és szolgabirája által szolgáltassék igazság a nyertes félnek, megtartatván mindig a törvény rendje.“

„E czikkek és helyhatósági szabályok a fejedelmi tábla itélőmesterei és székülő birái érett meg fontolása után — minthogy azokban az ország köztörvényeivel semmi ellenkező nincs, sőt azokkal teljes összhangzásban állnak — minden pontjukban s teljtartalmuk szerint megerősitve és helybenhagyva, Kolozsvár összes lakóinak, ugy örököseiknek és utódaiknak fejedelmi nyiltlevél alakjában itélőmesteri aláirás alatt kiadattak. Székely-Vásárhelyen, 1577. jun. 28.“ [1])

Alig telt el nehány nap, s e törvénykezésügyi helyhatósági szabályzat nemeseket illető intézkedése iránt oly aggodalmak támadtak, melyek a módositást szükségessé tették. Újabb megerősités kérése látszott erre alkalmas alaknak, mely alkalommal a fejedelem módositásait záradékképen hozzácsatolta, egyebekben a kedvezménylevél épségében maradván. „Kérték a fejedelmet — igy hangzik az — Nyirő Kálmán fő-, Fylstich Lőrincz kir. biró, Herthel Gergely kolozsvári esküdt polgár, hogy előbbi kedvezmény-

[1]) Oklevélt. LVI. sz.

levelöket újból erősitné meg. A fejedelem teljesitette, Gyula-Fejérváratt 1577. jul. 5. kelt kiváltságlevelében, a nemesek ügyeiről szóló utolsó ponton kivül. Erre nézve t. i. a mi a nemesek személyét, birtokát és becsületét illeti, a fejedelem azt akarja, hogy az ő nemesi szabadságuk és peres eljárási szokásuk, mindenekben sértetlen maradjon, jogaik semmi csorbulást ne szenvedjenek. Ez ugy értendő, hogy őket — kivéve a bünvádi kereseteket — mielőtt a *Hármas Törvénykönyv* I. r. 9. §-ke tartalma szerint elébb a maga rendén perbe fogták, vétkét rá nem bizonyitották s törvényes módon el nem itélték, elfogni és letartóztatni nem lehet, valamint rögtön s véletlenül elitélni s büntetéssel sujtani sem, kivéve a per közben támadt ügyeket. Mivel pedig a nemesek némelye birtokos, másik nem, sőt van harmadik, mintegy középosztályu is, kiknek nincs nemes birtoka, csak városi polgári öröksége, de személyökre nézve nemesek. A kik birtokosok, de Kolozsváratt nincs örökségök, azokra a kolozsvári birák joghatósága — a bünvádi eseteket kivéve — nem terjed ki, mely esetben irányukban az ország közvégzései szerint kell eljárni, mint a *Hármas Törvénykönyv* I. r. 9. §-ke tartja. Azon birtoktalanokról, kiknek sem a városban, sem azon kivül semmi örökségök nincs, ha a városon kivül laknak, az áll, a mi a birtokosokról, hogy t. i. nem állnak a város törvényhatósága és bírósága alatt, hanem ha büntetten éretnek. A kik oly nemesek, hogy a városban mind lakházuk, mind örökségök van, de azonkivül semmi birtokuk nincs, azok minden örökségi, bántalmazási, adósági, kölcsön, zállog, szerződésből keletkező és másféle perügyekben — kivéve a becsületbeli és nagyobb hatalmasságiakat — a maguk birája előtt tartoznak felelni, de nem tüstént s rögtönzőleg, hanem azon város idézési és tövénykezési köz és szokott rendtartása szerint — kivevén ha az ügy perközben támadt volna — mert azon esetben bármely nemes, akár birtokos, akár nem, magáért megfelelni tartozik. A kiknek pedig Kolozsváratt örökségök van, de máshol laknak, azok külső és idegen perlekedőknek a kolozsvári biró előtt csak örökség, kölcsöntartozás, zállog s hasonlók tekintetében tartoznak felelni, birtokaik és örökségök kiterjedése és értéke arányában; de kolozsvári perlő feleknek, ezenkivül boszuság, sértés és gyalázat s más ilyek tekintetében is — kivevén a becsületbeli és nagyobb hatalmassági u. m. nemesek házára menés, ölés, verés, megsebesités s jogos ok nélkül

letartóztatás, ezenkivül birtokaik és azok tartozmányai elfoglalása eseteit — felelni tartoznak. A nemesek becsületi és nagyobb hatalmassági ügyei csak a fejedelmi udvarban szoktak birói vizsgálat alá vétetni és elhatároztatni. Mikor az ily nemesi ügyek a kolozsvári törvényszékek mindenik fokozatán átmenve, végleg elhatároztattak s róluk itélet költ és kihirdettetett, az illető nemesnek kolozsvári javaira és örökségére törvényes végrehajtás csak akkor vihető, ha a kereset vagy a bűn és sérelem tárgya akkora, hogy javai mind nem fedezik; ez esetben a fizetetlen maradék iránt a biró és esküdt polgárok itélete erejénél fogva a fejedelem megtalálandó, a kinek végrehajtási parancslevelére azon vármegyék fő- és alispánai ugy szolgabirái, valamint a szabad kir. és mezővárosok, faluk és helységek birái és esküdt polgárai, a hol az itélettel elmarasztalt nemes lakni szokott, s a hol udvarháza van, törvényes módon elégtételt szolgáltatni kötelesek lesznek. Felhivás esetében az ügy minden körülmények közt a fejedelmi udvarhoz felbocsátandó.“ [1])

A gyilkosok és parázsnak önterületén kinyomozásában és megbüntetésében saját eljárási szabályai voltak a városnak; de az utóbbi időben erről országos törvény alkottatván a vármegyékre, székely és szász székekre nézve: Kolozsvár közönsége szükségesnek látta szabályait ehez alkalmazni, s az ily vétkesek ellenében a vármegyei törvényszékek eljárását fogadni el és átvenni, azon oknál fogva, mert a köztörvény erősebb, mint a helyhatósági. Ennek következtében Igyártó Mihály és Pulacher István esküdt polgárok maguk és összes polgártársaik nevében 1577. márcz. 10. Bongárdi Pistaky Lukács ügyvédök által kérték a fejedelmet, hogy e szabályokat fejedelmi törvény táblája által vizsgáltassa meg, s ha az ország köztörvényeivel nem ellenkeznek, megerősitvén: adjon róla számukra kiváltságlevelet. Kolozsvár helyhatósági szabályainak három pontja volt, melyet sajátságos voltáért magyar eredetiben közlök. „Miérthogy — ez bevezetése — ez mi alatt megirt kivánságunkról közönséges articulusok keltek, kiket urunk ő nagysága az Erdélyben lakó három nemzettel közakarattal elvégzett, ez okért értvén, hogy a köztörvény a helyhatóságinál mindig többet ér, mi, kik Kolozsváratt lakunk, az ő nagysága birtokában, mint az ország

[1]) Oklevélt. LVII. sz.

tagjai, néhány időtől fogva való szokásos törvényinkre nézve, melylyel paráznaságban és egyéb ily vétkekben talált emberek megbüntetésében közönségesen éltünk, az ország elvégezett törvényéhez és módjához akarjuk magunkat szabni és éltetni. Mely szabályok ezek: I. Valamely parázna vagy egyéb gonosztevő a városban találtatik, a mint a vármegyéken az ispánok, azonképen a kolozsvári biró is tartozzék megczirkálni, és ha hét jámbor meghiendő személy a bizonyság, és a hét személy egy nyomon jár, akkor arra senkinek nem szükség eskünni, hanem érdeme szerint büntetendő, a ki mit érdemel. II. Ha a hét bizonyság egy nyomon nem jár, minthogy hét bizonysággal egy embert megölnek, és meg is szabadulhat, tehát a biró tegyen törvényt s az alperes hetedmagával szabaditsa magát. III. A kinek pedig perese van, a város törvénye szerént járjon el dolgában, bizonyitsa meg, és azután maga az actor is hetedmagával álljon rá és esküdjék fejére. . . . .“ A fejedelmi tábla itéletesen kimondotta, hogy e szabályok a köztörvényekkel egyezők; ennélfogva Kolozsvár város birájának, esküdt polgárainak és tanácsának megengedhető, hogy a mondott gyilkossági és paráznasági ügyekben a tettesek nyomozásában és megbüntetésében, átvizsgált szabályaik értelmében, a vármegyék törvényszékeivel egyforma eljárást követhessenek s ezen itéletet márcz. 14. Vesselényi Miklós itélőmester aláírása alatt ki is adta. A fejedelem e helyhatósági szabályokat és azok iránt kelt itéletet maga is minden pontjában helyben hagyván és megerősitvén: 1577. márcz. 17. Gyula-Fejérváratt azon világos kikötéssel és hozzáadással adatta ki kiváltságos kedvezményképen, Kolozsvár polgárai és egész közönsége részére, hogy a város birája és esküdt polgárai vigyázzanak arra, nehogy az ily bünösök megbüntetésénél az irt szabályczikkek tartalma ellenére valakinek személye iránt kedvezést vagy személyválogatást gyakoroljanak, hanem szegény és gazdag egyformán büntettessék. [1])

Még egy mozzanatot kell megemlitnem, a mi később Kolozsvár örökösödési rendszere megváltozását vonta maga után, a mi azután ott három évszázadon át állott fenn. A száz-férfiak t. i. 1578. jun. 16. meghatározták, hogy a felső tanácsból a fő- és vén urak közül válaszszon ki a biró 10-et vagy 12-őt, azokkal együtt mind a

[1]) Oklevélt. LIX. sz.

mostani tetszést a *Successio* felől, mind a város régi articulusait vitassák meg, és a mi ártalmast találnak benne, adják a városnak értésére, hogy azokat elhagyván, a mi hasznos leszen, ő nagyságától megerősitessék.[1]) E végzésnek eredménye csak évek mulva lett, kellő helyén majd látni fogjuk.

Kolozsvár birtoka — a mint már érintve volt — ez időszak alatt nem gyarapodott, de határai kijáratásában a fejedelem hathatósan segitette, s a kijárásokról törvényszéki végzéseket és határleveleket adatott ki, melyeknek a város jogai védelmében maig sokszor vette hasznát. E tekintetben csak I. [*Nagy*] Lajos király tett többet s gyökeresebbet, mint Báthori Kristóf vajda. 1577. május 11. Gyula-Fejérvárról átalános parancslevelet intézett Wesselényi Miklós itélőmesterhez, meghagyva neki, hogy királyi embereket [*homo regius*] és határszomszédokat véve maga mellé, a *Kolozsvár város, Magyar-* és *Oláh-Bányabük, Kara, Patha, Györgyfalva, Szamosfalva, Szent-Miklós, Zsúk, Fejérd, Papfalva, Bács, Felek* és *Monostor* mezőváros közötti határokat járja ki, a hol szükséges, a régi jegyeket újitsa meg, ha ellentmondó lesz, okadásra hivja meg, s a kijárásról tegyen jelentést.[2]) Harmadnappal ezután, május 13. szintén meghagyta a nevezett falukban és azok közelében lakó királyi embereknek, hogy e határjárásra — felszólitatva — megjelenjenek s az itélőmesternek segitségére legyenek,[3]) valamint egy harmadik ily irányu intő parancslevelet is bocsátott ki.[4]) Az itélőmester sorban kereste fel a kijelölt községeket s ugy tette meg a kijárást. Azon évi jun. 6. Székely-Vásárhelyről az előbbi fejedelmi parancslevélre hivatkozólag jelentette, hogy a Kolozsvár és Györgyfalva közötti határok — Kolozsvár 1377. évi határlevelei alapján május 20. megkisérlett — kijárásának az ottani összes birtokosok ellene mondottak, kiket okadásra a fejedelem elé meghivott;[5]) jun. 8. ugyanonnan jelentette, hogy a Kolozsvár, Szamosfalva és Szent-Miklós közötti határkijárást a kolozsváriak határkimutatásai szerint a Lajos király-féle 1377. évi határlevél nyomán a *Felekhegy* alatt azon pontnál kezdették meg, hol Felekről Szamosfalvára az út leindul, s a hol három határjegy volt, a Kolozsvárét

[1]) A j.-könyv *eredetiéből*.
[2]) L. a városi *levéltárban* M. 35. sz.
[3]) L. a városi *levéltárban* M. 32. sz.
[4]) L. a városi *levéltárban* M. 36. sz.
[5]) L. a városi *levéltárban* M. 51. sz.

HUNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA *TÖRT. és RÉG. TÁRSULAT*

és Szamosfalváét megújitotta, de a györgyfalviak ellene mondván, őket okadásra hivta meg; tovább ment aztán mindenütt a régi határjegyek nyomán, azokat megújitották, a hol ellentmondó volt, 15-öd napra okadásra a fejedelem elé hivta meg. [1]) Most a Kolozsvár és Gyerőfi György s Gáspár, ugy Mykola Pál és Farkas szamosfalvi birtokosok között fenforgó s ellenállással felfüggesztett határegyenetlenségnek a fejedelmi tábla által eldöntésére jött a sor, a szent Lukács-ünnepi nyolczadnapos törvényszakaszon tárgyaltatott, Pistaky Lukács ügyvéd volt a város képviselője. Az ellenállás oka az volt, hogy a midőn a peresfelek, jelesül az utóbbiak Szamosfalva felől a déli részen a nagy országút mellett a határjegyek felállitását ellentmondással meggátolták, azt hozták fel, hogy a Lajos király-féle határlevelek szerint a kérdésben levő két határjegynek nem a déli, hanem a keleti oldalon kell lenni, a hegy oldalában, nem a szélén, mint a kolozsváriak állitják; nekik — ugy mondták — erről külön levelök van. Az itélethozás ezért a következő törvényszakaszra haladt azon meghagyással, hogy leveleiket okvetlen elhozzák, mert a törvényszék akkor határozni fog. [2]) Ugyanakkor tárgyaltatott Kolozsvárnak a szent-miklósiakkal volt határegyenetlenségi ügye is, a kik a kijárásnak a keletrre néző hegyeknél azon oknál fogva mondottak ellene, hogy a kérdésben levő hegy, melynek oldalán a kolozsváriak határt akarnak csinálni, az alperes községé, a miről levele is van. A fejedelmi tábla a február 23-ki törvényszakon az előbbi meghagyással ezt is a következőre halasztotta. [3]) A következő törvényszakon a Kolozsvár és szamosfalvi birtokosok közötti határegyenetlenség azon táblán tárgyaltatván: kiderült, hogy utóbbiak a Lajos király 1377. évi határlevelére hivatkoztak, a mi a kolozsváriaké s a mit ők 1546. a kolozsmonostori konventből átiratban vettek ki. Ezért a tábla márcz. 12. azt itélte, hogy az itélőmester menjen ki a hely szinére s a dolgot szemügyrevétel [*oculata revisio*] útján döntse el. [4]) A tábla elé került a györgyfalviakkal fenforgó, de keletfelől az Ajtonból Kolozsvárra vivő út és Györgyfalváról szintén Kolozsvárra vivő második út mellett ellenállással megakadályozott határkijárási

[1]) L. a városi *levéltárban* M. 37. sz.
[2]) L. a városi *levéltárban* M. 38. sz.
[3]) L. a városi *levéltárban* M. 39. sz.
[4]) L. a városi *levéltárban* M. 40. sz.

perügy is. A györgyfalviak azt hozták fel okul, hogy nekik erről határlevelök van, mit a következő törvényszakra elő fognak hozni, s kérték az ügy addig elhalasztását. Az 1578. évi márcz. 1-ői táblai ülés a haladékot megadta, de az előbbi föltétel alatt, az itélet márczius 8. kelt. [1]) Sürgetvén Kolozsvár a közte és Sz. Miklós falu birtokosai: Mykola Farkas, János és Pál, és Gyerőfy Gáspár, Gergely és András, ugy Kemény Kata, Bogáthi Andrásné ellen határjegyek kiigazitásáért folyamatban levő perügyben korábban hozott, de az idők viszontagsága miatt teljesedésbe nem vett itéletnek föleleventését: a fejedelem ápr. 4. meghagyta Wesselényi itélőmesternek, hogy az itéletet kihirdetése és kikiáltatása után vegye teljesedésbe, a peres határok kijárását hajtsa végre s tegyen róla jelentést; [2]) hasonló parancslevelet intézett hozzá 1579. márcz. 15. meghagyva, hogy az 1578. *Reminiscere* vasárnapi [*febr. 23.*] törvényszakon Kolozsvár és a szamosfalvi birtokosok között fenforgó határjárási ügyben kelt és most föleleventett itéletet haladéktalanul hajtsa végre s tegyen róla jelentést; [3]) jun. 19. szintén hozzá intézett parancslevelet a fejedelem az iránt, hogy a Kolozsvár és Szamosfalva, Szent-Miklós és Fejérd felőli határokat a tábla itélete alapján, ő, a Monostorral vita alatt levő határokat Sombori László itélőmester járja ki, egyszersmind tudatta, hogy a kijárás jun. 14. lesz, s a kik a parancslevéllel ez irányban fölkerestetnek, ott megjelenni el ne mulassák. [4])

Volt Kolozsvárnak határ egyenetlensége Perechényi Báthori Péter fejérdi birtokossal is, melyben a fejedelmi itélőtábla a Lajos-féle 1377-ki határlevél alapján a városra nézve kedvező itéletet hozott, s midőn az itélőmester végre akarta hajtani, Báthori a Kolozsvár, Kajánthó és Fejérd határait megkülönböztető jegyek közül a legutolsó előttinek, az ugynevezett cziheres vagy berek közelében [*inter rubeta seu nemora*], ugy szintén a két legutolsónak a kolozsvári és kajánthói határok között felállitását erőszakosan meggátolta. Meghagyta azért a fejedelem 1580. márcz. 10. kelt parancslevelében Wesselényi itélőmesternek, hogy mivel Báthori a visszaüzésnek nem adta okát, azon határjegyeket hányassa fel s

[1]) L. a városi *levéltárban* M. 41. sz.
[2]) L. a városi *levéltárban* M. 42. sz.
[3]) L. a városi *levéltárban* M. 43. sz.
[4]) L. a városi *levéltárban* M. 44. sz.

korábbi itéletét vegye egészen teljesedésbe, rajta pedig büntetésül egy tiszta aranymárkát vegyen fel, a mi 72 forintot tesz, s a minek két része a birónak, egy része a fölperes városnak lesz adandó;[1]) továbbá volt egy más perügye Gyerőfi Gáspár szamosfalvi birtokossal, a ki egy itéletesen a város határához csatolt malmához erőhatalommal gátat épitett. A város vármegyei királyi emberekkel törvényesen eltiltotta, de az arról készült jelentést elvesztette; a fejedelem tehát Kolozsvár kérésére 1577. márcz. 19. kelt parancslevélben meghagyta Szucsági Báchy Mátyás és Sárdi Hatzakay Mártonnak, kik a jelentést készitették, hogy azt Kolozsvárnak jogai védelmére újabban adják ki.[2]) E két perről további adatokat nem találtam.

Maga Kolozsvár két határjárási ügynek az 1579. octob. 18. kelt itélőmesteri jelentés alapján leendő végleges elintézését akadályozta meg ellenállással; *először* a szent-miklósiakkal valót, mert az egyik határjegynek egy hegy tetején vagy oldalában leendő megújitását az igazsággal nem egyezőnek tartotta;[3]) *másodszor* a Kolozsvár, Györgyfalva, Szamosfalva és Dezmér közötti határegyenetlenség ügyét, melyre nézve a fejedelem a törvényszék itélete alapján kijárást és a határjegyek megállapitását határozta s az itéletnek végrehajtását 1579. márcz. 17. kelt parancscsal rendelte el. Kolozsvár ellentállott, okadásra meghivatván, nem jelent meg, azért 6 márka pénzfizetésre s a határjegyek helyreállitására büntettetett.[4])

Kolozsvár jóllétére irányult a fejedelem 1576. ápr. 28. ottléte alatt kelt s *Torda, Dézs, Bánffy-Hunyad, Zilah* mezővárosok s *Egeres* falu biráihoz intézett azon parancslevele, melyet annak polgárai kérésére adott, a kik panaszolták, hogy e helységek előljárói vétsége miatt gyakran 2—3 napig kell a fejed. és ország ügyeiben fuvarozást tenniök, hogy a közérdek ne szenvedjen. Meghagyta azért biráiknak: „hogy jövőben mikor a kolozsváriak a fejedelem levelét [*salvus conductus*] előmutatják, rögtön eléálljanak s postáit tovább szállitsák, különben szigoruan fognak bün-

---

[1]) L. a városi *levéltárban* M. 47. sz.
[2]) L. a városi *levéltárban* M. 55. sz.
[3]) L. a városi *levéltárban* M. 45. sz.
[4]) L. a városi *levéltárban* M. 48. sz.

tettetni.“ [1]) Jóllétének egyik állandó forrása volt nagy birtokterülete. Gazdag termékenységü széna füveit, szántóit, legelőit, erdeit, berkeit, fűzeseit polgárai közösen használták századokon át. Midőn a szántás, kapálás, vesszőszedés ideje eljött, a száz-férfiak gyülése időt határozott, a biró megkiáltatta, a piaczi torony nagy harangja megkondulása az indulást hirül adta, s a városi birtokos polgárok negyedenként mentek ki érték szerinti részök kijelölésére és kicsóválására. A szántást és kapálást aztán kiki a csóvák és jegyek határait megtartva végezte el, a mire a mezőpásztorok, az ugynevezett *barnasibok* ügyeltek. A berkekből és fűzesekből a szőllőkötő vesszőt s szőllő karót is ily módon szedték meg, kiki értéke s szüksége arányában; fát is az erdőkből igy kapott a polgárság vagy községileg meghatározott árban. Csak a szőllőket birták egyéni tulajdonul. A szüret idejét közgyülés határozta meg, a szőllőmunkások, vincellérek munkadiját s rendtartását szintén. Egy 1580. márcz. 12-ki végzés igy szabályozta ezt: [2]) „1. Reggel, mikor a vincellér kimegy, a mívest a szőllőben leülni ne engedje, csak mig kosztját [*élelmét*], szűrit leteszi, elhelyezteti, addig nyugodjék s mindjárást kezdjen dologhoz. 2. Fölöstökömre mikor leülnek, félóráig egyenek és pihenjenek, aztán kezdjenek dologhoz. 3. Délben 12 órakor, mikor a rézdobot [ez a *Hidkapu* bástyatornyában volt] megütik, akkor üljön le s egyék, akár aludjék egy órát, tovább ne. Mikor a rézdobot másodszor ütik meg, mindjárt felkeljen. 4. Ozsonakor is csak félóráig üllhessen. 5. A szőllőből senki el ne induljon mívesével, mig a rézdobot [*vecsernyére*] meg nem ütik. Senkinek pedig a vincellére férfinak 12 pénznél többet ne igérjen, asszonyembernek 8-nál. 6. Henyélni a míveseket a vincellér ne hagyja, karódarabokat és szőllőtöréseket elvinni ne engedje. Ha mely vincellérek ezek ellen cselekesznek, megfogják és pelengérhez [3]) kössék, három napig ott hagyják. Ha mely míves a vincellér szavát nem fogadja, napszáma veszszen el .... Ezeket a biró vasárnapi prédikáczio után, mikor a míves nép bejő, kiáltassa meg.“

Iparügyben az országgyülésnek van egy intézkedése 1578.

---

[1]) L. a városi *levéltárban* P. 4. sz.

[2]) Czime ez: *A szőlőmívesek dolgairól való végzés, a szőlőművelésben való szabadtalanság elkerülése végett.*

[3]) A piaczon felállitott magas faoszlop, melyhez közmegszégyenités által megbüntetés végett a vétkeseket szokták kikötni.

április 24—május 5-ről. Meghagyatott t. i. a városok királybiráinak, polgármestereinek és a czéhmestereknek, hogy lássanak a műves népekhez, hogy műveik árát a bőr árához szabják; azonképen mezővárosokban s faluhelyeken a birák viseljenek erre gondot 200 for. büntetés alatt. [1]) Az ipar e korlátozása a fogyasztók javára, nem ösztönzés az iparüzőre nézve. De ez irány ezen túlra mindinkább érvényesül.

A fejedelemnek szintén csak a szőcsök és mészárosok részére van két kevésbbé fontos, s az aranymíveseket illetőleg egy nagy következményü intézkedése, a mit alább ismertetek meg. A szőcsök javára kiadott levelében, mely 1576. ápr. 29. Kolozsváratt kelt, megerősitette II. János király 1568-ki azon kedvezménylevelét: „hogy semmiféle szőcs mesternek vagy kereskedőnek kicsáválatlan bárány és másféle bőrt a kolozsvári szőcsök szabadsága ellenére vásárolni és Erdélyből kivinni vagy vitetni nem szabad". [2]) A másodikban, szintén Kolozsváratt létében 1576. május 26. a mészárosoknak II. János királytól 1559. nov. 26. kapott kedvezménylevelét erősitette meg.

A *czéhek* körében is csekély munkásság jelei tünnek fel. A becsületes [ez *szokott irály* ama korban] *Tímár* czéh 1580. böjt ötöd vasárnapján végezte: „hogy a négy legifjabb mester tartozzék az atyamester parancsolatjára a csertörőmalomnál segitni, hogy megtanulják, mi módon kell ott egynek-másnak dolgot adni. A ki nem teszi, igen megbüntettessék." [3]) A *Szabó* czéh 1577. sept. 2. kelt szerződésnél fogva 120 frttal megszerezte Eotveos Orbántól a Szent-Egyed [ma első *Kőmál*] nevü szőllőhegyben saját szőllője mellett levő szőllőjét, egy kézi sajtóval és 100 vedres hordóval együtt örök jogon. E vásár a czéh gyarapodását mutatja, a szerződés Kolozsvár egyik kedves és keresett *szőllőhegyének XVI. századi nevét* határozza meg, a mi az ott volt Szent-Egyed-zárdáról volt véve. [4])

Két czéh eredeti j. könyvében nehány érdekest találtam, a miknek közlése nem lesz fölösleges.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. köt. 134—35. ll.
[2]) A czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből.*
[3]) A czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből.*
[4]) Oklevélt. LVIII. sz.

Egyik jegyzőkönyv a *Kádároké,* mely levéltárukban időkorra nézve a *második,*[1]) latinul van irva, czimlapján keletkezési éve, utána ez: „**A kiadások jegyzőkönyve,** iratott Krisztus születése után az 1581-ik évben febr. hónap 18-án. [*Registrum Doleatorum Anno Christy partus conscriptum 1581 die 18-a Calendis novembris.*] Czéhtagok: Gutner Zsigmond, Fülöp Gergely, Heiszel Gergely, Grews István . . . .“ A mesterek külön vannak irva egy-egy félivre, németül, de a nevek magyarosak.[2]) Második az *Aranymívesek* legelső nagy **Leltára,**[3]) melyben ez időszakból ezek a történelmi értékü bejegyzések . . . . „1577. czéhmesterek voltak Igyártó Mihály és Fylstich Péter . . . . Mikor Tury Pál mester remekét bemutatta. *hegedüsnek* és *lantosnak* az egész czéh képében fizettem [a czéh *jegyzője?* vagy *pénztárnoka?* nem tünik ki] 50 pénzt . . . . Mikor Isten akaratából Mihály uramat [*Eötvös Mihályt*] egész városul polgárrá választottuk volt, régi jó szokás szerént a czéh akaratjából a czéh képében mutattam ajándékot — — — vöttem egy szőnyeget 4 f. 20 pénzen . . . . 1578. *Eötvös Mihály* és *Ádám* lettek czéhmesterek . . . . A fejedelem meglátogatta Kolozsvárt, s az ötvös czéh nevében, némi-nemü szükségért [*e följegyzések irója*] szemben volt vele, vett a czéh képében ajándékot, mely tett 2 ft. 42 p. . . . 1579. az Eötvös Ambrus leánya menyegzőjekor adtunk a czéh képében két kalánt és 2 for. . . . Kiváló figyelmet érdemel e följegyzés: „1579. *Adták ez esztendő elein az Regelő kedden* az számvevő uraim ifju czéhmester uraimnak, Bonchydaj Gergelynek és Fylstich Péternek kész pénzt fl. 1. 23 pénzt.“ [4])

Ezek szerint a czéhek vigalmait a XVI. század végén is hegedüsök és lantosok élénkitették, a czéhek a mesterek nősülésekor s más emlékezetes alkalmakkor ajándékkal kedveskedtek neki, a *Regelő* az új év első napjai voltak, a *Regesek* ilyenkor énekelve s verset mondva járták be a várost s keresték fel az előkelő házakat és vigadó társaságokat. Azt is megjegyzem, hogy egy 1583-ki sáfár számadásban január első feléből a kiadások közt ily tétel volt:

---

[1]) Az első fennebb már volt ismertetve.

[2]) A czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből.*

[3]) Fennebb volt ismertetve.

[4]) Az aranymíves czéh *levéltárában* levő már ismertetett *eredeti* j. könyvből.

„*Regelő hétfőn* elkölt bor 24 ejtel . . .“ Ez is az elébb kifejezett nézetet támogatja.

Az *Ötvös*- másképen *Aranymíveseknek* egy súlyos sérelmét orvosolta s iparukat általa tetemesen emelte a fejedelem, t. i. azon per közben létre jött békés kiegyezés által, melyet ezek és a szebeni aranymíves czéh között a magyar és szász aranymíves legények és tanuló inasok kölcsönös befogadása és oktatása vitás kérdésében 1577. ápr. 28. a fejedelmi itélőtábla előtt kötöttek. „A fejed. elébe terjesztették t. i. Választhó Gergely, Szőchy Pál és Bornemisza Gergely Kolozsvár városi polgárok és aranymívesek, mint fölperesek, Bak Pál, Eötvös Imre és Péter szebeni aranymívesek, mint alperesek, és megvallották, hogy közöttük a miatt, mert a szebeni aranymívesek a magyar nemzetből való aranymíves inasoknak és legényeknek a közöttük való dolgozást és tanulást nem engedték meg, a szebeni király- és székbiró előtt per keletkezett, mely onnan elébb a szebeni tanács, majd a szász nemzeti universitás elébe hatott, mely azon okból, hogy a perbe fogottak titkos végzésökben és szabályokban meghatározták, hogy a magyar nemzet hire és neve kisebbségére s az ország köztörvényeinek és végzéseinek, általában az alkotmánynak ellenére a magyar ifjaknak és fölserdülteknek a szebeni aranymívesek műhelyeiben helyet ne engedjenek, mesterségök tanulására módot ne adjanak; holott eddig a magyar nemzet minden keresztény nemzetek között be volt fogadva és elismerve, s — a mint a mindennapi tapasztalás igazolja — bárhol, bármiféle mesterségre fölvétetett, ezen titkos határozás tehát minden pontjaiban megigazittatott és megsemmisittetett, következőleg a fejedelem kegyelmétől függött, hogy a perbe fogottakat fejenkénti fováltságon, a mi 66 forintot tesz, itéletesen elmarasztalja; a minek midőn végrehajtását a fejedelmi tábla a szebeni birótól és esküdt polgároktól kivánta, alperesek új itéletet kérő kegyelmi menedékkel éltek, s a szebeni birótól és tanácstól új itéletet nyertek; de a mivel a kolozsváriak nem elégedvén meg, a fölebbezési fokokon át végre ügyöket a fejedelmi tábla elé vitték, melynek itélő mesterei és székülő birái azt megvizsgálván s az alpereseket büntetésre méltóknak itélvén: a felek ügyöket utoljára érettebb megfontolás végett egyedül a fejed. személye elé fölebbezték. A fejed. a tábla itéletét minden pontjában, záradékában és czikkelyében helyben

hagyván és megerősitvén: ez a felek közé új viszály és per üszkét vetette; azonban a fejedelem kegyes és kegyelmes intésére, némely tanácsosok és jeles férfiak rábeszélése következtében véget vetvén a pernek — a minek kimenetele bizonytalan, — a fejed. előtt ily békeegyezésre léptek: *először* azon határozás és helyhatósági szabály, mely a szász aranymíveseknek megengedte, hogy magyar nemzetü aranymíves ifjaknak czéhekben vagy társulatokban aranymívet két hétnél tovább ne adjanak, s a magyar aranymíves tanulókat [*tyro*] az aranymív megtanulására és tanitására kebelökbe soha föl ne vegyék, egészen és végképp eltöröltetik s hatálya elvétetvén, közülök kiküszöböltetik, s azon helyhatósági szabálylyal nekik soha semmi időben élniök szabad nem lesz. Nemkülönben a fölperesek is a perben fenforgott minden leveleiket s a fejedelmi itéletet haszontalanoknak, érvényteleneknek és megszünteknek s a bemutatóra nézve ártalmasoknak nyilvánitották s nyilvánitják most is a fejedelem előtt, oly módon, hogy az alperesek, t. i. a szebeni szász aranymíves mesterek ezentúl a magyar nemzetü aranymíves tanulókat és inasokat [*tyrones et famulos*] a szebeni aranymíves czéhekbe vagy társulatokba befogadni és beengedni, s ott tanitni nemcsak két hétig — mint régebben szokás volt — de azontúl is, a czéhszabályok tartása szerint, addig tartoznak, mig a szükség és ők kivánják; *másodszor* a fölpereseknek, t. i. Kolozsvár aranymíves mestereinek, ezen ügy folytatására forditott költségeik, munkájok és fáradságuk megtéritéseül a következő Margit napig 350 forintot folyó és most használatban levő pénzben Kolozsváratt lefizetni tartoznak, azon önlekötéssel, hogyha alperesek ezen kiegyezést részben vagy egészben megtartani nem akarnák, nem tudnák, vagy bármikép elmulatnák, a szebeni aranymívesek azonnal tényleg ezer tiszta értékü és sulyu arany forint megfizetésében itéltessenek és marasztaltassanak el s a kolozsvári aranymíves mesterek ezen önlekötés iránt maguknak a törvény útja megtartásával kellő s teljes elégtételt szerezhessenek.“ [1])

[1]) Oklevélt. LIV. sz. Lásd erről *Deák Farkas* m. tud. akad. rendes tag felolvasását az *Értekezések* XIII-ik köt. III. számában, s egy más felolvasását: *Rajzok a kolozsvári ötvesczéh életéből* — czim alatt a *Századok* 1886-ik évi folyama 7-ik füzetében.

A *kereskedelem* kevés figyelemben részesült ugy a fejedelem, mint a törvényhozás részéről. Van a város levéltárában egy 1576. aug. 30-án kelt parancslevél, melyben a fejed. a török felsőség alatt levő magyarországi részek főtiszteinek: a budai és tömösi beglerbégnek, szolnoki és lippai szandsag bégnek, ugy a török császár birodalmában levő minden más vajdáknak, agáknak, kadiknak és emingeknek, szóval: bármely hivatalban és tisztségben levőknek, nem különben a besliák, janitsárok és minden más állásu és sorsu török katonáknak, mint szintén a maga országában és a magyarországi részekben levő vármegyék fő- és alispánainak, kapitányoknak, várparancsnokoknak, várgondviselőknek, fővámszedőknek és harminczadosoknak, végre a városok biráinak, polgármestereinek, esküdt polgárainak, a falvak biráinak s a t., a kik a fejed. és hatalmas török császár birodalmában vannak, tudtára adta: „hogy a hatalmas török császár levelét adta a kolozsvári kereskedőknek és árusoknak arról, hogy megfizetvén áruikból a szokott fizetendőket, az ő birodalma alá vetett tartományokban kereskedés végett szabadon járhassanak, áruikat be- és kivihessék, árulhassák, és senki őket ebben, kivált pedig mások hibájáért meg ne akadályoztathassa, le ne tartóztassa és meg ne kárositsa. Meghagyta azért ugy a maga, mint a hatalmas török császár birodalmában levő nevezett méltóságoknak és más előljáróknak, hogy a kolozsvári kereskedőket, ha útjok feléjök s az ő földjükre és tartományukba viszi, békében és szabadon engedjék menni és jőni, őket senki kérésére le ne tartóztassák, hanem ha valakinek ellenök követelése van, keresse rendes biráik előtt Kolozsváratt. A fejed. alattvalói pedig máskép cselekedni ne merjenek.“ [1])

Az országgyülés 1577. ápr. 21—26. Tordán a kereskedés iránt ily általános irányu végzést hozott: „Az erdélyi és magyarországi kereskedő népeknek az országban öreg barmot legyen szabad felszedni és a letevő helyeken idegen kereskedőknek eladni; de juhot, berbécset s e félét se idegeneknek, se országbelieknek felszedni és az országból kivinni nem szabad. Egyébféle marhák, kiket az idegen emberek az országba behoznak, bizonyos és szokott helyen tétessenek le: kik Havasalföldről, Moldvából, Brassó felé jőnek, Kolozsváratt a hostátban, kik Karánsebes, Lugas, Lippa

[1]) Oklevélt. LI. sz.

felől, Szászsebesen.[1]) Az 1578. ápr. 24-től május 5-ig tartott kolozsvári országgyülés 18. t. czikke rendeli, hogy a gabonamérésnél a szászokon kivül, mind szabad, kulcsos és mezővárosokban s mind faluhelyeken a kolozsvári köböllel éljenek, ugyszintén a magyarok, székelyek és szászok közt mindenütt a kolozsvári ejtellel.[2]) A köböl Váradon szintén a kolozsvári legyen.[3]) Ugyanazon országgyülés berbécs, juh, kecske és czáp, valamint azok bőre kivitelét is megtiltván azért, hogy a müves nép azok drágaságáért ne panaszolkodhassék, egyszersmind árukat is megszabta, a bőrök árát: ökörét 65, tehenét 40 pénzre, juh, czáp és egyéb timároknak, vargáknak való bőröket a régi limitatiok szerint, kos- és ürübőrt, öregét 1 for., öreg juh- és kecskebőrt 6-ával 1 for.[4])

A *szellemi érdekek küzdterén az iskola és egyházi szószék* erős harczot vivott e korszakban is jogai mellett; folyvást élesbültek a küzdők fegyverei, mind közelebb jött a válság, ugy, mint évek előtt a nyomtatási szabadság jogával történt, mely azóta teljesen elnémult, álarczot tett, vagy irányt változtatva, csak árnyává lett a kevéssel azelőtt oly czivilizáló és hóditó hatásu magyar irodalomnak. Báthori István már a város — illetőleg Dávid F. híveinek — régi virágzó iskoláját jóformán meggyöngitette volt jeles tanárai eltávolitása, az ott maradtak megfélemlitése, s a főigazgatóra, a népszerü plebánusra rendszer és kiszámitás szerint mért új meg új csapások által. Palaeologus Jakab, a hires görög tudós is, 1577. — a lengyel királytól és erdélyi vajdától egyformán tartva — végkép elhagyta az igazgatói széket és Erdélyt. A közönség megdöbbent, tevékenységében ellankadt. Mint a leajzott húr: ugy szállott alá Kolozsvár közönségének iskolája iránti érdeklődése. A száz-férfiak 1577. febr. 13. e bádjadt és kevés értékü végzést hozták: „A schola dolga felől kérik a birót és tanácsot, hogy arra és a tanitó személyekre viseljenek gondot, minél jobban tudják.“ Ez az egyetlen közoktatásügyi intézkedés egy csak imént oly virágzó és hatalmas polgárságu város kebelében, ily súlyos viszonyok között! Egyéb is, a mi emlék itt-ott fenmaradt, az oktatásügy elárvulását mutatja. Az 1578. évi városi számadások

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 117. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 133. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 134. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 134. l.

szerint, ez évi scholamester a tudós, de jámbor Hunyadi Demeter, a kinek bérében [*igy*] 15 frtot fizettek. 1580. a költő Bogáthi Miklós volt iskolamester [*rector*], kinek félévi *sallariumát*, 50 frtot a sáfár polgár fizette ki; 1581. Kolozsvári Bálint fizetésébe adtak 55 frtot. 1579. a nagy templomban a szász deákoknak az *éneklő könyvét* újból megirták, fizettek érette 2 f. 50 p. 1581. A tanitás érdekében is ily aprólékosságokat látunk följegyezve. A magyar deákoknak irattak *éneklő könyvet*, fizettek érte 2 frt. A nagy templom felett való harangra, kivel a tanitásra csengettek, szijat vettek. 1580. vettek a tanitó harangjának egy kis kötelet, az iskolamesternek egy asztalt. 1579. az iskolában foltozták meg a kemenczét, fejéritettek a deákoknak három szobát; a házban, hol az iskolamester lakott, ajtóra, ablakra rámát csináltak, a *Palatium* felett [a János király épitette iskola nagy hallterme] héjaztak, aug. 25. fejéritettek 3 kamarát a deákoknak, 1581. a kemenczét az iskolában megcsináltatták, hol a gyermekek a nagy deákokkal ülnek. Csaknem mosolyra indit az utolsó följegyzés. „Hozattak — mond a számoló — az iskolába egy szekér töviset, hogy a keritést és a lyukat, hol a deákok a sövényen alá és felbuvhattak, megcsináltassák". Egy koncz papirosat vettek. . . .

Ily képet mutatnak Kolozsvár köziskolái e korban.

Még aggasztóbb volt a *szászok* és Dávid F. helyzete. A közönség értesült, hogy a jezsuiták már a városba is be kezdnek jöni s titkon a Ferencz-rendiek zárdájában isteni tiszteletet tartanak. A száz-férfiak 1577. sept. 1-söi gyülésökben hathatósan felszólaltak ellene. „A klastromban ismét elkezdődtek a bálványozások — igy szól végzésök — egyébiránt tudják ő kegyelmek, eddig is mi történt. Minthogy a bálványozás mind napról-napra erőt veszen, a miből romlás és veszedelem következik s az Isten haragjának fölgerjedése: ezért a birót tanácsával kérik, hogy erre legyen nagy gondja, vegyék elejét, s ha szükség, a biró személyesen találja meg a fejedelmet, s a bajt távoztassa el; ha pedig ő kegyelmek országgyülés tartását látják szükségesnek s ő nagysága meg nem engedné, az országot is meg kell érette találni....." A fejedelem octob. 12—25. megtartotta az országgyülést Tordán, de a hozott törvények egészen a kolozsváriak s főképen Dávid F. ellen irányultak; a közfigyelem a jezsuiták iránti sérelem orvoslása helyett ismét az újitókra fordult s meghatároztatott: „hogy

a fejedelem a régi törvények szerint oltalmazzon meg minden rendeket vallásukban, az újitókat, ha volnának, büntesse meg a püspök megtalálására. Thordai Andrásnak — a reformáltak püspökének — legyen hatalma az országban mindenütt járni, minden helyeket látogatni s a vallásán levő papokat igazgatni, oktatni, fenyitni, zsinatot tartani, sőt a más valláson való papokat is serkentve, intve tanitni — a kit lehetséges, az ő sententiájára vonni, de nem erőszakkal; a másik félnek pedig, Dávid F.-nek, mint ennek előtte is, csak Kolozsváratt és Tordán legyen szabad zsinatot tartani, és más hitü egyháziakon hatósága ne legyen, hanem csak az övéin.“ [1])

E törvény válasz volt a fejedelem részéről a kolozsváriaknak a bálványozás — igy nevezték ők a r. katholikus isteni tiszteletet — eltiltása iránt hozzá küldött követség kérésére. Ez mutatja a lefolyt országgyülés és Kolozsvár hitfelfogása közötti nagy távolságot. Ez azonban csak megelőzője, útegyengetője volt a Dávid Ferenczre mért s őt nem sokára megsemmisitő csapásnak. Az 1579-ki márcz. 28-ki közgyüléstől kezdve jul. 3-ig tartottak, mind azon egy tragoedia külön felvonásainak külső nyilvános küzdelmét és titkos belső rugóit és aggodalmát mutatják. E nagy tusa izgalmai töltötték be négy hónapon át Kolozsvárt a sziveket és társadalmat. „Megértette a város — igy szóltak amaz első gyülésben — ő nagysága levelét és parancsolatát a plebánus letartóztatása iránt. Végezték, hogy az teljesüljön a tilalomra és őrizésre nézve. De két polgártársuk menjen le a fejedelemhez, enyhitsék, szállitsák le ő nga haragját. Igérjenek kezességet, mert plebánus ur ugyis Istennek fogságában is van [*értik súlyos betegségét*], jámbor főemberek és attyokfia kezességére a letartóztatás gyalázatával ne terhelné, mert sehova innen el nem megyen.“ A fejed. megtagadta a közönség kérését, s a birónak megparancsolta, hogy Dávid F.-et a prédikálástól tiltsa el, s mint foglyot küldje Tordára az országgyülésre. A biró a száz-férfiak elé vitte az ügyet, felhivta a plebánus oltalmáról intézkedésre. Azok ápr. 21. ily végzést hoztak: „Megértették a biró kivánságát, tetszésük az, hogy semmiféle újitást nem kell tenni a választásra nézve, kik menjenek el a plebánus mellett a felső tanácsból, hanem menjen el a

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. köt. 122—123 ll.

biró negyed magával vagy a hányan tetszik, legyenek ott, minthogy egyéb dolgokért is szükség, hogy elmenjenek a gyülésre, s ugy oltalmazzák a plebánus urat, hogy ország végzése ellen a városra semmi terhet ne hozzanak. Minthogy pedig a fejedelem a plebánust a predikálástól eltiltotta, a városnak az tetszik, hogy a község közt botránkoztatás ne legyen, mindkét fél szünjék meg a predikálástól, addig, mig az országtól és fejedelemtől válasz jő...“ E végzés egy politikai testület hivatalos nyilatkozata volt, melyet loyalitás és fejed. iránti köteles engedelmesség kivánt igy. Az egyesek számtalan jelét adták Dávid F. sorsa iránti mély érdeklődésöknek. Kömives Ferencz sáfár polgár a biró rendeleténél fogva márcz. 29. 1579. Kolozsvári Bálint és Timár [Herthel] Gergelytől, kik a száz-férfiak választása következtében Dávid Ferenczért kérni mentek Fejérvárra, küldöttek a fejedelemnek és uraknak narancsot és malozsát. Április 25. mikor a fejedelem parancsolatjára a plebánus ügyében a száz-férfiak közül is ötön, a tanácsból is ötön mentek Tordára a gyülésbe, ismét vittek a fejedelemnek ajándékul egy aranyos kupát, kancellár Kendy Sándornak és Gálffi főudvarmesternek egy-egy szőnyeget, a fejedelem trombitásának adtak 1 forintot, a scholabeli deákoknak, kik estve énekeltek, 18 pénzt, a darabont hadnagynak, a ki Dávid Ferenczet őrizte, vettek egy dali csizmát, egy öreg rakott nyelü kést hüvelyestől és egy hosszu kristály üveget.

Az első kihallgatás nem vitt czélhoz. Dávid F. hívei szívósan ragaszkodtak hozzá s erőseknek bizonyultak a tordai országgyülésen, s ő vissza bocsátatott Kolozsvárra. De alig pihent meg, a fejedelemtől újabb rendelet érkezett, hogy mint államfoglyot Fejérvárra kisérjék s a tanuk is vele menjenek. Ekkor történt híveitől örökre elválása: „Csaknem az egész város könyhullatás közt kisérte, s ő alig tudta e pár bucsuszót intézni hozzájok: *„Isten veletek, engem többé nem láttok!“*

[*Vivite felices, quibus est fortuna peracta*
Iam sua, nos alia ex aliis in fata vocamur.]

Boldogok ti, a kiknek éltetek szerencséje biztos — engem egyik veszélyből a másikba hány balsorsom.[1])

[1]) *Dávid F. Emléke*, I. k. 234 l.

A történelem ritkán mutatja az önkény hasonló példáját, a mit Báthori Kristóf vajda mint világi fejedelem egyházi és szorosan vett vallási ügyben a kolozsvári unitárius egyházon és főpapján elkövetett. A mikor utóbbit a szószéktől eltiltotta, egyidejüleg megparancsolta a birónak, hogy a nemsokára oda érkező r. kath. papra legyen gondja, nehogy bántalmaztassék. Ez az igazságtalanság igazságszolgáltatása. A száz-férfiak május 1. gyülésökben tárgyalták s igy végeztek: „A város érti ő nagysága parancsolatját. Megbecsüli azt s előbocsátja, kérik a birót, viseljen rá gondot, hogy mikor bejő, semmi bántalma ne legyen. Hogy pedig a scholabeli gyermekektől ne legyen valami huritás, vagy gyalázatos szó, a biró hivassa be a mestert s hagyja meg, hogy megfenyitse a gyermekeket, hogy semmi kiáltással vagy sértő szóval ne illessék a bejövő papot.“ E pap neve a könyvben nincs megmondva.... A sors gúnyos játéka, hogy e gyülésből jelöltettek ki a felső és alsó tanácsból azok, a kik Dávid F. ügyében az országgyülésre Fejérvárra lemenjenek..... A fejedelem később kivánta, hogy többen s mások is menjenek le. Ezt a május 24-ki közgyülés tárgyalta. „A biró és tanács igazitsák el a dolgot minél jobban tudják“ — lőn a rövid végzés —, s május 29. már elindultak valamennyien. „A felső tanácsbeliek száma nem volt meghatározva, az alsó tanácsból négyet említ az illető számadás, a fejedelem mindkét tanácsból névszerint rendelt alá többeket. Papok voltak: Eppel János, a magyar predikátor, a rector vagy iskolamester, Péter Pap, Bernád pap, a lector, Kraccer György és Péchy János predikátorok, együtt 17 polgári, 8 papi tanu. Dávid Ferenczczel csak veje volt, Trauzner Lukács, a jegyző. A közgyülés végzéséből vitt le Kőmives Ferencz sáfár polgár a fejedelemnek és uraknak 60 narancsot, 8 ejtel malozsát, Enyeden is vettek 60 narancsot, meghagyták nekik, hogy könyörögjenek Dávid Ferenczért ..... Elitéltetése után a fejedelem Blandratát küldötte Kolozsvárra mint biztosát, hogy helyére plebánust és püspököt választasson. A kolozsváriak jul. 3. tartott községi gyülésökben — választás előtt — még egy kisérletet tettek Dávid F. megszabaditására. „Megértette a város — mondák — hogy a biró a Blandrata izenetére hivta egybe plebánus választás végett. Előhozván azért az *Unio*-ot [1568] és azt elolvastatván, végezték: „Minthogy eddig Dávid F.-ért, a ki nem kevés ideig szolgálta a várost, nem törekedett a város, kérik

a birót és tanácsot, hogy az öregek kettőjét küldje alá, t. i. Kolozsvári Bálintot és Timár [*Herthel*] Gergelyt, hogy a fejedelemnél könyörögjenek, hogy életének kegyelmezzen meg és örökségébe bocsássa vissza. Vigyék le az *Unio*-t s adják a fejed. elé, minemű módja és rendtartása van a városnak a plebánus választásban; könyörögjenek ő nagyságának, hagyja meg őket régi szabadságukban s ne kötelezze a plebánus választásnak módját a püspökség választásához; onnét megjövén, gyüjtsék össze a várost, s akkor a plebánus választásról ő kegyelmek végez". E végzésről Dr. [*Blandrata*] urat tegye bizonyossá a biró s jelentse meg neki, hogy e dolog felől a fejed. ő nagyságát akarja megtalálni a város.

Az emlitett sáfári számadásban jellemző följegyzések vannak Blandratának ez időben Kolozsváratt való magatartásáról. Junius 27-én megérkezvén, a biró meghagyta Kőmives Ferencz sáfár polgárnak, hogy a mig ott lesz, mindennap küldjenek neki, a mire szüksége van, csakhogy szegény Dávid F.-ért törekedjék. Küldöttek is a mi kellett jun. 29., 30. és 31-kén, ugy szintén jul. 1. neki és vendégeinek minden szükségeseket, 5-én Szamos-halat, czápát, kenyeret, bort. A biró egy kis arany kupát adott ajándékban. Jul. 7-én a száz-férfiak végzéséből Kolozsvári Bálint és Timár [*Herthel*] Gergely Dávid Ferencz szabadságáért alá menvén, vittek a fejedelemnek ajándékban egy aranyos kupát, az uraknak 4 ejtel malozsát, 40 narancsot.

Filstich Lőrincz biró azt jegyezte be költségkönyvébe ez évi jun 18-ról: „Hozzá jövén Blandrata kedves szolgája, János deák, kitől a plebánus irását Lengyelországba, Krakkóba küldik, szállásadó gazdája, Ádám János jelenté, hogy nem ártana valamit küldeni neki, ha szava nyomna valamit a Doctornál a szegény plebánusért: külde neki 6 pénz áru rákot és két ejtel bort; jun. 28-ról irja, hogy a Doctor ottlétében gondja volt rá, hogyha szivét meglágyithatná szegény plebánus iránt, hogy valamivel jó kedvét, jó akaratját mutatná ő ngánál megszabaditásában, valami szép kalácsot és egyebet csináltatott, összesen 35 pénzre. Jun. 30. a Doctor külde hozzá 2 palaczkot, hogy jó bort küldene neki; jul. 1. mivel azt adá értenie, hogy ő a fejed. ő nga képe, igen kérete lovainak szénát, magának bort: adott mindkettőből. Jul. 3. ismét szolgájától küldött 2 palaczkot jó borért, 4-én ismét, 6-án, 7-én ismét vendégeivel együtt ellátta a szükségesekkel."

Ez adatok Blandratát hivatali hatalmával visszaélő, fejedelmét compromittáló, élődinek és zsarolónak tüntetik föl, a ki ugyanazon napokra Kolozsvár sáfáraitól és birájától is élelmet csikart ki, egyszersmind lelke álnokságát, érzülete erkölcstelenségét föltárta az által, hogy a midőn hitsorsosát s korábban barátját már rég elárulta és szerencsétlenségbe döntötte, híveitől — a kik szánták sorsát s megszabaditásán törekedtek — ajándékokat és szolgálatot fogadott el, a nélkül, hogy azért viszontszolgálatot tenni csak gondolatában is legyen. Másfelől ugyan ez adatok azt is igazolják, hogy Dávid Ferenczhez hívei élete végső perczéig ragaszkodtak s ő azok rokonszenvét mint nyilvános életében: ugy fogságában is mindig birta.

A fejedelmi akaratnak a plebánusválasztásnál nagy nehézségekkel kellett küzdeni. Mutatja azon tény, hogy a községi gyülések nehányáról semmi irott följegyzés nem készült. A jul. 19-ki közgyülésről csak ennyi van [*latinul*] a jegyzőkönyvben: „Vasárnap, mely jul. 19-én volt, az összegyült száz-férfiak bizonyos általuk aláirt dolgot határoztak el" [*Die Dominica, quae fuit dies decimus nonus mensis julii, electi Domini Centumviri in subscriptis deliberarunt.*] Következő nap, hétfőn, mely julius 20-ka, az összegyült száz-férfiak végezték, [*Sequenti die, Lunae, qui fuit vigesimus dies julii, Domini Centumviri congregati decreverunt*] és egy értelemmel s régi szokás szerénti szavazással tisztelendő Hunyadi Demetert pappá és plebánussá választották, ünnepélyesen beigtatták és a plebania házába bevezették ..... Vasárnap, mely aug. 8. volt, a száz-férfiak összegyülvén: határozatuk saját aláirásuk alatt kelt, de irásba [*azaz jegyzőkönyvbe*] semmi sem foglaltatott. [*Die Dominica, quae fuit 8-a augusti, Domini Centumelecti congregati in subscriptis decreverunt, sed nihil literis mandata.*] Mik voltak a száz-férfiak saját aláirásaik alatt kelt, de j. könyvbe nem igtatott két izbeli határozatai? Örökre felelet nélkül maradó kérdései Kolozsvár ez időbeli belső történetének. Inditó okai sem tudhatók, de azt lehet következtetni: „*hogy az első gyülésben azon hitczikkek voltak megállapitva, melyeket Blandrata és a kolozsváriak magukéinak vallottak, s melyeknek hitfeleikkel elfogadtatását a fejedelemnek megigérték azon esetre, ha az plebánusokat megválasztani engedi;*" a másodikban a fejedelemnek valószinüen kedvező válaszát tárgyalták, a minek következtében: „*a választás megtörtént s a határozás hihetően az új ple-*

bánusnak és kolozsvári híveinek aláírása és megtartása iránti önlekötelezése volt,“ a mit később az összehivott zsinat is elfogadott és aláirt. Hogy a királyi biztos — Blandrata — sokat alkudott le Dávid Ferencz hitelveiből, bizonyos. Az unitáriusok engedékenységét helyzetök szorongatott volta s az önfentartás ösztöne érthetővé teszi. A jegyzőkönyv megcsonkitásáért a kormány felelős, mert ez az alkotmány helyére a fejedelem önkényü akaratát állitotta. Ezért a nyilvánosság kerülése. Ama katastropha sötét részleteinek, melyekkel Dávid F. élete végződött, elvonása a történelem látása elől, a legenda varázsával veszi őt körül, mig az igazságos utókor sujtó itélete gyülölőinek emlékére a megrovás és feledés árnyát boritja.

Elitéltetéséről, fogsága és halála körülményeiről semmi sincs a közjegyzőkönyvekben, csak kétszer fordul elő árváinak neve, a kik a várostól segélyt kértek. „Megértették — igy szóltak 1579. sept. 12-ki gyülésökben — az árvák könyörgését s akarnak mind rajtok segitni, mind a vetélkedésnek és háboruságnak véget vetni. Mellőzik hát a korábbi végzéseket s egyenlő akaratból és egy értelemmel végezték: „hogy az árváknak a fél quartából adjanak 16 hordó bort és 60 köböl buzát s legyenek minden egyéb fizetéstől szabadok és mentek; a fél quarta többi részét pedig a quartások a város számára takaritsák be, viseljék gondját s abból a predikátornak félévre hátralevő fizetését adják meg, a többit tartsák a plebániaház és malom épitésére, megtéritvén, a mit eddig ezekre máshonnan költöttek. A szöllők idei hasznát is vegyék az árvák, azután takaritsák el s ugy adják a plebánus kezébe, azután miveltesse, a hogy akarja . . . .“ Később kérték az árvák az atyjuk által Theobald lector behozására tett 73 for. költsége megtéritését, de az 1580. febr. 20. tartott közgyülés azt határozta: „hogy a város velök immár minden dolog felől végzett, s arról szerződés van, a szerint a száz-férfiak azt hiszik, hogy semmit sem tartoznak az árváknak fizetni.“

Báthori Kristóf vajda és a lengyel király előtt határozott czél állott, régen megállapitott eszközeivel. Mikor Dávid F. először elfogatott, elitéltetése iránt senkinek többé kétsége nem volt. A jezsuiták már ben voltak a monostori apátság vár-zárdájában, [1]) bejártak Kolozsvárra, sőt — a mint emlitve volt — papi szertar-

[1]) A kolozsvári r. kath. nyilv. teljes Gymnasium **Évkönyve.** 185⁶/₇. 10. l.

tásokat végeztek, prédikáltak is a klastromban, — meghivott és szivesen látott vendégei Fejérváratt a vajdai udvarnak. Tordán az első kihallgatásra, Fejérváron az elitélési tárgyalásra Leleszi jezsuita megjelent. Mindent tudtak, s a mi történt, abban résztvettek, mert minden az ő útjokat egyengette. Fausto Socini, Blandratától híva be, Kopáchy Ferencz, Ernő, osztrák főherczeg titkos tudósitója s több jezsuita, Kolozsváron vonult át és vissza; a sáfár polgári számadások szerint a város szállitotta ide oda tavasztól septemberig. A háló, melybe Dávid bele került, éveken át szövődött, a két fejedelem tartotta kezében, s a mint 1579-ben összevonták és ő elitéltetett: plebánusi helye meg üresedésével félelmes szelleme Kolozsvárról eltávolitatván, Dévavára sötét falai közé záratott: a jezsuiták azonnal nyilván megjelentek a városban. A vajda 1579. május 5-én Tordán adta ki számukra a fejedelmi biztositó levelet bántatlanul bejöhetésök iránt, ott és akkor, midőn Dávid F. ügyében az első nyomozás folyt. Elitéltetése után azonnal megindult azok behozása iránt a munka.[1] Leselini volt első, a ki bejött s a vajdával értekezett.[2] September elején már Leleszi János tiz lengyel jezsuita társával beköltözött Monostorra.[3] Az octob. 21—24-ki tordai országgyülésen előmutatván a fejedelem a lengyel királynak a jezsuiták behozása iránt irt levelét, tudtára adta a kk-nak és rr-nek, hogy annak teljesitéséül ő azokat Kolozsmonostorra be is hozta az ifjuság tanitása és nevelése végett s kérte az országgyülést, hogy tanácskozzék felette. Ez — bevégzett ténynyel állván szemben — nem tehetett mást, mint: „könyörgött ő nagyságának, hogy a mi végre hozatta őket, viseljék csak abban magukat, a tanitáson kivül ne menjenek, legyenek a tanitás tisztéhez kötelezve, hogy a különböző tanitók közt háboruság ne következzék.“ [4]

Kolozsvár azonban nem nyugodott meg, sőt a midőn a fejedelem azon szándékáról értesült, hogy őket a városba is behozza, s oda Collegiumot épit számára, a száz-férfiak 1580. ápr. 2. hozott végzésében ellene felfolyamodott. „Ami a jezsuiták épületit nézi, végeztetett, hogy a biró találja meg ő nagyságát s könyörögjön, hogy ne szállitaná közéjük a városba, mert nagy egyenetlenségtől,

---

[1]) A kolozsv. r. kath. Gymn. **Évkönyve** 185$^{6}/_{7}$ stb. 10. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 29. l.

[3]) A kolozsvári r. kath. Gymn. **Évkönyve.** 185$^{6}/_{7}$ 10. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 143. l.

háboruságtól félő a dolog, sőt a városnak szabadsága kezd veszedelemben forogni. Ő nagyságának van jó helye Monostoron is, hová efféle scholát épithet. . . . .“ A fejedelem május 5. már megtette határozatát iránta, Kolozsvár közönségének adott biztositólevelében, melyben tudtokra adta mindeneknek, a kiket illet: „hogy ő országában a tudománynak előmozditása s az ifjuság közt a szabad mesterségeknek elterjesztése végett határozta el magát Kolozsváratt a jezsuiták Collegiuma felállitására. Ezért, hogy ez ne essék a város terhére vagy megkárositására, melynek inkább diszeül és hasznára valónak ohajtja: biztositni kivánja Kolozsvár városát arról, hogy ezen Collegium alapitása által régi szabadságait, kiváltságait és mentességeit nem akarja csorbitni, sőt azokat érvényben hagyja, s ezen tanitó intézetet a városban azért állitja fel, hogy annak diszére és hasznára legyen. Mely szándékáról és akaratáról a várost maga és kancellára által aláirt levelével megnyugtatni és biztositni kivánta. . . .“ [1])

Egy más baj is jött az elsőnek nyomán a városra, t. i. a jezsuiták monostori dézmaboruknak a városba behozása, a miért a közönség szintén a fejedelemhez folyamodott. „Nagy veszély fenyegeti — ugymond az 1580. febr. 24. tartott közgyülés — városukat a jezsuiták monostori bora és dézmája miatt. Végezték azért, hogy könyörögjenek a fejedelemnél: emlékezzék meg ő nagysága, hogy őket városul biztositotta, hogy régi szabadságukban megmaradnak és a jezsuiták miatt nem lesz bántódásuk. Kivánságuk az, hogy a monostori bordézmát, a mi idegen bor, behozhassák. Kérik ő nagyságát, ilyen főszqaadságukban ne engedné őket megromlani.“ A fejedelem azon évi octob. 3. saját és kancellára aláirása alatt kelt levelet adott ki, melyben kijelentette: „hogy saját akaratából, s tisztelt öcse, Báthori István lengyel király beleegyezésével ezen ország ifjuságának a tisztességes tudományokban és szabad mesterségekben oktatása végett hivta be országába a jezsuita atyákat, a kik ártatlan és szent életüek, és sokféle tudományukról hiresek, s ily czélból alapitott számukra Kolozsváratt Collegiumot, mindennapi életök fentartására pedig a Kolozsmonostor mezőváros és vár tulajdonát tevő szöllőhegy bordézmáját adta, oly módon, hogy azt Kolozsvárra magukhoz behozathassák. De minthogy Kolozsvárnak

[1]) Oklevélt. LXI. sz.

régi kiváltsága van idegen boroknak oda be nem vihetésére nézve, melyeket mint a régi királyok, ugy a fejedelem is érvényben kiván hagyni: hogy ezen borbehozás a város kiváltságainak kárára ne legyen, Kolozsvár összes polgárságát bizonyossá tenni és biztositni kivánja arról, hogy semmiféle sorsu és állásu nagyságos uraknak, bároknak, nemeseknek, valamint nem-nemeseknek soha, semmi időben megengedni nem fogja, hogy bármily úton és módon, bármely szin és ürügy alatt idegen borokat maguk, fiaik, lányaik vagy cselédjeik és háznépök számára avagy csak a legkisebb mennyiségben is — Kolozsvár kiváltsága ellenére — oda bevihessenek és vitethessenek. A jezsuiták is a monostori szöllők dézmaborán kivül semmi másféle bort kereskedés végett vagy más ürügy alatt zárdájokba be nem hozhatnak, s abban vagy azon kivül másra, mint napi önfentartásukra nem használhatják. Ha idővel az ő kolozsmonostori birtokukban változás történnék, s a patronatusi és tulajdonosi jog bárki másra vagy világi papokra menne át, azoknak ezen ürügy alatt a monostori szöllőhegy dézmaborát Kolozsvárra — annak kiváltságai és szabadsága ellen — behozni szabad nem lesz, hanem a kolozsváriak szabadságai és mentességei maradjanak erejökben és sértetlenül, s legyenek örök érvényüek. Mindezekről a fejedelem a kolozsváriakat titkos pecsétje alatt kelt levelében bizonyossá tette és biztositotta." [1])

Kolozsvár közönsége végzéseinek tartózkodó, szaggatott és homályos, a fejedelemnek a más hitfelekezeteket kimélő s az ország közhangulatához alkalmazkodó óvatos tényelőadásait leplezetlen valóságában, őszintén feltüntette Báthori István lengyel királynak, mint egyszersmind Erdély fejedelmének 1581. május 12. Vilnában kelt, s maga és erdélyiügyi kancellára Berzeviczi Márton által aláirt *alapitványlevele*, melyben ténye inditó okaiul a fejedelemnek eme két kötelességét hozta fel, *egyik*: hogy alattvalói közt fentartassék az igaz és őseredeti [*verus et genuinus*] isteni tisztelet, a mi az embernek a földön főczélja, *másik*: hogy kinek-kinek igaz joga megadassék, a mi a polgári élet alapja. „A király — mondja a szöveg — mióta Erdély kormánya élén áll, mindkettő érdekében igyekezett valamicskét tenni, kivált pedig a vallásos tévelygések elüzésére, a melyekkel amaz ország uralkodásra léptekor telve

[1]) Oklevélt. LXII. sz.

volt, s a mik ellen előtte semmi czélszerübbnek nem látszott, mint az, hogy más jeles fejedelmek példáját követve, kegyes és példás életü tudós férfiakat hivott be, kiknek tanitása s kegyes munkái által az igaz kegyesség régi birodalmába visszaállitassék s az ifjak a szentirásokban és klassikai tudományokban [*in studiis Humanitatis* = ennek a dolgot megközelitőbb magyar kifejezését nem ismerem] oktattatván: némelyek a templomi istentiszteletre, mások a polgári tudományokra válnak alkalmasokká, a miért a magyar nemzet ifjuságának eddig, nagy költséggel messzi útazásokat kellett tenni, minthogy sem Erdélyben, sem Magyarországon nem voltak Collegiumok és Akadémiak, sőt sok jeles elméjü, szegénysége miatt el sem mehetett azért, mert a török hatalom növekedése miatt Magyarország dolgai szerfelett aláhanyatlottak. Ezért elhanyagoltatván a tisztességes tudományok, a tudomány nélküli katonai férfiakban a kegyesség és buzgóság is kihült, s az élet minden szépsége elenyészett. Hogy tehát — igy folytatja a király — meglássék, hogy mind Istennek, mind embereknek élni s az utókor iránt némi érdemet szerezni kivánt, saját bizonyos tudásából, s XIII. Gergely pápával és Somlyai Báthori Kristóf testvérével, az erdélyi vajdával és székelyek ispánjával folytatott sok és hosszas tanakodás és határozgatás után levelet irván tisztelendő Magius Lőrincz csehországi és osztrák jezsuita tartományfőnökhöz és theologiai doctorhoz is: [katholikus források szerint a király *Borgia Ferencz* jezsuitarendi főnökkel = praepositus generalis = is levelezett e tárgyban] [1]) jónak látta, hogy Erdélyben Kolozsváratt, — mely azon tartomány küszöbén fekszik, s Magyar-, Legyel- és más országokból sok ember keresi fel — jezsuita Collegiumot állitson fel, a mire őt annak tudása vitte, hogy a szerzet már csaknem minden keresztény népek közt bebizonyitotta egyházra és államra nézve egyiránt hasznos voltát, minhogy ők már a szerzet rendeltetésénél fogva az ifjuságot mind a jó és tisztességes tudományokban és ismeretekben, mind a jó erkölcsökben tanitni s őket ugy az egyházi szent szolgálatokra, mint az iskolában való tanitásra képessé tenni, szóval: állandóul az elmék mivelésére s lelkek üdve eszközlésére vannak hivatva és kötelezve. Hogy e hasznokat Erdély országának lakói tovább ne nélkülözzék, már két évvel ezelőtt,

[1]) A kolozsvári r. kath. Gymn. emlitett **Évkönyve**. . . . . 8. l.

midőn az orosz háborura indult, táborába hivatta Sunnyerius Ferencz lengyelországi jezsuita tartományfőnököt s szólott vele az iránt, hogy az ő költségén Erdélybe nehány tudós jezsuitát küldjön, a mit az nemcsak készséggel fogadott, de magára vállalta, hogy ő is elmegy velök, a mit nemsoká — midőn a király Poloc vára ostrománál volt elfoglalva — elvivén Erdélybe 12 vagy valamivel több alapos tudományu és kegyes férfit, kik ott az ur szőllőjében hasznosan munkálkodjanak, teljesitett is, nem rettenve vissza az út hosszadalmasságától, valamint különböző veszélyeitől, miknek az útazók azon időben kitéve voltak. Mindezeknél fogva a király a jezsuita-rend intézményére és törvényeire való tekintetből, melyek szerint nekik mind a tisztességes tudományokat előadni, mind a kegyességet, vallást és jó erkölcsöket terjeszteni kötelességök, gondoskodni kivánván a vallás, tisztességes tudományok és Erdély sorsáról, melynek jólléte, szabadsága, mivelődése és disze iránt oly nagy érdeklődéssel van: tiszta öntudatból, érett megfontolás után, lelke jól megfontolt elhatározása következtében, Jezus Krisztus szentséges nevében Kolozsvár városában a jezsuita-rendnek Collegiumot alapit, alkot, létesit, rendel és állit fel, s az alább irt javakkal és jövedelmekkel látja el. Akarja — ugymond — hogy ez alapitványa legyen minden következendő időkben örökre érvényes. E végre a pápai apostoli szentszék helybenhagyásával azon jezsuita-rendnek adta a hajdani szent Ferencz-szerzetnek Farkas-utczában a fal mellett levő, Magyarország királyai bőkezüségéből épült puszta zárdáját, a templommal, kertekkel, udvarokkal, tornyokkal és a város falai mellett köröskörül fekvő minden helyekkel, a melyek hajdan a Ferencz-rendi barátok birtokában voltak; ezenkivül a mellette levő s hajdan apáczák által lakott házat, avégre, hogy oda iskola épittessék, minden hozzátartozóságokkal, mentté tevén e helyeket és jezsuita iskolát minden polgári törvényhatóságtól, terühtől és szolgálattól, ugy minden világi ügyekbajoktól s minden olyantól, a mi nem egyházhatósági körbe esik, kedves és méltóságos bátyjának s utána következő erdélyi fejedelmeknek csak létezésök tudását hagyva fenn. Hogy pedig az általa alapitott Collegiumnak a többi keresztény Akadémiák jogaiból, diszéből, előnyeiből semmi se hiányozzék, királyi különös kegyelménél fogva ezen alapitvány-levelében megállapitotta és határozta: hogy a ki itt a héber, görög, latin humanus tudományokban

dicséretes jártasságot szerzett, s azután tudományos készültségét igazolva, a theologiai vagy philosophiai facultas magasb fokára a Collegium itélete folytán eljutni akar, koszorusi, mesteri és tudori rangra [*baccalaureus, magister, doctor*] emeltethessék, mely tudósi rangnak annyi joga, méltósága, előnye és disze legyen, a mennyivel az olasz-, franczia-, spanyol- és németországi Akadémiák ily rangkitüntetései birnak. Hogy ehez a pápa is megegyezését adja, s e Collegium az egyetemi kiváltságokat megnyerje, a király a szentszéknél közbe fog járni. A rend-társaság fentartására átadta a Máriáról nevezett kolozsmonostori apátságot a régi Monostor faluval együtt, mely csaknem egybe van kötve Kolozsvár külvárosával s Kolozsvármegyében levő azon még több falukkal, mely apátsági falvak a boldog emlékezetü Izabella, Magyarország felséges királynéja és felséges fia, erdélyi fejedelem, II. János választott király Erdélybe visszajövetelekor 1556. a Katalin-napi kolozsvári országgyülésen az erdélyi egyházak javaival együtt a kk. és rr. által a fiskus részére foglaltattak le s a királyné és fia rendelkezésére bocsáttattak, azután II. János király kegyelme s nagylelkűsége nagyságos Forgách Ferenczuek adományozta, ez Olaszországban örökös nélkül halván el, ismét a fiskusra szállottak vissza; mely falukból hármat a király hív szolgálataiért udvari orvosának, Blandrata Györgynek adott örök jogon, ez később 5000 frtért Kendy Sándornak és Losonczi Bánffi Farkasnak adta el, kitől végre a király ez összeg lefizetése után azokat birtokába vette s a kolozsmonostori zárdának visszaajándékozta minden hasznaival és tartozmányaival együtt; most pedig a király e zárdát és hozzátartozó falukat a nevezett jezsuita Collegiumnak adja, adományozza és átbocsátja. Miknek hitelességeül e királyi oklevelet [*diploma*] saját kezével aláirta s az erdélyi dolgokban használni szokott függőpecsétével megpecsételtetni rendelte.“ [1])

Királyi fenkölt érzés, igazi katholikus hitbuzgalom s komoly tudományszeretet jellemzi ez alapitvány-levelet. A királytól jő, nem szükség szerkesztőjét kutatni, meg kell előtte mindennek hajolni, a ki a tudományt becsüli s a nemzet mivelődését ohajtja. Ez a teljesen tárgylagos történelmi felfogás. De az intézmény létező viszonyok között követelte helyét, birt jogokkal s létező

[1]) Oklevélt. LXIII. sz.

állapotokkal szemben életjogát. S itt már az elméletben oly szép eszme a gyakorlat óriási nehézségeivel találkozik, egyénivé lesz a megitélés, s ellenvetésekre és gáncsra, féltékenységre és akadályokra talál a nemes szándék. Az alapitás inditó okai közt ott van a nyilt vallomás, hogy a király uralkodása kezdetétől fogva a Kolozsváratt elterjedt vallási tévelygéseknek — mi alatt más, mint a reformatio nem érthető — üldözője volt, s alapitásával az ős régi vallásnak jogaiba visszaállitását czélozta. Ezt a vajda előre tudva, már 1579. behivta Kolozsvárra a jezsuitákat, a mi által nem kevéssé háboritotta meg az ország lakosainak elméjét — irja Bethlen Farkas, — bántotta őket, hogy azt a lengyel király a pápa ösztönzésére tette, fölgerjedtek miatta, s hivatkoztak esküvel szentesitett törvényeikre, melyek e társaságot Erdélyből kizárták.“ [1]) Most nem volt foganata, de később látni fogjuk ennek hatását, csaknem egy negyedszázadig tartott, az országot végső pusztulással, a magyarságot kiirtással fenyegető belső harczokban.

Az új tanitók a hitoktatásban és prédikálásban — a mi kettős feladatuk volt — oly erélylyel és sikerrel fáradoztak, hogy a százférfiak már 1581. sept. 30-ki gyülésökben prédikátorok állitását s a népnek a jezsuiták tanitásaitól visszatartását, valamint az iskolákra jobb gondviselést szükségesnek látták. A szász nemzetnek azon panaszára, hogy nekik prédikátoruk nem volna, meghatározták: „hogy a biró hivassa be a plebánust és intse meg, legyen gondja rá, hogy ők prédikátorban meg ne fogyatkozzanak, szerezzen nekik, hogy ne legyen az egyenetlenség miatt panasz. Arról is intse meg a biró plebánus urat, hogy a szentpéteri plebánust fel ne hozassa a község közül, hanem minden estve reggel ott prédikáltassák, ne kényszerittessék a község a jezsuitákhoz futni. Az iskolára is legyen ő kegyelmének gondja, minthogy az arra való gondviselést magának kivánta, hogy az is ne panaszoljon a tanitók tunyasága miatt.“ ....

Hogy a plebánus az iskolában az előtt is tanitott, igazolják a számadások, melyek szerint neki azért évi 100 forintja járt, s mikor szolgálatát folytatta, az ki is fizettetett.

Verseny támadt tehát a régi és új iskola között, a mi — előitélet és önzés nélkül itélve — a haladásnak és tökélyesbülésnek föl-

[1]) *Bethlen*, II. 437. l.

tétele és rugója. De mivel létesitésénél a törvény, alkalmazásánál az önmérséklet mellőzve volt, sok viszálkodásra adott alkalmat — a mint hátrább látni fogjuk.

A *sajtót* az előleges könyvvizsgálat eddigi szűkre vont körében tartotta. Dávid F. *három tétele*, [1]) melynek eddig éve sem ismeretes, a Blandrata XXX. tételére válaszul 1578. irt kis könyve [*libellus*], [2]) valamint az 1579. febr. 24-ki tordai zsinatra vitatásul kitüzött *tételek* [3]) nyomtatásban megjelenése kétséges; egyéb, a mit nevéhez kötnek, apocryphum. Neki II. János király halála óta, egy czélra igyekező két hatalmas fejedelmen kivül, egy sokszor megújitott s bármikor végrehajtható, minden újitást tiltó és üldöző törvénytől kellett félteni nem csak állását, de életét is. Rá nézve a sajtó már rég nem létezett.

De mások, paptársai s nehány tanitványa, nem komoly tudományi szakban — az koczkáztatás lett volna — de a költészeti és szépirodalmi téren folyvást dolgoztak. *Bogáthi Miklós* a kolozsvári unitárius iskola rectora két érdekes elbeszélő költeményt irt, [4]) *Szathmári F. István* unitárius magyar prédikátor egy másikat, [5]) *Enyedi György*, a nagy hirü, tudós unitárius püspök egy jeles müvével Debreczenbe, [6]) sok iró a *névtelenség* védő paizsa alá vonult. 1576-tól 1579 végéig husz magyar mű jelent meg Heltai özvegye kolozsvári nyomdájában, [7]) többnyire versben irt szerelmi, hazafias, oktató és hőstörténeti s regényes elbeszélések hazai és idegen tárgyakról. Habár ezekkel tudományosságunk határa nem bővült, mélysége nem öregbedett, de a magyar nyelv szépült, az irály simább s könnyebb lett, új szólásformák támadtak s a régiek idomultak, a tanköltészeti és elbeszélő műfajok termékei, bár magukon viselik a zsenge kor bélyegét, az akkori német hasonló irodalmi termékekkel versenyeznek, sokban feljül mulják, s a mai-

[1]) *Dávid F. Emléke.* II. r. 73. l.

[2]) *Dávid F. Emléke.* II. r. 73. l.

[3]) *Dávid F. Emléke.* II. r. 73. l.

[4]) *Szép Historia. A tökéletes Asszonyi Allatokkról . . . Régi M. Könyvtár.* 128. sz. *Az ötödik része Mátyás király dolgainak* s a t. . . . *U. ott.* 129. sz.

[5]) *Historia . . . . De Amatoriis Officiis . . . . U. ott.* 234. sz.

[6]) *Igen szép Historia az Tancredus király leányárol . . . U. ott.* 126. sz.

[7]) Látható Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtárában* [Buda-Pest, 1579.] 120., 121., 128., 129., 130., 131., 132., 133., 134., 135., 140., 141., 142., 143., 144., 154., 155., 156., 157., 158. folyó szám alatt.

nak természetes és biztos nemzeti alapjává lettek. Ez a kiindulási pont, honnan lyrai, epikai és regényirodalmunk mai magassági fokára emelkedett. Nézzük végig a magyar nyelv és irodalom állapotát az első magyar könyvnek 1484. Norinbergában, [1]) s ugyan az elsőnek Magyarországon, Sárváron 1539-n, [2]) s Erdélyben Kolozsváratt 1550-ben [3]) Heltai nyomdája felállításakor történt kinyomatásától kezdve, s hasonlitsuk össze a Heltai és Dávid F. előtti és alatti két időkor magyar irodalmi és müveltségi eredményeit. Ebben adva lesz a Heltai-féle kolozsvári nyomda rendkivüli fontosságának igaz mértéke.

Az *első* magyar könyv a nyomtatás feltalálása éve [1455] után 29 évvel nyomatott külföldön, a *második* 47 év mulva [1531] Krakkóban. [4]) A Magyarországon nyomtatott második magyar mű szintén Sárváron jelent meg, [5]) s akkor 1550-ig szünet állott be. E két időpont között Krakkóban megjelent még 13 magyar könyv, [6]) Bécsben 4. [7]) Heltai előtt tehát átalában mindenhol 21; ebből a magyar királyságban 2 magyar könyv jelent meg, s azzal a sárvári nyomda elenyészett. Kilencz év mulva hozta létre Heltai a másodikat, mely azóta folyvást fenállott, fejlődött, a magyar irodalmat kiváló szeretettel mivelte és gazdagitotta. Heltai a magyar irodalom megalapitója. Az 1550 és 1579 közötti korszak alatt ő és Dávid Ferencz a kolozsvári és gyula-fejérvári magyar nyomdák éltető lelkei, vezérszellemei voltak, mit a magyarországi és erdélyi nyomdák eddigelé fölfedezett termékeinek összehasonlitása igazol. [8])

---

[1]) *Régi Magyar Könyvtár* 1. sz. a.

[2]) *Régi M. Könyvtár* 14. sz. a.

[3]) *Régi M. Könyvtár* 22. sz. a.

[4]) *Régi M. Könyvtár* 2. sz. a.

[5]) *Régi M. Könyvtár* 15. sz. a.

[6]) *Régi M. Könyvtár.* 3., 4., 5., 8., 10., 11., 12., 13., 16., 17., 18., 19., 20. szám alatt.

[7]) *Régi M. Könyvtár.* 6., 7., 9., 21. sz. a.

[8]) *Magyar művek kimutatása Heltai nyomdája felállitása* [1550] *előtt és után* [1579 végeig].

I. Hazai nyomdákban:

Német-Ujváron	nyomatott	8
Bártfán	„	9
Siczen	„	9

Kolozsvárral ez időben egyedül Debreczen áll egyenlő irodalmi szinvonalon. Az összes magyar- és erdélyországi nyomdák együtt mutatnak fel annyi művet, min Kolozsvár. Az összes külföldi nyomdákon annyi könyv jelent meg ez idő alatt, mint a

Semptén	nyomatott	8
Monyorókeréken	„	7
Gyula-Fejérváron	„	9
Szebenben	„	7
Alsó-Lendván	„	3
Vizsolyon	„	3
Galgóczon	„	3
Váradon	„	3
Abrudbányán	„	1
Német-Kereszturon	„	2
Magyar-Óváron	„	2
Pápán	„	2
Sárváron	„	2
Detrekőn	„	2
Szegeden	„	1
Detrekőn és Rarbokon	nyomatott	1
Komjáthon és Semptén	„	1
Helynévnélkül a XVI-ik században	nyomatott .	24
	együtt . . .	127 magyar mű.

Látható: Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában* 1—86. lapig, 1—161. szám alatt.

Ennek megjelenése óta a *Magyar Könyvszemle* 1878. 314. lapján felfedeztetett Heltainak egy 1553. megjelent műve, a 264. lapon 1559-ről: *Az urnak vacsorájáról való keresztyén vallás* stb. Ugyanazon lapon 1578-ból: *Misocacus Vilmos Prognosticonja.* Mindkettőt nyomatta a Heltai-nyomda.

II. Külföldi nyomdákban nyomott magyar müvek a Heltaié felállitása után:

Krakkóban	8
Bécsben	10
Baselben	2
Velenczében	1
együtt . .	21.

Heltainak egyedül saját nyomdájában megjelent 20 magyar, 2 német müve, 3 latin külföldön.

Dávid Ferencznek Heltai nyomdájában 4 magyar, 7 latin, *Gyula-Fejérváratt* 6 magyar, 11 latin müve, négynek kiadási helye nincs kijelölve.

Basilius Istvánnak 2.

Bogáthi Miklósnak e korszakban 2.

Heltai-nyomda felállitása előtti században; a mi azt mutatja, hogy a magyar sajtó természetes helyét s jogát elfoglalta, maga lett Magyarországon a müvelődés közvetitő csatornája s hazánkat külföldre szorulástól megmentette.

A község beléletében annak jótékonysági intézetei: szegény- és kórháza ügyében van följegyezve egy pár érdekes tény. Lakatos János, a szent Erzsébet-kórház mestere 1576. nov. 16. fejedelmi parancscsal eskettetett az iránt, hogy a mérai *száldobos* nevü erdő az ispotályé, a mit mindig tilalomban tartottak s a községnek hozzá joga nem volt.[1]) A kórház ez alapon meghagyatott annak birtokában. A szent Lélekbeli kórház szöllőjéről 1578. febr. 13. a száz-férfiak azt végezték, hogy mivel puszták s a kórháznak nagy költségére és kárára vannak, tartsanak meg hármat, a többit adják el s árából épitsék meg a megmaradt szöllőt és kórházat. Az új plebánus kérésére 1579. sept. 13. a száz-férfiak meghatározták, hogy négy magyar és négy szász választott polgár készitsen *leltárt,* abba irják bele az egyház minden vagyonát, a könyveket is, a miket a két nemzet predikáló székébe szereztek, kérjék elé, ha van róla leltár, s azzal együtt, ha nincs, vegyék számba most, s ugy adják szám és leltár szerint a plebánus kezébe, hogy ezután senki se többet, se kevesebbet ne kivánhasson. A mi a 15 hordó bort és 40 köböl buzát illeti, a mit Dávid Ferencz a leltár javára hagyott és ajánlott fel, mikor a dézma betakaritódik, adják a plebánus kezébe, kit annakutána ő kegyelme is mint leltárban levőt hagyja hátra utódának, a többi számbavett dolgokkal együtt. Ezt a leltárt a város nevében pecsét alatt adják ki a plebánus urnak s társa maradjon a város kezében.[2]) A város kapui őrizetére

---

Császmai Istvánnak 1.

Csanádi Demeternek 1.

Karádi Pálnak 1. Valamennyi unitárius iró.

Együtt: *125 magyar mű.*

Debreczenben megjelent ez idő alatt 192. *Nagy-Szombatban* 18.

Látható: Szabó K. *Régi Magyar Könyvtárában* 1—86. lapig.

[1]) L. Oklevélt. LII. sz.

[2]) A *Breyber László* és *Petessy Gyárfás* egyházfiak által évi számadásukban elősorolt leltári tárgyak ezek voltak:

Papi ruhák.

1. Ötödik kápa 3 for. 50 dr.

mily szigoru vigyázat volt, kitetszik a száz-férfiak 1581. sept. 13-ki végzéséből. „Sok panasz esett a darabontokra — igy szól az — fel nem kelés miatt, mikor reggel a kapukot kinyitják. A biró tartsa őket fenyitékben, hogy mikor leeresztik a kapu hidját, ott legyenek és többé lefeküdni ne merjenek. A ki vétkezik ellene, 3 pálczaütéssel büntessék. Ha valamely darabont czégérnél [*korcsma*] találtatik, a biró vonassa le s 3 pálczaütéssel üttesse meg a farát a tanácsház előtt. A mi eset most lött a Monostorkapuban, semmiképen el ne türje ő kegyelme, hanem törvényt láttasson reá, és ha fővesztést érdemel, feje essék, ha keze vágását, keze szakadjon érte.“ Sajnos, hogy a büntett a j. könyvben nincs megirva. A fejedelem életéért súlyos betegségében könyörgés rendeltetvén: a közgyülés 1580. jul. 28. ily végzést hozott: „Az urunk levelét érték ő kegyelmek, azért ugy itélnek, hogy ugyan parancsolat nélkül is minden istenfélő keresztény embernek tiszti, hogy királyáért, fejedelmeért könyörögjön, kire Krisztus is int minket.

---

2. Kilenczedik kassula 3 for.
3. Egy sárga kassula 1 for. 50 dr.
5. Egy zöld bársony aranyos kassula 6 for.
6. Egy zöld aranyos kassula 4 for.
7. Egy hitvány szabásu kassula 1 for.
8. Egy nagy aranyos bársony férfiruha 12 for.

Ezüst marhák.

Két ezüst pohár, egyik fedeles, másik nem, 10 márka 12 piseta.
Két ezüst tángyér 2 m. 39 p.
Ezüst kanna 4 m. 3 p.
Ezüst ládácska 4 m. 15 p.
Együtt 21 m. 21 p.

Egy öreg ón kanna, egy kis réz ló, két ejteles ón kanna, a nagy templomba való 4 szőnyeg, egy drb fekete bársony, a *Petrovich Péter* koporsójára való.

Egy asztalra való hitvány aranyos bársony.

A két templom asztalára két abrosz.

Egy kendő keszkenő.

Egy keresztelő szerszám, mely a nagy templomban alatt a sekrestyében van, két bokor *sanctus*-ra csenditő harang.

Öt öreg hártyára irott könyv.

Egy öreg deák biblia.

Vannak temetési adósságért zállogban: gyürük, poharak, kessentyü, ezüst kalán s a t.

Azért plebánus uram menjen elé dolgaiban urunk parancsolatja szerént.“ A társadalmi erkölcsök felett őrködés szigoru volt e korszakban. Elég az 1579. jan. 12-ki közgyülési végzést idéznem igazolásul, melyben a száz-férfiak kimondották: „hogy a 8 óra után szánkázókat, ha örökségek van, fogják meg s 5 ftig büntessék; a török módon kiáltókat, álarczosokat, farsangosokat, lézengőket toronyba tegyék, főnemeseknek intéssel vegyék elejét, roszféle személyeket senki házába be ne fogadjon 10 for. büntetés alatt; a ki *lélek*-kel szitkozódik, először büntessék 1, másodszor 2, harmadszor 3 forinttal, negyedszer a nagy követ kössék a nyakára és háromszor kerüljék meg a piaczot vele.“ „Azon leányok pedig — igy szól az 1585. jan. 15-ki községi végzés — a kik csak maguk szennyezésében laknak valaki házánál, vitessenek kalitkába, s ott tartassanak harmadnapig, akkor a czigányok kisérjék ki a kapun. Az ily személyeket két poroszló keresse fel, valahol megtalálja . . . .“

Ez időszakban a számadások szabályszerüek és teljesebbek kezdenek lenni. Mielőtt az 1577-ikinek rövid áttekintését adnám, egy-két történelmi adatot az egész korszakból közleni tanuságosnak vélem.

A sellyérek folyvást lakos- és bujdosóknak mondatnak, a város szolgái negyedenként keresték fel, [innen jő a *census, censere*] s vették föl rajtuk az adót. A szabadosokon, kik addig fölmentettek, *ostor-adót* kezdettek venni, a minek eredete hátrább meg lesz mondva. Az 1579. évi számadásokban az *év* szó mai értelmében jő elé, a denár magyarul fillér. Ez évi számadás szerint jun. 21. Kopácsi József és Socini Fausto együtt utaztak át Kolozsváratt, a biró ingyen vendégelte meg őket. Fejérvárra mentek Dávid F. elitéltetésére. 1579. jul. 30. a biró Filstich Lőrincz kiküldötte Szent-Mihály kövére [a *jezsuitákhoz*], a fejedelemtől *salvus conductus*-ok volt; sept. 10. Kopácsit és Socini Faustot a biró Déésre küldötte. Ekkor távozott az első Erdélyből tudósitást tenni Bécsben az itt történtekről, az utolsó Lengyelországba. Az 1579. évi sáfár számadásában irja, hogy a halálcsengetyünek a tengelyére vasat csináltatott. Ez azt mutatja, hogy az unitáriusok egyszerre nem hagytak el minden katholikus egyházi szokást; megigazittatták a hús-harang kötelét is, melylyel a mészárszékek megnyitását s az árulás kezdetét jelezték. Ugyan az 1579-ki számadásokban e tétel

jő elé: „Az ország articulusait váltottam ki a kancellariustól.“ Ez a törvények megszerzésének azon időben volt módjára tanit meg. Csodálatos, hogy oly kevés eredeti országgyülési t. czikket bir ma a város levéltára.... Eppel Jánosnak — irja az egyházfi 1580. évi számadásában — a predikátornak a predikáló székbe csináltatott egy kis széket, a kiben ülhet. A szegényekre tett költségek közt ezek jőnek elé: egy koldusnak 5, egy szegény embernek 10, egy árvának 14 pénzt adott, decemb. 11. Barát Katalinnak egy sarut, vett 32 pénzen. Hogy juthatott ez előkelő nő férje halála után egy évvel ily sorsra? kérdés, melyre azon kor emlékeiben feleletet nem találtam. Vagy talán más is volt azon néven? 1581. egy németnek, a ki prédikált a szász hallgatóknak, adatott Eppel János predikátor 50 p. A temetési jövedelem rendén emlitve van, hogy 1580. 34 halott volt, a kik a templomban és czinteremben vettek temetőhelyet: 4 gyermek, 7 nő, tehát 23 nagy férfi. A templom körül volt 15 nagy bolt, kettő kiadatott 7 forinton, a többi 6-on, 2 üresen maradt; kamara volt 12, kiadattak 2—2 fton.

Az 1577. évi számadást teljesség és ugy a valódi vagyon, mint a jövedelmek s kiadások alapos kitüntetése jellemzi s teszi tanuságossá; czime: „Kolozsvár város összes jövedelmeinek részletes lajstroma.“ [*Regestrum Particulare Universor. Proventuum Ciuitatis Colosuariensis in hoc Anno 1577.*]

I. Volt a *Köz-számadás*, mi a sáfárok külön-külön beadott *Lajstromából* készült:

a) Bevétel:

A város öt negyedéből 1083¾ vonás után [*egy vonásra 4 ftot számitva*] a birtokos polgároktól bejövő összeg	4278	for.	28 p.
A sellyéreken szedtek fel az öt városrészben .	191	„	28 „
A bujdosó sellyéreken ugyan az öt városrészben	100	„	60 „
A felekiek adója a tavaji hátralékkal együtt .	243	„	50 „
	4813	for.	66 p.
Levonva ebből a szabadosok elengedett adóját .	248	„	— „
a tiszta adójövedelem . .	4565	for.	66 p.

b) **Kiadás:**

Egyik sáfár polgár a fejedelemnek . . . . . 1000 for.
Kántoros szolgáknak . . . . . 175 „
Postálkodásra, szemétbirónak, három kapubeli hópénzes darabontnak, Eppel János papnak, a plebánusnak mig az iskolában szolgált, adószedőknek, kik jártak, futkostak a sellyérek kikeresésében, s egyéb célokra és több személyeknek több-kevesebb összegeket.
A másik sáfár polgár a fejed. parancsára Hagymási Kristóf temetésére Fejérvárra 12 deákot küldött le, lóért szekeresnek fizetett . . . 4 for. 48 p.

Jellemző, hogy a katholikus fejedelem mint unitárius főembernek, Kolozsvárról vitetett unitárius énekeseket.

Rendkivül hosszadalmasak és bonyolultak levén a kiadások: részletesen adni müvem tulságos elterhelésének s meg nem engedhetőnek tartottam.

II. *A biró számadása* 75 ftról.

III. *A vár alatti* és *alparéthi két malom mester számadása.*

IV. *Egy kinevezett esküdt polgár számadása* a boltokra tett költségekről.

V. *Másiké* a szentpéteri templom fedele megigazitásáról.

VI. *Az 1576-ki két ispán számadása* a három falu jövedelmeiről s kiadásairól.

VII. *Látó mesterek* számadása.

VIII. *A számvevők* számadása.

Ezeket elvégezvén a számvevők —

IX. Az *Erzsébet-kórházat* személyesen vizsgálták meg, a) *az épületet,* a hol az ispotálymester lakik s a mit ott találtak. b) *a majort,* c) *az ispotály álló kincsét:* kehely, ampolna (?) rézlábu kereszt, 5 ezüst poltra, 2 nagyobb, 3 kisebb, 10 ezüst kalán, egy törött, d) *zállogos marhák:* gyürü, kessentyü, csatt s a t., e) *a szegények házában* hány szegény van s a t., f) *a majorban* mennyi buza, mezőn széna, g) *örökség:* kert, h) *szőllő,* i) *malom,* k) *serfőzőház,* l) *sütőház,* m) *városbeli ház,* n) *szántó földek,* o) *Méra faluban:* a) *jobbágyok,* b) *nőtelen legények,* c) *udvarházhoz való puszta földek,* d) *másfelé*

való szántó földek, e) *harmadfelé való földek,* f) *szénafüről való jegyzet,* g) *erdőkről való,* h) *majorház* vagy *udvarház,* i) *malom.*

X. *A szent Lélekbeli ispotályt* vizsgálták meg. Itt is mindent külön-külön.

XI. *A szent Mihály-egyházét:* mi a bevétele temetőhely és harangozási dijból, boltokból, kamarákból? Miből áll az egyház vagyona? Mire, mi kiadásai voltak, jelesül: papokra, tanitókra, iskolára, s a t.?

Négy magyar, négy szász számvevő vizsgálta meg több napon át, s az eredményt irásba foglalta. Ez méltán viselte az *Egyetemes Lajstrom* nevet, a mit megolvasva, tiszta képet lehet alkotni Kolozsvár 1577-ki politikai, pénzügyi, közigazgatási és társadalmi viszonyairól.

E korszak végén, annak kimagasló alakja, Dávid Ferencz élete sikereit és erkölcsi hatását jellemeznem kell.

Ő Kolozsváratt született 1510. egyszerü polgár szülőktől, atyja csizmadia volt, anyjáról semmi sincs följegyezve. Nagy tehetségei és ékesszólása, bámulatos munkaereje és végbe vitt munkái Magyarország vallási reformatorai közt az első helyre teszik méltóvá. Diadalmas harcz volt élete első fele, bukott sors az utolsó, melyben szülővárosa népe, pap és tanár társai, tanitványai és barátai harmadfél évtizeden át cselekvő vagy szenvedő részt vettek. Az olvasó látta ezeket. A szabad irányu reformatio zászlóját ő vitte győzelmes kezében, ellenfeleinek ezrei között. S mint a csatában a merre a zászló leng, arra nyomul a sereg, arra hajlik a győzelem: az ő harczai terén is, a hol az ő zászlója, ott volt a diadal — elébb Luther, majd Kálvin, végre saját unitárius hitelvei részén. Törvényben fogadtatta el valamennyit, tehát három vallásnak lett Erdélyben megalapitója. Majd föltartóztatták útában, zászlóját megszaggatták, barátait elidegenitették ellenei és a nemzetiségi önérdek: belső árulás, a pápa, a lengyel király és erdélyi vajda s ezeket összhangzó cselekvésre egyesitő jezsuiták évekig tartó rendszeres üldözése győzte le. Megtörték, eltiporták, de meg nem hajlitották. A szószéken, irásaiban s a börtönben hitelveinek egykor bizonyos diadalát jósolá . . . Ez a tudáson épült hit műve, a bölcs és látnok önbizalma, a meggyőződés ihlető ereje. Dávid Ferenczet más reformatoroktól az különbözteti meg, hogy ő a vallásban is megkövetelte és kivánta az ész és szabad vizsgálódás

jogát nemcsak a megállapitott hitrendszerek korlátai közt, de arra való tekintet nélkül teljesen és átalában. Nagy sikerei a katholikus világban, sőt más felekezetekben is átalános megdöbbenést s királyi pártfogója halála után személye és hitelvei ellen oly visszahatást keltettek, mely gyengébb lelket, mint ő, azonnal megsemmisitett volna. Kitünt, hogy az ő eszményies hitvallására kora megérve nem volt . . . Jól látta veszedelmét, s küzdelme már most csak önvédelem és a becsület harcza volt . . . . . A természettudományok és a theologiai exegezis 300 éves haladása volt szükséges, hogy neki igazság legyen szolgáltatva. A mely hitelvek védelmére s kifejtésére ő örök becsü müveket irt magyarul és latinul, — ezt a világirodalom, amazt a mienk számára, s a mely elvek és müvek őt börtönbe és halálra vitték, ma a világ két legmiveltebb népe, az angol és észak-amerikai, vallásuk s keresztény életök alapjává azokat tették . . . . Nagy értékü volt az ő theologiai munkássága ránk magyarokra nézve irodalmi tekintetben is. Az ő és elvtársai magyarul irt müvei elévülhetlen emlékei, megczáfolhatlan bizonyitékai annak, hogy korában, általa, vele és körülte Erdélyben egy virágzó magyar irodalom jött létre, mely gyökereit az ország magyar népének szive gyökereig bocsátván le: maig a nemzeti érzés, tudományszeretet s földéhez és intézményeihez ragaszkodó hazafiui hüség éltető forrása. Mint a régészek Herculanum és Pompeji romjai közül kiásott egy-egy becses mükincscsel meglepni sietnek a világot : ugy örvendeztetik meg kutatóink koronként XVI. századi újonnan felfödözött müvekkel irodalomtörténetünk mivelőit és barátait. Azon magyar nemzeti irodalom, melyet a XVIII-ik század elnémetesedési szelleme eltemetett s a XIX-ik halottaiból feltámasztott, legdrágább részeiben ama korból való.

Dávid F. tartózkodó magatartása 1568. Kolozsvár magyar és szász ajku polgársága nemzetiségi küzdelmében erős tényező volt arra, hogy nyertes az első legyen. Ez által az erdélyi magyarság egy jól megerősitett királyi várost, benne nagy számu erőteljes iparos és kereskedő osztályt, gazdag és mivelt népet s oly politikai és szellemi központot nyert, a mi azóta a magyar államnak és nemzetnek egyik őrbástyája keleten.

Midőn Dávid F. a meggyőződés cultusát s az egyszer megismert igazság mellett állhatatos megmaradás bátor elvét önpéldájában oly világtörténeti jelentőségre emelte, azt, nevét és szülő

városát tette dicsővé. Ez ama szirt, melyen az emberiségnek annyi jelese hajótörést szenvedett! Ez az elaltató syren-dal, mely politikában a jog és erkölcs, a tudományban az örök szép és igaz útáról sok nagy elméjü, de gyönge jellemü embert letéritett. Kolozsvár népének öröklenie kellett Dávid F. szellemét. Közötte a szabadság és jog a gondolatokban, az idealismus az erkölcsökben és társadalmi életben, az egyenjoguság és független önkormányzat az intézményekben mindig sok tisztelőre és bátor védőre talált. Kolozsvár népén erős önállósági hajlam észlelhető, mely hamar tettre lelkesül s szivósan kitart kedvelt jelszók és politikai meggyőződés mellett. Azon hazafias szellem és tetterő, mely e városon egy század ótai politikai alkotásaiban oly lélekemelően nyilvánul, részben e kor nagy küzdelméből nemzedékről-nemzedékre átszállott örökség, a szabadságszeretet és jogérzet gyümölcse. Ha igaz, hogy a természeti világban egy füszál, egy homokszem sem vész el: igaznak kell lenni, hogy az erkölcsi világban is nagy szellemek és erős gondolkodó fők elvei, tanai és jellemvonásai mintegy átöröklődnek azokra, a kik a társadalomban helyöket foglalják el. Amaz a természet anyagcseréjének titka, ez a szellemvilág erőtényezőinek egymásra hatása, mindkét világ fejlődő életének örök müfolyama.

Oly fényes ész, mint a Dávid Ferenczé, az isteni szellem erősb kisugározása. Ezért nem illik be az ilyen gyakran kora gondolkozási eszmekörébe. Élete — ha ő nem is az — a vértanui jelleget viseli magán. Küzdelmei és szenvedései minden újitók közös sorsa. De gondolataiban a merészség, tetteinek elhatározottsága, akadályokkal szemben a gyors feltalálás és soha nem csüggedés, ez az a mi meglep. Az eszményi szép, az epedő igazságszomj s annak kutatásában soha ki nem fáradó türelem, a mind nagyobb-nagyobb világosság után törekvés, bámulatunkat kelti fel. A fokozat emelkedés jele, a fejlődés tökéletesedés. Ez természeti törvény, a mi Dávid F.-et a történelem itélőszéke előtt igazolja. Ő fokról fokra ment, mindig fölebb, mindig elébb, magával vive népét, az udvart, a fél országot. Évről-évre tökélyesbült maga, s tökélyesbitette híveit, városát, hazája vallásos állapotait. Megalkotta, rendszerbe foglalta új vallási és hitrendszerét, melyet sújtólag inkább mint kitüntetőleg: *Dávid Ferencz vallásának* neveztek. Védte azt fejedelmek, felekezetek, mivelt nyugati országok tudósainak szövetséges

támadásai ellen. *Sursum corda* = Emelkedjék föl szived! mintha ez lett volna jelszava. Mindig előre, soha hátra! Mindig haladva, soha meg nem állva . . .! Serveto elégetett könyve: [*De Restitutione Christianismi*] az ő müveiben él. Az emberiség szabad gondolkozói, ha ezt látják, el fogják ismerni érdemét. Pedig ha müveit megolvassák, látniok kell. Soha a szent Lélekről theologus szebben nem irt, róla nemesebben tanubizonyságot nem tett, mint Dávid Ferencz; Krisztus szellemét s isteni küldetését ékesszólóbban senki nem magyarázta, mint ő . . . . Mikor már mindent érteni vélt, az egyedüli Isten kimagyarázásába merült lelke: merengve rajta, mint bámul a szem a végtelen Oczeánon, mint kutatja a lét okát a bölcs a csillagmyriadokban, kereste a teremtő és teremtés titkát, elmélyedve a szentirásokban s a szellemvilág határtalan birodalmában, s mikor azt vélte, hogy megtalálta, miután lelke oly nyugtalanul sovárgott, megértette az öröklét titkát: gyülölői elárulták, a fejedelem theologus ellenfelei birói itélőszéke elé állitotta, tanai visszavonására birni igyekezett; de ő megmaradt mellettök, ezért mint istenkáromló és veszedelmes hitújitó elitéltetett s nehány hónapi várfogság után, a halál 1579. nov. 15. szenvedéseinek véget vetett. Szülőföldére, Kolozsvárra csak később jött felőle hir. A közemlékekben semmi nyoma, hogy polgártársai valamit tettek volna e nagy emberökért akár akkor, akár később emléke megörökitésére. Tesz e az utókor? a jövő mutatja meg. Tenni — kellene . . . .

C) BÁTHORI ISTVÁN ÉS ZSIGMOND URALKODÁSA.

[1581—1586.]

BÁTHORI ZSIGMOND URALKODÁSA.

[1586—1597.]

BÁTHORI ZSIGMOND ÉS II. RUDOLF URALKODÁSA.

[1598.]

Báthori Kristóf vajda 1581. május 27. meghalván: következett fia, Zsigmond az ország választása alapján s nagybátyja Báthori István, lengyel király beleegyezésével, megtartván utóbbi az általa nem kért, az országtól formaszerint meg nem adott vajdai hatalmat ezután is, sőt azt most annyira kiterjesztvén, hogy valódi vajda ő volt. A kiskoru Zsigmond neve alatt elébb 1583.

márcz. 6-ig négytagu kormány: Csáky Dénes, Bocskai István, Kováchóczi Farkas és Kendy Sándor, mint a meghalt vajda által rendelt *Testamentumos urak* kormányozták az országot, azután 1585. május 1-ig a lengyel király által kinevezett háromtagu kormány [*Triumviratus*]: Kendy Sándor, Kováchóczi Farkas kancellár és Zsombori László. E napon a lengyel király Ghiczy János nagyváradi kapitányt nevezte ki kormányzóvá, ugy, hogy fejedelmi udvart tartson, országgyülést hivhasson össze, törvényeket alkothasson, tanácsával a vajda nevében teljhatalommal kormányozzon, a kiadványokban annak nevét maga irja alá, csak rendkivül fontos bel- és külügyekben tartotta fen magának a határozás jogát. Tényleg azonban csaknem minden nevezetesebb dolog tudtával s az ő akarata szerint intéztetett el; a kiváltság adás fejedelmi jogát is gyakorolta. 1586. decemb. 2.[1]) meghalván: ettől fogva Báthori Zsigmond egyedül ült a vajdai széken, de a kormányzást Ghiczy vitte, az 1588. decemb. 2—23-án Medgyesen tartott országgyülésig, mely azt a fejedelemnek adta át, megkérve, hogy maga mellett tanácsot tartson, megesketve az ország törvényei és szabadságai megtartására, valamint az ország is megesküdt hüségére, tanácsot nevezett ki maga mellé, s az uralkodást elkezdette, folytatta 1598. április 8-ig, mikor Erdélyt szerződésileg II. Rudolf császár királynak adta át, s a Fejérváratt együtt levő kk. és rr. — miután Rudolf ott levő követei: *Szuhai István, Pezzen Bertalan* és *Istvánffi Miklós* az őket megbízó felség nevében a törvények megtartására megesküdtek s ő az országtól elbucsuzott — hűségi esküjöket letették: a biztosok a kormányt átvették s az aug. 29—30-án tartott tordai országgyülésig folytatták, mikor Zsigmond tettét megbánván, visszatért, az ország törvényei megtartására újra esküt tett s a kormányt ismét átvette. *Rudolf uralkodása csak négy hónapig, huszonkét napig tartott.* E korszak különböző kormányait és bonyolult uralkodói és kormányzati viszonyait azért kellett előre bocsátnom, mert az olvasó csak igy lesz képes a kormányzatban és hozott törvényekben levő különbségek, néha ellentétek, a harcz heve, a szenvedélyek tulzásai, a pártok s azokkal az uralkodó eszmék és elvek győzelme és bukása okait megtudni, annak vészes

[1]) Ó számitás szerint, új szerint december 12. *Nachlese* stb. Kurz Antaltól, II. Theil 68., 78. ll.

eseményeit s irtózatteljes belső rombolását és szenvedéseit megérteni és igaz jelentésökben felfogni. Az okok végső oka az, hogy a mily hatalmas, tervszerü és hajthatlan volt a lengyel király és mindkét erdélyi vajda rokona s az általuk pártolt jezsuita-rend a r. katholikus egyház jogainak visszaszerzésében s főleg Kolozsváratt állandó megtelepitési törekvésökben : oly erős, szivósan kitartó, sőt megátalkodottságig nyakas volt mind a város népe, mind az ország kk. és rr.-nek többsége a reformationak már kivivott álláspontja és előnyei megtartásában.

A *várfalakon* és *kapukon* sok kisebb javitás és egy nagyobb épitkezés történt. 1592. márcz. 18. a száz-férfiak tanácskoztak az Ó-várban levő két ajtónál a falnak megcsináltatásáról; nem is akarják tovább halogatni — ugy végezték — hanem megépittetik. Ezért gondviselőkül Szabó Györgyöt és Szabó Lénárdot választották. Május 15. ismét végezték: A pallérok tegyenek félre mindent s a biró és tanács urakkal egyetértve, a fal megépitéséhez mindjárt kezdjenek hozzá; segitséget is választottak melléjök. Melyik volt e két ajtó a négy közül? a jegyzőkönyv nem jelöli meg. 1583. febr. 4. az Ó-vári *Kis-ajtó* előtt [a hol ma a Kis-Szamosra megy az út], a pallót felemeltették. Octob. 14. a szénautczai *Kis-ajtót* csináltatták meg. 1584. decemb. 14. a Monostor-kapu emelcsője [*igy*] tengelyfészke veszett vala meg, ugy a csapja is, mindkettőt megigazitották. 1588. jul. 19. vettek hozzá 2 gerendát, octob. 21. megvasazásáért fizettek 12 frtot. 1585. Bachi Péter a magyar-utczai *Kis-ajtó* kőhidját igazitotta meg, kapott rá 25 frtot, költött 127 f. mit neki megtéritettek. 1588. jun. 7. Középkapun belől a hidra vettek 2 gerendát. 1596. május 29. a biró meghagyta a kapitányoknak, hogy a külső *sorompókat* a közeli utczabeliek sárral tapaszszák meg s illendő helyeken lyukakat hagyjanak rajta. Egyéb bontakozások is ha lesznek, csináltassák meg, éjjel pedig a sorompók betétessenek. Ez — mint már emlitve volt — a külvárosok szélein körös-körül téglából, néha sövényből és fából épült könnyü törpe körfal volt, melynek bejárásainál fagerendák zárták el az érkező előtt az útat. E bejárások fakorlátait hivták sorompóknak s az igaz úton járók előtt kapuőrök nyitották fel, a kik minden városnegyedből ketten választattak, havi fizetésök 3 frt.volt. 1588. sept. 17. a száz-férfiak értesülvén, hogy a Közép-kapu és magyarutczai Kis-ajtó közt a fal

mellett iszonyu rút és mély sár van, hogy ott semmiféle szekér nem járhat el: meghatározták, hogy kérjék meg a birót, hogy azonnal vesse rá a kőmüveseket, hogy vágják ki a falat, csináltasson rá rostélyos lyukat, s a vizfolyást és járást, ha töltéssel is, szoritassa a lyukra. 1594. márc. 7. a város birája előterjesztésére a középkapui torony megépitését határozván: Ispoli mesternek és Nyirő Dánielnek meghagyták, hogy égettessenek két öreg kemencze meszet, kit mihelyt a városnak rá szüksége lesz, pénzért eladjanak; a mikor pedig az Isten az időt megmelegiti és kinyilatkoztatja, ha valami akadály nem lesz, nem halasztják tovább, hanem a tornyot megépitik." E torony a legrégibb s legszebb volt, még V. László korából.[1]) Most tehát csak javitás vagy ráépités foroghatott fenn, a mit idő, háboru vagy égés tett szükségessé. Érdekes, hogy az épités mesterei egy olasz és egy magyar volt.

Birtoka Szék és Kolozs sóbányákkal, számos faluval és birtokrészekkel gyarapodott. Báthori Zsigmond Kolozsvárnak iránta sokszor tanusitott hűsége megjutalmazásául zálogba adta *Kolozs* és *Szék* sóbányáit 40,235 frtban 50 pénzben. Az adománylevél kiváltáskor visszavétetett; de a birtoklást hátrább előforduló adatok igazolják. Még nagyobb becsü, mert örökös volt a Kendy-birtokok egy részének adományozása. Felségsértési s hűtlenségi bünnel vádoltatván az ország számos jeles férfia s a fejedelem őket különböző helyen és módon kivégeztetvén: 1594. october 18. Gyula-Fejérváratt kelt adománylevele által Lónai Kendy Sándornak Belső-Szolnokvármegyében: *Véczk, Györgykepataka*[2]), *Lak, Cháka, Hagymás, Hosszumező* és *Guczfalva*[3]) másképp *Kabalapataka* nevü falukban levő egész és összes birtokait — a mint az adománylevél szól — azért, hogy némely tanácsosokkal és az ország előkelő nemeseivel együtt, a fejed. személye és méltósága ellen összeesküvén, titkon meghatározták, hogy őt országából és székéről elüzik, s ha nem sikerül, életétől fosztják meg: ez okból mind őt, mind nejét és gyermekeit illető emlitett javai helyesen és törvényesen szállottak a fejedelemre, következőleg adományozása alá — Kolozsvár város biráinak, esküdt polgárainak és összes lakóinak, ugy

---

[1]) L. Rajzok I. Kötete IX. Táblája 4. sz.

[2]) A beigtató levélben *Gyurkapataka.*

[3]) Mihály vajda megerősitő levelében: *Buczfalva.*

utódaiknak és örököseiknek saját kezeiből, ezen levelének bizonysága szerint, adományozta az ő iránta mindig s a közelebbi zavaros időkben, a fejed. balszerencséje napjaiban is tanusitott s ezután is tanusitandó hűségökért, állhatatosságukért s hű és engedelmes szolgálataikért, hogy azokat bármi néven nevezendő minden tartozandóságaikkal és hasznaikkal ők és örököseik s utódaik birják és használják örök jogon, visszahivhatatlanul, mások joga épen maradásával. [1]) Később 1595. jan. 26. a szintén felségsértő Kendy Gábornak ugyanazon vármegyében levő 15 népes jobbágy telkét, melyek közül kettő *Hagymáson*, három *Chákán*, öt *Hosszumezőn*, kettő *Gyurkapatakán*, egy *Kabalapatakán*, három *Véczkén* van; ezeken kivül öt jobbágyi praediumot, melyek kettője *Chákán*, egy *Gyurkapatakán*, egy *Kabalapatakán* s egy *Újfaluban* [2]) van, szintén örök jogon s meghivhatatlanul adta és adományozta Kolozsvár biráinak, esküdteinek és összes polgárainak s azok utódainak és örököseiknek, mások joga sérelme nélkül, ezen levele bizonysága szerint, a mit kiváltságlevélben fog kiadatni, mihelyt előtte bemutattatik. [3]) Az első birtokba a várost a kolozsmonostori konvent fejedelmi parancs folytán 1595. igtatta be, jelentése kelt a beigtatás 10-ik napján s veres, fejér és sárga zsinoron függő pecséttel van megerősitve, s kiváltság alakjában kiadva; [4]) utóbbiakba szintén azon konvent igtatta be 1595. márcz. 25-n, jelentése kelt a beigtatás 16-ik napján s kiadatott az egyik levéltárőr és levélkereső által . . .[5]) Megszerezte Kolozsvár 1599. jul. 21. a kolozsmonostori konvent előtt kötött szerző levél által Limbai Nagy Istvántól Kórógyon, Méra falu határa s a *gálnás* nevü szénafü közelében az ugynevezett *barátok erdejét* egészen, zálogczímen 8 évre 100 forinttal olyformán, hogy az alatt egyszer levághassák; ha az eladó levágás után két évig ki nem váltja, további 12 évig ne válthassa ki, de

---

[1]) Oklevélt. LXXIV. sz.

[2]) Egy 1608-iki oklevélben [Oklevélt. XCVIII. sz.] *Újfalu* máskép *Tormapataka* néven jő elé.

[3]) Oklevélt. LXXV. sz.

[4]) L. a városi *levéltárban* D. 35. sz. Ebből konventi átirat van 1636. május 9-ről D. 36. sz.

[5]) L. a városi *levéltárban* D. 38. sz. Ebből konventi átirat van 1636. május 7-ről D. 39. sz.

a város az alatt ismét levágathassa.[1]) 1589. Léta egész falu is Kolozsvár birtokában volt, Gyulai Páltól, a fejed. komornyikától s neje Ghyczy Katától ment kezére, a kiknek a fejed. azon évi május 21. adományozta. Kolozsvárnak jogai védelmezése végett szüksége volt azon jelentésre, melylyel az adományosok birtokba igtattattak, ezért fejedelmi parancsot intéztetett azon királyi emberekhez, a kik a beigtatást végezték.[2]) Ez adomány és birtokátszállás homályát földeritő adatom nincs, valamint azon 1593. jul. 26. kelt adománylevélnek a város levéltárában léte oka is ismeretlen, melylyel Báthori Zsigmond fejed. Belleo máskép Balássy György udvari szolgájának és mindkétnemü örököseinek, s ha nem lesznek, vagy kihalnak, János testvérének adományozta a Gorbó tartozmányai közt levő, egykor az egeresi uradalomhoz tartozott Nagy- és Kis-Szurdok máskép Kabalapataka és Bagó falukat;[3]) de előfordulván benne a Kolozsvár birtokában levő Kabalapataka, megemlitni szükségesnek láttam. 1585. Tollkötő Péter vetette gy.-fejérvári házát a városnak zállogba, hogy a tanácsnak ott szabados szállása lehessen, fizettek érette 170 frtot. Gyakran kellvén a birónak és követeknek a fejedelem székhelyére lemenni: e szerzemény sok szállásköltségtől mentette meg a várost s könnyebbé tette az ott tartózkodást. Ennél szükségesebbel nem gyarapodhatott volna a közönség vagyona.[4])

Politikai életében nagy fontosságu azon végzés, melyet az 1582. évi jan. 29-ki közgyülés határozata teljesedéseül[5]) hoztak, *Lajstromkönyvet* nyitván azon közöttük megtelepedni kivánóknak, a kik a város polgárai közé magukat fölvétetni kérték. Ugy látszik, ez ügy régen nem volt szabályozva, s hihetően visszaélés, tulságos szaporodás, a város szabadságainak nemcsak a jogositottak által élvezése, a közterhek egyenlőtlen hordozása sat. birta rá a közönséget, hogy ez iránt intézkedjék. Ez az önkormányzati szellem erősbödésének s tisztább politikai öntudatra ébredésnek jele.[6]) A könyv

---

[1]) L. a városi *levéltárban*, D. 57. sz.

[2]) L. a városi *levéltárban*, D. 32. sz.

[3]) L. a városi *levéltárban*, D. 33. sz.

[4]) L. az eredeti *számadásokból*.

[5]) Fennebb elé volt adva.

[6]) A város e polgári *Lajstromkönyvének* czime ez: *Az 1583-ból való város Constitutioi*. Ezután legelől van azon esküforma, mit a szövegbe vet-

az esküformával kezdődik, melyben az új polgár fogadja: „hogy az ország fejedelmének, a kolozsvári biráknak, tanácsnak hív és igaz s engedelmes lesz, személyválogatás nélkül teljes életében, mind jó s mind gonosz szerencséknek forgásiban; a biráknak, tanácsnak és a városnak jó parancsolatit, végzéseit, és ez hazának, Kolozsvárnak minden igaz, megállott törvényeit, szokásait, rendtartásit, szabadságát megtartja, megőrzi, engedelmesen veszi, szenvedi és izenetit is megtiszteli, becsüli, a jó szófogadó tiszti és hivatalja szerint. Továbbá idegen városbeliekkel, falubeliekkel, semmi úton, semmi szin alatt nem szövetkezik, társalkodik és idegeneket vagy azok marháit semmi szin alatt a város szabadságával, sem vámokon, sem egyéb helyeken nem éltet, el sem szabadit.“

„Miután — folytatja a gyülési végzés — ezekre megesküdt, irják be nevét s nemzetségét, atyját, anyját és az őt ajánlók nevét, a kiknek a mig élnek, a beiratott ifjat oktatni, engedelmességre és oly magaviseletre kell inteni, a miből se ő magának, se a városnak kára ne következzék. E végzés pedig magába foglalja csak a míves rendeket és czéhbelieket, ezeken kivül a mezőn szántó, munkálkodó szegény rendeket, községet is, kik nem ős fiak . . . Az áros rendekről külön végzés leszen.“

Az eljárás eleinte ez volt: ajánlta 1—2—3 régi városi polgár, a kinek polgári állása [t. i. iparos vagy tanácsi ember] ismeretes volt, vagy az illető községi bizonyitványt hozott korábbi lakhelyéről, melyben a szabályszerü kellékek ki voltak fejezve; később meglazult a szabály, s csak a főbiró neveztetett meg, a ki alatt a beirás történt, a beirottak sorban előszámláltattak, csak az jegyeztetvén meg: ingyen vagy dijért vétettek-e be? Néhol a város jegyzője nevét is oda jegyezte, de legtöbbnyire megelégedett a beirással. Hogy a könyv nemcsak a míves és mezőt szántó köznép számára készült, s a végzést fogalmazó jegyző annak rendeltetését nem jól fejezte ki, igazolja az 1582-ki végzés és gyakorlat, mely szerint e könyvbe 1587-től kezdve 1614-ig a város

---

tem fel, utána 1587-ből a könyvnek egy másik, az elsőnél helyesebb, ily czím van adva: *Catalogus Civitatis Civium Novitiorum, juxta praeinsertum Civitatis Decretum in hunc Librum ad id ordinatum cum nominibus, cognominibus eorundem, ac conditionibus inscriptorum.* Kétségtelen, hogy ez *Kolozsvár ifju vagy új polgárainak jegyzőkönyve.*

polgárai közé fölvett minden új tag neve beigtattatott, volt bár míves, kalmár, mezei szántóvető vagy patricius és kolozsvári ősfi. A nemzetiség, polgári foglalkozás és származási hely pontosan ki levén téve a beiratásoknál: érdekesnek látom az érintett időközben Kolozsváratt a polgári kötelékbe fölvetteknek áttekintését adni.[1]) Kitünik innen, hogy Kolozsvárra az összes erdélyi mezővárosokból és vidékekről, ugyszintén a magyarországi városokból és vidékekről, sőt Németországból is jöttek új lakosok s ott megtelepedtek, de mind iparosok voltak. Az eredmény még is a magyarság következetes szaporodása volt, a legmagasbra nőtt 1599. Pulacher István főbirósága alatt, az ország legválságosabb korszakában, Básta és Mihály vajda rémuralma idejében, midőn a védtelen helyeken, az országnak szabad nyilt részeiben nem volt békés maradása az embereknek; azután Bethlen Gábor fejed. uralkodása kezdetén 1614. Az elsőnek okát a száz-férfiak 1599. jul. 17. közgyülési végzése is érinti. Forgott fen — ugymond az — hogy a pogányság elől idegen helyekről sokan befutottak s már esztendő óta is itt élnek, sőt némelyek két-három esztendőnél is régebben, s eddig sem adófizetésre, sem más terhek viselésére nem erőltették, nyomorult, romlott állapotjukat megtekintvén. Most immár végezték, hogy minden bejövő idegen atyafiak, a kik a városnak szabadságával akarnak élni, azoknak a jövő kisasszony napon túl atyáink törvényét kell követni, a mint 1587. febr. 25. végeztük, hogy minden ember

[1]) Hogy az olvasó látásból győződjék meg a magyarság és szászság szaporodási arányáról, ide igtatom 24 évi bejegyzés eredményét:

1587.	évben	4	magyar,	7	szász		
1588.	„	4	„	—	„	1600. évben	10 magyar, 2 szász
1589.	„	2	„	4	„	1601. „	5 „ — „
1590.	„	2	„	7	„	1602. „	3 „ 1 „
1591.	„	2	„	3	„	1603. „	3 „ — „
1592.	„	3	„	5	„	1604. „	6 „ — „
1593.	„	—	„	2	„	1605. „	1 „ — „
1594.	„	2	„	—	„	1606. „	4 „ 1 „
1595.	„	4	„	—	„	1611. „	8 „ 3 „
1596.	„	6	„	3	„	1612. „	15 „ 5 „
1597.	„	1	„	3	„	1613. „	2 „ 2 „
1598.	„	6	„	4	„	1614. „	19 „ 6 „
1599.	„	48	„	30	„	együtt . .	160 magyar, 88 szász

Ezen kivül volt: 5 német, 2 szláv, 1 angol származásu kolozsvári polgár.

mi módon irassék be s mint élhessen a város szabadságaival.“ Ugyanez évi sept. 4-ki közgyülésben ily végzés kelt erről: „A mi a magyarországi jövevény atyafiak dolgát nézi, mostan sem végeznek különben felőlek, mint fennebb julius 17-én végeztek volt.“ Az 1614-ki népesedésről nem találtam bővebb nyomokat. A hagyomány ez időre teszi a hajduknak a Hidelvén nagyobb tömegben megtelepedését. . . . . Nemzetiségöket az illető megtelepedni kivánók vallották be, de én számtalan esetben láttam, hogy egészen megmagyarosodott családfők magukat eredetökre nézve szászoknak vallották s megforditva szászok magyaroknak, hogy könnyebben hivatalhoz jussanak, elannyira, hogy az elválasztó vonal a két nemzetiségüek közt absolut igazság értékével nem mindig bir. E korszakból több polgári név tünik ki érdemek s jeles viselt dolgok által. *Linczegh Dániel* aranymíves, atyja Jánosnak, a ki szabó mester volt, s polgártársai királybiróságra emelték, érdekes *Napló-jegyzeteket* hagyott hátra; Kolozsvárnak történeti nevü szülötte s valóságos nemzeti hős, hátrább bővebb emlékezés lesz róla. *Segesvári Lőrincz*, a kit 1614. mint segesvári patriciust irtak be, ajánlták Kirschner István esküdt polgár és Rau Mátyás királybiró. *Segesvári Bálint* becses *Krónikát* irt 1606-tól 1654-ig. [1]) Érdekes, a mint *Jacobinus János*, szász patricius polgár és jegyző, később fejedelmi titkár, tudós és iró, Weiss Antal sógorának a polgárok közé fölvétetését jegyzőkönyvbe igtatta s egyszersmind atyjáról, ugy annak testvéréről, s ön anyjáról magasztalólag emlékezik meg. „Nemes származásu és körültekintő férfi Weiss Antal sógorom — igy hangzik a szöveg — a kinek atyja szintén e város patriciusi rendéből való, tiszta szász vérből, neve Weiss Tamás, több éven át száz-férfiui és egyházfiui tisztet viselt, s életét is abban végezte be; régi eleihez költözvén, tisztes és hálás emléke fenmaradt az utódoknál; anyja a becsületes és jámbor erkölcsü Ádám Kata, a régi Ádám-nemzetségből való, a női szemérmetesség tisztes példányképét s a jó anya emlékét hagyta hátra. Ajánlották a városnak Jacobinus Dávid és Bernád, amaz atyám testvére, ez atyám, a tanácstól polgári jogot nyert s jövendőbeli bizonyságul dijtalanul beiratott ezen jegyzőkönyvbe.“ [2]) Más szempontból

---

[1]) Kiadatott *Erdélyi Tört. Adatok* IV. k. 159—218. ll.

[2]) Aláirva : *Joannes Jacobinus*, Reipublicae Colosvariensis Notarius

még érdekes két polgár fölvétele, az *egyik:* Lewis Jakab angol, 1612-ből, a kinek a neve utáni polgári állását mutató szót a jegyző aligha el nem torzitotta;[1]) a *másik:* 1599-ből Drághi Orsolya, Drághi Horváth Mátyás özvegye, nő. A polgári állapot egyiknél sincs megjegyezve, pedig valószinü, hogy az angol, lovag = eques vagy esquir, a magyar nő, nemes volt. Ezzel egészen ellentétes Szakács Istvánnak a polgárok közé fölvétetése. „Neki van nemessége — irja a jegyző — mert atyja az volt, de ő nyilván lemondott róla a tanács előtt, s esküvel igérte, hogy végig híven megmarad. Érette két polgár lett kezes s igy fölvétetett a polgárok kötelékébe. E jegyzőkönyvben szász patriciusoknak iratnak még: *Boghner, Kandert, Herthel, Breyber, Rhener, Kirschner, Teuffel,* magyar patriciusoknak: *Kovács, Kathona, Literati, Kerekes, Nyirő, Asztalos, Péterfi, Balogh, Baczi, Kádár* s a t. nemzetségek.

Feltünő ez időben a kolozsvári polgárok vállalkozási szelleme, mely őket keleti árukért Konstantinápolyig vitte, czimeres ökörrel Bécsig, selyem s más árukért Velenczéig, északra Krakkóig. Minden országok becses és szép árui legelébb s legválasztékosabb minőségben voltak kaphatók Kolozsvárott. A nemes érczek, főleg arany- és ezüstbányászat iránt különösen fogékony volt népe. Egy bányaeladási esetnyomára találtam kutatásaim közt, a mit közleni érdekesnek látok. Kolozsvári Kádár Mihály 1595-ben jul. 13. Radnabánya mezővárosban levő két ólom és ezüst bányájának felét, melyeket hajdan Iffju Márton, beszterczei Iffju [máskép Forster] Farkastól vett volt — 600 forint adósság kifizetése végett — eladta Zok Péternek 800 m. forintért zállogban egy a városban levő kőházzal, erdeivel, mezeivel, ugy szintén Nagy-Bányán levő

---

m. pr. Látható az 1583-ki jegyzőkönyv. 86. l. Mint ilyen, négy polgárt, igtatott be a jegyzőkönyvbe: 1598. jan. 3., márcz. 13., május 16. és a sógoráét nov. 1. Utána Kolozsvári Literatus Mihály lett a város jegyzője. Jacobinus 1598. octob. 28. Báthori Zsigmond fejed. titkára volt. [*Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 240—42. ll.] 1599. sept. 23. Báthori Endre fejedelemé [*Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 321—32. ll.] 1600. jul. 12. Mihály vajdáé. [*Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 520. l.] 1603-n a Székely Mózes választott vajdáé, a kivel együtt ugyanazon évben a Brassó melletti csatában esett el. [*Bethlen* .... V. k. 408—409. ll.]

[1]) Jacobus Lewis Anglus Eppvicz [a j. könyvben is igy van leirva].

Theatral nevü kőház s Királybánya és Papbánya nevü bányák fele részét a hozzátartozó épületekkel, zuzdával, vizvezetékkel, a bánya völgyével, havasokkal, erdőkkel, tiltott vizekkel, melyek arany hallal bővölködnek, kaszálókkal s minden tartozandóságokkal, ugyszintén a Radnabányán levő házzal, melynek szomszédjai egyfelől Sinka István, másfelöl Iffju Márton . . . ." [1]) Mily szép birtok volt az együtt, birása mily becses, hogy oly nagy távolságból ment el megszerzése végett kolozsvári tulajdonosa!

Nagy megpróbáltatásoknak s fenyegető veszélyeknek volt kitéve Kolozsvár, midőn Báthori Zsigmond fejedelem kétszeri lemondása s ismét visszatérte után, a nagy politika küzdő terévé és saját könnyelmüsége s szeszélyei eszközévé lenni kényszeritette. Először 1594. julius közepén szerződés mellett, esküvel erősitve Boldizsár öcsének adta át az országot, hogy az, mint kormányzó a fejedelmi tanácscsal igazgassa azt. De alig érkezett meg Kővárra, tettét megbánva, az ország visszavételére határozta el magát s államcsinyje központjává Kolozsvárt választotta, a hova Báthori Boldizsár és a fejedelmi tanács julius 29-re az országgyülést már egybe hivta volt. A mint híveivel tervét közölte, azok valósitását minden irányban megkezdették. Legelébb a székely fegyveres erőt rendelték be. Julius végén odaérkezett Kornis Gáspár, s az ország azon főbbjeihez, kik a fejed. hívei voltak, hizelgő leveleket hozott magával. Estve jövén meg, a birák beeresztették, s a sötétség védelme alatt a nemeseket, előkelőbb székelyeket és szászokat fölkeresve, izgatva őket, hogy ne tartsanak a fejedelmi tanácscsal, főleg pedig Báthori Boldizsárral és Kendy Sándorral, csatlakozzanak a vajdához, bizzanak és reméljenek; ő nem sokára itt lesz, elleneinek titkos törekvéseit meghiusitja, tőle hívei hívségök és állhatatosságuk gazdag jutalmát veendik. A fejedelem az országgyüléshez levelet irt, a mi elolvastatván: visszahivatása elhatároztatott. Elsők voltak a székelyek és szászok követei, főképen Süveg Albert, a szebeni királybiró és a Kornis által rábeszélt nemesség, kik jó fejedelmök visszahivását, bár hol legyen, lármázva követelték; a ki ellenkezőleg érez — mondák — a haza ellene és gyilkosa, ők életöket s véröket készek érette föláldozni. Erre Kendy Sándor s a többi is mind hozzájárult s a visszahivás

[1]) *Orsz. levélt. k.-mon. konv.* Cista 81. Protoc. 1590—1595. 308—309. ll.

végzéssé lett. Követség indult utána Kolozsvárról, melyben a város részéről Szegedi Gáspár vett részt.[1]) Mikor Kolozsvár felé közeledtek, a főrendek legnagyobb része lovan, katonásan felkészülve Szamosújvárig ment elébe, s nagy pompával fogadván, aug. 8. Kolozsvárra bekisérték. Azok ellen, a kik a fejed. eltávozásának okai voltak, gúnyvers jelent meg; a fejed. engesztelődést szinlelve megtiltotta, hogy az ország nagyjai becsülete ellen senki semmit tenni ne merjen, s ezt a templom ajtajára kifüggesztette. Az országgyülés aug. 17-kére napoltatott el, de csak aug. 25—28. körül nyilt meg Kolozsváratt. Ez idő alatt a fejedelem gyakran kiment Monostorra a jezsuitákhoz, a kik egy kellemes fekvésü hegymagaslaton laktak s a Szamos mellett gyönyörü gyümölcsösük volt. Ez volt *az erdélyi fejedelmeknek, midőn Kolozsváratt voltak, szállásul kijelölve.* Az országgyülés kezdetén leghivebb tanácsosaival ment ki oda: Bocskai István, Geszti Ferencz, Kornis Gáspár és Jósika István voltak ezek s köztük Boldizsár öcse is. A kertben együtt állapodtak meg az ország tanácsosai és főrendei elvesztése iránt — irja egy egykoru — mig Báthori Boldizsár az apátsági épületben töltötte idejét, egymásnak mély titoktartást igérve.[2]) A fejedelem előterjesztésében a török szövetség fölbontását s a keresztényekkel szövetkezést kivánta: „mert — ugymond — a divánban el van határozva, hogy a szultán más fejedelmet ültet Erdély fejedelmi székére, s ugy fel van ingerülve, hogyha egy szobát töltenek meg számára aranynyal, akkor sem engesztelődik meg.“ Az országgyülés aggodalmát fejezte ki, felvilágositást kért a fejedelmi tanácstól s határozását aug. 27-kére halasztotta .... A fejed. azt rendelte, hogy mindenik nemzet irásban adja be szavazatát ... Fejérvármegye, az országgyülés nehány magyar tagja, Udvarhely-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-szék a török frigy felbontása ellen szavaztak, a többi vármegye és székelység, ugy a szászok a felbontásra. A fejed. jó néven vette ez elhatározást s maga is hozzájárult. Igy érkezett el aug. 28-ka. A katonaság: udvari darabontok, lovasok, a székelység csapatai kapitányaik alatt mind berendeltettek Kolozsvárra, utóbbiak azon ürügy alatt, hogy misét

[1]) Ez téves. 1594. a községi eredeti j. könyv szerént főbiró Bonczidai Gergely, királybiró *Herczegh Gáspár* volt. Ennek kellett hát a követség tagjának lenni.

[2]) *Bethlen*, egykoruak följegyzése után. III. köt. 439—440 ll.

hallgassanak. Az udvari darabontokat a fejedelmi palota környékében s a városon osztották szét azon parancsolattal, hogy adott jelszóra kézügyben legyenek, kapitányaik előre megeskettettek, hogy a mi tölük kivántatik, mindent teljesitnek. Ekkor Jósika István a kolozsvári birónak megrendelte, hogy a város kapuit zárassa el, s csak ugy nyittassa meg, ha gyürüjét előmutatják. A tanácsurak reggel 9 órára a fejedelemhez rendeltettek, hogy őt Monostorra misére kövessék, mi alatt a kk. és rr. a kis templomba összegyülve tanácskoztak. A tanácsurak diszruhában jelentek meg. A fejed. barátságosan fogadta őket, rosszul érzi magát — mondá — nem mehet a templomba, s egy csomó államiratot adva nekik megolvasás végett, szobájába visszavonult .... Ez volt az adott jel, mire három kapitány egy csapat darabonttal a terembe lépett, egyik felolvasta a fejedelmi elfogatási parancsot s az elfogatandók névsorát.[1]) A parancs teljesült, a fejedelmi házba [a *Szathmáry-ház* a főtéren] zárattak el, megtiltatván a velök közlekedés ... Az elfogatás nagy izgalmat idézett elő az utczákon, de a szétszórt katonaság meggátolta kitörését. A kis templomban levő kk. és rr.-et is megrémitette a hir, a fejed. megnyugtatásukra Kornis Gáspárt küldte hozzájok. Ezek viszont Süveg Albert és Siger János szász követek s kiküldötteik által az országgyülés nevében a foglyok szabadon bocsátását sürgették. „Senkit sem fog — mondá nekik — törvényen kivül büntetni ....“ Ebéd után Geszti Ferencz Báthori Boldizsárt s a többi foglyokat felszólitotta, hogy maguk és hozzátartozóik várnagyaihoz a várak átadása iránt levelet adjanak, különben fel fognak akasztatni. Mindenik teljesitette. Még az nap délután 3 órakor Bornemiszát, Kendy Gábort, Szalánczit és Literatit hátrakötött kézzel a városi toronyba vitték, másnap aug. 29. reggel Báthori Boldizsárt, Kováchóczit és Kendy Ferenczet szállitották el, este Forrót, Gerendit és Lónyait Seres István

---

[1]) *Báthori Boldizsár*, a fejedelem vérrokona, *Kendy Sándor* és *Ferencz*, *Iffiu János*, a Báthori Endre mostoha atyja, *Kováchóczi Farkas* kancellár, *Kendy Gábor*, *Forró János* fejérvármegyei főispán, *Bornemisza János* a lengyel király oroszok elleni harczában hiressé lett s gazdagsággal elhalmozott vitéz férfi, *Gerendi János*, tordavármegyei főispán, *Lónyai Albert*, vitéz katona, *Cseszleiczki Boldizsár*, erős jellemü ifju, *Szalánczy György*, már Izabella királyné alatt portai követ, *Szent-Egyedi Literati Gergely* közügyigazgató, *Sennyei Pongrácz* és *Vas György* fejedelmi tanácsosok.

kolozsvári polgár házába hurczolták, s Forrót Geszti rendeletéből nyolczszor vonták kinpadra. Csak Kendy Sándor maradt a fejedelmi palotában. Aug. 30. Bocskai meglátogatta a halálra itélteket, irószert vitt, hogy övéikhez irjanak. Sorsuk már akkor el volt döntve. Tizenhét elitélt volt, tizre halál, hétre jószágvesztés mondatott ki, közülök öt nyilvános, négy titkos kivégeztetésre — kihallgatás, bizonyitás, védelem és itélethozás nélkül. A kivégzést a kolozsvári piaczon, szemben a fejedelem palotájával, az ugynevezett *Rázsa-ház* előtt állitott vérpadon egy szegedi czigány hajtotta végre a kolozsvári birótól elkért pallóssal. Lázár István az udvari darabontok, Sibrik Gáspár a lovasok parancsnokai tartották fenn a rendet, ezek vezették ki a foglyokat, midőn a vérpadot szőnyeggel bevonták. *Nem foglak többé benneteket látni* — mondá útközben Kendy Sándor társainak. Ő lépett elsőben a vérpadra. *Istenem! légy velem szent fiadért* — ezek voltak utolsó szavai. Őt Iffju János követte, kit a bakó egy csapással nem tudván kivégezni, a földre tiporta s három csapással vágta el fejét. Most Kendy Gábor következett, ezután Forró János, utoljára Szent-Egyedi Literati Gergely.... Hirtelen jött záporeső elmosta a kivégzettek vérét. A fejedelem ablakából nézte végig a rettenetes jelenetet. A kivégzettek közül kettő: Kendy Sándor és Iffju a kis templomban, a többi 3 a városon kivül a köztemetőben temettetett el. Az országgyülés megrettenve, hogy a foglyok a fejed. igérete ellenére kihallgatás és itélet nélkül végeztettek ki, a fejedelmi palota előtt gyült össze, a fejed. lement közéjök, előadta, hogy árulásuk bizonyitékai kezében vannak, szerencsétlennek mondá magát, hogy igy kelle a hozzá legközelebb állóknak vérét ontani, de a haza java előbb való.[1])

E zsarnoki vértett s erkölcsi undort keltő végrehajtási módja megdöbbenést és közfelháborodást idézett elő, a mi a fejedelem még tiznapi Kolozsváratt maradása alatt folyvást fokozódott. Sept. 1. békóba verve Szamosújvárra vitette Báthori Boldizsárt és Kováchóczi kancellárt; 3-n hire jött, hogy Szalánczy Lászlót branyicskai kastélyában a fejedelem darabontjai összevagdalták; sept. 8-n a gyalui várba szállittatta Kendy Ferenczet és Bornemiszát, a várparancsnokokhoz megöletésök iránt titkos útasitást

[1]) *Bethlen* III. k. 467—473. ll.

intézve.[1]) Kolozsvárról, tanácsosai tudtán kivül bocsátotta ki — kelet nélkül — ama kegyetlen parancsolatot: „hogy a meggyilkoltak és fogságra büntetettek javai elfoglalása és elvétele iránt az ország semmi hatóságánál, bíróságánál és tisztviselője előtt senki soha semmi keresetet, pert, végrehajtást ne kezdhessen, azok ilyeket elfogadni ne merjenek; de mindezen jogok és ezeket illető adományozási és kiváltságlevelek örökre megsemmisitetteknek és érvényteleneknek tekintessenek . . .“[2]) Kolozsvári összes kutatásaim alatt sehol ez eseményről semmit följegyezve nem találtam. Az egyetlen, a mi a városnak ez időbeli kétségbeejtő helyzetét s levertségét mutatja, az 1594. october 25-ki közgyülés ezen végzése: „Mivelhogy az Úr Istennek ostorát fejünken érezzük, minek csak szivből való könyörgéssel vehetjük elejét, ő kegyelmek városul végezték: hogy biró uraim predikátor uraimot hivassák és intsék meg, hogy mindennap reggel 4 órakor harangoztassanak és az Úr Istenhez közönséges könyörgések legyenek . . .“

Kolozsvár emlékezetes politikai ténye a II. Rudolf császár és király hűségére megesküvés. Azon szerződésnek, melyet a fejedelem Magyarország uralkodójával 1595. jan. 28. kötött[3]), az erdélyi kk. és rr. azon évi április 16. — május 2-n Fejérváratt tartott országgyülésen elfogadták s a király jun. 11. megerősitett,[4]) egyik pontja a fejedelmet, országgyülést s az egész országot hűségi eskütételre kötelezte. Kolozsvárra is elment ez iránt a fejedelmi rendelet, mellékelve volt az esküforma is, s a száz-férfiak május 13-ki gyülésökben teljesitették azt. „Biró uram értenünk adta — igy szól a sajátságos végzés — hogy Rudolphus császárral és birodalma alatt való urakkal fejedelmünk Báthori Zsigmond mind a pogány ellen való egyetértésben, ótalomban és egyéb hazánkbeli megmaradást néző dolgokban bizonyos egyezést és szövetséget tött volna, melyet a fejedelem tanácsi és a teljes nemesség mind mostani gyülésökben, mind vármegyében hittel erősitettek meg, a mostani articulusban kifejezett föltételek szerint. Mostan azért az ország kivánná és hagyná, hogy minden városokbeli birák, tanácsos és hites senatorok megeskünnének. Először, kérték Isten

[1]) *Bethlen* II. k. 477—78. ll.
[2]) *Bethlen* III. k. 474—477. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 345. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 349. l.

ő szent felségét, hogy a kereszténység confoederatioját, egyértelmét ő felsége neve tisztességére erősitse meg ő felsége, adjon és gyökereztessen igaz szeretetet a keresztény fejedelmek szivében egymáshoz, hogy az egyesség által tartassunk meg városul szerelmes hazánkban békességben. Megesküdtek hát egész száz-emberül fejenként ő kegyelmek az articulusban irt és eléjök adott forma juramenti [*esküforma*] szerént . . .“

A száz-férfiak ez átalánosságban tartott üdvözlése és ohajai mellett aggálykeltő figyelmet érdemel az 1595-ki országgyülésnek ama végzése, mely eltörölte a jezsuiták ellen 1588-n hozott törvényt, [*a mi hátrább elő lesz adva*], fölmentette a fejedelmet ott tett esküje alól s megengedte, hogy a jezsuiták Kolozsvárra, Monostorra, Fejérvárra beköltözhessenek, habár azon megszoritással is, hogy máshová nem mehetnek s a más vallásuakat háborgatniok nem lesz szabad.[1]) E szövetség Erdély államéletének lét- és sarkelvei: a nemzeti fejedelem szabad választása s a reformatio ellen irányulván, az ország tényleges helyzetével s valódi érdekeivel kibékithetlen ellentétben állott, életbeléptetése állandó belviszály, tömérdek vérontás, a haza fiainak többszöri kifosztása és a nép teljes elszegényedése forrásává lett. Fegyver élére állittatott nem egyszer a haza és nemzet léte, s csak fiainak hős erénye s koronkint támadt jelesei mentették meg amazt a szolgaságtól, ezt a földszinéről eltöröltetéstől.

De legmélyebben bele sodortatni engedte magát a nagy politikába Kolozsvár Báthori Zsigmond fejedelemnek országába másodszori visszatérésekor, a mit főképen nagybátyjának, Ecsedi Báthori Istvánnak köszönhet, a ki Magyarországról küldött neki lovat, a min Oppelnból titkon eltávozzék. Fennebb érintettem, mint adta át azt II. Rudolf császár és király biztosainak... Ismét megbánta tettét s elfeledte esküjét. Híveivel visszatéréséről tervet készitett, azokat munkába inditotta s müködése központjává másodszor is Kolozsvárt választva, oda 1598. aug. 20-n östi 8—9 óra közt álruhában megérkezett, értesitvén arról előre levele által Kathonai Mihály fő és Gellyén Imre kir. birót, az elsőnek egyenesen házához ment, kapuja zárva levén, csak zörgetésére nyilt fel. A mint a biró megismerte, örömittasan ölelte meg. . . . Végzetes találkozás mindkettőre —

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 472. l.

Kolozsvárra és Erdélyre nézve. Egymás látása feletti örvendezések a nyomorok hosszu lánczolatának kezdő szeme, a szenvedések egész tengerének első vészmoraja! . . . A biró még azon estve összehivta a tanácsot. A fejedelem személyesen ment közéjök, panaszolt, hogy a császár nem tartotta meg igéretét, igen a biztosok ellen, a kik czimerét az ágyukról s palotájáról levakartatták. . . . Szavai hatottak. . . . Ő használta az alkalmat s a tanácsot hűségére azonnal megeskette, pedig az már II. Rudolfnak hittel volt kötelezve. Seres István és Hosszu József előkelő polgárokat követségben Fejérvárra küldötte, hogy a királyi kormányzó biztosokhoz visszaérkeztét hirül vigyék s Zsigmond fejedelem befogadásáért magukat igazolják. Macsesdy Benedek, a fejedelem egyik hű szolgája az épen Kolozsváratt levő Naprágyi püspök kancellárhoz ment, tudatta vele a fejed. megérkezését s onnan nyomban Fejérvárra Bocskaihoz sietett. A fejed. vacsorálván a birónál, fölkereste a kancellárt s késő éjfélig dolgoztak együtt, negyven levélnél többet küldött szét az országba legmeghittebbjeihez. Mária Christierna, a fejedelemnő is hazájába menendő, épen Kolozsváratt volt s aug. 21. akarta útját tovább folytatni. Hajnalban, midőn alig pitymallott, a kancellár kiséretében — a ki a titokról semmit sem szólt — a jezsuiták templomába ment, melynek ajtaja még zárva volt. E perczben elébe lépett a királybiró Gellyén [*Boghner*] Imre, fejedelmi férje nevében üdvözölte őt s kihallgattatást kért számára. A fejedelemnő bement a templomba, misét hallgatott, az alatt folyvást hullottak könyei. Isteni tisztelet után szállására indult, a kancellártól kisérve, a kit azonban gróf Thurn váltott fel, a kancellár elválván tőlük. Kevés idő mulva a fejedelem, kinek oldalán kard csüngött, hóna alatt buzogány, fényes kisérettől környezve érkezett meg hitveséhez, a ki csaknem a kapuig jött elébe, mosolygó arczczal, a viszontlátás örömei közt, szivélyesen üdvözölték egymást. Rövid szóváltás után csak magukra bementek termökbe. Másnap, aug. 22. elkezdették az uralkodást, együtt irták alá a kolozsvári értekezletre a meghivó leveleket[1]) valamint híveik is a szász-sebesi tábori országgyülésből ugyanoda együttesen hivták meg az egész országból a szász városokat.[2]) A fejedelem az összegyült néphez a piaczon beszédet

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 189. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 189—190 ll.

tartott, mely — ugy látszik — a mult keserü emlékei daczára ragaszkodott hozzá s lelkesedéssel fogadta. Elősorolta visszajövése inditó okait, szenvedett sérelmét, s igérte, hogy kibékiti az országot a törökkel. Ne tartsanak semmitől — mondá — mert jó zállogai vannak — a császári biztosok.... Ezek octob. 14. a kolozsvári hangulatról egészen másképen értesitették Miksa főherczeget. „Azon két kolozsvári polgár, a kit a fejed. hozzájok Fejérvárra küldött, ugy nyilatkozott előttük — ez volt levelök tartalma — hogy a polgárság ugy fel volt ingerülve a fő és királybiróra, a kik a tragoedia okai voltak, a fejed. érkezését előre tudták s bebocsátván, hozzá csatlakoztak, hogy kevesen mult, hogy a nép meg nem ölte őket. De azok, kikhez még azon éjszaka leveleket küldöttek, oly nagy számmal érkeztek be, hogy a polgárság megfélemlett, s szándékát nem valósithatta.“ [1]) Bármint történt azonban Kolozsvár hódolata s a fejedelmével való kibékülés, ez erős támpontot adott híveinek a czél elérésében. A fejed. és fejedelemnő aug. 28-káig maradtak Kolozsváratt, 29-n a Tordán együtt lévő országgyülés ünnepélyes meghivására oda érkeztek, hol az elébe szabott föltételekre az unitáriusok templomában az esküt letevén, a kk. és rr. által hozott — az 1595-kieket részben módositó, részben eltörlő — törvényeket megerősitette, az ország törvényeit és szabadságait biztositotta, jezsuiták tartása csak Kolozsváratt engedtetett meg, ámbár — a mint a kk. és rr. jelentették — sok okokból kivánták volna, hogy ott se legyenek, Fejérváratt és Monostoron azonban nem maradhatnak.[2]) Miksa főherczeghez aug. 22. és 27. Kolozsvárról két engesztelő levelet irt, a királyhoz közbenjárás végett Haller Gábort és Trauzner Lukácsot — két unitáriust — küldött követül, [a császári biztosok az elsőt *arianus*-nak, az utolsót *szombatosnak* irták][3]), a császári biztosokat ajándékokkal ellátva szabadon bocsátotta, sept. 23. voltak utoljára előtte — szent Mihály napján már a király birodalmába Szathmárra érkeztek.

A politikai élet másik nyilvánulási tere az országgyüléseken való részvét, melyek közül ez időszak alatt négy volt Kolozsváratt. 1587. octob. 22—28.[4]), melyen Kolozsvárt érdeklő nem

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 209. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 195. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 64. 212. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 74. 229. ll.

történt; 1594. aug. 17. sept. 1.[1]) rá 500 for. adó rovatott s az országos adó fizetőhelyévé Kolozsvár jelöltetett ki. 1596. ápr. 21—26.[2]) adója 1000 frtban állittatott meg s a közadó kolozsvári Theke Ferencz kezébe fizettetni határoztatott, számvételre az országgyülés elnöke is oda rendeltetvén. A máshol tartott országgyülések közül szintén négyen hoztak Kolozsvárt érdeklő törvényeket. 1591. nov. 1—20. a fejérvári országgyülés az erdélyi és magyarországi részekbeli nemesség törvényszaka helyévé Kolozsvárt rendelte[3]), az 1593. sept. 1—10-ki fejérvári azt határozta, hogy a szász papok is Kolozsvárra vigyék a kalongya-pénzváltságot a pénztárnokok kezébe[4]), Kolozsvárra e czim alatt 2000 frtot róttak.[5]) 1594. nov. 21—21. Kolozsvárra a katonaőrség részére ismét 400 for. vetettek ki[6]), a sept. 19—24-ki tordai országgyülés a nemesség törvényszolgáltatása helyévé jelölte ki[7]), ugyszintén a kalongya-pénz gyüjtő-helyévé is, melyet Bornemisza Gergely házánál őrizzenek, s pénztárnok legyen a három nemzetből: Kendy Gábor, Siger János és Huet Albert, jegyző Trauzner Lukács.[8])

A törvénykezést és igazságszolgáltatást illető egy intézkedés sem maradt fenn a fejedelemtől, sem az országgyülésektől; de maga a község helyhatósági jogai s joggyakorlata összeirására már korábban bizottságot küldvén ki: az — úgy látszik — a megbizatást teljesitette, én munkálatát nem találtam föl. Létezésére mutat a száz-férfiak 1585. jan. 23-ki végzése.[9]) „Fölemlitvén a biró — így szól az — a törvénykezést illető articulust és végzést: tudni akarja, ha azzal éljen-e a törvény kiszolgáltatásában vagy

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 446. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 491. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 388. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 422. l. 1593. a sept. 1—10. gyulafejérvári országgyülésen a fenyegető háboru miatt hozták be ez új, ugynevezett *kalongya-adót:* hogy nemesek, szabadosok, sőt a fejedelem is minden kalongya buzától 1 pénzt, oláhok 5 kalongyától fizessenek 1-et sat. [*Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 296. l.]

[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 423. l.

[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 461. l.

[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 217. l.

[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 296. l.

[9]) A községi j. könyv *eredetiéből.*

az előbbi rendtartással?“ A város azt válaszolta: „a biró a jövő hétfőre gyüjtse be a száz-férfiakat, mert akarják azokat érteni, és jó itélettel megjavitván, azután a biró kezébe adják, addig semmi derék törvényhez ne kezdjen.“ Jan. 30-ki gyülésökben meghatározták, hogy a következő szombatra csak a törvény felől irt articulusok elolvasására gyüjtsön a biró gyülést..... E gyülés febr. 6-án tartatott meg, melyen ily végzést hoztak: „Minthogy a mai begyülés fő oka a törvényről irt articulusok elolvasása: az *egész részt* mind elejétől végig elolvastatván és megértvén: a választott S uraimnak abban való munkálkodását és irását mindenképen helyen hagyták. Kérik azért a birákat, hogy a törvénynek kiszolgáltatását e szerint viseljék és felette nagy vigyázások legyen, hogy a jó articulusok éléből ki ne üttessenek, hanem minden erejök szerént a pereseket azok megtartására és követésére szoritsák és erőltessék.“ Mik voltak e *törvényről irt articulusok*, melyek **Első Részét** a febr. 6-ki gyülésben — a mint a jegyzőkönyv szól — *mind elejétől végig* felolvasták, elfogadták és a birónak szigoru megtartását és megtartatását kötelességévé tették? Vajjon azok e, a melyeket a m. tud. akadémia az általa kiadott *Jogtörténeti Emlékek* I. kötetében [1]) egy 1675-ki egyszerü másolatból közrebocsátott, s melyeknek végmondata ez: „Ez a Törvényről irt Articulusnak **Első Része** eddig legyen?“ [2]) Vagy ez, az azóta eltelt majdnem száz év folyamában tartalom és beosztás, elméleti jogfelfogás és törvénykezési gyakorlat, nyelv és irály tekintetében sokszor bővitett és módositott szövegezés? Én az utóbbiról vagyok meggyőződve.

Az előbbi végzések és jegyzőkönyvi záradék igazolják egy 1585. febr. 6. helyben hagyott, s 1588-n végleg megállapitott *Törvénykezési Helyhatósági Szabályzat*, máskép *Szokásos Törvények* [Leges Consvetudinariae] szövegeztetését. Ez egészen alkalmas volt ily reformra, midőn az ifju fejedelemnek a törvényhozás és közpolitika terén tett szabadelvü és merész intézkedései egész Erdély közéletében az öntevékenység és szabad eszmék nagy föllendülését mutatják.... E szöveg azonban ekkori, eredeti alakjában ma nem létezik, legalább eddig fölfedezve nincs. Az sem tudható: miért nincs az

---

[1]) *Magyarországi Jogtörténeti Emlékek.* Buda-Pest, 1885. I. köt. Címe: *Privilegialis Executio Civitatis Colosvariensis.* 210—226. ll.

[2]) Látható az *előbbi forrásműben.* 226. l.

akadémia által kiadott szabályzat címében a közgyülés helybenhagyásának éve, t. i. 1585? Két évtizedre terjedő kutatásaim s tanulmányozásom alatt 1585-ről vagy az előttiről való sem magyar, sem latin oly *Törvénykezési szabályzat* nem került elém, a minek azon korból való-volta s eredeti alakjában fenléte kritikailag megállapitott vagy megállapitható lenne; de igen *vélt 1583-beli*, a mi azonban apocryphum; mert sem nem azon évi, sem nem új, de az 1537-dik évi latinnak későkori röviditett magyar forditása.[1]) Előttem teljes bizonyosságként áll az, hogy *egy 1583-n szövegezett kolozsvári helyhatósági szabályzat* létének állitása több annál, a mint más helyt[2]) jellemeztem: az egy, e tárgyban fölületes tudásu és itéletü elmének vagy *jó-*, vagy *rosz hiszem*-ü tévedése, hivése pedig tudományos együgyüség.

De sikerült föltalálnom 1588-ból való ily szabályzatot, *latinul* szövegezve, a mi saját tulajdonom; bárha ez is 1656. ápril 20-án van másolva, forrásmegnevezés nélkül, aláirta *Bölöni Gergely.*[3]) Ennek tartalma alapjában egészen egyező a fennemlitett jegyzőkönyvi végzésekkel, s eltérésein és a későbbkori bővitéseken kivül a m. tud. akadémia emlitett kiadványával.[4]) Én példányom *helyesb*

---

[1]) L. Oklevélt. LXV. sz.

[2]) L. az *elébb megjelölt oklevél végén* levő megjegyzést.

[3]) Címe ez: Leges consuetudinariae seu Constitutiones publicae .... 1588. L. az Oklevélt. LXIX. sz.

[4]) Ez eltérések és bővitő módositások ezek: 1. Az én 1588-beli latin szövegü példányomban nincs meg a *Két Részre* osztás, hanem a XI-ik czim [Titulus] után *folytatólag* következnek: „*A Procuratorokról való végezés és egyéb törvénybeli rendelések*“, nem mint *Második Rész*, de mint XII-ik czim [Titulus], nem is §-okra osztva, de egymásra megszakitás nélkül következőleg. 2. E XII. czim szövege nem *latin*, de *magyar*. 3. Az elébbi I—XI. czim szövegével nem egyidejü, nem 1588-ki alkotás, de tartalmából bizonyithatólag, 1610-ki vagy utáni. 4. Példányom irálya egyszerübb, tömörebb, s a régiség bélyegét inkább magán viseli, mint a m. tud. akad. kiadványa. 5. A III. czim [Titulus] végén X-ik pont gyanánt, e — korai eredetre s a megállapodások és szövegezés első idejére mutató — megjegyzés van: *A nemesek elfogatásáról külön kell szólni s a kiváltságokat megnézni és azokból szerezni okulást.* [De Nobilium Captivatione stb.] 6. Az én példányomban a 6-ik czim [Titulus] 5. §-a magában foglalja az akad. kiadványa 6. 7. §-át is, ezért az enyimben a 6. §. az akadémiáéban 8-dik; az akadémiáéban levő 9. §. az enyimben 7-dik; az akadémiáéban a 10. §. az enyimben 8-dik; a 11. §. az enyimben 9-dik; az akadémiáéban a 12. az enyimben 10-dik; az akadémiáéban a 13.

czímét, szövegének *régibbségét*, a *latin* résznek a czímben levő évhez a m. tud. akadémiáénál *sokkal közelebb időből származását*, a vonatkozó jegyzőkönyvi végzésekkel s az *eredetivel inkább egyezését* és igy *hitelesebb-voltát* a 305. lap 4-ik jegyzésében igazoltnak tartom.

Kolozsvár polgárai *anyagi jóllétére* irányult a fejedelemnek számos intézkedése. *Egyik* 1583. jun. 12. költ s Torda városhoz intézett parancslevele. „Panaszoltak t. i. a kolozsváriak, hogy e város lakosai nyakassága miatt nekik a fejedelem postáit s más szükséges dolgokat gyakran Fejérvárig kell szállitniok, kérték sérelmök orvoslását. A fejedelem szigoruan megparancsolta a tordaiaknak, hogy valamikor a kolozsváriak szekerei hozzájok érkeznek s birájok levelét elémutatják, azonnal más szekereket és lovakat rendeljenek, máskép cselekedni ne merjenek.“ [1]) *Másik* azon 1589-n április 25-n a kérdésnek — a tordai részleges országgyülésen együtt volt tanácsosai által — a hely szinén megvizsgáltatása után s a fejedelmi tanács beleegyezésével adott azon kiváltságlevele, melyben megengedte, hogy Kolozsvár polgárai, a kik dézmát amugy is fizetnek, a gyalui várhoz tartozó Fenes határán birt szöllőik holdjától sem azon 8 pénzt tevő hegyvámot, melyet a várgondnok tőlük megvenni igyekezett, sem a várbeliek hasznára vagy borfestés végett követelt érett vagy éretlen szöllőgerezdeket ezentúl adni ne legyenek kötelesek. Kivette tehát Kolozsvár polgárait és örökre mentesitette a fenforgó 8 pénz és érett szöllő adásától, s Literati Albert várgondnoknak szigoruan meghagyta, hogy őket ezen most nyert kedvezményben megtartsa és tőlük a szokásos dézmán kivül

---

az enyimben 11-dik, ennek végső kivételes intézkedése az én példányomból hiányzik. Ez az oka, hogy az én példányomban e czím csak 11, az akadémia kiadványában 13 §-ból áll. 7. A 7-ik czím [Titulus] 1. §-a az enyimben magába foglalja a 2-kat is, tehát e czím az enyimben 6, az akadémiáéban 7 §-ból áll. 8. Az én példányombeli 9-ik czím [Titulus] 1. §-a az akad. kiadványában bővitve kettőre van osztva, s igy e czím nem két §-ból, de háromból áll. 9. Az akadémia kiadványabeli 10-ik czím [Titulus] 8. §-ában a végső tétel az enyimben hiányzik; a 9. §. első felében a mondat félben van hagyva „*etc.*“ röviditéssel, mint szintén a végső mondat is..... Én arra, hogy a *Procuratorokról* szóló czím Kolozsvár 1588-ki *Helyhatósági Szabályai*-nak, máskép *Szokásos Törvényei*-nek *Második Részét* tenné, s azzal egyidejü lenne, a városi közjegyzőkönyvekben s máshol kutatásaim rendén bizonyitékot nem találtam.

[1]) Látható a városi *levéltárban* P. 5. sz. a.

semmi mást ne követeljen és ne vegyen.[1]) 1598. Báthori Zsigmond fejedelem megengedte, hogy Kolozsvár város polgárai és lakosai bár hol vett s Erdélybe behozott vagy innen Magyar-, Német-, Lengyel- s mindkét Oláhországba ki- vagy bármely országrészekbe széthordozandó bár miféle áruikról és élelmi szereikről 20-dot és 30-dot ne fizessenek, hanem az forditassék a város közszükségeire.[2]) Pert inditván Kolozsvár városa Ebesfalvi Apaffi Miklós ellen, hogy atyja Apaffi Gergely Káposztás-Szt.-Márton nevü vámos helyén Kolozsvár kiváltságai ellenére vámot vett, 1590. novemb. 3. Ippi Borsoló János fejedelmi itélőmester aláirása s Radvánczy Márton másik itélőmester *láttam*-ozásával Kolozsváratt azon itélet hozatott: hogy az alperes többé vámot ne vegyen, a meg nem jelenésért pedig fizessen három nehéz súlyu márkát, a mi 12 forintot tesz. Ez itélet Bélteki Sámuel polgár s Pistaky Lukács város ügyvéde kérése következtében másolatban, itélőmesteri pecsét alatt kiadatott Gyula-Fejérváratt 1592. febr. 26.[3]) Ugyan 1592. jan. 9. Hosz Lőrincz esküdt polgár, Budai Tamás fő-, Herczegh Gáspár királybiró kérésére a kolozsmonostori konvent átirta I. Lajos király 1374. kelt azon kiváltságlevelét: „hogy a kolozsváriaktól Bács faluban vámot ne lehessen venni, s ha vettek, törvény nélkül adják vissza.“[4]) Ugyanazon évben és napon ugyanazok kérésére a kolozsmonostori konvent átirta Zsigmond király azon 1436. május 31. Morvaországban Znaimban kelt parancslevelét, melyben meghagyta Lozsonczi Bánffy Istvánnak, László fiának, hogy vámszedői a kolozsváriaktól Bonczidán és Bánffy-Hunyadon vámot ne vegyenek, a mit eddig vettek, azért tegyenek eleget; mit ha nem tesznek, meghagyta Lévai Cheh Péter és Cháky László erdélyi vajdáknak, hogy a dolog mibenállásának végére járva, a kolozsváriakat régi szabadságaikban védjék meg.[5]) Ez irányban a város is érvényesitette azon még Zsigmond királytól 1409. márcz. 25. nyert kiváltságán[6]) alapuló jogát, hogy polgárai a püspök által birt jószágokban levő szöllőkből tizednél egyebet, tehát sem 9-det, sem földbért

[1]) Oklevélt. LXXI. sz.
[2]) L. a városi *levéltárban* TT. 1. sz. a. Másodszor is kiadva. TT. 25. sz.
[3]) L. a városi *levéltárban* T. 90. sz.
[4]) L. a városi *levéltárban* T. 4. sz.
[5]) L. a városi *levéltárban* T. 32. sz.
[6]) Látható: Oklevélt. I. k. 149—150. ll.

fizetni nem voltak kötelesek. Erről szóló kiváltságukat Hosz Lőrincz kolozsvári esküdt polgár a maga és Budai Tamás fő-, Herczegh Gáspár királybiró s a többi esküdt polgárok és senatorok nevében a kolozsmonostori konventtől átiratban kikérte s az 1592. új naptár szerinti vizkereszt nyolczad napján kiadta....[1]) A polgárság legnagyobb erőgyarapodására volt azonban a fejedelem azon 1594. nov. 6. kelt elhatározása, melylyel a kebelében élő nemességet adófizetés és katonáskodás tekintetében egészen a város hatósága alá s polgári jogkötelékébe vonta bele. Meghagyta t. i. a város biráinak és tanácsának, hogy az ottani nemességet kellő készülettel hadba állitsák. Ezek kérelmökben fölfejtették, hogy a várost ezzel soha egy boldog emlékezetü fejedelem sem terhelte. István király Békes hadakor tanácsával vizsgálta meg e dolgot s ugy határozott, hogy a kik kulcsos városokban laknak s csak különböző erényeikért nemesittettek meg, hadba menéstől menttek, hanem azon városokban mint polgárok szolgálják a fejedelmet. Okát is megmondotta a király ennek. A kulcsos városi nemesek — ugymond — csak nomine tenus azok, nem ugy mint a tordai, déézsi, enyedi és vásárhelyi nemesek; mert ezek adót, dézmát, házoktól szolgálatot semmit sem tesznek, hanem attól teljesen menttek; de a Kolozsváratt lakó nemesek adót, dézmát fizetnek, lovaikat posta alá, magukat és házukat házuk népével együtt mindenféle szolgálat alá éjjel-nappal kényszeritik, mint a közembereket. Kérte tehát a város, hogy mivel ő maga kebelében szabad nemesnek senkit nem tart, hanem a fejedelem alattvalójának tartják, ugy, mint magukat, azt kivánják, hogy oda állithassák éjjel-nappal, a hová akarják, ott vigyázzon, szolgáljon, adót fizessen, terhet hordozzon mint ez óráiglan volt. A hadviselésben immár időmulási joguk van, soha ez óráig egy kegyelmes fejedelem is ezt meg nem változtatta, egy test levén a város, s abban tagok mindnyájon, azokat soha meg nem szaggatták, mert egymással jók ők annyira, a mennyire nekik Isten erőt ad. Ha a fejedelem most a nemeseket kimenni kényszeritné, maguknak nagyot tulajdonitván, szabadosoknak kezdenék magukat e városon tartani, a mi miatt a város szabadsága megromlana. S ez lenne első a város alapja megromlására is; mert ott sohasem lakhatott, nem is lakik oly szabad ember, a ki

[1]) L. a városi *levéltárban*. Fasc. V. 5. sz.

nemes legyen. Kérték azért a fejedelmet, hogy megértvén kegyelmesen esedezésöket, ez újításnak helyet ne adjon, hívségökért romlásuknak vegye elejét. Itt is a fejedelem vigyázó hívei ők, s midőn maguknak, az országnak is szolgálnak. Az országbeli uraknak, nemeseknek házanépét, magzatit, marháját, kiket hozzájok behoznak zavaros időkben, őrizik mint magukat s oltalmazzák.... Ha a fejed. ezt megengedné, a 12. tanács és több tisztviselők is felbomlanának; mert sokan vannak köztük név szerint megnemesitettek. Hiszik azért, hogy a fejed. követi szerelmes eleinek e dologban bölcs értelmét és határozását, s meggondolja, hogy a jól elrendelt városnak nyugalmát jövendő romlására nem illik méltatlan újitással megháboritni. . . . .“ A fejedelem rövid határozása ez volt: „A kolozsváriak, a kiknek csak czimerlevelek van, tartsák magukat a decretumhoz és a város közé szolgáljanak; személyekért nem tartoznak személyesen felkelni, sem lovast, sem gyalogot adni a vármegye nemesei közt; de a kiknek jobbágyuk van, tartoznak személyöktől lovast, jószágukról zsoldost állitni. . . . .“ „E határozatot 1595. aug. 21. egy 14 személyü kiküldött bíróság helyben hagyta. . . . .“ [1]) Itt van gyökéroka Kolozsvár polgársága azon határozott hazafias és sajátságos mivelt szellemének, a miben a magyar városok között oly előnyösen tünik ki. Ez a független állásu vagyonos polgárság és felsőbb értelmiségü nemesség érzületi, szellemi és jellemi szerencsés egybeolvadása, a mi Kolozsvárnak fényt és tiszteletet szerzett, s őt az erdélyi részekben a polgári szabadság, miveltség és jó izlés vezetőjévé avatta.

Kereskedelmi érdekét főleg maga igyekezett előmozditni czélszerü intézkedésekkel. 1597. márczius 8. végzésökben megengedték, hogy a görög s egyéb kereskedők szabadon jöhessenek Kolozsvárra, s nem 3-ad napig, hanem egy hétig árulhassanak; de mikor eljőnek, mindjárt boltot ne nyissanak, hanem először a birónak adják értésére; a borsot, sáfrányt, gyümölcsöt forinttal adják, gyolcsot véggel, leveles gyolcsot, török vásznat forint számra, süveget fertályával. [?] Az 1599. márcz. 3. közgyülésben a város közjaváért végezték: „hogy kolozsvári ember senki vassal ne kereskedhessék, hanem a városé legyen; sorsot vetettek, hogy ki legyen gondviselő, s az szászra esett; azután szavaztak, ez Ádám

[1]) Oklevélt. LXXVI. sz.

Jánosnak adta a többséget, kinek fizetésére másfél száz forintot, a mely házba a vasat berakatja, attól bérfizetést s a szolgáknak is bért rendeltek. Meghatározták, hogy e tiszt is magyar és szász közt felváltva forogjon.

A politikai élet nagy válságai közt Kolozsvár *ipara* föllendült. Nehány czéh szabályait újitotta meg, sok módositotta, egy-kettő a tanácstól új szabadalmat nyert, vagy a réginek a fejedelemtől megerősitését eszközölte ki, valamennyinek belső életében élénk munkásság nyilvánult s hasznos tevékenység nyomai maradtak hátra. Elidegenitvén magától Zsigmond fejed. könnyelmü tettei és zsarnoksága által a nemesség nagy részét, a polgárságra kellett támaszkodnia, s első helyen Kolozsvárra, melynek polgárai iránt kitüntető rokonszenvvel viseltetett, s bár a vallás elválasztotta, a politikai érdekek egészen egymásra útalták.

A *Borbélyok* régi[1]) czéhszabályait a fejedelem Borbély Bálint, Auner Márton czéhmestereknek s Borbély Ilyés borbélymesternek a borbélyok és sebészek nevében elébe terjesztett kérésére 1590. márcz. 1-én Gyula-Fejérvárott, pergamenen, nyilt alakban, maga és kancellára aláirása alatt kelt, s veres, fejér és zöld selyemzsinoron függő pecséttel hitelesitett levelében átirta és megerősitette.[2])

A *Szőcsök* érdekét védő törvényt hozott az 1591. nov. 1—20. gyula-fejérvári országgyülés, megtiltván a vad bőrök kivitelét s a város biráinak kötelességévé tevén, hogy a kiket ezek vásárlásában tetten érnek, tőlük elvegyék, ha nem teszik, a közügyigazgató fogja perbe s büntettessenek 200 forinttal; a 30-dosokat pedig felhatalmazta a törvény, hogy a kinél efféle és más böröket találnak, elvegyék.[3]) A szőcsök azon régi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságát: „hogy senki az országban bárány bőrt, vadbőrt, nyerset és csáválatlant meg ne vegyen, el ne foglaljon s Erdélyből ki ne vigyen, mással is ki ne vitessen, azok elvesztése büntetése alatt, 1581. decemb. 9. kelt kiváltságlevélben a fejed. megerősítette, szigoruan meghagyván az ország minden urainak, megyék és városok főtiszteinek, kapitányoknak, udvarbiráknak, harminczadosoknak, kereskedőknek, nemeseknek és parasztoknak,

---

[1]) Láthatók fennebb az 1568. évről, a 157—159 ll.

[2]) A borbély czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből*.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 394. l.

hogy senki a kolozsváriakat ezen szabadságukban meg ne bántsa és kárositsa.“ [1]) Saját beligazgatásukból érdekes a czéh *legrégibb jegyzőkönyve*, melyet ezért I. számmal jelöltem meg. Tulajdonképen ez a *mesterek Catalogus-könyvének* mondható; mert azok neveit foglalja magában egy egész századról, nagy számban s részletezőleg, melybe kiki maga irta be magát nemzetisége nyelvén. Itt-ott azonban üres hely maradván, későbbi időbeli mesterek is oda irták be nevöket. Táblája kemény, hártyával van boritva, rajta hangjegyes *Antiphona-töredék*. [2]) Az 1587—1588 évről van egy-két német czéhvégzés, 1591-en innen magyarul van irva, 1602-őn innen a jegyzőkönyvet is magyarul irták .... 1626-on tul szintén ....

Az *Aranymíveseket* illetőleg a medgyesi országgyülés 1589. márcz. 8—23. azon végzést hozta, hogy a kezökbe adott arany- és ezüstmíveket pontosan feldolgozzák s maguknak semmit belőle meg ne tartsanak. [3]) Maga a czéh 1584. ápr. 24. önhatáskörében szintén hozott egy végzést, mely a tartalom és irály sajátságaiért közlésre méltó. „Forgott a czéh előtt — igy szólnak — az ifjak és inasok oly annyira kevély negédes állapotja, hogy ha idejek eltelik, sem tanitómesterek, sem czéhmesterek jó intésével nem gondolnak, hanem a mint és hol nekik tetszik, járkálnak. Vették eszekbe atyáik dicséretes és jóra hagyott példáját, hogy ennek előtte a mely mesternél az inas tanuló esztendejét betöltötte, a mester a czéhben felállott, elé hívta őt, s ott szabaddá vallotta; a czéhmesterek ilyenkor szeretettel intették, mint viselje magát. A ki heti bérért szolgál, azt is intették, hogy emberséggel és kedvvel szolgáljon, a jó rendhez tartsa magát, s csak ugy igérték meg nekik a tanuló levelet. Mely igaz rendelésével eleinknek, minthogy

---

[1]) Oklevélt. LXIV. sz.

[2]) A legelső mesterek 1591-n: Christianus Irger, Fodor Gergely, Szabo Miklos, Gaspar Pecheh, Steffen Schopfer, Merten Nidesz, Jacob Schuber. Később beirva 1581-re: Endres Lintzeg. 1602-ből: Paul Adam, Ozdi György, Thomas Scheszpurger, Váradi Gergely. 1603-ról: Stephan Herczeg, Merten Eile, Hanes Klein, Izso János, Totházi Bálint, Stephan Breiner. 1605-re: Körösi Mihály. Igy megy tovább 50—60 levelen át. 1617-n van egy *Laistroma a Becsületes Mestereknek*, benne 52 mester, 22 *magyar nevü*, 1623-ból: 61 mester *27 magyar nevü* s igy tovább majd minden évben 1689-ig, a mikor 49 volt, köztük *22 magyar*. Tér szüke nem engedi a további közlést.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 95. l.

ő kegyelmek sem az Istent, sem felebarátaikot nem bántják, akarták egyetértőleg, hogy ezután is czéhökben megtartassék . . . .“ 1584. jun. 23. a biró és öregek is ben levén a czéhgyülésben, javallák és helybenhagyták e végzést.[1]) Ily tapasztalatok birták rá a czéhet, hogy 1591. a tanulókra és fizetett munkásokra nézve új czéhszabályokat alkossanak. Ez évben t. i. Kathonai Mihály és Filstich Péter s velök együtt Budai Tamás főbiró, Kőmives Ferencz és Bonczidai Gergely mesterek és városi esküdt polgárok a maguk és ötvös mesterek akaratából, azon inditó oknál fogva, hogy a tanulók és fizetett munkások [*tyrones et mercenarii*] igen elbizakodottan viselik magukat s uraikkal szemben oly nagy szabadságot és vakmerőséget mutatnak, hogy ez a közöttük való fegyelmet és eddig fenállott tisztességes viszonyt teljes felbomlással fenyegeti, ezen féktelenség megzabolázása s az aranymíves legények és tanuló inasok kicsapongása megakadályozása végett I—XVIII. pontból álló szabályt alkottak s azokat Münich Péter fő, Budai Tamás királybiró és a tanács elébe megerősités végett beadták, a kik érett megfontolás és átvizsgálás után, helyeseknek, a kitüzött czélra alkalmasoknak találván, néhol bővitve, máshol röviditve elfogadták, megerősitették, s hogy azok, a kiket illetnek, inkább megértsék, magyar nyelven 1591. május 20. a város jegyzője Diosy Márton aláirása alatt, a város nagyobb pecsétével megerősítve kiadták. Hogy e szabály tekintélye annál nagyobb legyen, Kathonai Mihály czéhmester, Gyulai János, Balási Gergely és ifj. Filstich Péter aranymíves mesterek kérték a fejedelem megerősitését, a mit az 1591. aug. 21. teljesitett is, és kék, sárga, fejér és veres zsinoron függő pecséte alatt kiadatott.[2]) Az 1597. márcz. 12. tartott czéhgyülés azt határozta: „hogy a becsületes mesterek közül az atyamester parancsolatára 11 órakor haladék nélkül mindenki megjelenjék; a ki elmulasztja, fizessen 50 pénz büntetést.“

---

[1]) A czéh *levéltárában* levő *eredetiből.*

[2]) L. Oklevélt. LXXII. sz.

E czéhszabályt 1640. decemb. 12. Linczegh Dániel, Szakáts János, Seler János, száz-férfiak, Seres János, Fleischer [*Flescher*] máskép Wagner Péter, Zilahi Pál szintén száz-férfi, Broser István és Köpeczi Sámuel viszont száz-férfi s az aranymíves czéh mesterei és igazgatói kérésére Baczi István fő-, Hermann András királybiró átirták és a város nagyobb pecsétével megpecsételve kiváltság alakjában kiadták. Bizonyságul aláirta Conrad István városi esküdt jegyző. [Látható a czéh *levéltárában* levő *eredetiben.*]

Hogy az olvasónak az aranymíves czéh rendkivüli erkölcsi és szám-erejéről, ügyeinek szigoru és tiszta igazgatásáról világos fogalma legyen, elég lesz I. *mestereinek névsorát* adnom 1547-től 1585-ig a czéh eredeti jegyzőkönyvéből, [1]) II. *apród-lajstromát* [Regestum], [2]) III. *az utóbbi 19 évi czéhmesterválasztási jegyzőkönyv kivonatait* s azok nyomán a czéhmesterek nevét, a vagyonleltározási

---

[1]) I. 1585. REGESTRVM AVRIFABRORVM COLOSVARIENSIVM. [Három ujj vastag jegyzőkönyv, boritéka hártya, melynek egyik lapján ily kezdetü *Antiphona* nehány strophája olvasható: *Haec est virgo sapiens* s a t. Belől minden czím nélkül kezdődnek a mesterek nevei, igy:]

[Magister]	[Magister]	[Magister]
Petrus Fylstik 1547.	Bekesi János 1572. obiit 1585. die 17. jul.	Michael Helfer 1579, obit 1586.
Thomas Budai.	Joannes Giulai 1573.	Stephanus Karoli 1580.
Urbanus Bonczidai.	Gregorius Szent-Miklosi 1573.	Matteus Wicei „
Stephanus Pechÿ.	Paulus Bezprimi 1574 obit 1586, dum pestis durabat.	Valentinus Pecreci „
Franciscus Kőmies 1556.	Stephanus Szetchi 1574.	Joannes Nireo „
Gregorius Bonchidai „	Stephanus Giulai 1575.	Benedictus Szakal 1581.
Adam Chob 1560.	Benedictus Kalotaszegi 1576.	Stephanus Fekete „ obit 1586.
Alexius Szwki.	Michael Kathonai 1576.	Johannes Szilahi 1581.
Gregorius Bornemisza 1563.	Mathias Asztalos „ Albae.	Georgius Erdeodi 1582.
Fabianus Eniedi.	Petrus Asztalos 1577.	Martinus Baiusz 1583.
Joannes Decsi † 1566.	Martinus Nlari „	Tomas Budai junior 1583.
Demetrius Kobak „	Gregorius Laskai 1578, obit 1586.	Georgius Becskereki „ obit 1586.
Demetrius Giulai „ obiit 1586.	Lucas Berekszaszi 1578.	Joannes Nagibaniai 1583.
Michael Igiarto 1567.	Michael Szeöke 1579.	Stephanus Boros 1585.
Ambrosius Giulai „	Gregorius Szegedi.	Andreas Helfer „
Antonius Asztalos 1569.		Martinus Biró, Fenes, szász nemzet 1585.
Gregorius Balasfi.		
Joannes Decsi 1571.		
Gregorius Was 1572.		

E nevek mind egy-egy ivrétü levelet foglalnak el. Ugy látszik, hogy arra voltak rendelve, hogy azok hibáit, mesterré létök és esetleg, haláluk évét is bejegyezzék. L. az OKLEVÉLT. CCCLV. sz. D. betü alatt.

[2]) II. E könyv külső tábláján legfelül ez áll: 1584 AZ APRODOK IDEIEREOL VALO REGESTVM sat. Az első levél belső oldalán két magyar jelmondat, de a lap fele ki levén szakadva, a mi megmaradt, érthetlen. A könyv első levelén fenn: „A. D. 1584. REGESTVM — Széki *Eötveos István* és *Filstich Péter* czéhmesterségeokben szegeottetett Aprodok esztendeiekreol, Rend szerint ugyan ezen felliwl megirt esztendeoben 1584.“

Ezután foly a segődtetési bejegyzés, nem szabályosan, időrendben, hanem a mint kinek-kinek tetszik, a hol helyet kap bejegyzésének, ugy, hogy az 1584 és 1598 közötti évekről szétszórva, feljebb-alább vannak segődtetések, a miket én sorban, időrend szerint közlök, mint olyakat, a mik azon korbeli czéhviszonyokra kisebb-nagyobb világot vetnek.

adatokat s főbb és emlékezetesebb más természetü följegyzéseket.[1]) A *mesterek névsorában* látható nevek német és magyar hangzásából

---

1584. *Szakál Benedekhez* egy Szegedi Beoldeor Giorg fiát Giorg nevüt szegődtettek négy esztendőre..... Tehát ekkor négy év volt az inasi tanulás ideje. Kezes volt érette — [a kezes neve nem volt kitéve]. E szerint egy mesternek a kezessége volt szükséges a felvétetéshez, azon kivül az illető letett 2 forint zállogot.

1585. Szegődtették inassá Magyar Bálintot. 1586. *Kathonai Mihályhoz* a Hunyadi püspök öcsét, Hunyadi Pált.

1587. Szegődtették inassá Gépelyes Gergely fiát, kolosi fit.

1589. *Szakál Benedekhez* Szakácsi Bálintot, debreczeni fit, 2 forintban zállogba tettek egy bokor virágos kapcsot.

1589. *Szakál Benedekhez* Seres János fiát, Jancsit . . . *Szegedi Gergelyhez* Székesfeyérvári Mátthyás predikator fiát, Matthyást.

1590. Déésen lako *Desy Eötveos Jánoshoz* szegődtettek egy inast, adott zállogban két ezüst kalánt. [Megjegyzendő, hogy ez időben a déési aranymívesek a kolozsvári czéhvel voltak egyesülve.]

1592. *Sassa Baláshoz* szegődtették Érsek Bálint fiát. 1592. *Szakál Jánoshoz* Kolosvári Imre nevü inast. 1593. *Szakál Benedekhez* szegődtették Maklós Tamás fiát. 1594. *Bányai Jánoshoz* Lantos Jánost. [Ez valamely népdalnok fia lehetett, onnan van neve.] Ugyan 1594. *Bányai Eötveos Jánoshoz* Fejérváratt szegődtették egy inast. [E szerint Fejérvár aranymívesei is a kolozsvári czéhhez tartoztak . . .] Kömives Ferencz fiát, Ferenczet szegődtették be, mivelhogy mester fia, nem adtak semmit.

1595. *Filstich Péterhez* szegődtették be kolosvári plebánus Erasmus János fiát, Györgyöt.

1596. *Szakál Benedekhez* szegődtették Pápai Mihályt.

1596. *Hunyadi Pálhoz* . . . Ách Pál fiát.

1597. *Püspök Pálhoz* Lakatos György fiát.

1599. *Szakál Jánoshoz* szegődtették be Mikolás István fiát.

1600. *Veres Bálinthoz* Nyireo János fiát, mivelhogy mester fia, nem fizetett semmit.

[1]) III. Az elébb emlitett *czéhmesterválasztási jegyzőkönyvkivonatok* érdekesebb részletei.

1580., 1581., 1582. [Ez év után hátrább e bejegyzés áll: *áldozónap* előtt való szombaton. Nem tudom: ha az áldozó csütörtök van-e értve vagy más nap?] czéhmesterek *Péchi István, Filstich Péter.* Mikor a számvevők kezekbe számlálták a toronybeli szerszámokat, vacsorára költött [a jegyzőkönyv irója, tán egyszersmind a czéh pénztárosa is lehetett.] 2 f. 5 p. Volt zállogban egy oláh *gyaidia* [?] 4 forintban.

1583. *Kathonai Mihály* és *Eötves Ádám* . . . Adtak kezekbe készpénzt 286 f. 29 p. 11 kalánt, piskloczot is adtak [?]; függő pecsét alatt való levél volt 4. a szőbeni [*igy*] levéllel össze; van sormunc is [?] 4 lot, lazur is 4 lot, pecsé-

itélve: Filstich Péter, Helfer Mihály és András, tehát három, szász volt, 47 magyar, kik közül Kathonai Mihály és ifj. Budai Tamás

---

teletlen levél, a czéhé van 3, van egy pecsét, a czéhé; könyv mindenestől van 7., Registrumok = egy vászon táska levelekkel teli; két szőnyeg is van.

1584., 1585. *Széchi István, Fylstich Péter.* Az előbbieknek átadottak mind meg voltak; volt egy persely, iskatulában egy pecsét tábla. [A tábla az volt, a mivel a czéhmester gyülésbe hívta a mestereket.]

1586. *Gyulai Demeter, Eötves Ádám.* Van a czéh pecséti ezüst iskatulában, egy pecsétes tábla.

1587. *Bonczidai Gergely, Fylstich Péter.* Van egy drága aranyos nyelü kalán, piseta 9. for. 1, pénz 50. Valami töredék ezüst egy perselyben. [Ez lehetett fenebb is a perselyben.] 14 for.

1588. *Kőmives Ferencz* és *Fylstich Péter.* Van a toronyban szám szerint pisklocz is [?] 169 font.

1589. *Gyulai János, Fylstich Péter.*

1590. *Gyulai Eötveos János* és *Fylstich Péter.*

1591., 1592., 1593. *Kathonai Mihály, Fylstich Péter.* Az első 1593. királybiró is volt. Megjegyzik, hogy a 2-ik kulcs a czéh ládájához Budai Gergelynél van, ott megtalálható, ha szükség lesz rá. [Tehát két egyén adott ki pénzt a czéh ládájából, kettős zár alól.] Az adósok közt volt Zakál János, jót álló Szakál Benedek, mindkettő aranymíves, Sassa Balás . . A toronybeli szerszámokat is meglátogatták.

1594. *Was Gergely* és *Fylstich Péter.*

1595. *Gyulai János, Fenesi Márton.*

1596. *Kalotaszegi Benedeket, Fylstich Pétert* választották a czéhmesterség gondja viselésére, melyet engedje Isten ő szent felsége, hogy jó egességgel és földünkben való megmaradásunkkal egyetemben legyen, és az ő szent nevének tisztességére, ő kegyelmeknek is békességgel és egességgel való megmaradásokra. *Amen.*

Levelekről: Van levél függő pecsét alatt 5, város levelei magyarul 2, szászul is 2, egy öreg pecsétes tábla, czéh próbaköve a szokott próbatőkkel, 10 kopjára való lobogó.

Márcz. 2. számvevő uraim rendelték volt, hogy a szegényeknek, szükölködőknek, diákoknak adjunk a czéh javaiból. [Élőszámlálja, kiknek, mit adott?]

Márcz. 4. [Ez az első keltezés, a mit ily emlékekben láttam.] Birságot fizetett Ombozy Pál sat.

Május 15. Tisztittatta a tornyot, szakállasokat, puskákat az ifju mesterekkel, egy ebédért fizetett for. 2. 11. p.

Május 29. Vitetett 2 szekér követ a toronyhoz, hajgálni valót, 37 p. két szakállas foldozásáért adott a lakatosnak 36 p.

1597. *Bornemisza Gergely, Fylstich Péter.*

1599. die 15 martÿ *Was Gergelyt* és *Fenessi Mártont* megválasztották

főbiró, Szegedi Gergely fejedelmi táblai biró, nem egy senator és országgyülési követ, classikus miveltséggel biró, a hazai törvényekben jártas, fejedelmi udvarokban forgott férfiak. A czéhintézmény e korban a nemzet politikai és társadalmi nevelőjének mondható, mely a hazának sok jeles embert adott. E jegyzékben látható magyar mesterek túlnyomó száma, nevezetes tények és fontos más adatok szerint az aranymíves czéh főleg *magyar czéh* volt, s a kebelében uralkodó szellem és hazafias érzület Kolozsvár magyarosodásának ez idő alatt gyors előhaladására nagy mértékben befolyt.

A czéhmesteri beigtatás is — a mint alol a jegyzetből kitünik — tanuságos részletekkel gyarapitja politikai és miveltségtörténetünket.

A *Posztócsinálókra* nézve az 1595. decemb. 13—23. gy.-fejérvári országgyülés azon árszabályozást hozta, hogy a karasia posztó singét 60, a brassait 50, a fodor iglert [*Iglauer*] 40, a köz igler singét 23, a braszlainak [*Boroszló*] 25 pénzen árulják, minek megtartását a mestereknek büntetés alatt kötelességökké tette. [1])

A *Mészáros czéh* szabad adásvevési jogának a szőcs czéh által korlátozását és igy az előbbi megkárositását — panasza következtében — az osztó igazsággal megegyezőleg orvosolta a fejedelem. Elébe terjesztették t. i. Palcz Pál, szebeni, Vitéz Menyhért kolozsvári, Mészáros Bálint medgyesi, Mészáros Gergely fejérvári, szintén Mészáros András enyedi, Mészáros István tordai és Mészáros Lőrincz vásárhelyi mészárosok maguk és társaik nevében, hogy nekik Magyarország régi szent királyaitól való kiváltságaik és kedvezményeik vannak arról, hogy báránybőreiket csak az országbeli szőcsöknek adhatták el s igy egymás szükségén nehézség nélkül segitettek. Most azonban a szőcsök gyülésökben megszabták azon

---

egész czéhül, kivánták ő kegyelmeknek, hogy egésséggel és békességes földünkben való megmaradással birhassák, melyre a minden jóknak megadó szent Istene és mindeneknek atyja adjon erőt, hogy velünk egyetemben ő kegyelmek is megmaradhassanak ..... Van egy pesma gomb és 2 arany boglár, melyek együtt nyomtak 10 aranyat és 3 ortot [?] Van egy kis zomorlásban [?], hátrább igy van irva: egy zomorla soczkaban = zacskó] arany, mely nyom sat. Van dutka, teszen 36 pénzt.

Van arany, ezüst, réz pénz, zállog, tégely, 741 for. 70 p. Ezen kivül a toronybeli szerszámokat is megszámlálták, de ennek helye üresen maradt a papiroson. A czéh *levéltárában* levő, fennebb ismertetett *ered. jegyzőkönyvből.*

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 486. l.

árat, melyen a bárány bőrt tőlük meg kelljen venni, és súlyos büntetés alatt minden szőcsnek megtiltották, hogy annál drágábban vásárolni ne merjenek; igy ők a bőr nem léte, a mészárosok áruik el nem adhatása által tetemes kárt vallottak, holott a szőcsök bőrműveiket ugy az országban, mint azon kivül mindennek ármegszabás nélkül szabadon árulják. Kérték tehát a fejedelmet, hogy a szőcsök ezen tilalmát megszüntetve, nekik a bárány bőr szabad eladását engedné meg. A fejed. a kérés jogosságát látva, 1589. május 10. kelt engedélylevelében [*annuentionalis*], azon inditóoknál fogva, hogy senkinek nem szabad magának más kárával hasznot szerezni, s a mészárosok bőreladási szabadságának a szőcsök által megcsorbitása az igazsággal ellenkezik, a szőcsöknek a fejed. megegyezése nélkül s a mészárosok kárára hozott emlitett ármegszabási határozatát megsemmisitvén: a mészárosoknak megengedte, hogy — ellent nem állván a szőcsök határozata — bárány bőreiket illő és méltányos áron bármelyik szőcsnek eladhassák; egyszersmind országa összes szőcsmestereinek meghagyta és parancsolta, hogy az ő javukra, de a mások kárára hozott eme szabályt mellőzvén: a bárány bőrnek illő és méltányos eladását gátolni s a vevőket bántalmazni ne merjék. Ezen fejedelmi kegylevelet az 1590. május 2. gyula-fejérvári részletes országgyülés ideje alatt tartott fejed. táblai itélőszék kolozsvári Trauzner Lukácsnak az odavaló mészárosok nevében hozzá intézett kérésére átiratta s Borsoló János itélőmester aláirása s a törvényes ügyekben használni szokott fejedelmi pecsét alatt kiadta.[1]) E táblai határozat ellen Tótházi Miklós tiltakozását jelentvén: belőle párt kért s meg is nyerte. A továbbiakról adatok nem kerültek elém.

A *Szabó czéh* szürposztó-iparának a külországi verseny ellenében való védelmére nevezetes kiváltságot és szabadalmat nyert Báthori Zsigmond vajda 1592. május 6. kelt kedvezménylevelében. Elébe adták t. i. Hosszu János kolozsvári, Szabó Gáspár és István székely-vásárhelyi, Szabó Balázs és György tordai szabómesterek maguk és szűrmívet készitő erdélyi összes társaik nevé-

[1]) E kedvezménylevelet kiadta 1694. a k.-monostori konvent, 1698. aug. 22. I. Lipót fejed. 1699. jan. 10. a segesvári országgyülésben, 1699. ápr. 10. a kolozsvári tanács ülésében kihirdettetett, senki ellent nem mondván. Kiadta Rácz János, jegyző. L. ezekről a k.-monost. konv. 1755. május 1-i átirata a mészáros czéh *levéltárában* levő *eredetiekben.*

ben: hogy ők a vásári áruczikkek közelebbi szebeni országgyülési szabályozásának a mennyire lehet, eleget kivánnak tenni, de nagy akadályuk van abban, hogy némely külországi emberek az ily posztókat egész kötésben [*ligatura*] megvásárolván, az országból kiviszik. E miatt gyakran megesik, hogy a midőn ők vásárlás végett azon helyekre, s főleg *Disznód* mezővárosba mennek, a hol az efféle posztót nagy mennyiségben készitik, ott semmit nem találnak s igy nagy kárt vallva s mesterségökben hátráltatva térnek haza. Kérték a fejedelmet, hogy a mint tőlük az árszabályozás megtartását megkivánja: ugy panaszuk tárgyában róluk is gondoskodnék. Ez tehát, hogy ők az emlitett árszabályozásnak eleget tehessenek, azon kedvezményt és szabadalmat adta nekik, hogy senki, sem külországi, sem hazai ember ily posztót kötésben vásárolni, és az országból kivinni, annak elvesztése büntetése alatt ne merészeljen; de ha azzal kereskedni akar, vegye meg kész műben a szabóktól s ugy vigye ki. Meghagyta országa összes főnemeseinek, fő- és alispánainak, várkapitányoknak, vámszedőknek, 30-dosoknak, városuk birájának, s a t. hogy ezen kedvezménylevelét érvényben tartsák, senki, a ki ily posztót készit, vagy másoknak eladni szokott, az országból kivitel végett kötésben eladni s a vevő kivinni ne merje, posztójának elvesztése büntetése alatt, különben hatalmat ad a 30-adosoknak és minden községi birónak, hogy elvehessék és saját szükségökre fordítsák . . . [1])

Az inas- és legénységszabaditás a czéhek joga volt. Nyomozódásim közt találtam adatot arra, hogy fejedelmek és tanácsosai udvari szabói is szabaditottak föl kitanult ifjakat. Uraik méltósága, vagy a mesterségben föltételezett nagyobb tökélyök volt-e oka? nem tudom. A tény ez volt. Szabó István, Gálffi János fejedelmi tanácsos udvari szabója 1592. április 19. Gyula-Fejérváratt, Szabó György a fejedelem, Szabó Mátyás a kancellarius szabója aláirásával és pecsétével erősitett ajánló levelet adott Köpeczi Szabó Mátyás apródnak, Köpeczi Szabó Balázs és Sebestyén Orsolya jámbor és tiszta ágyból született fiának, a ki nála apród esztendejét igazán, jámborul és híven kitöltötte, valamicskét tanult is: oly kéréssel

[1]) E kiváltságlevelet megerősitette Rákóczi Zsigmond fejed. Kolozsváratt 1607. jun. 22., I. Rákóczi György Medgyesen 1637. márcz. 21. Utóbbi hártyára iratva s veres, fejér, sárga és kék selyem zsinoron függő pecséttel megpecsételve. L. a *szabó czéh* levelei közt: B. Fasc. 9. sz.

ajánlta minden városi czéhes helyek szabómestereinek, hogy ha Szabó Gáspár közöttük megtelepedve, czéhbe állani akarna, fogadják be, adjanak neki helyet, igazságában ne fogyatkoztassák meg, hanem legyenek neki oltalmára. Ő is ajánlja szolgálatát azok fiainak, ha útjok hozzá viszi.[1]) E fölszabaditó- illetőleg ajánlólevél irása és fogalmazványa Szabó Istvánénak látszik. Egyszerű, szabatos és egészen magyaros az irály, mint rövid és világos a dologelőadás. . . . Szabó István oly kitünő és ékes előadásu polgár volt Gyula-Fejérváratt, hogy midőn Mihály vajda 1599 őszén mint győztes ment a székváros elfoglalására, a város két társával őt küldötte elébe békét kérni, mint bölcseség és ékesenszólás által kitünő férfit....[2]) Mekkora különbség amaz idők és a mai között, midőn a fejedelmi udvarnál csak udvari szabó annyi volt, a hány kitünő tanácsos, s kétségkivül tisztességes sorsban, a miveltség jókora magaslatán. Mindenik szabómesternek saját czímeres pecsétgyürüje volt! Hol állott Erdélyben az ipar s minő becse volt, mekkora társadalmi súlylyal birtak mesterei! A jólétnek mily fokára emelkedett vala önálló államéletet élő nemzetünk!

A *Kötélverő czéh* 1585. márcz. 1. Herczeg Gáspár birósága alatt I—XIII pontból álló czéhszabályt alkotott magának. Magyar levén szövege s más helyen egészen közölve:[3]) itt nem ismétlem.

Hogy a *Rézmíveseknek* is volt czéhe, kitetszik Báthori Zsigmond vajdának 1585. május 24. kelt tiltó parancsleveléből, mely szerént *Szeben, Brassó, Beszterczе, Medgyes* és *Segesvár* városokban az üstgyártók panaszolkodtak előtte, hogy vannak erdélyi kereskedők, kik midőn áruikkal Németországba mennek, onnan olyan rézmíveket hoznak be és árulják, a miket itt is készitnek: meghagyta azért a vajda a fő- és alispánoknak, szolgabiráknak, várparancsnokoknak, városoknak és 30-dosoknak, ugyszintén a városok biráinak, hogy az ily árukkal bejövő kereskedőket tartsák figyelemmel, vizsgálják meg s áruikat vegyék el, egyúttal megtiltotta, hogy senki ily árut behozni ne merjen. E fejedelmi parancslevelet a szász városok 1769. az erdélyi kir. kormányszékhez jul. 3. kelt másolatban beadták, kihagyva belőle Kolozsvárt. Később Besztercze 1622. Bethlen Gábor fejedelemtől megerősitett

---

[1]) Oklevélt. LXXIII. sz.
[2]) *Bethlen*, IV. köt. 426. l.
[3]) Oklevélt. LXVII. sz.

másolatot kérvén: az octob. 16. a kir. könyvekből átiratta, abban Kolozsvár is benne volt, minél fogva a tiltó parancslevélnek rá nézve is hatálylyal kellett birnia.[1]) Hogy a szász városok elébb kihagyták, azt azoknak Kolozsvár ellenében ismeretes régi idegensége okozhatta.

A *Kőmives czéh* is kérte a birót és tanácsot, hogy nekik czéhszabályokat adjon. Ez 1589. febr. 2. a száz-férfiak elé terjesztette az ügyet, a kik azt határozták: „hogy ha czéhet akarnak tartani, gyüljenek elébb össze, irjanak maguknak rendszabályokat s irásban hozzák a biró és tanács elé; akkor a biró a várost összegyüjti, előadja, s ha irt rendtartásuk helyén marad, javallják s azután megpecsételve kiadják. Ugy látszik, a kőmivesek nem teljesitették, én sehol nyomára nem találtam, hogy valaha czéhszabályaik lettek volna.

A *Cserző vargák vagy a timárok* czéhe 1587. jan. 25. csertörő malom helyet vett magának. Weiss Tamás czéhatya, Amendt János, Wendler Tamás és Broser György kolozsvári timárok és cserző vargák, Weiss Gáspár, Schemel Gáspár, Hentler Benedek és Adám István idős férfiak s az egész czéh tudtával és beleegyezésével, mint vevők, mesterségök folytatása végett megvásárolták Segesvári Gáspár kolozsvári könyvnyomtatótól és özvegy Herthel Péterné,[2]) Heltai Borbálától azon csatornát vagy vizárkot, [*ein Fluss*] a mellette levő gyümölcsössel együtt, mely van a papirosmalom és a jezsuiták vele szemben levő kolozsmonostori szőllője között, egy csertörő malom alkotása végett 110 forinton és ezt készpénzzel kifizették. E csatornát és gyümölcsöst az eladók mindazon szabadságokkal együtt adták el, melyekkel ők ennekelőtte vették s a mely vételről és szabadságokról régi pecsétes levelök van. Hogy pedig idővel közöttük veszekedés és perpatvar ne támadjon, a megnevezett örökséget ily föltételekkel és megkülönböztetéssel vették meg és át: 1. A vevők igérik, hogy ők vizárkukba őszszel rendesen nem fognak vizet bocsátni, hogy a papirosmalomnak az ő csatornájok vize miatt kára ne legyen,

[1]) L. az *orsz. levéltár* erd. kir. korm. széki osztályában a *czéhszabályok gyüjteménye* közt.

[2]) *Trausch, Joseph.* Schriftsteller-Lexicon. A II. kötet 104. lapján Heltai, *Borbála* nevü lánya Ottman Györgynének van irva; itt 1587. Herthel Péter özvegye, s atyja papirosmalmának Segesvári Gáspárral együtt tulajdonosa.

hanem azt ilyenkor mindig elrekesztve tartják. 2. Igérik s kötelezik magukat, hogy a papirosmalom csatornaárkát [*Flauder*] s a viz mellett elmenő ösvényt felerészben minden időben fentartani segitnek; mert nekik ugy a vizre, mint ösvényre nem kevesebb szükségök van, mint a papirosmalom urainak. 3. A maguk szárasztóját [*Darr*] oly helyre épitik, hogy a papirosmalomnak kárára s romlására ne legyen. Ha — mitől Isten őrizzen — idővel véletlen szerencsétlenség vagy tüz, tehát a vásárlók miatt a papirosmalom kárt szenvedne, vevők tartoznak azt megtéritni. 4. Igérik, hogy ha az általok vett csatornaárok és papirosmalom közt levő élő fák idővel elpusztulnak, fűzfát fognak helyökre ültetni, hogy malmuk pora a papirosnak vagy a papirost készitő eszközöknek ártalmára ne legyen. 5. Ezek mellett hogy az egyenetlenség és perpatvar elkerültessék, azt is megigérik, hogy mikor ők csert törnek, legényeik a papirosmalomba és épületeibe át nem szaladgálnak . . ." [1])

Még két ipar-ági tényt említek meg. Az *egyik* a szász egyetem [*Universitas*] egy czéhszabály alkotása, mely jellemző arra nézve, hogy Kolozsvár szász lakosaiban a szebeni és többi városok lakosi iránt a nemzeti rokonszenv és iparérdekek közösségénél fogva, a politikai teljes elválás után is, egyeseknél mindig fel-feltünedezett a közös származás és egykori együvé tartozás tudata és emléke, midőn arra akár belviszály, vagy a külviszonyok nekik kedvező alakulása, akár az Erdély meghóditására törekvő Habsburg-házi uralkodók és helytartóik alkalmat adtak. Egy vagy más tulnyomólag szászokból álló czéh el-elküldötte czéhmestereit a szebeni universitási gyülésre, s iparérdekeik biztositását azon tekintélyes testület s anyanemzetök oltalmában keresték, holott Kolozsvár törvényhatósági állása már akkor egészen a magyar vármegyék, városok és székelység, igy tehát az ország köztörvényei és államviszonyai szerint volt átalakulva. Igy történt 1589-ben is. Ez évi május 4. egyetemes gyülése volt Szeben város polgármesterének, birájának és esküdt polgárainak, Segesvár, Brassó, Medgyes és Besztercze városok, ugy a hét és két szász szék követeivel együtt. Kolozsvárról is megjelentek — minő jogczimen s honnan kapott felhatalmazásnál fogva? nincs tudva — Roth János takács-czéhmester és Schneider György polgár, s eléadták panaszukat,

[1]) Oklevélt. LXVIII. sz.

hogy mesterségökben sok falusi kontár által megkárositttatnak, kérték a gyülést, hogy ezt tiltsa meg, s igy hoztak — tekintettel a kolozsváriak kérésére is — öt pontból álló végzést, mely a szász Universitas ismeretes [1]) kisebb pecsétével erősitve a kolozsvári *takács-czélnek* is német nyelven szerkesztve kiadatott, s levelei közt, mint emlék ma is fenn van; de sem a kolozsvári tanács, sem a fejedelem megerősitése rajta nem levén: jogi hatálya nem volt. A *másik* az 1592-ki árszabályozás, melyet az 1591. nov. 1. gyulafejérvári országgyülés végzése következtében Szebenben 1592-ki január 19-én készitettek s Kolozsváratt nyomattak ki. [2])

---

[1]) Paizsában három sziv felett korona, s e barát betüvel irt körirat: *S. Universitatis Septem Sedium.* A *takács czéh* leveles ládájában levő *eredetiből.*

[2]) A czímlapon ez volt irva:

„*Limitatio Rerum Forensium* D. Commissariorum ex Mandato Illustrissimi Principis Regni Transylvaniae, ac Magistrorum Civium, Judicum Regiorum Sedium Saxonicalium, caeterorumque Judicum et Civium, ex publica Regni Constitutione, in Comitiis Generalibus, ad 1-m diem Novembris Anni 1591. proxime praeteriti, Albae Juliae celebratis ad id delectorum, Cibinÿ ad diem 19. Januarÿ Anno 1592. facta. Claudiopoli 1592. 4-rét."

A kolozsvár-városi levéltárban meg van belőle magyarul egy levél: „Az szigyarto Mesterekreol. Mint Adgyac Müeket s a t." Ezután jő az árszabályozás. A czímlapon legfeljül és legalól egykorulag irva: *Mindenkor az Tanachÿ haz aztalan alljon.* [*Városi levéltár.* Fasc. II. 27.] Tartalma ez:

Az aros emberek, kalmarok és poszto metőknek limitatiojok.

Mindenféle posztoknak limitatioja.

Erdélyben szött posztóknak limitatioja, melyeknek végek mind harminczhat singet kell tartaniok.

Szeben és Brassó első helyen állnak. Emlitve vannak az ulmai, sléziai, lengyel gyolcs, szebeni, brassai, pozsoni dupla süveg.

Fü szerszámok ára. Emlittetik a baynotzi, trencséni, veszteniczvidéki, bécsi, török sáfrány, török, görög és sido kereskedőktől behozandó marhák limitatioja.

Következnek a czéhek limitatioi.

Az eötveos mesterekről. Az szabómesterekről, kik váltó művet müvelnek. A gombkötőkről. Szőcs mesterekről, mint vegyék be a bőröket, mint adják művöket. A borbély mesterekről. Az csizmadia mesterekről. A varga mesterekről, miképen adják el árujokat. Az timárokról, miképen adják bőröket a varga és szijjgyártó mestereknek, a kik az ő bőrökből müvelnek. Az szijjgyártó mesterekről, mint adják műveket. Az nemez csinálokról. Az nyergesekről. Pais és kopia gyártókról. Az csiszár mesterekről. Ezek csi-

A közmivelődés tényezői: *iskola, szószék* és *sajtó* a Báthori István és Kristóf fejedelmek által kijelölt úton maradtak, a vivmányait megtartani törekvő reformatio és régi állását hatalma eszközeivel együtt visszanyerni elhatározott katholicismus ellentétes áramlatai között. A lengyel király, bátyja halálával, kiskoru fejedelmi öcse és gyámjai alatt még erélyesebben látott utána a jezsuiták Erdélybe betelepitésének. Mig az 1583. márcz. 24—29-ki gyula-fejérvári országgyülés törvényei 1. §-ában azon okból, hogy az országban sok különféle káromlások és újitások estek a vallás dolgában, hogy ezek tovább ne áradjanak, meghatározta: „hogy az újitás felől való régi törvények megtartassanak és személyválogatás nélkül végrehajtassanak“ — [1]) addig az országgyülés tudta nélkül, önhatalmulag azon évi febr. 13. Nepolomic várában kelt kir. alapitó levele által, Kolozsvárra újabb jezsuita szerzetesek telepitését s ott a szegényebb sorsu, alsóbb osztályu iskolai ifjuság számára a nemesek convictusa és szent Józsefről nevezett seminariuma megalapitását s a növendékeknek mindkét iskolában általuk tanittatását elhatározta. Ez alapitványlevél oly nagy jelentőségü, az általa nemcsak Kolozsváratt, de egész Erdélyben előidézett hatás oly általános volt, hogy a legnagyobb és legválságosabb eseményeket idézte elő, s a kis országnak csaknem kétszázadon át e körül fordult meg közmüvelődési története.

nálnak tört, szablyahüvelyt, tisztitnak szablyát, fringiát, pallost, tört, sisakot. Az lakatosokról. Fegyverderék csinálókról. Rézműves mesterekről. A kovátsokról. Az onművesekről. Az töltséres mesterekről. Az vasárusokról Az kőmivesekről. Az téglavetők- és cserépégetőkről. Az asztalosokról. Az ácsokról. Az kerekes mesterekről, mint adják müveiket. Az kádárokról. Sendely csinálókról. Kötélverő mesterekről. Szappanfőzőkről. Az fazakasokról. Mészégetőkről. Takátsokról. A szürcsináló mesterek, mint vegyék a gyapjunak másáját. A szürszabókról. Az szőrművesekről, kik lasnakot, harisnyát, gubát, pokróczot csinálnak.

N. B. A sebesi pokróczot, Karán-Sebesben, az igen javát, hatvan pénzen.

Az mészáros mesterekről, miképen vegyék az vágó barmokat.

Az mészárosok mint adják az ökör, tehén, bárány és egyéb husokat.

Embernek ételére és italára és piaczi konyhára való egyet-másnak limitatioja.

A viasznak, méznek, vasnak és olajnak ára.

A többi, ily jegyen [⊖] túl, hiányzott a városi példányban.

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 179. l.

„Emlékezetül hagyja — igy szól a hitben buzgolkodó király — mindeneknek, a kiket illet, hogy ő főleg a legjobb és legnagyobb Isten iránti kegyességénél fogva, a mit minden dolognál mindig nagyobbra becsült, azután azon gondja és igyekezete inditásából, a mit a keresztény vallás előmozditására a legszivesebben fordit, végre pedig magyar nemzete iránti szeretetétől is ösztönöztetve, eddigelé semmit el nem mulasztott, a mit az ő Erdély tartománya mivelésére, ékesitésére és hasznára tartozónak vélt. Arra törekedett ugyanis mindenek felett, hogy az ifjuságnak a kegyességben és tisztességes tudományokban való oktatása végett — a honnan minden emberi miveltség származik — a Jézus társaságából való több tudós és kegyes férfiak menjenek oda, ott telepedjenek meg, nyissanak iskolát s elüzvén lassanként a miveletlenséget, a mi az idők kedvezőtlensége miatt oda behatolt vala, az odavalóknak minél nagyobb hasznára legyenek. A minek minél helyesebben eszközlésére és tökéletességre vitelére azon Jézus társaságabeli atyáknak collegiumot adott és alapitott, nekik a szükséges költséget megadta, iskolákat épittetett s minden szükségeikről bőven gondoskodott. A miknek igy elintézése után azt sem látta mellőzhetőnek, hogy nemes fölserdült tanuló ifjakból nagyobb sokaságot mintegy bőv termékenységü veteményes kertet hozzon létre, s azt saját költségén a kegyesség javára s a tudomány diszére állandóul táplálja. S minthogy ezen jeles dolog létesitése gondjait a Krisztusban boldog atya, XIII. Gergely római pápa ur, a magyar nemzet iránt viseltető szivességénél és szolgálatkészségénél fogva vele együtt hordozni elhatározta, az elől emlitett kolozsvári jezsuita collegium és már felépitett iskolák mellé seminariumot is csatol nemes és a nép közül való oly ifjak számára, a kik csekély vagyoni tehetségök miatt elméjöket a tudományokban ki nem müvelhetik azon alakban, oly módon és renddel, a mint azt tisztelendő Possevinus Antal jezsuita atya — a ki ezeket már a közelebbi időben néhány északi tartományban a pápa ő szentsége nevében létrehozta — itt is el fogja rendelni és létrehozni; mivégre az erdélyi szász papoktól fizetni szokott fejedelmi megerősitési dijakból [*census cathedraticus*] ezer magyar aranyat rendel és alapit örök időkre, oly kikötéssel, hogy ezen pénz a pápáéval együtt azok által, a kiknek gondjára bizatik, csak a szegény és szükölködő tanuló ifjuság élelmére és hasznára fordittassék s mindig egészen

és lelkiismeretesen kiadassék. Komolyan meghagyta tehát és megparancsolta Sombori László tanácsosának és az erdélyi dézmák kincstári haszonbérlőjének s mindazon hivatali utódainak, kik tisztében utána minden időkben következni fognak, hogy valamikor ezen levelével fel fognak kerestetni, a nevezett seminarium felügyelőjének és ügyészének mindig, minden évben az irt pénzösszeget a szász plebánusok emlitett megerősitési dijából egészen és teljesen fizessék ki . . . .“ [1]) Ez alapitványlevél értelmében a kijelölt összeg kifizetését a király maga és az erdélyi ügyekben kancellára, Berzeviczi Márton aláirása alatt febr. 12. kelt levelében, tehát még az alapitványlevél kelte előtt egy nappal külön is megparancsolta.

Olvasva a király ez intézkedését, lehetlen, hogy vallásos buzgósága, a müveltség és jó erkölcs iránti érzéke s magyar nemzetéhez való rokonszenve tiszteletet ne ébreszszen. Az eszme maga, az alak, melyben megjelent, az indító okok, a magában nem elegendő egyetemnek két új intézettel bővitése, a nemességnek a nép érdekével kibékitése, a létesités részletei s az anyagi föltételek, mindenek felett pedig a pápának szándékába belevonása, a király magas látköréről s messzelátásáról tanuskodik. Ez itéletnek önként meg kell születni abban, a ki rá gondol és összehasonlitja a lengyel király nagyszerü alapitványát s alapitványleveleit az 1557. évi iskolaalapitási első erdélyi törvényczikkel és a 250 for. dézmanegyed alapitványnyal. Nem csoda, hogy az uralkodó hitfelekezetekben e kezdeményezés iránt féltékenység támadt, a létesitésére behivott jezsuiták irigykedés és gyülölet tárgyaivá lettek s az ellenök való visszahatás a fejedelem hatalmi akarata arányában nőtt nagyra. Pedig a királyt egy magasztos eszményi czél vezette: olyat akart alkotni, a mi br. Eötvösnek és a magyar országgyülésnek csak 300 év után sikerült — állami egyetemet Kolozsváratt. De Báthori katholikust akart és lengyel férfiakkal, ebben volt tévedése s terve meghiusulásának oka. Nem voltak magyar jezsuiták és magyar gymnasiumok, sem alsóbb iskolák, a mik nélkül egyetem lehetlen. Az egyetemhez eleinte kinevezett 13 lengyel jezsuitával s később a két alsóbb iskolához kinevezettekkel, ugy szintén a latin miseolvasással s egyházi szónoklattal a téritési czél gyöngén, a magyar

[1]) Oklevélt. LXVI. sz.

nemzeti oktatási czél épen nem volt elérhető; főleg a szószéken és irodalomban nem volt, a ki a magyar reformatorokkal és hirneves férfiakkal versenyezhessen. Tény, hogy e nagy szabásu katholikus erőkifejtés a katholikus önérzetet, összetartozandóságot és civilizáló missio-érzetet országszerte fölébresztette; katholikus isteni tiszteletet, prédikácziót, bucsujárásokat s áhitatos temetéseket tartottak, az iskolákban a tanitás elkezdődött, a tanulók és hivek száma megnövekedett, a zárdákban munkás élet volt látható, különösen a k. monostori apátságban csaknem a korábbi századok katholikus hitélete ébredt föl megújult erőben; de ez egyszersmind a reformatio híveit és felekezeteit is ellenhatásra, minden téren fokozott cselekvési erélyre ösztönözte. Innen magyarázható meg az a hosszu és sokszor elkeseredett harcz, mely ez időtől kezdve nemcsak Kolozsvár, de az országgyülések kebelében is kifejlődött. A katholicismus visszaállitása, a reformatio legyőzése mint szembetett elvek uralkodtak a társadalmon, a mi a politika és törvényhozás minden kérdése tárgyalásánál s a közélet összes nyilatkozataiban meglátszott.

Az országgyülések jezsuitákat illető 1579. 1581-ki kedvező végzése már volt emlitve. Ezek szerint a fejedelem őket Kolozs-Monostorra és Kolozsvárra beszállitotta; de az ország kk. és rr. csak az ifjak tanitására engedtek a király és fejedelem igérete szerint szabadságot. Ezt megerősitette az 1584. ápr. 25 — május 2-ki gyula-fejérvári országgyülés 2. t. cz. és az 1585. május 9—19. országgyülés 1. t.-czikke.[1]) De ők nem foglalatoskodtak csak iskolai tanitással — isteni tiszteleti szertartásokat is vittek végbe, prédikáltak, temettek s a lengyel királytól 1583. a város szabadságai megromlására irányuló azon engedélyt eszközölték ki, hogy collegiumuk részére négy hordó bort bárhonnan behozhassanak, e felett Kolozs-Monostoron és Bácsban termett boraikat is,[2]) s ezzel jogos panaszra adtak okot, az irányukban különben is létező ellenszenvet növelve. A kolozsvári száz-férfiak gyülései j. könyvében az 1582., 1583. és 1584-kiek kivételével — melyek szerfelett hézagosok — számos emlékei maradtak fenn a surlódásoknak. 1585. a márcz. 24. közgyülésben ily végzés hozatott: „A jezsuiták leveléről a biró értesitette a gyülést — igy szól az — de tartalmát nem értik;

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 203. 213. ll.

[2]) L. a városi *levéltárban* V. 19. sz. a.

kérje el tőlük s hozza gyülésbe, hogy értelmét vegyék; addig pedig két polgárral találtassák meg Kendy Sándort s panaszoljanak: minő szin alatt akarnak a jezsuiták lassan-lassan maguknak a városban biróságot venni s ők is executorok lenni, holott az csak a város birója lehet.“ A tanitás ellenőrizésére s az ifjuságnak a jezsuitáktól elvonására fontos végzést hozott a közgyülés 1585. jan. 15. „Vették észre — igy szólnak — városul, minemü nagy gondviseletlenség van a scholában a tanitók miatt, ki immár ugyan egy nehány időtől fogva volt, honnan az jött immár be, hogy a tanitványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek; kérik azért a tanácsot, hogy erre legfőbb gondot viseljenek, s a scholának látogatására magok közül kettőt válaszszon ő kegyelmek, kik minden hónapban meglátogassák és a hanyag tanitót megdorgálják“. A nov. 25-ki közgyülés a biró és tanács felügyeletére bizta az iskola ügyét: „hogy a püspökkel is szólván, legyen rá mindenképen gondviselésök . . .“

Az évek óta növekedő belső békétlenség és külső panaszok fergetege az 1588. decemb. 8—23-ki medgyesi országgyülésen tört ki. Az országos kk. és rr. a jezsuitáknak az országból törvény által kizárását tette a nagykoruvá lett Báthori Zsigmondnak fejedelemségében megerősitése föltételévé; Ghyczy, a kormányzó és a fejedelmi tanács meghivta a reformált és ágost. hitv. püspököket, s Kolozsvárról — követein kivül — Hunyadi Demetert, az unitárius püspököt, két paptársával, a végre, hogy a jezsuiták elleni sérelmeiket adják elé s a kizárási törvény meghozását a kormánynak könnyitsék meg. A fejedelmi tanácsban Kendy Sándor, Gálffi János, Gyulai Pál és többen unitáriusok voltak, a kormányzó is rokonszenvvel viseltetett irántuk, bár őt ifju fejedelme, a lengyel király utolsó akaratának emléke, Zamojszky a lengyel kancellár, a pápa és jezsuiták jelenléte s kérései szerfelett feszélyezték. Hogy folyt le az országgyülés, mit hoztak fel ellenök vádul, előadták maguk a jezsuiták egy — azon gyülésről 1588. dec. 19. tett — jelentésökben, melyben a kolozsváriakról ezeket irják. „Decemb. 10-n volt ügyök tárgyalása, melyen ha a katholikusok nagy számmal nem jelentek volna meg, az országból teljességgel kiüzték volna őket. Toronyai Máté reformált superintendens — a jezsuiták jelentése szerint Gelei — kezdette meg az ellenök való káromlást... Azután Hunyadi Demeter beszélt, a ki sok éjjeli virasztásai után is alig

tudott nehány hazugságot előhozni a pápa és jezsuiták ellen. Fő ellenvetése az volt, hogy a pápa magát földi Istenné akarja tenni, annak akar tartatni, s papjai által magát mindenhatónak hirdetteti, a ki a pokolból 600 lelket képes kiszabaditni. Ez a minő új és hallatlan, oly bámulatos előttük, hogy a katholikus papság e hatalmat ugy dicsőiti. Katholikusok irásaiból képes ezt megbizonyitni — mondá tovább — sőt azt is, hogy a pápa azzal dicsekszik, hogy hatalma van élők és holtak felett, ő urak ura, királyok királya s emberi és isteni törvények büntetése alól mindenkit feloldozhat . . . A 2-ik napon [*dec. 11.*] a nemességre jött a sor, a jezsuiták helyettes tartományi főnöke latinul védte őket, előttük szólott egy jeles katholikus is, beadták a kk-hoz és rr-hez kérvényöket. Mig ők és övéik a nemesség előtt beszéltek, egy nemes sem mert mukkanni is. A mint a katholikusok eltávoztak, felállott Demeter és a kolozsvári polgárok . . . . Megjegyzem, hogy ők a száz-férfiak 1588. nov. 10-ki gyülésében útasittattak lemenetelre. „Ha biró uram lemegy Fejérvárra — igy szól a végzés — mutassa meg az egész ország előtt a fájdalmat, nyomoruságot és a város szabadságainak romlását a jezsuiták miatt, kit a város jó néven vehessen és megemlékezzék jó gondviseléséről és fáradságáról. A kolozsváriak tehát a közönség által voltak országgyülésre kiválasztva s a bár rövid, de nyomatékos végzés eléggé okát adta ottlétöknek.

Elsőben Demeter püspök szólott. „Nemde ti itt hazánkban a pápa birodalmát nevelitek? Nem veszitek észre, hogy a mint az osztrákok ellen a bécsi seminariumot, a lithvánok ellen a vilnait állitotta: ugy állitotta Erdély ellen a kolozsvárit, melyből a tanulók oly felfegyverzetten jőnek ki, hogy a szóló püspököt is fenyegették s a város kapuit őrző poroszlókat megtámadták. Ha ezek az országban hagyatnak, rövid idő alatt vége lesz Erdélynek. A mint nehány év előtt a római pápák nagy tömeg kincset hordottak el, ha a katholikus hit megnövekedik, félnünk kell, nehogy visszakövetelják amaz egyházi javakat, melyek minthogy már a nemesség közt ki vannak osztva, csak nagy kárral és boszusággal adathatnak vissza . . . .“ A kolozsváriak, hogy maguknak mulasztási szemrehányást ne tehessenek, nehány pontba foglalták sérelmöket. „1. Ők — mondják — akaratjuk ellenére s a király fenyegetései által birattak rá, hogy a seminarium számára való helyet, czintermet

és mindent a jezsuitáknak engedjenek. 2. Ifjaik Demeter püspököt bántalmazták, valamint igen másokat is. De legnagyobb megvetésökre szolgál az, hogy egy halottas koporsót oly igen nagy pompával vittek végig a városon, s ha koldus hal is meg, azt is körülhordozzák; látszik, hogy nem a szükség kivánja meg, de a pompáért s a város boszantása inditó okából teszik . . . Ezeket s több ilyeket hoztak fel ellenök; de semmi sem volt oly haragra ingerlő — mondják a jelentés irói, — mint egy jezsuita társuknak XIII. Gergely pápa előtt Rómában mondott szava, a mit irásban olvastak fel s Demeter magyarul is előadott. Ez az ellenök különben is fölingerült nemesség közé új fölgerjedés lángját dobta. Ez a láng az érintett jezsuita atyának ama mondása volt, mely nyilván elárulja, hogy ide a pápa a seminariumot mintegy az összes eretnekség ellen állitotta. . . . . Decemb. 12—13. elkeseredetten folyt a vita. A békétlenkedő kk. és rr. feliratát a fejedelemhez egy 20-tagu bizottság vitte el, elnök Szent-Egyedi Literati Gergely volt, a közügyigazgató. A fejedelem és kormány vonakodott teljesitni a rr. kivánságát; előbb nem akart semmit engedni, később Fejérvárról, Szent-Mihálykőről, Váradról és Kolozsvárról eltávolitni hajlandó volt, csak Kolozs-Monostorra telepitvén meg őket. A kk. és rr. nem egyeztek bele. Decemb. 14. a felterjesztést Forró János és Gerendi János vitték meg a fejedelemhez, a miben öt főpont volt, s el voltak határozva, hogy ettől el nem állnak. A kolozsváriak panasza e pontok 3-ka volt, mely szerint: „a jezsuiták a bálványozásban annyira el vannak merülve, hogy délben, midőn a halottas koporsót viszik, gyertyát használnak, mintha a nap nem lenne elég, hogy az útat az égbe megmutassa, akkora füstöt csinálnak, hogy szinte megvakulnak az emberek . . . " A helyettes tartományi főnök védte őket, a kiegyezés s önkéntes távozás ajánltatott, de ők kijelentették, hogy jogaikhoz ragaszkodnak, s igy meghozatott a törvény, mely őket gyula-fejérvári, váradi és kolozsvári collegiumuktól megfosztotta, K.-Monostorról és Szent-Mihálykőről eltávozásra kényszeritette. A kancellár, Kováchóczi, a jezsuiták legmegátalkodottabb ellene őket erről előre szóval értesitette: „A fejedelem — ugymond — mivel az ország kk. és rr. lármájának ellent nem állhat, könyörgésök által meggyőzetvén: a jezsuitáknak mind javait elveszi, mind őket örök számüzetéssel bünteti meg; nagy töprenkedés s önmagával hosszas küzdelem

után decemb. 16. adta a kitiltáshoz megegyezését.“ Elég körüliró az és sok fentartással [*reservatio mentalis*] van szerkesztve. Látható volt, hogy a megtartási szándék nem komoly. A kk. és rr. 24 tagu bizottság által köszönték meg kérésök teljesitését, a reformált és unitárius püspökök is köszönetet mondtak Isten jótéteményeért, a fejed. kegyes elhatározásáért, ugy a kk. és rr. buzgó törekedéseért és kitartásáért, s mindnyájukra mennyei áldást kivántak. E végzés után kevéssel a kormányzó és Gálffi az udvarmester figyelmeztette őket, hogy többé az udvarhoz és fejedelemhez hivatlanul ne menjenek .... Mikor egy jezsuita, a válság tetőpontján, látta a fejedelem habozását, s aggodalmát fejezte ki előtte a történendők iránt: „Tudom én — mondá — mit teszek, minden a katholikus vallás hasznára lesz“. Ezután a fejedelmi tanács is tárgyalta a kitiltás ügyét. A fejed. hogy a felelősséget elháritsa, felkelvén, eltávozott a gyülésből. „Tegyétek ti — mondá — én elmegyek“. S tanácsa kimondotta a kitiltást.[1]) A törvényben kimondatott: „hogy a jezsuiták 25 nap alatt a fejed. birodalmából mindenünnen mindenestől kimenjenek és soha e szerzet többé az országba be ne jöhessen; zárdájuk, collegiumuk és közönséges helyen templomuk ne lehessen, adomány útján vagy más szin alatt nemes jószágot és örökséget ne birhassanak, senki házánál, se jószágában szerzetes jezsuitát ne tarthasson, a most kitiltott jezsuita szerzet a hazába soha semmi következő időben be ne bocsáttassék, ha hivásra bejőne, szabad legyen őket üldözni s vagyonukból zsákmányt tenni. Ő Nagysága és más római religion levő főurak a maguk szükségére tarthatnak magyar szerzetből való jámbor predikátort, papot vagy barátot, hasonlóképen a többi urak is egyet, nem többet, azon rendbeli tanitót tarthassanak“. A religio dolgában végezték: „hogy a két religio [a jezsuiták jelentésében meg vannak ezek nevezve u. m. a *Calvinistáké* és *Arrianusoké*] [2]), az Augustana confession kivül, mint eddig, azután is az előbbi articulusok szerént megtartassék, senki ebben meg ne háborittassék, újitás pedig ne

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 248—257. ll. Részletesen leirja a medgyesi országgyülést *Huet Albert* jelen volt szebeni királybiró. Látható: *Nachlese auf dem Felde der Ungar. und Siebenbürgischen Geschichte* von Anton Kurz. II. Theil. 123—150. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 257. l.

engedtessék.“ [1]) A fejedelem katholikus-vallásellenes szövegü eskü szerint esküdött meg, hogy soha a jezsuitákat Erdélyben meg nem türi, másunnan be nem hívja s 25 nap alatt kiútasitja .... A kormányzó mikor Kolozsvárra megérkeztek, visszakérte tőlük a templom ékességeit, könyveket, poharakat, alapitványleveleket, ha nem adnák, kényszer alkalmazásával fenyegetve őket .... Kolozsváratt a seminariumot elbocsátották, az iskolák bezárattak, a katholikusok gyásza oly nagy volt, hogy reggeltől estig a templomban csak sirást és jaj-t lehetett hallani. Sokan e szörnyü szerencsétlenségek között is áttértek hozzájuk, de nem sokáig maradhattak meg, nem volt, a ki őket vallásukban megerősitse. Sok a felekezet — igy végződik a jelentés — s nincs oly templom, a hol ne sokan élnének a szentségekkel . . .“ [2]) Itt kezdődik — irja Vass József tudós kegyesrendi tanár — a Jézus társaságának s a kolozsvári r. kath. főtanintézetnek viszontagságos életszaka Erdélyben. A társoda feloszlott, a rendtársak kivonultak a hazából, a tantermek megnéptelenültek, a tanügy elárvult, az oktatás megszünt. De a fejed. a kierőszakolt határozatot mellőzte, a jezsuitákat titkon Erdélybe hivta, sőt 1595. május 16. a fejérvári országgyülésen, hol Cariglio Alfonz történeti hirü jezsuita atya védte a szerzetes rend érdekét, a medgyesi határozat eltöröltetvén, a jezsuita szerzetesrend vissza lőn állitva, s a tanintézet még azon évben május 10. megnyilt. E tájatt emlittetik Marietti Márk Antal jezsuita, mint Báthori Zsigmond egyik kegyencze — jegyzi meg a tudós iró. Nyolcz évig állott fenn ekkor az intézet eredeti alapitási helyén, a Farkas-utczában.[3])

A m. t. akadémia kiadványában sem az eredeti forrás nincs megnevezve, a honnan e jelentés került, sem az, hogy kihez volt intézve, valószinü, hogy a jezsuita-rend bécsi főnökéhez. Ez nem másitja meg a tartalom értékét; azt hiszem, a benne előadottakat lényegökben valóknak vehetjük. Az igazság követeli azon megjegyzés el nem hallgatását, hogy az akkori uralkodó vallások — reformált és unitárius — hiveinek ez országgyülésen volt többsége hatalmát nem használta önmérséklettel, politikailag nem eszélyesen

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 239—240. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 257 l.

[3]) *A kolozsvári r. kath. nyilv. t. gymn. Évkönyvei* 1856/7 s a t. 11. l.

s az igazsággal sem megegyezőleg. A buzgó katholikusnak nevelt s jezsuita nevelőihez avagy csak ifju koránál fogva is ragaszkodó fejedelmet azoktól eltávolitni akarni, nem katholikus esküforma szerint esketni meg, az egész rendet számüzni, a hatalom oly tulzása volt, a minőnek korábban Dávid F. lett áldozata meggyőződéseiért s a mi hasonlóra, sőt megtorlásra és boszura adott jogczimet azoknak, a kiket ez ért, a mint ismét hatalomhoz jutnak. A fejedelemnél látszott az erre való elszántság. Ő a pápánál mentegetőzött, térdelve kért a hozott számüzetési törvényért bocsánatot, s engedélyt, hogy alkalmas gyóntatót választhasson, ki annak idejében ismét visszahozhassa Erdélybe a jezsuitákat, magát pedig a medgyesi eskü alól fölmentetni kérte, igérve, hogy életét ezután is a jezsuiták példája és tanitása szerint intézi. Titkos követet küldött a jezsuiták generalisához, sőt tény, hogy a kitiltási törvényt teljesen végre sem hajtotta. A Kolozsvár városi száz-férfiak 1589. jan. 21-ki végzése igazolja ezt. „Az itt maradt jezsuita prédikátort hivassa a biró magához — igy szól az — s hagyja meg neki, hogy itt ne prédikáljon, hanem a határról elmenjen a törvény rendelése szerint". 1591. ápr. 17. ismét hasonló végzést hoztak. „A jezsuita pap felől — ugy mondanak — a ki az ország törvénye ellen bejött és Kolozsváratt prédikál, kérjék meg a fejedelmet, venné el róluk e nehéz terhet. Miképen válaszolt rá, nyilván van mindenek előtt." Az elkeseredésig fokozta a békétlenséget kérésök meg nem hallgatása. „A monostori diákok alájárnak a városba temetésre — igy szól az 1593-ki május 22-ki közgyülés végzése — s mivel az a város legfőbb szabadságát illeti, hogy idegen határban levő egyházi szolga vagy egyház a szabad városi egyház tisztébe és hivatalába avassa magát és itt uralkodjék, részint pedig nézi az itt megállitott vallásnak változását s lelkök ismeretének bántását: ezért mihelyt a biró a fejed. otthon létéről értesül, a tanács teljhatalommal hívja össze a száz-férfiakat, küldjön le közülök személyeket a dolog mellett esedezni. E mellett vigyázzanak, intsék a katholikusokat, Márton deák is ajánlta magát, hogy feleit meginti, hogy ne temettessenek idegen határbeli egyházi szolgával, sőt ha a fejed. kivánná is, ennek is megmondja, hogy nem akarója az idegen deákok és pap bejövésének. A lemenő követek tehát megmondhatják a fejedelemnek, hogy katholikus fő személyek s öregebbek sem kivánják a monostori pap alájövetelét . . ." Alig lehet kétség

az iránt, hogy a jezsuitáknak mind a visszatérésre, mind a Kolozsvárra egyházi szertartások végett bejövetelre engedélyök a fejedelemtől volt. Azon évi nov. 20-ki gyula-fejérvári országgyülés ismét törvényül mondotta ki: „hogy a fejed. ő Nagysága Kolozsvárról, a hová a római vallás újonnan ismét bevitetett, mindjárt kivitesse és ezután semmi közönséges helyen való czeremoniák végbe vitelére ne bocsáttassa. Másunnan is, a hová a medgyesi végzés után bevitettek, vitessenek ki, hanem a fejedelem fő eklézsiája Fejérváratt megmaradjon, valamint Monostoron is, azért, hogy a mikor a fejed. Kolozsvárra jő, lelkiismerete nyugalmára való tanitója legyen, de ezeknek collegiumok ne legyen, falukra s a monostori jószágokba prédikálni ne menjenek, a hová bementek is, kivitessenek s többé semmi helyre ne plántáltassanak; a római hiten levő atyjokfiai egy-egy papot jószágaikban tarthassanak, de a községet rá ne erőltessék, a bevett vallásokat pedig jövedelmekben és semmi nemü állapotjukban meg ne háboritsák . . . .“ [1])

Ily okok okozata az 1594-ki vér-esemény, megtorlása 1588-nak, következett rá az 1599-ki fejérvári országgyülés, mely a jezsuitáknak Kolozsvárra és Monostorra ismét szabad bemenetelt engedett. [2])

Azon mozgalom folytán, melynek czélja a jezsuitáknak Kolozsvárról kitiltása volt, szükségessé lett, hogy Kolozsvár iskolái számára jó tanitókról gondoskodjék. Elhatározták, hogy valakit személyesen küldjenek ki Magyarországra, esetleg külföldre. A választás Jacobinus Bernárdra esett, a kinek részére fejedelmi engedélylevelet kértek. Ez azon Jacobinus János atyja, a kiről fennebb néhány életrajzi részletet közöltem. Tekintélyes állásu polgár maga is, a kit a fejedelem 1587. midőn a lengyel korona elnyerése végett rendkivül fényes küldöttséget küldött a varsói országgyülésre, annak egyik tagjává választani jónak látott azért, hogy mint unitárius, a lengyel unitáriusok rokonszenvét részére megnyerni segitsen.[3]) Az engedélylevél 1588. sept. 14. kelt Gyula-Fejérváratt a fejed. aláirásával, melyben az minden egyházi és világi tisztelendő, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemes, nem-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 384–85. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 472. l.
[3]) *Bethlen.* II. k. 530 l.

zetes, gyors és vitézlő uraknak, érsekeknek, püspököknek, apátoknak és prépostoknak, ugy báróknak, várispánoknak, hadvezéreknek, megyék fő- és alispánainak, kapitányoknak, várparancsnokoknak, harminczadosoknak és vámszedőknek, városok polgármestereinek és biráinak, mezővárosok és faluk biráinak, szóval: minden sorsu és állapotu embereknek, sőt országa határain kivül eső tartományok minden rangu és méltóságu férfiainak, a kiknek kezébe levele eljut, üdvös és dolgaikban szerencsés előmenetelt kivánt, alattvalóinak pedig kedvezését biztositva, tudtára adta: hogy Kolozsvár város bölcs és előrelátó polgárainak nagy szüksége levén ifjuságuk tanitása végett egy tudós és érdemes férfiura: elhatározták, hogy nemes Jacobinus Bernárdot a felső magyarországi részekbe vagy tovább is kiküldik, a hol ily férfiak nagyobb számban vannak, vagy ha ő betegség vagy más észszerü ok miatt megakadályozva el nem mehetne, mást, a ki a fejedelem ezen levelét előmutatja, küldhessen ki. A fejedelem gondoskodni kivánván az ő biztos és bátorságos útazásáról, minden illetőket jóakarólag kért fel, alattvalóinak pedig szigoruan megparancsolta, hogy levele előmutatóját, valamint azon férfit is, a kit az ifjuság tanitása czéljából magával hoz, mentében és jöttében, midőn hozzájok, az ő földjükre és uradalmukba, birtokaikba és hivatali helyeikre érkeznek, minden javaikkal és vagyonukkal együtt szabadon, békében és akadály nélkül át- és tovább bocsátni és bocsáttatni sziveskedjenek, alattvalói pedig tartozzanak — e levél az előmutatónak mindig visszaadatván.[1]) E szabad menedéklevél külső lapján ez egykoru irás volt: „*Joannes Erasmus hivatalja ex Annuentia Principis lött.*“ Bizonyos tehát, hogy a kolozsvári unitárius egyház egyenesen e végre kiküldött követe által nyerte meg a nagynevü tudóst és irót iskolájához.

A tanügyről átalában, tehát a tanrendszerről, tantárgyakról, tanerőről s a t. semmi emlék nem maradt fenn. Iskolai belső javítások a tanhelyiségekben, a tanárok lakhelyein, tanári dijak kifizetése, nehány könyv szerzés és több ilyenek felől világositnak fel a sáfári és egyházfiui számadások szárazon s töredékesen, de a melyeket alól jegyzés alatt még is közlök[2]), mint egy csaknem

[1]) Oklevélt. LXX. sz.

[2]) Az 1583-ki egyházfiui számadás szerint egy szegény német deák-

teljesen elpusztult mult emlékromjait. Egyik-másik nyujtand némi tanuságot s élvezetet, ámbár a komoly igazság az, hogy mindezek igen gyér és homályos föl-fölvillanásai ama távoli kor oktatásügyének s köztudalomból kiveszett emlékeinek, melyek habár

---

nak, a ki most a városon van, az egyik sáfár polgár a tanács rendeletéből adott 50 pénzt, később 1 forintot, 1584. a magyar collaboratornak a nagyobb lakszobában [*comitas*-nak van irva az eredetiben] kemenczéjét fölcsináltatta, fizetett érette 24 pénzt; az iskolában, hol a gyermekek ülnek, az ablakokra 15 lantornát csináltatott 1 forintért; az iskolában mind a felső palotát, mind az alsót megdeszkáztatta, fizetett 4 forint 25 pénzt; a nagy iskolában, hol a gyermekek ülnek, és a hol az öreg deákoknak leczkét olvasnak, a kemenczéket megcsináltatta 4 forintért; 1585. az iskola-mesternek, ki most lector, tölt vala ki félesztendeje a mesterségében, szent András napján, eddig megfizettek neki; márcz. 15. csináltattak a scholamester szobájába hat bélelt padszéket; vettek egy szekér töviset, hogy a gyermekek [a falon ki] ide s tova ne mehessenek. Az iskolában a nagy palotát [*pallatium*] megtisztitották, a Bálint deák [*ihletű, Szent-Mártoni Bálint volt, 1596-ban rector*] házában a kemenczét igazitották; octob. 18. a mester kérésére a kapura öreg lakatot csináltattak, hogy a deákok idő után ki ne mehessenek. A gyermekek szobáját [*comitas*] is megcsináltatták. 1589. octob. 5. vonták meg az óraharangot egy szegény diákgyermeknek ingyen; febr. 25. csináltattak Franken [*rector*] számára egy könyvnek alsó támlát [*pulpitus*] s egy fogast, 26. ugyan neki az árnyékszéken külön ülést s arra reteszt és lakatot; ápr. 21. a scholamester házát és Márton predikátor két szobáját megcsináltatták 30 pénzért; nov. 11. a szász collaborator házára csináltattak lakatot. A szegényekre tett költségek közt eléjő egy szegény magyar deák, kit kórságosnak mondanak, adtak neki Isten nevében 24 p. Kósa János predikátornak [*a ki később unitárius püspök volt*] ablakait megcsináltatták. 1596. jan. 2. Diossy Gergely városi jegyzőnek fizetésében adtak 1 forintot; febr. 23. egy magyar deáknak harangoztak ingyen; május 3. a könyvtár [*libraria*] felett a héjazatot megigazitották 1 for.; május 7. egy magyar deáknak ismét a biró akaratából harangoztak ingyen; jun. 1. egy másiknak, jun. 2. a szász collaboratornak régi szokás szerint ismét ingyen. Az iskolába két csebret vettek, kiből a gyermekek isznak; sept. 30. a kemenczéket minden hall-teremben [*auditorium*] megcsináltatták 8 pénzért, nov. 18. a magyar renden való alumnusoknak kemenczét csináltattak 72 p.; a scholamester kemenczéjéhez egy hársfa ajtót 60 p. 1597. sept. 21. a gyermekek hall-termében s a deákokéban is a kemenczéket megcsináltatták 1 for. 71 p. 1598. decz. 16. az iskola tömlöcze ajtójára öreg reteszt, reteszfőt és lakatot vettek. 1599. febr. 22. az iskolában a grádicsok alatt való szobában a kemenczéket meg kellett csináltatni a deákok sokasága miatt; jun. 9. az iskola számára vettek egy könyvet: *Thesaurus latinae lingvae*, két kötetben

érdekesek is, sem a Kolozsváratt akkor napirenden volt reformatori és katholikus hitküzdelmeknek nem felelnek meg, sem tudásvágyunkat ki nem elégitik.

A *szószéket és papságot* e korban a léteért való küzdés jellemezte. Kolozsvár közönsége látta, mily hatalmas versenytársa van a jezsuita-rend férfiaiban, s szintoly éberül őrködött fenyegetve levő érdekei fölött, mint a fejedelem és jezsuiták. A törvényhozás intézkedéseit fennebb ismertettem. Az ország kk. és rr. csak a tanitásra vélték jogosultaknak őket, a mit az alapitó két fejedelem igy is rendelt. De ők az egyházi szolgálat minden ágára kiterjeszkedtek, s mint az 1588-ki decz. 8.—23-ki medgyesi országgyülés a fejed. előtt fölfejtette, tisztök körét tullépve, vallásukat erőszakkal terjesztették, utczán és templomokban prédikáltak, templomokat foglaltak el, a keresztet fegyveres segédlettel hordozták körül, papokat kergettek ki hajlékaikból, könyveiket széttépték; elfoglalták nemcsak Kolozs-Monostort, de Szent-Mihálykőt is sat. Erdély ellen alapittatott egyik várul a kolozsvári seminarium, a honnan már tanitványaikat fegyverre is ingerelték sat. [1]) Nagy számmal jöttek be az országba, királyi védelem alatt, az uralkodó fejedelemtől kegyelve és védve, az önfentartás eszközeivel bőven ellátva .... Hogy Kolozsvár közönsége minő eszközöket használt ellensúlyozásukra, a közgyülések végzéseiből kitünik. 1582. a jan. 6-ki gyülésben a szász nemzetbeli hivek panaszoltak, hogy nincs predikátoruk, a közgyülés felhatalmazta a birót és tanácsot, hogy a plébánussal egyetértve, mind költséggel s mind egyéb gondoskodással azon legyenek, hogy fogyatkozás többé ne legyen. Jellemző, hogy ez évi számadásokban most is csak két predikátor 200 forint

---

8 forint 6 p. [Rendkivül magas ár, melylyel azon időben egy ökröt lehetett venni ....] Oldalvást az volt a számadásba irva: az *Inventariumba beigtatandó*. Ez és az előbbi, *libraria*-igazitás azt mutatja, hogy az iskolának nagy könyvtára volt, rendesen kezelve, a miről azonban az irodalomtörténet ennél többet nem tud. Octob. 24. az iskolában mindkét hall-teremben az ablakokat megcsináltatták, az öreg deákokéban a rámákat megborittatták. A közönségnek a tanférfiak iránti kegyeletes érzelmét mutatja az, hogy árváikról gondoskodtak. Az 1592. nov. 27-ki közgyülés végzése szépen igazolja ezt: „A Hunyadi Demeter püspök fia és Bogáthi Miklós fia gondja viselése felől végezték, hogy a számvevő urak, minél jobban lehet, atyai szivvel tegyék meg azt és terjeszszék a város eleibe ....“

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 85. l.

fizetése fordul elő. 1585. elején a száz-férfiak a szent-péteri egyház megépitését határozták el, azon okból, mert tapasztalták, hogy azon egyház elpusztult állapota miatt az egeknek háborusági, nyárban a nagy hőség és záporesők, télben a hóesés és a zavaros, hives szeles idők, fergetegek az Isten igéje hallgatóit onnan azon puszta helyről nagy gyakorlatossággal mind a lelki pásztorral egyetemben eltávoztatják, a város nagy szivbeli fájdalmára! Ennek elejét akarván venni s a templomot meg akarván kőből épitni: vette fel az épités gondját Budai Tamás. Ezért, hogy a jövő gyülésben a segitség iránt végezhessenek, szólitsák fel előre a fertályokat, mivel akarnak ahoz járulni? A február 6-diki közgyülés meghatározta: „hogy mivel a Szent Péter egyháza megépitésének meg kell lenni: az adószedők adjanak pénzt az épitésre, minden ember, a kinek szekere van, ökrével, lovával hozzon kellemetes időben egy-egy szekér követ, a száz-férfiak közül is senki magát ki ne vonja. A kinek szekere nincs, 6 apró müvest adjon.“ Az épitető biztos kapott összesen 374 frt 29 p. Az épitést — a mint megvizsgált és helyesnek talált számadása szól — végbe vitte egy esztendő alatt; kőmivesekre, kőszegésre, fövényre, mészre, minden szükségesekre költött 375 frt 4 p. Ezen kivül is költött még — mondják a számadásvizsgálók — de nem kivánta meg a várostól. 1587. febr. 25. a száz-férfiak felszólaltak a jezsuiták ellen, s meghatározták: „hogy a mit követeiknek az új évi ajándék levitelekor meg kell hogy a fejedelemtől nyerjenek, az, hogy az Istennek tisztessége oltalmát forgassák mind külön a kormányzónál, mind a tanács uraknál, kérvén és esedezvén ő Nagyságoknak, lenne gondjok a bálványozás eltörlésére . . . .“

De nemcsak a jezsuita áramlattal küzdött a kolozsvári unitárius egyház, belsejében is a magyar és szász hívek közt meghasonlás támadt Hunyadi Demeter püspök 1592. jul. 4. történt halála miatt, a plebánus és püspökválasztás kérdésében. A magyarok Enyedi Györgyöt akarták püspökké választani, ugy, hogy kolozsvári plebánus is legyen; de az 1568-ki egyezség szerint most a szászokon volt a sor, hogy a város részöken levő plebánust válaszszon. Két ellentétes érdek egyeztetése lehetlenség. A szászok predikátora Erasmus János volt, a kit 1588-ban Jacobinus Bernárd hozott be az antwerpeni iskola rectorságából a kolozsvárira; a kinek hitnézetei némileg eltértek a kolozsváriakétól, s csak későn

jöhetett létre a személyében való megegyezés, miután ő Enyedi püspöknek irásbeli nyilatkozatot adott hitelvei felől. Az ügy lefolyása egy évre telt s a községi j. könyvek szerint ez volt. „Minthogy a plebánusság a szászokat illette, a száz-férfiak jul. 9. meghatározták, hogy a meghalt plébánus javait a biró és tanács leltároztassa s mindent bizzon a két egyházfi kezére és gondviselése alá, fiát pedig a tanácsra bizták.“ A jul. 21-ki gyülésben a biró előterjesztette, az egyházi tanitók [*érti az unitárius papságot*] kivánságát, hogy a mint eddig a plebánusság együtt volt a püspökséggel, mostan is ne változnék meg, ha a város olyat választana plebánusává, a ki nekik tetszenék, ők a superintendentiát szavazatukkal neki adnák. A közgyülés nehéznek tartotta a dolgot, mely gondolkodásra időt kiván, most — mondák — nem látják módját a választásnak, időre várnak, s akkor majd jobban hozzá látnak az [1568.] *Unio* szerint. A mi nézi a püspökség dolgát: mivel eddig nem volt szokás, hogy a püspökség a várostól függjön, abba most sem akarnak elegyedni, tartják magukat a privilegiumhoz s a püspökséget a plebánussággal nem akarják egyesiteni, hogy jövőben is valami visszaélés belőle ne következzék. A papi és tanitó rend, a kit méltónak itél püspökségre, válaszsza meg, az ő dolga . . . A biró jul. 30. közölte a zsinat izenetit, becsülettel s háladatosan veszik azt — igy határoztak — de kérik, hogy bocsássanak meg, ha kedvek szerint való választ nem tehetnek, oka az, hogy a két nemzet privilegiumokkal, *Unio*-val van egybeszerkesztve és kötelezve, mely ellen az egyik nemzet a másik sérelmével nem cselekedhetik. Ők is majd választnak plebánust, addig a püspök, ha akar, prédikáljon. Nov. 27-ig huzódott a választás. Ekkor Herteliust és Erasmus János predikátort jelölték ki s az elsőt meg is hivták, de Erasmusnak — mint a közgyülési végzés szól — a vallás némely czikkelyeiben a zsinattól különböző értelme miatt és a belső béke megmaradásáért, hogy a két templomban és egy eklézsiában ne hirdettessék bevett vallásuk a zsinat hitczikkeitől különbözőleg, a miből iszonyu szakadások, gyülölségek következhetnének, elhalasztották a választást, mig a püspök és zsinat előbb nem nyilatkozik. Addig elválik az is: jó e Hertelius vagy nem? 1592. a május 22-ki községi gyülésben magyar részről Enyedi György, a püspök ajánltatott, de a szászok irásban való feleletre kérték ki, s 1593. egyik januári [*a nap nincs kitéve*] gyülésben irásba foglalták akaratjukat, három egyént

terjesztve a magyarok elé. Ezek időt kértek gondolkozásra, hogy ők is irásban felelhessenek, elébb pedig Fejérvárral egyetérthessenek. Igy huzódott a választás tovább. A sept. 18-ki gyülésben 10 frt büntetés alatt határozták meg a száz-férfiaknak plebánus választásra meghivatását, a mi sept. 25-én végre meg is történt. A gyülés érdekes végzése igy hangzik: „Minthogy a volt plebánus halála után e tiszt üresedésben volt, és miatta a két nemzet közt sok visszavonás és egyenetlenség támadt, mivel a kiket szász részről ajánltak, a magyarok bizonyos okokért nem akarták elfogadni: ő kegyelmek e napon minden visszavonásnak és egyenetlenségnek véget akarván vetni, noha Erasmus uram némi czikkekben nem értene egészen egyet a zsinattal, de a minő irását és kötését felhozták a száz-férfiak elé, ő kegyelmek az alsó tanácsbeli tagokkal együtt elégnek itélték, hogy a plebániára választassék. Azért táblára járván, egyenlő szavazattal választották meg a plebánusi tisztre Erasmus uramat." Ez alkalommal a kolozsvári plebánusság és unitárius püspökség nem volt egyesíthető . . . .

A papság és egyház állapotáról is csak a sáfárpolgárok és egyházfiak számadásai nyujtnak némi világot, a miből nehány fontosabb adatot jegyzet alatt közlök.[1])

[1]) 1595-ben egy szász predikátornak, mivel költsége nem volt, a biró adatott 16 pénzt; dec. 10. a szentegyház tornyában az erkélyek ablakaira táblát csináltattak. [L. a Rajzok I. Kötete 10-ik tábláján levő 1616. évi képen, a mikor a régi torony még fennállott, elpusztult az 1657-ki nagy égéskor.] A nagy templomban a karszékeket, a melyeken ülnek, megigazitották. 1596. octob. 4. az egyházfiak gyertyát vettek 28 pénzre, mert a két templomban öt helyen égették. Tehát akkor még az unitáriusok is használták a templomban a gyertyát. 1597. aug. 29. mivel a szász renden levő zsoltáros könyv [*psalterium*] elszakadt, hogy a gyakorta való irást és munkát eltávoztassák, vettek ahoz a biró akaratjából 17 pergamenumot, darabját 90 pénzen, fizettek érette együtt 15 frt 30 pénzt, a leirásért 1 frt, a könyvkötőnek is 1 frtot. 1599. febr. 18. a templombeli magyar zsoltáros könyv megirásáért vettek 1 frt 70 p. ára pergamenumot, márcz. 2. ismét 2 frt 16 p. árut. A magyar kántor házába egy új asztalt csináltattak 50 p. Mikor a déézsi kántor Kolozsváratt volt, a biró akaratjából gazdálkodtak neki, fizettek 45 p. György predikátornak vettek 1 öl fát 1 frt 50 p.

E számadásokban nehány történeti becsü följegyzés is van. Az 1582. egyházfiui számadás szerint január 13. eltemettetett *Gergely papné*, harangoztak neki 1 forintért, jul. 4. *Helthay Gáspárné*, harangozási dija 2 frt., jul. 22. *Éppel János* [szász predikátor] 1597. sept. 11. harangoztak *Báthori*

Az *irodalom* és *sajtó* a történelmi verses és elbeszélő költészet termékeire forditott kiváló gondot, a Heltai-féle nyomda most is nemzeti irányban s túlnyomólag magyar nyelven működött. 1580-tól 1599-ig bezárólag 41 magyar mű jelent meg abban [1]); később fölfedeztek még négyet, [2]) tehát 45. Debreczenben ez idő alatt 40, Nagy-Szombatban 16, de ezután az összes magyarországi nyomdákban: *Vizsoly, Detrekő, Várad, Galgócz, Szeben, Monyorókerék, Németujvár, Sicz,* valamint *Antwerp, Krakkó, Basel, Velencze* külföldiekben együtt sem jelent meg annyi, mint egyedül Kolozsváratt. Fontos, hogy a kolozsváriak közt 24 volt első kiadás, a többi 2-dik, Debreczenben 21 első, a többi 2-ik kiadás. Figyelemre méltó, hogy a becsesb müveket e korszakban is unitáriusok irták: *Bogáthi Miklós* kolozsvári predikátor és rector, *Péchy János* szintén predikátor, az utóbbi müvét Budai Tamás előkelő unitáriusnak ajánlta, *Valkai András,* a ki müveit II. János királynak, Békes Gáspárnak,

---

Gáspárnak, urunk ő felsége atyjafiának 1 frt 40 p., octob. 12. vonták meg a nagy harangot a szegény vén paternek, *Szekeres Jakabnak* a birák irgalmából — ingyen. 1599. nov. 1. vonták meg a nagy harangot háromszor *Varasdy Péter papnénak*, 1 frt 40 p., az óraharangot *Máté* papnál egy vén asszonynak 40 p. A harangozási dij 1585-ben igy volt szabályozva .... A nagy harangért 1 frt, óraharangért 40 p., utóbbit rendesen gyermekeknek, kevésbé vagyonosoknak és csekély érdemüeknek vonták meg. Ha a nagy haranggal a többiekkel együtt harangoztak, a dijból 1 frt a városé, 1 frt a harangozóé, 1 frt a temető deákoké. E fizetésért a harangozó háromszor vonja össze őket; mikor kétszer, a városé 1 frt, a harangozóé 40 p., deákoké 1 frt. Mikor az öreg harangon kivül, csak a többivel huznak össze kétszer, a városé 60 p., a harangozóé 20 p. Mikor a három apró harangot huzzák össze, a bér csak a harangozóé 25 p. Mikor a templomokba temetnek, hol egy hely ára 10 frt, a padimentumot a harangozó csinálja be szép egyenesen, melyet a sirások felbontottak volt, dija 25 p. A ki a szőnyeget a koporsón akarja hagyni, vagy ki akarja vinni, szabadosan teheti. A harangozó évi fizetése 24 frt. Minthogy a száz-emberek begyüjtésére a harangozó önköltségén tartozik a nagy harangot megvonni, s ezért semmi fizetése nem volt, ezentúl járjon érette 4 köböl buzája.

[1]) L. *Régi M. Könyvtár*, a 86-ik lapon levő 162. számtól a 148. lapon levő 319. számig.

[2]) *Magyar Könyvszemle.* 1878. évi kötetében 257. és 316. lapon. *Kolozsvár város levéltárában* is fennmaradt az 1592-ki országos *Ár-Limitatio* töredéke, a mint fennebb az 59-ik levél 2-ik oldala [3]) jegyzésében ismertetve van.

Cháky Mihálynak, Gálffi János főudvarmesternek ajánlta, miután ezek — Chákyn kivül — buzgó unitáriusok voltak, bensőleg az ő unitáriussága is valószinünek látszik; *Rotterdami Erasmus* kolozsvári predikátor, később plebánus, *Sztárai Miklós, Csanádi Demeter, Ilyefalvi István*, a ki Jephta czimü tragoediáját az unitárius Kendy Ferenczcnek ajánlotta, *Enyedi György*, püspök, *Jacobinus János* és még nehány más, a kiknek unitáriussága nem egészen bizonyos.... Heltainé — mint fennebb mondva volt — 1582. meghalt, de a nyomda 1585-ig folyvást nevét viselte, 1586. az ifju Heltaira ment át [1]), de csak ez egy kiadáson volt e név, az 1587., 1588., 1589. és 1590. évieken nincs név, 1591. 241., 243. szám alatti könyven: *Nyomatott Kolozsváratt az Óvárban*, a 245. sz. alattin: *Ny. Kol. Helthai G. házánál az Óvárban* 1592. 257. sz. alatt ismét: *Ny. Kol. Heltai G. mühelyében*; ezentúl hosszasan nincs név kitéve; 1596. 283. sz. a. ismét: *Ny. Kol. Heltai G. mühelyében*, 1597—98-ban nincs a név kitéve, 1599. 309. sz. a. ismét: *Ny. Kol. Helt. G. mühelyében* .... A nyomda tehát e század utófelében végig a Heltaiak birtokában volt; hihető, hogy a nyomtatókkal vagy bérlőkkel kötött szerződésben volt oka nevök kimaradásának. Birhatták azonban ifjabb Heltai G. nőtestvérei is. A mint fenn érintve volt, 1587. a Heltai-féle papiros malom egy tartozandóságát Heltai Borbára, özv. Hertel Péterné és Segesvári Gáspár kolozsvári könyvnyomtató együtt adták el a cserző vargáknak. Ez azt gyanitatja, hogy ekkor részben Segesvári Gáspár birta a papiros malmot és nyomdát, s ezért hagyatott ki a Heltai név a nyomtatványokról.

A mult század végén indult s $185^{6}/_{7}$. Wass József kolozsvári kegyesrendi tanár s m. akad. lev. tag által folytatott nyomozódások csaknem bizonyossá tették, hogy a jezsuitáknak is volt már 1581. Kolozsváratt nyomdájuk. Roth Pál brassai szász tudós 1785. márcz. 16. Benkő Józsefhez irt levelében tudatta: „hogy ő egy 1557-ki *Eber*-féle naptárban azon följegyzést olvasta, hogy midőn a kolozsvári jezsuiták 1581. május 12. Báthori István lengyel királytól, az erdélyi kk. és rr. tudta nélkül alapitványlevelet eszközöltek, tartós és békés megmaradást remélvén maguknak Kolozsváratt, könyvkiadáshoz betüt is hoztak magukkal, nem kevéssé zugolódván miatta az odavaló antitrinitariusok.“ Hogy ez valóságon

[1]) *Régi M. Könyvtár*. 219. sz. 111. l.

alapul, igazolja emlitett tudós tanár, a ki, mint a kolozsvári kir. lyceum könyvtárnoka az ottani könyvtárban fedezett fel egy 1581. a jezsuiták által fejedelmi engedély mellett nyomtatott könyvet, és pedig épen azt, melynek tárgyát az odavaló új gymnasiumnak 1581. történt megnyitásakor a jezsuiták főnöke, Schreck Farkas hittanár tanitványainak megvitatásra tüzött ki, védte Pusch János jezsuita.[1]) Nézete szerint nem lévén föltehető, hogy a jezsuiták iránt akkor oly erős ellenszenvvel viseltető unitariusok ugynevezett Heltai-féle nyomdája jezsuitáknak nyomatott volna: azt véli, hogy e könyv kétségen kivül helyezi azt, hogy a jezsuitáknak Kolozsváratt a mondott időben nyomdája volt.[2]) Én készséggel fogadom el tényül e nyomda létét, de azt nem, hogy a Heltai-nyomdánál az ellenszenv és gyülölet, s nem a jövedelemszerzés lett volna az elhatározó inditó ok. Egyébiránt a nyomtathatás [*Impressum*] a szokott és kötelezett alakban nem levén rajta e könyven: a bővebb igazolást, több kiadványnyal vagy más adatokkal, még szükségesnek vélem.

Az irodalmi és müveltségi állapotokra némi tájékozás található a számadásokban is, a miket jegyzésben közlök.[3])

---

[1]) Theses de puro et expresso Dei verbo, tam scriptis, quam viva voce traditae, et pari utriusque authoritate, necessitate, utilitate ac fine, ad disputandum publice propositae, cum Claudiopoli in Transylvania novum Gymnasium Societatis Jesu aperiretur. A. D. 1. 5. 8. 1. Defendentur a Joanne Puschio [tehát e két férfi küldetett Erdélybe 1581. vagy még 1579. jegyzi meg Wass tanár.] Societatis Jesu Praeside Wolffgango Schreckio Theologo ejusdem Societatis Jesu. Cum licentia Illustriss. Principis Transylv. Claudiopoli. 4-edrét, 4-edfél iv.

[2]) *A kolozsvári r. kath. nyilvános teljes Gymnasium Évkönyvei.* VI. füz. $185^{6}/_{7}$. Kolozsv. 15 l.

[3]) 1582. irja a város egyik sáfára, hogy a tanács számára két kalendariumot hozatott 14 pénzen. Jun. 15. jött hozzá — ugymond — Grolyoy Zsigmond, köttetett a fejedelemnek könyveket, egy hétig volt nála, a biró meghagyásából adott neki ételt-italt és 35 pénzt, jul. 16. italra 5 pénzt. Az 1588-ki egyik sáfár irja jun. 26-ki kiadásai közt, hogy Szabó Mihály vitte a fejedelem könyvét, melylyel volt tiz jezsuita deák, a könyvek két hordóban voltak, 6 lóra Tordáig adott 1 for. 50 p. Ekkor jun. 20. Gyulaffy Lestárt, ki Lengyelországból jött, vitték Tordáig; sept. 27. három jezsuita deákot vittek Gyaluig, más szekeres más jezsuita deákokat. E könyvek a lengyel királyéi voltak, melyeket öcsének, az erdélyi vajdának hagyott; velök jöttek a hazájokba visszatérő volt kancellár, Berzeviczy Márton és Gyulaffy, az erdélyi követ is.

A város belélete gazdag és változatos a haladás és fejlődés műveiben ugy, mint jó- és balsors eseteiben. 1592. a február 14. községi gyülésben a biró, az alsó tanács és polgárság azon kérését terjesztette elé, hogy el nem hagyhatják életöket a tanácsháznál való sok foglalatosságért másképen, hanemha fizetést kapnak a várostól. Szavazat kéretvén, azt végezték: „hogy noha régi elholt atyáik és polgártársaik a királyok után nagy messze földre elfáradtak, hogy a városnak szép szabadságokat szerezzenek, melyekkel most nagy nyugodalomban virágoznak; de a vénség nem emlékezik, hogy ily szabadságszerző eleik esztendőnként való fizetést kivántak volna, hanem Istentől várták érdemöket. Most is a végzésben nemcsak a mostani tanácsot nézik, hanem a város egész közönségét, a kikre a polgárság tiszte viselése szintén elkövetkezik, tehát önnönmaguknak is nem kedveznek, a midőn azt végezték: hogy kövessék régi atyáik nyomdokát, viseljék a fáradságokat és a polgárság terhét, s ne kivánják e földön felvenni a fizetést, hanem annak minden érdemét várják az Ur Istentől, a ki őket a község közül erre választotta és hivta. Ilyen okokból nem találták szükségesnek, miért tennének újitást . . .“ 1599. a jan. 6. gyülésben a birák és tanácsbeliek kivántak valami segedelmet terhes szolgálataikért, mivelhogy most a fejedelem a 30-addal a várost megajándékozta. „Noha látják iszonyu sok súlyos terhöket — ez lett a gyülés végzése — mindazáltal atyai indulatjokból ezután való esztendőkben évenként biráknak és tanácsbelieknek segélyül rendeltek 300 forintot, hogy ő kegyelmek szorgalmatosan és szeretettel szolgáljanak a városnak. Vegyék ezt a várostól — mi a gyülés szavazatával lett — kedvesen és szeretettel.“ Az 1595. deczemb. 23. közgyülés egy ősi megrögzött szokást törölt el. Előadatott t. i., hogy régi atyáiknak az volt szokása, hogy mikor bíróválasztás volt, a száz-urak az új birót haza kisérték, s az kénytelenkelletlen tartozott nekik vacsorát adni; de az akkori idő csendes, békességes és egyéb jókkal is bővölködőben volt, a mostaniak nyomoruságosok. A közgyülés e régi ceremonia megtartását károsnak és nem mostanra valónak látván: szavazat által ezt a szokást eltörölte és elhagyta. Ezután mikor a választás meglesz, a birót egész tisztességgel házához kisérik s onnan minden jámbor haza megy.... Az 1589. jul. 1. közgyülés a dézmálási visszaélések megszüntetése végett azt végezte, hogy a biró köttessen egy jó

kévét, tegye ki közhelyre, s kiáltassa meg, hogy mindenki olyat köttessen, s két-két pénznél többet az aratónak egy kalongyáért ne adjanak . . . . . Bálint deák házvétele bejelentésekor végezték: „hogy ha levelet kiván róla, ne irják nemesnek [*nobilis*], hanem körültekintő polgárnak [*circumspectus civis*]. De először követek előtt nyilatkozzék, hogy a városon nemességéről teljesen lemond, azaz, avval nem él, hanem mint minden közpolgár, minden köztereh és a város törvényszéke alá veti magát mind hatalmassági esetben, mind éjj-napi vigyázásban, fizetés dolgában s a t., mit ha megtesz, ugy adjanak neki levelet a házvételről. 1590. épült a *Torony* név alatt ismert városi fogház a régi szög-erőd mellé északra. Miklós deák és Diószeghi István voltak az épittetők; május 11. kezdették a régi épületet, Márton deák sütőházát bontani, melynek helyére épült; 13. vették az első 11 szekér követ a monostori bányából 1 for. 40 p., szegésért fizettek 2 for. 42 p. május 15., 26., 27., 28., 29. vittek kolozsváriak 42 szekérrel, Chrester és Székely István szegőknek fizettek 6 for. 40 p. kolozsváriak ismét hoztak 88 szekérrel, monostoriak hánytak s hoztak 18, papfalviak és fejérdiek 6, papfalviak külön 15, bácsiak 1 szekérrel, mindössze 160 szekér követ, hoztak 6000 téglát. Kezdették a kőfalrakást május 14., fogadtak 13 apró művest, egyenként 12 pénzért egy napra, jun. 6. elvégezték, naponkét dolgozott 4—34-ig menő műves, számuk 351-re ment, kőművesek összes fizetése 38 for. . . . . A tűzoltást az 1585. május 17-ki közgyülés kezdeményezte, azért, hogy látták, mily gyakran támad tűz és a hirtételben a trombitás mily gondviseletlen. Hogy e miatt veszedelem ne legyen, a biró fogadjon két őrzőt, addig, mig a fejed. a városban lesz, azok szüntelen vigyázzanak fenn a toronyban, s erre meg is eskettessenek; egyik magyar, másik szász legyen. 1598. május 7. végezték a vásártartás rendjére nézve, hogy a sokadalom napján a vásár meg ne szabaduljon, csak a városi embernek legyen szabad marhát venni, megadván rá a szent Mihály pénzét, de csak másnap vitethesse haza. Mi és mennyi volt ez? s mi czélra szolgált? nyomára nem találtam . . . A városi gyógyszertár neve legelébb az 1591. ápr. 8-ki közgyülés egyik végzésében fordul elő. „Minthogy patikárius nélkül nem igen lehet el a város — igy hangzik az, — ő kegyelmek átengedték neki a patika-szerszámot. A biró és tanács adják kezébe becsü szerént, melyet az Ádám Schacht

Lipsen tartozzék megfizetni . . .“ A választás *táblához járulással*, a választandó nevének fölirása által történt. A jegyző e kifejezéssel élt ilyenkor: „Ő kegyelmek a táblához járulván, választották birává vagy sáfárrá N. N.-et....“ Az adózásnak két új neme tünik fel e korszakban u. m. a város kebli költségeire kirótt adó és fényüzési adó. Az 1594. jan. 10. tartott közgyülés igy adja okát az *elsőnek*: „Minthogy a város eleitől fogva az ország fejedelmének és mellette levő tanács uraknak új esztendő elődedén ajándékokkal szokta kegyelmességöket, jó akaratjokat a városhoz kapcsolni, azok szükségét is látván: vetettek ki egy vonásra [*érti a fejedelmi adót*] 1 forintot. Azt is végezték, hogy ennekutána az adót ne öt hétig, de 15 nap alatt mindenki fizesse meg.“ A *másikról*, a fényüzési adóról e szigoru végzést hozta az 1593-ik évi jan. 16. közgyülés. „Látván a városban a luxust mind a férfi, mind főképen az asszonyi renden, nőknél és leányoknál a ruházatban, itélték, hogy az sokaknak rendéhez s értékéhez nem illik, mely miatt a városra az országbeli főfő uraktól is csoda ítéletek jöttek. Végezték azért, hogy ezt megzabolázzák. A vonásigazitóknak azért teljhatalmat adtak, és ezután is adni fognak, hogy a kiket látnak, hogy maga, felesége vagy gyermeke hozzájok, állapotjokhoz és szükségökhez nem illő fő és drága ruházatokat, t. i. gránátot, skarlátot, atlaczot, kamokát, mál gereznát és felettébb való ezüst- arany marhát, arany gyöngyös koszorut visel, vagy viseltet, hat annyi adót érdemelne, kétannyi adóra irattassék, vétessék, kit az adószedők erősen megvegyenek rajtok . . .“ Volt még egy más is, az *ostor-adó*, a mit, ugy látszik, gúnyból neveztek igy, az *Isten ostora* hasonlatára; mert egy helyen sacz-adónak irják. Az 1593. országgyülés, melyen behozatott, kalongya-adónak, kalongya-pénznek nevezi. Erről az első emlékezet 1586-ban van, midőn a biró a május 28-ki közgyülésben azt adta elé, hogy a fejed. Kolozsvártól ostor-adóban 4000 forintot kiván, s ez alól magát senkinek kivonni nem lehet. 1593. május 22. a közgyülés azon okból, hogy az ostor-adó a haza, fejök és életök megmaradását illeti, s az ország törvénye is azt rendeli, hogy ebből senki ki ne vétessék: a közönség kiveszi ugyan a két birót, de a tanácsot és másokat szeretettel kér, hogy megtekintvén a mostani idő mivoltát, ez adónak velök együtt viselésétől magukat meg ne vonják. A szolgarendekről is a város sept. 18. közgyülésében az ország articulusa szerint végezte: „hogy

mindenféle szolga, szolgáló, akár mi névvel neveztessék, tisztességéhez képest tartozzék minden forintból az ostor-adóba két-két pénzt fizetni; a míves legények is hasonlóképen, s ha vonakodnának s ezért urát bármelyik elhagyná, gazdája szolgálata béréből vonja le. . . .“ 1593. a sept. 25-ki közgyülésben a biró panaszolta, hogy a mely sacz-ostor-adót a fejed. az országgal együtt a községre és városra kivetett, a tanácsbeliek nem akarják a községgel együtt fizetni, holott ezt minden ur, nemes és más rend fizetni tartozik, a kiknek szintén privilegiuma ellen van ez. Intik a százférfiak ő kegyelmeket szeretettel, becsüljék meg hivataljukat, személyöket és választásukat, ily vakmerőképpen ne szegezzék magukat ellene a város végzésének, hanem ők is szenvedjék el ez egyszeri adót, kire, ha a közgyülés nem intené is, önmaguk jóakaratából kellene magukat ajánlani. Ha erre nem engednek, a városnak majd gondja lesz rája.... Ez — ugy látszik — foganatos volt, mert több emlékezet felőle nincs. Hogy ez nem egyéb, mint a kalongyapénz, kitetszik azon évben Gyula-Fejérváron sept. 1—10. hozott azon törvényczikkből, hól közakarattal meghatároztatott, hogy az ő Nagysága birodalmában urak, nemesek, ez esztendőbeli majorságukból, buzából, minden kalongyájokat egy-egy pénzzel váltsák meg: azonképen a fejed. udvarában élő tiszttartók is. A köznép 5 kalongyát váltson meg 1 pénzen, Kolozsvár adjon 2000 forintot. Az 5-ik törvényczikkben pedig külön is kimondatott, hogy azon évi adótól városokon a polgármesterek, királybirók és egyéb tisztviselő emberek szabadosok ne legyenek.[1]) Az adózásnál gyakran fordul elé a szabados [*libertinus*] kifejezés. Kiket értettek ez alatt, megmondja az 1582-ki sáfári számadás. „A szegényeknek — ugymond — szükölködéseket látván, elengedtek 4 for. adót. Eötvös János az első adóban volt szabados 50 p. Fejérdi Balázs is az első adóban 50 p. Darabont Ignácz a két első adóban volt szabados....“ Erdélyben 1545-től 1578-ig ötféle adó volt: fejedelmi, portai, várőrségi [*praesidiumokra* kirótt], Várad épitésére és az ország más közszükségeire rótt adó. Ezt kapuszám szerint rótták ki, eleinte minden gazda, akár szegény, akár gazdag, fizetett 60 pénzt. 1578-tól 1608-ig minden, a kinek 60 forint érője volt, tett egy kaput [*porta*] s fizetett 99 pénzt, 1608-on túl tiz gazda tett egy kaput

[1]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* III. k. 424. l.

s fizettek 3 frtot 1666-ig, ez évben 20 frtra növekedett. Melyiktől voltak szabadosok a fennemlitett polgárok, a számadásból nem tűnik ki.

A *quinquagesima* czimü adóról érdekes felvilágositást ad egyik sáfár polgár 1586. évi számadása. A szerint Kolozsvár *Asszonyfalva, Alsó-* és *Felső-Füle* jobbágyfalvaiba kétszer küldötte ki ez évben dézmásait, május 10. és sept. 15. számba vették a sertéseket és méheket; egy sertésért és méhért fizettek 2—2 pénzt s ezt összeszámitva, mindenik falu az igy kijött összes szám után pénzül adta meg a dézmaváltságot. A buzát s más gabnát — ugy látszik — más alkalommal számolták el. Itt csak emlitve van ez. Jutott ötvenedadóban 31 juh, vitt el az ő törvények szerént a 3 falubeli kenéz [*biró*] mindenik egyet-egyet, fejőst, maradt 28 juh mylvora,[1]) adta el őket 12 forinton. Szent-György tehene a 3 faluból tesz 3 forintot. Ugy látszik, e czímen egy falu egy tehenet tartozott adni pénzül... A város falvaiban levő kenézekről is érdekes felvilágositást adnak e számadások . . . Mikor Dávid kenéz — ugymond egy helyen a számadó — a szolgabiróval Kis-Bányára ment volt, és a nyomot fölvették, a sáfár fizetett neki 1 for. 20 p. Vármegye gyülése háromszor volt, fizetett neki 1 frtot 75 p. Asszonyfalvi Péter kenéz zállogba vetett egy földet, kiváltotta a sáfár 1 for. Ugyan az asszonyfalvi kenézért, hogy valami hitvány dologért megfogták, fizetett váltságul 1 f. 50 p. . . A temetőhely eddig sok gondot adott a városnak, most még növelte az 1585-ki pusztító járvány, a minek következtében a május 11-ki közgyülés ily végzést hozott: „Látván Istennek ostorát, a halálozások naponként való gyarapodását és a temetőhelyek alkalmatlan voltát a sok benne fekvő testek miatt, mely szerint a hol sirt ásnak, mindenütt eleven testre találnak: együtt a felső tanácscsal elhatározták, hogy a torda-utczai *Kis-ajtón* kivül való földben, a hol mostan a dinyét vetették, egy jó és tágas darab helyet szakaszszanak temető helynek, a hová mind szegény és gazdag személyválogatás nélkül temetkezzék, mely helyet jó örökös sövénynyel befogjanak. Ennek végbevitelére megválasztották Szabó Bálintot és Bálint deákot.

---

[1]) A számvevők ezt irták e számadásra: „Nem fogadtatott el, mert a juh a milvorával nem 28 volt. A számadó hibája a juhnak a milvorával összezavarása, a mi alatt *tavaji bárányt* értettek.

A költség a bevételt 45 pénzzel haladta meg, mit nekik megtéritettek. Itt a *nagy köztemető* eredete, mely ma gyászában is oly szép! Ugyanekkor a hidelvi temetőt is megépitették, került 45 frtba . . . . A járvány még 1586. is dühöngött. A május 28-ki községi gyülés meghatározta, hogy a tordai *Kis-ajtó* legyen mindig betéve, mikor halottat nem visznek, az iskolában is a tanitás szünjék meg, a gyermekek legyenek atyjok házánál, a törvények kiszolgáltatása is menjen haladékba, mig megszünik a nagy veszedelem. A julius 6. közgyülés látva, hogy 8 temető és sirásó nem győz a külvárosi halottakra is vigyázni a biró kerestessen magyar-, közép- és farkas-utczának négy-négy embert fizetésre, hidelvére is s monostor- és széna-utczába is négyet-négyet . . . . A biró eléterjesztette, hogy sokan immár elfárasztották őket, kik hol klastromba, hol kőkertekbe kivánják a halottakat temettetni, nem az új temetőkertbe. Végezték azért, hogy senkinek a klastromba és kőkertbe ne legyen szabad temetkezni, ott sirt ásatni, hanem csak a külső nagy új sövénykertbe hordjanak minden személyválogatás nélkül minden meghalt testeket. A kik a sirok felibe követ akarnak tétetni, faragtatni, legyen megengedve. Rendetlenül s szétszórva ásatni a sirokat ugy, hogy — a mint a j. könyv szól — a temettetők csak mintegy lyuggatják a földet, s e miatt a nagy hely már mind be kezd telni, nem szabad. Az 1587. sept. 2. közgyülés meghatározta, hogy a biró viseljen rá gondot, egy embert rendeljen oda ki, teljhatalommal, a ki minden sirnak, veremnek szép renddel mutasson helyet.

A birtokközösség a kaszáltatásnak időről-időre közgyülés által meghatározását tette szükségessé. 1599. jul. 17. a közgyülés végezte: hogy minden ember, a ki kaszáltatni akar, vitorna számra fizesse, az elővölgyben vitornájától [1]) 40 p. harmadvölgyben 50 p. a napszámra való kaszáltatást teljességgel meg akarják szüntetni 5 for. büntetés alatt. Némi hagyományszerü ünnepélyességgel ment végbe mindig a kaszáltatás az ugynevezett *Királyréten*, melyet a város házilag önszükségére tartott fen, külön őriztette, kaszáltatta

---

[1]) E szó tán a rúd [*vitorla rúd*] helyett használtatott; Kolozsváratt ma is a szénafüveken a *rúddal mérés* van használatban. Igy p. o. 10 rúd szénafüve van, 2 rúd szénafüvet vásárolt s a t.

s csináltatta meg a rajta termett szénát. A felügyeltetés a biró különös tiszte volt, mit nehány esküdt polgár által gyakorolt. A kaszálás csaknem polgári ünnep volt. Mikor az idő rá eljött, sátort vittek ki, konyhát, éléskamrát rögtönöztek, a bor pinczetokokban készletben állott, megjelentek a biró, határinspector, mezőrendőrségi tanácsos és több tiszttársaik; mig a munkások a kaszálással és szénacsinálással, ők étel-itallal, mulatozással töltötték az időt, rendesen jul. 1-től közepéig. Hogy mibe kerülhetett ez, fogalmat ad róla a 8 vonásigazitónak jun. 4-kétől 14-kéig tartott munkája, melynek egyik napján a sáfár számadása ez étkezési költséget mutatta ki: *Első tál:* főzetett ebédre riskásával tehénhust tyúkkal, tojást sütve. *Második tál:* borjuhus, suffával [ma *zsufa-leves*], sáfrány ment rá, tojást suffához ismét sütni, bors a riskásához, suffához, pecsenyéhez gyömbér. *Harmadik tál:* tehénhus pecsenye, borjuhus pecsenye, nyul czimer, tyúk sülve, pecsenye mellé káposzta, czipó, kenyér, 1 font gesztenye, egy tál gyümölcs, szőlő, körtvély, alma, két száraz lemonya, nádméz, ürmösbor 4. ejtel, tiszta bor költ *regelő hétfőn* 24 ejtel, egy ejtel 3 pénzes . . .

A közrend és közerkölcs fentartása végett 1581. jan. 5. a közgyülés az éjjel járkálást, szitkozódást, szánkázva kiabálást és egyéb kicsapongásokat szigoruan eltiltván, végezte: „hogy a ki 8 óra után találtatik ily vétekben, ha rideg legény, vitessék kalodába, ha itt való örökös ős fi és házas ember, 1 fttal büntettessék; 1582. május 28. végezte, hogy vasárnap 9 óráig a kapuk legyenek betéve, hogy ne szekerezhessenek, e háromnál: kenyér-, hus-, bornál egyebet senki ne árulhasson, a korcsmákon ne legyen részegeskedés, tobzódás s a t. 1589. a város három jobbágy faluja jövedelmeiről és kiadásairól készült számadásban e jellemző tétel jő elé: „A három esztendőben lött 3 fattyu gyermek, mindenik férfi. Ketteit Eppel Péterre, egyiket Szőny Mihályra szántuk“ — mondják a számadók. Ugy látszik ebből, hogy a város jogot tartott a birtokaiban levő lelenczekhez, vagyonos polgárok által felneveltette s szolgálatába fogadta, életökről gondoskodott. 1592. febr. 12. határozta, hogy a ki Isten ellen káromkodik, a biró és hütös polgárok büntessék meg; ha szegény, fejét tegyék kalodába, hol 3 napig legyen. E végre a közönség riadására a biró a kalodát csináltassa meg.

A piaczi vásárvám szabályozásáról egy kelet nélküli irat maradt fenn a város régi levéltárában, melyre az volt irva, hogy *XVI-ik századi*. Irásjegy, szóalakok és tartalom egyiránt igazolták régiségét. Valamelyik fejedelem korához soroznom nem lehetett, de mellőznöm sem; mert a későbbi századok hasonló intézkedéseinek régi eredetét és azt mutatják, hogy a városi, mint átalában a magyar nemzeti intézmények történeti fejlődésüek s a nemzeti jellemből, a szükség által előidézve, s a viszonyokhoz és közgondolkozáshoz idomulva jöttek létre. [1])

---

[1]) Ime a régi természetes egyszerüség és mesterkéletlen igazság az intézkedésekben és büntetésekben.

1. A ki a városon adót fizet, kúfár vagy kenyérsütő, semmit ne vegyenek tőle.

2. Ha a vidéki nép fején hoz gyümölcsöt, attól se.

3. Szekeren gyümölcsöt hozótól vegyen a vásárbiró 2 pénzt, kivéve a tordai és déézsi szekereket.

4. A mely oláh szenet hoz, egy ló terelit, attól 1 pénzt vegyen; a ki hátán hoz, attól semmit ne vegyen.

5. Ha külső oláhság hoz szalonnát, akár egyet, akár többet, attól is csak 2 pénzt vegyen.

6. A ki lasnakot, czondrát s mi afélét hoz lóteréhben, attól is a 2 p. megvehetik, a ki szekeren hozza, attól is.

7. A ki tykmonyt hoz, egy izaktól két tykmonyat vegyen.

8. Mikor füvet szekérrel hoznak, attól 2 pénzt vegyenek, a ki marokkal hoz, százáról vehessenek 2 markot.

9. Göröz deszkától, egy szekértől 2 pénzt.

10. Egy hordó csiktól egy-egy ejtelnél többet ne vegyen.

11. A brassaiaktól, kik sós halat hoznak, egynél többet ne vegyenek, azt is se a nagyobbat, sem kisebbet, de közepest.

12. Ha hordóban hoznak halat, egy egész hordótól s két fél hordótól is csak egyet vehessenek.

13. A ki lenmagolajat hoz a vásárra, egy személytől egy kis köpeczével, a kivel töltik a mértéket, vehessenek, többet ne.

14. Mikor vékát vagy egyeb mértéket pecsétel a vásárbiró, 2 p. vehessen.

15. Ha város vékáját vagy mértékét kiadja vidéki embernek, hogy mérjenek vele, 2 p. vehessen; a ki pedig a vásárbiráktól vékát nem vett, és idegen vékával mér a piaczon, kit nem váltott a vásárbirótól, azt a vásárbiró elvegye és elrontsa, ha hibásnak találtatik, a mit vele mértenek, egy

Báthori Zsigmond fejedelmet jellemzi az ő különböző kedvtelése, sokféle szüksége, maga és udvara népe egy helyről máshová elindulásakor az iszonyu nagy kiséret, s a roppant költség, amit ez a városnak okozott. Kolozsvárnak csak egy évi számadása fogalmat ad erről. [1])

---

köbölig elvegye. A ki gabonát hoz és azt elegyitettnek találják, feli szép, az alja és közepe elegyes, avagy hitvános, azt is elvétesse a vásárbiró az álnok cselekedetért.

16. A ki szekérrel hoz sajtot, vajat, gyapjat, ha paraszt emberé, 2 p. vehessenek tőle.

17. A ki bocskor bőrt hoz be, vagy egyéb bőrt szab fel vagy kettőt vagy felet, csak 1 p. vehessen tőle.

18. Sokadalomkor minden szekértől a 2 p. megvegyék, kivevén az öreg embereket, déézsi és tordai szekereket, ha ők is megtartják abban a kolozsváriakat.

19. A helyek osztása a vásárbirótól függjön fizetés nélkül. [*A régi szöveg ez volt:* A helyeket penigh mikor osztják, egy helytől ugyan két-két pénznél többet ne vehessenek.]

20. A bor dolgából penigh régi rendtartás szerént, a birák, polgárok, szokott mód szerént, a bornak avagy árának elvételével büntettessék meg, melynek harmadrésze a vásárbiróé.

21. A mit penigh a biró és tanács vigyázásából mind borkorcsmálásból, mind egyéb dolgokból feltalálnak, a vásárbiráknak része nem lehet, hanem a mit csak ők saját vigyázásoktól találnak fel, abból lehet részek.

Csaplárokat is a vásárbiró osztott ki mindazokhoz, kik nem maguk árulták boraikat, meg volt szabva, dij volt rájok mérve, ha csaltak, bort hamisitottak s a t.

Városi levéltár. Fasc. II. 3749. sz.

[1]) 1585. jan. 24. a fejedelem solymot küldött Gyulára, 25-n egy *Cyrillikus* nevü olasz jött, a ki feleséget is hozott magával, s a fejed. levele volt kezében, négy lovat adtak Tordáig; octob. 20. a fejed. konyháját megfoltoztatták 40 p.; november 1. a fejed. Kolozsváratt léte alatt konyhájára fát, vizet, lovainak szénát, szalmát adtak, annyit, a mennyit elhordhattak; nov. 15. a fejedelem kemenczéjét füttették egy oláhval, fizettek neki egy napra 27 p., nov. 26., midőn a fejed. Kolozsvárról Fejérvárra útazott, társzekere alá adtak 13 lovat, két szekeret, ez eleibe a társzekér mellé 12 lovat, a fejed. hátas lovai pokróczai alá 3-mat, szekeres lovai pokróczait vitték 6 lovan, a kovácsokat, Pál deákot, a prédikátort szintén hat-hat lovan, a fejed. konyhaszekere elébe 6-ot, szakácsai alá 4-et, kancellarius ruháit, pokróczait vitték 4 lovan, ugyan a kancellár deákjai portékáját is 4-en, 6 lovan vitték az apró urfiakat, a kulcsárt 6 lovan, a hálót is 6-on, ugyan egy más hálót két lovon, bort, eczetet 6 lovan, a mosókat 4, a sütőket is 4—4

Nevezetes e korszakban az új évi ajándék, a mi Báthori Zsigmond alatt oda fejlődött, hogy 1592. dec. 30. a száz-férfiak a birónak kötelességévé tették, hogy legyen gondja a fejedelemnek adandó új évi ajándék megszerzésében, a jelesebb száz-férfiak közül vagy 16-ot hívjon be, s velök együtt állitsák meg: mit küldjenek ajándékul ők? s mit kérjenek kegyelmül a fejedelemtől? A közgyülésekben többször e tárgy nem fordult elő; de a sáfár polgárok egy korábbi évi számadásából kitünik a küldött ajándék mind minősége, mind mennyisége. „Mikor a biró az 1586-ik év elején — igy szól az egyik számadó — urunknak az új esztendei ajándékot megvivé, vitt a fejedelemnek egy mester remek kupát, nyomott 4 márkát 32 pisetát, gyráját 15 forintra téve: 69 for. 93 piseta, a kancelláriusnak más kupát, 38 for. 79 p. a gubernatornak Giczy Jánosnak egy kupát 64 for. 10 p. Kendy Sándornak egyet, 31 for. 27 p. Sombori Lászlónak ötödik kupát, 34 for. 13 p. Gálffi urnak is egyet 20 for. 42 p. A biró meghagyásából a sáfár csináltatott pogány pénzt egy gyrát, melyet elosztogatott, az ezüst ára volt 10 forint; vett egy fejér szőnyeget s egy vereset, egyiket adta Syger Jánosnak, a másikat az udvarmesternek [*hopmester*]; vitt 9 narancsot, 5 ejtel malózsát az uraknak ajándékba, gesztenyét 10 fontot. A gyüléskor Kovácshóczi kancellárnak és Kendy Sándornak 6 ezüst kalánt, és inasának, mivel kieszközölte, hogy az urral szemtől-szembe beszélhettek, 1 for. 15 p. 1587. még nagyobb volt a város új évi ajándéka. Vittek 1. a fejedelemnek, 2. gubernatornak, 3. Kendy Sándornak, 4. Gálffinak, 5. a kancelláriusnak, 6. Sombori Lászlónak, 7. Geszti Ferencznek, 8. Sombori Jánosnak mindeniknek értékes arany-ezüst tárgyakat, szőnyegeket sat. . . . . Fennebb volt emlitve a fejedelemnek Kolozsvárról elindulása. Itt közlöm 1587. octob. 21. oda megérkezését: kik voltak kiséretében? s mily gondoskodást kivántak a várostól? „A fejedelem e napon

---

lovan, az agarakat 3 lovan, a peczéreket is 3-an, a Csysmagyát [*igy*] 4 lovan, a fejed. borát is 4-en. Adtak kocsit Gyczy Péternek, Gábor deáknak, Gálffi úrnak, a darabontok portékája alá 9 ökör szekeret Dézsig, mindeniket 10—10 ökör vonta . . . . 1587. a fejed. konyhájához a város követ, meszet, fát, napszámost adott. Szabály szerént ennek a város adójába s más fizetendők közé kellett betudatni; de hogy a betudott összeg a szolgálmányoknak nem felelt meg, nem szükség bizonyitni, az a fejedelem és alattvalói közötti viszonyból önként megérthető.

kiséretével együtt megérkezett — irja az egykoru följegyző, — megparancsolta, hogy a sáfár polgár gondoskodjék felőlük, hogy a városra harag e miatt ne jöjjön. Vele voltak: a gubernator, Báthori István, B. Boldizsár, a kancellár Kovachóczi, Gálffi, Kendy Sándor, Iffju János, Sombori [*melyik?*], Gyulai Pál, Kornis Gáspár, Thury Tamás, Károlyi István, és utána nehány hadnagy, zászlótartó; továbbá Prinyi László, dr. Blandrata, lovászmesterek, a füszerszámmal bánó János deák, a hidutczában levő török követ, Horváth Mihály, Boronkai, Mindszenti, Borbély; tovább: udvari szabó, sütő, kovács, patikárius, peczérek, madarászok, hopmester, konyhamester, kocsis, lovász sat. Octob. 26. a tömösvári basa jött a fejedelemhez, parancsolta, hogy a város neki gazdálkodjék. [1])

Megtisztelők voltak e látogatások s viszonzatlanul a fejedelmek részéről ritkán maradtak; de terhei nagyok. E mozgó s költözködő fejedelmi udvartartás az egész város anyagi erejét igénybe vette, hogy az uralkodó és e sok főrangu polgári és katonai egyén s idegen követségi férfiak magukat a város falai közt kellemesen érezzék s közülök jó emlékekkel távozzanak.

B) BÁTHORI ENDRE BIBORNOK URALKODÁSA.

[1599. márcz. 29-től octob. 31-ig.]

E fél év rövidebb idő s zaklatottabb volt, hogysem erősb mivelődési nyomai maradhattak volna Kolozsvár multjában. Lengyelország szomszédsága, a hol a bibornok élt, papi állása s a k. monostori zárda, nagyobb bizton-lét és mert a Báthoriaknak háza volt Kolozsváratt, voltak okai huzamos ott tartózkodásának; sokszor érintkezett a polgársággal, melyet érdekeinek megnyerni kivánt, előzékeny figyelmének több jelét adta, s e város akarója volt, hogy az feje-

[1]) *Első nap:* főzetett a sáfár egy pecsenyét, halat édeslével, bors és sáfrány rajta, dió, alma, mogyoró, torma; egy üveget adott, mert abból ivott, egy ejtel méhsert, fél ejtel mézet, 1 ejtel eczetet, ő magának 4 pénz érő bort, mert nem itták az abrak [?] bort, sós káposztát. *Vacsorára:* főzetett tehénhust, 3 font kárászt, bort, sáfrányt, hozzá sót, hagymaalmát az eczethez, tehénhus pecsenyét, fél ejtel eczetet, petrezselymet, 2 ejtel méhsert, gyümölcsöt, 10 ejtel bort ittak meg 4 pénzest, ürü hust hozatott nekik. Ezt folytatta a sáfár polgár, változtatva az étkeket, bővitve az italt egész ittléte alatt.

delmi székre s jogai birtokába jusson. Ezek érintését az események megértése teszi szükségessé.

A bibornok, Zsigmond fejed. hivására 1599. febr. 18. érkezett Kolozsvárra,[1]) a márcz. 21—29-ki medgyesi országgyülés tényei közül, mely őt megválasztotta és föleskette,[2]) kettő érdekli Kolozsvárt: az országos adópénztár helyéül továbbra is meghagyatott, s a fizető mester számoltatására kiküldöttek közé Gellyén Imre kolozsvári polgár is beválasztatott.[3]) Az is megjegyzést érdemel, hogy az ország kk. és rr. a fejed. hűségére a kolozsvári [*unitárius*] vallásuak esküformája szerint esküdtek meg.[4]) Innen a fejedelem Gyula-Fejérvárra ment, de csakhamar ismét Kolozsvárra tért vissza, titkárává a város jegyzőjét Jacobinus Jánost, az irót és Zsigmond fejedelemnek is volt titkárát választotta, oda hivatta össze a tanácsurakat s velök egyetértve az ország és széke biztositására intézkedéseket tett. Május 27. Kolozsvárról Rudolf császárhoz és királyhoz irt s megválasztatásával kibékitni igyekezett, hűséget igérve az ausztriai uralkodó-háznak. Egyidejüleg ugyan onnan a magyarországi török basákkal tudatta azt, szomszédsági hajlamukba s a szultán kegyébe ajánlván magát. Jun. 7-kére országgyülést hivott össze Kolozsvárra, melyen a török csausz s egy moldvai követ is volt jelen, fogadtatását érdekesen irta meg Bécsbe Pathó Gáspár, Rudolf császár híve június 3-án kelt jelentésében. „Reggel 9 órakor — igy ir róla — midőn a csausznak érkezni kellett, elkezdettek dobolni s trombitálni. Erre az egész udvari személyzet s az előkelő polgárok lóra ültek, s Kolozsvártól Torda felé fél mértföld távolságra vonultak ki. A városban a katonaság sorfalat képezett a kaputól [*ez a Középkapu* volt] a fejedelem házáig [*a főtéren*]. A követeket elvezették a fejed. lakása előtt s ugy vitték szállásukra az Ó-várba. A fejed. a moldvai követhez annyi ideig beszélt, mig két tojást meg lehetett volna sütni. Egy negyedóra mulva ismét egy szép lovat küldött a csauszhoz előkelő személyekkel, kik azt eléje vezették. Midőn megérkeztek, a fejedelem a negyedik szobába ment elébe s bevezeté magával és fél óráig

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 77. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 279—280. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 276. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 293—95. ll.

beszélgetett vele. . . . .“ [1]) Az országgyülés egy napig tartott, törvényei a hadra készülést tárgyazták, miknél nem kevesebbé volt fontos a török szövetség megújitása feletti bizalmas értekezés és megállapodás. [2])

A fejedelem — ugy látszik - juniust is Kolozsváratt töltötte; mert jul. 3. a tatár chámhoz és moldvai vajdához irt levelei onnan keltek. [3]) A mint a hadi fölkelést rendelő országgyülési törvényt Kolozsvárnak tudtára adták, ez jul. 29-ki közgyülésében elhatározta: „hogy a város népének fele mindjárást jó szerrel felkészittessék, lovakon és gyalog, és minden késedelem nélkül küldtönküldjék a táborba; a más fele is oly készen legyen, hogy a mikor a fejed. parancsolja s felét vagy harmadát kivánja, azonnal indulhasson oda, a hova szükséges. A város meghatározta, hogy a biró és királybiró menjenek le a fejedelemhez, és kérjék ő felségét, hogy kemény parancsolatját lágyitsa; a mig pedig ezek odajárnak, a többi tanácsurak szorgalmatosan munkálkodjanak a fegyveres nép készitésében s kiállitásában. . . . . Mivel pedig felette szükséges hogy a puskapor megújitassék, a biró vagy a beszterczei portörőt, vagy a hol találhatnak, hozassa ide, és a porokat újitassa meg, ha érkeznének, töressenek is. Az ajtók pedig legyenek betéve, a darabontok vigyázzanak rájok, hogy idegen ember ki s be ne jöhessen; csak a tordai kapu ne zárassék be a halottak eltemetéséért.

Minthogy a fejedelem Rudolf császárhoz irt levelének kivánt eredményét nem látta, pápai megbizásnál fogva udvarában tartozkodó Malaspina püspök és a fejedelmi tanács által megállapitott kiegyezési pontokkal a tudós Kakas István kolozsvári polgárt küldötte követéül, a kit 1593. Báthori Zsigmond fejedelem használt hasonló követségre. Teljhatalmu megbizatása az volt, hogy a császárt a fejedelem ausztriai-ház iránti jó indulatáról meggyőzze, az egyességi föltételek s pontok lényegének pedig, melyek az 1595-ki prágai béke föltételei voltak, elfogadására hajlandóságát fejezze ki; megbizó levele Gyula-Fejérváratt kelt septemb. 14. [4])

---

[1]) A bécsi cs. kir. titkos levéltárból, közöltetett: *Mihály Havasalföldi vajda Erdélyben* czimü müben. Buda-Pest, 1882. 16. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 298—301. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 306—307. ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 319—320. ll.

A követ elment és hetekig várt Bécsben kihallgatásra. Rudolf császár mintha tudta volna a történendőket,[1]) két hónapig tartotta őt fenn, s miután a schellenbergi csata octob. 28. a fejedelem vereségével végződött, a császárnak más dolga volt, mint a kihallgatás és alku: „*Te Deum*"-ot tartatott, „*Öröm-et lövetett*" Bécsben és Pozsonyban, s csak novemb. 25. bocsátotta vissza azon rövid válaszszal: „hogy Erdélyben a dolgok megváltozása a bibornok előterjesztésére a választ fölöslegessé teszi." [2]) Midőn ütközet után a bibornok fejedelem kevés hiveitől kisérve Moldva felé Lengyelországba akart jutni, octob. 31. némely emlékiró szerént a csiki havasok *Naskalát*, mások szerént *Pásztorbükk*, nevü részében reggeli pihenés közt, a székelyektől meglepetve, kisérőivel együtt megöletett, [3]) arczképét Gyula-Fejérváratt Malaspina megbizásából Kolozsváratt lakó Miklós, kretai görög rajzolta le, s a püspök a pápának küldötte. [4])

A közélet megszünt. *Az ipar* köréből maradt fen az *aranymívesek* levéltárában a bibornoknak egy több tekintetben becses fejedelmi megerősitő levele, mely a történetirás figyelmére méltó. „Báthori Endre, Isten kegyelméből — igy szól az — római anya szentegyházi bibornok, Erdély, Moldva, Havasalföld fejedelme, Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja, s a váradi püspökség örökös administratora. Bányai Eötveos Péter déézsi czéhmester, Kolozsvári Veres Mihály, Károlyi Balázs, Déézsi Eötveos Péter, Thury György és Szegedi Eötveos János déézsi aranymívesmesterek kérésére, a kik előtte bemutatván az odavaló aranymíves czéhnek Szabó Fábián biró, Székely Gergely, Tömösvári János, Kerekes Bálint, Lapuhas János, Literáti Kalmár János, Pathay Lőrincz, Vajda Mihály, Literáti Márton, Pap Ferencz, Lovas Albert, Szabó Sebestyén és Kőmíves István esküdt polgárok és az egész tanács és a déézsi összes vendégek nevében készitett és közönséges irópapiroson, a város zöld viaszba nyomott nagyobb pecsétével erősitve, 1586. május 18-n kiadott szabályait: kérték azok megerősitését. A fejedelem kihallgatta a kérelmezőket, s az elémutatott czéhszabályokat, mint nem gyanusokat, törlés és hiány nélkülieket

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 320. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 337. l.
[3]) *Bethlen*, sat. IV. k. 451. 455. 461. l. *Szilágyi S.* Erd. Tört. I. k. 9. l.
[4]) *Bethlen*, IV. k. 462. l.

elfogadta, átiratta és megerősitve a nevezett aranymíveseknek és örököseiknek kiadta Kolozsváratt, jun. 12. 1599. Aláirva: Báthori Endre, bibornok, Erdély püspöke m. k. [1]) A *kereskedésre* nem volt kedvező az idő. Az *irodalmat* két kis mű képviselte. [2]) A *szószék és papság* megfélemlitve, minden munkásság megbénitva, átalános szorongás foglalta el a kedélyeket a történendők iránt. Kolozsvár loyalis és hazafias népét örvényből örvénybe sodorta a két utóbbi Báthori. A jegyzőkönyvek részint hiányoznak, részint csak igen hézagosak ugy a község, mint a czéhek kebelében. Az egyházfiui számadások 1599. october 24-ki és decemb. 16. 29-ki följegyzései egy-két jellemző vonásban szomoru képét adják ama gyászos időnek. „A gonosz hirek és félelmes idők miatt — igy ir a számadó — mivelhogy a templom tornyán éjjel-nappal kellett vigyázni, vettek oda fel egy lámpást 16 pénzen; az őröknek szene nem levén, egész éjjel égett a gyertya, adtak egy éjjelre 3 pénzt; a trombitásoknak, mivel költségök nem volt, kettőjöknek 50 pénzt.“ [3]) Decemb. 16. egy szegény embernek, a ki a hadból meztelen jött vissza, a tatároktól szaladt el, adtak Isten nevében 25 pénzt; egy másnak, ki a hadból visszajövet meghalt, temetésére 50 pénzt; decemb. 29. látván a sok meztelen, ruhátlan embereknek nyomorult életeket, vettek azok számára egy vég szűrt 8 forinton, megint fél véget 3 for. 90 pénzen. . . . Csak az iskolában volt némi élet, javitások történtek, gondoskodva volt az ifjuság neveléséről, a tanitók szükségéről; psalteriumok készültek, jun. 9. vettek egy könyvet: *Thesaurus lingvae in usum scholae huius* két kötetben 8 for. 50 pénzen; jul. 2. egy rongyos szegény mendicans deáknak vettek egy inget 20 pénzen. . . . .

Tüzben és vérben hanyatlott le Kolozsvárra és Erdélyre nézve a XVI-ik század utolsó éve, viharral és vészszel tünt fel a XVII-ik; elbeszélése a további fejezetekbe tartozik.

---

[1]) A kolozsvári *aranymíves* czéh levéltárában levő egyszerü másolatról, hová azon okból tétetett le, mert a déézsi czéh a kolozsvárihoz tartozott, s szabályaiknak az anyaczéhnél meg kellett lenni.

[2]) *Adámi Jánosé:* Az igaz . . . . . barátságról sat. A két Musák . . . . . vetélkednek e mostani világ állapotja felől sat. *Régi Magyar Könyvtár* 309. 310. szám 147—48. ll.

[3]) *Az eredeti számadásokból.*

Ötödik Rész.

VEGYES HÁZAKBÓL VALÓ FEJEDELMEK.

XVIII. FEJEZET.

A) II. RUDOLF HELYTARTÓI: { MIHÁLY VAJDA 1599—1600. / BASTA GYÖRGY 1600—1601.

B) BÁTHORI ZSIGMOND 1601—1602.

C) BASTA, CS. HELYTARTÓ: 1602—1603 április 15.

D) SZÉKELY MÓZES FEJEDELEMSÉGE 1603 április 15—jul. 17.

E) BASTA [A CS. HADAK ÉS] ERDÉLY KORMÁNYZÓJA 1604.

A Báthori Endre halála útat nyitott Mihály, havasalföldi oláh vajdának Erdély fegyvererővel elfoglalására, a mit az 1599. novemb. 20. Kolozsvárra hirdetett, de Gyula-Fejérváratt tartott országgyülés, kényszeritve, e diplomatai óvatos alakban hagyott helyben: „Minthogy Isten ő felsége ő Nagyságát mutatta fejedelmöknek lenni, könyörögnek ő felségéhez, hogy fejedelmi jó hire neve terjedjen s növekedjék, ők alatta édes hazájukban megmaradhassanak.“ [1]) 1600. septemb. 18-ig tartott uralkodása, mikor az erdélyiek és Basta segédhada legyőzvén: őt az országból menekülni kényszeritették.[2]) A kormányhatalom Basta és Erdély főrendei kezébe jutott, elnök Csáky István, a vajda által kinevezett de később a fölkelők pártjához csatlakozott ország generálisa volt, a ki az erdélyi hadakat a vajda ellen szervezte, Bastával az ország nevében egyezkedett, azután a maga, Sennyei Pongrácz, Tholdy

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 430. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 391. l.

István, Mindszenti Benedek aláírásával [1]), máskor Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Szallói Tholdy István névaláírása alatt [2]), meg máskor ezeken kivül Kornis Gáspár és Bodoni István, mint ország tanácsosainak névök alatt [3]), az országot illető közjogi és kormányzati ügyekben Bastával és Ungnad Dávid császári polgári biztossal egyetértve [4]) intézkedett, octob. 25—nov. 4-ig Háromszéken, Léczfalván, [5]) 1601. január 21— febr. 8-ig Kolozsváratt nemzeti gyülést tartott, szóval: csaknem fejedelmi jogokat gyakorolt. [6]) Mig Csáky István és hívei Bastával Rudolf királyhoz küldött követeik által az ország rendezése iránt alkudoztak, Báthori Zsigmondnak, Székely Mózes inditásából, Borbély György és a nemzeti párt támogatása mellett újonnan megválasztása és az uralkodásra visszahivatása egy pártgyülésben, szótöbbséggel 1601. febr. 13. kimondatott, [7]) s ő az országba behivatván: az ápr. 3. kolozsvári országgyülésen, most negyedszer fejedelemmé választatott, a főtéri szentegyházban beigtatták, az ország törvényei és szabadságai megtartására megeskették, s neki is az ország hűségi esküt tett. [8]) De elméje most is hamar megváltozott, az országnak Rudolf birtokába adása iránt alkudozni kezdett, s megunván az ezzel járó késedelmet és nehézségeket, aug. 4. goroszlói utolsó vesztett csatája után föltétlenül kegyelmére bizván magát, az országot negyedszer is neki engedte át, s nem sokára onnan örökre eltávozott, [9]) meghalt véletlen halállal 1613. Prágában élete 41-ik évében. Ha Nemes József nevü szolgája hozzá szerencsétlenségében is hű nem marad, nem lett volna, a ki neki sirt ásson. [10]) Az ország ismét Rudolf uralma alá került s ott volt 1603. ápr. 15-ig. Ekkor Székely Mózes a török szultántól Erdély fejedelmévé neveztet-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 401. l.

[2]) Oklevéltár LXXX. sz.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 564—65. ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 546. l.

[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 551—59. ll.

[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 577—89. ll.

[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 411. l.

[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 4. l.

[9]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 30. l.

[10]) *Petrus Bod:* Hungarus Tymbaules. 1764. 76. l. *Szalárdi:* Újabb Nemz. Könyvtár 22. l.

vén[1]) s az országnak Rudolf királytól visszafoglalására nagy sereggel küldetvén be: a nemzeti párt által, — melynek feje az ifju Bethlen Gábor volt — ápr. 15. a Vaskapun belől tartott tábori országgyülésen Erdély fejedelmévé kiáltatott ki, s e czímmel és a fejedelmi jogokkal május 9-n, Gyula-Fejérvárnak, mint fejedelmi székhelynek, bevétele napján élni kezdett.[2]) Azonban ő Radul, havasalföldi oláh vajda sergei által jul. 17. Brassó mellett, a Barczaság sikján vívott csatában legyőzetvén, sőt ugyanott életét is elvesztvén:[3]) Erdély ismét Rudolf király hatalma, Basta fensősége alá esett, ott volt 1604. octob. 19-ig, a mikor a Törökországba menekült erdélyi bujdosók Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé választották s a nagyvezér megerősitette. „Bocskai Istvánt — irta a nagyvezér a szebeniekhez octob. 19. — az ott bennvaló főemberek választásából Erdélyország fejedelmének engedtük lenni; a szultán Athnamét adatott számára, ugyszintén zászlót, diszkardot, kaftányt és két lovat.“[4]) E választást előbb Udvarhelyszék székely főnemesei, nemesei és katonarendje, Székely-Keresztur mezővárosban[5]), azután ezek febr. 21-ki felhivására a Marosszéken Nyárád-Szeredában összegyült összes székely székek és vármegyei nemesek magukévá tették, Bocskait Erdély fejedelmévé választották, s meghivására azon hozzáadással küldöttek követeket, hogy sietve jöjjön Erdélybe, hivjon össze országgyülést, ők biztositják megválasztását, közölték annak föltételeit, s a szász városokat egyidejüleg felhivták hozzájok csatlakozásra.[6]) Bocskai ez időtől fogva magát Erdély fejedelmének tekintette, s e czímmel és a fejedelmi jogokkal élt.[7]) Rudolf császár Basta mellé polgári biztosul Krausenegg Pált rendelte, az erdélyi kamarai jövedelmek kezelésére Burghaus Miklós elnök igazgatót, tanácsosokul Hoffman György és Im-Hoff Károly m. kir. udvari kamarai tanácsosokat nevezte ki, a kik politikai ügyeket is intéztek el a császári kormány nevében, a felek kérésére. 1605. a két első helyét Huet Albert és

[1]) *Bethlen.* V. k. 206. l.
[2]) *Bethlen.* V. k. 49. l.
[3]) *Bethlen.* V. k. 53. l.
[4]) *Bethlen.* V. k. 295. l.
[5]) *Bethlen.* VI. k. 228. l.
[6]) *Bethlen.* VI. k. 229—230. ll.
[7]) *Bethlen.* VI. k. 231. l.

Rhener János benszülött szászok s Molart János és Burghaus Miklós császári biztosok foglalták el;[1]) még később Krausenegg Pál és Caprera Tamás gróf. Ez Basta helytartója volt Erdélytől távollétében.[2]) Öt év alatt négy fejedelem s ötféle kormányhatalom, s egyik sem teljesen törvényes.... Rudolf és Báthori Endre magánszerződése egyedül az, a mit nagy erkölcsi és fegyvererő nyomása alatt az országgyülés elfogadott. Mikó Ferencz egykoru államférfi s részrehajlatlan történetiró csere-berének jellemzi. Mihály vajda csellel foglalta el az országot, megcsalva Rudolf királyt és Báthori Endre fejedelmet, esküt tenni igért, de nem tett. Báthori Zsigmond viselt dolgai a nemzeti fejedelemség szégyenfoltjai, alatta szánalomra méltó az ország sorsa. Székely Mózest nem törvényes országgyülés választotta. Basta nyers katona, szerencselovag s politikai vak eszköz. Erdély közjoga szerint mindkettő bitorló. Ily uralkodás a polgári munkásság egy terén sem hagyhatott áldásos nyomokat. Nagyobb mérvü fejlődés oly rövid időközökben nem volt lehetséges. A politika foglalta el a város majdnem egész polgári életét küzdelmeivel, válságaival és szerencsétlenségeivel. Kolozsvár népe jólléte nem önczél volt, s a város eszköz a hatalom birtoklói vagy a hatalom keresői kezében. Ezért nem elkülönitve de együttesen adom elé e szomoru öt év történetét, megnevezve az uralkodót vagy kormányt, a jogszerü vagy tényleges hatalmat, mely alatt végbe ment az, a mi följegyzésre érdemes.

Kolozsvár megerősitését Rudolf fejedelemnek Istvánffy Miklós tanácsosa 1599. nyomos okoknál fogva ajánlotta. „E város — ugymond — Erdélyországnak mintegy zára [*repagulum*], kivált Magyarország felől, a császárnak oda kapitányt kellene tenni, a ki a kapuk kulcsait állandóul magánál tartsa, azokat saját őrségével őriztesse s a polgárokat szigoruan kötelességök határai között tartsa; a város körül védárkot kellene állitni, másféle erődeit megújitni, hogy külerő és ellenséges támadás esetében a nagy fontosságu hely könnyebben legyen védhető. A megerősités nem nehéz, mert kézügyben van minden épitési anyag.“ [3]) E tanácsnak csak négy évvel később lett foganata egy bástya véletlen leomlása következtében, a miről

---

[1]) *Bethlen.* V. k. 306—307.

[2]) *Bethlen.* V. k. 202—203. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* I. k. 456—57. ll.

1603. május 13. a városi közgyülés ily végzést hozott: „A kis bástya leomlása iránt a biró parancsoljon a kőmüveseknek, hogy mindjárt reá menjenek és megépitsék, felügyelővé négy öreget választottak.“ [1]) Melyik bástya volt az, kitünik az 1734-ik évi *Város-Leirás*-ból. „Az Ó-várhoz szögellő kőfal — igy hangzik az — a hidkaputól egyenes vonalban mintegy 260 lépés hosszuságban kelet felé terjed, hol két elég magas torony látható,[2]) azon túl félkör alaku tornyocska áll,[3]) mely Basta tábornok idejében rakatott, egészen megtömve földdel, dombor mivü falára kivül ágyu van kifaragva, végén golyó, közelében Basta György neve kezdő betüi [G. B.], az ágyu északra eső részén a város kőbe metszett czimerrajza. Innen a mindinkább egyenesen délnek hajló falon körülbelől 50 lépésnyire jeles és jól megerősitett torony emelkedik.“ [4]) Ez a *Basta nevét viselő* és a közgyülési idézett végzésben emlitett *kis bástya* ugyanazonosságát igazolja. Az *olasz fokos bástya*[5]) az az előtt levő VII-ik számu[6]), a mi már nevéből következtethetőleg szintén olasz épités, de nem tudható: Basta vagy Izabella királyné és fia idejéből való-e, kikről szintén az a hagyomány, hogy épittettek bástyát, de bizonyitók rá eddigelé nincs.

Régi királyoktól nyert kiváltságait és szabadságait Mihály vajda: „mint Rudolf császár és király tanácsosa, Erdélyben helytartója és az alávetett részekbeli hadak főkapitánya“, Raw Mátyás és Szabó András esküdt polgárok kérésére 1600. jan. 24. Gyula-Fejérváratt kelt levelében megerősitette, s maga és Jacobinus János titkára aláirása alatt kiadatta.[7]) 1604. jan. 20. Rudolf császár és fejedelem Erdély kormányzására küldött biztosainak útasitásul adta: „hogy a szász városokat [*melyek közé volt véve Kolozsvár is*] kiváltságaikban tartsák meg, a katonaság és mások bántalmazása ellen védjék, s gondoskodjanak, hogy azokban a kereskedők és iparos polgárok szaporodjanak és vagyonosodjanak.“ [8])

---

[1]) *Ered. j. könyv.*
[2]) Rajzok. I. köt. V-ik Tábláján a VI—VII. bástya.
[3]) Rajzok. I. k. V-ik Tábláján a VIII. bástya.
[4]) *Emlékl. Kolozsv. előkorából.* 21. l.
[5]) Kolozsv. Tört. I. k. 539. l.
[6]) Kolozsv. Tört. I. k. Oklevéltárában a 408. lapon.
[7]) *Városi levélt.* P. 47. sz.
[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 251. l.

Birtokát saját politikai eszélye s biráinak ügyessége az idők mostohasága daczára tetemesen gyarapitotta. Mihály vajda az 1599. nov. 20—28-ki gyula-fejérvári országgyülés 14. t. czikkében is megigérte kiváltságainak és szabadságainak megtartását, kivevén Báthori Zsigmond fejedelemeit, melyek semmiseknek s érvényteleneknek nyilvánittattak.[1]) 1600. jan. 14. a város fő- és királybiráinak s esküdt és más polgárainak kérésére a régi magyar királyok és erdélyi fejedelmek iránt tanusitott kiváló hűségök és fáradhatlan szolgálataik tekintetéből — a mit jövőben iránta is fognak bizonyitani — a legközelebb Kendy Sándor és Gábor birtokaira nyert adománylevelét megújitotta és saját pecsété s titkára, Jacobinus János aláirása alatt kiadatta.[2]) 1601. aug. 19. Basta Kolozsvár mellett fekvő táborában kelt kiváltságlevelében azon okból, hogy midőn ő Báthori Zsigmondon Goroszlónál diadalmaskodott s a hegyeken át Erdélybe indult, Báthori már Erdélyből eltávozva levén, Kolozsvár városa önként elébe ment, hüségét s engedelmességét igérte, s várába az őrkatonaságot akadály nélkül befogadta: „Kolozsvár összes polgárainak, javainak, örökségeiknek, bármi néven nevezendő jövedelmeiknek, végre minden jogaiknak, szabadságaiknak és kiváltságaiknak megkegyelmezett, s nekik megbocsátva biztositotta, hogy a mig hűségben maradnak, addig a mondottakban ő sem háboritja meg, sőt az erőszakoskodás ellen oltalmazza és oltalmaztatja.“[3]) Aug. 22. a Torda melletti táborból azon rendeletet küldötte a főbirónak, hogy a általuk fizetni kellő pénzből 200 tallért fizessen ki a két olasz zenésznek, hogy abból éljenek az ő megérkeztéig.[4]) 1602. jul. 12. Kolozsvár azon házának, mely Gyula-Fejérváratt volt, az olasz-utczában Bornemisza Boldizsár és Allia Farkas házaik szomszédságában, melyet pénzen vettek s régóta birtak, azon jognál fogva, a mint eddig is birták, nekik visszaadatását parancsolta.[5])

Az erdélyi főrendek és nemesség nevében: „Csáky István, Bornemisza Boldizsár, Alárd Ferencz és Tholdy István 1600 sept.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 434. l.

[2]) Oklevéltár. LXXVIII. sz.

[3]) *Városi levélt.* Fasc. III. 49. sz.

[4]) *Városi levélt.* Fasc. III. 50. sz. A nyugtát aláirták aug. 24. Francesco Micheli, Pietro Daula az összes zenészek nevében.

[5]) *Városi levélt.* Fasc. IV. 105. sz.

16. keresztesmezői táborukban Kolozsvár város fő- és királybirái-nak, esküdt és más polgárainak a haza iránt mindig, kiváltképen pedig most, midőn az ország minden Rendei régi szabadságaik visszanyerésére és a zsarnok Mihály vajda és az utálatos [*a felhivás szavai*] oláh nemzet nyomasztó uralmától szabadulás végett fegyveröket és erejöket mindenfelől felajánlták, Kolozsvár polgárai is a közhazához ezen őszinte szeretetöket s szabadságainak visszaszerzése iránt ily készségöket tanusitották, a midőn vagyonukat és erejöket, pénz- és segélysereg adás által önként és teljes buzgalommal föl-ajánlták: a szív ezen hazafias nemességének némi megjutalmazá-saul biztositják és bizonyossá teszik, s megnyugtatni kivánják az ország főrendei és nemesei a kolozsváriakat az iránt, hogy a nekik korábban adott 30-ad fizetési mentességben, — melyről külön hit-levelök van, a miben ez bővebben ki van fejezve — ők és örököseik örök időkig háboritatlanul és sérthetlenül meg fogják tartani és mások által is megtartatják, a minthogy e levelökben erről bizo-nyossá teszik, megnyugtatják és biztositják is.“ [1]) E jogbiztositék adását az erdélyi főrendek és nemesség részéről azoknak egy sept. 3-n hazafias hévvel irt s meggyőzőleg érvelő levele idézte elő, melyben a kolozsváriakat hozzájuk csatlakozásra hivták fel. Teljesen felvilágositván t. i. a kedvező helyzet felől, megnyugtatni kivánták, hogy Rudolf császár és fejed. és az ország érdekében cselekesznek s a sikerről bizonyosak, kértek tőlük 1000 gyalogot és négy taraczkot minden szerszámostul, porral és golyóbissal együtt,[2]) a minek teljesitését részint hazafiság, részint a város fontos érdekei kivánták. Tudva volt ugyanis Kolozsvár közönsége előtt, hogy Rudolf cs. és fejed. titkos tanácsosát Istvánffy Miklóst 1599. végén Erdély rendezése iránt tanácsadásra hiván fel: az egyebek közt Kolozs-várra nézve, azért, hogy fő- és királybirója Báthori Zsigmond fejedelemnek Szilézsiából bejövésében eszköz volt, azt ajánlotta, hogy árulásáért pénzbüntetés érje, tehát 30-ad mentességi és más kiváltságai töröltessenek el.[3]) Csáky és az ország főrendei s neme-sei emlitett levelében pedig e fenyegető vész elháritatása világo-san meg volt igérve. „Ha mi félelme volna is ti kegyelmeteknek

---

[1]) Oklevéltár LXXX. sz.

[2]) Oklevélt. LXXLX. sz.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* IV. k. 456. l.

— mondják — ő felségétől, biztositjuk egész országul, hogy ott dolgát jó karba állitjuk, terhöket magunkra veszszük, tartsa meg kegyelmetek bizonyságul e levelet.“ [1]) Kolozsvár a hazafias kérésnek hazafiasan tett eleget, a főrendek levelének sok hasznát vette, s maig birja levéltárában. Nem valósult Istvánffy javaslata ..... Csáky Istvánnal magánügye is volt Kolozsvárnak; előnyös cserevásárt tett vele 1600. octob. 21. átadva Apahidán volt malma fele részét udvarházával együtt annak Gorbó vidékén Chákán, Guczfalván máskép Kabalapatakán és Hagymáson levő husz nemes jobbágytelkeért örök jogon, megmásithatlanul.[2]) 1602. jul. 13. kelt védlevelében Basta, mint Erdélyország főkapitánya, a királyi felségtől nyert teljhatalmánál fogva mindeneknek tudtára adta, hogy a Szék mezővárosi sóaknát Kolozsvár fő- és királybirái, esküdt és más összes polgárai kezénél hagyta, őket védelmébe vette s nekik a bányák szabados mivelését megengedte. Meghagyta azért az ország főurainak és nemeseinek, fő- és alispánoknak, várparancsnokoknak s a t. hogy őket bárkik erőszakos háborgatása ellen védjék és oltalmazzák, munkásaikat azon bányákban dolgozni s átalában azt szabadon mivelni engedjék.[3]) Nem egy egész évvel ezután a császári biztosok jelentést tevén az erdélyi fejedelmi kincstár jövedelmeiről a kolozsi és széki sóbányáról azt irták, hogy azokat 40,000 s nehány forintért Báthori Zsigmond fejed. Kolozsvárnak adományozta s abban Basta is megerősitette. Később a két bánya Kolozsvárnak 1200 frtért adatott ki haszonbérbe, ugy, hogy a fejedelem kincstárába minden évnegyedben 300 forintot fizetett. A bányákban 1000 kő sót találtak készletben, melyet a zálogtartóknak átadáskor szintén készletben kell hagyniok.[4]) Bár a só árát az országgyülés határozta meg, még is ha nagy volt a fogyasztás, volt benne haszon. Az 1601. jan. 21. febr. 8. kolozsvári orsz. gyülés 17-ik t. cz. a nemes embernek 9 pénzért háza szükségére elegendő só adását rendelte a kamaraispánoknak, s hogy a nem engedelmeskedő 200 frttal büntettessék.[5]) Ez lehetett oka Kolozsvár száz-férfiai 1601. ápr. 28. hozott határozatának,

[1]) Oklevélt. LXXIX. sz.
[2]) Oklevélt. LXXXI. sz.
[3]) Oklevélt. LXXXIV. sz.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 210—11. ll.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 504—05. ll.

midőn a község panaszolván, hogy neki drágán adják a kősót: „végeztetett, hogy mivel a városnak semmi haszna nincs, ha egy kő sót 16 vagy 20 pénzen adnak el, a kamaraispán a szokott árnál feljebb semmiképen ne merje adni, hogy se a város községe, se a külső urak átkot ne kiáltsanak a sónak drágaságáért.“ [1]) Sept. 23. a császár, az iránta zavaros időkben tanusitott állhatatos hűségökért szabadságot adott a kolozsváriaknak, hogy városukon bárhol *vendégfogadót* épithessenek, s azokban — mint más városokban szokás — vendégeket s útazókat fogadjanak be, azoktól illő dijt vehessenek; egyszersmind meghagyta az ország minden hatóságainak, főurainak, fő- és alispánainak, hogy azokat a vendéglőket az effélékre nézve fenálló szabadságokban és mentességekben tartsák meg s őket gazdálkodásra fizetés nélkül ne kényszeritsék.[2]) Ugyan Basta 1602. jan. 24. a kolozsvári szent Erzsébet-ispotálymester kérésére Kolozsvármegye fő- és alispánjainak s a t. megparancsolta, hogy mivel a nyomorultak fölsegitésére rendelt mérai jószágot a régi boldog emlékezetü fejedelmek mind rendes, mind rendkivüli adótól mentességgel adományozták, s mégis a vármegye tisztei őket adófizetésre kényszeritik: a császártól nyert teljhatalomnál fogva meghatározta és parancsolta, hogy a kolozsvári ispotályházhoz tartozó mérai jószágot semmi adófizetésre, sőt egyéb helyen valókat is tehervizelésre ne kényszeritsék, személyökben, marháikban meg ne kárositsák, hanem eléhbi mentességökben megtartsák és oltalmazzák.[3]) Székely Mózes Kolozsvár fő- és királybiráját, esküdteit és összes polgárságát azon hű szolgálataikért, melyeket a mint az erdélyi fejedelmeknek, ugy különösen most, midőn a fejedelem minden törekedése oda irányul, hogy az oly sok év folytán hadak és különbféle ellenségek dühössége következtében meggyöngült, eltiport és csaknem felforgatott országot Isten segélyével jobb és békésebb állapotba helyezze és visszaállitsa, ő irányában is tettek, s igérik, hogy jövőben is ugyanazt tenni fogják: biztositotta és bizonyossá tette az iránt, hogy őket előtte bemutatott szabadságaikban mind ő maga megtartja, mind másokkal megtartatja, védi és oltalmazza. A mi a kolozsi és széki sóaknákat illeti, melyeket ők 40,235 frtban 50 pénzben zállo-

[1]) *Ered.* j. könyv.
[2]) Oklevélt. LXXXVII. sz.
[3]) *Városi levélt.* Fasc. IV. 128. sz.

gosan birnak, ezekre nézve, látván a fejedelem az ország felettébb való nagy pusztaságát és sok elkerülhetlen szükségét megfontolván, inti, hogy méltatlant ne kívánjanak, hanem hogy az ő pénzök se veszszen el, sőt máskor is ha szükség lesz rá, szeretettel szolgálhassanak, a kolozsvári dézmát, melyet eddig Gyaluban vettek, a városnak adományozza örökre, oly föltétellel, hogy évenként öt-öt száz forintot fizessenek a fejedelmi pénztárba az arendafizetés szokott napján, a kolozsi és széki sóbányák birtoklásától pedig tényleg azonnal szünjenek meg s bocsássák a fejed. biztosai kezébe minden azokhoz való eszközökkel és szerszámokkal együtt. A mi kész só most az aknában van, kit a város a maga pénzén vágatott, annak 3 része legyen övé, egy része a fejedelemé. [1]) A két sóakna gondviselésére 1602. május 20. az *Unio* szerint választattak: Balázs Márton magyar, Teutsch János szász . . . A város vagyoni gyarapodására volt azon örökös vásári szerződés is, melylyel Macskási Menyhért és neje Kolon Kata rendkivüli szükségtől kényszeritve Olczovai György ispotálymestertől 100 m. frtot vett kölcsön, s azért Mérában, Nádason és Andrásháza nevü praediumban levő egész és részbirtokait hasznaival és tartózandóságaival u. m. szántóföldeivel, mezeivel, kaszálóival, szőlőivel, malmaival s a t. régi határai közt zállogba adta nevezett Olczovai Györgynek és örököseinek oly föltétellel, hogy a mikor az eladók vagy árváik ki akarnák váltani, tegyék le az irt zállogösszeget, s ha kibocsátni nem akarnák, egy konventi egyén vagy szolgabiró előtt a zállogösszeget letevén: a birtokokat ezen zálloglevél erejénél fogva minden törvényes menedék mellőzésével tettleg visszavehessék. [2]) Kórógy egész falu is ekkor jutott Kolozsvár birtokába, melyért a város cserébe adta nemes Nagy máskép Havasalji István Belső-Szolnokvármegyében Hosszumezőn levő egész birtokát 2000 frt toldással. [3]) A csere feletti örömét az 1601. május 11. közgyülés jellemző végzésben fejezte ki: „Megértették biró uramtól Kórógynak megvételét, kit városul szeretettel s hálaadással vesznek, hogy ő kegyelmek olyan summának szorgalmatos gondviseléssel egymás között szerét tették, kérik ezután is annak gondviselésére.....“ [4])

[1]) Oklevélt. LXXXIX. sz.
[2]) Oklevélt. LXXXV. sz.
[3]) *Városi levélt.* Fasc. D. 55. sz.
[4]) *Ered.* j. könyv.

A város biráinak ezen éberségre serkentése — ugy látszik — nem volt alap nélküli. A jun. 15-ki közgyülésben már eléterjesztetett, hogy a fejed. Kórógyot a jezsuitáknak kivánja adatni. Látván a városnak minden felől iszonyu sanyargattatását, végezték: „hogy azt kezekből semmiképen ki nem adhatják. A biró könyörögjön a felség előtt s okait adja bőven elé . . . A mi a jezsuiták által a Királyutczában tilalom ellenére elfoglalt házat illeti: a felől is kérjék meg ő felségét, hogy hatalmaskodástól s foglalástól szünjenek meg. A mi még nagyobb, hogy kőfallal akarják ujabban bekeritni collegiumokhoz a kerteket, Báthori Kristóf fejed. engedélylevele ellenére; az iránt is kérjék meg a felséget, hogy ne engedje meg, a biró is ügyeltessen rá, hogy ha mit vesz észre, mindjárt tudassá a várossal . . . .“ [1]) Még egy birtok-háboritást emlitek meg, melyet e tájt Argenti János, jezsuita atya és altartományfőnök követett el Kolozsvár várossal szemben. Elszántatott t. i. Kőmál nevü szőlőhegy alatt a fűzfa berken tul levő földéből délnek tekintve 28 lépésnyi helyet, a térség közepén 41-et, vége felé az útnál, mely a Szamos mellett vonul el, a kolozsmonostori kastély felé 53 lépést; sőt az úton túl is a város legelőinek használt parlag földét felszántatta, tetemesen megkárositván ez által a várost, mely 1604. május 10. ellene mondott a foglalásnak s nevezett szerzetfőnököt eltiltotta, hogy azt be ne vessék, ne használják, termését el ne vegyék s vehessék, mert a város teljességgel meg nem engedi. [2]) Az eredményről további adatokat nem találtam. Az ilyenek felizgatták a közönséget a szerzet irányában, s érdekeik nagy hátrányára, állandó viszálkodás forrásaivá lettek.

Politikai élete közgyülésein s az országgyüléseken megjelenésben nyilvánult. Kényes, viszontagságteljes s létkoczkáztatásig válságos volt nem egyszer mindkettő. Először a másodikat beszélem el, mert az első nagy események, sok véres történet s a legsúlyosabb megpróbáltatások oly hosszu sorát teszi, melynek előadása sok időt s nagy tért foglal el. Országgyülés volt Kolozsváratt 1601. január 21. — febr. 8.[3]), ápril 3—10.[4]), jun. 3—10.[5]), 1602. junius

[1]) *Ered.* j. könyv.
[2]) *Városi levélt.* Fasc. M. 50. sz.
[3]) *Bethlen.* V. 2. l. *Erd Orsz. gy. Eml.* IV. 409., 577—589 ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 3—4. ll.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 93—95. ll.

1—29. [1]), 1603. febr. 28— márcz. 8. [2]) 1604. jan. 25. [3]). Az elsőt Csáky István a tanácsurak javallatára hivta össze. Okuk rá Erdélynek Mihály vajdától féltése volt, a ki Rudolf császárral és fejedelemmel kibékülvén, méltán tartottak, hogy ha Erdély kormánya élére juthat, az erdélyi nemesség kiirtása iránti régi szándékát valósitja. Ettől szabadulásra Báthori Zsigmondnak ismét fejedelemmé választása volt az egyetlen út. Csáky és Székely Mózes az országgyülésen az inditványt megtették s az országgyülés többsége elfogadván: febr. 3. Zsigmond, a jelenlevő lengyel és török követek helyeslése mellett, nagy többséggel fejedelemmé választatott, 4-n a főtéri templomban tartott országgyülésen a választás eredményét kihirdették, a mi ily örömrivalgással fogadtatott; *Báthori Zsigmond! Báthori a fejedelem!* [4]) A tanácsurak közül ötön a Rudolf fejedelemnek letett hűségi esküre figyelmeztetvén a kk-kat és rr-ket, a hűségében megmaradást, vagy legelébb annak, mint törvényes fejedelemnek a dologról értesitését ajánlották. Erre egy szónok felszólalt, a nép előtt izgató beszédet tartva, elbeszélte, mint jött be az országba Mihály vajda, mit mivelt, hogy irtó háborut forralt a szászság és nemesség ellen; leleplezte, kik hivták be, kik értettek vele egyet és kik segitették .... Ez felzaklatta a kedélyeket. Egész Kolozsvár izgalomba jött. Csáky és Székely Mózes bezárták a város kapuit s elrendelték az ellenkező tanácsurak elfogatását s őket Séres István házába záratták [5]), később Görgény és Déva várába szállittatták. Ekkor történt Baba Noak, Mihály vajda rabló hajdui vezérének és papjának fogva Kolozsvárra hozatása. Ez Mihály vajda alatt sok falut és várost gyujtatott fel, sok erdélyit törököknek adott el; most Lugost és Karansebest Sasku nevü rácz nemzetbeli pópa által a törököknek szintén áruba bocsátotta. Elfogatván mindketten, Kolozsvárra hozattak; árulásuk bizonyitványa a törvényszék kezében volt, s annak és korábbi büntetteiknek alapján halálra itéltetve, január 15. [6]) a Felekre vivő út mellett, a Bethlen-bástya közelében

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 28. 124—126. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 42., 215—220. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 263—69. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 411. l.
[5]) *Bethlen.* V. 4. l. *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 411—12. ll.
[6]) *Bethlen.* V. 7—8. ll. *Gr. Mikó:* Erd. Tört. Adat. I. 157. l.

nyársba huzattak s elevenen megsüttettek. [1]) Szamosközy azt irja, hogy égő testöket vizzel öntözték, hogy annál tovább vesződjenek. [2]) Mihály vajdának két kapitánya volt Kolozsváratt: Szelestey János és Száva Armas. Az elsőt midőn a vajdatól jött hozzájok követségbe, letartóztatták, utóbbi önként állott át. A nép vak boszuja most ezeknek fordult, árulóknak kiáltották, hogy most is egyetértenek a vajdával, megrohanták és megkötözték őket. Szelesteynek — mint magyar származásunak — karjait és lábát összekötötték, azután börtönbe vetették, Szávát szűk, alacsony börtönbe zárták. [3]) E nevezetes országgyülés törvényei közül három czikk érdekli Kolozsvárt. „A lázasztó és égető oláh papok ne maradhassanak meg az országban — rendeli a 17-dik — hanem az ispánok és királybirák hozzá nyulhassanak s törvény szerint megbüntethessék. [4]) A 28-ikban a Bocskai Istvánt Erdélyből számüző léczfalvi orsz. gyülés t. czikkét hagyták helyben, a 29-ikben Náprágy Demeter erdélyi r. kath. püspököt az országból számüzték, hogy itt jószágot ne birhasson, hanem a mi ván is, koboztassék el a fiskus számára, s eféle püspök ide ne szállhasson s püspöksége ne vétessék tekintetbe — meghatározták [5]) azért, mivel itt léte az országnak nagy romlására volt: Báthori Zsigmond fejed. Erdélyben léte alatt sok dolgot igért a császárnak, Mihály vajdával azon fejedelem adományleveleit megsemmisittette, minden erejével azon volt, hogy a nemességre és országra minő nyomoruságokat hozhatna, a bevett vallásuakat, főképen a kolozsváriakat háborgatta, noha szegényeknek a vérszomjazó Mihály vajda miatt életök is nehezen maradt meg.

Basta mindezt látta, Csáky és Székely Mózes az országgyülésnek Zsigmond visszahivása iránti határozatát is tudatta vele. Ajánlták neki Dévát és temérdek pénzt, hogy álljon melléjök s maradjon az országban, de visszaútasitotta. „Minden az ő uráé — mondá — s ő császári ura hív szolgája, a kinek egyedül szolgál". [6]) Figyelmeztette Csákyékot a lehető következményekre, s látván

---

[1]) *Bethlen.* V. 7—8 ll. *Gr. Mikó.* Erd. Tört. Adat. I. 157. l. *Ambrosii Simigiani* Libr. II. 247. l.

[2]) *Szamosközy.* IV. 128. l.

[3]) *Szádeczky* . . . 168. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 583. l.

[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 587. l.

[6]) *Bethlen.* V. 6—7. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IV. 412. l.

állása tarthatlan-voltát, Kolozsvárt elhagyva Husztra távozott...

Az 1601. fejedelemválasztó országgyülés lefolyását érdekesen egészitik ki a fogadás ünnepélyei. Az első hir — ugymond egyik egykoru iró — márcz. 12. érkezett Kolozsvárra, hogy a fejed. fényes lengyel kisérettel Moldva határán van. 24. Beszterczéről jött a második, hogy már ott van s indul. 27. a város határára ért, az ország kk. és rr. testületileg mentek üdvözletére, a hadak háromszor kiáltották *Jézus* nevét, s igy kisérték be a városba, hol őt az ekközben összegyült országgyülés várta s ismételte megválasztatását; a nép háromszoros *Jézus* kiáltással fogadta azt, a mi ujjongó öröm jele volt, a főtéri nagy templomba kisérték és beigtatták; ő az ország törvényeire, a kk. és rr. a fejedelem hűségére megesküvén: a *Te Deum Laudamus* kezdetü szent hymnusz, ágyu- és trombitaszó s dobpergés harsogott, fejérbe öltözött leánykák járták be a várost, hirdetve a nép a feletti örömét, hogy az országnak ismét nemzeti fejedelme van. [1]) Isteni tisztelet után fényes lakomát tartottak, a lengyel kiséret és török követ is jelen volt, az urak arany-ezüst ajándékokat hoztak a fejedelemnek, az ágyú két óráig szólott, a mi mind fokozta az örömet s a hazafiui remények alapját szilárdabbá tette. A beigtató országgyülés — mely a Kolozsváratt tartott második volt — április 10. oszlott el.[2]) Sajnos, hogy törvényei máig sincsenek felfedezve..... A harmadik részleges országgyülés volt, melyen Kolozsvárt érdeklő végzés nem kelt. A fejed. — ugy látszik érzületében egészen megromolva — nem a megválasztásához kötött nemzeti remények valósitásával volt elfoglalva, de csakhamar folytatni kezdette alkudozását az ország negyedszeri elcserélése fölött, melynek pontjait Rudolf elfogadván: a fejed. Erdélyt Csehországban a libochovitzi uradalommal cserélte föl. [3]) A febr. 18. — márcz. 8-ki részleges orsz. gyülés a jan. 15. gyula-fejérvári országgyülésen Erdély kivánságainak a császár elé juttatása végett kinevezett országos biztosok gyülése volt, [4]) melyre a vármegyék, székely és szász székek követei is meghivattak, az országos költségekről végeztek, a mit három

[1]) *Bethlen.* V. 11. l. *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 3—4 és 6. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 4. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 30. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 215. l.

országtanácsos irt alá, [1]) az ország rendezése iránt a császárhoz felterjesztést dolgoztak, annak 15-dik pontjához a városok kérelmeit s köztük Kolozsvárét is mellékelték. A végzések keltek Kolozsváratt nov. 8., a Bécsbe menő küldöttség levele 9-n, a kk. és rr. nevében Basta kisérő irata 11-n, szintén Kolozsváratt. A városok kérelmei közül Kolozsvárt különösen érdekli Szeben város azon kérése, hogy a pénzverés és váltás [*cement*] joga vitessék oda vissza, [2]) a mit azonban a viszonyok időközben megváltozása meghiusitott. Az 1604 jan. 25—febr. 4-ki országgyülésen Kolozsvárt külön illető törvény nem hozatott. A mi a városokra menekült nemességnek szabadságuk sérelmével közterhek viselésére nem szoritásáról hozatott, ennek alkalmazhatóságát a városok kiváltságai szabják meg. A máshol tartott országgyülések közül az 1602. aug. 23-ki Kolozs-, Torda-, Doboka- és Szolnokvármegyék és Aranyosszék portai adójának gyüjtőhelyévé Kolozsvárt rendelte. [3])

Az országgyülések sivársága jele és mértéke a politikai szabadság és alkotmányos élet sivárságának. Katonai uralom alatt s anarchicus viszonyok közt, tartománynyá lett az ország, s a nemzet törvényhozási joga a hatalmat jogosan birók vagy bitorlók előtti kérelmezéssé.

A *politikai élet* másik nyilvánulási tere a közgyülés. Viharosak voltak ezek s zaklatott a társadalom. A hatalomért versengő felek és pártok keresték Kolozsvár népe rokonszenvét, mindenik meg akarta nyerni. Csábitott, igért és adott jutalmat a nyertes, fenyegetett, égetett, pusztitott és gyilkolt a vesztes. Változó szerencsével folytatott hosszu harcz Kolozsvár ez öt év alatti története, mely alatt polgárait most erre, majd arra hajtotta a politika szélvészes hullámzása; védhelyül választotta magának a hazafiság, csel és támadás tárgyává az ellenség esküjére emlékeztette az uralkodó, hazafiságára hivatkozott a nemzeti jogok védője. Fegyver volt mindkettő kezében, s a mit mint győztes kivivott, megtartani kivánta mint legyőzött is. A városnak sokszor kettőnek is kellett engedelmeskedni, kaput zárni vagy feltárni. Innen a dolgok gyorsan megváltozó rendje, bukás és emelkedés, tenger könyárán, végtelen inség nyomán új hatalom, más kormányzás és rendszer diadalma,

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 220. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 41. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 144. l.

más emberek és szellem vezető befolyása, békés polgárok és iparosok falai között állandó harczi zaj s élethalál fenyegetése.

II. Rudolf császár és Basta eszközül használták Mihály vajdát a Báthori Zsigmondhoz ragaszkodó erdélyi nemesség és Kolozsvár megfenyitésére. A vajda az elsőnek kiirtását, az utolsónak elpusztitását tűzte czélul. Egykoru történetirók jegyezték föl, hogy titkon bejött oláh papok [*kalugerek*] által izgatta fel az oláhokat a nemességnek egytől egyig kiirtására,[1]) sőt Halmágyi István hívével szóval,[2]) Thamásfalvi Jánossal levélben is közölte e szándékát s kérte őket, hogy a székelységet is erre rá birják,[3]) a mit oláhai és bakó kéz rövid uralma alatt megis tettek. Egykoruak hagyták fenn, hogy Kathonai István kolozsvári főbirót, a ki Báthori Zsigmond 1598-ki visszatérésének főeszközlője volt — ő küldvén hozzá az ország izenetével Huszár István követét — oláh hadi népével megölette, szakálát szálanként tépték ki, s nagy kinzás után nyakát vágták el.[4]) Ungnad Dávidcs. biztos 1600. decz. 14-ki titkos jelentésében: „II. Rudolf császárt tudósitván, hogy Mihály vajda megy Bécsbe, figyelmeztette, hogy óvakodjék tőle, igéreteinek ne higyjen, mert álnok ember, a ki saját irodájában a császár utánzott aláirása alatt hamis kiváltságlevelet készittetett, a pecsétet egy más oklevélről vette le s a székelyeknek elvett szabadságukat visszaadván: igy csalta őket testvérharczba az ő táborába; sőt a kolozsváriak ijesztésére is ily levelet készittetett a császár nevében, melyben az megparancsolta, hogy Kolozsvárt földig pusztittassa el, templomait rontassa le.“ [5]) Ugy látszott, mintha titkos útasitást is adott volna ennek megkezdésére. Kozák, rácz, oláh és más gyülevész hadai Kolozsvár külvárosára ütvén, azt égették, a lakosokat kirabolták s oly pusztitást követtek el, hogy az országgyüléstől kellett orvoslását kérni.[6]) Egyfelől e rémhirek és szörnytettek,

---

[1]) *Bethlen.* IV. 430. 525—528. ll.

[2]) *Scriptor. Rer. Transsylv.* Tom. II. Vol. II. 211—12. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 355. l. *Script. Rer. Trans.* Tom. II. Vol. II. 211—12. ll.

[4]) Herberstein Fr. és Hofkircher A. cs. és kir. biztosok levele N.-Bányáról 1600. január 12. A *bécsi cs. kir. titkos levéltárban*, Ungnad D.-é, január 20—21-kéről *ugyanott.*

[5]) Ugyanott. *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 394. l.

[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 431. l.

másfelől annak tudása, hogy az ország főurai és nemesség ott tartotta legelsö titkos tanácskozását, melyben a Mihály vajda zsarnoksága alól menekülés egyetlen módjának a nemzeti felkelést, Tordára táborba szállást s oda a hazafiak meghivását mondván ki határozatul: [1]) oly rettegetté tették a kolozsváriak előtt Mihály vajda nevét, hogy a midőn Csáky és a nemesség követséget küldöttek hozzájok, hogy melléjök álljanak, s ezer gyalogot és 7000 tallér kölcsönt adjanak — ámbár hirdették, hogy a tervbe Básta is bele egyezett — Kolozsvár száz-férfiai csak biztató szót adtak; de titkon s kerülő útakon Hosz Jánost és Literáti Tamást a vajdához küldötték, hogy a nemesség kéréséről értesitsék, hűségöket megújitották s jutalmul egy falut kértek. A vajda megdicsérte őket. „Nem egyet, de száz falut ad nekik — mondá — csak hűségében megmaradjanak: óvatosságra intette őket, hogy visszafelé ne menjenek az országúton, nehogy a magyarok kezébe kerüljenek; otthon lelkesitsék övéiket a mellette való megmaradásra....“ Ezek a vajda tanácsát követve, kerülő úton indultak el, de a tordaiak minden útat elzártak volt, hogy a vajda a magyarok dolgairól semmit se tudhasson meg, elfogták őket, a tordai táborba vitték, s kifosztva, sőt tán ütlegelve is bocsátották Kolozsvárra vissza. Egyetlen ember volt a kolozsváriak közül, Barabás János, nyájas, maga kedveltető s vendégszeretetéről idegenek előtt is ismert férfi, a ki hazája iránt lelkesült, nehány jeles lovas társával a tordai táborba ment, és a város királybirája ellen, a ki nyelvre és erkölcsére nézve oláh volt, élesen kikelt. „Hát ez a vasvillás könnyelmüségével egyedül veszti el ezt a nemes várost — igy szólt — mely őseink annyi századon át szerzett dicsőségét sértetlenül megtartotta? Menjünk, s ő felsége hűségében — a mit neki esküdtünk — hősileg harczoljunk...“ [2]) Bátoritólag hatott a kolozsváriakra a török segély, valamint az is, hogy a vajdát titkára Jacobinus János, korábban Kolozsvár jegyzője is elhagyta s a tordai táborba ment.[3]) Ily későn s nehezen csatlakozott végre Kolozsvár is, megadta a kivánt számu katonát és kölcsönt s fegyvereséi a sept. 18-kán Miriszló és Décse között vivott döntő csatában a magyar tábor balszárnyán, Besztercze és

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 388. l.
[2]) *Ambrosii Simigiani Histor.* II. 231. l.
[3]) *Ambrosii Simigiani Histor.* II. 230. l.

Aranyosszék katonaságával együtt foglaltak helyet.[1]) Az ütközet fennebb már érintve volt . . . Elhagyván a legyőzött Mihály vajda Erdélyt, Kolozsvár város Beuchel András főbirót és Mázsás Tamás esküdt polgárt önigazolás és kegyelemkérés végett Rudolf fejedelemhez küldötte, valamint kérte Csákyt és az ország tanácsurait, Basta cs. főhadvezért és a cs. biztosokat kegyelem kieszközlése végett. Basta és a cs. biztosok 1600. nov. 17. tették meg fölterjesztésöket, melyben előadták, hogy Kolozsvár birái, esküdtei és más polgársága ő felsége iránti hűségöket máskor is kimutatták, de főleg most a Mihály vajda elleni harczban a császári hadaknak fegyvert, pénzt és élelmet adtak s ez által ezen országnak hasznos és dicséretes szolgálatot tettek, ajánlták őt és küldőiket kegyelmes fogadásra.[2]) Hasonlót tettek Csáky és az erdélyi tanácsurak, a kik novemb. 18-ki feliratukban védték Kolozsvárt némelyek netaláni gyanusitása ellenében. Ők minden gyanutól menttek — igy szól a felirat — Kolozsvár kivált most tanusitott oly nagy hűséget és buzgalmat Mihály vajda, e kegyetlen ember és tyrannus megverésében, hogy többet kivánni sem lehetett. Ajánlták küldötteiket és kérésöket, esedezve, hogy a fejed. fogadja oly kegyesen s ajánlatuknak legyen azon nyomatéka, a mit az ő és az ország tanácsának hűsége és egyenessége megkiván.“[3]) E kérés nov. 26. kelt, nincs megmondva: ki, mivel gyanusitotta, csak átalánosan érintetik, s miután — irják — nyakukról a hallatlanul kegyetlen tyrannus járma le van véve, lelkiismeretök ismét szabad s kényszer alatt nincsenek: az ország küldöttségéhez — kik között volt Trauzner Lukács itélőmester, egykor Kolozsvár város jegyzője, —[4]) ők is saját küldötteiket rendelték, folyamodva a fejed. kegyelméhez, hogy a mit ellenök felhozhatni, egyesek müve levén, büntesse azt igazsága és bölcsessége szerint, de az ártatlant mentse fel; s ha mégis emberi gyarlóság miatt őket is valami vétség terheli, nagy lelke s atyai kegyelme bocsássa meg. Ők biznak ebben s hűségöket a felségnek minden időre szilárd elhatározással igérik.[5]) Rudolf fejed. fogadta ugyan a követséget, de irásban választ nem adott,

[1]) *Bethlen.* IV. k. 570. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 575. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 566. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 570. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 574—75. l.

Mihály vajdát ellenben kitüntette. Ez — a mint fennebb érintve volt — Erdélyben a hangulatot megváltoztatta . . . Még csak egy figyelemre méltó adatot emlitek meg arra nézve, miként igyekezett Kolozsvár egyensúlyt tartani, holott annyira érdekelte az országnak Mihály vajda ellen fölkelése, s mily biztos sejtelme volt a történendőkről. Ugyanakkor, midőn 1600. sept. 18. a miriszlói ütközet volt, a száz-férfiak közgyülése ily jellemző végzést hozott: „Az Ur Isten megkönyörüle rajtunk és a nemesség közt egyességet adott, a várost is sok kéréssel és igéretekkel melléjek édesgetvén: Torda mellé a Keresztes-mezőre gyülekezének a napnak előtte, kinek fellobbanása sept. 2. kezdődött, s sept. 18-káig mind gyülekezvén, Mihály vajda sokféle nemzetségből álló hadával Miriszló és Décse között szemben vívának, az istentelen tyrannust, kit nem Isten, hanem az emberek csalárd, titkon való tanácsa tett volt fejedelemmé, Isten megszégyenité. A kinek három ország vala kezénél, egy hónap alatt egy udvarházat sem hagya békességesen birni. Ő maga bujdosásra juta.“ [1])

Nem lehet csodálni, ha Rudolf fejed. haragra gerjedt Erdély, boszura Kolozsvár iránt. Bármiből indító okból történt, tény, hogy csak imént adott hitét mindkettő megszegte. Örök hűséget igért az ország, s tán még jól meg sem száradt a tenta, a mivel azt aláirták, már székében más fejed. ült, az a gyülölt ember, a ki annyiszor játszta ki őt könnyelmü változékonyságával s szó- és hitszegő eljárása által. Éreztette is ezt azonnal. A Prágában levő erdélyi követek mellé, bocsánatot kérni s az ő és ország tettét igazolni küldött külön követet, Kabós Zsigmondot szidalmazták, gyalázták, a császár maga elé sem bocsátotta, sőt előbb börtönbe záratta s csak napok mulva bocsáttatta ki, valamennyi erdélyit a városból eltávozni parancsolta;[2]) Mihály vajdának ellenben — a kit azelőtt szintén nem bocsátott maga elé, sőt Prágából is számüzött — kihallgatást adott, megbocsátott neki, csaknem mindennap megvendégelte, és sok egyéb mellett százezer aranynyal ajándékozta meg, s Bastával egyetértőleg Erdély visszafoglalására útasitotta.[3]) A fejed. e hirre Kolozsvárra részleges országgyülést

---

[1]) *Ered. j. könyv.*
[2]) *Bethlen.* V. k. 13. l.
[3]) *Bethlen.* V. k. 12. l.

hirdetett jun. 2-ra,[1]) hadserget kezdett gyüjteni, zászlói alá számosan gyültek Magyarországról, a kiknek tiszteit ajándékokkal kötelezte hűségére. A béke is megkiséreltetett, de nem sikerülvén: a fejedelem összes hadsergét Kolozsvár alá Szamosfalván központositotta.[2]) Basta és Mihály vajda gyorsan benyomultak Erdélybe, a fejed. eléjök sietett, aug. 4. Goroszlónál csatát vesztve, maga serge fenmaradt részével menekült, s Kolozsvárt két vérszomjas ellensége boszujának hagyta. Minden bünért ez lakolt. A győztesek két napi pihenőt tartva, egyesült hadsergeiket a város alá vezették s ott tábort ütöttek. Nem levén a városnak Istenen kivül senki védelmezője — irja egyik egykoru — 32,000 frton nyert békét, a mit Bastának adtak, Székely Mihály szathmári kapitánynak 2000 frtot. A mit a kolozsvári biró küldött — Basta asztalán feledvén — az is neki maradt; a tiszteknek is több-kevesebb ajándékot adtak, az összes katonaságnak élelmezést. Nem számitva, a mit a katonaság rabolt, Kolozsvár sarcza 100,000 forintra felment. Később mégis megszegték a béke föltételeit, az oda biztonság végett menekült nemesek és katonák közül sokakat megöltek, sokakat kiraboltak.[3]) Mihály vajda meghagyta katonáinak — irja Borsos Tamás — hogy különösen a magyar papokat fogják és öljék meg, boszut állva az előbbi évben megsütött rácz pap és Baba Noak haláláért, a kiknek tisztességére kivégeztetésök helyén egy nagy öreg zászlót állittatott fel. A katonák a parancsot teljesitették, s a törvénynél fogva elitélt két rablóért ártatlan papokon és kegyes férfiakon iszonyu kegyetlenségeket követtek el, nem kimélve hajlékaikat, családjokat. A fennebb emlitettt Barabás Jánost is akkor ölték meg.[4]) Csak kevesen kerülhették ki vesztöket.[5]) A vajda rosz néven vette, hogy Kolozsvár szivesebben látja Bastát, mint őt, s udvari emberei fenyegetőztek: „hogy bár a vajdát a mult évben a németnek elárulták, meg fogják látni, hogy még ő lesz nekik urok, a ki miatt el kell pusztulniok“.[6]) Azonban a gondviselés Kolozsvárt

---

[1]) *Bethlen.* V. k. 14. l.

[2]) *Bethlen.* V. k. 19. l.

[3]) *Bethlen.* V. k. 29—30. ll. *Ambrosii Simigiani.* Hist. II. 251—252. ll.

[4]) *Ambrosii Simigiani.* Hist. II. 231. l.

[5]) *Bethlen.* V. k. 29—31. ll.

[6]) *Bethlen.* V. k. 43. l.

megmentette e veszedelmes ellenétől, 1601. aug. 19. Basta katonái meggyilkolták őt.[1])

Alig szünt meg e veszély, ismét új fogta körül. A várost Basta katonaőrsége védte. Báthori fejed. új erőt gyüjtvén: első gondja volt, hogy Kolozsvárt visszafoglalja. Tholdy István 1000 törökkel véletlenül egy jó reggel, mikor a kolozsváriak nem is gondolták, megrohanta a külvárost, beszáguldozták, sok német katonát megöltek, sokat elfogtak, közel száz esett el közülök.[2]) Tholdy innen a fejedelem gerendi táborába tért. Basta értesitette Rudolfot, hogy Zsigmond török és tatár segélylyel Erdélybe visszatért. Ez követét küldötte hozzá, felajánlva Erdélyt, hogy birja mint elébb, csak ne legyen az a látszata, hogy török segélylyel erőszakosan vette ki Rudolf fejed. kezéből. De követe nem mert Zsigmond táborába menni. Filstich Péter kolozsvári senátort kérte meg, hogy menjen el követségben hozzá. Ez menlevelet kért s a fejedelemhez érvén, követségét előadta. A fejed. hajlott is rá, de tanácsosai nem. Filstich siker nélkül tért meg Kolozsvárra, a mi a császári követ elútazását idézte elő. Ekkor a fejed. Kolozsvár alá ment s egyfelől ostromoltatta, falait lövette, másfelől titkon Marielli olasz jezsuita hive által Bastával Erdély elcserélése iránt alkudozni kezdett. De Basta nem bizott s az ügyet könnyedén vette. Erre a fejedelem a város falait még keményebben kezdette lövetni, létrákat rendelt köröskörül, s czélja volt, hogy katonái a falakat megmászva jussanak be a várba. A polgárság látta végpusztulását, ha a szándék valósul, titkon követséget küldött hozzá, esedezve kérni: „hogy az ostromot szüntesse meg, ne legyen okozója, hogy e nemes várost merőben elpusztitsák vagy leromboljják. Ők mindig hívei voltak a fejedelemnek, most is akaratjok ellen tartják a németeket, a győztes parancsának kell engedelmeskedniök, mig Basta lesz az úr Erdélyben. Ha kiűzetik, könnyü lesz Kolozsvárt ismét elfoglalni.“ Végre Zsigmond meggyőzetvén a kolozsváriak könyörgése által, ámbár az átadást remélte, mégis hívei vérét kimélve, az ostromot félben hagyta s a város alól eltávozott.[3]) Basta Zsigmond elvonulása daczára is, fegyverei győzelmétől tartva, a helyőrségnek — száz lovason kivül — Kolozs-

[1]) *Bethlen* V. k. 44. l.
[2]) *Bethlen.* V. k. 62. l.
[3]) *Bethlen.* V. k. *Ambrosii Simig.* Hist. II. 256—57. ll.

várról kivonását s Szathmárra távozását elhatározta, elébb a városnak a császár hűségére megesküvését kivánván. Ez 1601. dec. 10-ki közgyülésében e végzést hozta: „A mi a megesküvést nézi, a város császár ő felségének eddig is hittel volt lekötelezve, mely a sok változás miatt egészen megbomlott, mindazáltal készek most is a meghitelésre ő felsége hűségére; könyörögnek azonban ő Nagyságának, hogy ezt a záradékot: „kivéve az utolsó szükség esetét" [*salvo casu extremae necessitatis*] engedné odairatni az esküformába, kit a polgárok keze irásával kiván megerősitetni. Azt is kérték, hogy hűségök zállogaul addig, mig a két fél közt a dolog elválik, Szathmárra ne három, de csak két kezest kivánjon. A mi a 100 lovas katonát illeti: abba is beleegyeznek, de útasitást kérnek számukra, a mit megtartsanak, a maguk költségén éljenek, erőszakot, dulást ne tegyenek mint eddig, a mi miatt az egész város igen megnyomorodott és pusztulásra jutott." [1]) Bastát ez iszonyu ingerültségbe hozta, s rá azzal felelt, hogy a városban volt *vert és veretlen aranyat és czüstöt*, fegyvert és és egyéb értékest, a mit a menekülők a polgárokhoz letettek, hit alatt összegyüjtetvén, magához vette, s a helyőrséget ott hagyva, Magyarországra távozott.[2]) Zsigmond felhasználta az alkalmat, több szász várost igérettel és csellel bevett, s mint győztes, Csáky közbenjárásával 1602. jun. 29. közte és Basta közt létrejött azon egyesség, mely szerint a fejedelem Erdélyről lemondott s cserébe Rudolf császárnak engedte át.[3])

Rudolfnak első dolga volt Erdély új szervezése, de az erdélyiek tanácsa nélkül, az országgyülés fölterjesztése mellőzésével, Náprágy r. kath. püspök s Istvánffi Miklós terve szerint, a mivel a szászokon kivül az egész országot elidegenitette magától. Székely Mózes és Bethlen Gábor az ország önállása s az alkotmány védelmére segélyért a szultánhoz folyamodtak, tekintélyes erővel Erdélybe jöttek, s a lakosok nagy része hozzájok csatlakozott. Basta egymásután hagyván üresen a városokat, Székely Mózes sergei könnyü győzelemmel foglalták el. Mig Basta az országban hadaival szétjárt, Kolozsváratt az az eset történt, hogy

---

[1]) *Ered. j. könyv.*

[2]) *Ambrosii Simig.* Histor. II. 261. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 124—26. ll.

tisztei a kapuknak általuk őrizését rendelvén: a polgárságot szerfelett fölingerelték. Az 1603. május 19-ki közgyülés élénk kifejezést adott ennek. „Fájlalják, sőt ugyan gyalázatnak tartják — igy szólnak a száz-férfiak — hogy szabadságuk ellen a kapukon német gyalogok kezdettek állani, a minek a város és tanács akaratja és értelme ellen nem kellett volna lenni. Ő kegyelmek azért, kik a római császár ő felségéhez hittel kötelezettek, a maguk gyalázatára ezt nem akarják ott szenvedni, a kapuk őrizetét maguknak tartják útasitásuk szerint. A biró ur izenje meg e végzést a német hadnagyoknak, hogy katonáikat a kapukról elvigyék, s ezután oda ne menjenek őrizetre, minthogy Basta ur ő nagysága jelenlétében is ezen szabadságában a várost meg nem háboritotta, hanem hűségökben megnyugodt . . . .“ [1]) Basta visszatértével erről értesült, a polgárok jogait visszaadta, nehány németet bünös tényeikért megöletett, a polgárságot a császár hűségében megerősitni kivánván, igérte, hogy 15 nap alatt segélyt hoz nekik, s helyőrségét hagyta a városba, maga a kolozsváriaktól kisérve Várad felé Szathmárra távozott . . . . Székely Mózes serge élén 1603. jun. 3. már Kolozsvár alatt volt, s ostrom alá fogva, önkéntes önmegadásra hivta fel. Előbb Óvári Sámuelt küldötte be titkon, azután Óvári Istvánt, végre Petki Ferencz főnemest. „Gondolják meg éretten dolgukat s a város és maguk megmaradását — azt izente be — addig, mig remény van és idő a megbocsátásra; ha kegyelmét nem fogadják s a nyakasságot előbb becsülik annál, tulajdonitsák maguknak, a mit a katonák dühétől szenvedhetnek. Neki van módja a várost bevenni s akkor késő lesz a megbánás, mikor a zsákmányt szomjazó katona a falak közt van“.[2]) „A száz-férfiak kivánták volna a követek meghallgatását — igy szól az e végre hirdetett közgyülés jegyzőkönyve — de már az idő alkonyodóban volt, azt végezték tehát, hogy másnap reggeli hat órakor a követek kivül az ispotály sajtójánál — a *Kömál* malom iránti részében — megjelenvén s nagyobb biztosságért a város Szabó András és Filstich Péter tanácsosokat zállogul [*tuszul*] küldvén: a követeket bocsássák be, kiktől a követséget megértvén, azon bátorságositás alatt a város kezeseit békével elbocsássák,

---

[1]) *Ered. j. könyv.*

[2]) *Bethlen.* V. k. 279. l.

s ez alatt a lövöldözések az őrhelyeken és környéken szünjenek meg, de minthogy az éj senkinek sem barátja, az őrök a szokott vigyázást folytassák . . . ."[1]) E követségnek azonban nem volt sikere. A polgárság bizván Basta igéretében, húzni-halasztani kivánta a dolgot, határozásra gondolkozási időt kért, szóval tartotta Székely Mózest, de a védelemhez mindinkább készült, a mit ez látván, a vonakodó várost egyik éjjen kétfelől meggyujtatta, a déli szél a szikrát, szenet és nagy égő üszköket záporként hordotta szét a házak zsendelyfödeleire; égetően forró lég töltötte el az utczákat, sürü sötét füst és vastag homály éjként borult rájok, elannyira, hogy a kik benn voltak, utolsó veszedelmök jelenlétét kiabálták, s oly sirás és jajgatás jött ki a házakból, hogy mindenki kétségbe esve, halálát hitte közeledni. A házak előtt tömérdek kádak állottak vizzel tele, rúdak, kötelek. Mig benn a tűz pusztitott, künn folyt a vár vívása. Az ellenség száguldozott a várságczokon át, rohamot intézett a várfalakra és kapukra, íjjal lőtt a közeli halmokról a falak védőire: a mit az ostromló katona kezébe kapott, mindent zsákmányul ejtett. A férfiak, kik lélekjelenlétöket nem vesztették el, a népet buzditották, hogy a házak zsendelyezését verjék le s a tűz terjedését akadályozzák. Fel is mentek sokan a fedelekre, megáztatott lepedőkkel oltották az égő üszköt s Isten segélyével meg is mentettek sok hajlékot s maguk is épen maradtak. Védte a várost nehány csapat német gyalogkatona is, de ezeket sokkal meghaladta a Székely Mózeshez hajló nép, elannyira, hogy azok kevés számukat látva, nem tudták mit tegyenek. Székely Mózes két oldalról ostromolta a várost, *először* a déliről, hol a jezsuita collegiumhoz közel — mely egykor a Ferencz-szerzetieké volt — nem volt várfal, *másodszor* arról felől, hol a hidelvi külvárosba mennek . . . Az ostrom második napján a főbiró, Boghner [*Gellyén*] Imre s a királybiró Tótházi Mihály tanács elé vitték a dolgot, hogy együtt határozzanak a teendők felől, legyen mindenki tudtával a végzés s érette legyenek egyformán felelősök; mert már a 15 nap eltölt volt, s látták, hogy Bastától segély nem jő: vajjon a nyakukon levő ellenségnek parancsát önként teljesitsék-e, vagy az ostromlást tovább is türjék s falaik közt perzseltessék fel magukat? A midőn a szász és magyar tanácsbeliek igy tanakodtak, a magyarok azt javallták, hogy a várost

[1]) *Erd. j. könyv.*

adják fel, s a mit a győztes rendel, teljesitsék; mert mindenki tudja, hogy Kolozsvár mindig a hadviselésnek mintegy torkában volt, gyengén védhetve életét, gyakran aranynyal váltotta meg; falai s erődei nem igen kemények, a cseréppel fedett ház kevés, inkább zsendelyesek, tűzfészkek, a mi által a tűz az egész várost elpusztithatja; gabonájuk, szöllőjük a mezőn, az ellenség zsákmányának kitéve. Tekintetbe kell venni, hogy jó bortermésre van kilátás, a mit az ellenség lovai eltiporhatnak, s ha ezt a város elveszti, ha be nem vétetik is, az élelem és bor rendkivül megdrágul s hallatlan szükség és éhség következik. Kéréssel, engedelmességgel és aranynyal kell hát keresniök a haza üdvét; senki nem csodálkozhatik, hogy a szükség előtt meghajolnak és háztájukat megvédni igyekeznek, midőn Basta pártfogójuk és a fejedelem is veszélyben hagyta. Bárha távozásakor jó szót is adott idejében való segélyküldés iránt, de az igéret ideje már eltelt, az eszély kivánja az előrelátott veszedelmet kikerülni; egy állat sincs, mely szándékosan elvesztené magát, a természet erősb törvénye az élni vágyás levén mindenekben. Bolond hajókormányos az, a ki látja a vihart s hajóját önként habok közé meriti, midőn ügyességgel és észszel megmenthetné. Ez okból megengesztelni kell az ellenséget, nem felbőszitni. . . . . A szászok, a mintegy 300-ra menő őrséggel ellenkező véleményben voltak. . . . . Mig a két nemzetbeliek egyenetlenkedve vitatkoztak, a nép kivül várta, mit határoz a tanács. A magyarok fenhangon kiabálni kezdették: „Meg kell adni a várost! Ők várják a tanács végzését a megadás felől.“ A tanács pedig, midőn ezt hallotta, s tömérdek népnek a főtéren egybegyülekezését észrevette, követeket küldött hozzá, hogy megadásra hangolt kedélyöket csöndesitsék. De hijába. Semmi követséget meg nem hallgatnak addig — mondák — mig kérésök teljesitése iránt biztositva nem lesznek. Tartván a tanács a belső meghasonlástól és polgárháborutól, a tanácskozást más napra halasztotta, s a népet reménynyel távozásra felhivta. Ekkor történt, hogy két tizedes-alj magyar legénység a főtéren 8 ágyu és lőszerszám őrizésére kirendelve levén, midőn ott őrködnének, vacsora táján a városi német és szász polgárság — mintegy ötvenen — rájok rohantak s az ágyukat és lövő szerszámokat a magyarok iránti bizalmatlanságból, önvédelmökre az Óvárba bevinni s magukat elkülönözni akarták. Lárma lett belőle, mindkét részről az emberek nagy csoportosulása, s

már csaknem fegyverre került a dolog, midőn egy-két előkelő polgár s köztük Seres István, hirtelen ott termett, s a sokaságot nagy bajjal lecsöndesitették. A magyarok kivánták a pártütés szerzője kiadását, a kit ha kezökbe nem adnak, fegyverre kelnek és a háboruság okozóin elégtételt vesznek. A németek kapitánya s a szászok közül Filstich Péter előhivattak, de hit alatt bizonyitották, hogy ők ebben ártatlanok, s igy kevés idő mulva a sokaság elcsöndesedett. Másnap ismét gyülekezni kezdett a köznép. Tanakodtak, kiáltozták, hogy a várost meg kell adni, nehogy az egészet tűzzel pusztitsák el. Nem hallgatnak tovább ez ügyben a tanácsra, sem azokra, a kik más véleményben vannak, de büncselekvényre is készek, ha az ő nézetökhez nem csatlakoznak. Végre a tanácsot a megadásra rá birták, gondoskodva a német helyőrség biztos eltávozhatásáról. . . . . Ekközben Székely Mózes újból sürgette a megadást, jó reménynyel biztatta őket s hozzá kezdettek a béke és átadás iránti tanácskozáshoz. Az ostrom 12-dik napján a várost azon föltétellel adták fel, hogy a német helyőrség vagyonával együtt sértetlenül mehessen Szathmárra, a mi meg is történt. Midőn ezek Székely Mózes elébe mentek, emberséggel fogadta s köszöntötte őket, a kik egy kis csappattal bántatlanul távoztak el. A tanács levelet is adott nekik, hogy nem önakaratjokból, de a városi nép végzése következtében, a város megmentéseért adták meg magukat. . . . . A nép e napon újra egybegyült, s a németek eltávozása után, már most a jezsuiták kiüzetését is kiáltozta, mint a kiknek ösztönzésére kezdet óta Erdély békéje felzavartatott, a kik, s különösen Alphonsus jezsuita által a jelenlegi pápa Zsigmond fejedelmet megrontotta s a töröknek tett hitét — kiknek védelme alatt csaknem 50 év alatt békében élt az ország — megszegette és megerőtlenittette. Ezek bálványimádók — harsogtatta egy a nép közül — a kiknek imádását és tiszteletét az Isten a 2-dik parancsolatban tiltja, s a kik a legtudósabb férfiak itélete szerint, mai napig az Antikrisztus gyermekeinek tartatnak; s bárha az alázatosság és szenteskedés ürügye miatt, sokak előtt tekintélyben állnak s többek elméjét megvakitották, hogy a rosz tovább ne terjedjen, eljött alkalmas ideje a gyógyitásnak, nehogy a még romlatlanok is veszélyeztessenek. Élni kell az alkalmas idővel. . . . . E beszéd fölgyujtotta a köznép szenvedélyét, mely a jezsuiták kikergetésére összetömörülve, fenyegetőzni kezdett, ha a tanács

bele nem egyezik. Látván az a tudatlan sokaság vakmerő bátorságát, kezdette elébb lebeszélni, azután kérte, s esengve könyörgött hozzá, nehogy szentségtelen kézzel a szenthelyet meggyalázni vakmerősködjenek, gondolják meg, hogy emberek, s alá vannak vetve a szerencse jó és balfordulatának; vegyék fontolóra, hogy a rosz tanács sokszor a tanácsadónak válik roszára, s az utolsó rosz rendesen nagyobb az elsőnél. Várjanak még kevés ideig, a sietség gyakran igen veszélyes, ugy kell cselekedniök, nehogy tetteiket megbánják. Ily vakmerő szándékról mondjanak le. . . . . De mivel a sokaság közé számos külső paraszt is vegyült, a kik a véletlen események miatt védelem végett futottak be a városba, mintha süketek lettek volna, nem hallgattak a csendesitő szóra; a város birája a mindenható Istenre kérte őket, ne rohanjanak rohanva a veszedelembe; háromszor kérte meg, s szándékuktól elállásra törekedett birni őket. De miután sem az intés és fenyegetés, sem a kérés és esenkedés semmit sem használt, dühösen a jezsuiták templomába és lakjaikra rohantak, a mi képet ott találtak, összetörték, minden ingóságaikat elrabolták, az épületeket is, a mennyire tudták, összerombolták s földig elpusztitották, nehogy ezután is mint eddig két izben, a hely kiessége által vonzatva, régi fészkökbe ismét visszatérjenek. A jezsuitákat, a kik 15-ön voltak, egyen kivül, a ki véletlenül elveszett, bántatlanul a városból ki, Görgény várába, a Bogáthiak birtokába küldötték. s. t. [1]) Az eléhbiekhez járult az a véletlen, de Kolozsvárt Basta előtt szintén terhelő s jeleseinek során mély csorbát ejtő eset is, hogy Székely Mózest végzetes harczába számos kolozsvári polgár követte s azok közül Óvári István, török portai követségben járt s későbbi beszterczei követségéről is ismert férfi, Jacobinus János, a kit Székely Mózes kancellárává és titkárává tett s a ki később fejedelmi urával együtt a Brassó melletti harczban esett el. E két nagy tekintetben álló férfi Trauzner Lukácscsal vállalkoztak arra, hogy a fejedelem megbizásával személyesen menvén a beszterczeiekhez, e várost a Székely Mózesnek meghódolásra rábirják. [2]) Kolozsvárt e fontos szolgálatáért Székely Mózes irásban biztositotta, hogy vallásuk-

---

[1]) *Ambrosii Simigiani.* Histor. II. 305—309. ll. *Bethlen*, V. 284—289. 297—298.

[2]) *Bethlen.* V. 318. l.

ban meg nem háboritja, kiváltságaikat s régi adományaikat megtartja, helyőrséget a városba nem visz, mezőről oltalmazza őket, a város hadi lőszereit nem apasztja, hanem inkább gyarapitja, Apahida birtokában meghagyja.[1]) Kolozsi és széki zállogbirtokáról is — a miről már fennebb volt szó — kedvezően intézkedett.

Azok közt, a kikre Básta Székely Mózes által Erdélyből kiszoritatása miatt legboszusabb volt, a nemesség után Kolozsvár állott. Somogyi Ambrus azt irja, hogy Kolozsváratt az a hir volt elterjedve, hogy Básta a várost a hajduknak igérte zsoldjukban s harczi fáradságuk dijául.[2]) Jellemző, a mit ugyan ő a kolozsvári szász polgárokról ir. „Ezek — ugymond — ezt hallván, szivet vettek, a feladás bűnét egészen a magyarokra hárintották, a kiknek elvesztére vágytak s elő is mozditották.“[3]) 1603. jul. 19. értesülvén a tanács, hogy Básta azok fejének és személyének kegyelmet igért, kik a római császárnak engedelmesek lesznek, két tanácsost küldött a *salvus conductus* megnyerése végett, melyet midőn elhoztak s a biró előadott, a száz-férfiak ily végzést hoztak felőle: „Minthogy azon fejedelemtől, Székely Mózestől, kinek hittel voltak kötelezve, a hadnak megveretésétől fogva 13 napig sem izenettel, sem levelek által meg nem találtatott; sőt élete felől is semmi reménység nincsen, most pedig itt közel határainkon, Borsán volna a felséges római császár generálja, nagyságos Basta György ur, ő felsége derék hadával, mindenek egyenkénti szavazatával meghatároztatott, hogy ő Nagyságához két tanácsbelit bocsássanak és római császár ő felsége kegyelmessége alá bocsássák magukat, könyörögvén ő Nagyságának, hogy kegyelmezzen meg fejöknek, marháiknak, vallásukban hagyja meg, kiváltságaikat s rendtartásaikat tartsa erejében, melyért minden hűséges szolgálatukat igérik.“[4]) E végzés tárgyalása aug. 3-ki közgyülésökben is folyt. „Elmenvén a város két tanácsbeli tagja, ő Nga kivánta, hogy az öregek közül küldjenek hozzá teljes tanusággal, kik okát adják: miért adták meg a várost mód nélkül? Engedelmeskedtek. Ő Nga nem itélte elegendőnek a mentséget, hanem egyenesen azt kér-

[1]) Oklevélt. LXXXIX. sz.

[2]) *Ambrosii Simig.* Histor. II. 319.

[3]) *Ambrosii Simig.* Histor. II. 320. l.

[4]) *Ered.* j. könyv.

dezte: törvényt kivánnak-e magukra vagy könyörületességet? Ők noha kényszerítésből kellett nekik a békeség mellé állani és császár ő felsége kedvetlenségébe esni, ő Ngától mégis könyörületességet kivántak; de az bizonyos okból bizonyos nagy pénzösszeget kivánt. Könyörögni küldött ezért is a város, de nem nyertek kihallgatást. A pénz egybegyüjtéséről kellett hát gondoskodni, melynek megfizetéséről értekezvén, meggondolták, mily nagy nyomoruságba estek, s mint történt a dolog. Arra is megemlékeztek, mint nem engedelmeskedtek némelyek a birónak, tanácsnak és száz-férfiaknak. Ezt a város szenvedni nem akarta, hanem törvénynyel akarta megkeresni, hogy az ilyenek a saczcznál különösen nagyobb összeg fizetésével büntettessenek. Azok iránt pedig, a kik törvénybe idéztetve, megmondják, ki inditásából cselekedtek, kegyelmesebbek legyenek. A ki szerzője volt a gonosznak, arra oly büntetést szabjanak, hogy megérezze, s mind ő, mind gyermekei s minden nemzete róla örökké megemlékezzék." [1])

Miket határozott a közgyülés, innen megtudjuk, de hogy azok miként teljesültek, arra csak Bethlen ad felvilágositást. „Midőn a kolozsvári követek — irja ő — kérésökkel Básta elé járultak s bocsánatért esedeztek, eleinte dult arczczal nézett rájuk, s komoly hangon szólitotta meg őket: „Minő arczczal álltok előttem, a kik elég vakmerők vagytok hiteteket a szerencsével azonnal megváltoztatni? Semmit sem tartatok illetlennek, ha hasznos. Honnan van az, mondjátok meg, hogy ti mind csak a jelenvaló nyereséget nézitek elég botorul, az események jövő kimenetelét azonban érett gondolkozással mérlegelni nem tudjátok? .... Megcsöndesülvén azután, Sennyei és társai sok kérésére igy szólott: Most nem megy be Kolozsvárra, s rá vonatkozólag semmit sem tesz, de ha az ellenséget kikergette, azután a törvény és az igazság szerint fog eljárni, Kolozsvár feladóit s a jezsuiták zárdája lerontóit szigoruan meg fogja fenyitni, az ártatlanok iránt különös kegyelmét tanusitván." Hallván ezt a követek, azt vélték, az utolsó itélet következett rájok. Nem is volt alaptalan szorongásuk. A felsőbb körökből valók sokan azt beszélték, hogy Rudolf császár belső tanácsában meg volt állapitva és határozva, hogy Kolozsvárt a jezsuiták kiútasitásáért s szent hajlékuk elrombolásáért ugy egyenlővé kell tenni

[1]) *Ered.* j. könyv.

a földdel, hogy *Kolozsvárt Kolozsváratt keresni kelljen,* ne lehessen megtalálni egyebet, mint romjait. De Básta később közben járt érette, s a város megmaradása érdeme legfőképen övé. Ő követei által és irásban a császárt visszatartóztatta. Sarmasági Zsigmond sem keveset tett erre, a ki akkor a császárnál volt követségben, s gyakran egész Erdély lakosai nevében hathatósan s szivéből jövő tanácscsal kötötte lelkére Pezzen titkos tanácsbeli jeles férfinak, hogy Kolozsvár elpusztitása kegyetlen elhatározásától tartsák vissza a császárt, mely szándék nevére nagyobb mocskot von, mint a minő jó véleményt terjeszt igazságérzetéről; mert a polgárokat semmi hiba nem terheli, de igen a hitvány népet és a társadalom söpredékét, mely akkor e városba volt összegyülve. Azt kell megfenyitetni, azt büntetés alá vonni. Mi dicsőség és haszon háramlik a császárra Erdély legjelesebb polgári társaságáért, mely egynek sem áll mögötte? S mi abból, ha Erdély egyik fénylő világát kioltja? Nagy császároknak mindig nagyobb dicsőségül számitották be a kegyelmességet. . . . . E szerint a város védszelleme amaz elhatározás valósitását megakadályozta.[1])

Kolozsvár közgyülése fönnebbi végzése azt mutatja, hogy Básta a város polgárságához augustusi köztük létekor ép oly irányu beszédet tartott, nekik azon vétkeket vetette szemére s hozzájok azon kérdést intézte, a mit a sept. 9-ki dévai gyülésen a nemességről elmondott, a mikkel őket vádolta, s a mely kérdést hozzájok is intézvén: valamennyit nyilván a gyülésben halállal fenyegette, előhozatta a lánczokat és köteleket, hivatta a poroszlókat és bakót az öldöklés megkezdése végett. Látszott, hogy beszéde s az eljárási forma felsőbb útasitás volt. A dévai gyülésen sept. 13. Básta cs. tábornok és kormányzó, s Krausenegg cs. biztos által kihirdetett bünbocsánati parancsnak Kolozsvárra nézve négy súlyos pontja volt: „a III-dik, mely harminczadi és dézmajogát foglalta le a fiskus számára, a IV-dik, melyben mint a császár hűségétől eltért városnak megtiltatott, hogy a r. kathol. vallásu isteni tiszteleten kivül mást tartani nem lesz szabad; megparancsoltatott a kolozsváriaknak, hogy a főtéri székesegyházat a jezsuita szerzetü atyáknak adják át, s lerombolt házaik és iskolájok helyett adjanak mást; az V-ik, melyben 70,000 frt hadi sarcz fizetésére

[1]) *Bethlen* V. 424—425. ll.

büntettetett, s a VI-ik, melyben mint hütlen városnak a kormányzó hire nélkül biró és tanácsos választása megtiltatott s a kapuk kulcsainak egy kinevezendő császári kapitány kezébe adása rendeltetett. [1])

Mint vészterhes felhő, villámaival és menykövével nehezedett Kolozsvárra *Básta rémuralma*. Most értette meg Kolozsvár tisztán a kormányzó tábornok augusztusi homályos beszédét s a rá rótt hadi sarcz mérvét. De más büntetés is érte. A mint a gyülés együtt volt, bár igéret által s menlevéllel biztositva voltak, az egész gyülekezetből Tótházi Mihályt, a királybirót és Trauzner Lukácsot, a ki Székely Mózest a táborba követte, elfogatta, az elsőnek kihallgatatlanul, s itélet nélkül fejét vétette, azért, hogy irigyei Kolozsvár feladása s a jezsuiták collegiuma lerombolása bűnét rá hárintották. Trauzner hét hónapig volt fogságban, mikor szabadságát s tisztét unitárius vallása elhagyása árán visszakapta. Azt mondják — irja egy egykoru — hogy Básta mindkettőnek választást engedett a halál és vallása változtatása között. Tótházi állhatatosan megmaradt unitárius meggyőződésében, ő a halált választotta s sept. 9. feje vétetett. [2]) A dévai végzés IV-ik pontja kiegészitéseül és Basta 1603. octob. 2. azon okból, hogy miután a főtéri nagy templomot a jezsuita atyák lerombolt temploma helyett azoknak adta és engedte, szükség, hogy annak minden tartozékai is átadassanak, ezért szigoru büntetés terhe alatt meghagyta Kolozsvár biráinak és esküdteinek, hogy nemcsak az egyházhoz tartozó malmot, de a kerteket, szőlőket s minden egyéb járandóságot engedjenek és adjanak át. [3]) A város — ugy látszik — engedelmeskedett, mert már 1604. jan. 12. Gerasus Jakab, a jezsuita collegium rectora irásbeli elismerést adott a jezsuiták alapitványlevelei átvételéről, a mit az alapitványok valóságos átvételének kellett megelőzni. [4]) Véres esemény tette emlékezetessé Kolozsvár előtt az 1604. jan. 26—febr. 4-én ott tartott országgyülést is. Bárha ide is hit alatt s szabad menlevéllel voltak meghiva, s kegyelemnyeréssel biztatva a megjelenők, még azok is, a kik a török földre mene-

---

[1]) *Bethlen.* V. 490—491. ll. *Ambrosii Simig.* Histor. II. 322—323. ll.
[2]) *Bethlen.* V. 476—77. VI. 10—14. ll.
[3]) *Városi levéltár.* Fasc. III. 62. sz.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 242. l.

kültek, Básta annak végével Boronkai János, Kálmándi Mihály előkelő nemeseket, Kis Farkast és Csiszár Gergelyt, Zsigmond fejedelem testőrségi kapitány hívét elfogatta, s a három elsőt éjjel titkon fojtották meg, s a jezsuiták collegiuma kriptájában rejtették el, hogy a nép erőszakos halálukat ne tudja meg; a többit nyilván a főtéren akasztatta fel, nemkülönben három hajdut is, a kik alatta szolgáltak, de némi gyanuba jöttek. Másnap a fő bakó, a kit *profosz*-nak hivnak, a birónak jelentette, hogy a foglyok elszöktek, zárassa be a kapukat, s házról-házra kerestesse meg, mert azt véli, hogy valahol csak elrejtőztek, hogy majd elszökhessenek. A biró ugy tett, a foglyokat mindenütt keresték, de foganat nélkül. A csalárdság nemsokára nyilvánosságra jött, a nép megtudta, a holttesteket a nevezett helyen megtalálta, [1]) átkozta s hitszegőnek mondotta szerzőjét, s Básta iránt szörnyü gyülölség támadt lelkében, [2]) a kinek utolsó bosszutette volt, hogy midőn eltávozását közeledni látta, Kolozsvár előkelő polgárai közül 24 magyart, a kiket a városnak Székely Mózes hatalmába adásával s a jezsuita collegium leroutásával vádoltak, elzáratott, s hét hónap mulva bocsátotta el szigoru kezességen és birságfizetés mellett. [3]) A szászokat Básta kegyelmessége mentette meg a fogságtól.

E sok megrázó eseményről alig van egy-két rövid megemlékezés a közgyülési jegyzőkönyvekben. A közlötteket a főváltsági adó kirovása és fölszedése iránti végzések egészitik ki. Az 1603. sept. 27. tartott közgyülés kérte Bástát, hogy nagy szükségöket látván, szállitná le a hadi sarczot. Igérte jó akaratát, de az octob. 4-ki gyülésre azon válasz jött, hogy a saczadó kifizetésének okvetlen meg kell lenni. Minden adófizető főváltsági adóban fizetett 40 ftot, s ebbe szolga, szolgáló, nőtlen legény és dajka kivétel nélkül tartozott fizetni. Újból kivetettek egy vonásra 10 ftot s felszedését az első rovatalszedőkre bizták; megrótták az agg- és míves legényeket, kik a városon laknak, ugy a szolgákat, szolgálókat, kik külön laknak, tehetségeik szerint; az asszonyokat, lányokat, kik másoknál laknak, magukviselete és ruházatjuk szerint, paraszt embert, ha 4 vagy több ökre van, 1 ftig; a városra menekülteket,

---

[1]) *Bethlen.* V. 493. l.

[2]) *Ambrosii Simig.* Histor. II. 341—42. ll.

[3]) *Ambrosii Simig.* Histor. II. 493. l.

s családjokkal, marháikkal több idő óta ott lakó és védelemben részesülő szegény embereket, ugy, hogy a kinek juha, kecskéje, ökre, tehene, lova, borja, disznója van, fizessen érettek: kecskéért és borjuért 15 p., fejős vagy meddő tehénért 50 p. lóért, ökörért egy-egy for., hitvány lóért 50 p., rideg disznótól 10 p. Mindezek felszedésére egy-egy városnegyedbe 6—6-ot, együtt 30 száz-férfit küldöttek ki. [1])

Básta 1604. ápr. 7. hagyta el Erdélyt, [2]) s ez mintegy jelszó volt az országnak Rudolf császár hatalma alól kiszabaditására s új megpróbáltatás Kolozsvárra nézve. A versengő hatalmak által a nagy-politika útára sodortatás miatt oly keserüen csalódott sokszor, annyiszor lakolt mások vétkeért, annyi gyalázatot s oly súlyos büntetéseket kellett kiállani — nem egyszer léte is veszélyben forgott — hogy immár semmiben nem bizott, mindenkiben kétkedett, s esküjét megszegve többé új fejedelmet fogadni el hajlandó nem volt. Hogy a székelység és vármegyei nemesség török védelem alatt s fegyveres segélylyel Bocskait kivánja Erdély fejedelmi székébe ültetni, jókor értesült róla Kolozsvár; de e névhez keserü emlékek voltak füződve, maga nem akart többé koczkáztatni, döntsék el a kérdést a versengő felek, s a kié lesz az ország, engedelmeskedni fognak neki — ez volt polgárainak nézete. Ezt fejezi ki a száz-férfiak 1603. nov. 30. gyülésének azon végzése: „hogy a kik ellenségképen jőnek határaira, minden úton oltalmazni fogják magukat ellene; egyszersmind azt is meghatározták, hogy senki, feje, tisztessége elvesztése alatt, se maga, se szolgája, se más embere az ellenség közé, se egy s más dologért ne menjen, hanem a ki marhája, vagy egyéb dolga végett megy ki, a biró hirével menjen . . . .“ [3]) Hogy ez ellenség ki volt, nincs megmondva, de bár kik legyenek, a közgyülés nemcsak óvta tőlük a polgárokat, hanem a cs. kir. tartományi biztosoknak Szebenbe már az előtt jelentést is tett róla, s hogy mit tegyenek vele szemben, útasitást kért. Kitetszik ez a cs. biztosoknak 1604. decemb. 2. kelt leiratából melyben tudatták, hogy tanácsukat kérő levelöket vették, különböző hirek ott is vannak, de ellenség még az országban nincs. Ha valami fontos esemény történik, a város jól tudja, mivel tartozik

[1]) *Ered.* j. könyv.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 72. l.
[3]) *Ered.* j. könyv.

Istennek, a fejedelemnek és hazájának. Teljesitse azt. [1]) Decemb. 28. Bocskai levelét tárgyalta a közgyülés, melyből — ugy nyilatkoztak — megértették azon kivánságát, hogy követeik által tudatnák iránta való szándékukat. De minthogy ez a római császár, a város kegyelmes ura hűsége ellen van, meghatározták, hogy ha kivántatik, két tanácsbelit — a száz-férfiak közül is tagokat adván melléjek — azonnal küldjenek le a cs. és kir. biztosokhoz, értesitsék őket, mutassák meg a Bocskai levelét, s hozzanak a városnak választ. Febr. 6. kapták meg azt, a mi ismét csak üres szó volt. Megdicsérték Kolozsvárt a tudósitásért és megküldött levélért. Tudják — ez volt ismételt kitérő feleletök — mivel vannak lekötelezve a császár iránt, ennek igyekezzenek eleget tenni, s a mivel a fejedelemnek és hazának tartoznak, teljesitsék. [2]) Bocskai másodszor is felszólitotta Kolozsvárt szándéka kijelentésére 1605. januar 22-én, érintette felső-magyarországi győzelmeit; nem hogy megrontására igyekeznék — ugymond — de reméli nyomorult nemzete nyakáról elviselhetlen igája levevését. Hálával tartozik érette Istennek és kivált Erdélynek, mely neki hazája, mely őt szülte, nevelte, tartotta és előmenetelre segitette, és a kolozsváriaknak, a kik neki vére, tagja és atyjokfia akar lenni. Hogy akarná ezek romlását?! Nem tudja: nem adták-e meg levelét? vagy a város süketségre veszi a dolgot? Újabban is ir tehát hozzájok, s inti, ne vonja ki magát a város a nemzet megszabaditása munkájából, s a mit nem akar reménlni, ne legyen utolsó, mert ő a keresztény vérontást kivált közöttük mindenképen kerüli, s arra csak akkor megy, ha a közjónak akadályára lesznek. Ebben semmi rendnek nem kedvezhet s nem is akar. Több mint tizenöt örökség van immár kezében Magyarországon a Duna mellett, Szathmárt is megvette, reménysége van, hogy nem sokára derék erővel bejöhet Erdélybe. Azért találja meg Kolozsvárt levelében most ismét, tiltakozik, hogy ő romlásuk oka ne legyen; a kik hívségöket meg akarják mutatni, előttük van, hogy őt találják meg, ha azt akarják, hogy hadai elkerüljék s kegyelmesen bánjanak velök. A kik süketségre veszik intését, minthogy hadainak megfizetvén, ily téli időben sok dologban sokszor a magok tetszésén is járnak, ha mi esik

[1]) Oklevélt. XC. sz. *a*).
[2]) Oklevélt. XC. sz. *b*).

rajtok, rá ne vessenek, mert ő Isten és emberek előtt mentnek tartja magát, ő semminek oka nem lesz, holott ez második intő levele, s többször nem is találhatja meg őket.[1]) Febr. 24. harmadszor is irt a fejedelem Kolozsvár közönségéhez, melyben tudatta, hogy már két levelében intette őket, mint atyjafiait, s mint atya inti fiait szeretettel a közjóra és magok megmaradására; de eddig még azt sem érdemlé tőlük — ugymond — hogy jó vagy gonosz választ adjanak. Most utoljára irja nekik tiltakozva, hogy ő az Isten áldását, a hatalmas török császár kegyelmességét magáról le nem rázhatta, nemcsak Erdélyt adta neki minden határaival, hanem Magyarországot is, s kötelezte magát erős hittel, hogy győzhetetlen hadainak fegyvere addig hüvelyébe be nem tétetik, mig őt Erdélyben és Magyarországon örökösen székébe nem ülteti. Szándéka volt — irja — hogy hozzájok mint édes atya s Erdélynek, melynek sok javát vette, igaz háladatos fia, ugy menjen; de az ő sok hallgatásuk és időmulasztásuk nem engedi. Elküldötte azért személye helyett Balássi Ferencz hívét, teljes útasitással, megkinálja őket újból kegyelmével, melyet ha nem fogadnak el, a nagy Isten és az ő szent fia s a minden szent angyalok szine előtt tiltakozik kezét fölemelve, hogy romlásuk oka nem lesz. Ezen levelére haladéktalanul választ vár tőlük, a mit mihelyt veszen, minden hadával azonnal rájuk megy és kedvezés nélkül fog a maga dolgában előmenni. Ha pedig feles számu hadait meginditotta, minthogy őket nem viheti mindig ott, a hol akarná, ha valami romlásuk következik miattok, az utolsó napon, az Ur Jézus Krisztus széke előtt adjon számot annak lelke, a ki az ő engedetlenségöknek főoka.[2]) E levéllel egyszerre olvasták fel a márcz. 9-ki közgyülésben Balássi Ferencz és Bethlen Farkas fejedelmi követeknek egy levelét, melyekre irásban ily válasz adását határozták: „Mely veszedelmes legyen két fejedelem között lakni, kiknek birodalmuk ellenkezésben van s bizonytalan kimenetelben forog, minden értelmes férfi meggondolhatja, és jól megitélvén, a félelmeseket, kik némelykor tanácsból igyekezik dolgukat viselni, de lassuságukban meg nem itélik, sokkal inkább nem kárhoztathatják főképen az olyanokat, kiknek maguk kára és veszedelme nyitotta meg szemö-

[1]) Oklevélt. XCI. sz.

[2]) Oklevéltár XCII. sz.

ket és fülöket. Méltán csodálkozhatik hát városuk is, mely az ország és magyar nemzet mellett minden időben, nemcsak kész volt szolgálni ily erőtelen állapotban is, de ugyan nagy kárával és utolsó veszedelmével szolgált is; még is mindeneknek előtte oly kiméletlenül bánnak velök, minden rend, mind nemes, nemtelen, sőt csak is gyülevész hajduság is, [*tisztesség adassék a jámbornak*], holott nem tudják: vajjon a nemességnek is ház-népestől mindenek előtt ki gazdálkodjék és szolgáljon inkább és serényebben mint ők? s ez ország fejedelméhez való kész és vig kedvvel való hűségben is ki haladja meg őket? És ezekkel nem azt érdemelték — ugy hiszik — hogy mindenek első indulatját rajtuk próbálják először is meg. Ez a szegény város pedig nem olyan, mely erejével valamely fejedelem erejét elémenetelében megkéslelhetné, sem más erősb, reá jövő fejedelem ellen megoltalmazhatná, vagy magát ellenségképen eleibe vethetné; hanem a kinek Isten adja az országnak birtokát, azt féli, uralja és hivséges engedelmességgel becsüli. Nem szükség hát ezt valami vakmerő keménysége vagy engedetlensége miatt megsanyargatni, annálinkább megrontani, ki sem fejedelmet nem emelhet, sem székéből ki nem szállithat, hanem csak idő szerint Istentől adatott fejedelmeknek engedelmesen szolgál. Nem is oly része a város az országnak, melynek méltósága egyebeket valamire vihessen, avagy csak indithasson is, hanem mint egy pusztában letett ház csak olyan. Mindezeket bölcs itéleti szerint meggondolván, itélvén és mértékelvén, mind nagy, mind kicsiny rend, bizony ez szegény városnak békét hagy, és a kitől tartani kell, azokra forditja gondját elsőbben és idejét hijában itt nem tölti, most a mikor mód nincsen, Isten megadván ezt, kevesb munkával, kár nélkül megnyerheti. Mivelhogy pedig az Ur ő Nagysága is mindeneknek kegyességét, atyai gondviselését igéri és irja: a város kéri a fejedelmi biztosokat, mint jóakaró urait, hogy a körülöttök forgó káros hajduságot szállitsa el innen, hogy élhessék földjüket az vitézlő népnek is következő hasznára, szükségére, hogy a sok szükölködő szegény kivánhasson nekik jót és rájuk áldást.[1]) Nincs nyoma, de oka sincs, kétlenünk, hogy Kolozsvár e levelét a császári kormánybiztosokhoz márczius 15-ki jelentésével megküldötte, abban segélyt vagy tanácsot kért tőlük, mert — mondá —

[1]) *Ered.* j. könyv.

az ellenség körül vette a várost. Azok ellenben egyiket sem teljesitvén, kitérőleg feleltek. „Egyik társuk nincs Szebenben, haza kell várniok“ — válaszolták márcz. 15. Most Bástának irtak, kérdezve őt, mit tegyenek? s tiltakozva, hogy a várost a nyomoruság kényszeriti a feladásra. Harmadszor ismét a cs. biztosoknak irtak ápr. 30., sőt negyedszer is, jelentve, hogy Egeres felől jönek a Bocskai sergei, kértek segélyt és tanácsot. Azonban foganat nélkül maradt minden kérésök. Még április 19-ki közgyülésökben is Ombozy Pált és Ács Andrást, a kik a Bocskai emberei kezébe akadván, hűségére beesküdtek, s ezt jelentették, a gyülés megemlékezvén, hogy a közönség a császár hűségében áll, ezen tagjaik pedig más fejedelem hűségére esküdtek: szavazatot kérvén mindenkitől, azok tettét hibáztatva, meghatározták, hogy mig az Ur Isten a fejedelemség mivoltát egyfelé el nem választja, ezen polgártársaik a száz-férfiak kebeléből legyenek távol . . . Most Kolozsvári János közügyigazgató, Gyulaffy László erdélyi főparancsnok nevében szólitotta fel Kolozsvárt, a ki ezer hajduval érkezett a város alá. A biró az április 28. közgyülésben terjesztette elő a fejedelem levelét s a követség küldetését. Szavazattöbbséggel meghatározták, hogy ugy mint követséget bocsássák be s értsék meg: hozott-e levelet? s mi követségének tárgya? A levél a fejedelem megbizó levele volt, a mit megolvastak, a követséget is megértették; de hogy nyiltabban szólhassanak, megkivánták, hogy irásba foglalja azt, a mit meg is igért, noha megjegyezte, hogy neki irásban semmit sem adtak, szóbeli a követsége, mindazáltal megteszi — ugy mond — szombaton hivjon össze a biró közgyülést. Április 30. Kolozsvári bemutatta a küldetéséről szóló levelet, s minthogy az a Gyulaffy tábornok által a fejed. nevében május 8-ra Székely-Vásárhelyre egybehivott országgyülésre vonatkozott, tárgyalását akkorra halasztották, mikor a meghivó eljő. Ez április 25. kelt Székely-Vásárhelyen, s május 4. terjesztetett a közgyülés elébe: Gyulaffy hat követ küldését rendelte az ő jelenlétében a magyarok és székelyek által tartandó emlitett országgyülésre. Szózattöbbséggel meghatároztatott: hogy a mostani nyavalyás idők mivoltához képest magukat egészen meg nem vonhatják, megválasztnak kettőt az alsó tanácsból, útasitást a tanács készit, mely a május 6-ki közgyülésben ezekben állapitatott meg: „1. A választottak egyesek és egyértelmüek legyenek, egyik külön senkivel ne egyez-

zék, ugy viseljék magukat, hogy a város hűségében csorba ne essék. 2. Oda jutván, üdvözöljék Gyulaffy generalist a tanács és biró [*nem a képviselő testület*] nevében, mert a biztositó levél csak azokra szól. Ezután mondják meg, hogy megértvén Kolozsvári János deák szavaiból s a generalis leveléből kivánságát, a mint eddig is semmi időben el nem szakadtak az ország egyességétől, most is értvén az országgyülés napját, nem vették süketséggel, régi szokás szerint a város követeit elküldötte, hogy megértsék és hallják mind a generalis kivánságat, mind az országbeli kk-nak és rr-nek egyes állapotját és értelmét. 3. Ha kérdik: miért nem mentek haton s teljhatalommal? feleljék: azért, mert sem a követ szavaiból, sem a generalis leveléből egyebet nem érthettek, hanem hogy a gyülésben fognak mindent megtudni. Mihez adhattak volna teljhatalmat, mikor nem látták: kinek kell az? Megtudván a mi kell, alkalmazhatják magukat a helyzethez. 4. Teljhatalmat semmi időben nem ad a város, mert a polgárságnak tudni kell, mit akarnak neki parancsolni s a közgyülés megegyezését kieszközölni, ha azt akarják, hogy visszavonás vagy zendülés ne legyen. Most az engedelmesség elegendő jelének vette a város, ha nevében a tanács megjelenik. Ennél tovább ne menjenek; ha valamire szorgalmaznák, hivatkozzanak a száz-férfiakra, s ha lehet, személyesen tudassák, ha nem, levélben. Ha még is sürgetik, s egyéb kiindulás-pontul a Balassy Ferenczнek küldött levelet, melynek párját vigyék el, nyomoruságaikat adják elé könyörgésképen, melyek eddig a száz-férfiak értelmének nem egységes-volta miatt rajtok estek. Ha ezután is kényszerittetnek, hivatkozzanak Bocskai urra, hogy találhassák meg ő Ngát, vegyenek biztositó levelet a generalis urhoz, hogy addig a városnak ne legyen bántódása. Bornemisza Boldizsár és Mindszenti urakat s a város más jó embereit találják meg s kérjék, jó akaratjokat ne vonják meg a várostól, ne engedjenek valami olyat végbevitetni rajta, a mi a közönséget valami keménységre indithatná inkább, mint engedelmességre, ő Nagyságuktól értsék meg az oda ki való állapotokat, s lássák, mint viselik magukat hozzájuk. A többi városi követekkel, a mennyiben gyanusitatás nélkül lehet, értsenek egyet. Ha vádolják a várost, védjék nyomós érvekkel. Ha az ország jövedelméről lesz szó, s a város sóaknáit megemlitik, legyenek azon, hogy a mig a fejedelem ő Ngától válasz nem érkezik — minthogy nagy összeg pénzök

fekszik rajtuk — addig ne háborgattassanak bennök.“ [1]) A választott két tanácsbeli: a magyarok részéről Bonczidai György, a szászokéról Kerekes Pál volt, a kikhez magán ügyökben csatlakoztak Trauzner Lukács és Vásárhelyi Bálint deák, Barabás János, Gyöngyösi István, Zeller Ferencz s még többen. [2]) Utóbbiak a Bocskai hűségére eskettetvén föl: városi tisztökről lemondottak, s ezt a közgyülés azon hozzáadással vette tudomásul, a mit Ombozyra és társaira nézve hoztak. A május 18-ki közgyülésben a biró Imreffi János fejedelmi követ, a fejedelem és magyarországi Rendek levelét jelentette be, a miben a város újabban s az eddiginél hathatósabban hivatott fel csatlakozásra. A közgyülés megfontolta, mily drága zállogok és pecsétes hitlevelök van a római császár ő felségénél, mennyi gyalázatos undok szidalommal illették Zsigmond fejed. befogadásáért és Mózesnek való meghajlásukért; hogy azért azt és jövendő romlásukat most elkerüljék s a szidalom a keresztény országok közt ne növekedjék, meghatározták, hogy Imreffi fejedelmi követet kérjék meg, hogy ő felsége a római császár biztosaihoz bizonyos atyjokfiait vagy levelöket bocsáthassák, s őket nyomorúságaikról és szorongattatásaikról értesitsék, tiltakozva, hogy ha segélyben és őrségben szükölködő városuknak valamire magát határozni kell, okai ne legyenek. Ezt Raw Mátyás, Szabó András, Heltai Gáspár és Mázsás Tamás kiküldött esküdt polgárok, Sarmasági Zsigmond és Kamuthy Farkas fejedelmi biztosok által tudtára adták, s ez azt válaszolta: „az oda való *küldésben elég idő volt, az odamenésre már most engedelmet nem ad . . .*“ A város azon kivánságát, hogy a császárhoz levelet küldhessenek s abban tiltakozhassanak, ha segitségök nem jő, teljesitette; de biztositást kivánt, hogy onnan megjövén a válasz, bármilyen legyen, a várost megadják. Ezt megértvén a száz-férfiak, szándékukról lemondva, e végzésben állapodtak meg: „Minthogy vannak bizonyos okok, melyek nem szenvedik, hogy a város Imreffi urnak a feladásról választ tehessen: szavazattöbbséggel végezték, hogy bizonyos atyjokfiait bocsássák Bocskai ő felségéhez, a kik által szükséges dolgaikat személyesen adják elé, megkivánván arról való biztositását, hogy mind atyjokfiainak békességes járásuk, mind a város-

[1]) *Erd. j. könyv.*

[2]) *Bethlen.* V. k. 259—260. ll.

nak megmaradása legyen, és se személyökben, se marháikban senkitől semmiképen ne bántassanak, azon kivül semmi kivánsága tőlük ne legyen mindaddig, mig atyjokfiai megjőnek, sőt elegendő kisérőt is adjanak mellékök. Gyulaffy ur ő Nga biztositsa ezekről a várost, s az is biztositja, hogy atyjokfiai megjöveteleig nem szegzik magukat ellen, mint ellenség, hanem a miképen most az ő felségéhez tartozóknak szabad járásuk legyen, tőlük bántásuk nem lesz, de — sereggel nem. Ezt is meg kell kivánni Imreffi urtól, hogy ajánló levelet irjon atyjokfiai és a város mellett mind a fejedelemnek, mind az uraknak, hogy a mi kivánsága a városnak lesz, abban mutassa ő felsége minden kegyelmességét. Mivel bocsássák el atyjokfiait? arról ezután szólnak . . .“ Másnap május 19. a közgyülésbe bemenvén Imreffi ur, a város tegnapi határozatáért neheztelését fejezte ki s tudatta, hogy abból semmi egyebet nem lát, hanem csak halogatást. Ugy látszik — mondá — a Rácz György hadában bizik a város, és ő felségéhez kétsége van, hogy a miben ő, mint követ biztositja őket, azokban a fejedelem nem erősiti meg, és hogy a város Szebentől és a szászságtól függ, holott attól el van szakadva és a nemességhez csatlakozott, ez pedig és a székelység egyesült, a kiknek Kolozsvár város is tagja. Azért haladékot semmiképen nem enged, hanem egyenes választ vár, egyfelé vagy másfelé.“ Erre Istent hivván segitségül — mivel a fejedelem követe egyenes választ kivan — végezték egyenlő szavazattal: „Mivelhogy a római császárnak immár majd egy esztendő óta minden segitségétől meg vannak fosztva, mily iszonyu szorongattatásban forognak, a mellett kárvallásokban, azt csak Isten számlálhatja elé. Azért a tegnapi szavazás szerént való végezését a város minden részében helyén hagyta, de most szavazás szerént ezzel többitvén, hogy atyjokfiainak szabados és bátorságos felmenetele legyen ő felségéhez . . . A követek Imreffi urat az ő felsége iránt való meghódolás felől biztositsák, a város kivánságai pedig ott fenn a fejed. előtt czikkenként terjesztessenek elé s ugyanakkor a város hódolatát adják ő felsége értésére. Imreffi ur a tegnapi határozat szerént, valamint Gyulaffy ur is biztositsa a várost s adjanak szép ajánló leveleket a város mellett, hogy kivánságaikban kedves válaszuk leszen, fejedelmi parancsnál fogva azonban a várost semmire ne erőltessék, hanem szabadosak legyenek. A közgyülési határozatra, a mely száz-férfiak betegség

miatt gyülésbe nem mehettek, kün adtak szavazatot s tettek rá esküt.“ [1]) Egykoru emlékirók megjegyezték, hogy Imreffi a kolozsvári tanács és száz-férfiak népes gyülésében jelen levén, a fejed. levelét felolvastatta s utána maga lelkes beszédet tartván, a várost a Bocskai fejed. hüségére térésre felhivta, mint a kit Isten különös kegyelme küldött a magyarok elesett ügye felemelésére.[2]) Gyulaffy László, ország főkapitánya, Kolozsvár fejedelem iránti hűségének bizonyitékául a Havasalföldről érkezett katonaság zsoldja fizetésére 5000 forintot kért kölcsön, igérve érette a tordai sóbányakamarát vagy Enyed mezővárost vagy Fenes falut vagy végre saját dézmájukat. A fejedelem követe Erdélyi István volt, a kinek midőn követsége s az ország főkapitányának kivánsága a jun. 9-ki közgyülésben előterjesztetett, a közgyülés Radnóthi Istvánt és Filstich Pétert küldötte követségbe a főkapitányhoz azon kéréssel: „Vegye tekintetbe sok fogyatkozásaikat, s az Imreffi urral tett végzést, a kért összeget szállitsák le 2000 frtra s adjon ajánló levelet a fejedelemhez menő küldötteiknek.“ A jun. 11-ki közgyülésben előadatott Kemény Boldizsár megérkezése, kit Gyulaffy a kölcsön sürgetéseért küldött. Meghatároztatott, hogy a városnak ugyan jelenleg nincs pénze, de ha polgártársaik közül valaki adna, a vár alatti malmot neki adná zálogba, hogy vegye jövedelmét; a biró és idős esküdtek kezére bocsátnák jó föltételek alatt, a pénzzel pedig megszereznék a Gyaluból járó fél dézmát.[3]) Ez azonban a gyülésen nem határoztatott el; hanem a junius 15-kén sok alkudozás után, szavazattöbbséggel azt végezték, hogy a fejedelemhez követséget küldenek; a tanácsból választották: Szabó András és Raw Mátyást a két nemzet részéről, az alsó tanácsból: Széchy Istvánt, Mázsás Tamás magyarokat, Schemelt Gáspár és Heltai Gáspár szászokat, ugy, hogy útasitást a biró és idősb esküdt férfiak készitsenek, s ha meglesz, a küldöttek azonnal induljanak útra . . . Aközben a két követ Gyulaffy László főkapitánytól megtért s a jun. 21-ki közgyülésben előadták, hogy a város gyalui féldézmája ügye elintézésére Kemény Boldizsár küldetett ki teljhatalommal, hogy azt a város javára minél jobban eligazitsa. Meghatározták, hogy az idősebbekből is hivjanak be s lássanak

[1]) *Ered. j. köngv.*

[2]) *Bethlen.* V. k. 263. l.

[3]) *Ered. j. könyv. Bethlen.* V. k. 277. l.

hozzá. A követség útasitása elkészülvén: a közgyülésben czikkenként felolvastatott s helybenhagyatott.[1]) Igy indultak el küldetésökben, a minek eredménye alább érintve lesz.

Ily hosszas húzás-halasztás, erős bizalmatlanság és sok alkudozás, fejedelmi ismételt felhivások és többszöri követség küldés s a kölcsönösen kért és adott legerősb biztositások után ismerte el Kolozsvár Bocskai István fejedelemségét, esküvel fogadott neki hűséget, s azt egy összeg pénzkölcsönnel pecsételte meg; de egyszersmind hűségének fényes megjutalmazását is vivta ki, a mint ez a következő fejezetben elő lesz adva.

Csodálatos, de a népek életében gyakran ismétlődő jelenség, hogy a politikai s kivált külpolitikai események e viharos folyása látszott alkalmasnak Kolozsvár egy szerfölött fontos belügyének, örökösödési jogrendszerének, a nép erős polgári érzületében gyökerező elvek, a szász statutarius jog és régi gyakorlat alapján való szilárd megállapitására. Az inditókot rá a nemesség adta. Az osztályok alkalmával előfordult gyakori egyenetlenségek és panaszok, a nemesség azon törekvése, hogy házasság útján Kolozsváratt birtokot szerezzen, s ily módon az árvák megkárositása szükségessé tette, hogy az örökösödési ügy [*SUCCESSIO*] szabályoztassék. Az első ily irányu végzés 1603. kelt,[2]) melyben ki van mondva, „hogy meg kell gátolni, hogy nemes ember Kolozsváratt akár pénz, akár házasság útján házat s külső birtokot szerezhessen; özvegy is addig férjhez ne mehessen, mig az árvák, ha ezek nincsenek, az atyafiak részét ki nem adta; a ki teszi, javait veszitse el; titkosan senki házasságra ne lépjen, idegen pap ily személyeket meg ne eskessen; a ki vét ellene, javait veszitse el. Az ily ügyekben szoros ügyelet végett 8 osztoztató birót választottak, nekik útasitást adtak oly módon, hogy nálok nélkül senki osztályt végrehajtani ne merjen". Egy más végzéssel 16—20-ig menő bizottság kinevezésére útasittatott a biró és tanács, a kik az osztoztató birákkal egyetértve, irjanak articulusokat, hozzák a város elébe, azután az osztoztató birák tartsák ahoz magukat, a mi azokban meg lesz hagyva.[3]) 1605. újabb végzést hoztak a

---

[1]) *Ered. j. könyv.*

[2]) *Magyar Jogtörténelmi Emlékek.* I. k. 249—50. ll.

[3]) *Ugyanott.* 250—51. ll.

száz-férfiak, hogy ezután az osztály nem a felek megegyezéséből, de az örökös kérésére történjék, s az osztoztatók az előbbi útasitás szerint hajtsák végre az osztályt. A ki őket el nem akarja fogadni, a tanács végrehajtással foganatositsa az osztályt.[1]) 1605. febr. 15. az előbbi végzés szerint egybegyülvén a száz-férfiak, nem hárithatták el ily hirtelen az akadályokat, melyeket az osztály és örökösödés felőli útasitásban találtak; végezték azért, hogy 8-at rendeljenek ki ő kegyelmek közül, mellettök a 8 osztoztató birák levén; azonkivül a biró is a tanácsból 4-et felbocsátván: őket a jövő hétre gyüjtse össze, hogy azokat az akadályokat megvizsgálván és megjegyezvén: értelmeket a jövő szombaton irva az egész város elé hozzák, hogy az **Successionak** állapotja az egész város végzéséből és megegyezéséből elhatároztassék és megállapodjék. Választották pedig erre a magyar nemzetből: Szöchi István [e név néha *Szécsi*-nek is iratik], Bornemisza Gergely, Mázsás Tamás, Teleki István urakat, szász rendről: Trauzner Lukács, Schemelt Gáspár, Luch Péter, Filstich János urakat.[2]) A febr. 17-ki közgyülésben ismét ily végzést hoztak: „Minthogy osztoztató uraknak néhány czikkelyben akadályok volt, a rájok bizott végrehajtásban u. m. ha van-e a szülőknek, az az atyának és anyának része az ő fiok és lányuk javaiban ha azok magtalanul halnak el? melyről midőn ő kegyelmek mind külön, az öregek és tanács sokat értekeztek volna, a mai nap szavazatot kérvén róla, egyező akarattal végezték, hogy a miképen a magtalanul elhalt atyáról és anyáról a fiakra és leányokra száll a jószág: azonképen méltó, hogy ha valakinek fia vagy lánya hal el magtalanul, javaiból két rész jusson az atyának, harmadrész az anyának.[3]) További panasz nem kerülvén a közgyülés elé: ugy látszik, mind az 1603-i örökösödési helyhatósági szabályzat, mind az osztoztató birák 1605-n kelt útasitása végső megállapitást ért. De a mint az 1585. febr. 6-án helybenhagyott — czíméből következtetve — 1588-n végleges szövegben megállapitott: *Törvénykezési helyhatósági szabályzat*, máskép: *Szokásos Törvények*: ugy az 1605-ben készült *Örökösödési Rendszabály*, máskép: *Successioról való Tractatus*

[1]) *Magyarorsz. Jogtörtén. Eml.* I. k. 273. l. A végzés napja nincs kitéve.
[2]) 1605. *ered.* j. könyv.
[3]) 1605. *ered.* j. könyv. *Magy. Jogtört. Éml.* I. k. 273. l.

eredeti példánya is ma nem létezik. Azon rendszerbe foglalt — a mint mondani szokás — codificált alak, a melyben és a mint ma ismerjük, későbbi keletü, mely nem egyszer módosittatott s új végzésekkel bővittetett. Az akadémia kiadványában ez utóbbi is közölve van; [1]) de ez is — a mint alább ki fog tünni — a jogélet fejlődése szerint módosult késökori szerkesztmény. Az eredetihez jóval közelebb eső időbeli az általam most először közrebocsátott *latin példány*,[2]) czímének magyar értelme ez: *Az örökösödésről. Mi az és hányféle?* Ez az én példányomban szintazon kéz irása 1656-ból, melyé az 1588-ki *Helyhatósági Szabályok.*[3])

---

[1]) Czíme: „1603. Az „*Successiorol valo Tractatus*", *melyet irtanak 1603. Esztendőben és sok időktől fogva az előtt Kolozsvaratt tartattak, és mostan is nyolcz oszto Birák által, az egész Várastol esztendőnként választván és megeskütvén e szerint éltetik egymást.*" *M. Jogtört. Eml.* I. k. 251—272. ll.

[2]) Czíme ez: *De Successione, quid sit et quotuplex.* Látható az Oklevéltár II. k. LXXXVI. sz.

[3]) Példányom és az akadémia kiadványa magyar szövege közt sok és lényeges különbség van. *Első* a czím egyszerüsége, a mi mutatja eredetijének régibb korát, midőn a kifejezés erejét nem a sok szóban, az irály szépségét nem a terjengő körmondatokban keresték. Nincs *Részekre* osztva. A czímek 3 elsejében [*Titulus*] bekezdés jelöli a külön pontokat és átmeneteket s csak a IV-ik czím [*Tit.*] oszlik pontokra. *Másodszor:* a II-ik czím [*Titulus*] az enyimben világosabb és szebb szövegezés. A III-ik czím [*Tit.*] csak 29 sor, az akadémia kiadványában másfél levél [Lásd: 254—256. ll.]; az akadémiáéban a 2., 3., 4., 5., 6. §. az enyimben mind az 1. ponthoz tartozik megosztatlanul, a 8. §. későbbi pótlás; a 9-ik §. első öt sora példányomban a 7. bekezdéstől van elszakitva a közbe tett 8. §. által; a 9. §. ezen részétől kezdve: *Másodszor* arra vigyázzanak s a t. [Lásd a 255. lapot] végig mind 1605 utáni pótlás; a 11. §-ban hivatkozás van Báthori Gábor fejedelem e tárgybeli rendeletére, tehát ez 1605, illetőleg 1610 utáni pótlás; a IV-ik czím [*Tit.*] 3. §-a [Lásd 257. l.] ettől kezdve: „Történik efféle dolog is . . ." végig későbbi pótlás; ugyanebben az: „Asztalteritės" fejezete későbbi értelmetlen bővités. *Harmadszor* példányomban a VII-ik czím [*Tit.*] után [*Második Rész*], tehát felosztás nélkül következik a VIII-ik czím [*Tit.*]. A IX-ik czím [*Tit.*] 1. §-a végén az 1. 2. 3. pontra való megkülönböztetés késökori igazitás; példányomban a 3-ik féle gyámság, *adott*-nak [datitia] van mondva, az akadémia kiadványában igy: „olyan tutorság, kit a fejedelem vagy a birák adnak". [Lásd 266. l.] Ez is késökori bővités. A XII-ik czím [*Tit.*] példányomban: „A kincstár jogáról" [*De Jure Aerarii*], az akadémia kiadványában: „A városnak igazságáról avagy az Fiskusról." [Lásd 272. l.] Ez is csak a magyar példányban van igy. *Negyedszer* az én példányomban

Találtam azonban a *szabó czéh* levéltárában egy: „Succesiorol Valo Tractatus“ czimü, kétségen kivül 1603 és 1610 között készült *magyar másolatot* is, melynek eredete ez. Lang János, kolozsvári polgár és senatorságot viselt férfi, örökösei és testvérei beleegyezésével, egy bekötött könyvet ajándékozott a városnak a végre, hogy legyen a kolozsvári osztoztató biráknak mintegy „Királyi vagy Közjegyzőkönyve“ [*Liber quasi Regius, Protocollumque Dnor. Divisorum*], melybe a történt osztályok beirassanak, a mint ez az *1603-ik éven kezdve ugy is történt.* E könyvet a tanács végzése következtében Heltai Gáspár [*az egykori plebánus fia*], mint városi jegyző 1609. jul. 20. vette át Balázsfi Bálint osztoztató birótól s 1610. ápril 26. adta Szabó máskép Szakál András osztoztató birósági elnök [*Praefectus*] kezébe. Ugy látszik, Szakál András után másra szállván az elnökség, a könyv — mint hihetően szabó mesternél — nála maradt, első rendeltetése feledésbe ment, s a *szabó czéh* azt ezen túl *Czéhjegyzőkönyvnek* használta. E könyv *régi* és *új Részből* áll, legelől van: Az Successiorol Valo Tractatus Magyarul. [Ez *latin szöveg létét* is föltételezi.] Anno D. 1603. [1])

---

levő: „Esküformát“ szövege és orthographiája egyszerüsége, valamint ódon zamata sokkal korábbi időbelinek tünteti fel, mint a minő az akadémia kiadványában levő. [Lásd: 254. l. 3-ik jegyzetben.]

[1]) Legelől áll: „E jegyzőkönyv [*20 centiméter vastag ivrétü könyv*] renováltatott és újra beköttetett az 1833-ik esztendőben.“ Ez után van a négy czéhmester neve. Ezután a *régi Részben* legelől, a fennebbi czímü szabályzat: Az Successioról s a t. A tábla belső lapján e végzés: *Ex Protocollo Civitatis Kolosvar* 1605. 19. februar. Az miképpen az Attyokrol és Annyokrol a fiakra és leányokra száll az ő javok: azonképpen néha s a t. A következő lapon: De Successione. Tit. 1. Mivelhogy minden szabad városnak sat. Tovább: Az marha szallasnak harom fele ualo agazattyarol. Tit. 2. E czímről megjegyzem, hogy abban az 1605. febr. 19. hozott végzés, mint javitás, a korábbi [1603-ki] szöveg illető szavainak s néhol egész mondatainak módositásával beigtattatott, a mi e *Szabályzatnak* már 1605—1610 közt, általam most közlött alakjában meglétét igazolja; mert a javitás Heltai Gáspár városi jegyzőé, a ki 1610-ben egyszersmind osztoztató biró is volt s a kinek kézirását én ismerem. Ezután a 3-ik levelen ez van: Protocollum D. Divisorum Civitatis Colosvar. Ao. 1603. Belől az 1609-ik év jul. 26-káról: *Nomina Praefectuum* [*sic*] *Dominor. Divisor. Civitatis Colosvar.* Aláirva: 1610. 26. april Caspar Heltai m. pr. Ezután a szabályzat folytatása: „A választott osztó uraimnak tisztekről.“ Tit. 3. E példányban a 3-ik czím 2., 3., 4., 5., 6. §-ai számmal vannak megkülönböztetve, a 8. és

Ezután következik az osztoztató bíróság tényleg megkezdett *Jegyzőkönyve*: Protocollum Divisorum in Colosvar, *Kezdeti rend-*

9-ik nincs felcserélve [mint az én példányomban], az akadémia kiadványában levő többi hozzáadások sincsenek meg. Következik a 4-ik czím [*Tit.*], melynek 11-ik §-a e szónál: *az oszlásnak* — megszakad, s azon túl az egész 5-ik czím [*Tit.*], s a 6-iknak [*Tit.*] 1., 2. §-a hiányzik e szóig: *a közönséges jóknak* s a t. s igy foly tovább a 11-ik czímig [*Tit.*], bezárja a 12-ik czím [*Tit.*]: „A város igazságáról és a Fiskusról". A 4., 5., 6. czímekben [*Tit.*] levő csonkaság egyedüli ok, hogy e példányt — a mi maig az egyedül ismeretes egykoru s leghitelesebb — eredeti alakjában nem közöltem. Ha valaki a *szabó czéh* levelei között föltalálná — a hihetően az új bekötéskor kihagyott — egy iv szövegrészt, a jogirodalom örömmel fogadná, s a város történetének e része igazi pragmatikai alapot nyerne. Mig ez meglesz, *a legrégibb teljes szöveg az általam most közölt latin példányé.*

Az 1583—85—88. és az 1603., 1605., 1610. évi közgyülési végzések, bizottsági munkálatok, és az első és pótló szövegezések, a m. tudom. akadémia kiadványa és az én újonnan közzé tett szövegeim között levő nagy különbözések kétségtelenül igazolják azt, hogy Kolozsvár városnak mind *Törvénykezési szabályai* másképen *Helyhatósági szokásos Törvényei*, mind *Örökösödési* [Successiot illető] *Törvényei* nem az 1588-ki és 1603-ki **eredeti szövegek,** de azokon alapuló, lassanként és történetileg fejlődött, többször módositott, s rendszerbe csak későn foglalt alkotások, mikhez a községi j. könyvek végzései csak az alapelveket és anyagot adták. A dolog természete s a kötelességek és hatáskörök coordinatioja kizárja azt, hogy e j. könyvekbe a bizottsági munkálatok is bele foglaltattak volna. Oda való s jegyzői teendő volt a végzések szerkesztése s beigtatása. A bizottsági terjedelmes munkálatokat beigtatni a jegyző nem is érkezett, hatási és jogkörében nem is állott. Ezek külön és önállóan voltak szerkesztve, a bizottsági tagok, a tanács, száz-férfiak, czéhek s a közügyek iránt érdeklődő más férfiak másolatokat vettek belőle, s igy terjedtek el és szállottak tovább egyik nemzedékről a másikra, s minden nemzedék bele szőtte az újabb végzéseket; mig végre csaknem egy teljes század alatt létre jött az a rendszeres szöveg, a mit a m. tudom. akadémia kiadott. A *Magyarországi Jogtörténelmi Emlékek* szerkesztői azt irják az *elsőről*, t. i. az 1588-ki *Szokásos Törvényekről*, hogy azok **eredetije,** mely az 1604 évi jul. 3-ki városi közgyülés j. könyvéből [439. l.] láthatólag egyidejüleg latin és magyar szöveggel iratott, **leguagyobb valószinüséggel** Kolozsvár városnak: *Liber, Decreta hujus Civitatis, de necessariis et utilibus negotiis communibus Dominor. Senator. ac Centum Patrum Suffragiis confirmata perpetuisque semper futuris temporibus inviolabiliter observanda* czímü, **1583-ban kezdődő könyvbe volt beirva,** de onnan **hütlen kezek által kivágatott.** [210. l.] A *másadikról*, t. i. az 1603-ki: *Successiot szabályozó Tractatus*-ról szintén ugy nyilatkoznak: hogy azok **eredetije** magyar nyelven szintén a fennebb jelzett könyvbe

szerint, melyek lettek A. D. 1603. 20 martij.[1]) Itt van az osztoztató birósági intézmény új *örökösödési szabály* szerinti életbelépésének kezdő határa.

---

volt beirva, **de a legújabb időben valaki által barbár módon az is kivágatott** . . . [251. l.]

E *helyhatósági szabályalkotás* imént előadott folyamának s irásban fenmaradt emlékeinek komoly megvizsgálása s kritikai egybevetése után mind a két állitás hiányos dologismereten alapuló oly föltevésnek minősül, a mit tényül bebizonyitni nem lehet. A megcsonkitott levelek megmaradt részéből tisztán megitélhető, hogy a kivágás nem a legújabb időben, de tán egy század, mindenesetre sok évtized előtt történt; megitélhető, hogy a szóban levő könyvből üres, iratlan papirt vágott ki olyan, a kinek arra szüksége volt, nem szellemi órzás végett. Meg vagyok arról győződve, s hivatkozom az elfogulatlan olvasóra, hogy az idézett, 1583-ban kezdődő könyvbe a városi *Helyhatósági szabályok* egyike is azon alakban, a mint a m. tudom. akadémia kiadta, — *a legnagyobb valószinüséggel* — beigtatva soha sem voltak, abból ki nem vágattak, tehát a kiadvány szerkesztői a *gonosz kéz*, *hütlen kéz* s *barbár módon való megcsonkitás* vádját — compromittálva külföld és a jövőkor előtt a magyar levéltár-őrök, irók és irodalom hitelét — igazságtalanul emelték s tették közzé azok ellen, a kik Kolozsvár város levéltára becses emlékeit őrzik, s közelebbi időben használták — a kik közé e mü irója is tartozik s a kinél ama könyv a legújabb időben egy évtizednél tovább volt. A szellemi órzás erkölcsi bünével gyanusitni ártatlanokat s arra nem érdemeseket nagy méltatlanság és könnyelmüség.

Könyvben jött nyilvánosságra e megbélyegző vád. Könyvben legyen fölvilágositva és megczáfolva. A megrovás háruljon vissza azokra, a kiken van e gyöngédtelen s igazságtalan eljárásért a közvélemény előtt a felelősség.

[1]) Hogy az olvasó az osztoztatás gyakorlati módját megismerje, közlöm kivonatban egynek a jegyzőkönyvét. — „Mi Rodner Lukács, Ciszár Mihály, Balásfi Pál és Jung András ugy, mint az egész várostól választott osztó Birák, adjuk emlékezetekre mindeneknek, a kiknek illik, hogy hivatván minket a mi becsületes urunk, *Vásárhelyi Bálint deák* ilyen okból. Mivelhogy a városnak régi törvénye és szokása volt, hogy mikor a házasok a halál által egymástól megváltak és más házasságra akarták magokat adni, ha gyermekeik voltak, anyai harmadjokat kimutatták: Bálint uramnak is hites társát az Isten kivevén a világból, s ő más házasságra akarván magát adni, gyermekeinek igazát ki akarja mutatni. Azért mi elmenvén: a mi tisztünk s a város instructioja szerint mindenekben igazán és ugy jártunk el mindkét félre nézve, a mint az Isten értenünk adta; mely osztásban az árvák részéről Balásfi Bálint uram is jelen volt.

„*Elsőben* tehát Bálint uramot, az apát megeskettük és kivántuk, hogy mindent hit szerént eléadjon; azután az osztásra mentünk, s mivel két felnevelt gyermeki voltak, közöttük osztást nem tettünk, hanem a mi őket

A büntető igazságszolgáltatási eljárás jellemzésére két fontos adatot szolgáltat az 1586-ki sáfár polgári számadás. „Márczius 19-n vetettek egy asszonyt a vizbe — irja a számadó — fizetett a poroszlónak 1 ftot, a czigány vajdának is 1-et; vett egy zsákot,

---

megillette, ingó és ingatlan marhából, igazán kiadtuk. Az után következett a *pénzből és aranyból* őket illető rész kiadása; azután az *adósságok* száma, azután az *ezüstművek*, melyek harmadban jutottak nekik; azután az *ónművek*, melyek szintén harmadrészül jutottak nekik; azután a *férfi ruhák*, a *nőruhák*, az *ágynemü* és *fejér ruhanemüek* harmada, a *vegyes osztálytárgyak*. Ezután következett, a mit Alia Kristofnak és Istóknak szabad akarat szerint ajándékba, osztályon kivül adott; továbbá a mit Istóknak elébb egyszer is máskor is adott, s most örökre neki engedte . . . Az osztálylevél nehány bezáró szóval végződik."

Részint a kor társadalmi és családi élete, szokásai és müveltsége ismertetéseül, részint Kolozsvár polgárainak amaz időbeli vagyonossága s a *Kincses Kolozsvár* hagyományos elnevezés igazolásául álljanak itt jó polgári házaknál ez időben történt egy-két osztály tárgyai.

A Vásárhelyi-féle osztályban voltak: *arany-, ezüstpénzek s arany- és ezüstnemüek*. Egy Lysimachus arany, nyom 5 aranyot, három arany forint, egy oláh aranynyal, mely többet nyom egy aranynál; arany forint volt 1700, ezek tizenkettei négyes aranyak; egy darabocska finom arany, mely nyom egy ort [45 *pénz*] hiján 9 aranyat; jutott 4 kopasz tallér, kettei János királyé, kettei Báth. Kristófé; skofium arany és ezüst apró matringokban, melyekből jutott a gyermekeknek 34 matring; egy összejáró aranyos kupa, lábas, aranyos, koronás pohár; apró gyonta [?] szemek, számszerint 25; üveg formára csinált pohár, négy apró selleg [*igy*] pohár. *Férfiruha s egyéb* volt e szerint: köpenyeg, mente, nyoszolyára való susperlát, veres karmasin, körül fekete bársonynyal czifrázva, skarlát kolia, [?[ablakra való, fekete bársony prémes, réz mosdó medencze, zavas [?] benne, gránát szinü dolmán, karasia dolmán; 69 gombolyag fonal, négy falka fonal, réz borhütő cseber, vessző rosta. *Női ruhák:* kamuka szoknya, veres arany kapcsokkal, türkes a közepében, megér 60 ftot, tafota kis suba, fekete foszlányka, szoknyaváll ezüst karikákkal, veres bársonynyal, palást, gerezna, párta, pártaöv lánczostul, előruha, brassai. *Ágynemü, fejérnemü:* főalj, főtől való, két fonallal szött vánkos héjnak való, héjatlan főalj, fejér kötéses, két tafotás kis vánkos héj, ingváll ezüst fonallal, ingalj, krakkói abrosz, felső ing, lánykori viselt ing. *Elegyes osztálytárgyak:* gyolcs tálnyér alá való, előruhába való fejér varrás, széles lepedőbe való két szél fejér varrás, ingbe való fejér varrás, rosta kendő, két erszénynek való vont arany, nyuszt süveg, egy o viselt kösöntyü, fa tálnyér, fa tál, tölgyellő tehenecske, kárpit, szönyeg, vánkos.

Más osztály alkalmával a birák *Udvarhelyi György* özvegye, Gyurkó nevü fiának a két részt ki akarván adni, a következő osztandó tárgyakat találták. *Különböző osztálytárgyak:* Egy öreg, tizes arany forint, 8 arany

melybe az asszonyt bele varták, 18 pénzen.“ A másik. „A mely két oláhot elfogtak, s egyiket nyársra ütötték, másikat akasztó fára, idéztettek rájok 35 tanut, a szolgának fizetett 70 pénzt, jegyzőnek s esküdt polgároknak, hogy a tanukat bevitték, 40 pénzt, a jegyzőnek, hogy a törvényt [*ítéletet*] megirta, 12 p. a szolgáknak hogy kihozták s bevitték a *Toronyba*, 20 p. egynek, a ki azon oláhokra a biró és tanács előtt tisztességet tett [bünös-voltukra megesküdt] 78 pénzt.“ Kegyetlen törvény, s még kegyetlenebb peres eljárás, minek forrása a kor és társadalom durva erkölcse s kezdetleges müveltsége.

Kolozsvár város igazságszolgáltatási rendszere s jogi intézményei e két alap *Helyhatósági Szabályzat*-ban, a szükségnek és viszonyoknak megfelelő oly szilárd alakot nyertek, hogy magánjogélete 1588-tól és 1603-tól kezdve 1848-ig azokon fejlődött tovább; sőt ezek állottak fenn az 1849—1861-ig terjedő absolut uralom első éveiben is. Ez — a mennyire az adatok engedték — meg levén állapitva: ezen túl — művem kiszabott köréhez képest

---

forint, oroszlános tallér, 12 cserlevelü, aranyos nyelü kalán, gyolcs ágyfötöl való, egy bodor ing — alsó, felső, férfinak való derékalj csúp, kékes; *Beret füben* [tehát akkor Brétfőt így nevezték] egy hold szöllő, *Harzongartban* másik hold, egy Aristoteles könyv dr. 65, egy Dialectica Philippi Melanchtonis 40 dr., De Unitate Personae és egy Cicero 85 dr., egy Calvinus 85 dr.

A *harmadik* osztálynál, mely 1604. április 29. *Enyedi Péter* pap halálakor, árvája *György deák* és meghalt felesége *Zilahi Anna* rokonai között ment végbe, érdekes a *pénzek és könyvek értéke*. Egy arany forint t. i. akkor 2 forintot ért, a tallér 1 forint 20 pénzt, 25 pénzes garas volt 6 drb.; a *könyvek jegyzéke és értéke:* Isaiae Prophetae Oratiuncula 2 for. Lombardi Historia 50 dr. Postilla Hugonis for. 1 dr. 50. Ecclesiastica Historia 1 for. 32 dr. Glossa Ordinaria lirae [*sic*] 1 for. Liber Francisci presbyteri 5 dr. Conciones Francisci Davidis 1 for. 62 dr. Conciliatio locor. 20 dr. Ritus explorandae Veritatis 32 dr. De Falsa et vera Cognitione unius Dei Patris 50 dr. Liber Joannis Pomerani 16 dr. Postilla Hemmingÿ Nicolaÿ 32 dr. In Jobum Joannis Berenczi [?] 16 dr. Joannis Pomerani in Epistolam ad Romanos 16 dr. Commentartii in Danielem 10 dr. Loci Theologici 25 dr. In Danielem, Philippi Melanchtonis etc. 20 dr. In Epistolam ad Galathas Martini Lutheri denar 20. Catech. Quaestiones Nicolay Hemmingÿ 25 dr. Disputationes Mathiae Devaÿ dr. 6.

A *szabó czéh* birtokában levő — fennebb ismertetett — czéhjegyzőkönyvbeli *eredetiből*.

— csak a lényegesebb fejlődési mozzanatokat emlitem meg, a tüzetes és kimeritő tanulmányozást ezzel foglalkozó szakférfiaknak hagyva fenn.

E válságos korszakban az *ipar* terén sem volt maradandó alkotásokra alkalom és lehetség; csak egy-két czéh beléletéből jegyezhető föl némi figyelemre méltó. A *Borbély czéh* első *Jegyző-* és *Inasszegődtetési könyve* 1600. sept. 10. kezdődik s 1793. jan. 13-ig foly magyar nyelven.[1]) A *Szabó czéh* — a mint fennebb elbeszéltem — az osztoztató birák 1603-ki jegyzőkönyve birtokához jutván: a kolozsvári *Örökösödési helyhatósági szabály*, maig ismeretes egyetlen egykoru magyar példányát — bárha megfélegesitve is — mint törvénykezésügyi rendkivül becses ereklyét 1610 óta tulajdonul birja, mely annálfogva, hogy később a czéhjegyzők a mesterek nevét, nemzetiségét, származása helyét, czéhbe jutását s nevezetesebb élettörténeteiket, sokszor halálukat is följegyezték, egyszersmind ipartörténelmi forrás értékével bir. 1603. éven kezdve minden mesternek egy lap van hagyva, fölvétetését saját kézirásával igazolta valamennyi; 1784-ig 312 szabómester van beigtatva, ez évtől 1875-ig 151, együtt 463.[2]) Az *Aranymives czéh Leltárjegyzőkönyve* is foglal magában némi érdekest. 1600. márcz. 19. a czéhgyülés az 1581-beli azon végzés fentartását határozta: „hogy valamely legény egy hónapig a mesterremeket meg nem készíti, azután minden héten 50—50 pénzt fizessen a mestereknek, mig elvégzi; ha 12 hétig sem végzi el, álljon a czéh hatalmában, bevegyék-e vagy ne? 1600-ra czéhmesterré választották Pegreczi Bálintot és Fenesi Mártont. A czéh vagyona átadásakor találtak: egy erszényben 6 magyar aranyforintot, török aranyat 16-ot, együtt 93-at; összesen 180 pénzre számitván egy aranyforintot, ezek együtt folyó pénzül tettek 167 frtot 40 p.; egész tallér volt 41, egyet 108 pénzre számitva, 46 frt; volt tehát együtt 809 frt 82 p.; a toronyban hadi szerszám: egész szakállas, jó állapotban 15, félszakállasok, szintén jók 8.... 1601-re ismét azokat választották czéhmesterekké; a vagyon számbavételekor az aranyat ismét 180 pénzre számitották. Volt egy hosszu szomorlás-ban[3]) 1 gira, hat

[1]) *A borbély czéh levéltárából.*

[2]) A *szabó czéh* levéltárában levő *cred.*

[3]) E szó több változatban jő elé; ugy látszik, *zacskót* jelent; az alább emlitendő *szomorla sochijka* leginkább mutat erre.

nehezék ezüst, egy kisebb szomorlás-ban 16 nehezék ezüst, volt egy kis *szomorla zacskóban* két arany.... 1602. az átadáskor egy *szomorla sochijkában* 3 arany. 1603. ápr. 25. a czéh egyenlő akarattal választotta czéhmesterré a két *tisztelet czéhatyát:* Balásfi Bálintot és Fenesi Mártont. Hat számvevő adta számba a czéh vagyonát. Volt igaz jó arany for. 180, egyet 2 frtra számitva 360 for. másodrendü arany 49, ebből egyet 1 frt 80 pénzre számitottak. Volt egy *szomorlás aranyocska*, [?] nyom hatodfél aranyot sat. egy kis szomorlásban ezüst 17 piseta, mindössze volt 1221 frt 35 p. Április 26. a toronyban levő hadi szerszámot adván számba, találtatott: 4 sisak, 2 fegyverderék, 6 egész szakállas, 9 fába ütött szakállas, 15 puska palaczk, 16 erszény golyóbisnak való, egy szép kis réz taraczk, 3 hosszu vas nyárs, nyelbe való, 3 tonna por, 1 asztal, vas golyóbis elég. 1604-re is az előbbiek választattak meg czéhmesterekké, átadáskor volt 580 frt 25 p. [1]) a mi a czéh vagyonosságát e súlyos időkben is mutatja.

A *kereskedés* állapotá is viszontagságteljes volt. Az 1600 jul. 20—27-ki gyula-fejérvári országgyülés 21. t.-czikkében a barom szük-volta miatt megtiltatott az ökör kivitele, s a ki megszegné, árujának a vámokon, 30-dokon és bárhol elvétele megengedtetett.[2]) A Medgyesen 1602. aug. 23. tartott országgyülés mindenféle barom kivitelét megtiltotta s Basta cs. fővezért felhatalmazta, hogy azok elkobzását a 30-dosoknak és városok előljáróinak szigoruan parancsolja meg. A hadi néptől való marhavétel szintén megtiltatott, a ki mégis vesz, pénz nélkül vétessék el tőle; ha mészáros venné meg és megnyuzná, kétszeres árát fizesse, a tanács vegye elégtételbe.[3]) E végzés az 1602. decz. 10—15 gyula-fejérvári orsz. gyülésen még szigorubbá tétetett, meghatároztatván, hogy ha nemes vagy városi vesz ilyen kobzott marhát s kimészárolja, vagy máskép hasznára forditja, a vevőn, kinél megtalálják, a vármegye ispánja vegyen 200, várositól a biró 50 frtot.[4]) Erdély tartományi császári főhadvezére s a tanácsos kormánybiztosok 1603. febr. 1. a következő árucikkek harminczadát szabályozták: „a barmok és

---

[1]) A *szabó czéh* levéltárában levő *eredetiből.*

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 526. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 18. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 159. l.

állatok, azok bőrei és azokból való készitmények, szőcsmívek, posztó-, arany- és selyemáruk, bársony és más szövet, füszer és festék, gyümölcs és ércz, paraszt vászon [*vitorla vászon*], bor és a föld egyéb terménye, pokrócz és köpeny, folyékony anyagok, érczek, bőr szerszám, halak, kötél, gabona, só, szalonna, papir, faszerszám árait, meghagyva minden 30-adosnak, hogy magukat ahhoz tartsák.“ [1]) A pénz árfolyamát országgyülés határozta meg ugyan, de az — ugy látszik — a helyi viszonyok szerint időnként változott. Az 1602. aug. 23-ki medgyesi országgyülés 25-ik t.-czikkében erről ily intézkedés van : „Mivelhogy országunkban a pénz igen szük, végeztetett, hogy ez esztendőben az arany járjon 2 forinton, tallér 1 frt 10 pénzen, a dutka 10 p. azután szabassék az időhöz az ára.“ [2]) Van még egy Prágában 1599. márcz. 18. a császár és Himmelreich [hihetően tanácsosa] aláirása alatt kelt kiváltságlevele Boghner Imre kolozsvári polgár részére kiállitva, melyben meghagyja, hogy őt és kereskedésre járó cselédeit s embereit Magyarországon és az alávetett tartományokban senki kérésére senki le ne tartóztassa, sem pedig a kolozsváriak régi kiváltságai ellenére vámfizetésre ne kényszeritse; a fő és alispánok, szolgabirák azoknak panaszára, a dolgot vizsgálják meg s az illetőket ezen parancs megtartására szoritsák rá.“ [3]) E magán oklevél a város hasonló kiváltságlevelén alapulása inditó okából van levéltárába letéve; van nyoma, hogy használta is . . . Molarth János báró császári udvari hadi tanácsos s komáromi vár- és őrségi kapitány, ugy Burghaus Miklós cs. udvari kamarai tanácsos 1603. márcz. 4. kelt levelökben Kolozsvárnak ideiglenesen megengedték : „hogy lakosai kiváltságuk ellenére 30-dot ne fizessenek, de a tőlük vitt árukról és azoknak a közönséges harminczadi rendszabályok szerint 30-adi dijjáról állittassék ki jegy [*scheda*], a mit aztán a 30-adosoktól számadásaik rendén készpénzül elfogadnak, a továbbiakról a császár fogván határozni.“ [4]) Basta György 1604 febr. 8. Streifert Gergely, Teich János és Frilich [*igy*] Benedek timár czéhmesterek kérésére Izabella királyné 1558-ki kiváltságlevelét az árulerakás, országos

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 192—202. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 141. l.

[3]) A városi levéltárban levő hártyára irt *eredetiből*. T. 92. sz.

[4]) A *városi levéltárban. levő eredetiből*. Fasc. I. 8. sz.

négy vásár és a timároknak nyers bőrárulási kizáró jog iránt Mátyás király által 1469. sept. 4. adott kiváltságlevelét megerősitette. [1])

A szellemi érdekekre nézve gyászos volt e korszak. A *sajtó* alig adott némi életjelt. Eddig csak öt magyar [2]) és két latin [3]) kolozsvári kiadás ismeretes. Nagyérdekü lenne, ha a Vásárhelyi Gergely müve a birtokukba egy ideig visszahelyezett jezsuiták nyomdájában jelent volna meg, de bizonyosság ebben is sehonnan nem szerezhető. Az *iskola és oktatásügy* felől egy végrendeletet s az egyházfiui számadásokban nehány érdekes följegyzést találtam.

---

[1]) A *timár czéh* levéltárában levő *eredetiből*. Látható: Oklevélt. I. köt. 212–213 ll.

[2]) Kettő *Adámi Jánosé* 1599-ből. sat. Ezek Báthori Endre alatt fennebb már voltak emlitve. Egy *Csáktornyai Mihályé*: Régenten a római főasszonyoknak czifraság tilalmáról való perlődése a Tanács előtt sat. 1599-ből. — Egy *Vásárhelyi Gergelyé*: A keresztény tudománynak rövid summáiának részei sat. 1599-ből. — *Látható a Régi Magyar Könyvtár.* 311., 312. sz. a. 147—149. ll. — Ötödik *Ráskai Gáspár* ily czimü müve: Egy szép Historia az vitéz Franciskoról sat. Kolozsvár 1601. *Régi M. Könyvtár.* 375. sz. a. 173. l. — Van még *Csáktornyaitól*: Grobian verseinek magyar énekbe forditása sat. Kolozsváratt jelent meg a XVI. században, de nem tudható: ez évkörbe esik-e? vagy másba? Elég megemlitni.

[3]) Egyik *Fischer Simon*, pomeraniai colbergi születésü, kolozsvári iskolatanáré: Dialectices praecepta, breviter ac methodice in Schola Claudiopolitana studiosis proposita, tribus libris distincta. Heltai G. betüivel 1599. 8-drét, czimlapján 11 latin párversből álló Epigramm, *Diedrich György* kolozsvári szász unitárius lelkésztől; ajánlva van Pulacher István kolozsvári birónak és a tanácsnak decemb. 21. a szerző által. Ebben emliti, hogy a kolozsvári iskolában Rhetorikát és Arithmetikát tanitott, Ciceronak Milo mellett tartott beszédét magyarázta s Molnár Gergely Dialectikáját is kezdte magyarázni; de mivel az terjedelmes volt, tanitványaiért jobb módszerrel átdolgozta, a mit azok nyilván igazoltak. Ezek közül üdvözlő verseket irtak hozzá Brosser János lector, Tex [*toris*] András. A könyv végén Aristoteles és más Dialecticusok müveiből nehány vitatételt bocsát közre tanitványai kedvéért, megröviditve, s hallgatói, a kolozsvári gymnasiumbeli ifjak öngyakorlata végett, a hol magát *lector*-nak irta. Közölve van benne hat vitatétel és ugyanannyi vitázó ifju neve: Dipsai Márton és Máthé, Szépmezei Lőrincz, Salicaeus [*Füzy*] Gergely, Gischner Ádám és Lisbona János, *Régi M. Könyvtár.* II. k. 294. sz. — A másik *Erasmus Rotterodamus* müve: *Catonis Libellus elegantissimus* sat. 1601. 8-r. *Régi M. Könyvtár.* II. köt. 316. sz.

A végrendelet kelt 1602. novemb. 16. magyar szövegben Széchy István kolozsvári biró és tanácsosai s két konventi levélkereső előtt, Szakál János aranymíves házánál, a hol a végrendelettevő Hesdati Erzsébet, elébb gyerőmonostori Kemény Lászlóné, később Buza Pálné lakott. Hagyott t. i. a nevezett 25 frtot az Óvárbeli iskolai deákoknak, 20 frtot Toroczkai Máthé unitárius püspöknek, 37 frtot a szent Erzsébet-ispotályi prédikátornak és más ottani szükölködő szegényeknek, mindenikre nézve a felügyeletet a biróra és tanácsra bizva.[1]) Az 1600-diki egyházfiui számadás szerint: midőn Pál deák, a scholamester Olaszországból megjött, látván szükségét, a biró adatott számára május 12. 2 forintot; unitárius emlékirók május 15-kére teszik igazgatói állása elfoglalását. Sept. 6. az iskolában a mester házában csináltattak egy asztalt, a két lectornak [unitárius emlékirók szerint: Fischer Simonnak és Broser Jánosnak] két karszéket, a kántornak egy padszéket, egy könyvtámlát [*pulpitus*], a szász lectornak [*Broser*-nek] egy ülőszéket, a nagy hallterembe két Szent-Mihály lovat [koporsó = *feretrum*] 1 frt 10 pénzért, megvasalták 6 pénzért. Az iskola nagy hallterméhen borittattak meg 8 ablakot, vettek zsoltárkönyvnek [*psalterium*] három pergament 1 frt 50 pénzen, *gradual* iratáshoz pergament 7 frt 50 kron, annak irásához Bernard doctortól vettek igen jó fekete tentát, más árustól cinobriumot, berzent és czudalt [?] 1 frt 41 pénzen. A magyar kántornak, a ki a gradualt hártyára irta, fizettek 8 frtot s egy köböl buzát vettek 3 forinton és 50 pénzen. 1602. márcz. 18. csináltattak a magyar deákoknak egy gradualt, melybe az ünnepi énekeket irták, vettek hozzá két koncz papirost 24 pénzen, bekötéséért fizettek 40 pénzt; 23-án a szászok templomában is a szász deákok kivánságára egy graduálhoz vettek 2 koncz papirost 24 pénzen, bekötéséért a könyvkötőnek 1 frt 50 pénzt; jan. 2. csináltattak a scholában a szász deákoknak egy hosszu asztalt és egy zselyeszéket 1 frt 60 pénzen; novemb. 4. a *syntaxisták* tanuló szobájába [*classis*] egy kivül füthető kemenczét, 7-kén az *infimisták* tanuló szobájába egy új kemenczét 164 paraszt kályhából; egy szegény *mendicans*-nak a szűrét a szabótól kiváltották 20 pénzen.

---

[1]) *Országos levéltár*, kolozsmonostori konv. levéltár-részében: Protocollum O. 140—143.

Az *egyház és szószék* folytonos válság közt, most elnyomva és megfélemlitve, majd fölszabaditva és védelmezve vívódott sorsával. Az unitáriusok megtartani, a jezsuiták visszaszerezni igyekeztek jogaikat s vagyonukat. A politikai harczok s hadi szerencse kétszer változtatta meg s alakitotta vissza Kolozsvár vallásos viszonyait s egész egyházéletét. A községi jegyzőkönyvek végzései mintegy tükörben mutatják ezt. 1601. márcz. 17.[1]) meghalván Erasmus János unitárius plebánus, javait a város kezelés alá vette, s az aug. 18-ki közgyülés a plebánus választást kedvezőbb időkre halasztotta. „A bort töltsék el a gondviselők — mond a végzés — a papoknak a mi övék, a szokás szerint adják meg.“ Az idő sanyaru volta miatt csak 1602. márcz. 2. jött rá alkalom, hogy a plebánust megválaszthassák. „Az *Unio* szerint egyenlő szavazattal választották a magyar nemzetü Göcsi Pált, az iskolaigazgatót [*scholamestert*]. A gyülés az idősb esküdt polgárok [*senior*] közül 6-ot, a két egyházfit s négy más polgárt küldé üdvözlésére, kik felkérjék őt a száz-férfiak gyülésében megjelenésre. Midőn feljött, a magyarok nevében Radnothfáy István egyik egyházfi üdvözölte, mire a választott szép ékesen felelt. Ezután a papi renddel együtt a szentegyházba indult, kisérve a tanácstól, hová a harangozásra — ősi szokás szerint — már az egész város népe össze volt gyülve. A tanács a kapu között rendbe állott, legelől a biró, s az új plebánus rendre mindenikkel kezet fogott. Azután a biró a tanács nevében röviden üdvözölte, a mit a plebánus is röviden viszonzott. A biró a plebánust asztal elé állitván, a tanács és város nevében az egész nép előtt újra köszöntötte, megáldotta és szerencséltette, kihirdetvén a választást a papirend és a város egész népe előtt, a mire Thoroczkai Máthé, korábbi prédikátor, most püspök felelt. Az új plebánust a két egyházfi a két idősb esküdt polgárral együtt fölemelték az asztal előtt, a mi után az rövid beszédet tartott, a választás iránt engedelmességét kijelentette s szolgálatát felajánlta. Ezután az előbbi rendben a plebánia-házhoz kisérte az egész tanács és város, s a kapu között megállván: a biró a tanács és város nevében teljhatalommal ajánlta a prédikátori rendnek, a plebániaházat minden hozzátartozó örökségekkel és jövedelemmel gondviselése alá bizva, kezénél hagyá. Ekkor a prédikátori rend nevé-

[1]) 1601. évi *eredeti egyházfiui számadások.*

ben Máthé püspök által igérte a városhoz való engedelmességét. [1]) A plebánusi fizetés a dézma és külső birtokok voltak; a pénzbeli csekélyre ment, s a hívek arra is nehezen voltak rá birhatók. A kort élesen jellemzi s a polgárság rendkivüli takarékos szellemét mutatja a papi fizetés némi — bár föltételes — javitását illető egy 1599. octob. 11-ki közgyülési végzés, melylyel a közönség: „Kósa János magyar prédikátor könyörgéséből az idő szük-voltát s minden eleség drágaságát megértvén: az ő régi jámbor szolgálatait tekintetbe véve, ez egy esztendőre fizetését megjobbitotta 50 frt készpénzzel, de nem ugy, hogy állandó legyen, hanem a mikor tetszik, megszüntethessék. . . . .[2])

Nagy szerencsétlenség érte a kolozsvári unitárius papságot Náprágy r. kathol. püspök tanácsa következtében. Rudolf császár és fejedelem mások között e főpapot is megkérdezte Erdély miként szervezése iránt. Mihály vajda és Basta nemzeti gyülölködéséhez most a türelmetlen főpap vallási fanatismusa is járult. A két első fölgyujtotta Kolozsvárt, polgárait megsarczolta és megölette; ez a lelkiismereteket háborította meg, hoszuállást s az unitáriusok megtéritését vagy kiirtását tanácsolván 1602. febr. 1. tett fölterjesztésében a fejedelemnek. . . . . „Az erdélyiek — igy szól egy helyen — csaknem mind Ariánusok és Kálvinisták, a kik e rájuk nézve végzetteljes időben a legkönnyebben visszatérithetők a róm. kathol. hitre, ugy, hogy a felség mutassa magát vonakodónak a kegyelemadásban; az Ariánusok valamennyi templomait zárassa be, s a szószéktől prédikátoraikat fővesztés alatt tiltassa el. A kik hajlandók visszatérni, nyerjenek könnyebben kegyelmet, a ridegen vonakodókkal durvábban kell bánni. . . . . Egy másik pontban ajánlja, hogy az Ariánusok dézmái adassanak vissza a régi tulajdonosoknak; azon jövedelmek, a miket a róm. kathol. fejedelmek esküjöknél fogva katholikusoknak adományoztak, vétessenek el tőlük; a nekik kedvező s fejedelmi esküvel megerősitett törvényczikkek töröltessenek el. A püspök azt hiszi, hogy a császári biztos urak, ha szorgalmasan járnak el dolgukban, a fejedelem nevében teendő egyszerü intéssel és parancscsal végbe vihetik ezt. Nem kell új zendüléstől tartani. Torda és Dézs, az Ariánusok két leg-

[1]) *A közgyülés ered. j. könyvéből.*

[2]) *A közgyülés ered. j. könyvéből.*

nagyobb mezővárosa és székhelye már meg van törve, tűz által merőben elpusztitva; nézete szerint oda vagy új telepités szükséges, vagy az elmenekült nyakas Ariánusokat csak feltételesen kell befogadni. Csak az egy Kolozsvár áll fenn még, a püspök székhelye, mely közelségénél fogva, ugy a hogy, ő felségéhez hű. E veszélyes felekezetet onnan ki kell űzni, a mi könnyen megtehető.“ [1]) Politikai javaslatai közül csak egy érdekli Kolozsvárt, az, hogy a királyi kamara helyeül Kolozsvárt vagy Brassót hozta javaslatba. . . . . Jelentése végén ismét visszatérve az elébb mondottakra, igy nyilatkozott: „A mi a vallást illeti: ha az isteni dolgok az emberiek elé teendők, a mostani győzelem folytán az ország főkapitánya az Ariánusok kolozsvári templomait, a kik a róm. kathol. vallás és jezsuiták elleni minden tanácskozásban és fondorlatban elsők voltak, foglalja el, zárja be, s az Ariánus prédikátorokat kergesse el. Tegye azt a Kálvinistákkal is, ahol könnyedén lehet. Méltó, hogy az ártatlan I. Ferdinánd császár ártatlansága, a ki az ifju János király Ariánus hitszegése miatt e tartománytól megfosztatott, kiderüljön, és a királyfi eretnéksége, a mit ő a tartományból minden szerzet kiüldözése által oda bevitt, elkárhoztassék, és a világ szélső határára szorittassék ki. . . .“ [2])

E tanács titkon volt adva, de Kolozsvár előtt, mely Náprágy püspök érzületét regóta ismerte, rejtve nem maradhatott. Ez a nagy hadi sarcz, a város szabadságainak elvétele, Carigly atya magyarországi titkos és nyilt téritése s a jezsuita szerzettől nem egyszer tapasztalt támadó magatartás a népben állandó belső harag és boszuforralás anyagává lett, s előidézte a Székely Mózes alatt történt sajnos zárdai és templomlerombolási eseményeket; ezek viszont maguk után vonták a német katonaság rémtetteit s Basta ama kegyetlen büntetését, melynek lelkiismeretet bántó legsúlyosb része azon szigoru parancs volt: „hogy azon városokban, melyek Rudolf fejedelem ellen föllázadtak, róm. katholikus isteni tiszteletnél egyéb nem lehet, s más nem tartathatik.“ Kolozsvárnak, mint fölázadó városnak, az unitárius vallás követése Basta 1603. sept. 13-án Déván kelt rendelete IV-ik pontja értelmében megtiltatott, rá súlyos pénzbüntetés szabatott, különösen arra

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 167. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 167—168. ll.

is köteleztetvén, hogy a székesegyházat a jezsuitáknak adja át, s a lerombolt farkas-utczai iskolák és házak helyett adjon mást. [1]) „Minthogy ő — igy szól Basta, az erdélyi hadak táborának fővezére, Kolozsvár főbirájához és esküdt polgáraihoz 1603. octob. 2. intézett parancslevelében — az általuk lerombolt jezsuita egyház helyett nekik más egyházat — érti a főtéri székesegyházat — adott s engedélyezett, szükség, hogy minden tartozandóságok, melyek addig azéi voltak, most is adassanak át. Megparancsolta és meghagyta a cs. és kir. felségtől neki adott teljhatalomnál fogva a város birájának és esküdt polgárainak, hogy nemcsak a plebánia-házhoz és székesegyházhoz tartozó vagy tartozni kellő malmot, de a kerteket, szőllőket s minden egyebet ezen rendelete vétele után a tisztelendő jezsuita atyáknak visszabocsátni s kezeikbe adni mindenképen tartozzanak és kötelesek legyenek, különben legsúlyosb rosszalása és feddése alatt cselekedni nem merészelvén.“ [2]) Ennek végrehajtója Carigly atya volt, a ki 1604. jan. 8. a kassai templom elvételét a bécsi udvarnak jelentvén; tudatta, hogy indul Kolozsvárra, hogy a térités művét ott is kezébe vegye. [3]) Mily gyorsan történt ez, fennebb Gerasius Jakab, a jezsuiták prágai collegiumának igazgatója elismerő irása mutatja, a ki a bécsi alkancellár parancsára vette át a templomot jan. 12. 1604. [4]) Cariglynek vallásrendezési műve 1604. febr. 20. végre volt hajtva. Nemcsak a főtéri templomot és templomi készleteket, az óvári iskolát, a szentpéteri templomot, de néhány községi házat is átadtak a jezsuitáknak, [5]) a mi a térítésnek alapföltétele volt.

Érdekes részletek maradtak fenn az 1604. évi egyházfiui számadásokban a r. kath. isteni tisztelet és szertartások visszaállitásáról. „Ápril 10-n — irja az egyházfi — minthogy a jezsuita atyák a r. kath. vallás régi szertartásai szerint a nagypénteki ünnepre koporsót csináltak, s azt — a mennyire lehetett — illően fel is diszitették, az egyházfi vett hozzá apró és öreg fejes szeget, öreg vas szeget, léczszeget, 25 öl vékony gyeplőt, sárga czindelt[?]... 15-n a birák a tanács akaratyából a husvéti ünnepre 15

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 235. l.
[2]) *Városi levéltár.* Fac. III. 62. sz. Közölve: *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 136. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 68. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 242. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* U. o.

font gyertyának való viaszat, április 17-n a Boldogasszony oltára felől a nagy templom hijjára feljáró grádics ajtajára zárat .... Május 3-n a birák és tanács akaratjából a jezsuiták rectorával egyetértve a nagy templomban a segrestyét kijavittatta, egy új oltárt csináltatott, s a templom padimentumát megigazittatta. Junius 4-n öreg és apró fejes szegeket vett, melyekkel a nagy templombeli nagy oltáron levő keresztet [*crucifixum*] a táblájához s a superlátot a rámájához szegezték; 10-én az oltár mellett kétfelől levő almáriumokat készittette el; 12-n a paizskészitő az úrnapi menetre [*processio*] a superlat rúdját, az esztergáros rá a gombokat elkészitette s hozzá az asztalos fakeresztet csinált.... [1]) Ezek fogalmat adnak arról, mennyire átalakitották az unitáriusok a templom belsőjét saját egyszerü isteni tiszteletök formáira; de jellemző, hogy 30 évi használat után is meg volt a Boldogasszony oltára, a tanács és biró községi végzésnél fogva állitatott helyre mindent, s a róm. kath. fényesb isteni tisztelet költségét a közpénztárból szintugy fedezték, mint az unitáriusokét; jegyzéket készitettek minden kiadásról s a tanács ülésébe felhivatott két jezsuitával aláiratták.

A templomoknak az unitáriusoktól visszafoglalása Székely Mózesnek 1603. junius 17-n történt megveretése után mindjárt elkezdődött, csak a hivatalos helyben hagyás volt hátra, a mit Basta octob. 2. rendelt el. „Miután — igy szól az — a jezsuitáknak templom helyett [*a farkas-utczai leromboltat* érti] templomot [*az unitáriusok által birt piaczit*] adott, az ahoz tartozó malmokat, kerteket, szöllőket, s minden egyéb egyházi jókat adjanak vissza.“ [2]) Bastának parancsolni, a hazafiaknak engedelmeskedni egy volt.... Az unitáriusoknak sokáig nem volt szabad s nem volt helyök, a hol, s nem papjuk, a ki isteni tiszteletet tartson. 1603. sept. 27. Krausenegg Pál és Hoffmann György cs. biztosok ajánlották a városnak, hogy folyamodjanak a felséghez, s kérjenek engedélyt rá, hogy a magyar és szász nemzet külön-külön egy predikátort tarthasson. A közgyülés rá a birót kérte fel. Ebből bizonyos, hogy egyiknek sem volt temploma és papja. Unitárius emlékirók szerint Thoroczkai Máthé püspök Basta üldözése elől a thoroczkói vas-

[1]) 1604. *egyházfiai ered. számadások.*

[2]) *Városi levélt.* Fasc. III. 62. sz.

bányákba menekült s ott elrejtőzve élt hosszas ideig; Gőcs Pál plebánus a lengyelországi unitáriusokhoz, a többi papok és tanitók, kitől hova lehetett, elvonultak, s föl nem ismerve, hitsorsosaiknál lappangottak; egyedül Broser János szász predikátor német öltözetben mert itthon maradni, s Biró Sámuel unitárius főember házánál 3 évnél tovább prédikálni, t. i. 1603. octoberétől 1605. julius 21-ig.[1]) Az óvári iskola, templom és plebánia-ház átadásáról csak egyszeri emlékezés van az 1604. évi febr. 3. közgyülés j. könyvében t. i.: „hogy a száz-férfiak a jezsuita atyák kivánsága tárgyában a birót felkérték, hogy az öregekből ugyan számosokat hivjon meg gyülésbe s a dologról oly módon végezzenek, hogy magukra a mostaninál is nagyobb nyavalyát ne hozzanak.“ [2]) Az 1604. decemb. 28-ki községi gyülésben két választott tanácsbeli kéretett fel: „hogy a prédikátorok felől szóljanak ő Ngoknak és kivánják meg könyörgés által, hogy valami bizonyos helyen, szokott régi rendtartásuk szerint prédikáltathatnának és hallgathatnák az Ur Isten igéjét, minthogy a közönség is felette igen szomjuhozza.“ A követek az 1505. jan. 8-ki közgyülésbe a cs. biztosok azon válaszát jelentették be, hogy mind a magyar, mind a szász prédikátoroknak szabadon prédikálását megengedték, mit a közönség nagy háladatossággal vett ő Nguktól, s igérte, hogy mindenekben az engedély pontjaihoz fogja magát tartani. Azt is meghatározták, hogy a tanácsbeli urak nagyon szorgalmasan vigyázzanak rá, hogy a négy bevett valláson kivül semmi idegen predikátorokat ne engedjenek a városon prédikálni, hanem csak azon renden valókat, a kik az előtt a város eleibe jöttek volt könyörögni és a kiknek szabadsága az elmult esztendőkben elvétetett volt. S végre mind a magyar, mind a szász nemzetbelieknek bizonyos két helyet szükség rendelni, a hol illően predikálhassanak, s arra mindkettő maga viseljen gondot.[3]) Érdekes följegyzések vannak az egyházfiui számadásokban a prédikátorok választásáról, azok létszámáról, lakházairól és fizetéséről sat. „János uramot [Köblösi vagy Varsolczy?] a lectort mikor 1601. prédikátorságra

---

[1]) *Székely Sándor.* Unitária Vallás Tört. 123—124. ll. *Fosztó Uzoni István* kéziratban levő egyháztörténete. II. k. 26—27. ll.

[2]) *Közgyül. ered. j. könyv.*

[3]) *Közgyül. ered. j. könyv.*

hívták vala, márczius 23. adtak neki helyet a plebánia házánál, az egyházfi elkészitette a házat, fizetett 50 pénzt.“ A fizetések nemét s mennyiségét ily részletezőleg tárja föl e számadás. „Mikor a buzáról számoltak, adtak Máthé uramnak [*a püspöknek*] mint a szentpéteri prédikátornak Varsolczy Jánosnak [hátrább szász prédikátornak is mondja] három köblöt; a pap malmából Máthé uramnak 2 köblöt, a két prédikátornak egyet-egyet; julius 3-n György prédikátornak 25 ftot, 31-n János, szász prédikátornak szintén annyit, aug. 2. Máthé papnak, a püspöknek 25 for. aug. 6. mikor a bódulás volt, a szuszékbeli buzát kóborlástól féltve az egyházfi elrejtette, a molnár legényekre költött 16 pénzt; aug. 27-n mikor a hadak a malomban mindent összevagdaltak, újra kellett szerezni mindent, költött 46 pénzt; octob. 27. Diedrich György prédikátornak fizetésébe 25 for., Köblösi János szász prédikátornak 25 for., octob. 25-n Köblösi János predikátornak a templom pénzéből 20 for., sept. 7-n Máthé püspök fizetésében 25 for., Réthi János mágyar prédikátornak, Varsolczy Jánosnak, a szentpéteri prédikátornak 25 for., a scholamesternek [*nere hiányzik*] 25 for., Diedrich György szász prédikátornak 25 for., Broser János szász prédikátornak 25 for.“ [1]) Még egy pár érdekest jegyzek meg. A harangozási számadás szerint: „1601. márczius 11-n Erasmus ur halálakor sokat kellett harangozni, a harangozó fél font olajat vett 25 p., sircsinálaskor mészkeverőnek és apró mívesnek 18 p.“ Ez azt mutatja, hogy a hires tudóst kriptába vagy kőfal közé temették... Az egyház népességéről némi fogalmat ad az elhasznált urvacsorai kenyér és bor mennyisége. „Junius 9-n urvacsora vételkor a templomba 10 czipót vett 36 pénzen, bort 76 p. 1602. május 22. a pünkösdi urvacsora vételkor vett 5 ejtel bort, egyet 24 pénzen = 1 for. 20 p. egy fejér kenyeret 36 p.“ A keresztény szeretetnek is egy pár szép példáját hagyta emlékezetben a számadó. „Tamás papnak látván szegénységét, küldött kétszer a biró rendeletéből 82 pénzt; 1599. decz. 28. egy szegény predikátornak, kit a kozákok fosztottak volt meg, segélyül adtak 66 pénzt.“ [2]) Egy más számadásban 1604. Fejér Miklós emlitetik mint kolozsvári pap.

---

[1]) *Egyházfiui ered. számadás.*

[2]) *Egyházfiui ered. számadás.*

Az ellentétekből kiderülni szokott történeti igazság érdekében ide igtatom Vass József r. kath. irónak e korszakra vonatkozó előadását. „Nyolcz év folyt le — irja ő — a jezsuitáknak 1595. Erdélybe visszahozása után, mi alatt a r. kath. tanintézet eredeti helyén maradhatott. A XVII-ik század elhomályositá szerencsecsillagát. Székely Mózes 1603. jun. 4. Kolozsvárt ostrommal megvívta. A helybeli s városba szorult idegen nép vad tömege a jezsuitákat a városból kiüzetni lármásan követelte, sőt erre a tanácsot is kényszeritette. Ezután a tömeg a szentegyházat, szerzeteslakot és tanintézetet megrohanta, kifosztotta, lerontotta. Utóbbi mint kath. intézet azon helyen soha többé fel sem állitatott. A társoda 10 tagja bántalmazva, gúny és gyalázat közt elüzetett, kiket hogy a hazában portyázó tatárok kezére ne jussanak, a r. kath. főrendü Tholdy István nagylelküleg oltalmazván, Bogáthy János görgényi várába küldött, szükségükről emberbaráti módon gondoskodván. Egy Fekete Manó nevü közülök, az egyház gondnoka, a bősz nép dühének lett áldozata, a templom kirablásakor homlokára ejtett fejszevágás és egyszerre ráröpült puskagolyó által leteritetvén... Legyőzvén Basta Székely Mózest, Erdély Rudolf római császár s magyar király hatalma alá került. A kolozsvári új parancsnok 1603. octoberében a főtéri nagy templomot és az óvári tanodákat az unitáriusoktól visszavette s a négy hóval az előtt kiutasitott jezsuitáknak adta át. De nem soká birták. Bocskai István fejedelem 1605. jul. 21. kelt rendeletéből 29 havi használat után mindkettő elvétetvén, az előbbi birtokosoknak [*unitáriusoknak*] adatott át.“ [1])

A ráczok, hajduk és vallonok [*németek*], Basta és Mihály vajda ideje alatti erdélyi pusztitásairól rémületes dolgokat jegyeztek föl az egykoru emlékirók. Bethlen Farkas Szamosközy után 1601-ről azt hagyta emlékezetben: „hogy Basta katonái az ő eltávozásakor akarata ellenére, egész Erdélyt, ölve, rabolva bebarangolták, a nemesek udvarházait feldulták, a templomokba betörtek s szentségtörőleg kifosztották, a városokból kimenő emberek javait erőszakkal elvették, a kik a havasokba rejtőztek el, kémek s árulók segélyével fölkutatták, barbár módon ölték meg, nem volt oly rejthely az országban, honnan az embereket ki nem vonszol-

[1]) *A kolozsv. r. kath. nyilv. teljes Gymnasium Évkönyvei.* sat. 11—12. ll.

ták. . . .“ [1]) 1602-ről szintigy ir. „Ez évben rövid fegyvernyugvás köttetvén Basta és Báthori Zsigmond között, 3000 hajdu, nem tudható, minő furiáktól kergetve, Erdélybe tört, juniusban a vásárhelyi vásárt rohanták meg, 8 polgárt és több kereskedőt megölvén: amazoktól a mit házaikban találtak, ezektől áruikat elragadozták, s ölve, rabolva kóborolták be Görgény és Déva vidékét, s Kalotaszegen és Kolozsvár vidékén oly kegyetlen mészárlást vittek végbe, nem tekintve korra és nemre, a minőt Erdély eddig nem látott. . . . .“ [2]) Megdöbbentően világitják meg a hajduk Kolozsváratt és határán végrehajtott szörnytetteit az egyházfiak számadásaiban levő temetkezési följegyzések. „1601. aug. 28. — irja egyik számadó — mikor a hajduktól a majorok között sok ember levágatott, a biró rendeletéből Varga Gáspár temetett el 21 testet, fizetett érette 7 frtot; sept. 1. megint valami szegény embereket temetett el, a kiket a mezőn levágtak, 14 testet, fizetett érettök 4 frtot 33 p.; sept. 5. megint a mezőben levágott 7 testért neki 2 frt 33 p.; 14. ismét a mezőben levágott 5 emberért 1 frt 60 p.; 26-n a mezőben itt-ott levágva talált 5 testért 1 frt 60 p.; nov.

[1]) *Bethlen.* V. k. 75. l.

[2]) *Bethlen.* V. k. 94—97. ll. *Szamosközy* igy irja le a hajdukat. „A hajduk magyar, oláh, rácz és más nemzetbeli, rablásra és hadakozásra egyaránt alkalmas gyülevész nép. A ráczok Duna-melléki hazájokat már rég elhagyva, kóborolnak szerteszét, nincs házuk, családjok — kegyetlen, vérszomjas nép; nincs hová vonzódjanak, tehát a katonáskodás elemök, szükségöket s az éhséget folytonos rablással csillapitják“. Máshol ugyan ez egykoru iró igy jellemzi őket. „Alkalom szerint magukat áruba bocsátva, most keresztény, majd török szolgálatba állanak: lopásra, rablásra, árulásra, kémkedésre, titkos bünök végrehajtására rendkivül hajlandók s alkalmasok. Az emberiségtől oly távol állnak, hogy bennök ábrázatjokon kivül semmi emberi nincs. Szükségeikben annyira hitszegők és istentelenek, hogy nemcsak szomszédjaikat és a hadi foglyokat, de saját nőiket, gyermekeiket, testvéreiket és sógoraikat is eladják a törököknek, saját vérökkel kereskedést üzve. A magyarok a ráczságot annyira veszélyesnek tartják, hogy kiirtásukat törvényben végezték el — Losonczi István és Petrovich Péter nem egyszer végre is hajtotta azt.“

A magyar hajduk magyarországi zsellér lakók, de mivel nincs rendes zsoldjuk, élelmöket, ruházatjokat, vagyonukat, kincseiket, szóval: mindenöket inneni-onnani rablással szokták megkeresni. Legelébb Mihály vajda hozta be őket Erdélybe, a kiket az ország kiüzvén: e népsöpredéket Basta másodszor is behozta, s ezek voltak, a kik Erdélyt csaknem végpusztulásra juttatták.

14. Kömálban 2 emberért, kiket a harczkor ott levágtak és a 3-dikért, kit Kotsis András házánál vágtak le, 1 frt 27 p. Ugyan Varga Gáspárnak 2 holt emberért 66 p.; nov. 30. öt németért, kiket szintén ő temetett el, 1 frt 50 p.; decz. 5. 11 ember eltemetéséért a biró meghagyásából 2 frt. Mikor a németek a plebánia-háznál levő közt [*kertet*] a nov. 21-ki harczkor elégették, megcsináltatta 50 pénzért. [1]) E kalóz élet s öldöklő belső háboru ez adatok szerint aug. 28-kától deczember 5-kéig tartott, s a mezőn és rejthelyeken fölkutatott vagy meglepett és legyilkolt, 61 polgárától fosztotta meg a várost. 1602. Kolozsvárt a hajduk és pestis együtt pusztitották. „April 27. — irja a számadó egyházfi — két sirásónak Hidelvén 6 test eltemetéséért adott 50 p.; május 1-én valami parasztembereknek 8 hidelvi emberért 1 frt; 2-kán más 4 testért 1 frt; 4-kén ugyan 2 hidelvi testért 25 p.; 8-kán hidelvi 9 ember teste eltemetéséért 1 frt; jul. 13. sirásó Gáspárnak halott temetésért 50 p.; 18-kán, hogy halottakat temetett 4 frt [*száma nincs megirva, de 12—15 lehetett*]; aug. 1. halott temetésért 50 p.; 11-kén 3 frtot [*itt is lehetett 10—12*]; 21-kén ismét 3 frt; sept. 4. ismét 3 frt; április 27-től sept. 4-ig csak családtalan halott 60—70 temettetett el a város költségén.“ [2])

E nagy halandóság a temetőhelyről gondoskodást tette szükségessé. Az 1602. márcz. 4. közgyülés azon okból, hogy az egyik temetőkert holt testek sirjaival megtelt, a külső kertet pedig bizonyos okból [*értetik a villongó, háborus idő*] most meg nem szabadithatni, végezte: „hogy a biró a közép-utczai kapunál és Monostorkapunál levő két kőkertet szabadittassa meg, a temetésben pedig a régi mód tartassék meg. A hidutczának és tordautczának alsó szerin valók temetkezzenek a középkapubeli kertbe, a felső szeren valók a Monostorkapu mellettibe. [3]) Márcz. 6. ismét ily végzést hoztak: „Minthogy látják a templomokban való temetés miatti szörnyüséget, a mitől keresztény atyánkfiai megirtóztak, és mind az isteni tiszteletre való menéstől megszüntek, mind szegény meghalt atyánkfiainak eltakart testeket gyakran hányják, kavargatják sokak lelki fájdalmára; ezért egyező szavazattal a mai naptól fogva

[1]) Az 1601-ki *eredeti számadásokból.*
[2]) *Az 1602-ki egyházfiai ered. számadásokból.*
[3]) *Az ered. közgyülés j. könyve.*

teljességgel megszüntetik a templomokba való temetkezést, sőt a most megásott két sirt is mindjárt bevonatták. A magántemetkezést saját birtokában azonban senkitől nem vonják el. . . ." [1])

A háboru és pestis e pusztitó vészeit még világosabbá teszi két közgyülési végzés. Az egyik az 1602. jun. 4-ki. „Minthogy a nemesség — igy szól az — és a város körül levő szomszédos faluk lakosi a mostani romláshoz képest megmaradásukért falaik közé menekültek, szózattöbbséggel meghatároztatott, hogy kiváltképen ezen vármegyebelieket jó itélettel egy kevés ideig lakóul bebocsássák, a módozat iránt a biró más napra hivjon össze külön gyülést. . . . ." [2]) „A plebánus és prédikátori rendek — igy szól a nov. 7-ki másik — a pestis és egyéb nyavalyák eltávoztatásáért, a mivel Isten a várost meglátogatta, szükségesnek látják a penitenczia tartást. Azért végezték, hogy mindennap jó reggel 5 órakor harangozzanak, és igy az isteni tisztelet kapunyitás előtt véghez mehet; ezután mindenki kézi munkájára is rá érkezik; estve pedig 4 órakor harangozzanak és az Isten házába a könyörgésre tartozzék mindenki elmenni, a biró is a tanácscsal egyetemben. A dorbézolókat pedig büntessék meg érdemek szerint. . . . ." [3])

A város beléletéből is maradt fenn néhány emlékezetre méltó esemény. Rudolf cs. és fejedelemtől két évről maradt fenn Kolozsváratt vert pénz, egyik 1598-ból, melyen alul *vár vagy torony* látszik, s ebből következtetik, hogy ott veretett; [4]) ismét 1605-n, rajta *torony vagy vár* s ezenkivül e két betü van: C. B. [*Clausenburg*]. [5]) Bizonyos, hogy ez az ottani pénzverő házban készült. E fejedelem alatt 1603. márcz. 15 óta Filstich Péter volt a pénzverőház és az aranyváltó kamara főnöke [*praefectus*], a ki azt bizonyos czikkek és föltételek alatt birta, melyek szerint ő köteles volt az aranyanyagot minden magyar vertaranynál oly értékben fogadni el, hogy azt 160 pénzzel váltsa be, s a felett a fiskusnak fizetett tőle 22 pénzt. 1605. a fejedelem főkapitánya Ráthóti Gyulaffi László szabaddá tevén az aranyváltást, azt Várfalvi Kósa Mátyásnak adta át, s igy ő jövedelmét, a fiskus a beváltási dijt vesztette el, a miért

[1]) *Az ered. közgyül. j. könyv.*
[2]) *Az ered. közgyül. j. könyv.*
[3]) *Az ered. közgyül. j. könyv.*
[4]) *Érdi:* Erdély Érmei sat. 32. l
[5]) *Érdi:* Erdély Érmei sat. 33. l.

ő azon évi május 6. a kolozsmonostori konvent előtt tiltakozott. [1]) Ugyanazon fejedelem 1604. jun. 2. Erdély kormányzó biztosainak adott útasitásában tanácsosai kormányhelyéül Kolozsvárt jelölte ki, s a várak és más fejedelmi jövedelmek kezelő tiszteivé, várkapitányokká, harminczadosokká németek alkalmazását rendelte. [2]) Az első Kolozsvárt, mint az ottani 30-adi hivatal helyét csaknem életérdekében érintette. A másik az osztrák uralkodók németesitési szándékát most tárta fel teljes világosan Erdély magyarsága előtt, mely ezt inditó okul vette a nemzeti fejedelemséghez való még szilárdabb ragaszkodásra. „A kapu kulcsai álljanak — igy szól az 1605. jan. 29-ki közgyülési végzés — a fő- és királybiró kezénél. Mikor reggel kaput kell nyitni, a szász nemzetü kulcstartó menjen a főbiróhoz, a magyar a királybiróhoz, s vegyék kezökhez a kulcsokat, estve viszontag igy. . . .“ Jun. 11. pedig megemlékezvén, hogy régen is meghatározták volt, hogy a kapukat felváltva nyissák meg, most is elvégezték: „hogy egyik héten a Hidkapu legyen nyitva s akkor a Középkapunál a kis ajtó, mikor pedig a Középkapu lesz nyitva, akkor a Hidkapu kis ajtója maradjon jó vigyázat alatt szintén fölnyitva. Estve és reggel a csordák ki- és bebocsátása végett mindkét kaput bocsássák le, de a melyiknek betéve kell lenni, mindjárást vonják ismét fel. . . .“ [3]) A fényüzés és idegen divat, a nemzeti sajátságok elhagyása és feledése oly igen lábra kapott ez időben, hogy az emlékirók sajnosan és megrovólag jegyezték fel, Kolozsvár száz-férfiai pedig tilalmazó végzést hoztak ellene. „A ruhaviselet — irja Bethlen Farkas egykoruak följegyzése után — nehány év változásai közt őseinkével egészen ellenkezőleg változott meg. Azok bőv, lefolyó, ujjas és bőv dereku ruhát viseltek, illőt minden alkalomra; most pedig rövid dolmányt s fél felöltőt [*clamys*] vagy palástot viselnek, mely szűk, megkurtitott s csaknem a dolmányhoz hasonló, melynek ujja le van vágva, minden részében megkurtitott s általában semmi redő nincs rajta, a mit midőn az okosabbak láttak, gyakran ily szókat lehetett tőlük hallani: Az erdélyiek eldobták nemzeti öltözetüket, s újat fogadtak el, nemsokára idegen nemzet uralma alá fognak jutni!“ [4])

[1]) *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konventi levéltárosztály: Protoc. F. 13. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 245. l.
[3]) *A közgy. ered. j. könyvéből.*
[4]) *Bethlen.* IV. k. 479—80. ll.

Kolozsvárnak 1602. sept. 16. tett óvó intézkedése ez: „Mivel a fényüzés mind férfi, mind asszony és leányrenden a város vagyoni állapotát meghaladta, a mi Istennek is ellene van, a polgárok terhét is sulyosbitja: ezért szükségesnek látták azt megtiltani, s hogy minden rendü városbeliek régi atyjoktól rájok maradt rendes és nemzetsége szerint való formáju öltözetet viseljenek, a városi rendhez nem való öltözetet pedig, a minők: a hosszu farku, boronáló spanyol köntös és szoknya, aranyprémes nyakruha, lebegő hosszu fodor tartóstul, arany láncz, arany perecz, nyakruha és akármi nemes renden levőknek való forma — az ilyeken az ő érdemök szerint való adót vegyenek. . . . .“ [1]) Kolozsvár népét ezzel némileg ellenkezően jellemzi egyik emlékiró. „Kolozsvár polgárai mindig becsületesek voltak és erkölcsösök, a tudományokban igen jártasok s ezért humánusok; a közdolgok folytatásában egyenesek és szorgalmatosak, s a mint gondolkozásmódjuk érett: ugy viseletökben eleitől fogva a illendőséghez alkalmazkodtak. . . . .“ [2]) Tudományszeretetöknek nyomos bizonyitéka Somogyi Ambrusnak ismeretes történeti művéhez [3]) 1604. husvétkor Kolozsvárott irt előszava, melyben Gellyén Imre kolozsvári fő- és Szegedi Mihály királybirónak, s a több mindkét nemzetbeli senatoroknak, mint nagytiszteletü és sok tapasztalatu férfiaknak üdvözletét és kész szolgálatát ajánlja. Elmondja abban, hogy őt irásra az indította, hogy a midőn Báthori Zsigmond a Szilágyságban, a goroszlói mezőn legyőzetett s a császáriak és az oláhországi vajda ellenségként törtek be Erdélybe, ő Déézs városból biztosabb helyre, Beszterczére vonulni kényszerült, hol a sors ellenséges szélfuvallatát csaknem 11 hónapon át tapasztalták. E szomoru helyzetben határozta el magát irásra. Használta a régi irókat, de maga is sokat pótolt; a hol pedig a Báthori-korszak következett, a történteket egészen saját tudása szerint irta meg, melyekben vagy jelen volt, vagy felőlük a leghitelesebb tanuktól értesült. Fogadják hát a nagytekintetü és bölcs férfiak — kéri őket — ezen nekik ajánlott és szentelt munkácskáját jó és szerető lélekkel s kövessék a halhatatlan Istent, akit a parányi tömjénfüst is megengesztel s a ki a legcsekélyebb ajándékot sem veti

[1]) *A közgy. ered. j. könyvéből.*

[2]) *Bethlen.* V. k. 277—78. ll.

[3]) *Scriptores Rer. Transsilv.* sat. Ambrosii Simigiani Histor. sat. *Előszó.*

meg, a mit tiszta szivvel és lélekkel adnak neki áldozatul. Ha valami dicséretest találnak benne, tulajdonitsák a mindenható Istennek, a ki őt irásra birta; ha pedig figyelemre méltatlannak találják, tulajdonitsák annak, hogy a dolog nagy volt, ő arra gyenge, az idő rövid s a körülmények nem kedvezők, és sok más akadály is gördült elébe; saját honából számüzve, mint vendég, mások hajlékában lappangott, midőn müvét dolgozta. A szellem — a mint mondják — kiszáritja a csont velőjét, s zaklatott elme érett munkát nehezen végez. Éljenek boldogul, munkáját fogadják szivesen, s ne nézzék annyira az ajándék minőségét mint az ajándékozó szivét.“ [1])

Két kisebb esemény zárja be e korszakot: egyik a főtéri szentegyház körüli boltokról való 1604. évi számadás, mely azok és a kisebb vétségek városi fenyitő háza [*kalitka*] hollétét jelöli meg. „Az öreg kőboltok — igy szól a város számadó sáfára kimutatása végén — a kenyérszer felől a mázsaházig terjednek, van 18, kettőjéből nem volt jövedelem, ezek egyike az, mely a *kalitkán innen*, Teleki Istvánné mellett van sat“. Tehát a kalitka a templom kelet-északi végét körítő köboltok táján volt. Másik az óvári szentegyház boltjának 1600-ban leomlása, melyet egykoru emlékirók után Bethlen Farkas igy hagyott fenn. „Ez évben Kolozsváratt a város azon részében, melyet Óvárnak neveznek, az egyházban nagy romlás esett; mert nemcsak a boltozat, de a cseréppel fedett födél is szörnyü nagy robajjal összeomlott. Istennek nagy gondviselése, hogy akkor senki benne nem volt; mert délutáni négy órakor esett.“ [2]) Az emlékiró az időt nem mondta meg, de az egyházfiak számadásából gyanitható, kik a romok elhordását emlékezetben hagyták. „Jul. 31. a kik a leomlott klastrom előtt való téglákat a scholába behordották, fizettek 60 pénzt.“ [3]) A romlásnak e szerint julius utolsó napján kellett történni.

Harminczkét évre terjed a Báthori-korszak Erdély és igy Kolozsvár történetében is. A Zápolya-név után ez volt azon másik név,

---

[1]) Ez ajánlás szövege és a hangulat azt mutatja, hogy a város szándékozott azt kiadni. Miért maradt el? előttem ismeretlen. E század tette végre jóvá kettőnek a mulasztását.

[2]) *Bethlen.* IV. k. 614—615. ll.

[3]) *Az eredeti számadásból.*

melynek fényes történeti multja, nagy birtoka és hagyományai s hatalmas dynastái voltak, tekintélye alatt Erdély külön állását az ország közvéleménye leginkább biztosithatónak vélte. Báthori István és Kristóf vajdák nemzeti hitté tették e véleményt. Bennök, mint a török szövetség őszinte barátaiban s a reformatio önmérséklő, eszélyes elleneiben kezességét és folytatását látta Erdély. Itt van nemzeti és erkölcsi inditó oka annak, hogy Báthori Zsigmond annyi vérontás, fejedelmi székéből háromszor eltávozása, a nemzet legtitkosb ohaja és reménye meghiusitása, sokszoros hitszegés és hálátlanság, sőt az országnak teljes megrontása után is székébe újra meg újra vissza helyeztetett. Ebben van ama történelmi tény-nek kulcsa, hogy tiz évi titkos szerződési kisérlet és árványkodás, véres harczok, irtó háboruk, Erdély legjobbjainak bitófán és hóhérbárd alatt elvérzése s az ország egyik végétől a másikig megrablása és kipusztitása daczára, sem Rudolf, sem Mihály és Radul vajda uralmát ez ország felett megszilárditni, s Báthori Zsigmondot, e bünterhelt fejedelmet és neve varázsát a nemzet rokonszenvéből teljesen kiszorítni nem tudta; hanem a mint a hadi szerencse kedvezett s a német és oláh igát bár pillanatra is lerázták, őt, egy izben unokaöcsét, Endre bibornokot, választották meg. Évekig birta a hatalmat e kis ország felett egyik és másik jogos és bitor követelő, rettegést, pusztulást és vérnyomokat, olykor vérpatakot hagyva maga után; jogczímet szerzett, azt erősebbé tette, uralkodott ideig-óráig, de az ország szivében számukra hely nem volt, a közérzületben iránt uk mély gyülölet ébredt, történetét megzavarta inkább, mint folytatta. E korszak a Báthoriaké, ők nyomták rá uralkodásuk s lelkök bélyegét .... Báthori István, Kristóf és Endre jellemének uralkodó vonása az erős magyar nemzeti érzület, önálló külön Erdély és a régi jogaiba s birtokaiba visszahelyezett katholicismus. Az elsők 16 éven át az ország békéjét fentartva, jóllétét előmozditva, önmérséklettel munkálkodtak czéljok érdekében. A reformatio s főleg az unitarismus terjedése megakadályozására mindent megtettek, a formákat gyakran mellőzték, a protestánsokat egymás ellen felhasználták, még erőszakhoz is nyultak s ez által sokszor érzékenyen bántották a közérzelmet; de kettőt szilárd kézzel fentartottak: a Zápolyaház hagyományos nemzeti politikáját, mely a török szövetségen alapult. A kis új magyar állam önállósága szent volt előttük, mit

érinteni nem volt szabad senkinek. Ez volt az egyik. Másik az, hogy a reformatiot elvben nem támadták meg, az ország nagyjainak és jeleseinek tanácsával kormányoztak, a katholikus érdekek javára czélzó törvényeket országgyülésen alkották .... Egészen jogos volt saját vallásuk egyenjogositására törekvésök, s a Luther, Kálvin és Dávid Ferencz vallását követők szeretetlen, alkut nem ismerő, konok ellenzése igazságtalan, nem méltányos, sőt olykor boszantó és kihivó. Felsőbb tanintézet, egyetem állitási czéljok nemes, az ország és nemzet mivelődési szüksége által igazolható, de téves lépés azokban túlnyomólag lengyel és német papok s tanárok alkalmazása. Ezek bizattak meg a r. kath. magyar ifjuság felsőbb nevelésével, a kik a magyar nemzettől és nyelvétől idegenek, tehát idegen nyelv és szellem terjesztői voltak, irodalmát nem ismerték és nem kedvelték, a magyarság és civilisatio közt elrekesztő falat állitottak s a nemzeti mivelődés akadályaivá lettek. Igazolható Báthori Istvánnak a sajtó s főleg az egyházi irodalom tulzásai mérséklésére kiadott előzetes könyvvizsgálati rendelete; de sehogy sem lehet védni, sőt megrovandó az a drakói szigor, mely az ép akkor virágzásnak indult komoly magyar nemzeti irodalmat egészen és általában egyszerre elnémitotta, nagynevü európai tudósokat és irókat a kolozsvári unitárius főiskolától, melyet azok, hazájokban üldöztetve, vallásos meggyőződésök megőrizhetése inditó okából kerestek föl s ott szivesen fogadásukat a tudomány érdeke kivánta, elrezzentett, ékes szóló és humanus egyházi szónokokat üldözőbe vett, s a templomi szószéket a meghunyászkodás, szolgai félelem és szenteskedő alázatosság hirdetőjévé és tanitójává tette; nem a jezsuiták behivása volt káros, de azok idegen nemzetisége, igen hamar támadóvá lett önvédelmi eljárása s a szerzet szelleme; nem az, hogy tanitottak s híveikkel imádkoztak, hanem hogy politikába elegyedtek; nem a kathol. hitelvek terjesztése, de a többi vallások ellen izgatás, azok kisebbitése, tűzzel-vassal irtása s életök ellen törés. Nem abban hibáztak, hogy az ifju fejedelmet vallásában megerősitették, de hogy boszuállásra tüzelték föl s befolyásukkal az ország és nemzet megrontására éltek. Ha Báthori Kristóf vajda és István király tovább él s Zsigmond nevelésében Gálffi János, az unitárius, és a Báthori-ház igaz híve, a bölcs államférfi s igaz hazafi ellensúlyozó befolyását a jezsuitákkal szemben megtarthatja addig, mig a fejedelmi örökös

teljes érett korába jut, s lelkében a vallásosság mellett a hazafiui és alkotmányos érzés is kifejlődhetik és meggyökeresedik, más lett volna jelleme, uralkodása s országának sorsa. De hamar elhalván mindkettő, minden mérséklésnek vége lett. A király öcsét másra, mint eddigi nevelőire, a jezsuitákra nem bizhatta; ez sértette volna a pápát és a kath. közvéleményt. Gálffinak vissza kellett vonulni. Egészen a jezsuiták befolyása alá jutván az ifju fejedelem, fogékony szivébe és lelkébe saját elveiket és tanaikat csepegtették be [1]),

---

[1]) Hogy az olvasó a jezsuiták tanairól s a jezsuita szellemről, ezek rendkivüli befolyásáról meggyőződjék, s a pápa által Báthori Zsigmond fejedelemhez intézett, alább ismertetendő levélnek nagy jelentőségét átlássa: szükségesnek látom a jezsuita rend szervezetét rövidben adni. Mint tudva van, a *Jézus Társasága* nevü szerzetet Loyola Ignácz alapitotta 1540. III. Pál pápa számukat 60-ra szabta, de hamar megsokszorozódtak. Fogadalmuk: *szegénység, szüzesség, engedelmesség*; collegiumokban, nem zárdákban laktak; ruhájok inkább kanonoki, mint szerzetesi volt, s a világi papok közt mintegy közép helyet foglaltak el. 1545. különbféle kiváltságokat nyertek, egyszerüeket, minő volt rendeltetésök: *a lelki gyakorlat, betegápolás, lelkipásztorkodás*. De nem sokára úgy ezeket, mint hatáskörüket a telő idővel egyre gyarapitván: már az első században egészen világtörténetivé vált missiojuk. Minősültségök volt: 1. ép test, 2. kitünő lelki tehetség, 3. két évi újonczság [*novitiatus*], mi alatt *alázatosságban, engedelmességben, külső áhitatoskodásban gyakoroltattak*. Újoncz éveik után fogadalmat téve, gymnasiumba mentek I-ső osztályba, s tanultak: *nyelveket, szónoklatot, költészetet, mathesist, természettant, vallást* sat. A gymnasium bevégezte után a II. osztályba menvén át, *scholastikusokká* lettek, s előbb az alsó, majd a közép és felső osztályokban tanárkodtak, nehány évig hittant tanitottak, szigorlat letétele után áldozó papokká lettek, s itt a III-ik osztályba lépve, segédeknek [*coadjutoroknak*] neveztettek ki. Ezek a felsőbb tudományok tanitásával s lelkipásztorkodással foglalkoztak [*coadjutor spiritualis*] vagy világi czélokban. A IV-ik vagy legfelsőbb osztályuak voltak a tanárok [*professorok* vagy *felavatottak*], a szoros értelemben vett, de kevés számu *jezsuiták*, kik a negyedik fogadalmat is letették s a pápának föltétlen engedelmességet igértek. Ezekből lettek a rend különbféle elöljárói, collegiumi főnökök, superiorok, a rendes collegiumok igazgatói, rectorok, tartományfőnökök [*provincialis*], a Romában székelő generalis, ennek öt segédkormányzótársa [*assistens*]. A tanitással s tanulással foglalkozó jezsuitáknak gazdag alapitványokat tettek, a többiek önkéntes adakozásból éltek; kiváltságaik legfőbbike, hogy a jezsuita rend minden egyházi hatóság alól ki volt véve, csak a pápának tartozott engedelmességgel. A generalis olyan volt a rend előtt, mint egy monarcha országában. De a tagoknak is nevezetes jogaik voltak s tágas cselekvési körük. Le is tették generalisukat. Rendbe lépésök s felavatásuk föltételei

hidegen hagyva a hazaszeretet, magasb nemzeti érdek és alkotmány iránt, s csak a vallásos rajongásnak, a katholikus s főleg jezsuita érdekeknek hagyva abban helyet. Erdély végtelen szerencsétlenségének itt van forrása. Most is idegenektől jött az. Marietti és Carigly jezsuiták, Zsigmond fejedelem gyontatói, e titkos tanácsadók és a bécsi udvarnál ügyvivő követek voltak okozói azon sok rosznak, a mit Báthori Zsigmond elkövetett. Ezekben nem volt érzék a haza s java iránt, nem a magyarhoz benső vonzalom; jellemét,

---

harcz a természet és társadalom ellen: meg kellett szakitni minden világi viszonyukat; magasb érdeket, mint a rendé, nem ismertek, legfőbb parancs rájok nézve a rendfőnöké volt; föl kellett áldozni hazát, testvért, szülőt, rokont, saját hasznot, ellenkező véleményt, sőt a lelkiismeretet is. A kémkedés rendszer volt náluk. A rend igyekezett minden tagjának lelke mélyéig belátni. Minden tagot oly munkakörben alkalmaztak, a mire tehetsége s hajlama volt: egyik a fővárosokat, másik a királyok udvarait, harmadik a nép kunyhóit választotta működési térül; némelyik mint pap és népszónok, másik mint könyvtárnok, tudós és iró, harmadik mint hittérítő Ázsiában, Afrikában működött. Sok volt közöttük a kitünő férfi, kinek vasakarata, hajthatatlan szilárdsága volt, s valamennyinek közös czélja: *a r. katholicismus előmozditása, s a protestantismus elnyomása.* Erre felhasznált a rend minden eszközt, a mit a világ nyujt: tudományt, művészetet, müveltséget, politikát, ipart, kereskedést; kezére keritette a felsőbb körök ifjusága nevelését s ez úton hatalmas pártfogókat szereztek maguknak, udvari papokká, gyóntatókká lettek, s ekképen a polgári élet minden viszonyaiba befolyást nyertek, minden titok tudomásához jutottak s a Rómában élő központi kormányt felőle értesitették; árvákat és elaggottakat vettek gondviselésök alá, gazdag özvegyek élete s vagyona felügyeletére ajánlkoztak, végrendeleteket tétettek haldoklókkal, egyenetlenkedő házasfelek közé avatkoztak be békitőül. S e különböző útakon rengeteg vagyonra tettek szert, s állások és gazdagságuk által uralkodtak — gyakran uralkodókon is. Veszélyes tanaik: a *casuistica*, e szerint a tettek nem átalános erkölcsi elvek, de a körülmények szerint megitélendők; a *probabilismus*, menthetősége oly bünnek, mit valaki más magasabb állásunak példájára követtek el; az *aequivocatioval* élés, az az több felé magyarázható kifejezések használata; a *mentalis reservatio*, midőn valaki mást érez lelkében, mint a mit mondnak ajkai, s végre a legborzasztóbb: *finis sanctificat media* = a jó czél jóvá teszi a rosz eszközöket . . .“

E rendet *Oláh Miklós* esztergomi érsek 1559. hozta be Magyarországba s Nagy-Szombatban telepitette meg, de zárdájok leégvén, 1564. visszamentek Grázba; Erdélybe Báthori István hozta be 1580—81-n, azonban már 1588-ban kiüzettek — az olvasó ismeri a fönnebbiekből, s megismeri hátrább a történendőkből.

multját s intézményeit nem ismerték, alkotmánykérdésekben s politikában járatlanok, útasitást Bécsből rendfőnöküktől és Rómából vettek; érdekök térités, a katholicismus hierarchiája, rendjök hatalmi terjeszkedése, Erdély önállásának s a protestantismusnak megsemmisitése s végleg katholikus uralkodó-ház alá juttatása . . . Az első nevelés alakitó befolyásán kivül más erős okok is befolytak a fejedelem ily vészes irányu jellemfejlődésére. Nagybátyja, a lengyel király lelkére kötötte végrendeletében a kolozsvári jezsuita collegium fentartását, melyet — ugymond — atyja és ő sajátjokból, mások sérelme nélkül alapitottak. „Védje azt ugy, — kérte őt — a mint drága előtte lelke és hazája java, melynek fejedelme. Lesznek a *kolozsváriak közt*, [1]) a kik a jezsuitákat eltöröltetni kivánják s ezeket pártolni fogják kálvinista és lutheránus tanácsosai; lesznek udvarában is oly eretnekek, a kik neki hizelkedvén, szivét tőlük elidegenitni igyekeznek; de ha él, állhatatossággal és hitbuzgalommal mind ennek ellene állhat, a mit Isten és emberek előtt igyekezzék is bebizonyitni. Vajha — igy sohajt fel a halálát érző király — iránta való kegyes indulatának eleget tehetett volna az által, hogy ha nem mind, de legalább nehány kegyes katholikus belső titkos tanácsost adhatott volna mellé, a mi neki, ifju fejedelemnek ékességére, a királynak tekintélye és méltósága emelésére lett volna! De fájdalom! oly romlottak a mai idők és erkölcsök, hogy csaknem mind elhajoltak, elannyira, hogy nincs a ki tegye a jót, mondhatni, hogy az utolsóig mind eretnekségbe merülve, istentagadókká létellel fenyegetnek. De minél nagyobb a küzdelmed, kedves unokaöcsém! igy végzi hagyakozását a király — annál nagyobb lesz egykor dicsérete s jutalma örök.“ [2]) V. Sixtus pápa pedig 1587. aug. 22. igy irt az alig felserdült fejedelemhez: „Értesült, hogy azon szakadások s az egyedül idvezitő [*orthodox*] katholikus hit ellenzői a Jézus társaságabeli papokat országából vakmerő bátorsággal s Isten és a keresztény vallás megbántásával

---

[1]) Párizpápai ezt igy adja elő: *Lesznek unitáriusok kivált Kolozsváratt* . . Melyik a valódi? nem tudom. Az eredeti végrendelet döntené el, de én sehol föl nem találtam. *Rudus Redivivum.* 1684. D. iv 2—31. E kiadvány sok helye eltérő *Kaprinai*, *Szegedi*, *Vass József* s más r. katholikus tudósok kiadványaiétól.

[2]) *Párizpápai*, előbbi művében. *Vass József*: A kolozsv. r. kath. gymn. Évkönyvei. 1856/7. 10—11. ll.

kiűzni akarják. Hiszi, hogy ez az ő tudtán kivül esik; bensőleg s szivbeli fájdalommal kéri őt, hogy e gonosz bünt Isten és a katholikus egyház iránti kegyességénél fogva akadályozza meg. Ezt ugy éri el, ha a politikai hatóság és miniszterei azokat e veszedelmes emberek gonoszsága ellen védik. Gondoskodjék hát, hogy a mit atyja és a nagylelkü lengyel király tettek — bevive Erdélybe a jezsuitákat — ő mint fiu és unokaöcs őket s az orthodox hitet országában védje meg.“ [1]) A kiűzés után pedig 1589. aug. 19. az ország alkotmányával ellenkező s üldözési szellemtől áthatott ily levelet irt hozzá: „Értesült róla — ugymond — a jezsuita rend generalis prépostjától, hogy szivből bánja a Krisztus tisztelete és követői ellen elkövetett hibát s könnyezve kért érette bocsánatot. Ez mutatja bünbánatát, a mi kedves Isten előtt. Ezért őt atyailag öleli, s könyörgése következtében beleegyezik, hogy lelki üdveért és nyugalmáért világi vagy egyházi gyóntatót válaszszon magának, a ki azon társaság papjait és a katholikusokat Erdélyországba ismét bevigye, a templomokat, zárdákat, collegiumokat és conventeket helyre állitsa, katholikus isteni tiszteleteket tartson, az egyház szabadságával ellenkező végzéseket eltörölje, semmit az ellen az országban tenni, végezni ne engedjen, az egyház parancsai iránt engedelmességet eszközöljön, tőle mint fejedelemtől is ez iránt vegyen esküt, gyóntassa meg, minden egyházi büntetéstől, a mivel bármikori hibáiért illette volt, oldozza fel, sőt miután gyóntatójával penitentiát tartott, s hét bünbánó zsoltárt térdelve elénekelt, apostoli tekintélyénél fogva oldozza fel azon eskütől is, a mit az 1588-ki országgyülésen tett sat. Ezután intette a katholikus hit erőhatályos védelmére, serkentette, hogy birja rá a főrendeket is, bizzék Istenben, ellenségeinek álljon ellent rettenthetlenül és bölcsen, támaszkodjék népére, életét és országát tartsa meg, a büntetésben legyen óvatos, jutalommal nyerje meg az embereket sat. szóval: a katholikus hitnek terjesztésében és fentartásában legyen szilárd és állhatatos . . . .“ [2])

Az első nevelés hatalma az ifju sziven, az atyai tekintély és királyi nagybátya iránti tisztelet, a föld első hatalmasságának a

---

[1]) *Veszely Károly.* Erdélyi Egyháztörtén. Adatok sat. I. Kolozsv. 1860. 217—18. ll.

[2]) *Ugyanott.* 221—224. ll.

nem-katholikusokról, az ország alkotmányáról és kormányrendszeréről ily sujtó itélete, buzgó tevékenységre és ellenállásra felbátoritása, a törvény rendeletéből az ország előtt nyilvánosan letett esküje alól fölmentése s minden elkövetett és elkövetendő hibáinak megbocsátása oly embernél, a ki az országgyülés által választott tanácsosaira nem hallgat, saját nemzetével, alattvalóival érzelmi közösségben nincs, s a világtól teljesen elzárkozva, csak a papok és olasz tanácsosok és énekesek körében találja jól magát, egyetlen megbizható emberének, jóakaró tanácsadójának jezsuita gyóntatóját tartja — megfejti a Báthori Zsigmond bünterhelt fejedelmi életének egész folyamát. Hiában irta neki bibornok nagybátyja: „hogy szerfölött felháboritotta őt, s a fájdalom miatt nyögött benne a lélek, midőn bizonyossá lett róla, hogy ő el akarja hagyni hazáját, melyet eddig ősei minden ellenség ellen hősileg védtek, hogy a hires Báthori-nemzetségtől Istennek oly nagy ajándéka elidegenitetik, a mi által ő kétséges sorsra jut, a haza veszélybe, nemzetsége gúny tárgyává lesz. Kéri azért, sőt könyörögve esedezik előtte, álljon el szándékától, s a pusztuló hazának bölcsességgel és nagylelküséggel menjen segélyére. S ha többé abban megmaradni nem akar, a mi annak bizonyos romlására lesz, legalább jól fontolja meg: mi lenne jó neki, nemzetségének, hazájának és minden jóknak? Neki önmaga iránti, becsületbeli és tisztességét érintő kötelessége, hogy hazáját, mint fészkét, gyarapitsa, növelje, ékesbítse, mert ettől nyerte királyi erényeit . . .“ [1]) Hasztalanul jelentették ki az ország kk. és rr.: „hogy oly nagy kérdést, a mitől az ország boldogsága függ, minő a török szövetség felbontása s más fejedelemmel szövetkezés, nem üres szóval és haszontalan igéretekkel, nem titokban ennek vagy amannak tanácsára, de a fejedelmi tanácsban, nem idegen követtel, a ki az ország bajait s a dolgok rejtett okait nem ismeri, de az ország polgáraival kell eldönteni, a kik hosszu tapasztalatok által maguknak bölcseséget szereztek, a milyenek Erdélyben többen vannak, a kiknek tehetsége és hitele ismeretes; nem esküvel kezdeni, a mibe egy embernek vakmerősége vitte bele a fejedelmet, de szabad tanácskozáson alapuló közvégzésből.“ [2]) Hijában mondotta meg Kendy

[1]) *Bethlen.* V. k. 87. l.

[2]) *Bethlen.* V. k. 323. l.

Sándor, a legöregebb s legbölcsebb fejedelmi tanácsos: „hogy Carigly Alfonsot fanatismus szelleme kisérti, maga sem hiszi, a mire Erdélyt rá birni akarja, hogy a német császár hada legyőzi a törökét. A pápai és külfejedelmi igéretek czélja csak az, hogy ő a háboru zajában azon társaságot, melynek ő is tagja, Erdélybe végre biztos csellel behozhassa. Ide irányulnak tanácsa, biztatásai s harczszomja, melybe az országot bele akarja vonni. De a hazafiak legyenek óvatosak. Éljenek a jelennel, mig Isten jobb jövőre nyit kilátást. Tudja az ország, hogy ő sem volt egykor idegen a német szövetségtől: de midőn látja, hogy segitsége most is csak olyan, mint régen, s reményében csalódott, nem szégyenli nézetét megváltoztatni. Emlékezhetik az ország György bibornokra, a ki — arany hegyeket igérvén neki Ferdinánd, — a töröktől elszakitá Erdélyt, az ő oltalma alá adta, s elébb ő, a halandók legboldogtalanabbika, magát, azután az országot dönté majdnem végveszélybe, s ha Szolimán az özvegy királynénak és árvájának nem kedvez, az *erdélyi* név még akkor örökre megsemmisült volna.“ [1]) „II. Ulászló és II. Lajos ugy megszilárditották jogukat házasság és lakadalmi ünnepélyek által Magyarországhoz — mondja tovább — hogy a mohácsi nagy hajótörésből, a török szövetség oltalma alatt, csak egy darab föld menekült ki: *Erdély*. S mivel ez a nem szeretett viszonyból máskép kiszabadulni nem tudott, kényszerült az összetört Magyarország régi államtestétől elszakadni, önálló országgá lett, s azt Isten segélyével bölcseség és eszély által maig megtudta tartani. Óvakodjék az ország kipróbált szövetségesét mással fölcserélni, nehogy vakmerőségük az *erdélyi nevet* örökre eltemesse, s akkor lássák meg csalódásukat, mikor a bánatnak sok, a bátorságnak semmi helye nem lesz . . .“ [2]) A fejedelem nem hallgatott unokatestvérére s tanácsosaira. Lelkében meg volt már gyökerezve a gonosz elhatározás. Midőn 1588. a jezsuiták kiüzetését kérte az ország, makacsul vonakodott. „Engem ők neveltek föl — mondá — mintegy anyám mellől kiragadva, inkább hálával tartozom nekik, mint életem védelmezőinek, megtartóimnak, tanácsadóimnak . . .“ [3]) Öt évvel később mégis, midőn 1598.

[1]) *Bethlen.* V. k. 340. l.
[2]) *Bethlen.* V. k. 350—51. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. ? l.

Kolozsváratt a nép, kegyetlenségeit szemére vetette, panaszlólag vallotta meg: „hogy őt mindenre a két Alfonsus [a pápai követ és Carigly] jezsuita birta rá. Különböző okokat hoztak fel lemondására, s csak később látta, hogy a pápa unokatestvérének, Aldobrandini-nak érdekében teszik, nagy összeg pénzt igérve neki a török elleni harczra, ha a fejedelemségről annak javára lemond. Ekkor határozta el magát, hogy Magyarország királyának adja át az országot . . .“ [1]) Végzetes lépés, melyből a török szövetség fölbomlása, a német és oláh szövetség, s Erdély majdnem végromlása következett. Ez a Báthori-korszak másik sötét vonása. Harmadik a székelység között az elégedetlenség és belviszály magvának elhintése. Baljóslatuak voltak már a Békes legyőzetésekori kolozsvári kivégzések és Zsigmond fejedelem 1594-iki véres tette, mely érzékenyen boszulta meg magát elkövetőjén s főleg a büntelen országon, egy évtizedig nem levén Erdélynek kormányra és külső követségre alkalmas nagyszabásu államférfia. Azonban a legnagyobb szerencsétlenség volt a fegyverviselő székelyeknek Mihály és Rádul vajda zászlói alá terelése, a mi őket diadalra juttatta, de a nemzet egyik legnemesb vér-ágát megbélyegezte. Átok volt az a magyarságon, melyért annak okozóit nyomja az erkölcsi bűn súlya, s a történelem itélőszéke előtti felelősség. Az e miatt a hazát ért szerencsétlenség politikai következményei: az oláhok itt szerzett jogczíme és öntudata a magyarságnak azóta sok erőveszteséget okozott s nagy akadályul volt a nemzeti politika diadala útjában... De bajon s vészen győzött a szivós nemzeti erő. A Kárpátokon túlra visszaszoritva a havasalföldit, Tiszántúlra megvert sergével Bastát, s az országot megnyerni és kormányozni képtelen német tanácsosait, az összemarczagolt Erdély sebeiből gyógyulni kezdett, régi szövetségeséhez visszatért, s önálló alkotmányos magyar államformáját, a reformatio létjogát és vivmányait újabban megszilárditotta. Fegyverzaj közül, vérpatakokból s bitófa alól diadalmasan emelkedett ki ismét a magyar önálló fejedelemség eszméje és ténye. Kolozsvárra is annyi harcz és vész után jobb napok jöttek, felszáritva a szemek könyét s főterén a vérnyomokat, a polgári szabadság vidámabb napjainak melegítő sugara — a következő uralkodó alatt.

---

[1]) *Bethlen.* IV. k. 152—153. ll.

Rudolftól nem titkolt elnémetesitési s beolvasztási politikája idegenitette el Erdélyt, a magyar királyi és kamarai tanácsosoktól azok tájékozatlansága, német collegáiktól függése s a kormányelvek ellentétessége, a mi miatt intézkedéseikben nem volt öntudatosság és összhang, nekik nem volt tekintélyök, személyeiktől tartottak, kormányzásukat nevették. 1605. febr. 15. midőn Bocskaival már javában folyt a megadási tárgyalás, a Szebenbe menekült cs. kormány tanácsosai Hoffmann György, Im-Hoff Károly, 5000 frtot kértek Kolozsvár közönségétől kölcsön készpénzül a császári katonaság részére, buzában 660 frtot s a kancelláriai irnokoknak 100 frtot; sehonnan sincs jövedelmök — azt irták — s Bécsből megfogják küldeni. [1]) A város adott nekik később, de igen a magyar hadaknak is.... Ily helyzetek ásták alá Rudolf császár erdélyi fejedelmi székét. Az Izabella királyné és Báthori Zsigmond korabeli *Interregnum* alatt sem a bécsi, sem a magyarországi tanácsosok és kormányférfiak közül csak középszerü államférfi sem tünt fel. Elidegenitni maguktól a népet tudták, rokonszenvét megnyerni nem. A néhány évi kierőszakolt birtoklás elég volt az osztrák uralom teljes meggyülöltetésére, s arra, hogy azt elveszitse.

XIX. FEJEZET.

Bocskai István uralkodása.

— 1605—1606. —

Bocskai István 1605. febr. 21-től 1606. decemb. 29-ig volt Erdély fejedelme, országgyülési választás alapján. A bujdosók [igy nevezték *a Rudolf és Mihálg vajda idejében Erdélyből török földre menekülteket*] és az udvarhelyszéki székelység elébb, [2]) a szerencsi országgyülés később április 20. választotta meg, a szultán megerősitette, Athnamét és fejedelmi jelvényeket küldött, Kolozsvár 1605 május 19. hódolt meg s tette le hűségi esküjét. És bárha e választások mindhárom nemzet általi megerősitése csak az 1605 sept. 17. [*néhol 14-re van téve*] medgyesi országgyülésen történt, [3]) a kezdetet Erdély közjogával s a tényekkel megegyezőbbnek tar-

[1]) *Orsz. levélt.* kolozs-monost. konvent levéltárosztálya. Prot. E. 83. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 299. 430. ll.

[3]) *Bethlen.* VI. k. 325. 327. 332. ll.

tom az általam jelölt időre tenni. A medgyesi országgyülés végzései nem maradtak fenn; de a választás tényét másodszor is törvénybe igtatta az erdélyi törvényhozás 1606 május 17. a kolozsvári országgyülésen, a mi emeli annak közjogi értékét s a város történetét gazdagitja.[1]) Rövid, de Kolozsvárra ugy, mint az erdélyi nemzeti fejedelemség megszilárdulására nézve nagy sikerek által emlékezetes ez uralkodási időszak. Bocskainak voltak az előtti életében személye iránt mindkettőt elidegenitő tényei, részt vett ő Báthori Zsigmond sok oly tényében, a mi Kolozsvárra nézve romlás, Erdélyre nemzeti csapás volt; hazaárulónak bélyegezte s számüzte egy, birtokaitól megfosztotta a más országgyülés, gyülölte az ország és sujtotta a közvélemény; de fejedelemsége elfeledtette azokat, kiengesztelte s hálára kötelezte mindkettőt. Nagy történeti alak, bölcs és erős magyar fejedelem volt.

Alatta sok történt, a mi Kolozsvár életéből emlékezetre méltó. A vár kapus bástyái közül a monostorinak egy része leomolván: az ő idejében megújittatott, a mit a kapun kimenve, jobbkéz felől látszó két felirat közül az egyiknek ezen szövege igazol: *„Egész Erdélynek, amaz eléggé sohasem meg nem siratható, bámúlatos, mindenkire nézve siralmas, annyi évekre terjedő nyomorai közt, s végzetes romlásakor, e düledező kapu egy része, Felséges Úr, ISTVÁN, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme sat. uralkodása alatt, bölcs és eszélyes Eötveös András városi fő- és Helti Gáspár királybiró urak által, Isten jóvoltából helyre állittatott az Úr 1606. évében.“*[2]) A

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 410. l.

[2]) IN STUPENDA ILLA, LUCTUOSA OMNIBUS, TOTQUE JAM ANNORUM MISERRIMA, AC PLUS QUAM FATALI, NULLIS UNQUAM LACRYMIS SATIS DIGNE DEFLENDA TRANSYLVANIAE RUINA, HAEC HUJUS PORTAE NUTANTIS PARS, REGNANTE SERENISSIMO DOMINO, STEPHANO, DEI GRATIA HUNGARIAE ET TRANSYLVANIAE PRINCIPE ETC. PER PRUDENTES ET CIRCUMSPECTOS DOMINOS ANDREAM AURIFABRUM PRIMARIUM, ET GASPARUM HELTI REGIUM URBIS IUDICES DEI BENEFICIO RESTAURATA ANNO DOMINI 1606.

Nem sajnálható eléggé a régiség s képzőmüvészetek iránti érzéketlensége nemzetünknek, a minek tulajdonitható, hogy műrégiségeinket nem hogy megbecsülték s megőrizték volna, de nyomtalanul elveszni engedték,

bástyák közül a szabóké megromolván: az 1606. május 20-ki közgyülés a város kolozsi tulajdon sóbányájából 400 kő sót rendelt megépitésére; a sept. 12-ki pedig azon okból, hogy a kőmívesek s más czéhek tornyainak is szükséges a megépités, elhatározta, hogy a biró a tanácscsal együtt láttassa meg, minden czéhnek vagyoni állapotához képest adjon az épitésre ugyanazon sóbányából segélyt, s azután parancsolja meg mindeniknek a megépitést.[1])

Birtoka a maga — Gyalu várához fizetett — földézmájával gyarapodott, a mit a fejedelem adott a városnak; a közgyülés 1605. jul. 13. választott arra gondviselőt.[2]) Súlyos terhe volt a lefolyt időben a polgárságnak a kényszerü fuvarozás, a mi által gyakran igavonó állataik mentek kárba, idejök veszett el s életök forgott koczkán. A fejedelem 1606. május 17. kelt védlevelében régi kiváltságaikat megerősitvén, meghagyta: „hogy bármiféle emberek, a kik Kolozsváron átútaznak, ha a fejedelem vagy a kormányzó levelét a város biráinak és esküdteinek be nem mutatják, a polgárok nekik lovat, szekeret s egyéb holmit adni ne tartozzanak; senki őket ne zsarolja, nehogy ha magukat gorombán viselnék, valami nem remélt dolog történjék velök, a mit csak hibájoknak s vakmerőségöknek tulajdonithatnának. E véd- és parancslevél a kormányzónak jun. 1. bemutattatván: az a kormányzása alatt levő magyarországi részekben és Erdélyben megtartását igérte."[3])

Politikai életébe visszatért a rend, a tisztikar és száz-férfiak létszáma kiegészittetett,[4]) biztositatott számára az önkormányzati közigazgatás és a tanácskozások szabadsága.

Jellemző a községi gyülésnek egy, a fejedelem eltávozása alkalmából hozott végzése, a mi mutatja, mint kiengesztelődtek a kedélyek irányában, mennyire szivélyes lett a viszony közte és Kolozsvár városa között. Sept. 26-ra volt kitüzve Kolozsvárról

---

sőt még csak a feliratokat sem hagyták fenn eredeti mivoltukban. Ezért kellett ily alakban — a régészeti szabályoknak meg nem felelő módon — adnom e fölirást is, mint annyi mást.

[1]) *A j. könyv ered.*

[2]) *A j. könyv ered.*

[3]) Oklevélt. XCIII. sz.

[4]) Lásd a teljes tisztikar, s a magyar és szász száz-férfiak névsorát az OKLEVÉLT. II-ik kötete 728—729. sz.

elindulása.[1]) Sept. 25. a biró a száz-férfiakat összegyüjtvén, közakarattal végezték: „Az ő felségének, Bocskai István fejedelmünknek való hütölésünk, hogy sokáig maradandó és örökös legyen közöttünk az Úr Istennek neve tisztességére, fejedelmünk hasznára és szegény hazánk épületére, engedje meg a szent Isten dicsőséges szent fiáért, kérjük .... A mely személyek a százemberek közül még ő felségének meg nem esküdtek, végeztük, hogy azokat személyválogatás nélkül alkalmas eszközökkel reá kényszeritsék .... A mi Urunk ő felsége pénztárát illeti: a biró tudván a város szükségeit, jelentse meg és ha lehet mentsen ki; ha nem lehet, a város adósain hajtsa fel tartozásaikat, s szolgáltassa be ő felségének mostani kivánságára. A város szükséges ügyeiben pedig járjon közben a biró, hogy hálálhassák meg ő felsége kegyelmét városul ....“[2])

Változó eseményei közül két ott tartott országgyülés tényei emelkednek ki. Az elsőt jul. 25. 1605. aug. 10-ére hivta össze a fejedelem,[3]) melyre már eleve örvendezőleg készült a legfőbb életérdekeire nézve megnyugtatott város közönsége. Kitünik ez az 1605. aug. 4-ki közgyülés határozatából. „Mivel Urunk ő felségének — a j. könyv szól így — ide jövetelét értjük: tudván az előtti időkből, mint fogadta a város fejedelmeit, a biró tanácsával legyen azon, hogy minél nagyobb becsülettel és tisztességgel fogadják; igyekezzenek, hogy a gazdálkodásban fogyatkozás ne legyen. Arra nézve kerestesse fel a biró a borról való tavaji regestrumot: kitől? mit szedtek fel? s a kik akkor nem adtak, most azoktól vegyen. A dézmások is azon legyenek, hogy nehány csürben a cséplést szakitsák meg, a magánosok vitessenek oda buzát s csépeltessenek, adják a biró kezéhez, hogy legyen elég kenyér. Azonban a biró óvakodjék, hogy szokatlan s nem illő költség ne legyen. A czéhes mészárosok által, mig ő felsége a városban lesz, bejövetelétől fogva minden nap öt-öt barom legyen levágva, a hentesek részéről kettő-kettő, az oláh mészárosok minél többet vágjanak.“[4]) „Midőn a fejedelem Kolozsvár felé közeledett —

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 398. l.

[2]) *A j. könyv. ered.*

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 386—87. ll.

[4]) *A j. könyv ered.*

irja egy egykoru emlékiró — az erdélyi főurak és főrendek, sőt a nép is nagy számban, nagy pompával ment elébe, lelkesedve üdvözölték s délutáni három órakor az öröm minden jeleinek kifejezéseivel kisérték be. Megjelentek előtte a császári biztosok is, a fejedelem kegyesen fogadta, intette, hogy legyenek nyugton. A székely és száz nemzet követei az országgyülésnek Medgyesre áttételét kérték, mibe a fejedelem beleegyezett, s sept. 17-ére halasztotta."[1]) E gyülésre Kolozsvár is meghivatott. Az aug. 23. közgyülés azt határozta: „hogy az országgyülésre menetel azelőtt is mindig a tanácsot illette; most is álljon tetszésében: kinek kelljen elmenni? Költségökről az adószedők gondoskodjanak, hogy fogyatkozás benne ne legyen. Kelljen-e a prédikátoroknak a gyülésbe elmenni vagy ne? az is legyen a tanács jó itéletében."[2]) A fejedelem aug. 28-ig maradt Kolozsváratt, mi alatt az ifju Bethlen Gábornak mind azért, hogy kezére engedte át az erdélyi fejedelemséget — a mit a bujdosó erdélyi főrendek neki ajánltak volt fel — mind pedig, hogy a közel mult időben a haza java iránt annak minden állapotában hős és törhetetlen lélekkel viseltetett, hogy azt neki valamely jótéteménynyel megjutalmazza, neki adományozta Hunyad vármegye főispánságát és Hunyadvárát tartozmányaival, egyszersmind a báró Károlyiak régi magyar nemzetéből való Károlyi Zsuzsánna nevü kitünő hölgyet, a ki a fejedelemmel rokonságban van, vele eljegyeztette s násznakat fejedelmi fénynyel Kolozsváratt tartotta meg.[3]) A medgyesi országgyülés után ismét Kolozsvárra tért vissza s octob. 9. ment ki Magyarországra.[4]) A második országgyülés 1606. ápr. 4. volt. Korszakot alkot ez Erdély és Kolozsvár történetében. A fejedelem irásban közölte, minő föltételekhez akarja kötni a német császár az országot és az ő fejedelemségét, értésökre adta: „hogy azok némelyike neki nem tetszik; de bár ő az ország szabad választásából való fejedelem, mint ilyen mellőzhette volna, mégis az ország tudta s akarata nélkül végezni a dologban nem kivánt; fontolják meg jól egész országul: mi volt eddig is az őket ért veszedelmek oka, s a megmaradás útját hol találhatják fel? s szabad véleményadással mondják meg róla a

[1]) *Bethlen.* V. k. 325. l.
[2]) *A j. könyv ered.*
[3]) *Bethlen.* V. k. 326. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 398. l.

akaratjukat. A császár kivánsága 15 pontból áll, a fejedelem magáéit tizbe foglalta, határozott nyilatkozatot kiván 1. arról, a mire nem hajlanék, 2. a hadra készülést ajánlja, 3. a székelységtől meghatározott számu fegyveres erőt kiván, 4. ezeket kik vezessék? megmondja, 5. a szászság is állitsa ki 1000 fekete gyalogját, a nemesség az 500-at, ehez Kolozsvár és a többi városok mivel járuljanak, határozza meg az ország, 7. a hadak felett tartson szemlét a kormányzó, 8. fővezér legyen Petki János s szervezzék a védelmet otthon és tartsanak igen illő haderőt külső hadra indulásra készen, 9. gondoskodjanak a háboru költségeire adóról, 10. vegyék számba a fejedelmi [*fiskusi*] jövedelmeket, de ugy, hogy a székelység szabadsága helyt maradjon."[1]) Az országgyülés is 15 pontba foglalta törvényeit. Fontosabbak: az 1. melyben kijelentették: „hogy Bocskai Istvánt szabad szózatolással s egyenlő akarattal választották Erdély fejedelmévé s régi szokás szerint be is igtatták, 2. az ország kérte a fejedelmet, s bizik benne, hogy a haza szabadságát megfogyatkozni nem engedi, a fejedelemségben s annak szabad választásában semmi változás nem lesz, a miből az idegen nemzetségtől újabb nyughatatlanság és a haza nyomorusága következzék, 3. a haderőt a fejedelem kivánsága szerint kiállitják, 4. az adóról gondoskodnak, 5. aranyat váltani csak a fejedelem pénzváltójának szabad. Ebben a fennebb emlitett egyenetlenség elintéztetett s egyidejüleg a fejedelem a várost a pénzverő kamara ottléte előnyében megerősitette."[2]) E törvényeket hét személyü küldöttség vitte a fejedelemhez Kassára, köztük volt Kolozsvár részéről Trauzner Lukács. Az ápril 24. Kassán megnyilt országgyüléskor érkeztek fel az erdélyi követek, a bécsi békekötés pontjai tárgyalásakor felszólaltak, hogy a három bevett vallás mellé negyediknek az unitárius vallást is igtassák be, de eredménye nem lett.[3]) A fejedelem május 17. megerősitvén az erdélyi országgyülés törvényeit, a kormányzót felhatalmazta, ezekből a törvényhatóságok részére hiteles példányok kiadására.[4])

Az *igazságszolgáltatás* terén nem volt feljegyezni való.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 402—408. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 410—411. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 312. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 409. l.

Az *iparügy* terén ez érdekest találtam. „Szabó István debreczeni szűrszabó t. i. panaszolt a kormányzónál, hogy ő ennek előtte is szűrposztót s egyéb árut Erdélyből szabadon vitt ki Magyarországba s onnan hozott be Erdélybe; most is sok költséggel és fáradsággal valami szűrposztót Kolozsvárig vitetvén, az ottani szűrszabók közakarattal letartóztatták s elfoglalták azon okból, hogy kiváltságuk ellenére Erdélyből szűrposztót kivinni nem lenne szabad, s kérte a kormányzót, hogy mivel hibája nem szándékos, de tudatlanságból történt, ez egyszer marháját szabaditná fel s bocsáttatná békével.“ „Ha a dolog igy áll — irja a kormányzó 1606. jul. 11. Gyula-Fejérvárról — inti a lefoglaló szabókat s a fejedelem nevében meghagyja, hogyha a panaszló tudatlanságból hibázott, ez egyúttal marháját szabaditsák fel s bocsássák békével; mert a mi tudatlanságból esik, megbocsátandó véteknek tartatik az emberek közt. Máskép ne cselekedjenek. Jeles, okos és körültekintő Uraságtoknak barátja: **Rákóczi Zsigmond** m. k.“ [1]) E bezárás a kormányzó és kolozsváriak közötti viszony szivélyességét láthatólag mutatja, a mi egyebekben is többször nyilvánult. Hátrább lesz még róla emlékezés.

A *kereskedés* szabadságát Kolozsvár polgáraira nézve a fejedelem 1606. május 17. kelt védlevelében biztositotta, meghagyván birodalma különböző részeiben levő minden uraknak, fő- és alispánoknak, kapitányok- és várparancsnokoknak, városok- és 30-adosoknak, a városok biráinak és esküdteinek: „hogy a mikor Kolozsvár polgárai és szolgáik élelmök keresése végett az országban szétjárva, az ő földjüken, uradalmaikban és tisztségeik előtt megjelennek s ezen levelét elémutatják, őket és szolgáikat senki kérésére a maguk birái elé állitni s javaikat letartóztatni vagy letiltani ne merjék, saját adóssági követeléseikért se; hanem ha ügyök és követelésök van irányukban vagy szolgáikkal szemben, keressék meg őket törvény útján saját biráik előtt és törvényszékökön, a kik igazságukat ki fogják szolgáltatni s a törvény által rendelt elégtételt megadják.“ [2])

A *birtokhasználatról* két szabályozó végzés kelt. 1606. ápr. 22. a közgyülés azt határozta, hogy a biró a tanácsbelieken kivül válaszszon két férfit, s az ispánt is melléjök adván, menjenek ki

---

[1]) A czéh papírra irt *eredetiéből*.

[2]) Oklevélt. XCIII. sz.

Tarchaházára [ez a város termékeny *Praediuma*] és mutassák ki: ki? hol? s meddig szántson? [1]... E határrész tehát még ekkor közös használatban volt.... Aug. 30. végezték: hogy a ki külön csordát tart s maga pásztorával őrizteti, a czigányok, sőt bár kik mások is, az efféle marhákat megölhessék. A biró kerestesse ki az azt illető régi végzéseket, kiáltassa s tartassa meg minden részeiben.... Mily nagy marhatenyésztése lehetett Kolozsvárnak ez időben, midőn magánosok csordákat tarthattak a közlegelőken?!... A nov. 25-ki közgyülés arról értesülvén, hogy az adószedők adót vesznek azokon, a kik a külvárosokban épitnek, meghatározta: „hogy az ily épitőken 3 év alatt adót ne vegyenek, a kiken vettek, adják vissza.“ [2])

Az *irodalomban* e két év nem hagyott nyomot, legalább eddig semmi nyomtatvány nincs fölfedezve.

Művészt egyet emlitnek a korirók, Miklós krétai görögöt, [*Nicolaus Cretensis*], a ki 1599. Malaspina pápai követ rendeletére a meggyilkolt Endre bibornok és fejedelem levágott fejét lerajzolta s róla képet festett, melyet a püspök a pápának küldött. [3]) E festő néhány évvel később, 1606. mint *oláh képiró* fordul elő, Kolozsváratt lakván: a Bocskai megbuktatására törekvő német-oláh cselszövénynek eszköze s Mihály és Radul vajda titkos kéme volt. [4])

Az *egyházi szószék és reformatio* jogaikba visszahelyeztettek. Bocskai szabad gondolkozásu, türelmes reformált hitű volt, kancellára, Péchy Simon, unitárius. Azon egyezkedések és föltételek kötelező erején kivül, melyek mellett Kolozsvár városa meghódolt, ennek tulajdonitható a nagy siker, a mit Kolozsvár városa e téren elért. Az emlékirók különbözőleg hagyták fenn az unitáriusoktól Basta által elvett s a jezsuitáknak és katholikusoknak adott főtéri templom, iskola és egyház javainak és alapitványainak visszaadatását. A közgyülési j. könyvekben — a mint ez maig szokásban van — hézagosan és szakgatottan van fölvéve; mert a j. könyv szerkesztője tudja, hogy a hézagokat az illető jelenkoriak tudása pótolja; arra, hogy a történetirónak is szüksége lesz valaha rá, nem gondol.

---

[1]) *A jegyzők. ered.*
[2]) *A j. könyv ered.*
[3]) *Bethlen.* IV. k. 407. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 313. l.

Azonban bőven ir vagy röviden, hiteles mégis csak az ő irása. Ezek szerint az átadás ily alkudozásokon ment át s lefolyása ez volt . . . „Bocskai fejedelem meghagyta a jezsuiták rectorának, hogy az unitáriusok elvett templomát, iskoláit és minden javait adják vissza". A rendelet több pontja közt ez az első volt, a mi ellen a katholikusok a száz-férfiakhoz kérést adtak be, mely azt 1605. jun. 21. tárgyalta s ily végzést hozott: „A tanács a bíróval együtt jelen levén a gyülésen, felvették a kérést s szavazatok többségével azt határozták, hogy mivel az a városnak legelső és legfőbb kivánsága ellen van, arra, hogy az első czikk ellen mellettek könyörögjenek, lelkiismeretek ellen semmiképen rá nem mehetnek, sőt valakik az ellen törekedni akarnának is, arra semmi úton senkinek szabadságot nem engedhetnek. A mi ha mégis megtörténnék, nem fogják elszenvedni . . ." [1]) Minő lépéseket tett ezután egyik-másik fél, nem lehet tudni; de a jul. 16-ki közgyülés már a tényleges átadással foglalkozott. „A száz-férfiak — igy hangzik a j. könyv — a senatorokkal igy végeztek: Az ő felsége, fejedelmünk kegyelmes levelét négy urainktól megküldvén, midőn az felolvastatott, a jezsuiták rectora, Kadi atyával a gyülésbe bejött s kivánta tudni, mik volnának azok, a miket a város visszakivánna? A gyülés a város nevében kivánta a templomot, iskolát, plebánia-házat minden hozzájok tartozó jókkal, örökségekkel, mind a városi urainknak házokkal együtt. A rector atya ezekre mondá: Ők azok közül hatalmasul semmit nem birnak, hanem törvényesen birják, Báthori fejedelem emberei és a tanács bocsátották kezekbe . . . A közgyülés ellenben a város nevében bőségesen s igazán megmutogatta, hogy nem törvényesen birják, hanem erőhatalommal foglalták el, a mint ezt két jezsuita atya levele — a kikkel az unitáriusok az elvételkor aláirásukkal ismertették el az elvételt — megerősiti. Ezek igy levén, szavazatuk többségével végezték: Hatalmasul foglalták el a várostul, tehát a jezsuita atyák minden okvetetlen mind a két templomot bocsássák vissza a városnak, kulcsait tartozzanak Radnóthy István és Filstich Lőrincz urnak kezéhez adni, a plebánia-házból pedig a jövő kedden estvére minden marhástól kiköltözzenek; a plebánia-házat és templomokat azon leltárral tartozzanak kiadni, a mivel elfoglalták. A biró

[1]) *A j. könyv. cred.-ből.*

ezeknek jó és tisztességes végrehajtására viseljen gondot, hogy se személyekben, se marhájokban senkitől meg ne bántódjanak. Ha e végzéseknek nem engedelmeskednek, és a városból ki nem költöznek, a város oltalmát megvonja tőlük." [1] E végzés ugy a mint kelt, teljesült, s 1605. jul. 21-n a száz-férfiak közgyülésébe bejelentetett, mely alkalommal ily végzés kelt: „Mivel a jezsuiták immár a városból kimentek, s a plebánia-ház üres, a biró a tanácscsal együtt Göcs Pál plebánus urnak tartozandóságaival együtt bocsássa kezéhez, a ki az ahoz való dézmanegyednek is viseltesse gondját; ő kegyelme istenes lelke szerint a prédikátori rendnek, a kik mind hevet, mind hideget velünk együtt türtek, szenvedtek, nemkülönben az iskolához valókat is egészen elégitse ki, valakiknek valamivel tartozik, ugy, hogy azok is — nyavalyások! hálával vehessék, egész béröket fizesse meg nekik. Ugyanezen dézmanegyedtől másoknak is u. m. a városnak és a quartásoknak a mit akközben fizettek, a plebánus fizesse vissza . . . ." [2] Ugy látszik, a prédikátorok fizetését nem tudták megállapitni, mert az 1605. jul. 22-ki közgyülés a bíróra bizta, hogy annak mennyiségét tudja meg s a jövő gyülésre, vagy a tanács elé adja be, hogy arról határozzanak . . . További nyomok nincsenek; hihető, hogy a biró a dolgot kiegyenlitette.

A r. katholikusok nem nyugodtak meg, s sérelmeik orvoslására lépéseket tettek. A város értesülvén róla, aug. 23. a száz-férfiak közgyülésében ily végzést hoztak: „A mi a háromságos atyafiak indulatjokat illeti, meghatároztatott, hogy a biró minden haladék nélkül az idősebbekből számosokat gyüjtsen be, és azokat hivassa meg, a kikről tudja, hogy hit alatt való kötelességöket megszegve a város bevett vallása ellen [*contra receptam religionem civitatis*] törekednek, s intsék meg őket fenyitékkel, hogy e practikájoktól megszünjenek, s azt se titkon, se nyilván ne folytassák, mert a város semmi úton nem szenvedi, hanem különben is ugy megzabolázzák, hogy mindeneknek például lesznek." [3] Szilágyi Ferencz ev. ref. egyháztörténetiró[4] Bocskai fejedelemnek 1606. nov. 11-ki rendeletét emliti, melylyel a jezsuitákat egész Erdély-

[1] *A j. könyv eredetijéből.*
[2] *A j. könyv eredetijéből.*
[3] *A j. könyv eredetijéből.*
[4] *A kolozsv. ev. ref. egyh. Tört.* 19. l.

ből kirekesztette, számuk 73 volt. Fosztó Uzoni István, unitárius egyháztörténetiró is emliti e tiltó rendeletet; szerinte kolozsvári szekeresek vitték ki őket Nagy-Bányáig.[1]) Vass József igy adja elé ez eseményt. „Basta György legyőzvén Székely Mózest, Erdély Rudolf római császár és magyar király hatalma alá került. 1603. octob. a főtéri nagy templomot, valamint az óvári tanodaépületet is az egységhivőktől visszavette s a négy hóval azelőtt kiútasitott jezsuitáknak adta. De soká egyiket sem birhatták; mert Bocskai 1605. julius 21. kelt rendeletével huszonegy havi használat után tőlük elvevén, az unitáriusoknak adta vissza. Ekkor kisértetett ki 13 jezsuita Kolozsvárról Nagy-Bányára . . . Ismét elárvult tehát az erdélyi katholikusok kolozsvári főtanodája".[2])

Történetének fényes része az, mely Bocskairól, a fejedelemről szól. Falai közt született 1557. jan. 1.[3]) s már ez dicsősége, mint az, hogy Corvin Mátyás bölcsője is ott rengett. Emléktábla jelöli meg ezt, s a késő korra szállitja át hőstettei emlékezetét.[4]) Erdély önállása,

[1]) *Historia Ecclesiast. Unitar.* [M. S.] II. k. 36. l.

[2]) *A kolozsv. r. kath. Gymnas. Évk.* VI. füz. 1856—57, 11—12. ll.

[3]) *Magyar Helikon.* II. oszt. I. köt. 217. l.

[4]) *Segesvári Bálint*, e korszak krónikása azt irja, hogy 1606. oct. 25. csinálták fel a Bocskai fejedelem czimerét az Óvárban az Eppel János háza falára, mely szemben volt azon házzal, hol Mátyás király született. Ez a mult század végén a *Farkas*-nemzetségé volt, később egy részét a *Pregardt*-ok vették meg, ezektől széki id. gr. *Teleki József*, a kinek leánya jogán gróf Bethlen János birtokába ment át. Az *Emlékkő* több részből áll, gróf Teleki László megújittatta 1818 előtt [mikor annak feliratát *Létavay Sándor* kolozsvári kir. lyceumi tanár ismertette] nehány évvel. Bocskainak Kolozsváratt születésére okot az adott, hogy atyját, Ferdinánd hívét János Zsigmond 1556. évben elfogatván, Kolozsvárra küldötte s az Eppel-házba záratta el, mely a kormányzó Hunyady Jánosnak és nejének imádkozó kápolnául szolgált, mikor fiok születésekor hosszasabb ideig Kolozsváratt tartózkodtak. E házon e század elején erdei tájkép s szarvas volt festve, a miért *szarvas-ház*-nak is hivták. A bejáratnál balra legelől a falba 5' hosszu, 2' széles emlékkövön egy rövid történeti korrajz Bocskai Györgynek az osztrák házhoz való hűségét s azért elfogatása szenvedéseit, fia születéshelyét s pénteknapi szerencsés történeteit sorolja elé.

BOCSKAI ISTVÁN SZÜLETÉSI HÁZA FELIRATA.

Az olvasóhoz:

Midőn Ferdinánd császár és János, Magyarország királya közt forrott a harcz, s Nagyságos Bocskai György, ausztriai ház iránti, régóta sértet-

fejedelemválasztási joga, s a reformatio és szabad vallásgyakorlat alatta a nemzetközi jog védelme alá helyeztetett a bécsi békekötésben,[1]) Erdély javára Kolozsváratt lőn törvénybe igtatva.

---

lenül megtartott s megőrzött hitétől eltérni nem akart, a király haragját vonva magára, parancsára Erdélyben Kolozsváratt fogságba tétetett, a hol terhes nejével együtt, nehány hónapon át, Hollós Mátyás a magyarok legdicsőbb királya születési házával átellenben levő háznál letartóztatva volt, neje itt mintegy szerencsés előjelül, fenséges Bocskai Istvánt, Magyarország és Erdély fejedelmét s székelyek ispánját könnyek között szülte. Megjegyzésre igen méltó, hogy pénteken születvén ezen fejedelem, azon időtől fogva, midőn Belgiojoso János Jakab, gonosz olasz császári hadvezér által vezényelt császári fegyverek elől — méltatlanul megtámadtatva — vagyona és javai elhagyásával menekülni kényszerült: *Sólyomkő* nevü várába végzetszerüleg egy *péntek napon* tért vissza, s azután következő több *pénteknapi* önvédelmi harczai ügyének szerencsés folyamatot adtak, a mit Bocaccio költő *dicsversében* [Prosopopoeia] ily sorban irt le:

Magyarország és Erdély felséges fejedelmének, székelyek ispánjának sat. sat. István úrnak, Isten kegyelméből az ő kegyelmes Urának *Pénteknapra* irt — —

DICSVERS:

Vénus fénylő csillaga, minden csillagok között az egyedüli,
mely követi s megelőzi a napot, a nap szerelme!
Mily méltó tisztességgel illesselek, oh drága védnök!
hogy e napot annyi áldással teljessé teszed rám nézve?
A te napod az én születésemnek is napja,
midőn atyám Koloszváratt számkivetésben élt,
Mikor az ausztriai ház mellett való állhatatosságomért
a rám neheztelő nemzet engem fogságba tett,
Tudtoddal van, hogy a hálátlanokat a boszu utól érte,
midőn a te napodon váromból az ellenség elűzetett.
E mesterségben jártas boldogtalan olasz
nem átalta bünnel vádolni engem.
Holott Ausztria mind atyámat, mind engemet mindig hívnek
tapasztalt; de Isten tanuja lesz a hálátlanságnak.
A császári udvarra s az egész világra hivatkozom,
hogy az igazságtalanul visszánoztatott.
De ügyem győzött, fegyverünk által
esett el *Petz* egy *péntek-napon*.
A boszu nem érte czélját, *Belgiojoso* megszaladt
s Kassa városa *pénteken* lett enyim.
Tovább mosolygott rám a nap, *Eperjes*
péntek napon adta fel várát.
A török császár *pénteken* adott zászlót és
aranyos kardot [*clava*] ajándékul.
Edelénynél péntek nap volt *Bastaval* első harczom,
a hol ő ezer embert vesztett.

[1]) *Bethlen.* VI. k. 439. 441. 443 ll.

mint a külhatalmaktól is elismert tény és alkotmány biztositék. Végrendeletében fölkérte Magyarországot, hogy mig a magyar korona külnemzetbeli uralkodó kezén lesz, törekedjenek arra,

---

Buchheim velem, mint győztessel szemben, *az én péntek napomon* kétszer négyszáz emberét vesztette el harczban.
Kővár magos falai egy fényes *pénteknap* hajoltak meg győztes akaratunk előtt.
Szathmár, a tanulni nem akaró, rohamunkra *Adom*-mal felelt s kezest adott *péntek napon*.
A szerencse újjal növelte eddigi tisztességemet, *Fülek* várát *pénteken* vettük be,
S legyőztük *Kolonics* lovasait és gyalogit *Sebesinél* s *Kellemes* térein *pénteken*.
Bastaval negyedik harczunkat vivtuk meg, mire keservesen kellett elhagyni az országot — *péntek napon*.
Ő ugyan elillanva Pozsonba ment s azt harcz közben kivülről felgyujtotta — *pénteken*.
De e távolság sem volt elég, legyőzetvén a német, *Trencsin* várát is átadta *pénteken*.
Dengelegen, a morva mezőkön folyt harczban fegyvereink győztek — *péntek napon*.
Innen megtértemkor szülő házám városa fejedelmi méltóságra emelt, miről *pénteken* értesültem.
Midőn az ellenség *Segesvárból* kiment, az egész ország megtisztult tőlük — egy *péntek napon*.
Esztergom péntek nap adta meg magát dicséretes készséggel.
Isten megsegitett, talán beveszem *Husztot* — az emlékezetes helyet — *pénteken*.
A török császár nevében *fővezérétől* ajánlott koronát is e napon fogom átvenni.
Ha a németek Dévát, az utolsó várat átadják, Erdély mindenét visszakapta *pénteken*.
Azután *Murány* sziklavárát fogja az áldott *péntek* nap birodalmunk alá vetni,
S a nyájas Istennő nem szünik meg addig, mig utolsó ajándékul *Tokajt* is kezünkbe nem adja.

Szózat [Apostrophe] a *Péntek* napra.

Áldott *péntek nap*, sokszorosan áldott *péntek nap!* miképen adjak neked elég méltó hálát!
Légy üdvöz kedves nap! Előttem Isten napja maradsz, mint érczemlék s örök ünnep!
Harczaimban vezérleted alatt eddig szerencsés levén: engedd oh Istennő! azokat állandóul szerencsésen folytatnom

A szerző a *Péntek* naphoz.

Oh csoda! oh napok Istennője! napok Istennője! hogy a római hit rajtam semmit nem segit.

hogy Erdély virágzó állapotban tartassék fenn.[1]) I. Zápolya magyar nemzeti politikáját kötötte nemzete szivére. E politika egyik sarkköve e reformatio, Kolozsvár Erdélyben ennek vezetője. Báthori Zsigmond és Basta mindkettőt a porba alázta le, a lelkiismereteket, templomokat és iskolákat jezsuitáknak szolgáltatta ki. Bocskai mindent eléhbi állapotába helyezett vissza, a mi Kolozsváré volt, annak ismét birtokába adta. E két tény, merénylet katholikus irók, dicsőités tárgya prostestánsok és unitáriusok itélete szerint, előttem politika, bátor gondolkozás és igazságérzet

---

E részben tied vagyok, neked a mi fejedelmünk a legtöbbel tartozik, e történet egészen a te müved!
Üdvöz légy o szerencsés nap! ne feledd annyiszor visszatérni, a hányszor fejedelmem visszatértedet ohajtja.

Három Istennő ünnepi párbeszéde azon fejedelemről.

Nagy kérdés támadt a három Istennő között:
Magyarország ezen fejedelme melyiknek fia:
Mienk — mondja Juno — mert gazdag kincsesel és aranynyal.
Minerva magáénak lenni állitja, mert a királyt inkább ékesiti a bölcseség, mint a gazdagság.
Én, Pallas, egyedül tápláltam őt anyai tejjel.
Édesen mosolygott Vénus: ha a ti magzatotok, miért esett minden szerencsés története az én napomon?

Az Emlékkövek latin szövegei.

16 LECTORI. 06.

Aestuantibus armis inter Ferdinandum Imperatorem et Joannem Hungariae Regem, Magnificus Dominus Georgius Bocskaius, nolens quoquo modo a suo Austriacae Domui dudum illibate custodita et servata fide recedere, indignationi hinc Regiae subjicitur, cujus jussu Claudiopoli Transylvanorum custodiae demandatus, dum mensibus al[i]quot defluentibus, una cum Domina conjuge sua, tum praegnante, detinetur e regione illarum aedium sita domo, quae Mathiae Corvino, Gloriosissimo Hungarorum Regi, auras natales dederunt, felici quodam omine, hunc Serenissimum Stephanum Bocskaium, Hungariae et Transylvaniae Principem, Siculorumque Comitem modernum, moesta pariens enititur. Observatu autem nimis dignum hac in re hoc ipsum videtur: quod cum Die Veneris esset hic Princeps editus, ab eo statim tempore, quo Duce bellico Caesareano, Joanne Jacobo Belgiojoso, nefasto Italo, armis Caesareis, contra omne suum meritum petitus, bonis et fortunis suis cedens, arce sua Somlliokeo [Solyomkő] vocata, die etiam ipso Veneris fataliter regreditur, [per]multos consequenter Veneris dies auspi-

[1]) *Bethlen.* VI. k. 463. l.

müve. Erdély elismerő is volt ezért iránta, Kolozsvár és az unitáriusok hálások. E város ez időben annyira unitárius volt s befolyása oly nagy, hogy a fejedelem sok rendkivüli kegyelmességeiért

---

catos sortitus est, quae defensivis ipsius armis, vel intra hunc unius anni circulum, cursum felicem dederunt. Quod concinne hac Prosopopoeia sua Boccacius vates hoc ordine prosecutus est:

Serenissimi Hungariae, Transylvaniae Principis et Siculorum Comitis etc. etc. Domini Stephani, Dei Gratia Dni Dni sui Clementissimi

PROSOPOPOEIA DIEI SUI VENERIS.

Stella micans *Veneris*, prae Stellis omnibus una,
Solisequa, et solis praevia, solis amor.
Quo Fautrix pretiosa tuos dignabor honore?
Queis mactas [?] tanta me bonitate, dies?
Luce tua, lux prima meis natalibus orta est.
Arce Kolosvari cum Pater exul erat.
Quando Domum Austriacam propter constantibus ausis,
Nunc ingrata mihi, gens mea vincla tulit.
Conscia te, vindex ingratos ultio mansit,
Luce tua, arce hostes cum pepulere mea.
Doctus ad has artes in me confingere crimen
Infelix italus non dubitavit homo.
Et Genitorem et me semper fidum Austria sensit,
At Superi testes integritatis erunt.
Aulam ad Caesaream atque ad totum provoco mundum.
Immeritum injustas hinc retulisse vices.
Causa triumphavit mea: nostris *Petzius* armis
Succubuit caesus nempe *die Veneris*.
Non habuit vindicta modum, *Belgiojoso* fugatus
Cessit, et urbs mea fit *Kassa die Veneris*.
Arrisit lux ulterius; sua moenia nobis
Dedidit *Eperies* nempe *die Veneris*.
Vexillum oblatum est, Turcarum a Caesare munus,
Cum clava aurata, nempe *die Veneris*.
Cum Basta mihi prima fuit pugna *Edeliana*,
Perdit ubi ille homines mille, *die Veneris*.
Bis quadringentos amittis ab igne Buchaime,
Me victore *die* [nempe meo] *Veneris*.
Victrici nostro cedunt hic ardua nutu
Moenia *Keovári*, dum nitet ipsa *Venus*.
Szathmarium indocile, incursus, Dabo — dixit, et obses
Traditus est; *Veneris* res eagesta *die*.
Applausit Fortuna meis nova honoribus, arcem
Fülekii Veneris cepimus inde *die*.
Ecce Kolonicios equites peditesque triumpho
Ad *Sebesi, Kelemes* rura, *die Veneris*.

tőlük azt kivánta viszonzásul, hogy az ev. reformált hitüeknek legyen velök egyenlő joga, a mibe azok — a mint egyik emlékirójuk mondja — „készséggel beleegyeztek, annál inkább, mert ezt a kereszténység s Jézus parancsa is kivánta.“ [1]) Hálájukat életében is tanusitották iránta, de halálakor, midőn testét Kassáról falai

---

Quartum hinc commissum est cum *Basta* proelium, ut ira
Cum planctu exiret, hacce *die Veneris.*
Ille quidem elapsus venit *Pisonis* ad urbem
Exustam exterius caede, *die Veneris.*
Nec spatium suffecit, et hoc mihi tradidit arcem
Victus *Trenchiniam*, Teuto *die Veneris.*
Dinglegio ad Moravos duce caedes edita campos,
Nostraque vicerunt arma *die Veneris.*
Inde urbs natalis patriae me Principis ornat
Fascibus, acceptum rite *die Veneris.*
Postquam adversantes excessere arce *Segesi*,
Patria tota vacat hoste die *Veneris.*
Archicathedralis nova Episcopum amiculo cessit
Cum multa nobis laude *die Veneris.*
Vota secundavit Deus, et forte accipio *Husztum.*
O memorabilium! luce *die Veneris.*
Nomine Vezerius Turcarum Caesaris offert,
Accipio et *Veneris* hoc diadema *die.*
Dantibus extremam Germanis omnia *Devam*
Transylvania habet, cuncta *die Veneris.*
Denique *Murányi* praeruptis Cotibus arcem
Imperio nostro subjicit alma *Venus.*
Nil sinet, ut reliquum *Veneris* de munere nobis
Tokaji attribuit [helyett a kőmetsző hibájából *auribuit*]
moenia blanda *Venus.*

APOSTROPHE AD DIEM VENERIS.

Alma *dies Veneris, Veneris* multum alma *dies!* quas
Ergo tibi grates postmodo dignus agem?
Salve, accepta dies! mihi Numinis una manebis
Instar et aeternum, festa perennis eris.
Bellorum in cursu, duce te feliciter usus,
Annue constanter, Diva! secunda geram.

AUTHOR AD DIEM VENERIS.

O stupor, atque o diva dierum, diva dierum!
Ut Romana nihil me juvet illa fides.
Hac sum parte tuus, tibi Princeps plurima noster
Debet et auspicio res ea plena tuo est.
Salve, o fausta dies! totiesque redire memento,
Te quoties Princeps vult rediisse meus.

[1]) *Histor. Eccles. Unitar.* sat. II. k. 40 l.

közé hozták, köz volt érette a fájdalom, átalános könyhullatásban olvadt össze minden szív bánata. Ennek érdekes leirása maradt ránk az egykoru emlékiróknál. „A kassai gyászszertartás után — igy irja le a fényes temetési ünnepélyt egyik — azok, kik a fejedelem testének Kolozsvár felé Erdélybe kisérésére voltak kiválasztva, és a kiket Rákóczi Zsigmond, az új fejedelem, az erdélyi főrendek és nemesek nagy és fényes gyülekezetével várt, útra keltek. Midőn febr. 17. Kolozsvárhoz közeledtek, a fejedelem és országgyülés a köztisztelet kifejezése végett testületileg már

---

DE EODEM SERENISSIMO PRINCIPE TRIUM DEARUM FESTIVUS DIALOGUS.

Maxima tres Divas inter haec quaestio mota est:
Princeps sit cujus filius Hungariae?
Noster — ait Juno — est, opibus nam splendet et auro.
Asserit e contra cauta Minerva suum:
Plus prae divitiis ornat sapientia regem:
Ubera ei mater Pallas, ego una dedi.
Dulce Venus risit: Si proles vestra, mea cur
Omnia sunt ipsi prospera nata die?

Emléklapok Kolozsvár Előkorából sat. 15—19. ll. Egybevetve az *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. k. 165—268. lapján levő fölvilágositásokkal.

Ez utóbbi leirás szerint az *Emlékkő* több részből áll. Az elsőt már emlitettem; a második, nyitott könyvforma kettős köven, melynek hossza szintén 6' széle 4' van a *Stella micans* kezdetü 30 kétsoros vers s utána az *Apostrophe* és *Autor* kezdetü, más két rövidebb. A harmadik köven van a fejedelem czimere: „Koronás paizs, közből ágaskodó oroszlán, kigyóval köritve, farka szájába kanyarul hátulsó lábai felé simulva; első jobb lába körmeivel földnek szegzett nyilat tart, derekán öv forma, vége felfelé nyulik s rajta 6 göcs, a Mic-bán nemzetség hat ágát jelképezve, balra a nap, jobbra hold, alább jobbra kettős kereszt, balról sas, még alább a négy folyam s ezzel szemben a szászok hét vára. Leghátul egy viziányban fekvő 6' hosszu 1½' széles kő, melyen az ily kezdetü vers van: DE EODEM sat. Ki van adva hibásan: *Tudományos Gyüjtemény* 1818. I. k. 68—73. lapjain, a mit Létavay tanár az V. k. 132—133. lapjain sokban megigazitott. *Segesvári Bálint Naplója* közlője [*Erd. Tört. Adat.* IV. k. 165—168. ll.] ugy véli, hogy az *Emlékkövek* régen nem egymásután — mint most — de egymás felett állottak. Legújabban mindenik kő kijavittatott s lég és porladás ellen fénymázfestéc biztositja. E verseket Boccaccio János kassai polgármester irta. Igy, a mint Létavai megigazitva, s Vas József valamely általa birt példányból, kiadták, s én, az iménti *Napló* közlésénél, a kövekről ellenőrizve a kömetszőt, egyet s mást felvilágositottam, mégis sok hibás mondat van a feliratokban, miket csak az *eredetiből* lehet valaha teljes hűséggel megigazitni.

félmértföldre ment a halotti kiséret elé. Vele volt a városi polgárság nagy számban, papok és tanuló ifjak hosszu sora, a kik halotti énekeket énekeltek. Az idő azonban hirtelen annyira megváltozott, hogy a földet hó és viz fejér és fekete takaróval boritotta be, mintha a természet is résztvenne a fejedelem iránti közgyászban és bánatban. A városba érkezvén a halotti kiséret, a koporsó a nagy templomba vitetett s az e végre alkotott ravatalra helyeztetett. A következő nap vasárnap volt, febr. 18-ka, mely a halotti tisztességnek fejedelmi módon végbevitelére szenteltetett, a fejedelem vallása papjai végezték a szertartást, s azután a holttestet közszemlére kitették, a szószékből felolvastatott végrendelete. Másnap, midőn a test Gyula-Fejérvárra elindittatott, kisérte a fejedelem és neje, nagy számu erdélyi nemesség teljes pompával csatlakozott hozzájok, a városi polgároknak kesergő serege, mely a meghalt fejedelemért való fájdalmát keserves jajgatásban fejezte ki; sokan a haza atyjának nevezték őt s népei megtartójának, a ki a hazát szorongatott helyzetéből kiszabaditotta, a nyomort és gyászt az országtól eltávolitotta, a közszabadságot és közjót biztositotta, a mindnyájunkat pusztulással fenyegető polgári háboru tüzét kioltotta; mások más szavakban fejezték ki szivök nagy bánatát, elannyira, hogy a sokaságot nagy darabig nem lehetett elválasztani a koporsótól, s midőn elváltak, a halottas kocsi kerekeit könnyezve ölelték még.“ [1]) Somogyi Ambrus egykoru emlékiró a halál okozójának egy kolozsvári lányt emlit: „a kit a fejedelem megszeretvén, édesgető szavaival rábirta, hogy vele menjen; s ez Kátai inditásából orvosságába, ételébe s italába vegyitette a megölő mérget. De Kátai tagadta s rá bizonyitni nem lehetett.“ [2]) Somogyi Déézsen élt mint belső szolnokvármegyei jegyző, Kolozsváratt barátai voltak, hihető, hogy, akkor e hirt ott beszélték, ő följegyezte s én megemlitendőnek véltem.

---

[1]) *Bethlen.* VI. k. 491—492. ll.

[2]) *Ambrosii Simig.* Hist. Libr. IV. 433. l.

XX. FEJEZET.

Rákóczi Zsigmond Fejedelemsége.

— 1607—1608 —

Rákóczi Zsigmondot 1605. a sept. 14—17-ki országgyülés alatt, Bocskai István fejedelem — távolléte idejére — a kk. és rr. beleegyezésével kormányzóvá és ország generalisává nevezte ki; [1]) a fejedelem halálával törvényes hatalma megszünvén: 1607. jan. 22. a kolozsvári országgyülés e választást megújitotta. [2]) A febr. 8—19-ki kolozsvári országgyülésen a főtéri templomban fejedelemmé választatván: [3]) e méltóságát 1608. márcz. 5-ig viselte, a mikor a szintén Kolozsváratt tartott országgyülésen a fejedelemségről lemondván: helyére márcz. 7. Báthori Gábor választatott. [4]) Jellemző, hogy Báthori megválasztatását csak az ifju Bethlen Gábor, a bujdosók feje ellenezte, azon okból, hogy nem volt erdélyi; ezért izgatásai közben elfogatván: az országgyülés alatt, a választás megtörténtéig Kolozsváratt volt letartóztatva. [5]) Rövid uralkodásának Kolozsvár közéletében nem egy emlékezetes nyoma van.

Politikai életét emlékezetessé a fejed. gyakori és huzamos ottlakása és az országgyülések teszik. Hol volt lakása? az emlékirók nem jegyezték föl. Megválasztatása körülményeit Rudolf császár- és királynak 1607. febr. 19. megirván: levelében ily hely fordul elő: „három napi vonakodás után, egyenkénti szavazat kéretvén a kk.-tól és rr.-től, ismét és ismét megújuló felkiáltással, akarata ellen választaték meg; azután szállására mentek, s a főemberek, a kiket a ház alig tudott befogni, esenkedve [6]) s nem könyek nélkül kérték, hogy a választást fogadja el, s akkor a templomba vitték s a t.“ Hol volt e szállás? erről sem találtam följegyzést, hogy saját háza nem volt, ebből bizonyos.

A fejedelemnek Kolozsvár jólléte érdekében nagy fontosságu 1608. febr. 18. kelt harminczad- és huszadmentességi engedménye.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* V. k. 307. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 439. l.
[3]) *Erd Orsz. gy. Eml.* V. k. 323—24. 452—453. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* VI. k. 8. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 323. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 463. 479. ll.

Előde, Báthori Zsigmond t. i. mindazon eladó áruknak és portékáknak, melyeket Kolozsvár lakosi, birái, az esküdtek, polgárok, kereskedők, árus emberek és az összes lakosok városukba be- és onnan kivittek, ugy az országból, mint azon kivülről valóknak 30-adát és 20-adát azon város biráinak, esküdt polgárainak és a többi összes polgároknak és lakosoknak adta és adományozta oly módon, hogy ők az azok után járó 30-adot és 20-adot kiszámitván: róla czédulát adjanak s a jövedelem a város szükségeire fordittassék. A fejed. e kiváltságot kibővitve, szabatosabb szövegben, oly inditó okokból erősitette meg, a mik Kolozsvár polgárainak csaknem dicsőitése. „Kegyelmes tekintetbe vevén — mond a fejedelem — Kolozsvár polgárainak és lakosinak azon kitünő hűségét, jeles érdemeit és súlyos kárait, a miket ők, mintegy a veszélyek első rohama elé állitottak, a közelebbi háborus zavarok idejében az által szenvedtek, hogy az ellenség gyakran legelső támadását kellett bátor szivvel kiállani, s ilyenkor vagyonukat elrabolták, várfalaikat és házaikat fölégették; valamint azt is megfontolván, hogy Dobokavármegyében levő Szék- és Kolozsvármegyében fekvő Kolozs mezővárosok az ott levő sóbányákkal és sókamarákkal emlitett Zsigmond fejed. által azon 40,235 forintban és 50 pénzben, melyeket Kolozsvár város birái, esküdtei s összes polgárai és lakosi az ország nagy köz szükségeire különböző időkben kész pénzül kölcsön adtak, a városnak voltak beirva és elzállogositva, de a közelebbi időben az ország kincstárának rendkivüli szükölködése miatt, közvégzésnél fogva, tőlük minden fizetés nélkül elvétettek, és a fiskus részére visszafoglaltattak [1]): hogy Kolozsvár polgárainak az emlitett közczélokra forditott költségeiért s vagyonukbeli veszteségeikért valami kárpótlásuk legyen, várfalaik és házaik a romokból megépittethessenek, s oly sok kiállott csapástól valahára némi pihenéshez jutva, ezután ismét erélyesek, gyorsak és a haza ügyei szolgálatára készebbek lehessenek — különös fejedelmi kegyelménél s teljhatalmánál fogva, most újonnan egész és összes 30-adát és 20-adát, bármely névvel nevezendő mindazon áruiknak és portékáiknak, melyeket Kolozsvár birái, esküdtei és összes polgárai s lakosi, ugyszintén a kereskedők és árus emberek, mind Erdély határain belől, mind kivül a magyar-

[1]) L. 1607. 57. t. cz. *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 522. l.

országi részekbe, valamit más meg nem tiltott helyekre, országokba és tartományokba kivisznek s onnan behoznak, a megnevezett kolozsváriaknak és örököseiknek s utódaiknak közczéljaira és hasznára fordítás végett, ugy, a mint az a már emlitett adománylevélben világosabban ki van fejezve, adta, adományozta és ajándékozta örök joggal . . . .“ [1]) E kiváltságlevél alapján a fejed. ugyanazon évben és napon Kolozsváratt kelt parancslevelében meghagyta az Erdélyben és magyarországi Részekben levő minden nemeseknek, vármegyei, kamarai, vár- és helyőrségi, városi és falusi tiszteknek és biráknak, 30-adosoknak, vámszedőknek, hidak, révek, útak őrzőinek s a t., hogy a kolozsváriaktól és marháiktól vámot, 30-adot, 20-adot és semmiféle vámot venni ne merészeljenek. [2])

Ez időközben három országgyülés volt Kolozsváratt. Az első, mit a fejed. mint kormányzó tartott, 1607. jan. 22. Itt, mint másodszor megválasztott kormányzó mellé hét tagu tanács adatott s költek azon országos végzések, melyek következtében Erdély fejedelemválasztási jogát, föltételesen mind a török, mind a német császár elismerte. [3]) Innen irtak fel jan. 26. Rudolf királyhoz az ország kk. és rr., külön is kérvén választási joguk- és a megtörtént választásnak a létező szerződések értelmében elismerésére s hadainak Erdély határaitól távol tartására. [4]) A másodikat ugyanaz nap Kolozsvárról szintén Kolozsvárra hivta össze febr. 8-kára, [5]) mely 19-ig tartott, s melyen a három nemzet annak meggondolásától indittatva, hogy Erdély eddigelé csak érett fejedelmek kormánya alatt virágzott, először egymás között egyességet [*Unio*] kötöttek s esküvel fogadták, hogy sem ők, sem utódaik többé éretlen fejedelmet nem választnak, hogy többször az országra Isten oly szörnyü átka ne szálljon, mint most volt rajtok, a mi miatt a haza teljességgel elpusztult. [6]) Ezzel összhangzólag választatott meg közakarattal a bölcs és tapasztalt új fejedelem, s jellemző, hogy

---

[1]) Oklevélt. XCVI. sz.

[2]) Aláirta a fejedelem, Petki János kancellár és Kassai István fejedelmi titkár. *Városi levélt.* Fasc. TT. 5. sz.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 442—443. ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 445—446. ll.

[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 447. l.

[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 452—453. ll., összevetve a 463. lappal.

mind ő, mind tanácsosai unitárius szövegü esküt tettek le,[1]) mely oly kimeritő és a magyar alkotmánynyal s nemzeti szellemmel annyira egyező volt, hogy ezentúl a fejedelemválasztásoknál, sőt Erdély közjogában alapelvül és zsinórmértékül vétetett. A harmadik országgyülés jun. 10—24-én tartatott,[2]) s ugy a fejedelmi előterjesztések, mint az ekkor alkotott 63. t. czikk Erdély alkotmányának legsarkalatosabb pontjait teszi, ilyenek: az elpusztult fejedelmi lakhelynek Gyula-Fejérváratt hozzá és az országhoz méltóan megépitése végett a fejedelem tárházába a kellő költségadás, a török és német császárral a jó egyetértés fentartása, a *jus ligatum* eltörlése, a korona javainak: vámoknak, 30-adoknak, sóaknáknak, melyeket az utóbbi zavarokban zállogba adtak a fejedelmek, de a melyek haszna eddig az adott pénzösszeget kiegyenlitette, a királyi váraknak, végházaknak a fiskus birtokába visszaszerzése, a székelyek szabadsága s ökörsütési adója a régi erejében fentartása s a t. Mindezekről maga a fejedelem kivánt előterjesztésében törvényt hozatni, a mi érzületé fenköltségét és alkotmányosságát fényesen igazolja, mint főleg a *jus ligatum* eltörlésére tett felhivása jog- és igazságérzetét. „Nincs oly keresztény ország — mondja a fejedelem — oly földrész, melyen Istennek igaz ismereti van, hogy az igazságot nem kiáltja, nem kivánja és az igaz törvényt nem keresi, csak itt a mi országunkban, [*kit kevesen látunk és értünk.*] hamis vasláncz által gátlott, hamis szin alatt van átkötözve az igazság és igaz törvény, melyet az ország kk. és rr. békóba vert törvénynek [*jus ligatum*-nak] méltán neveztek; mert ha az ország megemlékezik elein való szép virág állapotjáról és azután romlásának kezdetéről, az volt alapoka s kezdete, hogy atyjokfiai, kik ez hazának javát keresték, és szintén annyi időre látták, törvénytelen felmészároltattak és pogány módra megis fojtattak, kikre azután, hogy már meg voltak halva, láttak törvényt, melyet megkötöttek, hogy az ártatlan vérnek égbe kiáltó igazsága el ne vétessék; kiért méltán az Istennek bosszuállása a több büntetés közt nem kisebb volt a haza ennyi romlásában. Emlékezzék meg erről az országgyülés, hogy a fejedelmet az ország közvégzései [*Decretum*] megtartására s az igazság kiszolgáltatására hittel köte-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 457—458. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 481—482., 486—514. ll.

lezte, nem pedig arra, hogy az igazságot kötve tartsa. Ezért ha az ország közvégzéseiben [*Decretum*] *jus ligatum* nincs, a fejedelem nem érzi magát kötelesnek azt fentartani, sőt figyelmezteti az országgyülést, hogy ébredjen fel, semmisitse meg azt, és legyen szabadsága a törvénynek minden helyeken és rendek közt.“ [1])

Kolozsvárra különösen vonatkozó több törvény volt ezek között, a miket alább illető helyökön emlitek meg.

Politikai életét a jun. 10—24-ki országgyülés 25. t.-czikke érinti, a mi a nemesség közéjök telepedése ellen irányul. „Vannak oly sérelmek — igy szól a törvény — hogy nemesek megmaradásuk végett marhástul be akarván menni a keritett városokba, vagy be nem bocsátják, vagy ha bebocsátják s házat és örökséget engednek venni, vagy sok sarczoltatás után szállás után szállást fogadnak, mint a városi embereket ugy kényszerítik őket minden városi szolgálatra, marháját postálkodásra; ők pedig a nemesség minden szabadságával és mentességével élnek, jószágot birnak a vármegyéken. Kivánja azért az ország, hogy a városiaknak se legyen szabad a vármegyéken élni és jószágot birni, vagy nekik is legyen szabad a városokon házat venni és szabadon birni; ők készek magukat igy azok kiváltságainak alávetni. A kinek pedig ez ideig valamely városban háza volt, szabadon birhassa, épithesse, mint övét, de a szabad városok jogsérelme nélkül.“ [2])

Az *igazságszolgáltatásról* a 28. t.-czikk intézkedik: „Fordulnak elő oly panaszok a szabad városok, főleg pedig a kolozsváriak ellen, hogy akár mely nemes ember jobbágyit, akár hol vétene a városi ellen, ha bemegy a városba, mindjárt megfogják, a földesurától törvényt rá nem kérnek, kedvök szerint fogva tartják, semmi kezességen ki nem eresztik, hanem addig tartják fogva, mig törvényöknek vége szakad, a mi a vármegyei nemesség törvénye és szabadsága ellen van. Végeztetett azért országul, hogy ezután helye ne legyen, hanem ha nemes ember jobbágya vétett, vagy adós valamely városinak, meg ne merészelje fogni, minthogy a nemesség is a városon a maga adósságát törvénynyel keresi, hanem ország törvénye szerint kérjen urától törvényt, ha nem igéri hogy megadja, akkor foghassa meg, ha megigéri, annak pro-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 488—489. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 502—503. ll.

cessusa szerint járjon el. Ha benn a városban vért ont vagy egyéb nagy vétket cselekszik, tetten érve, megfoghatja, de halogatás nélkül a most hozott törvény szerint törvényt szolgáltasson felőle . . .“ [1])

A *város közbirtokai használatát* az 1607. ápr. 24-ki közgyülés azon panasz következtében: hogy mindenki tetszése szerint neki megy a város földének, s abban irtásokat teszen, a mi miatt a fűzesekben is nagy kár esik, meghatároztatott, hogy a tanács engedelme nélkül senki, sehol, semmi földet meg ne szánthasson, se pénzen, se cserében el ne idegenitse, pénze s öröksége elvesztése büntetése alatt. A ki fűzet irtogat, és rajta éretik, szintén az előbbi büntetés éri. A biró hirdesse ki s kiáltassa meg, hogy ezután senki önhatalmulag a város földében semmi helyen ne foglaljon és ne szántson, hanem a tanácstól, vagy azoktól, a kik az osztásra vannak rendelve, kérjék meg és várják. [2]) A kolozsi és széki sóaknát a város Régeni [*Reghner*] Mihály haszonbérlőnek adván ki, ugy látszik, az a községet megkárositotta . . . . . A jegyzőkönyvben nincs megmondva, mi által? hihető, nagy áron adta a szegénységnek a sót. Panasz támadván ugyanis az iránt: az 1607. jun. 30-ki közgyülés a bérlőt feleletre vonta, s az a gyülésben megigérte, hogy a város és a szegény nyomorult község siránkozása ellen, azt a maga kezén semmi úton nem tartja, hanem ha a mi pénzt ő a városnak adott, megadatik, mindkét aknát azonnal kész visszabocsátni. [3])

Iparosai közül három czéh kebelében történtek emlékezetes dolgok. A *Szabó czéh* szabályait a fejedelemmel megerősittetvén: bemutatta Boghner máskép Gellyén Imre fő- és Mázsás Tamás királybirónak és az esküdt polgároknak, s kérte, hogy annak értelmében a szűrposztónak az országból kivitelét tiltó eddigi jogkedvezményöket tartsa fenn. A fő- és királybiró s esküdt polgárok 1607. aug. 27. kelt s a város kisebb pecsétével megerősitett levelében megtalálta Erdélyország minden nagyságos urait, fő- és más nemeseit, a fő- és alispánokat, várparancsnokokat, kapitányokat, vámszedőket és 30-adosokat, városok és faluk biráit s a t., hogy a mint a fejed. a szabó czéh szabályai megerősitésében megparan-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 503 - 504. ll.

[2]) Látható: *Magyar Jogtörténeti Emlékek.* I. k. 276—277. ll.

[3]) *A j. könyv eredetijéből.*

csolta, hogy szűrposztót végben az országból kivinni senkinek szabad ne legyen, hanem azt műben a szabóktól vegyék, azonképen ők is gondoskodni akarnak arról, hogy a szabók ezen fejedelmi kedvezménye mindenütt megtartassék. Kérték a nevezett urakat, tiszteket és hatóságokat, hogy valahol bármiféle emberektől afféle szűröket végben kivitetni látnának, tartóztassák le s áruját, elvesztés büntetése alatt kivitetni ne engedjék. [1]) Ily ügye támadt a kolozsvári szabó czéhnek nemsokára a szathmár-némethi-i szabókkal, a mit a kolozsmonostori konvent előtt 1607. febr. 6. igy intéztek el: „Szász Márton, Egeresi István és Lutsch János kolozsv. szabó czéhmesterek, Szabó Menyhért m.-vásárhelyi czéhmester, de kolozsvári polgár, a czéh nevében egyfelől, másfelől Szabó máskép Dániel János, Szabó máskép Fekete István esküdt polgár, ismét Thordai Szabó Mihály szathmár-némethi-i szabó megjelentek a konvent előtt s utóbbiak, u. m. János, István és Mihály előreváló önkéntes elhatározásnál fogva megvallották, hogy ők 3 év előtt szűrposztó vételre egy összeg pénzt adtak ki, a minek átvételére most bejövén, vettek 157 véget, a mit midőn ki akartak vinni, ez ország szabói Thordán útjokat állották, de ők a kormányzóhoz folyamodtak, s kérték, hogy posztójukat lefoglalás alul szabaditsa fel, a mit meg is nyertek. A kolozsvári szabók mind a kormányzó tekinteteért, mind némely jámbor férfiak közbenjárására ez egyszer megengedték, oly feltétellel, hogy azt többé soha tenni ne próbálják, hanem ha venni akarnak, a kolozsvári szabók tudta és beleegyezése nélkül ne tegyék, de velök hasonló esetekben egyezzenek ki; ha pedig a szathmár-némethi-i kontárok oly vásárlási szándékát megértik, a kolozsváriakat arról értesitsék, sőt személyesen is eljőnek s Magyarországra saját pecsétök alatt levelöket küldik, hogy senki ezután ez országba szűrposztót venni bejőni ne merjen.“ [2])

A fejed. 1607. jul. 23. Gyula-Fejérváratt megerősitette a *Szöcs czéh* azon kiváltságát, hogy juh- és bárányből, ugyszintén másféle bőrt is Erdélyből senki ki ne vihessen, s a ki tenné, a szőcsök kérésére, a vámszedők, 30-adosok s bármely kereskedők és árus emberek lefoglalhassák és elkobozhassák, s árából a maguk

---

[1]) A *szabó czéh* levéltárában levő *eredetiből*. 9. sz.

[2]) *Orsz. levélt.* kol.-monostori konv. levélt. oszt. Prot. E. 101—103. ll.

részét kifogván: a szőcsöket illető részt azoknak adják ki.[1]) Az *Aranyművesek* 1566-ki leltára szerint 1602—1608 és 1610. czéhmesterek voltak Bonczidai Gergely és Ferenczi Márton. A czéh vagyona leltározásakor tudomására jövén a czéhmestereknek, hogy egy kötésben négy arany gyra a zsibvásáros asszonynál van, elhozatták tőle, de később a czéh végzéséből ismét visszaadták. A toronybeli hadi szerszámok számbavétetvén: volt egy kis taraczk, az ötvösöké, öreg szakálos 11, félszakálos 9, fába ütött szakálos 8, 2 német puska, 53 rosz puska, 3 gyako [*giako*] nyeles nyárs, egy egészben való fegyverderék sisakjával, 4 fegyverderék ép állapotban, 3 német sisak. Ezek mind meg voltak, de a szakálosok közül egy István király bejövetelekor [érti *Bocskai fejedelmet*, a kit Magyarországon királylyá választottak volt] elszakadt.[2])

A *kereskedelem* szabályozása a fejedelmi akarat jogköréből kivonva, országos intézkedés tárgyává tétetett, az egyesek kedvezményes kiváltságát a szem előtt a közérdekeket és közjót tartó törvények váltották fel. Az 1607. jun. 10—24. országgyülés 32-dik t.-czikkében a barommak és bőrnek az országból a fejed. engedélye nélkül kivitelét megtiltotta, ugy a szűrposztó kivitelét is.[3]) A 35. t.-czikkben a sóval és buzával kereskedők és szekeresek panaszára a vámszedő 30-adosoknak becsületök s tisztök elvesztése büntetése alatt meghagyta az országgyülés, hogy türhetlen és szokatlan zsarolásoktól szünjenek meg; a mint régen a szekeresek és kereskedők 100 kő sótól 20 pénzt és czédulapénzt fizettek: ugy most is annál többet venni ne merészeljenek, a czédulapénzt 2 pénzre szállitván azon módon, s 100 sóból egyet vegyenek, a 30-dokon semmit.[4]) Az 55. t.-cz.-ben a szilágysági és magyarországi részekbeli kereskedők ügyét szabályozták. „Mivel a mostani nyavalyás [*boldogtalan*] időben — igy szól az — a városi rendeket s országbeli egyéb kereskedőket is a Szilágyság és Magyarország határiban törvényes eljárás nélkül, mások tartozásáért és hibájáért letartóztatni és megsarczolni szokták törvényök és szabadságuk ellenére: az ország kk. és rr. meghatározták, hogy ezt ezentúl tenni

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. osztály. *Czéhszabályok gyüjteménye.*

[2]) *Az aranyművesek levéltárában* levő *ered.*

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 504. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 505. l.

senki ne merje, hanem a kinek velök dolga van az ország törvénye szerint elébb a fiistin keresse meg az ő törvények szerint; mert a ki törvény útján kivül tartóztatja le őket, a vármegyei ispán becsüjével azonnal tettleg szabaditsa fel a letartóztatott ember marháját.“ [1]) Az 54. t. czikkben a kolozsvári postálkodás ügye rendeztetett. „Panaszoltak a kolozsváriak — mondja a törvény szava — hogy a fejedelem parancsolatjára gyakran lovakat adnak a posták alá, a szomszédos mezővárosok a kiszabott helyeken a magukét nem állitván elé: nekik a régi szokás ellenére, 10—16 mértföldig is kell vinni, a mi miatt lovaik elvesznek. Az országgyülés meghatározta, hogy minden város és meghatározott helység, a régi szokás szerint a posta vitelére lovat adni tartozzék, mit ha nem tennének, a közügyigazgató az olyakat mint törvény megszegőit hivja törvénybe; a hol pedig lovat nem adhatnak, az ő szokott és kiszabott határukig, a ló terhét fizessék meg, s annak viseljék gondját, hogy el ne veszszen, különben árát tartozzanak megfizetni.“ [2])

Rákóczi Zsigmondot országgyülési előterjesztései s az alatta alkotott törvények egy felvilágosult, alkotmánytisztelő és igazságos fejedelemnek tüntetik fel, a ki előtt a felségi jogok a nemzeti jogokkal egyenlően fontosak s általa egyformán megtartatnak. Sőt oly szabadelvüek s hazafiasak némely intézkedései, mintha inkább az utolsók biztositására látszanék törekedni, mint az elsőkre. Alatta a nemzet alkotmányjoga terjedett, tisztult és szilárdabb lett, a nélkül, hogy a fejedelmiek csorbultak vagy szükebb körre szorultak volna. Hatalmi köre kiterjesztése vágyának soha jelét nem adta. Kormányzói s rövid fejedelmi uralkodása világosan mutatja, hogy őt az ország és nemzet nagy közérdeke vezette, arra irányultak törekvései, hogy a kis ország fenállhasson s önállóvá lehessen. Alatta kezdődött meg a kiváltsági jognak a közjogokkal egyeztetése, s számos kérdés és ügy, a mit addig a fejedelem felségi jogából kifolyólag intézett el, Rákóczi a törvényhozás jogkörébe engedte átvitetni. Rendkivüli reformlépés a városok és polgárság állami és társadalmi életében.

A *szellemi érdekek* egyik képviselője és támasza, a *sajtó* még

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 511. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 511. l.

mind el volt némulva. E korszakból csak Argenti jezsúita atya két védbeszéde ismeretes. Az *egyik*, a mit az 1605. sept. 14-ki medgyesi országgyülésen, a jezsuiták védelmére, Thoroczkai Máthé ariánus [*unitárius*] és Tasnády Mihály kálvinista superintendensek vádjai ellen tartott, midőn Bocskai fejedelem a jezsuiták Erdélyből kiüzetését országos végzés által elrendelte.[1]) A *másik:* ugyan Argenti atya beszéde, melyet az 1607. jun. 15. kolozsvári országgyülésen a jezsuitáknak Erdélybe visszahelyeztetése ügyében tartott.[2]) Az iskolák falai közt csöndben haladott az eddigi úton az oktatás, mit csak a jezsuiták visszahivásáért a közéletben és országgyülésen folyt erős és szenvedélyes harcz lármája zavart meg. Erre okot a jun. 10—24. országgyülés 2. t.-czikke adott, melyben kimondatott: hogy a vallás dolgában az eddigi törvények szerint mindenek bántás nélkül megmaradhassanak, hanem a jezsuita felekezetről [*secta*], a kit ezelőtt a medgyesi országgyülésen mindenek közszavazatával az országból kiigazitottak, most is meghatározták, hogy a fejedelem birodalmából minden helyekről kimenjenek és soha többé ez a felekezet a hazába be ne vétessék, senki se jószágában, se házában afféle szerzetet ne tarthasson; ha valaki vakmerőségből tenné, a közügyigazgató fogja perbe s törvény szerint büntettessék meg. A medgyesi országgyülésen hozott törvény minden részében tartassék meg. A kath. vallásra nézve az 52. t. czikk azt határozta, hogy a szabad városi helyeken lakó katholikus uraknak és atyafiaknak legyen szabad vallásukat gyakorolni, t. i. betegeket látogatni, gyóntatni s gyermekeket keresztelni. Minthogy e vallás is a bevett vallások közé tartozik, végeztetett: hogy a katholikus pap bemehessen Kolozsvárra és egyéb helyekre — Váradot kivéve — haldokló betegeket meglátogathasson, gyóntathasson, keresztelhessen és elvégezvén e szertartásokat, tartozék ismét eltávozni. Ezeken kivül semmi egyéb szertartást ne vihessen végbe.[3]) Az egyházi rendre vonatkozott még a 17. t. czikk

---

[1]) *Argentus Johann*, Defensio Soc. Jesu adversus *Matthei Turoscai* Arianor. et *Michaelis Tasnády* Calvinistar. Superintendentium accusationes etc. 1607. 8-r. Nyomtatási helye nincs kitéve, de *Szabó Károly* Kolozsváratt nyomtatottnak véli. *Régi M. Könyvt.* II. k. 326. sz.

[2]) *Argenti Johann.* Actio pro restituenda Societate Jesu in Transylv. etc. 1607. 8-r. Az előbbivel együvé kötve. *Régi M. Könyvt.* II. k. 329. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 493, 510—511. ll.

is, mely azon papokra, mesterekre, deákokra és más egyháziakra nézve, a kik Mihály vajda bejövetele óta, hatáskörükön kivül lépvén, a dúlók, kóborlók, fosztogatók és hatalmaskodó népek közé vegyülve dultak, raboltak s különbféle gonoszságokat cselekedtek, az 1601. évi törvényczikk szerint ne az ő papi székükön, a papok előtt, de azon vármegye székén, a melyben laknak, perbe idéztetvén, a világi törvények tartása szerint büntettessenek meg vagy mentessenek fel.[1]) Ez az oláh papság megfenyitésére irányult, mely Mihály vajda és Basta kora óta sok bünt követett el, s a társadalmi rend érdeke és az ország közvéleménye követelte megbüntetésöket. Ez ellen szó nem emelkedett. De a jezsuiták újabb kitiltását súlyos sérelemnek tekintette az összes katholikusság, elkeseredéssel fogadta a rend, s panaszolt Rudolf császárnak és Mátyás főherczegnek a katholikusok hitközségi egyeteme [*status catholicus*] nevében 17 kitünő állásu férfi,[2]) a honnan oly szigoru szemrehányás érkezett a fejedelemhez, hogy nemcsak az, de az ország kk. és rr. is Mátyás főherczeg előtt irásban fejtették föl eljárásuk inditó okait. E panaszos tiltakozás oly nyomos, tartalma és érvei oly jogerősek, s e kornak vallásos küzdelmeire oly élénk világot vetnek, hogy ismertetését a történeti igazság megkivánja. „Mi alólirottak — igy hangzik az — mint a r. kath. egyház hitegységében levő erdélyországi és hozzákapcsolt részekbeli birtokosok, adjuk tudtára jelen- és jövendőbelieknek, hogy a midőn a többi felekezetek [*sectarius*] híveivel, u. m. a lutheránusokkal, kálvinistákkal, ariánusokkal és igy magán véleményüekkel, Kolozsváratt nem a vallás meghatározása vagy a Jézus társasága kiüzése, de az ország köz- és magánügyei elintézése végett országgyülésre egybegyültek volna, Argente János, Jézus szerzetü pap és erdélyi altartományfőnök, a ki nem igen régen rend-társaival együtt

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Emlék.* V. k. 499—500. ll.

[2]) Daróczy Ferencz ő cs. és kir. felsége tanácsocsa. Szilvási Boldizsár, fejedelmi tanácsos. Kornis Zsigmond, Sarmasági Zsigmond, Dobokavármegye főispánja. Kálnoki János, Kamuthi Balázs, Forró Pál, táblai ülnök. Lado Simon, Nagy György. Kornis Boldizsár, fejedelmi tanácsos. Trauzner Lukács, fejedelmi tanácsos és a fejedelmi tábla ülnöke. Mindszenti Benedek, dobokavármegyei főispán. Losonczi Bánffi Péter, Béldi Kelemen, Bornemisza György, világi s egyházi jogok tudora s fejed. táblai ülnök, Koros Pál és Bessenyei Menyhért. *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 516. l.

Bocskai István felséges fejedelem önkényéből, az ország lakosainak beleegyezése nélkül, rendjök magánjavaiból és állandó lakhelyéből kivettetett, lakhelyökhöz való jogaik védelmezése végett bemutatta Mátyás osztrák főherczegnek 1607. május 27. kelt s a császár ohaját és szándékait tolmácsoló levelét is — a kk. és rr. előtt az ariánusok templomában hosszasan kihallgattatott, idejövetele okát, ártatlanságát, tanaik igazságát és erkölcseik feddhetlenségét bőven előadva, az igazság kiszolgáltatását valamint azokat, a kik érvvel és tanukkal ellenkezőt bizonyitani képesek, az országgyülés előtt megjelenésre kérte, s ugyanazt mi katholikusok, mindnyájan a jezsuiták ellen kölcsönös önzésben egyesült ellenfeleiktől kivántuk, hogy a jezsuita atyák perbe fogás és bizonyitás nélkül elmarasztalva, saját lakhelyükből és javaikból nemcsak hogy ki ne üzessenek, de a fenséges Bocskai István által kiüzöttek is helyökre, jogaikba és katholikus vallásuk szabad gyakorlatába visszahelyeztessenek; és a midőn ellenfeleik észrevették, hogy vesztett ügyöket sem érvekkel védni, sem igazságukat máskép bebizonyitni nem képesek, megátalkodott vakmerőséggel s zajongó lárma közt abban egyeztek meg, hogy a jezsuita atyák az országból teljességgel kiüzessenek, a mely végzést, mint a méltányossággal és közönséges igazsággal — mely kinek kinek a magáét megadatni s kihallgatatlanul, bizonyitás és itélet nélkül kárhoztatni senkit nem enged, — mi alá nem irhattunk, ugy jelen, mint távollevő katholikus atyánkfiainak és utódaiknak nevében, e méltatlan, hallatlan s az ország törvényeivel ellenkező országos végzés ellen az összes kk. és rr. nyilvános országgyülésében Rákóczi Zsigmond fejedelem és tanácsosai előtt tiltakoztunk, annak ellene mondottunk és a jezsuita atyák kiüzése s jogaik és javaik elvétele iránt hozott végzésbe soha beleegyezni nem akarunk, minthogy alapitványaik az ország kegyes és törvényes fejedelmeitől vannak adva, kiváltságaik megerősitve és semmi legcsekélyebb bün elkövetése által annak elvesztésére el nem itéltettek.“ [1])

Bár e tiltakozás az országgyüléshez már jun. 20. beadatott, de a jezsuita atyákat az országból kirekesztő fennebb idézett törvény meghozását fel nem tartóztatta, melynek sujtó szigorát

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 514—16. ll.

némileg csak az enyhitette, hogy a fejedelem jun. 26. Argente atya kérésére bizonyságlevelet adott arról: „hogy a midőn ő Erdélybe jött, azért, hogy a fejedelemtől és alattvalóitól kieszközölje, hogy a nekik boldog emlékezetü István, lengyel királytól és erdélyi fejedelemtől adott és alapitott korábbi lakhelyökre azon szerzetü más atyákkal és mesterekkel együtt visszatérhessen, ezt a junius 1-re Kolozsvárra hirdetett s ott tartott országgyülésen elérni nem tudta. Ezért a fejedelem nekik adott levelében bizonyitja, hogy azon jezsuita atyák, mint jó és feddhetlen erkölcsü férfiak, nem valami bün miatt, de a r. kath. hitüekkel ellenkező hitet vallók kérésére üzettek és zárattak ki s kényszerittettek más helyre költözni.“ [3]) Az ország kk. és rr. még a törvény meghozása előtt megnyugtatni kivánták Mátyás főherczeget az iránt, miért nem teljesithetik a jezsuitáknak Erdélybe visszatérhetését illető kivánságát .... „Vették — igy szolnak a kk. és rr. — a főherczeg levelét, melyet Argente atya mintegy követelésképen terjesztett eléjök az országgyülésben, s mivel mind a levélből, mind az ő első Erdélybe titkosan való bejöveteléből mindenki előtt világossá lett, hogy neki első bemlétekor sem levele, sem követi megbizatása a főherczegtől nem volt, de csak később, midőn különböző helyeken lappangva, az országgyülés ideje közeledett, szerezte meg magának a főherczeg levelét, mindazáltal mihelyt a kk. és rr. a fenséges főherczeg neve fenforgását értették, köteles tartozó tisztelettel és alázatosan fogadták, és a jezsuitát, nem mint a főherczeg követét, de a maga ügyében elég bőven beszélőt türelemmel kihallgatták. A mi a rend visszahelyezését illeti: nincs most helye vizsgálni és mintegy rámutatni: miért volt a kk. és rr. lelke eleitől fogva idegenebb e rendhez, mint a római egyház más szerzetes rendeihez; jobb azt elhallgatni az ő javukért, mintsem törvényesen nyomozódni iránta. De szorgalmatosan figyelembe és fontolára vevén, mekkora kárt vagy hasznot okozott az országnak az ő abba behozásuk, őseink által az elmult időkben, az ország közvégzései által hányszor s jelesen Báthori Zsigmond fejedelem alatt 1588. a medgyesi országgyülésen miként zárattak ki országos törvény által és soha máskép, mint az ország akarata ellenére vissza nem fogadtattak, sőt az utóbbi bécsi békekötés

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 516—517. ll. Oklevélt. XCV. sz.

által Magyarországba bebocsátatásuk sem engedtetett meg, mindezen inditó okoknál fogva a kk. és rr. szavazatát számba vevén, országos végzésnél fogva elhatároztatott, hogy e nyughatatlan rendet az ország békéje érdekeért, abba be ne bocsássák; de minden más egyházi és világi katholikus papi szerzetnek a legszabadabb vallási gyakorlat engedtessék. Kérték tehát a kk. és rr. a főherczeget, ne magyarázza ezt idegenségre, ne vegye engedetlenkedés jelének s a béke és nyugalom fényét, a mit az utóbbi időben főként az ő fensége kegyes gondoskodása következtében az ország élvez, s a nép némileg felliheg, e kis ködfolt által elhomályosulni ne engedje, sőt a magyar nemzet és sokat szenvedett hazája iránti atyai érzésénél fogva, melylyel azt öleli, eszközölje ki, hogy a jezsuita rend tartózkodjék azon határok között, a hol őt szeretik, s ez országba visszatérni ne törekedjék, mely kegyelmeért ő fensége iránt az ország kk. és rr. örök hálára lesznek kötelezve s nagyobb dolgokban bizonyitandják be engedelmességöket és szolgálatra készségöket.“ [1])

A fejedelem jun. 24. Kolozsvárátt kelt levelében szintén az 1588-ki medgyesi t.-czikkel mentette a kizárást, melylyel ellenkezőre birni a kk. és rr. eléggé igyekezett, de siker nélkül, a többség most is azon törvényhez ragaszkodását jelentette ki; de mind a két r. kath. rendnek és a barátoknak is az Erdélyben szabadon megmaradhatás megengedtetett.[2]) Daróczy Ferencz cs. és kir. tanácsos ugyan Kolozsvárról jun. 25. Forgách Zsigmondnak megirván az országgyülésnek jezsuitákat kizáró határozatát, tudatta vele, hogy Argenti [*igy*] atyát magával viszi, hogy biztosabban eljusson övéihez, Micatius atyáért a fejedelemnél jótállván, elébb Váradra vitte, s onnan magával tovább.[3]) Argenti atya ekkor bécsi tartományfőnök volt.[4]) Vass József igy adja elé a jezsuitáknak Rákóczi Zsigmond fejedelem alatti állapotát. „Az 1604. jun. 10-i kolozsvári országgyülés végzése után nem volt többé Erdélyben maradásuk: társodái megszüntek, tanodái bezárattak, s 73

---

[1]) Aláirva: Erdély és a magyarországi Részek főrendei és mágnásai s a három nemzetből álló honlakók egyeteme. *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 522—23. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 525. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 526. l.

[4]) *Carillo Alfonso Diplomatiai működése.* Buda-Pest, 1872. 60. l.

tag hagyta el ujból Erdély határait. Ez időn túl az erdélyi r. kath. közoktatás a székelyföldi barát zárdákba szorult. Erdély katholikus irányu nevelésügyét szivöken hordozó akkori országnagyok Kornis Zsigmond és Boldizsár, Losonczi Bánffi Péter, Kálnoky János, Béldi Kelemen és Huszár István sikertelenül tiltakoztak az 1-ső t. czikk ellen, a jezsuitáknak távozni kellett. Kolozsvár ezentúl [*a második időszakig*][1]) nem látott kebelében jezsuitát. Azonban csalatkoznánk, azt hive, hogy tagjai minden számüzetésükkor az országot legott elhagyták volna. A súlyos csapások s az országgyülés ismételt végzései daczára sem hagyták ők el azt végképen soha. Tudták, hogy számüzetésök egyes pártok müve, nem Erdély katholikus rendeinek kivánata, midőn épen akkor számos nagy tekintetü hitrokonaiknak tapasztalták pártfogását.“ [2])

Kolozsvár *belső életében* feltünő a közte és a fejedelem között végig fennállott szivélyes viszony, a mit bensőség és kölcsönös szolgálatokra való mindenkori készség jellemez. Rákóczi Zsigmond fentartotta Kolozsváratt a pénzverő és váltóházat, 1608-ról két féle pénze maradt fenn, a minek ott veretését az ismeretes *vár vagy torony* mutatja, [3]) a váltóhivatal s az egész erdélyi bányászat fejévé kolozsvári ifj. Filstich Pétert tette, a mi arra mutat, hogy a fejedelem kegyelmét még az egyesekkel is éreztette. Igazolja azt azon Filstich Péternek adott egy másik nagy történelmi értékü adománylevele. „Megtekintvén — mondja a fejedelem Kolozsváratt 1607. nov. 6-ki adománylevelében — Filstich Péternek, a fejedelmi aranyváltó hivatal és erdélyországi bányászok fejének [*Praefecti Auri Camerae*] a fejedelemnek és elődeinek tett hív szolgálatait s a bányászati ügyek igazgatásában különös szorgalmát és tudományát, egész *Offenbánya* mezővárosát, melynek most nincsenek lakosai, s az ottani minden névvel nevezendő bányákat, melyek Offenbánya határában jelenleg elhagyatva s elhanyagolt állapotban vannak, minden hasznaival s jövedelmeivel s *Brezesth, Szarvas, Muncsel* és *Chiora* fejérvármegyei bányász falukkal s az azon mezővárosban és falukban lehető királyi joggal együtt, ugyszintén azon falvak szántóival, kaszálóival, szőlőivel, a halászati

[1]) Értetik Erdélynek az osztrák uralkodó-ház alá jutása.

[2]) A *kolozsv. r. kath. Gymn. Évk.* 185$^{5}/_{7}$ VI. füz. 12. l.

[3]) L. az *Érdi* által kiadott *Erdély Érmei* czimü rajzok közt.

és malom-joggal, szóval: minden hasznaival eddigi határai között, adta, ajándékozta Filstich Péternek és örököseinek azon föltétel alatt, hogy ő a leirt bányákat a maga költségén állitsa helyre, vegye mivelés alá, és az onnan kapott aranyat nem mások, sem a maga javára nagy mértékben, hanem a fiskus aranyváltó hivatala javára, más bányászok szokása s az aranynak eddigi ára szerint forditsa és beszolgáltassa, kivévén, ha a fiskus az aranyat nem akarná és nem tudná beváltani vagy váltatni . . ." [1]) Kolozsvár tudott hálás lenni fejedelmei jóságáért. János Zsigmond csak itt érezte otthon magát, Báthori Zsigmondnak háromszor is megbocsátott, Bocskai vérének nevezte őket, büszke volt, hogy ott született, s szivesen időzött falai közt. Rákóczi Zsigmond pedig — a mint fennebb láttuk — barátainak nevezte Kolozsvár főbiráját s esküdt polgárait; ezek minden szükségében gyors segélyökkel igazolták a bennök helyezett bizalmat; de a legnagyobbat akkor tették irányában, midőn lemondása után 1608. febr. 18. az ellene felbőszitett Báthori-párti hajdúk életre-halálra keresvén őt: „a kolozsvári unitáriusok adtak neki menhelyet, életének és javainak biztonságát szerződésileg kieszközölték mindaddig, mig Magyarországra kimehetett; eltávozásakor márczius 7-ki bucsulevelében nagy hálával köszönte meg a kolozsváriak jóságát és hűségét." [2])

Rákóczi Zsigmond uralkodását önmérséklettel párosult erős protestáns érzület, a török és német nagyhatalmakkal eszélyes megalkuvás, Erdélyben a magyar állameszme és fejedelemválasztási jog fenntartása politikája jellemzi. Alatta ismét érvényre jutott a II. János [*Zsigmond*] király és első Báthoriak alatti államférfiui bölcseség, mely az egymással versenyző két nagyhatalom között a kis országot egyforma távolságban, egyensúlyban tartva, annak állami függetlenségét s nemzeti fejlődését biztositotta, a nélkül, hogy az anyaországhoz való viszonyán rontson vagy azt megmásitsa. A gyakorlati politika eszélyes ténye fog az mindig maradni, hogy a midőn I. Rudolf 1607. jun. 23. kelt leiratában Báthori Gábort Magyarország tanácsosai tudta, Erdély alkotmányrészes nemzetei beleegyezése nélkül az elbizakodottan *magáénak*

[1]) *Orsz. levélt.* Kolozs-monostori konv. levéltár-rész, *Prot.* R. 131. l.
[2]) *Histor. Ecclesiast. Unitarior.* [M. S.] II. k. 40. l.

nevezett Erdély kormányzójává akarta kinevezni,[1]) midőn egy másikban 1608. jan. 16. örömét fejezte ki a fejedelem lemondási készsége felett, s Erdélynek, melyet ekkor is magáénak nevezett [*Transylvania, quae nostra est*],[2]) békéjéről és rendes kormányzásáról intézkedni készült, Rákóczi lemondásával a fejedelmi széket a közöttük történt megállapodás szerint, az ország szabad választása alapján — a mihez később mindkét nagyhatalom beleegyezését adta — Báthori Gábor foglalta el. Ez Erdély, a reformatio és Kolozsvár diadala volt, a minek főleg az utóbbira volt áldásos hatása, mert falai közé a vallásos békét hozta vissza s azt majdnem egy századra biztositotta.

XXI. FEJEZET.

Báthori Gábor fejedelemsége.

— 1608—1613. —

Báthori Gábor 1608. márcz. 7. Kolozsváratt a Zsigmond-egyházban választatott Erdély fejedelmévé,[3]) 1613. octob. 20. az ország kk. és rr. letételét meghatározták, 21. elbúcsuztak tőle,[4]) 23. Bethlen Gábort választották meg s másnap beigtatták.[5])

Az új fejedelem írásban igérte meg az osztrákház iránti hálás hűséget, a katholicismus visszaállitását,[6]) s eskü alatt szövetkezett a hajdukapitányokkal a végre, hogy az igaz keresztény [*reformált*] hitben megmarad, az eretnekeket, háromságosokat és bálványimádó pápistákat az országból kizárja; a hajduk szintén esküvel kötelezték magukat: az *Atya, Fiu és szent Lélek, szent Háromság egy örök Isten nevében,* hogy őt, kegyelmes urokat alázatosan és híven szolgálják, sem nyilván, sem titkon, tudása és akarata nélkül, sem egyenként, sem összesen, ellene semmit nem tesznek, de csak őt nézik és oltalmazzák, s teljes hűséggel lesznek iránta [*mint az ország iránt, melynek Isten őt fejévé teszi*], s az ő intésére és akaratára fegyvereiket leteszik, szükség esetében ellenségei ellen

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 524. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 569. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 8—9, 88—89. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 346—351. ll.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 305—306. ll.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 346, 347, 350. ll.

fölveszik; elleneinek ellene, barátainak barátai lesznek; a mi káros, jelentik, s hűségesen ellene állnak, maguk egymás közt és hadseregével együtt éreznek, s a minek meg kell lenni, abban változhatlanul és szilárdan megmaradnak.“ [1])

A reformatio és ellenreformatio egyaránt támaszt keresett benne, s hitte, hogy feltalálja; mert egyiknek titkon, a másiknak nyilván adta rá szavát..... Erős küzdelmek, nagy változások korszaka Erdély történetében, melynek czél- és gyúpontja nem egyszer Kolozsvár. Háza levén itt a Báthoriaknak, a fejedelem sokat tartózkodott itt. Innen kaptak irányt a nemzeti politika, a vallásos harczok és az egész ország. Ez Kolozsvár politikai és társadalmi életét rendkivül mozgalmassá s eseményekben gazdaggá tette. A mit ő tett vagy vele tétettek, a mi benne, érette s általa — őt és a hazát érdeklő — történt, a hazafiui és polgári munkásság változatos és érdekes külső nyilatkozata.

A *városra és védelemre* nagy gond volt forditva. 1610 az egész várkerületnek [*glacis*] védelemre szabadon hagyása s szükség esetében használatra fentartása rendeltetett. Kitünik ez az április 5-ki közgyülés folyamából, midőn a biró előadta: „hogy a Hidkapu előtt való majorok és kertek már korábban lerontatván, most sok könyörgés után megengedtetett, hogy a tulajdonosok alacsony kerttel veteményesnek bekeríttethessék, de se házat, se csűrt, pajtát s mulató tornaczot, se semmi épületet ne épittessenek rájok, élőfát ne neveljenek, s ha cselekednék, a biró azonnal hányassa el s vágassa le, hogy a kilátást [*prospectus*] ne akadályozzák; a sövények [*kertelések*] felállitását is a tanács választottjai hirével tegyék, ugy, hogy a Hidkapu piaczának ne ártson, ezek pedig a régi helynél beljebb mutassák, mint egyéb szoros helyen cselekedtek.“ [2]) A május 1-sői közgyülés a Középkapunál levő kőfalnak a sáfár polgárok által megépitését határozta el, valamint egyebütt is a falak, várbeli vizfolyamok lyukai és rostélyai megigazitását. A kertek, útak, sövények és vizek igazgatására négy biztost választottak. 1611. febr. 19. főkép a várfalak körüli közlekedési útak megcsinálását tették a birák kötelességévé, hogy hadsereget a váron átbocsátni ne kelljen. A május 5-ki közgyülésben

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 87. l.

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

a kőfalak megépitését, várfokok, tornyok megerősitését, fegyverek számbavételét végezték. „Az ilyen város oltalmára való dolgok — igy szól a végzés — a biró és tanács kötelessége; igyekezzenek azon, hogy a város falaiban körüskörül a mi hiba van, épittessék s csináltassák meg, hogy se a városnak és másoknak, se a fejedelemnek, az országnak és hozzájok oltalomért folyamodó szomszéd uraknak és atyjokfiainak fogyatkozása ne legyen, főképen ha hirtelen zendülés lesz — a mitől Isten őrizzen! A város népe semmiben meg nem fogyatkozik, hanem a mi rá háramlik, engedelmesen megcselekszi. A puskapormalom bekeritéséhez a felekiek hozzanak vesszőt, karót s fonják is fel.“ A jun. 16-ki közgyülés: „a fejedelemnek hadi czélra, várfokokra, kőfalakra s igazitásra vonásonként 3 frt adót rótt ki, a felekiekre 37 frtot 50 pénzt;“ sept. 6. pedig végezte: „az ellenség tűzzel fenyegetvén a várost, s meggondolván — igy szól a jegyzőkönyv — micsoda tűzfészekben laknak kivált az Óvár egész kerületében, a hol a kőfalakhoz ragasztották zsendelylyel fedett házaikat, a mi miatt a kőfalon belől nem lehet járni s a falakat védni, sőt sok helyt szükségvermeket is ástak a falak alá, melyek azok nagy veszedelmére vannak. Most a csendesség idejében kell gondoskodni s elejét venni a fogyatkozásoknak a háboru idejére, a mi megtörténhetik. Tizenkét községi tagot választottak tehát, a kik a birával és tanácscsal a szőcsmesterek tornyánál a várfalakra felmenvén s a Hidkapunál Borbély György házánál leszállván belől, fenn és alatt a falakat meglátogatván, a hidak állapotját s csinálása módját számbavevén, egyéb környülállásokat is szemügyre vétellel megfontolván: a következő gyülésre, mely azonnal meg legyen, mihelyt a követek a fejedelemtől megérkeznek, munkálatukat adják be, hogy a közgyülés lássa, s ha szükség, tudjon látott dologról határozni.“ A fejedelem hadai fölszerelésére bizonyos számu kopja készitését rendelvén a kolozsvári kopja csinálóknak: „a száz-férfiak 1612. jul. 3-ki gyülésökben útasitották a birót, hogy a fejedelmet kérjék meg, hogy a kopja árát útalja valamelyik vármegyére, honnan munkájok díját megkapják; mert ha csak ő reájok bizzák, ők el nem igazithatják, mert nekik nincs tekintélyök, s tartnak tőle, hogy a városra esnek érette.“ [1] Részletesen meg van ez az 1611. sept. 29. a fejedelemhez küldött

[1] Valamennyi idézet az *eredeti j. könyvekből.*

követekről szóló végzésben. „Küldöttek — igy szól az — a fejedelemnek 12 vég fodor iglert [*iglaui posztól*], egyet 16 frtért, együtt 192 m. frtért, 290 kopját, 3-at 1 frtért, 96 m. frtért, Nagy Andrásnak, a hajduság generális kapitányának 150 kopját, 3-at 1 frtért, 50 frt. 450 kopjavasat, 100-at 10 frt, együtt 452 frt. [1]) Ugy látszik, a fejedelem magára vette e költséget, s mint máskor is a város ily szállitásait, most is az adóba vagy más kötelezettségeikbe tudta be.

Érdekes emléke volt e korszaknak az 1612. megújitott szénautczai bástyatorony, melyről Kolozsvár 1734-ki hivatalos *Leirás*ában ily följegyzés van: „A Monostorkapu kőfal-vonalában a délnyugati szögletbástyától északra áll egy szép bástyatorony, melynek felső része kiálló faragott kövekkel van csipkézve [*turris speciosa, in superiori parte crenis insignita.*] Ennek salonternében, tapasztalván az ottani lég egészséges-voltát Báthori Kristóf, Erdély egykori vajdája, gyakran szokott ebédelni. A torony nyugati oldalában czímer volt látható s rajta e felirat: **„Nyomoruságim napjaiban segitségül hivtalak tégedet Istenem . . . s te megitéltél engemet. Miért is szüntelen dicsőitésedről elmélkedem s nevedet mindörökké magasztalom. Epitették az okos és eszélyes Ötves András fő- és Filstich Péter királybirósága idejében. Krisztus MDCXII-ik évében.“** [2]) Ugyanazon forrás szerint a főtéri Zsigmond-templom kőkörfalán, mely mellé körösköröl kis áruboltok vannak épitve, nyugatra, egyik bolt felett, faragott kőbe e felirat volt vésve: **„Az 1613. évben, okos és eszélyes Boghner** [másképp] **Gillyén Imre fő-, Radnóthi István királybiróságában, s ugyancsak Radnóthi István és Filstich Lőrincz egyházfiságuk alatt, az ő gondoskodásukból épittetett.“** [3]) A czinteremhez közel északra van Hollós

[1]) *A sáfár polgári számadások eredetijéből.*

[2]) INVOCAVI TE IN DIE TRIBVLATIONIS . . . . | DEVS . . . . MEÆ ET TV DIIVDICASTI ME, | QVARE ASSIDVE MEDITABOR LAV | DES, ET IN SEMPITERNVM NOMEN TVVM CELE | BRABO . . . . | PRVDENTIB. AC CIRCUMSPECT. ANDREA | EOTVEOS PRIMARIO, AC PETRO FILSTICH | REGIO IVDICIBUS EXSTRVEBAR ANNO | CHRISTI 1612.

Emléklapok Kolozsv. Előkorából. sat. 24—25. Összevetve *Mike Sándor* példányával: **Egyveleg** 10. k. 14—15. s megigazitva *Finály Henrik* egyetemi tanár olvasása szerint.

[3]) ANNO 1613. TEMPORE PRVDENTVM ET CIRCVMSPECTOR: EMERICI BOGNER alias GILLYEN PRIMARIO ET STEPHANI RADNOTHI REGII IVDICVM, AEDILIBVS ITEM EODEM STEPHANO RADNOTHI ET LAVRENTIO FILSTICH PROCVRANTIBUS FIEBAT.

Emléklapok sat. 29—30. Összevetve a *Mike*-féle *példánnyal. Egyv.* 10. 19. l.

Mátyás király konyhája öt kiálló kéménynyel. Szemben a király e szállásával a konyha mellett a közgyógyszertár.“ [1]) Hátrább megint erre térve a mondott forrás igy ir: „A piacz északi részén, a többi házakkal egy vonalban van Hollós Mátyás király szállóhelye, mely a többi felett kimagaslik, s azon kőoszlopokról, melyekre eleje épült, a nép nyelvén *Lábas-ház* külön nevet nyert.“ [2])

A *város anyagi jóllétének s fejlődésének alapja* részint jogainak s kiváltságainak változatlanul érvényben léte, részint új vagyoni gyarapodása volt; amazt a polgárok jogérzelme s éber-sége, ezt a fejedelmek kegye biztositotta. Ily czélból iratta át maguk biztositása végett Kolozsvár birája és esküdt polgársága a kolozsmonostori konvent által régi szent királyoktól nyert kiváltságaikat és kedvezményeiket. 1609. május 6. kelt az s magában foglalta I. [*Robert*] Károly királynak I. [*Nagy*] Lajos által megerősitett azon kiváltságlevelét: „melyben ezek Kolozsvár város polgárainak főbb szabadságait és kiváltságait általános alakban különösen pedig azt biztositották, hogy őket tulságos adók, rovatalok, gyüjtések, vámok és élelmiszerek adására s bárminő más fizetésekre kényszeritni nem szabad.“ [3])

A fejedelem is adott kedvezményeket. Legnagyobb volt a Kendy Sándor és Gábor nótáztatása következtében adományul nyert *Hagymás, Chóka, Kabalapataka* és *Tormapataka* máskép *Újfalu* nevü középszolnokvármegyei Gorbó vidéki faluk birtokában megerősitetésök. Az 1607. jun. 10—24-ki országgyülés t. i. 6-ik t.-czikkében Báthori Zsigmond fejedelemnek a Gálffi János, Gyulai Pál törvénytelen haláluktól fogva minden adománylevelét megsemmisitvén: [4]) Kendy István, Kendy Sándor fia e törvény alapján perbe idéztette Kolozsvár biráját és polgárait az emlitett faluk visszaadása végett, perbeidéző levelében igy adván elé a nóta és birtokelvétel okát s körülményeit. „Az 1594. évben kereszt. sz. János lefejeztetése [*aug. 9.*] körül Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem fontos országos dolgok elintézése ürügye alatt Kolozsvárra országgyülést hirdetett, s midőn az ország főrendei, magnások és neme-

---

[1]) *Emlékl.* 30. l. *Mike péld.* 13. l.
[2]) *Emlékl.* 31. l. *Mike péld.* 21. l.
[3]) Városi *levélt.* Fasc. I. 3. sz.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 494. l.

sek együtt voltak, mellőzve atyja barátait és tanácsosait s más tanácsosokat vevén maga mellé, azokkal tartott titkos tanácskozás folytán, fejedelemségébe beigtatásakor letett hite és esküje ellen, melylyel magát a nemesség szabadságai s nevezetesen II. vagy jeruzsálemi Endre király szabadságlevele megtartására kötelezte volt, atyja más tanácsosai közt, Kendy Sándor tanácsosát, a felperes atyját a legjelesebb, s mind Zsigmond fejedelem, mind a haza iránt nagy érdemeket szerzett férfiut, perbeidézés, törvény útján elmarasztalás és birói itélet nélkül, meg nem érdemelve, elfogatta, rabbá tétette, s nehány nap mulva a kolozsvári piaczon állitott vérpadon [*gemonia*] rettentő és köz szánalmat ébresztő módon megölette és kivégeztette. Ezen, az emberek által kárhoztatott, Isten előtt utálatos, méltatlan kivégzéssel nem elégedve meg, atyja több faluban levő birtokait Kolozsvár biráinak, esküdteinek és senatorainak adományozta, a kik maig birják a felperes kárára, holott a fejedelemnek a felperes atyját megfogatni s jószágát el venni nem lett volna szabad, neki a közvégzemények [*Decreta*] könyve 75 czímében megirt módot meg kellett volna tartani t. i. azok ügyében, a kiket, nótáztatni akart, országgyülést kellett volna összehivni s másokkal együtt a felperes atyját is arra személyesen megidéztetni, a ki ha megjelent s magát mentette volna, jó, ha nem, akkor kellett volna törvényesen elitélni, a kinek akkor sem személybiztonsági engedély [*salvus conductus*], sem perorvoslatra hely nem adatott volna, hanem itélet hozatván, az tényleg végrehajtatott volna. De mivel ez nem történt, felperes magát atyja emlitett birtokaitól megfosztottnak tartja, s azoknak az emlitett törvény értelmében visszaadatását követeli. . . . ." [1]) Az ügy Rákóczi fejedelem lemondása után Báthori Gábor fejedelem alatt folytattatott. A törvényszék kinyomozást rendelt az iránt: birták-e a felperes és atyja a perbe fogott birtokokat? s a felelgetések és bizonyitások rendén kitünt, hogy Hagymás és Cháka falukat birták, azokat Zsigmond fejedelem 1590. adományozta Kendy Sándornak, be is volt igtatva s felperes ügyvéde mind az adomány-, mind a beigtatási jelentő levelet előmutatta és azt az alperesek ügyvéde is elismerte; Tormapataka máskép Újfalu és Kabalapataka iránt azonban az alperes város ügyvéde

[1]) Oklevélt. XCVII. sz.

kijelentette, hogy azokat a felperes és atyja sohasem birták, Kolozsvár városa ellenben zállogjogi czímen birja, a mit levelekkel és tanukkal is kész bizonyitni. A törvényszék Hagymásra és Chákára nézve máskép itélvén: Tormapatakára és Kabalapatakra nézve alperes várost a zállogos birtoklást igazoló leveleinek a közelebbi törvényszéken előmutatására útasitotta, a peres felek által felhozott többi birtoklási kérdésekben Kolozsváratt közesketést rendelt végbe vitetni, [1]) a minek eredménye a városnak e két utóbbi falu birtoklásához való joga elismerése lett, s azok ős erdőségei maig nagyértékü vagyon forrásai. . . . . Kendy István a fejedelem és ország által azért, hogy boldog emlékezetü elődei a hazának minden időben kedvesen és hasznosan szolgáltak, atyja is mindig a haza közönséges javát nézte s nagy szeretettel és hasznosan igyekezett szolgálni, a mit ártatlanul szenvedett halálával is megpecsételt, Szamosújvár neki adományozásával vigasztaltatott meg. [2]) 1609. ápr. 26—május 5. Kolozsváratt tartott országgyülésen megerősitette a fejedelem elődei, Báthori Zsigmond és Rákóczi fejedelem adománylevelét, s a város összes polgárai által Kolozsvárra be- és onnan kivitt minden áruk 30-adát és 20-adát a városnak ajándékozta, [3]) s kevéssel ezután mégis bizonyos pénzösszegért beszterczei Stenczel Jánosnak adta haszonbérbe. Panaszolván ezért Kolozsvár birája és esküdtei, a fejedelem 1609. márcz. 18. kelt levelében megigérte s biztositotta őket arról, hogy mihelyt az aug. utolsójáig terjedő haszonbérleti idő kitelik, nekik visszabocsátja és többé semmi jogczímen másnak nem adományozza, s ha adományozza is, arról szóló levelét előre érvénytelennek és semmisnek jelentette ki. [4])

Ez állapot a fejedelem 1609. nov. 1. adománylevele által lényegesen megváltozott. „Tekintetbe vevén t. i., hogy Kolozsvár város birája, esküdt polgárai és összes lakosi a országnak súlyos szükségeiben 40,035 frtot kölcsönöztek, a miért a széki és kolozsi sóaknákat birták zállogul, de a fejedelmi kincstár nagy szükölködése miatt annak javára minden pénzfizetés nélkül vissza kellett bocsátniok, ennek, s a közelebbi idők zivatarai között szenvedett

[1]) Oklevélt. XCVIII. sz.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 117—118. ll.
[3]) Városi *levéltár* Fasc. TT. 11. 42. sz.
[4]) Oklevélt. XCIX. sz.

káraik némi kipótlása, hűségök és hasznos szolgálataik megjutalmazása s a fejedelem és haza iránti buzgóbb igyekezetre serkentésök végett a Kolozsvár falain belül és kivül lakó polgárai, kereskedői, árusai és bármely sorsu és állapotu lakosi által kereskedés végett az országban benn, vagy azon kivül bárhová, bármely meg nem titott tartományokba vagy onnan a magok használatára városukba bevitt ökrök, tehenek, lovak, mindenféle barmok, juhok, méz, viasz és minden más áruk és portékák 30-adát és 20-adát, melyeket Erdély előbbi fejedelmei, sőt maga a mostani is Kolozsvár polgárai egyetemének, mostaniaknak és jövendőbelieknek saját közhasznukra forditás véget adtak és adományoztak volt: most újabban nekik adta, adományozta, biztositván őket és utódaikat, hogy soha a 30-ad és 20-ad jövedelme vételében meg nem akadályozza, nem háborgatja, semmi szin és ürügy alatt el nem veszi, el nem idegeniti, sem ő maga, sem a fejedelemségben követői, ugy azonban, hogy Kolozsvár város bírái, összes polgárai s lakói ezen kiváltságért, neki és utódainak minden évi szent György és szent Mártonnapkor 450, együtt 900 frtot tartoznak folyó pénzben fizetni. Egyuttal meghagyta Erdély és a magyarországi Részek főurainak, fő- és alispánoknak, várparancsnokoknak, 30-adosoknak, különösen Stenczel János deézsi sókamara és némely 30-adok bérlőjének s más 30-ad és 20-ad adók szedőinek, hogy mikor Kolozsvár polgárai s kereskedői országukba és tartományukba a fennebbi árukkal kereskedni mennek, őket 30-ad és 20-ad s vámfizetéstől mentesen járni és kelni, adni és venni, s meg nem tiltott árukkal kereskedni hagyják, a hol a szükség kivánja, nekik segitségül legyenek, őket háborgatni, gátolni s megkárositni, áruikat vizsgálat vagy ajándék kicsikarása végett szét- és kibontani s őket bármikép késleltetni ne merjék; de ők áruik 30-adát és 20-adát Kolozsvár város közszükségeire és hasznára a város által kinevezett 30-adosnak kezébe szolgáltassák be.“ [1])

Gyarapodott Kolozsvár vagyonilag azon 3000 magyar forint kölcsön által is: „melyet a fejedelemnek adott, melyért az Kolozsvár bor, buza, zab, rozs, árpa, len, kender, köles, tönköly hüvelyes vetemények s a föld egyéb termési dézmájának a gyalui várhoz fizetni szokott fele részét 1609. aug. 14. kelt adománylevelénél

[1]) Oklevélt. XCIV. sz.

fogva Kolozsvár közönségének zállogba adta és adományozta oly módon, hogy azt ez összeg lefizetéseig birja és használja. Legyen a városnak — ugymond a fejedelem — saját dézmása s a fejedelem dézmásával együtt szedjék és gyüjtsék össze a dézmát, azután elcsépeltetvén, oszszák két egyenlő részre, egyik legyen a fejedelemé, másik Kolozsvár városáé. A bort és összes gabnatermést becsültessék meg, s adják el aratáskor és szüretkor folyó áron s forditsák a 3000 frt törlesztésére, a fejedelmi dézmásnak minden évben irást adván a letörlesztett összegről. A fejedelem biztositotta a várost, hogy ezen fél dézma részt sem ő, sem a fejedelemségben utódai közül semmi szin és ürügy alatt a kölcsönzött összeg teljes letörlesztése előtt elvenni nem fogják. Ha a törlesztés előtt Gyalu várát valakinek bármely czímen oda adományozná, Kolozsvár birái, esküdtei s közönsége fél dézmarészét biztositni fogja, sőt azt is magára és a fejedelemségben lehető utódára veszi, hogy Kolozsvár város biráit, esküdt polgárait és egyetemét annak békés és csendes birtokában és használatában a kikötött ideig saját költségén és fáradságával minden háborgatók ellen megtartja és megoltalmazza. Egyidejüleg megbagyta Gyalu vára mostani és leendő parancsnokának, kapitányainak és felügyelőjének, hogy a féldézmarészt a 3000 m. frt lefizetéseig akadálytalanul kiszolgáltatni tartsák szigoru kötelességöknek.“ [1]) De apadott is vagyona a gyula-fejérvári ház és külső birtokai elzálogositása által, mire sarcz-adója törlesztlietése kényszeritette. A kolozsmonostori konventben levő az iránti kölcsönös szerződés felvilágosit annak részleteiről. „1610. márcz. 20. — igy hangzik az — Rainer Márton és Pataki Szabó István Kolozsvár város hütös emberei, mint Budai Mihály főhadnagytól, a tanácstól és egész várostól megválasztott és kiküldött személyek a konvent előtt jelentették, hogy Kolozsvár városának a mely háza volt Gyula-Fejérváratt a zsidó-utczában, egyfelől Haller István, másfelől Fodor István házuk szomszédságában, azt ő kegyelmek a város sarcz-adója megfizetésének pótlására, minden tartozandóságaival és mentességével, azon joggal, mint a városhoz tartozó jószágokat, visszaválthatólag adták és kézből átbocsátották az orthodox és unitárius eklézsiáknak, a miről a konventtől mindkét eklézsia

[1]) Oklevélt. CV. sz.

részére egyenként és külön bizonyitványt kértek.“ [1]) Az aranyváltó kamara e korszakban is fennállott s Báthori Gábor fejedelemnek 1609, 1611 és 1613-ból *vár* és *torony* jelvényü pénzei jelentek meg itt, [2]) a mi a városba sok pénzt hozott be s a forgalmat élénkitette.

Politikai életének biztositéka, a jogok és kötelességek egyenlőségén, mint fő társadalmi elven alapuló polgári szervezete volt, melyhez szivósan ragaszkodott s melytől magát eltéritettni, rajta rést nyittatni, csorbitás vagy nem rokon intézmények által gyöngittetését meg nem engedte. Voltak minden korban polgárai, kik jellemök s értelmiség által kitüntek, magas hivatalokat viseltek, s nem egyszer a fejedelmek által fontos küldetésekre bizattak meg. E korszakban Gellyén Imre volt ilyen, a ki az 1612. nov. 20—29-iki szebeni országgyülésből a magyar királyhoz és nádorhoz küldött fényes követség titkárává választott. [3]) Nem egy főbirája volt az ott időző fejedelemnek benső embere, s némelyik hozzájok a barátságig leereszkedő. Eötvös András aranymíves mestertől és főbirótól a király és királyi főherczeg részére vettek várakozásra ezereket érő fejedelmi ajándékot sat. A római polgár önérzete látszott élni polgárai lelkében, melyre sokat tartottak. Ezért Kolozsváratt a polgári és nemzeti jog fölénye minden időkben féltékenykedés és vita tárgya volt. Most a katonáskodás hozta azt előtérbe, s a fejedelem a várost alapitó és fentartó polgárok s a közéjök telepedett nemesek katonáskodási viszonyát 1611 ápril utolsóján kelt levelében irta szabatosan körül s meg is erősitette. „Szép és hasznos — igy szól az — ha a fejedelem őseit követi s erényeikben azokkal egyenlővé lesz, akár városokat épitve, helyre állitva és bővitve, akár más jó cselekedetek által a fejedelmi erényeket gyarapitva. Ez indító okoknál fogva, mivel értésére esett, hogy kolozsvári hívei: nemes, okos és körültekintő Gellyén máskép Boghner Imre fő-, Radnóthy István királybiró és a többi esküdt polgárok és az egész közönség eleitől fogva azon szokással éltek, hogy közöttük élő minden sorsu és állapotu, birtokos és

---

[1]) *Orsz. levélt.* kolozs-monostori. konv. levéltár-rész *Claudiopolis* feliratu fiókjában.

[2]) *Dr. Érdy János.* Erdély Érmei 46. 49. ll.

[3]) *Erd. orsz. gy. Eml.* VI. k. 68 l.

birtoktalan nemes polgárok minden közterhet, rovatalt, paraszt és polgári szolgálatokat Kolozsvár közönségével s annak polgáraival és lakóival béke és háboru idejében egyformán hordozni, viselni és magukat azoknak alávetni tartoztak és most is tartoznak, és soha sem a közönséges, sem a részletes hadi fölkelésekkor katonai szemlék [*lustra*] alkalmával személyesen jelen lenni s a birtoktalan vagy is címeres nemesek maguk helyett fogadott vagy zsoldos katonát állitni nem szoktak; sőt a mostani április 23-ki kolozsvári országgyülésen is a kk. és rr. közakaratával meghatároztatott, hogy a mondott birtoktalan vagy címeres nemes kolozsvári polgárok a város régi szokása és törvénye szerint személyesen soha semmi időben, sem köz, sem részleges hadi fölkeléskor, vagy szemlék alkalmával jelen lenni, vagy maguk helyett fogadott zsoldost állitni ne tartozzanak; a birtokos nemes polgárok pedig külső birtokaik arányában az ország több nemeseivel egyformán minden közönséges és részleges hadi fölkelésekben részt venni legyenek kötelesek: mindezeknél fogva a fejedelem régi elődei nyomdokit követve, Kolozsvár polgárait, mint utódaikat is hasznuk és jóllétök tekintetéből, emlitett szokásaikban és törvényeikben az országgyülési kk. és rr. határozata szerint megtartani rendelte és határozta, meghagyván minden főuraknak, nemeseknek, fő- és alispánoknak, várparancsnokoknak, de főképen Kolozsvármegye fő- és alispánjainak, hogy Kolozsvár polgárait ezen szokásos jogukban és szabadságukban tartsák meg, az országgyülés végzése s a fejedelem ezen kedvezménylevele ellenére köz- és részleges hadifölkelésre, katonai szemlékre, személyesen vagy zsoldosaik által ne kényszeritsék, személyökben, javaikban s birtokukban meg ne bántsák . . . .“ [1]) A fejedelem által idézett országgyülési határozat megmondja az indító okokat is, melyeknél fogva Kolozsvár nemes polgárai a személyes katonáskodás alól kivétettek: „azért — igy szól a törvény — mert ők kaput, bástyát őriznek, postalovat adnak és a város minden terhét viselik, s igy otthon is az országnak szolgálnak . . .“ [2]) Polgárias jellege mellett éberség és hazafias szellem nyilatkozott mindig a város politikai életében, de nehézzé tette a fejedelem

---

[1]) Oklevélt. CVI. sz.

[2]) *Erd. orsz. gy. Eml.* VI. k. 204. l. [1611 kolozsv. orsz. gy. 10 t.-cz.]

kétértelmü magatartása s a szomszédos nagyhatalmak versengése, melynek most is — mint mindig — akaratlanul Kolozsvár lett vészes szintere .... II. Rudolf tanácsosai figyelmét nem kerülhették ki a hajdukkal szövetkezés katholikus-ellenes föltételei, de egészen nyilvánvalóvá lett előttük az unitárius szövegezésü fejedelmi esküből, hogy Báthori csak eszközül használta fel legelébb titkon a katholikus főurakat, mint később nyilván a reformált hitü hajdukat, de hogy valóban minő hitet vall, csak későbbi tényeiből tünt ki, melyek az utóbiakkal való viszony folyton erősbülésére mutatnak, a mi nélkül Erdélyben, hol a reformatio hívei többségben voltak, a fejedelmi székben megmaradnia nem lehet vala. Közelebbi s nagyobb érdek volt rá nézve a kézügyben levő tizezer bátor fegyeres hajdu, mint a távoli, és segitségével mindig késedelmeskedő német és magyar katholikus király rokonszenve. A mint Báthorinak a katholikusok ügyei iránti érdekletlensége tetteiből bizonyossá lett, Mátyás nála magyar tanácsosai segélyével azonnal Magyarországhoz szorosb csatlakozást kezdeményezett, egyszersmind tágitását a török viszonynak, titkon azonban alkudozott a hajdukkal, a havasalföldi és moldvai vajda követeivel. Báthori az elsőre nézve Erdély önállását biztositó föltételeket tett, a miknek teljesitésétől Bécsben vonakodtak, a hajduktól nem volt oka tartani, a havasalföldi és moldvai vajdák Erdélytől függését visszaállitotta, a kath. vallási sérelmek orvoslását halogatással késleltette. Ez a császárt és tanácsosait — kik közt Báthori katholikus jóakarói is voltak — annyira boszantotta, hogy a fejedelemségből való elmozditását elhatározták. Első lépés erre a Kendy-féle mozgalom volt, magyar katholikus főurak titkos gyámolitása mellett, a mi azonban meghiusult. Ekkor nyiltan fegyverrel megtámadása lőn határozva, s a sereg vezérévé épen azon férfi — gr. Forgács Zsigmond — neveztetett ki, a ki 1607. megválasztásában neki a legnagyobb szolgálatot tette. [1]) Kendy és katholikus szövetségesei támadása s a fejedelemségből elmozditásának megtudott tervezése Báthorit a reformatio őszinte hivévé tette, bár határozott adat felőle nincs, alatta kelt katholikus-ellenes országgyülési végzések, fejedelmi alapitványok és

[1]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek* V. köt. 346—47. ll. ismét 355 l. a jegyzetek közt.

intézkedések mutatják, hogy ő a reformált vallásra áttért.[1]) A Báthori ellen gyüjtött sereg Forgách Zsigmond vezérlete alatt 1611. jun. 29. indult el, diadalai által a hajdukat megnyervén. Nagy András jul. 6. 10,000 emberrel csatlakozott hozzá, 19. Kolozsvár alatt állottak, 25. a város megadta magát . . . Győztesen haladt tovább Forgách Nagy-Szebenig, hol Báthori Nagy Andrást a várba behiván, a maga részére téritette s pénzzel ellátva Magyarországra küldötte ki, hogy a hajdukból új serget gyüjtsön s Kolozsvárt foglalja vissza, mit ő aug. 31. teljesitett is. Ez Forgách visszavonulása útját elzárván: őt sikeretlen csaták után, sept. 16. Erdély elhagyására kényszeritette.

Az emlékirókban röviden van adva Kolozsvár el- és visszafoglalása, de érdekes indokolással irta le a jul. 20 és 22-ki kolozsvári esküdt községi közgyülés jegyzőkönyvirója, a mi a hazai köztörténelem hézagait sokban kiegésziti. A száz-férfiak jul. 20-ki közgyülése Forgács Zsigmond ostromló hada ellen szervezve önvédelmöket s a várfalakon való őrködést, a védelemben a nők közremüködését is szükségesnek mondotta ki, valamint a katonai fegyelem szabályozását is. Az indokolásban előadják: „hogy e keserves időben a magyarországi had a várost immár megnyargaltatta és megkörnyékezte [körülzárta] s hogy pokoli szándékkal van a szegény városhoz és lakosokhoz, szivbeli fájdalommal hallják és látják városul. Miuthogy pedig az egyetértés és közmegmaradás a jó rendtartástól függ, ez okból a birót behivatván, egyakarattal végezték: hogy a piaczon mentest egy akasztófát állitasson fel s kiáltassa meg, hogy valaki valami factiositáson vagy practikában találtatik, azonnal halált szenvedjen; az engedetlent gyalázatul a czigányok kössék ahhoz; a kiket várfokra, tornyokba ki nem rendeltek, oda fel ne menjen; szót pedig se a czéhes, se a czéhen kivüli senkinek ki ne adjon a biró, tanács és vénség akaratja ellen. A czéhek tornyai mellett levő grádicsokra egy-egy embert állassanak, s ezek senkit, a kit nem a biró vagy tiszt küld, fel ne engedjenek. A ki részeg vagy elalszik őrizet alatt, vigyék kalitkába, s ott tartsák, mig eltelik a vigyázat órája. Mikor lőttek, és az őrálló fegyveresen nem áll elő zászló alá, a kapitány és biró keressék fel s zárják kalitkába. Az asszonyi állatok, szolgá-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 30. l.

lók, szolgáló leányok töltsenek a házak eleibe és udvarokra kádat, viznek, bőven, csebrek legyenek készen, némelyeknél kapa, ásó, tekenő, hosszu rúd, vizes ruhákkal a bekövetkezhető szükségre — kitől Isten oltalmazzon! A lakosok maradjanak benn a házakban, ne láttassák magukat a piaczon hivalkodva, ne okozzanak szorosságot a város utczáiban . . . . . Templomba minden szabadon menjen imádkozni.“ [1]) A jul. 22-én folytatott gyülés végzése Kolozsvár szorongatott állapotát s az ostromló sereg fővezérének csábító igéreteit élénk vonásokban tárja fel, a város feladása iránti levélben folytatott alku pedig az akkori magyar diplomatiai nyelv fejlettségéről tesz bizonyságot. „Az előbbi hirek — igy hangzik a jegyzőkönyv — a magyarországi hadaknak az országba jövetele felől öregbedvén: mikor teljes erőnk szerint felkészültünk, a tornyokban, várfalakon és a városon felfegyverkeztünk, s csak az élő Istentől vártunk volna segitséget, senkiben nem lehetvén emberi mód szerint bizodalmunk, hogy ez állapotban megmaradásunkra mellénk jöjjön, holott Szebenbe az udvarhoz, fejedelmünkhez, Báthori Gábor ő felségéhez bizonyos embereinket elküldöttük és kértük, hogy felőlünk gondoskodjék; a kik megjövén, csak azt a választ hozták, hogy ő felségének postája volt a hegyeken, ki látta a tüzet és a lövést hallotta és hirré adta ő felségének állapotunkat. Igy azért a városban csak magunk levén nehány idegen beszorult menekültekkel: sz. Jakab hava 21. sok had kezde közelgetni, mely körösköril megszállta a várost. A gyalogja *Kőmál* tetejére ment fel és ott mentest sánczolni kezde. Mikor mi ezt láttuk, csak fohászkodánk az Ur Istenhez, hallgattunk itt benn, és senkihez nem lőttünk. Délután hogy már a sánczok készen voltak, az ellenség négy taraczkot a városnak szegezett, és kezdének rá lőni éjjel-nappal szüntelen. Az első vasgolyókat mikor biró uramnak a tanácsházba vitték, megméretvén, hat fontosnak találták. Látván ő kegyelmek, hogy a mi történik, nem játék, hanem valóban hozzánk fogtak, mi is elvégeztük, hogy magunkat védelmezzük. Lőtetni kezdénk tehát taraczkokkal és szakállasokkal tornyainkból és a várfokokról a besánczolt had népéhez. És igy folyt a lövés mindkét felől szünet nélkül. Estve felé Hidelvének az alsó felét és a majorokat, melyek 1603. is

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

megégtek vala, de immár mind újra épültek volt, mind a vizen túl, mind innen meggyujtották és tőből mind leégették, valamint az ispotályt és *feredő-házat* is. Másnap reggel a temető kert felett, a hársongárdi szöllők szegeletében hánytak sánczot, és három falkonnal onnan is erősen lőttek be. Igy immár kétfelől lődözvén a várost egész östig, éjjel-nappal, a városba tüzes laptákat, a szentegyházra tüzes szerszámot hánytak, s mindenfelől ily keményen fogván: a város látta, hogy csak mi magunk oly hatalmas hadnak ellene nem állhatunk, mert sem fizetett népünk, sem egyéb rendbeli vitézlő férfiaink nincsenek, hanem erőtelen müves emberekkel és egynehány haszontalan vidéki beszorult paraszt emberrel vagyunk. Annak okáért még nem tudván névszerint ki az ellenség? egyetértőleg bocsátánk ki egy paraszt embert megtudni: kicsodák legyenek azok, a kik a várost oly kemény ostrommal és erős hatalommal megszállották? Kimenvén ez csak tudakozásnak okáért, az ellenség szintén táborából, vagy — a mint később szemeinkkel láttuk — a sánczból egy embert küldött levéllel, melynek tartalma ez volt: „Noha kegyelmeteket más levelünkkel is megtaláltuk ugyan e dolog felől, de itélvén, hogy még kezökbe nem jutott, újból akarjuk megtalálni, kegyelmetek veszedelmét és a magyar s keresztény vérontást eltávolitni akarván. Értse kegyelmetek a dolgot ugy, hogy ő felsége, kegyelmes urunk, koronás királyunk, kinek szent koronájához Magyarországtól adatott Erdély, Havasalföldе és Moldva eleitől fogva hallgatott, Erdélynek sok rendbeli nyomoruságit, inségit és szabadságtalan állapotát kegyelmes szemei elébe vevén, mint kegyes atya szorgalmatoskodott azon, hogy a mint Magyarországon a hadakat lecsendesitette, azonképpen kegyelmeteket is boldog állapotra juttassa. E végre az oláh vajdákkal urunk egyetértvén, sok szép hadát küldte ide kegyelmetekhez. Mivel Báthori Gáboron, a kegyelmetek fejedelmén Mihály vajda diadalmat vivott, mi is ide sok szép haddal beérkeztünk, és ide a kegyelmetek városa alá szállottunk, nem akarván hátunk megett ellenséget hagyni, Bihart s Krasznavármegyét sok szép erősségekkel ő felsége hűségére alávetvén: intjük kegyelmeteket, urunk, királyunk nevével, hogy folyamodjék ő felsége oltalmához és szárnya alá, a ki kegyelmetek szép szabadságát s királyoktól kapott privilegiumaik megtartását, kegyelmeteknek mint a magyar korona tagjainak igéri. Vegye kegyelmetek

ő felsége kegyelmességét, Magyarországnak társaságát, ki kész jó akaratát megmutatni, ne szakadozzon el kegyelmetek e szegény maroknyi nemzettől, ki kegyelmetekkel együtt egy nyelven szól, kit kegyelmetekkel sok száz esztendei szövetség köt össze. Idegen nemzettől ne tartson kegyelmetek, holott ő felsége Magyarországot magyar által kormányozza s magyar hadait hozatta kegyelmetek segitségére. Várhat kegyelmetek ő felségétől minden jókat, mik a kegyelmetek megmaradására néznek. Késedelem nélküli választ kérünk, hogy tudjuk, mihez tartsuk magunkat. Éltesse Isten kegyelmeteket . . ." [1]) A levélhez mellékelve volt — irja a jegyzőkönyv szerkesztője — a magyarországi nádor pecsétes levele, melyben az a király II. Mátyás nevében kijelentette: „hogy az Erdélyt mint a magyar szent koronához tartozó birtokot sok szenvedéseitől, megtámadtatástól és a lengyelek, oláhok, törökök és más népek elfoglalásától, a minek Báthori Gábor kitette, meg akarja szabaditni, azért küldötte nevezett főhadvezérét sat. Kéri, hogy fogadják atyai kegyelmességét készséggel; biztositja, hogy országuk állapotában semmi más változás nem lesz, csak hogy fejedelmet nem választnak, hanem csak vajdát, a ki a királytól való függést elismerje, s *vajda*, nem *fejedelem* czimet használjon: nem ellenzi, hogy a töröknek adót fizessen, nehogy az országot elfoglalja. Bizik, hogy a királyi felség e kegyelmességét hálás szivvel fogadják, s egyebeket gróf Forgáchtól bővebben megértenek . . ." [2]) A biró és tanács egy paraszt ember által szintén levelet irt a fővezérnek, melyben kérték, hogy mivel a fővezér is, a nádor is kivánja, hogy levele az egész közönségnek tudtára adassék, mig ők azt összehivhatják, a levelek felolvasása végett, szüntesse meg hadi népét az égetéstől, sánczolástól és lövéstől . . . . A fővezér a lövést estve felé megszüntette, de a tüz szörnyen pusztitott, a sánczolásnak a fegyverszünet alatt semmi szünete nem volt, miközben a fővezér ily intő levelet külde ismét a városba: „A kegyelmetek levelét megértettük, azért a holnapot

[1]) *A levél kezdete:* Kolozsvár főbirájának, polgármesterének és egész községének mint tiszteletes barátainak. *Bezárás:* A Kolozsvár melletti táborból jul. 22. 1611., ő kir. felsége tanácsosa, királyi udvarbiró s a felső Magyarország generálisa, Gymesi gróf *Forgách Zsigmond*, m. k.

[2]) Kelt Kassán, jul. 14. 1611. Aláirva: gróf *Thurzó György*, m. k., M. *Felnémethy* m. pr.

határozásra engedjük, ugy gondoskodjanak megmaradásukról, hogyha meg nem térnek s urunk királyunk kegyelmét el nem fogadják, ez lesz az idő, a hol fejöket, jószágukat s minden régi szép szabadságát elveszti és e szép várost végpusztulásra juttatja. De ha Magyarországgal egyetértnek, szabadságuk megmarad s törvény szerint való minden jó igazságában megtartatik. A mit eleik a régi magyar koronás királyoktól hűséges szolgálatokért kaptak és annyi sok esztendőktől fogva megtartottak, ilyen ok és mód nélkül ne igyekezzenek elveszitni . . ." [1]) Elolvastatván e levél: a száz-férfiak jul. 23. ily levelet küldöttek a fővezérhez: „Megértették — igy szólnak — ő Nagysága levelét, küldje bizonyos emberét a város kapuja elé, kivel a felől beszélgethessenek. Választ várnak . . ." A válasz ez volt: „A fővezér megértette a város levelét, hat főembert választott hozzájok, válaszszanak ők is annyit, ezek egyezkedjenek együtt, hogy a sokaság miatt valami mód nélkül való zaj egyezkedésöket meg ne zavarja. Intik azonban újabban is, gondolkozzék meg jól, szánja szegény községét, árváik, özvegyeik, kisdedek, ártatlanok veszedelmét s cselekedjék ugy, hogy jó és okos gondviselésök által minden rendek épüljenek inkább, hogysem romoljanak és pusztuljanak, a mire ők fognak nekik okot adni, ha ellenségül vetik magukat . . ." [2])

Itt a jegyzőkönyv megszakad, a feladási alkudozásra három levél hagyatott fenn, de további tájékozás erről, valamint Kolozsvárnak másodszori visszafoglalásáról emlékezés nincs. A mi az emlékirókban erről van, fennebb már érintettem.

Irtóztató volt a fejedelemnek a feladás miatt Kolozsvár polgársága elleni haragja. Engesztelésére követeket küldöttek és ajándékot. Ezek útja eredménye a sept. 12. közgyülésben jelentetett be, s a végzés a város közmegdöbbenését fejeze ki. „A követek elé számlálták — igy hangzik az — miféle válaszszal jöttek ő felségétől, látják a veszedelmet és hogy az Ur Istennek haragja van rajtok; de minthogy a szent Istennek kezében van a fejedelmek szive, az meg tudja csendesitni, hogy alattvalóikhoz kegyelmesek legyenek. Könyörögjenek tehát Istenhez. Azonban ő felsé-

[1]) Kelt Kolozsvár melletti táborban jul. 22. 1611. Aláirva: Gymesi gróf *Forgách Zsigmond*, m. k.

[2]) Ugyanott, ugyanaz nap a fővezértől küldve.

géhez haragjának megengesztelésére ismét követeket választottak, a kik józerin és mindaddig kérjék, mig ismét a város iránt való tetszését megnyerik és megengesztelhetik. A követek elmentek, könyörögtek, de kivánt siker nélkül. Kitünik ez az octob. 15-ki közgyülés végzéséből. „Megértették — igy szól az — urok ő felsége haragját a szegény városra, s hogy a meghajlásra törvénynyel vagy kegyelemmel ajánlja-e magát? Ezért bárha megigérték, hogy a mire képesek ily romlott állapotjukban, ő felségének kedvét keresik, de nem tudhatják akaratát, mert ő felsége nem nevez meg bizonyos öszveget, hanem a várostól kivánja tudni: mire ajánlja magát? Ez egyezés minthogy az egész város előtt nem mehet végbe, a dolgot a tanács és vénség elé bocsátották, s hatalmat adtak rá, hogy a mint legjobban tudják, végezzék el, s azután terjeszszék a város elé . . . A másnapi, octob. 16. reggel és délután 3 órakor tartott közgyülésben közakarattal abban egyeztek meg: hogy miután sok keres, könyörgés után megtudták, hogy ő felsége 8000 forinttal pénzül, 4000 frt ezüstmü, posztó s egyébféle vásárlással megelégednék, ezeket a várostól kedvesen venné, s erre minden régi kiváltságaikat, megállott religiójoknak állapotját kegyelmesen megerősitné és biztositná: szavazattal kivetettek egy vonásra 20 frtot, a felekiekre 100-at, a müves legényekre minden czéhben — a tehetetlenekre is — 1 frtot, a bujdosó ifju legényekre is 1-et, a szolgákra, szolgáló leányokra fizetésekből tiz-tiz pénzt, melyről gazdáikkal vessenek számot s külön *Alba*-t vagy *Regestrum*-ot tartván róla, a szerint fizessék meg. Szedje fel két magyar, két szász, mentes ne legyen se biró, se tanács vagy bár kicsoda is. Az ezüstvételre azt határozták, hogy minél feljebb vihetik a rovatalszedők, vagy gyraszámra, vagy tallért veretve belőle, az a város javára legyen. Ebben is munkálkodjanak a négy kiválasztottak . . .“ [1]) A kényes, nehéz ügyet e rövid, de sokat jelentő mondattal végezte a jegyzőkönyv irója: Eddig e változás! [*Huc usque haec mutatio.*] Mennyi aggodalom s mily keserves szenvedések emléke van ebben elfojtva inkább, mint kifejezve, azon korbeliek tudták s érezték, mi ma csak sejthetjük. Kolozsvár súlyosan lakolt meg Forgách hada befogadásáért; de hogy kivált-

[1]) *A jegyzőkönyv eredetijéből.* A 12,000 frtos nyugta látható a város *levéltárában.* Fasc. II. 1250. sz.

ságait a fejedelem megerősitette volna, nyomát nem láttam. Jellemző, hogy Báthori a magyar vérből való fejedelem épen azon választás elé állitotta Kolozsvár polgárait, a mivel Basta, a német tyrannus 1604. tőle élete váltságául 80.000 frtot zsarolt. Hogy ennek kedvetlen benyomása, mint égő seb maradt meg a polgárság szivében, mutatja az, hogy a midőn 1612. jul. 13. Szombathelyi Márton deák, mint követ, a fejedelem megbizó levelével a száz-férfiak gyülésében megjelent, s a portára, a budai, nándorfejérvári és tömösvári basákhoz követek, Mátyás császárhoz és a lengyel királyhoz főkövetek küldése végett költséget kivánt azon inditó okból, hogy a fejedelem tárházában arra nincs elegendő pénz: a közgyülés kijelentette, hogy a városnak közelebbi évben ő felségének adott 12,000 frt s ez esztendőben tett nagy és sok költségei s a szegénység romlott állapotja miatt, most ő felségének semmiképen nem kedveskedhetnek, mert a sokféle terhek s nagy adósság miatt erejökben mindnyájan megfogyatkoztak, a városnak sehonnan semmi jövedelme nincs, hanem csak egymást kell megróniok minden szükségre, olanyira, hogy a szegénység közül már sokan a városról el is költöztek: a birót és tanácsot megkérte, hogy a vénség hire nélkül efféle követségeket — a mi csak őket illeti — ne bocsássanak a közgyülés elébe. Másodszor 1613. jul. 22-iki közgyülésben tűnt ki ez, midőn a fejedelem 200 gyalogot parancsolt jó készülettel hadba küldeni, s bár előre kijelentette, hogy kedvezés iránt meg se találják, mert nem adhat, a közgyülés még is kérte, hogy a mennyi gyalogot a város eddig szokott adni, t. i. 60-t, azzal most is elégedjék meg, sok megterheltetésöket látva, többnek adásával őket ne bántsa, a 60-ra nézve pedig a birót és tanácsot útasitotta, hogy azok megszerzésére legyen gondjuk, ne vessék ki a városnegyedekre, tizedekre sat. hanem egyébképen állitsák ki, mint az elmult esztendőben. Ebben még is engedni s a 60-nál nagyobb számu gyalogot kellett a városnak kiállitni, a mint ezt a sept. 12-ki közgyülés végzése igazolja, a hol a város szokás felett táborban levő bizonyos számu gyalogjai hópénzéről gondoskodtak. [1]) A legválságosabb volt azonban a fejedelemre nézve a városnak azon 1613. octob. 3. kelt közgyülési végzése, midőn a fejedelem octob. 2. késő estve az ellenség előtt

[1]) *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

hátrálva, táborával a *Hója* szöllőhegy alá jött, s 3-n a tatárok által háborgattatva, a táborral együtt a városba bebocsátatása iránt a bíróval értekezett, s ez a dolgot a közgyülés elé terjesztve, azon végzés hozatott: „hogy ő felségét kérjék meg, hogy a régi fejedelmek szép példája szerint cselekedvén a szegény várossal, hadai onnan kivül, jó módjával oltalmazzák meg a várost országul . . . Ebben most is ő felsége jó akaratját várják.“ [1]) A simán adott elútasitó válasznak következménye a fejedelem hadának szétmállása s nem sokára az ő bukása lett . . . De ez sem fordította el Kolozsvárról az országszerte dult s őt is fenyegető csapást. A Báthori megbuktatása végett Erdélyt elözönlő török, tatár, havasalföldi és moldvai sergek dulása, égetése és pusztitása, a lakosok ezreinek rablánczra füzése hire elrémitette Kolozsvár lakosságát, mert a fejedelem iránti rokonszenv gyanuja terhelte, s az ellenség azt hitte, hogy az e város falai alatt készül ellenállásra. Megdöbbentő a száz-férfiak octob. 9-ki közgyülésének ez állapotokra vonatkozó végzése. „A szent Isten kemény ostromát büneinkért ismét ránk bocsátá, holott urunk ő felsége egy héttel ez előtt az országból kimenvén, azt és szegény városunkat az ellenségnek, töröknek, tatárnak a két oláhországi vajda is mellettek levén — hatalmában hagyta. Ez utolsó nyavalyában nem tudjuk, mit cselekedjünk, kötelességünkről és sorsunkról szüntelen gondolkodván, látjuk a tatárok kegyetlen voltát, s tartunk tőle, hogy egész városul porrá teszen és a török utolsó veszedelemre vet, a minthogy világosan megértettük, hogy immár az egész környéket kiméletlenül elkezdette égetni, a népet örök rabságra vinni; készségünknek hiányos voltát is nyilván tudjuk, az iszonyu égetést és tüzet körülettünk látjuk, halljuk a népek sirását és sohajtását mindenfelől. Annak okáért városul isméglen egybegyülvén és magunk megmaradása felől elmélkedvén: a szent Istenhez folyamodtunk és segitségét kértük, s a biró és az egész tanács jelenlétében egyenlő akarattal egy szivvel-lélekkel a mai napon arra kötelezték városul magunkat, hogy a biró tanácsával s a vénekkel szorgalmatosan érette levén, valamit megmaradásunkra és az utolsó veszedelem eltávoztatására feltalálhatnak, abban örömest egyetértünk és készek vagyunk megegyezni és

[1]) *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

szivből és lélekből mellettek állani egész városul.“ [1]) Mig Kolozsvár jövője felett igy töprenkedett, a török hadak fővezére a szabadulás útját megmutatta. „Minthogy tegnap, octob. 9. estve 10 órakor — igy hangzik az octob. 10-ki közgyülési jegyzőkönyv — négy levelet hozának a török táborból, melyeket reggeli 2 órakor a város előtt renddel elolvasván és hogy mit tart, megértvén, minthogy látjuk, hogy engedetlenségünkkel hazánkat és magunkat meg nem maraszthatjuk, hanem két gonosz között Isten segitségével a kisebbet kell választanunk: végeztük, hogy városunkat, feleségünket, gyermekeinket engedelmességgel tartsuk meg. Azért a hatalmas győzhetetlen császárnak mélyen főt hajtván, alázatos engedelmességünket ajánlottuk egész városul, ennek bizonyságára a török nagyságos basáknak kivánságára küldöttük követünket hozzájok a táborba az Aranyos folyó mellé a Keresztesmezőre, kik menjenek el a török táborba a nagyságos Szkender basához, kanizsai beghler beghhez, az Erdélybe kétfelől behozott hadainak főszerdárjához, gondviselőjéhez és ő hatalmasságának Erdélyben választott commissariusához, a nagyságos Bethlen Gáborhoz, és ugyanott a két Oláhországnak két vajdáihoz és Radul Misne a Havasalj és Stephan Tomsa Moldovának fejedelmi és örökös uraihoz, s ő nagyságoknak könyörögjenek, hogy mivel mi a hatalmas császárnak eleitől fogva igaz engedelmes hívei voltunk, most is engedelmességünket akarjuk megmutatni, mert ő hatalmassága köntöséhez ragaszkodván, soha mellőle el nem szakadtunk; azért is most a nagy veszedelmet téritsék el mi rólunk, mi ennek utána is a hatalmas császárhoz hűségünket meg akarjuk tartani, remélvén, hogy sem ő hatalmassága, sem szolgái és gondviselői minket a mi régi szabadságainkban meg nem háborgatnak, hanem megtartnak és egyebek [*érti a német császárt*] ellen is megoltalmaznak. Egyszersmind könyörögjenek, hogy a hatalmas császár vitézeinek is parancsolják meg, hogy minden rablástól, égetéstől és pusztitástól megszünjenek, végre a rabok megszabaditásaért is esedezzenek . . . . .“ [2]) „Megérkezvén a követek a táborból — igy szól az october 14-ki közgyülési végzés — azon parancsolatját hozták ő nagyságoknak a megkegyelmezés föltételeül:

---

[1]) *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

[2]) *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

„hogy hűségünkről a császár basáinak a város pecséti alatt minél hamarább levelet adjunk, miből ő hatalmasságánál nyilvános legyen a város hűsége és engedelmes volta, 2. Bethlen Gábor ő ngának bátorságos bejöhetéséről és békében járhatásáról téritvényt [*reversalis*] 3. Irnánk a többi szomszéd városoknak, őket az engedelmességre intvén.“ Ezekre a közgyülés ily válasz adását végezte: „Mi most is a hatalmas császár híveinek tudjuk és mondjuk magunkat, de hogy külön s egyenként a város pecsétes levelet adjon felőle a hatalmas császár portájára, minthogy ez ujság köztünk, arra az ország hire nélkül városul nem mehetni; hanem mivel a hatalmas császár az ország felépitésére és javára küldötte hadait, felépitvén annak módja szerint, mi is az országgal együtt kezünk irását, pecsétünket, ha kivántatik, megadjuk. A mi a téritvényt illeti, abból is ő nga minket városul a hatalmas császárnak való engedelmességben talál. Hogy pedig mi irjunk a szomszéd városoknak, gondolja meg ő ngok e kivánságot, hogy ő nagyságoknak kisebbségére s méltóságok ellen lenne a mi forgolódásunk. Annak okáért ő nagyságok ne kivánják tőlünk. A leveleket pedig elküldözzük a hová szólnak, a mennyire embereink békével elvihetik....“ [1])

Kolozsvár városa és polgársága *politikai élete* Erdélyországéval ez egész időszak alatt ugyszólván összefolyt. Nem ők keresték, de a viszonyok hozták ugy. Gyakran tartózkodott ott Báthori fejedelem, s nagy események fonalszálai ott szövődtek. Nem vágytak intézői lenni az ország közdolgainak, de a pártok és hatalmak annak is részesévé tették. A ki a fejedelmi székre vágyott, békét akart kötni, vagy harczot kezdeni, őt igyekezett megnyerni, erős kis várát s váránál erősb polgársága rokonszenvét birni; a győztes gyámot s támpontot, a legyőzött védelmet, néha utolsó menhelyet keresett falaiban s polgáraiban. Ha hadi szükségre tetemes pénz, fegyver, lőszer és katona kellett az uralkodónak, hozzá folyamodott. A mely részen volt Kolozsvár, arra hajlott fél Erdély. Báthori G. fejedelemségét nagy részben Kolozsvár falai közt készitette elő és érlelte meg elődével; s a székéből kimozditására irányult államcsiny hadi ágát Szkender basa, a szultán fővezére, diplomatiai részét Bethlen Gábor ismét a város népe segélyével vitte véghez. S a folytonos politikai küzdelmek és nagy

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

országos dolgok közepette, mikben előljárói cselekvő részt vettek, csöndben végezte családi és községi munkáját a polgár és saját erejével is járult a közérdekekhez ott, a hol rá szükség volt.

Másik tere a politikai cselekvésnek az *országgyülések*. Öt év alatt nyolcz országgyülés volt Kolozsvár falai közt, s a kassai második szerződést aláiró országos küldöttség ottani gyülése. Az *elsőt*, mely 1608. márcz. 3-ra volt egybehiva, a fejedelem megválasztása, annak föltételei, a beigtatási eskük és ünnepélyek teszik emlékezetessé. Fényes küldöttség ment tőle oda előre, s midőn márcz. 7. közakarattal s egyhangu szavazattal megválasztatott, az eredményt hirnökök adták a város lakosainak tudtára s örömet lövetének, a főtéren trombitálván s dobolván. A kk. és rr. elkészitették a választási föltételeket, melyek sarkalatos pontjai: hogy a vallásszabadság megtartására magát kötelezi, abban minden rendeket megtart, a vallások szabad gyakorlatát megoltalmazza, ugy a mint az Zsigmond fejedelem idejében volt, az ország szabad fejedelemválasztási jogát, mit fiai vérök hullásával s hazájokon kivül sok bujdosással tartottak meg és a két császárról is valahogy s mint kieszközölték, teljes életében, bármi szerencséjében megtartja, a házafiakat abban megoltalmazza és csere, testamentum tétel által, vagy bármi más módon el nem adja; hittel kötelezte magát, hogy a hajdukkal való egyességénél fogva Erdély és a hozzá tartozó részek lakóit sem személyökben, sem javaikban meg nem sérti, őket pártütéstől, támadástól visszatartja, azok által a szabad választást zavartatni nem engedi, hanem a kit a három nemzet szabad szózatolással választ, ők is annak híven szolgálnak, mind a két császárral a békét, a két Oláhországgal a jó szomszédságot fentartja, az országban minden rendeket, keritett és mezővárosokat szabadságukban és törvényeikben, a székelységet a Zsigmond fejedelem által újonnan megadott szabadságaikban megtartja.[1] A három nemzetből választott követség vitte meg neki megválasztása hirét és a választási föltételeket, márcz. 14. indultak el Kolozsvárról s 20-án érkeztek oda vissza,[2] a fejedelem pedig márcz. 30-án virágvasárnapján.[3] A kk. és rr. igen számos üdvözlő küldöttsége ment elébe s nagy

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 88—91. l.
[2]) *Segesvári Bálint Naplója.* Erd. Tört. Adat. IV. k. 171. l.
[3]) *Segesvári Bálint Naplója.* Erd. Tört. Adat. IV. k. 171. l.

tisztességgel kisérte be Kolozsvárra, hol a nép ujjongva fogadta, „Érje fel nagy tettekkel Istvánt, kegyességgel Kristófot, hazaszeretetben Endrét . . .“ — ez volt hő óhajtása. Fonó nevü jezsuita is üdvözölte, mit a nép zugással fogadott, de a fejedelem a körülmények szerint biztositotta pártfogásáról.[1]) Márcz. 31. a főtéri egyházban történt meg a beigtatás. Letette az esküt a nemzet jogainak és szabadságainak, a választási föltételeknek, a hozott és hozandó törvényeknek megtartására. Ugyanakkor a tanácsurak és megyék főispánai, mint a kk. és rr. is letették a hűségi esküt, mindenki az eddigi unitárius szövegü hitforma szerint [*Én, Báthori Gábor Erdélyország választott fejedelme sat. esküszöm az élő Istenre . . .* Igy esküdtek meg tanácsosai s az országgyülés is. De ez most utoljára volt igy, félévvel később 1608. sept. 22. már a kassai szerződésre mind r. kath. hitforma szerint esküdtek meg], mit ágyudörgés és trombitaharsogás tudatott a néppel.[2]) Az országgyülés bezárását a fejedelem fényes lakomával ülte meg s május 13-áig maradt Kolozsváratt, mely ez idő alatt hűségére megesküdt. Érdekesen adja elé azt az 1608. ápr. 26-ki jegyzőkönyv. „A száz-férfiak gyülésében — igy szól az — tudatta a biró, hogy a fejedelem ápr. 21. a tanácsba küldötte be elébb Kendy Istvánt, később Kamuthi Balázst és Horváth Istvánt, kivánva, hogy a mint ő megesküdt az országnak s a kk. és rr. megesküdtek neki: ugy a tanács is esküdjék meg kiküldöttei előtt. De a biró és királybiró szorgalmatosan munkálkodtak és megnyerték, hogy a város eleibe [*értetik a közgyülés*] ne jöjjenek, hanem a biró ott levén a király birájával mint a fejedelemnek végrehajtója, a várost eskessék ők meg. Felmentek tehát ketten a felső tanácsba, s a város megesküdt azon esküformával, melyet a fejedelem küldött, s melynek párját az eskükönyvbe beirták és a biró, királybiró, tanácsbeliek és száz-férfiak is neveiket a jegyző kezeirása alatt beirták és kiadták.[3])

A *második* országgyülés a sept. 21—27-ki, melynek vallásügyi 1. t. czikkét hátrább ismertetem, a 3-ikban Kolozsvárra 800 for. adó rovatott;[4]) a 7-ikben a Gálffi János és Gyulai Pál

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 10. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 10., 98. l.
[3]) *A j. könyv eredetijéből.*
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 112. l.

halálától fogvá fenállott *jus ligatum* van megszüntetve,[1]) a 11-ikben minden pénztárnoknak meg van rendelve, hogy a szent Lukács octávája 1-ső napján számolni Kolozsvárra bemenjen.[2]) A *harmadik* részleges gyülés 1609. febr. 3. volt, melyen a fejedelem II. Mátyás császárnál járt követei eljárásukról számoltak.[3]) A *negyedik* ugyanazon évi ápril 26— május 5. volt, melynek 32-ik t.-czikke Kolozsvár egy gazdag polgára Eötvös András régi adósságának megfizetését rendelte el. Tartozott t. i. neki az ország bizonyos összeg pénzzel, melynek megfizetése iránt az 1607. jun. 10—24. országgyülés 62-ik t. czikkében már intézkedett volt, de foganata nem lett. Az adósság tizenötödfélszáz frt volt, melylyel Rudolf császárnak és Mátyás herczegnek vettek volt valami ezüst műveket ajándékban, s melyet a vármegyéknek kellett volna megfizetni, de az ispánok a háboruság miatt nem szedték föl. Végezték tehát most, hogy a vármegyék ispánai járjanak végére: fölszedték-e vagy nem? s ha fölszedték, hová tették? a következő országgyülésre adjanak róla számot.[4]) A fennebbi 32. t. czikkben röviden meg van hagyva: hogy az Eötvös Andrásnak járó adósság megfizetésére az ország minden kapuja fizessen tiz-tiz pénzt, mely az adóval együtt jun. 1-re szedessék fel s Kolozsvárra az ő kezébe küldessék be.[5]) Az *ötödik* 1609. octob. 9-ki, melynek csak 19-ik t.-czikke érdekli Kolozsvárt, melyben rá 500 for. adó rovatott.[6]) A *hatodik* az 1610. sept. 6-ki részleges országgyülés, melyen a kassai 2-ik szerződés fogadtatott el s a gyülésben Kolozsvár — megnevezve nem levő — fő- és királybirája is résztvett.[7]) *Hetedik* az 1611. octob. 10-ki, melyen Kolozsvárt érdeklő végzés nem kelt.[8]) *Nyolczadik* 1612. febr. 3-án, melynek végzései nem maradtak fenn.[9]) Kolozsváratt kelt és birái s esküdt polgárai nevében is aláíratott a fennebb emlitett 1610. sept. 6-ki szerződés

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 113. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 113. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 123. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 513. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 125. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 166. l.
[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 186—188. l.
[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 55—56. ll.
[9]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 208. l.

II. Mátyás Magyarország királya és Magyarország, ugy Báthori Gábor erdélyi fejedelem és Erdélyország kk. és rr. által kötött kassai szerződés, mely a két ország fejedelmeinek és népének szövetségét és kölcsönös védelmét, Erdélynek a magyar koronától el nem szakithatását és szabad fejedelemválasztási joga biztositását s a t. tárgyazta.[1]) Hogy Kolozsvár követei mind e gyüléseken jelen voltak, a város kiváltságos állása s a törvényhozás teljessége hozta magával.

A *büntető igazságszolgáltatás* terén följegyzésre méltókat őriztek meg az 1611-től 1617-ig terjedő j. könyvek. A kolozsvári törvényszéken a vallatásoknál használt unitárius szövegezésü esküforma ím ez: „Esküszöl az élő mindenható Istennek, menynek, földnek teremtőjének, a mi urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent Atyjának, hogy a mire megkérdünk, igazán megmondod, valamint tudod, és ennek megvallásában, semmi atyafiságot, barátságot, kedvezést, szerelmet, adományt, félelmet és dicsőséget nem nézve, hanem igazán elömondva, valamit tudsz a dologban. Isten téged ugy segéljen!" Az esküt tevő és valló kellékei voltak: 1. szabadság, életkor, a tudás módjai [*tudás, látás, hallás*], név, családnév, honosság. 2. A mint valakit bünesetben elfogatnak, [a jegyzőkönyv szerint: *elfogtatnak*] vagy letartóztatnak, ugy kell aztán [a jegyzőkönyben: *osztánon*] folyni a pernek, s ha ok nélkül volt elfogatása, főváltsággal [*lömagium*] szabadult meg a fogoly . . . Megjegyzendő, hogy félévvel később 1608. sept. 22. a kassai szerződésre már a fejedelem és minden illetők r. kathol. esküforma szerint tettek esküt. 1611. márcz. 8. a kolozsvári törvényszék birái előtt kiegyezési szerződést kötött Meierhofer Máthé, a Bécsben lakó Meierhofer János atyjafia és felhatalmazottja Kolozsvári István idevaló lakossal, melyet a város jegyzője mindkét félnek hiteles alakban kiadott.[2]) 1613. jan. 3. egy sajátságos ügy fordult elé a j. könyvben, t. i. Heltai Anna, mint kolozsvári Hosszu Tamás hitvese, e napon levelet irt férjéhez, s aggodalmát fejezte ki, hogy az nem ir, tudatja, hogy semmiből nincs jövedelme, a házakra gondot visel s a t.[3]) Mi volt a j. könyvrevétel czélja? nem tudható, mert

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 186—188. ll.

[2]) *A törvénysz. j. könyv. eredetijéből.*

[3]) A levél bezárása ez: kegyelmednek holtig szolgál kegyelmed hív házastársa: *Helthay Anna.*

semmi elintézés nincs utána; mint Heltai életére vonatkozót, közlendőnek itéltem. 1612. aug. 30-ról a fő- és királybiró egy katonaszökevény bünügyében ez itéletet hozta: „Minthogy Majtényi Mihály nevü legény sem az Isten tisztességét, kinek nevére megesküdt, meg nem tekinté, sem azt, hogy igazán józanon szolgálja mind urunkat ő felségét, mind a várost, a hadnak fenállásáig s a pénzzel el nem szökik, holott mégis mint tizedes, hitet szegve, a zászló alól a hópénzzel elszökött: tetszik a törvénynek, hogy őt, ki elszökésének a törvény előtt semmi okát nem adhatá, hanem feslett természetéből cselekedvén szökött el, kivigyék, s annak módja szerint az akasztófán halált szenvedjen érette . . . “ [1]) Az elitélt felebbezvén a tanácshoz [*senatus*], az is helybenhagyta.[2]) Más érdekes büntetőügyi itélet ugyanaz napról: „Miért hogy a fenesi Magyar Kata Istennek törvénye szerint nem élvén, igaz hütös férje sem levén, nehezkésnek találtatott, melyet ő maga is törvényszék előtt után vallott: tetszék a törvényszéknek, hogy mint ilyen feslett asszonyi állat, előhozzák és megszalmakoszoruzzák, a czigányok vele az egész piaczot megkerüljék és a középkapun kiigazitsák a határról. Ha többször itt találtatik, veréssel igazitják ki.[3]) Fölebbezése megengedtetett, s még az nap a tanács is helybenhagyta az ítéletet s végrehajtását elrendelte.[3]) 1613. márcz. 5. Raw Mátyás helyettes biró és Radmóthfay István királybiró ily bünügyi itéletet hoztak: „Minthogy Katalin nevü asszony Isten törvényét előtte nem viselvén, paráznaságra adta magát, ura nem levén, gyermeke van; és mivel mind az Istent, mind a közönséges igazságot megháboritotta, a mint nyilván van abból, hogy a gyermek az anya ölében van, s hites urát nem tudja adni vagy mondani, avagy mutatni, kitől való volna: tetszik a törvénynek, hogy Katalint kivigyék a pellengérhez, kössék és igen megverjék, megvervén, a kapun annak módja szerint kiüzzék, és soha többször e városra jöni szabad ne legyen . . . Felebbeztetvén: a tanács is helyben hagyta márcz. 8. az itéletet.[3]) Ugyanazon évi márcz. 7. egy Sánta Katalin nevü másik fogoly is paráznaságra adván magát, megterhesedett, hütös ura nem levén, gyermekét — mint ő maga vallja — elrekkentette, *vendelyében* [*e szó előttem*

[1]) Aláirva: *Notar.* m. pr.
[2]) Aláirva: *Notar.* m. pr. név nincs kitéve.
[3]) Hátirata csak ennyi: *Notar.* m. pr.

ismeretlen, hacsak nem: *pendely*, női alsó ing helyett áll] egy egész hétig tartotta betakarva és azután a vizbe vetette, holott megtaláltatván, ismét napfényre hozatott. Mely cselekedeteért tetszik a törvénynek, hogy Katalin halált érdemel. Ez okáért először megkinozták, megkövezték, elevenen elvermeltették mindeneknek példájára.[1]) Felebbezvén: a tanács is helyben hagyta. Utána e jegyzés van: „Zsákba varva, vizbe vettetett s az itélet egyvégtében végrehajtatott."

A *birtokviszonyok és birtokhasználat* tekintetében három figyelemre méltó följegyzést találtam e korszak alatt. *Egyik* a várfalon kivül lakók veszélytől fenyegetett volta. Midőn Forgách fővezér 1611. a várost ostromolta, a külvárosok tűz által annyira elpusztultak, hogy az 1612. jan. 14. közgyülés 3 évre engedte el a lakosok adóját, hogy házaikat s más épületeiket fölépithessék, azon kikötéssel, hogyha az eltelik, akár épit az illető, akár nem, az adót tartozik a puszta földről is megfizetni, ugy mint az új háztól. A mely házhelyeket elhagytak, és jövevény letelepedő szegénynek osztottak ki, azoknak az naptól fogva mikor odaadták, 3 évig adatott adómentesség. *Másik* a hidelvei lakosoknak az 1612. márcz. 20-ki közgyüléshez beadott panaszos könyörgése, melyben jelentették: „hogy immár minden erőtlenségökben is tehetségök szerint épülni igyekeznének; de felette nagy méltatlanság rontja meg őket, a midőn vannak olyan városbeli urak, kik ezelőtt a házaktól a földet elszakasztván, kertül maguk birták, vagy csürtpajtát csináltak rajta. A panaszló idegen szállók igy is beszállván, mondhatlan nagy nyomoruságot s nyavalyát szenvedtek miatta; mert a házak földeit ők, a szállók csak a házakat birták, s mégis adót fizettek róla. Most is azon igyekeznek, hogy csűröket, pajtákat, veteményeseket csináljanak rajta, s igy nekik semmi föld nem marad, mégis meg kell adniok az adót. Kérték a közgyülést, mint jó atyáikat, vegyék ezt tekintetbe s megháborodott sziveiket jó módjával csendesitsék meg, hogy épithessenek jó szivvel, mert vannak közülök, a kik az elidegenitett földet visszaváltanák, de a ki birja, nem adja s a t." A közgyülés ezt határozta: „Panaszlók menjenek a tanácshoz, számlálják el nyavalyájokat, hivassák elé a másik felet is, attól értsék meg, hogy birja örökségét? Erre a

[1]) Hátirata csak ennyi: *Notar.* m. pr.

tanács küldjön ki négy szemmel látót [*oculator*] s jelentésök alapján hozzanak határozatot: melyik félnek van jobb igazsága hozzá? itéljék oda annak a város törvénye szerint, s az itéletet a tanács hajtsa is végre.“ [1]) *Harmadik* a szöllőmunkások fizetése szabályozása és a szűretnek katonai fedezet alatt tartása. Az első az 1611. április 16-ki közgyülésben történt. „A száz-férfiak — igy szól a végzés — a város régi rendtartását most is megtartatni végezték, melyek ezek: A kapásnak saját kapája legyen s napestig azzal kapáljon, fizetése 12 pénz; ha nincs, s a gazdája ad, 11 p., asszonynak saját kapájával 10 p., ha a gazda ad, 9 pénz. Az ásónál is ez legyen a rendtartás; a gazda ásóért tartson ben 1 pénzt, asszonyember napszáma 7 p. Ételt senki ne adjon. Ezt kiáltassa meg a biró . . .“ [2]) Jellemzi a kort s részvétet ébreszt az akkor élők szenvedései iránt, a mint az 1613. oct. 16-ki közgyülés jegyzőkönyve a szűret nehézségeit s a nép lelki szorongását elbeszéli. „A szűret itt levén — — a város kapui előtt a sánczon belül a dézmaszin legyen — — A szöllőhegyeknek szűretelésre felszabaditása rendje pedig ez lesz — — A Békáspatak s Harsongárd [*igy*] szöllőhegyekhez a száz gyalogot a hadnagyok kétfelé kivigyék s mintegy őrséget leszállitsák. Ha valami futamodás lenne, a község fusson a puskás gyalogok mellé. Ha megmaradhat ott künn, jó, ha pedig alá kell mozdulniok a városba, mindnyájan szép renddel jöjjenek alá . . . . Azonképen holnap reggel szedjék meg a Kőmált is a régi határig. Harmadnapon aztán a 100 gyalogot vigyék a Nádastere és szent Györgyhegy alá, s ott őrt állván, a község a puskás gyalogra vigyázzon, és ha valami rohanás lenne, a gyalog mellé menjen és ugy jöjjön be rendben, ne futomást, a mint e gonosz szokás bennek van . . . . .“ [3]) Mily különbség ez, és a mai idők csendes birtoklása s háboritatlan vagyonélvezete között! Akkor a földtől termését izzasztó munkával, az ellenségtől remegés közt fegyverrel kellett kierőszakolni: ma törvény védi a tulajdont s nyugodtan takaritja be veritéke gyümölcsét a birtokos. A mekkora az időtávolság a ma és azon század között, oly nagy az akkori és mostani polgári jólét fokai között az emelkedés.

---

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*
[2]) *A j. könyv eredetijéből.*
[3]) *A j. könyv eredetijéből.*

Az *ipar* terén most is az *Aranymívesek* közt látszik öntudatosság s élénkebb élet. Bonczidai Gergely és Fenesi Márton czéhmesterek károsnak tartván magukra és az országra nézve az ezüstnek az országból kivitelét, folyamodtak a fejedelemhez megakadályozása iránt. Előadták, hogy sokan vannak a fejedelem birodalmában és azon kivül, a kik az ezüstöt Kolozsváratt felkutatván, hallatlan árban viszik el az ország más tartományaiba és külországokba a törvény ellenére. Igy történik, hogy sokszor sem a fejedelem, sem maguk vagy más honlakók számára ezüstöt nem találnak, a mi őket végső szegénységre juttatja. Kérték azért orvoslását. A fejedelem 1609. junius 6. Gyula-Fejérváratt kelt kiváltságlevelében nekik és örököseiknek megengedte, hogy ha Kolozsváratt bármely idegen kezén ily felgyüjtött és megvásárolt ezüstöt találnak, azt — megadván az időhöz és viszonyokhoz illő árát, t. i. egy ezüst markáért 8 m. forintot és 50 pénzt — azonnal egészben és mindenestől elvehessék, s ez iránt a város fő- és királybiráját a nevezett aranymíveseknek és utódaiknak ezen fejedelmi kedvezményben megtartására és oltalmazására útasitotta.[1]) E kedvezménylevelet 1651. febr. 7. a kolozs-monostori konvent, Lutsch Mihály és Kerekes János czéhmesterek, ugy Thordai István, Zeller István, Zilahi Pál és Brozer István czéhtagok kérésére anyai magyar nyelvöken átirta és kiadta s én közlését a forditás jeles voltáért s azon kor magyar irodalma virágzásának igazolásaul szükségesnek láttam.[2]) Ugyanazon czéhmesterek a fejedelem elé terjesztették azt is: „hogy mivel nekik Báthori Zsigmond fejedelemtől engedélylevelök van arról, hogy bárminő aranyat, akár rúdban [*in plicis*], akár tömegben, akár nyers vagy bármely más állapotban másnak, mint a kinek a fejedelem megengedte, venni ne legyen szabad, és hogy mikor a fejedelem kolozsvári aranyváltói az ottani fejedelmi kamara számára a pénzveréshez elegendő aranyat vettek és vásároltak, s abból aranyat akarnak veretni vagy azt pénzváltáshoz használják, azonnal minden aranyverés vagy pénzváltás alkalmával azon aranyváltó kamarától a kolozsvári aranymíves mesterek szükségére s mesterségök folytatására, kérésökre, azon árban,

[1]) Oklevélt. CI. sz.
[2]) Oklevélt. CII. sz.

melyben ők vették, négy tiszta arany márkát adni kötelesek legyenek. Ezen levelök az idők viszontagságai miatt elveszvén, kérték a fejedelemtől megújitását, a mit az kedvezően fogadott, s Filstich Péter kolozsvári aranyváltó, kamarai főnöknek [*praefectus*] és utódainak megparancsolta: hogy a kolozsvári aranymíves mestereket e kedvezményben tartsák meg, s minden aranyverés és pénzváltás alkalmával felügyeletök alatt levő fejedelmi aranyváltó kamarából, kérésökre, azon árban, a mint ők vették, mesterségök folytatása végett mindannyiszor négy-négy márka tiszta aranyat adni s kezeikhez szolgáltatni ismerjék szigoru kötelességöknek." [1]) Az aranymíves czéh már többször emlitett nagy **Leltár**-ából e korszakra nézve csak két tényt látok megemlitendőnek, hogy t. i. 1611-ről Balásfi Bálint és Fenesi Márton, 1613. Bonczidai Gergely és Eppel Mihály vannak mint czéhmesterek bejegyezve. Az **Apródok Regestrum**-ából egy inasszerződtetési esetet emlitek meg, a mi saját korát kedvezőleg jellemzi, s korunknak tanuságos. Ez Thoroczkai Máthé unitárius püspök fiának Déézsi Jánoshoz inasságra beszegődtetése. A mesterek különös tiszteletét fejezi ki az, hogy a püspök megnevezésénél kétszer használnak *uram* jelzőt; a hazai iparágnak pedig kedvelt voltát mutatja az, hogy oly előkelő társadalmi állásu egyén adta fiát e pályára. Ez a multban megfigyelésre, a jelenben követésre méltó.

A *Szabó czéh* életében is két szép mozzanatot örökitett meg gazdag levéltára s elődeik kegyelete. Az *egyik* Báthori Gábor fejedelem 1609. május 13. magyarul kelt parancslevele Kolozsvár fő- és királybiráihoz s esküdt polgáraihoz az iránt: „hogy, mivel mostan udvari gyaloginak ruhájokra való posztóikat kiosztotta, komolyan meghagyja és parancsolja, hogy Kolozsvár városából mindjárást mentől több szabót küldhet, azon legyen, minden szerszámokkal és elegendő költséggel, hogy egy ideig, mig a dolog el nem végződik, meg ne fogyatkozzanak, mert a dolog semmi késedelmet nem szenved." [2]) A *másik* Pécs város kérése, hogy a kolozsvári szabó czéh, szabályainak egy kellően kiállitott másolatát küldje meg, mert az övék elveszett. Ez a czéh jegyzőkönyvébe igy van fölvéve. „1609. jun. 14. a Pécs városi szabók czéhmestere Szabó

[1]) Oklevélt. CIII. sz.
[2]) Oklevélt. C. sz.

István és több mesterek kicsinytől nagyig Istentől minden jót kivánván megadatni, szent fiáért, a mi Urunk Jézus Krisztusért, kérik a kolozsvári tisztelendő szabómester urakat és főképen a czéhmestert, hogy az *igaz szabóczéhnek levelét* nekik igazán megirja, igaz város pecsétével megpecsételje, hogy erősebb legyen, mert az övék valami gonosz népek s ellenségek miatt elveszett; annak pecsét czímere volt négy bástya torony kettős kapuval, feljül keresztbe tett két kulcs, körülötte ez irás: „SIGIL * CIVI * QVINQVE ECCLESI.“ [1]) A kérés teljesitése nincs följegyezve, de hogy teljesült, nem lehet iránta kétség, mert azon időben Pécs unitárius volt s közte és a jobbadán szintén unitárius Kolozsvár közt sok érintkezési alkalom, papjai közül *Kárádi Pál* és *Válaszuti György*, az első mint a *Balassy Menyhárt* czímü első magyar comoedia hirneves irója, másik mint erős hitvitázó koruk legjelesbjei között állanak.

Báthori Gábor fejedelem 1609. aug. 10. Gyula-Fejérváratt kelt levelében a *Kádárok* [1507. évi [2])] czéhszabályait a kolozsvári összes mesterek kérésére átirva és megerősitve nekik és utódaiknak kiadatta s irántok való bővebb kegyelme bizonyságaul azt is megengedte, hogy senki semmiféle új edényt vásárok idején kivül Kolozsvárra be ne vihessen, ott sem titkon, sem nyilván ne árulhassa, sem mesterségéhez szükséges fát a városon, vagy határán az ő kárukra ne vehessen; nemkülönben a czéhen kivüli kontárok régi edényeket meg ne köthessenek, újakat ne csinálhassanak, az edények és eszközfák elkobzása büntetése alatt. Megengedte, hogy egy mester is a pinczében levő, idegenektől megkötött csepegő hordók, edények megigazitására kiváltságuk ellenére ne erőltethessék, sértetlenül maradván azonban Kolozsvár város kiváltságai.“ [3]) 1610. aug. 21. megerősitette a fejedelem az előbbi kiváltság külső felére a város főbirája és esküdt polgárai által iratott

---

[1]) A *czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

[2]) Oklevélt. kolozsv. tört. I. kötetéhez. 1870. 312—315. ll.

[3]) A *Kádár czéh* levéltárában levő hártyára irt, a fejedelem aláirásával és veres, kék, sárga s fekete selyem zsinoron függő pecsétével megerősitett *eredetiből*, melyen jobbról Erasmus Ádám titkár neve volt aláirva. Ebből készült 1836. a XLV. czikkből álló magyar czéhrendszabály. A diákos czím ez: *Privileg. Dolcator. e Latino in Ungaricum translatum.* s igy kezdődik: Mi, Gabriel, Istennek kegyelméből sat. 1609.

azon árszabályozást is [*limitatio*], a mi az abroncsoknak a pinczében fölveréséről 1561. sept. 3. hozatott. Ez ármérséklés szerint a pinczében 6 hordóért 1 frt fizetendő, minden abroncsért 3 pénz, a mennyiben t. i. ez a törvénynek megfelel. [1]) E korszakból való a kádárok **Költségkönyve,** mely igy kezdődik: „Laus Deo semper. Anno Domini 1613.“ Ebbe 1701-ig *mind németül* vannak a bejegyzések, itt kezdődik *a magyar* s tart 1763-ig. [2]) Az 1764-től 1866-ig terjedő költségkönyv [3]) egészen magyar szövegezésü. Fennebb ismertettem a czéh legrégibb jegyzőkönyvét 1548-ról. Folytatáskép itt megjegyzem, hogy az 1613. év körül sok gyökeres magyar mester név jő benne elé: *Budai, Vigh, Ujfalvi, Ábrahám, Luka, Pál, Kádár* sat., de a jegyzőkönyv nyelve mégis német s egyik — például — igy hangzik: „Vyg Gergely hat gebracht Stück 107.“ E könyvben vannak a czéhmesterek számadásai is... A *Szőcsök* berethalmi közgyülésökben [tehát közös gyüléseken is hoztak szabályokat], 1609. ápr. 26-kán *a legények* felől azt végezték: „hogy a melyik a napszámot a köz szokás és mód szerint el nem készíti, nem kell egész heti bért adni, hanem felét, mely teszen 8 pénzt, ha jobban mivel 10-et, vagy legfeljebb 12-öt. Igyekezzenek hát ők is az egész napszámot tisztességesen megcsinálni, s dolgukhoz serényen lássanak hozzá, ugy nevezzék magukat szőcs legényeknek. Ha mester ez ellen cselekednék titkon vagy nyilván s az ily legénynek egész bért adna, büntettessék meg 1 frttal ott, a hol lakik.“ [4])

A törvényhozás e korszakban az iparügynek csak korlátozására forditott figyelmet. Az 1609. ápr. 26— május 5-ki kolozsvári országgyülés 14. t.-czikkében az évi termés bősége tekintetéből az iparművek ára szabályozása határoztatott, Szebenben e végre bizottság neveztetett ki s az iparosoknak is meghagyatott, hogy művök árát a szerint szabják meg. A bőr és szűrposztó kivitele a szabók

---

[1]) Aláirva: Szidy György titkár. Az idézett 1561. árszabályozás látható: KOLOZSV. TÖRT. I. k. szövege 585—86. ll.

[2]) Időkorra nézve ez a kádár czéh III-dik irott *j. könyvi* emléke.

[3]) Ennek alakja 4-edrét, táblája Sándor pápának egy bullája hártyára irva, mely arról szól, hogy a Zsigmond-egyházbeli *szent Mártonnak szentelt oltár a kádároké*. A könyv papirjának vizjegye felforditott horgony, melynek nyele gombalaku végén hat sugáru csillag függ.

. Ez időkorra nézve a kádár czéh IV-ik irott *j. könyvi* emléke.

[4]) A *szőcsök* leveles ládájában levő *eredetiből*.

kiváltságával összehangzólag megtiltatott, s csak kész mű kivitele engedtetett meg.[1]) Ez árszabályozás 1609. a jun. 23-ki szebeni országgyülésen készült el, kiadatott 26. az ország összes iparosait és czéheit kötelezőleg.[2]) Az 1610. márczius 25— április 3-ki beszterczei országgyülés 18. t.-czikke városokon a királybirókat hatalmazta fel e szabályozás ellen vétő iparosok megbüntetésére.[3])

Kolozsvárnak — *kereskedelme* érdekében — 30-ad fizetéstől mentessége már fennebb el volt mondva. A szultán megerősitő levele [*Athname*] a kereskedés folytonosságát mindkét fél országaiban különösen biztositotta.[4]) Az 1609. octob. 9. kolozsvári országgyülés 6. t.-czikkében meg volt tiltva, hogy se barmot, bárányböt, se vadbört s egyéb marhát, mely azelőtt tilalmas volt, kivinni szabad ne legyen.[5]) Az 1610. márcz. 25— ápr. 3-ki beszterczei országgyülés 16. t.-czikke a baromnak és lónak Erdélyből kivitelére szabott tilalmat.[6]) Azon évi kassai 2-ik szerződés 8-ik pontja ellenben mindenféle kereskedést szabadosnak jelentett ki Magyarország és Erdély között.[7]) Az 1610. márcz. 25— ápr. 3. országgyülés 19. t.-czikkében a dutka ára 9 pénzben szabatott ki,[8]) Kolozsvár azon évi ápr. 5-ki közgyülése az adóba és kiadásoknál is 10 pénzben számitását határozta el.[9])

A miveltség egyik tényezője, a *sajtó* terméketlensége annak kedvezőtlen állapotról tesz tanuságot. Egyetlen kolozsvári magyar kiadványt ismerünk maig, a költő és kancellár Petki Jánosnak, — a kinek két fejedelem köszöni koronás süvegét — *az erény és gyönyör egymással való vetélkedését illető* forditott művét, mit az erdélyi ifjuság tanuságára dolgozott, lelke fenköltségének adva jelét az által, hogy ily sivár időben, a nemzet reményére, az ifjuságra forditotta

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 121. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 132—157. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 178. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 21. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 165. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 178. l.
[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 184—185. l.
[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 178. l.
[9]) *A j. könyv eredetijéből.*

a nemzet figyelmét. [1]) Érdekes végső vers-szakában megmondja a munka keletkezése idejét:

„Ezerhatszáz és nyolcz bolygó esztendőben,
Hogy magyar korona németnek fejében,
Posonban tetették Magyarok földében,
Mátyás király lőn, ezt ugy irák Erdélyben."

Mélyre s századokra kiható változás történt az *egyházban és iskolában*, a mi új korszakot kezd és alkot Kolozsvár történetében. A fejedelem a hajdukkal kötött szövetkezése s II. Mátyásnak és a magyarországi r. kath. főembereknek az ő megbuktatására irányult nyilt és titkos törekvései által kényszeritve a Kálvin értelme szerint reformált valláshoz csatlakozott, s igy a régi hatalmi fölényért küzdő katholicismus és a sokfelől ostromolt unitárismus közé új versenytársul állitotta a kálvinismust. E vallás híveinek a politikában gyakorlati érzékét, egyházügyekben öntudatosságát mutatja mindjárt a küzdtérre első kilépésök. Ők okultak az unitáriusok és katholikusok példáján. A fejedelem minden kegyelmi tényét országgyülési törvénynyel erősittették meg, szilárd alapra téve azt, s az utókort megtartására kötelezve, mig amazok alapitványai a meghalt fejedelemmel változásnak voltak kitéve, s el is enyészhettek. Ez előrelátás az ő egyházi és vallásügyi politikájuk sarkpontja. Ennek tulajdonitható Kolozsváratt gyors emelkedésök. A hagyomány és egy bizonytalan időkoru fölirat szerint már 1572. Eötvös Ágoston Gergely középutczai kőházában tartották isteni tiszteletöket, prédikátoruk Maróthi Traszki Lukács volt, mely tény emlékét a ház falában márványkőre vésett fölirás tartotta fenn; emlékezetben hagyták Kolozsvár város 1734. évből való *Leirása* szerzői, [2]) átvették Huszti András [3]) s utána Szilágyi Ferencz [4]) és Szász Gerő. [5]) Ez adat nem bir teljes bizonyitó erővel, reformált hitv. egyházi iró is itél igy róla, s e nézet mellett szól az elébb érintett *Leirás* szerzőinek azon másik tudósitása, hogy Bocskai István fejedelem alatt határoztatott meg 1604 [*helyesebben 1605*], hogy Kolozsvár ev.

---

[1]) *A Virtusnak és Voluptasnak egymással való vetekedések* .... Kolosváratt 1610. *Régi Magyar Könyvtár.* 423. sz. 193. l.

[2]) *Vass József.* Emléklapok Kolozsvár Előkorából. 33—34. ll.

[3]) *Origo trium in Transsylv. Ref. Gymnasiorum* sat.

[4]) *A kolozsv. ev. ref. Eklezsia Tört.* 1829. 9. l.

[5]) *Névkönyv* 1870. 4. l.

reformált polgárai a város más hitfelekezetü polgáraival egyenlő joggal birjanak,[1]) s csaknem bizonyossá teszi az 1608. sept. 21—27. kolozsvári országgyülés t.-czikkeinek ide vonatkozó intézkedése. „Országul, mindhárom nemzetből való státusok közakarattal és egyezőleg beleegyeztek a fejedelem azon kívánságába, hogy religióján való papot szabad legyen Kolozsvárra behozatni és — kolozsvári atyjokfiait az ő religiojokban és templomokban meg nem háborgatván — egy bizonyos helyben, a hol a fejedelem akarja, prédikáltatni [*ekkor tehát még nem volt rendes köztemplomozási helyök,*] minden egyházi szertartásokkal és papi szolgálatokkal.“ [2]) 1610. a márczius 25— április 3-ki beszterczei 6-ik törvényczikkben ismét útegyengető intézkedéseket tett az országgyülés, midőn: „a zsidó hitet és ritusokat követő, Isten ellen káromlást szóló hitújitókat [*innovator*] az országgyülésre megidéztetni, ha meg nem térnek, törvény szerint megbüntettetni, a papokat pedig, a kik káromlásokat szólnak, tisztességes őrizet alatt tartatni rendelte.“ Ez a szombatosok ellen irányult, kiket később ki is irtottak, de érintette az unitáriusokat is, a kiket a *Krisztus nem imádása* tanáért elleneik szintén gyakran neveztek igy. A 7-ik t.-czikkben végeztetett országul: „hogy azon pápás papokat, a kiket a község kedve ellen tettek rá, mozditsák el, a templomokat és jövedelmeket, melyeket a községtől elvettek, adják vissza; ha a pápista patronus az ország végzése szerint a papnak jövedelmét meg nem akarná adni, az ispánok és vármegye menjenek ki jószágára s vegyék meg rajta; *Tövisen, Fejérváratt, Monostoron,* a *Somlyói* jószágban és *Székely-Udvarhelyt* s abban a székben egyébütt is pápás papnak szabad ne legyen lenni; a hol templomokat épitettek a pápista papoknak, mint főképen Telegden, elrontassék, s minthogy azt az előbbi lerontott templomból épitették, hordják ismét helyére, s a mint azelőtt volt, ugy épitsék meg. A községet a pápista pap prédikációjára, miséjére s a közönséges helyre, se házához senki erőszakkal ne kényszeritse; ha maga akaratából megy, szabad vele. A ki pápás papot akar tartani, házánál tartsa. A pápista papoknak püspöke ne legyen, jezsuita papot pedig e birodalomban, se Magyarországban sehol senkinek tartani ne legyen szabad. Átalában a vallás dolgában az

---

[1]) *Emléklapok* sat. 34. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 111. l.

1588. évi medgyesi törvény tartassék meg, mit mintegy újabb megerősitéseül egész kiterjedésében a törvények közé beigtattak.“ [1])

A mily megszoritók voltak a törvények a katholicismus irányában: oly kedvezők a reformált hitüekre nézve, a miket a fejedelem számos kegyelmi ténye, a kolozsvári község részéről megfelelő határozatok követtek. Mindegyre szűkült az elsőnek létezési talaja és jogköre, bővült s tágasbult a másiké. 1609 márcz. 20. kelt adománylevelében a fejedelem az 1600. [2]) összeomlott óvári templomot a kolozsvári ev. reformált hitvallásuaknak adta, 1611. oct. 18. Kolozsváratt kelt adománylevelében ismét megújitotta s azon nap őket annak birtokába beigtattatta. [3]) A beigtatáskor [Maróthi Tr. Lukács] papnak a fejedelem által adott útasitásban az ő és híveinek jogai, a város és más vallásuak kötelességei az octob. 20. közgyülés jegyzőkönyve szerint ezek voltak: „1. Az ő felsége vallásán levő tanitóknak nemcsak prédikálni s a szentségeket kiszolgáltatni, esketni, hanem valakik kivánják, halottakat is nyilván, ünnepélyesen énekszóval a temetőhelyre kisérni szabad legyen, 2. minden rendek egymással csendességben éljenek, a fejedelem vallásán levők más atyafiakat s ezek amazokat ne szidalmazzák, 3. az iskoláról [érti az unitáriusok nagy iskoláját = *gymnasium*-át] a templomra nyiló ablakokat mindjárt berakják, hogy veszekedésre alkalmatosság ne adassék, 4. a templom kulcsát a beigtató biztos a fejedelem adománylevelével együtt adja Lukács pap kezébe s parancsolja meg a bíráknak, hogy azon naptól fogva a fejedelem vallásán levő tanitó hire nélkül oda senki be ne menjen, 5. a fejedelem a templomot tartozandóságaival és régi határaival adta; ha azért abból valamit elfoglaltak volna valamely felé, mindjárt adják vissza, 6. a mint a fejedelem vallásán levők a más [*unitárius*] valláson levőkkel mindenben egyenlő terhet viselnek, miképen azok prédikátora, ugy ezekéi is adozástól s mindenféle tehertől legyenek mentesek, 7. a templom épitésére illő gond legyen, hogy a mikor a fejedelem ide jő, legyen vele megelégedve, mert ennek utána nem másutt, hanem ezen helyen akar prédikácziót hallgatni.“ [4]) E beigtatásról a fejedelem 1612. ápr. 20. adta ki kivált-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 170—71. ll.

[2]) Fennebb a 425 lapon elő volt adva.

[3]) *A kolozsv. ev. ref. Ekl. Tört.* 1829. 11. l.

[4]) *Névkönyv.* . . . . 1870. 10—11. ll.

ságlevelét, s rákövetkezőleg a május 15—25-ki szebeni országgyülés 18-ik t.-czikkében az ország kk. és rr. is megerősitették. „Mivel az 1608-ki kolozsvári országgyülésben is egyenlő akarattal elvégeztetett, hogy Kolozsvárra a Szentháromságról való igaz orthod. Confessio, a [*reformált hitvallás,*] melyet helvétiainak hívnak, bevétettessék, és ott azon confession levő tanitók által nyilván prédikáltassék, melyre a fejedelem keresztény jó indulatjából és atyai gondviseléséből bizonyos helyeket is, ugyan Kolozsváratt az Óvárban levő puszta templomot rendelte és adta, melybe az adományosok törvényesen, ellenmondás nélkül beigtattattak s a fejedelem azt formaszerü kiváltság alakjában kiadatta: az ország is ez adományt és kiváltságot elfogadta és annak minden részébe beleegyezett, azt a jelenvaló törvényczikkekbe teljes értelme szerint beigtatta, hogy a fejedelem ajándéka és az ország végzése szerint, a megnevezett templomot örökre szabadon birhassák.“ [1]) . . . . .

A fejedelemnek a templom megépitése iránt kifejezett akarata teljesedését igazolja annak falába betett, de már e század első felében meg nem volt *Emlékkő* e felirata:

„Itt van a hely, itt, a hol Maróthi Lukács pap, e városban ékesenszólóan tanitotta Isten titokzatos igéit.

Ez a ház volt, ez, a reformált hitvallás egykori első bölcsője.

A kicsiny nép s kisded sereg legelébb itt gyült egybe — kicsiny volt a gyülekezet,

Mig a Háromszor Szent Isten segedelmével mérhetlen nagygyá növekedett a születő egyház.“

„E márványemléket a ház örökös birtokosa, Eötves Ágoston György emlékezet okáért helyeztette ide.“ [2])

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 223. l.

[2]) „Hic locus est, Lucas hic pastor in urbe Marothi
Eloquio docuit mystica verba Dei.
Haec fuit ipsa domus, domus haec cunabula quondam
Prima Reformatae Religionis erat.
Parvus hic populus, primum grex parvus, in unum
Convenit, populi concio parva fuit,
Donec in inmensum nascens Ecclesia coetum,
Ter Sancti crevit Numinis auspicio.“

Georgius Agoston Eötves,
Possessor harum aedium haereditarius, Monumentum hoc marmoreum memoriae ergo locavit.

Emléklapok . . . . 33—34.

Az eklezsiának és iskolának együttesen adta a buzgó fejedelem 1610. decemb. 21. kelt adománylevelében a kolozsvári dézma azon felerészét, mely az 1556-ki secularisatiokor a fiskusra szállott vissza, s addig a gyalui uradalomhoz szállitatott, valamint a kolozsvári egész 30-adnak haszonbérösszegét — a mi hozzávetőleg 600 frtra számitatott — oly módon, hogy 1/3 a papoké, 1/3 az iskola rectoráé, 1/3 a tanuló ifjuságé legyen élelmezésre. [1]) Iskolájokat is a fejedelem adta szintén az Óvárban t. i. az unitáriusok nagy iskolája [*gymnasiuma*] déli részét; az északi részében a legnagyobb hall-terem később szintén a szász reformált hitüeknek adatott, hogy ott saját nyelvöken tartandó prédikácziót hallgathassanak. Közbül maradt az unitárius iskola, a miből sok panasz támadt, hogy a fegyelmet nem tudják fentartani, ha a diákok kiszöktek vagy áttértek. [2]) Az egyenetlenségnek már ekkor meglétét mutatja a fejedelmi útasitás fennebb emlitett 3-ik pontja, az egész beigtatási útasitás pedig kérdésessé teszi azt, hogy Maróthi Tr. Lukács már 1572. egy megalakult ref. egyházgyülekezetnek lett volna papja. Ugy látszik a fönnebbiekből, hogy Báthori Gábor fejedelem a kolozsvári reformált egyház és iskola első megalapitója. Gyors hatalomra jutásuk és sikereik a jezsuita iskolát s r. kath. nyilvános isteni tiszteletet megszüntették, az unitárius egyházi és iskolai életet szükebb körre s korlátoltabb munkásságra szoritották. A régibb unitárius és új reformált egyház kebelében megkezdődött a formaszerü külön szervezkedés azon müfolyama, mely Kolozsvár polgárságát két hitfelekezetre osztotta, politikai és társadalmi életének új irányt adott, felköltve az erők versenyét s a közhatalomban való részesülés természetes ösztönét és vágyát. A reformált hitvallás terjedése új tényezővé lett, melynek ezen túl minden közcselekvénynél meglátszik hatása, mely erősebb volt, mint a kiszoritott jezsuita rendé, intézményeinek nemzeti vonásánál, gyakorlatibb az unitáriusokénál hitének közvetitő, s főleg a katholikusokkal közös szentháromsági tannál fogva. A katholikusság mintha letünt volna a cselekvés teréről, az unitárius védelmi állásba összébb huzódott s ugy látszik, elzárta magát külbehatások és a nyilvánosság elől, mert a közemlékekben életének és munkásságának nyoma nincs, csak

---

[1]) *A kolozsv. ev. ref. Ekl. Tört.* 12—13. ll.

[2]) *Histor. Eccles. Unitarior.* sat. [MS] II. k. 48. l.

egy krónikairónál találtam ennyit följegyezve, hogy 1608. aug. 20. Radecius Bálintot Lengyelországból Kolozsvárra hozták predikátornak. Ajánlta őt Göcs Pál, a ki a jezsuiták farkas-utczai zárdájának 1603. a nép által feldulása és lerombolása szerzőjének tartatván: Basta elől Lengyelországba bujdosott s vele megismerkedvén, ugy ajánlta kolozsvári híveinek.[1]) A katholikusokról Vass József tanár emlit némely részleteket. Azt irja t. i. Báthori Gábor fejedelemről, hogy üldözte a jezsuitákat, igen a világi katholikusokat is. Kornis Boldizsár Kolozsvár piaczán elvérzésének egyik oka az is volt, hogy Homoród-Szent-Pálon udvarában Vásárhelyi Dániel jezsuitának nehány társával menhelyet adott.[2])

Beléletében derüs és borus napok, vidám és szomoru eseményekkel váltakoztak. Midőn a fejedelem megválasztatása után virágvasárnapján Kolozsvárra bement, egész nap erősen lőttek, doboltak, trombitáltak, harangoztak — irja Segesvári Bálint — s május 13-ig lakott ott;[3]) nov. 9. ismét oda ment menyegzőre, hugát, Báthori Annát adta férjhez Bánffi Déneshez. A vőlegény nov. 11. érkezett meg, Filstich Péterhez szállott, a menyegző e napon kezdődött a *Lúbas-ház* alatt Márton deáknénál, ugy lőttek az ágyukkal, hogy a házakban a piaczon egy nehány megszakadozott, a kemenczék is beszakadtak.[4]) 15-kén mentek el onnan. 1610. ápr. 6. Kolozsvárra jövén a fejedelem, beszélgetés folyt a város kiváltságai és szokásai felett; mig ott volt, udvara népével együtt megvendégeltette magát.[5]) 1612. jan. 18. örömet lött el a kolozsvári piaczon a békeség hirére.[6]) 1613. midőn már a fejedelem bukása elé volt készitve, április 14. adott udvari szabójának Szabó Bálintnak 6 sing gránátot 30 m. frtban, Makai János deáknak, a titkárának, 12 sing gránátot 60 m. frtban.[7]) Ápr. 21. pedig azt parancsolta a kolozsvári főbirónak, hogy narancsot, czit-

---

[1]) *Histor. Unitar. Transsilv.* [MS] s a t. II. k. és *Segesvári Bálint Naplója. Erd. Tört. Adat.* IV. k. l.

[2]) *A kolozsv. r. kath. Gymn. Évk.* 185⁶/₇. évi VI. füz. 12. l.

[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 141. l.

[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 172. l.

[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 174. l.

[6]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 179. l.

[7]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 179. l.

romot, hegedü virgina [virgnia] hurt s a t. küldjön számára s a jövő adóba beszámitja. [1]) Örvendezett, mulatni készült, midőn már ingott lábai alatt a föld .... Ez évről egy menyegzőre meghivó maradt fenn, a mi e kor megismerésére némi világot vet. „Magyar-Bikali Macskási Ferencz 1613. jan. 2. meghivta Gellyén Imrét, Kolozsvár főbiráját feleségével kis lánykája keresztelőjére, kérte, legyen neki komája, a következő vasárnap legyen nála ebéden, de ebéd előtt 9 órakor legyen ott, hogy a keresztség jó idején végbe mehessen; ha nem lesz idegen, ő is kedvesb dologban szolgál, ha az Isten e világban élteti...“ [2]) Véres események szinhelye volt Kolozsvár nem egyszer. 1610. ápr. 6. fogták meg Régeni János kolozsvári polgárt s minden marháját [*vagyonát*] elkobozták. [3]) Jul. 4. vasárnap a fejedelem Kolozsváratt a pelengérnél a Kendy-összeesküvésben részes Kornis Boldizsárnak fejét vétette. [4]) Sept. 2. piaczán akasztották fel Kendy Istvánt a fejedelem elleni összeesküvésért. [5]) 1610. ápr. 4. a fejedelem a kolozsváriakkal foglaltatta el Senyei Pongrácz birtokát, Gyalut. [6]) Octob. 20. gr. Forgách vert hadából 600 foglyot hoztak Kolozsvárra s zárták az óvári klastromba. [7]) A természet egy rémes játékát is emlékezetben hagyták az egykoru emlékirók. 1614. jul. 11. estve — irja Segesvári Bálint — oly rettenetes nagy zürzavar és szél lött Kolozsváratt, hogy erős csűröket, házfedeleket, kőkéményeket elrontott. [8])

A Báthori-ház Erdély fejedelmi székén Báthori Gáborban halt ki; de az ő uralkodói politikája s annak hatása Kolozsvárra elődeiének egészen ellenkezője. Közös jellemvonása valamennyinek az erős nemzeti érzés, a két elsőben és Báthori Endrében Erdély külön állásához és intézményeihez való szilárd ragaszkodás, a más kettőben a folytonos ingadozás, alkudozás, ország-cserebere és zsarnoksági hajlam. Czélját Endrén kivül mindenik minden eszközzel igyekezett elérni, ellenségét leverni és megsemmisitni

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. III. 26. sz.
[2]) A városi *levéltárban* levő *eredetiből.*
[3]) *Erd. Tört. Adat.* 174. l.
[4]) *Erd. Tört Adat.* IV. k. 175. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 175. l.
[6]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 174. l.
[7]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 179. l.
[8]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 176. l.

Báthori jellemvonás. Az elsők a katholicismus, a jezsuita rend és latin oktatás, az utolsó a reformált hitvallás, egy tősgyökeres magyar egyház és iskolai oktatás megalapitója Kolozsváratt. Ez a mi uralkodását előnyösen jellemzi. A mit Kolozsváratt ősei alkottak, ő semmisitette meg. Épen a mily kész volt alkudni a politikában oláhval, némettel, magyarral, de a minek czélja országának s fejedelmi hatalomkörének terjesztése volt: ugy nem engedett vallásiakban. Ő hajtotta végre az 1588-ki törvényt, mely a jezsuita rendet Erdélyből kizárta, a r. katholikus vallás nyilvánossági jogát szűk korlátok közé szoritotta. Kötelezte rá a hajdukkal kötött szerződése, kik — a mint láttuk — az *orthodox* [*reformált*] *vallás* hívei voltak s karjukat és fegyvereiket ezért ajánlták fel hűségére, kérelmezték az erdélyi kk. és rr., tanácsolta kétségkivül Bethlen Gábor, a kinek fejedelmi székét nagy részben köszönhette s a ki buzgó reformált hitü volt, kényszeritette II. Mátyás király és a magyarországi főrendek ellene törekvése, sarkalta szenvedélyének heve s a boszuálló Báthori-természet. A mint ő a jezsuiták kizárását illető törvényt meghozatta és végre hajtotta, az ő sorsa is eldőlt — a fejedelmi székről letaszitása Bécsben elhatároztatott. Cesare Gallo 1610. octob. 17. Felső-Magyarországba küldetvén követségbe, a magával hozott *Emlékirat* 2-ik pontja ez volt: „küldetésének czélja az, hogy Báthori, mint a keresztény társadalom veszélyes ellensége, Erdély tartományában súlyos bünei miatt többé meg ne maradjon, de helyére vajdai minőségben mást tegyenek.“ [1]) Állitott súlyos büne kétségen kivül reformált hitüvé léte s a jezsuita törvény végrehajtása volt . . . Másik, a mi uralkodását jellemzi, a bátorság és erélyesség. Mig Bocskai határozottan, de kiméletlel járt el a katholikus érdekekkel szemben, Rákóczi Zsigmond félénken: Báthori Gábor kiméletet nem ismerő szigorral. S a politikában ez visz sikerhez. Kolozsváratt alatta szünt meg teljesen a reformationak a katholicismussal, ennek régi jogaiba visszaállitása iránt folytatott negyvenéves küzdelme. Mennyi vita s mily erős harczok voltak, hogy állott szemben polgár polgárral, idegen zsoldosok hányszor égették fel a külvárosokat s kirabolva elüldözték vagy rabságba hurczolták lakosait, mily szörnyü pusztulás érte sokszor a templomokat, hányszor omlott ártatlan vér Kolozsvár piaczán! s a refor-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 194—195. ll.

matiot utjában feltartóztatni, a jezsuita rendet falai közt állandósitni még sem lehetett. A népnek ellenállási képessége s belsőjében való legyőzhetlen ellenszenv az idegen származásu és czélu jezsuitaság iránt, a reformatioban levő életerő s elveinek hatalma műve volt ez. A reformationak olykor rövid időre háttérbe szoritatása, mellett is végre diadalra jutása a Báthori névhez füződik . . . Ilyenek a sors és mivelődés útai az emberiség életében. Az eszmékben levő igazsági erő s életképesség végképen soha el nem nyomható. A történelem e tanuságát Kolozsvár életében az utolsó *Báthori* uralkodása is igazolta.

XXII. FEJEZET.

Bethlen Gábor uralkodása.

— 1613—1629. —

Bethlen Gábort 1613. május 1. a török divánülés jelölte ki Erdély fejedelmévé, [1]) az october 22-re Kolozsvárra egybehivott országgyülés 23-án megválasztotta [2]), s örömkiáltások közt a főtéri nagy templomba kisérvén, az ország szónoka üdvözlése után, a fejedelmi föltételek és esküforma szerint: „az élő Istenre, a ki Atya, Fiu és Szentlélek egy és megoszolhatatlan szent Háromság", megeskettetett, hogy a vallások szabad gyakorlata jogát, a keleti és nyugati császárokkal a békét és jó szomszédságot, az ország törvényeit és szabadságát meg- és fentartja." Az országgyülés az esküt lelkesedéssel fogadta, Kolozsvár és Erdély nemzeti ünnepét harangszó adta tudtára a népnek, kürtharsogás és ágyudörej közt vig kiáltásokban tört ki a közöröm: „*Éljen Bethlen Gábor, a szelid és békés fejedelem, az ország szabadságának erős védője, jogainak visszaszerzője.*" [3]) A kk. és rr. az élő Istenre esküdtek hűséget a fejedelem iránt, a végszükség esetét [*salvo tamen casu extremae necessitatis*] kivéve, s hűségöket szabadságuk és kiváltságaik megtartásától föltételezve [4]), a ki az elébe terjesztett törvényeket 29-n

---

[1]) *Gaspari Bojthini.* Monumenta Ungrica MDCCCIX. 332. l.
[2]) *Gaspari Bojthini.* Monumenta Ungrica MDCCCIX. 334. l.
[3]) *Gaspari Bojthini.* Monumenta Ungrica MDCCCIX. 349. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 364—368. ll.

megerősitvén: [1]) uralkodását elkezdette. A nagy és örvendetes eseményt az óvári magyar unitárius iskola egyik segédtanára, ifj. *Varsolczi János*, hasonnevü unitárius prédikátor fia, latin versben örökitette meg, dicsőitve az új fejedelmet, békét kérve uralkodására, a törvényt lelkére kötve, s kivánva, hogy a hazai föld *atyai fejedelme, ős atyja legyen;* a mi az országgyülés végzéseivel együtt fejedelmi engedélylyel kinyomatott. [2])

A fejedelemnek hűséget esküdni az ország törvényhatóságai közt Kolozsvár közönsége is felhivatván, nov. 2. közgyülésében ily végzést hozott: „Minthogy az Ur Isten kegyelme ez úttal is megtartott, az első fejedelemtől az országot és várost megszabaditván, a Nagyságos Bethlen Gábort állitá eléjök fejedelmül, kinek adja Isten szent lelkét, adjon erőt, hogy a szegény hazára viselhessen jó gondot, s szent nevének dicséretére, mindnyájok megmaradására legyen. Végezték, hogy a mint a régi jó rendtartás szerint ő Nagysága az országnak hittel kötelezte magát, azonképen ők is, az országgyülés *fenebbi végzése* s az eddigi esküforma szerint hűségére tegyék le a hitet. Azért asztalhoz járulván, főről-főre haladék nélkül megesküttek . . .“ Ez esküvel a fejedelem nem volt megelégedve, azért a nov. 9-ki közgyülésben azon kivánsága terjesztetett elé, hogy a város új esküt tegyen, s a szokott záradék: *kivévén a végszükség esetét* maradjon ki. A város jónak vélte a letett esküt, s birája könyörgött, hogy a fejedelem elégednék meg az eddigelé használt esküformával. A fejedelmi tanács elé terjesztetvén e kérés: ez előbbi határozata mellett maradt meg . . . A város az élő Istenre hagyván ügyét, a ki megmaradásukra eddig is gondot viselt, hálát adott érette, látta, hogy ezután is csak ő felségétől várhat oltalmat mindnyájokra, s meghatározta, hogy a biró tanácsával együtt esküdjék meg a hozzá küldött forma szerint, azután esküdjék meg a város, *lelkiismereteket mindazáltal salvalva.* A hűség föltétlenül követelése, az eddigi unitárius esküformától eltérés, vagy tán mind a kettő volt-e oka, hogy a város közönsége lelkiismeretében keresett megnyugvást? világos adatok nem nyujtnak iránta fölvilágositást.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 363. l.

[2]) *Epigramma in tam repentinam Regni hujus mutationem.* Claudiopoli. Typis Helthanis impress. 1613. *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 344—348. ll.

Másik nehézsége a városnak, a mi a hűségi eskünél fölmerült, a két czímen való adókövetelés volt. Az országgyülés adót róván ki s a fejedelem is kivánván segélyt a várostól: „a közgyülés kérte a birót, legyen gondja, hogy efféle kivánság szokássá ne váljék. A város rendesen adófizető [*contributarius*] soha nem volt, meg sem rótták, minthogy nem volt jószága és jövedelme, sem vidéke, mint egyéb keritett városoknak, a miért adót kelljen fizetni. E mellett a fejedelmek látták Kolozsvár terühviseléséből, hogy e város mintegy megálló helye [*portus*] a bejövőknek és kimenőknek; gazdálkodnia kell, sokszor bántás és sérelem esik rajtuk, a mi nagy költségbe kerül, azért meg nem rótták. A biró legyen most is a leszállitáson, hogy kétképen ne fizessen a város. Különben — igy szól a végzés — a török és fene tatárság még mind rajtuk léte miatt most is a városra egy vonás után egy forintot kellett róniok, Felekre 12 frt 50 krt.“ A következő évben 200 puskást kért a fejedelem. A város 1624. octob. 1. tartott közgyülésében azok kiállitására adót rótt ki, egy vonás után 2 frtot, de csak 60-t tudott kiállitni, s midőn ezeket sietve elküldötték, a közgyülés meghatározta, hogy kérjék a fejedelmet, hogy ennyivel elégedjék meg. Jellemző, hogy a mig Kolozsvár az adóért és gyalogokért mindig alkudozott, s leszállitatni kivánta, a fejedelem uralkodása első éve végén jegyzőkönyvét ez örvendetes megjegyzéssel zárta be: „Dicsértessék Isten mind örökké, hogy a fejedelem ő felsége szokott kegyelmességénél fogva az egész 1614. évre kielégitő termés mellett mindnyájunknak békét és nyugalmat szerzett. Ez év elteltével, s a hét terméketlen s változásokkal teljes év kiállása után a város megújitotta tanácsát . . .“

Ez a jegyző nyilatkozata, de a hangulat Kolozsvár polgárságáé. Mily szomoru emlékeknek kellett e város népe szivében élni, midőn a béke első éve ily tiszta örömnek lőn fakadó forrásává!

A fejedelem nagy czéljai és sok háboruja figyelmezővé tette őt és Kolozsvár polgárságát *a város kapui és bástyái jókarban tartására*. Maig is fenálló egyik szép erődének megújitása e korra esik.

A száz-férfiak 1619. febr. 29. közgyülésökben ily végzés költ erről. „Noha ennekelőtte is beszélgettek volt a város kőfalai megerősitése felől, de most derekasképen felvették és elhatározták: hogy mivel a közvagyonra mindig nagyobb gondviselés kivántatik,

mint a magánra, és a felett Isten után a sok háborukban az Enyet [talán *végett*] maradt meg és most is csendesen ugy nyughatik a város, hogy a biró tanácsával együtt, annak mindenfelől megépitésére kivált Monostorkapu és az Eötvösek tornya között, az óvári Kis-ajtó mellett való kőfalra viseljenek jó gondot, és mind fundamentumát, derekát és tetejét, a hol fogyatkozás van benne, erősitsék és csinálják meg. Sehol pedig senkinek házat s más épületet a kőfalba ne hagyjanak ragasztani és épitni; a kik épitettek, elbontsák s ott meg ne szenvedjék. Se belől, se kivül a kőfal mellett ásogatni, vermet ásni szabad ne legyen. Az épités módjáról a biró tanácsával minél jobban lehet határozzon és végezzen . . ." Nem levén foganata: „az 1620. ápr. 20-ki közgyülés a várfalak megvizsgálására és megépitésére Minthler Istvánt és Bacsi Istvánt választotta ki, meghagyva nekik, hogy ismeretes buzgóságuk szerint, a város boldogságát tekintvén, falait mindenütt a hol szükséges: szélét, közepét és alját minél hamarább csináltassák meg, használván a mostani jó alkalmatosságot. Az adószedők pedig költséget adván, tegyék elégségessé őket a szükséges közdolog véghezvitelére." [1]) 1617. aug. 2. a *Csonka toronynál* a kőfal mellett levő hidat csináltatták meg. [2]) Hol? melyik volt ez? nem találtam rá fölvilágositó adatot. E nevet csak a farkas-utczai nagy templom és nyomda melléképületei közt láttam nehányszor előfordulni. Hol lehetett itt hid? Vagy melyik volt a jelzett torony? kikutatni ezutáni nyomozások tárgya.

Szép alkotás ez időből a Közép- és Tordakaputól indulólag a Felekre és Tordára vivő országútnak kelet-déli összeszögellésénél levő bástya, a minek addig *Szabók bástyája* volt neve, de ez időben az uralkodó fejedelemről *Bethlen-bástya* névre változott. [3]) A keleti oldalon levő faragott kő felirati szövege ez: „*Felséges Bethlen Gábor fejedelem úr uralkodása alatt.* [4]) A G. B. betük közé nagy kerek paizs koszoruba foglalva, közepében kisebb paizs s ebben Bethlen Gábor fejedelem gyönyörü mivü nemzetségi czimere: egymással szemben álló két hattyu, nyakuk nyilvesszővel átszegezve. A kis paizst

[1]) Az ily „ közötti idézetek mind a jegyzőkönyvek eredeti szövegei.
[2]) A városgazdai *eredeti számadásból.*
[3]) Kolozsv. Tört. Világositó Rajzai. I. Füzet. XV. és XXX. Tábláján.
[4]) Legfeljül latinul irva: Reg. Seren. Prin. D. D. alább: G. B.

farkát harapó kigyó köriti. A nagy paizs négy mezőre oszlik: Az elsőben hármas dombon saskeselyü áll egyik lábán, másikkal szívet tart fel s azt marczangolja. A harmadik mezőben fekete sas, szárnya repülésre van kiterjesztve. E saskeselyü és sas Opulia és Ratiboria herczegségek czímere, mely két kis herczegségnek a fejedelem győzelmes hadviselése által jutott birtokába. A negyedikben feljül a székelyek másik czímere, a félhold, alól a szászok hét vára. A nagy czímerpaizs felett korona van, tetejében egyes kereszt, alatta latin felirás, melynek magyar szövege ez: *„GÁBOR, Isten kegyelméből római szent birodalmi és erdélyi fejedelem, Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja s Oppulia és Ratiboria herczege.* [1]) Alább középen a város czímere: nyilt kapu felett három bástyatorony, s a két oldalra osztott felirat e magyar szövege: *„Ur Isten tarts meg minket békében, Vendrich Pál fő-, Tolnai János királybiróságukban.“* [2]) Legalól: *„Ez 1627-ben menykőütés által leromlott torony megújitatott a város közköltségén s bevégeztetett 1629-ben.“* [3])

E torony — a mint már sokszor volt róla szó és sok vele történt eset el volt beszélve — magának a városnak több századok történetét mutatja, azzal együtt régebben keletkezve, harczokban gyakran megrongálva, meg-megújítva — most menykő rombolta le s a város újra épittette. Keleti oldalában a Bethlen-czímer e korbeli, a nyugatiban egy más emlékkövén az osztrák kétfejü sas koronás czímere, a tetejében levő egyes kereszt s a mellpaizsban látszó P. vagy C. alaku betü ismét más korszakbeli kijavitást [*restauratio*] és új épitést bizonyit, a mit csak e két betüből meghatározni nem lehet. Egy harmadik feliratos kő a nagy eseményekben gazdag utolsó Rákóczi-mozgalom emlékét örökitette még;

---

[1]) GABRIEL. D. G. SAC. RO. IMP. ET.
TRAN. PRIN. PAR. REGI. HUN. DNS.
SICVL. COM. AC OPPVL. RATIBQ. DVX.

[2]) DNE DEVS CONSERVA
NOS IN PACE
PAVLO VEND- IOANNE
RICH PRI TOLNAI RE-
MAR ET GIO IVDICIBVS.

Városi czímer helye.

[3]) RESTAVR. EST TVRRIS HAEC
AN D. MDCXXVII. FVLMINE DE
IECTA PVBL. CIVITATIS EXPEN.
ET PERFECTA AN. D. MDCXXIX.

Sajnálom, hogy 1870-n a Rajzok I. füzetében e felirat távollétem miatt igen hibás. Itt megigazitottam.

magyar szövege ez: „*E torony a lázadás idejében 1707. october hónapban gróf Károlyi Sándor parancsára lőporral lerontatott s Nagyméltóságu Liber Báró Kriegbaum erdélyi császári tábornok főhadvezér parancsára ismét megépittetett 1709. évben.*“ [1])

E föliratmutatja, hogy gróf Károlyi Sándor II. Rákóczi Ferencz főhadvezére 1707. Kolozsvár elfoglalására küldetvén: a város ellen állott, Károlyi ostrommal vette be s a bástyát lerontatta; báró Kriegbaum György, a ki 1708. márcz. 8-tól fogva I. József erdélyi főhadi kormányzója volt, Kolozsvár visszafoglalására küldetvén: az 1709. év egész nyarát a város alatt táborozva töltötte, azt később elfoglalta, bástyáit helyre állittatta s ennek emlékére rakatta falba e feliratos követ. [2]) Kolozsvár védelmi erejét kedvezően tünteti fel Werner Péter és Csiszár István puskaporlátó két száz-férfinak a czéhek tornyaiban 1623. talált puskaporról való kimutatása. [3])

---

[1]) HAEC TVRRIS
EST TEMPORE REBELLIONIS IN
MENSE OCTOBRI ANO 1707 IVSSV
COITIS ALEXDRI KAROLI PVLVERIB.
DESTRUCTA ET ITERUM EX MANTO EXC
ELIMI DO. L. BA. KRIEGBAUM CAESAREE
TRANSILUANIAE GENERIS COENTIS ERECTA. ANNO 1709.

[2]) *Erdélyi Nemzeti Társalkodó.* 1840. I. félév. 65—66. ll.

[3]) Ebben elé van sorolva mily tornyokban? miféle hadiszerek voltak? „Isten dicsőségével kezdődik a megszemlélés és számbavétel — igy szólnak — a *kőmivesek alsó tornyában*, a hol 13 tonnában volt 5 mázsa 108 font, portiozó Dávidné tartozott malombérben 70 fonttal. Kiosztatott a fejedelem mellé rendelt zsoldos darabantoknak aug. 15. 40 font, sept. 9. a Minthler István mellett való legényeknek, a kik szintén ő felsége után mentek, útra 1 fontot, számadásra maradt 12 tonna, a mi 5 mázsát, 134 fontot tesz. Ebből szakállashoz való van 7, taraczkhoz való 1, puskapor 4 tonna; a *szabók tornyában* 9 tonna, taraczkba való 2, szakállashoz 7; együtt 12 mázsa 129 font; a *kádármesterekében* 7 tonna, szakállashoz 3, taraczkhoz 1, puskapor 2 tonna; a *takácsokéban* 7 tonna, szakállas ágyuhoz 5, taraczkhoz 1, puskapor 1 tonna; a *vargamesterek tornyában* 10 tonna, szakállashoz 4, taraczkhoz 2, puskapor 2 tonna = 16 mázsa 65 font; a *kovácsokéban* 8 tonna, szakállashoz 7, puskapor 1 = 6 tonna 117 font. Megjegyzem, hogy egy 1617-ki ilyen kimutatásban előfordul az *eperjesi puskapor* is. Miért? mily különös tulajdonsága volt? hogy került ide? nyomára nem akadtam. A számvevők decemb. 23. megvizsgálván a porkészletet, a kiadott 41 fonton kivül találtak az összes tornyokban 36 mázsa 31 font puskaport, a felügyelet és számadás helyeseltetett, alá is irta a város jegyzője.

Harczias idők! midőn a polgár az egyik kezét mestersége eszközén, a másikat fegyverén tartotta. S mégis mily megelégedés! s vészszel szembe szállni mily nagy férfiui bátorság!

Kolozsvárnak legelső képét rajzban itt találja meg a történetirás, egy 1618-ki **Atlász** VI-ik könyvében, mely az egész világ nevezetes városait rajzban adja s történelmi és földrajzi magyarázatokkal ismerteti.[1]) Kolozsvár a 41-ik kép, szinezve, rajzolta van der Rye Egyed belga képiró, Ferdinánd osztrák főherczeg festője, közrebocsátotta Houfnagel György 1617.[2]) Észak-Nyugatról, a Kőmálhegy tetőről látszik fölvéve, de nem természethíven. A vár északi vonala egyenesre van véve, holott nem az. A fal, bástyák, a két főtemplom: a főtéri kettős erkélyü s óramutatós, négy fióku szép tornyával, a farkas-utczai, torony nélkül, jól kivehetőleg tünnek föl rajta, megismerhetőleg azoktól, a kik épen látták félszázad előtt. Északi oldalról a várfal vonalában látszanak: az óvári, észak-nyugati szögletvagy puskaporos bástya, a Hidkapu kettős bejáratu bástyája, messze ettől egy kis bástya, tovább keletre az olasz fokos bástya s a vár hajlásánál egy szögleterőd; a többi északi oldaliak u. m. a viz-utczai a katonai sütődénél, az óvári kelet-északi szögerőd, a kürtő szappany-utczai [*mai tüzőrtorony*] bástya s az ezen túli egy törpe bástya a várvonalon messze kivül vannak rajzolva, s azon gondolatot keltik fel az olvasóban, hogy ott egy másadik fal vonult végig bástyáival, a mi történelmileg nem áll. Fal nyomait a *Breier* [később *Fischer*]-féle épületnél 40—50 év előtt én is láttam, bástyákról nem szólnak a közemlékek. A festő, műve szépségeért fogta igy elhelyezni, a mi, hogy művészeti szempontból lehetséges és szabad, hiszem, történelmileg zavart okoz, s ezért nem igazolható... Mintha az egész város felett uralkodnék, oly parancsoló alakban tünik föl a *Hidkapu* külső körfala s bejárója és belső hatalmas bástyatornya, az olasz kerek bástya, az erkélyes Magyarkapu, a kettős erkélyü *Középkapu tornya*, a szabók bástyája,

---

[1]) *Theatri Praecipuarum Totius Mundi Urbium* Liber Sextus. Anno MDCXVIII. [Hely nélkül.]

[2]) Fél ivrét nagyságban, czime ez:

Claudiopolis

Coloswar vulgo Clausenburg

Transilvaniae Civitas Primaria.

a *Tordakapu-* és *Monostorkapu*-bástya. Tizenhét bástya ismerszik föl tisztán, az óvári belső szögbástyán [a nép nyelvén: *torony*] kivül valamennyi.

A kép alsó előterébe két erdélyi nemes urnő s egy nemes hölgy életnagyságu képét helyezte a művész, gazdagon diszitett uszályos ruhában, a nők térdig érő kettős szegélyü gereznát viselnek, finom fejér, fodros nyakdisz fejökön, virágos fejér nősüveg forgóval; a hölgy hármas szegélyü uszályruhában kettős, sürü fodru nyakdiszszel, fején virágos fejér nősüveg és párta alaku diadém, derekáról virágfüzér [*girland*] omlik le hosszudad körben, kezében csipkézett fejér kendő. A hölgyek közelében kopjás lovag, mintha a mai sétányon lennének fölvéve; köztük és a város között sürü fasorok, a képet balra hatalmas fák ölelik körül. Szemben a Feleki út lejtőjén egyes fejéreslő kőházak, háttérben a *Felek*-hegy és a monostori bükk tünik föl festői körvonalban. A kép mély benyomást tesz a nézőre, s ha ez kolozsvári, az öröm közé némi büszkeségérzet is jogosan vegyül . . . Csak a festő lett volna hazai!

A mi a város népéről van irva, rövidbe foglalható össze. „Eddig szász városnak nevezték — mondja az iró — mert szászok épitették, vagy legalább bővitették ki. Alapja a Ptolemeus által följegyzett *Zeugma* volt, melyet Hartylius Jánosnak a *Maginus Cosmographiájában* kiadott véleménye szerint a görögök épitettek, azután rómaiak lakták, a kiktől jöhetett *Claudiopolis* neve. Azután barbár népek vették be s hódították meg . . . Ma szászok és magyarok lakják; elébb amazok többen voltak, de mind sürübben telepedvén be, később fejökre nőttek a magyarok, jobban mondva, a szászok elmagyarosodtak, azok nyelvét és szokásait elsajátitották. Elébb Kolozsváratt a kiváltságokat osztották meg, azután egyenlőkké lettek. A város térségen fekszik, kelet felé hegyek és halmok is vannak. A föld jó buzát és veteményt terem s meglehetős bort. Falakkal jól körül van véve, s szép épületek és házak pompássá teszik . . .“ Az olvasó e tudósitás tévedéseit művemből meg fogja igazithatni. Szász tudóstól származván a közlés, az elfogultság menthető. [1])

[1]) Ehez hasonló Atlász jelent meg Amsterdámban Jansonius Jánosnál CIↃICCLVIII. ily czim alatt: *Atlas Orbis antiqui sacer et profanus* sat. melynek egyik kötete épen az, a mit fennebb ismertettem. Abban Kolozsvár a 29-ik helyen áll s rajza is egyező.

Bethlen G. politikája sarkelve alkotmányos kormányzat által az ország és nemzet, a fiskusi jók visszaszerzése által a fejedelmi szék erősitése volt. Ez elvet alkalmazta a városok közügyeiben is. Birtokot nem adományozott, mert alattvalói életét s birtokát nem bántotta. Kedvezményekben részeltette híveit s a régi előjogokat fentartotta és bővitette, s az által Kolozsvár polgárai vagyoni gyarapodására jótékony befolyással volt. Legelső rendelete egyik égető baját orvosolta. A sok változó s ellenséges érzületü kormány megingatta a pénzverőház és aranyváltó kamara állását; jobbadán Szebenben veretvén új, s váltatván be az arany és régi pénz, oda terelődött a pénzforgalom. Bethlen fejedelem 1613. novemb. 27. Szebenben kelt parancslevelében az ország összes polgári, politikai és kamarai hatóságainak tudtára adta: „hogy mivel Erdélyben mindenféle bányák érczterménye, s a bányászok által kidolgozott nyers arany beváltása kolozsvári Filstich Pétert, a fejedelem ottani aranyváltó kamarája ispánját illeti: szigoruan rendeli, hogy ezentúl a bányákból és hegyekből kikerült, rúdban vagy zúzott állapotban levő, tisztán vagy ezüsttel vegyes aranyat senki, semmi szin és ürügy s minden javai elvesztése büntetése alatt beváltani, megvenni, másokkal megvétetni soha és semmiképen ne merje. A

Ennek utolsó Része ez: *Urbium Totius Germaniae Superioris Illustrium Clariorumque Tabulae antiquae et novae accuratissime elaboratae.* Pars Posterior sat.

Az elsőben joggal lehet benne sok kitünő magyarországi és erdélyi város; de hogy az utolsóba mily jogczímen került *Nyitra, Visegrád, Pápa, Esztergom* sat., oka nem tudható, hacsak a német tudós Magyarországot már ekkor osztrák tartománynak nem tartotta.

Érdekesnek tartom megjegyezni, mely városok czímereivel egyezik részben vagy egészben Kolozsvár-é? *Salzburg-é*: három bástya, a közbülső egész torony alaku, két fiók toronynyal, épült 1080. *Magdeburgé*: két bástya s köztük koszorut tartó hölgy, bástyái sürüek, hasonlók Kolozsváréihoz. *Luneburg* czímere is 3 bástya, kapubejárással, emeletes ház alaku. *Heidelberg* bástyái is hasonlitnak Kolozsváréihoz, valamint *St.-Pöltenéi*, Magyarországon *Kassa város* bástyái. Leginkább közeliti meg azonban *Hamburg* czímere, mely szintén 3 bástya, csak hogy a két szélső magas, hegyes torony alaku, a közbülső faragott kőből van össze rakva; végre *Ratzeburg* mezővárosé Szászországban, a mi szintén három bástya, de ez is hegyes torony fedelü. A város épült 1154 körül. Az erdélyi szász városok közül *Kőhalom* czímere hasonlit Kolozsváréhoz.

bányászok is az ország régi szokása ellenére az általuk kidolgozott aranyat, sem ez, sem más országbeli embereknek el ne adják, de a fejedelmi kincstár és kamara számára, vagy annak embereihez beváltás végett beszolgáltatni tartozzanak." [1]) Kolozsvár és Szeben közt mindig féltékenység volt a pénzverőház- és aranyváltó kamaráért. Képzelhető az utóbbinak neheztelése, hogy épen falai közt adatott ki Kolozsvárnak e kedvező rendelet. Oka maga Szeben volt, mely titkon cselt szőtt a fejedelem és magyarság ellen s nem akarta megengedni saját uralkodójának, hogy lakásul télire — Fejérváratt az elpusztult fejedelmi palota megépitéseig — falai közé mehessen. Az 1618. ápril 12—26-ki gyulafejérvári országgyülés azon okból: „hogy az arany és ezüst bővebb legyen az országban, idegen, bármely nemzetü bányászoknak az országba bejövetelét megengedte, nekik bányanyitásra bárhol szabadságot adott, de ugy, hogy a földes urral megalkudjanak, s a mi őt illeti, megadják; miről maga Lisbona János kamaraispán is bizonyitó levelet adjon, hogy a fejedelem és ország engedelmére külső bányászok bejöhetnek. A pénzverő házhoz pedig két kémlőt állitott az arany és ezüst kipróbálására, akár rúdban [*plick*] legyen, akár porarany vagy zúzott, [műben levő], egy aranyat nyomót 180 pénzen, finom ezüst girát 12 forinton, a kivül-belől aranyozott ezüst giráját 10 frton, dutkát és brassai garast a szerint válthassák be, a mint a próba mutatta." [2]) Jellemző, hogy a Bethlen Gábor fejedelem pénzein nincs kitéve a veretés helye. A fejedelem és ország végzéséből Kolozsvár meghagyatott a nemesség és magyarországiak törvénykezési terminusai helyének, itt székelt a fejedelmi itélőtábla, s a birák és peresfelek nem egyszer hosszasabb ott tartózkodása sokképen volt a város javára. [3]) Oda gyült be a dézma haszonbér [*fiskusi arenda*] Kolozs-, Torda-, Doboka- és Belső-Szolnokvármegyék nemességétől. [4]) 1617. jun. 12. a fejedelem azon okból, hogy a kolozsvári fiskusi dézmanegyedet már az előtti évben 300 frtért a kolozsvári biráknak a város javára haszonbérbe adta, de abból nem sok hasznuk volt, fogyatkozásaik pótlásául mindenféle dézmák

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 382. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 478. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 252. l. VI. 417. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 288. l.

negyedét 400 frtért azok kezén hagyta, hogy szedjék a város hasznára.[1]) 1614. megerősitette Báthori Zsigmond, Rákóczi Zsigmond és Báthori Gábor azon kiváltsági és kedvezménylevelét: „hogy a kolozsváriak ki- és beviteli áruik 30-adát és 20-adát önjavukra fizessék, s a város szükségeire forditsák, oly föltétellel, hogy megváltásául a fejedelmi kincstárba 900 frtot fizessenek.“[2]) De ebben később rájok nézve hátrányos változás történt, t. i. az, hogy a fejedelem a debreczeni 30-adostól megtudván, hogy a kolozsvári árusnépek a mennyi ökröt egy évben behajtnak Kolozsvárra, 30-adja többet tenne 2000 forintnál: ez okból 1619. jun. 5. azt rendelte, hogy többé a 30-os ne adja haszonbérbe nekik a 30-adot, hanem fizessék ugy mint mások.[3]) Ez terhes volt rájok nézve, s elpanaszolván a fejedelem előtt, orvoslását kérték. Ez 1620. márcz. 6-án Kassán újabb kedvezménylevelet adott nekik, melyben megengedte, hogy a kolozsvári ember az országba bemenő és abból kijövő mindenféle marhával való kereskedésében ne másutt, de Kolozsváratt harminczadoljon meg; meghagyta tehát minden 30-adosoknak és vámszedőknek, hogy őket meg ne harminczadolják, marháikban meg ne kárositsák, hanem mivel a fejedelem az ő 30-adjokat Kolozsvárra vitte át: ők is magukat ehez tartván, engedjenek nekik bátorságos menetelt és jövetelt minden marhájokkal való kereskedésökben.[4]) A város levéltárában átirat is van erről,[5]) a mi mutatja, hogy a vámszedő helyeken a kolozsvári kereskedő azt előmutatta, *láttam*-ozták, s szabadon engedték. Ugyanazon évi jun. 5. Osgyán melletti táborában kelt kiváltság-levelében a fejed. „Kolozsvár birái, esküdtei, polgárai és lakosai törhetlen hite, a nem rég mult zavarok, zendülések és háborus idők változásai között soha meg nem ingott hűsége, hazájok és a közjó iránti szeretetök állandósága tekintetéből, a miket ők — javaikat s költségöket nem kimélve — elébb a nem rég mult harczok, köznyomor és rombolások idejében Erdélyország — az ő hazájok — és annak fejedelmei, az uralkodásban elődei iránt, azután az ő fejedelmi méltóságra emeltetése óta, lelkök legnagyobb készségével, s igaz

[1]) Oklevélt. CIX. sz.
[2]) *Városi levélt.* Fasc. TT. 14. 15. sz.
[3]) *Városi levélt.* Fasc. III. 222. sz.
[4]) Oklevélt. CXVI. sz.
[5]) Fasc. TT. 17. sz.

HUNYADMEGYEI KÖNYVTÁRA *TÖRT. és RÉG. TÁRSULAT*

hazafiui hajlandósággal, iránta is kimutattak és tanusitottak, s ezután is nem kisebb buzgalommal kimutatni és tanusitni készek: Kolozsvár bármiféle kereskedést folytató polgárainak és atyjokfiainak Erdélyország és Magyarország kapcsolt Részei határaiban minden kereskedelmi árutól járó összes és egész harminczadát, most és minden időre — a megelőző fejedelmektől nyert s mostan is birt és használt szabadságok helybenhagyása és megerősitése mellett — a nevezett kolozsvári fő- és királybirónak s az összes polgároknak és utódaiknak kegyelmesen, örök joggal adta és adományozta oly módon, hogy a mondott kereskedelmi áruk 30-adáért a folyó 1620-ik év jul. 1-től kezdődőleg a fejedelmi kincstárnak 1000 m. frt évi haszonbért fizessenek. Meghagyta tehát Bethlen István helytartónak, a 30-adosoknak és vámszedőknek, hogy a kolozsvári kereskedő polgároktól a fiskus számára szedni kellető 30-adot általuk és utódaik által saját szükségeikre fizetni és önhasznukra fordittatni engedjék, s őket azzal terhelni és megkárositni ne merjék.“ [1]) Újabban megerősitette ezt a fejedelem 1625. május 26. kelt kiváltságlevelében bővitve és világositva, egyuttal megparancsolta a kolozsvári 30-adosnak: „1. hogy valamit a kolozsváriak Erdélyből piaczokra eladás végett hoznak u. m. buzát, sót, zabot, szalonnát, barmot, juhot, bárányt sat. se 30-adot ne vegyenek belőle, se czédulapénzt ne kérjenek; 2. a mit erdélyi sokadalmokban: Déézsen, Enyeden, Vásárhelyt, Szebenben, Brassóban, Fejérváratt vagy bármelyik városban vesznek, szintén bevihessék városukba s adhassák el szabadon, 30-ad és czédulapénz fizetés nélkül, csakhogy kolozsvárinak adják. Ha pedig ezen városokból valami marhát Magyarországra vinnének, tartozzanak a 30-adot megfizetni; ha nem cselekszik, marhájok vitessék a fejedelem zászlói alá, s koboztassék el. Ha havasokon, erdőkön, görögök vagy akár kolozsváriak hoznának Velenczéből, Török- vagy más idegen országból Erdélybe marhát, a miről 30-adot sehol nem fizettek, és Kolozsvárra vinnék, a biró ügyeljen, Monostorra tegyen hirt, s emberével izenje meg, s a hol hamarabb s jobban végbe menne a megharminczadolás, legyen segitséggel eligazitásában.“ [2])

Még két körülményt emlitek meg, a mi szintén Kolozsvár gyarapodására volt. A fejedelemné t. i. 1622. márcz. 3. a tanács

[1]) Oklevélt. CXVII. sz. Ennek *konventi átirata.* TT. 17. sz.

[2]) Oklevélt. CXXI. sz.

kérésére, már régebben Kolozsvárra költözött Soós András nevű jobbágyát feleségestől, gyermekestől, minden marhástól örökösön Kolozsvár városának adta, ajándékozta és adományozta.[1]) A másik: hogy Szentpáli János, a fejedelem udvari szolgáinak előljárója, Kolozsvárhoz, mint hazájához szeretetének, a szegényekhez keresztény jó indulatának kimutatása végett, bátyjával Szentpáli Imrével egyetértőleg 1628. jul. 11. Mérában és Andrásházán levő puszta rész jószágát tartozandóságaival együtt 600 m. forintban zálogczímen a kolozsvári szent Erzsébet-kórháznak adta el, melyből 212 forint kolozsvári háza hátralék adójával fizettetett le, 383 frtot Eppel Mihály polgár és Géczy István ispotálymester készpénzben fizettek meg, s a vásár érvényességeért jótállást is vállaltak.[2])

Politikai élete, munkásság, béke és sértetlen polgári szabadság évei voltak. A nagy politikába vegyülni nem volt szükség: ezt a fejedelem intézte el, bámulatos diplomatiai ügyességgel, s a mint czélja kívánta, többnyire sikerrel. A községi élet nagyobb cselekvősége is fölöslegessé vált. A polgár földje mivelése, mestersége s a kereskedés után láthatott s minden téren a fejedelem hathatós gyámolitására talált. Igy az ország belállapotai már megszilárdulván: a fejedelem figyelme és az állami erő kifelé való hatásra irányulhatott. Ez azonban nem e mű keretébe való, mely kizárólag Kolozsvár multjával foglalkozik, a mi leghívebben a községi jegyzőkönyvekből tudható meg. Sajnos, hogy ezek csak 1624-ig vannak meg, röviden szerkesztve, kevés tárgyalással. Ugy látszik, a fejedelem előre látó bölcsesége adott mindenben irányt, az őrködött az ország és polgárok jólléte felett. Csak nehány közgyülési mozzanatot érintek. . . . . Kolozsvár városa folyvást szivósan ragaszkodott polgári jellege megőrizéséhez, s a polgárjog előtte nagy erkölcsi értékü volt. Bölöni Gáspár fejedelmi titkár 1614. május 4. kelt nyilatkozatában nemességét adta érette cserébe. „Mivel Isten kegyelméből már ezelőtt megtelepedett Kolozsváratt — igy szól — s a fő- és királybiró és egész tanács, az ő becsületes jó urai s gyermekségétől fogva igaz jóakaró pártfogói közakaratjokból e város polgárává s tagjává fogadták: ő is a városhoz s annak egész álladalmához egész életében igaz és tökéletes hűséggel kiván lenni

---

[1]) Oklevélt. CXVIII. sz.
[2]) Oklevélt. CXXVII. sz.

kicsin ereje és tehetsége szerint; a mi a város törvényét, javát, hasznát, előmenetelét illeti, a tanácsra hallgatván, tehetsége szerint elémozditja, az ártalmára való dolgokat mint a magáéit, eltávolitja, s e naptól fogva nemesi kiváltságával a városban csak ugy él, mint a többi polgárok; a város közszabadságai, törvényei és szokásai ellen semmiben nem vét; ha figyelmetlenség, gyöngeség vagy tudatlanság miatt valamit a város szabadsága ellen tenne, figyelmeztetve rá, a várost és tanácsot megengesztelni kész, s erre mind magát, mind maradékit kötelezi, ha ő kegyelmek is őt és maradékit a város szabadságival ugy éltetik, mint a többi adófizető atyjokfiait.“ [1]) A fejedelmi titkár ez érzületének forrása a város polgárságának és saját helyzetének ismerése s helyes felfogása, a mi egyszersmind a tett egyik oka volt; a másik az, hogy 1615. máj. 24. maga is aláirta a fejedelem azon kiadványát, melylyel átirta és megerősitette előde, Báthori Gábor kedvezménylevelét: „hogy Kolozsváratt lakó, külső vármegyei birtokot nem biró, s csak czímeres nemesek személyesen hadba menni, zsoldost fogadni és katonai összeirásra [*lustra*] előállani nem tartoznak; ellenben ott lakó, de külső birtokos nemes polgárok birtokaik arányában mint az ország más nemesei, mind a köz, mind a részleges fölkelésekre zsoldost állitni kötelesek.“ Ez Kolozsvármegye törvényszéki helyiségén is kihirdettetett 1616. febr. 10., mit Thorday Imre jegyző irt alá. Rajta egykoru irással ez van irva: „Nemes ember, ki a városban házat bir, minden terhet, szolgálatot, adót egyiránt tartozik viselni a polgárral.“ Megint alább: „Kolozsvári polgár nem tartozik hadba menni, sem zsoldost adni.“ [2]) . . . Tiszteit minden évben december végén vagy új év első napjain az 1568-ki *Unio* értelmében választotta, ugy, hogy a fő- és királybiróság a magyar és szász nemzet közt váltakozott, az esküdt polgárok és száz-férfiak tiszte, a plebánusság sat. minden több egyénből álló hivatal: biróság, felügyelőség, sáfárság sat. a két nemzet közt egyenlően oszlott meg. A *senator, magistratus* kifejezést 1613. a decemb. 26-ki választáskor láttam legelébb a jegyzőkönyvben ily alakban: „A *senatori*

[1]) Oklevélt. CVIII.

[2]) Simitott hártyára irva, fejedelmi aláirással s függőpecséttel erősitetten sat. A város adománylevelei közt Fasc. B. 26. sz. Van belőle másolat 1749-ből is. Fasc. B. 7. sz. továbbá konventi átirat 1618-ból. Fasc. B. 8. sz.

rendből főbiróvá választották Ötvös Andrást, továbbá 6 magyar, 5 szász [1]) *senatort;*" tovább ismét: „*senatorokká* az 1614. évre választották sat." Itt jő elé ez alak is: „új városi tiszti kart választottak [novum *magistratum* elegerunt.] . . . ." A folyó pénz értékét az országgyülés meghatározván, az 1617. jan. 14-ki közgyülés a biráknak meghagyta, hogy a dutkát, mely jó, t. i. nem ón, nem vas, nem réz, minden emberrel elvétessék, s ezt kiáltassák ki a nép előtt. [2]) Politikát érint a száz-férfiak 1620. sept. 14-ki végzése. „Megértvén a város — igy szól az — a biró előadásából a mostani gyülés okát, hogy az Ur Isten fejedelmünk ő felségének állapotját feljebbre vitte és Magyarországon királyságra emelte, ő felségét bizonyos küldötteik által találják meg. . . ." [3]) E rövid és száraz szövegezés daczára is hihető, hogy Kolozsvár e fontos esemény hírét örömmel vette, a mit igazol az, hogy ugyanazon gyülés a fejedelem táborába ment gyalogai hópénzére — a mit az elinduláskor kölcsönből fedezett — a szükséges költséget egy vonástól 2 forintban, a felekiekből 25 forintban készséggel megszavazta." [4])

A politikai élet valódi iskolája az *országgyülés* volt, melyen Kolozsvárnak két-három követe jelent meg, sokszor a papság képviselői is: a püspök egy-két pappal; azáltal pedig, hogy a nevezetesebb országgyüléseket a fejedelem gyakran falai között tartotta, külföldi követségeket itt fogadott, fegyverszünetet,[5]) békét s államszövetségeket itt kötött, [6]) az 1617. nov. 8-ki nagyszombati békekötésben főbirája és követe Gellyén Imre is részt vett, s alá is irta: [7]) alkalma nyilt, polgárainak magasb értelmiségre s diplomátiai ügyességre tenni szert, az ország dolgait megismerni s nem közönséges politikai jártasságot sajátitni el. Mikor a fejedelem II. Mátyás ellen hadat viselt, Kolozsváratt volt táborával együtt megállapodása; [8]) midőn Homonnai ellen indult, de egyfelől, mivel

---

[1]) Azért ennyit, mert a főbiró közülök való volt. Mikor ez magyar volt, a magyar senatorok voltak *ötön*.

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

[3]) *A j. könyv eredetijéből.*

[4]) *A j. könyv eredetijéből.*

[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 493—96. ll.

[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 459—490. ll.

[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 258. l.

[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 54. l.

Mátyástól elégtételt kapott, másfelől Moldva felől veszély fenyegette, visszatért s 13,400 főnyi seregével ismét Kolozsváról indult el a Barczaság felé.[1]) Még azon évben másodszor volt táborával Kolozsváratt,[2]) decemb. 3. harmadszor udvara népével s egész hadával onnan indult ki Magyarországra az áruló urak ellen s Váradon békére vivén a dolgot, 1617. január havában jött vissza összes népe.[3]) 1619. elébb febr. 14—19,[4]) azután márcz. 17-től 22-ig volt Kolozsváratt.[5]) 1618. az octob. 4—21-ki országgyülés eloszlása után is még soká maradt ott.[6]) Itt adta ki megbizóleveleit és útasitását a római császárhoz küldött követeinek.[7])

De országgyülés tartás végett is gyakran jelent meg ott a fejedelem és az ország szine-java. Uralkodása alatt hét köz és részleges országgyülés volt Kolozsváratt. *Első* az 1613. octob. 22—29.,[8]) melyet Bethlen Gábor fejedelemné választatása, Erdély önállóságának újabb elismertetése, a nemzeti és alkotmányos szellem erélyes nyilvánulásai, a fejedelem és ország kölcsönös hűségre kötelezése, az elidegenitett korona-javak visszaszerzésének meghatározása, a hamis fejedelmi tanácsosok megbüntetése, a székelyeknek régi szabadságaikba visszahelyezése, s még több fontos törvény tesz örök emlékűvé. Kolozsvárt különösen érdeklő volt az, hogy a fejedelem octob. 15-től novemb. 19-ig maradott ott Seres István házánál, oda jött a fejedelemné, Károlyi Zsuzsánna is nov. 15.[9]) Igy a polgárságnak alkalma nyilt uralkodója iránti hódolatát kimutatni s jó akaratát megnyerni; de ő is részesült az udvar ottlétének előnyeiben, a mi nem csekélylendő oly fenkölt gondolkozásu fejedelemnél, a minőnek Bethlen Gábort tettei és alkotásai mutat ják. Ott voltak a fejedelemmel tanácsosai és udvari kisérete, a küludvarok követei s a hadseregbeli főtisztek. Onnan irt levelet II. Mátyás királyhoz, Klesel bibornokhoz, az erdélyi kk. és rr. az

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 57. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 68. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 98. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 186. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 96. l.
[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 368—69. ll.
[8]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 355—363. l.
[9]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 182. l.

eltávozott fejedelemhez. Ekkor irt neje halotti tisztessége iránt május 15. egy bensőségteljes levelet Alvinczi Péter kassai paphoz, s 1623. jun. 28. a másodikat.[1]) Ily ritka alkalmak rendkivüli hatással voltak a város népe jóllétére s társadalmi fejlődésére és polgárosodására. A *második* részleges országgyülés volt 1615. jun. 20., hova a fejedelem 8 nappal előre megérkezett. Kivánságára egy csauz is jött oda, a mi azért volt szükséges, hogy a portát meggyőzze arról, hogy ott a német császár által Bethlennek a békekötés értelmében való vár-átadásnál egyéb tárgyalás nem volt.[2]) A kitüzött napra a császári biztosok megérkeztek[3]) és három helyt fogadtattak ünnepélyesen. Az első követség a Kolozsvártól 3 mértföldre eső Zsomborig ment elébe, a hol megháltak. A várostól nem messze a második követség üdvözölte s a fejedelem főkonyhamestere és szakácsai főztek ebédet; mikor jól közelébe értek, Bethlen István, a fejedelem testvére s még két főur érkezett üdvözletökre, 1000 lovas és gyalog udvari katona ment előttük. Kölcsönös üdvözlés után, a császári követek a fejedelem kocsijába ültek s 13 kocsival beindultak a városba: elől a lovasság, oldalvást a kocsikkal a gyalogok; ünnepélyes pompával értek be a városba; itt a követek, förendek kocsijaikról leszállván, előttük mentek szállásaikig, a hol tőlük elbucsuztak. A fejedelem a követeket beleegyezésökkel első kihallgatáson jun. 23-n fogadta, 26. volt a tárgyalás, s mikor a titkos és nyilvános szerződést aláirva kicserélték, rá a fejedelemnél fényes ebéd és víg lakoma következett. A fejedelem nejével együtt jun. 27. távozott el Gyula-Fejérvárra.[4]) *Harmadik* 1615. sept. 27— octob. 13. volt. . . . Félszázad mulva egy nagyszabásu reform országgyülés, mely 1—42. törvényczikkében Erdély önállósága, a két szomszéd nagy hatalom által elismertetése, alkotmányos igazgatása, a fejedelem tanácsosai felelőssége, a vallásszabadságnak a római katholikusokra nézve az eddiginél igazságosabb értelmezése s némely templomaik és zárdáik visszaadása, a koronajavak elidegenithetlensége, a keritett városoknak a hazafiak előtt megnyitása, a szabad bányanyitás és

---

[1]) *Protestáns theol. Könyvtár.* XIII. k. 11—12. 16. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 25. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 270—274. ll.

mívelés, a pénzverés és beváltás szabályozása, nagy elveinek törvénybe igtatása által egy megújult nemzeti alkotmány alapjait mély államkormányzói bölcseséggel s ritka uralkodói érzékkel rakta le.[1]) *Negyedik* [részleges gyülés] 1615. decemb. 1-re volt meghiva,[2]) de hogy megtartatott, irásos emlék nem igazolja. *Ötödik* [részleges] 1617. nov. 1—10-n, melyen — a mint láttuk — a nagyszombati béke erősittetett meg.[3]) *Hatodik* 1618. octob. 4—21.,[4]) melynek 1-sö t.-czikke a fejedelem előterjesztésére a négy bevett valláson kivüli eretnekséget, a *judaismust* tiltotta meg, kimondván, hogy a kik e törvény kihirdetésétől fogva a következő karácsonig arra a vallásra, melyből kitértek, vissza nem állanak, vagy akármelyik más vallásra nem térnek, a fejedelem az ország közigazgatója által törvénybe hivatván, s ügyöket egyetlen törvényszakon elláttatván, a közvégzemény [*Decretum*] tartása szerint büntesse meg mind magukat, mind pártfogóikat, segitőiket és védőiket.[5]) *Hetedik* 1622. máj. 1—23.[6]) Ennek országos és nemzeti nagyérdekü intézkedése a Kolozsváratt Akadémia épitését s tudós tanárokkal ellátását rendelő VI-ik t.-czikk,[7]) melyet hátrább a közmivelődési részben adok elé. Megjegyzésre méltónak találom, hogy kolozsvári polgár s az aranyváltó kamara praefectusa a konventtől vett bizonyitó levelet, hogy betegsége miatt nem mehet el az 1614. segesvári országgyülésre. Ez azt mutatja, hogy akkor a fejedelmi kincstár is meghivatott.[8])

Igazságszolgáltatási önállóságát egy az 1615. évi nov. 15-n a fejedelmi itélőtábla által Medgyesen hozott itélet újabban megerősitette. Gyula-Fejérvári Bessenyei Menyhárdt t. i. Nagy-Teremi Sükösd Gáspárnak Miklós fia nevében mint felperes, ügyvéde által megjelent s panaszosan adta elé, hogy a felperesnek nagyatyja, Gyekei Wesselényi Miklós még 1594. bátorságosabb tartás végett 1000 m. frtot tett volt le Gellyén Imre kolozsvári polgár kezéhez,

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 277—289. ll.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. 35. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 472—473. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 486—493. ll.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 489. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 92—104. l.
[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 96. l.
[8]) *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konventi osztálya. *Protoc. E.* 178. l.

hogy azt annak, mikor érett korba jut, évenkénti 100 forint haszonfizetés mellett adja vissza. De ő ezt tenni nem akarja. Kérte azért a fejedelmi táblát, hogy megfizetését itélje meg. Alperes azon kifogást tette a kereset ellen, hogy ő kolozsvári polgár s őt nem a fejedelmi táblán, de saját városi törvényszékén kell megkeresni, a mit a tábla elismert s a keresetet leszállitotta. [1]) A magánjog terén, a város fő- és királybirája s esküdt polgárai előtt kötött egy örökvásári szerződés érdemel emlékezetben tartást, mely kelt 1619. ápr. 26., s melynek értelmében kolozsvári Kirschner István magára vállalván gyermekei, testvérei, rokonai és atyjafiai mindenféle terhét és tartozását, az óvári városnegyedhez tartozó Hidutcza keleti során, délről Ádám, máskép Rázmán István, északról Henzler, máskép Eötvös Benedek házaik szomszédságában levő egész kőházát, minden hasznaival és tartozandóságaival, — hosszát, szélét, magasságát, mélységét tekintve — régi határai és mesgyéi, között örökjoggal, nyilván és világosan eladta Nyirő János kolozsvári polgárnak s mindkét nemű örököseinek 1125 m. frtért, melyeket az a mondott fő- és királybiró s esküdt polgárok és tanácsosok előtt egészen letett, s az eladó fel- és átvett, ahoz való tulajdonjogát maga és mindkét nemű örökösei részére fen nem tartva, de azt Nyirő Jánosra és örököseire ruházva át. Szavatosságot is vállalt önköltségén és fáradságával minden törvényes háborgatók, ügyvédek és felperesek irányában, hogy vevőt s örököseit e birtokban megtartja és oltalmazza. Mely ház birtokába a beigtatást két kiküldött esküdt polgár és a város jegyzője ellentmondás nélkül végbe vivén: a beigtatási oklevelet a fő- és királybiró, esküdt polgárok és tanács a beigtatás 16-ik napján a város nagyobb pecséte s jegyzői aláirás alatt kiadták." [2]) Az élet- és vagyonbátorság, valamint a büntető igazságszolgáltatás köréből a kor erkölcseit s a miveltségi állapotokat jellemző adatok vannak fennmaradva. 1629. nov. 23. gróf Bethlen István kormányzó parancsolta a kolozsvári tanácsnak, hogy a *Feleken* átvivő útat 25 gyaloggal őriztesse, mert ott mostanság sok fosztogatás és emberölés történt. Ő is küld ki lovasokat a latrok elfogatására; a polgárokat intse meg, hogy a kik a kifosztattak egy s mását viszik

[1]) *Városi levélt.* Fasc. J. 40. sz.

[2]) Oklevélt. CXI. sz.

hozzájok eladni, tudják megmondani: hová vitték.[1]) 1614. márcz. 22-ről a birónak és királybirónak ily itélete olvasható: „Ferencz czigány, Ilyés vajda fia, ifju legény, minthogy Suska czigánynét, Zsomborról való István czigány leányát, Szalai Ferencz czigány törvény szerént való feleségét elszöktette, és paráznául élt vele, a mit a szék szinén nem is tagadtak, hanem Ferencz csak azt mondotta: nem volt senki oktatójuk, hanem magok indulatjokbul cselekedték és mindenik egyiránt okozta a dolgot, és egyaránt tetszett nekik; annakokáért a törvényszéknek is tetszett, hogy egyiránt bünhödjenek azzal, hogy annak helyén nyirvesszővel keményen megveressenek és a kapun kiigazittassanak, mint gonosz személyek.“ [2]) Felebbeztek, de a másodbirósági itélet nincs meg. Egy 1614. nov. 7-ki büntetőügyi egyezkedésnél Helthay Borbára asszony, Enyedi György unitárius püspökné, mint 2-ik tanu van emlitve.[3]) . . . A tanuvallatás és bizonyitások *jegyzőkönyve*[4]) érdekes *bevezetéssel* kezdődik, mit azon kor perrendtartása s törvényszéki irálya ismertetéseül közlök. „Az itélet a biró határozása valamely ügyben. Elitélt dolog, a mi valamely egyenetlenséget bevégez fölmentő vagy büntető itélettel. Az itélet per közben való, mellék kérdésben [*interlocutorius*] és fő, vagyis végleges, mely a főügyet dönti el s végzi be. Az itélet tevőleges oka a biró, a kinek hatósága van; illetéktelen biró ténye számba nem vétetik. Ha több biró itél, itéletmondásnál valamennyinek jelen kell lenni. Ha csak egy hiányzik is, nem volt érvényes az itélet. Tárgy mind az, a mi felett egyenetlenség támad s a mi birói vizsgálat alá jő. Az alakot a törvény szabja meg, azt meg kell tartani, különben az itélet érvénytelen . . . Az eljárási alak ez: felvétetvén a per s a bizonyitékok előadatván és az ügy meghányatván, miután itélet kél, azt mondja ki a biró irásban, a szokott helyen nappal, az ülés folyamában, meghivatván erre a peres felek vagy háromszori parancscsal [*edictum*], vagy egy véglegessel [*peremptorius*], de a mi az edictum egész időkörét foglalja magába. A biró ezen itéletmondása legyen bizonyos és foglaljon magában vagy fölmentést.

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. II. 96. sz.

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

[3]) *A j. könyv eredetijéből.*

[4]) *Liber Attestationum et Protocollum Judicum.* ab Annis 1629 et 1660.

vagy elitélést [*condemnatio*], vagy mind a kettőt a kérdés különböző ágaiban; legyen egyező a perfölvétellel és ügyiratokkal s bizonyitásokkal; ne legyen igazságtalan, ne a törvények és helyhatósági szabályok és szokások elleni. A bizonyitásokat rendre hallgassa ki két senator, elébb a fel-, azután az alperesét . . . .“ Mint jellemzőt megjegyzem, hogy a vallatásoknak csak bevezetése volt latinul irva, a vallomások és első birósági itélet magyarul, a tanácsé latinul. A felebbezés alakja ez volt: „1629. jan. 26. ő kegyelmek tanácsul fölvevén a tavaji biráknak Királyfalvi János deák és felesége Thoroczkai Anna közt forgott törvényét, mindkét fél bizonyságait s a hivatali törvényt szorgalmasan megolvasván és megvizsgálván: tetszett ő kegyelmeknek szózatok szerint, hogy mivel a bizonyitásokból kitetszik, hogy alperes magát Istennek törvénye, az embereknek tisztessége, társasága és a házasság rendi ellen viselte, azért haljon meg érette . . . .“ [1]) Egy másik itélet szövege ez: „1629. febr. 19. a biró urak itéltek e szerint: Tetszik a törvénynek, [2]) hogy az alperes Gáspár deák a szegődségnek felét, a 35 forintot adja meg a felpereseknek s azok ezzel elégedjenek meg sat. . . . .“ [3])

Az *iparügy* állapota békés fejlődésnek és gyarapodásnak, a kolozsvári iparosok nagy száma iparuk kerességének és magas fokának jeleit mutatja. A *Takács czéh* módositott szabályait Ferst István, Hess Balázs, Nadányi Mihály és Schuller Mihály takácsmesterek inditása következtében a tanács a város nagyobb pecsété alatt kiadta 1619. decemb. 18. Ezek az 1479 és 1507. éviektől abban különböznek, hogy az oltár körüli szolgálat ki van hagyva, a büntetés nem viasz-fizetés, a minek inditó oka az oltárra szükséges gyertya megszerzése volt, de pénz, a mi a czéh tagjai többségének vallásos hitében történt változásra mutat. Latinul voltak szerkesztve, de szabatosabban, jobb rendszerrel s kimeritőbben, megfelelőleg a kornak, s haladást tüntetve föl. A lényegesebbek: „1. a ki tanuló vagy későbbi életkorban czéhtag akar lenni, igazolnia kell tisztességes szülőktől, törvényes ágyból származását; 2. azt, hogy az inasi éveket kiállotta, négy szövés-mívvel köteles bizonyitni,

[1]) *A j. könyv. eredetijéből.*

[2]) Látható az 1632-ki *Törvényk. J. könyv* táblája belső oldalán.

[3]) E *Törv. J. könyvbe* vannak bekötve az alább emlitendő 1660-ki perfolyamok, tiltakozások, ügyvéd-bevallások s a t.

s ha míve nem jó, 3 ftra büntettetik, 3. ha míve jó, czéhbe fogadtatásakor egy ebédet ad s 4 ftot 50 pénzt, 4. a ki hir nélkül véteti fel magát vagy valamely leánynyal jegyet vált, bünt. 3 for. s mívet dolgozni mégis tartozik, 5. a czéhmesterek vizsgálják meg a czéhtagok mívét, s a hanyagokat büntessék meg, 6. a ki nem tanulta a mesterséget, sem férfi, sem nő, Kolozsváratt ne merje folytatni 12 for. bünt. alatt, 7. szőlőnyomó zsákot csak czéhbeli készithet, 8. mesterek fiai és leányai ha egymást választják, az egész tagsági fizetéstől menttek, 9. temetésre minden tag köteles elmenni, 10. újonnan a városba érkező tanuló elébb czéhmesternél dolgozzék, azután az idősebb mestereknél is rendre, 11. az inas legalább két hétig tartozik gazdájánál maradni, 12. a czéhmesterek száma egyenlő legyen a magyar és szász nemzetbeliek közt, 13. a ki e szabályokat megszegi, 50 p. fizet.“ [1]) A *Lakatos és Sarkantyus* czéh szabályait Lakatos Bálint és István mestereknek maguk és mestertársaik kérésére szintén a tanács adta ki 1620. febr. 13. a város nagyobb pecséte s jegyzői aláirás alatt. Inditó okuk az — mondák — hogy a tanuló inasok és legények féktelenkedése miatt a fegyelem szerfelett megbomlott, mestereiknek nem engedelmeskednek; a mesterek között is gyakori az egyenetlenkedés. Összeállitották tehát s a tanácshoz megerősités végett beadták. Az 1472-beli, 1575-n átirt, de pontokra nem osztott latin [2]) első, és 1475-ki 7 pontból álló magyar szövegü [3]) második czéhszabálytól a mostaniak, nehány alapelven kivül, egészen különbözők. Ezek 43 pontból álló szövege magyar, a bevezetés és zárat latin, néhol kijavitva, bővitve vagy röviditve a szükség szerint. A régieken a katholicismus, utóbbin a reformatio szelleme látszik, összeállitása rendszeres. Az *inasok* vizsgái tárgyalva vannak 1—4 czikkben, a *legényeké* 5-től 20-ig, a *mestereké* ettől a 43-ik czikkig. Főbbek: *az inast* próbahónapokra veszik fel, fizet 1 ftt; a mi elvész, ha a mesterséget elhagyja, inas és mester közötti panaszos ügyben a czéhgyülés határoz; az inasi tanév 3. A *legények* előljárót választnak magok közül, a kivel ők minden mások előtt ügyeikben érintkeznek, s a ki érdekeiket védi. A munka ideje reggeli 3-tól esti 8-ig tart;

---

[1]) Oklevélt. CXIII. sz.

[2]) Kolozsv. Tört. Oklevélt. I. Köt. 237—239. ll.

[3]) Kolozsv. Tört. Oklevélt. I. Köt. 248—249. ll.

a mely legény egy héten 3 napot mulaszt el, egész heti bérét elveszti; gazdája házánál köteles hálni; ura hire nélkül lakatot felnyitni, álkulcsot csinálni nem szabad; a távozni akarónak két héttel előre magát jelentenie kell gazdájánál; remek készités nélkül mesterré lenni nem lehet, a kinek mívét jónak nem találják, köteles tovább tanulni; ha remeke jó, bizonyitson atyja, anyja jámborságáról, apród évei betöltéséről, a város könyvébe magát irassa be, hűségére esküdjék meg, a czéhnek fizessen 5 frt 50 pénzt, adjon egy ozsonnát, — csak akkor fogadtatik be a mesterek közé. *A czéh és mesterek ügyét két czéhmester igazitja;* ha idegen akar mesterré lenni, jó hirét-nevét s mesterségét igazolnia kell, továbbá a czéhbe a kiszabott fizetést megtenni, a város könyvébe magát beirni; ór [igy], parázna, gyilkos a czéh javával nem élhet; a ki feleségét elhagyta, 15 napnál tovább a városban nem maradhat; ha a mester felesége tisztátlanságban találtatik, s ura elszenvedi, a czéhből zárassék ki; egyik mester a másik művébe magát ne avassa; egy inasnál többet tartani, idegen kalmárnak Kolozsváratt lakatos művet árulni nem szabad; a mely mester álkulcsot csinál, mesterségét veszitse el; két műhelyt tartani tilos; a vénséget az ifjak tartoznak megbecsülni; mikor mesterasztalt adnak, az ifju mesterek szolgálni kötelesek, valamint a meghalt mester temetésén jelen lenni, sirt ásni, a czéh tornyában — kit, hova rendelnek — szorgalmatosan vigyázni esküje szerint, félelem és csalás nélkül minden mester tartozik . . .“ [1]) Az *Ács czéh* most alkotott czéhszabályokat s Ács Mihálynak és Kis máskép Molnár Jánosnak maguk és e mesterséget folytató társaik kérésére, kiknek egyike ács, a másik molnár, de az ácsságot érti, a tanácshoz átvizsgálás és megerősités végett beadta. Inditó okuk az volt — igy szólnak — hogy minden társaságban lenni kell valamely rendnek, a mi nélkül az fen nem állhat, és semmi jót létre nem hozhat. Ők is tapasztalták, hogy törvény és rend nélkül egymás kárát és sérelmét ki nem kerülhetik, s mesterségöket nem folytathatják ugy, hogy abból rájok is, másokra is kár ne következzék. Ezért alkották közmeg-

[1]) Oklevélt. CXV. sz. Az I. kötet Oklevélt. 211. lapján a czimben: *Lakatos czéh* tévesen áll „Kovács czéh“ helyett; a 23. lapon: *A Sarkantyucsinálók első czéhszabályai* igy igazitandó ki: „A Lakatos és Sarkantyucsinálók“ s a t.

egyezésből szabályaikat, hogy kiki azokhoz tartsa magát, legyen közöttük rend és egyetértés, álljon fenn a tekintély, hogy segitsenek egymáson, legyenek védve a jók, s a közegyetértésből és jó rendtartásból háruljon a czéhbeliekre és városra haszon és jóllét. A tanács átvizsgálás után, helybenhagyva, a város nagyobb pecséte s jegyzői aláirás alatt 1625. decemb. 16. kiadta. A magyarul irt szöveg I—XV pontból áll, szerkezete szabatos, irálya egyszerü; az Oklevéltár-ban egészen közölve levén: itt csak egy-két főbb pontot emlitek meg. „Legyen két czéhmester — rendeli a szabályzat — egyik magyar, ha a czéhben magyarok is vannak; az ifjak vakmerő tetteire s a czéh javára néző dolgokban határozzanak ezek, ha az ügy fontos, az egész czéh vénei; az ifju tanuló adhasson kezest magáért a czéh előtt, a kik jót álljanak, s ugy szegődtessék be két évre; ha idegen, fizessen 3 ftot; ha a tanuló mester fia, ment a fizetéstől, de mindenik adjon az idős mestereknek egy tisztességes vacsorát, melynek fele költsége a magáé, fele uráé; az inasnak a gazda két évre fizet egy sarut, két inget, két lábravalót, ha jól viseli magát, egy faragó s egy kötő fejszét, s a beálláskori 3 frtnak felét. Ez öt pont szól az *inasokról*. A 6—8-ik pont a *legények* fizetését szabja meg, remekben egy négyszög csatornahajlás készitését és zsendelylyel héjazást rendel s a házasodást szabályozza. A többi pontok a *mestereket* illetik. Ha — ugymond a IX-ik — idegen mester akar Kolozsvárátt czéhbe állani, hazájáról, nemzetéről, jámbor életéről hozzon bizonyitó levelet; a czéhbeli tagok, hivatva a biró által, a fejedelem vagy város szükségére azonnal legénynyel, inassal megjelenni tartoznak, a ki megszegi, 12 frtot fizet; mestertársa megalkudt mivét tőle elvonni tilos 12 for. büntetés alatt; ugyanazon időre különböző miveket vállalni a kár megtéritése s 5 for. büntetés alatt tiltva van; a ki más mester inasát elcsábitja, 5 frtot fizet; idegen kontároknak a városon nagy mivet vállalni nem szabad, mig a czéhbe be nem állnak, hanem csak foltozgatni és a miveket helyreállatni; ha a mestereknek egymás közt vagy a legényekkel egyenetlenségök van, vagy valaki a czéh java ellen cselekszik, a czéhgyülés határozzon felette, fontos esetekben a biró és tanács.“ [1]) Az *Ötvös czéh* 1561. hozott latin czéhszabályait időrendi helyén ismertettem. Itt azok Szegedi

[1]) Oklevélt. CXXII. sz.

György által fordított s 1627. decemb. 20. Pálfi István által beirt magyar szövegét közlöm,[1]) melyet erre méltóvá tesznek ugy a tartalom, mint az eltérések, a nyelv és irály erőtelje, mely bővölködik magyaros zamatu szólamokban és kifejezési alakokban. Meglehet, hogy a fejedelem nagyobb kancelláriája irodáján nem a Szegedi György 1561-ki helyesirását követték; de igy is oly távol korból való az s nemzeti irodalmunknak oly virágzását mutatja, hogy a nyelvtudós és irodalomtörténet buvára egyiránt örömmel veszi s haszonnal fogja olvasni. De a szövegbe is fölveendőnek nem tartom. Van azonban az ötvösek különböző jegyzőkönyveiben említést érdemlő nehány ipartörténelmi becses adat. Az *apródok könyvében* 1617. márcz. 15-ére be van jegyezve, mint Hunyadi Pál patricius rendü mesterhez fölvett tanuló, Orch Mihály fia; 1625. septemb. 8. Nagy Gergelyhez beszegődtették Procurator Márton deák fiát, Mihókot; 1628. Hunyadi Andráshoz Jancsi nevü inast.[2]) A *czéhmesterek és czéh javai j. könyve* szerint 1616—17-n czéhmester volt Fenesi Márton és Nyilas Gáspár, 1618—19. Déési István és Eppel Mihály, 1620—21. Balázsfi Bálint és Henzler Benedek, 1622. Balázsfi és Eötvös Benedek, 1622—24. ismét Balázsfi és Eppel Mihály, 1625—26. utóbbi és Seres István [*a kinél a fejedelem szállni szokott*], 1627. Eppel Mihály és Zéchi István, 1628—29. utóbbi és Henzler Benedek. . . . . A *leltár*-ban ez években találtak *degradált garas*-t — érti a forgalomból kivont garas-pénzt — készpénzben egy darabot öt pénzre számitva — 320 frtot 50 p. Czéhszabályaik nagy *j. könyvébe* van beigtatva 1613 jul. 6. és 1614. september havára két czéhvégzés: Az *első* ez: „hogy máshonnan jövők felszedvén és elvivén az ezüstöt, sőt czéhbeliek is adván el, a mesterek ezüstben szerfelett megfogyatkoznak; azért közakarattal meghatározták, hogy ezután senki közülök ezüstöt el ne adjon, a ki ellene tesz, első vétkeért 1, másodikért 2, harmadikért 3 gyrával büntettessék, negyedikért az eladott ezüst ára elvételével. Aláirta *Bonczidai Gergely.*“ A *második:* „Az apadás miatt nem lehet az arany mívet és köveket együtt mérni, ugy, hogy egészen visszaadassék az átvett anyag, minthogy a tűz olvasztás alatt minden folyékony anyagot meg-

[1]) Oklevélt. CXXV. sz.

[2]) *Az eredetiből.*

apaszt. A viz is leapad — mondják a mesterek — mig a káposzta és hus benne igazán megfő és ugyan leve leszen. Igy az arany és ezüst is tűz által lesz olvasztásra alkalmas, de miatta egyszersmind megapad, sőt utoljára meg is semmisül.“ [1]) A kolozsvári ötvösek műtökélyét meggyőzően bizonyitja az, hogy a királyoknak, nemzeti fejedelmeknek, a külföldi követeknek és két szomszéd császárnak századokon át az ő műveiket adta a város, az elsőknek újévi ajándékul, utóbbiaknak szintén ilyenkor s midőn valamire közbenjárásukat és kedvezésöket keresték. Bethlen Gábor fejedelem midőn 1615. a szultánnak és udvari embereinek beküldötte szokott ajándékait, a szultánnak Kolozsváratt készült két nagy gyertyatartót küldött.[2]) Dóczy András, a római császár erdélyi követe azon évi febr. 1. értesitvén urát az erdélyi fejedelem szándékairól s az udvarában levő hírekről, e gyertyatartókról igy ir: „A török császár synagogája számára, a hol felséged és a szent Háromság ellen Mahomet törvénye szerint mindennap ünnepélyes szertartás van, 200 márka súlyu két ritka mivü ezüst gyertyatartót készittetett országa fővárosában Kolozsváratt, a mit külön követe most viszen Konstantinápolyba.“ [3]) A *Szőcs czéh* azon Rákóczi Zsigmond által megerősitett kiváltságát, hogy Erdélyből és a magyarországi Részekből bármiféle bárány- és vadbőrt nyers és csáválatlan állapotban senki ki ne vihessen, 1617. május 5. a fejedelem is megerősitette. „Vannak — ugymond — a kik jól ismerik a kolozsváriak e kiváltsági kedvezménylevelét, s mégis titkon és tolvaj úton mindenféle bőrt megvesznek, elfoglalnak s Erdélyből kiviszik az idevaló szőcsök nagy kárára; szigoruan meghagyta azért minden fő-, al- és várispánoknak, 30-ad és vámszedőknek, városok s faluk biráinak, minden kalmároknak és kereskedőknek, hogy szigoruan ügyeljenek arra, hogy semmi sorsu s állapotu ember ily juh-, bárány- és más bőrt az országból ki ne vigyen, a ki megkisérli, vétessék el tőle s árából azoknak, a kiknek kérésére az történt, kiváltságaik értelmében az őket megillető részt szolgáltassák át.“ [4]) Legrégibb jegyzőkönyvüket időrendi helyén

[1]) *Az aranymives czéh eredeti* j. könyvéből.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 33. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 239. l.

[4]) E megerősitő levelet Tolnai János királybirónak maga és a szőcsmesterek nevében tett előterjesztésére 1631. junius 14-én megerősitette I. Rákóczi Gy., átirta a kolozs-monostori konvent. *A szőcs czéh eredetijéből.*

ismertettem; abban az 1617. és 1623. évből a mesterek nemzetségéről sok érdekes följegyzés van. 1620-ból van a czéhnek két j. könyve: egyik *Törvényeiket és czéhszabályaikat* foglalja magába, melyekhez köteles magát minden szőcsmester szabni és tartani. Mostanában Tolnai János, Beitsch Gáspár, Nitari [?] Máté és Mergen Filep becsületes czéhmesterek vezetése alatt az üdvözitő Ur Jézus Krisztus 1620-ik évében újra iratott Werner Mihály által.[1]) Az újra iratás évéből van 1—36 szabályczikk, 1625. decemb. 16-ról 1 czikk [folytatólag a 37-ik], 1635 május 2-ról 1 [folytatólag a 38-ik], 1636 ápril 12-ről 1 [folytatólag a 39-ik], 1639 márcz. 1-ről 1 [folytatólag a 40-ik] szabályczikk. E bejegyzések későbbi idejüek. A második j. könyvet szintén Werner Mihály kezdette s abba: *A czéhmesterek és számoltatók nevét, a czéh jövedelmeit és vagyonát* irták be, tehát az egyszersmind *leltár* is volt.[2]) A könyv czímlapja előtti lapon e följegyzés van: *Következik a lövő szárszámok száma:* „Van egy taraczk, szakállas 23, nyelvbe ütve 7, ismét egy agy nélkül való. Vétettünk két új szakállast, melyet Kovács Gáspár uram adott a becsületes czéhnek.“ A *Csizmadia mestereknek* a fejedelem 1629. febr. 27. Fogarasban kelt kiváltságlevelében megengedte, hogy czéhet alkossanak, s czéhmestereket választva maguknak, szabályokat készitsenek. Ez engedélylevelet megerősitette I. Rákóczi György 1635. decemb. 3.[3]) A megalakulás és szabály-

---

[1]) E könyv táblája kemény, czímlapján ez áll: LEX, Das isz Der Ersamer Kürschner Czechordnung und Artickel, Nach welchen sich ein jeder Meister sich [*igy*] richten und halten soll. Durch Michaelem Werner jetzunder von newen geschrieben, In der Ersamer Czechmeister Leiten: Tonaj Janos, Caspar Beitsch, Nitarj [talán Nyitrai] Mathe, Mergen Pfilp. Clausenburg, im Jar nach der Geburt unsers Herren und Heilandes Jesu Christi 1620. *A szőcs czéh levéltárában levő eredetiből.*

[2]) Czíme: Register der Ersamen Herren Czechmeister und der Rechenherren, welche nach Czechordnung und Gewonheit erwehlet worden und was für einkommen geschehen von Jahren zu Jahren. Angefangen im Jahr nach der Geburt unsers Herrn und Heilandes Jesu Christi 1620 Clausenburg. Geschrieben durch Michaelem Werner. A táblán kivül: Első Che Mest. Murvai Sz. István, Szekely Sz. György, Csav. Sz. György, Bagy. Sz. Joseph. A sz. betü *szőcsöt* jelent, mit — ugy látszik — ezen korbeli mesterek többnyire mind használtak. Igy a *szabók, ötvösök* s a t.

[3]) Az utóbbi a csizmadia czéh *levéltárában* eredetileg megvan, hártyára irva, kék és sárga selyem zsinoron függő pecséttel megerősitve.

alkotás mégis 1650-ig haladt, előadása ott lesz helyén. Az *Esztergályos czéh* nem engedvén meg a brassóiaknak áruik Kolozsváratt eladását, azok panaszoltak a fejedelemnél, hogy a mely esztergályos mesterséget ők gyermekkoroktól fogva gyakoroltak s a mi készitett edényt sokadalmakba vittek és eladni akarták, kivált a medgyesi, segesvári és kolozsvári esztergályosok megakadályozták, marhájokat s mesterségök készitményeit, igaz edényeiket a sokadalmokban eladni nem engedték . . . „Hogy valamely mesterember igaz munkájával készitett áruját el ne adhassa, a közigazság ellenére van — mond a fejedelem 1629. febr. 22. kelt parancslevelében — ebből nem bőség, de szükség következik és drágaság. Akarván azért e tekintetben alattvalóiról gondoskodni, meghagyta és parancsolta országa fő- és alispánainak, a várparancsnokoknak és városok biráinak, kivált pedig a medgyesi, segesvári és kolozsvári esztergályos mestereknek, hogy a brassai esztergályos mestereket ezután szabadosan engedjék igaz munkájokkal készitett edény áruikat a sokadalmokban mindenütt eladni, s őket sem személyökben, sem marhájokban megbántani és kárositni ne merjék.“ [1]) *A Timár czéh* két kebli érdekü végzést hozott. Az *elsőt* 1615. [*napját nem jegyezték föl*], melyben megtiltotta: „hogy a ki csertörő malomba akár ökör, akár lószekeren hozza a csert vagy kérget, az ökröket a járomból, a lovakat a hámból ki ne fogja; a ki teszi, 1 frtra büntettessék.“ A *másodikat* 1621. decemb. 19., melyben meghatározta: „hogy az ifju mesterek az áruló szinek ajtait tartozzanak sokadalomkor is megnyitni; a ki áthágja, 1 frtra büntettetik.“ [2]) *A Fazékas czéh* is alkotott czéhszabályokat. Bárdi Mihály és Kanta János mesterek maguk és mestertársaik nevében a főbiró Boghner, máskép Gellyén Imre, királybiró Radnóthi István, Bék János, Szőlősi Péter deák [*literatus*], Beichelt János, Asztalos István, Tótházi István, Kirschner János, Csanádi János, Minthler István, Déézsi István, Ádám István, Tolnai János és Lángh Tamás esküdt polgárok és senatorok elé terjesztették, a kik azokat megvizsgálván, helyeselvén és megerősitvén: 1617. jul. 26. a város nagyobb pecséte alatt kiadták. Ennek 1. czikke szerint: „a Gergely pápa, Antal, Lőrincz és Minden szentek napján tartatni szokott

---

[1]) Brassó város *levéltárában levő eredetiből.*

[2]) A czéh *eredetijéből.*

országos vásárokon kivül Kolozsváratt idegen czéhbeli fazékasnak mívet árulni nem szabad; a ki mégis behoz, a városbiró koboztassa el, s eladván, 2 frt legyen a tanácsé, 1 p. a czéhé; 2. a vásár megkiáltása előtt ekkor sem szabad árulniok az elébbi büntetés alatt; 4. a négy országos vásáron kivül idegeneknek kályhát sem szabad a városba behozni, ugyanazon büntetés alatt. Azonban a kolozsvári fazékas mesterek tartoznak az országos vásárokon akár Bécsből, akár más felső országokról behozott és vásárolt kályhákból a kemenczét felrakni és elkészitni.“ [1]) A *Szabó czéh* kebelében nemcsak élénk iparélet volt, de az ország közügyeiben is befolyásuk nyomai maradtak fenn . . . Ismeretes, hogy a legényfelszabaditás kiváltságos czéhjog, de a fejedelem és ország főtanácsurainál, udvaraikban lakó szabómesterek, a náluk mesterséget tanult legényeknek eltávozásukkor levelet szoktak adni s a városok czéhmestereit megkérték, hogy ezek szolgálatát tanulási — inasi vagy apród — éveknek tekintvén, őket czéhbe vegyék fel. Kolozsvár multjában is volt ily eset. Most ellenkezőt végzett a czéh. „A fejedelem udvari szabója, Szabó Péter t. i. 1614. octob. 7. Gyula-Fejérváratt Bisztrai Szabó Istvánnak, a ki nála idejét jámborul és igazán kitöltötte, jámbor szolgálatát megtekintve, fejérvári Szabó Mihály czéhmester és Budai András előtt adta pecsétes levelét és kézirását; a levél nagyobb erősségére a nevezett jámbor mester emberek is pecsétjöket adták: felkért azért Szabó Péter minden városok nemes czéheiben levő mestereket, hogy valahol nevezett Bisztrai Szabó István az ő társaságukban akarna tartózkodni vagy ott megmaradni, legyenek hozzá minden oltalommal, rendtartásuk szerint adjanak neki művet mind itt, mind egyéb idegen városokban...“ Erre a czéh 1614. nov. 17. ily választ adott: „Mi kolozsvári szabómesterek egész czéhül együtt levén s e levelet megolvasván, helyt nem adtunk neki, azon okért, hogy a ki a fejed. szabójánál tölti ki apródévét, az ura, a fejedelem pecséti és keze irása alatt való levelet adjon neki, azt is megirva: hány esztendeig töltötte legyen apród esztendeit?“ [2]) A fejedelem megerősitette

---

[1]) Hártyára irva látható a fazékasok *levéltárában levő eredetiben.*

[2]) A szabó czéh *levéltárában* levő közönséges papirra irt *eredetiből*, melyre kivül ez van irva: „Az Bisztrai Zabo István tanolo levelének massa, es reaja adott valasz, mely az egész czéhtől adatott.“

1515. sept. 6. Gyula-Fejérváratt az erdélyi, s köztük a kolozsvári szűrszabók azon régi királyoktól nyert s az ország törvényeibe is beigtatott szabadságát, hogy készületlen szürt végben senki az országból ki ne vigyen, s meghagyta uraknak, fő- és alispánoknak, 30-ad és vámszedőknek, útak, révek felügyelőinek, városok s faluk biráinak, s a t. hogy a kiket harminczadon, vámon, réven, falun, mezőn, városokon rajta érnek, hogy ily szürt végben viszen ki, tőle vétessék el s forditsák maguk hasznára . . .“ [1]) Panaszolván a kolozsvári szűrszabók, hogy a disznódi szűrtakácsok a fejedelem parancsa ellenére áruikat végben külországiaknak adják, s nem — a mint kiváltságuk tartja — az országbeli szűrszabóknak *limitatio* szerint, holott csak a mi ezektől maradna, azt adhatnák idegeneknek; sőt a disznódiak annyira nem gondolnak az országbeli szabókkal, hogy vagy eltagadják a szürt, vagy megtartják s magyarországi idegen embereknek adják tallérért, a mit azután a görögöknek váltanak el törvényes értékénél drágább áron. Mely dolog — ugymond a fejedelem — az ország tisztviselőinek hűsége ellen van, hogy ezekre nem ügyelnek s őket meg nem büntetik. Meghagyta azért 1627. jul. 1. szigorúan Lutsch Mihály szebeni polgármesternek és Gotzmeister fejedelmi tanácsosnak és királybirónak: parancsolják meg a disznódi szűrtakácsoknak, hogy a szürt mások s főleg idegenek előtt adják az országbeli s nevezetesen a kolozsvári szűrszabóknak, mert különben ha mégis panasz jut elébe, rájok fog büntetést szabni érette. A takácsok is pedig hagyják el a tallér drágán való váltogatását és a szürt egyebek előtt az országbeli és nevezetesen a kolozsvári szűrszabóknak adják, mert szófogadatlanságukat büntetetlen el nem szenvedi.“ [2])

Egy nagyfontosságu tény bizonyitékai vannak fentartva a szabó czéh levéltárában arról, hogy midőn az országgyülés az ipari árucziklek értékét megszabta [*limitatio*] s róla törvényt alkotott, a fejedelem a nagyobb városok czéhtársulatait felőle előre

[1]) A szabó czéh *levéltárában* levő közönséges papirra irt *eredetiből*, melyet aláirt a fejedelem, Péchy Simon kancellár és Bölöni Gáspár fejedelmi titoknok s a fejedelem kisebb pecsétével van megerősitve. *Fasc.* sub G. Nro 1. Csaknem szószerint egyező levelök van Báthori Gábor fejedelemtől, kelt Kolozsváratt 1609. május 5. közönséges papirra irva. *Fasc.* sub E. Nro 7.

[2]) Oklevélt. CXXIV. sz.

megkérdezte, azok a dolgot közgyüléseikben megvitatták, véleményöket irásban a fejedelem elé juttatták, s igy készült el az országos árszabályzati [*limitatio*] törvény. 1625. a gyula-fejérvári május 1—29-iki törvény egyik főtárgyát is ez tette. A törvényczikk előzményében a fejedelem igy szól: „*megértette a mészárosok dolgát városokbeli főnépektől, mindenütt valóktól*“. — Ebből kitünik, hogy a fejedelem a mészárosok iránt országa összes városai véleményét megkérdezte; a kolozsvári szabó czéh által 1624. a fejedelem rendeletére, feleletül, illetőleg a törvényczikkhez anyagul készült felirás és vélemény, melynek több pontja a törvénybe szó szerint fölvétetett, azt igazolja, hogy a szabó czéh is véleményt adott a szabómívek árszabása végett, s kétségkivül hasonlót tettek a többi czéhek is, melyek az én figyelmemet kikerülték, de mások kutatása pótolja ki. Én a szabókét föltalálván, közlöm, ipartörténetiróink használatára. „1624. jul. 30. — igy kezdődik az — a biró a tanácscsal együtt behivatván a szabó czéhmestereket, intette, ő felsége a fejedelem parancsa következtében, hogy mint ennek előtte,[1]) a nemes ország limitálta volt minden rendek áruit: mostan ők is az ő itéletek szerint minden váltó müves munkát a mostani időhöz képest limitáltak.“[2])

---

[1]) Egy más szövegezés 1606. és 1616-ki *limitatiót* emlit.

[2]) A kolozsvári szabó czéh *limitatio-javaslata*: „Egy karasia hosszu dolmántól, kit mind az aljáig megbéllelnek, gomb nélkül, ha fejér vagy fekete czérnát a szabó ad hozzá, váltságul vesznek 75 pénzt.

Sáya hosszu dolmántól, kétszerestől, kihez a csináltató ad sinort, gombot, selymet, vagy török czérnát és kapcsot, 75 p.

Félszer hosszu dolmántól, mely övig van béllelve, gomb és sinor nélkül, karasia- és sáyától, 55 p.

Egy rövid karasia dolmántól, ki sinoros, övig bagaziás vagy vásznos, kihez a csináltató ad czérnát, 50 p.

Egy rövid gránát avagy skarlát dolmántól, ki az aljáig béllett, 1 for.

Londis avagy sáya rövid dolmántól, ki övig béllett, 60 p.

Gránát, skarlát köpenyegtől, kihez a csináltató ad mindent, 1 for. karasiától, 75 p.

Brassai posztóból és aba posztóból készült köpenyegtől 50 p.

Gránát, skarlát hosszu dolmántól, bagariával merőn béllettől 1 for. 25 p. övig béllettől 75 p.

Gránát, skarlát, failandis nadrágot, kapcsost, sinorost, 32 p., kapocs és sinor nélkül 25 p.

Karasia, sáya nadrágot, kapcsost, sinorost, 32p., kapocs, sinor nélkül 25 p.

A kolozsvári szabó czéh árszabási javaslatának a törvény illető részével összehasonlításából kitünik, hogy az utóbbi bővebb, átalánosabb érdekü s határozottabban van szerkesztve, és hogy a törvényben a kolozsvári szabók véleményéből kevés fogadtatott el. Megvan a czéh levéltárában az 1626. junius 12-ki fejérvári

Brassai posztó, fodor Igler [hihetően: *Iglauer*], Kisnitzer, köz Igler és aba nadrágtól kapcsostól, sinorostól 25 p., kapocs és sinor nélkül 20 p.

Félszer felső ruhától, karasia, sáya sinoros és tödzelt, ki bagariával merőn béllett, 75 p.

Karasia felső ruhától, száras gombostól 65 p.

Gránát, skarlát, failandis, csonka ujju vagy vállban vágott, posztóval vagy bagariával béllett mentétől 75 p. Ha selyemmel vagy vont aranynyal béllett, alkudjék a szabóval.

Karasia, sáya, csonka ujju vagy vállban vágott, sinoros, gombos félszer mentétől 60 p.

Fodor Igler, Kisnitzer, brassai posztóból csinált szoknyától, kinek három renddel prémezett az alja, 1 for. 75 p. Karasia, sáya, alján három renddel prémezve 1 for., ha alja nem prémezett, 65 p.

Fodor Igler, köz Igler, brassai posztó és bagazia Friestől [posztó neme] 25 p

Dupla hermátz [?] palásttal, disztafótával béllelve, s két rendü bársony prémmel, 2 for. 25 p.

Köz hermátz [?] palásttól, tafótával béllelve, bársony prémmel 2 for. bagaziával béllett 1 for. 75 p.

Sáya, londis, dupla fodor Igler palásttól 65 p.

Köz Igler, brassai és brázlai [*boroszló*] palásttól 45 p.

Ezen kivül való formaruhákat drága posztóból, bársonyból, vont arany, vont ezüst, kamuka, atlaczból, akármi nemü materiából a ki csináltatni akar, alkudjék a szabóval.“ *)

A szürszabóknak dolga következik.

Ennek előtte való esztendőkben jutalmasabban vehettük a szürt, végenként és ahoz való szerszámokat is, u. m. posztó esöléket is a váltó művesektől, ahoz képest miis jutalmasabban adhattuk. 1623. vettük végét 4 for. 35 pénzen és ötödfél forinton, szekérbérrel, költséggel 4 frtban 50 pénzben. 1624. szent Antal nap után való héten Disznódon nehány napig való mulatásunkban a szürnek szük volta miatt vöttük hét forinton 80 pénzen is végét, sőt azon felyül is, olcsóbban is. Segesváriak, medgyesiek, szentágostaiak is voltak akkor ott, azok is ugy vették. E szerint a mostani időhöz képest a váltó szabómunkát igy adhatjuk:

Egy fejér öreg szürt 2 for. 50 p. egy két singes felső szürt 2 f. 75 p.

Egy öreg övedző szürt, fejért 1 for. 60 p. egy 17—18 esztendős inasnak való fejér szürt 1 for. 40 p.

*) Összevetendő: *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 287. l.

árszabási országos törvény szűrszabókat illető része is, mit az akkori helyesirás ismertetésén kivül azért közlök, hogy belőle lássék meg: mily alakban vette fel szabályai közé s mint hajtotta végre az országos törvényt a czéh.[1]) Az árszabályzatnak a czéh-

---

Annál is kisebb fejér szürt 1 for. 35 p.

Fekete szűr posztóból csinált öreg szürt, kolozsvári módon posztózottat 1 for. 80 p.

Ennél kisebb fekete szürt 1 for. 40 p. övedzett szürt, feketét 1 for. 35 pénz.

A ki a szűr gallérát zöld posztóval bélli, 1 for. 25 p., posztó nélkül 1 for. 10 p.

Ha pedig ezután Disznódon a szürnek végit olcsóbban vehetjük, mint eddig, mi is olcsóbban adhatjuk a kész szűröket.*)

*) Összevetendő: *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 285. l. A szabó czéh *levéltárában levő ere leti fogalmazványból.*

[1]) **Fejérvárat leöt Limitatio. Az országnak Generális Gyülésében. A. 1626. die 12. Junÿ.**

A szűrcsináló szabókról renddel így következik u. m. Fejér szürből csinált köpenyeg, vagy Bohaÿ szürt öreg embernek valót, bővet, öreget, minemüt Kolozsváratt szoktak csinálni, kinek galléra prémes, posztóval, fl. 4 és 40 pénzen. Ennél küsebbet fejér szürből, kinek hossza 2 sing, öreg embernek valót 1 ft 25 pénzen. Övedző szürt béres legénynek valót, jót, öreget, posztóst 1 f. kevéssel alábbvalót 90 pénzen. 16—18 esztendősnek valót, fejér szürt 75 p. kisebbnek valót, fejért 45 pénzen. 12 esztendősnek való fejér szürt, kinek hossza másfél sing, 70 p.

Fekete szűrből csinált köpenyeg vagy Bohaÿ szürt, jót, öreget, posztóst 1 ft 10 pénzen. Ennél kisebbet, posztózottat 85 p. 16 esztendősnek valót, kinek hossza fertály héán 2 sing, 45 p. Annál kisebbet 36 p. Szürke szűrből csinált köpenyeg vagy Bohaÿ, szürt, öreget, posztóst 1 forinton 10 pénzen. Alábbvalót, melynek 2 sing a hossza, 85 p. Annál kisebbnek, melynek hossza fertály héán két sing, 50 pénzen. Annál is kisebb gyermeknek valót 36 p.

Mint adják el a szürtakácsok a szürnek végét.

Egy vég fejér szürt, jót, adják végit 4 fton. Egy fekete vég szürt 3 forinton.

Egy vég szürke szürt 3 for. Ezt is hátra nem hagyván, hogy az országban minden helyeken, városokban, minden rendek között, a kolozsvári singhez tartsák magokat. A fejér szürnek singit adják 13 pénzen, a szürkét 10 pénzen.

A szűrnek végit mindenütt, minden helyeken csinálják egy mértékre a szűrtakácsok, ugy, hogy a rámán tartson 40 sing hosszat. Hogyha

tagokkal megtartatását az 1615-ki sept. 27— october 13-ki 26. t.-cz.[1]), 1622 május 1—23-ki kolozsvári 10. t.-cz.[2]) az 1626. jun. 12-ki[3]) és 1627. octob. 24-ki fejedelmi parancs[4]) városokon a város biráinak és tanácsának 200 for. büntetés terhe alatt tette kötelességévé . . . Hadd zárja be a szabó czéhről szóló részt Tóthházi András mester czéhbe fölvétetése 1626 nov. 14-n. E derék polgárnak 1668. történt halálát igy hagyták emlékezetben kortársai: Ezen régi idvezült jó atyánk adta az czéhnek a nagy *Cosmographia* czimü könyvet ajándékba, a mi annak bizonyitéka, hogy a czéhben gymnasiumot végzett sok senátori és biróságot viselt ember s nem egy czéh volt, mely pártolta az irodalmat, könyvtárral birt s tagjai a miveltség nem közönséges fokán állottak.

Az ország által az árak szabályozásában adott példát a tanács és száz-férfiak is követték, megszabván Kolozsvár területén 1621 jun. 26. közgyülésében a *szolgák, szolgálók, vincellérek* fizetését. „A mely kocsis és szekeres legény idevaló vagy nehány év óta itt lakik, ki a lovakkal jól tud bánni és a szekér körül jól tud

---

peniglen a rámáról leveszik és megdöröczkölik, tartson ugymint 32 singet, a szélessége tartson 1 singet és egy fertályt; ha meg nem tartaná azt, az árrából tartsa ki az, a ki megveszi, vagy a takács tartozzék kiteljesiteni a vevőnek a szürt.

Ha mely áros vagy míves ember a Limitatio miatt kereskedését vagy mivelését elhagyná, vagy a Limitatio szerint nem adná marháját, vagy nem mivelné, minden ingó és ingatlan javai elvesztésével büntettessék, kit a birák — a dologról megbizonyosodván — hajtsanak végre tisztök s becsületök elvesztése alatt; az ily marhák két része a fiskusé, harmada a biráké legyen.

A ki pedig eladó marháját és mívét eldugja, eltagadja a vevő embertől, vagy limitált áránál felebb adja el, büntetése szintén ez legyen. A ki a vevők közül eltitkolja és meg nem jelenti efféle áros vagy míves embernek a Limitatio ellen való hibákat, az is maradjon a büntetésen.

Ha pedig a tisztviselő birák nem teljesitnék ezeket, ő felsége rendeljen idegen végrehajtókat, a kik a Limitatiot megtartassák. A czéh levéltárában levő *hitelesitetlen eredetiből*. Összevetendő: *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 336—337. ll.

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 285. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 98. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 353—54 ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 479. l.

kötözgetni, a szekér szerszámait megcsinálni, hat vagy négy lovat hajt, 20 frtnál többet neki ne adjanak; a mely kocsis vagy szekeres legény jövevény, nem rég vagy mostanában jött a városra, de jól tud lovakkal bánni, kötözgetni, szerszámot igazitni s 6 vagy 4 lovat hajt, ne adjanak 18 frtnál többet; az alább való szekeres legényeknek, a kik nem rég szolgálnak lovak mellett, nem tanulták őket hajtani, velök bánni, 4 vagy 3 lovat hajtnak, fizetésök legyen 15 for.; a melyik 2 lovat hajt s erdőre tud járni, 12 for., a jól kitanult öreg fellejtáré [*igy*] 10 for., alább való, tudatlannal alkudjék a gazda, a mint lehet." *Szolgálók fizetése:* „Szolgáló dajkáé 10 frt, öreg asszonynak vagy leánynak, ki nem jövevény s nehány év óta szolgált emberséges embereket, jámborul és igazán, ki tudós, az az: sütni, főzni, szappanyozni tud s a mellett minden dologhoz hozzá nyul és a háznál való gondviselést is érti, fizetése lehet 10 for.; a ki jövevény, vagy nem rég, vagy most jött a városba, öreg asszony vagy öreg leány, ki sütni, főzni, szappanyozni tud s minden dologhoz hozzá nyul, a mi a gazda házánál, kertében és sütőjében szükséges, 8 ftnál többet ne adjanak; az öreg szolgáló után való közönséges szolgálónak, ki most tanulja a sütést, főzést, szappanyozást s egyéb dolgot is, ne adjanak többet 6 ftnál; az alább való 10, 11, 12 évesnek, gyermektartó leánynak 4 frtot; ruhát s egyet és mást nekik ne adjanak, vegyen fizetéséből mindenik olyat, a milyet szeret. A ki azt cselekedné, hogy sarun kivül egyebet is adna, büntettessék 10 fttal." *Vinczellérek fizetése:* „A ki a kolozsvári, fenesi és monostori határon két hold szöllőnél többet nem miveltet, holdjától adjanak 1 ftot, süveget magának, sarut és gyolcsot feleségének ne adjanak; ha többet miveltet, kapjon még a vinczellér egy 60 pénzes sarut, felesége pedig egy főre való gyolcsot. A ki ez ellen cselekszik, 10 frttal büntettessék; egy vinczellér is egy gazdánál többnél ne vinczellérkedjék, szöllőjét fel ne fogadja és ne müveltesse, mert ha városi, érdeme szerint megbüntetik; szakmányban is szöllőjét senki eladni az előbbi büntetés alatt ne merje, a mi 10 forint.[1]) Ugyanakkor a szöllőmívesek fizetése is meghatároztatott, napjára t. i. férfiaknak 12 pénz, asszonynak 10 pénz, asszonyembernek [*leánynak*] 8 p. Karóvéget senkinek haza vinni nem szabad s a t." [2])

[1]) 1606. márczius 21-ki *eredeti végzés.*

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

Három nevezetes ipar-ág volt még Kolozsváratt, melynek czéhszabályai nem ismeretesek, hogy czéhet alkottak volna, kimutatni nem tudom, csak munkáikból láttam, hogy léteztek s munkásságuk nemcsak Kolozsvárra, de az egész országra kiterjedett: a kőmivesek, paizs- és kopjakészitők s a tölcséresek. Hogy Kolozsvárnak sok kitünő kőmivese s kőfaragója volt, tanuskodnak: maga a szép város, sok jeles magán és középületével, a szilárdan épült várfalak és erős bástyák, számos sirkő és feliratos emlékkövek, nemzetségi s városi czímerek s a t. De czéhöknek is kellett az őshajdankorban lenni, mert bástyájok volt, csakhogy én szabályzatukat nem láttam. A XVIII-ik század végén akartak alkotni, be is adták szabályaikat a kir. kormányszékhez, de azok megerősitése a czéhügy átalános rendezéseig függőben hagyatott, a mint hátrább el lesz mondva. Hogy kopjás is sok volt s kitünően dolgoztak, tanuskodik mellette az, hogy a fejedelmek háboruik előtt legtöbbnyire itt központositották hadseregöket, itt szerelték fel, s nem egyszer a fejedelem székhelyére, Gyula-Fejérvárra is innen küldöttek száz és ezer kopját. Tölcséresek [üvegesek] létét is igazolja maga a város léte . . . . A kőmivesekről volt emlitve, hogy Várad megerősitésénél őket használta Báthori Kristóf fejedelem. Most Gyula-Fejérváratt a fejedelmi lak megépitésénél tettek ez iparosok nagy szolgálatot a fejedelemnek és hazának. Kitünik ez a főbiróhoz intézett számos fejedelmi parancsból, melyeket ismertetni Kolozsvárra ugy, mint az országra és nemzetre egyiránt tanulságos és érdekes. A fejedelem 1616. márcz. 29. Végh Lőrincz és Kis Mihály kőmiveseknek fizettetett a kolozsvári főbiróval 10 for. munkabért.[1]) 1616. ápr. 22. a végre, hogy a fejedelmi palota épitését folytassák, a kolozsvári főbirónak megrendelte: „hogy az ottani kőmíveseket, szolgájokkal és szereikkel együtt küldje Fejérvárra, hogy az oszlopokat, ajtómellékeket és azokon kivüli faragott köveket, melyeket épületéhez készitettek, felrakják.“[2]) 1617. febr. 24. meghagyta a főbirónak, „hogy a kolozsvári összes kőmiveseknek parancsolja meg, hogy addig el ne oszoljanak, másutt mívet ne vállaljanak, mig a fejedelem számára szükséges kőlábakat s egyébféle faragott köveket ki nem faragják,

[1]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 166. sz.
[2]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 167. sz.

nehogy épitésével az idén is megkéssék, mint tavaj.“ [1]) Később Dioszegi Istvánt mégis elengedte Bethlen Farkas tanácsoshoz Bunra, ha már elvégezte a rá kirótt kőfaragási munkát, minthogy meghagyta volt, hogy szent György napra mind elkészüljenek, s a kész munkával maguk is lemenjenek.“ [2]) A fejedelem egy más rendeletében Brassai Jánost nevezi legjobb kolozsvári kőmivesnek, s fenyegeti, hogy a ki szent György napra ott nem lesz, az esztendőben sehol sem mível.“ [3]) Ugyan 1617. ápr. 17. ismét parancsolta: „hogy Kolozsra irt, hogy 8 erősen vastag követ faragjanak, Tordára is, hogy négyet, 8—8 ökörre valót, a főbiró vitesse be Kolozsvárra, s mikor minden kő készen lesz, irja meg, hogy a fejedelem felküldhessen utánok.“ [4]) 1615. aug. 7. parancsolta a főbirónak: „hogy kolozsvári Tölcséres Lőrincz és István 2180 üveg tányért miveltek fel; ismét házuk tetejére való gombokat plélıeztek meg, dijjaikat a biró fizesse ki.“ [5]) 1619 jul. 1. újabban parancsolta: „hogy a mult gyüléskor láthatták, fejérvári épületéhez mily nagy szorgalmatossággal és gondviseléssel fogatott; küldjön le azért Kolozsvárról 50 szekeret, négy-négy ökröst, kétkét emberrel, 15 egész napi ott dolgozásra, mert a vármegyéktől igért ingyen munka már egészen kiteljesedett szekerek dolgában, hogy a fejedelem meg ne fogyatkozzék, s ily szép emlékezetes épületben hátramaradás ne legyen.“ [6]) 1615 jul. 10. azt rendelte a főbirónak: „hogy mivel a fejérvári palotái irattatására képirókat hozatott oda s azok festék miatt megfogyatkoztak, küldjön 8 font miniumot, 2 font cinobert, 4 f. aranysárgát, 2 f. latkot.“ [7]) 1622. aug. 29. ismét irt ahoz Brassóból: „hogy a fejérvári házánál valami folyosót akarván megiratni, a minémü festékek ahoz kivántatnak, szerit nem tehette; parancsolta hát a főbirónak, hogy a miféle képirói festékeknek szerét teheti, kiről a fejérvári képiró jegyzékét küldi, szerezze meg és küldje el.“ [8]) 1619 ápr. 27.

---

[1]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 178. sz.
[2]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 181. sz.
[3]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 184. sz.
[4]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 186. sz.
[5]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 162. sz.
[6]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 224. sz.
[7]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 159. sz.
[8]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 231. sz.

irta: „hogy egynehány rendbeli dolgot akarván a képiró elébe adni, a kolozsvári képirót, ha szinte fogadott míve volna is, mindjárást küldje a főbiró Fejérvárra . . .“ [1]) 1624. sept. meghagyta a főbirónak: „hogy a német képirót is azonnal küldje le . . . .“ [2])

Ez adatok csak töredékei Bethlen fejedelem egy nagy alkotásának. Ekkor épittette ő azon pompás fejedelmi palotát Gyula-Fejérváratt, melyre büszke volt az ország s bámulták a külföldi követek s nyugati népek utazói. 1615-től kezdve kilencz évig tartott az épités, melyben az erdélyiek hazaszeretete egymással versenyezett fejedelmök lángeszének e szép eszméje megvalósitásában. A kolozsvári embernek emeli önérzetét ma is, ha történetéből olvassa, hogy annak létrejövésében az ő fiainak értelmes munkája is nevezetes tényező volt. Egyébiránt a fejedelem az ország más várai épitésénél is használta a kolozsvári kőmiveseket. 1619. ápr. 8. Váradra rendelt közülök tiz mestert,[3]) 1629. máj. 5. a szamosújvári épitések folytatására szintén tizet.[4]) 1629. jul. 14. pedig testvére, gr. Bethlen István arra kérte fel a főbirót: „hogy azon házhoz, melyben a fejedelem született, Illyén, ennekelőtte valami czimerkövet faragtatott volt, azon házra kellenek még ablak- és ajtókövek, parancsolja meg a kőmiveseknek, hogy azokat a levelébe zárt jegyzék szerint készitsék el, jutalmuk fogyatkozás nélkül meglesz.“ [5])

A paizs- és kopjakészitők is nagy szolgálatokat tettek a fejedelemnek hadviseléseiben, de az ő iparuknak is tetemes hasznára voltak azok. 1615. ápr. 2. irta a fejedelem a főbirónak, hogy hallotta, hogy Kolozsváratt valami paizsgyártók vannak; minthogy udvara népe kopják dolgában megfogyatkozott, rendelte: „hogy azoktól a paizsgyártóktól a mi kopját kapnak, gyüjtsék egybe, szerezzenek hozzá kopjavasakat is szegestől s küldjék Szamosújvárra, teljesen s egészben megfizeti árát . . . Küldöttek — az van a rendeletre irva — 120 szál kopját, vasával, szegével együtt . . .“ [6]) 1619. octob. 19. meghagyta a fejedelem, hogy az

---

[1]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 220. sz.
[2]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 235. sz.
[3]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 219. sz.
[4]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 273. sz.
[5]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 94. sz.
[6]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 156. sz.

odavaló paizsgyártóval készittessen a főbiró 200 szál kopját.[1]) 1626. jan. 1. rendelte: „hogy a kolozsvári kopjakészitők készitsenek 10 szép fuvallott kopját, nagy öreg gombokkal, igen szép aranyosan, s a mi solyákat udvari gyalogi számára rendelt. A brassaiaknak is meghagyta — irja a fejedelem — hogy gyűrő, öklelni való kopjákat készitsenek és solyákat is, ha elhozzák Kolozsvárra, küldjék fel azokat is egyszerre.“[2]) 1619. febr. 9. kőris- vagy mogyorófából 44 tizedesnek való 5 sing hosszu dárdanyelet rendelt, festve, gyantározva, és hozzá öt zászlófát, 3 öl hosszut.[3](Érdekes még s Kolozsvár iparosaira nézve hizelgő a fejedelem egy 1619. jun. 6. kelt parancslevele, melyben irta: „hogy ámbár Kerekes Pál [*kerékgyártó mester*] mivét elhagyván, a kolozsvári senatorok rendébe vétetett fel és kebeleztetett be; mindazáltal mivel itt a *Kendervárban* [?] fogott lakni ennekelőtte, a fejedelem megparancsolta, hogy két jó kerekes mesterembert vevén maga mellé, azonnal menjen le Fejérvárra, a fejedelem a *Farkas álgyu* [*igy*] agyát akarja megújitatni, igazgassa azon mesterembereket annak elkészitésében.“[4])

A *kereskedelem* biztositására a város kedvezményeket eszközölt ki, szabályozása végett állandó vám- és 30-adi szabályzat hozatott be. Ezt a kereskedők panasza s az ország anyagi érdekei tették szükségessé, hogy a vámszedési önkényes eljárás a kereskedőket és fejedelmi kincstárt meg ne kárositsa. A vámszabályzatot a fejedelmi kincstár számtartója [*Rationum Fiscalium Exactor*] Jezernyczky János aláirása és pecséte alatt küldötték meg a városoknak, a vám- és 30-adi hivataloknak sat. s minthogy Kolozsváratt is volt ilyen, annak egy 1620-n kiadott példánya hozzá is elküldetett, a mit 1630. Katharina özvegy fejedelemasszony, 1632., I. Rákóczi György fejedelem újabban kiadott. Én az elsőt közlöm egész kiterjedésében, a második kettőnek kevés eltéréseit térkimélés végett az illető vámczikkeknél megjegyezvén. E vámszabályzat szól I. a *barmokról*, II. *bőrökről*, III. *béllésekről* és *subákról*, IV. *posztóról*, V. *selyemáruról* [marháról], VI. *gyolcsról* és *vászonról*, VII. *faszerszámról*, VIII. *olvadó állatokról*. Ez alatt értetett:

---

[1]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 229. sz.
[2]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 287. sz.
[3]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 265. sz.
[4]) Városi *levéltár*. Fasc. III. 255. sz.

a malozsa, ramfoll [?], pirio [?], bor, méz, ser, váradi és erdélyi eczet, égett bor, mécsolaj, viasz, szappan, faggyu. IX. a *fedelekről* és *ruhákról*. Ez alatt értetett: morvai öreg köz és paraszt fedél [?], fekete végü fedél [talán takaró?] szőnyeg, paplan, köpenyeg, süveg, pokrócz, konicza [?], guba, lasnak, nemez, tarisznya, török heveder, kalán [?], gyapju, kefe, gyapotfonal, öv, szűr, X. *sós halakról*, XI. *érczekről*, XII. [saláta] *veteményekről vagy gabonáról*, XIII. *kötelekről*, XIV. *bagaria szij hámokról és egyéb görög marhákról*. Meg volt határozva: miről mennyi vám vétessék a 30-adokon? Az arany és közmaiczra és aranyos selyem marhára nézve kimondatott, hogy ettől árra szerint vegyék a 30-adot. E vámszabályzat rendkivül tanuságos; mutatja, hogy a levantei-velenczei kereskedés útja Erdélyen és Kolozsváron ment át. Erdély önálló közgazdasági politikáját, szükségeiben nyilvánuló magas miveltségi fokát s lakosainak gazdagságát mutatja kereskedelme nagy kiterjedése és sürü érintkezése Magyarországgal, Bécscsel, Német- és Lengyelországgal, Velenczével, Konstantinápolylyal. A vámtételek szabad kereskedési vagy védelmi irányáról itélnem nem lehet, nem levén ismeretesek előttem más országok vámtarifái. Azonban alig lehet kétség iránta, hogy abban az időben a fiskális szempont volt a fő és a belföldi termelés és iparczikkek védelme csak másodsorban s oly czikkeknél jött tekintetbe, a mikkel a fejedelmi fiskus is kereskedett: méz, viasz, kéneső, szarvasmarha sat. A hazai ipar csecsemő korára, de a társadalom jóllétére enged következtetést Kolozsvárnak a kelet és nyugat legdrágább gyári áruczikkeivel nagyban folytatott kereskedése: hogy férfi és nő ruháknál gránátot, skarlátot, purgamált és karasiát, a posztók közül a hazában készült iglói, fejérvári, brassai, külföldiek közül angol, olasz, lembergi, boroszlói, troppaui, ulmi, cserkesz gyártmányt: a selyem- és bársony áruvilágból mindenféle szinü aranyos, dupla és tarka bársony, kamuka, atlacz, tafota, tibet és bibor, karnas és török selyemszövetek, a vásznak közül erdélyi, bártfai, lengyel, török, szines, zöld, tarka, sima és fodor, bruszszai bagazia, sáhos gyolcs; a füszerek csaknem egész természeti országa kereskedés tárgya volt. Meglepő gazdagságával és új voltával a férfi- és nővilág ruházata: a nestes suba és süveg, róka és tengeri nyul málos gerezna, mente, köpeny, dolmány, palást sat. Pazar bőségre mutat a lószerszámok nagy száma s fényüző kiállitása:

a fékagy, szijjheveder, lánczos kötőfék sat. Sajnálni lehet, hogy az akkori irodalom az ipar és kereskedelem műszavait föl nem jegyezte, s igy ma egykoru leirások és szótár hiányában e kereskedelmi ugy mint nyelvi tekintetben nagybecsü vámszabályzat sok czikkét nem értjük: bámulunk rajtuk, mint egy letünt világ emlékein, de gyönyörködni bennök nem tudunk. Egész sora van közlésemben a szóknak és áruczikkeknek, miknek megtudásához csak hosszas, tüzetes tanulmány juttatthatja el a tudóst ugy, mint az ipar és kereskedelem szakemberét.

A külkereskedés előmozditása által jótékonyan hatott a fejedelem Kolozsvár jólétére s a pénzforgalom emelésére. „Látván országában a kereskedő rendnek az arany és ezüst pénzben való nagy fogyatkozását, a mi miatt külföldiek ide árut nem hoztak, 1627. jun. 28. kelt kedvezménylevelében Kolozsvár árus embereinek megengedte, hogy most és ezután is az országban akadálytalanul ezer ökröt vehessenek és azt — megfizetvén a törvény szerint fizetendőket — oda hajthassák ki, a hová akarják, s árával az országba kereskedelmi czikkeket hozzanak; de csak olyak élhessenek e kedvezménynyel, kik az országba a legszükségesebb árukat hozzák, ugymint posztót, selymet, arany fonalat, prémet, papirt és gyolcsot s más oly szükségeseket, melyek az ország árszabályzatában [*limitatio*] benne vannak.“ [1]) Később 1628. május 27. újabb kedvezménylevelet adott az iránt: „hogy a kolozsváriaknak a mult évre engedélyezett ezer ökörből 224 elmaradván: azt ez évben pótlólag vásárolhassák meg s árán Bécsből árut hozzanak; egyszersmind meghagyta országa minden híveinek, vámszedőknek, 30-adosoknak, útak, révek őreinek stb., hogy őket ezen útjokban ne akadályozzák, hanem az általuk vett ökröket a fejedelem birodalmában békességesen megvenni s kihajtani vagy hajtatni engedjék...“ [2]) A fejedelem figyelme annyira kiterjedett a kolozsvári kereskedőkre, hogy 1628. hallván, hogy marhákat vásárolni mennek Lengyelországba: meghagyta nekik, hogy lengyel polturát vigyenek magukkal, nem aranyat vagy ezüstet, mert vehetnek avval is eleget...“ [3]) Kolozsvár kereskedelmi érdekei védelmére volt a közte és Mikola János szamosfalvi birtokos közt, vámfizetési

[1]) Oklevélt. CXXIII. sz.
[2]) Oklevélt. CXXVI. sz.
[3]) *Vár. levélt.* Fasc. III. 273. sz.

egyenetlenségök elenyésztetése végett, Kassai István fejedelmi itélőmester előtt 1623. május 29. kötött azon egyezés: „hogy a kolozsváriak utóbbinak Szamosfalván levő, a fejedelemtől adományul nyert vámos hidján vámot ugyan ne fizessenek, de a mikor szükséges s az iránt általa vagy utódai által felszólítatnak, a hid megigazitásában résztvenni kötelesek, mit ha nem tesznek, Mikola Jánosnak joga lesz vámot szedni, valamint a kolozsváriaknak is kiváltságaikkal élni s magukat oltalmazni.“ [1]) A kor jellemzésére szolgál Kolozsvár kereskedelmi életéből az, hogy a közönség 1627. ápr. 18. útasitásul adta Eppel Mihály és Szöllősi Péter országgyülési követeinek: „hogy szorgalmatoskodjanak abban, hogy a görögöknek a városban fonttal és singgel való folytonos árulás meg ne engedtessék, mert ez szabadságuk ellen s a város lakosainak nagy kárára van.“ [2])

Másik az, hogy egy alkalommal Bágyoni, radnóthi fejedelmi uradalmi gondviselő Kolozsvár főbirájával levélben tudatta: „hogy a fejedelem nevében negyedfélszáz kis köböl buzát küld be a kolozsvári piaczra, s kérte, hogy mig az el nem adódik, másoknak buzát bevinni és eladni ne engedje meg.“ [3]) Mi lett eredménye a különös felhivásnak, további adatokra nem találtam... A kereskedelem mérvére történelmi tényekből következtethetünk. A fejedelem udvara és hitvese részére nem egyszer onnan rendelt meg oly áruczikkeket, a miket máshol nem talált. 1616. márcz. 13. irta a főbirónak, hogy keritsenek aranyos atlaczot s küldjék Fogarasba; [4]) jul. 31. ismét: „hogy szerelmes háznépe küld oda valami prémnek vásárlásáért, a biró kerestessen meghitt embere által arany prémeket és 2 font arany fonalat, a fejedelem maga kifizeti;“ [5]) egy szekérhez rendelt küldetni 8 bagaria bőrt, ha nem lenne, küldjön szép gyártott bőrt, öreget;“ [6]) 1628. decemb. 28. megparancsolta a főbirónak: „hogy küldjön számára valami szép álarczokat és 25 szál strutz tollat; küldöttek 8 álarczot 18 forintban, 10 szál strutz tollat 17 forintban, ismét 9 szálat 3 forintban; átvette Kis Pál a

---

[1]) Oklevélt. CXX. sz.
[2]) *Városi levélt.* F. II. 87. sz.
[3]) *Városi levélt.* F. II. 91. sz.
[4]) *Városi levélt.* F. III. 165. sz.
[5]) *Városi levélt.* F. III. 169. sz.
[6]) *Városi levélt.* F. III. 168. sz.

fejedelem postája, meghagyta a bírónak, hogy senkinek ne jelentsék.“ [1]) A kereskedő osztály vállalkozási szellemét s miveltségét is tények igazolják. *Az elsőre nyomatékos példa Lisbona Gerard,* kolozsvári polgár szerződése, a ki *Viczei Péter* polgártársától a *lápossi bányák* mivelésére 1603 frt és 95 pénzt vett fel kölcsön a kolozs-monostori konvent előtt 1616 május 24. kötött szerződésnél fogva, oly módon, hogy szent Mihálynapra megfizeti folyó készpénzben: az aranyat 2 frt és 10 denárban számitva 500 forintig, 1200 frtot ólomban, 120 mázsát számitva érette, tehát egy mázsáért 10 frtot, a hátralék 803 forint 95 denárt nyers ezüstben vagy kénesőben, egy pondust vagy mázsát 80 magyar forintban számitva. A kölcsönvevő már korábban is vett volt fel pénzt, a mit a szerződésben hátrább számba vevén: egész tartozása 2503 frt 95 denárt tett.[2]) A másodikra is meggyőző bizonyiték az, hogy kereskedéssel foglalkozó polgárok a fejedelemtől néha megbizást nyertek külországokban levő dolgai igazitására, olykor megkérdezte őket útjokban tett tapasztalataik és a politikai hirek felől. 1615. április 21. meghagyta a fejedelem a főbirónak: „hogy Fenesi György alá, a kit Lengyelországba küld, vegyenek egy vastag útas paripát nyergestől s fékestől; vettek 16 forinton.“ [3]) 1617. márcz. 18. irta a főbirónak, hogy értesült, hogy Lengyelországból most jött haza három árus ember: Rózsás István, Viczei Tamás és Diosy Mihály; hagyja meg nekik — ugymond — hogy menjenek alá Fejérvárra, hogy az odakivaló állapotokról értekezzék velök; azt mondják — jegyzi meg a fejedelem — a lengyelek nagy nyugtalanságban vannak a tatárok miatt.“ [4])

A közönségnek az ország és fejedelem irányában való tartozása: *adó fizetés, katona adás, fuvarozás, harminczadi s dézma-haszonbér* nem csekély, de rendszeres volt, törvényen alapult, nagy hasznokért, becses polgári jogokért adatott kiegyenlitő viszonzásul.

A *közadó:* 1614-n 350 frt, 1615-n 1000 frt, 1616-n 1200 frt, 1617-n 1600 frt, 1618-n 1800 frt, 1619-n 1440 frt, 1621-n 1600 frt,

---

[1]) *Városi levélt.* F. III. 283. sz.

[2]) *Orsz. levélt.* kol. monost. konv. levélt. prot. F. 13. sz.

[3]) *Orsz. levélt.* kol. monost. konv. levélt. F. III. 157. sz.

[4]) *Orsz. levélt.* kol. monost. konv levélt. F. III. 180. sz.

1622-n 1700 frt, 1623-n 2000 frt, 1624-től 1629-ig 2400 frt volt.[1]) Folyvást növekedett, de a fejedelem forrásokat teremtett, a fizetést saját nagy mérvü áruvásáraival és középitkezéseivel megkönnyitette; fényes udvarával gyakran levén Kolozsváratt, ilyenkor kegyeivel elárasztotta, s tömérdek pénz jött a közönség közt forgalomba. Ehez járult a közjó, a nemzeti érdekek fontos tekintete: az ország önállásának megszilárdulása, határainak s a magyar hazának terjedése, a fejedelem győzelmes harczainak dicsősége, a mik Kolozsvár polgársága előtt mind számitásba jövő nagy erkölcsi értékü jók s jóllétének tényezői voltak.

A *katonáskodási* kötelezettség és terüh is növekedett s csaknem rendszeressé, a közszellem mintegy harcziassá vált. Kolozsvár e kötelezettségének háromképen tett eleget: a *czéhek* teljesen fölszerelten tartották bástyáikat s szükség esetében védték; a *város* közpénztárából állandó darabontokat tartott és fizetett a kapuk őrizetére; a *közönség* esetről esetre bizonyos számu puskás gyalogot állitott, felszerelt és a hadba menetelig, néha tovább is zsoldját rovatal útján fizette, nagy veszély idejében pedig minden polgár fölkelt a vár védelmére. Utóbbiakra nézve érdekes végzések vannak a közjegyzőkönyvekben. 1616. a febr. 19. közgyülésben meghatároztatott:[2]) „hogy a biró a három fökapuban — bármely szükségben van is a város — a 30 darabontot tartsa meg. Ezen kivül a kül- és bel-városnegyedkapitányok, tizedesek állassanak negyedeikből negyven szabadost, a város nevében minden szabadságot, városi adótól, szedés-vedéstől való mentességet igérvén nekik, hogy könnyebben rá adják magukat, hit alatt felvevén a szabadságot, hogy a mihelyt valahová indulniok kell, azon nap 600 frt pénzt vevén kezeikhez, indulhassanak; azt nekik minden hóra mindaddig fizeti a város, mig kün lesznek. Azonban azért jó szerszámokat: puskát, szablyát, szekerczét tartoznak szerezni, s mihelyt szükség, fegyveresen mind a negyvenen elé állani.“ A fejedelem 1615. jun. 18. Kendy István támadása alkalmából, feje, jószága és tisztessége elvesztése alatt megparancsolta Kolozsvár városának: „hogy valaki házáját, abban való javait, feleségét, gyermekét sze-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 251., 279., 326., 386., 435., 480., 490., 514. 541., 550., 561. ll. VIII. k. 103., 117., 135., 238., 272., 325., 371., 486., 497. ll.

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

reti, ezen parancsát teljesitni el ne mulaszsza, hanem a mint ennek előtte a lippai expeditiokor 100 gyalogot vetett volt ki rájok: ugy most válogatott jó szerszámmal, puskával, szablyával fölkészült 200 gyalogot állitván, oly készen tartsa, hogy a mely órában kivántatik, oda, a hol szükséges, azonnal indulhassanak; ezenkivül megparancsolta a községnek is, hogy békességes megmaradásukért minden fegyverfogható fejenként és személy szerint [*viritim et capitatim*] készen legyen, hogy ha a szükség kivánja, fölkelhessen. A fejedelem maga is Kolozsvár felé indul, vigyázásban van, legyenek azon ők is, hogy mikor a második parancs érkezik, minden okvetetlen ott lehessenek, a hol a szükség kivánja." [1]) 1616. aug. 16. a száz-férfiak a fejedelem rendeletére a kirótt díj [*taxa*] befizetését és 100 gyalog állitását meghatározták. 1617. ismét 100-at kivánt a fejedelem, a száz-férfiak elengedtetését kérték, decemb. 20. engedtetett el oly módon, hogy a kiknek külső jószáguk van, szintén menjenek hadba. A közgyülés kérte a fejedelmet, hogy ne kényszeritse őket személyes fölkelésre, de nem engedett; egy újabb gyülésből ismét megújitotta azt, s felhozta, hogy kiváltságaik ellen van, miket régi szent királyoktól nyertek, azonban a 80 gyalog kiállitását elrendelte. A fejedelem — ugy látszik — ekkor engedett, de 1619. aug. 14. fenyegetve hagyta meg a 100 gyalog haladéktalan kiállitását. — „Maguk vehették eszökbe — irja — hogy eleitől fogva minden igyekezetével azon volt, hogy minél nagyobb csendességben és nyugalomban tartsa meg őket; de mivel a hirek nem hogy csendesednének, sőt napról-napra növekednek, elannyira, hogy a vigyázás igen szükséges, őket most meg nem kimélhette, hanem a mint más rendeket is intett, Kolozsvártól is 100 gyalogot rendel adatni; meghagyván szabadságaik és kiváltságaik elvesztése büntetése alatt, hogy 3 hónapra való zsolddal, elég porral, golyóbissal, jó puskával, szablyával és köntössel elkészitvén, a folyó hónap utolsó napjára Kolozsváratt okvetlen készen tartsa. A gyalogok pedig ne legyenek valami bujdosók, gyermekek és elszökhetők, hanem jó, hiteles és hadra való emberek, kivel tisztességet vallhassanak." [2]) A közgyülés aug. 21. a gyors kiállitást a főbiró és tanács kötelességévé tette. 1626. jul. 17. ismét 100 gyalognak a radnóthi

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. köt. 209—211. l.

[2]) Oklevélt. CXII. sz.

táborba küldését rendelte a fejedelem, az aug. 10-ki katonai szemlére [*mustra*]; de tudatta, hogy paraszt kaszásokat s hadra illetlen embereket be nem veszen, hanem illendő s hadba való legényeket s puskával és fegyverrel ellátottakat.[1])

A *fuvar* is súlyos polgári teher volt a sok háboru, nagy katonai csapatszállitások, a fejedelem és követei s postái sürü útazása miatt. A fejedelem 1614. márczius 14. Medgyesen kelt kiváltságlevelében megerősitette Kolozsvár fuvarozás iránti régi kiváltságát, melyben meg volt határozva: „hogy a fejedelmi udvarnak mennyi málháját, javait s holmijét, ugy a fejedelem mennyi postáját és követét s meddig tartoztak elszállitni, s végre hány lovat és szekeret adni? Ezen megerősitő levélben nemcsak határozottan ki volt fejezve, hogy a kolozsváriak nem tartoznak e terheket és postákat tovább vinni, mint Bánffy-Hunyadig és Egeresig, Közép-Szolnok-vármegyében Zilahig, Belső-Szolnokban Déésig, Tordavármegyében Tordáig, Marosszéken Maros-Vásárhelyig, hanem a megyék főtiszteinek, várparancsnokoknak, faluk, városok biráinak szigoruan meg volt hagyva, hogy Kolozsvár város polgárait ezen régi szabadságaikban meg ne kárositsák, hanem a hozzájok érkezett kincstári terheket, postákat és követeket, kifogás és tekervényeskedés nélkül szállitsák tovább.“[2]) A fejedelem később az e tekintetben való kiváltságadási felségi jogot a törvényhozás tárgyává tette s országgyülésen intéztette el. Az 1616. április 17.— május 8-ki gyulafejérvári országgyülés 14-ik t. czikke szerint a kolozsváriak a postáskodás miatti elviselhetlen súlyos megterheltetéseiket panaszolván, hogy t. i. lovaikat nem a hozzájok közel eső postáig, a meddig tartoznának, de Váradig és Husztig kényszeritik menni, s benn az országban a meddig a posták akarják, addig vitetik magukat s igy marhájokban sokat megbénitnak, sőt el is vesztik őket: az országgyülés a fejedelem akaratjából végezte, hogy postai lovakat adni tovább mint eddig tartoztak, ezután se tartozzanak; minden postahelyek tartozzanak elegendő postalovakat adni, hogy abból fogyatkozás ne legyen, a mit a fejedelem is parancsoljon meg nekik.“[3])

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. III. 285.

[2]) Oklevélt. CVII. sz.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. köt. 325. l.

Kolozsvár *díj- és haszonbér-* [taxa, arenda] fizetéseiről a fejedelem és fiskusi jövedelmek főszámvevője aláírása alatt kelt két kimutatás tájékoz. „Az első 1616—17-ből való, a szerint a kivetés volt 4415 frt 81 dr., kifizettetett 4045 frt 25 dr., hátralék 70 frt 56 dr.“ [1]) „A második 1620—21-ről készült s feltünteti Magyarország királya, Erdélyország fejedelme ő felsége díj-, 30-adi haszonbér és a város tizedhaszonbére mennyiségét, a mi 1622. jun. 16-ki összeszámitás szerint tett 4840 frtot, a bevétel 4262 frt 84½ drt., a hátralék 577 frt 15½ drt.“ [2])

A szellemi élet és mivelődés eszköze, a nyomda és irodalom némi haladást, az iskola és egyház erőteljes fejlődést és nagy lendületet mutat. A kolozsvári sajtó magyar termékei: *Enyedi György* unitárius püspök latinul irt európai hírű műve, mely *Thoroczkay Máthé* unitárius püspöktől magyarra fordittatott [3]); nehány példányán 1620 évszám és új czímlap van nyomva, de csak ez új, egyéb a korábbi 1619-ki kiadás. [4]) Enyedi egy másik műve, egy *költői fordítás*. [5]) *Énekes könyv* [az unitáriusoké], szerzője s éve ismeretlen. [6]) *Várfalvi Kósa János* unitárius Catechesise 1623. [7]) Ugyan annak *más unitárius műve* 1623., [8]) *Radecius Bálint*, a szász unitáriusok predikátora, később püspök, németül és latinul irt művei: *Énekes könyv* 1620 [9]) ajánlva Kolozsvár város fő- és királybirájának s tanácsának, nyomt. *Makai R. János*; másik műve a *Házasságról* 1620 [10]); harmadik: *Kis Catechesis* stb. irta régibb kiadásban a kolozsvári szász unitárius egyház részére, kiadta Makai

---

[1]) Kelt Gyula-Fejérv. jul. 28. 1617. Aláirva: G. Bethlen m. p. [P. H.] *Városi levélt.* Fasc. II. 57. sz.

[2]) Aláirva: Jezerniczky János s. k. fejedelmi jöved. főszámvevője. [P. H.] *Városi levélt.* Fasc. II. 76. sz.

[3]) *Az O és Uj Testamentumbeli helyek Magyarázatja* stb. Nyomatta a város Makai Nyirő János által. *Régi M. Könyvt.* 497. sz.

[4]) *Régi M. Könyvt.* 503. sz.

[5]) *Igen szép Historia . . . Sismondáról* stb. R. M. K. 541. sz.

[6]) *Aytatos Isteni Dicséretek* stb. R. M. K. 529. sz.

[7]) *Az Idvességnek fundamentumáról* stb. R. M. K. 530. sz.

[8]) *Imádságos könyvecske* 1623. egybekötve az előbbi művel. R. M. K. 531. sz.

[9]) *Geistliche Gesänge* stb. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 402. sz.

[10]) *De Matrimonio Tractatus.* stb. Nyomt. Makai. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 417. sz.

R. János.[1]) Radecius negyedik müve *Kornis Judith* felett szent Erzsébeten 1621. tartott dicsbeszéd, mellékelve: *Varsolczi János* kolozsvári unitárius nagyobb iskolai lector *dicsverse*;[2]) ötödik: *Az egyházi fegyelemről.* 1626.[3]) Reformált hitvallásuak magyar müvei: *Melothai Nyilas István* Agendájának újabb kiadásai 1621-ből,[4]) 1622-ből[5]); *Huszti Péter* Aeneise újabb kiadása 1624;[6]) *Szakmáry Fábricius István* Partenius-fordítása, 2-ik kiadás 1627.[7]) Igen szép könyvecske, mely *Cato*-nak neveztetik stb. 1620.[8]) Ugyanaz latin kiadásban 1620.[9]) Jansonius műve a *Visiokról* 1625. stb.[10]) Tizenöt év alatt négy eredeti első kiadásu magyar hittani mű, 5 latin eredeti, 2 német eredeti, 6 fordítás és újabb kiadás.

Az *oktatásügynek* Kolozsváratt a három vallásfelekezet szerint három felé válása, ezen túlra három irányban teszi szükségessé a nyomozódást. A r. katholikusoknak megengedtetett, hogy kolozsmonostoron iskolát állitsanak, s ők nem késtek élni a rég nélkülözött joggal. Fellépésök egyszerre versenyt ébresztett a más két hitvallásuaknál. Bethlen fejedelem azon törvény kedvezményét is kiterjesztette rájok, hogy a hol többségben vannak, a templom legyen övék. Az 1615. sept. 27. — octob. 13. kolozsvári országgyülés 34-ik t.-cziklében a r. katholikusok kérésére ez elv alkalmazásául meghatározta: „hogy mivel törvény van róla, hogy a hol melyik fél többségben van, azé legyen a templom, a fejedelem

[1]) *Catechesis* [der Kleine] stb. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 403. sz.

[2]) *Illustrissimae Foeminae Judithae Kornis... Laudatio* stb. *Epicedium* a Johanne M. Varsolczi... in Szent Erzsébet recitatum, Pridie Calend. apr. [márcz. 31] Nyomt. Makai. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 418. sz. *Fosztó Uzoni István.* Histor. Eccl. Unitarior. [M. S.] II. köt. 249. l.

[3]) *Disciplina Ecclesiastica,* bővit. kiad. Nyom. Kolozsv. II. k. 448. sz.

[4]) *Agenda,* azaz, az Anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való Cselekedet. stb. Nyom. Makai Ny. János. *Régi M. Könyvt.* 515. sz.

[5]) *Ugyanaz* 515. sz.

[6]) *Aeneis,* az az, az *Trójai Eneas herczeg dolgai* stb. Nyomt. Kolozsv. Heltai Anna assz. mühelyében Szilvási András 542. sz.

[7]) *De Amatoriis affectionibus* sat. R. M. K. 562. sz.

[8]) *Libellus Elegantissimus* stb. Nyomt. Makai R. János, újabb kiadás. *Régi M. Könyvtár* 504. sz.

[9]) *Cato,* Libellus elegantissimus stb. Nyomt. Makai. *Régi M. Könyvt.* 504. sz.

[10]) *Jansonius* [Robertus] Brevis Dissertatio de Visionibus stb. Utánnyomat. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 426. sz.

megengedte, hogy Somlyón és Udvarhelyen, ha többen vannak, a templom legyen övék, a papi telekkel és dézmanegyeddel együtt, de addig ne léphessenek birtokába, mig a másiknak Oratoriumokat nem épitnek; a kolozs-monostori és tövisi templomokat is nekik engedte a fejedelem.“ [1]) Gál Péter, császári biztos, követségben levén 1623. Kolozsváratt a fejedelemnél, junius hónapi ott mulatása alatt szerzett tapasztalatairól hivatalos jelentést tett Bécsbe, melyben azt irja: „hogy a pápisták most ott ben jó állapotban vannak, az ő templomuk rakva hallgatókkal, ő maga is a fejedelem most az pünkösd ünnepére oda adta vala minden musikásit a katholikus templomban mindennap a nagy misékre.“ A fejedelem az mondja — irja a követ — ő nem gondol vele, akár ki mit higyjen. Én meg esküdtem volt — ugymond — a fejedelemségre bejöttemkor arra, hogy minden rendnek szabad religioja legyen. Én az Ariánusokat felette igen gyülölöm, és ha mit cselekedném fogadásom ellen, tehát legörömestebb őket üzném ki országomból. De maradjon helyen fogadásom.“ [2]) Tanár Vass József szintily kedvezően itéli meg a jezsuitáknak és r. katholikusoknak e fejedelem korabeli állapotát.

„Bethlen G. az 1613. nov. 27-én Kolozsváratt tartott országgyülés törvényeivel összhangzólag külön oklevélben biztositotta a r. kath. hitvallás szabad gyakorlatát, melyben a kolozsmonostori zárdáról mely 1588. óta csaknem haszonvehetlenül bezárva tartatott, ugy nyilatkozott, hogy jóllehet 1610. márcz. 25. a beszterczei országgyülésen a római hitvallás gyakorlása némely helyeken megtiltatott és az akkor megnevezett zárdák, egyházak és monostorok bezárattak; de azon t.-czikk a r. császár ő felsége felszólitására elébb ellenkező rendelvény, később a kolozsvári országgyülésen hozott törvény által megsemmisitetvén: a római hitvallás szabad gyakorlása megengedtetett. A fejedelem is a kk. és rr. végzésébe beleegyezett s 1615. nov. 14. Medgyesen kelt kegylevelében megengedte, hogy ők a Monostoron épült zárdát kinyithassák, bele mehessenek, oda papokat vihessenek, élelmezhessék. a r. hitvallás szerinti egyházi gyakorlatokra és szertartásokra szabadságuk legyen, s arra mindenképen felhatalmazottak legyenek. A fejedelem

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 287. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 143. l.

e kegyelmes rendeletére az erd. r. kath. vallás ügyei kedvező fordulatot nyertek, a tanoda tagjai összegyültek s világi papok öltönyében, mint apostoli hatalommal felruházott hittérítők *Monostor, Szász-Fenes, Bács* és *Jegenye* falvakban elhelyeztettek. A monostori zárdában levők legott tanodát nyitottak, hova — a mint Szegedi irja — a r. kath. szülők seregenként küldötték gyermekeiket erkölcsi és tudományos kiképzés végett. Kezdetben a szülők kegyes adakozásából állhatott fenn a tanintézet s ekkor csak az alsóbb, de azután a felsőbb tudományokat is tanitották. A fejedelem több év folytán segélylyel járult a tanoda élelmezéséhez. A következő fejedelmek alatt biztonságban élt a szerzet s virágzott a tanintézet, alaposan kiképzett honfiakat nevelve az egyháznak és honnak.“ [1])

Bethlen Gábor fejedelem a Bocskai, Rákóczi és Báthori Gábor vallásügyi politikáját s a reformált egyháznak Kolozsváratt megerősitését oly tervszerüen s óvatos előhaladással folytatta, a minek sikere biztos: türelmet, sőt az unitáriusoknál több rokonszenvet tanusitott ugyan a r. katholikusok iránt, de benn a városban a jezsuitáknak nem engedte meg tért foglalni; kiméletesen, de folyvást gyöngitette az unitáriusokat, önfelekezetét hatalmas anyagi és erkölcsi segélyével erősitve. Kálvin vallása nem épen három évtized alatt, a két küzdő fél közé magát beékelve, tért foglalt, elszántan haladt előre s a fejedelmi pártfogás sikerei által híveinknek száma s tekintélye bámulatosan magasra emelkedett. A fejedelem az országgyülésen tette meg érdekében a kezdeményezést. Ez határozta meg az 1614. febr. 23. — márcz. 16-iki gyula-fejérvári országgyülés 4-ik t.-czikkében: „hogy a tanuló iskolákat, a mennyire minden hely értéke engedi, igyekezzenek helyreállitni és megépitni.“ [2]) Felvilágosult értelem jelszava, melylyel a cselekvés jogát a fejedelem kezébe maga a nemzet adta. Ugy látszik, azonnal meg is kezdődött az. A szerződés maig nem ismeretes, de tény, hogy Kassai István fejedelmi tanácsos, Filstich Péter fejedelmi pénzváltó és kamaraispán s Kalmáncsehi János deák az Óvárban Poldner máskép Szabó András árvái házát Jung András-

---

[1]) *A kolozsv. r. kath. nyilv. ..... Gymn. Évkönyvei ..... 185⁶/₇.* VI. füz. 12—13. ll.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 413. l.

tól és feleségétől, a nevezett árvák édes anyjától bizonyos összeg pénzen megvették *a reformált hitv. deákok számára iskolának.* E ház napkelet felől az Óvár kőfalához volt ragasztva, szomszédai délről Nemezgyártó Mihály, nyugat- és északról a mellette elmenő szoros út [*sikátor*]; kitünik az Ombozy Pál és Eppel Mihály kolozsvári közügyigazgatóknak maguk és a városi lakók nevében 1614. octob. 6. Literati János és Ádám máskép Rázmán István kolozsmonostori levélkeresők előtt tett nyilatkozatából: „melyben e vásárnak ellene mondottak és ellene tiltakoztak, kijelentve, hogy azon házat a város kiváltsága és Unio-ja ellen a vásárlóknak birni nem engedik, annak a közterhek és adófizetés alól kivételét el nem türik, hanem mostani állapotjában kivánják megtartatni, sőt a vásárlókat a ház megépitésétől és birásától is eltiltják.“ [1]) Az itt délről szomszédnak irt Nemezgyártó Mihály és társai Goeber Lőrincz, Harzi Mihály, Hertel Andrásné és Jánosné — valamennyien unitáriusok, 1634. febr. 9. megháborodott szivvel panaszolták a város főbirája és tanácsa előtt: „hogy a mely iskolát a kálvinisták az elmult időben az Óvárban az ő szomszédságukban épitni kezdettek, ők már az épitéskor látván az abból rájok következő nyavalyát, veszekedést és boszuságot, két szemtanut kértek ki annak megvizsgálására, s azok meghatározták, hogy annak a kőfalnak mindenfelől való ruináit, lyukait kővel, mészszel, jó tömérdeken, mind a zsendely aljáig berakják, hogy a tanulók sénki udvarára ne kandikálhassanak, a mire a megnevezett kálvinista oculatorok magukat igérték sőt kötelezték is, s meghagyták az egyházfiaknak, hogy a kőfalon feljül levő héjazaton csináltassanak öreg ablakokat, hogy a világosság szolgáljon be a kamarákba, s ma ugy is van. De a becsinálás csak imigy amugy történt, az agyaggal s holmi apró kövekkel berakott lyukakat a pajkos deákok kibonták és a szomszédok udvarára hányták, ugy, hogy némelyeket Isten oltalmazott meg a haláltól. A deákok a kőfalakra felállván: feleségeinkre, leányainkra vigyorognak, s nem tisztességes deákhoz, de hajduhoz illő beszédekkel illetik őket. Ők és prédikátoraik is azon vannak, hogy némelyiket házából kiturhassák: Tovább nem türhetik, eddig is csak azért türték, hogy

[1]) *Orsz. levélt.* kolozs-mon. konv. levélt. *Claudiopolis* feliratu fiók eredetijéből.

háboruságra okot ne adjanak. Nehányszor panaszoltak már a tanácsnál, hogy a romlást csináltassák meg s az ifjuságot tartsák nagyobb tilalom alatt; a város kőfalait az egyházfiak meg is csináltatták, de azért a rombolás mindig tart; már annyira rontották a maguk közét s zsendelyes héjazatját, hogy iskolájokból szabadon járhatnak le hozzájok s udvaraikra; békóba vert foglyok is mentek át azon hid-utczára, sőt a város tömlöczéből halálra itélt megszökött rabot is fogtak el, a kik az iskola kőfalán szabadultak ki. Tűzifájokat is lopton-lopják az ifjak, zsendelyes héjazatukat szaggatják s elégetik. Szégyenlik a deákok miatt rajtok történteket papirosra irni. Tiltakoznak s könyörögnek a biró és tanács előtt most utoljára, s kérik, vegyék elejét a jövendő veszedelemnek, hogy békében maradhassanak meg házaikban, mert tovább e violentiákat el nem szenvedik, ha mi esik rajtuk, tulajdonitsák maguknak. Ezeket pedig j. könyvre vétetni kérték.“ [1]) E két adat összevetése bővebben tájékoz a reformált hitüek óvári iskolájának Báthori Gábor fejedelem alatti helye és későbbi gyarapodása iránt, s megvilágitja azon eddigi homályos tudást [2]), hogy a fejedelem valóban az *óvári új iskolát* adományozta a reformált hitüeknek. Igazolja ezt Bethlen G. fejed. 1615. febr. 20. kelt parancslevele is, melyben irta Kolozsvár főbirájának és tanácsának: „hogy emlékezhetnek minemü 300 frt van adva az orthodoxa religion levő kolozsvári híveinek az odavaló 30-adról, melyet — a mint érti — még eddig nem adtak ki; meghagyta azért, hogy mivel kántorházok, iskolájok épitésére naponta sok kiadásuk van, s prédikátoraiknak és mestereiknek nem keveset fizetnek: látván levelét, azon 300 forintot a 30-adról azonnal fogyatkozás nélkül adják ki.“ [3]) Ebből nem tünik ki: Bethlen fejedelem adta-e a 300 frtot vagy előde? de 1617-ki megerősitő levele az előbbinek adománylevelét jelöli meg jogalapként, a miből az következik, hogy ő az előtt nem erősitette meg, hihetően azért, mert biztosabbnak vélte a Báthori-

---

[1]) Oklevélt. CXXXV. sz. Hiányosan közölve a *kol. ev. ref. főtanoda régibb és legújabb Tört.* 1876. 23—24. ll.

[2]) *A kol. ev. ref. eklézsia Tört.* 1829. 13. l.

A kolozsv. ev. ref. főtanoda Tört. 22. l.

[3]) *Huszti András*: Origo Trium in Transsilv. Reformator. Gymnasior. 9. l.

A kolozsv. ev. ref. főtanoda Tört. 19. l.

adományra hivatkozást, minthogy alatta az ily javaknak a fiskus birtokába visszaváltása és visszaszerzése törvényben mondatott ki. Ismerem azonban konventi átiratban egy 1617-ki adománylevelét, melyben Báthori Gábornak mind a kolozsvári dézma felerészének, mind a 30-adi haszonbérnek az óvári iskola javára tett adományozását alakszerü adománylevélbe foglalva adta ki és megerősitette. A kettőt sokan összetévesztik. [1]) Báthori fejedelem dézmát illető adománya 1610. decemb. 31. kelt, a kolozsv. ev. ref. eklézsia azt az 1773. jun. 28. tartott Productionale Forumon eredetiben bemutatta, s ez alapon nyerte meg dézmakövetelését. Ez tehát még akkor létezett, de a 30-adi jövedelemről kelt adománylevél nem forgott fenn. Bethlen fejedelem azon irók szerint 1614. május 10. a mondott óvári iskolának a Kolozsvár szükségeire adományozott 30-adi jövedelemből 300 forintot ajándékozott. [2]) Én ezt nem láttam, sőt azt hiszem, hogy itt a fejedelem 1617. ápr. 28-ki megerősitése forog fen. Ime ez az: „Ámbár — ugymond — mindig arra volt irányozva gondolata, hogy nemcsak azok, a kik az erény szeretete és ösztönzése által fölgerjesztve iránta és Erdélyország iránt állhatatos és kétségbe nem vonható hűségök s engedelmességök által magukat folyvást érdemesitni törekednek, a boldog emlékezetü fejedelmek nyomdokát követvén, hűségöknek megfelelő fejedelmi bőkezüséggel jutalmaztassanak, sőt azok is, a kik természetök gyarlósága és egyszerüsége miatt jeles tettekkel kitünni nincsenek eltökélve, bőkezü adomány s méltó jutalom tüzével az erény magaslatára s jeles tettek megkisérlésére serkentessenek: a kegyelemnek a fejedelmi méltósághoz illő ez és más ily kötelmei között nem vélte utolsónak azt is, hogy a jeles tudományok tanulóit, főleg azokat, a kik az egyedül igaz [*orthodox*] vallásért égnek, nemcsak az iskolák, de a keresztény eklézsiák segélyezése által is teljes igyekezettel előmozditsa, elhatározván: hogyha a halandóság törvénye szerint a bölcseségben kitünő előljárók kihalnak, az úr mezején való munkában s a szentségek hirdetésében soraik között újak támadjanak. S miután a fejedelem látja, hogy kedves hazája és országa, Erdély már néhány év leforgása óta a

---

[1]) *Huszti, Szilágyi F., Szalárdi, Szász Gerő, Szabó Sámuel.*

[2]) *Szilágyi Fer.* idézett műve 14., *Szabó Sámuel* idézett műve 19., *Szász Gerő* idézett műve 13. l.

hadak vészes hullámaitól ezerféleképen levén csapdosva és kipusztitva, nemcsak bölcs férfiakban, de közepes tudósokban is rendkivül szükölködik, kötelességének ismerte, hogy hirneves Kolozsvár városában fejedelmileg segélyezett ifjaknak tudományokban való előmenetelére és hasznára s az egyedül igaz vallásnak mintegy koronájául legelső alkalommal Akadémia állitásáról gondoskodjék. E végre a fejedelem Kolozsvár városának egész dézmanegyedét, mely egy ideig a gyula-fejérvári várhoz szokott beszolgáltattatni, s melyet az 1615. sept. 27-ki országgyülés a fejedelmi fiskus javai közé sorozott, de boldog emlékezetü előde, Báthori Gábor erdélyi fejedelem úr már az előtt az emlitett Kolozsvár városában levő egyedül igaz vallás iskolája tanulóinak ajándékozta volt, ezen dézmanegyedet valamint a kolozsvári 30-adi jövedelemből 300 m. forintot, nem mint eddig, két izben, de saját elhatározása szerint, egyszerre, t. i. minden évben szent György vértanu napján az emlitett iskola növendékeinek s örököseiknek örökösen adta, ajándékozta és adományozta s kiszolgáltatni és kifizetni határozta, adománylevele elején levő ezen czim alatt: [*Ez iskola örökös öröksége vagyok, a ki ezen és más javaimat máshová fordítja, töröltessék ki az élők könyvéből!*] egyszersmind pedig Balássy Ferenczne k, az erdélyi dézmák haszonbérlőjének s hivatalában utódainak, a vármegyék fő- és alispánjainak, a kolozsvári tizedszedőknek és 30-adosnak megparancsolta, hogy a mondott dézmanegyedet, a megnevezett kolozsvári egyedül igaz vallás gymnasiuma vagy iskolája növendékei javára felszedjék, összegyüjtsék s arendafizetés nélkül kiszolgáltassák, nemkülönben az emlitett 300 m. forintot a kolozsvári 30-adi jövedelemből, újabb parancsot vagy levelet nem várva, de ezt párban maguknak megtartva, szolgáltassák ki és fizessék meg.“ [1]) Ez alkalmas a kételyt eloszlatni.

A fejedelemnek Akadémia-alapitási czéljára másik nagy következményü ténye volt az, midőn előterjesztésére 1622. Kolozsváratt a május 1—23-ki országgyülés 6-ik törvényczikkében, azon inditó okból, hogy — a mint látják — a tudós emberek, kik a hazának sok fő dolgában hasznosan szolgáltak, az elmult idők viszontagságai közt közülök elfogyatkoztak, a mi miatt, ha gondviselés rá nem lesz, az ország és maradékaik veszedelmes állapotra jut-

[1]) Oklevélt. CIX. sz.

hatnak, s nem levén támaszuk, kik utánuk nehéz időben következzenek: helyeselték és dicsérték a fejedelem azon kegyelmes rendelését, hogy ámbár ily dolog békés helyet és állapotot kiván, Erdélyt pedig gyakran érik erős megrázkódás és nagy változások, egy köz Akadémia épitéséről gondoskodott. „Tetszik az országnak — igy szól a törvény — hogy a fejedelem által tervezett Akadémia Kolozsváratt legyen a pápistáktól hivatott farkas-utczai klastrom helyén, mely most üres és pusztán áll, oly feltétellel és örök állandóságu végzéssel, hogy ha Isten a fejedelmet rá segiti annak felépitésére és helyben állitására, tudós emberekkel, professorokkal annak módja szerint ellátván, azoktól semmi időben és változásokban, se semmi okért azután következő fejedelmek és egyéb rendek soha el ne vegyék, s ne idegenitsék el hozzá rendelt jövedelmeikkel együtt, hanem a rendelések szerint álljon és maradjon meg mostani erejében ország közvégzése szerint, melyet örök törvénynek [*perpetuum statutum*] jelentettek ki közvégzéssel és szavazattal.“ [1]) E törvényben a templom-átadás nem volt kifejezve, de miután az a zárdával összekapcsolva egy testet alkotott, nem vonható kétségbe, hogy egyidejűleg az is átadatott, helyreállitása és adományozása azonban később történt. Egykoru emlékirók szerint,[2]) e nagylelkü kegyességi ténynyel a fejedelem épen akkor Kolozsváratt meghalt első neje Károlyi Zsuzsánna emlékének kivánt áldozni. Főleg a reformált hitü egyházi irók mind igy fogták fel azt. Erre azonban világos adat nincs. . . . A fejedelem Akadémia-állitási szándéka régibb, s az országgyülés és a fejedelemné itteni halála egy időben történte véletlenség. A fejedelem ezt vallásának és egyházának Kolozsváratt végleges megalapitása és megszilárditása végett tette, vezérelve fontos politikai és vallási inditó okok, ösztönöztetve udvari papjai által, a kiknek szelleme látszik ugy a fejedelem adománylevelei tartalmán és irmodorán, mint a törvény szövegén, a mint János Zsigmond alapitványlevelein is meglátszott a Dávid Ferencz és Blandrata, Báthori Istvánén és Kristófén a jezsuiták szelleme s vallásos érzületök kifejezése. Feltünő benne az az előre látó eszély, a mi a fejedelem minden tettét, a bátorság, a mi a reformáltak kezdeményezéseit

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 96—97. ll.

[2]) *A kolozsv. ev. ref. templom Története.* 31. l.

a tudományos téren s támadásukat a politikai harczokban jellemzi, s koczkázattól sem engedi vissza rettenni. Ki van ez adományban mondva a visszavonhatlanság, lekötelezve megtartására minden következő fejedelem, a reformált vallás egyedül igaz-volta [*orthodoxia*] — a mi kritika és tudományos megállapitás dolga — a nép előtt törvényben van mintegy kanonizálva s a közszellemre octroyálva. A farkas-utczai zárda ez új rendeltetése az ugyanott volt Báthori-féle jezsuita collegiumnak onnan végkép eltünését jelenti. Loyola helyére Kalvin! . . . Nem szólnak többé az emlékek e tájon jezsuita iskoláról és r. kath. isteni tiszteletről. A reformatio erős védvárává alakult idővel e hely. Helvéczia hitvallása szólalt meg a templomban, protestáns tanok és hazafias nemzeti érzület a zárda — iskolává alakitott — falai között, a mi új korszakot alkot a város történetében.

Én a farkas-utczai templom adományozásáról külön fejedelmi adomány létezését nem tudom; más alakban, a mint fennebb érintve volt, létét sem hiszem. A reformált hitüek kolozsvári főtanodája levéltárában husz év előtt, midőn nekem erre gróf Mikó Imre — az irók és tudomány nagy Mecenása — kutatási engedélyt adott, találtam egy, mult századi keletü, fél ivnyi egyszerü másolatot, közepén végig kettőbe hasadva, a négybe türt féliv felső részének bal fele el volt veszve [*legalább nekem előadni nem tudták*], másik felén az alább látható és azok a sorok voltak megmaradva, a mik faragott márványkőbe vésve, azon adomány emlékét tartották fenn, melylyel Báthori Gábor fejedelem a romban levő óvári templomot a kolozsvári ev. ref. egyháznak adományozta. Ez alá van irva egy más hasonló *Emlékirat* szövege 1626-ról, mely Bethlen Gábor fejedelem ama nagylelkü kegyét dicsőiti, melylyel a belfarkas-utczai templom iránt ennek felékesitése és adományozása által viseltetett. [1])

---

[1]) _____ **et individuae Trinitatis**
6 etc.
Providentiaque singulari ac ad omnem
_____ am celebranda
_____ itate
di Bathoreorum Familia
et Valachiae Transalpinae Principis
_____ i et Siculorum

Sajnálom, hogy az illetők e becses *Emlékiratok* leirásában azoknak a köven volt *eredeti betü alakjait* mellőzve, ily szabályellenesen, s a jó izléssel nem egyezőleg hagyták azokat ránk, sőt az *Emlék-kőről* sem értesitnek bővebben; de én segitni rajta nem tud-

---

_____ tis
Hoc
squalidum usuique profano appli —
_____ legitimo Publico etiam Regni
_____ o accedente
stitutum
Domus Orationum."

Kiegészitve *Huszti István* szerint, ez *Emlékirat* ép korában ez volt:

In nomine sacrosanctae et individuae Trinitatis
1612.

Pia cura et Paterna sollicitudine providentiaque singulari ac ad omnem posteritatis memoriam celebranda
liberalitate
Ex Incluta et vetustissima Bathoreorum Familia
Oriundi
Seremissimi Principis, Dei Gratia Transilvaniae et Valachiae Transalpinae Principis, Partium Regni Hungariae Domini et Siculorum
Comitis
Templum hoc
Tot annorum spatio desolatum, situ squalidum, usuique prophano applicatum, restauratum est ac usui suo legitimo Publico etiam Regni statulo accedente restitutum.

Domus enim Domini est Domus Orationum.

Huszti: Origo trium in Transilv. Reformator. Gymnasior. 9. l.

Magyarul: **„A szentséges-szent és megoszolhatatlan Háromság nevében. 1612.**

Ezen, annyi évek során át elpusztult, ronda állapotban levő, s nem szent czélokra használt szentegyház, a Báthoriak nemes és régi nemzetéből származó felséges fejedelem, Isten kegyelméből Erdély és Havasalji Oláhország fejedelme, Magyarország Részcinek ura, Székelyek ispánja kegyes gondja és atyai gondoskodása s különös előrelátása által — hozzá járulván az ország közvégzése is — minden következendő nemzedékek előtt dicséretes bőkezüséggel helyre állittatott és törvényes rendeltetésének visszaadatott.

Mert az Urnak háza imádságnak háza."

Alig érthető: miért nincs meg a feliratban az adományozó Báthori Gábor fejedelem neve kifejezetten?

tam; valamint ugy az adományon, mint e feliratokon borongó homályt s iránt uk a kritika által támasztható kételyt földeritnem nem sikerült. Reformált hitv. tudósok, kik az illető levéltár adataival rendelkeznek, egészitsék ki, s netaláni tévedéseimet igazitsák meg.

Reformált hitv. egyházi irók szerint [A kolozsv. ev. ref. eklézsia *Története.* 1829. 15. l.] ez emlékkövet a kolozsvári ev. ref. egyház a fejedelem kegyességének örök emlékeül 1626. tétette be a belfarkas-utczai templom falába a Báthori-emlékkő alá, akkor, midőn második nejét, Brandenburgi Katát Erdélybe hozták.... Segesvári Bálint unitárius krónikairó Gyöngyösi András kolozsvári ev. ref. esperesnek 1612. decemb. 28. történt halálát emlékezetben hagyva, azt jegyezte meg róla, hogy igen deli ember volt, a ki azon igyekezett, hogy az unitáriusok birtokában levő piaczi nagy templomot nyerhesse meg a fejedelemtől [*Erd. Tört. Adat.* IV. 192.], de az —

Az előbbi féliv papiron levő *Emlékirat* alatt 1626-ról e másik szintén latin *Emlékirat* volt:

„1626. In sempiternam insignis illius Beneficii memoriam, quo Serenissimus et Potentissimus Princeps, Dominus D. Gabriel, Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dnus et Siculorum Comes ac Opuliae et [*sic*] Ratiboriaeque Dux, Templum isthoc cum in Privato suo Statu, tum vero potissimum Principatum adeptus, prosecutus est, et adauxit Proventus et Reditus ejus amplissimos, peculiari suo Diplomate superinde edito, in perpetuam Memosynam, usibus ejusdem Templi et totius Sacri Ministerÿ, renovando, ordinando, conferendo, ac sub aeternae Damnationis Poena consecrando, Eccla Orthodoxa Claudiaca, Publicae posuit."

Az ev. ref. főtanoda könyvtárában levő: *egyszerü másolatból.* Legalul későbbi időben ez van rá irva: „20 Julÿ 1694 in manus *Petri Szilágyi* p. t. Senioris Collegii Ref. Claudiopolitanj devenit, et Conservatorio ejusdem Coetus inscribitur sub. Nro 5." Hátirata ez: *Consignatio Collationis Magni Nominis Principis Gabrielis Báthori* 1612. 1626. [Az utóbbi év Bethlen fejedelemre vonatkozik.]

Magyarul:

„1626. Azon jeles jótétemény örök emlékezetére, melylyel felséges és hatalmas Bethlen Gábor úr és fejedelem, Isten kegyelméből római szent birodalmi és erdélyországi fejedelem, Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja, Oppeln és Ratibor herczege ezen templom iránt viseltetett ugy magán ember korában, mint főleg azután, hogy a fejedelemséget elnyerte, jövedelmeit és bevételeit azokról adott külön hitlevele által növelte, azokat a templom és papság használatára megújitva, rendelve, adományozva s örök átokbüntetés alatt e czélra szentelve — a kolozsvári egyediil igaz hitü egyház közegyetértésből emelte."

ugy látszik — a farkas-utczainak odaadásával kivánta kielégitni a számban és befolyásban gyarapodó reformáltak templom dolgában érzett szükségét.

Az óvári nagy iskolát [*gymnasium*], mely az unitáriusoké volt, de a város közönsége az alapitványokból és saját házi pénztárából tartotta fenn, lényeges változás érte — kezdete az egyházi és közoktatási ügyek intézése teljes megváltozásának. A mint előre látható volt, a reformált hitv. fejedelmek alatt Kolozsváratt hamar meggyarapodtak nemcsak a magyar, de a szász reformáltak is, a kik nemzeti nyelvökhez az 1568-ki *Unio*-egyezménynél fogva szorosan ragaszkodván, mint egyenjoguak követelték, hogy szász prédikátorok s német isteni tiszteletök legyen, a mint van az unitárius és reformált magyaroknak. Kérték azért a fejedelmet, hogy az unitáriusok óvári iskolájában a János Zsigmond választott király által épittetett nagy halltermet, az ugynevezett *apellatium*-ot — melyről fennebb volt emlékezés — isteni tisztelet tartására engedje nekik. A fejedelem teljesitette, s ekkor e terem iskolai rendeltetése megszünvén, a reformált szászok templomává [*oratorium*] lett. Segesvári Bálint igy adja elé ez eseményt: „1628. octob. 2. foglalták el a kálvinisták a felső *apellatium*-ot a fejedelem akaratából a szászok számára, kinek 30 ablaka vala. Foglalók Filstich Péter aranyváltó [*cementes*] szász és Kassai István magyar nemzetü, mindkettő fejedelmi tanácsos,[1]) és Kolozsváratt laktak. Ezek tanácslásából addig futották a fejedelmet, mignem meg kellett engednie . . . Mikor az ácsok nov. 18. a feljáró garádicsot a falba csinálták, az állás leszakada, három ácscsal együtt, kevés hijja, hogy egyik meg nem halt. . . . Decemb. 3. prédikált először — irja ugyan ő — az *apellatium*-ban a szászoknak a hittagadó Gitschner Ádám, hidelvi fiu, a ki igaz hitét [*az unitáriust*] megtagadván, kálvinistává lőn, mindeneknek csúfjává tevé magát érette. . . .“[2]) Ily kifejezések minden felekezet iróinál szokottak ama korban, mikor e krónika iratott. A mai idők felvilágosultsága s türelmessége, mely ilyetsem nem tesz, sem meg nem enged, inkább mosolyog, mint sem megbotránkozzék rajta. . . . Az unitáriusok iskolái felől tájékoztatnak némileg a száz-férfiak közgyülési

[1]) Filstich *kamaraispán* volt.

[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 195. l.

jegyzőkönyvei és az egyházfiui számadások. Jellemző az 1618. jun. 2-ki e tárgyu közgyülési végzés. „Minthogy az ifjuságnak idő után a városon szélyeljárásából sok gonoszság következik, végeztetett: hogy ezután 8 óra vagyis a takarodó harangozás után a városban fegyveres kézzel szélyel járni ne legyen szabad. . . . Kérik a százférfiak a birót és tanácsot arra is, hogy mikor mestert [*rector*] hívnak az iskolához, adják eleibe, hogy a deákok az iskolában fegyvert ne tartsanak, hanem mind a kik most vannak az iskolában, mind a kik ezután jőnek, fegyveröket a mesterhez adják be, s mikor a városról elmennek, akkor adja ki; 8 óra után az iskolán kivül a városon szélyel járni senki se merjen, mert megfogván, a bíróhoz viszik s mások példájára megbüntetik. . . .“ [1]) Mily nagy korukban jártak ekkor iskolába az ifjak! S mily vad és harczias lehetett e kor! [2])

Az unitárius egyház két jogosult versenytárssal szemben védte fenyegetett létjogát s minden ponton kérdésessé vált, itt-ott

---

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

[2]) Az 1624—1626-ki egyházfiui eredeti számadások érdekes történelmi adatokat szolgáltatnak. 1624. februárban — ugy látszik — az iskola fedele megromlott, mert az egyházfi 12 pénzt adott ki a mendicansoknak, hogy a héjazatát lebontották. Ekkor sok javitás is történt. Mihály deáknak padszéket, Szentpéteri Istvánnak társával együtt 3 padszéket, Makai Dánielnek nádszéket, Ilyefalvi Péternek asztalfedelet, s 10—12 benlakó köztanitónak különbözőket készittettek; a szász seniornak adtak 3 fürész deszkát, Árkosi János collaboratornak 5 szál deszkát, külön lakásán tett javitásokra. 1625. az iskola elején, 1626. annak folytán vannak elősorolva a tett javitások. Sajnos, hogy ma csak ezek pótolják a hiányzó *Emlékiratokat*.... Aug. 22. — ugymond a számadó — a *szentpéteri iskolának* adott 16 fürész deszkát, nov. 20. Ádám lectornak, a ki a szentélyben olvas, megcsináltatta az ablakrámát; 1626. ápril 21. az iskolának a mely szobájában a szász kántor lakik, földét a tanács rendeletéből megdeszkáztatta; márcz. 24. Tordai János lectornak a mely házban lakik, a szükségszéket csináltatta meg, Szentmártoni István deáknak, a kántornak kemenczéjét, Sámuel prédikátornak ablakait, nov. 19. mindkét hallteremben az ablakokat borittatta meg, a nagy hallteremben garádicsokat igazittatott, decemb. 4. Almakereki Ferencz szász kántornak az iskolában a mely házban lakik, kemenczét csináltatott. . . . Ez apró részletekből a nagy iskola vagy gymnasium kiterjedését, beosztását és ez időbeli több tanitónak nevét tudjuk meg. Nemcsak számos ifju lakott itt ben, de a collaboratorok, lectorok, a magyar és szász kántor sat. Két hallterem volt: nagy és kisebb, s az iskola szükségeit a biró és tanács rendeletére a templom jövedelmeiből fedezték, tehát pártfogói jogot [*jus patronatus*] gyakoroltak. *Az eredeti számadásból*

megtámadott birtokát és előnyeit. A fejedelem felőle tett iménti nyilatkozatának ténye, s ugyanekkor az *anabaptisták,* konstantinápolyi és spanyol *zsidók* előtt országának megnyitása, megdöbbentő. A szombatosokra vonatkozó, a reformált hitvallásu püspöknek más egyházakban is hivatalos látogatásra s fegyelmi eljárásra jogot adó, a templomokat és azok tartozandóságait a hívek nagyobb száma tulajdonának nyilvánító törvények első sorban ellenök irányultak. Mind ez őket szenvedő magatartásra s inkább önvédekezésre, mint cselekvésre útalta. Ez jellemezte helyzetöket évek során át.... Csak érintve ennyit, gondolkozási anyagul, az olvasó hasonlitsa össze ez egyház közállapotát a más kettőével, s megalkothatja itéletét.... Két történelmi becsü eseménynyel zárom be e részt.

Az egyik Boghner vagy Gellyén Imre, Kolozsvár legelőkelőbb polgárai egyikének, a másik Göcs Pál unitárius plebánusnak halála. Az elsőről igy emlékezik meg kortársa, Segesvári Bálint ..... „1621. jun. 24. holt meg a hires, neves, nemzetes, becsületes kolozsvári biró Gellyén máskép Boghner Imre, szásznemzetbeli, mely becsületes uramnak temetésén a gubernator Bethlen István is jelen volt, eltemették a nagy templomba, hol mind a két nemzetből való papok prédikácziót tartottak; a temetés 26-kán volt; felesége után 4 hétig élt, a kolozsvári bíróságot 14 évig viselte sok háboruságos időkben, a maga javát sem szánta szeretett hazája mellett, csak hogy az ellenség haragját szállithassa és csendesithesse. E nagy birodalmu ember magtalanul halt meg.“ [1]) E férfi előkelő polgári származása, nagy értelmisége, megnyerő modora s vagyoni kedvező helyzete által fontos helyet töltött be Kolozsváratt. Azonkivül, hogy városi főhivatalokat s követségeket száma nélkül viselt, háza a fejedelmek, az ország nagyjai s küludvarok követei állandó tartózkodási helye volt mindig, midőn azok Kolozsváratt voltak. A Báthoriak, Bocskai és Bethlen fejedelmek a haza válságos helyzeteiben tanácsát megkérdezték s népszerüsége és befolyása által a közügyeknek helyes elintézését eszközölték, de ők is sok kegyelmöket tüntették ki iránta. Duló belháboruk idejében, Mihály vajda és Basta rémuralmai alatt közbenjáró, békéltető, sokszor villámháritó volt s elnyomóik haragja kitöréseit távol tartotta városától és polgártársaitól.

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 187—188. ll.

Ezekre vonatkozik — igazoltan — a krónikairó igaz jellemzése.... A másiknak halálát az 1622. márczius 8-ki közgyülésben jelentette be a biró, ajánlva a plebániai javak összeirására 6 tagu bizottságnak a jegyzővel együtt kiküldését. A temetés szombaton 9 órakor volt. [1]) Hogy az egyház javai ne pusztuljanak, márcz. 15.

---

[1]) Az egybeirást márczius 11-n vitték véghez Raw [*Szőrös*] Mátyás, Bontzidai Gergely, Filstich Lőrincz, Szabó András, Lang Tamás, Tsanádi János, Balek Mihály és Nyilas Gáspár száz-férfiak, s később ez összeirás szerint adatott át a plebánusi tiszt és lakás minden birtokaival együtt Radecius Bálint újonnan választott plebánusnak. Szinte egy századról ez a második összeirás, a mit láttam, közlése azért szükséges egyfelől, hogy az olvasó a kolozsvári unitárius plebánus ez időbeli vagyonáról fogalommal birjon, s másfelől az 1716—18-ki templomelvételkor az ősi plebániaház kiterjedése s a későbbi unitárius szerzemények csak ebből állapithatók meg..... „Az *örökségek közt* van — szól az összeirás — egy kőház a város főterén, a nyúgati ház-sorban, délről a szabók, északról Balogh György házaik közt, szemben a nagy templommal, mely a plebánus állandó lakhelye. *Külső örökségek*: egy gyümölcsös kivül a város falain Monostor felé, a Szamos mellett, Gellyén Imre és Kamathi Balázs kerteik közt. Másik kert szintén a vár falain kivül Monostorkapu felé, Hosszu Tamás és Acsi János kerteik közt, mely kert végénél foly el a Monostor felől jövő kis Szamos; van egy majorság birtok [*allodium*] Hidkapun kivül, azon hid mellett, mely a nagy Szamosra van épitve, a hová a tized gabnából és borból ez idő szerint járó dézmát összegyüjteni szokás. Van a *Tölgyes* nevü kaszáló, *Szucságh* nevü falu határán egy kis erdő, a miről levél van. *Szöllő* van: Szász-Fenesen Rögös [?] Márton és Cementes Kádár Mihály szöllői szomszédságában, 4 hold, többé-kevésbbé megmivelt; Kolozsvár határán a *Lomb* vagy *Hendely* nevü szöllőhegyben Timár Bálint özvegye és Czaundert vagy Szabó Márton szöllőik szomszédságai közt; szintugy 2 hold a *Brétfőben*, Timár András és a város jegyzője szöllője szomszédsága közt, felhagyva; *Kőmálban* Nyirő István özvegye szöllője szomszédságában egy darabocska szöllő, melynek kiterjedése nincs tudva; szintén azon szöllőhegyben, a régi malom helyéhez közel, a szent Erzsébet-kórháznak $^3/_4$ hold szöllője; végre a *Harsongartban* három hold szöllő, melyből két holdat a meghalt plebánus engedelméből Csanádi Pál iskolaigazgató miveltetett, egyet pedig Nyirő József özvegye. *Szántóföldek:* a Nádas terén Filstich Péter és Szijjgyártó Ambrus özvegye földeik szomszédsága közt 4 hold; a *Nádas* vize mellett Hidelve utczája végén, Minerker Mihály és Nyireo Cezár [irva: *Csiaszár*] földeik szomszédságaikban hét hold, melyekbe hét köböl buza fér bele; a *Kajántó*-ban Kassai István ur és a közút szomszédsági közt öt köblös, ugyanannyi hold szántóföld, melynek végében van Lakatos György szántóföldje. *Halastó* a *Szopor* nevü határban, elég nagy, mely elődeinek

mindjárt plebánus választásra gyültek össze, s minthogy az *Unio* szerint a szász nemzet következett, mindkét nemzet egyenlő szavazatával Radecius Bálint püspök választatott a város plebánusává, hat öreg száz-férfit küldöttek üdvözlésére, s a gyülésbe meghivására. Eleinte gyöngeségével és sokféle tiszte teendőivel mentegetőzött; gondolják meg jobban a dolgot — mondá — s válaszszanak mást helyette, kéré a város küldötteit. Ezek kijelentették, hogy ez máskép nem lehet, a száz-férfiak végzése meg nem változhatik, ne vesse meg a választást és hivásukat; ha ki akarja magát menteni, tegye a város gyülésében. Erre ugy nyilatkozott, hogy felmegy ugyan a gyülésbe, de nem azért, hogy a kinált tisztet elfogadja, hanem hogy magát alóla feloldoztassa. Ezt a küldöttek jelentvén, azon útasitással bocsáttattak vissza, hogy ne egyedül, de a plebánussal térjenek oda meg. A választott engedett és fölment a felső tanácsba, a papi rend az alsóban maradván; beléptével az egész várost röviden válogatott szókkal üdvözölte, a mire a biró Raw Mátyás felelt; ezután jobbra a nagy ablak felől helyet mutatott neki, s midőn leült, a város nevében, a szász nemzet részéről való egyházfi Filstich Lőrincz beszélt hozzá szászul, melyre a választott plebánus német nyelven igen ékesen és bölcsen bő szóval felelt, mentegetvén magát; de a város választásának, mint — a jegyzőkönyv szerint — Isten rendeletjéből valónak változatlanul meg kellett állani. Azután az idősek négyen az új plebánussal lementek az alsó tanácsba, hol a tanácsbeliek egyik, a papi rend másik felől állván sorba, a száz-férfiak is leérkezvén: a biró a tanács nevében deákul megáldá és szerencsélteté, s erre a plebánus is deákul felelt. E közben a harangok folyvást zúgtak. Ezután a plebánus a papi renddel elől, utánok a tanács és száz-férfiak a nagy templomba mentek, a hol a városi közönség is — férfi, nő — nagy számban volt jelen. Ott voltak a tanuló deák ifjuság és gyermekek. A templomban a plebánust azon asztal mellé állaták, a hol az uri vacsorát venni szokás, a tanács jobbján, a papi rend balján, a vénség és száz-emberek előtte állottak vagy a székekben foglaltak helyet. Itt a négy egyházfi és két száz-férfi a plebánust fölemelte, s mikor a

---

olykor nagy hasznot adott, de most el van hagyva s miveletlen. . . ." [1729. jun. 1-ről való másolat az 1822-ki *Canonica Visitatio* 221—222. lapjairól. Oklevélt. CXIX. sz.]

szász nemzet részén való egyházfi itt is szászul üdvözölte, kihirdetvén a papi rend előtt is a választást: a plebánus válaszlólag németül az egész közönséghez ismét köszöntő beszédet, utána Broser János szász predikátor szász nyelven hálaadó szónoklatot tartott, végén a deákok a *Te Deum Laudamus*-t is elénekelték. Ezután a plebánust a plebániába kisérték, a hol a biró magyarra fordítá beszédét s előbb hozzá, azután a papi rendhez szólott, az új plebánust tisztébe s mind belső, mind külső örökségébe teljhatalommal beigtatta, kérve a papi rendet, hogy legyenek segitségére. Erre ismét a plebánus deákul igen ékesen, izléssel és hosszan válaszolván: minden engedelmességel igérte magát a város szolgálatára. A papi rend nevében Samarjai Márton felelt, segitségöket s fáradságukat felajánlva. Ezután kiki házához oszlott, Isten gondviselése, igazgatása és oltalma alá ajánlván a plebánust, kit — igy végződik a jegyzőkönyv — a mindenható Atya Isten szent fia dicséretére és az igaz hit terjesztésére jó egésségben — itt az első *Amen-t* mondotta — az eklézsiának is javára sokáig tartson meg: *Amen*...“ [1]) Göcs Pál haláláról jellemzőleg emlékezik meg kortársa, Segesvári Bálint. „1622. márcz. 4. halt meg — ugymond — 52 éves korában, a boldog emlékezetü, tudós, bölcs és istenfélő ember, a ki húsz évig volt kolozsvári plebánus s nagy tisztességgel temették el. Oly igazságszerető és bálványgyülölő volt, hogy Thoroczkay Máthéval, az akkori unitárius püspökkel a bálványt Kolozsvárból kitisztitá; a város népével arczczal a klastromra menének és elrontá azt és a bálványt, a papokat a Hidkapun kikisérték. 1603. meg is öltek volt egyet a klastromban a paterekből.“ [2]) Kénosi Tőzsér János mult század közepén élt unitárius emlékiró azt jegyzi meg forrásra mutatás nélkül, hogy az egyházfit katona ölte meg. [3]) A jezsuitáknak emlitett kiüzetése, s ennek következtében a két férfinak Kolozsvárról menekülése fennebb el volt mondva, csak azt kell megjegyeznem, hogy a krónikairó azon kor szenvedélyes hitvitáinak hatása alatt mondhatta a r. kathol. hit tárgyát bálványnak, istentiszteletöket bálványozásnak, s az ilyekkel vonták ő és hitfelei magukra a szintoly alaptalan, mint gyülöletes *arianus* és

[1]) *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. köt. 190. l. Ez adat szerint az unitárius papság izgatta fel az alsóbb osztályu népet.

[3]) Ugyanott a *jegyzésben.*

szombatos nevet, melynek megbélyegző súlyát, s üldözési és irtó hatását századokig kénytelenittettek viselni, itt-ott ma is viselik.

A *város belélete*, mely eseményekben gazdag, sok hasznos intézkedést tár elénk; amazok a természet és sors műve, ezeket ön anyagi és erkölcsi javára létesitette a munkás szorgalom és polgári tetterő.

Közegészségi, rendészeti és közerkölcsi tekintetben nehány oly intézkedés történt ez időben, a mi módosulva maig fenáll, s a város mivelődése és csinosbodása alapja volt. A temetőkert megépitésére, fentartására és oltalmára 1614. márcz. 25. két száz-férfit választottak, a kik a halottak kertje felügyelői [*hortalarii defunctorum*] legyenek. A két első temető kertész Ewert Márton és Kintha Mihály volt. 1621. márcz. 21. a közgyülés azt végezte: „hogy csonka kéményeket, illetlen helyen levőket, szalmával fedett házakat, sövényeket sehol benn a városban meg ne engedjenek, hanem egyszeri megintés után a kapitányok és tizedesek rontsák le és hányják el... Aszalót nem szabad a városban tartani, a hol van, hányják el... Lámpás nélkül ház hiján és istállóban járni tiltva van; mikor a gazdának szállója van, bizonyos embere vele legyen lámpással, ha östve istállóba megy, különben büntessék meg. Tűz oltásra a biró csináltasson husz bőrvedret, álljanak mindig a városházánál a kapu között, hogy mikor szükséges, hamar kézügyben legyenek". 1618. jun. 8. az inasokra nézve végezték: „hogy mikor urok után mennek lakodalomba, fegyvert ne vigyenek. A kinek takarodó harangozás után haza, vagy hazulról máshová menetele szükséges, menjen lámpással, gyertyavilága legyen s magát csendesen viselje, ne kiáltson, fegyvert ne hordozzon. A ki ez ellen tesz, az őrök megfogják és a bíróhoz vigyék büntetés végett." 1616. jun. 21. a hús ára szabályozása végett meghatároztatott: „hogy minden löttképen [1]) a marha feje csontjait, lapoczkáit mind, az az, a minő csontokat régen a húsba be nem mértek, ezután se mérjék be, hanem elhányják s szekéren kihordassák." 1619. febr. 27. meghatároztatott: „hogy a biró a szitkozódásra viseljen jó gondot, a tavaji végzést helyben hagyták, hogy az Isten haragja a gonoszságért a városra ne jöjjön s szünjék meg az eféle istentelenség, a biró kiál-

[1]) A székelyek közt ma is meg van ez alak: hogy minden *letteképen* meglátogassa őt.

tassa meg, hogy mind a felső, közép és alsó rendek magukat a szitoktól megtartóztassák, mert ha valakit a *lélek*-mondásban tapasztalnak, megbüntetik a tavaji egyezés szerint." 1621. jun. 19. ismét igy végezték: „Sok panasz van férfi, asszony és más népekre a mód nélkül való és istentelen farsangolások miatt — büntetlenül. E felett bár a *lélek*-kel való szitkozódás is tiltva van, nem szünik meg, hanem minden rendek gyakorolják. Kérik azért a birót és tanácsot, hogy az előbbi végzés szerint erre ügyeljenek, a kik ellene cselekesznek, keményen büntessék, elébb a tilalmat kihirdetvén." 1619. jul. 3. a kaszások napszám szerint fizetése tilalmát megújitotta a közgyülés. „Senki a szénafűben napszámra ne kaszáltasson — igy szól a végzés — hanem *vitorla számra*,[1]) ily módon; hogy vitorlájától az elővölgyben 50, harmadvölgyben 60 pénzt fizessen s igy tovább... A közlekedés állandósitására 1614. jun. 7. a Szamoson szilárd hid épitését határozta a közgyülés, a miből kitünik, hogy az volt az első állandó hid, s az ország északi része ez által jutott Kolozsvárral folytonos, egyenes egybeköttetésbe. „A derék Szamoson való hid felől azt akarják egész városul — ugymond a végzés — hogy e vizre elégséges állandó hidat jó móddal építsenek, az előbbi helyen, hogy igy sok nyavalyájok és károk eltávoztassék. A biró hivassa magához Molnár Gergely mestert, s adja e határozást értésére, kérje meg, hogy a munkát fogadja el, s ha egy összegben megalkhatik vele, alkudjék meg, elébe adván: hogy czövekre kellene-e a jármokat épitni avagy kőre, avagy vizi kasra? s a mint legjobb volna, megértvén tőle akaratját, a biró és tanács az öregeket gyüjtse be, és felőle értekezvén, Isten segitségével bocsássák kezére a hid megépitését." [2]) E hid a mainak helyén épült. Hol állott a régi: az ugynevezett németek pallója közelében feljül, hol ó-kori czölöpölés nyomai még 30 év előtt is látszottak? vagy alul a malmon, a Hidkapuval épen szemben? Mikor és mi okból vitetett onnan alább? adatot róla nem láttam. A Hidkapubástya arra mutat, hogy azzal vagy egyenes irányban kellett lenni, vagy attól hol jobbra, hol balra kevés elhajlással... A főtéri szentegyház tornyára a város a lakosok könyebbségeért árnyék órát

---

[1]) Ez *mérő rúd* lehetett; e században a *rúd*-dal *mérés kifejezést* használták, igy: *Péternek* van 5—10 rúd szénafüve sat.

[2]) Ez és a fönnebbi idézetek mind az illető j. könyv *eredetijéből* valók.

készittetvén: ez időben a külső óratáblát és mutatót kelet és nyugat felől újra festette, mutatóját megaranyoztatta. Ennek közelébe a fejedelem kőbe vésett nemzetségi és fejedelmi czímere is behelyezve díszesen kifestetett. Az egyházfiak számadása szerint — a hol ez fennmaradt — 1624. jul. 30. vették meg a legelső festék anyagot, aug. 4. az állás csináláshoz kezdettek, a munka tartott decemberig, s mivel a fejedelem is távol volt akkor, a festőt is annak rendeletére Gyula-Fejervárra vitték, a végszámadás csak 1626. decemb. 16. vizsgáltatott meg és hagyatott helyben. A képirónak fizettek 16 frtot, egyéb költség tett 232 frtot 70½ pénzt. Ha az olvasó a RAJZOK I. Füzete X-ik Táblájára nyit, Kolozsvár ott közlött látképén észre fogja venni, hogy a templom nyúgati homlokán négy fiókos fejér torony áll, melyet a héjazat alatt körösköril erkély diszitett. A kép — a mint fennebb el volt mondva — 1617. készült, az óratábla és mutatója kifestése előtt 7—8 évvel. Ez oka, hogy az oly elmosult és homályos, s a számadás adataival nem egyezik mindenben.[1])

[1]) A kor festő művészete ismertetéséül ide igtatom az egyházfiui számadás vonatkozó adatait. Egyházfi volt Nyilas Gáspár és Endres Hermann [*Hermann András.*] A festő attól kérte a szükségesek megszerzését, a melyiket megtalálta. Ezért számadol mindkettő ... „1624. jul. 30. a németnek, hogy az árnyék órát megirja, adtak peche [máshelyt *pecse*] olajra a festékbe 5 p., mindenféle festékre 48 p., aug. 4. Molnár Jánosnak, hogy a mázsa-háznál [*ez a torony közelében levő épület volt, itt mérték meg a 30-adi árukat, a városban minden méréshitelesités itt történt*], az árnyékóra körül az állást megcsinálta, 8 for. 10-n Molnár J. bevégezte az állást, melyen a manus körül való circulust irta a német, adtunk neki 50 pénzt. Aug. 13. a képiró németnek 1 font fekete ónot, 10 p. miniumot, indit, [*tán indigo festék*], pecse olajat, mind azt a festékbe. 19-n papirosra a németnek 20 p., 114 tikmont, kit a mészbe kevertek, a kivel a circulus körül való vakolást csinálta a kőmives, 57 p. Ugyanaz nap lerontották a torony oldalán a manus körüli vakolatot s az nap a kőmives újra kezdette vakolni. 23-n vett a manus aranyozására 6 aranyot nyomó finom aranyat 3 forintjával 15 pénzzel; aug. 30. Fenesi Mihálytól *leptro* [vagy *lepteo*] aranyat, a táblán a mely hold van [*a székelyek czímerében*], annak kiigazitására 6 forinttal; sept. 3. 24 ejtel bort, mikor a fejedelem czímerének Monostorkapu felől való sárkányát Kőmives Mihály lefaragta és ismét megvakolta; sept. 5. a festékbe ismét 4 font olajat, 10-n 14 fontot, 26-n 4 font peche olajat, 27-n 4 fontot, octob. 12. a tábla festéséhez *tonus armenius*-t 1 fontot 48 p., gumi dragantum-ot 24 p., 1 fertály miniumot 12½ p., 10 tikmont 5 p. 1 meszely égett bort 12 p. félfont peche olajat 5 p. vitrioliumot, 10 p. árut, rednikot, [?] indit [*ennek latja 20 p.*]

De a torony újonnan festett óratáblájával, az aranyozott mutatóval és a fejedelem s ország czímerével bizonyára jó hatást tett a nézőre, a Zsigmond-szentegyházat ékesbitve s Kolozsvár főterének díszét emelve. A századok pusztitó változásai és a gondatlanság megsemmisitették.

Az egyházfiak számadásában más történelmi becsü följegyzések is vannak. 1626. decz. 16. a fejedelem szállásán való építéshez deszkát adtak; tehát nem volt saját háza, sőt állandó szálló-helyét sem tudjuk; régebben Boghner Imre előkelő polgárnál volt. Ekkor halt meg — irják — Thoroczkai Pál predikátor, Gyöngyösi András református esperes, Göcsi Pál unitárius plebánus; mint egyházi személyeknek ingyen harangoztak 2—3-szor, némelyiknek hatszor. A nagy templom jövedelme a harangozásból 1624-re 416 frt 30 p. 42 ó- és új kőboltból, 47 fakamarából 299 frt volt. Az újévi ajándékra a biró 1623. a jan. 15-ki közgyülésben figyelmeztette a százférfiakat; de hogy kiknek mit és mennyit adott a város? nyomára nem találtam... A termékenységi viszonyokról némieket Segesvári Bálint hagyott emlékezetben. 1613. kevés és savanyu bor lett — irja, — minden embernek szabad volt szőlőjét házához vinni, a sok pogányság miatt a dézmát kiki lelkiismerete szerint vitte a dézmahelyre, a kis piaczra.[1]) 1615. május 15-ről följegyezte, hogy a hideg a szőllőhegyeket mind elvette, a gyümölcsben is tett kárt[2]) 1616. a cserebogár tett azokban nagy kárt, nem győzték szedni;[3]) 1618. kevés bor termett az egész országban,[4]) 1619. május 11-kére

---

50 p. 8 lat lazurt, latját 16 p. octob. 16. a könyvkötőnek tábla festeni 11 tikmont, octob. 21. hogy a másik óra körül való circulust megvakolták, 80 p. tikmonra 40 p. ezen másik circulushoz miniumra, a mészbe 5 veder bort, egy ejtel eczetet, octob. 24. hogy a másik circulust megvakolták, a mészbe 111 ejtel bort, octob. 25. Seres Jánosnak a külső tábla festésére harmadfél lat indit, görög fejért stb. octob. 27. a fejedelem czímere festéséhez 2 lat finom lazurt, 2 font grispánt stb. nov. 6. a képirónak 4 font peche olajat, 9-én aranysárgát 2 fontot 50 p. 19-n a torony erkély ablakára vettek 4 lantornát, a fejedelem czímeréhez és a másik tábla festéséhez görög fejért 24 latot, 25-én a festékbe 3 font olajat. A festő 1624. aug. 9-től decemb. 1-ig kapott 8 frt 25 p. *Az egyházfiak eredeti számadásából.*

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. köt. 182. l.

[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. köt. 184. l.

[3]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 185. l.

[4]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 186. l.

ismét azt jegyezte fel, hogy a hideg a gyümölcsöt és szőllőt a kolozsvári, k.-monostori és fenesi határon, sőt tovább is Déézsig annyira elvette, hogy kevés maradt meg;[1]) 1627. aug. végére azt, hogy a szőllő szörnyen elrothadt, annyira, hogy korán is megért, de sok és jó bor termett.[2]) 1628. a buzát a hideg sokhelyt virágzásában megvette, semmi szeme nem volt, sokan le sem aratták; a szőllő sem érhetvén meg, helyette savanyu bor lett, nem volt megiható, két hétig sem lehetett elárulni némely bort.[3]) Égést, földrengést, holdfogyatkozást és pestist is jegyzett fel a krónika. 1620. jul. 3. a belvárosban magyar-utczában 6 ház égett el; 1621. ápr. 14. a hid-utczában ismét 6, a tűz Eötvös Bartos házából indult ki éjfélutáni 2 órakor; 1620. nov. 8. délután 3 órakor földrengés volt; délután 4-kor kezdődött a homályosulás.[4]) 1622. pestis pusztitott Kolozsváratt és sűrű menykőhullás rettentette a népet. A torda-utczai Kis-ajtón alól a város kőfalában levő kis erkélybe csapott be, s egy darab belőle azonnal leszakadt; másodszor megüté a Torda-utczában a Kis-ajtón való tornyot; harmadszor a rabok tornyát, mely hamar meg is gyult. Ez a pestis jele volt — jegyzi meg a krónikairó — melyben néhány főember és lelkipásztor hala meg:[5]) aug. 10. Csanádi János, a kivel a pestis kezdődött, sept. 1. a jámbor polgár Radnothi Miklós, octob. 7. amaz igaz jámbor istenfélő keresztény, hangos trombita szavu Gyárfás prédikátor, kinek nagy messze földön mássa nem volt az szavára. Ez pedig csak kicsin ember vala. Nov. 4. halt meg Stenczel János, szép nemzetü, eklezsiáját szerető polgár ember;[6]) decz. 2. holt meg szász prédikátor jáádi Broser János, a ki a városnak 24 évig prédikált, sok nyomoruságokban és ellenség közt, titkon is, mert akkor [1603.] a németek uralkodtak rajtunk és a templomunkat is elvették vala a pápisták... Decemb. 28. halt meg a kálvinisták esperestje, Gyöngyösi Mózes Kolozsváratt, kit is tartának egy hétig s temették el nagy pompával az óvári klastromba jan. 4. 1623.[7]) E pestis idejé-

[1]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 186. l.
[2]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 194. l.
[3]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 194—195. ll.
[4]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 187. l.
[5]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 191. l.
[6]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 191. l.
[7]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 191—192. ll.

ben sokszor naponta 125 s több halott is volt; 1623-an nyáron dühöngött és sok ember halt meg miatta. Aug. 19. halt meg az eklezsiáját épitő és ezenkivül is igazságszerető Ötves András, a ki nehány esztendeig biróságot is viselt nagy nyomoruságokban és veszedelmes időkben, a ki nem engedett a nemességnek minden kicsiny dologban.[1]) 1628-ról ismét azt jegyezte föl, hogy a himlő miatt sok gyermek, ifju legény és öreg ember halt meg. Rendes halállal halt meg három nevezetes ember: sept. 5. biró Radnóthi István, a ki nehány évig viselte e tisztet, mikor Kolozsvárra jött, csak mendikáns szegény legény volt.[2]) Kamuthi Balázs fejedelmi tanácsos, Doboka vármegyei főispán meghalt Drághban septemberben, Kolozsváron át vitték a papok temetni Kolozsmonostorra kereszttel és gyertyavilággal. Kevés ember szerette s kevés mondott jót róla kegyetlenségeiért. A harmadik Filstich Péter kálvinista ember, czémentes, a ki márcz. 28. esteli 7 órakor halt meg. Kedves embere volt a fejedelemnek, a kit a szegények s még a jó rendüek is szidtak a rosz pénz miatt, a mi által nagy károkat vallottak. Ő tanácsolta a fejedelemnek a beváltást fél garason, holott a fejedelem 3 garason rendelte volt azt el. Hirtelen esett halála, ugy, hogy senki sem hitte volna, mert azon nap nehány nemessel végzett és mulatott. Temetése április 1. volt, a háznál németül, a temetőben magyarul predikáltak.[3]) 1627. jun. 8. Medardus napján szörnyü menydörgés és villámlás lőn, annyira, hogy a menykő nehány házat ütött meg, a tornyot is [hihetően a piaczit]; egy koldust is ütött vala agyon; aug. 25. a menykő a szászok tornyában [melyiket nevezték így? nem akadtam nyomára] a puskaport megtalálta ütni, volt 12 tonna és a tornyot földig elhányta a meggyult puskapor, s még azon évben hozzá kezdének megépitéséhez. 1628. jun. 28. a menykő a magyarok tornyát a középkapu felett ütötte meg, a nagy erős boltozatra ment át s a kapu levelének a sarkánál be a földbe.[4])

A társadalmi viszonyok s Kolozsvár előkelő állása ismertetésére egy hizelgő fejedelmi rendeletet s egy menyegzői meghivást emlitek meg. Midőn 1619. a török portán volt franczia követ

---

[1]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 192. l.
[2]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 195. l.
[3]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 196. l.
[4]) *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 194. l.

Törökországból Erdélyen át ment haza, a fejedelem április 4. parancsolta a kolozsvári főbirónak: „hogy mivel országa több városai közt Kolozsvárnak a keresztény országokban is hire van, a fejedelem és magok becsületét s ily nagy hatalmasság követét nézvén, rá és szolgáira különösen gondot viseljenek; naponta 16 tál ételt főzzenek ebédre és vacsorára, mint a fejedelemnek szokták, legyenek mindenféle szép eledelek: borju, bárány, szép halak, kappanok s egyébféle szép élések. Mondjon jót rólunk a követ, mutassunk hozzá nagy jó akaratot...“ [1]) Borsos Tamás Maros-Vásárhelyről 1629. május 13. meghivta Kolozsvár város fő- és királybiráját s esküdteit, fia Borsos István lakodalmára, a mi jun. 11. lesz Mező-Madarason levő házánál; veszi Héjasfalvi Valon Borbálát, az ő leányát Judithot pedig igérte Radnóthfáy Istvánnak. Legyen meg a két lakodalom egyszerre — ez akarata. Szombaton indulnak el M.-Madarasról Héjasfalvára, az esküvő vasárnap megy végbe, s hétfőn Radnóthfáy is a nászával, a héjasfalviak is megérkeznek M.-Madarasra, kéri, mint régi jóakaró urait, atyjafiait, barátait, ne vonják meg magukat, hanem a kijelölt vasárnap estére házánál M.-Madarason legyenek jelen, hogy dicsekedhessenek jelenlétökkel stb. melyet teljes életökben megszolgálnak ő kegyelmeknek.“ [2])

Sok és nagy változások színhelye volt ez idő alatt Kolozsvár. A mint Báthori Gábor Erdélyt elhagyta, Bethlen Gábor 1613. octob. 9. Váraljai Jakabot Kolozsvárra küldötte, hogy a várost kérje fel, 11-n követei elmentek, 13-án kedvező válaszszal érkeztek vissza, oda jöttek a brassai követek, 15-n Bethlen Gábor is egy török basával; maga Seres István házához szállott, a basa Jónás deákhoz; 17-n a többi szász városokbeli urak is megjöttek, s 23-n a választási ünnepélyek után, a fejedelmi föltételek értelmében azonnal elküldötte nov. 13. két követét frigykötés végett a német császárhoz, novemb. 15-n megérkezett neje s csak 19-n indult el.[3]) 1614. május 2. ismét Kolozsvárra jött a r. császár két követével, az országgyülésre, mely 15-n oszlott el s az nap a fejedelem is eltávozott.[4]) 1620. sept. 1. ért a hir Kolozsvárra, hogy a fejedelmet Magyarország királyává választotta, mely nap szép

[1]) *Városi levélt.* Fasc. III. 219. sz.
[2]) *A városi levéltár* eredetijéből.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 181—182. ll.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 184. l.

prédikációt tőnek, s sept. 2. *örömet* lőttek.[1]) 1621. novemb. 26. Kolozsvárra jött a tatár fővezér, a mikor a kormányzó is ott volt.[2]) 1622. febr. 4. a kormányzó neje Csáki Krisztina holt testét hozák Kolozsvárra, szállitották a külközép utczában Pap István házához, az udvaron szép prédikációt tőnek, melyen a város népe is mind jelen volt; 8-n vitték el s a nép jó darabig kisérte;[3]) máj. 6. a fejedelem Magyarországról Kolozsvárra jött nejével együtt, maga szálla a Gellyén Imre házához, neje mellette Stenczel Andráshoz; 13-n meghalt a fejedelemné,[4]) kit a fejedelem Gyula-Fejérvárra rendelt vitetni, a gyászmenet elindulását máj. 24-kére, az ünnepélyes temetést jul. 1-re tűzte ki. Az országgyülés részt vett a fejedelem gyászában s a temetés fényéről gondoskodott: czímerek, jelvények, diszitések nagy számmal rendeltettek. A halott 3 napig volt közszemlére kitéve, azután koporsója bezáratott. Az elindulásig naponta imádságok és egyházi beszédek tartattak. Mikor a testet koporsóba zárták, egyházi beszédek, világi szónoklatok, gyászversek váltották fel egymást, miket papok, tanárok s ifju főurak tartottak, végződtek a temetési menet kiindulásakor. Elől a gyászkocsik s feketébe öltözött lovak, lovasok, azután gyermekek, ifjak, egyházi férfiak gyászdalokat énekelve, azután a kolozsvári tanács, a kormányzó, két fiával, Mogila János, a két Oláhország örököse, a jägerndorfi őrgróf, gróf Thern, br. Hofkirchen, Startzer Zakariás s más főurak, Nyáry főudvarmester, azután a fejedelem és tanácsa, a főurak s országgyülési rendek, elől a nemesség mind hajadon fővel, utánok a nők, kisasszonyok, elől Gáspár János udvarmester. A koporsót feketébe öltöztetett 6 ló huzta s beláthatlan néptömeg kisérte. A menetet az udvari katonaság zárta be Geréb András kapitányuk vezénylete alatt. A menet 2 mértföldig tartott s azután a főurak kocsira ültek, a vissza nem térők Torda felé folytatták útjokat.[5]) A jul. 1. ünnepélyen a kolozsváriak — az unitárius tanulók — karéneke is emelte a gyász pompáját.[6])

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 187. l.
[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 189. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 189. l.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 191. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 11—12. ll.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 12. l.

A kormányzó, Bethlen István 1623. jun. 20—21. Kolozsváratt tartotta menyegzőjét Károlyi Krisztinával, Rhédei Ferencz, váradi kapitány özvegyével.[1]) Ide jöttek békekötési alkudozás végett a már rájok várakozó fejedelemhez Izdenczy, Szentkereszti Jakab r. császári követek jun. 26.[2]) Érdekes jul. 9-ki jelentésök Kolozsvárra vonatkozó része. „A fejedelem testvére Zilahig ment eléjök — irják — s ott hivta meg személyesen Kolozsvárra, a hol maga a fejedelem fogadja őket; jun. 16. kaptak tudósitást, hogy 24-n tér vissza Kolozsvárra s másnap fogadja mindjárt el. Midőn Zilahról elindultak, eléjök jött a fejedelem postása, a kinek kiséretében jöttek Kolozsvár felé; midőn ahoz közeledtek, 6 lovas jött eléjök, a kikkel 26-n megérkeztek, s a kik őket szállásukra kisérték. Jul. 1-ig tartott az egyezkedés, a mikor a fejedelem Szamosújvárra ment, a követek hazájukba tértek vissza.[3]) A fejedelem Kolozsvárról irta aug. 11. a császárhoz azon levelét, melyben a szövetkezés helyéül Beszterczebányát elfogadta.[4]) Ott fogadta Gál Pétert, Eszterházy Miklós nádor követét.[5]) Ott kelt 1623. jun. 18. Szász Ábrahám konstantinápolyi zsidó orvos közbenjárására, az országába engedelmével bejőni kivánó zsidóknak adott azon kiváltsága: „hogy lakás és kereskedés végett az általa és ország által kijelölt helyen megtelepedhessenek, Konstantinápolyból Erdélybe árut hozhassanak; előljárójokul törvénytudó férfit rendel nekik, a ki védje jogaikat, de vigyázzon, hogy ellene vagy országa ellen valamit ne forraljanak; fizessenek adót, mentességök legyen az, a mi az anabaptistáké, de a hon lakóit meg ne csalják; az ő módjuk szerint való szabad vallásgyakorlatot engedett nekik; Spanyol- és más keresztény országból Erdélybe költözni más zsidóknak is szabad lesz, de öltözetjök legyen a kereszténységé, hogy azért ne bántalmazzák, s valamely illetlen jelvényt ne hordozzanak; pénzöket az ország törvényei értelmében az országból kivihetik, ha balsors folytán onnan el kellene távozniok, s javaik eladására vagy bátorságosb helyre vitelére egy év fog engedtetni; egy vétkesért más ártatlanok kikérdeztetni és büntettetni nem fognak, orvosuknak szabad

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 192. l.
[2]) *Erd. Orsz. gyül. Eml.* VIII. k. 27. l.
[3]) *Erd Orsz. gy. Eml.* VII. k. 145—146., 153. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 163. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* VIII. k. 137. l.

bejövetele és kimenetele lesz az országból.“[1]) Ott kapta a fejedelem aug. 18. a r. császár levelét a nagyszombati békekötés folytatása iránt;[2]) innen küldötte el hadizeneti ultimatumát 1626. september 3-dikán Ferdinánd német császárhoz, midőn őt — a csehekkel szövetkezve — fegyverrel támadta meg.[3]) Segesvári Bálint évről évre részletesen följegyezte a fejedelem Kolozsváratt létét. Megválasztásakor 1613. octob. 13-tól nov. 19-ig volt ott.[4]) 1614. a 3 havi fegyvernyugvást ott kötötték meg Dóczyval és Lassotával; az országgyülés alkalmával május 3-tól 15-ig tartózkodott ott;[5]) septemb. 21. a római császár követe érkezett oda s onnan ment Fejérvárra a fejedelemhez; 1615. jun. 20. ismét a római császár követei jöttek Kolozsvárra az országgyülésre.[6]) 1622. a fejedelemné halálakor máj. 6-tól 14-ig volt a fejedelem Kolozsváratt;[7]) 1623. aug. 21. is Kolozsvárról indult el hadai élén.[8]) 1625. febr. 21. a római császár követe, a magyar kancellár jött Kolozsvárra, Krajczár Antal házánál szállott meg, s meghalván anyja, Dóczy Anna, Kolozsmonostoron nagy czeremoniával, számtalan sok gyertyagyujtással temettetett el.[9]) Kormányzó gróf Bethlen István is gyakran huzamos ideig mulatott ott. Ezeknek Kolozsvár jóllétére s mivelődésére való hatása fennebb említve volt. Zárja be e részt nehány komoly esemény. Ide hozták 1616. nov. 22. a Homonnaihoz pártolt s a déézsi csatában elfogott Sarmasági Zsigmond fejedelmi tanácsost s dobokavármegyei főispánt, előbb a város, majd Elek Márton házához, onnan Szamosújvárra vitték.[10]) 1619. septemb. 25. a Kassán elfogott Dóczy András felsőmagyarországi tábornokot innen vitték Fogarasba, 1620. márcz. 5. pedig halva Kolozsváron át ki Magyarországra.[11]) 1621. jul. 8. Péchy Simon

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 285. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 30. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 69. l.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 182. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 184. l.
[6]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. l.
[7]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 191. l.
[8]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 192. l.
[9]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 193. l.
[10]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. l.
[11]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 186—187. ll.

egykori kancellárt fogva hozták ide s vitték Szamosújvárra.[1]) 1627. nov. 29. fejét vétette a fejedelem Kolozsváratt Bonczidai János feleségének ország végzéséből azért, hogy 3 lánymagzatát megölte, azt mondva, hogy ha ezer lenne is, megölné.[2])

Mennyi fölemelő és búsitó esemény 16 rövid év időkörében! Mily nagy forgandósága az emberi sorsoknak s szeszélyesen változó folyása a népek életének, közöttük Kolozsvárának is! A fejedelemnek oly gyakori ottléte mint vonja oda uralkodók és népek figyelmét s hogyan jut el neve és népének hire mindenfelé a világon. Mekkora szerencse, ha egy város az ország uralkodójának lakhelye!

Bethlen Gábor nagy dolgokra termett valódi magyar uralkodói jellem, önálló, alkotó ész és szerencsés politikus volt, a ki lelke és uralkodása bélyegét rá nyomta országa egész történetére, rá Kolozsvárra is. Három fejedelem megválasztásának volt eszközlője, mielőtt azok tövisből készült székét ő foglalta el: Székely Mózes, Bocskai István és Báthori Gábor az ő kezdeményezése s diplomatiai ügyessége által lettek meg, akkor, midőn az ország előbb Báthori Zsigmond által a németnek s oláhnak kiszolgáltatott, azután Básta által porig alázva és kirabolva, mindkettő által népétől s legnemesb férfiaitól megfosztva, csaknem végvonaglásban volt. „Az első csaknem egyről egyig kioltotta Erdély fényeit — irja Böjti Gáspár — a kiknek munkája s bölcsesége által ő és az ország szilárdan állott.[3]) Az utolsóban a katonai féktelenséget gyülölte meg Bethlen és Székely Mózes, s elhatározták, hogy inkább meghalnak, mintsem ez erkölcstelen spanyol tyrannus tekintetét elviseljék. Siratták a haza árvaságát, mely az Istentől is elhagyatottnak látszott,[4]) s midőn fegyvert fogtak és csatát vesztettek, s az erdélyi nemesség virága elveszett, az idegen fegyver a haza sziveig nyomult, nemcsak megsebezve azt, de csaknem végső halálos csapást mérve rá.[5]) Ekkor Bocskaira fordult figyelme, őt birta rá, hogy a német zsarnokság ellen fogjon bosszuálló fegyvert, s idegenek uralma alatt nyögő hazáját szabaditsa fel. S hogy

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 188. l.
[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 194. l.
[3]) *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 253. l.
[4]) *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 255. l.
[5]) *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 256. l.

czélját biztosan elérje, ajánlta neki, hogy magyar nemzeti s reformált hitü katonaságból toborzza seregét, a kik bizonyára elszántan fognak harczolni, ha megtudják, hogy Barbianus német főhadvezér a római egyháztól eltérő keresztények kiirtására jő ellenök.“ [1]) Elfogott leveleikből tervök napfényre jövése sem törte meg, sőt elszántabban haladt utján. Meggyőzőleg irt Bocskainak, hogy szándékát a vallásért és hazáért nagy elővigyázattal kezdje meg, hajtsa végre, s maga is fegyvert fogott mellette. Bocskai sikerei a terv készitője politikai mély belátását igazolták. Bethlen e politikát tanácsolta Báthori Gábor fejedelmi elődének is, végre egész mérvben megvalósitotta mint fejedelem önmaga. Ő ismerte nemzetét s Erdély és Magyarország közviszonyait; látta, hogy a római császár és magyar király czélja Magyarország elnémetesitése s a protestantismus kiirtása. Fő támpont a szászok titkolt rokonszenve volt. A hazai kevés oláhságot eszközül vették föl, a moldvai és havasalföldi vajdákat fegyveres szövetségesekké. Ezeket ismerte a fejedelem, pusztitásaikat érezte Erdély. A szász nemzet 1614. jul. 1. befeketitvén II. Mátyás császár és király előtt az erdélyi magyarságot és Bethlen fejedelmet: „azt hütlennek, ezt könnyelmünek bélyegezte, felajánlotta magát s városait a németeknek ingyen, oly feltétellel, hogy vallásuk szabad gyakorlata biztositassék, vitessen be azokba a felség egész katonai telepeket, hogy azok ez országrészt a törökök ellen védjék, addig, mig a szászok — pénzzel segitve — a miket a magyarok feldultak és leromboltak, újra felépithetik, hadi szerekkel s élelemmel ellátják, szász katonaságot fogadnak s az ellenségnek ellene állani képesekké lesznek. Radul vajdának, mint a szászokat szerető s hozzájok leghívebb szövetségesnek visszahelyezését szükségesnek vélik; ha — mondák ők — nyiltan nem akar ő felsége a dologhoz kezdeni, a szász nemzet két útat ajánl, *első:* hogy Magyarország török felőli határain a végvárak lassanként katonával rakassanak meg, s a szász városokba koronként német mesteremberek telepedjenek le, a pénzzel segitett városok egy ideig a jövevényeket ingyen is tartanák, erőhöz jutnának, innen-onnan nemesi jókat szerezve a városok jövedelme s a szászok tartományi tekintete növekednék; *második:* hogyha a törökkel meg lehetne egyezni, német telepeket

[1]) *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 257—259 ll.

kellene azon nagy darab helyekre költöztetni, melyek ma pusztán állván, adót nem fizetnek, az új lakók megfizetnék, s ebben a szászok nagy segitségül lehetnének.“ [1]) Még tovább is szövődött a vészes terv. A császár föltételeket szabott, melyek alatt Bethlent elmozditva, székét Homonnai Bálintnak volt hajlandó adni, s ezek 1615. jun. 8-ki levele szerint ezek voltak: „ha a szász városokat régi állapotjokba visszaállitja, javaikat s kiváltságaikat visszaadja s megerősiti, s hogy azok magukat mint eddig, úgy azután is német nemzetbeliekkel neveljék, megengedi, az arany és más érczbányákat ismét megnyittatja s jó állapotba hozza, azokat 3000 német nemzetbeli bányászszal s ezeket nagyobb biztonság és megmaradhatásuk végett szabadalmakkal és kiváltságokkal látja el s a pénzt olyformán vereti, hogy egyik oldalán ő cs. kir. felsége és örökösei s utódai neve és képe legyen. Bármily szükség esetében köteles lesz ő felsége megkeresésére német őrségeket fogadni be az országba s azokat használni védelemre.“ [2]) Midőn 1616. Bethlen Gábor haddal támadta meg II. Mátyást, a titkos tanács decemberben egyebek közt ezen tanácsot adta a császárnak: „Bethlen Gábor inkább török mint keresztény, az ő törökkel való szövetsége káros a kereszténységnek, tehát az erdélyi fejedelemségtől el kell mozditni, s helyére szabad választással katholikus embert tenni s a németeket Erdélybe ismét bevinni; mig ez meg nem lesz, nem lesz Erdélyben béke s a császár a magyarokban nem bizhatik.“ [3]) E terv kivitele az ő, az erdélyi magyarság és protestantismus vesztét foglalta magában. Ezért minden törekvéseinek két sarkpontjává ezek meghiusitását tette. Ezért lett az ő politikája nemzeti és protestáns. Látta, hogy itt csak kard dönt. Azon bátor elszántsággal fogott fegyvert, a mely őt egész életében jellemezte, s addig nem tette le, mig császári ellenfele s szász és oláh szövetségesei minden czélját, a mily titokban azok szőve voltak, oly nyiltan s férfiasan, karddal és diplomatiával meg nem semmisitette, s székét, országa, nemzete s vallása jövőjét erős kezességekkel nem biztositotta. Ezek jellemzik Bethlen Gábor uralkodását.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 504. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 207—208. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 415. l.

Kolozsvárra is szerencse volt az. Az ipar fejlődése, kiterjedt kereskedés, új közjólléti források és gyarapodó mivelődés igazolják ezt. Nagy súlylyal birt az ő megitélésében a politikai és nemzeti tekintet: amaz az alkotmányosságban s a polgári szabadság háboritatlan élvezetében, ez a magyarság uralkodó befolyásában nyilvánult. Döntő erejü a vallási tekintet. A latin szertartásu s kivülről függő katholicismus nem birta visszahóditni a Luther, Dávid Ferencz és Kálvin szellemétől mélyen áthatott régi híveit; az unitarismus — melynek létjoga is kérdésben volt s melyet magok a fejedelmek üldöztek — nem volt képes tovább kebelében megtartani: természetes volt, hogy özönlöttek azon valláshoz, mely a fejedelemé volt, amaz elv szerint: a kié az ország, azé a vallás [*Cujus Regio, illius Religio*], mely magát protestáns és magyar vallásnak nevezte, ellentétben a latin nyelvü katholikus vallással és német származásu királylyal, s a mi e felett sok előnynyel is járt. A reformált hitvallásuak Kolozsváratt megszaporodásának természetes belső okai ezek; külsők a Basta, Bocskai, Rákóczi, Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek alatt behivott vagy a hadakkal bejött hajduk, kiknek alföldi származását arczuk, ruhájok s jellemök ma is mutatja. Kolozsvár Bethlen fejedelem alatt magasra emelkedett szabadságban, míveltségben, jólétben, s időteltével teljes megmagyarosodása a reformált hitvallásnak megerősödésében újabb erős biztositékot nyert. E város történetének e szaka látható jelekben s nagy emlékek által hirdeti, hogy Bethlen Gábor igazi nemzeti fejedelem volt.

XXIII. FEJEZET.

Brandenburgi Kata fejedelemsége.

— 1629—1630. —

Brandenburgi Kata az 1626. május 24— jun. 17-ki gyulafejérvári országgyülésen választatott fejedelemmé, mig férje nevét viseli.[1]) A fejedelem 1629. nov. 15. történt halálát a fejedelemasszony nov. 18. kelt levelében e gyöngéd alakban tudatta kolozsvári híveivel: „Szerelmes kedves uram ez holnap 15. napján d. e. 11 órakor Fejérváratt hosszu ideig való nehéz betegség után meg-

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 313—314. l.

halt.“ [1]) Erre átvette az uralkodást, a kk. és rr. az 1630. jan. 25—febr. 17-ki gy.-fejérvári országgyülés I. t.-czikkében fejedelmökül fogadták s neki hűséget esküdtek, [2]) két napi sürgetés s erős lelki harcz után sept. 28. lemondott. [3])

Ez idő alatt kétszer volt Kolozsváratt, először 1630. február havában. Segesvári Bálint azt jegyezte fel, hogy e hónap 29. az ott levő fejedelemasszonyhoz jöttek a német császár követei, Perényi Gábor és Bakos István nevü két szürke barát, a kik Zeller Mártonné házához és a *Lábas házban* lakó Márton deákhoz szállottak. [4]) Másodszor a septemberi országgyülésre megérkezett sept. 26., eltávozott 30. [5]) Az alatta tartott első országgyülés V. t.-czikke Kolozsvárra nézve érdekkel bir, mert ki volt jelölve az 1613 utáni erőszakos birtok foglalások megvizsgálására rendelt azon rövid törvényszéki biráskodás [*brevis terminus*] helyeül, melyen a peres feleknek, akár fiskus, akár magános legyen, teljesen felkészülve kellett megjelenni, s haladékkal vagy permenedékkel élni szabad nem volt; az ott megkezdett ügynek azon törvényszéken teljesen bevégeztetni, s a kiitélt birtoknak az igaz tulajdonos kezébe akár a fiskus, akár magános legyen, vissza kellett adatni. [6])

Rövid uralkodásának két látható nyoma részint a város, részint a reformált hitv. egyház életében maradt fenn. Első azon kegyelmi ténye, midőn a 1630. febr. 17. saját és kancellára aláirása alatt kelt levelében a város birámak, esküdt polgárainak és lakosinak, azért, hogy az ország bizonyos nagy szükségében s a közjó érdekeért negyvenezer kétszáz harminczöt forintot és ötven pénzt adtak kölcsön, az ő egész harminczadjokat adta és ajándékozta, oly feltétellel, hogy felét évenként a fejedelem tárházába szolgáltassák be, felét ők vegyék mindaddig, mig az adott kölcsönösszeget teljesen megkapják. Meghagyta azért Szegedy Gergely kolozsvári 30-adosnak, hogy akármi renden levő kolozsvári magánosok és kereskedők harminczadjához számot nem tartva, hagyja az ő gondviselésökre, hogy ugy bánjanak vele, a mint elébb ren-

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. III. 462. sz.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 76—79. ll.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 197. l. *Erd Orsz. gy. Eml.* IX. k. 49—50 ll.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 197. l. *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 32. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 189. l.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 82—83. ll.

delte.[1]) Ugy látszik, ez a város ohaját nem elégitette ki, s a tényálláshoz nem illett; mert a fejedelemnő ugyanaz nap egy második formaszerü adománylevelet állitatott ki, melyben előadja: „hogy Kolozsvár birái, esküdtei és lakossága azon összegért korábbi fejedelmektől a széki és kolozsi sóaknákat kapták volt, de azok az ország kincstárának nagy szüksége miatt később visszavétetvén: az akkori fejedelem azon tartozás törlesztésére a Kolozsváratt ökörtől, lótól, juhtól és minden egyéb marhától, ugy szintén méztől, viasztól s átalában más áruktól venni szokott egész 20-ad és 30-ad jövedelmét Kolozsvár biráinak s egész közönségének adta és adományozta örökjogon, visszahivhatlanul, a mint azt dicső emlékü férje és fejedelmi előde is megerősitette; de később a kincstár nagy szorultsága miatt, az erről kelt adománylevél tanusitása szerint, ő is visszavette volt. A fejedelemnő meghallgatva Kolozsvár város kérését s tanácsosai ajánlását, a Gyula-Fejérváratt együtt levő országgyülés beleegyezésével a mondott 40,235 frt 50 pénz tartozás törlesztésére a kölcsönző Kolozsvár város összes lakosai, kereskedői, kalmárai és adófizetői 30-adát nekik adta és adományozta oly módon, hogy felét fizessék be a fejedelmi kincstárba, felét fordítsák önszükségeikre az egész tartozás teljes törlesztéseig.“[2]) I. Rákóczi György fejedelem 1632. május utolsóján kelt kiváltságlevele szerént[3]), az őt fejedelemségbe beigtató 1631-ki gyula-fejérvári országgyülés Katalin fejedelemnő összes adományozásait megsemmisitette. Meglehet, de a törvényben nyoma nincs, s ha meg is volt, miután mind Kolozsvár város ezen neki tett, mind a reformált egyház a következő oklevélben nyert iskolai és egyházi nagylelkü adomány tényleges birtokában maradt és ez adományleveleket mindkét testület értékes levei közt megőrizte és becsben tartotta: ez azt látszik mutatni, hogy a megsemmisitő országgyülési végzés nem hajtatott végre s czélja tán csak az volt, hogy György fejedelem Katalin fejedelemnő bőkezü adománya módositása, illetőleg mérséklése által a fejedelmi kincstárnak nagyobb jövedelmet szerezzen. Ez annál hihetőbb, mert a reformált hitv. egyház azon levele megsemmisitéséről nem is volt szó.

---

[1]) Oklevéltár CXXIX. sz.

[2]) Oklevélt. CXXIX. sz.

[3]) Látható a XXV. fejezet-ben.

Ily irányu a másik adományozás is, mely 1630. jul. 2. kelt, s a melynek értelmében a fejedelemnő, idvezült férje s az előtte élt Báthori Gábor fejedelem példáját követve, a kik az egyedül igaz helvét hitvallás iránti buzgóságuknál fogva a Kolozsvár városában általok összegyüjtött egyház papsága és tanitói fölsegitése végett a kolozsvári dézmából egy negyedrészt, s a kolozsváriaktól fizetni kellő 30-adból évenként 900 m. frtot azon egyház papjai, rectorai, kántorai és tanitói és az egyház más szolgái számára adtak és adományoztak: „az emlitett dézmanegyedet haszonbérfizetés nélkül, ugy szintén a kolozsváriak 30-adából nekik adott 900 m. frtot is azon papoknak, tanitóknak és egyházi szolgáknak adta és adományozta, oly módon, hogy 450 frtot szent György, 450 frtot szent Mihály napkor fizessenek ki a város birái, esküdtei és egyeteme addig, mig e 30-ad kezökben lesz; ha eltelik azon idő, a mi nekik a dézmanegyed szedésére engedve van, akkor a fejedelem és utódai, Erdély törvényes fejedelmei azt az emlitett 30-ad jövedelméből évenként készpénzzel fizessék, azon föltétellel, hogy a mondott mindkét féle jövedelmet az egyház e végre választott jó lelkiismeretü s kifogástalan becsületességü tagjai a templom, iskola, papi lakok s más egyházi szükségek fedezésére, ugy a papok, rektorok, kántorok és tanulók tartására és élelmezésére forditsák, pontosan számolván róla, ha az embereknek nem is, de Istennek minden okvetetlen. Meghagyta azért Kolozsvár közönségének, az ország kincstárnokának, a kamaraispánoknak, dézmaszedőknek és 30-adosoknak, hogy ehez tartsák magukat, a mondott dézmanegyedet gyüjtsék össze, s annak fejedelmet illető részéből 900 m. forintot felerészben szent György, felerészben szent Mihály napkor a megnevezett egyháznak és iskolának szolgáltassák ki; ha azon dézma idővel a fejedelemre vagy fiskusra száll, akkor azon 900 forintot az ország kincstárnokai, kamaraispánai, pénztárnokai, tized szedői és 30-adosai a kik e 30-adot szedik, lelkiismeretök sértése nélkül kifizetni tartozzanak s legyenek kötelezve.“ [1])

Hozatott Katalin fejedelemnő alatt az 1630. jun. 25— febr. 17-ki gy.-fejérvári országgyülésen nehány törvény is, mely Kolozsvár városát különösen érdekelte: a XIV-ik, mely a kereskedést a bőrökön kivül felszabaditotta, a fejér abának az országba beho-

[1]) Oklevélt. CXXX. sz.

zását és azzal szabadon élést megengedte, valamint azt is, hogy a szűrt az országban levő mesteremberek szabadon vihessék, mivelhessék és hordhassák, ne csak talléron, hanem garaspénzen is;[1] a XVI-ik, mely a városok biráinak és polgárainak kötelességévé tette, hogy a felség szolgálatában és ország szükségében járóknak mindenki értéke szerint gazdálkodjék; sőt igaz úton járó magánosoknak is pénzökért szállást adni és gazdálkodni mindenki tartozzék;[2] az LII-ik, hogy a Rika erdői vám és a torjaiak dolga a kolozsvári jövő rövid országgyülésen láttassék el;[3] a LXXIII-ik, melyben meg van engedve, hogy a bánffy-hunyadi posták Kolozsvárig, a kolozsváriak Tordáig tartozzanak adni postalovakat;[4] és a LXXVI-ik, mely Kolozsvár adóját 1600 frtban szabta meg.[5]

A fejedelemné rövid uralkodása idejéből említésre méltók: hogy neve alatt 1630-n Kolozsváratt pénz veretett, melynek egyik lapján a C. V. betü nyilvári *Kolozs Várt* jelent.[6] Ott határoztatott meg, hogy a fejedelem nemcsak Gyula-Fejérváratt, de más helyen is tarthasson országgyülést. Okot rá Bethlen Gábor fejedelem adott, a ki országa fővárosának e várost tartván s fényes fejedelmi palotáját óda azért is épitetvén, utóbbi időkben csak ott tartotta azokat. Ha ez állandósul vala, Kolozsvár rendkivül sokat veszitett, s egész jövője máskép alakult volna. A fejedelemnő lemondása is ott történt, követeléseit itt foglalta irásba s adatta át a kk-nak és rr-nek. A lemondás körülményeit maga a kormányzó emlékezetben hagyta. „A fejedelemné ő felsége meggondolván beteges állapotját, s mely hatalmas ellenségtől legyen körülvéve Erdély — ezek inditó okai — melyre férfinak is nehéz a gondviselés, hogy se magára, se a szegény hazára utolsó veszedelmet ne hozzon, sept. 28. az ország mindhárom nemzetéből álló főrendeit, követeit magához hivatván, itt Kolozsváratt, a fejedelmek szokott szállásán, a nagy palotában tőlük szépen elbúcsuzott s hitök és kötelességök alól felszabaditván: a fejedelemségből

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 87. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 88—89. ll.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 100. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 105. l.
[5]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 106. k.
[6]) *Érdi János.* Erdély Érmei. 82. l.

minden közét kivette.[1]) E leirás szerint a Báthori Zsigmond-féle ház s annak nagyobb terme volt, a mit — a mint a kormányzó irja — a fejedelmek Kolozsváratt létökben lakhelyül használtak. Országos fejedelmi palota itt nem volt, hanem — a mint az olvasó emlékezhetik — hol Gellyén és Stenczel Imre, vagy Seres István és Katonai István polgároknál, hol a kolozsmonostori kastélyban, s a körülmények szerint máshol szállottak meg. . . . Segesvári Bálint 1630. jun. 10-kéről egy különös eseményt jegyzett föl, hogy t. i. e napon a piaczi nagy szentegyház tornyába, harangozás közben, a menykő a plebániaház felől becsapván, a harangozók közül hármat annyira megsértett, hogy kettőjük mindjárt szörnyü halált halt.[2])

Katalin rövid fejedelemségének kezdete s folyama, saját szeszélyei és határozatlansága s környezete őszinteséghiánya és hatalomszomja miatti bizonytalan hányatás, végre az önmagában való bizalom és széke elvesztése volt.

XXIV. FEJEZET.

Bethlen István fejedelemsége.

— 1630. —

Bethlen István 1630 sept. 28. választatott fejedelemmé a kolozsvári országgyülésen.[3]) A mint az özvegy fejedelemnő lemondása a kk. és rr. kezében volt, azonnal mentek a főtéri nagy szentegyházba s elhatározták az új választást. A kormányzó maga Rákóczi Györgyre szavazott, az országgyülés egyhangulag rá. Segesvári B. azt irja, hogy a választást a pápás urak nagy erővel hajtották oly hirtelen végre.[4]) Esküt csak octob. 2. tettek, ő és a kk. rr. szintén a nagy szentegyházban. Ezért számitják némely irók fejedelemségét e naptól . . . . . Tábora a hidelvi külváros végén volt elszállásolva a vargák malma közelében. Beigtatását mint tényt emliti meg a Gyula-Fejérváratt azon évi dec. 20—29-én

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 50. 131. ll.
[2]) *Erd. Tört. Adat* IV. k. 197. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 198. l. *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 137—138. ll.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 200. l.

tartott országgyülés törvényczikkeinek előzménye,[1]) bárha a választó országgyülésen hozott törvények hiteles alakban még nem kerülvén elé: a beigtatás részletei, az eskütétel és fejedelmi föltételek nem ismeretesek. Megválasztását is csak utóbb tudatta az országgal.[2]) Rákóczi György a fejedelem és közötte folyt egyezkedéssel ellenkezőnek látván e választást: haddal Erdélybe indult, Bethlen követeket küldött elébe, s rövid alkudozás után octob. 23. Topa faluban vele kiegyezett. Hat heti fegyverszünetet kötöttek, ő megigérte, hogy Rákóczit a fejedelemség elnyerésében segiti, az országot a neki letett hűségi eskü alól felszabaditja, ha másodszor megválasztják is, nem fogadja el.[3]) Ennek teljesitése végett nov. 26-ra országgyülést hivott össze, octob. 25. táborát Kolozsvár mellől eloszlatta, 29. jött hozzá oda a német császár követe, Sennyei Sándor, s szállott Seres István házához. Küldetése czélja Rákóczi megválasztatásának meghiusitása volt.[4]) Az ország válaszának elvitele Haller Istvánra bizatott. A követ nov. 3. ment el.[5]) A mint a segesvári országgyülés megnyilt, a fejedelem nov. 28. lemondott.[6])

Bethlen István két havi fejedelemségét az őt megválasztó országgyülésnek Kolozsváratt tartása, a katholikus pártnak Rákóczi elleni kisérlete, [7]) Hidelve külvárosának [*hostát*], a vargák malmának és a puskaporos malomnak, miket a pogány ellenség megkimélt, a fejedelem tábora általi elpusztitása[8]) nemcsak a pénzverő ház fentartása — minthogy 1630. C. V. felirással, a mi *Kolos Várt* jelent maga is veretett pénzt —[9]); de a pénzanyag szaporitását s a polgárok vagyonosodását czélzó fejedelmi kedvezménylevele is emlékezetessé teszi. Felhatalmazta t. i. Filstich Lőrincz, Ferencz és Zsigmond testvéreket kérésök következtében arra: „hogy az Offenbánya mezőváros határán levő régi és csak-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k., 149. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k., 51. l.
[3]) *Erd. Orsz. Eml.* IX. k., 54. l.
[4]) *Erd. Orsz. Eml.* IX. k., 136. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k., 199. l.
[6]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k., 199. l.
[7]) *Erd. Orsz. Eml.* IX. k., 136. l.
[8]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k., 198.
[9]) *Érdi János.* Erdély érmei 83. l.

nem egészen összeomlott fiskusi bányákat állithassák helyre, keritsék be és újitsák meg, ily föltételek alatt: 1. Ha Isten segitségével czéljok sikerül, s a fiskus vissza akarná váltani, ők mégis az annyi költséggel helyreállitott bányát, a mig azt mivelni tudják, örökjogon birják, megfizetvén róla a bányadíjt vagy hegyvámot [*urbura*], mint a fiskus járandóságát. 2. Általuk épitendő minden épületet u. m. pénzverő házat, stomp házat, gépelyes házat, hámort és kovácsműhelyet, malmot, istállókat és más lakházakat, melyek még akkor is övéik maradjanak, ha a fiskus Offenbányát elvenné, minthogy a bányákat ilyen föltételek nélkül mivelni nem lehet. 3. Ha vissza is veszi a fiskus, az élelemszállitás a bányákhoz szabad legyen, s gabonát, barmot, apró marhát és egyébféle élelmi szert, posztót, kelmét, munkásoknak bort árulni lehesen. 4. A bányamívesek minden adó, rovatal, taxák fizetése, katonáskodás terhe alól, hadba menéstől mentek lesznek s egészen attól függnek, a kiktől fizetésöket kapják. 5. Erdő, szántók, rétek, patakok használása szabados, de ugy, hogy erdőt, mezőt, szántóföldet el ne idegenitsenek vagy tulajdonukká ne tegyenek se ők, se örököseik. 6. Ha valamikor ők vagy utódaik azokat nem lennének képesek vagy hajlandók mivelni, a fiskus máskép ne vehesse vissza, mint épitményeik ára teljes megfizetése után, a miket a földre épitettek, becsü áron.“ A fejedelem mind e föltételeket helyeselte, s megtartásukra mind magát, mind a fejedelemségben utódait kötelezte. E biztositó levelet, a Filstich-testvérek a kolozsmonostori konvent előtt átiratták s jogaik védelmére hiteles alakban kivették.[1])

Bethlen István fejedelemsége az átmeneti korszakok természetével jellemezhető, a miről nem lehet biztosan állitni: az erélyhiány, határozatlanság és személyi haszonérdek tulnyomó-e? vagy az öntudatos diplomatizálás és a kitüzött hazafias czélra vezető útnak őszinte egyengetése? Bármelyik eset forgott itt fenn, Bethlen érdeme, Erdély szerencséje s Kolozsvárra nézve emlékezetes, hogy I. Rákóczi Györgynek az erdélyi fejedelmi székre jutásában Kolozsvárnak is közvetve némi része volt.

---

[1]) *Orsz. levéltár*, kolozsmonostori levéltárosztálya. Prot. N. 20—21. ll.

XXV. FEJEZET.

I. Rákóczi György uralkodása.

— 1630—1648. —

I. Rákóczi György 1630. dec. 1. a segesvári országgyülésen választatott fejedelemmé.[1]) Országgyülési követség értesitvén a hir felől: 20-án Kolozsvárra érkezett, hol a város nagy ünnepélylyel, a tanuló sereg énekléssel fogadta, s a taraczkkal [*szakállassal*] lövés a piaczon éjfél után két óráig tartott; 21. ment el Kolozsvárról fejedelmi székhelyére Gyula-Fejérvárra[2]), hol a dec. 20—29-ki országgyülésen az ország törvényei s a fejedelmi föltételek megtartására megesküvén: ünnepélyesen beigtattatott,[3]) meghalt 1648. oct. 11.[4])

E harczias fejedelem alatt kiváló gond volt forditva a város *kőfalaira és bástyaira*. Az 1644-ki hivatalos számbavételkor a város 15 felszerelt tornyában és bástyájában 96 mázsa, 49 font taraczk-, szakállas- és puskapor találtak.[5]) Különösen jellemző, hogy a fejede-

[1]) *Erd. Orsz. gg. Eml.* IX. k. 58., 146. ll.

[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 200—201. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 148—155. ll.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 500. l.

[5]) A tornyokban és bástyákban volt puska-, szakállas- és taraczkporok 1644 jun. 20-án történt számbavétele és arról tett jelentés szerént: A *vargák tornyában* volt 5 tonna puska-, 4 tonna szakállas-, 1 tonna taraczk por, együtt 8 tonna 50-től 132 fontig, együtt 869 font; az *ötvösekében* 1 taraczk-, 4 puska-, 8 szakállas, együtt 13 tonna 12-től 180 fontig, összesen 899 font; a *takácsokéban* 1 taraczk, 3 szakállas, 3 tonna puskapor, együtt 7, mindenikben 81-től 120-ig, összesen 723 font; *szűrtakácsokéban* 8 tonna szakállas por 104-től 130 fontig, együtt 956 font; *hentelérek tornyában* 2 tonna szakállas por, egyikben 104, másikban 155 font; *kádárokéban* 1 szakállas, 5 tonna puskapor, mindenikben 65-től 165 fontig való, összesen, 408 font; a *fazékasokéban* 120 font puska-, 112 szakállas por; *szabókéban* 5 tonna **szakállas,** 3 tonna puskapor 121-től 195 fontig való egy-egy tonnában, együtt 1180 font; a *lakatosok tornyában* 3 tonna szakállas por, 109, 113, 115 font egy tonnában; a *kőművesekében* volt 2 tonna szakállas, 1 puska-, 1 apró por 70-től 118 fontig, együtt 403 font; a *szijjgyártók tornyában* 7 tonna szakállas, 111-től 136 fontig való egyben, együtt 869 font; a *csiszárokéban* 3 tonna szakállas-, 2 tonna puskapor 115-től 150 fontig, együtt 621 font; az *asztalosok tornyában* 1 tonna szakállas por, 150 font, 1 tonna puskapor 64 fonttal; a *kovácsokéban* 2 tonna puskapor, 8 tonna szakállas por, 84-től 171 font egyben,

lemnek Kolozsvár irányában legelső ténye is e szellemet fejezi ki. Falai közé megérkezésekor t. i. az üdvlövésre forditott puskapor kárpótlásaul Nagy-Váradról 21 mázsát s e felett némi rezet ajándékozott, ugy, hogy a város hozassa el.[1]) Nem levén meg a város közgyülési j. könyvei 1624-től 1646-ig: e 22-év sok becses történelmi anyaga marad fölhasználatlanul Erdély két nagy fejedelme korából. Pedig a nagy nemzeti célok felé törekvő fejedelmeknek lelkesitve s bátoritólag kellett hatni a községi életre, s amaz elveszett j. könyvek az előhaladás, művelődés és jólét nevezetes csiráit és gyümölcseit foglalhatták magukban. A mit a várépitésről tudunk, az 1735-ki *Város Leirás* tartotta fenn,[2]) melyben a dél-keleti Bethlen-bástyától nyugatnak tartva, a Tordakapun át, a nyúgati szöglet [e század elején *Bogdánffi*-] bástyáig terjedő várfalvonalról ily följegyzés van.

„Ezen keleti szögletbástyától oldalvást délre esőleg a kőfal hosszan nyúgatnak tart, mely vonalon arányos távolban öt torony emelkedik[3]), közülök a szögletbástyától számitva a negyedik a mult század elején berakatott, de hajdan azon vitték ki a halottakat. E toronytól ismét párhuzamban halad tovább a fal, részint csaknem földig lerontva, részint ép állapotban; ez utóbbin szinezett Rákóczi-czimer látszik, s alatta e föliratː **„A legjobb, legnagyobb Istennek.** *Méltóságos úr, Rákóczi György erdélyi fejedelem, Magyarország Részeinek ura, s Székelyek ispánja uralkodása alatt épült e fal 1646.*“ A fejedelmi czimer alatt van a városé, alatta e felirat: „**Isten segélyével.** *Okos és elővigyázó* [circumspectus] *Kovács Gáspár, Kolozsvár fő-, nem különben Hermann András királybiró urak idejében, a városi köztársaság javáért emeltetett az Ur 1646 évében.*“ [4]) A délnyúgati szögerődtől a széna-utczai Kisajtón és

együtt 1131 font; a *szőcs mesterek tornyában* 1 tonna szakállas por, 132 font, 1 tonna puskapor 116 font. A 15 toronyban együtt: *96 mázsa 49 font.* A *városi levéltárban*: 1644 **Porról való Registrum** feliratu *eredetiből.*

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 200. l.

[2]) *Vass József* sokszor idézett: *Emléklapok Kolozsvár Előkorából* czimü kiadványában.

[3]) Látható: Kolozsv. Tört. Felvilágositó Rajzai I. Füzete IV. Tábláján.

[4]) D. O. M. Regnante illustrissimo domino domino
Georgio Rakoczi, principe celsissimo
transylvaniae, partium regni hungariae
domino et siculorum comite, murus hic
exstruebatur. anno 1646. *Mike-gyüjtemény.* **Claudiop.** 10 k.

Monostorkapun át haladva, ettől az óvári első szöglet bástyáig mintegy 30 öl körfal van, a falba berakva a fennebb leirt Báthori-czímer és 1581-ki fölirat. Ugyanezen szögletbástyától — mond e forrás — mintegy hetven lépésnyi távolságban ismét a Rákóczi czímer tünik fel, felette 1641. évszám, alatta e felirat: „**Isten a mi védelmünk.** *Méltóságos és felséges fejedelem, Rákóczi György úr, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Részeinek ura és Székelyek ispánja. — Nem különben bölcs és elővigyázó Filstich*[1] *Lőrincz Kolozsvár város fő- és Jóó Mihály királybirája idejében közköltségen és közmunkával helyreállittatott az Urnak MDCXLI. évében.*[2])

Vagyonossága sokképen gyarapodott. „A fejedelem részint tanácsosai javaslatából, részint tekintetbe véve azon sok költséget és fáradságot s másféle kiszolgáltatásokat, a miket az ő közéjök jövetele, s távoli országok követeinek udvarában tett látogatása a városnak nem egyszer okoz; egyszersmind fejedelmi elődeinek hasonló kegyelmi tényei által indittatva, a Kolozsvár határán dézmáltatni szokott termékek fiskust illető egész dézmanegyedét 300 m. frt haszonbérért Kolozsvár polgárainak és lakosainak adta és adományozta; meghagyta azért 1631. sept. 14. Beszterczén kelt adománylevelében az ország főurainak, főtiszteinek, a kilenczed- és tized-bérlőknek, az erdélyi fiskusi jövedelmek felügyelőjének, hogy őket ezen dézmanegyednek az év folyamában felszedésében, összegyüjtésében és maguk használára fordításában ne akadályozzák.“[3])

Tovább egy más emlék-kő felirata ez:

AUSPICE DEO.
TEMPORE PRUDENTUM ET CIRCUMSPECTORUM
DOMINORUM GASPARI KOVÁTSI PRIMARII,
NEC NON DOMINI ANDREAE HERMÁN REGII
JUDICUM CIVITATIS KOLOSVAR, PUBLICO
REIPUBLICAE COMMODÓ ERIGEBATUR A. D. 1646.

Mike-gyüjtemény. **Claudiopolis.** 10. k.

[1]) *Flistich* alak téves. Minden értelmesen irt oklevélben *Filstich* van irva századokon át; féltudósok rontották el, s a rosszat makacsul védő gondatlanság tartja fen ma is még hivatalos iratokban is, irójuk és a város erkölcsi hitelének kárára.

[2]) Látható KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RAJZAI közt a XV. Táblán, s a városi tanácsház feljáró lépcsőzeténél falba berakva és kiszinezve.

[3]) OKLEVÉLT. CXXXII. sz.

Egy 1632. május utolsóján Gyula-Fejérváratt kelt adománylevele szerint értesülvén arról: „hogy elődei az ország közszükségeire különböző időkben Kolozsvár várostól 40235 frt és 50 pénzt vettek fel kölcsön s nem tudván megfizetni, az 1632. évi országgyülés kk-ai és rr-ei egyetértőleg, a fejedelmi tanács hozzájárulása mellett, a kolozsváriak összes 30-dát a város birtokába adták oly föltétellel, hogy felét fizessék évenként a fiskusnak, felét tartsák maguknak a tartozás teljes törlesztéseig. De minthogy tudva van, hogy a fejedelem 1631-ki beigtatásakor Katalin fejedelemnő ajándéklevelei megsemmisittettek s neki ezen törvényczikknél fogva szabad lenne ezen visszafizetés iránti adománylevelet megsemmisitni; mindazáltal meghallgatva tanácsosai ajánlatát, s megtekintve Kolozsvár polgárainak a fejedelem iránt eddig tanusitott s ezután is tanusitandó hűségét: az emlitett tartozás visszafizetésébe beleegyezik, ugy, hogy miután az közelebb 38,232 frtra szállott, Kolozsvár polgárai és lakosai ebből 6000 forintot engedjenek el és töröljenek ki s az egész tartozás legyen 32,000 frt a minek megfizetése ugy történjék, hogy a kolozsváriak évi 30-adának felét fizessék be a fiskusnak, nemkülönben a törlesztésre engedett másik felének harmadát is szintén évenként; ezen kegyelemért pedig a kolozsvári polgárok a fejedelemnek ingyen igértek 6000 magyar frtot, ötezeret a következő aug. 1-ig, a többi részt pedig u. m. ezer frtot a nekik járó 30-ad jövedelemből. Ezen föltétellel a fejed. a 32,000 frt tartozás törlesztésébe bele egyezett s arról ezen adománylevelet adatta ki.“ [1]) Ez adomány értékéről nehány évi számadás fölvilágosit. 1634 május utolsójától 1635 május utolsójáig a kolozsvári összes harminczadok bevétele volt 5135 frt 88 p. a mi három részre osztva, a fejedelmet illető két rész 3423 frt 92 p., a várost illető ⅓ 1711 frt 96 p., 1635 május 10-től 1636 május 12-ig 7414 frt. 83 p., 1636 május 12-től 1637 sept. 20-ig 8664 frt 53 p. 1637 sept. 20-tól nov. 29-ig 6682 frt 50½ p. a három évi együtt 22,761 frt 86½ p. Ebből a fejedelem ⅔-része 15,145 frt 57 p., a város ⅓-a 7587 frt 78½ p. Ugy látszik, kamat nem volt számitva; de egyfelől a tőke elég gyorsan és biztosan apadt, másfelől a városnak nagy hasznára volt az, hogy a fejedelem az őt illető részt nem készpénzül kivánta, hanem

[1]) Oklevélt. CXXXIII. sz.

áruczikkekben, iparos művekben s más vásárlásokban; igy az ötvöseknek egy alkalommal arany-ezüst műért fizettetett 336 frt 17 p., máskor 326 frt 75 p., megint máskor 275 frtot; kolozsvári kereskedőktől vásároltatott ottlétében köz fekete és virágos bársonyt, gyolcsot, arany prémet, fajlandis, veres rása, granátposztót 385 forintra 90 pénzre; megint máskor Kolozsváratt létében rézmíveket, posztót, vitézkötést 305 frtra 47 pénzre, máskor megint posztót, dupla tafotát, rása posztót s a t. 168 frtra 40 pénzre; 1634. Kolozsváratt az Óvárban levő reformált vallásu levő prédikátoroknak egy évre a 30-adot fizettette ki 900 frtal.[1]) Az egész harminczadi jövedelem a városban maradván s polgárai között oszolván föl: jólléte egyik tekintélyes forrássává vált . . . Ugyan 1632. aug. 8. Gyula-Fejérváratt költ adománylevelében a fejedelem a kolozsvári dézmanegyedet azon okból, hogy a várostól bizonyos szükségére kényszeritve volt 400 m. frtot venni fel, Kolozsvár város közönségének adományozta egy évre, s meghagyta Kapi András erdélyi egyetemes tizedbérlőnek s Száras Mátyás és Deli Farkas fiskusi főtizedbérlőknek, hogy a nevezett várost és közönségét a haszonbérbe vett dézma összegyüjtésében, fölszedésében és a város hasznára fordításában meg ne gátolják.“ [2])

De birtokainak apadása veszélye is fenyegette a fiskust illető jók és birtokok kiváltását rendelő törvény keltével, a minővel Kolozsvár is birt. Ezek a Kendy Sándor és Gábor-féle faluk és birtokok voltak. Kendy István, Kendy Sándor fia, Báthori Gábor kancellára Hagymás és Cháka falukat erőhatalommal visszavette, de felségárulás miatt csakhamar ismét elvesztvén: azok Kolozsvár birtokába kerültek vissza. Most mint fiskust illetőket a fejedelem meghirdettette s a közügyigazgató visszaszerzésök iránt pert inditott. Kolozsvár város birája és esküdt polgárai a fejedelem 1635. ápr. 16. kelt parancslevele következtében eskettettek Kendy István ellen, s a végbevivő déézsi biztosok jelentésökben azt adták elé: „hogy ők 21 tanut hallgattak ki az iránt, ha tudják-e, hogy Hagymás és Cháka részjószágokat Kendy kancellár csak erőhatalommal foglalta el? mely időben s mikor volt ez? s mindenik e tényt megerősitőleg azt vallotta, hogy Kendy Sándor

[1]) Oklevélt. CXXXVIII. sz.
[2]) Oklevélt. CXXXIV. sz.

lefejeztetése s Báthori Zsigmond fejedelem adományozása után mindkét nevezett birtokot a kolozsváriak békésen birták, mig Kendy István Szamosújvárról — melyet akkor ő birt — darabontokat külde rájok, marhájokat kergették, őket zállogolták s nem hagyának békét addig, valamig Szamosújvárba el nem hajtották a szegénységet, a kolozsváriak jobbágyait. Azóta Lónához birták mindkét részt. A tanuk emlékeznek, hogy az elfoglalás erőhatalommal történt."[1]) Ez alapon 1636. febr. 24. a kolozsvári országgyülés alatt Sárosy János, az erdélyi közügyigazgató bizonyitványt adott arról, hogy Kolozsvár város polgárai nevében Konrád István jegyző és Szabó István, a város jószágainak ispánja a Dobokavármegyében levő Lóna nevü birtok és hozzá tartozandói meghirdetése ellen az év betelése előtt, s Belső-Szolnokvármegyében levő, tényleg ugyanazon főjószághoz birató, de jog szerint őket illető s tőlük erőhatalommal elvett Alparét, Hagymás és Cháka nevü falubeli birtokrészeik adomány- és birtokbaigtatási parancslevele, ugy a beigtatásról kelt jelentő levél előmutatása ellen tiltakoztak s kijelentették, hogy bármikor készek a bizonyitásra, de ez csak akkor lehetséges, mikor a derék jószágról való publicatio megvizsgáltatik."[2]) Szintugy tiltakoztak a kolozsvári polgárság nevében külső birtokaik felügyelő tisztei a kolozsmonostori konvent előtt s előadták, hogy mikor a fejedelem Lónát és a hozzátartozó Alparét, Hagymás és Cháka nevü részjószágokban a fiskus örökösödését kihirdettette, a város megbizottai Sárosy János közügyigazgató előtt — még el nem telvén az esztendő — tiltakoztak, most ők is tanusitják azt, előmutatják akkor is eredetiben felmutatott leveleiket, tiltakozva a kihirdetés ellen, minthogy azokat tőlük erőszakkal foglalták el, s kijelentették, hogy akár ki legyen annak birtokosa, a törvény útján visszaszerezni el nem mulasztják.[3]) E védelem kimeneteléről nem találtam további nyomokra, de ismeretes levén I. Rákóczi Györgynek szándékaihoz következetes ragaszkodása s háborui miatt pénzben gyakran szükölködése, hihető, hogy az emlitett faluk és birtokrészek a várostól még akkor elvétettek.

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. D. 49. sz.
[2]) *Városi levélt.* Fasc. D. 50. sz.
[3]) *Városi levélt.* Fasc. D. 61. sz.

Birtokainak saját és Magyar- s Oláh-Zsúk község határaira nézve egyenetlenség támadván: a fejedelem Kolozsvár birái s közönsége kérésére 1632. aug. 11-ki parancslevelében meghagyta a kolozsmonostori konventnek: „hogy levéltárában az erre vonatkozható határleveleket keresse fel s ha megtalálja, adjon belőlük hiteles átiratot. A konventi levélkeresők megtalálták az 1545. évi j. könyvben azon határlevél eredeti szövegét, melyet Bálint nevü tagtársuk a több megyei határ szomszédokkal végbe vitt kijárásról, némely határjegyek megújításáról, másoknak újonnan felállításáról sat. készitett. Kijárás közben a Zsúki-fiak előmutattak egy 1326-ki határlevelet, melynek alapján némely határjegyeket a kolozsváriakétól különböző helyeken levőknek állitottak. Azonban Bálint konventi tag, a kijárást mégis bevégezte s róla az érintett határlevelet állitotta ki, a mit a konvent Kolozsvár elől emlitett megbizottainak 1632. aug. 15. jogaik védelmére kiadott.“ [1])

Gyarapodását mozditotta elő a postálkodási ügy szabályozása is. Az 1631. jun. 5. — jul. 1. — országgyülés XV-dik czikkében törvénybe vétetett föl Kolozsvár azon kiváltságos joga: „hogy postálkodásra adott lovat, ökröt, szekeret elvenni, elveszitni, eladni nem szabad; a kolozsváriak a fejedelem postáit csak Hunyadig és Tordáig tartoznak szállitni. A ki nem a fejedelem dolgában jár, nemesi s egyéb renden valók, azoknak postálkodni nem tartoznak, ezek fogadjanak maguknak pénzen.“ [2]) Az 1633. április 24 — május 13. gyula-fejérvári országgyülés XXXV. törvényczikkében a kolozsváriakra nézve külön is meg volt határozva: „hogy ők másnak postálkodással, szekereskedéssel nem tartoznak, mint a kik a fejedelem parancsában és az ország szükségében járnak.“ [3]) A pénzváltó és pénzverő kamara fenállása is javára volt. Itt vert pénzek ma is vannak fenn 1631-ről C. V. [*Kolos Vár*] fölirattal. [4])

Csaknem egy század óta előkészitett s századokra kiható változás történt ez időben Kolozsvár *politikai életében*. Segesvári Bálint kolozsvári unitárius polgár és krónikairó ezt hagyta emlékezetben 1635-ről. „A kálvinisták egymás között tanácskoztak, hogy a

---

[1]) *Országos levélt.* kol.-monost. konventi levéltár osztálya. *Prot.* M. 27. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 268. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 322. l.
[4]) *Érdy János.* Erdély Érmei. 84—85. ll.

fejedelemtől megnyerhetnék a piaczon levő nagy templomot, és hogy a biró is egyik esztendőben kálvinista, a másikban unitárius vallásu legyen. De az Isten kegyes gondviseléséből álnok tanácsok semmivé lőn. A város és tanács az ő igazságokat a fejedelem előtt bemutatta s az megcsendesedett, holott a város kapuját is szent István napján későn nyitották meg e dolog miatt. Azt hitték a kálvinisták, hogy teljesen kezökben van a nyereség, de most abban szakada, és nem lehete kivánságok szerint a dolog, holott már el is végezték volt egymás között: ki legyen biró? királybiró? polgár?“ [1]) Fosztó Uzoni István unitárius egyháztörténetiró pedig a mult század utolsó felében igy irta le az eseményt. „1635. karácsonra volt titkon forralva e dolog. A fejedelem sokadalmi nép s nagy csapat fegyveres katona kiséretében decemberben Kolozsvárra jött, a templomot és iskolát illető leveleket elébe vitetni rendelte, és sürgette, hogy a tanácsba református birót tegyenek. S midőn a jog feletti vita már a karácson utáni első napon túl ment, másnap szent István vértanu napján minden kapu bezáratott. De az unitáriusok jogain nem lehetvén erőszakot tenni, a reformátusoknak megparancsolta, hogy isteni tiszteletöket tartsák a már kapott három templomban.“ [2]) A dolog ezzel elcsöndesedvén: évekig maradt hallgatásban, de nem akadt el végképen . . . . . A fejedelem nem tartotta az *Unio*-val megegyezőnek — igy szól biztositó levelében — hogy Kolozsvár közjavadalmait kizárólag unitáriusok birják s élvezik. Kétségtelenül bántotta az is, mint Kálvin tana buzgó hívét, hogy vallásabeliek a város közhivatalaira nem választattak. Felszólitotta tehát 1638. elején a város unitárius előljáróit, hogy ezen segitsenek, de azok vonakodtak. A fejedelem az ügyet országgyülés elébe akarván vinni: a város előljárósága tartott a dolog kimenetelétől, s követei által kijelentette, hogy már az egyezkedés elkezdődött. Abban lőn megállapodás, hogy előbb a fejedelem biztositsa az unitáriusokat irásban jogaik és kiváltságaik s egyházi vagyonuk sérthetetlensége iránt, azután ők kötelezzék magukat, hogy a mit a fejedelem a reformált hitvallásuak számára kiván, azt teljesitik. E megállapodás szerint előbb a fejedelem adta ki Gyula-Fejérváratt, az országgyülés tartama alatt

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 209. l.
[2]) *Fosztó Uzoni I.* Unitár. Tört. [M. S.] II. k. 50. l.

1638. május 10. maga és titkára neve alatt kelt azon megnyugtató *Irását*, melyben kolozsvári híveit kegyelmesen biztositotta: *Először*, hogy a kolozsvári bevett unitárius valláson levő minden rendbeli népeket, birákat, polgárokat, községet s az egész városi népet régi *Unio*-jokban, melyet az előtti szent királyok és fejedelmek megerősitettek, [mely magában foglalja a város szabad választási jogát a biró, tanács, száz-atyák és plebánus megválasztásában], megtartja s kegyelmesen megerősiti. *Másodszor* biztositja, hogy a fejedelem egyedül igaz vallásán levő köztük lakó atyjafiai semmi időben az ő templomukhoz, plébánia házukhoz, iskolájokhoz és azok jövedelmeihez, se azokra való gondviseléshez, a mint eddig, ugy ezután is semmi közüket nem tartják, sőt az orthodoxus [*reformált*] valláson levő egyházi személyeknek házaik a mint fizetéstől mentve lesznek: ugy a bevett unitárius valláson levő egyházi személyek háza is mentességben tartatnak, a plebániaházon kivül levők is. Mely két pontot és czikket a fejedelem minden részében fejedelmi szava alatt elfogadott, helyben hagyott és megerősitett, biztositván kolozsvári minden híveit: birákat, polgárokat, száz-embereket és az egész városi közönséget, hogy a fejedelem is megtartja, megőrzi és másokkal is, kiváltképen pedig a kiket e végzés magában foglal, megtartatja, megőrizteti és teljesedésbe véteti, nevezetesen pedig Kolozsváratt, egyedül igaz vallásán levő minden rendbeli lakos híveit ezen czikkeknek minden részében épen megtartására kötelezi, ugy minden következendő utódait, az ország törvényes fejedelmeit, oly módon mindazáltal, hogy kolozsvári unitárius hívei is, a mely czikkek megtartására magukat kötelezték, s városuk pecséti és hitök, nem különben minden kiváltságaik és szabadalmaik elvesztése büntetése alatt egész város nevében *Kötelezvényt* [reversalis] adtak, azokat a czikkeket épen, minden részeiben és szakaszaiban szentül megtartják, megőrzik, s idejében teljesedésbe veszik, vétetik és végrehajtják örök időkön át. Erről a fejedelem híveit azon levelénél fogva bátorságossá teszi és biztositja . . .“ [1]) Ezt — a hátlapon látszó saját keze irása szerint — később I. Apaffi Mihály fejedelem is megerősitette 1664. ápr. 15 . . . Két nappal később május 12. 1638. ugyan Gyula-Fejérváratt az unitáriusok is: a főbiró, több tanácsos s más tagok aláirása s a város pecséte

[1]) Oklevélt. CXLI. sz.

alatt kiállitották a fejedelemnek megigért *Kötelezvény*-t [reversalis], melynek pontjai ezek. „*Először:* a mely czikkeket a fejedelem ő nagyságával végeztek, minden részeiben megtartják és követik, ugy, mint több szent királyoktól és fejedelmektől megerősitett *Unio*-jukat. *Másodszor:* négy esztendő alatt 25 orthodox valláson levő embert vesznek be a száz-emberek közé, ugy pedig, hogy a mig a 25 orthodox atyjokfiának száma be nem telik, unitárius vallásu száz-embert nem vesznek be, s a 25 számból álló orthodox valláson levők mindenkor örökre megmaradván a száz-emberek közt, a többi álljon a bevett unitárius valláson levőkből, ugymint hetvenöt személy. *Harmadszor:* mindenkor az alsó tanácsban ugy mint a polgári tisztre három orthodox valláson levő atyjokfiát beválasztják, de most elsőben oly módon, hogy a jövő karácsonkor Filstich Lőrinczet válaszszák polgárrá, 1639. ha azt éri, Váradi Miklóst, ha ő meghalna, mást az orthodox valláson levő atyjokfiainak elei közül, 1640. pedig a harmadikat. Annak utána pedig a rendtartást ugy folytatják, hogyha a három közül valamelyik meghal vagy a felső tanácsba vitetik is, az alsó tanácsban a kitünőbb orthodoxus atyánkfiai közül örökké három személyt tartnak ugy, hogy a felső tanácsban levő 25, az alsóban levő 3 orthodoxus személyekkel együtt 28 személyből álljanak. *Negyedszer:* az orthodox valláson levők atyjokfiai közül is a bíró választást ezután megengedik és in perpetuum gyakorlatban hagyják, mindazáltal oly módon, hogy a mint a város régi szokása szerint ennek előtte is addig birói tisztre nem juthatott, még ha egyéb tisztet viselt is, mig a sáfárság és adószedés tisztét nem viselte, azért, mivel e két tisztben tanulhatta meg a városi minden rendü emberek sorsát és állapotját s a város minden tereh viselését: igy az orthodox atyafiak is elsőben e két tiszt viselésen átmenvén, azután Istentől s az emberek közválasztásából választassanak meg, és jövőben azon módot minden negyedik esztendőben orthodox atyjokfiai közül való biró választásban fogyatkozás nélkül megtartják és folytatják. És ezt nem a tisztviseléstől való elidegenitésre s az orthodox vallásuak gyalázatjára cselekszik, de mivel a hajdani időktől fogva mindig ez a mód tartatott közöttük. *Ötödször:* Városukban orthodox valláson levő atyjokfiai templomukhoz, iskoláikhoz, s annak jövedelméhez, azok gondviseléséhez semmi közüket nem mondják, sem tartják. Az orthodox predikátorok, kántorok s mesterek házait

szabadságokban megtartják, adót rajtuk nem vesznek, sem más teherviselésre nem szoritják. Ez azonban mindkét eklézsiában szolgáló ott lakos emberekről értetik. *Hatodszor*: Az ország közönséges *Unio*-ja ellen semmi úton és szin alatt az orthodox vallásnak s azon levő atyjokfiainak elnyomására nem igyekeznek, s személyök ellen vallásukért gyülölséget, haragot, boszuállást nem viselnek, kárt nekik nem tesznek; ha pedig ez ideig a vallás miatt idegenség lett volna közöttük, azt mindkét fél egymás közt örökre megszünteti; hasonlóképen az orthodoxus valláson levő minden rendbeli atyjokfiai is mindezeket irányukban teljesitik, az ország közönséges *Unio*-ja és mostani egyezésök szerint, ha az *Unio*-ban részletezett büntetést el akarják kerülni. Mindezeknek a megirt czikkeknek pedig minden részben fogyatkozás nélkül való megállására, megtartására és teljesitésére magukat és utódaikat keresztény hitök s minden szabadalmaik és mesterségeik elvesztése alatt kötelezik a fejedelem ő nagyságának, kegyelmes uroknak s törvényes utódainak örök időkre. Ezeknek megállásáról, hiteles helyen is, a hol a fejedelem ő nagysága akarja, készek ő nagyságát és utódait az irt büntetés alatt biztositni . . .« [1])

Az unitáriusok nagy tekintélyét és erkölcsi bátorságát mutatja, hogy elébb a fejedelemmel biztosittatták magukat jogaikban s birtokaikban meg nem háborittatásuk iránt, s csak azután teljesitették kivánságát, megosztván a hivatalokat reformált hitvallásu polgártársaikkal.

Rendkivüli vivmány volt ez rájok és utódaikra nézve. Megnyilt előttük a hivatali pálya, részt vettek a tanácsi és községi tanácskozásokban, tudtokkal történt minden a város nevében kelt intézkedés, érdekeiket maguk védhették, jogaikat érvényesithették, *semmi róluk nélkülök ezentúl nem történhetett.* Ez egyezség sorsuk urává, a közhatalom részesévé tette őket. Csaknem két száz évvel ezelőtt Horogszegi Szilágyi Mihály és Hollós Mátyás Kolozsvár magyar és szász polgárai, kevés hiján száz év előtt

---

[1]) Oklevélt. CXLII. sz. Ez ki van adva: *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 152—155. lapjain a fejedelem átiratában, de az május 13. kelt, hiányzanak benne a polgárok nevei, kik a fejedelemmel egyezkedtek. Példányom a kol.-monostori konvent átirata, melyet az — ugy látszik — a *Kötelezvény* bezáró részében tett kikötés és igéret értelmében a kolozsváriak kérésére állitott ki.

II. János [Zsigmond] a magyar és szász unitáriusok, 1638. I. Rákóczi György az unitáriusok és reformált hit vallásuak között osztotta meg a közhatalmat és politikai jogokat. Az elsők hatalmi köre szűkebbre szorult, utóbbiaké tágasbra terjedt.

De ennél többet is tett a fejedelem, a minek azonban elbeszélése hátrább lesz helyén.

A politikai jogviszonyok e gyökeres átalakulásán kivül, a törvényben megszabott vagy fejedelem által rendelt adó és fegyveres katona kiszolgáltatása, közgyülési szabad tanácskozás, a fejedelem rendeleteinek s az országgyülések határozatainak végrehajtása, végre a törvényhozásban két vagy több követe által résztvevés, voltak a politikai élet főbb nyilvánulásai. Adója 1631., 1800, 1632—33-ban 2000, 1634—39-ben 2200, 1640—1648-n 2240 magyar forint volt, végvárakra való ingyen munka [*gratuitus labor*] megváltási díja 1638-n 200, 1639-n 300, 1640—1644-n 400 m. frt. [1]) Azontúl az utóbbi adó nem kivántatott. E számokmutatják a fejedelem háboru viselési nagy költségeit, s hogy a város fizetési képessége nem állott ezzel mindig arányban, kitetszik a száz-férfiak 1647. évi határozatából. „A bíró előadván, hogy a fejedelem egy kapitány-alja katonát küldött Kolozsvárra, hogy zsoldjukban vegyenek fel 1700 frtot: meghatározták, hogy vegyék fel kölcsön, aztán később kirójják s megfizetik, csakhogy a katonaság közöttük ne mulasson." [2]) Kiállitott katonái, vagy — a mint a köziratokban emlittetik — darabontjai, gyalogjai létszáma mikor? mennyi volt? a közgyülési j. könyvek hiánya miatt meg nem állapitható. A város katonaadási kötelezettségét attól fogva, a mint a kiváltságokban meghatározott számtól az első eltérés történt, a maga egészében, összefüggőleg előadnom nem lehet; csak hézagos adatokat tartottak fenn itt-ott a j.-könyvek s más irományok Rákóczi Gy. korából. Linczegh János, *Napló*-jában azt irja, hogy Kolozsvár maga fizette s biztosa tartott szemlét katonái felett még a hadjáratokban is. Érdekesen beszéli el ő maga: hol járt s miket látott, mikor 1644. a hópénzt katonáiknak megvitte. „1644. — irja — a fejedelem Magyarországra kimenvén a római császár ellen, én küldettem el Kolozsvárról Kassára, a hópénzt is magammal vittem a város

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 272., 288., 324., 408., 433., 463., 597. X. k. 137., 139., 219., 278., 327., 365., 366., 434., 455., 477. ll.

[2]) *A jegyzők. ered.*

gyalogi számára. E gyalogokat Enicske nevü faluban megmustrálván, hópénzeket megadtam. Urunk sok számu hadával Kassa megszállására menvén, kilencz nagy ágyut vonatott a kassai téglaszinhez, a városnak szegezvén őket. Az nap rendelt seregekben volt kiki lova hátán, a gyalogok talpon. Oly hideg volt, hogy a német gyalogokban egynehányan megfagytak. Meg kérték a várost, de nem adván meg magát, Barcza nevü falura szállottak vissza, sőt egész napig levén ott, hallatlan rettenetes hidegeket és fergetegeket szenvedtünk rosz kalyibákban. Pénteken kijővén három becsületes főember, köztük a király képe is a fejedelemhez, szombaton délután 2 órakor Kassára az egész haddal bementünk, a piaczra kivont ágyukat kisütvén: egyik diribre-darabra szakadt, még a kerekei és a talpán való vasak is, Erdély felé rugván vissza a por a darabokat." [1]) Egy más fontos adat a polgárság személyes katonáskodásáról, a gyula-fejérvári káptalan egy hivatalos kiadványában maradt fenn. E szerint a fejedelem 1645. az ápril 16-ki gyula-fejérvári országgyülésen tett előterjesztései közt arról is törvényt kivánt hozatni, hogy Kolozsvár birtokos és birtoktalan polgárai személyesen fegyvernek kötelesek katonáskodni. A város főbirája Kovácsi Gáspár, Filstich Gáspár eskudt polgár és Konrad Mihály jegyző a városi közönség nevében tiltakozott ellene azon káptalan előtt, s bemutatott kiváltságaikkal tanusitották, hogy a czélbavett törvény ezek s jelesen Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelemtől nyert kiváltságaik ellen van, s ugy az öregebb, mint ifju fejedelmet tiltották, hogy e törvényt ne erősitsék meg s a kapitányok vagy vármegyei tisztek a kolozsváriakat hadba menésre ne kényszeritsék. Ugy látszik, czélt is értek; mert az 1645. ápr. 16. jun. 6-ki országgyülésen ez törvénynyé nem vált.

Törvényhozási jogával mint eddig, ez időszak alatt is élt Kolozsvár; de I. Rákóczi György becsben tartotta Bethlen Gábor elhatározásait. Ennek tulajdonitható, hogy országgyülést a 18 év alatt csak egyszer tartott Kolozsváratt, 1636. febr. 15—29-n, mely a Bethlen Istvánnal volt viszály kiegyenlitéséről volt nevezetes. Itt kelt febr. 17. a fejedelem ellen azon névtelen levél, mely az országot I. Rákóczi Gy. letételére s más fejedelem választására hivta fel; előadatott Bethlen István 1—11. pontból álló vádja a

[1]) *Linczegh János Önéletirata.* Kéziratban. 5—6. ll.

fejedelem ellen, az ország kk. és rr. válaszoltak rá, mire a fejedelem a sérelmek némely részét elismerte s orvoslását törvény által biztositotta; innen kelt az országgyülés levele a szultánhoz, budai vezérhez, a kajmekámhoz, a fejedelemé szintén a szultánhoz és divánülő vezérekhez, a római császárhoz, az ország kk. és rr-nek útasitása az erdélyi portai követekhez s téritvényök Bethlen István bántatlan haza térhetése iránt; itt foglaltatott végre törvénybe a fejedelem és Bethlen István közötti kibékülés és kölcsönös biztositás. Erdély békéjét, I. Rákóczi Györgynek 12 évi szerencsés uralkodását biztositotta e kibékülésben nyilvánuló eszély és hazaszeretet... Kolozsvár politikai jelentőségét emeli azon tény is, midőn a fejedelem 1648. őszén ifj. Göcs Péter, kolozsvári egykori Göcs Pál unitárius plébános fiát, kisebb fiának a lengyel királyi székre megválasztatása ügyében Radziwill herczeg lengyel unitárius főemberhez követségbe küldötte, s a már azelőtt a szintén unitárius Bethlen Ferencz fejérvármegyei főispán, fejedelmi főudvarmester s királyi táblai ülnök bizalmas követe által kezdett egyezkedés tökéletességre vitele módozatait és föltételeit magában foglaló titkos levele elvitelével bizta meg. A *Göcs* név a követnek 1603. Basta elől Lengyelországba menekült s unitárius hitrokonainál sokáig tartózkodott atyjáról már ismeretes volt a lengyelek előtt. A fejedelem azért választotta e férfit, hogy általa a lengyel unitáriusok rokonszenvét s szavazatát fia részére megnyerje. Útasitva volt, hogy legelébb Lubinszkit [néhol *Lubinczki* van irva] keresse fel, s megadván a fejedelem levelét, további útasitást tőle várjon. Meg volt mondva a fejedelemtől: kiket keressen fel? hogy értekezzék az ügyben a herczeggel s mondja meg neki, hogy a fejedelem küld pénzt hadgyüjtésre, csak tudassa, ha bátorságosan mehetnek-e vele? bort is küld, mihelyt mód lesz benne; biztositsa nevében a herczeget, hogy a kiknek ajándékot igért, minden meg lesz, sőt oly előmenetele lesz, melyet most nem jó kijelenteni; a kozákokat is biztositsa, hogy a mit felőlek a herczeg a fejedelemnek irni fog, mindent kész teljesitni; ha a fejedelem jóakarói azt ajánlják, hogy személyesen menjen a kozákokhoz, menjen el, csak előbb jól értesittesse magát, mint s hogy kell oda menni? minő biztositással? sat.[1]) E küldetés teljes sikerét a fejedelem hirtelen halála meghiusitotta.

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 494. l.

Volt hajlam a város polgári jellegének és politikai helyzetének megváltoztatására, s erre biztos út és eszköz gyanánt a nemességnek — kiváltságai megtartása mellett — betelepitését vélték, a mit ily irányu törvény alkotásával kivántak elérni. Kolozsvár városa azonban szigoruan ragaszkodott kiváltságaihoz, s midőn e kérdés 1632. a május 1—10. gyulafejérvári országgyülésen előkerült, az Kolozsvár követeinek erélyes felszólalására, a XXIII-ik t.-czikkben azt végezte: „tartassék meg az 1614-ki medgyesi törv.-czikk.“ [1]) Kolozsvár polgári szerkezete és alkotmánya sértetlenül maradt.

Az *igazságszolgáltatás* gyakorlati alakjairól, a perűgyi eljárásról, védelemről sat. jogászok s jogtörténetirók előtt érdekkel biró nehány rámutatást közlök az e korban véletlenül nagy számban fenmaradt emlékek nyomán. A törvényes jegyzőkönyvek meg vannak különböző czímen vagy czím nélkül az 1631.,[2]) 1632.,[3]) 1632—1633.,[4]) 1638.,[5]) 1639—1644.[6]) és 1645—1651.[7]) évekről. Megvolt azonban jegyezve, s itt ismétlem, hogy a régibb századok törvénykezési s más jegyzőkönyveiben nincs rendszer és folytonosság. A jegyzők ugy és oda irták be a perfölvételt és itéletet, a hol valamely kész jegyzőkönyvben üres lapot találtak; a czím hiányzott, változott, fölcserélődött, a mint a jegyzőnek eszébe vagy tollára jött. Egy század jegyzőkönyvében korábbi és későbbi századok ügyes-bajait s tárgyalásait találhatni föl tarkán, szétszortan.

A birói nyelv és törvényszéki irály egyszerüségét jellemző nehány alakot is közlendőnek látok.

Az ügyvédvallásé: „1660. február 19. Mózes János ügyvédévé vallja minden ügyében Ajtai Tamás deákot sat. Aláirva: *Notar.* m. pr.“

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 286. l.

[2]) *Acta Judicialia* A. D. 1631. Első és másodbirósági itéletek.

[3]) *Czím nélküli j. könyv.* 1632-ről. Törvénykezés, ügyvédbevallások sat.

[4]) *Törvénykezés, ügyvédbevallás, tiltakozás* sat.

[5]) *Törvényes Jegyzőkönyv* czím nélkül.

[6]) *Hasonló.* Az ügyvédbevallások a végén.

[7]) PROTOCOLL. ANNOR. 1645—1651. Egy másiknak czíme: A. D. *MDCXXXVIII. Protestationes tempore Judicatus C. D. Stephani Rosas Primarii et Caspari Peutsch Regii Judicum Civitatis Colosvar factae.*

A későbbieket hátrább időrendben összevontan szintén emlitni fogom.

Tiltakozás alakja: „1660. jul. 26. A per folyt a fő- és helyettes királybiró előtt. Prásmári Szijjgyártó János megjelenvén személyesen, tiltakozik azért, hogy Bul István, őt veréssel fenyegette, sok illetlen dolgot követett el rajta, azt törvény nélkül nem hagyhatja, hanem annak idejében keresi érette. Aláírva: *Notár.* m. pr.“

Birtokba vezetési jelentéstétel: „Mi, Telman Márton és Déézsi János, a becsületes Tanácstól kibocsátott hites polgárok. Adjuk emlékezetekre mindeneknek, a kiknek illik, hogy megtalálván a becsületes Tanácsot Szentgyörgyi István deák, hogy vett egy házat Szakmári Mihálytól 275 forinton, azaz kétszáz hetvenöt forinton, hogy abba a házba vezessük be, jelen lévén ilyen becsületes személyek u. m. Csiszár István és Kádár András uramék, ugyanazon fertálybeli kapitányok és tizedes Varga László, a kétfelől való szomszédokat is u. m. Vajda Ferenczet és Lakatos Jónást odahivatván, az atyafiak is u. m. Farkas Márton, Képiró István jelen levén, megkérdeztük: ha valamelyik ellenkeznék-e a háznak eladásában, de egyik sem ellenkezett. Azért mi feljül megnevezett személyek bevezettük Szentgyörgyi István deák uramot, hogy azt a megnevezett és megvett házat birhassa, mint sajátját és utódai is örökösen birhassák. Mely dolognak nagyobb bizonyságára adtuk a mi levelünket sat. [1])

Az *ipar és népesség terjedését* új czéhek keletkezése, gyarapodását s a polgárság magyarosodását czéhszabályaik magyarul kiadása és bővitése, virágzását egész körében élénk munkásság nyomai igazolják. A *Borotváló mesterek* [borbélyok] czéhének Szegedi György városi jegyző által magyarul szerkesztett s 1638. sept. 12. kiadott szabályait Váradi Borbély András főczéhmester, Tömösvári István másik czéhmester kérésére átirta és kiadta a kolozsmonostori konvent nevében és pecsété alatt Pécs-Váradi János levélkereső 1643. febr. 3-án; áll 17 pontból, melyek nevezetesebbjei: „a bevezetés, melyben a czéhszabályok szerkesztői a Krisztus nevében kezdik a munkát, s a reformatio változtató hatására útalnak, szabályaik változtatása okául a pápista valláshoz tartozó czeremoniák megszünését adják, s erőteljes szavakban fejezik ki, hogy törvény nélkül egy testület sem állhat fenn; ezekben az istenfélő kegyes emberek örvendnek, a nyakasok és engedetlenek

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

értelme és elméje általuk meglágyul, s a társaság czélja, a város békéje és jólléte előmozdittatik. Ezekért alkották ők czéhszabályaikat — mondják — melyek közül jellemző az 5-dik pont, mely a czéhbe állani kivánók képessége igazolását illeti, hogy t. i. az ilyenek tudják megkészitni: 1. a *kenő irt* — a mint ők hivják — a *szederjes flastromot*, 2. a *nagy érlelőt* s a melyik ezeket jól csinálja, befogadják, ha nem csinálja jól, nem; a 7-ik pont, mely a czéhgyüléseket 15-öd naponként tartatni, a 8-dik, mely egymás megbecsülését s gyülésekben a tisztességes társalgást, a 10-ik az inasfogadást a czéhmester előtt végeztetni, a 14-ik a meghalt mesterek koporsójának temetőbe kisérését, a 15-ik az elszegényedettek fölsegitését rendeli, a 17-ik, melyben kötelességökké van téve, hogy valamikor a fejedelem parancsolja, kivált hadakozás idején a czéhes mesterek orvosságot s egyébféle eszközöket kiszolgáltatni tartoznak, magyarok és szászok egyenlő számban, ha egyenlők, ha valamelyik kevesebb, kevesebbet is köteles adni.“ [1]) A *Késcsinálók* czéhszabályait átirta és kiadta 1631. decemb. 24. a kolozsmonostori konvent. Főbb pontjai: „Új évi vizkereszt napján összegyülvén maguk körül közszavazattal czéhatyát választnak, a ki őket szabályaik értelmében kormányozza, megválaszthatják 2-ik évre is; ha a czéh szaporodik, később választhatnak 2-ik, 3-ik czéhmestert is; a czéhatya havonként egyszer a mestereket összegyüjti dolgaik igazitása végett, nem szolga, de valamelyik ifju mester által hivatva meg őket, az előtti napon, s kijelölve a gyülés óráját; ha a szükség kivánja, rendkivüli gyülés is hivható egybe; a czéhmester megválasztatásakor a mestereket illő ebéddel vendégeli meg, s most két, ha a czéh megszaporodik 4 veder bort ad; ha valamely mester meghal, özvegye megtarthatja maga mellett azon mesterséget folytató, férjéről hátra maradt társát és az apródot egy évig, ha nem maradt férjének társa, az özvegy kérhet a czéhmestertől; ha özvegy azon mesterséget folytató legényhez megy férjhez, a mesterségért féldíjt fizet; ha mester fia más mesterségbelinek lányát vagy özvegyét veszi nőül, az is féldíjt; ha özvegy mester más czéhbeli özvegyét veszi el, vagy valamely mester fia ugyanazon mesterséget üzőnek leányát, semmit nem fizet. *Az apród* fölvétel föltételei: 1. mutassa be nemzetségi származását, s a czéh-

[1]) Oklevélt. CXLV sz.

nek fizessen 4 frtot, a mestereknek másfél veder legjobb bort, a költség felét az apródot fölvevő mester fizeti, a tanév 3; 2. ha szülője van, az ad ruhát, csizmát s inget, egyéb apróságot a gazda; ha nincsenek szülői, de magát jól viseli, a gazda gondoskodik róla, de a tanuló a tanulás bevégeztével költségét megtéríti; ha jó viseletéért el akarja engedni, teheti; 3. kitelvén a tanulási idő, a mester a czéhet egybegyüjti, ebéddel vagy vacsorával s 1 veder borral megvendégeli, felszabaditja és neki szabaditólevelet ad; 4. a mely tanuló más mesternél akarja mesterségét kitanulni, félideje eltelésével elkéredzhetik; de ha saját atyjától tanul, az időtűzés nélkül, mihelyt a mesterséget megtanulta, őt felszabaditván, a legények közé sorozhatja; 5. két apródot egy mester sem tarthat egyszerre, de midőn az első 3-ik évének három harmadát kitöltötte, nézhet új apród után; 6. ha a gazda az apródot igen sokkal terheli, a mestereknek jelentve, más gazdához rendeltetését kérheti. Az *ifju mestereket* illetők: a mely ifju késcsináló mester meg akar telepedni, egy évnegyedig valamely mesternél köteles magát gyakorolni, s akkor a biró és tanács előtt dolgát előadván, magának polgárjogot szerez; ezután a czéhmesterhez folyamodik, az gyülést hív össze, s fizet nekik először ötször öt garast, a kik jó reményt adva üdvözlik őt; másodszor is gyülést kivánva, ötször hat garast fizet; a mesterek akkor tudtára adják, ha fogyatkozást vettek benne észre, s megkérdik: ha megtanulta-e a mesterséget? azt is megkérdik, ha kész a jártasságát remek készitéssel megbizonyitni? Ha biztatja magát s rá szabadságot kap, tartozik a remeket a czéh mesternél egy nap alatt kinagyolni, s az nap a mestereket bőven megvendégelni. Ekkor egy hónap adatik az elkészitésre, a mit ha jól nem végez, a czéhtől megfeddetik, s a roszul készült műért a czéhnek 15 forintot fizet. A ki nem elég tanult s remeke elkészitésében nem bizik, mégis dolgai megkivánják a megtelepedést, azért, hogy itt maradhasson, fizessen a czéhnek 15 frtot. A ki jól készitette el remekét, a mestereknek fizessen 4 veder legjobb bort. Új jövevények más mesternél ajánlják fel magukat. . . . Minthogy illő, hogy minden czéh a maga határai közt maradjon, igaznak itéltetett, hogy kés, borotva és fogó élesitéstől és kicsiszolástól minden lakatos, csiszoló és borbély tartózkodjék; a ki titkon vagy nyilván ilyeneket készit vagy müvel, a biró és tanács vétesse el, valamint a kik a lakatosok, csiszolók és borbélyok mesterségébe

avatkoznak, azok is igy büntettessenek. Idegenföldi késcsinálók a négy sokadalmon kivül kést a városba eladásra be ne hozhassanak, ha teszik, a biró és tanács vétesse el, s két része legyen övék, egy a czéhé. A mesterségekhez szükséges állatszarvakat azok elvesztése büntetése alatt senki meg ne vehesse s ne árulhassa. A mely mester gyülésre idejében meg nem jelenik, 4 garast fizet, a melyik a czéhmesterhez hivatva, bőrköténynyel jelenik meg, 3 garast, a ki más legényét elcsábitja, 4 frtot, a ki apródot csábit el, 3 frtot. Gyülésben káromkodó 1 frt, a mester társát bántalmazó 1 frt, ha társát tolvajnak mondja, 6 frt és 66 pénzt; a ki közbeszéddel *hadler*-nek mond valakit, büntetése félforint, ha léhának, állhatatlannak, köznyelven *sokelem*-nek [?] mond, 1 frtot. A ki tolvajságon éretik s az bebizonyul, a czéhből kizáratik; ha mester vagy társ megharagudván, az asztalt öklével veri vagy a másikat hazugnak mondja, félforintot, 50 pénzt; a ki a felveendő tanulót egy vagy két nappal tovább tartja a két hétnél, 3 frt, a mely társ vagy legény rendelés előtt nősül, 4 frt, a ki hír nélkül, társai megvetésével eltávozik a városról s később ismét vissza akarna jőni, útasittassék az ifju mesterek közé, s ugy szerezze meg ismét czéhbe fölvétetését; ha hírrel megy el, visszafogadható." E konventi átirat a város birájának és tanácsának s esküdteinek bemutattatván: ez azt a hol szükségesnek látta, megigazitva, a hol kellett, pótolva s helybenhagyva, az előlirt mestereknek és az egész czéhnek jövő helyes önkormányzása végett a város nagyobb pecséte alatt kiadta 1631. május 4. [1]) A *Kovács czéh* I—XIX pontból álló német szabályait magyarra forditva kiadta 1640. Conrád István városi jegyző. Ez egyszerü másolat, s egész terjedelmében közölve levén illető helyén: itt csak főleg nyelv tekintetében figyelemre méltó lényegesebb pontjait ismertetem. „I. Az inas fizetése egy évre egy ködmön, kendervászon ing s lábravaló, második évre is egy ing és lábravaló, mikor ideje kitelik, egy bokor [pár] saru. IV. A ki czéhbe akar állani, tartozik mesterremekben készitni egy ásót, kapát, kaszát, egy kötő fejszét; ha valamelyikben hibát találnak, büntetése 1 frt, s ha valamennyiben hiba lesz, büntetésül egy évig kell legénykedni, hogy a művet jobban megtanulja. V. Mikor a czéh-

[1]) Az *országos levéltár* kolozsmonostori konventi levéltár részében jelzetlenül talált *eredeti fogalmazványból.*

atya évenként tisztét feladja és számot is adott, a mesterek tartoznak őt fáradságáért 100 pénzt érő új évi ajándékkal a czéh részéről feltisztelni, feleségének pedig egy ingaljnak való gyolcsot adni. XII. **Regelő hétfőn** [új év első napján] a ki veszekedést indit, büntetése 1 frt, a ki a bort és eledelt száján kiadná, 1 frt, a ki tovább nem maradhat helyén, kéredzék el a czéhmestertől, különben 100 pénzt fizet. XVIII. Ha valamely özvegy asszony a czéhet gyermekének akarja tartani, évenként tegyen le a czéhbe 12 pénzt, de ha el is mulasztaná, a gyermek igazsága mégis ne veszszen el, hanem mikor a czéhbe be akar állani, egyszerre tegye le." [1]) E czéhszabályokat a kolozsvári birák és esküdtek a kovácsok kérésére két izben pótolták. *Először* 1641. jan. 2. ezen czikkel: „Ha valamely kovács mesterlegény vagy inas czéhen kivül kontárkodnék, vagy valaki megtiltott mívet hozna be kereskedés végett s azt árulná, a legény és inas műszerét és eszközét a biró és tanács vétesse el, s áruk két része legyen a tanácsé, harmada a czéhé." *Másodszor* 1645. jan. 2. ezen czikket fölújitották s a czéhben kihirdeték." [2]) A czéh legrégibb *jegyzőkönyve* 1632. febr. 19. kezdődik [3]) s 1644-ig terjed, magyarul irva, a mesterek nevét is magába foglalja, 1/3 rész német, a többi magyar. Ilyenek: *Jakab, Kovács, Palkovics, Máthé, István* mesterek, *Török, Lukács* sat. Egy *másik jegyzőkönyvbe* a czéh bevételeit irták be. [4]) Ebben is 1729. márcz. 25-től 12 mester van bejegyezve, ily nevüek: *Zilahi, Vásárhelyi, Taploczai, Kolozsvári, Köpeczi, Kállai, Győrfi, Sánta, Eperjesi, Telegdi.* Kettőn kivül mind magyar. A *Szappanos czéh* szabályait 1637 dolgozta ki, s Bred [5]) Márton és Kádas István szappanos mesterek, Pulacher István fő-, Bacsi István királybiró, Peutsch Gáspár, Samarjai [máshol Samarjai Jóó] Mihály, Hermann András, Tököli János, Fenesi Mihály, Kovács Gáspár, Geszner Ambrus, Huszár Péter, Wendrich Pál, Veres János és Teuffer András tanácsosok és esküdt polgárok vizsgálata és helybenhagyása alá beadták,

---

[1]) Oklevélt. CXLIII. sz.

[2]) *A kovács czéh levéltárában levő eredetiből.*

[3]) Címe: Registrum sat.

[4]) Ebből van kivéve az 1556 feliratu czéhpohár ismertetése. Látható időrendi helyén feljebb.

[5]) Innen származhatott *Bred*-fő, ma Brétfő szöllőhegy neve. Hihető, hogy e nemzetség hajdan ott nagybirtokos volt.

azok megvizsgálták, s néhol javitva, néhol pótolva, meg máshol egészen átalakitva, helybenhagyták, s az igy megigazitott szabályokat a tanács Conrád István jegyző aláirása s a város nagyobb pecséte alatt, azon évi decemb. 19. könyvalakban kiadta. E czéhszabályokat később Kádas István fő-, Teremi János al-atyamester és Veres György, Ujhelyi István, Beregszászi András, Kádár Péter, és Balogh György szappanos mesterek kérésére 1641. jun. 17. a kolozsmonostori kastélyban a fejedelem is megerősitette, s a kérelmező mestereknek függő pecséte alatt kiadatta. Én a czéh leveles ládájában ezen fejedelmi megerősitett czéhszabályt találtam meg, s abból vettem másolatot; később megtaláltam a czéh által 1788. a kir. kormányszékhez beadott hártyára irt egy más egykoru példányt, mely korával megegyezőbb s hibátlanabb levén: a fejedelmi kiadás bevezetését és záradékát érintetlenül hagyva, magát a czéhszabályt e szerint teszem közzé. Főbb különbségek, hogy a fejed. által megerősített példányba a „czeh“ kezdettől végig *cseh*-nek van irva, az „eo“ *ő*-nek „czinál“ *csinál*-nak, w *v*-nek, ű *ü*-nek javitva, részint rontva, e szó pedig: a czéhbe „bekéredzik“ többször igy iratott: *bekövedzik* mindkét példányban, a mi mutatja, mily nehézségekkel küzdött a város szász polgársága, mig a magyar kiejtést az irásban is ki tudta fejezni s a szók helyes értelmére rá jött. E tévedések hihetően Konrád István szász nemzetiségü városi jegyzőéi. Közölve levén a magyar szövegü czéhszabály illető helyén: itt csak tudákos bevezetését s főbb pontjait emelem ki. „A szabályalkotó mesterek előterjesztették — igy szól a bevezetés — hogy a városon minden kézi mesterség üzőinek, a kik jogukhoz törvényesen jutottak, törvényeken s kiváltságokon alapuló külön társaságuk s czéhszabályuk van, rajtok kivül; s bárha mesterségökben ismereteiket és képességöket ők is, mint más mesterségbeli legények, szolgálatjuk által szerezték, de vannak, a kik a szappanfőzést nem tanulták, készitésmódját s rendét nem tudják, hanem a szappan-anyagot csak elrontják, s némelyek olyat készitnek, hogy a kik használják, kárt vallanak miatta. Vannak, a kik saját tanult mesterségöket elhagyva, szappanossághoz fognak s ezzel a mesterségöket értőknek is ártnak; haszonvehetlen szappant is hoznak a városra, s igy külső s belső kontárok által az értők hirneve és becsülete is szenved, a közönség kárt vall, a mi a városnak is árt, mert kivált a tudatlan nép nyilván kiabálja és terjeszti, hogy a kolozs-

vári szappanosok rosz szappant készitnek. Kértek tehát a tanácstól czéhjogot, az általuk szerkesztett szabályaik megvizsgálását s kiváltság alakjában kiadását; csak igy lesz lehetséges, hogy a városon jó szappant áruljanak, mert ők csak jól értő mestereknek fogják e joggot adni, a kivülről behozottat megvizsgálják s a roszat eltávolitják...“ A szabályok közt jellemző az, mely a magyar és szász iparosokat egyenlő jogban részesiti, a városi szülött inast a külsőnél előbbre teszi, s megkivánja, hogy ne legyen jobbágy, de szabados és magyar vagy szász; hogy a gazda az inasnak felszabaditásáig köteles lábbelit adni, egynél több inast tartani nem szabad; czéhmester választáskor legények atyja is választandó, a czéhbe állás dija 8 frt és mester remek készités, t. i. egy főzet szappan az ő igaz minden szerivel a maga módja szerint; fél év eltelte után a remekelt s felszabadult legény házasodjék meg, nemzetséglevelét elémutatván, nevét a város jegyzőkönyvébe irassa be s a város iránt kötelezze magát hittel; czéhgyüléskor két emberséges ember által kéredzék be a czéhbe, ha megnyeri, esztendő alatt adja meg a mesterasztalt, ha a mesterek nem kivánják, a 12 forintot. Mig a remekelt legény meg nem házasodik, sem inast, sem legényt nem tarthat a czéhbe állásig; czéhgyülés legyen két hónaponként; ha valamely mester társaival egyetérteni nem akarna, a biró és tanács erejével vétessék el műve és műszere. Megengedtetett a czéh javára az is, hogy ha ők a város szükségeit kielégitik, senki sehonnan ide, Erdélyben készített és főzött szappant a négy szabad sokadalmon kivül árulni be ne hozhasson, se idegen itt ne árulhasson, ha teszi, a czéhmester a tanács erejével vétesse el, s kétrésze legyen a tanácsé, harmada a czéhé.[1]) *A Szőcs czéh* azon régi, valamennyi erdélyi fejedelemtől megerősitett kiváltságát: hogy Erdélyből nyers és félig érelt juh-, bárány- és vadbőrt kivinni nem szabad, s a ki tenné, a kolozsvári szőcsök lefoglalhatják és elkobozhatják — I. Rákóczi György fejedelem is 1631. jun. 14. megerősitette.[2]) 1634. febr. 19. a czéhgyülés azon végzést hozta: „hogy valamely mesterlegény az ura házán kivül hál, annak maradtsága 25 pénz...“ ismét: A mely mester legény márcz. 10. után jő a városba s sept. 8-ig lakik ott, mühelyből fölkelni nem lesz szabad, ha fölkel, ok nélkül, más

---

[1]) Oklevélt. CXLIV. sz.

[2]) A *czéh* levélt. levő *eredetiből*.

mühelyt nem adnak, sőt poszpertet [*útlevél*] sem, s még meg is büntetik. Aláirta: Werner Mihály, czéh irnok.“ [1]) *A Szíjjgyártó czéh* 1515-ki legelső czéhszabályainak 1582-ik évi tanácsi, később I. Rákóczi Györgynek 1642. jul. 11-én kelt megerősitő levele közölve levén: [2]) itt azzal egészitem ki, hogy ez utóbbi megerősitő levelet 1646. márcz. 15. a Gyula-Fejérváratt tartott országgyülésen a kolozsvári szijjgyártó mesterek bemutatták, az a kk. rr. gyülésében ellentmondás nélkül kihirdettetett, s e tényt Sárosy János itélőmester neve aláirásával és itélő mesteri pecsétével is megerősitette... [3]) *Az Aranymivesek* fontos új végzésekkel pótolták s egészitették ki czéhszabályaikat. 1635. április 28. egész czéh együtt létében, rendtartásuk szerint, előbb a próbát meglátogatván, azután egyéb szükségeseket is szeműgyre vevén: „a közpanasz és a fejedelemnek az arany vásárlását illető kemény parancsolatja következtében, hogy a becsületes czéhnek nagy kára ne következzék, elvégezték és keményen meg is kiáltatták, hogy senki a féle aranyat a fejedelem tilalma ellen ne merészeljen venni, mert a kit rajta érnek, fejét és jószágát minden kegyelem nélkül elveszti. Az aranynak is esztendőnként való ki nem adása ez okból történt.“ [4]) Ugyanazon évi jun. 23. végezték: „1. Ha idegen ötvös legény mester remeket akar készitni, szerezze meg a nemzetséglevelet és ugy fogjon hozzá, hogy a mester remekkel együtt bevihesse, különben remekét nem fogadják el. [5]) Ha akár városi, akár idegen mester remekes legény megházasodik s czéhbe akar állani, elsőben irassa be magát a város könyvébe, s miután a fejedelem és város hűségére megesküdt, csak akkor vétessék be. 3. A ki mester remeket csinál, 4. gyra ezüstből csinálja, mely szép tettetes legyen három hónapra végezze el, ha elmulasztja, gazdájának minden hétre 50 p. házbért fizet. 4. Mely ötvös mester inast akar szegődtetni az ötvösmű megtanulására, tudakozza meg eleve: nem jobbágyfiu? s nem bujdosó-e? és ha jó nemzet, a czéhmesterek is végére

---

[1]) *A czéh* levéltárában levő *eredetiből.*

[2]) Kolozsv. történ. oklevéltára I. kötet. 331—335 ll. E közlés czímében e *czéhszabályok* tévesen a *Timárokénak* vannak irva, a mit kiigazitok.

[3]) *A czéh* levéltárában levő *eredetiből.*

[4]) *A Remek bevételről való Könyv* számozatlan *eredetijéből.*

[5]) *A Remek bevételről való Könyv* számozatlan eredetijéből.

menvén, csak ugy szegődtessék be. 5. Valamely ötvös legény idegen országból vagy városból jő, és itt akarna mívelni, az ötvös-legények előljáróit és gondviselőit, a kik gazdának is neveztetnek, találja meg, s azok által keressen mívet a mestereknél; ha valamely ötvös legény gazdáját elhagyja, és más mesternél akar mívet keresni, ugyanazon gazdák által keresse, azok tudják a czéh törvényét s rendtartását, s végére menvén, mint vált meg mesterétől, nem kedve ellen hagyta-e el a ki mívet keres, ugy szerezzenek neki mívet, hogy egyiknek is bántódása ne legyen, s abba gazdájokon kivül egy legény se vegyüljön, hogy mívet keressen, mert nem az ő tiszte s büntetés nélkül nem hagyják, mert ebből eddig sok kedvetlenség és panasz támadt. Azt is meghatározták, hogy a czéh tagok minden évben 4-szer—5-ször gyüljenek össze, a mint a dolog kivánja; legyen közöttük fegyelem, a mint Istenben elnyugodt atyáik között volt, hogy igy mind a czéh, mind az ötvös legények jó hirneve megmaradjon. 6. A mely idegen ötvös legény Kolozsvárra jő mívet keresni, a mely mesternél talál, szorgalmatosan megtudakozza állapotját, ha czéhes helyen tanult e? van e apródlevele? igazságát mutassa meg, mert e miatt is sok nyavalyák jöttek közénk...“ [1]) 1639. jul. 30-ki czéhgyülésben elfogadták Huszár Péter mester remekét, mivel próba szedés nem lehetett. Oka az, hogy a fejedelemtől kemény parancsolat érkezett, hogy a portára való 33 kupát és a korsót s medenczét 12 latos ezüstből csinálják éjjel-nappal. De meghatározták, hogy ez gyakorlattá ne váljék, hanem ezután a mester remek bevétele a próba szedés utáni szombaton legyen, először látogassák meg a próbát s csak azután mutassák be a mester remeket.“ [2]) 1640-re mint emlékezetes dolgot följegyeztette a czéhgyülés, hogy a tanács engedélyéből s czéhvégzésnél fogva a város a míves mesterek számára a czinterem egyik ajtója és fakamarák felett épittettek egy áruló helyet, hogy míveiket sokadalmakon és vasárnapokon szárazon árulhassák, mivel addig a czéh a földön árulván, helyek alkalmatlan volt és sok kárt vallottak; czéhmester volt Linczegh Dániel és Ilyefalvi István, épitették a czéh javaiból. Végezték azért, hogy minden ötvös, a ki oda felmegy árulni, a czéh szükségére adjon 5 frtot azért, hogy

---

[1]) *A Remek bevételről való Könyv* számozatlan *eredetijéből.*

[2]) *A Remek bevételről való Könyv* számozatlan *eredetijéből.*

azt jövőre is fedéllel s egyéb szükségesekkel el kell látni s ez csak a czéh javaiból tehető; mely végzéshez az ez időbeli vásáros mívesek is hozzá járultak s nyolczan 40 forintot adtak be a czéh ládájába." [1]) A czéhmesterek választása s az apród szegődtetés bövölködik ipartörténeti adatokban. 1631 és 1633-n a czéh mester Henzler Benedek és Déési János volt. A leltározáskor feltünt egy arany filkyer [?] és egy arany boglár; 1634—35-n Déési János és Zeller János, a leltári tárgyak közt érdekes volt egy kis finom arany bertőcske [*bertewcike?*], mely fél fontot nyomott; 1636—37-n Fenesi Mihály és Ilyefalvi István, 1639. Déési Eötvös János és Broser István, 1640. 1641 és 1647. Linczegh Dániel és Ilyefalvi István voltak czéhmesterek. Leltározva volt1640-re 33 arany forint, 1641-re ugyanaz. Ez évben Linczegh Dániel főczéhmesterségében április 6. mutatta be a mester remekét ugyanannak Dániel nevü fia, a collatiot az egész czéhnek április 21. adta meg, melyben négy emberséges gazdálkodás volt és az egész czéh nagy emberséggel mulatott, a kiért legyen Istennek mindenkor dicséret és tisztesség [*Laus Deo semper et Honor.*]..." E munkás legény pedig volt a czéhmester fia — a remekelő ismételt megnevezésével zárta be lelkesülten a czéh jegyzője krónikai följegyzését. 1642. Zilahi Pál, Broser István, 1644. Linczegh Dániel, 1645. Szilágyi Pál, Zeller István, 1648. ismét ez és Thordai István voltak a czéhmesterek... [2]) 1632. aug. 10. Köpeczi Sámuelhez szegődtettek be egy Peti nevü inast, váradi fiut; ötvös műves apródnak beszegődtették 1633. ápr. 10. Tótházi Mihályhoz Nyirő Andorkát; 1634. sept. 26. Weynberger Dávidhoz a néhai Szenczi Molnár Albert fiát, Palkót, négy esztendőre, apród esztendeinek kitelő napja lesz szent Mihály napja, fizettek érette 2 frtot. 1645. jul. 8. Globicz Mihályhoz Forró Tamás predikátor fiát, a kezesek fizettek 2 frtot. Henzler Gergelyhez Szakmáry Eötvös Pál fiát, Zsigmondot; 1636. márcz. 23. Ferenczi Bálinthoz Göcs Pál uram fiát Istókot; 1641. április 14. Almásy Andráshoz Horty István fiát, Andoriást; 1648. Kassai Pál inasát, Hunyadi Jancsit négy esztendeig szegőd-

---

[1]) Ezek nevei: idősbb és ifjabb Minarcher Mihály, Zeller István, Kerekes máskép Fleischer Péter, Zicharter János, Végh János, Lutsch Mihály, Gyulai Sámuel.

A Remek bevételről való Könyv lapszámozatlan *eredetijéből.*

[2]) *A czéhmesterek és czéhvagyon nagy J. könyvéből.*

tették a mívre...“ [1]) *Az Asztalos czéh* j. könyve 1683. készült[2]), de visszamenőleg 1630-ig vannak benne följegyzések. Kezdete ez: „Dicsőség Istennek mindörökké!“ [*Laus Deo Semper*] Az Ur 1683-ik évében [a hónap hiányzik] 22-kén. Címe: JÖVEDELEMRÖL VALO KÖNYV, melyben a legények czéhbe való beállása és magok szegődtetése beirattatik... E címlap előtt, tán egy korábbi j. könyvhöz tartozott fél iven ez volt irva: AZ KOLOSVÁRI BECSÜLETES ASZTALOS MESTEREKNEK nevei 1630 évtől igy következnek renddel.[3]) Jellemző, hogy az első században mindig *úr*-nak irják a

---

[1]) *Az apródok j. könyve eredetijéből.*

[2]) Ivalaku, táblája kemény, bőrsarokkal s szegletekkel, kivül rajta legfeljül: *A. D. 1683.* Alól: *1684.*

[3]) Tótházi István, esküdt biró, Herr Hannes Orelt, Centum Pater, H. Steffen Streiffert C. P., H. Hannes Burker, Szilágyi János ur, Megyeri Mihály ur. Ennél égett volt el a czéh minden java. Szegedi Pál ur, H. Lukas Eichhorn C. P., Herr Valtin Drechsler, Asztalos Ferencz ur, Ördög Péter ur, Déési András ur, H. Hannes Vermescher, Borbély Asztalos Péter ur, H. Andreas Nééb Centum Pater et Dux Pedestrium Civium [száz-atya s a gyalog polgárok hadnagya], H. David Tischler, Borsos János ur, H. Hannes Steuner, H. Mechel Dengler, H. Hannes Lew Rehner Juratus Assessor, subst. Judex [esküdt ülnök, helyettes biró], H. Paul Henzler, Debreczeni István ur, H. Steffen Henzler, H. Hannes Wagner, Sós István ur, H. Hannes Czekel, C. P. Exactor, H. Andreas Nééb jun. H. Peter Hutt, H. Franz Bath Exactor Civitatis [városi számvevő], Pesti György ur, C. P. et Exactor, H. Martin Tischler, Lőrinczi Boldizsár ur, H. Martin Nééb, H. Steffen Nééb, Kövendi György ur, Centumvir, Kánya János ur, C., H. Gerich Tischler, Vásárhelyi András ur, Kovászovits András ur, H. Gerich Poots, H. Georgius Wolff, H. Martinus Konnert, H. Martinus Tischler, C. P., Bölöni János ur, Magyari György ur, C. P., Ugron János ur, Kövendi János ur, C. P., H. Lukas Hoch, Dersi Moyses ur, Abrámovits János ur, Polonus [lengyel], Bölöni Sámuel ur, Horánczky Mihály ur, H. Umling Lőrincz, H. Mathias Schenitz, ein Kauphter Meister [*a ki mesterségét vette*], H. Michael Czitner, H. Daniel Widmann, in Carlsburg. [Ez mutatja, hogy e beirás száz évvel későbbi, a mikor Gyula-Fejérvár már Károly-Fejérvárrá lett.] H. Georgius Fronius, Herr Severinus Bäck, Tiroler, Árkosi György ur, Kolosvári Josef ur, Kövendi Sámuel ur, távol van — [abwesend], D. Laurentius Umling jun., H. Martinus Steinhäuser, Magyari Josef ur jun. abgesagt, H. Franz Steinbock, H. Andreas Bück, H. Johann Joachim Domicke, Dersi Josef ur, H. Johann Friedrich Senser, ein gekaufter Meister, H. Michael Rothmann, H. Simon Rosenauer, aus Carlsburg, Boka János ur, Herr Johann Umling 1772. H. Samuel Herrmann, H. Martin Lesze, H. Ignatz Wider, H. Johann Ambroszi, Deák István ur, H. Samuel Cithner

mestereket, sok visel fontos hivatalokat, s abból, hogy magukat latinul irták be a czéhkönyvbe, iskolázottságuk következtethető; elébb a magyaros névleirás kezd szokásba jöni, majd sűrübben fordulnak elé a magyar mesterek, utoljára csak egykét szász és

---

[*neve áthuzva*] Kövendi János ur, H. Anton Richter, H. Christian Behr, H. Christoff Hoch, H. Lukas Hoch, Kováts Josef ur, H. Stephan Rimer, Centum Pater, H. Stephan Nep, Simon György ur, H. Johann Késmárki 28. jan. 1784. C. P. H. Samuel Hetz, Binder István ur, H. Johann Schönian, H. Martin Steinhaiser, Szombati György ur, H. Johann Fronius Centum Vir, H. Johann Steinbach C. V., H. Gottlieb Scheler C. V., Katona György ur, Nagy János ur, Ábrahám Sámuel ur, H. Lorenz Umling, György Antal ur, H. Franz Steinbach, H. Franz Dumki 1792, Dersi Sámuel ur 1792, H. Georgi Eittner, H. Johann Eittner, Török György ur, Cseh Antal ur, H. Johann Bostin 1792, György János ur 1794, Andreas Umling ur [igy], Vas Josef ur C. V. 1794. Hajnal Szabó Mihály ur [*neve áthuzva*], H. Michael Fisz 1795. C. V. allod. Percept. H. Johannes Feuser 1797., H. Kolosvári Ferencz ur [igy] C. V. 1798. sept. 29., H. Daniel Herrmann 1799. H. Josef Haray, Ungar aus Hradek 1799. 24. may, H. Michael Breifneder 1802., H. T. Carl Bartholdi 1802. 29. nov., Varga Sámuel ur, Hajdu-Hatház városi születés 1803., Majer Ferencz ur 1804., H. F. Carl Beist 1805., Nagy Gábor filiaris [igy] Mester 1803. H. Johann Bollfried Kögler 1805. denatus 13. jul. Binetz Moyses 1807., Leopold Koch filialis mester 1808, kiskún-felegyházi születés Paksy László 1808. nov. 3., Balogh István 1810. nagyváradi születés, Paksi Sándor erdélyi születés 1810. Andreas Guth 1810. [*neve áthuzva*, elvándorolt Brassóba]. Balogh István nábrádi születés 1813., Stephanus Schnell nagyszombati születés aug. 22. 1815. [*von Einsidel gebürtig*], C. V. Gottfried Schneider 1817. márt. 31., Farkas Ferencz ápr. 28. 1827., Paksi István 1818. kiskún-felegyházi születés., Michael Reisner febr. 28. 1820., Michael Hintzem sept. 21. 1820. von Bistritz gebürtig, György Antal sept. 30. 1820. kolozsv. szül., Sáfár János decemb. 11. 1820. kolosv. szül., ifju Varga Sámuel decemb. 10. kolosv. szül. Haller Ignácz jan. 18. 1823. kolosv. szül. Sintzki István nov. 26. 1823. kolozsv. szül. Konnert Mihály aug. 31. 1824. kolosv. szül., Szász János jul. 14. 1825. kolosv. szül., Gyulai Dániel jul. 27. 1825. kolosv. szül. Bauer Antal decemb. 2. 1826. bánáti zsombori szület. Lakatos Beniam decemb. 6. 1826. magyarországi károlyi születés, Hoch Lukács octob. 22. 1827. kolozsv. szül. Deáki Dániel nov. 28. 1827., magyarországi farkasdi szül., Deák András márcz. 18. 1827. kolozsv. szül., Joan. Georgy Gerger jul. 3. 1828. esztergáros mester n.-szebeni szül. Gottlieb Dietrich jul. 3. 1828. esztergáros mester Burkusországból, délkoff-i szül., Samuel Pötzi jun. 3. 1828. eszterg. mester, nagy-győri szül. E három esztergáros mestert a kir. kormányszék rendelése által a czéhbe bevétetni határozta; ifj. Harrai József 3. decemb. 1833. kolozsv. szül. ifj. Binetz Móses 26. jul. 1830. kolozsv.

német név van bejegyezve. Ez egyetlen adat mutatja Kolozsvár iparos népe megmagyarosodása idejét, sorát és mérvét . . . A *Csizmadia czéh* mesterei nevét 1642. kezdette j. könyvbe igtatni. Jellemző, hogy az iparosok jóval nagyobb száma már akkor magyar volt.[1]) A *Gombkötő* legényeknek 1636-n adatott ki magyar szövegü szabály, mely I—XXX czikkből áll.... 1725-ből való újabb jegyzőkönyvéből, mint e korszakba tartozót kivonva itt emlitem meg, hogy 1626. Kolozsváratt 4 gombkötő volt szász, 6 magyar nevü.[2]) A *Lakatos czéh* régi latin szabályai I—LVII czikkből állottak, 1633. forditották németre és magyarra Lakatos András és Régeni Gáspár czéhmesterségében. Végén a czéhmester jövedelme igy van előszámlálva: inas szegődtetésből jár 24 pénz, inas szabaditáskor 24 p., a szabaditó levél váltságából 24 p., a czéh deákjának [*jegyző*] harmada jutott. Legrégibb *j. könyve*[3]) 1631. márcz.

szül. Sennyei István 10 jun. 1833. miskolczi szül. Gyulai Zsigmond 28. jan. 1833. kis-kapusi szül. Orbán István felvétetett filialis mesternek, békésmegyei, orosházi szül. most szász-fenesi lakos. 1845. octob. 4. az Orbánt illető bejegyzés kihuzva. Kállai Lajos 1834. nagy-szalontai szül., Mészáros János 1847—48. marosvásárhelyi szül., Vámosi György, Kántor András, Aranyos Mihály, Rauch András, Dalchan József, Poszler Alajos, Tordai József, Kovács Péter, Fábián Mihály, Hajós Márton, Némethi Károly, Bencsik János, Papp Lajos, Sinczki István, Kágyi Lajos, Bartók Ferencz, Balázs Márton, Köleséri János, Szász József, Lászlófi Ferencz, Küszter József Schnell Lajos, Schaffer Ferencz, Schöndorfer János, Haller Ferencz, Bökkel Károly, Horváth János, Kún György, Nagy Albert, Sinczki Ferencz. Binetz Mózes, Binetz Lajos, Gold Ferencz. A könyv 1—147 lapot foglal magában, s a beirt magyar, szász, német s más nemzetü mesterek száma 208-ra megy. Én a szász mesterek neveit szászosan irtam le, a mint az eredetiben van, igy: Mechel = Michael, Stephen = Stephan, Hannes = Johannes, valamint megtartottam a Centum Pater, Centum Vir, latin alakokat is — a teljes hitelességért.

Az asztalos czéh levéltárában levő *eredetiből.*

[1]) Gergely, Iszlai, Szathmári, Molnár, Dombi, Jósa, Brassai, Szeibert, Platz, Szél, Kádár, Gyulai, Pataki, Varju, Kerekes, Tordai, Horváth, Linczegh, Tolnai, Bakos, Szebeni, Baranyai, Földesi, Sós, Kovács, Szilágyi, Farkas, Szikszai, Erdődi, Keresztes, Fejérvári s a t.

[2]) *A czéh* levelei közt levő *eredetiből.*

[3]) Kemény fatáblába veres bagariával bevontan kötve, alakja 4-rét, a táblát vaskapocs tartja össze. [A *Lakatos czéh* levéltárában levő *eredetiből.*] E helyen meg kell jegyeznem, hogy e mű I. kötete OKLEVÉLTÁRA 221. lapján a czímben tévedésből vannak a *Lakatos czéh* alaprendszabályainak irva a *Kovácsokéi*, mit itt kiigazitok.

hónapban kezdődik, a táblán belől van a czéhmesteri esküforma, s alatta: *Tordai János.* A mesterek 1723-ig vannak bejegyezve. E korszakban az 1644-ik évben 34 lakatos mester volt.[1]) A *Takács czéh* jegyzőkönyve is 1644. junius 13. kezdődik németül, csak fél lapot tevő tartalma ez: 1. Ez a Registrum arra való, hogy ide a mesterek neveiket irják be. 2. Kezdette Vogel Mátyás. 3. Mesterek voltak: Endress Ferencz czéhmester és hat szász nevü más mester. 1760-on kezdve magyar nevek kezdődnek,[2]) s a j. könyv magyar 1865-ig.[3]) Kolozsvár iparosairól átalában meg kell jegyezni, hogy nekik oly jó hirök volt s a fejedelem munkáikat annyira kedvelte, hogy az ország várainál velök dolgoztatott, 1658. II. Rákóczy Gy. gyulafejérvári udvarához is onnan kért asztalosokat, tölcséreseket, kik oda jan. 11. indultak el.[4])

Az iparosoknak a munkaszabadság korlátozására irányzott törekvését a fejedelem és országgyülés az árak megszabásával kivánta ellensúlyozni. Már Bethlen Gábor fejedelem megkezdette volt ezt. I. Rákóczi György 1630. megerősitette elődének egy országos bizottság által dolgoztatott árszabályzatát s annak megtartását rendelte. Mindkét fejedelmi rendelet hiányosan maradt fenn a *Szabó czéh* levéltárában, de érdekes volta közlésre méltóvá teszi.[5]) E szabály az 1635. május 10-ki országgyülés XI-ik t.-czikkében helyben hagyatván, hivatkozással a korábbi törvényre, kimondatott: hogy az előbbi áruszabályzat tartassék meg; a mely városi biró engedetlenkedik, a közügyigazgató idézze akár országgyülésre, akár a fejedelmi táblára, s kérjen rá 500 frt büntetést. Ha lenne, a ki ekkor sem engedelmeskedik, az ország mérjen rá más nagyobb büntetést.[6]) A legutóbbi árszabályozás az 1692-n octob. 24-ki, melyet a fejedelem és ország a szász egyetem módositása szerint fogadott el, s kimondatott, hogy a ki azt meg nem tartja, áruja elvesztésével büntettessék.[7])

---

[1]) A *czéh* j. könyve *eredetijéből.*

[2]) Kékedy János, Jenei, Bene, Rosnyai, Gombos, Dobos, Budai, Székely, s a t.

[3]) A *czéh* levéltárában levő *eredetiből.*

[4]) *Seeler Márton* sáfárpolgár *eredeti számadásából.*

[5]) Oklevélt. CXXXI. sz.

[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 418. l.

[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 341—352. ll.

A *kereskedés* előmozditására sok irányban hatott a fejedelem. 1635-ben megerősitette Hunyady János kormányzónak 1446. kelt azon kiváltságlevelét, hogy kolozsváriaktól B.-Hunyadon, Bonczhydán, Válaszúton és Sebesvár külvárosában, valamint I. Mátyás királyét 1481-ből az iránt, hogy tőlük Magyarország határain belől semmiféle vámot venni szabad ne legyen.[1]) Izabella királyné óta Kolozsvárnak az a jogi kiváltsága [*jus stapulae*] volt, hogy a kültartományokból árukat behozó erdélyiek, a mint az országba beérkeztek, kötelesek voltak azokat a kolozsvári első 30-adi zászló alá hozni; külföldi szállitók is azonképen; a kolozsvári külvárosi nép tovább szállitotta, s ebből tetemes jövedelme volt. Most szokásba jött — a mint ezen lakosok panaszolták — hogy mások fogadják fel ez áruknak az ország belsejében lakó kereskedőkhöz elszállitását. Kérte tehát a kolozsvári szegényebb nép a kamarai igazgatást: „hogy szabja meg, mi legyen egy mértföldre egy mázsa terühnek az ára, ne engedje e jogukat másoknak, ők elszállitják, csak legyen tekintettel az útak nehezebb voltára.“[2]) Volt-e foganata a kérésnek? nem találtam róla további adatot . . . A fejedelem a benszülöttek javára megszoritotta a görögök kereskedési szabadságát is. „Értesült — úgymond 1633. május 30. — hogy idegen országbeli görög kereskedők Kolozsváratt házakat szerezvén, megtelepedtek. De mivel a mult országgyülés azt határozta, hogy ezek kereskedése az országban megtiltassék, e felett régi megrögzött szokás az is, hogy afféle idegen nemzet az ország közé máskép be ne kebeleztessék, mint országos összeirás által: ezért noha ők ott házakat szerezvén megtelepedtek, de mivel az ország közé be nem kebeleztettek, a fejedelem bujdosó görögöknek tartja s megparancsolta, hogy a hol ilyenek vannak, marhájokat foglalják el és az ő engedelme nélkül nekik a kereskedést meg ne engedjék.“[3]) ... A fejedelem megrendelései által is segitette Kolozsvár kereskedőit. 1631. sept. 3-n azon értesülése következtében, hogy némely odavaló árus emberek Lengyelországból most jöttek meg, kik posztókat és selyem kelméket hoztak, meghagyta

---

[1]) Láthatók a *város levéltárában* Fasc. T. 94. sz. a. s e mű I. kötete Oklevélt. 180—181., 267—68. ll.

[2]) *Városi levélt.* Fasc. II. 37. 88. sz.

[3]) *Városi levélt.* Fasc. III. 301. sz.

a kolozsvári főbirónak: „hogy azokból vegyen számára 10 sing szederjes sima bársonyt, 10 sing virágos szederjes kamukát és 10 sing szederjes sima atlaczot, e felett adjon jegyzéket [*signatura*] róla, micsoda posztókat hoztak?“ [1]) Az országgyülés is hozott a kereskedés javára irányuló törvényeket; az 1623. ápr. 24— május 12-ki a XXX-ik t.-czikkben a saját majorságból való marha kivitelét vagy kiküldését fölszabaditotta s 30-adát elengedte, de ha csalás lesz benne, a közügyigazgató által az illetőt hitszegésen megpereltetni rendelte [2]); az 1634. május 12. — jun. 1-i a 11. t.-czikkben a juhval, berbécscsel, meddő tehénnel, lóval való kereskedést szabaddá tette [3]); az 1635. évi, május 13. — jun. 10-ki az LI. törvényczikkben a marhával kereskedést megengedte sept. 1-ig, s az ökörrel kereskedést mind a hazafiaknak, mind a külsőknek felszabaditotta, ugy, hogy csalás benne ne legyen, s az igaz 30-adot megadják. [4]) A fejedelem 1634. decz. 18. Nyirő Sámuel kolozsvári hívének is azért: „hogy gyakorta való ottléte és házánál szállása nem kicsiny fogyatkozására van, kegyelemből megengedte, hogy erdélyi birodalmában 100 barmot vehessen és 30-ad fizetés nélkül kihajtathassa — de nem a fejedelem barmai előtt — mert azon esetben elveszti. Megparancsolta tehát minden rendü híveinek, hogy Nyirő Sámuel hívének azon kivitelre engedélyezett barmokat birodalmában megvenni, és a hová akarja, kihajtani engedjék meg . . .“ [5]) De korlátoló intézkedések is tétettek. 1631. a jun. 3. — jul. 5-ki országgyülés VIII. t.-czikke értelmében az áruk tetszés szerinti árban adás-vevését megtiltotta, a városok főbiráira ruházván a felügyeleti jogot, hogy megvizsgálják, ha nem kivánnak-e a kereskedők képtelen árakat, s azokat Isten igazsága szerint mérsékeljék; a mely biró nem teljesiti, 500 frtra büntettessék [6]); ez az 1632. évi V-ik törvényczikkben is megújitatott [7]); az 1633. évi ápr. 24. — május 12-ki országgyülés a török portára és egyéb külső helyekre való kereskedést arra korlátolta, hogy ezt csak a

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. III. 345. sz.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 287. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 399. l.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 432. l.
[5]) Oklevélt. CXXXVII. sz.
[6]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 266. l.
[7]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 282. l.

fejedelem menlevelével [*salvus conductus*] lehessen tenni, a birótól előre bizonyitványt véve, hogy az illető arra méltó [1]; az 1631. jun. 5. — jul. 1-ki a III. t.-czikkben a mézzel, viaszszal, szűrrel és ökörrel való szabad kereskedést fejedelmi egyedárúvá tette. [2] Ez teszi érthetővé a fennebb Nyirő Sámuelnek adott fejedelmi kedvezményt... 1638. aug. 8. a fejedelem összeiratta a város negyedeiben: kiknek? hány méhe van? 40-t találtak, s megparancsolta, hogy a ki méhet ver fel, viaszát ne másnak, de ő nagyságának a fejedelemnek adja, különben minden marháját elveszti. [3] A késedelmes fizetőkre nézve még nem voltak törvényszékek, hanem a fejedelem intézkedett. 1644. jul. 20. Váradon léte alatt több bécsi kereskedő kérte védelmét. Az öreg fejedelem az ifjuhoz küldötte le az adós-leveleket káptalani másolatban, melyek kolozsváriakra szólottak, s meghagyta a birónak, hogy maga elé hivatva az adósokat, hitelezett fizetéseik teljesitésére szoritsa őket. A kik nem restellik lemenni a fejedelem városába — tudatja az ifju fejedelem — mihelyt a tartozást kifizetik, az adós-leveleket kezeikbe adja... [4] A kolozsvári 30-adi hivatal számadásaiból érdekes képe tünik ki Erdély és Kolozsvár ez időbeli külső és belső kereskedésének. Az 1631-ki számadásokban: I. *A magyarországi és erdélyi kereskedelem következő forgalmi czikkei fordulnak elő: a)* Magyarországról *Erdélybe* vittek be csíkot, szappant, vidra bőrt, *Eperjesről* dupla süveget, kisniczert végben, *Iluobol, Váradról* szintén süveget, *Károlyból* singvasat, szablyavasat, kardvasat, lengyel gyolcsot, zsidó vásznat, *Lippáról* narancsot, köz paplant, gyapott gombot, zsinort, selymes keszkenőt, papucsot, gyermeknek való foszlánt. *b)* Erdélyből *Magyarországra: Váradra* vittek ki nyulbőr gereznát, sajtot, tömlő turót, malozsa szöllőt, rizskását, nemezt, csinált szűrt, selyem zsinort, ficsor [oláh fiunak való] és kordován csizmát, hevedert, szőr-övet, korbácsot, timsót, szkofium aranyat sat.; *Nagy-Bányára* szappant, boroszlói palástot, övet, gereznát, pártamívet, sajtot, timsót, rizskását, török vásznat, nitra [?] selymet, gyapot patyolatot, karmasint, erdélyi sáfrányt, kék fonalat, karmazsin csizmát, bagariát, török zsinort,

[1] *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 315. l.
[2] *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 264. l.
[3] *Városi levélt.* Fasc. II. 118. sz.
[4] *Városi levélt.* Fasc. III. 320. sz.

török vásznat, közpaplant, üveget, ökörbőrt, toroczkai aczélt; *Károlyba* malozsa szöllőt, mézes pogácsát, tehén bőrt, szitát, ködmönt, báránybőr béllést, sebesi pokróczot, báránybőr gereznát, közpaplant, sajtot; *Eperjesre* mézet, kordován szarut, ökröt, kénesőt, rizskását, malozsa szöllőt; *Lippára* kősót, viski lenet; Magyarországra általában: lovat, boroszlói palástot, szattyán szarut, köz csizmát, öreg jancsár patyolatot, zsinort, apró csizmát, sok ökröt és tehenet, ködmönt, báránybőr béllést, nyulbőr gereznát, istrangot, hegedühurt, sebesi pokróczot, [*ezt mindenfelé nagy mértékben*] II. *Az erdélyi és külföldi kereskedelem forgalmi czikkei. Bécsből* bársonyt, bársony prémet, szekfüvet, po'soni süveget, szőrprémet, dupla süveget, papirost, perpetát [?], kamukát, bécsi sáfrányt, tafotát, veres vásznat, bakacsint, berzent, fahajat, kalapos süveget, czérnát, gáliczkövet; *Jaroslavból* fajlandist, karasiát, borsot, gyömbért, béllelt keztyüt, kést, boroszlóit és lazurt végben, ónos szeget, papirosat, szablyatarsolyt, nádmézet, szekfüvet; *Lengyelországból* borsot, gyömbért, büdöskövet, miniumot, vas pléhet; *Iluoból* borsot, gyömbért, karakai czérnát, harasztot [?], karasiát s fajlandist végben, szerecsen dió virágot, papirosat, köz landist, fekete vásznat, boroszlóit végben, bojtot, muharat [?], lodingot és tarsolyt, bársonyt; *Konstantinápolyból* száros gombot, zsinort, jancsár patyolatot végben, selymes végü patyolatot, köz czömörletet [?], selymet, paplan közepet, bagariát, török czérnát, nyulbőr gereznát, dolmányra való gombot, keszkenőt, lapos teveszőr övet, takaró szőnyeget, kék fonalat. *Landor Fejérvárról* mandolát, üveg gyöngyöt, kengyelvasat, baltát, faolajat, tűt, zsinort, oculárt, száras gombot, gallest, maszlagot, karmazsin papucsot; *Moldvából* kordován bőrt; *Lublinból* fajlandist, karasiát. Vittek ki: *Bécsbe* és *Landor Fejérvárra* viaszat; *Lengyelországba* szattyán csizmát, szőr harisnyát, lóvakarót, varga sarat, apró csizmát, mézes pogácsát, rizskását, malozsa szöllőt, palástot, erdélyi sáfrányt, kordován sarut.

A *közmüvelődés* terjesztője és szellemi érdekek védője folyvást a Heltai-féle nyomda volt. Abrugyi György birta, a nyomtatványok neve alatt, néha a hely elhagyásával jelentek meg. Abrugyi oly kedveltje volt Kolozsvárnak, hogy mikor 1632-ben nősült, jan. 20. a város sáfárai a tanács akaratából, mint könyvnyomtatójuknak ajándékul 50 czipót küldött s egy tag húst, melyben 109 font 1 és ½ lat volt; január 21. ismét a biró és egész

tanács 3 ezüst tallért és 180 pénzt. [1]) E korban főleg a mulattató költészet és tankönyvirás voltak az irodalom müvelt ágai, s mindenikben túlnyomók az unitárius irók. A hittani irodalom jellege a tartózkodó önvédelem, minek oka a reformált hitvallásuak megerősödése, a fejedelem e valláson léte s egyfelől a Bécsből és Pozsonyból Pázmány Péter, Telegdy Miklós és Veresmarty Mihály köreiből jövő katholikus [2]), másfelől a Gyula-Fejérvárról, Debreczenből, Váradról és Kassáról kiáradó reformált hitvallási irodalom. [3]) Kolozsváratt eddig fölfedezett 20 magyar [4]), 4 latin mű ismeretes. [5]) Ebből hittani, magyar mű 9 [6]), oktató 1 [7]),

---

[1]) A sáfár polgárok *eredeti számadásából.*

[2]) *Bécsben* 21, *Pozsonyban* 22 hittani, nagyobb részt vitatkozó irányu magyar mű jelent meg. Szabó K. *R. M. Könyvtárából.*

[3]) *Gyula-Fejérváratt* a fejedelem székhelyén 26, *Debreczenben* 22, *Váradon* 24, *Kassán* 6 szintén hittani s részben vitatkozó magyar mű. Szabó K. *R. M. Könyvtárából.*

[4]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 593., 600., 620—624., 629., 636—638., 646.—647., 659—661., 681., 693., 742., 760. sz.

[5]) *Régi M. Könyvtár.* II. k. 524., 539., 555., 574. sz.

[6]) *A kis Catechesis*, lengyelből magyarra forditva. Unitárius hittani mű. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 620. sz.

A keresztény vallásnak rövid summája. Unitárius hittud. mű, szerző megnevezése nélkül. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 622. sz.

A keresztény üdvösséges tudomány. . . . Szerző megnevezése nélkül. [Toroczkai Mátétól.] *Régi M. Könyvtár.* I. k. 623. sz.

Az Izraelnek egy Istenéről . . . . . való ének. Tordai Mátétól. Unitárius hittani mű. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 624. sz.

A Háromságnak oltalmazására gondolt legfőbb okoskodások megvizsgálása. Unitárius hittani mű szerzője nincs kitéve. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 637. sz.

A sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az együgyü embernek felkeresni az igazságot? Várfalvi Kósa János unitárius tanártól. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 649. sz.

Catechesis. Az üdvösségnek fundamentumáról rövid kérdezkedés. Várfalvi Kósa János. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 760. sz.

A szent János Evangeliuma kezdetének rövid magyarázatja. Németből a fordító megnevezése nélkül. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 660. sz.

Reggeli és estvéli könyörgések. Radecius Bálint unitárius superintendenstől. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 680. sz.

[7]) *A Szent János Evangelista és Apostol Historiája.* Ezzel együtt, külön czim nélkül van: *A világi embereknek bolondságán és nyomoruságán való siralom.* Marsilius Ficinus irásából. *Ez énekre:* Ha kérdi Isten Kátai tetőled sat. Kolosi Török István. *Régi M. Könyvtár.* I. k. 646. sz.

latin 1 [1]), történelmi költészeti magyar 7,[2]) egy orvostani mű, [*A döghalálról való elmélkedés* sat. Csanaki Máté. *Régi Magyar Könyvtár.* I. kötet. 636. szám.] 3 kalendarium 1632, 1633,

---

[1]) *Radecius Bálint. Formula administrandi Coenam Dominicam.* Hozzá járul: *Precatio Matutina et Precatio Vespertina. Régi M. Könyvtár.* II. k. 524. sz.

[2]) *Az asszonyi nemnek nemességéről.* A tékozló fiu Historiája című ének dallamára. Kolosi Török István. Ajánlta Búni Bethlen Ferencz fejedelmi főudvarmesternek, fejérvármegyei főispánnak és fejedelmi táblai ülnöknek. *Régi M. Könyvtár* I. k. 593. sz.

Historia Troja város veszedelméről. Hunyadi Ferencz. Újabb kiadás. *Régi M. Könyvtár* I. k. 600 sz.

Rövid Historia Sinán basának Erdély elpusztitására kijöveteléről. Troja város Historiája notájára Szöllősi Ferenctől. *Régi M. Könyvt.* I. k. 647. sz.

A tékozló fiunak Historiája, ez ének dallamára: Oh te keresztény ember stb. E mellé adatott a *Vasról való ének* is Szentmártoni Bodó János által. *Régi M. Könyvt.* I. k. 661. sz. *Dialogismus a Krisztus haláláról és feltámadásáról.* 1621. iratott, de 1685. jelent meg, s nem Kolozsváratt, hanem Keresden. *Régi M. Könyvt.* I. k. 1333. sz.

Szép Historia egy Phariseusnak és egy Publicanusnak Imádságokról, e nótára: Gondoskodjál ember a te bünеidről stb. Rákosi András. *Régi M. Könyvt.* I. k. 681. sz.

Az egyes életnek kedvetlen kinos voltáról stb. A phariseus és fukar éneke dallamára. Ennek melléje adatott: *A Kakasról vett hasonlatosságban a papok tisztiről való Ének* is Kolosi Török Istvántól. *Régi M. Könyvt.* I. k. 742. sz.

Kolosiról és koráról részint művei, részint Fosztó Uzoni István unitárius egyháztörténetiró érdekes felvilágositásokat adnak. Ő 1636. Thoroczkó-Szentgyörgyön volt pap; igazolja azt a papi telek szilvásában a mult század hetedik tizedében egy márványoszlopon volt e felirat: Kolosi István, tiszteletes férfi s ezen egyház papja szeretetének drága zállogai sirja. [*Tumulus pignorum charissimorum Reverendi Viri Stephani Kolosi Pastoris Ecclesiae hujus.*] Egyik, *Sára* nevü leánykája, m. h. 1639. nov. 16. a másik, *István* fia, 8 napos korában m. h. 1642. Hihető, innen eltávozásakor emeltette. [*Fosztó U. I.* Historia Unitar. Ecclesiast. II. k. 350. l. a székely-kereszturi unitár. középtanoda *példányából.*] Kolosi 1640. marosszéki csit-szentmártoni pap volt, jun. 21. a tordai zsinat óta közjegyzőséget viselt; később a marosi unitárius egyházkör esperesévé választatott. [*Fosztó:* ugyanott.] Midőn 1631. első művét irta, 21 évét élte, [*Régi M. Könyvtár*, I. k. 593. sz.] tehát a még előbbi 1630-ból, húsz éves korából való, a mikor Bethlen Ferencznél házi nevelő volt. E főur magát lengyelországi követségéből a fejedelemhez irt levelében mondja unitáriusnak..... Török tehetséges, nemes dicsvágyu ifju, képzelme gazdag, könnyü és szép verselő. Legelső műve időkorát igy határozza meg:

1634-re [1]) s három nyelven szerkesztett tankönyv,[2]) latin tankönyv újabban kiadva,[3]) egy iskolai latin szinmű, melyet a kolozsmonostori apátsági zárdában levő r. kath. gymnasiumi tanuló ifjuság

---

Mikor az hatszáz felett ezer eltölt volna,
És harmincz azok után változva forgana,
Az virágzó ifjuság nékem is szolgálna,
Ez verseket rendelém hirül hogy maradna.

Végén pedig igy ir:

Ki versiró Poeta vagy,
Ditsérésre kedved is nagy,
Bár férfiunak jó hirt adj,
De jó asszonyt hátra ne hagyj.

Enyelgő vidám kedély, őszinteség és az érzelem bensősége jellemzik ez ifju irót. 1635. szülőföldén Kolozs nevü városban iskolamester volt, művét a város főbirájának, Gosztoni Péter deáknak, Lőrincz deák és Fodor Gergely urainak s az egész tanácsnak ajánlta, mint maga és hazája patronusinak, hihetően azok is adták ki. Élete legfénylőbb idejének nevezi honában tanitóskodását, a mi vagy kielégitő helyzetéről, vagy bölcsészi gondolkozásmódjáról tanuskodik, hogy egy főudvarmesteri fényes háznál növekedett ifju iskola tanitói hivatalában oly elégült legyen. Vagy életkorát nevezi fénylőnek?

Az egyes élet kedvetlen voltáról irt művéhez csatolt ének eredetileg latinul volt irva, de ő magyarra forditotta s a marosszéki unitárius papoknak, kedves és tisztelt urainak és barátainak, atyafiui indulattal ajánlta. A hazai földhöz hőn ragaszkodó székely érzületének hív kifejezője a végső versszak:

Mikor ezer hatszáz negyven három folyna,
A zöldellő Maros fogyó félben volna,
A szép Nyárád vize naponként kihalna,
Szerzém ez éneket hirül hogy maradna.

[*R. M. Könyvt.* I. k. 742. sz.]

Kolosit e müve mint a magyar népies költészet egyik első úttörőjét tünteti elénk, a ki épen azért rokonszenves figyelemre méltó.

Mint esperesnek az anyakönyvben, kezeirása 1648. febr. 18-án szakadt meg, hol nehány üres lap van, hihetően betegsége miatt, s 1652. jul. 10. az almási zsinaton esperest is neveztek helyére. Kolosi tehát valószinüen ez évben halt meg. [*Fosztó U. I.* a fenidézett helyen.]

[1]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 621., 629., 638. sz.

[2]) *Libellus Elegantissimus* stb. Fenn is emlitve volt. *Régi M. Könyvtár* II. k. 539. sz.

[3]) *Titelman* [Franc.] Compendium Dialecticae stb. *Régi M Könyvtár* II. k. 555. sz.

Kornis Ferencz kolozsvármegyei főispán tiszteletére készitett és adott elé.[1]) E művek közül 18 első, 2 újabb kiadás. 15 eredeti, 3 forditott, többnyire unitáriusokéi, igy: Kolosi 3 eredetit irt, Tordai Máté egyet, Thoroczkai Máté egyet, Bikfalvi Imre, az óvári nagy iskola lectora epigrammot, Tordai János szintén azon iskola lectora ajánló levelet Tolnai János kolozsvári biróhoz, kéziratban maradt zsoltár forditásából pedig egyes énekeket az unitáriusok vallási Énekeskönyvükbe vettek föl; Rákosi András egyet, Kosa János kettőt, Radecius Bálint egyet latinul. Nincs megnevezve három magyar mű irója[2]) s egynek a forditója.[3]) Ez utóbbi *egy igazságszerető Atyafi* név alá rejtette magát, de valamennyinek unitárius hittani tartalma unitárius iróra mutat. Két magyar könyv szerzőjéről[4]) és két latinról[5]) nincs tájékoztató adatom.

E korszakban a legtermékenyebb iró Szentmártoni Bodó János volt, a kinek életéhez érdekes fölvilágositások vannak műveinek különböző kiadásaiban s Fosztó Uzoni István unitárius egyháztörténetében. Értesitése szerint Bodó thoroczkó-szentgyörgyi unitárius pap volt,[6]) Thoroczkó kies völgyében az Aranyos folyó mellett. Itt irta 3 első művét, melyek közül a *Vasról* irottnak végső versszaka ez:

Az ezer hatszáz és az huszonötben,
Az kellő Nyárnak szintén közepiben,
Aranyos vize gyönyörü mentében,
Ezeket irám egy hüvös szigetben.

A híves sziget a kedves hely melyik pontján volt, ma tudni nem lehet; a vasról irásra kétségkivül a közel levő Thoroczkó virágzó

---

[1]) *Theatrum fortitudinis*, in quo septem fratres Machabaei una cum Matre, sub auspiciis Spect. ac Magnif. D. Francisci Kornis de Ruszka etc. in Scenam admissi, a nobili et studiosa Monostoriensis Gymnasii juventute eidemque Domino Supr. Comiti Cottus Colosiensis dicati, sacratique. *Régi M. Könyvtár* II. k. 574. sz.

[2]) *Régi M. Könyvtár* I. k. 62., 622., 637. sz.

[3]) *Régi M. Könyvtár* I. k. 660. sz.

[4]) *Régi M. Könyvtár* I. k. 636., 647. sz.

[5]) *Régi M. Könyvtár* II. k. 539., 555. sz.

[6]) *Historia Eccles. Unitar.* Steph. Fosztó Uzoni [MS] II. k. 347. 350. ll.

vasbányái lelkesítették. Itt irta másik két verses művét is [1]), melyek elsőjének végső versszaka ez:

Ezt harminczkettőben ezerhatszáz után,
Szép Pünkösd havának kezdetére jutván,
Két Apostaloknak örvendetes napján,
Irtam mindnyájunknak bűneit siratván.

A másiknak végső versszaka:

Ezer hatszáz felett a harminczháromban,
Meleg nyár kezdetin, szent Antal nap tájban,
Egy Urfinak irtam jóakaratomban,
Jó neven is veszi, remélem magamban.

Fosztó Uzoni szerint Szentmártonit 1633. végén Kolozs mezővárosba vitték papnak s ott irta 1645. két újabb versét a *Sóról* és *Ácsmesterekről.* [2]) Az elsőre a költői eszmét a természet csodajátéka, a kolozsi gazdag sóbányák adhatták, az utolsóra a bányaüreg faerősitései s az oda levivő lépcsők és sókamrák épitő mesterei. Az ő művének véli a tudós Szabó Károly a *Kalmárokról* irt, évnélküli magyar verses müvet is, a mi 1690. jelent ugyan meg, de szerinte 1621—1645 közt iratott. [3])

Török István csak műveinek Kolozsváratt megjelenésénél s korára gyakorolt nagy hatásánál fogva esik e pályamű körébe. Egyik művét: *Az egyes élet káros voltáról* annyira kedvelték, hogy 1647., 1688., 1696. Lőtsén három kiadást ért. [4]) Szentmártoniról szintén ezért s e kor irói és irodalmi viszonyai ismereteért közöltem az előbbieket. [5]) Tény, hogy Kolozsváratt e korszakban is,

---

[1]) *Historia a Mária Magdolnának sok bűneiből megtéréséről* stb. Ez ének dallamára: *Keserves bánattal megrakodott idő* stb. Hozzá adatott: A *Vadászásnak éneke* sat. *Régi M. Könyvtár* I. k. 1311. sz.

[2]) *A Sónak dicséretéről való* magyar Rythmusok. Ez ének dallamára: *Megadja még Isten örömét szivemnek* sat. Hozzá a másikat: *Az Ácsmesterek dicséreti* sat. *Régi M. Könyvtár* I. k. 796. sz.

[3]) *A tisztes és nemes Kalmároknak avagy árus embereknek illendő dicsireti.* Ez ének dallamára: *A Szent Irás mondja* sat. *Régi M. Könyvt.* I. k. 1392. sz.

[4]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 795., 1369., 1393. sz.

[5]) *Székely Sándor*: Unitaria vallás Történetei sat. czimü művében [149. l.] Szentmártoni Bodó Bálint műveinek mondja az emlitetteket, de tévesen. E férfi 1660. jul. 29. óta egy ideig kolozsvári predikátor volt, majd thoroczkói, nősült 1661. jun. 20., meghalt 1677. nov. 21. [*Fosztó Uzoni* II. k. 345. l.] Ez Jánosnak lehetett fia.

tehát csaknem egy század mulva, az unitáriusok voltak a magyar szellem és mivelődés vezetői, s a nemzeti irodalom erős támaszt birt óvári nagy iskolájokban, [*gymnasium*], sok buzgó mívelőt munkás iróikban. Toroczkai Máté műveiről meg kell jegyeznem, hogy a kolozsvári birónak ajánlás tisztesség jele, s elismerés a kiadás költsége fedezéséért; mert hogy ezt, az Enyedi György nagy művét s más sok vallásos könyvet a tanács adott ki, a város sáfárainak évi számadásai igazolják. Radecius Bálint hittani kis művéről [1]) szintén megemlitem, hogy a fejedelem 1638. aug. 20. tiltakozott Siklósi Pál konventi tag előtt, jelen levén Beke Dániel unitárius superintendens és más két unitárius pap u. m. Boldogasszonyfalvi Péter és Csehi Pál s kijelentette, hogy ennek a közönség elé bocsátását már ezelőtt is megtiltotta volt; most újabban tiltakozva ellene, megújitja tilalmát a következő országgyülésig vagyis törvényszakig, a mikor tanácsa előtt bemutatja, minthogy abban még némi ellenkezők vannak, s akkor határoznak róla: ha ki kell-e bocsátni vagy nem? [2]) Mi lett a könyvecske további sorsa? nincsenek felvilágositó adatok róla... A fejedelem e tilalma a déézsi kiegyezés [*complanatio*] ezen zárpontjáu alapul: „Ha az unitárius valláson levők közül a most eligazitott hitvallás [*confessio*] szerint könyvet irna is valaki, azt kinyomatni és kibocsátni az ország fejedelme hire nélkül ne merje, hűtlenségi büntetés alatt"; sőt a tilalmi jog ugyanazon kiegyezésben, visszahatólag szinte egy századra terjesztetett ki, kimondatván: „hogy a kiknél akár egyházi, akár világi egyén legyen, oly könyvek, irások és káromlásra formáltatott képek volnának, melyek a most eligazitott bevett unitárius vallás ellen valók, mindazokat a könyveket és irásokat s képeket, minden ember felkeresvén, tartozzék a jövő szent Márton napjára a fejérvári káptalanba beadni; ennek utána pedig aféle könyveket, irásokat és képeket senkinek ne legyen szabad irni, nyomatni vagy máshonnan az országba behozni hűtlenségi büntetés alatt." [3]) A kolozsvári biró és esküdt polgárok még a déézsi kiegyezés előtt, annak imént emlitett pontja értelmében az unitáriusok könyveit és kéziratban levő

---

[1]) *Formula administrandi Coenam Dominicam* sat. Ismét: *Reggeli és östvéli imádságok* sat.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 179. l.

[3]) *Erd. Orsz. Eml.* X. k. 165—167.

műveiket átvizsgálván s a kijelölt irányuakat összeirván: szám szerint 33 drb könyvet, kéziratot és töredéket Linczegh János polgártársuk által a mondott káptalanhoz beszolgáltattak s arról a levélkeresők május 31-ről nyugtát adtak.[1])

Az *iskola és oktatásügy* eddig kizárólag a város többségét tevő unitáriusok kezében és irányadása alatt volt; a politikai jogoknak a reformált hitvallásuakkal megosztása óta ez ügyekbe való befolyás is megoszlott. *A r. katholikusok* iskolája a kolozsmonostori zárdában volt. Érdekes felvilágositást ad erről a fennebb emlitett iskolai színmű, melyből kitünik, hogy ott Gymnasium állott fenn, főfelügyelője és pártfogója Kornis Ferencz főispán s az ifjuság a gymnasiumi oktatás felsőbb fokán álló osztályaiba sorozva tanulta a tudományokat. E szindarab tartalma sejteti az oktatást, a tanerőket, a tanitványok szülőinek magas társadalmi állását s a növendékeknek a tudományokban való készültséget.[2]) *Az unitáriusok* főiskolájában az igazgatók változása s magán alapítványok keletkezése méltók az emlékezetben tartásra.... 1632. sept. 2-n püspökké választatván Csanádi Pál, az iskola magyar igazgatója, akkori megnevezés szerint mestere, s nov. 3. ezen hivatalát letevén: helyére a szász unitáriusok a lengyelországi Racow városból hozott szász predikátort, Stegmann Joachimot állatták, ugy, hogy predikátor is, rektor is legyen, de a magyarok nem egyeztek bele.[3]) Az egyenetlenséget a halál szüntette meg. Stegmann hosszas betegeskedése miatt, még életében, 1633. febr. 2. Uzdi Tamás kolozsvári fiu, Uzdi István vargamester fiát választották mesterré.[4]) Stegmann ellen — ugyan-e forrás szerint, — hivatala megkezdése után tiz nappal, Köpeczi Miklós iskolafőnök alatt a magyar nemzetbeli ifjuság fellázadt, de az új választás lecsillapitotta. Uzdi [ő magát *Ozdi*-nak irta] hirneves ember volt. Alatta lengyel főurak jöttek a kolozsvári nagy iskola meglátogatására, keze alól akademiai képzettséggel biró sok ifju és tudós férfi került ki. 1638. jan. 23.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml*, IX. k. 165—167. ll.

[2]) A szinmű tartalma: Elől: *Argumentum*, azután a kolozsmonostori ifjuság *ajánlása Kornis Ferenczhez*, tovább a *szereplő ifjak* egyenként megnevezve, nemzetségök szerint, azután *Prologus*, végre az *Actus* I—V. felvonásra [*Scena*] osztva. *Régi M. Könyvt.* II. k. 574. sz.

[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 203. 204. ll.

[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 205. l. *Fosztó Uzoni I.* sat. II. k. 237. l.

elbucsuzott az ifjuságtól, gyakorló orvossá és városi senatorrá lett; később a szombatos-ügybe bonyolodván: elitéltetett.[1]) 1638. jun. 26-n utódává Dálnoki Nagy Mihály választatott igazgatóvá, a ki azt, mint 1645. febr. 12. után magyar predikátor is, 1648. ápr. 25-kén történt haláláig vitte.[2]) ..... Mint egészen új tünemény jelenik meg e küzdelmes korban Mikó Ferencz fejedelmi tanácsosnak azon, 1633. octob. 1. kelt irásbeli intézkedése, hogy egy tekintélyes pénzösszeget aranyban-ezüstben, mint unitárius deákok tanitására szánt végrendeleti hagyatékot Segesvári Lőrincz és Kovács Gáspár kolozsvári hites polgárok előtt azon rendelettel tett le kolozsvári Szabó István száz-férfi hív őrizete alá, hogy azt annak szolgáltassa ki, a kinek ő majd rendelni fogja. Octob. 26. 1633-n s aug. 29. 1634-n rendelt is abból kiadásokat; de rá következőleg 1635. jul. 15.[3]) meghalván: özvegye, Pókai Anna, maga és élő fia hevében 1635. aug. 29. sajátkezüleg irt s pecséteikkel erősitett levelet intézett nevezett Szabó Istvánhoz, melyben kijelentette: „hogy Istenben elnyugodt szerelmes urának eltökélett szándéka és igyekezete volt, hogy az egy élő Istennek ismeretére és dicsőségének elővitelére holta után bizonyos summa pénzt hagyjon, hogy abból unitárius valláson levő deákok jó móddal tanitassanak, a kik jövendőben az eklézsiában szolgáljanak Istennek tiszteletére és az ő szent igazságának elővitelére; mivel pedig a felől nemcsak nevezett Szabó Istvánnal szólott életében, s még egészséges korában, a mikor szándékát is megjelentette, és a ládabeli pénzt is megmondotta, a melyet az irt célokra szánt és rendelt volt; de halála előtt is az ő, mint özvegye és bizonyos főemberek s jámbor nemes ember polgár hallatára is átok alatt lelkére kötvén, meghagyta vala, hogy mit cselekedjék azon pénzzel: nem akarván magát az özvegy, mint szerelmes urának, fia, mint édes atyjának, ily Isten tisztességére életében eleve elrendelt és csak halála előtt testamentum szerént hagyott jó akaratját felháboritani, a minthogy nem is illenék, hanem inkább azt helyben hagyván, ha szintén abban mások ellenkeznének is, azok ellen is megakarja oltalmazni; annak okáért kéri emlitett Szabó Istvánt, hogy azon ládabeli summa

---

[1]) *Fosztó Uzoni.* III. k. 238. l.
[2]) *Fosztó Uzoni.* III. k. 238. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 208. l.

pénzt, melyet szegény ura ugyan lelkére kötött volt, azon kötelessége alatt adja épen a kolozsvári birónak és tanácsnak, ő kegyelmeknek számára kezekbe, mindjárást, ez levelet látván, hogy ő kegyelmek abból mentől jobb móddal az unitaria religion levő deákokat, a mint Istenben boldogult ura rendelte volt, szorgalmatosan és fogyatkozás nélkül tanitassák s tanulásukban segitsék. Ebben egyebet nem cselekedvén." [1]) E végrendeleti jellegü adománylevelet az özvegy a kolozsmonostori konventhez is beadta, hogy az illetők ott minden időben megtalálják. Ott van ma is az 1638-ki konventi királyi jegyzőkönyvben. [2]) Jellemző, hogy az unitárius fejedelmi tanácsos és étekfogó mester, Mikó, épen akkor, midőn látta, hogy a fejedelem az országot vonta be tervébe, hogy felekezete számára Kolozsváratt új iskolát épittessen, ő a magáéból igyekezett biztositni a már meglevőt, a város régi nagy iskolájának fenmaradását, s abban jeles unitárius férfiak képeztetését. Az önsegély e nagy eszméje azóta a magyar nemzetnek vérébe ment át. Ennek tulajdonitható számtalan iskola és közintézet létrejövése, ennek mai nyugati műveltségünk s politikai és nemzeti súlyunk. . . . Az unitáriusok akkori helyzetében különösen jókor jött ez. Mecenásuk mintha előre látta volna a bekövetkezendő változásokat, hogy hitök s intézeteik egykor egészen a magán buzgalom áldozataira fognak szorulni. De ettől eltekintve, ez áldozat, mint alkotási új tényező, az önzetlen és gyakorlati államférfiu igaz fényében fogja mutatni örökre az ős **Mikó**-nevet. . . . Bátran s a hatalom önérzetével ment tovább I. Rákóczi Gy. az elődei által megkezdett úton azon czél felé, hogy hitfelei számbeli és erkölcsi túlsúlyát a belső farkas-utczai puszta templom s új iskola épitése által Kolozsváratt megalapitsa. Előterjesztésére 1633. az április 24— május 13-ki országgyülés XII-ik t.-czikkében kimondatott: „hogy noha az ország szegénységét érzik, mindazáltal, hogy a fejedelem a végházak és collegium épitéséhez jobb móddal hozzá láthasson, igértek kapuszám szerént, minden kaputól egy-egy frtot az adóval együtt, felét szent György, felét szent Mihály napkor, a Részekbeli vármegyéket is ide értve." [3]) Itt az iskoláknak ország-

---

[1]) Oklevélt. CXXXIX. sz.

[2]) *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konv. osztály O. *Protoc.* 65—66. ll.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 316. l.

gos segélylyel épitése elve újabban ki volt mondva, nem a secularisatiokor, 1557-n kezdeményezett módon, midőn felekezetnélküli iskolák épitése határoztatott; nem is a Báthori István példája nyomán, a ki felekezeti, jezsuita-rendi főiskolát alapitott jobbadán saját költségén. Rákóczi György fejedelem törvénynél fogva országos adóból határoztatta meg a reform. iskola megépitését. Ez az a politikai ügyesség és bátorság, a mit a reformált hitü fejedelmek és hívek czéljaik kivételében mindig tanusitottak s a minek sikereik főleg tulajdonithatók.... De a fejedelem adományozással is segitette azt. Egy helvéthitü egyházi iró szerint [1]) I. Rákóczi György 1632. sept. 16. Kolozsváratt költ fejedelmi levelében [*diploma*] a reformált hitvallásuaknak az 1605., 1606., 1622. években tett kegyes adományokat megerősitette; 1635. decemb. utolsó napján Kolozsváratt kelt adománylevelével pedig, azon inditó oknál fogva: „hogy Erdélyország a közel mult időkben a háboru vészei által többször megrontatván: nemcsak bölcs, de a mint kellene, avagy csak közepes tudományu férfiakban is szörnyü szükséget szenved, s ezért az egyházak istentiszteletei elhanyagoltatnak, kötelességének ismerte, hogy egyebek közt az Isten egyedül igaz [*orthodox*] vallása vagy a helvét hitvallás kolozsvári híveinek javáról, gyarapodásáról s kebelében az isteni dolgok előmeneteléről kegyes lélekkel gondoskodjék. Hogy azért e vallás híveinek társasága fejedelmi kegyének valamely tényével napról-napra inkább nevekedjék és megmaradjon, a Kolozsvár város területén fiskus számára szedni szokott dézma egy negyedét e hitvallás összes papjainak, káplánainak, iskolaigazgatóinak, kántorainak, a humaniorákat tanuló ifjaiknak, szóval: a helvét egyház összes szolgáinak, mostaniaknak és jövendőbelieknek fentartásukra; továbbá a templom, iskola, papi házak megépitésére és fentartására adta, ajándékozta és adományozta, addig, mig az Isten más alkalmatosságot és módot ad mind a fejedelemnek, mind utódaiknak, Erdély ezután leendő reformált hitü fejedelmeinek, hogy őket jövedelmeikből fejedelmi gondoskodásuknak bővebb jelével részeltesse; oly föltétellel, hogy azon dézmanegyed fölszedését és egybegyüjtését a kolozsvári helvéthitüek kebeléből választandó jó lelkiismeretü s megbizható hivségü egyénre bizzák, az által szedessék és gyüjtessék egybe, az tartsa pontosan

[1]) *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 1829. 19. l.

és lelkiismeretesen számban, s a maga idejében az Isten nevezett szolgáinak szokott illetményöket fizesse ki; a hol a templomon és iskolán valami épitni s javitni való van, arról gondoskodjék, s ha mi ezek után a jövedelemből fenmarad, ne forditsa valamely haszontalan czélra, hanem tartsa meg a templom és iskola számára. Meghagyta azért Kolozsvármegye összes főurainak, nemeseinek, a fő- és al-ispánoknak s különösen Sárdi Delj Farkas fejedelmi al dézmahaszonbérlőnek, Kolozsvár fő- és királybirájának, hogy a kolozsvári határon termő bor, buza, rozs, árpa, törköly s más hüvelyes és kerti veteményekből, ugy a len, kender, nemkülönben bárány, méz s más megdézmálni szokott dolgokból a fiskusnak járó évi dézmanegyedet a nevezett egyház szolgáinak számára megbizott emberei által arendafizetés nélkül és akadálytalanul felszedetni, összegyüjtetni, s a megnevezett orthodoxus papok, rectorok, kántorok, tanulók és más egyházi szolgák számára kiszolgáltatni, ugy szintén templomaik, papi házaik épitésére és fentartására forditani hagyják és engedjék, máskép nem cselekedvén." [1]) Az iskolákat illető e részhez bővebb megvilágositás végett megjegyzem, hogy a Bethlen Miklós által emlitett *Apellatium* [2]) — mint már többször emlitettem — elébb az unitárius tanuló ifjuság deáki osztályainak felső emeleti, 30 ablakos hallterme volt az óvári nagy iskolában [3]), a Domokos-szerzet zárdája mellett, később a szász ajku reformált hitüek *imaháza* lett, Báthori Gábor fejedelem sem azt adományozta hitfelekezetének — a mint már fennebb elő volt adva. . . . Még egy nagy következményü tettét kell megemlitnem. I. Rákóczi György arra is előkészitette az útat, hogy a Heltai-féle nyomda az unitáriusok befolyása alól a reformált hitvallásuak kezébe menjen át, a mi meg is történt vejének, Raw Mátyásnak áttérése következtében. A fejedelem már 1635. pártfogása alá vette a nyomdát, a mit igazol junius 15-n a kolozsvári tanácshoz intézett levele, melyben parancsolta: „hogy a mely betüöntéshez való matrixok ott volnának, küldten-küldje hozzá Gyula-Fejérvárra, hogy a kik arra valók lesznek, betüket öntethessen bennek és annakutána ismét megküldhesse nekik." [4])

---

[1]) Oklevélt. CXL. sz.

[2]) *A kolozsv. ev. ref. főtan. Tört.* 30. l.

[3]) *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 22. 24. l.

[4]) *Városi levélt.* Fasc. III. 305. sz.

Az *egyházak* életében nagy megrázkodást idézett elő a szombatosok elitéltetése s a szombatosság megtiltása. Az adatok biráló összevetéséből az tűnik ki, hogy ők nem annyiban voltak veszélyesek az országra nézve, mint e tilalom alkalmas eszköz a fejedelem kezében vallása híveinek száma erősitésére. E korszak ezen minden mások felett álló fontos eseménye átalánosságban megemlitése után, külön érintem a külön egyházakat.

A *r. katholikusok* e korszak alatti kolozsvári viszonyairól és állapotáról tanuságos részleteket hagytak fenn az ott követségben volt császári biztosok. 1640. a Regensburgban volt császárnak érzékenyen panaszolták, hogy Fejérvárról egy idegen jezsuitát kiútasitottak, pedig a fejedelem prédikátorai Medgyesi Pál sem erdélyi, az unitáriusok püspöke, Radecius Bálint is lengyelországi. Kérték tehát, hogy parancsolja meg a kolozsvári birónak, hogy engedje meg a halottaknak r. kathol. szertartás szerinti eltemetését.[1]) Bercsényi Imre császári követ eljárásáról 1639. jun. közepén jelentést tevén: „három napi késését azzal mentette, hogy a közben eső vasárnap a jezsuiták isteni tiszteletén Kolozsmonostoron jelen akart lenni, s ezt azért tette, mert már nehány kitünő r. katholikus úrhoz, a kik Kolozsvár körül laknak, s isteni tiszteletre ide szoktak járni, irt volt s kérte őket ott szintén megjelenni. Csak igy lehetett velök gyanut nem keltő módon találkozása.“[2]) Örsi, császári biztos 1643. május 10-ke körül szintén jelentést tevén: annak rendén a fejedelem fia udvartartására tért ki s irta, hogy egy jezsuitával is alkalma nyilt szólni: „tőle hallotta — ugymond — hogy a fejedelem neki megparancsolta, hogy Kolozsvárról távozzék, nem türi őt ott, s ha vele valami lesz, ne tulajdonitsa másnak, mint magának. A jezsuita azt felelte, hogy nem távozik, mert Kolozsváratt meglehetős számu katholikus nép van, s ő lelki tanitójuk, s nem hagyja el őket, ha halálra itélik is.“ Mire a fejedelem igy felelt: „Mily makacs a kura fia! Nem tudja, mit tegyen vele, s mivel a templom mellett egy nemesi udvar van, hová a fejedelem szállni szokott s az imádság ideje eljött, a fejedelem megszólitotta a jezsuitát, hogy csengettessen ha akar, mert neki is kötelessége harangoztatni az isteni tiszteletre. Ide jutottak

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 292. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 235 l.

immár Kolozsváratt a dolgok!“ [1]) Később ismét sürgettetvén a fejedelem a jezsuiták bebocsátása iránt, ezt felelte: „Kérlek, kiméljetek meg tőlük, én itt semmiképen nem türhetem őket. Okul felhozták, hogy mit mond a külső világ. Nem bánom — felelé — elég, hogy én őket ide be nem engedhetem. Uraságtokért — szólt a kérelmezőkhez — azokat, a kik most az országban ben vannak, eltüröm, őket nem háborgatom. Elégedjenek meg uraságtok.“ [2])... A *reformált hitvallásu egyház* dézmanegyedet illető fejedelmi adományát fennebb az iskolát illető részben már ismertettem. De a fejedelem itt annál tovább ment. Előterjesztésére t. i. 1638-n az ápr. 23— május 16-ki országgyülés II-ik t.-czikkében meghatározta: „hogy a mint a kk. és rr. a kolozsvári Farkasutczában levő templomnak épitését ennek előtte 1622. elvégezték volt országul, három nemzetül, a miről t.-czikk is van, ugyanazon t.-czikket most is helyben hagyják és megerősitik, hogy a fejedelem — Isten segitséget adván — azon templomot hozzátartozandóságaival újittassa meg, annak régi telkén iskolákat, papoknak való házakat épitessen . . .“ [3]) A fejedelem komolyan látott a komoly munkához. 1640. mesteremberekért Lengyelországba küldött Selmeo [?] János nevü követének útasitásul adta: „hogy ha Danczkába ér, keresse fel Niclasius ottani reformált hitvallásu főpapot s levelét megadván, azután a 60 tallért is adja meg, a mivel Gaudi András, a fejedelem odavaló hadvezére adósa volt, s vegyen róla nyugtát. Azután Simonis Tivadar nevü tanárnak megadván levelét és az ajándékul küldött 50 tallért, vegyen arról is nyugtát. Onnan siessen Vilnára, adja meg Radzivil herczegnek hozzá irt levelét, tudakozódjék egéssége felől, ajánlja a fejedelem szolgálatát, s kérje, legyen segitséggel, hogy fogadhasson számára mesterembereket és igen főmester kőmivest, ki boltokat mesterségesen szélesen tudna épiteni. Onnan menjen a Curlandi herczeghez, köszöntse nevében s a rábizott dologban kérje jóakaratát, megadván a fejedelem levelét. Minden tehetségével azon legyen, hogy a mesterembereket meghozhassa, kiben ha hasznosan forgolódik, ajándékot várhat. Niclasius urat is találja meg, kérvén ő kegyelmét, mester emberek

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 388. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 294. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 137. l.

szerzésében legyen segitséggel, s kivált a kömíveseknek, mivel Kolozsváratt van egy elpusztult templom, melyet az előtt régen a jezsuiták birtak, de már az ország constitutiojából a fejedelem vallásabelieknek adatott, holott egy Collegiumot akar épittetni, s papnak és mesternek házat. Vagyon is két esztendeje, hogy rajta munkálkodtak s munkáját már annyira végbe vitték, hogy boltozni kellene, de mivel 11 öl a szélessége, s az előtt is bolton volt a templom éppen, kit a fejedelem is ugy akar megépittetni, jó kőmives kellene rá. Azért ott szerezze meg ő kegyelme, jó fizetése leszen.“ [1]) A törvény és az útasitás csak emliti a templom hozzátartozandóságait, a pap és mester háza épitése szükségét és a fejedelmi szándékot ellenben teljesen igazolja Szalárdinak a templom megépitéséről emlékezetben hagyott azon tudósitása: „hogy a fejedelem Curlandból hozatott főkőmivesekkel, nagy mesterségesen, szép vesszősön merőn újonnan beboltoztatta, cseréppel héjaztatta és nagy szépen megújittatta, s felszentelését 1647. jun. 10-re rendelvén: sok főrendeket hivatott oda s szép üdvösséges isteni tiszteletekkel, hálaadással és könyörgésekkel szenteltette fel ...“ [2]) Máshol még terjedelmesebben ir erről, s azt mondja: „hogy a régi öreg szentegyházat, mely Kolozsváratt a napkelet és délfelől való szögletben régtől fogva pusztán állott..... megépittetvén..... s cserép héjazat alá vétetvén, az oldalában levő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különb-különbféle szinü mázas cseréppel héjaztatta, megépittette, abba szép három harangot öntetett és helyeztetett, melyek nagyobbika a tengelyen kivül 60 mázsát nyomott. De a toronynak napnyugot felől való oldala az ablakok irányában való hasadásiban nagyon meg kezdvén indulni, mind harangokat, cserepezést és minden faépületet le kellett szedni s költsége hijába mult vala. Ezért minthogy igyekezetét könnyen félben nem hagyhatá, sőt végbevitetését siettetni akarta, az egyháznak napnyugot felől való ajtaja eleibe, a kőfalhoz ragasztva, s azt megfundálva, hasonló tornyot akart rakatni, s a fundamentuma négy tömérdek kőfallal a föld szinéig fel is rakatott vala; de egy olasz fundáló azon hibát találta benne, hogy a fundamentumnak skarpot kell vala hagyni, azaz fenekét

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 296. l.

[2]) *Újabb Nemzeti Könyvtár.* II. Folyam. *Szalárdi* sat. MDCCCLIII. 227. l.

jó mélyen kezdve, mind beljebb-beljebb való hajlással kellett volna, hacsak a templom fele nagyságáig is felvinni, azután egyenesen és sugáron felrakni; igy állandó lett volna, nem indult volna meg, mint a másik. Ezért az épitetéstől megszünt, ki akarván hányatni a fundamentumot és kiszélesiteni . . . . . Ugyan az egyház mellett ugyanazon fejedelem fundálásából és segitségéből, fundamentumából az ott levő iskola is épittetett vala, az óvárbeli iskola és egyház a szász nemzetbeli evangelikusoknak hagyatván . . . . ." [1]) Ezt a kolozsvári ev. ref. főtanoda történetirója kétségbe vonja. „Ott — ugymond — 1693-ig magyar isteni tiszteletek voltak." [2]) Ez az azon kori vallási viszonyokkal nincs ellentétben. Ha Kolozsváratt oly mérvben terjedett a ref. hitvallás I. Rákóczi Gy. után is, mint alatta, lehetetlen, hogy az e hitre tért szászok mind elférték volna az *Oratorium*-ban. A tény az, a mint reformált hitvallásu egyháztörténeti irók is felfogják, hogy az isteni tiszteletet németül tartatni kivánóké volt az, a megmagyarosodottak a nagy templomba jártak. Vajjon a farkas-utczainak megépitése után az óvári iskola is a szász nemzetiségű ifjuságnak hagyatott? oly kérdés, melyre az eddig ismeretes közemlékekből felelet nem adható. Szalárdi a bevégzés évét nem jelölte meg határozottan. Ő 1647-iki dolgok után emliti meg a fölszentelést oly esetesen, hogy emlékiratában hézagnak, vagy az évszámban tévedésnek kell lenni, annál inkább, mert Haller Gábor 1642. végére tette azt, mikor a fejedelem arra a nagy harangot is felvonatván, karácson táján fölszenteltette. Ő jelen volt — ugymond — az isteni tiszteleten . . .[3]) A fejedelemnek egy más kegyelmességét is megemliti egy egyházi történetiró [4]) a kolozsvári egyedül igaz [*orthodox*=helvét] vallásuak iránt. 1648. t. i. esketést vitetett végbe a farkasutczai régi zárdához tartozott minden fekvő jókról és birtokokról, hogy azokat a templomnak visszaszerezze, a mit részben foganatosított is.

Még egy nagy eseménynek volt ez időben részint szinhelye Kolozsvár városa, részint cselekvő részesei a kebelében élő unitá-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 237. l.

[2]) *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Tört.* 29—30 ll.

[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 75. l.

[4]) *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 20—21. ll.

riusok. Az orthodox [*reformált*] egyház t. i. vádat támasztott a szombatosok ellen a fejedelemnél. „Az új hit terjed — mondák — kivált Udvarhelyszéken, sokan körülmetéltették magukat, meg is haltak benne, fejük Péchy Simon; kérték tehát a fejedelmet, hogy ez ártalmas secta terjedését gátolja meg.“ [1]) Erre az 1635. évi május 13. — jun. 10-ki I. t.-czikkben azon okból, hogy a zsidózó [*judaizans*] emberek az országban szerfelett szaporodnak, végeztetett: „hogy ezekre nézve tartassanak meg az 1618. és 1622-ki t.-czikkek, melyek szerint: a kik a jövő karácsonig az 1618. évi t.-czikkben irt mód szerint nem térnek át valamelyik bevett vallásra, azok ellen a fiskus az 1622. évi t.-czikk szerint inditson pert. A kijelölt napig sem egy, sem más valláson levő püspök, se közűgyigazgató ellenök ne nyomoztasson, de a kiről bebizonyul, hogy addig nem tért át, a közűgyigazgató tartson nyomozást, a tárgyaláson legyen jelen a kolozsvári unitárius püspök is nehány pappal, hogy adjanak felvilágositást; ha egyezik-e a beperelt velök vallásban vagy nem?“ [2]) . . . A Bethlen István és fejedelem közti viszály két évig feltartóztatta ez ügy tovább fejlődését. 1638. az ápr. 23.—május 16-ki országgyülés a fejedelem előterjesztésére azon okból, hogy Isten iránti háladatosságát megmutassa, tiszteletét és dicsőségét előmozditsa, az I. t.-czikkben most is helyben hagyván a zsidózók ellen hozott 1622. és 1635-ki t.-czikkeket, meghatározta: „hogy a kik az 1635-ben kitüzött időhatárig más vallásra nem tértek, a közűgyigazgató — országgyülést és törvényszéket nem várván — hivassa meg az ezen évi jul. 1-re Dézsre az unitárius valláson levők közötti egyenetlenségnek a három bevett vallásból választandó személyek előtt eligazitására kitüzött gyülésre, addig nyomoztassanak mind ellenök a közűgyigazgató, mind önvédelmökre a perbe fogottak, s oly készen legyen mindkét fél, hogy a dolgot végleg el lehessen intézni az 1628-ki t.-czikkben irt mód szerint.“ [3])

A kolozsvári unitáriusok között a püspök halála épen az időben keltett rendkivüli viszályt, minek egyik oka az volt, hogy ifj. Szőrös [*Raw*] Mátyás szász prédikátor, sok újitást akarván tenni, a

[1]) *Keresztény Magvető.* XVII. 107. l.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 415. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 130—134. ll.

város nem engedte meg s azért ő hivatalát elhagyta, a város tehát Beszterczéről hozott papot,[1]) Helmann Endrét. Ezt Szőrös nem szívelhette. Más ok, hogy az 1632. sept. 2. zsinat azon határozata, hogy jövőre magyar nemzetbeli püspököt válaszszanak, a szász unitáriusokat s főleg a püspökségre vágyó ifjabb Szőrös Mátyást bántotta, e végzés ellen szász hívei közt izgatni kezdett, sőt a lengyel unitáriusokat is nézetére igyekezett venni. Megválasztatván Beke Dániel, Szőrös azonnal ellene támadt, nehány társával a fejedelemnél azzal vádolva őt: „hogy az unitáriusok eltávoztak a Dávid Ferencz elitéltetése után megállapitott hitvallástól, zsidó vallást követnek, Krisztus istenségét tagadják, a törvények által helybenhagyott vallás-elveik helyett másokat vettek fel sat. Igy hozatott kapcsolatba a már Bethlen Gábor fejedelem óta forrongó szombatos-ügy az unitárius ügygyel ..... A fejedelem parancsolta a püspöknek, hogy tartson zsinatot s hitczikkeiket terjeszsze az ápr. 23.—május 10-ki országgyülés elé. A zsinat, mely 1637. jul. 29. Tordán tartatott, azt végezte, hogy Enyedi György püspök művét, melyben az unitáriusok hitczikkei alaposan ki vannak fejtve,[2]) terjeszszék az országgyülés elé. Az onnan Kolozsvárra áttett folytatólagos zsinat e végzést módositotta, s azon közegyetértéssel készitett hitvallást [*Consensus Ministrorum* etc.] terjesztették elé, melyet az 1579. jul. 2. a kolozsvári zsinaton Báthori Kristóf fejedelem korában kinyomatott könyvekből irtak ki.[3]) Az országgyülés azonban — a fejedelem akarata szerint — mind az unitáriusok, mind a zsidózók ügye elintézését a déézsi részleges gyülésre útasitotta, mely 1638. jul. 1. nyilt meg. A vádló Szőrös Mátyás volt, védelmező Beke Dániel, unitárius püspök. A vád: „hogy a püspök és követői hitújitók; mert nem tartják meg a II. János [Zsigmond] király idejebeli hitvallást.“ Mindkettő beadta hitvallását, a miket felolvastak. A vádló tagadja, hogy a beadott hitvallás egyeznék a régivel, mely Krisztus imádását vagy hivését tiltja, elhallgatja vagy káromolja. A súlyos vád az unitáriusok közt nagy ingerültséget keltett. A vallatások rendezésére bizottságot neveztek ki, s midőn

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 205—206. ll.
[2]) *Explicationes Locorum.* sat.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 216—217. ll.

tárgyalás jul. 4. ismét elkezdődött, mindenik fél védte álláspontját. Az unitárius főurak nevében Tholdalagi János kijelentette, hogy ők imádják s Istennek ismerik el Krisztust, a püspök is ugyanazt jelenté ki, azzal indokolva, hogy az Atya átadta hatalmát a Fiunak. A hetedik napon kisérletet tettek a két fél hitvallása egyeztetésére, de a dolog a püspök vonakodása miatt nehezen ment. A fejedelem keményen lehurrogatta makacsságáért s engednie kellett. Igy tehát hosszas és olykor keserű vita után, az unitárius hitvallás leglényegesebb hitágazataiban a fejedelem és többség tetszésével megegyezőleg, elfogadták az 1579-ki hitvallást, ugy, hogy a Jézus Krisztust isteni tisztelettel imádják és segitségül hivják . . . . .“ [1]) Ez értelemben az újból szövegezett unitárius hitvallást elfogadva, jul. 7. a fejedelem és tanácsosai s az egybegyült ország nagyjai, mint szintén az unitáriusok részéről a püspök, főemberek s más perbefogottak aláirván: a „Déézsi kiegyezés“ [*Complanatio Deesiensis*] czím alatt kiadták . . . . .“ [2]) Ennek egyik pontja teljesitéseül a püspök és vádlója kibékültek, a múltra fátyolt boritván, utóbbi visszakapta papi állomását, s a béke a kolozsvári magyar és szász unitáriusok szivében helyreállott.

Ekkor a gyülés a szombatosok vagy zsidózók ügyére tért. A törvényben tisztán meg volt határozva ugy a bűn, mint a büntetés. „A ki vasárnap helyett a szombatot ünnepelte, husvétkor sótalan kenyerett ett, családja tagjait nem kereszteltette meg, az áttérésre kitüzött időhatárt nem tartotta meg — zsidózó és bűnös volt.“ Az itélő szék megalakult; a perfölvétel megtörtént, vád és védelem előadatott, az itélet meghozatott. Az elitéltek Déézsén egy puszta templomba zárattak.[3]) A fejedelem jul. 16. kiadta a parancsot, hogy mig észretérnek, várépitésre használják őket.[4]) Ez a hivatalos tárgyiratokból kivont és közlött eredmény; sokban felvilágositják s érthetőbbé teszik azonban az egykoru korrajzirók s főleg az unitárius források, a miknek közlését a történeti igazság kivánja meg.

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 24—25. ll.

[2]) Eredetiben látható az unitárius vallásközönség kolozsv. főtanodája levéltárában, — valamint kiadva a déézsi kiegyezés iratai közt: *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 174—181. ll.

[3]) *Erdélyország Tört. Tára.* II. k. 218. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 26. l.

Kolozsvár város története körébe a szombatos-ügyet azon véletlenség hozta, hogy Beke Dániel, az unitárius püspök székhelye ott volt, a szombatosok elleni országos nyomozás számos kolozsvári lakost tüntetett föl szombatosnak, s a kolozsvári unitárius egyházközség könyvei között — a vádlók és reformált hitvallásuak álláspontja szerint — a zsidózásra sok bizonyitékot találtak. A közügyigazgató az ottani nyomozást 1638. május 26. vitette végbez.[1]) *Régeni János*, egykoru kolozsvári polgár kéziratban fenmaradt jegyzésében igy adta elé a dolog okát és szerzőit. „A Judas Iskariotes iskolájában tanult kolozsvári *Szőrös Mátyásnak, Gyorgyecz Péternek* [*Segesvári Bálint*, mesterségéről csak *Köteles* Péternek irja], *Szőrös Andrásnak, Ozdi Tamásnak, Szentgyörgyi Istvánnak* [*Segesvári B.* közéjök számitja még *Rozboczki Pált* is] az Isten anyaszentegyháza ellen való számtalan latorsági között emlékezetre való dolog. A fejedelem elunván az embereknek ő Nagyságára való járását, a kik vádolták mind vallásunkat, mind prédikátorinkat, végre gyülést hirdete Déézsre jul. 1-re, a mikor hét napi derék diskursus után általlátta, hogy balul értesitették, s igy a mi unitaria religionk Isten akaratából megerősitetett.“[2]) *Segesvári Bálint* szintén ezeket nevezte meg a mozgalom inditóiul,[3]) de homályosságát csak a Régeni fönnebbi tudósitása oszlatja el. *Fosztó Uzoni István*, mult századi egyházi történetiró, más okokat is hoz fel, a mik ezeket vádaskodásra inditották. „Szőrös Mátyás prédikátor volt — irja ő — testvére András magarátartó, gazdag, bátor és könnyü lelkiismeretü, Ozdi s a többiek is tekintélyes állásuak. Ezek pártot alkotva, ugy gondolkodtak, hogy az ifju unitárius papság s tanárok tapasztalatlanok: a püspök most jött Székelyföldről, a prédikátor Frank Ádám Lengyelországból, Dálnoki János az új rector nem rég érkezett meg Olaszországból — pártfogók, rokonok, atyafiak nélkül állnak, ellenfeleik tehát könnyen eltiporhatóknak vélték őket.“[4]) Ez a nepotismus és reactio összeesküvése volt az egyházi község új emberei ellen . . . . . Egy 1638. jul. 15-ki itéletben öt kolozsvári itéltetett el — mondja Fosztó — Szabó

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 215. l.

[2]) *Fosztó Uzoni István* unitár. Egyháztörténete [M. S.] II. k. 592. l.

[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 215. l.

[4]) *Fosztó U. I.* Egyháztörténete II. k. 592. l.

Gáspár és János, Literatus Dániel, Kállai János és Beke Kata, Géczi István özvegye, valamennyi összes vagyonuk és fejök elvesztésére, csak Gécziné váltotta meg fejét 60 frttal.“ [1]) *Segesvári Bálint* szerint egy Toroczkai János nevüt Thoroczkai Máthé volt unitárius püspök fiát a Krisztus káromlásáért jul. 17. megkövezték. [*Régeni* szerint: kővel agyonveretvén, a két Szamos közt meghalt jó reménységben és ugyan jól — *tisztességgel* — eltemettetett.][2]) Thoroczkai feleségét kiperengérezték a városról.[3]) [*Régeni* szerint: jul. 19. megperengéreztetett és az országból kilküldetett.][4]) Ugyanazon nap [*Régeni* szerint: jul. 19.] egy öreg jámbor tanácsbeli, Csiszár István nevü emberre is, mert valamit talált volt szólni a Krisztus tisztessége ellen, a perengérnél a földön a város szolgája ország végzése szerint pálczával 60-t ütött.“ [5]) [*Régeni* a káromló szót is megmondja: „Csiszár István száz-embert, mert azt mondta, hogy a Háromságot Niceumban és Constantinápolyban koholták, Déézsen elitélték, s a birónak jött parancsolatból a perengér alatt keményen megpálczáztatták, de nem czigányokkal, hanem város szolgáival.“][6]) Ez emlékiró több kolozsvári elitéltetését és büntetését is fenhagyta. Julius 17. Kolozsvári *Lajos István* is megplagáltatott, *Makfalvi Miklós* és *Mihály deák* hasonlóképen, a mit — jegyzi meg Régeni — örömmel szenvednek, a Krisztusért — mondák nyilván a szenvedés helyén. Jul. 25. a déézsi gyülés itélete szerint az unitárius eklézsia előtt térdelve, zsákba öltözve követték meg Istent: *Grúsz András*, *Cicero Péter*, Török *Kovács János*, *Boldis György* és *Thoroczkai Anna*; a két első elszabadult törvény szerint, a többinek kétszeri eklézsia követés lőn itélve; aug. 1. nem követték meg, elhaladt 8-kára, a mikor zsákba öltözve, keservesen sirva követtek eklézsiát s szabadon bocsáttattak.[7]) Ugyan ez emlékiró jul. 17-kére még följegyezte, hogy a megsententiázottak közül százat Váradra vittek rabságra, némelyeket Fogarasba, máso-

---

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 194. l.
[2]) *Fosztó U. István* Egyháztört. II. k. 592. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 217. l.
[4]) *Fosztó U.* s. a t. II k. 593. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 217.
[6]) *Fosztó U.* s. a t. Egyháztört. II. k. 593 l.
[7]) *Fosztó U.* s. a t. Egyháztört. II. k. 593. l.

kat Dévába és Szamosújvárba,[1]) s igy végzi följegyzéseit: „Valaki ezt az én irásomat látja, most éltemben, vagy holtam után, mindezen történeteket senkinek másnak ne tulajdonitsa, mint a feljül megirt hat „mételyes juhnak . . .“ „1644. jun. 1. Szőrös András hütinek gyümölcsét megmutatta — irja ugyan ő — senkitől nem kényszeritve, a Calvinisták közé ment maga és gyermekei . . .“[2]) *Szalárdinál* is van nehány részlet. „ A szombatosok Déézsen naponként a kamaraház [*sóbányahivatal*] előtt egy szép öreg puszta házba [*régi elhagyott templom*] rekesztettek vala, mig annyira szaporodtak, hogy várakba, együvé is, máshová is százan-, másfélszázanként elküldhették. A gyülés több hétig tartott. Sokan a perbe fogottak közül erősen megfeddetvén, a fiskus megszüntette ellenök való keresetét. Váradon, Székelyhidon, Jenőben, Déván, Fogarasban, Szamosújvárban, Kővárban vasakat is alig győztek kovácsolni nekik, és a mig észre nem tértek, az épitések körül naponként dolgoztatták. A kik a bevett vallások közül valamelyikre áttértek, hitlevél vétetvén tőlük, békével bocsáttattak . . . . . Váradon sept. 24. Medgyesi Pál a fejedelem udvari prédikátora 35-öt keresztelt meg, de jószágaik elkoboztattak . . .“[3])

A szombatos-ügynek a kolozsvári unitáriusok közötti viszály ügyével egy itélő testület elé hozása irányzatos, baljóslatu és vészes intézkedés volt, a perbefogottaknak az áttérés vagy fővesztés és vagyonelkobzás vál-útjára állitása, a jézusi kereszténységgel meg nem férő eljárás, rendkivül nagy számuk pedig s az elitéltek közül számtalanok magas értelmi müveltsége, némelyik elitéltetésének bűn-oka, önérzetes és bátor védelmök s a legmeggyalázóbb büntetések türelemmel és önmegadással viselése kérdésessé teszi: ha vajjon az igazság keresése helyes úton történt? a büntetésnek meg van-e jogalapja és igazságosan méretett-e ki? A kolozsvári unitárius papságnak s tanitóknak püspökükkel együtt lakhelyökről más városba rendelése, tetszés szerint összeállitott, más vallásu papok és világiak itélőszéke elé állitása, kinek-kinek egészen saját lelkiismeretére tartozó dolgokban vád alá fogatása, hitvallásuknak erkölcsi és testi kényszer s a büntetés rettentésével erőszakos módositása, sőt

---

[1]) *Fosztó U. István* Egyháztört. II. k. 593. l.
[2]) *Fosztó U.* s. a t. Egyháztört. II. k. 594. l.
[3]) *Újabb Nemzeti Könyvtár.* II. Folyam. 134 l.

elhagyatása és mással fölcserélése, a kolozsvári unitáriusok csaknem egy százados vallásos könyveinek kérdés alá vétele, elkobzása, megcsonkitása s elégetése, világosan arra mutat, hogy eljárás a zsidózók kiirtása bevallott és elért czélja mellett, az unitáriusokra szabadabb hittani elveikért és tanaikért irányzott halálos csapás akart lenni. Az unitáriusok között ez is volt ez időben a hangulat. „Akkor ugyan azt taniták — irja Segesvári Bálint — hogy ugyan deponáltatik az unitaria religio; de az Istennek kegyelmes sententiájából megtartaték, hogy nem telék kedvök benne.“ Ha a gyula-fejérvári káptalanhoz beadott unitárius könyvek, azon egykettőn kivül, melyek valóban *zsidózók*, mind eretnekek és zsidózók, [a mint a káptalan nyugtája szól: *haereticus et judaizans*], akkor az egész unitárius hitvallás és hitrendszer az, s mint ilyen üldözhető és kiirtható lett volna. A Báthori Kristóf fejedelem alatti eretnek-üldözés és hit-irtás rémes tragoediáját most másodszor élték át a kolozsvári unitáriusok, s mint akkor, most is a benső hiterő s önmegtagadó eszélyök tartotta fenlétjogukat s mentette meg létöket.

Kolozsvár belélete változó eseményekben gazdag. A fejedelem gyakran volt falai közt. Ez fényt árasztott s nagy terheket vont rá, sok pénzt hozott és vitt ki. 1631. udvara népével négy nap volt ott.[1]) A város krónikása azt is megjegyezte, hogy a Hidkapun ment ki.[2]) 1635. egy török csauzt és agát fogadott ott,[3]) kinek érdekes a megvendégeltetése.[4]) 1636. jún. 3. innen indult Szamosújvárra,[5])

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 201. l.

[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 201. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 207. l.

[4]) „Kiment elébe negyed magával Egeresre — irja a sáfár polgár — s gazdálkodtak e szerint: méhsert, 1 tyukot, 1 kupa bort, eczetet, pereczet, gyertyát, tormát, veres hagymát, fokhagymát, borsot, sáfrányt, gyömbért — a városét, került 2 frtba.“

Ugyan e sáfár polgár 1633. márcz. 21-ről irta: „Massinczki János lengyel követet 16-od magával vendégelte meg a város, ment követségbe urunkhoz. Mivel húst nem ettek, vettek nekik 5 font kárászt, tyúkmonyat, kását, 32 czipót, 6 font vajat, 1 pozsárt, eczetet, pecz olajat, petrezselymet, veres hagymát, borsot, sáfrányt, [*vöröset*] fél fejér [nagy kolozsvári] kenyeret, almát, diót, magyarót, szöllőt, gyertyát, 10 kupa bort, 4 kupa szalad sert, 5 véka zabot.“

Az eredeti számadásból.

[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 209. l.

febr. 13. országgyülés tartás végett ment oda;[1]) decz. 20. a fejedelem asszony Váradról jött oda két fiával, Bethlen Istvántól féltében;[2]) midőn 1644. a német császár elleni nagy hadjáratra készült, hadi erejét itt pontositotta össze;[3]) az udvarához tartozók Patakra és Váradra s onnan vissza Gyula-Fejérvárra itt menvén át: csak egy évi sáfári számadás adatai becses korrajzi felvilágositásokat adnak az akkori fejedelmi életről és udvartartásról. „1631. jun. 3. érkezék urunk komornyikja — igy szól a számadó — *Inczédi Péter* Fejérvárról, az ötvöseknek hozott ezüstöt felmiveltetni: mosdó medenczét, korsót és csészéket csináltak belőle"; jan. 5. érkezék meg a fejedelem német secretariusa, *Ulrich Gutt* Lengyelországból, a királynak levelet vitt; jan. 8. érkezett egy posta, *Károlyi Péter* negyedmagával, urunk Tokajba küldötte Bethlen Gáborhoz; 12. ismét *Károlyi Péter* jött Patakról, urunk küldte volt oda Fogarasból, a fejedelem fiainak paedagogust hozott, negyedmagával gazdálkodtunk neki; 1631. jan. 11. érkezék *Sipos Péter* urunk siposa Fejérvárról háza népe látogatására; 22. érkezék meg *Suri Mihály* a scholamester Fejérvárról negyedmagával: *Pataki Istvánnal, Etsedi Jánossal* és *Partzádi Mártonnal*, Bányára mentek; jun. 27. érkezék *Török Pál, Vámos Mihály* 16-od magával Váradról, urunknak hoztak egy szekér selyem marhát, vont aranyat, arany prémet, vitték Fejérvárra; jan. 28. érkezék *Székely László, Balon Péter, Nagy László* Fogarasból, az ezüstöt hozták s csákányokat a fejedelem fiai számára ajándékban; jan. 31. érkezék egy német kőmíves, *Gerich Woll* Szerencsről negyedmagával, Fejérvárra ment urunk parancsolatjára; 1632. jan. 27. érkezék urunknak egy szekere, mely bársonyt, vont aranyat, és kamukát, taffotát és arany prémet hozott Lengyelországból, urunk gondviselője, *Malovitzai Ferencz* volt vele; márcz. 3. urunk fősiposa, *Körtvélyesi Márton, Issoly Mihály, Kasza László, Nagy István* negyedmagával Patakról, urunk bocsátotta házukhoz; ugyanaz nap urunk papja *Tolnai István* nyolczadmagával, urunk kisértette ki Váradra; márcz. 10. érkezék *Hansz Gerich Saltzbrun* 3 szolgájával, ágyuöntő, urunk hivatta Patakról Fejérvárra; ugyan 10. érkezett *Gaudi András* és *Hameltotti*

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 210. l.
[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 212. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 80. l.

Jakab Lipcséből harmadmagával, hozott ő Nsgának selyem marhát és fejér malénákat [?]; 10. érkezék Váradról a scholamester *Debreczeni Gáspár* harmadmagával, urunk hivatta be Szamosújvárra; ugyan az nap *Fejérvári Péter* urunk komornyikja vásárlás dolgában, taffotát és selymet, maitzot kellett az agarak nyakára csináltatni; 27. érkezék meg *Baróthi Mihály*, s vele asszonyunk gyöngyfüzője, egy öreg asszony, Eufrosina, két leányával és a patikárius, voltak hetedmagukkal." [1]) Ime egyetlen hónap alatt, egyetlen városán át való közlekedése tágas birodalmában levőkkel s külföldiekkel, mi mély pillantást enged vetnünk a fejedelem ugy magán életébe s fényes udvartartására, mint uralkodói tiszte szélesen kiterjedő körére! Mennyi kötelesség háromlott ezekből Kolozsvár városa közönségére s egyes polgáraira, de egyszersmind mennyi anyagi haszon, s mily jótékony hatás kereskedelmi és társadalmi életének élénkitésére s a miveltség és jóllét magasb irányu fejlődésére.

Feltünő e korszakban is a vonás-igazitók gazdag megvendégelése. „1632. jan. 2. a vonás-igazitókra a sáfár polgár által tett kiadás: egy tál faolajos leves, apró malozsa szöllővel *a városé*, egy 11 fontos csuka eczetben, 1 tál rizskásás hús, volt benne egy kövér tyúk; főzetett 3 tál borju húst, limonyát lére *városé*, vett hozzá lemoniát, adott eczetet, szalonnát, apró madarakat rántva, adott hozzá vajat, tyúkmonynyal; egy tál sült, volt benne egy kövér lúd, két kövér tyúk, két borjuhús-pecsenye *városé*, egy tehénhús-pecsenye, udorga [*igy*] és mustár, egy rétes apró malozsa szöllővel, apró pogácsa mellette, perecz, alma, szöllő, magyaró, dió, lictarium 3 féle; czipó költ el 38, Rázmán Istvánnétól vett 3 kupa ürmös bort, ó bor költ el 18, új 8 kupa — bor sáfrány, gyömbér, faolaj, malozsa, szöllő, nádméz *városé* együtt 6 frt 82 p..." [2]) Négy vonás-igazitó volt, munkájok tiszteletbeli; de ennyi étel-ital elfogyását ma nem hinnők el, ha krónikáinkból nem olvasnók, hogy a régiek a bort kancsóval itták, a hust egyénenként fontjával számitották, ebédjök fél napig, vacsorájuk egész éjen át tartott, s 10—16 étekfogást virgina és hegedűszó mellett, oly étvágygyal költöttek el, mint mi három tál ételt.

---

[1]) *Az eredeti számadásból.*

[2]) *Az eredeti számadásból.*

Kolozsvárt e korszakban gyász és csapások is érték. 1648. octob. 11. II. Rákóczi Gy. fejedelem tudatván a várossal, hogy édes atyja, „a fejedelem e világból szép, csendes halállal kiköltözött: meghagyta, hogy illendő temetéshez készüljenek, a városban és jószágaiban s minden helyeken reggel és délután egy-egy órát rendelvén, melyen méltóságos emlékezetére harangozzanak...[1]“ Két unitárius püspöknek történt halála: 1632. aug. 23. a Lengyelországból behivott *Radecius Bálintot*, 1636. decemb. 9. *Csanádi Pált* temették el. Az első maga állitott emléket magának műveiben, Kolozsvár krónikája igy emlékezett meg róla: „Aug. 18. éjjel 1 órakor halt meg ama jámbor, bölcs és intenfélő férfi, kolozsvári plebánus és püspök, a ki a szász nemzetbeliek részéről volt választva, német nemzet, a kinek a deák szó mint a méz ugy folyt ajakáról, s noha nem egyezett a fejedelemmel vallásos dolgokban, mégis kedves volt előtte bölcsességéért s deákul való szólásáért; 27 évig prédikált a kolozsváriaknak; felette vig és maga szerettető, szép szál ember, piros, nagy szemü, kemény tekintetü, nehezen járó, testes; a piaczon levő nagy templomba temették el, sok szép oratiokat mondva felette vasárnap predikáczio után.“ [2]) „Dec. 5. halt meg, — irja ugyanazon krónikás a másikról — nagy hirtelen ama bölcs és istenfélő Csanádi Pál, kolozsvári fi, püspök, a ki tisztét csak 4 esztendeig s 2 hónapig vitte nagy szorgalmatossággal, a fejedelem előtt is kedves volt jó mediciusságáért; nőtelen mind életének rendében, a várost 28 esztendeig szolgálta s 64 esztendős korában halt meg, temetése nagy pompával volt...“ [3]) Radeciuson kivül még két lengyel predikátora volt Kolozsvárnak ez időben: *Stegmann Joachim*, a ki 1633. márcz. 10. déli 1 órakor halt meg[4]) és Frank Ádám, a ki 1633. jul. 27. érkezett Kolozsvárra: „Jó szál legény — irja Segesvári B. — nőtlen és jó hangos szava volt.“ [5]) Ezek hiteles bizonyitékok arra, hogy a magyar-lengyel rokonszenvnek nemcsak politikai, de vallási alapja is volt, mit fentartott az egyház és hitegység s bensőbbé tett az iskola és irodalom... Égés négy volt ez időszak alatt. Az *első* 1631. jun. 24. midőn estve 10

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. III. 335. sz.
[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 202—203. ll.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 204. l.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 205. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 206. l.

órakor a menykő Hidelve alsó szélére beütött, nem lett eső, csak egyszer eldördült, s a szél a tüzet elébb a viz-utczára vivé, s azon utcza és körül levő majorok mind elégtek, azután a távolabbi majorokba, s nehány azok közül is elégett.[1]) A *második* 1633 aug. 11. midőn a menykő a templomon levő nagyobb toronyba Torda-utcza felől ütött be, a hol meg is gyult, de Isten gondviseléséből hamar megoltották.[2]) A *harmadik* is menykő ütésből támadt, sept. 18-n t. i. vasárnap délután 2 órakor templomi harangozás idejében másodszor is megüté a torony falát és fedelét, a hol meg is gyula és annyira elége, hogy meg nem olthaták, hanem a nagy gomb is ledőlt a földre és mindjárt ketté válék; megnézvén felét, harmadfél köböl búza fért bele. Szent Mihály nap után hozzá kezdettek a kolozsvári ácsok a torony épitéséhez, octob. 25. reggel napkelte előtt feltették a nagy gombot, ismét újból összeforrasztván, a *Lábas ház* felől vonták fel pokróczba takarva; Seres János forrasztotta össze a szénutczában. A torony épitését szent Márton estén végezték, az ácsoknak fizetésben adtak 200 frtot, egy nyolczvanos hordó bort, minden legénynek egy-egy köböl buzát, egy-egy sajtot. A mesteremberek neve: *Kovács Mihály, Cromer György, Hann György, Coberer Mihály, Veresközi Antal, Bolthyáni János.*[3]) 1634. ápr. 1. volt a *negyedik* égés, az óvárban a kis piaczon reggel két ház héjazatja, pajtája egészen elégett; a tűz Szász András házából támadott s ő a szomszédoknak kártérítésül negyedfélszáz forintot fizetett.[4]) A pestis is meglátogatta s 1633. jul. havától 1634-ig dult kebelében. Oly nagy volt a halottak száma — irja Segesvári B. — hogy a kikre bizonyosan számot tartott, a városból a thorda-utczai ajtón kihordottak 1098-at. Ezeken kivül voltak, a kiket a külvárosból hordottak oda, és a kiket szent Péteren temettek el a czinterembe s a hidelvi ispotályba.[5]) 1634-n pedig a Szamos jege tett nagy károkat. „Február 2. éjjel — irja Segesvári — hirtelen megindula a szörnyü tömérdek jég, és a Szamoson való ó hidat, a ki a tyúk-utczának a végiben volt, nagyobb részében elvitte, a Kőmál alatt való pallót hasonlóképen. A jég sok helyen két singnyi vastag is

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 202. l.
[2]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 207. l.
[3]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 207. l.
[4]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 207. l.
[5]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 208. l.

volt. A szentgyörgyhegyi pallót is elvitte a jégzajlás, valamint a fenesi és kolozsmonostori pallókat is.[1]) Még egy tényt emlitek meg, a mi Kolozsvár város jelentőségét mutatja: ez az 1638. ápr. 23, május 16-ki országgyülés XXIII-ik törvényczikke, mely a korábbi illető törvényre hivatkozólag a zilahiaknak kötelességévé tette, hogy 200 frt büntetés alatt a kolozsvári öllel és vékával mérjenek.[2])

I. Rákóczi György uralkodásának Kolozsvár történetében is azok jellemző vonásai, melyek országkormányzati politikájában. Magyar volt minden izében, erős nemzeti önérzettel, de Erdély önállását politikai szükségnek s magyar érdeknek tartotta. A császár és magyar király felsőségének az 1631-ki titkos pontokban[3]) elismerése a szent korona és anyaország iránti hódolat nyilvánulása inkább, mint vazalli hűségé. A török szultán előtt sem alázkodott meg, bár függési viszonyát elismerte. Ez nem fért természetéhez, észszel és fegyverrel tartotta fenn mindkettővel viszonyát és az egyensúlyt. Bátor támadásaiban, új jogok szerzésében önmérséklő s egyezkedésre mindig kész; ezért politikai számitásai mint harcza sikerei biztosak. Uralkodása súlypontját, a magyar nemzeti érdekek védelmét ő is mint elődei a protestantismusra s főleg a reformált hitvallásuakra fektette. Ezért volt oly nagy gonddal rá, hogy ezek tért foglaljanak, anyagilag megerősödjenek s a közhatalomban túlsúlyra jussanak. Ez látszik meg életén is. A város önkormányzatát nem bántotta, de akaratát politikai eszély és fejedelmi tekintete által valósitotta. A polgárok jóllétére sokat tett, de viszont magát és a fejedelmi kincstárt velök sokképen szolgáltatta. Az ipart nagy mérvben fejlesztette, de az árak megszabása jogát az országnak fentartotta. Megerősitette kiváltságaikat s a czéhszabályokra tekintettel volt, de sok ügyet vont el a fejedelmi jogok köréből s vitte át az ország közjogába és országgyülés elé. Alkotmányos érzelmét mutatja az, hogy 18 év alatt 21 országgyülést tartott székhelyén s csak négyet máshol. A törvény kivánta igy s Bethlen Gábor példája. Tudta, mivel tartozik székhelyének, melyet ő és előde annyira fel- s oly fényre emeltek, hogy ők és az ország büszkén tekintett rá. A kereskedelmet hathatósan segi-

---

[1]) *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 201. l.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 145. l.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 253—254. ll.

tette, de a fiskusnak belőle igyekezett hasznot csinálni. Az általános vallásszabadságért és országos közoktatásűgyért nem lelkesült. A vallásegyenlőség elvét csak elméletben ismerte el, de a jezsuitákat Kolozsvárra nem bocsátotta be, a r. katholikus papoknak isteni tisztelettartási jogot nem adott. Az unitáriusokat a városi közhivatalok megosztásával, a déézsi egyezség létrehozásával s a zsidózók vagy szombatosok elitéltetése által erejökben megtörte, befolyásukat saját hitfeleivel megosztotta. A reformált vallásuakra nézve nem volt többé ártalmas sem a jezsuita és r. katholikus, sem az unitárius. Minden vallási és közoktatási ténye azt bizonyitja, hogy saját hitvallása volt az, a min egész lélekkel csüngött. Ennek épittetett fényes templomot, főiskolájának s az egyházi szolgáknak gazdag alapitványt tett, az új iskola felépitéséhez a tért és elméket elkészitette, rá alapot szerzett; s ezt oly rendszeres összefüggésben, oly kitartással, s a formákat tekintve, oly szabatosan és hitbuzgósággal, hogy a mint Báthori István fejedelem alapitványleveleiből a jezsuita kéz és lélek: ugy látszik ki I. Rákóczi György vallást és egyházat illető műveiből Kálvin szigoru szelleme s udvari papjainak református érzülete. Alig lehet kétség benne, hogy bár az eszme a fejedelemé, nyilvánulásának alakot azok adtak, az azokban való erős orthodoxia és kenetesség papjainak műve. 1643. Örsi császári biztos egy alkalommal magán kihallgatáson panaszolván a fejedelemnek, hogy Bethlen Gábor athaeus volt, s még sem háborgatta a katholikusokat, kérte: ne kövesse lelki tanitói tanácsát, mert az utódainak nem használ s legyen figyelemmel a törökre. A fejedelem az egészre azt felelte: „Ő még eddig nem bántotta a katholikusokat, s ezt azzal igazolta, hogy közülök nem egy a legfelsőbb hivatalokat viseli, a tanitókkal fő dolgokban nem értekezik, s ha azok az ország közdolgaiba akarnának bele szólni, nem türné, őket a lelkiek igazitására útasitja, országos dolgokban vannak országos tanácsosai, a kikkel értekezik.“ [1]) Örsi megirta császári urának a fejedelem nyilatkozatát, de azt nem, hogy mit tartott annak értékéről. A fejedelemnek Gyula-Fejérváratt Gelei Katona püspök, Váradon Kereszturi Sámuel, Kassán Alvinczi Péter voltak papjai. Én a fejedelem és ezek közti viszonyt, irodalmi munkásságukat, a polemiákat, miket folytattak, a fejedelem saját kézzel irt leveleinek

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. 386. l.

eredeti és sajátságos jellegét ismerem. Levelei a politikában a befolyásoktól függetlenségét mutatják, de a vallásos és egyházi ügyekben irottak iránya és hangulata nem. I. Rákóczi György uralkodási korszaka oly fényü, melyet apró árnyai még növelnek s érdekesbitnek.

XXVI. FEJEZET.

II. Rákóczi György uralkodása.

ELSŐ IDŐSZAK: 1648—1657.

MÁSODIK IDŐSZAK: 1658—1660.

II. Rákóczi György még atyja életében, 1642. a febr. 16— márcz. 9-ki gyulafejérvári országgyülésen erdélyi fejedelemmé választatott, ugy, hogy uralkodása atyja halála után kezdődjék; a fejedelmi föltételekre márcz. 4. megesküdt, a török szultán némi fentartással megerősitette, atyjának 1648. octob. 11. — némely adat szerint 10-n — történt halála után uralkodni kezdett octob. 25-n [1]), a mit az 1649. jan. 23— márcz. 10-ki gyulafejérvári országgyülés a korábbi választást megerősitve, helybenhagyott, s őt törvényes és választott fejedelmévé fogadta. A fejedelem uralkodása megkezdését a portára jelentvén: julius elején megkapta az Athnamét és fejedelmi jelvényeket. Járvány pusztitván Erdélyben: a fejedelem 1652. a febr. 18— márcz. 12. gyulafejérvári országgyülésen az I. t.-czikkben utódává Ferencz fiát választatta, a föltételeket törvénybe igtatták, kiskoruságára kormányzót, s annak útasitást rendeltek, megigérve, hogy mikor felnőven, esküt tesz le, az ország is leteszi neki hódolati esküjét, a miben a porta is megegyezett. [2])

Uralkodása első időszaka 1648. octob. 12-től az 1657. év nov. 1—3-ki gyulafejévári országgyülésig terjedett, melyen szerencsétlen lengyel hadjárata miatt lemondani kényszerülvén: Rhédei Ferencz választatott meg; [3]) a második időszak Rhédeinek 1658. jan. 24. történt lemondásától Bartsai Ákosnak 1658. octob. 5-ki

---

[1]) *Notitia Capit. Albensis.* Pars Secunda. 10. l.

[2]) E tények láthatók az *Erd. Orsz. gy. Emlékek* X. kötetében az 59—60, s a XI. köt. 23., 46. és 140. lapjain.

[3]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* XI. k. 318—320. 325. ll.

megválasztásáig, [1]) sőt annak ezután is, törvényes jog nélkül, tényleg társa volt az uralkodásban 1659. ápr. 1-ig, a mikor erről, a magyarországi Részekkel és Váraddal együtt, szerződésileg lemondott. [2]) 1659. sept. 24. a maros-vásárhelyi országgyülésen harmadszor vette át az igazgatást, s mint Bartsaival társ-fejedelem vitte 1660. jun. 6. történt haláláig. [3])

E fejedelem alatt tűz és ellenség sokszor járt végig, pusztitva, az országon, s az idő súlyosan éreztette romboló hatalmát az emberi alkotásokon. Kolozsvár várfalai, tornyai és bástyái is sokszor szenvedtek nagy romlást; a közfigyelem, idő és polgárok munkássága gyakran volt az önvédelem s békés polgári lét ez egyedüli biztositékára forditva. Évtizedek erősitő nyugalmára s a polgári élet különböző téreken való áldásos törekvéseire csaknem állandó harczi zaj s irtó kül- és belháboru iszonyai következtek. A város első elpusztulását egy átalános égés okozta 1655-n, melyhez hasonlóra a lakosok és krónikák nem emlékeznek. Az *Aranymívesek* nagy leltárában [*inventarium*] április 17-kéről igy van ez fentartva: „Mivel a mindenható Isten látogatásából s bűneinkért való haragjában az emésztő tűz által ezen esztendőben Kerekes Bálint és Radecius Bálint czéhmesterségében, április 3. d. u. 2 órától fogva estig, nyelvvel kibeszélhetetlen oly csapását bocsátotta hazánkra, hogy a városnak csak kicsiny része maradt meg a tűztől, mely miatt a piaczon levő két templom, torony és abban levő minden harangok elégtek és elolvadtak ..... ezen nagy veszedelemre nézve végezte a becsületes czéh egyenlő akarattal s közegyetértéssel, hogy a ládájában levő javai felosztassanak, s mindenkinek része az igazság rendi és a maga érdeme szerint kiadassék; mit a számvevők istenesen véghez vivén: újabb czéhmesterekül választották Werner Mátyást és Kassai Pált. Megmaradt kicsiny javacskái a becsületes czéhnek számbavétetvén: volt készpénz 300 frt s számos gyürü pecsét [*nyomó*], gomb, boglár, kupák, poharak, ezüst nyelü késvilla, nyaklánczi, párta, kapcsok, kösöntyü sat. Az új czéhmestereknek [*felosztás után*] átment 6 frt s holmi apróság.“ [4]) A város birája, a tanács és esküdt közönség

---

[1]) L. a XXVIII. Fejezet-ben.

[2]) *Szilágyi S.* Erd. Tör. II. k. 280. l. Látható a XXVIII. Fejezet-ben is.

[3]) Látható a XXVIII. Fejezet-ben.

[4]) A már ismeretes *nagy leltárból.*

pedig a fejedelemhez és ország kk-hoz és rr-hez intézett, keletnélküli kérvényében, melyre a válasz április 26. kelt, igy irta le a város elpusztulását: „Nyilván lehet Nagyságtok előtt városunknak s minekünk az elmult napokban a tűz miatt való rettenetes keserves megromlásunk, mely miatt szegény atyánkfiai nagyobb részének minden javak megemésztetvén, feleségestől, gyermekestől szinte csak magukon volt ruhájokban maradtak, másoktól várva naponként életök táplálására eledelt; némelyek elhamvadt házak helyén és pinczéjében — mely még be nem omlott — de füstölög, hevet-hideget szenvednek, az eső ott veri és a sanyaru szél ott fújja, kényszergeti őket; némelyek pedig azt el nem viselhetvén, s nem is levén mivel élni és szükségökben mihez nyulni, idegen helyre bujdostak s most is menten-mennek. Annyira megromlottunk — igy folytatják — hogy igen kevés a reménység, hogy valaha maradékink e pusztulástól csak házainkat is megépithessék, nem hogy a vár keritésein levő elégett tiz számu tornyainkat s bástyáinkat helyreállithassuk, hogy ha kegyelmes urunk, a fejedelem, Nagyságtokkal együtt ilyen igen megromlott szegény városához kegyelmességét nem mutatja . . . Kérték tehát 1. hogy mig elpusztult hazájok bár valamennyire is megépülhet, pihenési időt engedjen; 2. hogy a vidékieknek, a kiknek zsendelyök, deszkájok, épületfájok van, a fejedelem parancsolja meg, hogy ide hozzák, s ha illendő áron adják, ők mind megveszik . . .“ Erre azon nap a fejedelem és részleges országgyülés nevében e válasz kelt: „A deszkával és zsendelylyel kereskedők áruikat az ország irott constitutiojában levő limitation feljül adni ne merészeljék, az épületre való fák se adassanak az eddigi áron feljül; deszkát, zsendelyt, épületfát az országból nehány esztendeig kivinni nem szabad.“ [1]) Az égés nagyságát más közvégzések is igazolják. [2]) Igy az égés utáni első közgyülés a város kőfalainak épittetőit — egy magyar s egy szász esküdt polgárt — folytonos ébren lételre, kötelességeik híven teljesitésére útasitotta; a jun. 5-ki száz-férfiak gyülésében: „azon oknál fogva, hogy a czéhes ácsok nem elégségesek, hogy a várost az égés miatti nagy romlásból felépitsék, minthogy a szükség törvényt ront, meghatározták, hogy valameddig a város

[1]) Oklevélt. CXLIX. sz.

[2]) Látható hátrább az *egyházakat* illető részben is.

annyira épülhet, hogy a polgárok télre hajlékaikba bemehetnek — épen maradván az ácsmesterek czéhkiváltsága — a külső ácsmesterek is munkára bejöhessenek.“ S mivel az ácsmesterek sem ellenzik, azt is meghatározták: „hogy az épitetők külső faragó és ácsmestereket fogadhassanak építésre, s ha igazgatásukra egy-két belső czéhest fölkérnek, illő fizetésért tartozzanak elmenni . . .“ „Ez az asztalosoknak is megengedtetett, de legényeiknek és inasaiknak nem.“ [1]) A város épitése egy évet töltött be. 1656. jött a sor a várfalakra és tornyokra. Ez évi május 6-ki közgyülés: „a város falaiban levő, tűz miatt megromlott tornyok megépitésére egyéb jövedelem hiányában egy vonásra 2 forintot rótt ki, a felekiekre 25 forintot; meghatározta, hogy ebből magát senki ki ne vonja: sem birák, tanácsbeliek és szabadosok, az egyházi szolgákon, papokon s mestereken kivül, akár égett, akár nem-égett legyen, se a pénz semmi egyébre ne fordittassék.“ A megelőző ápril 5-ki közgyülés előre intézkedett: „hogy a várfalakra felvivő grádicsokra ajtókat csináljanak, az odajárástól az embereket elzárják, hogy hír nélkül senki oda fel ne mehessen.“ 1657. a szabók tornyának felépitésére, külön végzést hozott a közgyülés. „E toronyhoz a város hozzá akarván kezdeni — igy hangzik az, — a becsületes czéh gyüljön minél hamarabb össze, maguk közül válaszszanak kettőt, a kik arra gondot viseljenek, a pénzt átvegyék és a szükségekre kiadják.“ 1658. a febr. 25-ki közgyülés ismét azon általános határozatot hozta: „hogy a puszta tornyok és kőfalakon levő folyosók megépitésére az ökörhúsnak egy fontjától a mészárosok vegyenek a jövő karácsonig 2 pénzt, tehénhústól 1½ p., disznóhústól 2½ p. ugy, hogy minden fontból egy batkát adjanak a városnak falépitésre; továbbá egy borjutól 10 p., bárántól 4 p., megfontolván a tagokat, 100 fonttól adjanak 40 pénzt;“ a decz. 21-ki közgyülés azon okból, hogy a monostorkapui bástya igen megromladozott, hogy egészen le ne omoljék, meghatározta: „hogy a város épittesse meg, s hogy a vár körüli viz-árkok és egyéb romlott várnák [*a vár és folyósók körtornáczai*] megújittassanak, a hús iránti végzés 1659-re is megújitatott, oly anathema alatt, hogy árát semmi egyébre forditni nem lesz szabad.“ 1659. jan. 17. a várfokok épittető mesterei ez évre is megválasztattak, s a hús-

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

jövedelem pénztárnokával együtt az épités kötelességökké tétetett. Ápr. 2. a félelmes és rettegéssel teljes időhöz képest, hogy a várost nagyobb veszedelem ne érje, mint tavaly is siralmasan tapasztalták, a közgyülés meghatározta: „hogy a város fiók körfalait a meddig néhai Kovács Gáspár kiterjesztette, ott, a hol ő az épitéstől megszünt, elkezdve, az időhöz képest — a meddig Isten rá segit — a szomszédságokat is levelekkel s emberséges atyánkfiai által megtaláltatván, haladék nélkül boronafákból *lator-kert* [1]) módjára megcsináltassák és a város árkát is megássák, ásassák annak módja szerint; a mi hogy jobb módon lehessen, fogadjanak minél hamarabb külső embereket is, u. m. oroszokat és egyéb rendeket, kik az ásást folytassák, hogy valami hirtelen való veszély ebből ne következzék . . . A Monostorkaput is, mivel oly igen megromlott, a mennyire illik, szedessék le, minthogy ellenségnek nem akarnak rajta útat hagyni, könnyebb azt betölteni s nem oly félelmes, mint viz-árok és lator-kert nélkül lenni.“ Az ápr. 9-ki közgyülés azon tapasztalatnál fogva, hogy a félelmes időhöz képest a város lakosai felette járatlanok a tornyokban és várnákon való lövésben, a szakállasok töltésében és egyéb lövő szerszámokkal való bánáshoz szokatlanok, félékenyek is, s ha hirtelen riadás lenne, a szokatlanság nagy veszedelmet idézhetne elő, azt végezte: „hogy a biró és tanács haladék nélkül csináltassanak czéllövésre tárgyat és a polgárokat czéhenként gyakoroltassák, port adván állandó gyakorlásra, és a kik vonakodnak, kényszeritsék rá. Ezen gyakorlás jövőre nézve a félelem eltávoztatására is hasznos lesz, ha lesz mivel ellene állani az ellenségnek; ez pedig különben nem lehet, hanem ha a vár árka is kiásatik és belé viz bocsáttatik. Ezért a biró és tanács az árkot haladék nélkül tisztittassák meg, arra embereket fogadva sat. nehogy valami véletlen romlás érje a várost.“ 1660. május 31. a fiók kőfalak [*ideiglenes külső körfal*] megépitése ismét meghatároztatott. [2])

A várfalak és várbástyák épitése és jó állapotban tartása mellett hasonló gondot forditott a közgyülés a lőszerekre, porra és őrkö-

---

[1]) Ennek mivoltáról s készités módjáról a közemlékekben nem találtam följegyzést.

[2]) E végzések mind a *j. könyv eredetijéből vannak kivéve.*

désre.[1]) 1656. a márcz. 18. közgyülés meghatározta: „hogy a czéhmesterek és czéhtagok — kiki a magáéban — az épen maradt tornyokban szorgalmatosan vigyáztassanak, és a kin akkor volna a vigyázásban a rend, a tized közé való őrizéstől legyen mentes, a várfokokan egyik toronytól a másikig járván, vigyázzanak és kürtöljenek. A nappali czirkálás is az előbbi módon történjék az utczákban, minden tizedből két-két jámbor járjon, a kapukra jó gondviselés s a darabontokra nagy vigyázás legyen, hogy a kapu-

---

[1]) Évenként 2—3-szor városi biztosok járták el a város összes tornyait s számbavették: mennyi taraczk, szakállas, ágyu, puska sat. s mennyi por van, mennyi salétrom és büdöskő? s arról a tanácshoz jelentést tettek. A három utóbbi czikk haszonbérbe volt adva vállalkozónak, a ki köteles volt a várost elegendő puskaporral látni el, a város adván hozzá a büdöskövet és salétromot ..... 1653. decz. 12. számba vevén Csanádi István és Verner Péter [szász kiejtéssel: *Pitter Werner*] az összes tornyokban levő port s egyebet, igy találták:

A vargák tornyában volt	10	tonna	por.
Az eötvösökében	13	„	„
A takácsokéban	7	„	„
Szürtakácsok, erszénygyártók, nemezgyártók, kupás, üstgyártó és ácsok tornyában volt	8	„	„
A hentesekében volt	2	„	„ } van tehát 3 tonna
Most is vittek oda	1	„	„ }
A kádárok tornyában	7	„	„
Fazékasakében	3	„	„
A szabókében	12	„	„
Kőmívesek tornyában	4	„	„
Lakatosokéban	3	„	„
A szijjgyártókéban	7	„	„
A tölcséres és csiszár czéhek tornyában volt	5	„	„
Asztalosok, kötélverők és nyerges czéhekében	10	„	„
Kovácsok, kerekesek tornyában	10	„	„
együtt . .	102	tonna	por.

A haszonbérlőnek, por, büdöskő és salétrom tartozását is számba vevén: kimutatták, hogy abból mikor? mennyit szolgáltatott be? ők azt melyik toronyba helyeztették el? s végül jelentették, hogy a bérlő Császár Mihály, a mi porral tartozott, mind beszolgáltatta, jövő számadásra maradt nála 1 mázsa 10 font salétrom, 51 font büdöskő; a biztosok fáradságukért — a tanács engedelméből — megtartottak két font port.

A városi levéltárban levő eredetiből.

kat ne tágitsák, egy a gém [*a sorompó kapu elzáró gerendája*] mellett ülvén, szüntelen ki- és be vigyázzon, s jól eszekbe vegyék: ki jár ki és be? Május 6-n azt is meghatározták, hogy a biró mindkét trombitást állassa helyre, a kik éjjel-nappal vigyázzanak a Hidkapu felett való bástyatoronyból. Ha alkalmasabb helyet találnak, dobot is adjanak kezekbe, hogy azzal és trombitával különböztethessék meg az időt és a városban történő dolgokat . . .“ [1])

E rendkivül éber figyelem, a védelmi művek épitésére forditott sok gond, munka és költség még sem volt képes oly nagy szerencsétlenségektől megóvni a várost, melyek most csak olvasva is, borzadályt keltnek és a melyek fájó hatása soha ki nem törölhető a közemlékezetből. II. Rákóczi Györgynek ifju kora, könnyen sértődő büszke lelke s a politikában megfontolatlan számitása háromszor hozott alig kigyógyulható vészt Erdélyre és Kolozsvárra: 1657. lengyelországi hadjáratával, 1658. öt barbár fejedelem egyesült hadi népének Erdélyre bocsátása, 1660. gyalui vesztett csatája által. A fejedelem bűnéért az ország s első helyen Kolozsvár bünhödött. Sajog a szív szörnyü szenvedéseinek látásán, tisztelettel hajlik meg polgárai előtt a mai kor szülötte, s magát oly gyorsan újjá teremtő életerején elbámul a figyelmező ész.

A lengyel hadjárat következtében tatár rabságban szenvedők kiváltása végett az országra rótt összegből Kolozsvárra 1400 forint jutott, 1000 frt égés miatti romlásáért elengedtetvén. A közgyülés 1657. sept. 22. 3 frtot rótt ki egy vonásra, a felekiekre 31 frtot 50 pénzt. Ennek következménye volt, hogy 1658. a silistriai basa, Memhet Ghyra, tatár chám, a havasali és moldvai vajdák és kozák hetman jöttek Kolozsvár alá, hogy a várost megbüntessék. Sept. 10., 11., 12., 13., 14-n bezárva tartották, környékét fölégették s a lakosokat kirabolták és rablánczra fűzték. Kolozsvár ezt látva, elhatározta, hogy a végveszélyt magáról bár mi áron eltávolitsa. Lintzegh János, a város választott főpolgára [*első senator*] küldetett ki eléjök meghódolás s haragjuk megengesztelése végett. A történetirás nem ismeri ennek sem részleteit, sem a Kolozsvártól váltságul fizetett hadi sarcz iszonyu tömegét. Lintzegh híven elbeszéli kézirati **Napló**-jában. „Ez esztendőben — ugymond — az Ur ő Felsége nagy haragját ránk kiöntvén: a pogány ellenséget, a tatár

---

[1]) *A városi levéltár eredetijéből.*

chámot személyesen többel mint százezred magával, a szilisztriai basát sok ezer törökkel, a kozák hetmant és két oláh vajdát sok ezer kurtánynyal országunkra hozá. A tatárok egy része, az egyik oláh vajdával a Felek hegy oldalában szállván táborba: én küldettem könyörögni, hogy a város körül kárt ne tennének. Midőn nagy félelemmel visszatértem tőlük, egy boér figyelmeztetett, hogy óvakodjam a tatárok csalárdságától. Hallván a szilisztriai basának és tatár chámnak Tordán létét, másnap a város egy rosz szekeren eléjök külde ajándékkal, hogy kegyelmet kérjek. Tordán innen a túri oldalban találtuk őket táborban. Onnan rettenetes félelemmel jöttem el, féltem a rabságtól, mert valahová nézhettünk, mindenfelé tüzben-lángban égtek a faluk, mivel a basa ott jött el táborával, s a mig mi a Felek hegy oldalára értünk, a rettenetes pogányság közt elmenvén, a basát a feleki oldalon táborban találtuk. Megérkezésünk után mindjárt hivatott. Sátorához érvén, térdre estünk előtte s ugy kértünk kegyelmet a városnak. Igérte kegyelmességét, ha kívánságának enged a város és megsaczczol. A rabok nagy sokasága volt velök. Ekkor bizonyos számu törökkel visszabocsátottak a városba. Elérkezvén másodnap a tatár chám is, nagy dühösséggel meggyujtotta a monostorutczai külvárost, s beküldött a városra, summát kívánván.[1]) Egyezségre léptünk a pogánysággal a megsaczczolás iránt..." A követek eljárásuk eredményét a bírónak és tanácsnak bejelentvén, ez 1658. sept. 17. terjesztette a közgyülés elé, előadva: „hogy az ellenség az országban és Kolozsvár környékén kimondhatlan fenyegetéssel dúl és pusztit, a népet mindenfelé kimondhatlanul megsaczczolta. Ők is, a tatár chám, moldvai és havasalji vajdák, kozák hetman és sok török besliák, agák, murzák számára fizetendő aranynyal, tallérral, használatban levő pénzzel és különbféle drága selyem materiákkal igértek meghódolást s nyertek kegyelmet, a mit különben meg nem fizethetvén, a városi és városra befutott szegény atyánkfiain kellett megvenni; eligazitására választottak 3 magyar, 3 szász sáfárt." Azonban, ugy látszik, a szükséges összeget kölcsön vették fel, hogy az ellenséget kielégitvén, eltávozásra birják, s a kirovás és fölszedés iránti végleges intézkedés csak az 1658. nov. 7-ki közgyülésen történt

[1]) *Lintzegh János Életirása* a Pákei-örökösöknél [M. S.] 8—10. ll.

meg, a hol a Kolozsvár és az oda beszorultak megmaradásáért kirótt saczcz megfizetésére egy vonásra [*dica*] 120 frtot vetettek ki, Felekre 300 frtot.[1]) *Lintzegh János* részletesen elbeszéli a város által adott hadi sarczot: „A moldvai vajdának és tatár Szurmy béknek 5200 tallért, a tatár chámnak és szilisztriai basának 20,000-et; mikor eleibe ment volt, a tatár chámnak egy lóra való szép szerszámot, a szilisztriai basának szép bársonyos, aranyos kardot; a tatár chám követinek, a kiket a városba beküldöttek, 400 tallért, a basa követinek 400-at, 14 sing kamukát. Ismét más patyolatos török jövén a városba, adtak neki 50 ezüst tallért, a murzák szolgáinak 400-at; a vezér Tyhajnak két nagy öreg szép aranyos kupát; a mely tatárok a város körül őrt állottak, 260 tallért; a havasalföldi vajdának egy 80 frtos aranyos kupát; a kozákoknak, kurtányoknak 5000 tallért; a tatár szellámoknak [?] és a havasalföldi vajdának 5600 tallért, ezek főkövetinek 100-at és tiz sing kamukát; a chám embereinek a külváros őrzéseért 60-at, a basa őrzőinek 100 tallért, ezek szolgáinak 20-at; a moldvai vajda kapitányainak 21-et; a havasalföldi vajdának megint egy szkofiummal varrott szép czapragot, a mit harmadfél száz, s egy aranyos kannát, mit 70 forinton vettek; egy tatár murzának 150 tallért, mivel fenyegetőzött, hogy a Szamos felőli külvárost meggyujtják. Jövén be a városba boér [*bwier*] és tatár biztosok, kik a pénzt és ezüst marhákat felvették, adtak nekik 50 tallért és 6 dolmánnak való fajlandist; zállog tatárok levén a városban, azoknak is adtak 32 tallért és 6 dolmánnak való fajlandist; a havasalföldi vajda kapitányának ismét 16 tallért és egy aranyos hegyes tőrt, vették 36 forinton; ugyanazon vajda tolmácsának 12 tallért, egy selyem övet, vették 18 forinton; más egy boér [*bwier*] levén velök, adtak neki 6 tallért és dolmánnak való fajlandist. A mely emberünktől e nagy summákat és ezüst marhákat a táborba küldtük, a törökök vissza kisérték, adtunk nekik 20 tallért . . . Ez által a nagy rettenetes summa által változott és romlott meg ez időben Kolozsvár — igy végződik a *napló*-i följegyzés — oka pedig az vala, hogy féltette a külvárosokat [*hostát*] és majorokat a tűztől, melylyel minden rosz tatár fenye-

[1]) *A j. könyv ered.*

getőzött.“ [1]) Szalárdi azt irja, hogy Kolozsvár ekkor *ezer*[2]) tallér készpénzt, nagy sok vég szekér posztót, kenyeret, lisztet, bort, méhsert, szaladsert kényszerült adni, hostátit is felégették . . .“ [3])

Nem csoda, ha az 1657. jun. 14-ki gyulafejérvári országgyülés az akkori felháborodott állapotok közt az Istent áhitatos könyörgéssel és bőjtöléssel igyekezett megengesztelni s törvényt hozott róla: „hogy szent Margit asszony napig egész országul minden vasárnapot kétszeri prédikáczio hallgatással és könyörgéssel, estvélig étlenséggel, itlansággal való bőjtöléssel ünnepeljenek meg, az Isten ellen való szitkozódásokat, vasárnap estig való borárulást szigoruan megtiltván;“ [4]) s nem csoda, ha Kolozsvár népét az ország kétségbeesett helyzetében bizonyos hitrajongási szellem szállotta meg, a midőn azon évi jun. 21-ki közgyülésében elhatározta: „hogy minden nap háromszor legyen templomozás: reggel, délesten és könyörgésre 10 órakor“; 1658. pedig a febr. 9-ki közgyülésen a lakodalmazásra nézve azt: „hogy egy napon egy ebédnél többet ne adjanak, és sem az előtti, sem az utáni napon az elébbi gyülekezés és ételbeli visszaélés ne történjék; a ki meg nem tartja, 100 forinttal büntettetik.“ Azt is végezte: „hogy a mostani szomoru és változó időhöz képest a sok illetlen szánkázás, muzsikálás, hegedülés a városban eltöröltessék 12 frt büntetés alatt.“ [5]) Azon évi sept. 23. pedig azt határozta: „1. sept. 24. kedden a régi szent király példája szerint penitentia ünnep tartassék a következő módon: a reggeli órán legyen prédikáczio, 10-kor a mostani szomoruság gal teljes időhöz mért könyörgés, 1-kor ismét prédikáczio, esteli 5-kor könyörgés, melyet minden vallásuak tartsanak meg, minden keresztény lélek harangozáskor felmenni tartozzék; a város kapui egész nap legyenek betéve, senki ki és be ne bocsátassék se szekérrel, se lóval; bor és részegitő ital, se semmi eledel ne árultassék, a betegeken és gyermekeken kivül senki estig ne egyék, kiki igazán bőjtöljön; utczákon,

---

[1]) *Lintzegh J. Életirása.* 10—13. ll.

[2]) Látszik, hogy egy szám kimaradt. Lintzegh 37,597 ezüst tallért sorol elé, a mihez téve a másféle értékes tárgyakat, az egész sarcz 60,000 tallérra tehető.

[3]) *Újabb Nemzeti Könyvtár.* II. Folyam 391. l.

[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* XI. k. 286. l.

[5]) A városi j. könyv *eredetijéből.*

hívek előtt, házakban senki ne trágárkodjék, ne koczkázzék, ne kártyázzék, maga házánál és másutt való boritalnak szöllőkben, kertekben való sétálásnak, czifrálkodásnak, *vale*-t mondjon, és csak az isteni dolgokban foglalatoskodjék. 2. Ha valaki másnak részegitő italt, bort, méhsert, *aqua vitae*-t, égett bort, szaladsert a bőjt napjain ad, attól a ki adja, vétessék el a város közhasznára, a ki maga házánál részegedik meg, kalodába tétessék. 3. Részegitő italt vasárnap napestig árulni nem szabad, ételt venni igen, szekérrel ki s bejárni nem. 4. A ki *ördög adtá*-val, *teremtté*-vel szitkozódik, elébb pelengéren jól megveressék, másodszori cselekedeteért — semmi közbenjárás rajta nem segitvén — megölessék. A ki *lelket* szid, 3 frttal váltsa meg, a ki nem teszi, akár fő- vagy alsó rendü, akár belső vagy külső, a tanácsház előtt 3 pálczaütéssel veressék meg; egyéb szitkokért férfi, asszony, leány a körülmények szerint. 5. Gazdák, gazdasszonyok, papi rend, prédikátornék, ifjak, szolgák, szolgálók a legalávalóbb köntösökben járjanak, magukhoz illő öltözetet viseljenek: ezüstös, aranyos gombos dolmánt, mentét, köntöst, gyűszüt, kapcsos palástot, arany prémes öltözeteket, sarkig érő patyolatot, térhdajlásig érő selyem övnek leeresztését, czifra tarka főkötőt, fátyolt, pántlikát, kösöntyüt, pártaövet, klárist, gyöngyöt letegyenek, asszonyemberek csizmát ne viseljenek, szolgálók prémes galandos szoknyáról lemondjanak; ellenkezőt cselekedőkről az edictummal ellenkező köntös itt a városon minden helyeken akárkiről is megkülönböztetés nélkül leszaggattassék. 6. Ez *edictum* és *hetenként való inneptartás* mindaddig fenmaradjon, valamig a mindenható Isten ingyenvaló irgalmasságából rajtunk nyomorodott hívein megkönyörül és a kegyetlen tüzelő ellenségnek rajtunk való uralkodása meg nem szünik . . .“ [1])

A legsúlyosabb csapás érte azonban Kolozsvárt 1659—1660-n, midőn II. Rákóczi György az erdélyi fejedelemség visszanyerése végett utolsó harczát harczolta meg, s azzal fejedelemségét és életét is elvesztette. Előbb 1659. azon baleset érte, hogy a fejedelem által a török elé vaskapuhoz küldött gyalogjai mind elestek; később 1660. junius havában százezernél több töröktatár sereg több napi ostromát kellett kiállani s leghívebb polgá-

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

rainak egyikében magát porig megalázva látni, végre iszonyuan megsarczoltatni. A fejedelem sürgősen parancsolta, hogy fegyveres gyalogjait a szokott számban gyorsan állitsa ki s küldjék a keresztesmezei táborba; a száz-férfiak 1659. aug. 5-ki gyülésökben tárgyalták, s mivel a parancs ugy hangzott, hogy gyalogjaiknak az ország katonai szemléjére [*mustra*] jó készülettel s társzekerekkel ellátva, aug. 20-kára kell a kijelölt helyen lenni, de a városnak szabadosai elbocsáttatván, most semmi gyalogja nem volt, meghatározták: „hogy minden tized állitson a közeledő hadjáratra egy alkalmas gyalogot, s azok minden órában legyenek oly készen, hogy zászló alá elé állhassanak; ezen kivül meghatározták, hogy ha találkoznak, a kik ha adójuk elengedtetik, mint szabadosok, állandó katonai szolgálatra ajánlkoznak, a biró fogadja fel, a város kész őket örökös szabadságban tartani. De ez késő levén, a tizedek az elébbi végzés teljesitésére útasittattak s e czélból egy rovásra 2 frt rovatott ki.“ 1659. nov. 3. a közgyülés a szabadosok serkentéseül azt végezte: „hogy a kik táborba mennek, két hónapra való hópénzt kapjanak, s ha az a 2 forintos adóból ki nem telik, vegyenek a város malomjövedelméből, s adják ki a meghatározott két havi fizetést, hogy útravalójok is legyen, s a város is meg ne fogyatkozzék . . . .“ Szeydi basa, török fővezér és II. Rákóczi György hada közt a vaskapui szoroson belől Zajkánynál nov. 22. volt az első ütközet, mit a fejedelem elvesztett; 7000-nyi seregéből 3700 feküdt a csatatéren s közöttük Kolozsvár összes gyalogjai . . . Az 1660. jan. 31-ki száz-férfiak gyülése j. könyve igy emlékezik meg erről: „Keservesen tapasztaljuk országul, a lengyelországi veszedelem után, mely hirtelen s gyakran nyakunkra jő töröknek, tatárnak s más idegen nemzetbelinek uralkodása. Ime ismét ellenünk gerjedt Istennek rettenetes haragja, szegény nemzetünknek veszedelme lett a vaskapui harczon, a hol többekkel együtt városunk szabadosai is mind elvesztek, kik helyett a város hirtelen másokat nem állithatván, kényszeritve van, tizedenként zsoldosokat fogadni s a szebeni táborozásra 50 legénynek zsoldot fizetni s a t.“ [1]) Változó szerencsével folyt harczok után Szeydi basa kiment Magyarországra, s csak 1660. tavaszán tért ismét vissza Erdélybe, az ország és fejedelem megfenyitésére.

---

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

A fejedelem Fenes és Gyalu közt döntő ütközetre határozván el magát: a budai basa Kolozsvár alá ment s azt feladásra felszólitotta. A város engesztelő követségbe Lintzegh János biráját küldötte elébe, a kit a török fővezér a legembertelenebb bánással kivánt a város feladására birni. De az — a legvégsőre is készen — az erőszaknak ellenállott s a városnak is ellenállást tanácsolt. A basa őt kegyetlenül megkinozván, a városba visszabocsátotta és seregével Kolozsvár falai alatt volt kénytelen a csata helyére menni. Május 22. volt meg a mindkét részről elkeseredetten vivott véres harcz, mely a fejedelemre nézve — a mint fennebb emlitve volt — szerencsétlenül végződött . . . Lintzegh János *Napló*-jában meghatóan irja le a vezér basához kegyelemkérés végett küldetését, találkozását, kiállott félelmét és szenvedéseit; leirásában ama korszak s benne Kolozsvár városának siralmas sorsát és a cselekvő egyéneket a csaknem tragoediai hatás erejével, az eseményeket élénk szineiben állitja elénk. Azonban hadd szóljon az ő mesterkéletlen rajza.

„1660. május 20-n pünkösd után való csütörtökön a budai vezér, Szeydi basa elérkezvén Rákóczi fejedelem ellen: ez azelőtt másodnappal sok szép hadával Szamosfalvához jött, s engem másodmagammal kihivatván, megparancsolta életünkre, hogyha a török elérkezik, meg ne adjuk a várost, mert ha megadjuk, el kell vesznünk. Ő Nagysága fogadta, hogy a várost az ostrom alatt is megsegiti, s igy hadaival Gyalu és Lóna közt levő mezőre érkezett. . . Fennebb *Fenes* volt emlitve, de ebben nincs ellentét, e három község összeeső határa levén az ütközet mezeje. Szeydi basa mindjárt másodnap a fejedelemre reá mene, és hada nagy részét levágatá; sok szabad gyalog legényekkel együtt, magát a fejedelmet is homlokán tett vágással halálos sebbe ejtvén: e seb miatt Váradra kiszaladott s ott meghala . . . Szeydi basa a levágatott népnek fejét megnyuzatá.[1]) Az ütközet utáni napon bekülde Kolozsvárra 100 öreg késért fejet nyuzni, 10 szekérért, melyre a fejeket kell rakni, és 40 öl hosszu lánczért, [melynek 60 karikája legyen], a rabok számára.“[2]) Mehemet tihája bég jun. 5. 30 kötél küldését parancsolta a birónak, ugy, hogy mindenik öt öles legyen a rabok

---

[1]) *Lintzegh J. Életirása.* 14—15. ll.

[2]) *Erdélyország Tört. Tára.* II. k. 286. l. Oklevélt. CLIX. sz.

megölésére . . .[1]) Itt Lintzegh visszatér a basa megérkezésekor, vele találkozására. „Midőn Szeydi basa az országba érkezett — ugymond — jövének Kolozsvárra nemes emberek, a kik jelentették, hogy a basának rettenetes a haragja a város ellen, küldjön megengesztelésére követeket. A város megrémült, s én harmadmagammal u. m. Benedek deákkal és Brassai Györgygyel egy rosz, kétlovas szekeren kimentünk a táborba, fel egy nagy hegyre, melyre sátora fel volt vonva, basái állották körül; midőn elébe menve, salutálni kezdettem s egy részt elmondtam, szemei vérbe borulván, megriasztott, törökül szidott s a hóhéroknak parancsolta, hogy mindjárt megöljenek. Azok megragadtak, nyakunkról a gallért lehuzták, hogy fejeinket vegyék. Ekkor az egri basa térdre esék előtte, megcsókolá köntösét s mondá: Mit cselekszik Nagyságod ilyen városnak birájával? Most jöttél be az országba, nem illik, hogy ilyen kegyetlenséget mutatsz. Erre megkegyelmeze, s oda ada a hóhérok kezébe, a hol az emberek fejét nyuzták. A mint oda értünk, lábainkra vasat vertek, és tizedmagunkkal nyakunkra vaskarikákat csinálván, azok lyukain a torkunk alatt 30—40 ölnyi lánczot által vonták, s összefüzvén, elénk vetették az emberfőket, hogy megnyuzzuk. Látván a törökök állapotunkat, s tudván, hogy a város birái vagyunk, minket nem kényszeritettek, de a többivel estig nyuzatták. Midőn este felé letérdelve, imádkozni akartam, a törökök verni kezdének; éjszakára adának a szemjének kezébe, s azon éjszaka egymással fővel összefeküvénk, ha valamelyik fejét csak felemelte, agyba-főbe verték. Másnap megindulván a tábor, a nyakunkon levő lánczczal egybefüzve, a darabos szántáson gyalog hajtottak, mint oktalan állatokat; a Szamoson, Nádason övig érő vizben mentünk által. Megszállván a tábor, szabad ég alatt szenvedtük a napnak hevét. Másnap a vezér Tihaja, a vezér parancsolatából lovat adatván alám s mellém 50 jancsárt, megparancsolá, hogy mennék Kolozsvárra, s a kapuját nyittassam meg, a jancsárokat állitsam a kapura, hogy azok őrizzék a várost a törökök bántásától. Midőn a [*Híd*] kapuhoz értem, látám, hogy a külső híd alja teli van jancsárral; gyalog levén, egy-egy darab fa volt kezökben s csak azt várták, hogy a kis-ajtót megnyittassam, azonnal rárohanva, készen voltak hogy

[1]) Oklevélt. CLXI. sz.

azt megvegyék. Én látám a csalárdságot s felkiálték a várfokra, mondva a kinézőknek: „Veszélyes a törököket bebocsátni!“ [*Periculum est intromittendi.*] A jancsárok erőltetni kezdettek, hogy nyittassam meg az ajtót, különben még kell halnom. Kérém, hogy távozzanak a kis-ajtóból, mert a benlevők félnek kinyitni, hogy oly sokan vannak; hagyjanak magamra, engem bebocsátva, megnyittatom, s akkor ők is bejöhetnek. Erre megharagudtak és azt mondák: csak azért mondod, hogy téged bekapjanak. Kezeseket állitok — felelém nekik; ők pedig viszonzák, hogy tizenhatért sem adnának. Ekkor a jancsárok megragadtak, s mint az ebet vittek a czigányok háza megé, hogy fejemet vegyék . . . Megint elküldöttek, hogy nyittassam meg a kaput. Én a felvonó hídhoz a kötélkiereszto lyukon felhajolván, mondám Szöllősi Gábornak: Én kéredzem be, kérem, hogy megnyissák a kaput, de ti semmiképen be ne bocsássatok, mert el kell vesznetek. Ekkor ismét megragadtak s kiálták: hamis vagy, s ismét elvittek a czigányok házához, hogy megöljenek . . . Harmadszor is küldének, hogy megnyittassam a kaput s látván, hogy nem nyitják, nagy dühösséggel ragadván meg, elvivének vissza a tábor felé, a hentellérek vágóhídjáig. Negyedszer is visszahoztak, hogy szóljak s nyittassam meg a kaput, mert a vezér jó akarattal van a városhoz s maga akarja megőriztetni, hogy a törökök erőhatalommal be ne menjenek. Ekkor visszanéztem a város alá, s a Szamos partján állva, felkiáltottam a városbelieknek: „Én nekem most meg kell halnom. A várost meg ne adjátok. A vezérnek való ajándékra gondot viseljetek. Engeszteljétek a vezért.“ Egy veres patyolatos török megfogván köntösömet a vállamon, visszarántа, mondván: „Meg kell ma, eb! halnod.“ Visszavivén a táborba, a jancsárok is visszajövének, vasat vertek lábomra, s én vártam, hogy vagy életemnek véget vessenek, vagy örökös rabságban tartsanak . . . Isten kegyelme érkezvén: estve felé a vezér Tihaja sátorába vitettünk, kérdezte: miért támadtunk a császár ellen? Mi mentettük magunkat a hogy tudtuk. Végre kávét hozatott, itallal kinált és leültetett, jó reményt adván, hogy ha háládatlanok nem lennénk, kérne érettünk a vezér előtt. Mi meg igértük. Ezután a vezér izené, hogy hozzá vigyenek. Eleibe menvén, hát kegyesebb szemmel néz ránk s igy szólott: Fel akartalak nyársaltatni, de köszönjétek a basáknak, kik mind ott ültek renddel divánt, mert jó emlékezettel vannak

felőletek, a város mindenkor hű volt a császárhoz . . . . . Az előtt való esztendőben tőlem küldött a város az egyik divánülő basának egy hiuz bőrt, 12 tallért és mézes pogácsát. A város hűségéről sokat beszélgettem vele. Emlékeztettem, hogy Báthori Gábor idejében is a város ott benn levő követét megtartotta a fejedelem ellen . . . Ezután egyebek közt megparancsolta a fővezér, hogy mindenféle élést hozatnék a táborra, árát mindennek megadja . . . Ekkor megkegyelmezett, mindenikünkre egy-egy aranyos kaftányt adata és egy török s magyar *bátorság osztó levelet,* s fogadá a szakállára, hogy ha hívek leszünk, semmi bántódásunk nem leszen. Elbucsuzván tőle, a váradi becsületes Boldvai Márton nemes fő ember maga lován és kocsijában külde haza Kolozsvárra. Estve későn, midőn a kapuhoz értem, a kapuk és kis-ajtók be voltak rakva, köteleken vonának fel a kőfalon. Igy lőn hazajövetelünknek sorsa és kimenetele.“ [1])

Ez a csata előtt volt, a fővezér engedékenységének inditó oka az, hogy nem akart háta mögött egy forrongó s tán kétségbeesett várost hagyni. „Másod napon tehát — folytatta Lintzegh — táborostól fölkelve, a fejedelem ellen mene, s mikor győztesen visszatért, s a város mellett elment, némely a jövendőt meg nem gondoló ember a várfokon fegyverét kidugván, a fővezér meglátta s nagy haragra gerjedt, mert ellenségeink árulkodtak is volt neki, hogy mikor a városhoz közeledett, sokan ellene csatára mentek ki s ellenségeskedést mutattak. Avval is vádolták a várost, hogy a vezér táborából jövő 3 nemes embert a fejedelemhez küldötték volna, kiket az mindjárt meg is öletett. De ebben ártatlanok voltunk, mert maguk jóakaratából mentek oda, ők tudják miért? Vádolták, hogy a város alá jövén némely törökök, midőn kenyeret és bort kértek, a várfokokon levők lekiáltottak, s Rákóczihoz igazitották, a mikor még a harcz nem volt meg. Több ily vádak vagy tán diadalma által a vezér felbőszülvén, a tanácsbeliek közül nyolczat kihivata, nyolcz nyársat faragtatván nekik s eléjek tétetvén: kijelentette, hogy saczczolnának meg, különben a várost elveszti s a benne valókat rabságra viszi. A tanácsbeliek először könyörögtek, azután félelemtől megkörnyé-

[1]) *Lintzegh J. Életir.* 15—25. ll.

kezve, megegyeztek vele 75,000 tallérban,[1]) melynek megfizetése különben nem lehetett, hanem mindenkinek elé kellet adni aranyát, tallérát, pénzét; azzal sem telvén ki, az árus emberek posztóit, selyem marháit kellett elhordatni, melyet csak feleárában vett el a vezér, a miben nagy kárt vallott a város. A mig felszedhettük pedig — öt hétig levén a törökök a város mellett táborban, —[2]) mindennap a fővezérnek, basáknak, s több fő törököknek szekerekkel hordottuk ki a kenyeret, vajat, mézet, sajtot, méhsert, mézes pogácsát, zabot, árpát, rozsot, mindennemű ételre valót, eczetet sat. a mit ember megtud gondolni.[3]) Viszont mikor a tábor megindult, számára sok szekeret — ökrökkel, lovakkal, mellékjek embereket, — megrakva kenyérrel, sajttal, zabbal árpával eczettel, méhserrel átalagostól, buzát is sokat adván, melyek szekerestől, marhástól, s az emberek egy része is oda maradtak. A mit a város a pénzsarczon feljül adott, jó lélekkel megért volna 25,000 tallért, ugy, hogy százezer tallérra rá ment egész sarczolása. A pénzből nehány ezer tallér elmaradván: a város négy becsületes atyánkfiát: *Ozdy Tamást, Seres Istvánt, Mátyás* deákot és *Kádár Mátét* adta zállogul, kiket Várad alá és Temesvárra vittek, a város később oda küldvén az elmaradt összeget, ugy szabaditotta ki őket. Szörnyü fenyegetéssel rémitette a fővezér a város polgárságát. Cronner Mátyás és Ádám János zállogban levő követek jun. 6. azt irták a főbiróhoz és a városhoz, hogy ha a sarcz meg nem lesz, a fővezér a birót, a tanácsot a papokkal együtt leviteti és mind nyársba vereti; öt zászlóalj jancsárt küld a városra s azonnal porrá teszi.[4]) A biró és tanács éjjel-nappal fáradott, hogy a sarczot kiteremtse s zállogban levő atyjafiait megszabaditsa; rikkatják, reggetik egymást főképen az értékeseket — irják junius 22-ki levelökben — malmaikat, jószágaikat zállogba

---

[1]) Azon vásárlevélben, melylyel a város Felek és több más birtokát a török sarczért zállogba adta, 60,000 imperiális tallér van irva. [Oklevélt. CLVI. sz.] A város követei által a török táborból május 24. irt levélben szintén 60,000 tallér. [Oklevélt. CLVIII. sz.] Más négy követe keletnélküli levele szerint is 60,000 tallér. Oklevélt. CLXVI. III-ik szám.

[2]) Az elébb emlitett zálloglevélben május 20-tól junius 7-keig terjedő idő van irva. L. *ugyanott.*

[3]) Oklevélt. CLX., CLXI., CLXIII., CLXIV., CLXV. sz.

[4]) Oklevélt. CLXVI. sz.

adták, városokra, nemesekre pénzért irtak; immár annyira vannak, hogy a templom kehelyét is mind oda adták — ezen ő kegyelmek értsenek többet — csak hogy őket kiszabadithassák . . .[1]) Ez volt szegény hazánknak sorsa Szeydi basa alatt."[2])

E hadi sarczra, melyet *Szeydi basa saczczpénzének* neveztek, az 1660. jun. 19-ki közgyülés egy vonás után 100 forintot vetett ki s a biró tudatta, hogy az addig küldött poltura pénz, posztó és egyéb marhák, még nem fedezték az egészet, tehát a kik eddig nem fizették meg a rovatalt, fizessék meg, hogy a veszedelemtől végkép meneküljenek. E rovatalon kivül 1660. jul. 14. a város *Asszonyfalva, Alsó-* és *Felső-Füle* tordavármegyei falvait eladta Göcs Pál kolozsvári polgárnak 6642 forintért oly módon: „hogy azokat minden hasznaival birja; szavatosságot vállalt, hogy birtokában a vevőt megtartja, mit ha nem tehetne, más egyenlő értékű jószággal kárpótolja; ha a kölcsönadó kényszerülve lesz magát a birtokban netalán megtámadók ellen védni, költsége a kiváltáskor javára számittatik; ha új jobbágyokat telepit, a kiváltáskor elköltöztetni joga lesz; a mi vetése a városnak most van, ha a város takarittatja el, a mik a kiváltáskor lesznek, szintén a város lesz köteles oda takaritni, a hová a kölcsönadó kívánja; ha akkor csak szántása és kapálásai lennének, becsü szerint azért is köteles a város a kölcsönadót kielégiteni; hadvállalatok alkalmával két lovast lesz köteles állitani, a jószágok arányában; minthogy a kölcsönadó pénzét nagy részben aranyban és tallérral adta, a város is a kiváltáskor nem valami degradált pénzzel, hanem aranynyal és tallérral fizeti meg, még pedig az egész összeget egyszerre; részleti fizetésre a jószág kibocsátására nem lesz kötelezve."[3]) Ez sem volt elég. A város kénytelenittetett az egyházak és a városon menhelyet kereső külsők javait is segélyül igénybe venni. Elébb az unitárius és orthodox [*helvét hitü*] egyházakat kérte fel pénzkészleteik átadására, hogy — a mint a szerződés szól — az életökre törő hatalmas nemzetnek kegyetlen szándékát mérsékeljék és lecsendesitsék s a várost a fejedelem és ország szolgálatára megtarthassák; de ezt oly reménységgel tették, hogy

---

[1]) Oklevélt. CLXVII. sz.

[2]) *Lintzegh J. emlitett Életiratából.*

[3]) Oklevélt. CLV. sz.

meg menekedvén az inség alól, azon egyházakat azonnal kielégitik. De új ellenség miatt rájok háromlott újabb és több-több terhek és más nyomoraik következtében látván, hogy a fizetés mind tovább halad, mindkét egyháznak a város javaiból kielégitését atyafiságos egyetértéssel elhatározták, ugy, hogy: 1. A *feleki* határ az ott lakó oláhokkal s a várostól nekik kimutatott erdővel, mezővel, legelővel, kaszáló réteivel együtt legyen az orthodox egyházé zállogképen 5648 forintig 42 pénzig, s mig a város kiválthatja, birja az egyház mint jobbágyokat, azok a mint a város birta, tegyék meg az eddigi szolgálatokat, a dézmát, mit eddig a városnak adtak, adják az egyháznak; a feleki határon kivül levő veteményeket használják ugy, mint eddig. 2. A *Véczkén, Tormapatakán, Kabalapatakán, Gyurkapatakán* és *Hosszumezőn* széjjel oszlott város jobbágyait a város átadta az unitárius egyháznak szintén zállogjoggal 10,309 forintban, mely összegben volt 719 arany, mit 4—4 forintban számitottak, 2230 oroszlános tallér, 44 pótura és 2890 forintot és 60 pénzt tevő garas, s érettök a város jótállást vállalt; 3. az *alparéti* malom eddig csak az unitárius egyházé levén, megegyeztek, hogy ezentúl birja mind a kettő, s legyen közös felügyelőjök, hasznát vegyék egyenlően. 4. A város két *tavát* birják ketten, a Szamosfalva felőlit az orthodox, a felsőt az unitárius egyház. 5. A *Tarcsaházi határt* a *Király rétivel*, berkével, tó-helyekkel szintén birja a két egyház, a felosztathatókat egymás közt felosztván. 6. Minthogy az unitárius egyház kölcsöne 4660 frt 58 pénzzel meghaladja az orthodox egyházét, a birt jószágok haszonvétele számbavétetvén, a város a nagyobb kárban forgó egyház zállogát más javaiból meg fogja öregbitni. A város a nevezett egyházak birtokainak zállogértékét még a nagy saczczfizetéskor vette volt fel, jelzállogilag s szerződő levéllel csak 1667. nov. 19. a kolozsmonostori konvent előtt biztositotta.[1]) Utoljára 1660. máj. 28. egész Királyfalut 200 frtért, mely a budai basának fizetendő sárcz pótlására még szükséges volt, elzálogositotta Martini András török deáknak [*tolmács*], oly föltétellel, hogy mihelyt a városnak módja lesz, kiválthassa. A kölcsönt Fejérvári Benedek fő-, Lintzegh János királybiró irták alá s a város kisebb pecsétével megerősitették.[2]) Azután a Kolozsvárra bemenekült

[1]) Oklevélt. CLXXXI. sz.
[2]) *Városi levélt.* Fasc. D. 58. sz.

idegenek arany és ezüst nemüjét s nélkülözhető készpénzét irták össze, a végre, hogy azt kölcsön, jövő megtérités fejében, a városnak engedjék át. Az adományokról hivatalos *jegyzék* készült, melynek ugy személyi, mint tárgyi része nagy történelmi értékü. A Kolozsvárra menekültek 112 faluból és városból valók voltak, Nagy-Bányán, Segesváron, Nagy-Enyeden és Szászvároson kivül mind Kolozsvár környékéről u. m. Kolozsvár-, Torda-, Doboka- és Szolnokvármegyékből. A név szerint megjelölt helységekből menekültek száma 394, meg nem nevezett helyekről valóké 104, együtt 498 egyén, s adtak és ajánlottak kölcsönül 76 ezüst márkát és 1 nehezéket [*piseta*], a mi pénzzé átszámitva tett 6394 frt 62 pénzt ezüstben és 227 darab aranyat.[1])

[1]) Az emlitett *jegyzék*, melynek címe: *Anno 1660 Seydi passa ittlétekor az extraneusok, az kik mennyi aranyat, ezüstöt, kész pénzt administráltanak, az ide alább megirt mód szerint következnek.* 1—43 ivlapra terjed ABC-rendben. Elől van az adakozó neve, azután az adomány: készpénz, arany és tallér, ezüst fél márka és piseta szerint folyó pénzértékben kifejezve, laponként összegezett kivonata látható: Oklevélt. CLXVIII. sz. alatt. E jegyzék hitelesitetlen eredetije meg van a *Városi levéltárban* Fasc. VI. 10. sz. alatt. A menekülők közt föltünnek: 1. *A gazdagok:* gr. Csákyné adott 140 frtot, Suki Ferencz 3 márka 47 nehezék ezüstöt, Földalagi Ferencz özvegye 2 márkát 12 nehezéket, ½ imperiális tallért, Toroczkai Lászlóné 10 aranyat = 30 frt, Toroczkai kisasszony hovahamarábbi megfizetésre kölcsön 1000 tallért — 1800 frt, Somlyai Gáspár özvegye 17 dutkát = 61 frt 20 p., ½ tall. = 90 p. 4 ortot = 1 frt 60 p. kész pénzül 3 frt 60 p., Apáczai Bálint deák, radnóthi számtartó az Óvárban Trauzner Jánosné házánál levő javait adta oda: egy bőr zsákban 16 frt, egy másikban volt egy dészü [*gyüszü*], volt benne 44 frt, egy zacskóban 40 frt, másikban 33 imper. tallér = 59 frt 40 p., a tallér mellett volt ezüst dutka 80 drb = 9 frt oroszlános tallér 1 = 1 frt. 60 p., egy zacskóban poltura pénz 100 frt. 2. *Az egyházi férfiak és özvegyek:* Ajtoni Balázs papné adott 6 frt, Aranykuti Tamás pap 5 frt, bácsi scholamester 5 frt, Bárj Gergely pap 1 frt, Börvei Daniel szavai prédikátor 33 nehezék ezüstöt, Csányi papné 3 frt, Csulai György ev. ref. püspök a fejérdi jobbágyokért 50 frt, Dálnoki István papné, thordai, 4 tallért = 7 frt 20 p. fejérdi prédikátor 5 frt, fenesi 4 frt, kajántói 8 frt, Köpeczi János zsúki pap 2 tallért = 3 frt 60 p. és 1 aranyat = 3 frt 60 p., egy oláh pap 4 frt, Papolczi, zilahi, prédikátor 4 frt 50 p., Pávai Tamás egeresi pap 2 frt, Szentmiklósi Boldizsár kórodi pap 4 frt 40 p., szováti papné 16 frt, vistai pédikátor 5 frt vistai pap özvegye [*relicta*] 1½ tallér = 2 frt 70 p., oroszlános tallér 1 = 1 frt 60 p., vistai prédikátorné török pénzt, melyek együtt nyomnak 7 tallért = 12 frt 60 p., ismét 63 frt,

Szomoru korszak, melynek rombolását Kolozsvár hosszasan érezte, s ember- és vagyonveszteségét a nemzet életfája évtizedekig is alig volt *képes* kipótolni.

A politikai élet másik nyilatkozása az adó kirovása s beszolgáltatása volt; a rendest az országgyülés határozta meg, a rendkivülit a fejedelem és község, amaz kivánt, ez megajánlotta vagy mentességet kért alóla. Kolozsvár rendes adója 1649. 2400 frt volt [1]) 1650. szintén,[2]) 1651.,[3]) 1652.,[4]) 1654.,[5]) 1655.[6]) szintén

ismét 7 márka 30 nehezék ezüstöt. Képiró Simonné, monostori, 5 frt 8 nehezék ezüstöt. Sajnos, hogy a festőről semmit nem találtam: ki volt? miket dolgozott? hogy jutott Monostorra? 3. *A szegény sorsuak:* egy öreg leány 1 frt, egy szegény leány 2 frt 35 p., egy szegény asszony 2 frt, más 1 frt, egy öreg asszony 2 frt 25 p., 3 szegény asszony 1—1 frt, 2 szegény asszony 5 frt, Ilona nevü szegény monostori asszony 1 frt, 2 idegen asszony 6 frt, Smelczer István házából hozták el egy vén ember pénzét 100 imperialis tallért = 160 frt. 4. *Az oláhok:* asszonyfalvi öt oláh adott 7 frt 16 p., két szegény oláh ember 1—1 frt, Vapra, szentpáli oláh, 7 frt 50 p., egy Komán nevü oláh 10 frt, egy aranykuti oláh 10 frt, egy dezméri 2 frt 80 p., egy berendi 4 frt, Indali Oprián nevü oláh 5 frt, monostori oláh mészáros 5 frt, egy szegény dezméri oláhné 1 frt, Tapa faluban lakó Boros Flonacza 1 frt 40 p. Legfeltünőbb azonban 5. az *özvegyek* [*relicta*] nagy száma. Tordáról menekült be 19, lakhelyét meg nem nevező összesen 17, Fenesről 15, Ajtonból 2, Apahidáról 2, Bácsból 1, Bonczidáról 1, Budáról 1, Csomafájáról 1, Diósról 1, Egerbegyről 6, Enyedről 1, Frátáról 1, Gálfalváról 1, Gerend-Kereszturról 1, Gyaluból 3, Györgyfalváról 2, Kajántóról 3, Káljánból 1, Kidéből 4, Kis-Várdáról 1, Kolosról 1, Lónáról 1, Mérából 1, Monostorról 4, Palatkáról 1, Polyánból 2, Rődről 1, Szamosfalváról 2, Tiburczról 1, Túrból 2, tehát 498 között 102 özvegy menekült volt, s a helységek nevei maguk mutatják: hol volt a török-tatár dúlás a legpusztitóbb. Torda volt a szerencsétlenségben legelső, mely ekkor egészen elpusztult, az után Fenes, melyet 1658. a szilisztriai, 1660. Szeydi basa dult fel s mely mellett II. Rákóczi György utolsó csatáját vivta, s igy tovább épen azok a tájak és vidékek falvai, a melyek a lengyelországi nagy veszedelemkor a harczban, mint rabok Krimben vesztek, az utóbbi csatákban megölettek vagy rablánczra fűzve, Konstantinápolyba hurczoltattak, itt maradt özvegyeik és árváik Kolozsvár falai között keresvén életöknek megmaradást."

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaetal.* III. k. 34. l.

[2]) Márcz. 20. I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 40. l.

[3]) Febr. 12. — márcz. 18-ki Orsz. gy. I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt III. k. 611.

[4]) Febr. 18. — márcz. 12. IX. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 98. l.

[5]) Jan. 18. orsz. gy. I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 105. l.

[6]) Febr. 20. kolozsvári I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 113 l.

ennyi. 1656, a febr. 20-ki gyulafejérvári orsz. gy. II. t.-cz. szerint 1400 frt,[1]) 1000 frt — a mint már emlitve volt — a nagy égés miatt elengedtetett. 1657. a Viskiben jan. 17-n tartott országgyülés II. t.-cz. szerint 2400 frt,[2]) 1658. a jan. 24. medgyesi országgyülés I. t.-cz. szerint szintén.[3]) A IV-ik t.-czikkben azonban tűz miatt megromlott állapotjokat tekintve, adójokból illendő könnyebbités igértetett meg[4]), a mi 1658. a nov. 7-ki marosvásárhelyi országgyülésen valósult is, akkor Kolozsvárra semmi adó nem rovatván.[5]) 1659. a febr. 26—márcz. 25-ki beszterczei országgyülés XII-ik t.-czikkében 2400 frt rovatott ki.[6]) Az 1660. jul. 5-ki segesvári országgyülés a XXXI-ik t.-czikkben, tekintetbe véve, hogy rajtuk immár nehány rendben nem kis romlás fordult meg, legközelebbről a török hadak saczczoltatására teljességgel minden javaikból kiforgattattak, fogyatkozott állapotjukat országul tekintetbe véve: annyi adóra, mint a többi városokat, az ország nem kötelezte, hanem hogy adjanak fejenként másfél tallért, ki nem hagyván ebből a városon lakó míves és ácslegényeket is.[7]) 1661. Kolozsvárra nem rótt ki adót az országgyülés, már ekkor a török-tatár hadi sarcz miatt kimerülve, elalélva, csaknem félholtan feküdt hóditói előtt a porban. A városi biróság [*Judicatus civitatis*] 1658. február 14-ki jegyzőkönyvében fenmaradt egy 1660. évi decemberi hivatalos jegyzés, mely szerint Kolozsvárnak azon időben következő adói és adószedői voltak: a *rendes adóra* két szedő, a *rendkivüliekre*, u. m. *a)* a 100 forintos adóra, *b)* a másfél talléros adóra, *c)* a nyolcz forintos és egy talléros adóra az öt városnegyedben öt, *d)* a tatár sarcz adóra az öt városnegyedben hat szedő, együtt 21.[8]) Az adófizetés egy katonás módját tartotta fenn az 1653. május 8-ki országgyülés jegyzőkönyve, mely szerint a biró tudatta a fejedelem azon parancsát, hogy a taxa-adóból[9]) ő nagy-

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 133. l.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 147. l.
[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 168. l.
[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 170. l.
[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 190. l.
[6]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 207. l.
[7]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 258—259.
[8]) *Protocoll. Judicatus civit. Kolosv.* . . . Ao 1658.
[9]) Ez a rendes adó volt, a melyet minden város kiváltságai értelmében fizetett a fejedelemnek, azért neveztettek *taxalis helyeknek, városoknak.*

sága komornyikjának mindjárt fizessenek másfél ezer forintot. Felvetettek hát egymásra 2 frtot, Felekre 25 frtot; az adószedők fölvették s a komornyiknak átadták. Autocratához inkább való eljárás, mint alkotmányos fejedelemhez.

Politikai életnyilvánulás a *törvényhozásban* való részvét is. Kolozsvár hajdan rendesen fő- és királybirót és egy vagy több esküdt öreget küldött az országgyülésre, a szerint, a mint a fejedelem egybehivójában meghagyta; falai közt egy országgyülés volt 1655. febr. 20., melyen őt különösen érdeklő törvény nem kelt. Azon régi irány, hogy Kolozsvár polgári alkotmánya a megyeihez idomuljon, e fejedelem alatt is nyilvánult főleg két tényben. *Először:* Kolozsvármegye Felek községet a maga törvényhatósága alá igyekezett vonni s meg is kisérlette. Az 1651. febr. 12. gyulafejérvári országgyülésen Literáti Benedek és Árkosi Máthé jegyző a város közönsége nevében tiltakozott ellene, kijelentvén: „hogy Felek Kolozs vármegyében fekszik ugyan, de Kolozsvár határán, s eleitől fogva kiváltságilag ahoz tartozott úgy politikai, mint törvénykezési tekintetben, a vármegyei tiszteknek tehát semmi hatósági joguk nincs feleki ember irányában, hanem a kinek keresete van, igazitsa a város előtt.“ [1]) *Másodszor:* a város politikai kötelékébe sok nemes igyekezett bejutni, a nélkül, hogy lemondván nemesi jogaikról, a városba magukat bekebeleztessék s igazságára és kiváltságaira hitet tegyenek. Ezt látván a száz-férfiak, 1656. sept. 4-ki közgyülésökben örök végzésképen meghatározták: „hogy egy polgár is külső embernek bármit máskép el ne adhasson, hanem a vásár és pénz fölvétele legyen a tanács előtt; ha az eladó fél ezt meg nem tartja, pénzét — a ház árát — veszitse el. A tanács tartsa meg ama régi megerősitett törvényt, hogy a ki a városba be akar jőni, a káptalannál nemességéről mondjon le, azután magát a város közé hittel kebeleztesse be. A ki eddig bejött, azt is szoritsa e törvény megtartására; ha nem akarja tenni, menjen ki a városból.“... Politikai életében új fejlődési mozzanat a száz-férfiak 1658. jan. 27-ki közgyülésének ama végzése: „hogy miután a városban a reformált hitvallásu magyar és szász atyafiak Isten kegyelméből szaporodnak és az egyesség [*Unio*] már az előbbi fejedelem idejében bejött, mind az alsó, mind a felső ispotályhoz

[1]) *Városi levélt.* Fasc. D. 51. sz.

felváltva kelletik mestert választani, ugy, hogy a magyar reformált hitü után szász reformált hitü következzék“ [1]) — a mint ez ezen túlra gyakorlatba is jött.

Az *igazságszolgáltatás* terén kevés emlékezetben tartásra méltót találtam. A törvénykezési önhatóság ellen irányult az 1651-ki országgyülés azon végzése, melyben a külső embereknek kolozsvári polgár elleni kereset inditását szabályozta. A város közönsége tiltakozott ez ellen, s kivánta, hogy eddigi kiváltságai értelmében bárkinek kolozsvári polgár ellen bármi keresete van, igazitsa a város birája és esküdt polgárai előtt. [2]) Foganatos volt-e vagy nem? további nyomára nem találtam. Szükségesnek vélem a városi jog mívelőiért e korszak *Törvénykezési Jegyzőkönyveiről* említést tenni. Három maradt fenn. Az *első* 1652-től 1657-ig terjed s a tárgyalt perűgyeket foglalja magában [3]), leghátul az *ügyvédbevallásokat.* [4]) Érdekes egy 1657. decz. 21-ki perfolyam, mely szerint Koronkai Márton a lengyelországi hadakozásban szegénysége miatt a fejedelem zászlója alá állott, beesküvén, két hópénzt felvett s még is hír nélkül eltávozott. Ezért a kémek hadnagya felakarta kérni s felakasztani. A város számvevői megszánván, a birák engedelméből megfizették helyette . . . A *második* j. könyv 1660-ból való. Fejérvári Benedek fő- és Lintzegh János királybiró alatt a kolozsvári udvarban folyt perek *rövidlete*, utána a két hónapon át ellátott perek, a *tiltakozások jegyzéke* [5]) s az 1660. évi ügyvédvallások *rövidlete*. A tiltakozás czélja, a jogfentartás, csak 8—10 sorból állott.

Birtoka nem gyarapodott, sőt csaknem minden fekvő vagyonát hadi sarczba adta, el annyira, hogy a polgárságnak nem levén

---

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

[2]) *Városi levélt.* Fasc. I. 31. sz.

[3]) *Protocoll. Annor.* 1652—1657. *eredetiben.*

[4]) *Constitutiones Procurator* A. 1654. Az év ez, pedig 1652-től fogva vannak benne perek 1657-ig.

[5]) *Causarum Forensium sive Actionum Judiciariarum* . . . A. 1660. in Curia Colosvariensi excitatar. *Synopsis.* Ezután az ellátott perek, s végre: *Protestationum solenniorum* etc. A. 1660. *Elenchus.* Tovább: *Constitutionum Procuratoriarum* . . . A. 1660. celebratar. *Synopsis*, az 1629. kezdett s 1666-ig terjedő már emlitett ily czimü j. könyvben: *Liber Attestationis et Protocoll. Juridicum.* Anno 1629 et 1660.

igavonó és tejelő marháit hol legeltesse, a város kényszeritve volt az unitárius egyházközségnek elzállogositott tarcsaházi legelőért évi 30 frtot fizetni. [1]) Az ellenség gyakori zsákmányolásai miatt a magán birtokosok is annyira elcsüggedtek, hogy kerteiket sokan miveletlenül hagyták, s a kik a maguk örökségét megépitni akarták is, szomszédjaik puszta kerte miatt kedvöket elvesztették. Ezt látván a száz-férfiak, 1661. ápr. 4. meghatározták: „hogy az ily épitetni kivánók szabadosan megépithessék a mellettök levő puszta telkek sövényét is, s mindaddig szabadon birhassák, mig az örökös a sövényre tett költséget megfizeti.“ A pénzverést és váltást azonban élénkké tette a háboru folytathatás. Ma is vannak fenn 1653., 1659. és 1660-ban II. Rákóczi György fejedelem alatt vert pénzek, mindenik C. [OLOS] V. [ÁR] feliratu.[2])

Az *ipar* a nagy válságok közt is folytatta békés munkáját. Egy-két czéh megújitotta égéskor elpusztult szabályait, nehány bővitette és módositotta, soknak kebelében a polgári tevékenység egyéb jelei nyilvánultak. A *Csizmadia* mestereknek még 1629. megengedte Bethlen Gábor fejedelem, 1635. I. Rákóczi György, hogy czéhet alkossanak. 1638. Székely Márton, Auner György, Szathmáry István és Herberth György mesterek bemutatván a város birói és tanácsa előtt önmaguk számára készitett szabályaikat, kérték megerősitését. Rózsás István főbiró, Pewtsch Gáspár királybiró és Samarjai Joó Mihály, Hermann András, Nyirő Mihály, Fenesi Mihály, Tököli János, Gassner Ambrus, Kovácsi Gáspár, Wendrich Pál, Huszár Péter, Tewffel András és Veres János senator társaik megvizsgálván, helyeseknek és kiadhatóknak találták, s megerősitve a város nagyobb pecséte alatt kiadták 1638. decz. 23. . . . . Később 1650. márcz. 25. II. Rákóczi György, Gyulai Mihály és Brassai János czéhmesterek, Zeibert György és Cseteri András mesterek kérése következtében, megerősitve, saját és a fejedelmi titkár aláirása s függő pecsét alatt pergamen példányban szintén kiadta. [3]) Czélszerübbnek láttam illető helyén azt közölni,

---

[1]) A városi *levéltárban levő eredeti szerződésekből.*

[2]) *Dr. Érdi I.* Erdély Érmei. 92.. 93., 94. ll.

[3]) Fekete bőrrel bevont könyvalakban, meg van a czéh *levéltárában.* Van egy konventi átirati példány is *1699-ből* márcz. 14-éről.

egy-két jellemzőbb pontját itt is megemlitve. Az I. a czéhmestereknek az *Unio* szerint a magyar és szász nemzet közt cserélve váltakozását mondja ki; a III. a czéhbe állani akarótól a tanulólevelen kivül megkivánja, hogy magyar vagy szász nemzet legyen, szabad, nem jobbágy, s a város könyvébe magát irassa be; a IV. meghatározza, hogy mester remekül egy jó és szép sárga karmasin bőrből csináljon négy bokor mívet, t. i. öreg embernek való száras csizmát, új bélléssel, selyem zsinórral, egy alacsony sarku solyát, melynek sarka czápa vagy veres karmasin legyen, egy sarkantyuhelyes dali csizmát és egy kapczát selyem zsinórral tisztességesen; az V. szerint a darabláshoz, [a *remek kiszabásához*] kezdéskor tartozik az oda választott mestereket megvendégelni, s remekét két hét alatt saját kezével elvégezni; a IX. kötelezi a czéhmestereket hogy a mívhelyeket minden két hétben eljárják és szorgalmasan megvizsgálják, s a hol illetlen vagy hibás mívet találnak, készitőjét megbüntessék; a XI. megtiltja a mestereknek a városon kivül s faluhelyen mester társaik kára nélkül való művelést; XV. kötelezi a mestereket, hogy a fejedelem vagy város dolgára késedelem nélkül álljanak elé, 1 for. büntetés alatt; a XVII., XVIII., XIX., XX. az inasok, a XXIX—XXXVI. a legények, a XXV., XXVI., XXXVI., XXXVII. az elbetegesedett és meghalt mesterek ügyét tárgyalja, a XXXI. a vásárok napján való árulást szabályozza; a XXXII. megtiltja, hogy idegen kereskedő és akármi renden levő mester ember, sem e városi kalmár vagy kalmárnő a szabad sokadalmakon és törvényszakokon kivül akár mikor Erdélyben készitett bármi szinü karmasin száras csizmát, dali csizmát, solyát, kapczát, papucsot, sem férfinak, sem nőnek valót, sem sokat, sem keveset, sem kordovánból, sem szattyánból készültet árulás végett be ne hozzon, mert áruját a czéhmesterek a biró erejével elveszik, s annak két része a tanácsé, egy a czéhé lesz; törökországi szép és jó mívet pedig a kolozsvári kalmárnő mindig árulhat.“ [1])

Az *Asztalos czéh* magyar szabályai 1655. elégvén: Néb András czéhatya, Soós István ifju czéhmester és Régeni Lőw János mester társuk magyar szövegben bemutatták 1656. II. Rákóczi Gy. fejedelemnek s kérték megerősitését és latin szövegben is kiadatását. A fejedelem azon föltét alatt, hogy azok az elégett szabályoktól

[1]) Oklevélt. CXLVII. sz.

— melyekkel régi idők óta éltek — nem különböznek, latinra fordittatva megerősitette s Radnóth melletti táborában jul. 5. saját és Mikes Mihály kancellára aláirása alatt kiadatta, 1659. a febr. 26-kára hirdetett beszterczei országgyülés után márcz. 5. kihirdettette, sőt az a kolozsmonostori konvent május 28-ki átiratában is újból kiadatott. A Néb és társai által készitett czéhszabály nem a fejedelem által 1656. jul. 5. latinul megerősitett 10 pontból álló czéhszabályok magyar forditása; ebben a 21-ik ponton túl van még a 22-ik, melyben a szabályok egész körére kiterjedő sok rövid pótlás és bővités van, azután van: a *remekes legények útasitása* 3 pontban [1]), tovább az *inas-szegődtetési útasitás* 4 pontban [2]), végén egy felszabaduláskor adni szokott *tanuló-levél* minta latinul. [3]) Ezek az utóbbin kivül magyarul levén szerkesztve: czélomhoz illőbbnek láttam az illető helyen egész kiterjedésökben közölni, azonban nehány főbb pontot itt is megemlitek. A 2. pont a szabályoknak minden kán-

[1]) Meg van a: *Jövedelmekről való könyv.* 146—147. ll.

[2]) Meg van a: *Jövedelmekről való könyv.* 141—145. ll.

[3]) Magyar szövege ez: „Mi, a nemes és becsületes kolozsvári asztalos mesterek czéhatyja és mesterei, t. i. társulatunk atyja N. N. öreg, és ugyanazon czéh mestere, T. I. tudtokra adjuk jelen levelünk által, a bárhol, városban lakó és czéhet alkotó becsületes asztalos mestereknek, kik e mesterséget mivelik, előttünk az oltárig kedvelt és tisztelt jóakaró urainknak, hogy e levél előmutatója, a mi tanitványunk, t. i. a nemes indulatu T. T. kolozsvári magyar [*vagy szász*] fiu, a mi mesterségünkre akarván magát elszánni: becsületes czéhünk előtt T. T. úr által kiváltságaink tartása szerint azon mesterség elemeinek megtanulása végett befogadtatott, s ott híven és magát becsületesen viselve, a kiszabott tanulási időt el is töltötte. Igy T. T. nevü ura által a mi érdemes czéhünk és tanitója előtt felszabadultnak nyilvánittatott. Esedezve kérjük azért együtt és külön-külön minden tisztelendő urainkat, minden czéhes helyek lakóit, hogy ha ez ifju közöttetek bárhol megjelenik, s a becsületes asztalos mesterséget tanulni ohajtja, minden kétséget távol tartva, ne vonakodjatok neki mind munkát adni, mind a tanulásban őt elősegitni. Mely művét a jótéteménynek a hálás szív hasonló kötelességérzetével mi is viszonozni férfiasan igyekezni fogunk, ha a tieitek által fölkerestetünk. Mely dolog igazságának nagyobb bizonyosságául ezen levelünket becsületes czéhünk rányomott pecsétével megerősitjük. Ezek után az Atya Istentől s a mi Urunk Jézus Krisztustól uraságtoknak, mint nemes és tisztelt urainknak békét kivánunk. Kelt Kolozsvár városában. Az *ezer* ..... sat. [P. H.]“

Az *asztalos czéh* levéltárában levő latin *eredetiből.*

toron felolvastatását rendeli, a mikor minden mester 12 pénzt fizet; a 10. pontban 2 for. büntetés van szabva a czéhnek engedetlen legényre, és a ki a fejedelmet vagy tanácsot fenyegeti, a 12. tiltja a meghalt mester műszerei megvételét, 13. szerint a hársfa osztáskor a czéh a czéhmesternek egy-egy szál fát adni köteles, a 18. a mester remeket igy határozza meg: egy tisztességes és rejtélyes fiókos asztal, ostábla háromféle játékra, egy harmadfél singes láda, lábastól, festetlenül, elkészitésére 8 hét 3 nap adatik, a czéhbe állás díja 30 for., a 21. megtiltja czéhen kivülinek a kopja csinálást, s az idegenek árulását, ezt a fejedelem parancsolata szerint a czéh tagjainak kell elkészitni . . . Az ezen túli pótló szabályok közül jellemző a 22-ik, mely a mesterek közül 6-ot öregnek, 4-et fenszolgáló ifju mesternek nevez, a többit középmestereknek, kik vendégségkor mind leülnek; mikor valaki a középmesterek közül az öregek közé belép, az öreg mestereknek egy veder borral, egy tál étellel és egy darab pecsenyével szolgál; a czéhatya szintén, a kit mindig a 6 öreg közül választanak; mikor a czéhben pénzosztás történik, a hat öreg mesternek jár 1—1 for., a középmestereknek 60, az ifjaknak 40 p.; gyantázatlan munka árulása senkinek meg nem engedtetik; a legények fizetése 3 foku: 60, 45, 25 pénz. A *remekes legények útasitásában* fontos az, hogy a remek készités ideje alatt a látó mesterek minden két hétben megvizsgálják, ha ő maga és nem mások által készül-e a mű? Az *inasszegődtetési útasitásban* jellemző, hogy a midőn a beszegődéskor a 3 forintot lefizette, háromszor kérdezik meg a mesterek: ha azon pénzt kedveli-e inkább vagy az asztalos mesterséget? Az inasi teendők közt nevezetes az 1., mely szerint az inas tartozik az urához és asszonyához minden tisztességes dologban engedelmes lenni, azok hire nélkül sehová ne menjen, hanem otthon maradván: *rajzolásban szorgalmatoskodjék* a maga hasznáért, mivel a mesterségben abból veszen épületet; 2. köteles műhelyt és műszereket tisztán tartani, szerszámot kölcsön, enyvet, festéket pénzért el ne adjon; 3. ura munkáját ura otthon nem létében le ne tegye a magáéért, vacsora után engedelméből dolgozhatik magának; 4. ha valahová küldik, gyorsan járjon, barátságot jámborokkal tartson, másoknak örömest köszönjön, süvege drága ne legyen; 5. minden nap új innivaló vizet hozzon, 6. ura köntösét megtakaritsa, kivált vatárnap, minden szombaton lábvizzel kinálja meg, 7. becsületesen

viselvén magát, ura tartozik egy esztendőre egy kenderszál inggel és lábravalóval, a nagy inasi esztendőre egy mívelő ködmönnel és elégséges lábbelivel . . .“ [1]) Az *Aranymíves czéh* azon tapasztalatnál fogva, hogy néhány év előtt a czéhben történt dolgok bekötetlen papiron voltak irva, hogy e miatt valami hasznos irás el ne veszszen, 1650. meghatározta: „hogy egy könyvet csináltat, melybe minden emlékezetre méltó dolgok sorrendben beirassanak. A könyv el is készült [2]) s a jegyző abba az ezen év előtti eseményeket is bejegyezte, visszamenve 1635-ig, s azóta a bejegyzés folyt 1858. jan. 30-ig, a mikor megszünt. E könyv bejegyzései közt becses történelmi részek vannak. Ilyen a czéh 1649-ki végzése. „Némelyek t. i. sokadalmas időben ketten-hárman maguknak foglalván a tégelyt, kufárságot inditottak vele s e miatt sok panasz támadt. Végezték azért: hogy ezután egy mester is a tégelyt egyedül maga számára be ne vegye, mivel a czéh könyveiben meg van irva, hogy azt régen is a czéh számára szedték be s egyaránt osztották fel. Ennek utána azért a kulcsos mesternek legyen gondja, hogy sokadalmas időben vitesse fel a czéh áruló színében levő kamarába és ott egyenlőképen oszszák fel azok közt, a kiknek szüksége van rá. A ki e végzés ellen lesz, büntettessék a czéh-levél tartása szerint, a tégelyt is a birák erejével vegyék el tőle s pénze is veszszen el.“ [3]) 1650. sept. 12-én ily czéhvégzéseket hoztak: „Látják, hogy az ezüst ára igen felment, azért végezték: hogy a ki ezután a temetésről elmarad, büntettessék 16 pénzre, a mesterek pedig mielőtt a halottas házhoz mennének, gyüljenek a czinterembe . . .“ . . . Ismét: „Ezután mind mester asztaladás, mind egyéb vendégség [*collatio*] ne vasárnap, hanem kedden legyen;

---

[1]) Oklevélt. CLII. sz.

[2]) Két ujjnyi vastag, ívalaku, s fejér hártya boritéku táblába kötött könyv, melynek külső tábláján e czím van: 1650. REMEK BEVÉTELRŐL való könyv. Belől egy levél üres, a 2-ik levelen ez van: AURIFABRORUM COLOSWAR. CEHAE STATUTOR. ET ACTOR. LIBER. VIRIS PRUDENT. ET CIRCUM: DD. Joanne Seres et Michaele Lutsch supremis Cehae Magistris.

Necnon

Paulo Zilahi, Stephano Zéher et Stephano Thordai ac Stephano Buzer, item Joanne Kerekes et Valentino Radecio, a ratione existentibus MDCL. adornatus. Az első lapon: **Laus Deo** semper.

[3]) *A Remek bevételről való könyv eredetiéből.*

a kik elmaradnak — minthogy a czéh becsületében jár — fizessenek egy nehezék ezüstöt = 16 pénzt; a kik a czéhgyülésből maradnak el, 2 latot, azon mód tartatván meg, hogy a hány nehezéken marasztatik el valaki, annyi 16 lat ezüstöt fizessen. E büntetésekre vigyázzon a czéhmester és kulcsosmester s számadáskor adják elé . . .“ [1]) 1657. jun. 9. a megégett szín helyébe, hol a vásári mívesek szokták míveiket árulni, újabb szín épitését czélozván a czéh, minthogy a réginek nagy akadályára volt a kenyérszín, az unitárius valláson levő becsületes patronus urakat megtalálták, más illendőbb hely rendelése iránt, a kik a czéhez jóakarattal levén, egyenlő tetszésből a patika-ház és a hentelérek mészárszéke közötti fenvaló helyett javalták, azt meg is épitették és a becsületes czéhnek adták jó tetszésökig oly föltétellel, hogy az most az épitést segitse 30 frttal, azután ha mi bontakozás vagy fogyatkozás lesz rajta, igazítassa meg a czéh saját költségén; mindazáltal az eklézsia ezután is rajta tartja kezét mint saját telkén. A czéh le is tette a 30 frtot, az unitárius patronusok felvették, s a czéh azt végezte, hogy a mely vásári míves ott akar árulni, mindenik adjon a czéhnek öt-öt forintot, s igy árulhasson szabadon, a mit jövő emlékezetre a könyvbe beigtattak . . .“ [2]) 1659. jun. 23-án ismét hoztak nehány végzést: „Nehézségek fordultak elé a temetések iránt, hogy a czéhbeliek nem mennek el azokra, a miért immár a czéhet nem is hivják. Végezte azért a czéh, hogy a temetésen minden mesterember legyen jelen, a ki elmulasztja, temetés után mindjárt fizet 1 nehezék ezüstöt, s ebben engedelem ne legyen; a czéhmesternek legyen hatalma a felvételre, ha valaki önként tenni nem akarná, a kinek méltó mestersége van, vizsgálják meg a czéhmesterek. A házhoz pedig minden mester tartozzék vissza kisérni a keserveseket.“ [3]) Mint czéhmesterek: „1649—1650-re Seres István, Lutsch Mihály, 1651-re utóbbi és Kerekes János, 1653-ra is az utóbbi és Radecius Bálint, 1657-re Huszár Péter, Ötvös Dániel, 1659-re Weinberg Dávid, Almási András, 1662-re Kassai Pál, Verner Mátyás vannak bejegyezve.“ [4]) Apródszerződtetés csak kettő volt e korszak alatt. „1651. sept. 16. szegődtettek inast Radecius Bálinthoz [*kitelő napja*

---

[1]) *A Remek bevételről való könyv eredetiéből.*

[2]) *A Remek bevételről való könyv eredetiéből.*

[3]) *A Remek bevételről való könyv eredetiéből.*

[4]) *A becsületes czéh javainak Inventariuma* sat. című könyv *eredetiéből.*

nem jegyeztetett föl]; nov. 19. Fejérvári Györgyhöz egy inast, Gazsit, szathmár-németi fiut ily föltétellel, hogy mig ideje kitelik, nemzetséglevelet hozzon, különben fel nem szabadul, tanitó-levél sem adatik neki.“ [1]) A *Borbély czéh* 1654. a *büntetésekről* kezdett jegyzőkönyvet szerkeszteni, 1659. a *czéhmester és atyamester választásáról*, ugy bevételeiről és kiadásairól, mindeniket magyarul. Levéltárában az első szám időrendben a 4. az utolsó az 5. [2]) A *Timár czéh* szabályait nehánynyal szintén bővitette. 1649. jul. 24. végezte: „hogy a mely mester sokadalom idejében árulni akar, azután még két napig is árulhasson;“ decz. 19. meghatározták: „hogy az ifju mesterek áruhelyöket tartsák tisztán, hogy ott büdösség és rútság ne legyen;“ 1650. sept. 22. a tanuló szolgára nézve azt a szabályt hozták: „hogy ha az timár mesterségre akar állani, ura tartozzék a czéhmesternek a négy vénebb mesterrel és a czéhjegyzővel egy tisztességes vendégséget adni, a költség felét a mester fizesse, felét a tanuló szolga fizesse meg urának, akár idegen, akár helybeli mester fia“; 1652. aug. 4. a czéhgyülés az igaz mesterségre nézve azt határozta: „hogy kiki magát a hamisságtól megőrizze s inkább kövesse az igazságot, minden mester ama mérő deszkával mérjen s bőrt azzal messen, melyet a czéh állapitott meg s minden mesternek kiosztott; a ki nem evvel él s kétféle deszkát tart, 5 forintig büntettessék“. 1638. jun. 16. a hivatalviselésre nézve végezték: „hogy a mikor valakit néző-, malom- és atyamester vagy ifju czéhmesternek választanak, az a személy a vének közül egy asztalra való vendéget megvendégeljen; ha pedig czéhmesternek választatik, az egész czéhet“. 1659. febr. 11. a csertörés áráról azon okból: „hogy eddig egy zsák kéreg megtöréseért csak egy batkát fizettek, most végezték, hogy ezután egy jó pénzt fizessenek.“ E szabályczikkeket mindnyájan aláirták s a czéh pecsétével megerősitették. [3]) A *Takács czéh* érdekében 1650. decz. 2. gyülést tartottak: *Szeben, Segesvár, Brassó, Beszterczе*, ugy a hét és két szász székek polgármesterei, birái és esküdt polgárai, mindenik városból két-két követ. Kolozsvárról Hisch Bálint és Fest István követek, Szászsebesből,

---

[1]) *Az apródok idejéről való Regestrum eredetiéből.*

[2]) *A borbély czéh levelei* közt levő *eredetiből.*

[3]) A czéhszabályokat németül megújitotta *Schmidt Bálint*, Kolozsvár város jegyzője 1677., később ismét magyarra forditották. *A czéh levéltárában levő eredetiből.*

Berethalomból, Enyedről, Kis-Selykről szintén kettő-kettő. Mindnyájok nevében és számára hoztak általános czéhszabályokat 6 pontban, a mi valamennyiöket kötelezze, sárga-veres selyem zsinoron függő pecséttel erősitve.[1]) Ezt nem a szabályokért — mik nem fontosak — de azon körülményért emlitettem meg, hogy a szász városok legalább czéhkérdésekben még ez időszak alatt is kivánták fentartani Kolozsvár városával való kapcsolatukat. A *Szőcs czéh* azon kiváltságát, hogy juh- és bárány bőrt, ugy ki nem érelt vad bőröket Erdélyben felszedni és az országból kivinni nem szabad, II. Rákóczi György is megerősitette 1650. ápr. 1.[2]) 1656. jan. 2. a czéhnek a toronyban levő lövő szereit megláttatván, volt: 1 kerekes taraczk, szakállas 20, puffet [?] nyelbe csinálva 15, hellebard 2, dárda 4, a ládában egy darab fekete ón, 3 ládácskában vas- és óngolyóbis, 1 tonnában egy kevés por...“[3]) Magyar jegyzőkönyvei e korban kezdődnek. A legelső magyarul beirt jegyzés egy czéhmesteri választás, 1643. jan. 1-ről való, azontúl a némettel felváltva fordul elé, 1660-on innen mind magyarul. E jegyzőkönyv 1694-ig terjed. Érdekes benne Lintzegh Jánosnak czéhmesterré 16-szor megválasztatása. Legelsőben 1651. *Hannes Lintzigh* név alatt a szász nemzetbeliek részéről, 1652., 1653., 1655., 1657., 1658., 1660. szintén; mint *Lintzegh János*, tehát magyar kiejtéssel legelébb 1665. jő elé s azután 1666., 1667., 1672., 1673., 1674., 1676., 1677., 1678. mindig igy. Az utóbbi évi volt végső megválasztatása. Ő maga **Napló**-jában följegyezte élete nevezetesebb történeteit. Mig czéhmester volt, **Napló**-ja szerint: 1651—59-re, tehát 9 évre a *polgárságnak tisztire* is megválasztatott, 1660. királybiróságra, 1661—1662-re *vonásigazitás tisztire*, ugyanazon évben osztoztató biróságra, karácson felé a számvevőségre, 1663. főbiróságra, 1664 és 1665. a vonásigazitás tisztire, 1664. ismét az osztoztató biróságra, később ismét a számvevőségre, 1668. a városi és vármegyei ülnökségre, később az osztoztató birák elnöki tisztére. És igy mint czéhmester egyidejüleg különbféle fontosabb polgári hivatalokat is viselt. E mű czélja s Kolozsvár város polgárainak érdekében e kitünő férfi életét itt saját *Emlékirata* alapján röviden megismertetem.

---

[1]) Látható a *czéh levéltárában* levő *eredetiben*, a papiron vizjegy, a pecsét a nagy-szebeni hét biráké.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. orsz. *t. Privilegia Civitatum* czimü gyüjteményből.

[3]) *A czéh leveles ládájában* levő *eredetiből.*

Atyja és jobb-atyja is János volt, a ki Linz német városból Kolozsvárra származván: nőül vette Bakos Katát; ezek fia, az ő atyja elvette Koncz Katát, s ettől született 1606. május 30-n déli 10—11 óra közt; 1621. adta atyja a szőcs mű megtanulására, négy év mulva fölszabadult; 1625. inasi éveit kitöltvén, a szőcs legények társaságába állott, 1627. külföldre Bécsbe ment, s ott két évnél valamivel tovább lakott, 1630. decz. 1. nősült s elvette Tolnai János kolozsvári főbiró leányát, Borbárát, kitől két leánya született; 1632. a száz-férfiak közé választatott, 1634. a határok gondviselésére, a mit öt évig viselt, 1639. a portörő malomnak, tornyokban levő poroknak és salétrom főzésnek gondviselésére; 1642. decz. 2. első neje meghalt, 1643. másodszor nősült, decz. 1. elvette Hosszu Tamás leányát, Katát, kitől 11 gyermeke született: Jancsi 1654. május 24., Gábris 1659. április 3., Ferkő 1662. october 4., 1646. választatott ispánságra, meghagyták 1647-re is; 1648. választatott sáfár polgárrá, 1649-re is meghagyatott, 1650. választatott a főpolgárság tisztire. Czéhmestersége már fennebb emlitve volt. Fontos kiküldetésekben vett részt. 1644. a Magyarországon táborozó I. Rákóczi György fejedelemhez küldötte a város, 1657. a kozák és lengyel táborba, Barcsai Ákos helytartóhoz; polgársági tiszte alatt sok izben volt a fejedelmekhez követségben, ugy az országgyüléseken; 1658. a tatár chámhoz követségbe, 1659. a beszterczei nevezetes országgyülésre, azután Bartsai fejedelemhez Vaskapuhoz küldetett követségbe, később II. Rákóczi György fejedelemhez, 1660. a szebeni országgyülésre, egyszersmind a város új évi ajándékát is megvitte; azon évben május 20. ismét II. Rákóczi Gy. fejedelemhez Szamosfalvára, azután másodnapon budai vezér Szeydi basához a városon kivül, 1660. a segesvári gyülésre mint követ; onnan haza jövén Ali basához Váradra; mint főporkoláb, bárány-bőrrel prémeztette meg köntöseit, alázatossága megmutatása végett; de Bartsai a fejedelem megszabadulván, ő is megmenekült ez úttól; ekkor a fejedelem elébe rendeltetett, hogy a város nevében köszöntse; ezután a segesvári országgyülésre ment követül, 1661. Kemény János és a római császár fővezére eleibe küldötte a város; 1663. főbiróságra választatott. Ekkor már Apafi Mihály volt az erdélyi fejedelem a török parancsolatjából s Kolozsvár városban a római császár katona őrsége. Megitélheti mindenki, minémű vigyázással és félelemmel kellett magát viselni. Ezeken kivül még

sokszor küldötte a tanács és város oly helyekre, a miket meg nem irt, országos gyülésekbe: Fejérvárra, Segesvárra, Medgyesre, Vásárhelyre, Szászsebesre, Beszterczére, Déézsre, 2—3, sőt 5—6 hétig is a fejedelemhez követségbe: Fejérvárra, Balázsfalvára, Radnóthra, Örményesre, Szamosújvárra, Gyaluba, Monostorra, vagy eleikbe, midőn a városhoz közelitettek; nemesi lakadalmokba: Bethlenbe, Szent-Péterre, Balázsfalvára, Fodorházára, Szeben városába, Szent-Miklósra, Bogártelkére s egyéb helyekre, ezeken töltvén el háza mellett sok búsulásokban forgó életét: hálát ad Istennek, hogy neki, gyenge edényének erőt és elmét adott s alkalmatossá tette ezek véghez vitelére; végre imával zárja be **Napló**-ját. Meghalt nejéről s eltemetett gyermekeiről — kik közül a fiukat magyar népiesen Jancsi, Ferkő és Gazsi néven nevezi — kegyelettel emlékezik meg; két fiát, Jánost és Ferenczet deákokká neveltette. Ez elnevezés a felsőbb iskolai végzettség és cancellistaság jellege volt. Nagy gondosságának s apai szeretének bizonyitéka, hogy kisebb fiának — Ferencz deáknak — joga biztositásaul irásban hagyta fenn, mit János deákra költött — a mi máshol meg van emlitve. Vallásosságát mutatja az, hogy Jancsi fiának 1659. keresztatyja Járai János az unitárus eklézsia magyar prédikátora és Dálnoki Lőrincz unitárius lector volt, keresztanyjuk ezek hitvesei, Ferkőnek keresztatyjai Bongárd Bálint, szintén az unitárius eklézsia plebánusa [1662] és Solymosi Boldizsár, az unitárius eklézsia magyar prédikátora.[1] János a város 1690-re a tanács közé ülnökké választotta, Ferencz az óvári unitárius főiskolában lector s 1684. május 19. külföldi egyetemekre ment tanulni.[2] Meghalt 1679., János fia atyja *Napló*-ja végén igy jegyezte fel ezt: „1679. jul. 8. Isten minket is megszomorita, kivevén a világból kegyes atyánkat, idősb Lintzegh Jánost. Betegsége tartott hétfőn jó reggeltől szombaton 4 órakorig. Kedden délután övéitől s a világtól elvevén magát, azután senkinek sem felelt szollására. Mikor nyavalyájából valamit könnyebbült, Istenhez felfohászkodott és könyörgött. Volt e világon való élete 73 esztendeig, most 74 esztendő fordulván.“[3] Tettdús élet, közhasznu pálya az, melyet Lintzegh megfutott. Tizenötödik évében lett iparos apróddá;

---

[1]) *Lintzegh J. Életir.* 45. l.

[2]) *Fosztó Uzoni I.* Egyh. Tört. II. k. 271. l.

[3]) *Lintzegh J. Életir.* 46. l.

addig hihetően alsóbb iskoláit végezte. Értelmi miveltségét latinnyelvismerete kétségtelenné teszi. Átment az iparos pálya minden fokozatán — az apródságtól a czéhmesterségig. Elméleti tudását külföldi útazással, ugynevezett vándorlás által, mivelt népek ipara megismerésével gyarapitotta. 1630-tól kezdve 1651-ig — ugy látszik — mesterségének élt, családot alapitott, vagyont szerzett; de már 1652. közszolgálatra szólitotta polgártársai bizalma, s ott is a legalsó fokról, a határgondviselőségtől a főbiróság legfelső fokáig emelkedett föl. Benne az iparos és jó polgár emelte a köztisztviselőt, a hivatali állás fényt árasztott a vagyonos és mivelt iparosra. Mennyire birta a közbizalmat, mint érdeklődött ő a közjó iránt, tanusitják megbizatásai, melyekben barbároknál és fejedelmek előtt sikerrel járt el, sokszor életét koczkáztatván polgártársai- s városáért. Szeydi basával volt története világtörténeti hirü, igaz erejében mutatja lelkét, elévülhetlen ragyogásban polgári jellemét... Magán életében mint családfő a mily gyöngéd és figyelmes, oly igazságos és szeretetre méltó polgártársai között. Őt tiszta polgári erkölcse, mely kitünő társadalmi miveltséggel egyesült, a jó polgárok mintaképévé teszi. Tőle tanulhat a mai kor embere munkásságot és takarékosságot, közügyszeretetet és önfeláldozást. Szépen irt róla legelső életirója, összehasonlitva őt Regulussal: „hogy ha voltak Kolozsvárnak birái, kikre méltán büszke lehet, Lintzegh János egyike volt.“ [1])

E korszakban is ármegszabással [*limitatio*] korlátolták az ipar szabadságát. [2]) Az 1649. jan. 23. gyulafejérvári 28-ik, és a szintén ott tartott 1656. febr. 20-ki orsz. gy. 7-dik t.-czikke *Nyomtatott Limitatio*-ra hivatkozik, a mi Kolozsváratt adatott ki. [3]) Jellemző az új keresztények [*anabaptisták*] műveinek nyujtott kedvezés, mely szerint azon okból, hogy műveik a hazainál jobbak, drágábban engedtetik

---

[1]) Nagy-Ajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár falai körül* sat. *Nemzeti Társalkodó* 1840. I. fél ív 54. l.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 27.

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 135.

Van a *Kolozsvár városi levéltárban* Fasc. II. 143. szám alatt egy ujjnyi vastag nyomtatott könyv: elől az 1649. és 1652-ik évi t.-czikkek, hátul a *Limitatiók*; táblája kemény, elől rajta ez van irva: „Fejérváratt az országgyülésen hozott [*condált*] s a fejedelem II. Rákóczi Gy. által megerősitett *Diaetalis articulusok és Limitatiok*“.

meg árulása. Jelesen a timárok árszabása igy hangzik: „Mivelhogy az új keresztények a bőrt jobban készitik az országbeli timároknál, minden forintra tiz pénzzel többet vegyenek.“ [1])

A *kereskedelemnek* nem voltak kedvezők a háborus idők; nem volt meg a biztonság, hogy az áru ellenség kezébe nem jut. Még is van két történeti emlék, a mi azt bizonyitja, hogy Kolozsvár életre való szelleme e sanyaru viszonyok között is érvényesitni tudta magát. A fejedelem itt tette e korszakban is udvara szükségeire a megrendeléseket. 1655. decz. 10. rendelte a birónak, hogy minél szebb selyemposztót, ha lesz publikán szinü zöldet, ha nincs, hajszinüt küldjen, áráról kielégiti. Máskor: narancs szinü dufla tafotát és veres habos dufla tafotát rendelt; meg máskor: síma fekete bársonyt, ha nincs, virágost, ha egyik sincs, atlaczot, angliai fekete posztót, — máskor zöld londis, köz karasia posztót. Sőt az 1655. február. 20-iki kolozsvári országgyülés az ő sürgetésére hozta a 9-ik t.-czikket is, melylyel eltörölte a görög kereskedők azon előjogát, hogy sokadalmakkor azelőtt 3 nappal — a hazafiak kizárásával — árulhassanak, s meghatározta: „hogy a mikor ők árulnak, áruljon más is, a városbeliek is; a sokadalom napját pedig, az egy vasárnapon kivül, ne vontassák, hogy az alatt maguk hasznát nézvén, az adást és vevést fel ne tartóztassák.“ [2])

A *szellemi élet* főforrása és közvetitője, a *sajtó* csaknem elnémult. Tizennégy év alatt csak négy magyar [3]) s három latin

---

[1]) *Az új keresztények műveinek limitatiója:*
Az új keresztény posztó csinálókról.
„ „ „ kés csinálókról.
„ „ „ szijjgyártókról.
„ „ „ kovácsokról.
„ „ „ lakatosokról.
„ „ „ kötélverőkről.
„ „ „ takácsokról.
A timároké a szövegben van emlitve.
A 691 lap 3., jegyzésében emlitett 143. számú *eredeti irásból.*

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 117. l.

[3]) 1. *Hunyadi Ferencz* Historia . . . Troja városának veszedelméről. Kolozsv. 1651. *Régi M. Könyvt.* I. k. 846. sz.

2. *Várfalvi Kósa János.* Catechesis . . . Unitárius hittani mű. Kolozsv. Heltai G. műhelyében 1654. *Régi M. Könyvt.* I. k. 889. sz.

mű jelent meg Kolozsváratt. [1]) Az elsők közt egy elbeszélő költemény eredeti, első kiadás, egy hittani, második kiadás, mindkettő reformált hitvallásu iróé, kettő hittani, eredeti, első kiadás, unitárius iróé. A latinok közül az *első* iskolai szomorujáték, czíme magyarul: „Nabuchodonozor megaláztatása. Irta és előadta a kolozsmonostori [jezsuita] gymnasium nagyságos, tekintetes, nemes, és nemzetes tanuló ifjusága, midőn t. és nagys. Hallerkői Haller István fejedelmi tanácsos, Küküllővármegye főispánja, legjobb Mecenása, az ő tanulásbeli előmenetelét nagylelkü bőkezüséggel megjutalmazta. Eredeti első kiadás..." Ugy látszik, a Heltai-féle nyomda 1660. Heltai veje Raw [Szőrös] János birtokában volt, s a nyomtató Abrugi Györgynek utolsó kiadványa ez évből való. 1661. a Károlyi Gáspár Bibliájának Váradon megkezdett nyomatását a városnak török fensőség alá jutása miatt Szenczi Kertész Ábrahám Kolozsváratt végezte be s ezzel az irodalmi munkásság egyideig csaknem egyszerre mindkét helyen megszünt — Váradon a török, Kolozsváratt a német helyőrség és hosszas ostromállapot miatt. A sajtó e kevés számu termékei közül Károlyi György biblia-forditása és Bethlen János politikai jellegü műve mint fénypont emelkedik ki e kor zavaros homályaiból. Az első eredetiségben gazdag, tiszta és erőteljes magyar nyelvezetéért máig átalánosan kedvelt olvasmány; utóbbi bátor hangon szólalt meg a nemzeti szabadság védelmére s a Bethleneknek a magyar irodalomtörténetben szintugy, mint a hazai történelemben nagy hirnevet alapitott, azon politikai iskolát nyitva meg, melynek Erdély és Magyarország, alkotmánya megvédelmezését századokon át nagyrészben köszönheti...

---

3. *Halott temetéskor való Énekek.* Szerző nélkül. Kolozsv. Heltai G. műhelyében; végén: Apud Joann. Ravium impressit Georg. Abrugi 1660. Unitárius halotti énekes könyv. *R. M. Könyvt.* I. k. 956. sz.

4. *Károlyi Gáspár.* Szent Biblia. Nyomtatása kezdődött Váradon 1660. bevégződött Kolozsváratt 1661. Nyomtatta Szenczi K. Ábrahám. *Régi M. Könyvt.* I. k. 970 és 976. sz.

[1]) *Ex Rege Taurus.* Tragoedia de Fastu Nabuchodnosoris humiliato sat. Kolozsv. MDCLV. Heltai-féle nyomda. *Régi M. Könyvt.* II. k. 800. sz.

2. *Cato.* Libellus elegantissimus sat. Typis Heltanis apud Joann. Ravium impressit Georg. Abrugi. Kolozsv. 1659. *R. M. Könyvt.* II. k. 928. sz.

3. *Innocentia Transilvaniae* sat. Irta Bethlen János. Némelyek *Bethlen Miklós*-ének állitják. Claudiop. 1659. *R. M. Könyvt.* II. k. 929. sz.

Az *iskola* is érezte a háborús idők hatását. A r. katholikusoknak csak kolozsmonostori gymnasiumok állott fenn, a mint az elébb ismertetett könyv igazolja. Beléletéről, a tanrendszer és tantárgyak, valamint tanáraik felől nincs emlék. Az unitáriusok óvári nagy iskolájában [*gymnasium*] egy igazgató alatt 3—4 lector tanitott: egy theologiát és physikát, egy ethikát és poezist, egy rhetorikát és Cicero beszédei elemzését, egy a görög és latin nyelvet sat. 3—4 collaborator syntaxist, etymologiát sat. 1—2 praeceptor az elemieket. A tantárgyak beosztása a tanerőkhöz képest sokszor változott. Ezért tanitották ugyanazon tárgyakat most a rector, majd lectorok, majd ismét collaboratorok, az alsóbbaknál praeceptorok sat. A külvárosban levő szentpéteri kis iskolában a theologiáig készültek el az ifjak, egy igazgató [*rector*] alatt, 1 lector s 1—2 praeceptor tanitván őket. A nagy iskolai lectorok rendre lettek a kis iskola igazgatóivá. A *nagy iskola* igazgatója 1647. május 23-tól jun. 11-ig Baumgarth Bálint volt; [1]) lectorok többen, de csak Járai Jánosról van adat, hogy ő 1651-től 1654-ig volt; ez évi aug. 29. Árkosi Benedek választatott meg. [2]) 1655. jun. 24. Pauli István 1661. octob. 24-ig; [3]) lectorrá választatott ugyanott 1657. febr. 3. Rákosi Boldizsár; [4]) 1659. octob. 8-tól Enyedi János, [5]) octób. 21-n Árkosi Ferencz választatott meg, s tisztét 1661. ápr. 9. történt haláláig viselte. [6]) A *kis iskolában* 1657. febr. 3-ka előtti években Rákosi Bálint volt igazgató, [7]) ekkor Szentiváni Márkus Dániel lett. [8]) 1659. octob. 21-től 1661. ápr. 19-ig Árkosi Ferencz, [9]) azután pár hónapig Enyedi János, a ki szintén pestisben halt meg 1661. jul. 18. [10]) Az *ev. reformáltak* óvári iskolájában 1654 körül tanitók voltak: Portsalmi András, Bétai György, Igaz Kálmán és Sikó B. János. [11])

---

[1]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 239.
[2]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 266.
[3]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 243—44.
[4]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 266.
[5]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 266.
[6]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 266—67.
[7]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 274.
[8]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 274.
[9]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 274.
[10]) *Fosztó U. I.* Egyh. Tört. II. k. 274.
[11]) Mivel az alsóbb osztályok tantárgyait sehol ily határozottan meg-

II. Rákóczi György a Farkas-utczában atyja által épitetni kezdett második ref. nagy vagyis felsőbb iskolát 1656. annyira bevégezte, hogy falai közt az óvári iskola tanitó személyzete állandó lakhelyet talált. Még azon évben a gyulafejérvári ref. iskola meghasonlott tanárai közül Apáczai Csere János az ifjuság egy részével Kolozsvárra költözvén át: ez által az iskola még inkább megerősült. Főigazgató Apáczai hittudor lett, a Rudimenták, hittan, természeti philosophia és zsidó nyelv tanára, Portsalmi András az észphilosophia t. i. logika, metaphysika lectora, rendes igazgató pedig Tsernátoni Pál, az ékesen szólás lectora és paedagogarcha s az iskolatanács jegyzője. Apáczai már azon évi nov. 20-ki beigtatója után *Album*-ot készitett, s abba legelől saját beköszöntőjét, azután a tanárok neveit s a tanitók fizetését, az osztálytanitók névsorát igtatta be. A tanárok fizetése nincs följegyezve, az osztálytanitóké együtt 220 frt. Ebből a rhetorika tanitóját 50 frt illette, a ki ha tanvezető volt, 5 frt pótlékot kapott, a poézis tanitójáé 45, syntaxistáké 40, etymologistáké 35, rudimentistáké 25, az elemieké 30 frt.[1]) Apáczai 1660. új év reggelén halt meg. E kitünő férfi a magyar irodalmat két tudós munkával gaz-

különböztetve nem láttam, ide igtatom a kolozsvári b.-farkasutczai ev. ref. főtanodában levőt egész kiterjedésében.

1657. osztálytanitók voltak:	*1658. újonnan kinevezettek.*
Tsernátoni Pál, a rhetorika tanitója,	Karácsonfalvi Z. poézis tanitója,
Kedob Gottfried, a poézis „	Malaczkai Mátyás, syntaxis „
Pávai János, syntaxis „	Abafái András, etymologia „
Karácsonfalvi Zakariás etymologiáé	Némethi Márton és Lindaui János,
Váradi Gergely és Dályai Mihály a Rudimenták [adjectivum, verbum] tanitói.	a Rudimenták tanitói.
	K.-Vásárhelyi István, elemi tanitó,
Szánki András, elemi tanitó.	A rhetorikát állandóul Tsernátoni tanitotta.
1658. decz. utolsóján lett tanitók:	*1659. juliusban lett tanitók:*
Dályai Ferencz, poézis tanitója,	Szentgyörgyi Gy., poézis tanitója,
Fogarasi Mátyás, syntaxis „	Köpeczi János, syntaxis „
Szathmári János, etymologia „	Alvinczi Péter, etymologia „
Vinczi Péter, a Rudimenták „	Szarvadi Andr., a Rudimenták „
Szentgyörgyi János, az elemiek „	Szenterzsébeti György, elemiek „
Senior volt Uzoni Bálint.	Lőrinczi Mátyás, Rudimenták „

A kolozsvári ev. ref. főtanoda Tört. 26. 28. 32. ll.

[1]) *A kol. ev. ref. főtan. Tört.* 31. l.

dagitotta, [1]) egy harmadikat, [3]) mit tankönyvül hallgatóinak irt, kéziratban hagyta hátra. Helyesen itéli meg Apáczai irodalmi érdemeit Toldy, midőn felőle irja: „hogy ő a XVII-ik századi magyar irodalomnak Pázmán és Zrinyi mellett harmadik nagysága volt . . .“ [3]) Kolozsvár Története a tudós férfi ott működése és ott történt halála által egy fényes névvel lett gazdagabbá . . . Még két tényt kell a helvét hitvallásuak kolozsvári főiskoláját illetőleg e korszakból emlékezetben hagynom, a mi — azon idő szokása szerint — az egyházat is illeti. „Az 1655-ik évben szerezte meg t. i. a főtanoda és eklézsia a *Lábas ház* felét, a másikat 1721. Béldi Kelementől 100 m. frtban.“ [4]) Gilányi Gergely, a fejedelem konyhamestere pedig 1658. jun. 13. Kolozsváratt belső Farkas-utczában egy házát, mely a köz mellett van, végrendeletileg öcscsének Hujeter Jakabnak és feleségének Darvas Zsuzsánnának hagyta, ugyszintén a püspöknél volt 1000 arany forintját is oly módon, hogy ha ő meghal, az 500 ar. for. legyen feleségeé, 500 a kolozsvári ev. ref. eklézsiáé és collegiumé. „Egy nagy ládában van — mondja a végrendelkező — 10,000 forint; ezt is öcscsének hagyta, ugy, hogy ha magtalanul meghal, $^1/_3$ részét azon kolozsvári collegiumnak, mindenféle jószágait pedig Kővárvidékén, Fejérváratt sat. szintén ezeknek hagyta, s ha ezek meghalnának, a kolozsvári és más ev. ref. eklézsiáknak.“ Átirta a fejérvári káptalan 1679. febr. 20. [5])

Az *egyházi életen* a polgárinak képe látszik: a szenvedélyek forrongása, az érdekek küzdelme, olykor kétségbeesés az ország szerencsétlenségei között, böjtölés és ima Isten haragjának megengesztelése végett, szóval: bűnbánó önmegadás s félénk pietismus foglalták el a kedélyeket. 1653. május 8. a száz-férfiak látván az Istennek bűneikért haragra gerjedését, a szomszéd országokban való nagy indulásokat, meghatározta: „hogy ezután mindennap

---

[1]) *Magyar encyclopaedia.* Utrecht. 1653. *R. M. Könyvt.* I. k. 876. sz. — *Magyar logikácska* sat. Gyula-Fejérvár 1654. — *R. M. Könyvt.* I. k. 883. sz.

[2]) *Philosophia Naturalis* cl. Joh. Cheri Apáci, ss. Th. doctoris, ejusdemque et Philosoph. Naturalis in Coll. Claudiop. profess. ordin. In usum ejusd. Coll. A. 1660. — *Az erd. ev. ref. főtanoda Tört.* 33. l.

[3]) *Irodalomtört.* 1864—65. 86. l.

[4]) *Az erd. Muzeum-egylet bölcseleti* sat. *Évkönyvei.* I. 266—267. ll.

[5]) *Orsz. levélt.* a gyulafejérvári káptalan levéltár osztályában levő *hitelesitetlen másolatból.*

háromszor legyenek a templomban könyörgések: reggel és estve az eddigi szerint, reggeli 10 óra után az időhöz alkalmaztatott imákat jobb módon mint eddig; mendikánsokkal való, éktelen énekeltetéseket, sipolásokat, hegedüléseket, tánczolásokat és egyéb muzsikálásokat 12 frt büntetés alatt megtiltsanak, a *lélek*-kel való káromkodást hasonlóképen." Az 1652. január 29-ki közgyülés a dézmaadáskori visszaélésektől is Isten rettenetes fenyegetésével óvta a polgárokat. „Nem tűrhetik — igy szólnak — hogy az eklézsiáknak erős átok alatt hagyott dézmát máshová és mások hasznára forditsák; ezért végezték, hogy a dézmások a maga idejében kinek-kinek szép renddel kalongyába rakott buzáit megdézmálják, senki is földéről csak egy kévét is felrakni ne merjen, hanem elsőben egy földén való dézmáját vigye be, s vegyen róla czédulát, hogy hány kalongyáról adta, s csak ezután rakja fel a maga buzáját; ha egy föld dézmája nem elég egy szekérre, a dézmások hírével rakjon fel a magáéból is, de elsőben vigye a dézmacsürhöz, s ott elsőben a dézmát lerakván, csak azután vigye haza a magáét; ha azon határrészben több buzája is van megdézmálva, azok hírével a dézmát rakja fel mind, és beadván, vegyen róla czédulát, s azután rakja fel a magáét. A ki ez ellen cselekszik, buzáját rögtön elveszti, ha haza vitte is, hordják vissza, s foglalják el az eklézsia számára. Hogy a gazdák se valljanak kárt, a dézmások vigyék ugy a dézmálást, hogy egyszerre sokat ne dézmáljanak, s ezt maguk tegyék, nem szolgáik, a kikben nem lehet bizni; ha nem igazán dézmáltak, s megpróbálván, rajta érik, a dézmát hagyják a csalárd gazdának, a hamisan dézmált buzát adják az eklézsiának. Rendetlenül kalongyált buzát meg ne dézmáljanak. A bortól is ne seprőjét, de jó bort adjon a gazda. Az sem szabad, hogy jó borát haza hordja, s a roszból adja meg a dézmát; a ki ezt teszi, elveszti azt a borát, a honnan a csalást végbe vitte. Egyik dézmálás alá való hegyből a másikba vinni szöllőjét a dézmások híre nélkül senkinek nem szabad; ők is csak ott engedhessék meg, a hová kádat és egész terhet nem lehet vinni . . ." [1]) 1661. nagy pestis látogatta meg a várost, melynek alkalmából jun. 24. a száz-férfiak végezték: „hogy senki, se fő-, se alrendü koporsóját tafotával bevonni, szeggel megveretni ne merje, 200 frt büntetés alatt, feketére festeni, vagy

---

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

fejéren hagyni szabad. Minden czéh csináltasson ahoz illő fekete posztót, egy jobbat s egy alább valót, azzal vonassa be a koporsót.“ [1]) A lakodalom és ünnep ügye is a súlyos időkhez képest szabályoztatott. Fennebb ismételten el volt mondva, mennyire korlátozta örömeit a hatóság. 1661. febr. 16. a közgyülés a házasságra nézve a régi gyakorlat fenntartását határozta, oly módon: „hogy a lakodalom a kihirdetések után egy héttel legyen, ha valamely helyes ok különben nem kivánná.“ A fejedelem is az ünnepi munkaszünet szigoru megtartását rendelte. [2]) Mindkettő természete szerint az egyház körébe tartozott, de az ország megzavart állapota megzavarta az illetékesség felőli fogalmakat. Mindenki vezekleni akart s jóvá tenni hibáit. Isten keze súlyosan nehezült a kis országra . . . Az 1657-ki hadjáratból visszatértében majdnem az egész erdélyi hadsereg tatár fogságba esvén, rá csakhamar a védtelenül maradt ország feldúlatott, sok ezer férfi és nő török és tatár fogságba jutott. Megdöbbentően igazolja ezt a reformált hitvallásuak 1659. márcz. 30. Küküllőváron tartott zsinatának azon határozata: „hogy azon nők, kiknek férjeikről tudatik, hogy élnek, második házasságra ne lépjenek; a kikről nem tudatik, fogságba jutásuk után három esztendeig a nő tartozzék várni; ha ennek eltelése után sem jő hír róla, férjhez mehet. Azon férfiakra nézve, a kiknek nőit vitték idegen rabságra, 4 évi várakozást rendelt a zsinat . . .“ E zsinati határozással ellenkezőt jegyzett föl Kolozsvárra nézve egy krónikás. „Alig folyt le a gyülés — irja Pávai István, kolozsvári óvári iskolai rector és az ottani unitárius egyház jegyzője — a kolozsvári ev. reformált hitvallásuak, hogy híveiket szaporithassák, azonnal körül vették az unitárius nőket és férfiakat, s különböző úton és módon a maguk vallásabelivel összeházasitották, magyarországi czéhekből szép református ifjakat édesgettek be, ily férjtelen özvegyekkel egybekötötték, s mások birtokába beerőszakolták, némelyeket szép mesterasszonyok műhelye vezetőjévé tettek, s hogy netalán visszatérő férjeiktől elszéditsék, meg is kereszteltették . . .“ [3]) Még a fejedelemnek az egyházak jogkörébe vágó intézkedését emlitem meg. Panaszolták

---

[1]) *A j. könyv eredetijéből.*

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

[3]) *Fosztó U. I.* sat. II. k. 65—66. ll.

t. i. előtte a szász-fenesi határon szöllőt biró kolozsváriak, hogy bár drága pénzen miveltetik ottani szöllőiket, még is a sok ünnep miatt gyakran napszámost nem kapnak, sőt az odavaló birák a népet a munkától birsággal tiltják, a miből nekik és a fejedelemnek is a dézmaveszteség miatt nagy kára következik, kérték azért sérelmük orvoslását. A fejedelem megengedte: „hogy a kolozsváriak a szász-fenesi lakosokkal a vasárnapon kivül — bár ha vallásra különböznek is — szöllőiket pénzükért mindig szabadon és bántódás nélkül miveltethessék, s a szász-fenesi biráknak és esküdteknek megparancsolta, hogy őket abban akadályozni és megkárositni ne merészeljék. [1])

Az 1655-ik évet két nagy esemény tette emlékezetessé az unitáriusok előtt. Ez évi márczius 8-kán t. i. az unitáriusokkal e napon kötött önkéntes szerződés következtében megrendelte a fejedelem, hogy a II. János [Zsigmond] választott király által a főtéri templom körül azon templom javára épittetett szatócsboltok évenkénti bérének, valamint a szentpéteri malombérnek is, mely az ottani két iskola és plebánus részére volt alapitva, fele ezután adassék a reformált hitvallásu papoknak, [2]) a mi I. Apafi Mihály fejedelem idejeig tartott. Ekkor az unitáriusok orvoslásért az országgyüléshez folyamodtak, minek eredménye kedvező volt, de eléadása később időre tartozik. A fejedelemmel kötött, emlitett szerződés okát, tartalmát és folyamát a kolozsmonostori konvent márcz. 27-ki átiratában igy adja elé. „Elébe mentek — ugymond — a kolozsvári főbiró és királybiró, négy senator, öt száz-férfi és a jegyző, mindnyájan unitáriusok, maguk és az összes kolozsvári unitáriusok nevében egyfelől, másfelől három orthodoxus senator és öt száz-férfi az összes reformált hitvallásuak nevében, s elé adták, hogy az unitáriusok a fejedelemmel márcz. 8. némely ügyekben szabad akaratból bizonyos szerződésre léptek, azt élő szóval előadták, s irásban is bemutatták, kérve átiratását. A szerződésben mondják az unitáriusok, hogy nekik üdvözült I. Rákóczi György fejedelemmel bizonyos egyezségök volt, melynek megszegéséről vádoltatván: ámbár tudva azt nem cselekedték, mégis inkább akarták ügyöket a fejedelem kegyelmére, mint a per kétes

---

[1]) Oklevélt. CL. sz.

[2]) *Fosztó U. I.* II. k. 51.

kimenetelére bizni, ennélfogva az előbbi szerződésben kitett kötpénz terhe alatt kijelentették s kötelezték magukat a következők szentül megtartására: 1. Minthogy a reformált hitvallásuak közül a felső tanácsban csak 25 tag van, az unitáriusok kötelezik magukat, hogy az ezután meghaló unitárius száz-férfiak helyére mindaddig orthodoxust választanak, mig számuk 50-re megy, addig is azonban az ügyek elhatározásánál a 25 reformált hitvallásu szavazatának annyi jogereje lesz, mint az unitáriusok 75 szavazatának. 2. A következő karácsoni választáskor mindjárt hat senator az unitáriusok, hat az orthodoxusok közül választatik, ugy, hogy mikor a főbiró orthodoxus, rajta kivül legyen ki a hat tag, s megforditva, az unitáriusoknál is hasonlóképen. 3. A főbiróság és királybiróság a két vallásuak között változzék, 4. legyen tekintet mindkét vallásuaknál a magyar és szász nemzetbeliekre, s ha egyik évben magyar a főbiró, a másikban legyen szász, s igy tovább. 5. Igy változzék a jegyzői tiszt is. 6. Az alárendelt hivatalokban is egyenlő joguak legyenek a két vallás tagjai; a czéhekben is a czéhmesterséget egyenlően viseljék, a hol nincsenek orthodoxusok, vétessenek be, minden szabadalmaik elvesztése büntetése alatt; 7. halott temetésnél, keresztelésnél az unitáriusok nem avatkoznak a reformáltak dolgaiba, s vallásos ügyeik igazgatásától óvakodnak; 8. ha valakinek igazságos panasza van, terjeszsze elő mindkét vallás hitsorsosai előtt, s azok legyenek kötelesek őket segitni." Mind ezekre az unitáriusok igérték s kötelezték magukat; igérték, hogy az egyezés pontjai iránt sem hiteles helyen, sem máshol panaszt nem támasztnak, annak egy pontja ellen sem tiltakoznak, s érvénytelenné tenni nem igyekeznek és mindezekről a konvent előtt is bevallást fognak tenni. Az orthodoxus hitüek szintén kötelezték magukat, hogy a mely egyezséget a fejedelem az előbbiekben az unitáriusokkal kötött, azt minden pontjaiban és részében igazán és hiány nélkül meg fogják tartani s utódaikkal is megtartatják, mig az unitáriusok is azok megtartói lesznek. Ezen egyezséget átirta és kiadta a feleknek márcz. 27. a kolozsmonostori konvent . . ." Ez levén a szabatosabb szövegezés: a dolgot e szerint adtam elé. [1]) A másik az ugyanazon évi ápr. 3. történt kolozsvári nagy égés. Fosztó Uzoni István — egykoruak

[1]) Oklevéltár CXLVIII. sz. II. közlés. 333—337. ll.

följegyzése alapján — órgyujtogatók művének tulajdonitja azt, a kiket mások béreltek fel, kik az unitárius vallásért a várost gyülölték. Alig telt el ugyanis húsz év azóta, hogy a város e része leégett, s midőn immár a romlást kiépülte s minden meg volt újitva, az óvári, épen maradt egyetlen nagy iskolán kivül, ismét minden porrá lett. A nevezett iró igy adja elé az égés történetét. „Mióta a jezsuiták Kolozsvár falai közül kirekesztve Kolozsmonostor nevü praediális helyen laktak, gyakran küldöttek be gyujtogatókat Kolozsvárra, a kik szeles időjáráskor több izben égést idéztek elé, de nehányszor elfojtották. Háromszor sikerült oly nagy égést csinálni, hogy a város majdnem elpusztult miatta. Az erdélyi 1676. évi kalendariumban igy volt ez kifejezve: Erdélyre mordály[?] égetők bocsáttatván, sok égetést tesznek.“ Az 1655-ki a köziratokban igy jő elé: „Közel a déli falhoz, ápr. 3. délutáni 3 óra után, éjjeli lefekvés idejeig a Magyar- és Monostor-utcza fele részeig minden ház rettentő tűz által megemésztetett, az unitáriusoknak két temploma, tornya, harangjai, [Látható a főtéri egyház HARANG-FELIRAT-ai közt] a nagy templom körüli boltok, a plebánia-ház. S midőn ápr. 9. a nép az isteni tiszteleten templomban volt, felbérelt lármázók mindkét isteni tiszteleti órán az imádkozást félbeszakitva, nógatták a népet, hogy siessen a megmaradt városrész védelmezésére. Később azt a hirt terjesztették el, hogy a midőn ápril 11. a nap délről elhalad, a városnak még megmaradt része hammuvá fog égettetni, a minek eltávoztatása végett minden éjjelre, az unitáriusok főiskolájából 3 diák, a kik az épen maradt óvári iskolában laktak, folytonosan őrködött a város megmaradt utczáiban. Az égés okozója Csiki Mihály, felcsiki, rákosi tanuló volt Monostoron a jezsuitáknál, és Gergely Pál, a kiknek ügye a tanácsban elláttatván, ápr. 16. rájok e végzés hozatott: Elébb facsartassanak meg, azután testök égő szurokkal csepegtettessék meg, tüzes fogóval mindenfelől csipjék, végre égettessenek meg. Három napi idő adatván bűnbánatra, a Nádas vizéhez kivitték, ott megkinoztatták [*torturae subjecti*], azután lánczczal karóhoz kötötték, [Gergely Pál] fazékast arczával a város felé, a jezsuiták szolgáját hátra felé, s ugy égették meg. A jezsuiták bűnök alól feloldozván őket: mindent állhatatosan tagadtak.“ [1]) *Fasching*, mult századi jezsuita tör-

[1]) *Fosztó U. I.* II. k. 79—80. E részletek az őrjáró unitárius deákság *Anyakönyvéből* vannak idézve, s egykoru szemtanuk tudásán alapulnak.

ténetiró igy ir erről: „A kolozsváriakra a bűneikért boszutálló tűz vetette lángfényét, s a pusztitó elem 180 házat hamuba boritott; a polgárok, hogy kárukat megboszulják, a katholikus Fazékas [helyesen: Gergely] Pált, a kinek házától állitólag a tűz keletkezett, Rákosi Mihály nevü székely nemessel együtt, a kihez gyanu sem férhetett, elevenen megégették, bár azok ártatlanságukat, a kinvallatás alatt és a máglyán állhatatosan erősitették.“ [1]) Ez égés okozójának egy 1659. junius 15-ki, utólagos esketési töredék szerént tartatott Gergely Pálon kivül Pakos Zsigmond is, [2]) a kiről azt mondották a vallók, hogy holmijét Monostorra hordatta titokban, ökrét azért tette eladóvá, mert Kolozsváratt harmadnap alatt nagy dolog lesz, s az égés e napra esik, Gergely Pál hozzá ment Radnóthra s együtt tanakodtak sat. Gergely Pálra nézve azt vallották, hogy a jezsuitáknak a városból kiküldetéséért fenyegetőzött; Romába, Nagy-Szombatba készült s az égés napján a szöllőben dolgozva aggódott, hogy gyermekei felgyujtják a házat sat. De a bizonyitások nem voltak meggyőzők, a város ügyészei [*directorok*] másodszor is kibocsáttattak bizonyitásra. . . A város levéltárában levő egy másik esketés szerint, mely 1655. decz. 11. volt, az égést egy nagyhaju deák idézte elé, mint öt tanu vallotta. [3]) Ugy látszik, a bővebb bizo-

---

[1]) *Nova Dacia.* P. S. §. 111. p. 65.

[2]) „Kérdő pontok [*Utri Punctumok*] s vallomások [*Töredék*].

1. Bebizonyitandó, hogy a Gergely házától lett elsőben a gyulás. 2. Ő Rómába akart menni, a város nem adott útlevelet, azután Nagy-Szombatba, árulta szöllőjét sat. 3. Fenyegetőzött, hogy lesz még oly ember, a ki megbánja, hogy a jezsuitákat kiküldötték, még az ország is megbánja, hogy a templomokat másodszor is elvették; a paterek kiüldözésének rövid nap megadják az árát. 4. Az égés napján szöllőjében dolgozva, sohajtott, hogy eljöve hazul, de fél, hogy a gyermekek felgyujtják a házat. 5. Tudod-e, hogy ő vagy mások által lett a gyulás?

Pakos Zsigmond felől bebizonyult: 1. Egy s mását égés előtt titkon Monostorra hordatta el. 2. Ökrét el akarván adni, midőn kérdezték: miért teszi? Azért, hogy Kolozsváratt harmadnap alatt nagy dolog lesz.... s azon nap égett el a város. 3. Gergely Pál utána ment Radnóthra, ott tractáltak együtt sat.

Másodszori bizonyitásra kibocsáttattak a Directorok jun. 15. 1655. *M. tudom. Akadémia kézirattára, régi rendezés szerint Theca 7. 6. betü alatt.*

[3]) Az 1655. évi égést egy deáknak tulajdonitotta az akkori közhiedelem. Az azon évi decz. 11-ki esketéskor öt tanu vallotta: „hogy egy nagy-

nyitás csakugyan Gergely Pál fazékast [a kit Fasching *Fazekas Pálnak*] és a fel-csiki tanulót, [a kit *Rákosi Mihálynak* ir] bélyegezte bűnösnek. Hogy a két külön hitfelekezetü iró előadása közül melyik foglalja magában a valót, más, nem érdekelt iró tudósitását kellene ismernünk, de ilyen nincs. Az unitáriusét gyöngiti az, hogy abban a jezsuiták vannak a gyujtogatás okozóiként föltüntetve, de nem elegendő bizonyiték s nem meggyőző érvek alapján, a mit az utólag tartott esketések is igazolnak; a jezsuita iró oly gúnyos és kárörömet eláruló modorban érinti a bűnös tényt, ellenbizonyitékul csak a tettesek tagadását hozva fel, hogy az olvasó hajlandóvá lesz az első iró előadását az igazsághoz közelebb járónak — de nem teljesen meggyőzőnek — tartani.

Az unitárius eklézsia templomait és a tornyot nagy erőmegfeszitéssel nemsokára újból fölépittette, de a harangokat csak később újittatta meg; mert egy rosz akaratu harangöntő minden anyagot elrontott, ugy, hogy érette 1674. márcz. 10. a *Csonka torony* nevü tömlöczbe záratott s azután 1676. [egy felirat szerint 1677.] Szebenben öntötték újra, de az előbbieknél kisebbeket, s jun. 24. huzták fel a toronyba. [1])

Egy különös vallásügy került 1655. a fejedelmi törvényszék elé. Mig Kolozs-Monostoron az apátság és apátsági zárda hatalmas körfalával s számos zárdalakóival fennállott, az apát egyházi és világi törvényhatósággal biró ura és birája volt a városnak és a várkastélyhoz tartozó faluknak; Monostor is népes, nagy mezőváros volt, biróval és tanácscsal birt, lakosai, s köztük nagy számu iparos és kereskedő, népes jezsuita iskola, jókora r. kathol. egyházközséget alkottak. A reformatio s később a secularizatio életgyökerében támadta meg, s kivált a reformált hitvallásu fejedelmek alatt elszaporodtak a reformált hitüek, annyira, hogy II. Rákóczi György korában már a fejedelem egy udvarházában nyilvános isteni tisz-

haju deák égette volna fel a várost, s hogy a mostani égés a török- s tatárjáráskorinál is nagyobb volt. Esketö irnokok: Diószegi Gáspár, Csokfalvi Gábor. *Városi levéltár* Fasc. II. 147. sz.

[1]) *Fosztó U. I.* II. k. 80—81. ll. A tudós iró ez előadásával ellentétben áll az 1832-ik r. kath. évi püspöki *Canonica Visitatio* j. könyvének 1—2. lapjain levő azon megjegyzés: „hogy a főtéri nagy templomban ma is meg van egy 1643-n öntött 5 és egy 1657 öntött 6 mázsás harang, melyekről régiségök miatt ennél több nem mondható...“ Az 1643., 1657. és 1677. éviek láthatók a főtéri egyház HARANG-FELIRAT-ai közt az 5-dik lapon.

teletet tartottak. Ez ellen Szászfenesi Mihály jezsuita és kolozsmonostori r. kath. pap maga és a kolozsvári falakon belől és kivül levő összes katholikusok nevében panaszolt a fejedelmi törvényszék előtt; előadták ő és hívei, hogy némely reformált hitvallásu papok az ország törvényei, az Unio és r. katholikusok Kolozs-Monostoron levő régi bevett és akadálytalanul gyakorolt vallásuk ellenére, nem tudni, mi okból s mely tekinteteknél fogva, oda új isteni tiszteletet behozni s nyilvános prédikálást kezdeni akarnak, a r. katholikusok kárával és jogaik sérelmével; kérték tehát, hogy a fejedelmi törvényszék a papokat és hitfeleiket az új isteni tisztelettől és nyilvános prédikálástól tiltassa el. A törvényszék Samarjai Jóó Mihály és Köpeczi Bálint irnokokat és fejedelmi törvényszéki esküdt jegyzőket küldötte ki, hogy az irt reformált hitvallásu papokat és híveiket ezen isteni tisztelettől és nyilvános prédikálástól tiltsák el s hagyják meg a fejedelem nevében, hogy attól szűnjenek meg, s a mit felelnek, irásba foglalva a fejedelmi törvényszékhez adják be. A kiküldöttek 1655. jan. 3. elmentek Kolozs-Monostorra a fejedelem nemesi udvarházához, mely előbb Kolozs-Monostori Zámbó Mihályé volt, s ott nevezett Szászfenesi Mihály és hívei nevében bizonyos reformált hitvallásu papokat és a velök egyetértőket az új isteni tisztelet és prédikálás tartástól eltiltották, meghagyva nekik, hogy attól szűnjenek meg, a mire Sorbán István, gyulai és kolozsmonostori várfelügyelő [*provisor*] a következő irásos feleletet adta: „Hallván és értvén kegyelmetek szavait, az ez alkalommal az isteni szolgálatnak hallgatására ide az ő Nga arra rendeltetett nemes udvarházához begyült fő és közrendekkel együtt, sőt az ő Nga illő rendeletét is megértvén, kegyelmes urunk hire nélkül egyéb választ nem adhatunk, mint azt, hogy kegyelmeteknek az orthodoxus predikátorok és hallgatók isteni tisztelettől és prédikálástól eltiltása ő Nga méltósága ellen s kissebbségére van, ezzel kegyelmetek ő Ngát hite s kötelessége ellen cselekedni állitja, sőt nyilván a gyülekezet előtt kiáltja, a mi ő Ngának nagy kisebbségére van, midőn a négy bevett valláson kivül eső, más új egyéb tudományt vagy vallást behozni helytelenül emleget. Melyről urunk ő Nga fiskalis Directora képében tiltakozom. Én a mit lelkipásztorunk által ő Nga parancsolatából cselekszem, nem a törvények ellen s a r. kath. vallás bántalmára, nem is más valaki földén, határán, avagy birtokában, hanem ő Nga tulajdon földén s nemes házánál cselekszem, senkit katho-

likust professiójában, ceremoniáiban nem akadályoztatok, sőt e helyre jőni nem is kényszeritettem, ezután is igy lesz az isteni szent szolgálatnak és Isten igéinek hirdetése e lelkipásztoraink által. Ezt, a mit kegyelmetek az eltiltással cselekedtek az ő Nga házánál, ő Ngának értésére adom, mit fog tenni? ő Nga kegyelmességétől függ. 1655. jan. 3." [1]) A fejedelem — a mint egy alábbi bizonyságtételből kitünik — ugy intézte el az űgyet, hogy az orthodoxus egyház megmaradt joga gyakorlásában, s a r. kath. egyházat is védelembe vette, csak új vallásnak oda behozását tiltotta meg.

Ez és ehez hasonlók indithatták Faschingot II. Rákóczi Györgyről való ez itéletére: „Óhaja az volt, hogy egész Erdély Kálvin hitüvé legyen s a r. katholikus vallást felforgassa. A szászokkal [*lutheránusok*] és Ariánusokkal [*unitáriusok*] csak gúnyolódott, azzal kecsegtetvén — hijába! magát, hogy ugy körülhálózza őket, hogy hamarább lesznek kálvinistákká, mintsem tudnák." [2]) Ezzel egészen ellenkezőt ir a tudós r. katholikus Vass József. „Harmincznyolcz évig működött — ugymond — a kolozsmonostori jezsuita gyarmat a közoktatás mezején csendben, háboritatlanul, midőn II. Rákóczi György alatt támadott újabb zivatar [1653] borus napokat hozott a Jézus társasága egére. A gyulafejérvári országgyülés [3]) ismét kimondá a közhasznu társulatra a megsemmisülést. Két jezsuita neve ismeretes ez időből: Berkai Györgyé és Szászfenesi Mihályé. Utóbbi mint megyés pap egyedül maradt a kolozsmonostori zárdában, a többiek mind Erdély elhagyására kényszerittettek, ugy, hogy 1653. márcz. 5. pater Mihályon kivül nem volt jezsuita a bérczes hazában. Ez nagy figyelmet keltett Magyarországon főleg az egyházi renden. Az esztergomi érsek, Lippai György levelet irt Mihály atyához, melyben tudatta vele, hogy mivel a kolozsmonostori egyházat már az onnan elmozditott jezsuita atyák nem igazgathatják, nehogy a kath. űgy károsuljon, az egyházat az iskolával együtt rá bizza; intette, hogy mint törvényes megyés pap, igazgassa és semmi ürügy alatt — az érseknek jelentéstétel előtt — oda ne hagyja s másra ne bizza, hanem ha jelenléte Fejérváratt szükséges

---

[1]) *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konventi levélt. osztály *Claudiopolis* feliratu fiókjában, bizonvos jelzés nélkül.

[2]) *Fasching:* Nova Dacia. P. 4. 63. l.

[3]) A vonatkozó törvényt az iró nem jelölte meg.

lenne, helyette az ottani megyés pap menjen Kolozs-Monostorra, hogy oda senki a katholikus egyház kötelékébe tartozók közül a főérsek hire nélkül magát feltolni vagy az egyházi ügyekbe avatkozni ne merészeljen... Minthogy pedig Erdélyben a jezsuita atyák nem türetnek, a mennyire magyar papok szűk voltánál fogva lehetséges, igyekezik magyar papokat küldeni. Most egyet [*Kászoni Mártont*] a bécsi növeldéből küldött a kolozs-monostori papsági megyébe vagy Fejérvárra, a hol szükségesnek fog látszani, hogy ott mint segédpap működjék. Szükséges gondoskodni alkalmas iskolaigazgatóról is, mert a keresztény kath. ifjuság neveltetésére és tudományos kiképzésére forrón ohajtja iskolájok fenntartását.[1]) Ily lelkesen gondoskodott a főérsek az erdélyi kath. ifjuság vallás-erkölcsi neveléséről, de foganatos voltáról nincsenek adatok, sőt a közemlékekben általános a panasz a katholikus oktatás hiányáról. Ezek egyike igy szól: A tanitás Erdélyben a jezsuitáknak 1654. száműzetésök óta megcsökkent.[2]) Sőt ha volt is valami tanoda-féle Kolozs-Monostoron, 1660—1663. két tűz közé szorulván, föl kellett oszlani az ott lezajlott nagy harczok miatt... II. Rákóczi György — igy végződik Vass József érdekes előadása — nem volt türelmetlen a róm. katholikusok iránt, sőt 1655. jan. 2. kiadott fejedelmi levelében megtiltotta új vallás terjesztését Kolozs-Monostoron. E levél csak a katholikusok kiváltságát illető parancsot tartalmazta. Hihető, hogy már ekkor, habár nem saját szerzetesi ruhájokban, mutatkoztak jezsuiták. Sőt Kornis Mihály Erdélyt soha el sem hagyta, rendi öltözetéből ki sem vetkezett; szent-benedeki ősi kastélyában végezvén viszontagságos életét, honnan ki-kijárt a szentségek kiszolgáltatása végett katholikus hitrokonaihoz....." [3])

Belső életében a létező közemlékekből örömre és szomoru emlékezésre, tudásra és szívre vételre méltó események hosszu sora tárul a történetiró elé. A fejedelem már legelső tettei egyike nagy eszmények után törekvést sejtet, midőn oly benső hódolatát fejezi ki Mátyás király 1467. sept. 28. kelt azon adománylevele iránt, melylyel Kolb István házát, mely van Kolozsváratt az Óvárban,

---

[1]) *Nemzeti Társalkodó.* Kolozsv. 1841. 137—138. l.

[2]) *A kolozsv. r. kath. nyilv. t. Gymn. Évkönyvei*..... VI. füz. 1856—7. 13—14. l.

[3]) *Vass J.* Alább idézett értekezésében.

szemben az újvárral, s szomszédja keletről az utcza, mely a boldogságos szűz Máriáról nevezett zárda felé visz, nyugatról Veres Antal háza, ott születése dicső emlékére minden adó és évi fizetés [*census et dacia*], gyüjtelék és díjj [*collecta et taxa*], rovatal- és ajándékadástól, rendes és rendkivüli szolgálattételtől, a miket attól Kolb István és neje Orsolya asszony, ugy Margit, annak testvére, néhai Méhfi Jakab leányai és örökösei korábban fizetni kötelesek voltak, teljesen és örökre mentesitette — a fiskusi adót kivéve — azon kijelentéssel, hogy a mit azon udvar vagy ház telkéről évi census vagy rendes és rendkivüli díjj czímen a királyi kincstárnak igaz és szokott rovatal és meghatározás szerint fizetniök kellene, az a felségnek járó egész évi főadóból vonassék le... Ezen, a fejedelemnek 1648. decz. 18-kán konventi átiratban bemutatott kiváltságlevelet, Kovács Gáspár kolozsvári senator jogainak jövendőbeli védelmére a fejedelemtől átiratni kérvén: az kérését meghallgatta, s mivel tudta, hogy ő az emlitett házat, a *soha el nem haló emlékezetü Mátyás, Magyarország fejedelme és királya születési házát*, igaz joggal birja, de inditatván az igazság és *oly nagy király tisztelete által*, s a kérelmező iránti kegyelmességtől ösztönöztetve, azon egészen ép és csonkitatlan, hiány és gyanu nélküli kiváltságlevelet minden pontjában és czikkében megerősitette; sőt Kovács Gáspár iránti nagyobb kegyelmessége tanuságaul megparancsolta és szigoru büntetés terhe alatt meghagyta, hogy őt ezen fejedelmi jótéteményért vagy e házat érintő valamely ürügy alatt szokatlan terühvel, senki ne terhelje. Minek erősségére ezen fejedelmi megerősitő levelét ki is adatta..." [1]) A városi önkormányzat körében több oly intézkedés történt, mely egészen az 1848-ki időkig fenmaradt, a polgári életet megtermékenyitve, az egyéni és közjólétet előmozditva. A száz-férfiak a város udvarházában [*curia*] tartották gyüléseiket, s minden év első nyilvános cselekvénye a tisztek szabad újraválasztása volt. Ez a

---

[1]) E fejedelmi megerősitő levél ezelőtt 24 évvel a város levéltárában évekre terjedett tanulmányozásom alkalmával nem volt meg, s én művem I. kötetébe — a hová tartozik — nem vehettem fel; 1879. a levéltár rendezésekor elékerülvén: a szerencsés kutató Szabó Károly a *Történelmi Tár* 1880. évi folyama 170—173. lapjain kiadta. Nem én vagyok oka, hogy megelőztettem, s mint művem kiegészitőjét, az *eredetiből* ugyan, de csak mint utánzó adhatom ki.

magyar önkormányzat igazi iskolája s a polgár ön- és jogérzetének éltető forrása... Fizetéses tiszteit az 1654. jan. 4-ki közgyülés ily létszámban rendezte be: a közadóra az adószedő, osztályokra 8 rendes osztoztató, 2 ispán a jószágok felügyelésére, 2 igazgató [*director*], 2 vásárbiró, 2 látó-mester, 2 ser-látó, 2 tó-látó, 2 hid- és utcsináltató, a város posta lovainak gondviselője, a város kőfalainak két épitetője, 2 czipó süttető, a város puskaporaihoz látók ketten, jegyző — a magyarok és szászok teljes jogegyenlősége fentartásával. [1]) A többiek mind tiszteletből szolgáltak s csak mellékes javadalomban részesültek, ezek az 1661. január 11-ki közgyülés megállapitása szerint voltak: a főbiró, királybiró, 10 esküdt polgár [*később senator*], az első *főpolgár* czímmel, külön választás alapján, ispotálymester. A fizetések közt ez évben előfordulnak az 1654. voltakon kivül: a hús-, tűz- és kár-látók, szöllő- és földmérők, vas-árusok, malombirák, erdőbirák, határőrök. [2]) Ezek fizetése pénz, a többieké mellékjavadalmak, igy az esküdt polgároké, a város szénafüveiből járó illetmény, a száz-férfiaké a köztehermentesség, a biráké is volt emlitve a szerint, a mint adat és alkalom volt rá. Itt a felekieknek a város iránti tartozásait s a főbirónak ugyan tőlük járó javadalmát közlöm az 1652. jul. 30. közgyülés megállapodása szerint. A közgyülés Felek községnek a város iránti köztartozásait ezekben szabta meg; „1. Adójukat fizessék a felvetés szerint. 2. Minden lakos és marhás ember a közönséges szükségekre a kőkertbe minden héten vigyen egy-egy szekér fát, kivévén mikor a fejedelem a városba jő, mert akkor a számvevők szüntelen benn ülnek s ekkor nekik is szün-

---

[1]) A város 1647—1661. évi *eredeti jegyzőkönyvéből*, melynek fejér hártya a táblája, kivül-belől tele irva tudomásul, mulatságul sat. szolgáló dolgokkal, politikai és jogi axiomákkal; a könyv szakadozott, 3 nagy fogás egymástól egészen elválva, közben-közben hiányzó részek; czíme nincs, legelől áll az 1647-dik évi száz-férfiak névsora: Nomina Dominorum Centumvirorum Anno 1647., 2-ik lap üres, a 3-kon kezdődik a jegyzőkönyv, igy: *Laus Deo semper. Anno Dni 1647 die 2-a januarii Amplissimi Dni Centumviri in Domo Senatoria congregati deliberarunt hoc modo.* sat.

[2]) A város 1661—1666. évi *ered. j. könyvéből* melynek czíme ez: ACTA CONSTITUTIONUM COLOSVARIENSIUM. Quarum Libellus remonstrat per Annos, quid Dni..... et..... constituerunt. A könyv fejér hártyába van kötve, feljül a jobb sarkon mult századi irással: Die 11-a Januarii 1661. Legalól: Fasc. VIII. Nr. 19. vörös tentával. A tábla össze-vissza van irkálva.

telen kell szolgálni. 3. Mivel a város malmait ők is élik, gátjához a fát hordani ők is kötelesek. Ezen kivül külön a főbiró iránti tartozásaik ezek: 1. Esztendőn át szántsanak, vessenek, boronáljanak, 20 köböl őszit és tavaszit, s a mi vetése biróságában lesz, learatni tartoznak; 2. a mi füve jut, lekaszálni feltakaritni; 3. házához 1 forint áru fát vágjanak és vigyenek, karácsonfájában pedig 2 frt áru fát vágjanak, de azt a biró a maga szekerével vitesse haza; 4. öröksége körül állandó kész sövényt csináltathat velök, de fiának s másnak nem szolgáltathat....." [2]) A választás által felajánlott hivatalt visszaútasitni nem volt szabad. Az 1661. május 28-ki közgyülés meghatározta: „hogy ha valaki biróság és polgárság tisztire megválasztatván, el nem vállalná, 5 gyra ezüst büntetést kétszeresen, tizzel fizessen, s csak azon évben legyen mentes." Azon évi jan. 11. azon okból, hogy némely száz-ember katalogus olvasáskor megjelenik s azután elmegy, végezték: „hogy mikor elbomlanak is olvassanak katalogust, s a távol levők 20 forinttal büntettessenek." A gyakori égés által okozott károk eltávoztatása végett 1661. aug. 15. a közgyülés azt végezte: „hogy a kis, szük helyeken való kemenczéket, szappanfőző házakat, égett-bor- és serfőző helyeket, fazékas műhelyeket a biró járassa el, s a melyek kőrakás közt, alkalmas helyen vannak, hogy onnan tüz nem támadhat, hagyják meg; de a gazdák ott is jövőre vigyázók legyenek; a hol pedig nem ily helyen lesznek, késedelem nélkül elbontassák." A temetőkert új bekeritésére nézve 1656. ápr. 5. a közgyülés elhatározta: „hogy sövény keritése legyen, Felek hordjon vesszőt, Kóród s a többi jószág karót és támaszt. A birák az épitető mestereket szoritsák rá, hogy az épitést hatjsák végre, a még használható részt tataroztassák meg, a felekiek faragjanak hozzá a széles erdőn ledőlt fákból karót és támaszt." 1661. jan. 11. a czigányoknak kertekben és gyümölcsfákban tett kártételei panaszoltatván a gazdák által, a közgyülés azt végezte: „hogy gazdájok ugy viseljen gondot, hogy ha csak egy éretik tetten, hogy kertekben, majorokban élő fát vágott ki, félkeze elvágassék; a ki sövényt hord el, pénzzel büntettessék." [3])

Nagy érdekü mozzanat a város beléletében tanácsházának 1650-n megigazitása s a falain levő czimerrajzoknak és szines jel-

---

[2]) *A j. könyv eredetijéből.*

[3]) E végzések mind a *j. könyvek eredetijeiből vannak véve.*

képi feliratoknak, a város ős polgári szervezete és kiváltságai szellemében festő által megújitatása. Első ezek közt a főhomlokzaton, a hét erdélyi királyi város külön-külön álló czímere, s azok körül a királyok és fejedelmek uralkodási évei.

Elhelyezésök sora ez:

A földszinti részen: *első* helyen volt Szeben város czímere: háromszög alakba helyezett három szív, két törrel átszegezve, hegyei keresztalakban hajolnak le; *második* helyen Besztercze városé: három harang háromszög alakban elhelyezve; *harmadik* Segesváré, mezejében összefogott két egyforma kés, koronát tartva, melyet szöllőgerezdekkel megrakott szöllőág körit; *negyedik* helyen volt Kolozsváré: három tornyos várkapu, azért, hogy három királyi főkapuja van; *ötödiken* Brassóé: vastag fatörzs, felső részén gyöngygyel s drága kővel ékeskedő korona vagy diadém; a *hatodik* helyen Medgyesé: a kakas; *hetediken* Szászsebesé: fejér strucz, mely csőrével lópatkó alaku vasat tart. Ezek felett két erdélyi fejedelem czímere: *Báthori Gáboré*, mezejében 3 farkas fog, másik *Rákóczi Györgyé*, mezejében egy fél szekér kerék.

Az emelet legfelső részén e felirat volt: „E tanácsház megújitatott Isten kegyelméből sat. Méltóságos és felséges erdélyi fejedelem, Rákóczi György úr uralkodása alatt... 1650." [1]) Ezzel oldalvást egymás alá nyomatott, többnyire igazságszolgáltatási hat latin bölcs mondat [*axioma*]. Jellemzők ezek: „Az alsóbb rendűek vétkessége legtöbbnyire az előljárók tunyaságának műve." [2]) „A hol nem szigoru az igazságszolgáltatás, ott a jámbor elmék is megromolnak." [3]) „Bölcs férfiaknak a község kormányzását kezökbe venni azért szükséges, nehogy a gonoszakra szállván az, a jók veszedelmét okozza." [4])

A senatorok ablakán kivül: „Titkot el ne árulj. Az emberi történeteket tekintsd az élet gyógyszerének. Az egyenetlenkedő türés kibékitője a törvény." [5]) *Alább:* „Azokban, a kiknek hüségére a köztársaság bizatik, semmi kivánsága ne legyen réznek és ezüstnek [*pénznek.*]" [6]) *Ez után egy emberi alak*, balkezében óra, jobb könyöke alatt e jelmondat: „Minden, a mi földi, a változások- és átalakulások-, utoljára a mulandóságéi." [7])

---

[1]) Renovata est haec **Domus Senatoria** Regnante Illustrissimo ac Celsissimo Pcipe D. D. **GEORGIO RAKOCZI,** Dei Gratia etc. Ao 1650.

[2]) *Inferiorum ordinum culpa ad nullos magis referenda, quam ad desides Rectores.*

[3]) *Ubi nulla severa Judicia exercentur, ibi etiam bona ingenia corrumpuntur.*

[4]) *Sapientibus Reipublicae capessendae necessitas causa est, ne improbis relicta Gubernacula,* [sic] *pestem bonis inferat.*

[5]) *Arcanum ne dicas. Humanos casus aspice Antidotum vitae. Patientia discors, Concordia Legum.*

[6]) *Iis, in quorum tutelam atque fidem Respublica relinquitur, aeris et argenti cupido nulla sit.*

[7]) *Terrena omnia, mutationes et conversiones, postremo interitus habet.*

A külső kapu homlokán: „Bár ki légy, a ki mint senator, ez udvarba, hivatalos kötelességben belépsz, a kapu előtt minden magán érzelmet tarts távol; haragot, erőszakot, gyülölséget, barátságot, a község iránti hizelkedést, személyes ügyet és gondot fojts el.“ „A mint másokhoz igazságos, vagy igazságtalan vagy, ugy várhatsz és nyersz te is Istentől igazságot.“ [1])

A kapu előtti székben, melyben a perlekedők ülnek, a bemenetelnél *balra:* „Egyetértés a kicsiny dolgokat is gyarapitja, viszálkodás a legnagyobbakat is megsemmisiti.“ [2])

Tömérdek számu felirás levén még: ezentúl csak a jellemzőbbeket adom latinul is. Ilyen ez: „A győzelem nemes módja a béketürés. Győz, a ki tür. Ha győzni akarsz, tanulj meg türni“.[3])

A külső kapubejáratnál átmenve *jobbra* hat mondat volt. Figyelmet érdemlőbbek ezek: „Tanuljatok meg jót tenni. Keressétek az igazságot. Boldogitsátok az elnyomottat. Vegyétek föl az özvegyek ügyét....“ „A birónak egyenes úton kell járni: ne térjen jobbra, kedvezni akarva itéletében; ne térjen balra, szigoritva a büntetést...“ „Az igazság kiszolgáltatója legyen komoly, kegyes, szigoru, megvesztegethetlen, hizelgést nem türő...“ A *bal-oldalon* kilencz mondat, legjellemzőbb kettő: „Bajos jól végződni roszul kezdett dolognak...“ „Minden fájdalmak közt legkeserübb az, ha valaki annak, a miért szenved, maga volt okozója.“

A tanácsház alsó bejáratánál az ajtó homlokzatán:

„E ház gyülöli,	szereti,	bünteti,	megtartja,	tiszteli —
A tunyaságot,	a békét,	a bünt,	a törvényeket,	a jókat.“[4])

Benn a senatori házban:

Az ablakon jobbra, feljül: „Csakis az igazság.“ [*Justitia tantum.*]

Az ablak oldalán: „Semmi sem emeli inkább a várost, mint a jó törvények.“

Az ablak másik részében egy syrén-képen *feljül:* „A világi dicsőség hiában való“ [*Mundana Gloria vana*]; a képen *alól:* „Hiábavalóságok hiában valósága. Minden hiábavalóság.“ [*Vanitas Vanitatum et omnia Vanitas.* Proverb.]

Az ablakon alól a biró feje fölött: „Hallgasd ki az ellenfélt is.“ *Oldalvást* egyik felől: „Lassan siess,“ — *másik* felől: meztelen gyermekalak, fejére állitva, ujjaival furulyájába fúni látszik [*bullum afflans cernitur?*]. *Feje fölött:* „Igy mulik el a világ dicsősége“ [*Sic transit Gloria*

---

[1]) *Quisquis Senator Curiam hanc Officii causa ingredieris —*
Ante hoc Ostium privatos affectus omnes abjicito: Iram, vim, odium, amicitiam, adulationem Reipublicae, Personalia et Curam subjicito. Nam si alicui aequus ve' inaequus fueris, ita quoque Lei justitiam expectabis et sustinebis.

[2]) *Concordia res paruae crescunt, discordia maximae dilabuntur.*

[3]) *Nobile vincendi genus est patientia, vincit,*
Qui patitur, si vis vincere, disce pati.

[4]) *Haec Domus odit, amat, punit, conservat, honorat*
Nequitiam, pacem, crimina, jura, bonos.

Mundi]. *Lábai alatt:* „Minden nap, minden óra mutatja, mily semmik vagyunk.“ [*Omnis dies, omnis hora, quam nihil sumus, ostendit.*]

A ház nyugati oldalán: „Öröm igazságot tenni az igaznak. — Rettegés, a kik álnokságot mívelnek.“ [Példab. XX.] Ezen alól még három kevésbbé érdekes mondat volt.

Keleti oldalán: „A biró tiszte a titokba behatolni s éretten megvizsgálni; iteletével ne hirtelenkedjék s ne siessen, különben elsietett akarata az igazság mostohájának fog mondatni.“ *Alább:* A biró kötelessége:

„Meggyőzni a jót, védni az ártatlant.
Pártolni és segitni a tudatlanokat.
Megfeddeni a bűnösöket, kedvezni a szegényeknek.
Mérsékelni a fösvényeket, megalázni a kevélyeket.
A mivel az igazságnak tartozik, megadni
S a ki igaztalanul bir valamit, birtokából kitenni.“

Tovább: „A biró itéletében legyen igazságos,
Beszédében egyenes, tetteiben emberséges,
Igazságszolgáltatásban szilárd,
Ajándék elvételétől mindenek felett tartózkodó.“[1])

Mindkét fal közepén: *Kelet* felé egy meztelen szobor, fején e rövid felirat: „Csak a meztelen törvényt.“ [*Legem nudam.*]

Nyugaton: az igazság Istennője szobra pallóssal s mérleggel.

A szögletben: férfi szobor kardosan, a mi a pallós-jogot [*Jus gladii*] ábrázolta; felirata volt: „A ki nem bűnös, nem büntethető.“ [*Qui non est in culpa, non est in poena.*]

A két ajtó közt: „Semmi sem oly jeles és nagyszerü, a mit mérsékelni nem kellene“. *Alább:* egy csekély jelentőségü mondat.

A senatori ház ajtaja fölé, a kimenő senatoroknak emlékeztetésül a *halál képe* volt festve, kezében kasza, e felirattal: „Minden óra csöndes és csalékony tovább perczenéssel készit el minket a halálra.“[2])

Innen fölmenve az alsó tanács [*Communitas, Centumviratus*] házába —

Az első ajtó felirata: „Vének gyülölködése, magán haszonkeresés, ifjui tanács felforgatják a köztársaságot.“[3])

A számvevők házán [szobáján] e két felirat volt: „Semmi egyebet ne követeljetek, mint a mi nektek meghagyatik“. „Adjátok meg mindenkinek: a kit tisztelet illet, a tiszteletet, a kit félelem, a félelmet, a kit adó, az adót“.

A község háza ablakai felett. Az *első* ablakon: Ha az élet zivatarai közt valamit boldogságnak mondani lehet, csak azt mondhatjuk boldognak, a ki kunyhójától [*barathrum*] a kedvetlen történeteket bölcsességgel eltávo-

---

[1]) *Judices oportet esse justos in sententiis, In verbis veraces, In actionibus honestos, In exercenda Justitia mites, Ante omnia in accipiendis donis abstinentissimos.* Seneca.

[2]) *Omnis hora per tacitos et fallentes cursus nos applicat fato.*

[3]) *Odium senile, privatum commodum, juvenile consilium Rempublicam evertunt.*

litotta s a jólét magaslatán igyekezetével magát fentartotta". A *más részen* levő ablakon: „Jaj, jaj, jaj a földnek, a hol az ur vétekbe merült, az alattvaló pártoskodó, a tisztviselő fösvény s a tanácsos tudatlan és álnok".[1]) A *második* ablakon: „Ez életben nincs semmi boldogság." *Harmadikon:* „Nem lehet igaz tudománya annak, a kinek ajaka a vétek megfeddése előtt be van zárva s lakatolva." Még van egy csekély becsü második is. A *negyedik* ablakon: „Hogy a köztársaság teste egészséges legyen, le kell róla metszeni minden pestisest." A másik kevés értékü.

A falon köröskörül *öt oszlopon* hasonló hosszabb-rövidebb aphoristikus mondatok. A czímereken kivül együtt 61 fölirat . . . Volt több is — mondja forrásom — de a régiség és a hijuból befolyó esőviz miatt egészen olvashatlanná lett a rajtok volt irás.[2])

A mult századok e tisztes szokását nem helyesen itélné meg az, a ki puszta külföldi példák útánzásának, egy nagy czél kicsinyes eszközének, vagy fölösleges cziczomának vélné. Meg volt ez más nyugati, főleg germán népeknél is. De nemcsak ez hozta hozzánk, nem is a tanács- és a gyülésterem díszitése végett, sem nem helyes ok nélkül. Sőt ennek nyomós politikai, lélektani és erkölcsi okai voltak. E feliratok Kolozsvárnak az erdélyi hat szász kir. várossal politikai összetartozását fejezték ki; lélektani tekintetben mély hatást gyakoroltak a köztisztviselőkre s bizalmat keltettek iráutok és a hatóság iránt a népben; erkölcsi szempontból pedig mintegy közfigyelem és nyilvános ellenőrizés alá vetették az előljárók hivataloskodását, fegyelmezték gondolkozásmódjukat és érzületöket, szóval: a jellemnek megadták azt az erőt, mely az embert a jog és igazság határa közt, belső érzését és külcselekedeteit a becsület és erény útján megmaradni segitette, sőt erkölcsileg kényszeritette. Akkor az erkölcsi jó és igaz iránti fogékonyságot és hódolatot a classicus világ jeles mondataival ébresztették fel s erősitették meg: a hatóságok középületekre, j. könyvekbe, magánosok bibliákba és kalendáriumokba irván és metszetvén azokat, sőt az igazság és bölcseség, harcz és halál képét dísz- és más emlékszobrokra vésették, hogy a nép látva, követésére buzduljon. A régi idők társadalmi élete s egyszerü de tiszta erkölcsei igazol-

---

[1]) *Vae, Wae, Vae terrae, ubi Dominus vitiosus, subditus seditiosus, officium avarus, et Consiliarius imperitus et malitiosus est.*

[2]) *Mike Sándor:* **Egyveleg** czimü gyüjteménye mult század közepére mutató egyszerü másolatából, összevetve a *városi levéltár* 1650-ki jegyzőkönyvéből vett kivonattal, mely az 1606—1624. évi közjegyzőkönyv végén van.

ják ennek czélszerü voltát. Ma törvény, nyilvános gyülések és a sajtó gyakorolják e befolyást. Amaz ugy megtette hatását régen, mint ezek nem tévesztik el ma. A multnak azok az eszközök voltak jók, a jelennek a maiak. Az idő és Kolozsvár népe szelleme hozta be hajdan az elsőt, élt vele mig czéljára hasznos volt; megszüntette s mást állitott helyébe, mikor szükségét látta. Kolozsvár községi és tanácsházától e föliratok észrevétlen eltünése, a fejlődés és polgárosodás müveinek észrevehetlenségig csöndes haladását igazolja, de igen a változás és javitás szükségességét is. Elfogadni az újat s élni vele, kegyelettel lenni a régi jó iránt egyforma kötelesség.

Kolozsvár polgárainak e korban a miveltség és vagyonosság magas fokán létét mutatja Lintzegh János *Napló*-jának két érdekes része, a hol iskolavégzett fiát a fejedelmi tábla egyik itélőmesteréhez küldötte törvénygyakorlatra; később megházasitván, apróra elbeszélte: miket adott annak, menyének, hogy folyt le a lakodalom, kik vettek részt benne, mi volt költsége? sat. Az elsőről igy ir: „1672. adta János fiát Kendy János itélőmester ura udvarába, vett neki egy paripát, egy szép pisztolyt, kardot, szablyát, szablyatarsolyt, lódingot szerszámostól, nyerget, féket [*kantárt*], csináltatott egy öltözet köntöst, nyusztfarkkal béllett süveget, szegfüszinü dolmányt, nadrágot, mentét, vén rókaháttal béllettet, csizmát; második esztendőben is e szerint egy egész öltözet köntöst, kék posztó remek dolmányt, mentét, nadrágot, süveget, övet; harmadik esztendőben is a szerint egész öltözet köntöst. Ismét csináltatott egy veres skárlát mentét, dolmányt, nadrágot, a mentét rókamállal béllelve; vett egy nyusztot 9 frttal, egy skárlát süveget, adott egy karmazsin szablyatarsolyt lódinggal együtt, szkofiummal varrottat; ismét csináltatott neki egy zsinor övet, mely negyedfél nittra [?] selyemből van, a gombkötővel ezüsttel megtekertette. 1675-n is csináltatott egy remek nadrágot. Három esztendeig lakván uránál, s gyakran jövén haza, mindenkor hol 3, hol 2, hol 1 forintot adott s csizmával tartotta.“ [1]) A másodikat igy hagyta emlékezetben: „Meg is házasitá János fiát — ugymond — s irásba tette, hogy mit költött rá és ajándékokra mit adott, azért, hogy majd Ferkőnek, a kisebbnek is annyit

[1]) *Lintzegh J.* Életirása. sat. 47—48 ll.

adjon. Adott neki, hogy a mátkájának adja, egy szép gyémántos, rubintos gyűrűt, nem kevés érőt; ismét a mátkájának pünkösd napra egy karmazsin csizmát; vett egy mentének való angliai posztót, melynek ára 12 frt 45 p., hozzá rókamál béllést 20 forinttal, ezüst gombokat csináltatott hozzá 8 nehezék ezüstből, a mentéhez vett 3 lat galont [?] 160 p., latját 2 frt 80 p., vett egy karmazsin testszinü övet 20 frttal, ismét 8 frt áru patyolatot, ezekhez szkófiumot, selymet, mely tett frt. — — [1]) A mente béllésnek [*egy nem levén elég*] ismét két rókamált 2 forint 80 p., ismét 3 macskamálat, ismét rókaláb táblákat. Jó itélettel felkerült a mente: szőcsnek, szabónak való fizetéssel, hozzávalókkal 34 frtba. Ismét vett egy varró-ládát, ahoz egy tűkört, arra csináltatott zárt, az asztalosnak a ládáért 1 frt 58 p., a tűkörért 12 p. asztalosnak — frt,[2]) adott selyem kamukát, felső felére vett arany prémet a kerületére, a varró-láda került 2 frt 60 p. Adott a varró-ládába, hogy a mátkájának küldje, két tallért, egy fél pogány tallért, másfél forintos pénzt, egy forint áru költő pénzt, egy ezüst mellfüzőt, 1 ollócskát, egyéb darabot is; keszkenőket, melyeket az ifju vendégeknek varratott; adták attól az ifju vendégek 8 tallért, melyeket neki kezébe adott . . . Gazdag lakodalmat csináltatott — irja tovább — az elkelt bor annyi s oly drága volt, hogy 200 frtot árulhatott volna belőle; [fü] szert 6 frt árut fizetett; hegedüsöknek 4 frt 50 p., Bolának 4 frt, külön a szakácsnak 1 frt, tálhordónénak 2 f., a hivogató asszonyoknak 2 f. 20 p., a hivogató leányoknak 1 f. 20 p. a két vőfélynek varratott 2 keszkenőt 1 frt 80 p., a főző kándérokért fizetett 2 f., egyéb rendü szolgáknak imide-amoda sokat fizetett. Házasság után fiát feleségestől házánál, költségén, asztalánál tartotta, ruházta; miveltetett számukra Brédfőben egy hold szőllőt, fizetett a vincellérnek 20 f., de nem termett semmi. Gábor deákné ajándékozott neki Fenesen 3 fertály szőllőt, ezért is a vincellért fizette . . .“ [3])

E leirás a XVII-ik századbeli erdélyi polgári lakodalmak igen érdekes rajzát tárja elénk, az akkori társadalmi szokások szép részleteivel s figyelemlekötő vonásaival. Tiszteletre bir az öröm-

---

[1]) *Az eredetiben* hézag van.

[2]) Az *eredetiben* is hézag van, de hátrább az összes árt megirja.

[3]) *Lintzegh J.* Életirása. 49—51. ll.

apának fia és menye iránt mindenre kiterjedő gyöngéd figyelme, csaknem bámulatunkat kelti fel egy egyszerü polgári háznál az öltözeti, asztaltartási s átalában a vagyoni bőség, izlés és választékosság. Olvasva e leirást — bár ma ily alkalmakra annyi kiadás csak igen ritkán fordittatik — visszaképzeljük magunkat amaz időkbe, gyönyörködünk a mult e szép emlékében s ma is életben levő menyegzői magyar ünnepélyeink formáit és előképét már a Lintzegh János fia menyegzőjében bizonyos benső öröm érzetével találjuk föl.

Zárja be e fejezetet az újévi ajándékok [*strenna, strena*] érdekes és változatos sora, a mivel Kolozsvár városa fejedelmének s udvara népének, a kancelláron kezdve a konyhacselédig oly igen bőkezüleg kedveskedett. Szeretet és rokonszenv műve volt-e ez a Rákóczi-ház iránt, mely bizonyos fénykörrel — a legnagyobb szerencsétlenségek, sőt a fejedelemnek személyes botlásai és hibás tettei után is — kétségtelenül birt, s a mi részint a magyar népben meglevő királyias érzületben gyökerezett, részint természetes érdekkölcsönösség volt realis alapja: a nép t. i. elvitte ajándékait, de elé is terjesztette sérelmeit, a mikre orvoslást kért, valamint kedvezmények iránti kérelmét is, a miket rendesen meg is nyert? vagy tán az udvarok és kor szelleme volt ilyen? határozottan itélni róla nem lehet. Ezek többje, tán mindenike együtt lehetett az ok, de bizonyos, hogy a régi patriárkai világ gyönyörü maradványa volt, ezen, a nép és fejedelem közt létező, létezni kellő atyai és gyermeki viszonynak ily gyöngéd kifejezése. Az 1666—1694-ki közjegyzőkönyv elején néhány egész lap van az 1651-től 1656-ig adott újévi ajándékoknak szentelve.[1]) 1657-re már csak a fejede-

[1]) „1651. Neckel György birósága alatt — igy kezdődik a jegyzés — újévi ajándékba kegyelmes Urunknak ő Ngának adtunk egy kivül-belől aranyozott mesterremek kupát, kegyelmes Asszonyunknak egy öreg aranyos kupát, Rákóczi Ferencznek [*a fejedelem fiának*] egy fedeles arany kupát — a városét, Kemény Jánosnak, ő Ngának egy kivül belől aranyos fedeles kupát — a városét, Sulyok Istvánnak egy kivül aranyos kupát, Bethlen Ferencznek hasonlót, Huszár Mátyásnak egy fedeles aranyos kupát — a városét, udvarnok ő kegyelmének jun. 22. — mivel újévkor beteg volt — egy fedeles kupát, a secretariusnak és Gilányi úrnak egy-egy fejér csikos szőnyeget, egyik 13, a másik 14 forintos volt, Sáfár Péternek egy veres szőnyegecskét, 9 frtost. Febr. 9. hozatott a biró ötödfél sing lazurt, singét 4 f. s magával vitte az országgyülésre, ha szükség lesz rá, viszen egy veres

lemnek és fiának ugyszintén a fejedelemasszonynak átadott újévi ajándékok vannak beirva. 1660-ra csak Ali basának van beirva

---

kis szőnyeget is, ára 9 frt. Székely István lovászmesternek vett egy nadrágnak való lazurt, másfél singet, singe 5 frt, máskor ismét ugyanannak másfél sing fajlandis posztót 7 frt 80 pénzen; márcz. 10. hozattak a fejedelem parancsára kék fajlandist 4¾ ölet, veres fajlandist 25-öt, veres londist 23¼ ölet, a fajlandist tudván 3 f. 15 pénzbe, a londist 2 f. együtt 24 f. 80 p.; megint 2 vég londist, megint egy vég köz londist, 15¾ öl kék fajlandist, jun. 17. egy vég köz londist, 24½ ölet, singét 2 frt, együtt 49 f., megint 23¼ öl köz londist, ölét 2 f. teszen 46 f. 50 p, 2 darab köz londist, 42 singet, singét 2 f. teszen 84 frtot; nov. 13. egy basának egy kivül-belől aranyos kupát, 3 márka, 2 nehez. tesz. 85 f. 16 p. 1652. jan. 6. Tököli János birósága alatt a fejedelemnek, főrendeknek és udvarnokoknak = udvari szolgáknak, [*Aulae familiares*] strenna gyanánt a következő ajándékok adattak: Urunknak egy mesterremek kupát, kivül-belől aranyozottat, volt 5 márka, 14 nehezék — a városé, Asszonyunknak egy öreg lábas, fedeles, kivül-belől aranyos poharat, mely 4 márka, 7 nehezék — a városé, Rákóczi Ferencz ő Ngának egy körös-körül aranyos poharat, mely 2 márka, 27 nehezék, febr. 14. ismét másikat, kivül aranyost, 2 márka, 25 neh., aug. 9. ismét egy kivül aranyos poharat, 2 márka 16 nehezék, hogy a fenesi szöllő dolgából szolgáljon; gyráját tudva 28 frtba, tesz 65 f. 33 p., Sulyok Istvánnak a város poharát, 1 márka, 43 nehezék; Bethlen Ferencznek febr. 10. egy kivül aranyos poharat, 2 márka, 14 nehezék, febr. 14. Huszár Mátyásnak, a gyalog kapitánynak, egy kivül aranyos poharat, 1 márka, 35 nehezék. Vettek még két poharat s magukkal vitték a fejérvári országgyülésre, ha nem lesz rá szükség, haza hozzák; secretariusnak egy fejéres csókás szőnyeget, ára 14 frt. Pap Andrásnak jan. 6. egy veres szőnyeget, 9 frt, szállásosztóknak egy nadrágnak való lazur posztót, másfél singet, singe 4 frt. Sáfár Istvánnak, a konyhamesternek egy szőnyeget, 9 frt, a főszakácsnak egy nadrágnak való lazurt. másfél singet, singe 4 f., a konyhán levő két sáfárnak két csizmát. 1653. jan. 1. Urunk ő Nagyságának egy mesterremek kupát, sulya 5 márka, 14 nehezék, kivül-belől aranyos, az eklézsiától hoztak; Asszonyunk ő Ngának kivül-belől aranyos kupát, 3 márka, 37 nehez., ifju Urunk számára fedeles, lábas, kivül-belől aranyos kupát, 2 márka 43 nehezék, Kemény Boldizsárnak kivül-belől aranyos kupát, 1 márka, 44 nehez. Bethlen Ferencznek szintén, súlya 3 m., gyalog kapitánynak kivül aranyos kupát, 1 márka, 36 nehezék, márcz. 19. két nyári keztyüt, ára 11 frt, egyiket Haller Gábornak, másikat Lázár Györgynek, a praefectusnak; jan. 12. egy veres skárlát szőnyeget, ára 18 frt., procuratornak Fejérváratt 2 tall. = 3 frt 60 p. Sáfár István konyhamesternek másfél sing lazur posztót, 6 frt. 1654. szintén igy adtak újévi ajándékot a fejedelmen kezdve le a lovászmesterig. A kupák közül egy mesterremek, merő aranyos volt, ára 178 frt 12 p., két fedeles pohár szintén merő aranyos 259 frt 51 p.,

egy harmadfél gyrás pohár . . .[1]) Itt vége szakad az újévi gyöngéd megemlékezéseknek. Ezután egy siralmas korszak következett Kolozsvárra, a fejedelemre és országra: szerencsétlenség és egymást érő csapások hosszu sora, végre családi bukás és nemzeti leveretés. S mindez egy nagy czélu, de roszul tervezett s ezért el is vesztett hadjárat következtében, mely Erdélynek szivébe hozta kelet barbár népeit, s a csak imént megszilárdult fejedelmi széket megrenditve, az országot földig alázva, az érette egymással versengő két szomszéd nagyhatalom erőtelen zsákmányává tette.

II. Rákóczi György uralkodása Kolozsvárra nézve politikai és társadalmi tekintetben folytonos megaláztatás, romlás és gyász korszaka volt. Külpolitikájában egymást érő szerencsétlenségeiért kárpótlást — ugylátszik — a belügyekben s főleg saját egyháza megerősitésében keresett. A r. katholikusok terjedésének hatalma egész súlyával s alkut nem ismerő szigorral állott útjába. Az unitáriusok hitfelekezetének gyöngülése, az emberirtó, országdúló török- és tatárháboruk, térités és önkéntes átállások, közhivatalokban, felső és alsó tanácsban a politikai hatalomnak unitárius és reformált hitvallásuak közt egyenlő megosztása által erős és sikeres folyamatban volt. Ellenben a fejedelem hatalma és hitbuzgó atyjától és anyjától örökölt vallásossága a kolozsvári reformált egyház iránt nagy szolgálatokban nyilvánult; azt számban és vagyonilag erősebbé tette, tagjainak a közügyekbe nagyobb befolyást adott, a papság és tanári kar jövedelmét nevelte, a farkas-utczai főiskola alatta végleg megalapult, s az ifjuságot jeles tanárok készitették elő a jövő számára . . . Oly érdemek, melyek hálára méltók, emlékezetét a reformált egyház kebelében fentartják, a Kolozsvárt alatta ért sok szerencsétlenségért őt

---

poharat adtak Dániel Istvánnak, Kemény Boldizsárnak, Balogh Lászlónak. Nevezetes, hogy ez évben Kornis Ferencz leánya lakadalmára is adott a tanács egy fejér csókás szőnyeget, ára 12 frt volt. 1655-re is összeszerezték különböző helyekről és tulajdonosoktól a szükséges kupákat, poharakat, posztókat, szőnyegeket, sat. s elvitték Fejérvárra és ott kiosztották. Akik újonnan kaptak ajándékot: a praefectus, Bartsai Ákos, a directorok, Serédi és leánya a lakodalmára. 1656. szintén beszerezték, de csak a fejedelem, a fejedelemasszony, az ifju fejedelem és Pap András vannak bejegyezve, mint olyak, a kiknek át is adták.

[2]) A fennemlitett községi j. könyv *eredetijéből.*

terhelő ítélet súlyát s a másik két hitfelekezet sebeinek sajgását enyhitik. A jog nem veszett el, csak másra szállott. A fejedelmi jótétemény forrása nem száradt ki, csak más egyház életfáját termékenyitette. A vallás jótékony hatása nem szünt meg, csak más alakban lett a nemzeti életerő gyarapodásának eszköze. Kolozsvárnak magyar nemzeti és közmivelődési szempontból nincs oka bánni a reformált hitfelekezet megerősödését.

XXVII. FEJEZET.

Rhédei Ferencz fejedelemsége.

— 1657—1658. —

Rhédei Ferenczet a II Rákóczi György ellen, oláh és lengyelországi hadjárataiért haragra gerjedt, s őt azonnal letétetni parancsoló török szultán hatalom-szavára választotta az ország az 1657. octob. 12—nov. 3-ki gyulafejérvári országgyülésen erdélyi fejedelemmé, előre megállapitott föltételek mellett; de föl nem eskette, az ország sem tett neki esküt, sőt arra kötelezte, hogy a mig Rákóczi fejedelem ügye függőben lesz, a föltételek értelmében igazgassa az országot, s mikor az kivánni fogja, azokra esküjét tegye le. Az ország kifejezett akarata s kivánsága az volt, hogy ha a lemondott fejedelem a portát megengesztelheti, legyen joga székét ismét elfoglalni, s Rhédei tartozzék átengedni.[1]) A szultán megerősitette és Athnamét küldött Rhédeinek.[2]) Rákóczi megtette lépéseit a megengesztelés iránt, megkisérlette I. Lipót római császárt megnyerni, de foganat nélkül. Erre megbánva lemondását: pártot s hadat szervezett, akadályokat gördítve Rhédei útjába, főleg a várak átadásánál, s gyalui kastélyába vonult vissza. Rhédei ez akadályok elháritása végett 1658. jan. 9-kére Medgyesre országgyülést hirdetett, mely irt Rákóczinak: „kedvezzen a hazának, s miután a portát megengesztelni nem birja, hittel való maga lekötelezettségének tegyen eleget, s a fejedelem-

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Articuli Diaetales* című törvénygyüjt. III. k. 153—154. ll.

[2]) *Újabb Nemzeti Könyvtár.* Szalárdi sat. 316. l.

ségnek hagyjon békét.“ De nem lett foganata. Már nehány nap óta tanácskoztak a kk. és rr. az ország helyzetéről, midőn II. Rákóczi György hajdu és más feles hadaival a város alá ért, s azt jan. 22. ostrom alá vette. Az országgyülés nevében a fejedelem az urakkal kiment eléje, becsülettel fogadták s a városba bevitték,[1]) tanácskozni s alkudozni kezdettek. A székelység és főurak II. Rákóczi György mellett nyilatkoztak. Rhédei kényszerhelyzetét látva lemondott, s Rákóczi jan. 24. egy napos országgyülése megtartásával az uralkodást ismét megkezdette.[2])

Rhédei Ferencz rövid fejedelemségének nem maradt nyoma Kolozsvár történetében.

XXVIII. FEJEZET.

Bartsai Ákos és II. Rákóczi György

együtt uralkodásuk.

— 1658—1660. —

Bartsai Ákost 1658. sept. 14. Musztafa basa, török nagyvezér nevezte ki fejedelemmé,[3]) az octob. 4-kére egybehivott segesvári országgyülés ugyanannak parancsára octob. 5. megválasztotta, s minthogy az Athname és fejedelmi jelvények is már itt voltak, a fejedelmi föltételekre megesküdt.[4]) A Maros-Vásárhelyen nov. 6. tartott országgyülés a megválasztást, helyeslőleg, a fejedelmi föltételekkel együtt az 1-ső, letett esküjét a 9-ik, az ország hódolati hittételét a 2-ik t.-czikkbe igtatta, utóbbira nézve fentartván, hogy ha II. Rákóczi György a portánál kegyelmet nyerhet, hívségére az országnak visszatérni legyen szabad, ha addig ellene semmi ellenségeskedést nem mutat s nem gátolja a portához való engedelmességben.[5]) A megengesztelés nem sikerülvén, Lipót császár- és királytól is — a kihez segélyért folyamodott — csak némi biz-

---

[1]) *Újabb Nemzeti Könyvtár.* 544. 351. ll.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* sat. III. k. 165—170. ll.

[3]) *Szilágyi S.* Erdély Tört. II. 275. l. *Újabb Nemzeti Könyvt.* Szalárdi sat. 406. l.

[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. 179. l.

[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. 177—194. ll.

tatás érkezvén: [1]) Rákóczi Bartsaival és az ország kk-val és rr-vel kiegyezett: „jószágait biztositotta, szabadságában hagyták, hogy ott lakjék, a hol tetszik, ha pedig a törököt megengeszteli, megigérték, hogy fejedelmökül ismét visszafogadják.“ [2]) Ezt az 1659. febr. 26-ki beszterczei országgyülés is helybenhagyván: Rákóczi ápr. 1. a fejedelmi székről lemondott, a magyarországi részeket Váraddal együtt átadta, [3]) s e nap óta Bartsai egyedül volt Erdély fejedelme. II. Rákóczi magyarországi birtokaira vonult vissza. A május 24— jun. 15-ki szászsebesi országgyülés azonban a porta parancsára, de Bartsai sugalmazásai következtében a 11., 19., 23. és 26. t.-czikkekben [4]) II. Rákóczi Gy. személye, anyja, hitvese, fia és hívei ellen oly végzéseket hozott, melyek méltóságát s önérzetét mélyen bántották. Ennek megtorlása végett hadi erejét gyorsan összegyüjtve, Erdélybe sietett, s a mint Tordához ért, a fejedelemnek a Keresztesmezőn táborozó serege előle Déva felé huzódott vissza, ő maga török segélyért az országból kimenve, Temesvár felé tartott. II. Rákóczi az ország fejedelem nélkül létét látva, a bécsi udvartól is már a zsoldos gyüjtés iránt elnéző válasza levén: sept. 24-kére Maros-Vásárhelyre országgyülést hivott össze, hol a székelység heves kivánatára fejedelmi székébe visszahelyeztetett, ő az ország, s ez az ő hűségére fölesküdt, s az I. t.-czikkben, mindazon törvények és végzések, melyek Erdélyből kimenetele óta keltek, melyekkel maga, vagy szerelmesének méltósága, ugy szolgáinak s híveinek érzülete és állapotja megbántatott vagy károsittatott, megsemmisittettek s érvényteleneknek mondattak ki, a fejedelemnek s híveinek akár kinél levő jószágai tettleg visszaadattak, s minden efféle adományok, levelek, biztositások és tilalmak erőtleneknek, törvényteleneknek és haszontalanoknak nyilvánittattak. [5])

Ismét két fejedelme volt Erdélynek: II. Rákóczy György az ország birtokában, Bartsai azon kivül, külső segélyért bujdosódva, nov. elejéig, mikor az Szeydi Ahmet budai basa vezérlete alatt

---

[1]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 279. l.
[2]) *II. Rákóczi Gy.* kiadja gr. Bethlen I. N.-Enyed. 1829. 101. l.
[3]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 280. l.
[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. III. k. 223—25., 230. 234—235. ll.
[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. III. k. 241. l.

megérkezett, s II. Rákóczit 1660. május 22-n Kolozsvár közelében legyőzvén: ott kapott sebében jun. 6. történt halála harmadszori fejedelemségének véget vetett s Erdély ismét egyedül Bartsaira maradt, addig, mig nyugati kulcsa, Várad, azon évi aug. 27. a törököktől bevéve, az országtól elszakasztatott.[1]) Látván Erdély, hogy végvárai elvesztésével, határa mind szűkebbre szorul, fejedelme az országgyüléseken csak hadi sarczot rovat ki a török számára, s maga és testvérei a Rákóczi-pártiakat, főként a székelyeket üldözi: egy, Háromszéken, Maksán, sept. 18. tartott gyülésből a Magyarországon tartózkodó Kemény Jánostól kértek tanácsot az iránt: mit tevők legyenek?[2]) Ez válaszolt, a gyülés újból irt, s ő nov. 21. Rákóczi-pártiakból szervezett hadával Erdélybe ment, Görgényt, a hová Bartsai fejedelem be volt zárkozva, ostrom alá fogta, Bánffi Dénes közbenjárására decz. 11. Görgény-Szent-Imrén értekeztek, decz. 24-kére, mindketten külön, Szász-Régenbe országgyülést hivtak egybe azon igérettel, hogy a mit az végez, megnyugosznak rajta. E felett a fejedelem irásban jelentette ki, hogy ha az ország más alatt remélné boldogabb megmaradását, kész a fejedelemségről lemondani s másnak engedni át. Az 1660. decz. 24-től 1661. jan. 12-kig tartott országgyülés jan. 1-n Kemény Jánost — a mint a törvény szól — „fegyver és egyéb tekintetben való félelem nélkül mindenek szabados megegyezett szavazatával, egész országul, három nemzetül fejedelmévé választván“[3]) — e nap lett Bartsai uralkodásának vége.

Oly erőszakolt, belviszontagságokkal és külválsággal annyira teljes, rövid és szaggatott volt e fejedelem uralkodása, hogy sem az országos közdolgokra nagyobb mérvben hatni, sem a községek életében irántadó és gyarapitó befolyást gyakorolni alkalma nem lehetett. Kolozsvárt illetőleg is csak egy-két ténye van megőrizve a köz emlékekben, a mi történelmi értékkel bir, u. m. nehány intézkedése, a mi a város politikai és polgári életére hasznos volt. Az elsők egyike Kolozsvár birájához 1659. jul. 3. intézett rendelete. „Mivel Rákóczi fejedelem azt állitja, hogy nem alatta következett be a haza romlása, hanem ő t. i. — Bartsai fejedelem — alatt,

---

[1]) *Újabb N. Könyvt.* Szalárdi sat. 569. l.

[2]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 290. l.

[3]) *Orsz. levélt.* sat. III. k. 276—77. 296. ll. *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 393. l.

hogy e méltatlan vád a keresztény fejedelmek előtt is tudva legyen: benn a várban, hostátokban, a város faluiban és a részjószágokban czirkáltassa fel, s hitre irassa össze hol? kik maradtak és vesztek el idősb Rákóczi György halála után a moldvai és havasalföldi hadjáratokban? a lengyelországi hadakozás alkalmával? az elmult esztendőben is az idegen ellenségek bejövetelekor, mennyi szám vitetett rabságra — férfiak, asszonyok, gyermekek? s fegyver miatt hányan pusztultak el . . . ? Ki volt akkor a fejedelem? s mindezekről készittessen *Registrumot.*“ [1]) Ilyen egy azon évi jul. 6-ki levele is ugyan a kolozsvári bíróhoz az ottani r. katholikusok ügyében. „Elébe járult — irja a fejedelem — Pater Ferencz jezsuita pap, s jelenté, hogy Szászsebesben léte alatt collegája Kolozsváratt processiot akarván járni: a biró és tanács nem engedte meg, sőt hivatalukhoz tartozó egyéb czeremoniájok gyakorlásától eltiltotta, s 15 nap alatt a városról eltávozásukat rendelte. Kérte azért a fejedelmet, hogy mivel [*Monostoron*] lakhelyök igen megromlott, a jövő gyülésig városában szenvedné el. Pater Ferencz kötelezi magát, — mondja a fejedelem — hogy semminemü superstitiokat, processio járásokat, kereszt, zászló emeléseket nem celebrálnak..... Intette azért a birót és tanácsot kegyelmesen, hogy ő kegyelmeket is, mint más atyánkfiait városában ne neheztelje elszenvedni . . .“ [2]) Mi lett eredménye mindkét rendeletnek? adatokat róla nem találtam.... A város javára volt a pénzváltás és pénzverés joga fentartása, pénzek ma is vannak fenn 1659-ről és 1660-ról C. [OLOS] V. [ÁR] fölirással. [3])

A város javát czélozta az, hogy Bartsai fejedelem a Báthori Zsigmond 1598-ik évi kiváltságleveléhez [4]) hasonló kedvezményt adott Kolozsvár város polgárainak: „hogy ők bár honnan behozandó áruikért csak Kolozsmonostoron fizessenek 30-adot, lovaikért pedig, melyeken portéka és áruvásárlás végett pénzeiket külföldre szokták kivinni, ne fizessenek. [5]) Ezen kivül a városban lakó residentiás mezei és udvari katonák, kik ősi jogon vagy nejeik után

---

[1]) *Városi levéltár.* Fasc. III. 449. sz.
[2]) *Városi levélt.* Fasc. III. 451. sz.
[3]) *Érdi János.* Erdély Érmei. 98. 102. ll.
[4]) L. OKLEVÉLT. 75. sz.
[5]) *Városi levélt.* Fasc. TT. 24. sz.

házakat birnak, nem akarván az adózásban és közterhekben részt venni, a biró és tanács orvoslásért a fejedelemhez folyamodott. Ez a város polgári szervezetének épen tartása végett 1659. márcz. 22. Beszterczén kelt parancslevelében szigoruan meghagyta, kebelében lakó minden mezei és udvari residentiás katonáknak, a kik ott akár ősi jogon, akár feleségeik jogán házakat birnak, s a kik bérben laknak is: „tartsák magukat ők és házuk népe a város kiváltságaihoz, s mind adózásban, mind egyéb közterhek viselésében kövessék a régi szokást és rendtartást, az ellen ne rugdalózzanak, sőt ha valami ellenkezés azon katonák és városi rendek közt támad is, a város határai közt keletkező minden ügyben, maguk a katonák és házuk népe is tartsák magukat a város birái és azok itélete alá.“ [1]) Ugyanazon évi febr. 4. Déézsen kelt adománylevelében Kolozsvárnak b.-szolnokvármegyei Hagymás nevü egész faluját, melyet elébb a szamosújvári várhoz, később a fejedelem lónai udvarához csatolt, de a mely korábbi fejedelmi adománynál fogva Kolozsvárt illette — azért, hogy a midőn a mult évben az iszonytató török, tatár, mindkét oláhországi és kozák nemzet, illetőleg a Köprüli Mehmet basa török fővezér és szövetségesei jelenlétében, a kormányzó fejétől egészen megfosztott Erdélyországot és hozzákapcsolt magyarországi részeket fegyverrel és tűzzel elnyomva lángban állani — még akkor mint magán ember — könnyező szemmel látta volna: Vargyasi Dániel Ferencz, udvarhelyszéki főkirálybiró és fejedelmi táblai ülnök, az összes székelység nevében és képében, fegyver és láng között az égő édes hazáért és békéjeért vele a Jenő várát ostromló fővezérhez ment, s ott annak megnyerésében vele hűségesen törekedett, s az isteni gondviselés hozzájárultával, a fővezér kegyessége is felé hajolván, békét szereztek és nyertek, s ő a fejedelemségre rendeltetett: ez egész idő alatti hűséges szolgálataiért nevezett hívének s nejének, Béldi Juditnak és mindkét nemü örököseinek adta és adományozta 1500 m. frtban, oly módon, hogy azt a fejedelem és utódai csak ez összeg lefizetése mellett válthassák vissza. [2]) Az adományosok e birtokba igtatásakor, annak 16-od napján, Kolozsvár város birája és közönsége nevében ellene mondott Auner Gáspár főbiró és a

---

[1]) Oklevélt. CLI. sz.

[2]) Oklevélt. CLV. sz.

két jószágigazgató; de az ügy további folyamáról nincsenek adatok . . . Mélyebb s maradandóbb nyomot hagyott hátra a fejedelem azon nagy alapitványa, a mit a kolozsvári ev. reformált egyház és főiskola javára tett; a mi által azok jövő nagysága megalapitására áldásosan folyt be. Az első 1659. jun. 27. kelt a déézsi sókamarai hivatalnál. A fejedelem okadatolása egyházi férfi közbenjárására mutat. „Sokan igyekeznek — ugy mond — az élet azon számos viszontagságai közt, melyekkel küzd az emberi gyarlóság, maguknak a halhatatlanság emlékét megnyerni jeles tettek által, mellőzve a legszükségesebbeket — az Isten és egyház iránti kegyes buzgalmat — romlandó alapokra épitve s mulandó dolgok után futva, miknek következménye meghiusult munka és haláluk után örök kín; de neki, a kit Isten kegyelme a veszélyben levő, s annyi sanyargatás közt csaknem haldokló Erdélyország fejévé tett, egészen más a gondolkozás módja. Mások példájától oktatva, főleg pedig a Szentlélek sugallata által fölvilágositva, a hazának szentelt s őt egészen elfoglaló munkái közt, halála utánra amaz egyetlen megmaradandó kincsre vágyik, s arra törekszik, hogy azon egyháznak, mely őt közepes sorsából a fejedelmi méltóság magaslatára emelte, hív sáfára legyen, nem nagyravágyásból, a mi soha sem vezette — mert lelke kárával az embereknek tetszeni soha nem igyekezett — hanem egyedül Istenért, a kiben van reménye és segitsége. Ezért is, minthogy Erdélyországnak békéje végre helyre állott, addig is, mig fejedelmi bővebb nagylelküsége bebizonyitására az alkalom eljőne, a végre, hogy a kolozsvári igaz reformált egyház ennek némi előizét érezze: mostantól fogva minden következendő időkre ad és ajándékoz számára a kolozsi sóbányából 400, a széki-, tordai- és déézsiből ugyan annyit, együtt 1600 frtot, oly módon, hogy azt az ottani kamaratisztek, mostaniak és jövendőbeliek, a kolozsvári egyháznak minden évben hiány nélkül kiszolgáltassák; melyből az iskola főigazgatója [*rector primarius*] évenként 100 frtot a maga, 200 frt ott tanuló tiz ifju tartására forditson, a megmaradó rész azon egyház pártfogói rendelkezésére hagyatván. A fejedelem kötelezi mind magát — a ki szíve igaz és őszinte ösztönéből teszi ez adományt — mind összes utódait, Erdély törvényes fejedelmeit, sőt azért őket Isten és lelkiismeretök előtt hittel teszi felelőssé: fejedelmi székök ugy legyen állandó a földön, Isten irgalmát haláluk után ugy nyerjék meg, a

mint ez adományt megtartják és végrehajtják. Ha pedig lesznek olyak — a mit nem hiszen — a kik végtelen fáradságainak e csekély gyümölcsét egyházától irigylik, kívánja, hogy inkább Isten igazságát, mint irgalmát nyerjék meg, s a CIX-ik zsoltár átka [1]) fogja meg őket . . .“ Ez adománylevél Sárpataki Márton itélőmester aláirása és igazitása szerint az 1664. jul. 26. a keczei táborban tartott országgyülésen kihirdettetett és minden részeiben helybenhagyatott. Az adománylevél külső oldalán I. Apafi Mihály fejedelem azon évi jan. 14. kelt ez intézkedése volt olvasható; „Adjuk pénzül meg, nem sóval.“ Ennek következtében a fejedelem ugyane nap kelt levelében a kolozsvári igaz reformált egyház kérelmére megerősitette Bartsai fejedelem fennebbi sóadományát, melyet a nevezett kamarák eddig sóul adtak meg; de az egyház holmi akadályt látván benne, jövőben pénzül kérte megadatni, s Alvinczi Istvánnak, az erdélyi sókamarák főfelügyelőjének, ispánainak és számadó tiszteinek s minden más érdekelteknek komolyan megparancsolta, hogy a kolozsvári igaz [*orthodox*] eklézsia embereitől e levelével megtaláltatván, azon 1600 frt összeget, ezután évenként, nem sóul, mint ezelőtt, hanem készpénzben, minden tétovázás nélkül, az arról kelt eredeti adománylevél szerint azon egyház szükségére kiadni és adatni el ne mulassák, a mi számadásaikban e megerősitő levél értelmében el fog fogadtatni.“ [2]) Egy másik alapitványa 1661. május 15. — meggyilkoltatása előtt — Görgényvárában kelt. Ebben, a mint Fejértói György, a görgény-szentimrei pap és Beszerményi István bizonyitják: „a fejedelem előttük az ő vallásukon levő kolozsvári iskolához, collegiumhoz, istenes indulatjából ötszáz aranyat hagyott végrendeletileg, s kifizetését feleségének, Bánffi Ágnesnek kötötte lelkére a bizonyitók előtt.“ [3]) . . . Mint ez időkorhoz tartozót, megemlitem Lorántffi Zsuzsánna özvegy fejedelemné ezer forintot meghaladó azon adományát, mely a férje és fia temetésére használt s magánosoknak eladott bársonyok árából gyült be, s melyet 1659. jan. 9. Sáros-Patakon kelt s Csulai reformált hitvallásu püspökhöz intézett levelében a kolozsvári collegiumnak hagyott azért: „hogy a fejérvári collegium elpusz-

---

[1]) Dániel király könyörgése Doeg, Krisztusé Judás ellen.

[2]) Oklevélt. CLIV. sz.

[3]) Oklevélt. CLXX. sz.

tulván, a mig újra felépül, kamatját adják jó reménységü ifjaknak. Apáczai János úr immár elkezdette azt — jegyzi meg a fejedelem asszony — tartassanak az ő ezer forintján is jó indulatu alumnusok.“ [1])

Bartsai fejedelmet a politikában az alkalomszerüség és alkalmazkodás [*opportunitas*], egyházi dolgokban vallásosság jellemzi. Ő a Bethlen Gábor és a két Rákóczi vallásos hagyományainak fentartója volt. Azon sóbányákból, melyeket az unitáriusok nagy összeg kölcsönben birtak, s belőle a költséges míveltetés miatt csak igen csekély hasznot vettek: Bartsai egy tekintélyes és semmi költséggel nem járó összeggel ajándékozta meg a kolozsvári ref. egyházat és főtanodát. Jellemző — és ez a papság érdeme — hogy mig más téren nem jutott ideje tevésre és adakozásra, itt oly nagy következményü tényben nyilvánult vallásos érzülete. Ha a mult elfeledhető lenne is, a kolozsvári főtanoda és egyház által a magyar állam kincstárából a mult kárpótlásául nem rég kiútalt kamarai jótétemény [*cameraticum beneficium*] fel kell, hogy újitsa a reformált hitvallásuakban a hála érzelmét azon fejedelem iránt, a ki a nagy műhöz az alapot kétszáz év előtt a sors és élet ostromlásai közt ép oly nemes önelhatározással, mint bölcsen meggondolva letette.

XXIX. FEJEZET.

KEMÉNY JÁNOS ÉS I. APAFI MIHÁLY TÁRS-FEJEDELMSÉGE.

— 1661—1662 —

Kemény János 1661. jan. 1. választatott fejedelemmé.[1]) A megválasztatás okai az 1. t.-czikkbe vannak igtatva, a föltételek, a másodikba,[2]) a 3-ikba a fejedelem esküformája, 4-ikbe a kk. és rr.-ké.[3]) Bartsai jogairól jan. 6. mondott le irásban, megtartását hittel igérte,[4]) iránta való kötelességei alól mindenkit fölmentett,[5])

[1]) Oklevélt. CLIII. sz.
[2]) L. *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 293. l.
[3]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek* XII. k. 473—479. ll.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek* XII. k. 473. l.
Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 293. l.
[5]) *Újabb Nemzeti Könyvt.* Szalárdi sat. 599. l.
Erd. Orsz. gy. Emlékek XII. k. 473. l.

egy levelében Kemény Jánost fejedelmének ismerte el s magát ügye előmozditására kötelezte.[1]) Midőn Kemény, megválasztatását a portával — ajándék kiséretében s szolgálatát ajánlva — tudatta, követe hidegen fogadtatott, s megerősitése oly föltételekhez köttetett, a mik elfogadhatók nem voltak. A fejedelem csak időnyerés végett folytatta újabb követe s levele által érintkezését, de már el volt határozva a bécsi udvartól kérni fegyveres segélyt, mit az április 23-kára Beszterczére egybehivott országgyüléssel is tudatott s az ország védelmére szükséges adó és katonaság adása iránt intézkedett.[2]) Ez alatt portai követei visszaérkeztek, Ali basa azon parancsával, hogy a fejedelemségről mondjon le; a basa Erdélyhez azon parancsot küldötte, hogy válaszszon más fejedelmet s az személyesen vigye be a portára az adót és hátralék sarczot.[3]) Erre a fejedelem újabb országgyülést hivott össze jun. 2-ra Medgyesre, hol az 1. t.-czikkben felhatalmazás adatott számára: „hogy tanácsával együtt a haza megmaradására mindent kövessen el". Ez alapon a bécsi udvarral katonai segély iránt tárgyalást kezdett s az egyezséget megkötötte. Erről a porta értesülvén: Erdély megtámadását s a fejedelemnek székétől megfosztását elhatározta. Ennek valósitása végett Ali basa másfél százezer török s tatárhaddal indult a fejedelem ellen, ez a Rákóczi-párti magyar hadakon kivül 30—35 ezer dragonyossal és muskatéros gyaloggal fogadta.[4]) A mint Ali basa az ország szivébe ért, az új fejedelem megválasztatását tüzte czélul, tudakozódott: vannak-e még a Bethlen-nemzetből valahol valakik? vagy ha azok nincsenek, más úri nemzetből való hazafiak, kik az országot hasznosan tudnák igazgatni s a császárhoz hűségesek lenni? E beszélgetés közben jutának az ifju Apafi Mihályra s őt a vezérnek ajánlák. El is hozták a vezér táborába, s 1661. sept. 14. a maros-vásárhelyi Libancs nevü mezőn a jelenlevőktől erdélyi szokás szerint megválasztatott, 16-n a császári kard oldalára öveztetett s a megerősitő jelvények átadattak,[5])

---

[1]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 293. l.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* III. k. 199—313. ll.

[3]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 296. l.

[4]) Kolozsvári királybiró *Lintzegh János Életirása* az eredeti kéziratból szó szerint másolva Pákei Lajos választott hites polgár által 1846. 4-r. 29. l.

[5]) *Újabb Nemz. Könyvt.* Szalárdi sat. 523—624. ll.

nov. 20. pedig a kis-selyki országgyülésen az ország által is megválasztatott.[1])

Erdélynek tehát a német császár védelme alatt álló s a török szultán által tett két fejedelme volt egyszerre. A magyarországi részekben tartózkodó fejedelem értesülvén a történtekről, hadát gyors elhatározással Erdélybe inditotta s 1662. jan. 23. Szász-Nagy-Szőllős nevü falu mellett, Segesvártól egy mértföldre táborba szállott,[2]) Kucsuk basa seregével megütközött, s a csatát, életét és fejedelemségét egyszerre elvesztette... Kemény János rövid uralkodása alatt is fenállott Kolozsváratt a pénzverő ház, pénzei 1661-ből valók, e felirással: „C. [OLOS] alatta VÁR.“[3]) Az alatta történtek közül kettő hagyott mély nyomokat Kolozsvár életében. *Egyik:* a Lengyelországból 1660-an kiűzött s Máramarosban nyomorgó lengyel unitáriusoknak Erdélybe jöhetésre védlevél- és engedélyadás, a kik Kolozsvárra jövén: testvérileg fogadtattak, s megtelepedésök és az unitárius eklézsiák által segélyezésök az egész országra kiterjedőleg ott szerveztetett. Ennek érdekes története ez . . . . . Ezen kiüldözöttek egy része azon régi vallási és politikai kapocsnál fogva, mely Lengyelország és Erdély s kiválóan az akkor egészen unitárius Kolozsvár közt egy századnál régibb idő óta fennállott, Erdélybe jütni igyekezvén: a mint a Kárpátokon átjőve, egy, a Rhédei Ferencz, máramarosmegyei főispán védelme alatt levő mezővárosban megállapodtak, az ottani katonák által — a Lengyelországban levő császáriak figyelmeztetésére — megtámadtatva, kiraboltattak. Ez eset és az Erdélyt fenyegető háborus idők sokakat visszatérésre birtak, de mintegy ötszázan bármily veszélylyel szembeszállani magukat állhatatosan elhatározván: Kemény János fejedelemtől véd- és menedéklevelet kértek, a ki azt Szász-Régenben 1661. jan. 15. meg is adta. „Ennek előtte való segesvári gyülésben — igy hangzik a magyar nyelven szerkesztett védlevél — az ország és akkori fejedelem s maga a mostani fejedelem is megtaláltatván, kegyelmesen megengedte, hogy a Lengyelországból száműzött s Máramarosban nyomorgó lengyelek e hazába bejöhessenek. Minekokáért minden rendbeli híveinek

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* III. k. 322. l.

[2]) *Újabb N. Könyvt.* Szalárdi sat. 620. l.

[3]) *Érdi János.* Erdély Érmei. 103. 105. ll.

kegyelmesen és komolyan megparancsolta, hogy megértvén a nemes ország és a fejedelem ez engedélyét, senki sehol s nevezetesen a fejedelem hadai őket e bejövő útjokban, se személyökben, se javaikban megkárositni és háboritni ne merészeljék, kemény büntetés terhe alatt; sőt inkább őket a fejedelem engedelméből bejövő igaz járatbeli, megromlott, száműzött embereknek ismervén lenni, bocsássák békével, minden jóakarattal, ótalommal, segitséggel és szállásadással legyenek nekik. Másképen nem cselekedvén . . ."[1]) A fejedelmi kegyelem ezen biztositásával csaknem félmeztelenül eljutottak Erdélybe Kolozsvárra, a hol fáradságaik, siralmas sorsuk és a kiállott veszélyek jutalma testvéries fogadtatás lett ugyan; de csakhamar nagy részök az ott dühöngő pestis áldozatául esett. Siralmas helyzetök kitünik a kolozsvári unitárius egyház tanácsa 1661. márcz. 15-ki körleveléből, melyet az erdélyi unitárius esperesi körökhöz szétküldöttek, száműzött s bújdosó hitrokonaik befogadására és bármivel lehető segedelmezésére őket melegen felhíván. A körlevelet nagy történeti becséért ismertetem. „Nem fog elrejtve lenni előttetek — igy szólnak a kolozsváriak — hogy lengyel atyánkfiai nem bűn és vétek miatt, de az isteni igazság vallásáért házájokból száműzetve, javaik legnagyobb része elvesztegetésével különböző helyekre elszóródtak. Egy nem csekély számu rész közülök, midőn a nálunk uralkodó lelkiismereti szabadság által vonzatva hozzánk indultak, s Máramarosban rövid ideig megállapodtak, mielőtt bejöhetésre engedélyt nyertek, szinte minden javaikból kifosztattak, sokan közülök — több tisztes nő és szemérmes szűz — a gonosz lelkü katonaság által egy ingre vetkeztettek. Nehányan közülök a fejedelem engedélye következtében Isten kegyelméből a kolozsváriakhoz elérkeztek, s ők eddig gyenge állapotjukhoz képest, a melybe a sok szomoru eset, városuk kegyetlen felégetése s két izben a törökök és tatárok által megsarczoltatásuk által jutottak, táplálták őket; de már attól tartnak, nehogy megfogyatkozzék erejök a nekik adandó keresztény segedelemért. Kérik azért összes erdélyi egyházaik papjait és hallgatóit egyetemleg, a patronusokat különösen is, hogy Krisztus e beteg tagjainak, a miknek magukat ők is vallják, legyenek segedelemmel, legyenek irántuk atyafiui rész-

[1]) Oklevélt. CLXIX. sz.

véttel s rajtok — kereszténvi kötelességeikhez híven — segitni siessenek, tudatván az ápr. 7. leendő zsinatig, a mihez náluk reményök lehet. A kolozsváriak kieszközölvén a fejedelmi engedélyt — megjegyzem, hogy Kemény fejedelem a kolozsvári unitárius főtanodában tanult, s *Emlékirat*-ában elismerőleg emlékezik meg erről — mindent megtettek, hogy szivök ezen szétmarczangolt részeinek hatalmas segitségére legyenek: a meziteleneket felruházták, a szükölködőket élelmezték, a szegényeket úti költséggel, az elfáradtakat és betegeket szekérrel segitették; emberiesen hozták be városukba, falaik közé és hajlékaikba, sőt ölükbe, szobáikba, ágyaikba, asztalaikhoz a szegény száműzötteket, mint Krisztusnak latrok által megtámadott s megsebesitett testrészeit, atyai indulattal kapvakapták, vitték magukhoz, ők, a kik azon időben szintén méltó szánakozás tárgyai voltak . . ." Fosztó Uzoni István, mult századi unitárius egyházi iró, a ki ezt emlékezetben hagyta, igy ir e száműzöttek további sorsáról. „S lám hogyan kiált a mélység mélységet, kétségbe esett szivek felett! A pestises kóranyaggal telitett lég a szegény bújdosókat annyira megtámadta, hogy alig maradtak meg 30-an, azok ellen is felgerjedtek némely háromságosok s kiabáltak, hogy nem kell megtürni a hazában, a mi által békéjök s lelki nyugalmuk nem kevésbbé lőn megzavarva. De az egész erdélyi unitáriusok kijelentvén: hogy ezek az unitáriusok testvéri kötelékéhez tartoznak, nincs ok rá, hogy az országból törvény által kizárassanak... Házat vettek tehát nekik Kolozsváratt belmonostor-utczában a déli soron, nem messze a kapuhoz, mely alkalmas volt papjoknak lakásul és isteni tisztelet tartására, melynek neve: *Lengyel eklézsia háza*, s első részében lengyel nyelven volt az isteni tisztelet, a hátulsó részében a prédikátorok laktak . . . A fennebbi körlevél következtében az egyházakban gyült segély a püspök kezéhez Kolozsvárra küldetvén: a lengyel unitáriások fölsegitésére fordittatott. . " [1]) E száműzöttek nagy erkölcsi gyarapodására voltak az unitáriusoknak főleg Kolozsváratt, kitünő tudósaik és egyházi szónokaik által, a minők a hires Vissováthi Endre theologiai iró, Geyzanovics József, az ékesen szóló kolozsvári pap sat. de a reformált fejedelmek alatti nagy mérvü átállások által támadt hiányt is némileg pótolták. Ezekből

[1]) *Fosztó U. I.* Egyháztört. II. k. 222—224. ll.

valók a Kolozsváratt ma is virágzó Lászlóczky-nemzetség, a kihalt Sinczkyek és Stasiczkyek, a régi Udvarhelyszéken az Augusztinovics és Arczizeuczky, Bethlenben, Ádámoson és Tordán a Szaknovics, Tankó [ma Tanka], Geyzanovics, Dezsikovics, Adamovics, sat. lengyel unitárius nemzetségek . . . Az emberiség erkölcsi életének titokszerü egybeköttetését mutatja, hogy kétszáz évvel később, mikor a kolozsvári és egész erdélyi unitáriusokat a szerencse forgandósága számban, elszegényedés és a folyó pénz becsének elvesztése vagyonilag meggyöngitette, e bújdosó, s szívök melegébe, asztalukhoz vett unitárius lengyelek egyik utóda, a halhatatlan nevü s fényes emlékü Augusztinovics Pál, százezrekre növekedett oly nagy alapitványnyal segitette fel őket s fizette vissza kamatostól az egykori vendégszerető fogadást, mely az unitáriusok fenállását századokra biztositni képes.

A másik emlékezetes esemény a várába, a fejedelem iránti hódolat jeléül, három napra őrként befogadott német és magyar helyőrségnek, a polgárok akarata ellen s szörnyü romlására harmadfél évig ott maradása. Jó czél, roszul sikerülve. Egy nagy politikai gondolat, az osztrák féltékenység áldozatául esve. A közvetlenség érdekével, a helyzet súlyát érző s kimondani bátor polgár egyenességével beszéli azt el Lintzegh János. „1661-n — irja ő — augusztusban beindula Kemény J. fejedelem Erdélyországba a római császár 30 vagy 35 ezer muskatérosával és dragonyosival — a mint bizonyosan mondák — levén a török és tatár másfél százezered magával. Előre parancsolatot küldött be, hogy a város két előljáróját küldené hozzá. A város gyülést tartott, de nem tudá mit tegyen, mert azelőtt negyednappal Ali basa már kihivatta volt a birót több polgárokkal, azok oda voltak kötelezve. Most Kemény János is jövén, a polgárság félelemmel volt eltelve. Végre választás következtében Lintzegh János egy társával menvén ki: a fejedelmet Zilahon túl a Meszes alatt találták, s Paptelke nevü faluig mentek együtt, a német őrség a zilahi mezőn levén megszállva. A fejedelem elküldé őket Kemény Ferenczczel, [*a fejedelem fiával*] a német fővezérhez, hogy köszöntsék és a nagy erőt megnézzék. Sátorába jutván, köszöntését Montecucculi ő Nagysága kegyelmesen vette s mondá: „Római császár ő felsége azért küldte e nagy erőt, hogy a kereszténységet megszabaditná a pogány inségéből.“ Visszamenvén a fejedelemhez, kilenczed

napig magánál tartóztatta őket, mintegy arestomban. Ezalatt a magyar és német haderővel közeledtek Kolozsvárhoz, Kóródra érkezve, őket bebocsátá a városba. Másnap a város kapujához ért Haller Gáborral, Bethlen Jánossal és Ébeni Istvánnal és sok más főemberekkel, nehány száz német is érkezvén a városba, sept. 16. beszálliták harmadnapi gazdálkodásra. A miben azonban a szegény város ugyan megcsalatkozott. A városiak fegyverét ugyanis mind elszedték s az őrség mind az ő kenyereken és ételeken élt, némelyeken oly hallatlan executiokat téve, hogy nemcsak a szegények, de a gazdagok is csaknem koldulásra jutottak. Sokan elbújdostak a városról. Másoknak házát pusztitották el. A városban sánczokat ástak, minden ember hordóit, tonnáit, szuszékjait, kasait, épületfáit — fenyőt, tölgyfát — elhordottak, mely edények és fák ezer forintot megértek volna . . .“ Látszik, hogy az emlékiró a német őrség egész ottléte idejét foglalta össze s arról mondott itéletet. Előadását kiegészíti s részben megigazitja a fejedelem közelében élt Szalárdi, a ki a gróf Montecucculi német generális megérkezését aug. 28-kára, és ennek s a fejedelemnek hadát 18,000-re teszi, mely válogatott, jó és fegyveres had. A német generális nézete az volt — irja Szalárdi — hogy miután az ellenség Kolozsváron kivül a kulcsos városokat mind birja, ne ütközzenek meg, erősitsék meg Kolozsvárt, Bethlent, Szamosújvárt, s a többi néppel huzódjanak Magyarországra vissza. Ő nem koczkáztathatja a császár ő felsége ármádiáját, melytől az egész kereszténység megmaradása függ. Szalárdi azt is megjegyzi, hogy útasitása volt, hogy ha magyar fejedelmet választ Erdély, ne maradjon máskép, hanem csak akkor, ha a török el akarná foglalni... A német generál terve lőn elfogadva. A fejedelem — ámbár kedvetlenül — kihirdette a magyar hadak előtt, hogy a német segitségnek a mostani hadban való részvéte elhaladott; Kolozsvárba pedig a német generál egy commendans alá tartozó tiszteket, másfél ezer lovag és gyalog helyőrséggel, a fejedelem is Ébeni Istvánt ezer lovas magyar katonával helyeztette el, s Bethlenben, Szamosújvárban, Kővárban és Székelyhidon is az őrségek megszaporitatván: derék táboruk Zsibó felé kiment.“ [1]) Nehéz megpróbáltatásoknak volt Kolozsvár ez időben kitéve. Benn az őrség dult s szivében mar-

[1]) *Újabb N. Könyvt.* sat. 619—624. ll.

czangolta a polgárokat, kivülről a török fenyegette pusztulással; Ali basa pedig az erdélyi kk.-at és rr.-et azzal, hogy ha Kolozsvárt elegendő ágyuval nem ostromolják s be nem veszik, ő megy ostromlására egész erejével, s ha megveszi a várost, esküszik, hogy soha többé a magyaroké nem lesz.[1]) Az országgyülés irt is Redáni őrségparancsnoknak, de foganat nélkül.[2]) Erre a török Kucsuk basát küldötte Kolozsvár ellen. Ez Fogarasból hozatott át 3 nagy, két kisebb ágyut, maga nem tudott velök bánni s mástól nem kért tanácsot, igy kezdett ostromhoz. Táborát Szamosfalva és Kolozsvár közé helyezte el, oláhait pedig Fenes és a város közé nyugatra; körüljárván a várat, azon kert mellett délre, hová a halottakat szokták temetni, sánczot ásatott, s két ágyut tevén belé, nem a falat, de a házakat lövette, az őrség kára nélkül. Negyednap a *szabók* bástyájával szemben, melynél erősebb bástyája a városnak nem volt, sánczot ásatott, többi ágyuit oda állitotta, a falat lövette, de többet lőtt be a városba, mint a falakra, visszaútasitva az Apafi fejedelem ágyumestereit — a kik pedig értettek hozzá — s a maga tudatlan tüzér jancsárait használva; azt hitte, hogy ágyuinak bőségével Kolozsvárt megveszi. Az értelem nélkül való lövés miatt, a miket egyszerre töltöttek be s járták keresztül-kasul a várost, az igen megtöltött ágyuk elpattantak s haszonvehetlenekké lettek. A kolozsváriaknak — őrségnek és magyaroknak ez nevetségére volt . . .[3]) Más alkalommal északról kezdette ostromolni a várost, a Hidkapuval szemben, a malom előtt emelt sánczot s két kis ágyuval lövette a falakat, a melyekbe nem sok por kellett. Ez egész ostrom alatt e volt, a mit a török had tett . . .[4]) Az egykoru Szalárdi is kicsinylőleg emlékezik a Kucsuk basa déli oldalról megkisérlett ostromáról. „Kolozsvár — ugymond — 1662. kikelettől fogva megszoritva levén — irja érdekes koriratában — a délfelőli hegynyakról valami lövő szerszámmal váltig lövik vala, de a benvaló németség nem sokba vette. Ezek belől az egész város kőfalai mellett köröskörül nagy mély árkot ásatván s azon belől mindenütt a hordókat és szuszé-

---

[1]) *Bethlen, Johannes.* 320. l.
[2]) *Bethlen, Johannes.* 297—302. ll.
[3]) *Bethlen, Johannes.* 321—322. ll.
[4]) *Bethlen, Johannes.* 326. l.

kokat földdel megtöltvén, ugy körülkeritették és megerősitették a várost, hogy akár hol rontatott volna is meg a kőfal, a belső sánczból a törés mindenütt mindjárt feles muskatérossal és sürű lövéssel oltalmaztathatott volna s igen sok emberveszteség nélkül meg nem vehették volna . . ."[1]) Szalárdi a helyzet által kivánt s a polgárok javára néző intézkedésnek tünteti fel a helyőrség benlétét, élelmezését s a falak melletti belső sánczolásokat. De Lintzegh elbeszélése ezt tévedésnek mutatja ki, az ő általa és Váradi János királybiró által a Szathmáron volt császári követhez és I. Lipót császárhoz a város nevében irt panaszlevelök pedig a legnagyobb csapásnak, mi valaha városukat érte. „Kifosztva csaknem minden vagyonukból, porba tiporva feküsznek előtte — igy kezdődik a császár elé terjesztetni kért panaszirat. Nem bűn és hitszegés üzte lakóitól félig üres városukat e szorongatott helyzetbe, hanem a meghalt fejedelem [*Kemény J.*] iránti hitök sértetlenül megtartására való igyekezetök, s inkább keresztény, mint barbár helyőrség által megvédelmeztetésök állhatatos ohajtása tette őket semmivé s a többi erdélyi városok gúnytárgyává. Öt évvel ezelőtt a silistriai basa és tatár chám, három év előtt Szeydi basa által kétszázezer imperialis tallér felcsikarása által már eltiporva, azt hitték, hogy helyőrség nélkül is bátorságban vannak s további sarcztól védve. Mégis mikor a meghalt fejedelem kijelentette, hogy a várost németekkel akarja megszállatni s őket helyőrségül behozni, három napra élelmezést igérve, kapuikat önként felnyitották előttük, s mint szabadságuk őreit falaik közé fogadták. S lám, nem hogy a 3 nap elteltével az élelmezéstől fölmentődtek volna, de már másfél év óta a legkegyetlenebbül sanyargatják őket, fejik, s már-már minden javaikból kiforgatják. A lakosok nagyobb része földét, mezejét, szőllőjét elhagyva az országból elköltözött, a mi kevesen megmaradtak, s a földmívesek csekély része, nyomorukat sinylődve gyászolják, mert soknak az sincs, a mivel éhségét enyhitse; életök fentartása eszközeitől megvannak fosztva s Redáni parancsnok a városon belül gátak és sánczok ásatására erőszakolja, a polgárok házait lerombolja, mig a városon kivül semmi erőditést nem tett. Nincs kereskedésök, földjeiket ellepte a gyom, megmívelését s bevetését nem enged-

[1]) *Újabb. N. Könyvt.* sat.

ték meg. A szöllők nagy része puszta. A kik mívelték, a katonaság kegyetlensége elüldözte. A kertek gyümölcsfái, melyek terméséből a nép életét táplálta, a mennyire a szem lát, ki vannak vagdalva s helyök pusztává téve. Adás-vevés megszünt, a városban benn sem engedtetik meg, sőt a piaczot is a katonák nejei foglalják el, s a kenyér-, gyümölcs- és élelemárulást a polgárok kezéből kivették. A katonák a város kiváltságai megrontásával, idegen bort hoznak be s szabadon árulják, a benlakók nagy kárával. Nincs éj, melyen tolvajság ne essék. A büntetlenség ingerelvén a lopási hajlamot: a tolvajok megbontják a házak falait, a boltokat feltörik; lakat, zár, ajtók ablakok erős rostélyzata semmit sem érnek a polgárok házainak órvul megtámadói ellen. Az itthon maradtak nemcsak czin, réz és vas házi eszközeiket, de ruházataikat is majd mind eladták immár, hogy a katonákat tarthassák, némelyek koldulásból tartják . . . E sok szerencsétlenséghez a pestis is járult, mely 1661. Kolozsváratt oly pusztitást tett, hogy csak unitárius tanuló deákok 400 halottat vittek ki a temetőbe.[1]) A collegium magyar tanárai és papjai közül 7 halt meg, a szászok közül 2.[2]) E csapás után jött a tatárdúlás. Ezt követte a sokkal vadabb német helyőrség, melynek felettök való zsarnokoskodását a mondottak eléggé igazolják. Esedezve kérték a császári biztost, terjeszsze kérésöket a felség elé s eszközölje ki, hogy az őrség kegyetlenségeit mérsékelje, s míg a polgárok étlenség miatt vesznek el, ne követeljék, hogy ők mindenben bővölködve fényüzőleg éljenek. Felosztván ugyanis tiszteik maguk közt a polgárságot: ezek egy része kenyeret, a más füszert, a harmadik pénzt, a negyedik pedig bort tartozik nekik adni, s ebben nincs irgalom és tekintet semmire. A szegény polgár sokszor házi felkelhetőit adja el, hogy a katonának bort adhasson. Ha ők veszik, két annyit fizettetnek gazdáikkal. Butoraikat, áruikat, bort, buzát lepecsételnek, s csak a mit akarnak, azt adják a tulajdonosnak. Némelyiket, a kinek már testén-lelkén kivül semmije sincs, a mivel a katonát

[1]) A főiskolai *Anyakönyv eredetijéből Fosztó Uzoni István.* Unitár. egyháztört. II. k. 191. l.

[2]) Beke Dániel 1661. márcz. 7., Járai Sámuel 1661. jun. 3. mindkettő püspök, Szőrös Mátyás szász prédikátor, Dálnoki Lőrincz lector s orvostudor, Árkosi Benedek lector, Árkosi Ferencz, kis-iskolai lector, Enyedi János lector. *Fosztó U. I.* Egyháztört. II. k. 213—214., 599. ll.

tartsa, veréssel illetik. Másokat, a kik el akartak bújdosni, hogy máshol kolduljanak, börtönbe zárták. Közkatonák ártatlanokat fognak el. . . . . Mindezekről maga a parancsnok Redáni Dávid és igazságérzettel biró tisztei bizonyságot tehetnek . . . Ha kérésök meg nem hallgattatik, azért esedeznek, engedtessék nekik szabadság arra, hogy kevés megmaradt holmijökkel kiköltözhessenek. Mert bárha a mostani felháborodásban bárki maga bánja meg maga által alkotott szerencséjét, és köztük senki sem kiván máshol szivesebben lenni mint ott, a hol van; mindazáltal hogy nekik Kolozsváratt lenni a legtürhetlenebb állapot, ezen senki sem kételkedhetik. Nyomoruságaik érzése ugyan mindenütt ugyanaz, de itt a látás neveli fájdalmukat, nekik látni kellvén azokat, a miket mások csak hallanak, s gondolatjokat szegénységökről elforditni nem birják . . . Kegyes, tisztességes és igazságos, a mit kérnek, a császári biztosnak könnyü, rájok nézve rendkivül szükséges; mert már 400 háznál több van a városban lakójától kipusztitva, s pusztul ki naponként most is; oda jutottak, hogy inkább mennek ajtóról-ajtóra koldulni, mintsem városukban éhség ölje meg, vagyonukat a katona kegyelméből használhassák, s a kiket tartanak, azoktól kinoztassanak. Az évkönyvek egykor beszélni fognak e zsarnokság kegyetlenségeiről, ez őrség szomoru emlékezetét az utódoknak adják át, s a városok végsorsukra szánják el inkább magukat, mintsem ily katonaságban bizzanak.“ [1]) Tartalmában hasonló volt az egyenesen a császárhoz intézett panaszirat is, csak a modor volt enyhébb s kérelmök: a katonaság igájától való fölmentetés. De választ nem kaptak. Pauli János, a kolozsvári főiskola egyik lectora igy adja elé a tovább történteket. „Ezután — ugymond — Sárosi Gergely és Dávid István unitárius főembereket küldötték a császári felséghez, de foganat nélkül. Apr. 15. azon elhatározás érkezett e kérésökre, hogy mikor a veszély elmulik, az őrség is távozni fog. Ekkor a magyarországi kk-hoz és rr-hez küldöttek követet, tudatva, hogy Ali basa ostrommal fenyegeti a várost. Erre is octob. 10. az volt a felelet, hogy az őrség Erdély szabadsága és békéje érdekében helyeztetett a várakba, ha a veszély elmulik, ki fognak vitetni. . . . Most a váczi püspök jött

[1]) *Aláírva:* Lintzegh János, Kolozvár város főbirája, Váradi János, királybirája.

mint császári követ Erdélybe, de ennek sem volt felhatalmazása az őrség kivitelére. Kutsuk basa elfogta, s ő Krisztus kinszenvedésére könnyezve kérte török fogságából a felséget, hogy az őrséget a kereszténység békéje érdekeért vonja ki Kolozsvár alól. De erre is csak az lett a válasz, hogy csak azon esetben vonható ki, ha magát védni nem tudja és külsegély nem lesz küldhető. Ekkor Schneydau tábornok még több katonasággal erősitvén meg az őrséget: a török fővezér 1663. Apafi fejedelemnek országos fölkelést rendelt a római császár ellen a végre, hogy a férfitól üres Erdélyt barbárokkal töltse meg. A fejedelem húzással-halasztással kerülte ki sokáig a dolgot. E közben a kolozsvári helyőrség tisztei ellen fellázadt, némelyeket megölt, parancsnokát Brazza Hectort elkergette, s magának új tiszteket választván, 1664. jan. 24—25. Apafi fejedelem hűségére tért. Ennek biztosai Gilányi Gergely és Véér György voltak, s január 31-kétől febr. 4-ig. alkudoztak az őrséggel, 6000 imperialis tallérban egyeztek meg, hogy ha a fejedelem azt nekik megadja, kimennek; febr. 5. megkapták, 24. Gilányi 200 gyalogon kívül a városból Radnóthra vezette őket, a hol hűségi esküt téve, a fejedelem szolgálatába léptek s Kolozsvár megölő pestisétől megszabadult.“ [1]) A fellázadást egyik jelen volt altiszt, *Charpignet János Fülep*, az őrnagyi század mintairója *Emlékiratában* [2]) igy beszéli el: „Ők — úgymond — mint becsületes katonákhoz illik, híven szolgálták a római császár ő felségét Lengyelországban, Pomeraniában, Holsteinben, Dániában, ott a hol szükséges volt, addig, mig utoljára Kolozsvárra jöttek; tiszteik azonban ez utóbbi helyen nem teljesitették irányukban kötelességöket, sorsuk sokszor szánalomra méltó volt. Utoljára 15 havi zsolddal tartoztak nekik, s mikor sürgették a fizetést, azzal feleltek, hogy a felsőbbséggel feloszlatásukat s a Koppezredhez Szathmárra áttétetésöket határoztatták el, hogy hátralék zsoldjuktól mind a felség, mind ők elessenek. Mert ha ezredeikhez vissza nem rendeltetnek, senki sem fogja kérdezni: ki kapták-e zsoldjukat, vagy sem? Midőn az ezredes és biztos

[1]) *Fosztó Uzoni István.* Unit. Egyháztört. I. könyv. II. k. 67—75. ll.

[2]) Címe ez: **Aufsatz.** Warumb mihr ehrliche Deutsche Soldaten sein von Ihr. Röm. K. Majestät abgefallen, unsere Officiere von uns verjagt und uns in ihr hochfürstlicher Gnaden in Siebenbürgen Devotion begeben . . .

eljött s a leszállitást és áthelyezést kihirdették, ők várták, hogy tán zsoldjukról is lesz szó. De elmaradt. Nem mertek felszólalni, mert sok példát láttak rá, hogy a felszólalókat társaik cserben hagyták. Az is nehézzé tette a dolgot, hogy ők mind különböző ezredekhez tartoztak. Látva, hogy tiszteik még csak biztató szót sem adnak: a három gyalog és három lovas század megegyezett, hogy valamihez kezdjenek, a mi hamar meg is történt. Mikor délután a 3 századot kiállitották, hogy Kopp, szathmári ezredeshez beoszszák, s kiáltaniok kellett volna: *Vivat Kopp!* ők ezt kiáltották: *Vivat Geld her!* Ebből lárma lett. Ők haragudtak, de nem tiszteikre, hanem a hadi biztosra, hogy zsoldjukat nem hozta el. Parancsnokuk csöndesitette, hogy ne zajongjanak, menjenek szállásaikra, emberséges gavalléri szavára mondja, hogy a hadi biztost nem ereszti el addig, mig nekik meg nem fizet. Mikor másnap, január 24. kiállottak a sorba, összes hátralék zsoldjukban egy imperiális tallért igértek mindeniknek, a mit nehányan el is fogadtak. . . . . Nem fért a fejökbe, hogy 15 hónapi zsold fejében ennyit elfogadjanak. Ez igen nagy levonás. Megbeszélték tehát a dolgot titkon, elhatározva, hogy a következő nap újra lármát csinálnak s ez országos hazugokat elkergetik. A jel ez volt: *„a szabók bástyájáról 3 puskalövést tesznek s erre minden katona fegyveresen oda gyül“* . . . . . Délután 1-kor a lövés megtörtént s mindenki ott termett. Tisztjeik épen ebédeltek, elvont zsoldjaikból vigan mulatozva. Felugrottak az asztal mellől, ételt italt feledtek, mert már a dolog szagát megérezték volt. Gyorsan lóra ültek, hogy a katonaság ellen menjenek s őket megijeszszék. Midőn a lovasság a piaczon megjelent, a gyalogság feléje tartott. Linnevitz kapitány, a kinek a lovasságot vezetni kellett, sietett velök szembe, de a lovasság nem követte. A kapitány vezényelte: „Előre! indulj!“ [*Voran! Marschirt!*] Mögötte egy más hang: „Állj!“ [*Halt an!*] E perczben Linnevitz kapitány lovastól együtt lelőve, a piaczon maradt, testét az Ariánusok templomába temették el. Midőn a lovasság látta, hogy kapitánya a magáét megkapta, mind megfordultak s kalapjaikkal intve kiabáltak: „Megálljatok testvérek! Mi is veletek tartunk. A hol titeket, minket is ott szorit a csizma . . . „A három zászlóalj lovas a maga, a három gyalog szintén a maga zászlója alatt a parancsnokhoz mentek, őt lakáról kihozták s nehány tiszttel együtt nagy tömeg közt vitték a kapu

felé. Ez életét féltve, nehány huszárral a kapun el akart menekülni, de bezárták előtte, a mit látva, lováról leugrott s egy oldalgrádicson felhaladott a kőfalra, hogy valahol elrejtőzzék; egy lövés történt rá, melynek golyója szerencséjére egy gerendába ütközött. Látván veszélyes helyzetét, lejött a várfalról, s engesztelésre fogta szigorát. Betölt rajta is: „Ha sok a bűnöd, soká kell bűnhödnöd!“ Kardját leoldották oldaláról, s csak sok esenkedése után adták vissza és az egész század kisérte vissza lakására. Hogy tetszett neki e kiséret? irja le más . . . A katonaság ekkor a hadi biztos fölkeresésére indult, de senki sem adott felvilágositást hollétéről. Végre sok keresés után megtalálták a parancsnoknál az ágy alatt. Ekkor az összes tiszti kart, ezredestől a zászlótartóig, összegyüjtötték, s a hadleszállitást rajtok végrehajtották: a nagyokat elbocsátva, a kicsinyeket új tisztökbe beállitva, megparancsolták, hogy többé közülök egy is a városban maradni ne merjen, s egy lónál, a melyen ül, többet magával ne vihessen. A volt parancsnok kérte a helyette újonnan választottat, engedné meg, hogy a mit a városba hozott, el is vihesse, t. i. 3 lovát és ruháit. A parancsnok megengedte neki és a többi tiszteknek is, hogy szekereiket rakják még. De midőn a kapuhoz értek, szekereiket és ládáikat felnyitották s mindenöket elvették; ha jó kalapjuk volt, fölcserélték; Ferencz kapitányt ingre vetkeztették, mert ő a katonák hóhérjának tartatott, szép lovagló lovát kocsi lovával kellet fölcserélnie. Mily kedvvel tette, leirását másra hagyom. A hadi biztosnak, a ki a comoedia oka volt, kétszer énekelték el félig a *kloppende Passion* című gúnyverset [?]; azután ütötték, vágták, taszigálták, hogy — a mint hallatszik — nehezen lábbalja ki. Azt mondják, hogy mikor a mezőre kiért, kardját oldalába döfte. Fekete palástját darabokra szaggatva tépte le testéről a katonaság. Elég hozzá, hogy ha él is, megfogja emlegetni ezt a pénz nélkül való hadleszállitást. Ugy útasittattak ki a kapun valamennyien, a mint nem rég kivánták és keresték. Nehány a bőrét egészen kivitte, némelyik toldva-foldva. A mint ők mértek a katonaságnak, ugy mértek vissza azok is — még kevéssel megpótolva. Mikor mind eltávoztak, őreiket kiállitva, szállásukra tértek, s más napig ott maradtak. Ekkor megint összegyültek, hogy új tiszteket válaszszanak, s az elkergetett tisztek ruháit és kész pénzét összegyüjtötték. A pénzből az ékszereket és ruhát

kivéve, a helyőrségnek minden főre adtak 6 r. frtot, a mely mellett a katonaság új tisztei tiszteletére kedélyes *Reliquia*-t [?] énekelt addig, mig csak egy pénz volt belőle . . . . . Ez az ő comoediájok — mondja az esemény leirója — mit ők tiszteikkel Kolozsváratt játsztak el, feljül halad minden eddigi comoediát. Az angol comoediások hiresek, de ő meg van győződve, hogy azok játékának hire oly messzire nem terjed el, mint az övék. Tudjuk — mond az *Emlékiró* — hogy néhol örvendik, néhol gyászolják, de ők azt mondják: megérdemelték, a mit kerestek. Ha ugy cselekedtek volna, mint tisztekhez illik, a mit nekik a római császár ő felsége adott, el nem tartották volna, őket sem éri az, a mi velök történt. De igy a gonoszul elsajátitottat magukévá tevén: egyik a másikat fölemésztette, s igy semmijök sem maradt... Jan. 25. az egész helyőrségből 9 századot alkottak: a 3 lovas század megmaradt a mint volt, a 3 gyalog is megmaradt, a többiekből ismét 3-at alakitottak; a Süss- és Wallisch-századból egyet, ennek parancsnoka *Malschon Ferencz* őrmester lett, a Bad- és Strolcz-századból egyet, parancsnoka *Veigel Balázs*, valamint a Diós- és Kopp-századból is egyet, parancsnoka *Prónay Sebestyén János*, azelőtt őrmester. A Schönek ezredbeli első századot, mint kapitány és új parancsnok, az előtt tizedes, *Theiss Mihály* kapta, a gróf *Zanni* ezredből való második századot *Rácz István*, azelőtt őrmester, a gróf Contrani ezredbeli harmadikat tizedes *Jung Bálint;* a lovas századok közül a Linnevitz századát *Neumann*, azon századbeli őrmester, Ferencz századosét *Hallis* tizedes, a gróf Thurnét *Monni* őrmester. Ezen tisztek maig állásukban vannak s tisztségre képességök elismertetett. Febr. 19. négy gyalog század a *szabók* bástyájánál az erdélyi Nagyságos Fejedelem zászlóját kitüzte, 6 tallér felpénzt a biztosoktól átvett, s hűségére azonnal megesküdt — a mint ez becsületes katonákhoz illik . . . . . Ezután Theiss Mihály a német, valamint az egész helyőrség felett ezredessé választatott, Veigel Bálint kapitány pedig őrnagygyá. A három császári zászló e dolog emlékezetére a r.-kathol. templomnak adatott át tisztelet jeléül. Febr. 20. a 3 lovas század is az emlitett *szabók* bástyájánál az erdélyi Fejedelem ő Nagysága zászlóját kitüzte, foglalóul 6 tallért átvett, hűségére azonnal fölesküdt. Ekkor Monni kapitány a lovasság őrnagyává választatott, s a három császári zászló szintén a r. kath. templomba vitetett be tisztelet jeléül.

Febr. 22. négy gyalog és két lovas század Kolozsvárról elment, ott helyőrségül maradt a Prónay Sebestyén János százada.“ [1])

Lintzegh János *Napló*-ja, a fenközlött panasziratok és ez *Emlékirat* egymást kiegészitik és megerősitik. A tisztek elvonták alárendeltjeik zsoldját, ezek kifosztották a polgárságot, s mikor kegyetlen munkájok végre volt hajtva s nem volt kit zsarolni, a lázadásban nyilvánuló Nemezis bosszúja utol érte azokat, a kik a rosznak első okozói voltak — a tiszteket. A milyen vétkes volt visszaélésök — a mi egy egész várost juttatott véginségre — oly példás büntetéssel lakoltak. De ez nem teszi kevésbbé vétkessé a köz őrséget, mely zsarolt és kegyetlenkedett, eltartóztatott zsoldjáért elégtételt keresve föllázadt, s előljáróin valóságos Lynch-justice-t gyakorolva, végre hitszegőleg zászlóját elhagyta s más fejedelem zsoldjába állott. Hogy Apafi fejedelem őket zászlói alá fogadta, a hadjog, országa békéje s Kolozsvár felszabaditása igazolja; de a katonaság tettét bünné bélyegzi az évekig tartott rablás ép ugy, mint lázadása és a hitszegés.

Még két különös esetet említek meg, a mi Kolozsvár ostroma alatt falai közt ez időben történt. „Kucsuk Mehemet basa zászlót tüzött ki — irja Bethlen János — hogy a ki a császárnak a keresztények ellen 5 hónapig szolgál, ingyen élelmet és egy imperiálist kap. Akadt rövid időn 38, a kiket nagy ünnepélylyel beeskettek, saját kapitányt választottak s egy gátláshoz állitották őrségre az ágyukhoz. Nem sokára a városbeliek kirohanást tettek

---

[1]) Actum Clausenburg, den 13. Martii 1664. *Johannes Philippus Charpignest*, Bestellter Musterschreiber bei des Herrn Majors Compagnie.

Az *Emlékiró* följegyezte a korábbi kolozsvári négy német parancsnok nevét is, s mindeniknek rövid, találó jellemzését adta.

1. *Van Dast Albert*, a Conti-ezredből áttett [*reformált*] alezredes.

2. *Redani Farkas* [irják: *Retháni, Reiden* néven is], ezredes és őrnagy a Bad-ezredből [*Badisches Regiment*]. Kolozsvárra érkezve, az ostrom után csak nehány hétig élt; meghalván, teste Bécsbe, onnan Velenczébe vitetett, mert odavaló előkelő úr volt.

3. *Rimblich Kornél*, áttett [*reformirt*] alezredes, a ki egy ideig szamosújvári várparancsnok volt.

4. *Brazza Hector* alezredest felváltották, mert bizonyos okból el kellett mennie. Ez alatt esett az elbeszélt történet.

Saját *gyüjteményemben* levő *egyszerű másolatból*. Közölve van bővebben, előzményekkel s variánsokkal: *Kraus*, Chronik. Tom. II. p. 406. ff.

az ágyukra, a 38 szökevényt ott aluva találták, s a kapitányt 27-ted magával leölték, zászlójukat elvették s a városba bevitték . . . . . Gyors büntetése az elkövetett bűnnek!“ . . .[1]) A másikat Szalárdi hagyta emlékezetben. „Dobozi Veres Mihály, biharvármegyei váradi főember, Veres Márton fia — irja ő — egy nyelves, fecsegő gyalázkodó és fondorkodó ember, a ki kevés emberről nem mondott rosszat az országban, s kit árulónak, kit hűtelennek nevezett, vagy más váddal és gyanúval illetett; az őrség beszállása után csakhamar a többek közt Kornis Zsigmondot, a mostani fejedelmet, Ibrányi Mihályt s több másokat is hasonló becstelenségekkel illetett. Várad vesztét sejtvén, ugy jött be Kolozsvárra, s mint deli, termetes és tekintetes ember, kezdett is gyarapodni; de mivel a törökkel való titkos egyetértésen éretett, a piaczon jó reggel egy fél lábas akasztófa emeltetvén, másnap mikor a reggeli isteni tiszteletről kijött volna, öltözetében felakasztatott . . .“ [2])

Bár ez utóbbiak I. Apafi Mihály alatt folytak le, de Kemény János fejedelem alatt kezdődvén: Kolozsvárnak 1662—1664-ki gyászos megromlását az ő nevéhez köti a történetirás.

XXX. FEJEZET.

I. Apafi Mihály fejedelemsége.

— 1661—1690. —

I. Apafi Mihályt török befolyás alatt választotta Erdély fejedelmévé 1661. nov. 20. „hálát adván Istennek, hogy a hatalmas császárnak történt fellobbant haragját annyira megoltotta, hogy ő Nagyságát a nemzet régi szabadsága szerint fejökké és méltóságos fejedelmökké választatni s eléjök igazgatóul állitni engedte;“ [3]) az esküt a fejedelmi föltételekre letette, az országgyülés is megesküdt hűségére s meghatározta, hogy azt az egész ország letegye.[4]) A császári megerősitő levél egyszerü *Berat* volt, nem a régi fejedelmeknek adni szokott *Athname,* csak később különböző követség

[1]) *Joannis Bethlen.* 323—324. ll.
[2]) *Újabb N. Könyvt.* 622. l.
[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* sat. III. k. 332. l.
[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 331—336. ll.

által sikerült fermánt kieszközölni. [1]) Az országgyülés a fejedelem védelmére 6000 jancsárt, 4000 jó végbeli lovas törököt kért. [2]) A szász-szöllősi csatában Kemény János fejedelem legyőzetvén: az ország egyedüli fejedelme Apafi maradt. 1681. a jun. 10—20-ki gyula-fejérvári országgyülés a fejedelemnek az ő nevét viselő nagyobb fiát választotta utódává, [3]) a fejedelem-választási jognak Erdély, a fejedelemségnek az Apafi-ház számára biztositása végett. Azonban a fejedelem uralkodása biztonságára szükséges volt a római császár mint magyar király bele egyezése is. Ez vonakodott elismerni — bár Kolozsvár, Erdély egyik legfontosabb városa várában, magyar mellett német császári helyőrség is volt, mely védte — sem Keménynek személyével kihalt fejedelmi jogát, sem esetleges utódáét, mint másik szerződő félét. Bizonyos, hogy Lipót császár a Kolozsvár védelmére helyőrségadás tényében kezét tette Erdélyre s jogczímet és fogantyut alkotott annak egykori birásához. Ezért tapadt a helyőrség oly erősen a sokat szenvedett városhoz. Ezért volt oly nehéz kimozditása. Hiába könyörgött a város a császár előtt zsarolóitól megszabaditásáért. Hasztalan ostromolta Apafi fejedelem 8000, Kucsuk basa 4000 emberrel, s Görgényből és Szamosújvárról hozatott ágyukkal 1662. ápr. 25-től kezdve hónapokon át. [4]) Az azon évben jun. 5. Kolozsvár mellett tartott tábori országgyülésnek Redani parancsnokra, a Bécsbe küldött követeknek Lipót császárra nem volt más hatása [5]), mint az, hogy a császártól hozzá érkezett követ jun. 15. a fejedelem és kolozsváriak között fegyverszünetet hozott létre, de titkon Redani parancsnoknak segélyküldés iránti biztatást és azon parancsot hozta, hogy a várost végső szükségig védje.... Hallani sem akartak a város feladásáról, annál inkább nem, mert jul. 5. Schneydau parancsnok az igért segélyt meghozta. [6]) Mily kényes helyzete volt Kolozsvárnak s mennyire biztos Redani parancsnok állása, kitünik utóbbinak a magyar-török ostromló sereg parancsnoksága megadásra felszólitó levelére 1662. május 6-n adott gúnyos válaszából. „Senki igazán

[1]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 306. l.
[2]) *Orsz. levélt.* sat. III. k. 332. l.
[3]) *Orsz. levélt.* sat. III. k. 853—856. ll.
[4]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 305. l.
[5]) *Orsz. levélt.* sat. III. k. 357—361. ll.
[6]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 304. l.

nem mondhatja — igy szól az — hogy ő Kolozsvárt a császár ő felsége számára akarja tartani; ezt ő felsége soha sem akarta, nem is akarja. Ő tehát csak a rendeletet várná. De most adni ki ily őrséget olyanoknak, a kik a parasztságnak sem parancsolhatnak, jó móddal meg kell hogy felőle gondolkozzanak. Meg lehet, hogy a törökök kiüzik az őrséget, vagy ők adják meg rendeletre; de tudja, hogy azok megtartják fogadott hitöket, mert nagyobb bennök az állhatatosság, mint az erdélyiekben. Ha több segitség kell, abban is a tartománynak lesz kára és veszedelme s kivált a városiaknak. A két császár tudja az erdélyiek természetét, a kik megerősödvén az ő oltalmok alatt, nem elégedtek meg otthon, hanem betáborozták Lengyelországot minden igaz ok nélkül. Az Isten igaz, s az országok igazságában mutatja ki kiváltképen magát; immár veti azoknak birodalma alá, hogy tőlük várjanak utolsó romlást vagy kegyelmet. A várparancsnok három hónapig még elvárhatja a segitséget; ha szükség lesz, vannak lovaik, van elég kenyér. Annyi erő még nincs Erdélyben, hogy a német őrséget kiüzhesse. Köszönjék az erdélyiek a töröknek, hogy az ágyuk békében maradnak s a zászlók a sánczokon fenállanak. Ők várhatnak inkább, mint a Kemény népei, s ha szorongatják őket, az egész kereszténységet bosszúra ingerlik. Csak pestis lehetne oka, hogy az őrség elégséges ne legyen védelemre. De Isten ad erőt, egészséget, jobb útat, több jóakaratot, állhatatosabb magyarokat. Hiszi, hogy a kolozsvári őrség valami módon újabb segitséggel vigasztalódik meg. A mi őt illeti — mondja a parancsnok — ő inkább örvend Ali basa idejövetelének — ha a török indit elébb hadat — hogy legyen valami kevés becsülete, oltalmazván magát ilyen nagy hatalmas nevezetes ember ellen; senki nem gyalázza, nagyobb lesz a dicsérete, harczolván vitézekkel, mintsem állhatatlanokkal és a szerencsével együtt minden felé hajlókkal és paraszt gyalogsággal. Mit gondolnak az erdélyiek? oly igen kedvességben vannak? Megbontja érettök a török császár frigyét? Igen derék nemzetség az, elég példa van rá, mint gyülöli a tökéletlenséget. Mit gondoltok, a várszállással fárasztja ő magát? Kikért? A kik ellenségei voltak. Mit szóltok a kereszténység felől? Azokért akarjátok a kereszténységet bosszantatni, a kik inkább törökök, mint keresztények. De ha az lenne is, egy szüves vitéz rabbá nem esik. A holt testeken uralkodhattok, az ártatlanokat kibocsátom, az

ártalmasokat nem, hogy ismerjétek meg ő felsége kegyelmét és igaz haragját. Ne itéljetek csak a város falairól s gondoljatok a földön embereket. Nem juttok könnyen a városhoz, mig a közepén való templomból a németeket ki nem űzitek. Ez leszen ennek az erősségnek a központja . . . Gondoljátok még meg ezeket: Nem adatik meg a város, csak rendeletre. Mikor? Mikor a szükség kivánja. Kiknek nincs élésök, kibocsátom, hogy ne haljanak meg éhen addig, mig a németeket akarják éhséggel elveszteni. De ez nem könnyen lesz. Megeszszük a lovakat, a melyeket utolsó szükségre tartottunk. *Mig a városiaknak ételök lesz, nekünk is lesz.* Lisztem azután 3 hónapnál tovább is lesz. Az Isten igaz, a kik a vérnek ontására okot adnak, azokon áll bosszút. Az álgyukról azt mondom, hogy azokat kieresztem.... Egyébiránt vannak Kolozsvárnak igen szép föld alatt való lyukai, holott bátran megmaradhatnak. Aztán ha elvesz a város, én mint ezelőtt is megmondottam, vagyok, akarok lenni Isten itélő széke előtt, én az őrséggel együtt ártatlan vagyok. Ezt jól megfontolja kegyelmetek . . . Vannak oly hajósok, a kik a szélvészek között is tudják bátorságos partra vezetni a hajót. Mi is megtudjuk menteni magunkat, vagy elveszünk. A holt testek birtokába juthattok. Ha németeket kivántok, engem is a mi illet, nem bánom, hogyha felfeszittetek is, ha elevenen elfoghattok. S a jó bátor szivüek követnek engemet. A félénk szivüekért pedig, mivel embereknek nem méltók hivatni, nem nagy kár . . ." [1])

Az 1663. jul. 26-ki országgyülés ismét sürgetni kezdette a fejedelmet, hivatkozva a Tövisen tartott országgyülés végzésére, hogy a német helyőrségeknek ne engedjék tovább, hogy az ország lakosait szállással és élelmezéssel terheljék. [2]) De foganat nélkül... Azonban a véletlen segélyére jött a szerencsétlen városnak és boldogtalan Erdélynek. A német helyőrség tiszteire elvont zsoldjáért fellázadt. Folyamát s eredményét a lázadók egyikének *Emlékirata* után ismertettem. Itt Bethlen János Erdély kancellára előadásával egészitem ki. „Másnap — irja ő — Sárvári Tamás németül tudó kolozsvári polgár egy német katonával, megbizó levél nélkül [Bethlen nem tudja: tudatlanság volt-e oka vagy

[1]) Oklevélt. CLXXI. sz.

[2]) *Orsz. levélt.* sat. III. k. 387. l.

ravaszság?] Fogarasba a fejedelemhez ment, hogy jelentse ki a legénységnek a város megadása iránti hajlandóságát, s kérték, küldjön biztosokat, a kik arról velök végezzenek. Jan. 27. érkeztek meg. A fejedelem szerfelett örvendett. Tudta, mint vágyik rá a török, s azt is, hogy ha az elvesz, elvesz egész Erdélyország. Elküldötte Gilányi Gergelyt és Véér Györgyöt. De jan. 28. azon hir jött, hogy a Vaskapu felöl 2000 török jött az országba s czéljokat nem tudják. Némely roszakarók a fejedelem letételét hirészték . . . Erre a város is, a katonaság is megdöbbent, s az alkudozás félben maradt. De csakhamar kiderült a hir alaptalansága, a követek dolguk után láttak, az átadási szerződést megkötötték s az őrséget a fejedelem hűségére felesketvén: a helyőrség által melléjök választott követtel együtt visszatértek Fogarasba. A föltételek ezek voltak: „1. a közembereknek öt-öt imperialis tallér, a tiszteknek tiszti állásukhoz mért ajándék adandó. 2. Akár béke, akár háboru által egyezik ki a fejedelem a császárral, ők foglaltassanak bele, s azoknak, a kiktől zsoldjuk eltulajdonitása által megcsalattak, megbüntetés végett soha át ne adassanak. 3. Legyen szabad vallásgyakorlatuk; 4. az erdélyi katonáknak kiszabott fizetést havonként kapják ők is; 5. a ki Erdélyben meg akar telepedni, birjon nemesi kiváltsággal . . .“ [1]) Az országgyülés jan. 31. épen együtt volt. A kk. és r. a három nemzet pecsétével megerősitett levelet adtak nekik, a 3 nemzet kebeléből követeket neveztek ki, s a fejedelmet megkérték, hogy Kolozsvárra átmenvén: a város és német helyőrség ügyét hozzák jó rendbe; a mit tesznek és végeznek, az ország bele egyezik. [2]) A fejedelem és küldöttség átment Kolozsvárra, az őrséget a vármegyékre és szász székekre kirendelték, s hogy őket ingyen élelmezzék, megparancsolták. Kolozsvárra a javából választottak ki 200-at. A fejedelem több napig maradt ott s a városnak nyomorgatóitól megszabadulását vig lakomával ülte meg. Az erről értesült török szultán a fejedelemnek azon érdemeért, hogy a várost a németektől 1664. márczius 1. visszavette, Nándor-Fejérvárról szivélyes levelet, aranynyal átszőtt két oly pompás öltönyt küldött, melyek csaknem a paradi-

[1]) *Bethlen I.* Historia Rer. Transylvanicarum s a többi. Viennae MDCCLXXXII. 92—94. ll.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 99—100. ll.

csomból valóknak tüntek fel, s meghagyta neki, hogy a mikor levelét olvassa, öltözzék abba, hogy annál méltóságosabb legyen tekintete, s emlékezzék meg a szultán e jótéteményére s a rábizott országot tovább is védje meg . . . [1])

Történt a német őrséggel még egy emlékezetes dolog. Magyar helyőrségi társaikkal együtt vitézkedésből Kolozsvárról és a vidékről ajándék marhákat hajtottak el, a mit a tulajdonosok Ébeni István és Véér György fő- és alparancsnoknak bepanaszoltak. Ezek magukhoz hivták őket, szigoruan megfeddették, s minthogy a marhák visszaadását megigérték, nem csináltak miatta zajt, nem büntették meg. A kolozsváriak szerfelett zúgolódtak a kimélet miatt, s ebből ingerültség támadt, a mit egy Szentkirályi Józsa nevü szolgabiró, s hivatalból a főparancsnok által elbocsátott alsóbb sorsu nemes boszuból tett izgatása még fokozott. Ez hogy a főparancsnokon magát megboszulja, Istenre esküve, azt hiresztelte a német őrség közt, hogy őket a fő- és alparancsnok s még nehány más elárulta, ezért nem sokára meg fogják ölni. Ezek a büntetéstől félvén — melyre sokaktól érdemeseknek tartattak — a kolozsvári tanácshoz folyamodtak, kérve, hogy a bajon egyesitett akarattal segitsen. A tanács halogatta a dolgot, s ez alatt a főparancsnoknak jelentette. Ez előhivatta a német tiszteket és közembereket s szemrehányást tett nekik ármánykodásukért, a mit nem is tagadtak, de a Szentkirályi álnok híre által bennök ébredt félelemmel mentegetőztek. A parancsnok elfogatta a bolondot, átküldte a fejedelemhez megbüntetését kérve, de a német helyőrséget, mint a hazához és fejedelemhez hívet megdicsérte, s hogy el ne nyomassanak, kérte. A fejedelmet és tanácsot megdöbbentette a tudósitás, s hogy a német őrség a németektől féltében, a törökhöz pártolva, a várost ismét koczkára ne tehesse, egy lehető lázadás megelőzése végett Béldi Pált 700 katonával Kolozsvárra küldötte, a ki hirtelen ott teremvén: az utczákat elfoglalta s az egész helyőrséget régi engedelmességére téritette . . . Vajha többé nem ismételnék előbbi merényleteiket! . . . [2])

A *várbástyák és falak* e zaklatott időben gyakori ostromnak és sűrű változásoknak voltak kitéve. A sok küzdelem és az élet

[1]) *Bethlen I.* Historia Rer. Transilv. sat. 102—103. ll.
[2]) *Bethlen I.* Historia Rer. Transilv. sat. 147—150. ll.

megmentésének nagy gondjai nem engedték azoknak hív följegyzését. A mi a közemlékekben itt-ott fönmaradt, álljon itt.

A német őrség utolsó parancsnoka, gróf Brazza Hector Kolozsvár védelmében tanusitott hadi elszántságának két emlékét hagyta fenn. A torda-kapui déli körfalvonalban I. Rákóczi György fejedelem ismertetett 1646-ki czímerfeliratához közel, a nyugatra elég mély vársánczban koczkára faragott kőből épittetett egy szöglettorony, a kőfal külső szögéhez emeltek egy földdel megtöltött kőerődöt, melynek déli oldalán e fölirat volt: „*Épitettek az MDCLXIII. évben, nagy tekintésü Lintzegh János ur fő-, Váradi János ur királybiróságában.*“ [5]) Nyugati oldalán pedig egy tisztán ki nem ismerhető másik czímer van, melybe a következő betük és szók vannak vésve: „*Ő császári királyi felsége ezredese s Kolozsvár parancsnoka, gróf Brazza Hector. Az 1663-ik év novemberében.*“ [6]) A másik a Monostor-kapu külső védbástyája falában, a felvonó hidtól kimenve balra eső kőlapba vésett ily felirat: „*Épitettek MDCLXIV-ben, midőn a város császári őrségének vezénylő parancsnoka Méltóságos gróf Brazza Hector ur volt, birák pedig a bölcs és okos Lintzegh János főbiró ur, Váradi János királybiró ur.*“ [7])

E kőlap mellett egy másikon e fölirat volt: „*Ő római császári királyi szent felségének, a győzhetetlen és legkegyelmesebb császárnak*

---

[5]) EXTRVEBAR ANNO MDCLXIII.
EXISTENTIBVS IVDICIBVS AMPLISSIMIS
PRIMARIO QVIDEM DOMINO IOANNE LINTZEGH,
REGIO VERO DOMINO IOANNE VÁRADI.

[6]) S. [acrae] C. [aesareo] R. [egiae] M. [aiestatis] P. [rimarius] L. [ocum] T. [enens] E. [t] C. [ommendans] C. [ivitatis] Hector Comes de Brazza. Anno 1663. dieb. Novembris.

Mike Sándor: **Egyveleg** 10. *Claudiopolis.* 14. l.

[7]) EXTRVEBAR ANNO MDCLXIII.
QVANDO CAESAREANO CIVIT. PRAESIDIO
COMMENDANS ET CVM IMPERIO PRAEERAT
ILLVSTRISSIMVS DOMINVS HECTOR COMES BRAZZA.
IVDICES VERO EXISTEBANT VIRI PRVDENTES ET CIRCVMSPECTI
PRIMARIVS DOMINVS IOANNES LINTZEGH.
REGIVS DOMINVS IOANNES VÁRADI.

Mike S. **Egyveleg** sat. 15—16. ll.

főezredese és kolozsvári parancsnoka, gróf Brazza Hector épittette e falat 1663-ban augustus 1-ső napján.“ [1])

Hogy benn a városban mily sánczolásokat és fatorlaszolásokat tétetett a parancsnok, el volt mondva. De a falakon, azok kapuin és bástyáin s a héjazatokban is sok helyt tétettek később, községi végzésnél fogva vagy az ország határozatából javitások. 1666. május 12. a közgyülés meghatározta, hogy Monostor-kapu rakassék be s útasitotta az ülnököket: kérjék meg a főispánt, hogy mivel az ország tartja kezét a kapukon és város kőfalain, rakassa be a fejedelem vagy ország, ők rá nem képesek. A viznek eléhbi folyásába vitelét az ülnökök gondoskodására bizták. E végzést felvilágositja az, hogy Kolozsvár — a mint hátrább elé lesz adva — Várad elveszte után végvárossá tétetvén: az ország birtokába és gondviselése alá került, a vizet pedig az ostrom alatti időben a helyőrség parancsnoka védelmi czélból vezettette belől a falakon. Erről van ott szó. 1668. a jun. 5-ki közgyüléshez a vár falainak és bástyáinak megépitése iránt kemény parancsa érkezvén a főkapitánynak, — a ki a végvár-rendszerben a legelső polgári és katonai tisztség — a vénség és benlakó nemes urak a főhadnagygyal — a ki a főbirói állomás jog- és hatáskörével birt — végezték: „hogy a város kőfalainak héjazatit a szélvész nem kevéssé megszaggatta s a falak esőviztől áznak, Közép-kapunak is tömlöcze — a bástyafal derekában volt — vizben áll, e miatt a felvonó hid kövei gyakran szakadoznak s most is leszakadva állanak; a viznek pedig kimerésére sem az őrség, sem a város nem képes, mivel igen nagy terüh nyomja; meghatározták, hogy két biztost küldjenek ki, a kik mindent megvizsgáljanak s a mi szükséges, az adóból csináltassák meg, a viz folyásának útját igazitsák helyre, hogy az a polgároknak kárt ne tegyen; a

---

[1]) Sacratissimae Caesareo-Regiaeque Romanorum
Majestatis, Invictissimi ac Clementissimi
Imperatoris. Supremus Locumtenens
Et Commendans Claudiopolitanus. Hector
Comes de Brazza, hunc murum erigebat Calendis
Mensis Augusti, Anno 1663.

Emléklapok sat. 26. l.

A Kolozsvár várfalain levő feliratok az 1734-ki **Város Leirás** [Descriptio Civitatis sat.] czimü nem szakértők által készült **Emlékiratból** vannak a különböző másolóktól ily külömbözőleg, de többnyire roszul lemásolva.

kőfalakat is járják be s a romlásokat igazittassák meg, különben veszedelem következik belőle; a kis ajtó boltozatja is csaknem beomlik, gondoskodni kell a megigazitásról, mert ha tovább halad, nagyobb lesz rá a költség.“ 1676. a febr. 17-ki közgyülésben ismét előfordulván a középkapui bástya dolga, végeztetett: „hogy annak felvonó hidja épittessék csigára, igy kevesbül a költség s könnyebb lesz alatta a viz lefolyása;“ a sept. 24-ki közgyülésben pedig: „hogy a hidkapui bástyában levő órához a feljárás rosz levén, igazittassék meg.“ 1679. a május 19-ki közgyülés a város körül való tornyokban s azok fedelén sok hiány felől értesülvén: „meghatározta, hogy minden czéh a maga tornyát épittesse meg, nem a maga költségén, hanem a város pénztárából adatván rá Polyik János kolozsvári fizető mestertől.“ [1])

A fentartáson kivül őrködésre is mindig készen kellett lenni a polgárságnak, ha a várost veszély fenyegette. Ez kiváltságaiból folyt. Két érdekes esetet hozok fel bizonyitékul e korszakból: egy külső rendeletet s egy belső intézkedést. 1681. nov. 14. Rhédei Ferencz, a fejedelem seregvezére irta a kolozsvári főhadnagy Budai Mihálynak: „hogy ő a fejedelem parancsolatjából az alatta valókkal készül, indul ki minden órán Kolozsvárra, csak lovainak patkolását végezzék. Czirkáltassa fel a városon az olyakat, a kiket postálkodásra használhatnak; hirdettesse meg a czéheknek is, hogy a tornyokat tisztitsák, munitiojokat és egyéb hadi szereiket készitsék el, csak hogy ha lehetne, ennek valami lármájának nem kellene lenni, hogy a *populc* közt zendülés ne lenne; oly megfontolva cselekedjék azért a főhadnagy, hogy az ott benn levő idegen emberek között valami félelem ne támadjon, ugy a becsületlenséget és ott való sok rosz dolgokat ki ne tanulják.“ [2]) 1686-n pedig, midőn a a török-német háboru folyt s Kolozsvár is a németek támadásától félt, május 6. a tanács a város őrizete iránt ily intézkedéseket tett: „1. Legyenek strázsamesterek a hostátokban, hidelvén, magyar-utczában, közép- és farkasutczában, monostor- és szinutczában; 2. a hostátok külső sánczkapuinál levő kalyibáknál 8—8 jól fölfegyverzett ember; 3. a belső kapukon való vigyázásra a város gyaloghadnagya vigyázzon sat.; 4. mind a lovas, mind a gyalog hadnagyok

---

[1]) A végzések mind az *eredeti j. könyvből* valók.

[2]) *Városi levéltár.* Fasc. II. 244. sz.

vegyék számba: hol, mennyi fegyveres embert lehet találni? 5. a mely lovasoknak nincs lovuk, gyalog szolgáljanak; 6. a ki hirt hall, jelentse a kapitánynál; 7. idegen ismeretlen embert sem benn, sem a hostátban házához senki be ne fogadjon; 8. a lajtorjákat a majorokból a városba behozzák sat. Ez intézkedés, a város főkapitánya megérkezteig tart...“ [1]) Világos ebből, hogy bár a vár az ország birtokában volt, a védelem kötelezettsége a polgárokról sem vétetett le — pénz mellé véradót is kivánt a fejedelem.

A *város javainak gyarapodása* már rég nem foglal helyet történetében. Bel- és külháboruk vészes következménye: a közvagyon tönkrejutásának, a polgárok elszegényedésének siralmas rajza váltotta fel azt. Korábbi bölcs és lovagias lelkü fejedelmek adományait elfogyasztotta gyönge utódaik alatt a belső pártviszály és az országot kirabolva, fölperzselve, lakosait legyilkolta s rablánczra füzte az annyiszor átkóborló ellenség. Gyászos, sötét idők voltak azok Kolozsvár életében. Maradjon fenn itt is, mint betöltetlen ür, mint homályos pont és oly korszak, melyben fentartásra méltót hiában keres a történetirás kutató figyelme.

I. Apafi Mihály egyetlen kedvezményt adott Kolozsvárnak a postálkodási ügyben 1690. ápr. 15. halála előtt alig hat héttel, Heiszler német tábornok nyilt parancsa alapján, melyben meghagyta: „hogy posta lovakat, szekereket, vonó marhákat, senkinek, akár mi rendbeli tiszt vagy ő felsége a császár vitézlő rende legyen, a tábornok arról való szabad útlevele [*salvus passus*] nélkül ne adjanak, se ingyen ne gazdálkodjanak. A ki erre kényszeritne valakit, nemes ember és vármegye tiszte, articularis büntetésen marasztaltatik, köznemes, polgár és paraszt 3 havi tömlöczczel lakol. Tartsa magát kiki az 1689. novemberi fejérvári gyülésben arról hozott [17] t. czikkhez.“ [2]) Éles gúnyja a sorsnak, hogy egy ország fejedelme alattvalóinak jogvédelmet csak egy idegen tábornok parancsa nyomán volt képes nyujtani... Azonban itt is betölt ama példabeszéd igazsága: „a hol legnagyobb a szükség, ott az isteni segitség.“ Kolozsvár polgárainak ügyessége — önérdekök feláldozásával — épen e szerencsétlen időszakban nyitott két új nem egyenes jövedelmi forrást, mely csekély volt akkor, de később mind növekedett, s

[1]) *Városi levéltár.* Fasc. II. 257. sz.

[2]) Oklevélt. CXCIV. sz.

főleg egyik, már ma a város jóllétének és művelődésének leghatalmasabb emeltyüje, legbővebb erőforrása. Ez a pálinkaadók kivetése. 1670. a decz. 14-ki közgyülés az aqua vitae egy ejtelétől 6, égett bortól 3 pénz adót rendelt fizettetni mindenki által a város szükségére; az 1676. jun. 29-ki közgyülés pedig a gabonából való aqua vitae és gorolyka égetőkre évi 2 frt adót rótt ki, s befizetését a 4 kantor idejére szabta; borseprőből való pálinkáért és a mit a patikáriusok főznek, nem kell fizetni. [1]) *Másik* a vasegyedáru jövedelme. Az 1670. octob. 20-ki közgyülés meghatározta: „hogy a vasárulás ezentúl legyen városi egyedáru, jövedelme fordittassék közszükségekre. Szent Márton napig vasát mindenki adja el, azon túl árulása tilos lesz... A méhsert is a város számára foglalták vissza, s felügyeletére a vénség [*tanács*] bizatott meg. Kitelvén a szabott határidő, a novemb. 24-ki közgyülés a vas-egyedárui jogot két évre Belényesi Szabó Istvánnak adta ki évi 300 frtért, a mit két izben t. i. szent György és szent Mihály napkor tartozik lefizetni.[2]) Meg volt a város fejérvári háza is, melyet: „1670. febr. 21-ki levelében a város országgyülési követei megromlottnak, de 17 frttal megigazithatónak irták. Ha a város eladná — irják — adnának érette 400 frtot. Fejérvármegye most is bele száll vala, ha a püspököt benne nem találták volna.“ [3]) E házat 1680. jul. 18. a kolozsvári tanács kérésére két hites fejérvári személy megszemlélte s megbecsülte. „A kolozsvári ház — irják ők — a kőkeritésen belől, a külső fejérvári várban van, mégis nem a város birája, hanem a nemesség hadnagya alatt áll. Felső részében semmi difficultas nem volt, az alsó házbeli épületei is jó állapotban vannak, ugy, hogy Fejérváratt azon épületet senki épületi meg nem csúfolja. A pincze ajtója lehetne valamivel tágasb, mert csak 40-es hordó fér be. Egy szóval: fogyatkozást nem találtak benne. Alá vannak irva: Szabó János és Balogh Gáspár, nemes személyek.“ [4]) Lett volna még örökésre kilátása Gilányi Jakab magtalanul elhalása következtében, a kinek a város területén külső öröksége, háza s egyéb javai maradtak, a miknek a város kiváltsága szerint, rá kellett volna szállani; de Polyák János alkapitány és fizetőmester a fiskus nevében a házat

[1]) Mind két végzés a *j. könyv eredetijéből való.*
[2]) *Az eredeti j. könyvből.*
[3]) *Városi levélt.* Fasc. II. 207. sz.
[4]) *Városi levélt.* Fasc. II. 236. sz.

lepecsételte. Ez sértette a város szabadságát, jogügyi igazgatói tehát ellene mondottak, kijelentve, hogy a város meg nem engedi, hogy valaki más tegye rá kezét; ellene mondottak a vice kapitány előtt is, kifejezték, hogy Kolozsváratt idegen fiskus ily esetekben nem örökösülhetett. De nem láttam nyomát, hogy a Gilányi-jókban a város örökösödött volna.

Politikai élete és törvényes alkotmánya válságteljes át- és visszaalakulás. Várad eleste Kolozsvárt végvári helyzetbe hozta. Négyszázadon át önállóan fejlett erős polgári szervezetének egyszerre át kellett alakulnia vármegyei nemesi rendszerré. Az erre irányuló törvényhozási, kormányi és katonai, esetes, a pillanat szüksége és ötlete szerint tett, s a viszonyok új alakulása folytán gyorsan változó, olykor ellenkező intézkedésekből kitünik, hogy sem az országgyülés, sem a kormány nem tudta, hogy lehetetlent akarnak. Egy egész községet intézményileg, társadalmilag és jellemileg mássá alakitni a politika legnehezebb feladata. A kis ország fenyegetett helyzete nyomása alatt megkisérlették a fejedelem tanácsosai és az országgyülés Kolozsvár számára egy gyarló új polgári-nemesi községszervezetet alkotni, néhány évig fenn is tartották, s akkor szétmállott, maga után a szánalom emlékét hagyva, mint a mely az ország közérdekének semmi szolgálatot nem tett, de a polgárok egyéni jóllétét aláásta s a városnak polgári rendeltetését és községi hivatását bénává tette.

Első ismeretes intézkedés ez irány felé az 1664. jan. 31-ki nagysinki országgyülés 4-ik t. czikke, melyben azon inditó oknál fogva, hogy a fejedelem már ugy határozott: „hogy mivel Kolozsvár városa Kolozsvármegyének székes helye, a mely ügyben a külső [*vármegyei*] tisztek itélnek, abban végrehajtók is nem mások, hanem csak ők lehetnek — kimondatott, hogy a kik a dolgot megakadályoznák, fejenként 200 frt articularis büntetést szenvedjenek.“ [1]) De ez csak kezdet, ötletszerü intézkedés egy előfordult esetben. Fontos a fejedelemnek azon évi márcz. 20. az új helyőrségnek Kolozsvárra bevitele- és elhelyezésekor kiadott szervező rendelete vagyis *új polgári alkotmánya*, melyben Ébeni István, kolozsvármegyei főispánt, Kolozsvár város és a helybeli végőrség főkapitányává

[1]) *Orsz. levélt.* sat. III. k. 413. l.

nevezvén ki: az őrség számára a város és a két szomszéd vármegye által teendő fizetés és szolgalom mennyiségét, s az őrség, kapitány, város és polgári hatóság közötti viszonyt megállapitotta. A szervező rendeletben a fejedelem meghagyta Kolozsvár városának, hogy: „1. az ott tartandó őrség számára adjon évenként 14,000 frtot, a miben a város is megegyezett, két vármegyéből szállitson be 100—100 köböl buzát, a mostani 30-adi jövedelem is forditassék arra; 2. a fejedelem a város lakosit minden kiváltságaikban, törvényeikben sat. megtartja, s az őrség benlétével és fizetésével kiváltságaiknak ártani nem kiván; 3. egyéb adósságtól, sarcztól, gazdálkodástól, postaszekér- és lóadástól, ország közé szolgálattól menttek lesznek, csak városukat kellend épitniök, a miben az ország is tartozik segitni; gazdálkodni, postát vinni csak a töröknek lesznek kötelesek; 4. a város kulcsai két helyt nem lehetnek, legyenek a főkapitány kezében, mikor rájok szükség van, el lehet vitetni, de ismét vissza kell hozzá adni; a munitios helyek is az ő kezébe mennek át a kulcsokkal együtt; 5. a fő- és alkapitány, porkoláb meghatározott mennyiségü bort vihessenek be, úgy a városiak is, mikor boruk nem termett; 6. a nem háza szükségére vett bortól minden 2 pénzt fizet, egyéb gabonájától pénzt a város javára; borból, húsból ha jövedelmet csinálhat a város, szabadságában áll; 7. egyéb eladni valótól egy szekértől 1 pótrát, 4-től 2-őt, 6-tól 3-at, egy lótehertől szintén 2 pénzt köteles mindenki fizetni; 8. a városon kivül való, szomszédos falukban a hús fontját 3 pénznél többre ne emelhessék, annak is 1 pénzét Kolozsvár e végre megbizott tisztének adják be; 9. idegeneknek a városon hosszas lakásuk alatt elveszett pénzeikért a város most nem köteles fizetni, de csak 3 hónap mulva; 10. adósságát kiki hogy vegye meg, arra a fejedelem törvényt nem hoz, a kik elbújdosnak, azok iránt adhat nyilt parancsot; 11. a város ingyen szállást tartozik adni a főkapitánynak és őrségnek; a városban mindenki tőle függ, a városi hibás embert a város, az őrségit a főkapitány bünteti meg; 12. az őrséget erős fegyelem alatt kell tartani, hogy gazdáikkal ne veszekedjenek, gazdálkodást ne erőszakoljanak, egymást megbecsüljék; a szállást a biró és kapitány rendeli el; kolozsvári ember ha őrségbe lép, semmi városi terüh alól ki ne vétessék; 13. ha nemes, házat vesz a városban, viselje a polgári terheket; 14. ha a fenebbiek iránt nehézségek támadnak, az országgyülés orvosolja; 15. ha Isten

békességet ad, a város az őrség gondjától magát mentté teheti.“ [1]) Kiegésziti, részben felvilágositja ezt az Ébeni István főkapitánynak a helyőrségbeliekhez intézett napi parancsa, melyben: „1. rendeli, hogy mindenki az isteni parancsok szerint viselje magát; lopás, házfelverés, paráznaság az ország törvénye s a zászlók rendtartása szerint büntettetik; 2. egyébkor is, de főleg vasárnap virradatkor mindenki köteles a hadnagyokhoz gyülni, onnan a főkapitány szállására s onnan isteni tiszteletre menni; 3. a ki el nem megy s isteni tisztelet alatt korcsmában találtatik, pálcza büntetést kap; 4. a ki *lélek*-kel, vagy *ördög lelkü*-vel szitkozódik, kalodába záratik; ha magát megváltani akarja, nemes 1 frttal, darabont vagy lófő 50 p. válthassa meg, a mi a szegényeké vagy tatár rabságból kiszabadultaké lesz; 5. ok nélkül esküvő, Isten nevét mocskoló, kalodába tétetik; ha magát megváltani akarja, nemes ember 50 p., darabont és lófő 25 p. fizet; 6. *Isten*-nel, *ördög adtá*-val káromkodó, fa-lóra kötözve vasárnap délig tartatik ott, a ki többször teszi, pálczával veretik meg, ha mégis ismétli, halállal büntettetik; 7. a ki tisztei ellen támad, pálczázással vagy halállal büntettetik; 8. a ki fegyvert visz a városba a maga feleihez, ha vért nem bocsát is, megpálczáztatik, ha vért bocsát, a fa-lovon megsanyargattassék s 13 pálczaütésre büntettessék; 9. a ki gazdájával békében nem él, az előbbi büntetést szenvedje ... [Itt forrásom megszakad, pedig látszik, hogy több pont is volt.“] [2])

Hogy ez intézmény, ugy a mint életbe léptetve volt, a polgári szellemmel nem egyezett s Kolozsvár által szivesen nem fogadtatott, kitünik onnan, hogy midőn a fejedelem 1664. márcz. 23. megparancsolta, hogy az ő, az ország és kolozsvári kapitány hűségére megesküdjenek, a város kérelmezett ellene s azt kivánta, hogy a kapitány és őrség is legyen hittel köteles a város irányában... A kérvényre ezt irta röviden a fejedelem: *Meg kell lenni. Fiat.* 23. mart. Anno 1663. *Apafi* ... A város 1665. [*kelet nélkül*] azt kérte [3]) a fejedelemtől könyörgve, magyarázza meg: „mit teszen az, hogy a város szabad várossá tétetnék, a praesidium eltöröltetnék? mert ők homályosnak látják.“ A fejedelem azt válaszolta: „Az

---

[1]) Oklevélt. CLXXIV. sz.

[2]) Oklevélt. CLXXIII. sz.

[3]) *Városi levélt.* Fasc. II. 174. sz.

ország magyarázza meg nektek, maga tudja, mit végzett.“ [1]) Erre hozatott aztán az 1665. május 1. Gy.-Fejérváratt a 24. t.-czikk, melyben az országgyülés meghatározta: „hogy Kolozsváratt lovas őrség ne tartassék, hanem a város véghely és szabad város levén: lakosai a gyalog helyőrséggel együtt elegendők ott való vigyázatra...“ [2]) Ez ugy látszik, félreértésekre adott okot a helyőrségnél, mert az azon évi nov. 8. ugyanott tartott országgyülés bizottság kiküldését határozta, melynek tagjai s ideje meghatározását a fejedelemre és tanácsára bizta, de útasitásul azt adta, hogy oda menvén, járjanak végére: mily állapotban s hadra mennyiben vannak elkészülve a kolozsváriak? vajjon azon véghely oltalmazására elégségesek-e vagy nem? E felett meg kell tőlük tudni: ha az ország rr-nek szabadságával akarnak-e élni, s magukat ugy alkalmazni, mint véghelyben lakó vitézlő rendet illet? Ha azt felelik, hogy ők más szokással és szabadsággal akarnak élni, a biztosok mondják meg s adják jól eléjök, hogy az ország őket oly nemesekké nem tette, hogy válogassanak a szabadsággal való élésben, hanem mint az ország más Rendei éltek s élnek, oly karba s rendbe alkalmazzák ők magukat, mert egyébként nemesi szabadságukban meg nem maradhatnak. Ha ők azon hely és tartomány oltalmára elégségesnek nem itéltetnek, mintsem az a hazával együtt veszedelmeztessék, a biztosok rendeljenek annyi lovast és puskást Kolozsvárra, a mennyi szükségesnek látszik, s hagyják és parancsolják meg nekik, az ország névében, hogy azokkal egyetértsenek, nekik szállást adjanak, s szükség idején velök felüljenek, és mint végbeliekhez illik, ugy szolgáljanak: függjenek a kapitánytól, rá hallgassanak, törvényes dolgokban pedig a vármegyétől és tiszteitől, a kikkel értsenek egyet. Az őrségbelieknek az ország esztendőre 60 pénzt s ezen kivül tápláltatásukra két hóra buzát rendelt. [3]) E bizottság munkálkodása adott alkalmat a város levéltárában levő ugynevezett *három pecsétü levél* keletkeztére, melyet a 1666. febr. 1-től 26-ig Fogarasban tartott országgyülés a fejedelemmel és tanácsával s Kolozsvár város követeinek is tudtával dolgozott. Ennek alapja Kolozsvár város két pontban irásba foglalt azon kételyei és

---

[1]) *Városi levéltár.* Fasc. II. 188. sz.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. s. a. t. III. k. 410. l.

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. s. a. t. 483—484. ll.

kívánságai voltak, melyeket a város az ő véghelyi nemesi állapotjukra nézve a fejedelem elé terjesztett s az országgyülés most mindenik pontra nézve határozatot hozván: azt egy kimeritő *szervezeti szabály* alakjában, a 3 nemzet pecsétével megerősitve kiadta. Itt tünik fel bevégzett egységes alakban Kolozsvár új polgári és nemzeti alkotmánya: módositva van az 1664-ki, eltörölve annak némely része, s inkább összhangba hozva a polgári érdekek a nemesiekkel, a régiek az új intézménynyel.

„Isten itéletéből szegény hazánk már annyira jutott — igy hangzik annak bevezetése — hogy Kolozsvár lett végbástyája, mely nyomorult sorsunkat nézve, kényszerittettünk e várost nemesi szabadsággal felékesitni, hogy igy az mind azon véghelynek, mind a megmaradott hazának szolgálatára alkalmasabbá legyen. Minthogy nemesi sorsba helyezésökre nézve a kolozsváriaknak némi ellenvetéseik voltak, miket irásban adtak elé, a fejedelem és országgyülés is azok megvizsgálása után a dolgot irásban határozták el. Az *elsőre nézve* az ország azt határozta, hogy a ki Kolozsváratt kapitány lesz, az legyen a vármegyében főispán is; nincs ellenére az országnak, hogy végőrségi [*praesidiarius*] nevet viseljenek; attól se féljenek, hogy őrül más helyekre rendeltetnek; de azt megvárja az ország, hogy a kötelességekben nem válogatván, a mikor a kolozsvári főkapitány parancsolja, oda menjenek és azt tegyék, a mit a szükség kivan, s a mi parancsoltatik. A felülést illető kivánságban sok homály van; mert ha azt értik, hogy csak akkor menjenek el a haza szolgálatára, midőn a főispán is elmegy, ez méltatlan kivánság, mert néha csak részleges hadi kirándulást kell tenni, nagyobb dolgok félelme és várása levén hátra; néha a főispánnak beteges állapotja nem engedi meg, s egyéb ok is lehet akadályul, mit emberi elme most előre fel sem ér. Ily kifogások elrontanák a dolgot, s a haza elveszhetne miatta. Azért ilyekkel a kolozsváriak ne éljenek. A főispán ha maga velök nem mehetne is, illő útasitás nélkül nem bocsátja el őket. Az is méltó, hogy a mely nemesek most Kolozsváratt vannak, a haza szolgálata alól magukat ki ne vonják. A főispán a most megnemesedett kolozsváriakkal és a városban szállást tartó külső nemesekkel, s az egész őrséggel megfontolja, mikor kellessék kimenni. Azt is hozzá kell tenni, hogy a főrendeknek, a kik lovasokat akarnak állitni, álljon tetszésökben: ha maguk személyökben is ki akarnak menni vagy

nem? szintugy a városiak is, ha inkább jó lovast állitnak, ám lássák, személyesen ne menjenek szolgálatra. *A másodikra.* Az ország a kolozsváriak kiváltságához nem nyul, maga a dolog az, a mi állapotjokat megváltoztatja. Az ország határozása ez: megnemesedvén már a kolozsváriak, a biró nevezeti helyett legyen *nemes hadnagy,* [1]) az esküdt polgárok helyett *ülnökök* [*assessor*]. [2]) Egyéb peres eljárásuk maradjon érintetlen, csak azt jegyezvén meg, hogy 100 frtig való dolog határoztassék el az ő székükön végleg, feljebb való bocsáttassék a vármegye székére, sőt ha a dolog kivánja, feljebb is; mert a megnemesedés által a városiak Kolozsvármegye nemes tagjaivá levén, annak törvényszékére is fel kell menni az ügynek. S minthogy eddig is sokan kerestek ott

---

[1]) *Esküformája ez volt:* „Én — — esküszöm az élő Istenre és az ő áldott szent Fiára, a Jézus Krisztusra, hogy ennek az Hadnagyságnak Tisztiben igazán eljárok, Erdélyország Méltóságos Fejedelmének igaz híve leszek, a Nemes országgal együtt minden reám bizott dologban, Főispán Uram parancsolatjában tehetségem szerint eljárok. Isten engem ugy segéljen sat."

[2]) *Esküformájok:* Én — — esküszöm az élő Istenre és az ő áldott szent Fiára, a Jézus Krisztusra, hogy én a törvényt kiszolgáltató Assessorságban igaz és hű leszek, minden előttem perlekedőknek — az Nemes Országtól nekem adott Authoritásig, hátra tevén félelmet, kedvezést, barátságot, atyafiságot, adományt, igéretet, személyválogatást — igaz törvényt szolgáltatok s pronunciálok, tehetségem szerint, és a mely törvények előttem decidáltatnak, azokat a kereső félnek instantiájára kedvezés és halogatás nélkül executioba veszem; a vármegye Főispánjától ő Nagyságától és ő Kegyelmétől levén dependentiám, az ő Nagysága szabadságit oltalmazom. Melynek megtartására Isten ugy segéljen engem, s ugy adja lelkem üdvösségét...

Száz-férfiak esküformája: Én — — esküszöm az élő Istenre sat., hogy ő szent Felségének neve tisztességét mindenek felett oltalmazni igyekezem; az ország fejedelmének, azután a kolozsvári nemes Hadnagynak és nemes Tanácsnak hűséggel, igaz és engedelmes leszek teljes életemben, mind jó s mind gonosz szerencse forgásiban. A nemes városnak és nemes Tanácsnak parancsolatát, végzéseit s meghagyatott szabadságát megőrzöm, megtisztelem, becsülöm és megfogadom. A városnak megállott *Unio*-ja, meghagyatott törvényei, rendtartási, szabadsági és bevett vallásai ellen sem titkon, sem nyilván, se fejedelmek, se egyéb rendbeliek előtt nem practikálok, sem semmit nem inditok, idegen bort be nem hozok, és a hol tudok, megjelentem. Isten engem ugy segélyen sat. Ez esküformák minden czéhnek megküldettek, megőrzés s maguk alkalmazása végett.

A szabó czéh levéltárában levő eredetiből.

menedéket s megtelepedtek, ezután is bizonyosan telepednek meg, azoknak is lesz perök városiakkal. Hogy az igazságszolgáltatásban senki ne kétkedjék, jó lesz ha a kolozsváriak mikor törvényt tesznek, a külső nemességből is 3-at vagy 4-et magukkal meghívnak, ha annyit nem lehetne, legalább kettőt. Ezt nem neheztelhetik, ha igazságosan akarnak cselekedni. *A harmadikra.* Mivel a külső nemesek most kebeleztettek be a kolozsvári valódi nemesek közé, az lehetlen, hogy oda is ne legyen kötelességek. Azért a kolozsváriak választszák a hadnagyot és ülnököket a vármegye gyülésén, a főispán és a többi nemesek jelenlétében. A hadnagy választása ugy legyen, mint a vármegyék tiszteié. Helyhatósági törvényei, a miben a nemesi szabadságnak és ország törvényének hátrányára nincsenek, fenmaradhatnak: a milyenek a birtok, örökség, örökösödési osztály ügyei városuk területén belől. *A negyedikre.* Az országnak is nagy szívfájdalmára van, hogy a dolognak igy kellett lenni; de mivel Isten Kolozsvárt bűneinkért véghelylyé tette, a dolog magával hozta; ha azonban Isten Váradot kezünkbe adja, örömest kedveskedik az ország. *Ötödikre.* A czéhek állapotja helyben maradhat, a feljebbiekben megirt dolgok bántódása nélkül. *Hatodikra.* Hogy valakit javaiban, jószágában megbántson az ország, gondolatában sincs; a közőrségnek rendeljenek oly szállást, hogy a kibontakozás hírekkel ne legyen; a főtisztek szállásának gyakori változása alkalmatlan lenne. A kapitánynak legyen rá hatalma, hogy ha becsületes ember megy oda dolgát igazitni, rendeltessen neki illendő szállást. *Hetedikre.* Zsoldos állitásra nem kényszeritetnek a kolozsváriak, másképen kivánja szolgálatjaikat az ország. Midőn azt kérik, hogy hadfelüléskor személyes felkelésre ne kényszeritessenek, ugy látszik, az időnek és dolgoknak akarnak parancsolni, melyeknek csak egyedül Isten parancsolhat. Azért mind a fejedelmeket, mind a hazát a szükség tanitja meg: melyik helyét, mint kell oltalmazni? Ő kegyelmek is hagyják arra; higyjék el, hogy Kolozsvárt, mint véghelyet, soha ugy meg nem gyengitik, hogy veszedelme következhessék, sőt az ország mint szeme fényét, ugy igyekszik oltalmazni. Ezen dologhoz tartsák már ő kegyelmek magukat, hogy se magukat ne fáraszszák, se az országot többé ne búsitsák, mert az helynek állapotja tovább a dologban nem bocsát.“ [1])

[1]) Oklevélt. CLXXIX. sz.

Oly határozottság volt az országgyülésnek a város képviselőivel együtt alkotott e végzésében, s annyi jóakarat, hogy a midőn Lintzegh János több követ társaival a fogarasi országgyülésről haza jövén: a márcz. 6-ki közgyülésen eljárásukról számot adott, a polgárság megnyugodni látszott a változáson; de nehány nappal később a márcz. 20-ki közgyülésen Szabó Miklós esküdt polgár zajt keltett, oly szidalmakkal illette a várost és száz embereket, hogy a közgyülés ezeknek egyenként nyilvános gyülésben megkövetésére s pecsétes kötelezvény adásra itélte azon magaalávetésével, hogy efféle illetlen szitkozódásokat és fenyegetéseket jövendőben eltávoztat, különben a közügyigazgatónak meghagyatott, hogy őt büntesse meg . . . Erre az ingerültség lecsillapult, de a kedélyek nem nyugodtak meg. A város újabban panaszolt: „hogy neki a vármegye ne tegyen hadnagyot és ülnököket, s az őrségnek ne kelljen füvelő helyet a maga határából szakasztani, hanem a puszta falukéból adjanak; régen is Szent-Miklós puszta falu helyéből szakasztottak e végre helyet és a szamosfalvi birtokosok határából . . .“ Választ rá a fejedelem adott: „Az ország végezett egyszer ez dolog felől, s az ország változtathatja is. Lássák ő kegyelmek mint orvosolhatják meg. Ex consilio, apr. 27. 1667.“ [1]) Erről a város jókor értesülvén: minthogy a helyzeten változtatni nem birt: már ezt megelőzőleg az ápr. 14. közgyülésen két főbirót, egy főhadnagyot [*ductor primarius*], hat unitáriust, hat orthodox magyart és szászt, együtt 12 ülnököt megválasztván, az új rendszer szerénti tisztek hivatalukat elkezdették. A gyalogság útasitatott, hogy ezentúl nem a hadnagy, de a főhadnagy elé gyüljön össze. 1667. decz. 13. a kolozsvári nemes urak [*száz-férfiak*] gyülésében Bánffi Dénes főkapitány parancsára a bőrből mívelő mesteremberek áruja megszabására a *közéjök szállott nemes urak* közül 8-at neveztek ki, a *város nemes urai* közül is 8-at, jegyzőjük a város jegyzője volt. Decz. 7. nemes Kolozsvármegye nemesei és Kolozsvár város száz-férfiai együttes gyülésben választották meg főhadnagygyá Budai Mihályt, a 12 ülnököt és száz-férfiakat. 1669. a jan. 17-ki közgyülést a főhadnagy nyitotta meg, mint a város belügyeiben első közigazgatási tisztviselő, a ki régebben a főbiró volt; 1671. ápr. 25. is az nyitotta meg a közgyülést, s tette meg

[1]) *Városi lévélt.* Fasc. II. 190. sz.

előterjesztéseit a tanácskozás tárgyaira nézve; 1672. jan. 28. szintén az, április 18. Kolozsvár *nemes és vitézlő esküdt vénei* tanácskoztak és végeztek a város ügyeiben; május 6. *Kolozsvármegye összes nemesei és Kolozsvár nemes esküdtei* együtt választották főhadnagygyá Budai Mihályt; 1674. a jun. 20-ki közgyülésben végezték: hogy Kolozsvár az ország végháza levén, a főkapitány kérje meg a fejedelmet és országot, hogy a törökség és egyéb fel- és alájáróknak való gazdálkodás iránt tegyenek külső helyekről is gondoskodást, hogy a város azzal is ne terheltessék. 1675. jan. 16. *a vármegye rendei és a város esküdt nemesei* főhadnagyává választották Gassner máskép Literati Bernaldot, ülnökökké pedig 3 szász, 3 magyar unitáriust, s 3 magyar és 3 szász orthodoxust. 1680. a május 6-ki közgyülésen a száz-férfiak a főhadnagygyal és esküdt ülnökökkel választották meg az új száz-férfiakat. Itt jő elé legelébb a *centumpater* szó. Ezentúl a közjegyzőkönyvekben ez elnevezéseknek nyoma veszett, hihetően azért, mert már ekkor elkezdődött az országban a réginek teljes fölforgatása. Ez intézmény élete is halványulni kezdett, míg végre egészen aláhanyatlott, hogy romjaiból később ismét a hajdani polgári igazgatási rendszer keljen új életre.

Kolozsvár város és vármegye törvényhatóságának ezen különös vegyüléke, a tiszti és képviseleti elnevezések s közigazgatási tények e tarkasága világosan mutatja, hogy a polgári elemmel egybe nem férő ez elvek és rendszer a kolozsvári polgárság szívében rokonszenvre nem talált, meggyökerezni nem tudott. Ily typicus polgári szervezetü, régi önálló miveltségü, szép és nagy város erőhatalommal véghelyi sorsra lealázható volt, de abban megtartható nem. Behozta és fentartotta egy ideig a szükség, de a mint ennek nyomása megszünt, lazulni kezdett amaz is. Katonai uralom erős polgári érzelmü népben rokonszenvet ébreszteni, annak politikai czélu hadi intézményei túlnyomólag az ipar békés munkáival foglalkozó városban állandósulni nem képesek . . . . . Az országgyülés is gyakran kiterjesztette gondoskodását Kolozsvárra, mint véghelyre, de abban is szakadozottság, ötletszerüség látszik inkább, mint belső rendszeresség és czéltudatos egyöntetüség. Csak az tünik ki ez intézkedésekből világosan, hogy az állami és helyhatósági érdekek, a véghelyi közjogi viszony és erőteljes önkormányzat, a nemesi és polgári intézmények összeolvasztása

politikai lehetetlenség. Egymás mellett nem fértek meg. Vagy az állami érdekek vonják el a polgárok erejet saját terük- s munkakörüktől, vagy ezek röviditik meg azokat, kellő súlyt fektetve szabadságaik kifejtésére s jogaik érvényesitésére. Egyiknek okvetlen szenvedni kell. Az 1666., 1667., 1675-ki országgyülések Kolozsvárra vonatkozó intézkedései igazolják ezt. Az 1666. sept. 18-ki gyulafejérvári országgyülés tiz t.-czikket [*Edictum*) alkotott közállapotairól. „Az I-sőben a káromkodásra, ünnepek megszegésére s más czégéres vétkekre az *Approbata* czimü törvénykönyv intézkedései Kolozsvárra is kiterjesztettek, s a birósági jog a főkapitánynak adatott; [1]) a II-ikban a végekben szokásos czirkálás joga kiterjesztetett Kolozsvárra is, s a tetten értek meg büntetése joga a kapitányra ruháztatott, ugyszintén a kik gyilkosságban, verekedésben, lövöldözésben, tisztek ellen titkos tanácskozásban, felsőbb rendeletek megvetésében, a fejedelem méltóságát viselő tisztek meg nem becsülésében, pinczék, boltok, házak felverésében, szóval a bűnügyekben találtak megfogatása s személyválogatás nélkül megbüntetése, rövid perfolyammal, kifogások s menedékek kirekesztésével, szintén a kapitány jogkörébe útasitatott; ha a bűnös nemes ember házához menekül, 200 frt büntetés alatt kiadni köteles; [2]) a III. t.-cz. szerint a ki a főkapitány által elfogatott gonosztevőt kiszabaditja, annak büntetésén marasztatik; [3]) a IV. t.-cz. kisebb vagy nappali riadásra, gonosztevők elfogatására a felkelést mindenkinek kötelességévé teszi 12 forint büntetés alatt; [4]) az V. t.-cz.-ben meg van tiltva, hogy takarodóra harangozás után fegyverrel senki ne járjon, kivéve ha fő ember marad barátjánál hosszasabban, de ez is lámpással menjen haza. A ki ellene tesz, elfogatván, reggelig kalodában marad; [5]) megnemesitett kolozsváriakat az őrségbe a kapitány föl ne vegyen, mert ezek ugyis tartoznak szükség esetében szolgálni. [6]) A VII. t. cz. szerint kolozsvári nemesek, ha őrségbeliekkel törvényök támad, azt a kapitány székén folytatják; végőrségeik is, ha kolozsváriak

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 510. l.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 511—512. ll.
[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 512. l.
[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 512. l.
[5]) Ugyanott.
[6]) Ugyanott.

ellen van ügyök. Mely ügyek szoktak a kapitányi vagy *szombati széken* elhatároztatni, külön törvényben van meghatározva; hadi ügyeket is mind a végőrségiek, mind kolozsváriak a kapitányi széken igazitnak.[1]) Esketési parancscsal ezután is élhetnek a kolozsváriak;[2]) a VIII. t.-cz. szerint sem kolozsvári, sem végőrségbeli s más oda menekült nemesek kereskedés végett a főkapitány híre nélkül a városból ki nem mehetnek, s a szolgálattól magukat el nem vonhatják;[3]) a IX. t.-cz. megtiltja az éjszakai titkos összejöveteleket, titkos gyüléstartást és perlődéseket; Kolozsvár már véghelylyé lett, ott pedig az ily dolgok 500 frt büntetés alatt tiltottak;[4]) a X. t.-cz. tiltja a véghelyieknek külföldre irogatást, izengetést, postálkodást, a kit a kapitány ebben talál, halállal büntetheti. Ha volnának olyak, a mikről a kapitányi útasitásban nincs emlékezés, de a mi a város, a haza és lakosok javára van, a város is bölcsesége szerint találja ki és hajtsa végre.“[5]) E szigoru országos törvényeken kivül a fejedelem Bánffy Dénes főkapitánynak titkos útasitást adott, a mit 1667. jan. 6. a M.-Vásárhelyt tartott országgyülés 37. t.-czikke törvényerőre emelt; a 35. t.-cz. pedig a kolozsváriak kötelességévé tette, a végőrség és oda bemenekült nemesek lovai számára füvelő helyről gondoskodást.[6])

Hogy Kolozsvár véghelyi állása a kebelében előforduló bűnügyek iránt ily szigoru törvényhozási intézkedést igazolni képes, kétségtelen; de az is természetes, ha a büntető jognak a város hatósága alól elvonása s a végőrség számára legelő adásra kényszeritetése fájt. Igazolja ezt az 1667. ápr. 20. gyulafejévári országgyülés 15. és 35. t.-czikke, melyekben ki van mondva: „hogy a kolozsvári dolgok s állapotok felőli t.-czikkeket, jelesen a hadnagyok és ülnökök választásáról, ugy a végőrség lovainak tartásáról valókat most is erejökben hagyatni kivánják, sőt akarják, hogy ha a kolozsváriak ezután is ellene szegülnének, méltó büntetés szabassák rájok.[7]) Igazolja továbbá a város a főkapitány közt

[1]) Ugyanott.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. III. k. 513—514. ll.
[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. III. k. 514. l.
[4]) Ugyanott.
[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 515. l.
[6]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 537—38. ll.
[7]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 552. l.

a város birói hatósága, s az utóbbinak jogköre iránt támadt egyenetlenség, melynek oka és mérve a főispánnak 1668. decz. 11-kén és 1669. jan. 14-kén a városhoz intézett válaszpontjaiból kitünik. A város t. i. felszólalt a főkapitánynál saját birói joghatósága iránt, mire Bánffi Dénes főkapitány azt válaszolta: „A kolozsváriaknak törvénye csak a kolozsvári territoriumon és határban, egymás között forgó némely dologban u. m. divisioknak, örökségeknek állapotjában hagyatott meg, az is csak 100 frt érő dologban absolute; de egyéb törvénytelenségeknek, hatalmaskodásoknak sat. igazitása másra hozatott . . . . .“ [1]) Másik levelében a czirkálás ellen szólalt fel, hogy a főispán költséges és számos tisztviselőt elfoglaló czirkálást t. i. a gonosztevők fölkeresését rendelte el, holott a törvény a kiváltságos és keritett várost kivette alóla.[2]) „Csodálkozik rajta — válaszolta a főispán — hogy a város ily haszontalan dologgal fárasztja, sőt sok gondjai közt méltatlanul terheli őt. Ha Kolozsvár városában egy viceispánnak van hatalma, hogy egy latorra törvényt tegyen, be levén a vármegyébe a város kebelezve: mennyivel inkább van egy megyének! Menynyit ugrott a város elébbi állapotjától, maga jól tudja. Nem érti, miért van oly nagy terhökre a czirkálás. S ha ugy van, nem kellett volna ily hosszason halasztani a panaszt, mert már több hete, hogy a vármegye ebben határozott, s a mint Rhédei Ferencz mondja, a város akkor beleegyezett. Kéri azért, ne terheljék őt oly marczona dologgal s magukat se fáraszszák . . . . . A czirkálás alatt a borbevitelre nézve kivánsága méltóbb s abban szolgál, eddig is szolgált nekik, mert nemhogy a város szabadságát megrontani igyekeznék, de ha lehetne, hires Amsterdámnak értékével koronázná meg Kolozsvárt.“ [3]) De leginkább kitünik Kolozsvár nemeseinek — értetik a polgárság új megnemesitése — a végőrhelyi állapottal való elégedetlensége 1675. a május 25-ki gyulafejérvári országgyülésre 24-kén beadott panasziratából, melyben sérelmeit öt pontban terjesztette elé. „*Első* panaszuk volt, hogy az országgyülés a közelebb Kolozsváratt kiadott útasitásban válaszfalat vont a város területén lakó külső nemesség és a város lako-

---

[1]) *Városi levélt.* Fasc. II. 198. sz.

[2]) *Approbat. Constitutio.* II. r. 81. czim 1. czikk.

[3]) Oklevélt. CXXXIII. sz.

sai közt, személyökre, a haza dolgára, szolgálatjára és a közterhek viselésére nézve. Ez a városnak nagy megbántódására van, mert megzavarja az eddig köztük volt egységet és szeretetet, s egyenetlenségre és gyülölségre ad okot, a mi ha orvosolva nem lesz, félő, nehogy e véghely elpusztulását idézze elé. E rosznak elhárintására kivánják, hogy azon városban lakó minden rendek, különbség nélkül, a haza szolgálatában, oltalmazásában és terhei viselésében egyformán serénykedjenek az *Approb. Const.* III. r. 8. címe 1. czikke szerint, minthogy a városnak hasznát mindnyájan egyenlőleg veszik, bennlakásra, mezők, szántóföldek, szénarétek, fűzesek birására nézve. Az igazság azt kivánja, hogy a ki a hasznot veszi, a terhet is hordozza. Erre nézve a város bántódásai ezek: 1. A város szükségére adót kell fizetni, ez alól pedig a külső beszármazott nemesek ki vannak véve; 2. a tüzelő helyeket bátorság és a város veszedelme eltávoztatása végett meg kell vizsgáltatniok, de a nemesekhez be nem mehetnek; már pedig mit használ, ha ők házaikat bármily tisztán tartják, ha a külső nemesek házától tüz támad s a város elég; 3. hogy a beszármazott nemesek a város vigyázásában részt nem vesznek. A város szivfájdalom nélkül nem nézheti, nem szenvedheti, hogy ők velök egy hazában s egyenlő nyugalomban élvén, határukat egyenlően birván, sőt nálunknál inkább, mert ők folt [*csorda*] marhákat tartnak, mégis hazájok s az ország oltalmára velök egy szivvel fel ne üljenek, annyival inkább pedig, mert nekik e szerint nem annyiban kell magukat őrizniök, mint ott künn a nemesek jószágát. Mégis ők ezt hivalkodó szemmel nézik! Az Isten és igazság szerint megitélhető, ha illő és helyes dolog-e ez? 4. Házaik mentesitése miatt pénzen sem találnak a tiszteknek szállást. Minden az egymás közt való meghasonlást, nekik, mint alább való állapotra vetetteknek hivataluk megunását s szivök elcsüggedését nemzi és szerzi, a minél véghelyen mi lehet veszedelmesebb? *Második* panaszuk, hogy sérelmökre és becstelenitésökre van az, hogy a közéjök beszármazott nemesek az országgyüléstől adott útasitás szerint Kolozsvár területén eső bárminő törvényt illető dologban nem a kolozsvári törvényeken, de a vármegyein akarják, hogy pereljenek. Ez mind a velök perlőkre nézve káros, mind a Fogarasban kiadott három pecsétü levél ellen van. Erre nézve is szabadságukban s az egyenlőségben megtartatásukat kérik. *Har-*

madik: a végőrség miatt a lovak annyira megszaporodtak, hogy füvelő helyöken saját lovaik már csaknem éhen halnak. Az országtól orvoslást kérnek, különben hitvány lovaikon csak hitvány szolgálatot lesznek kénytelenek tenni. *Negyedik:* a sok épitést tovább nem győzik, mert a városnak sem egy jobbágya, sem semmi jövedelme nincs, holott csak hidat 82-t tartnak fenn a határon. Ezen kivül a kőfalakon, tornyokon, kapukon számtalan sok terhes javitás és épités szükséges. Kérik, hogy az ország vegye tekintetbe, hogy mint régen Jenőn, Váradon s egyéb helyeken ingyen munkát tettek a külsők, ugy az ország adott az épitésre pénzt. Ne hagyja az ország elveszni csak ez egy magyar városát. *Ötödik:* Néhai Bánffi Dénes főkapitány idejében a tavaji esztendőben végbeli dolgok eligazitására sok török jövén Kolozsvárra; azoknak gazdálkodás végett szegény emberektől sok kenyeret, mézes pogácsát, bort, méhsert, égett bort, vajat, mézet, a mészárszékről hust pénz nélkül vitettek; a főkapitány biztatta, hogy árát mindennek megfizeti. Azután hogy a szegény urnak történt változása, sok uri emberek jöttek Kolozsvárra, kiknek együnnet-másunnat 35 köből zabot kértek fel kölcsön. Mindezekről megtalálván a vármegyét, ez az országgyülésre útasitotta őket. Ezért a város e kéréseinek elintézését is a nemes országgyüléstől várja."

Ez előterjesztés külső felére 1675. május 25-ről az országgyülés nevében e többnyire tagadó, rövid választ irta az itélőmester: „Az 1-re, Mindenekben a mint ennekelőtte volt, ugy legyen ezután is; a 2-ikra és 3-ra: a mint eddig volt, ugy legyen ezután is; a 4-ikre: van erre válasz a Rhédei Ferencztől beadott pontokra való válaszban; az 5-ikre: Kegyelmes urunk megparancsolta a 30-adra, hogy megadják." [1])

E rideg elútasitás világosan mutatja, hogy az országgyülés azért nem akarta Kolozsvár igazát elismerni, mert ez a véghelyi rendszer fennállását tette volna kétessé, annak pedig — mert Erdély államférfiai jobbat alkotni nem tudtak — még egy ideig fenn kellett maradni, bár immár ekkor az ország messze előhaladt volt azon úton, mely őt egész államszervezete megváltozása felé sodorta s a mi Kolozsvárnak is természetellenes helyzetéből egye-

[1]) Oklevéltár. CLXXXVI. sz.

düli menekülési alkalma és kilátása volt. Mindezek mellett is a véghelyi katonai és polgári vegyes kormányzásnak nem egy reform intézkedése volt, főleg a belrendészet terén, a mik egészen 1848-ig fenmaradtak s Kolozsvár mivelődésére és csinosbulására, valamint vagyoni érdekeire jótékony befolyással voltak. Ilyen az 1666. decz. 13. tartott közgyülésben kihirdetett ama főkapitányi két parancs, melyek *elsőjében* meg volt hagyva, hogy egy hónap alatt minden ember háza elől az udvaráról kihordott ganéjt, szemetet, 12 frt büntetés alatt hordassa ki, a német csinálta ganéjon kivül. [*Értetik az ostromállapot alatt ben volt német katonaság.*] *A második:* valakik ezentúl ganéjt, szemetet, szappanlevet, a borbélyok hajat s szappankeveréket, a vargák csert visznek ki az utczára, mindannyiszor 1 forinttal büntettessenek, minek két része az ülnököké, egy a végrehajtóké. E végre felügyelők és végrehajtók rendeltettek az utczákból. 1673. a márcz. 29-ki közgyülés meghatározta, hogy a kútakhoz tizedenként két-két kád vétessék a tizedesek által, melyek mindig megtöltve legyenek; a házaknál is kiki készen tartsa saját edényében a vizet, s erre a tizedesek legyenek ügyelettel. 1669. a márcz. 5-ki közgyülés a tizedek felügyelőinek kötelességévé tette, hogy a koldusokat czirkálják meg, a kolduslásra érdemeseknek adjanak czédulát, e nélkül meg ne engedjék, segédül még két polgár adatott mellé jök. Ugyanakkor végeztetett: hogy a rabok a toronyból kihozattatásukkor előbb vasra veressenek s a város dolgaira, végőrségi gyalog katonák felügyelete alatt naponként kihozassanak. Az 1676. márcz. 10-ki közgyülés a tizedesek kötelességévé tette azt is, hogy a lézengő rideg embereket keressék fel, róluk a hadnagyok lajstromot adjanak be, s elfogva mind estig kalitkába zárva tartsák. Itt van első nyoma a *cambiatori intézménynek* is. 1675. jul. 11. ugyanis a közgyülés meghatározta, hogy négy ember egy-egy lovat tartson, kik minden terühtől mentesittessenek. A ki tisztével visszaél, abból tétessék le. A hadnagyok gyüjtsék össze seregeiket, lássák meg, kik adnák rá magukat. Itt van eredete a *hegygazdai tisztnek.* Az 1675. márcz. 13-ki közgyülés t. i. meghatározta, hogy ezutánra a szöllőhegyek felügyeletére a szöllős gazdák közül kettő választassék, kik a szöllőhegyeket szorgalmatosan megkerüljék, s a hol rosz gyepüt látnak, gazdáját megigazitására intsék meg, mit ha nem teljesit, 1 frtra büntettessék. A kinek rosz gyepüje miatt a gazdák kárt vallanak, tar-

tozzék azt megfizetni az ország törvénye szerint. A gazdák régi jó rendtartás szerint a 10-ik szomszédig tartoznak a gyepüt fentartani. A kit oltovány-, csemete- és gyümölcslopáson érnek, a két vigyázó szöllősgazda érdeme szerint büntesse meg, a kártevő marháját hajtsák be s illő jutalmát ők vegyék a szöllőpásztorok kimeneteleig. Ezen szöllős gazdáknak mindenki tartozzék egy hold szöllőtől fizetni 6 pénzt. Ekkor kezdődött a *katonatiszti szállásbérfizetés.* 1674. sept. 11-kén t. i. a közgyülés, hivatkozólag az országgyülés azon végzésére, hogy a város a benne levő tiszteknek szállásról gondoskodjék, meghatározta: hogy ezután minden atyjafiának tiszti szállásul rendelendő házáért illendő lakbér fizettessék, a minek mennyiségét a tanács határozza meg, avval együtt, hogy az honnan fedeztessék, de ugy, hogy általa az adó ne növekedjék. *E korszakra esik a tüzrendészet első szabályozása.* 1680. a márczius 19-ki gyülés ugyanis meghatározta: hogy a hadnagyok szorgalmatosan járják el a tüzelő helyeket, a szük helyen való szénatartókat, szalmás, nádas istállókat, szalmával fedett lészás kerteket, czirkálják fel a jégvermeket s tényleg hányassák el, akár városi, akár végőrségi rendnél találják, s parancsolják meg, hogy azokat 12 frt büntetés alatt senki felépitni ne merje. Azt is rendeljék el, hogy minden ember háza előtt cseberben, boczkában [?] vizet tartson; ha tüz támad, helyére fejsze, cseber s horog nélkül, üres kézzel senki ne menjen, mert valakit ugy látnak, ha mi rajtuk esik, maguknak tulajdonitsák. Ismeretlennek szintén, bár ki legyen, szállást adni nem szabad; ha olyak által kár támad, a szállásadó fizeti meg. A *kéménytisztitást* az 1684. febr. 28-ki közgyülés kettőnek rendelte kiadatni az egész városban, ugy, hogy alacsony kéményért 4, nagyobbért 6, még nagyobbért 8 pótrát vehessenek, a városi tanács 13 tagjának kéményét mindétig fizetés nélkül tartoznak tisztitni, igéretek szerint. Ez alkalomból az 1674. junius 20-ki közgyülés meghatározta: „hogy a jövő-menő szállókra nézve a város házát megépitteti és istállókkal látja el, hogy becsületes embereknek alkalmatos szállóhelye legyen.“ Ez időben jött be a *tizedek lovas hadnagyainak a mezei rend fentartására alkalmazása.* Az 1678. aug. 28-ki közgyülés értesülvén, hogy a barnasibok [*határpásztorok*] csak ketten a rájok támadókkal nem birnak: számukat többitni határozta, s mig kapnak, a lovas hadnagyok az őrt állók közül két-két lovast adjanak melléjök, a kik

a kijelölendő marhákat hajtsák be s hajtó pénzül vegyenek 1 forintot.“ [1])

Bánffi Dénes főkapitánynak is volt a város pénzügyeit illető egy igen helyes intézkedése. Kijelentette t. i. 1674. a márczius 1-i közgyülés előtt azon kivánságát, hogy a számvevők a város minden bevételeiről számadást készitsenek, a mit visszajövetelekor megvizsgáltathasson. Ez — ugy látszik — jókor jött intézkedés volt és czélhoz is vitt, mert már 1675. a jan. 16-ki közgyülés maga hozott ez irányban egy más szükséges végzést. Tapasztalta ugyanis — igy szól a j. könyv — mily sok baj származik abból, hogy a számvevők eddig a számadásokról **Partial**-t [*részletes jövedelmi és kiadási kimutatás*] nem irattak, ezért meghatározta: „hogy jövendőben minden számadásban partial-t irassanak, a mi a város gyülésében felolvastassék a végre, hogy megtessék, a szegény városnak kevés jövedelme hová fordittatott? vagy kiknél maradt s kiktől kivántassék? Azt is meghatározták, hogy a kiknél a városnak pénze van, szorgalmatosan felvétessék.“ [2])

Kolozsvár város története véghelyi korszakát érdekessé teszi az, hogy a végőrség első fizető mestere, a Várad bevétetésekor minden vagyonától megfosztott történetiró, Szalárdi János volt, a kit ez állásra az 1665. évi septemb. 10—16-ki radnóthi országgyülés 4. t.-czikkében jelölt ki az ország;[3]) fölsegitése végett a kolozsmonostori konventi levélkeresői hivatalt is neki adták, s ő azon évi jan. 31. Kolozsváratt kelt levelében elpanaszolván nyomoruságos sorsát — mire a váradi pusztulás juttatta — öregségét, fölemlitve a hazának tett szolgálatait, [*I. Rákóczi György alatt hosszasan volt fejedelmi altitkár*] és hogy neki maga és háza népe tengetésére, a fejedelem, mint fizető mesteri javadalmat rendelt egy kevés bort, kérte a tanácsot és közönséget: „engedjék meg csekély borilletményének a városba bevitethetését, gyakoroljanak vele isteni és felebaráti szeretetet, a mi könyörületességet kiván mindentől nyomorult felebarátjához, s ne igyekezzenek szegény romlott szolgájoknak még terhesebbé tenni állapotját . . .“ [4]) Nincs róla adatom,

[1]) Az előbbi idézetek mind az illető évi *eredeti közgyülési jegyzőkönyvekből valók.*

[2]) *Ugyanonnan.*

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* III. k. 476. l.

[4]) Oklevélt. CLXXV. sz.

ha teljesült-e kívánsága? Ha igen is, nem sokáig élvezte; mert már 1666. a sept. 18-ki gyulafejérvári országgyülés, 3. t.-czikkében helyére fizető mesterré és konventi taggá Virginás Istvánt választotta.[1]) Az agg férfinak tehát akkor már hihetően meg kellett halva lenni, porai Kolozsvár temetője kitünő halottjainak porával vegyültek.

Ez Kolozsvár politikai és jogi életének vázlati képe, összefolyva, fölcserélve sokszor a kettő alig megkülönböztethetőleg, az idők és felfogások zavara, az események rohamosan változó folyása szerint egymástól egészen el nem határolhatólag. De van nehány egymástól elkülönithető politikai életnyilvánulás, minők: a város országgyülésekben való részvéte és az adófizetés, valamint a jogi életből is a beltörvénykezési ügy, egészen a város területén, polgár és polgár között, saját bíróságaik előtt. Egészitse ki ez a mondottakat.

Az 1670. febr. 8-ki közgyülés az országgyülésre követek választását a tanácsra és vénségre bizta. Oly végzés, melynek alapja sok százados gyakorlat volt. Ugy látszik, Kolozsvár város polgári alkotmányának e pontja érintetlen maradt. E személyes polgári jogot sem a véghelyi intézmény megalkotói, sem a főkapitány nem érintették. 1665. a radnóthi országgyülésre két követet küldött a város, irott útasitással, a város kisebb pecséte alatt.[2]) 1669. jelentést tettek követei, a jegyző febr. 1. keltezte: „Első a névsor olvasás volt — mond a jelentés — azután a fejedelmi előadások felolvasása . . .“[3]) 1674. a nov. 10-ki közgyülés is két követet választott s költséget az adóból a pénztárnok adott,[4]) 1679. május 10, a tanács és vénség közül kettőt választottak, Huszár Péter volt az egyik, a ki tiltakozott az országgyülés azon végzése ellen, hogy az *Unio* és *Contractus* ellen csak az unitárius és reformált valláson levő szász és magyar nemzetü arravaló személyek közt változzék a hadnagyság. A tiltakozás fejedelmi pecsét alatt költ Gyula-Fejérváratt jan. 21.[5]) Az 1680. május 6-ki köz-

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 509. l.
[2]) Városi *levéltár*. Fasc. II. 187. sz.
[3]) Városi *levéltár*. Fasc. II. 201. sz.
[4]) *Az eredeti j. könyvből.*
[5]) Városi *levéltár*. Fasc. II. 230. sz.

gyülés 4 követet választott, a nov. 4-ki kettőt, mindkettőt ülnököt, s mivel az adóból nem telt ki fizetésök, személyenként vetettek mindenkire 12 pénzt, s meghatározták, hogy a hadnagyok zászlóaljaiktól beszedvén, adják a számadók kezébe.[1]) Az 1682. ápr. 5-ki közgyülés a fejedelem parancsára 4-et a tanácsból, 4-et a vénségből vagyis száz-férfiakból választván: meghagyták nekik, hogy a fejedelmi előterjesztésből kitetszőleg sokáig kellvén Gyula-Fejérváron maradni, a város ottan megromlott állapotban levő házát igazittassák meg.[2]) 1683. febr. 4. kelt útasitással Huszár Péter és Stenczel András választatott követté.[3]) 1684. a fogarasi országgyülésre a főhadnagy, ülnökök és az egész communitas választották Segesvári máskép Szabó Gáspárt, Hajdu Györgyöt és Stenczel Andrást, adtak nekik febr. 20-n kelt felhatalmazást és útasitást.[4]) 1687. febr. 5. a konvent előtt állittatott ki a meghatalmazó irás Csanádi István és Berei György követek részére.[5]) 1687. jan. 24. a fogarasi országgyülésre a jegyző állitotta ki az útasitást Jóó János és Turi Gergely követek számára.[6]) Jellemző, hogy Apafi fejed. ismeretes 55 részleges és közországgyülés közül csak az 1662. junius 5-kit tartotta a Kolozsvár alatti táborban,[7]) a többit fővárosában Gy.-Fejérváratt, vagy lakhelyén, váraiban és kastélyaiban.

Az adózás hív tükre pénzügyi nyomorainak. Az 1662-től 1664. febr. 31-ig tartott ostrom alatt mindene a német őrségé volt; megszüntekor 14,000 forint évi adó fizetésére kötelezteteti, a polgárság négy osztályra különitve 1 frt 20, 90, 60, 30 pénzzel rovatott meg. Az 1686. január 8-ki közgyülésben a római császár ármádiája tartására 2000 köböl buzát, minden emberre egy zsákot, a ki a két első zsák szedéskor nem adott, most hármat vetettek rá, a ki egyet adott, most kettőt vetettek rá sat. Ugyanazon évi october 1. vetettek adót az értékesebbekre személyenként 1 frt 80 p., tovább 1 frt 50 p., 1 frt 20 p., a legszegényebbre 90 pénzt.[8]) Fogaras-

---

[1]) *Az eredeti j. könyvből.*
[2]) *Az eredeti j. könyvből.*
[3]) Városi *levéltár.* Fasc. II. 252. sz.
[4]) Városi *levéltár.* Fasc. II. 232. sz.
[5]) Városi *levéltár.* Fasc. II. 268. sz.
[6]) Városi *levéltár.* Fasc. II. 269. sz.
[7]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 357. 361. ll.
[8]) *Az ered. j.-könyvből.*

ban 1687. nov. 18—dec. 3. az országos kk. és rr. Kolozsvárra 10,000 f. pénzt, a városi közönségre 1000 köböl buzát, 200 köböl zabot, 100 hordó bort, 80 szekér szénát, 50 vágó marhát vetettek ki. [1]) 1688. a jan. 24. febr. 5. Fogarasban tanácskozó kk. és rr. az Erdélyre kirótt 15,000 köböl zabból, Kolozsvárra 50 köblöt,[2]) ugyanazon évben ott márcz. 10—17. a 2-ik törvényczikkben az országra rótt 30,000 köböl buzából Kolozsvárra 300 zsákkal,[3]) nov. 3—8. a radnóthi gyülésben a római császár vitézeire minden kapura 5—5 köböl zabot, a miből 1400 kis köböl került ki;[4]) 1689. jun. 5—14. a segesvári országgyülés 2. törvényczikkében minden kapura 250 frt adót, Kolozsvárra 10,000 frtot,[5]) nov. 24—decemb. 19. Gyula-Fejérváratt egy kapura 200 frt pénzt, 10 köböl buzát, 140 köböl zabot 30 szekér szénát, 3 mázsa húst, 2 hordó bort;[6]) . . . Az inség árja összecsapódott Kolozsvár felett. Sokan mindenöket elhagyva kibújdostak. Ez időt sötéten jellemzi az 1687. octob. 16. kelt közgyülési határozat: „Minthogy sokan, kik a városhoz hittel voltak kötelesek, Istennek városunkra szállott mostani igaz itélete elől, hitöket feledve, hirtétel nélkül elmentek, hazájokat a veszedelmes időben ott hagyták — csak a békességes időben szeretvén használat venni — minden itt való javok koboztassék el, s a mostani szoros időben a szegény város szükségére fordittassék;“ octob. 29-én pedig így folytatták: „Mivel a hostátiak nagy részének magok elvonása miatt, sok belső becsületes embernek mind majorjára szállott a lovas német, kiknek némelyikében is szállót tart, végeztetett, hogy az ilyenek a magukat elvontak javaiból, házukból, szöllőikből, szántóföldeikből vehessenek káraikért elégtételt, kikiáltván elsőben, hogy mindnyájan haza szálljanak.“ [7])

Az országos adón kivül a város saját szükségeire külön rovatalt tett, a mi a polgárok értéke szerint a legkisebb összegtől fel 2 frt 26 pénz közt ingadozott. 1666. márcz. 6. 30 p. rótt ki

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1025. l.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1040. l.
[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1053. l.
[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1090. l.
[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1103. l.
[6]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1134. l.
[7]) *Az ered. j. könyvből.*

a közgyülés, az igen szegény özvegy asszonyokra 25 p. 1668. oct. 20-n a végőrségi zászlóaljakból is egy-egy értelmes becsületes ember választatott a számvevő és alsó-tanácsi adószedők közé; 1682. jul. 5. személyenként egy-egy sustákot azaz 48 pénzt rótt ki a közgyülés, a dec. 29-ki az értékesekre fejenként 1 frt 20 p., alább 90, 60, és 30 pénzt. 1672. octob. 7. a közgyülés az adó megfizetésére egy hetet azon szigoru rendelettel tűzött ki, hogy különben a csordát megrekeszteti. Ez a legsúlyosb kényszereszköz volt, mert a polgárok igás és tejelő barmai legelőn levén: ha azt nem eresztették a városba, a családok étlen maradtak s a gazdának nem volt, mit iga elé fogjon.

Törvénykezési rendszere átalakulását az olvasó a fennebbiekből ismeri. Itt csak egy vármegyei végzést s egy-két polgári és büntető ügyi érdekes esetet közlök, a mi jellemzi ama kort és miveltségét. A polgári ügyekben a vármegye is hozott 1672. máj. 7. a már ismeretes új szervezéssel egybehangzó egy végzést, hogy t. i. a városi törvényszék a 10 forintos ügyekben véglegesen járjon el s azokban felebbvitel [*transmissio*] ne legyen, a mibe a város is beleegyezett.[1]) Guczi Dániel peresnek ügye levén a kolozsvári törvényszéken, pártfogója Rhédei Ferencz levelet irt mellette a tanácshoz, melyben, egyebek közt irja: „Ez egy nehány helyet [*locus*-t = *bölcsek mondásait*] irtam uraim kegyelmeteknek, azután juta eszembe, hogy a kegyelmetek *Törvénytevő Háza* mennyi szép intésekkel és szép sententiákkal rakott. Bizony csak azok is megmenthetetlenekké teszik kegyelmeteket Isten előtt.[2]) 1679. t. i. égés támadt Kolozsváratt, a nép Rákosi Mikola Mihályt vádolta vele, az tehát elfogatott s kegyetlen vallatások után elitélve, megégettetett. Testvérei, Mihály és István az országgyülésen panaszolták be miatta Kolozsvár tanácsát és törvényszékét s az állitólag ártatlanul kiontott vérért elégtételt kértek. Panaszirásuk fenmaradt Kolozsvár város levéltárában, de nyomát sem mutatja a kérés foganatának. „Alázatos és keserves panaszolkodó könyörgésünk által kényszerittettünk — igy hangzik a panaszirat — Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek jelenteni: nyilván van az egész ország

[1]) *Városi levélt.* Fasc. II. 216. sz.

[2]) *A magyar tud. akad. kézirattárában levő eredetiből.* 6-ik theca, régi jelzés szerint.

előtt, miképen az elmult esztendőben az utolsó kolozsvári gyuladáskor egy Mikola Mihály, máskép Rákosi nevű egy testvér atyánkfiát, minden ok nélkül, simplex suspiciora, kolozsvári uraimék, mint igaz residentiás nemes embert megfogták és abban a tömlöczben, kibe a halálos rabokat szokták tenni, magára külön rekesztették, sem atyjafiát, sem egyházi embert hozzá nem bocsátván. Az egész várost megeskették ellene, de semmi bizonyost reá nem találtak. Mind vádlók, mind törvénytevők maguk levén: megsententiázták őt, jóllehet mint nemes ember, tiltakozott az incompetens forum ellen s nem akart előtte törvényt állani, sőt appellálta a fejedelem és ország eleibe. A mig mi, vérszerint való atyjafiai a mi kegyelmes Urunk mellett az egész országgal Havasalföldén voltunk háboruban, addig Kolozsváratt csaknem egész éjjel tüzes fogókkal fogdosván, megcsipegetvén, csigáztatván, kimondhatatlan sok iszonyu kinok után testét megégették. Könyörgünk azért alázatosan az Istenért és az Istennek fiának keserves szent haláláért, gondolja meg Nagyságtok és kegyelmetek, hogy ha fő nemesi szabadságuk igy megbántatott volna, mit cselekednének? s azon igazságot, a mit Nagyságtok és kegyelmetek magának kivánna, méltóztassék velünk is megtenni; s mivel mi elégtelenek vagyunk, hogy ily erős emberekkel — kiváltképen mivel oly messze földre lakunk tőlük — perelhessünk, azért Nagyságtok és kegyelmetek méltóztassék módját feltalálni, hogy az ártatlan vérnek kiontása nekünk igaz véreknek nagy keserüségünkre el ne nyomattassék; méltóztassanak a mi kegyelmes Urunk előtt is instálni, hogy igazságunkban legyen mellettünk. Hozzánk szegény ügyefogyott nemes emberekhez való jóakaratját Isten fizesse meg Nagyságtoknak, kegyelmeteknek . . .“ [1]) Különös, hogy egy boszorkánysági ügyben részint a száz-férfiak közgyülése 1684. jul. 31. végzést hozott, részint a kolozsvári törvényszék 1668. sept. 6. egy hasonló ügyben ép oly sajátságosan itélt. Az első igy szól: „Végeztetett, hogy Trombitás Mihályné mostanában halván meg és sok *kékek* levén rajta, nagy gyanuban forog, hogy verték volna, valahol azon éjszaka boszorkánységba elegyitvén magát, s azon verés miatt halt meg. Tartassék harmad- vagy negyednapig a földszinén koporsóba téve, és ha valami az alatt kivilágosodik

[1]) *Városi levélt.* Fasc. II. 3937. sz.

ellene, mint olyan személy, vitessék és temettessék ugy is el; ha pedig semmi sem világosodik ki, minthogy életében nem forgott gyanuban, temettessék el deákokkal, harangszóval.“ [1]) A másik boszorkánysággal vádolt Kapitány Judith. A vádnak két ága volt: „1., néminemű küszöbnek megvágatásából származott igy varázslása, 2., bizonyos személyeknek hitegetése. Az elsőről a felperes csak hallomást bizonyit, egynél több ezt sem mondja, tehát felperes rá mitsem bizonyit a dologban. A másikról 3 tanu tesz vallomást, de az alperes azt nyilatkoztatta ki, hogy nincs egészen eszén mikor bort iszik, sokat bolondozik, ez alól tehát láttatik menekülni; de a mennyiben fenyegetőzött, s ezt több tanu vallja, s a 9-ket azért nem kicsiny nyavalya érte, a miből gyanu hárul a vádlottra bűvösbájoskodása, boszorkánysága felől, a mi alól tanui nem mentették fel: halálra méltónak nem találtatott, de hogy a városról az eféle gonoszságoknak még gyanuja is eltávolitassék, vádlott soha e városban ne találtassék, hanem kimenjen s a város határára be ne jöjjön, ha teszi, a czigányokkal kikisértetik és mindannyiszor megveretik . . .“ [2])

A jogi élet és törvénykezés ismeretforrásai: az ügyiratok, perek, itéletek sat. nagy részben elvesztek; az osztoztatók levéltárának egy része a magyar tudományos Akadémia kéziratárába került. Tunyogi Cs. József tanár és akadémiai levelező tag jegyzékei szerint; [3]) más iratok másfelé kallódtak el. Megvannak csak a jegyzőkönyvek, de ezek is mint azon kor minden emlékei, szerfelett hiányosak, kuszáltak, a birósági fokozatok s az illetőség nincs vagy csak röviden s hiányosan van itt-ott érintve, csak részletes összehasonlitás után derül ki a dolog állása. Kolozsvár város törvényszékét elébb a királybiró és 12 esküdt polgár vagy vénség [*senator*] alkotta, tárgyalásairól a város jegyzője készitett j. könyvet, de ezeknek ma csak részei vannak meg, [4]) elannyira,

---

[1]) *Az 1684. évi közgyül. j. könyv eredetijéből.*

[2]) *Az 1668. évi törv. j. könyvből.*

[3]) Látható: *Történelem*, ívrét 191. sz. alatt.

[4]) Az elébbi FEJEZET-ekben már meg ismertettem nehány *j. könyvalakot.* E korszakban *egyik* igy volt megjelölve: „PROTOCOLL. JURIDICUM ab Anno 1661 usque 1665.“ Ebben az egyik évi j. könyv. kimeritő czíme ez: „Anno Dni 1663. a die 1. jan. tempore Judicatus Amplissimor et Consultissimor. Dnor. *Joannis Lintzegh* Primarii, *Joannis Váradi* Regii Judicum,

hogy azok alapján a város hajdani igazságszolgáltatási szervezetének teljes képét adni nem lehet. Csak az tünik ki belőlük, hogy városi *törvényszék* létezett, neve: szék, gyülés, bíróság, itélőszék [*Sedes, Sedria, Judicatus, Forum*] volt, elnökei, elébb: a fő-, néha a királybiró, birái a 12 esküdt polgár vagyis senator, jegyzője a városi közigazgatási jegyző. A véghelyi korszakban is a törvényszék neve a régi volt; elnökének neve: a főhadnagy, birák, a nemessé lett polgár ülnökök, a t.-széki jegyző, a városi. A politikai helyzetnek megfelelőleg mindenhová oda volt téve — ha el nem feledték — a *nemes* jelző, igy: nemes város, nemes törvényszék, nemes ülnök sat. A j. könyvek tartalma: tiltakozások jogfentartás végett, ügyvéd-vallás, tanuvallatások, maguk a peres ügyek rövid előadása [Synopsis,] itélet,[1]) fölebbezés sat. Ezek nem mindig egyhelyre van-

---

caeterorumque Jurator. Civium et Senator . . . . .“ Tovább ismét: „Acta Judicum Colosvariensium sat.“ A *második* j. könyv címe szintén ez: „Protoc. Juridicum. Annor. 1662—1663, 1664.“ További címe mint az előbbi. A *harmadik*: „Synopsis Judicior. Forensium. Tempore egregior. Dnor. *Michaelis Budai*, Ductoris Prim. *Gabrielis Szöllősi*, *Johannis Ravij*, *Stephani Kobzos*, *Valentini Radecii*, *Valentini Schmidt*, *Stephani Bácsi*, *Thomae Sárvizi*, *Petri Csiszár*, *Gaspari Szabó*, *Martini Posgai*, *Stephani Bányai* et *Pauli Hosz* Jurator. Assessor. Sedriae Civitatis Colosvar, Anno Dni 1668 conscripta etc.“ *Negyedik*: „Protocoll. Iuridicum. A. 1670—1674.“ *Ötödik*: „Protoc. Iurid. ab A. 1675 usque 1680.“ Belől: „Acta Judicior. Forensium ab Ductoratu Gener. ac Egreg. Dni. *Bernardi Gassneri Literati* Ductor. Prim. Civitat. Colosvar. etc.“ *Hatodik*: „Protoc. Iurid. ab A. 1681 usque 1691.“ Belől: „In Nomine Dni Protoc. Sedriae nobilis Civitatis Colosvár. Inchoat. A. D. 1681. die 24. febr. Ductore Prim. praed. Civitat. Gen. Dno. *Michaele Budai* de eadem Kolosvár persistente.“ *Hetedik*: „Protoc. A. 1705. In nomine Dni Salvator. Nostri I. Christi. Inchoatum est hoc Protoc. ratione causar. judiciarior. que processuum et negotior. in Sedria Nobilium Civitat. Colosvar. agitari solitor. ac per Joseph. Kurtán Patricium, juratumq. ejusd. Civit. Notarium intra annos muneris sui, quantum per injuriam temporis vicissitudinumq. status asperitatem licuit, sequenti ordine continuator. sub Prim. Ductor. Generos. Dom. Paulo Gálffi et Stephani Rhener alias Szőcs Claudiopolitanor. etc.

[1]) Alakja ez volt: *Septembr.* die 4-a In Causa Egregii Nicolai Erdélyi et Martini Szamoskövy . . . Deliberatum est tali modo: A nemes szék megolvastatván szorgalmatosan mindkét fél exhibeált testimonialisait sat. Kimondatott az *itélet* . . . . . Alperes tiltakozik a menedékkel élés ellen. [Inctus protestatur de Remedio], A[*ctor*] Felperes: ellene mond, nem remedizál, rövid perfolyamot kiván, mint kisebb hatalmassági ügy, nem

nak beigtatva, de elől, hátul, közbül, a hely és a jegyző tetszése s ötlete szerint.

Az ipar terén kevés tény nyoma látszik. Az országgyülés sokszor akarta készitményei árát szabályozni. 1665. év a május 1—22-ki gyulafejérvári országgyülés a 12. törvényczikkben elvül kimondotta, hogy a kézművesek adják illő áron műveiket.[1]) 1667. az ápr. 20-ki gyulafejérvári országgyülési kk. és rr. a 32. törvényczikkben kérték a fejedelmet, útasitsa tanácsát új árszabályok dolgozására.[2]) Ugy látszik, a fejedelem intézkedett is, mert Bánffi Dénes kolozsvármegyei főispán és kolozsvári főkapitány azon évi sept. 16. rendeletet adott ki: a mészáros hogy adja a bört, a timár mennyiért készitse ki, a lókovács mennyiért vasaljon, az asztalos, varga csizmadia, foldozó varga, szijjgyártó mily árért csinálja műveit. Egy párt nyelvészeti érdekességéért megjegyzek. „Egy öreg szekernyét [?] — igy szól a rendelet — halásznak valót, kit az övekhez szoktak kötni, míveljenek 2 forintért, czom-ig [*czomb*] érő, kocsisnak való szekernyét, 1 frt 50 pénzért".[3]) 1668. a jul. 15. radnóthi országgyülés 4. törvényczikkében bizottságot küldött ki e czélból, mely munkálatát terjeszsze az országgyülés elé.[4]) Az 1687. február 12-ki fogarasi országgyülés megfeledkezve a korábbi végzésekről — ugymond — miután a mesteremberek áruikat értéke felett adják, s az ország a szász nemzet tisztviselőitől hiában várta az új szabályzatot: a 6. törvényczikkben meghatározta, hogy a mig az megtörénthetnék, a mesteremberek az I. Rákóczi György fejedelem idejebeliekhez tartsák magukat, s a városok azt figyelemben nem tartó tisztei 200 forinttal büntettessenek.[5]) Ezt az 1688. sept. 27—nov. 8. Radnóthon tartott országgyülés az 5. törvényczikkben újból megerősitette,[6]) azonban sikere egyiknek sem, s a panasz az iparosok túlkövetelése ellen állandóvá lett.

---

haladja meg a per körét. Itélet: [*Deliberatum*]. Az alperesnek a törvény nem engedi meg a menedékkel élést. Alperes tiltakozik ellene . . . s. a. t.

A városi levéltárban levő *eredeti jegyzőkönyvekből.*

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 453. l.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 571. l.

[3]) Városi *levéltár.* Fasc. II. 191. sz.

[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 898—899. ll.

[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 991. l.

[6]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1082—1083. ll.

A czéhek némelyike módosította vagy pótolta szabályait, a többiek belűgyeikre fordították munkásságukat. Az *Aranymíves czéh* 1669. márcz. 3. rendkivüli gyülésében — a rendes a szombati volt — Rayner Mártont, miután a 6 frtot befizette s két czéh tag érette jótállott, a mesterek közé fölvette ugyan, de j. könyvileg kijelentette, hogy többé ily rendkivüli czéhbe bevétel ne legyen.[1]) 1672. a jan. 18-ki gyülésben az ifju mesterek kérdést tettek, hogy miután Rayner Márton ülnöki tisztre választatott, fölmentik-e őt az ifju mesteri szolgálattól? Más czéhek nem mentik föl. A gyülés nem köteles más czéhek példáját követni, ezért társukat a szolgálattól — a régi szokás szerint — fölmentette.[2]) Czéhmesterekké választották: 1664-re Verner Mihályt és Bányai Istvánt, 1667-re Jóó Jánost és Brassai Andrást, 1672-re és 1674-re Kassai Pál orthodoxust és Verner Mihály unitáriust, 1677-re Elek Jánost és Tolvaj Kristófot, számvevővé Radecius Bálintot, 1680-ra Tolvaj Pált és Brassai Dánielt, számvevővé Rayner Mártont. Számvételkor a *leltárba* a sírásáshoz való tárgyak igy vétettek fel: 3 jó, egy alábbvaló kapa, 1 ásó, a mit meg kell nádalni, 1 jó kővágó kapa, 1 jó fagybontó öreg csákány, 2 jó leereszto kötél, 1 hitvány felvonó köteles tekenő, 1 kihágó tekenő. [1692. volt egy galyhó, 3 testfogó pálcza, 2 test szállitó kötél.][3]) 1685. Elek János és Brassai Dániel, számvevő az unitárius Huszár Péter, magyar, Rayner Márton szász, reformált hitvallásu Szent Jóbi György, magyar, Tokai Kristóf szász.[4]) Inas szegődtetés 3 volt a mi történelmi értékű. 1663. febr. 8. Verner Mihályhoz szegődtettek be egy lengyel inast 4 évre, Tichnovich Jánost, Tichnovich Varga Dániel fiát, a ki Lengyelországból a vallás miatt bújdosott ki s az előtt is ott Lublin városában négy évig ötvös művest szolgált, kitelő napja lesz húshagyó kedd; kezesek érette Baumgarth unitárius plebánus, Paal István és Almásy András, fizettek tőle 2 frt. 1667. jan. 28. Patikárus Miklós öcsét, Tankó nevű lengyelt szegődtették be az ötvös műre, Gyulai Sámuelhez; 1678. junius 18. tiszteletes Almásy András úr szegődtette be fiát Andorkó-t

---

[1]) *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*
[2]) *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*
[3]) *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*
[4]) *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*

szintén az ötvös mű megtanulására. sat.[1]) Az *Asztalos czéh* 1687. márczius 5. czéhmesterré választotta Néb Andrást, Husz Pétert, czéhapának Henszler Pált, ifju czéhmesternek mellé Székely Jánost, a kik 1689. búcsuztak el.[2]) *Az Ácsmesterek* kiváltságuk czikkelyeihez magukat nem tartván, kivált pedig a 10-diknek ellene szegülvén: a száz-férfiak 1675-ik évi márczius 21-ki gyülésökben kiváltságaikat megsemmisitették. Később sokan rá állván a város kivánságára, kérték azok helyreállitását; mire a sept. 28-ki közgyülés azt határozta: „hogy a czéh hivassék meg, s a kik a föltételeket teljesitik, jogaikban maradjanak meg, a többiek a czéhből zárassanak ki.“ [3]) *A Szijjgyártó czéh* egy régi jegyzőkönyvén, mely kemény táblája, sarka fekete bőr, ez a felirat van: „1678“, de 1571-n kezdődik, németül, s magába foglalja a czéhmesterek neveit. A magyar bejegyzés 1679. febr. 6-tól kezdődőleg 1845-ig tart. Sok jótékony adakozás van benne: szegények, égettek, templomok, eklézsiák részére, legújabban a Muzeum, Széchenyi-tér sat. számára. A czéhnek ez irányt — ugy látszik — egy 1672-ki esemény adta. Azon évi ápr. 18. tartott közgyülésben ugyanis panaszosan hozatott fel ellene a főhadnagy előterjesztése alapján, hogy az a magyar nemzet megvetésével, czéhbe magyart fogadni s magyar legényeknek műhelyt mutatni nem akar; végezték azért, hogy a tanács hatalmaztassék fel, hogy kiváltságaikat kérje be, s a dolgot igazitsa oly jó karba, hogy az istenes egyenlőség és jó rend minden rendek közt megtartassék.[4]) A *Borbély czéh* egy, XXXVI. §-ból álló szabályzatát megújitotta Krajczár Ambrus czéhjegyzősége, Budai Mihály főhadnagysága alatt 1673. sept. 12.[5]) *A Kovács czéh* 1672. aug. 8. a főhadnagy és ülnökök rendelése következtében czéhszabályzatukhoz e pótló czikket adták: „A mely kovács legény czéhbe akar állani s magát beavattatni, legelsőben esküdjék fel a város közé s a haza igazságainak megtartására, nevét irja a város j.-könyvébe, különben nem vétetik be.“ [6]) 1697. márcz. 17. pedig meghatározta: „hogy valamely ifju a czéhbe beáll, tartozzék a régi

[1]) *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*
[2]) *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*
[3]) *A czéh levéltárában levő eredetiből.*
[4]) *A czéh levéltárában levő eredetiből.*
[5]) *A czéh levéltárában levő eredetiből.*
[6]) *A czéh ládájában levő eredetiből.* Aláirva: Bölöni Gergely m. k.

jó mód és rendtartás szerint collatiot adni, s nem pénzzel fizetni.“ [1]) *A Kötélverő czéh* nagy j.-könyvében, mely már fennebb volt idézve, 1673-tól 1694-ig németül vannak beigtatva a történtek, ez éven innen többnyire magyarul. A *Szabó czéh* az ifju mesterek külön kötelességeit szabályozta, s azokat 1678. aug. 12-n 43 pontba foglalva, saját hatáskörében, Ádám, máskép Rázmán Lőrincz jegyzője aláirása alatt kiadta. „Az első pontban megkivánja a gyülésbe pontos megjelenést, azután a kulcsra gondos felügyeletet ajánl, a sirásás körül kötelességeikeit elészámlálja s bőv részletezéssel irja le: hogy kell a czéh házától kiindulni, a temetkezési szerszámokat a ládából kivenni, a sirt megásni, ott magát miképen illik viselni, hir nélkül el nem távozni, a sirnál a beszédet megválogatni; gondoskodni: hogy a sirásó szerszámok a föld alá se tévedésből, se szándékosan ne jussanak, hogy azért valakit meg kelljen feddeni, hogy a kiásott sir be ne omoljék, a szerszámok el ne törjenek, sirásás után azokat megtisztitsák, s mikor haza viszik, minden ifju mester elkisérje; a ki akár kimenetelkor, akár bejövetelkor megkésve megy az ifju társaság elé, büntetése 2 pénz; a ki koporsó fogáskor azon jelen nem lesz, büntetése 24 p., a prédikációkor és éneklésen jelen kell lenni; a temetésen a sir betakarásánál dolmány nélkül, csak ingben senki meg ne jelenjék 24 p. büntetés alatt; a ki a rá bizottakban el nem jár, büntetése 24 p.; a czéh szerszámát annak szükségén kivül használni tilos, a ki a temetői szerszám ládája kulcsát magánál tartja, büntetése 22 p.; halotti vendégségre senkit erőltetni nem szabad, tartsák meg a régi jó módot és rendet: fél kenyér, fél veder bor, egy tál étel és egy pecsenye elég, azt is a temetőkertben vagy a czéh házánál; senkire ne igyanak, hanem tisztességesen igazitsák el az ügyet; jegyzőjük egy legyen, az osztja el s adja ki igazságosan, ha valamit közöttük el kell osztani; az égetett bornak, aqua vitae-nek, méhsernek, bornak s egyébféle italnak történetből lecseppenéseért való büntetést megszüntetik, csak a ki vigyázatlanságból vagy vakmerőségből teszi, büntetendő 2 pénzzel; a ki a bort elcsorgatja, nemcsak cseppenti, egy ejtel árát fizesse; a ki a társaság kancsóját eltöri, ha borral teli volt, ugyan olyat teli töltve vegyen helyette; ha üresen töri el, üreset adjon; czéhbe álláskor a kulcsnak az ifju mester kezébe adásáért 1 frtot szoktak

[1]) *A czéh ládájában levő eredetiből.*

fizetni; ez a boldog időkben csak fényüzésből származott, most megszüntették; mivel a padmoj-ásás nem bátorságos, senkit arra ezentúl nem erőltetnek; a beállási collatio is eltöröltetett, ugyis visszaélés volt, és hovatovább mindennap Isten látogatásából boldogtalanabb állapotra jutnak; a másik mester asztali vendégeskedés [*collatio*] — mely kiálló collationak is mondatik — maradjon meg, de csak tisztességesen és illendő módon. *Szabad bort,* azaz, a menynyit megihatnak, mint eddig, adni senkit sem kényszerithetnek, elég lesz hat veder; collatiokor legelsőbben Isten ő felségének dicsőségére asztali áldással telepedjenek le, étel után hálaadással keljenek fel, az alatt is pedig tisztességesen, szép csendesen mulassanak; a kik rendtartatlanok, s collatiokor renden kivül a tálba mártnak, kancsót elébb kirántnak, felettébb való pohárköszöntés miatt megrészegednek, 2 pénzzel büntettetnek meg; a ki más ember poharát eldönti, büntetése 6 p. a ki a maga előtt való reá köszöntött poharat dönti el, 2 p.; a *társasági poharat* ezentúlra — mivel abból sokszor nyavalya következett — megszüntették; vele élni senki ne merészeljen; büntetéssel járó pohár csak egy is ne legyen, sőt többé emlékezete se forogjon fenn... Ezen pontok és czikkek az ifju mesterek között jó gondviselés alatt állván: a kulcsos mestereknek kézről-kézre adassanak, mind a négy kántoron évről-évre felolvassák, hogy kiki tudjon dolgában e szerint eljárni..." [1])

A czéhhivatalok 1672. jun. 26-ki betöltése sok tekintetben érdekes. Számvevővé választottak két orthodoxus szászt, két unitárius magyart, czéhapának az orthodoxok szászt, második czéhmesternek magyart, harmadiknak unitárius szászt, negyediknek unitárius magyart; legények atyjának unitáriust, ülnökségre az orthodoxok is egyet, az unitáriusok is, látó-mesterségre mindenik kettőt. Leltár vétetvén fel vagyonáról, volt egy kis arany gyűrü, rajta irva: *Vergiss mein nicht,* egy ezüst pecsétnyomója, rajta irva ez: VERBUM DOMINI., a nagy templomban hét öreg szőnyeg, két csíkos fejér szőnyeg, egy vas persely. Volnának még — igy

[1]) Iratott Segesvári Szabó Gáspár, Nekkel Imre, Almási István, Pataki István, czéhelőljárók és öreg mesterek, — Kovács Szabó István, Valter György, Csipő Miklós, Hurtesz István czéhapa és czéhmesterek, ugy más idős czéhmestereknek is megegyezett akaratjából, s a czéh pecsétével megerősittetett.

A szabó czéh *levéltárában levő eredetiből.*

végződik a számbavétel — a toronybeli egyetmások és azokra való gondviselés; de mivel a becsületes hazának [értetik a *város*] megváltozott állapotához képest, az nem áll a czéh rendelkezése és gondviselése alatt, várunk az időtől, mit hoz ezután; Istenhez ő szent felségéhez való jó reménység alatt magunkat ahoz kellvén alkalmazni, a mi van: maradjon azok igazitása és gondviselése akkorra...“ [1])

A Szőcs czéh életében fontos mozzanat Sawicki János lengyel ifjunak a szőcs mesterség megtanulása végett apróddá fölvétetése iránt három kitünő lengyel férfitól 1666. jul. 29. Kolozsváratt kiállitott származási bizonyitvány. A szőcs czéh számban erős és virágzó ipartestület volt mindig Kolozsváratt. Tanult, mivelt, gazdag mesterek voltak kebelében, s befolyásuk a közdolgokra nagy. Szivesen mentek közéjük vagyonos honoratior osztálybeliek gyermekei is. Ez volt oka, hogy az előkelő nemességből való lengyel ifju is ez iparágat kivánta megtanulni. A czéhszabályok szerint nemzetiségi és szülői állapotát ki kellett mutatni, ennek valóságát pedig két czéhbelinek igazolni. Történelmi tekintetben igen érdekes e lengyel ifju származását igazoló irat: „Isten nevében! Ámen.“ Igy kezdődik az. Azt mondják, minden országnak megvannak saját szokásai, minden életmódot bizonyos törvények fűznek össze, a miket mindazoknak követni illik, a kiknek akarata, hogy azt életmódjukká válaszszák. Ez okon minthogy Kolozsváratt is a mesteremberek társulatainak bizonyos törvényei és szokásai vannak, azokat áthágni sem nem méltányos, sem szokásban nincs. Sawicki János lengyel ifju is, a ki elszánta magát a szőcs mesterség megtanulására, a törvényt és szokást megtartani igyekszik. E végre kért minket, alulirottakat, hogy mind neki adandó bizonyitványnyal, mind személyes közbenjárással ohaját és czélját mozditnók elé. Annak okáért először is bizonyitjuk őszintén és igazán, hogy ő tisztességes módon született, tisztességesen neveltetett, jó erkölcshöz szoktattatott, gyermek korát s ifju kora egy részét elméjéhez méltó tanulás és munka között töltötte el. A mi szülőit illeti: atyai őse Filipovich Gergely volt, Filipovich Pauli Gergely atyja, mindkettő kereskedő, Czernikow mezővárosi lakos, a hol az ifju is született, mindkettő jámbor, becsületes; anyai őse Ostropolsky

---

[1]) A szabó czéh *levéltárában levő eredetiből.*

Jeremiás. Itt Kolozsváratt van nehány névrokona, mind tisztességesek és becsületesek; különösen itt van anyja, Pauli Jaremowna Erzsébet, szelid és kegyes nő; ugy szintén édes fi- és nőtestvérei, elődei mind szabad emberek voltak, senkinek nem alattvalói vagy jobbágyai, ámbár a Nagyságos Niemczevic nemzetség bizonyos határok közé szoritott védelme alatt állottak. A fiu keresztatyja és anyja: Czernakowszky András és Mariánna, egy szőcs neje.... Ezen felvilágositásunkhoz azon kérésünket csatoljuk, hogy az ifju könyörgése aggodalmaskodás nélkül találjon helyet, és hogy ezeknek mint jóhiszemüleg és jó lelkiismerettel irottaknak nagyobb legyen ereje, s inkább hitelt érdemeljenek, saját kezeinkkel irtuk ide keresztés nemzetségnevünket. Kolozsváratt 1666. évben, jul. 29. Lachovi Moscorow András, Lubienicei Lubieniczky Jakab, Lonkivicz Sámuel." [1])

Megemlitem az ipar terén azon egészen új tünetet, hogy a kolozsvári főkapitányság előterjesztésére az 1669. jun. 25. gyulafejérvári országgyülés végzései 11-ik pontjában az ottani helyőrség posztó szükséglete könnyebb fedezhetése végett ványoló malom épitését határozta. [2])

A kereskedelem javára több törvényczikk kelt, a mik a kiváltságos iparjog korlátozására irányultak s a városok és igy Kolozsvár anyagi helyzetére átalakitólag folytak be. 1661. a május 1—23. gyula-fejérvári országgyülés 29. t.-czikkében kimondatott, hogy hazafiaknak aranyon, ezüstön kivül mindennel mindenütt szabad kereskedni. [3]) Az 1666. febr. 1—26. fogarasi országgyülés 9. törv.-czikke az országgyülések alkalmával akármely városba, hol a gyülés van, minden míves embernek megengedi, hogy mívét bevihesse és szabadon árulhassa. [4]) 1668. a jan. 10. febr. 3-ig tartott beszterczei országgyülés 11. t. czikkében azon panaszok következtében, hogy némely városok polgárai vasat s egyebet is lefoglalnak s külsőknek árulni nem engedik, hanem vásár eltölte után ők majdnem két annyi áron adják el, meghatározta, hogy ettől szünjenek meg, s mindenkinek mindenben szabad adást-vevést engedjenek sokadalmas és vásáros helyeken, articularis [*200 frt*] büntetés

[1]) Oklevélt. CLXXX. sz.

[2]) *Orsz. levétt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* II. k. 606. l.

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 463. l.

[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 493. l.

alatt. [1]) Hasonlót rendelt az 1669. ápr. 25. gyulafejérvári országgyülés 25. t. czikke is. [2])

A török pusztitáskor Kolozs-Monostor is elpusztitatván: az ottani harminczadi hivatal és harminczadolás a város engedelméből betétetett Kolozsvárra s ez sok alkalmatlanságot okozott a kereskedőknek; mert a 30-ados néha útasitása ellen is tilalmazta a kereskedés minden nemét, a mi a városiaknak sok bosszuságot okozott; kérték Bánffi Dénes főkapitánytól, hogy miután Kolozs-Monostor megépült, eszközölje ki a 30-ad oda vissza tételét. A főkapitány e rövid válaszszal útasitotta el a kérelmező várost 1672. márcz. 3-kán: „Fiskus dolga, nem elegyedik bele.“ [3]) A 30-ad bennmaradt s ott van mai napig...

Lényeges két intézkedést tettek a belkereskedésre nézve a főhadnagy, Budai Mihály elnöklete alatt a tanács és száz-férfiak. 1677. a febr. 25-ki közgyülésben fölhozatott, mily nagy kárára van a városnak és a benlakó, a város törvényeire megesküdt régi becsületes embereknek, hogy sokan itt hit nélkül élődnek, a város javát s hasznát veszik, ezért meghatározták: „hogy az ilyeneknek hűségi eskü letétele nélkül az itt élődés még ne engedtessék; a ki teszi, ha boltos, boltjától elzáratik, ha kis kalyibás árus, az hányassék el, ha korcsmál, czégére levágassék, borától eltiltatván; ha csak szabad kereskedő, attól is tiltassék el, sőt a mely apró kereskedők apró talyigákon szoktak megtelepedni a boltok előtt, azok ezután szerdán és szombaton tartozzanak talyigájokat helyekre állitni, de estve hordják el, s reggel e két napon árulás végett selyén tegyék ki, sőt azon talyigák is egy sorral legyenek felállitva, hogy az utcza- és járó helyek bővüljenek s el ne szoritassanak; a lézengők pedig és itt lakosok is, a kik még hűségi esküt nem tettek, 15 nap alatt tegyék le a városnak, az ország fejedelmének és a város kiváltságainak erősitésére; a czéhekben is a ki hűségi eskü tétele nélkül lenne benn, rá szoritassék az *Unio*-esküre. A kalyiba alatt áruló tehetős tartozzék boltot fogadni, s a mig üres boltok vannak, addig szabadon árulni ne lehessen; senki két boltot erős büntetés alatt ne tartson.“ [4]) A másik egy 1668. jun. 8. kelt, eredetileg 62

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* III. k. 563. l.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* III. k. 595. l.
[3]) *Városi levélt.* Fasc. II. 215. sz.
[4]) *A j. könyv eredetijéből.*

pontból állott, azután 69-re kibővitett *útasitás:* I. a *kalmárok és kereskedők dolgáról* [1—8 pont]; II. a *vásárbirák tisztéről* a piaczi dolgokban [9—21 pont]; III. *a hal és hús dolgáról* [22—28 pont]; IV. a *vásárvámról* [29—68 pont] s 1698. május 28-káról még a 69-ik pont. [1]) Ez a korszak leghasznosabb alkotása. Kiterjed a belpiaczi kereskedés minden ágára, tekintettel van az ország törvényeire, a város kiváltságaira és helyi viszonyokra, a korábbi közgyülési végzésekre és a közéletbeli tapasztalatokra. Látszik, hogy gyakorlati férfiak a város java érdekében készitették. A munkálatot rövidség, s világos és szabatos előadás jellemzik. Nincs ismétlés a részekben, sem ellentét. Az első rész intézkedéseit két század változó viszonyai elavultá tették; de a *vásárbirákat, hal és hús, vásárvámok* dolgát illető rész hasznos útasitás és biztos zsinormérték volt az illető városi tisztviselők előtt egészen 1848-ig. Ilyen a II. rész 8-ik pontja, mely a vásár kezdetét 8 órára szabja, a 13-ik, mely tiltja a vásárlóknak az árusok elé a városból kimenést, a 18-ik, mely a gyümölcsös szekereknek harmadnapig a piaczon maradhatást megengedi és az apránként eladást rendeli, a 20-ik, mely a vásár napján a vásárbiróknak a mértékekre lelkiismeretes ügyelést teszi kötelességökké, a 21., mely a látó-mestereknek a mészárszékek tisztaságára s a vágott marhák egészségére szigoru vigyázást szabja elé, a IV-ik részből a 31. pont, mely az árus szekértől 2 pénz vámot rendel vétetni, a 49., mely a foltozó vargák helyeit a kapuk körül jelölte ki, az 56—57. p., mely a vásárbiráknak 1 frtig ad büntetési jogot, s a 66 és 69. pont, melyek a város hűségére be nem esküdteknek kereskedési és árulási jogot nem enged. sat. Az Oklevéltár-ban magyarul van egészen közölve, az olvasó ott megtalálja, itt ismertetni ennyire elégnek láttam.

A *város beléletéből* fontos intézkedések maradtak fenn ez időről a város határában levő *szántók- és kaszálóknak* félig tulajdonjoggal, félig közösen használásáról. Ezt sok közgyülési végzés igazolja; ilyen az 1668. márczius 22-ki, melyben a szántóföldekről az határoztatott: „hogy ezidén a szántás legyen a Kajántó-völgyben; a kinek ott földje van, menjen ki, csóválja el s következő pünkösd napjáig szántassa meg; ha teszi, jó, ha nem, bárki megszánthatja akárki ilyen földét, kivevén belőle a csóvát. E földek valamelyikén ha

[1]) Oklevélt. CLXXXII. sz

régi kisült [*kiaszott, avar*] gyep lenne, az olyan földeket a ki megszántja, 3 fordulóig birhassa szabadon, kárára nem lehetvén azonban ebben az időmulás a törvényes örökösöknek. A mely földek pedig parlagok, s valaki felszántaná, ezeket csak azon esztendőben birhassa, a jövő fordulóra a törvényes örökösnek vissza bocsássa." 1670. ápr. 30. ismét azt végezték: „hogy ezután minden jövendő időkben szántóföldjét mindenki minden fordulóra szántsa vagy ugaroltassa meg; a ki pünkösdig meg nem szántja, vagy ki nem baráz-dáltatja, vagy a kinek ekéi nincsenek, a maga földére kimenvén, kapával honcsokokat vagdalván a földbe, abba csóvát nem dug, legyen szabad bárkinek felszántani, hogy a város kárára ugy ne maradjon." Jun. 7. újabban kimagyarázták a szántatlan föld iránti eléb bi végzést. „Régi emberi emlékezettől fogva a szegény árvák és igaz örökösök kárára az időmulás különben meg nem engedtetik, hanem csak azon esetben, ha valaki régi erős gyepet szánt fel, melyet tövis és egyéb gaz teljességgel elfogott. Az ilyen 3 fordulóig békével birhassa azt, de másféle szántóföldek dolgában senkinek időmulást nem engednek." 1672. a jan. 22. közgyülés a tulajdonosok földjének mások általi felszántását bérbeadással kivánta kikerültetni a tulajdonos java és a város érdekében. Meghatározta újabban örök törvényül: „hogy mostantól fogva minden következendő időkben, minden földes gazdák, a mely földeiket nem akarják megszántatni, hirdettessék ki a város szolgájával, azon rend szerint, a mint melyik fordulóban van a szántás: hol melyik földjöket akarják másoknak bérbe vagy bér nélkül odaadni, jegyzékbe irván és a város kapuira kiragasztván..." A kalongyára nézve 1669. jun. 28. a közgyülés azt határozta, hogy 25 kévéből álljon, a mintakévét a a kévelátók kötötték s a kapukhoz tették ki, hogy a nép lássa s tudja meg, milyet kössön és köttessen. Az 1672. évi julius 31-ki közgyülés pedig az aratóknak a kévék kicsinyded kötése által való istentelen cselekedete meggátlására *törvény-kévék* kötését és minden kapuban kitételét rendelte, s felügyeletére és összebonyolitására a dézmás mellé két unitárius és két orthodoxus polgárt választottak. A *szénafű kiosztása* felől 1669. jan. 28. a közgyülés azt végezte: „hogy a következő vasárnap kiáltassék ki, jul. 12. pedig, hogy a kiosztás hétfőn és kedden legyen, ha valami nagy akadály nem lesz. Minthogy pedig gyakran történik, hogy egyik a másik füvét elkaszálja, meghatározták, hogy a ki elsőben

kaszáltat, a fűosztók kimérésén kivül ne kaszáltasson, hanem a mit azokkal kiméretett, csak azt; a ki mást kaszál, a sérelmes a fűmérővel, a másik fél hirével méresse ki rendét füvének, s a szerint itéltesse vissza kárvallott szomszédjának fűben, szénában vagy rendben." Hogy jövőre ez egyenetlenség kerültessék, 1681. május 10. a közgyülés meghatározta: „hogy a szénafüvekben a városnegyedek közt levő határdombok állitassanak helyre s erre biztos embereket küldött ki . . ." A *szöllők iránt* is sok intézkedés történt. 1668. márcz. 3. a közgyülés a férfi szöllőmívesnek 12 p., asszonynak 9 p. szabott napszámul, s meghatározta, hogy ennél többet fizetni 1 frt pénzbirság büntetés alatt nem szabad; a munka idejére nézve 1677. jun. 26. a közgyülés azt végezte, hogy az a junius—julius—augustus hónapokban estve 7 órakorra rendelt dobolásig tartson, akkor induljanak haza, hétköznap reggel pedig 6-kor harangozzanak, vasárnap 4-kor. A szöllőkben sok kárt tevén a koborló sertések, 1671. decz. 14. a közgyülés azt végezte: „hogy az ott szabadon találtakat, mikor künn laknak, a pásztorok, máskor a szöllős gazdák szabadon meglőjjék, a városban szabadon járókat a czigányok verjék agyon, kivevén a Kőmál-hegyen levő szöllőket, melyek egészen be vannak plántálva s gyepüit a szöllős gazdák megcsináltatni tartoznak." A disznóikat a városon künn járni engedőkre nézve 1676. márcz. 10. a közgyülés enyhébb végzést hozott. A czigányok hajtsák el — mondja az — s csak váltságért adják vissza . . . Sok kárát tapasztalván a városiak a pásztorok kevés számának, mezőpásztorul három embert rendeltek, a kik a szöllőket, mezőket, szénafüveket éjjel-nappal czirkálják, a szöllőből a karólopókat, tüzelőket, gyepük bontogatóit, venyigehordókat, tilos helyeken marhákat legeltetőket, a szénafüvekben kárt tevőket meg ne türjék, hanem elfogják, marhájokat behajtsák, a károsnak felőle hirt tegyenek, hogy kárát megláttathassa, addig vele meg ne alkudjék. Ezen vigyázástól más emberek sem záratnak el. A szöllők jó karban tartása végett szigoru intézkedést tett 1673. jul. 30. a közgyülés, meghatározván: „hogy mivel a szöllők — puszták és megműveltek — gyepüi elhagyása sok kárt okoz, a város szolgái kiáltsák ki, hogy a ki gyepüit 15 nap alatt meg nem csinálja, fizessen 1 frtot, azután a két szomszéd csinálja meg, s ha az igaz örökös 15 nap alatt költségét meg nem téríti, hivassa meg a tanács házához, hogy azt tegye le, ha nem teszi, puszta

helyét veszitse el örökre, a megcsináltató foglalja el és birja s a jegyző adjon róla jövő biztonságul levelet.“ A szöllőbeli kár megakadályozása végett 1672. jul. 17. a közgyülés elhatározta, hogy sem kolozsvári lakos, sem végőrségi a piaczon főtt almát, körtvélyt, egrest árulni ne merjen. Ez kiáltassék ki — végezték -- s a vásárbirák ügyeljenek rá.[1])

Minél inkább igyekeztek falai közé, annál inkább kitüntette Kolozsvár polgársága a jobbágy és nemes iránti idegenségét. 1673. febr. 23. a közgyülés elé terjesztetett: mily sok bajt okoz a jobbágyságnak e hazába [*városba*] beszármazása, kik itt örökséget tartván, halálok után földesurok javukhoz jogot tart s elfoglalja. Végezték azért, hogy ezentúl azoknak ittlakása, annálinkább lakhely [*residentia*] tartása, a határok használása tiltassék meg, s legközelebb, itt lakos Kapás Miklós jobbágy se szenvedtessék meg, sőt mozdittassék el, adót se fizessen, s más terhek alá se tétessék, annál kevesebbé be ne kebeleztessék. 1675. julius 15. megújitották e végzést s kimondották: „hogy senki jobbágy embernek Kolozsvár területén házat s egyéb ingatlan jót tulajdoni joggal el ne adjon, a ki vesz, a szomszédság pénzét letevén, vegye örök birtokába, a jobbágynak a város határán örökös lakás hazánk régi törvénye és rendtartása szerint soha meg ne engedtessék.[2]) Jellemző, hogy saját jobbágyaikat jószágaikban megtürték, de már *Felek* oláh és jobbágy falut annyira polgárositották, hogy az a város egyik negyedét tette, népét annyira saját politikai testökhez kapcsolták, hogy az biráját is benn a tanács házánál választotta. 1644. sept. 25. — mondja a községi j. könyv — a feleki oláhok *kenéz*-nek választák Nicola Markust, polgárnak [*esküdtnek*] Fogaras Györgyöt. Az 1679-ki jegyzőkönyv bővebben szól róla. Sept. 13. a feleki oláhok bejövén Kolozsvárra, szokások szerint a nemes tanács előtt értekeztek, *kenéz*-nek választották Kerczoly Balázst, polgárnak Mihályko Lászlót, a nemes tanács pedig polgárnak Fogas Jánost. Tehát a város is választott egyet az ő számukra, de saját képviselőjeül. Igy 1688. october 23. is. Mégis a városi határt csak bizonyos elválasztó vonalig használhatták. 1676. márcz. 10. ily végzést hozott a közgyülés: „A feleki

[1]) E közgyülési végzések *az eredeti j. könyvekből* vannak idézve.

[2]) *Az eredeti j. könyvből.*

oláhok marhájokat a város határán nem kevés kárral élődtetvén, a határbirák a határt jól ismerő becsületes embereket vevén fel, csóválják el, hogy azon belől sem öreg, sem apró marhájok ne jöhessen s ne merjék oda hajtani; ha teszik, az ország törvénye szerint megbüntettessék őket, megintvén a falu lakosit, hogy előbbi helyeikre menjenek vissza, mert a város tovább ott lakni nem engedi." [1])

Kolozsvár beléletében, sőt egész Erdély jövő sorsára azonban a legfontosabb esemény 1687. october 18. gr. Veterani Frigyes császári főhadvezér, mint Lotharingiai Károly herczeg katonai küldötte által elfoglaltatása. Kezdete volt ez a török uralom megtörésére irányzott azon hosszu politikai és fegyveres hadjáratnak, melynek vége Erdélynek a török védelem alol elvonása, de egyszersmind önálló államlétének megszüntetése. Martinuzi helytartó óta, Báthori Gábor és I. Rákóczi György példája megtanitotta I. Lipót császárt, hogy csekély katonai erővel országot sem el-, sem visszafoglalni, sőt megtartani sem lehet; oly hadsereget küldött tehát most ő is Erdélybe, mely a czél elérését minden valószinüség szerint biztositsa. „Ötven-hatvan ezernyi sereggel szállotta meg a német fővezér — irja Fosztó Uzoni — [2]) a Nádas völgyét, seregének eleje Hidelve palánkjainak kapuira, a főrésze az Asszupatak kerteire támaszkodott. Kolozsvár főkapitánya, Székely László értesülvén Veterani közeledéséről, octob. 14. éjjel magához vette az Apafi fejedelem hűségére megesküdt német helyőrség kapitányát, Nagyszegi Gábort s a főbb katonákat, a városból titkon eltávozott, az őrizetet s a főkapitányi tisztet Madarasi Mihályra bizván. Midőn Veterani a helyettes főkapitányt a vár feladására felszólitotta — a mi hihetőleg a fejedelem vagy legalább kancellára, Teleki Mihály tudtával történt — a város előbb, october 17-n kérte a Lotharingiai herczeget: „engedjen időt a fejedelemhez az iránt intézett kérésökre adandó válasz megérkezteig, ha átadhatják-e az ő hitökre bizott várost másnak? Ő herczegsége gondolja meg, hogy ők nem birnak önhatalommal, erős hittel vannak a fejedelemhez kötve"; [3]) másnap pedig a kapuk megnyitását a

---

[1]) *Az ered. j. könyvből.*

[2]) *Fosztó U. István* Hist. Eccl.. Unitar. [M. S.] II. k. 94. l.

[3]) *Vár. levélt.* Fasc. II. 243. sz. *eredetije* 266. sz. alatt.

herczeghez ezen pontok iránti megnyugtatástól tette függővé: „1. Az eddig való bevett vallások szabad gyakorlata, templomok, collegiumok, iskolák, papok házai, eklézsiák jövedelmei oltalmaztassanak, egyházi személyek s javaik meg ne háboritassanak. 2. A város tisztviselői kiváltságaikban, adományaikban, mentességeikben, hivatalukban megtartassanak. 3. Eddigi vétségeiknek adassék amnestia. 4. A városi népeknek akármit szabad legyen eladni s a hová tetszik elmenni. 5. A város nagy őrséggel ne terheltessék, 6. élésadással se tovább; 7. bemenvén a katonaság, a szállásosztás a városiak hatalmában legyen, a városi mentes tisztek szállásadástól ezután is mentesek legyenek. 8. A vitézek mikor bemennek, ne prédáljanak. A város e pontok megtartását kérte.“ [1]) Mielőtt rá a herczegtől válasz jött volna, hosszasan folyván a szóbeli alkudozás, végre délutáni 4 órakor a város kapuinak kulcsait a tábornoknak átadták, a sereg ezalatt indulásra készen állván künn a mezőn. Ekkor nehány főtiszt vérontás és emberölés, sőt minden ellenállás, egyetlen puskalövés nélkül a vezérrel együtt bement a városba. October 19. a kolozsváriak 50,000 kenyeret és 14,000 köböl buzát adtak a tábornak, mely 20-n tovább vonult Torda felé; 27-n köttetett a balázsfalvi szerződés a Lotharingiai herczeg és erdélyi fejedelem közt, melynek 1—28 pontja közül a 3., 16., 20., 21. és 25. pontba látszanak foglalva lenni Kolozsvár sérelmei és feltételei, de azért az 1. pont erejénél fogva mégis német helyőrséget kellett befogadnia.[2]) Erre 1688. az Erdélynek a magyar kir. korona oltalma alá menése következett, a mióta Kolozsvár ismét válságos küzdelmek szinhelyévé, az Erdély felett versenygő hatalmak önkénye játéklabdájává lett. Szörnyü hadi adóit már ismertettem. A mint e vészes politika útján az első lépés megtétetett, az 1686. jun. 28-n Bécsben kelt szerződés 19. pontjában a római császár annak bizonyitékaul Erdély részéről Kolozsvár átadását kivánta és kötötte ki egyik vár gyanánt.[3]) Ettől fogva Kolozsvár mindig ugyszólván *ágyu előtt* és *kard élén* állott. Ezért irányozta hadi útját a Lotharingiai herczeg is a következő évben Kolozsvárnak. Ugyanaz 1686.

---

[1]) *A m. tud. akadémia kézirattárában külön tokban levő eredetiből.*

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* II. k. 1014. l.

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* II. k. 1022.

évi gyulafejérvári országgyülés 7. t.-czikkében a német fő generalisnak a bor behozatalát engedték meg a maga asztala számára,[1]) a mi által Kolozsvár anyagi jólléte egyik alapja rendült meg.

1689. tüzvész pusztitotta. „Az orthodoxusok külmagyarutczai temploma szomszédságában levő háznál — irja az egyik egyház történetirója — a tűz egy ruthen r. katholikus koldus asszony által támadt május 17., a ki midőn a szülők a szöllőben voltak, a gyermekektől tojást kért. Nem adtak, de mondák, hogy van a hijuban tyúkjok, a melyik mindennap tojik. A koldus kérte a gyermekeket, engedjék meg, hogy hozzon. Szivesen tették, az asszony felment s a szöllőkötözőbe tüzes taplót tett. Igy támadt a tüz, mely miatt 3 ház elégett. Ekkor a szél Hidelvére vitte ki a tüzet, ott 31 ház égett el, majorokkal, csűrökkel együtt. A gyújtogatóra bűne rábizonyulván, mikor a kinzó helyre vitték, útközben belső magyar-utczában kútba ugrott, honnan halva vették ki.“ [2])

Nevezetes esemény a fejedelem 6 éves Gergely nevü fiának 1666. sept. 30. itt történt halála, akkor, midőn az Ébeni főkapitány temetésére jött. Nagy pompával temették el az orthodoxusok templomában.[3])

A közrendészeti viszonyok iránt tájékoz néhány községi végzés. 1678. febr. 7. meghatározták, hogy kapufelvonás után a külvárosban senkinek bort árulni nem szabad, a béresek és rosz személyek éjjeli alkalmatlankodása végett, kivevén, ha valakinek idegen földről vendége érkezik. 1673. márcz. 29. a közgyülés a borárulást a vasárnapi prédikáczio alatt s estve 8 óra utánra eltiltotta. Az 1675. jul. 6-ki közgyülésből a főhadnagy azon előterjesztésére, hogy a vár mellett a Szamos széle a sok oda hordott ganéjjal mind feltölt, ugy, hogy az ott járóknak alig lehet elmenni, ezért a kün való új templom melletti hid is igen akadályos az ott járóknak: két gondviselő küldetett ki, hogy az új templomtól fogva a középkapuig való árkot tisztitassa ki s a hidat csináltassa meg, a tizedekre osztva fel a munkát. E végzés történelmi értékét emeli az, hogy a külső magyar-utczai ev. ref. templom épitési évét tisztán meghatározza. 1670. ápr. 3. a közgyüléshez azon jelentés

---

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* III. k. 9—81. ll.

[2]) *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 81. l.

[3]) *Bethlen, Johannis.* Historia Rer. Transsilv. 307—308. ll.

érkezett: „hogy a város mellett Felekre feljáró út a szántások miatt igen elveszett, megigazitására és az országút kimutatására ahoz értő öt becsületes személy választatott; a mi azonban ugy lesz végrehajtandó, hogy a vetések az országút miatt ne károsodjanak.“ Még egy az akkori állapotokat sajátságosan megvilágositó végzést emlitek meg. 1672. ápr. 28. azt végezte a közgyülés: „hogy mivel a csordapásztor a városon kivül hál, s későn hajtja ki a csordát, kiáltassék meg, hogy ezután benn háljon, és a városi marhákat jókor a kapuk elé gyüjtse, s onnan szép csendesen a marhák sérelme nélkül kapunyitáskor hajtsa ki.“ [1])

A miveltség terjedését a sajtó, egyházi szószék és iskola a gyakori válságos politikai küzdelmek mellett is előbbre vitték, s főleg a sajtó működésének mély nyomai s ma is tiszteletet keltő emlékei vannak. Római katholikus irókat e téren való közreműködéstől a fejedelem erős orthodox érzülete visszatartott; általuk irt s a kolozsvári sajtó útján megjelent könyv az eddigi fölfedezések szerint nem ismeretes. Az unitáriusok kezéből s befolyása alol lassankint egészen kivétetvén a Heltai-nyomda: ez és a fejedelem irányukban tanusitott szerfeletti szigora az ő irodalmi munkásságukat is csaknem egészen megszüntette. Hittani könyvet irni és kiadni, sőt csak catéchesist és énekeskönyvet is újra nyomatni nem lehetett. Egyetlen nyomtatott unitárius halotti beszéd ismeretes e hosszu korszakból.[2]) 1670. a febr. 17. gyulafejérvári országgyülésen felszólitotta a fejedelem Koncz Boldizsár unitárius püspököt, hogy hitczikkeiket a déézsi kiegyezés alapján szerkesszék újra s mutassák be. Ők teljesitették s a dicső-szentmártoni zsinat azt helybenhagyván, Kövendi Nagy Mihály közfőjegyzőjük által a gyulafejérvári deczember 10-ki országgyülésre azon kéréssel adták be, hogy kinyomtattatását a fejedelem engedné meg. A kérvény — a mint maga a beadó irásban emlékezetben hagyta — ily hátirati válaszszal tért vissza: „Többet kellene ahhoz adni, a dologhoz mélyebben is nyulni, ha ki kellene nyomtattatni.“

---

[1]) Ez idézetek *a közgyülési j. könyvek eredetijéből valók.*

[2]) *Szentiváni* [*Márkus*, Daniel.] Oratio Funebris, qua Reverendo ac Clariss. Viro Valentino Baumgarto, Ecclesiae Unitariae Claudiopol. Primario Pastori . . . maestris parentavit Daniel Sz. Scholae Unitar. Claudiop. Rector. 1672. *Régi M. Könyvtár* II. k. 1296. sz.

Ezzel a kinyomatás lehetetlenné tétetett. Radecius Bálint fennebb említett s lefoglalt egyházi művét is[1]) csak kéziratban birták a papok s ugy terjesztette a zsinat is,[2]) mig később ennek kinyomatása is megengedtetett. Csak 20 év mulva, a fejedelem halála után nyerték meg az unitáriusok e hittani mű hivatalos kinyomathatását.[3]) Azonban az 1682. évi nagy zürzavarok közt, az egyház rendkivüli szükségében, kényszeritve volt ezen régóta lefoglalva tartott catechesist kinyomatni; azon évi dicső-szentmártoni zsinaton a rectorok, az ifjuság, a papok a leánykák számára vittek magukkal, sőt árulták is.[4])

A nagy politikában jobbra-balra nádszálként ingadozó I. Apafi Mihály alatt a virágzásnak csaknem tetőpontját érte el Kolozsváratt a reformált hitvallásuak sajtója és az ez által oly lelkesen mivelt nemzeti irodalom. Véletlenség s az alkalommal élni tudás három nyomdának tette őket tulajdonosává. Az *egyik* a Heltai-féle, melyet a ref. hitvallásra tért Ravius [Szőrös] András vitt át új vallása híveihez, a ki azt valószinüen testvére Ravius János, Hosszu Margit férje jogán birta. Heltainak t. i. egy nevét viselő fia volt, a ki magtalanul halt el, s három leánya, Borbára, előbb Ottman Györgyné, később Hertel Péterné;[5]) az első egy külföldi német, a ki nejét elhagyta, s az özvegy — úgy látszik — második házassága után is magtalanul halt el; Anna, Hosszu [Lang] Tamás, kolozsvári királybiró neje. Ennek is 3 leánya volt: Borbára, Margit, Kata. Utóbbi Lintzegh János neje, a ki, valamint Borbára is magtalanul halt el, Margit, a közbülső, id. Raw [Szőrös] János neje, ifj. Szőrös János anyja. A harmadik Heltai leány volt Zsofi, Eppel János, szász prédikátor neje, kiknek szintén nem volt maradéka. A nyomda öröklési leszállása — a mennyire kinyomozhattam — ez volt. Heltairól, a ki 1574. halt meg, szállott nejére, a ki 1579-ig birta, erről fiára, a ki a mellett, hogy osztó biró, jegyző és királybiró is volt, értette a nyomdászatot is,[6]) s a nyomdát

---

[1]) *Disciplina Ecclesiastica.* sat.
[2]) *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 599. l.
[3]) *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 608—609., 658. ll.
[4]) *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 509. l.
[5]) Oklevélt. LXVIII. sz.
[6]) *Trausch.* Schriftsteller-Lexicon II. k. 104. l.

1612-ig birta; ezután, sőt tán eközben is a nőtestvérek is birták, fogadott nyomdászok által kezeltették, de a kiadott könyven rendesen atyjok, az alapító Heltai neve s betüje tartatott meg, csak olykor van az özvegy, vagy ifj. Heltai Gáspár, vagy valamelyik lánya, végre Raw [Szőrös] János neve rányomva. 1587. bizonyosan özvegy Hertelné, Heltai Borbára birta, mellette nyomtató volt a: „becsületes úr, Segesvári Gáspár,“ [1]) 1620—1621.[2]) Makai János; 1624. Huszti Péter Aeneis-ét Heltai Anna műhelyében Szilvási András nyomtatta.[3]) 1630-on innen Abrugi György volt nyomtató a Heltai-nyomdában a Heltai Gáspár betüivel,[4]) 1659, egy latin, 1660. egy magyar kiadáson Abrugi neve utoljára jő elé.[5]) Azontúl csak a Heltai műhelye vagy betüi emlitetnek, igy 1644-n [6]), megint egy 1648-ki kiadáson: Hel. G. M. [*Heltai Gáspár Műhelyében*],[7]) egy másik 1643-ki és 1651-ki kiadás czímlapján csak ez: Kolozsvár.[8]) A *másik* a Kertész-féle nyomda. 1661. t. i. Sz. Kertész Ábrahám Károlyi Gáspárnak nyomtatni Váradon 1660. elkezdett Bibliáját, midőn a törökök elől menekült, Kolozsváratt végezte be.[9]) De ez többet ott nem nyomatott, legalább eddig sem magyar, sem latin kiadása nem ismeretes. Oka a német helyőrség s az ostromállapot. Ellenben Szebenben 1663-ból van 3 kiadványa,[10]) 1664-ből egy,[11]) 1665-ből hét,[12]) 1666-ból kolozsvári kiadás 1, de a nyomda megnevezése nélkül,[13]) ismét szebeni nyomtatás hat[14]) . . . Itt megszünik, mert Szenczi Kertész Ábrahám örökös nélkül meghalt, nyomdája s betüi a fejedelemre szállottak, a ki azt 1667. jul. 5.

---

[1]) Oklevélt. LXVIII. sz.
[2]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 401., 417., 418. sz.
[3]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 542. sz.
[4]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 593. sz.
[5]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 928. sz. és I. k. 956. sz.
[6]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 760. sz.
[7]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 804. sz.
[8]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 805. 846. sz.
[9]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 976. sz.
[10]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1005., 1006., 1007. sz.
[11]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1017. sz.
[12]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1025—1030. sz.
[13]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1036. sz.
[14]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1040—1045. sz.

Udvarhelyi Mihály nyomtatónak adta át.[1]) Ezért 1667. nincs semmi kiadvány, 1668. Jüngling István a szebeni kiadó,[2]) s ott azon évben még csak egy könyvet adott ki Udvarhelyi Mihály;[3]) nem mondja meg, de elébb láttuk, ki műhelyében és betüivel. De a fejedelem nemsokára elvette tőle s Veresegyházi Szentyel Mihálynak adta át Kolozsváratt, a ki ott 1669. e sajtón nyomatott első könyvét kiadta.[4]) Ravius [Szőrös] János s a Heltai-féle betük és nyomda felől nincs 1660-on innen[5]) szó . . . Hová lett a 110 évig, ugy a nemzeti irodalomra és közoktatásügyre, mint átalában Kolozsvár mivelődésére oly áldásosan működő intézet nyomdája és betüi? Erre az eddig adott feleletek nem meggyőzők. Művem tán tisztázni fogja részben, ha egészen nem is... A Szenczi-féle nyomdán a könyvkiadást folytatta Veresegyházi Szentyel Mihály, a kinek neve alatt 1669-től kezdve, három éven át, 17 könyv jelent meg,[6]) az utolsó 1671. Ekkor, 1672. octob. 12. Apafi fejedelem Gyula-Fejérváratt kelt adománylevelében azon okból: „mivel minden üdvezülendő kereszténynek, kivált pedig a főméltóságoknak a világi dolgoknál feljebb kell becsülni az Isten dicsőségére tartozó kötelességeket — az erdélyi orthodox eklézsia, nevezet szerint az enyedi és kolozsvári azon vallásón levők collegiumainak számára adományozta örökösen a Szenczi Ábrahám magszakadása jogczímén fiskusra szállott nyomdát egészben, s megparancsolta azoknak, a kiket illet, hogy azt az említett collegiumok gondnokainak haladék és kifogás nélkül adják kezébe, kiknek szabadságot engedett, hogy kezökhez vegyék s arról rendelkezzenek.“[7]) 1673. ápr. 16. pedig szintén a fiskus Gyula-Fejérváratt levő nyomdáját adományozta ugyanazoknak, a püspök, erre nézve teendő rendelkezése iránt föltétlen engedelmességet parancsolván mindenkinek.[8]) De ezentúl is Szentyel nyomatta Kolozsváratt a könyveket; neve

---

[1]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 454. l.

[2]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1077. sz.

[3]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1078. sz.

[4]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1085. sz.

[5]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 956. sz.

[6]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1085—1087., 1099—1104., 1112—1116. sz.

[7]) Oklevéltár CLXXXIV. sz.

[8]) Oklevélt. CLXXXV. sz.

alatt 1683-ig 55 magyar mű, neve nélkül 10 jelent meg; az utolsó *Otrokocsi Foris Ferencz* műve,[1]) latin az ő neve alatt 12, a nyomtató megnevezése nélkül 10, az utolsó *Enyedi István*-é 1681-ből.[2]) Ezentúl nyomtatók: Szathmár-Némethi Mihály kolozsvári orthodox lelkész, 1690., 1691., 1692. évben Veresegyházi Szentyel István,[3]) 1691. özv. Lengyel Andrásné,[4]) a kitől csak egy kiadás ismeretes.

A fejedelemi adomány szerint Szenczi K. Ábrahámnak saját nyomdája volt. Váradról hozta-e? vagy 1661-ki Kolozsváratt létében szerezte meg a Heltai-Ravius-féle nyomdát? Váradról áthozott saját nyomdáján végezte-e be az 1660. megkezdett Károlyi-Bibliát, s mig az készült, az alatt a német helyőrség közeledése hire tovább Szebenbe vonulásra kényszeritette, a hol — a mint érintém — évekig, egészen halálaig folytatta a nyomtatást?

E kérdésekre hátrább lesz felelet adva. Szenczi K. Ábrahám neve, mint nyomtatóé legelébb Váradon 1640. jelenik meg egy magyar s egy latin kiadvány czímlapján.[5]) Kolozsvárra s onnan Szebenbe költözéseig 34 latin kiadványa van, az utolsó 1659-ből: *Concionum Sacrarum Centuria Prima,*[6]) Szebenben adott ki 12-t, első kiadványa 1663-ból: *Rerum Transylvanicur. Libri quatuor,*[7]) utolsó 1666-ról;[8]) magyar kiadáson, Váradon 1640-n láttam nevét legelsőben[9]), ezzel együtt adott ki ott 49 magyar művet,

---

[1]) *Idvességes Beszélgetések* sat, *Régi M. Könyvt.* I. k. 1300. sz.

[2]) *Disputatio Theologica.* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1484. sz.

[3]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1386., 1405., 1406., 1407, 1408., 1409., 1425., 1438. sz.

[4]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 1685. sz.

[5]) *A Keresztyén hit ágazatiról való predikácziok* sat. *Régi M. Könyvt.* I. k. 708. sz. *Catechesis Religionis Christianae* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 565. sz.

[6]) *Régi M. Könyvt.* II k. 945. sz.

[7]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 1022. sz.

[8]) Lásd a 795. l. 14. jegyzést.

[9]) *A keresztény hit ágazatiról való prédikácziok* stb. *Régi M. Könyvt.* I. k. 708. l. *Catechesis Religionis Christianae* sat. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 565. sz.

az utolsót 1660—61-n ott és Kolozsváratt,[1]) Szebenben 18-at, az első: *Aelius Donatus*, „Methodus“ című könyve,[2]) az utolsó: *Ilyés próféta elragadtatása* sat.[3]) Hihető levén, hogy a hol neve nincs kitéve, azt is ő nyomatta, az ilyeket is hozzá számitottam. Váradon csak neki volt nyomdája . . . Huszonkét évig nyomatott; a kiadványokon a bezárás nála is az volt, a mi másoknál, t. .i Nyomatott Sz. K. A. által vagy: Nyomtatta Sz. K. A. de az összes latin kiadványokon igy van: Nyomatott Sz. K. Ábrahámnál [*Apud Abrahamum K. Szenczіensem*] Ebből és a fejedelem adományleveléből én *tulajdonosságát* következtetem. Ő Váradról átvitt saját nyomdájával nyomatott Kolozsváratt és Szebenben, a mit a Károlyi-Biblia betüinek ugyanazonsága igazol, az szállott a fiskusra. Hogy a reformált hitvallásuaknak ez időben egy — tán elavultsága miatt — nem használt vagy a többiekkel egyesitett és két működő nyomdája volt Kolozsváratt: a főtanodáé, [*az adománylevél szerint az enyedié is*], és az eklézsiáé is, mindkettőn egyidőben nyomtatott könyvek s egyidőben működő nyomtatók neve igazolja. Művembe nem illvén be Szenczi K. Ábrahám váradi és szebeni nyomtatói működése: bővebben csak a Veresegyházi Sz. Mihály, és hihetően fia, Veresegyházi Sz. István, Szathmár-Némethi Mihály és özv. Lengyel Andrásné idejökbeli kolozsvári sajtótermékek nemzeti és közművelődési fontosságáról szólok . . . 1669-től 1690-ig I. Apafi fejedelem haláláig, tehát 28 év alatt a nyomtató nevével jelölt vagy a nélküli 93 magyar, 26 latin, együtt 119 mű jelent meg a kolozsvári nyomdákból, 6 latinból, 2 angolból, 1 belga nyelvből forditva, a többi eredeti; ezek közül *magyar* I. kiadásu 68, II-ik, III-ik sat. kiadásu 17, *latin* első kiadásu 19, újabb kiadásu 2. Már a szám s a művek eredetisége és I. kiadása meglepően nagy, figyelembe véve amaz idők viszontagságos voltát; de ha azok tudományos, politikai és alkotmányvédelmi, tehát magyar nemzeti értékét veszszük fontolóra, bámuló örömre találunk méltó okot. Kolozsvár előre haladó miveltségének második virágzási korát képezvén ez: közlöm az összes magyar és latin művek rövid

---

[1]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 970., 976. sz.

[2]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1005. sz.

[3]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1045. sz.

címét s az irók nevét,[1]) hogy az olvasó látván, részint maga itélhessen, részint hogy a város történetében maradjon fenn azok neve és igyekezete, a kik szabadságáért és mivelődéseért küzdöttek s

---

[1]) **I. Magyar művek.**

Régi Magyar Könyvtár I. k.

1085. Compilatae Constitutiones Regni Transsylvaniae 1669.
1113. „ „ „ „ 1671.
1086. *Eszéki István.* Rythmusokkal való szent beszélgetés 1669.
1087. *Nadányi János.* Kerti dolgok leirása . . . . . „
1099. *Beniczky Péter.* Magyar Rhythmusok . . . . . 1670.
1284. „ „ „ „ . . . . . 1682.
1100. *Czeglédi István.* Az Ur frigyszekrénye előtt Dagon ledülése . . . . . „
1187. *Czeglédi István.* Sion vára sat. . . . . 1675.
1101. *Istennel való magános beszélgetés.* [*szerzője nincs megnevezve*] . . . . . 1670.
1102. *Letenyei Pál.* A szent hitben való oktatás szüksége „
1103. *Nánási L. István.* Szű Titka . . . . . „
1104. *Váradi Belényesi Ferencz.* Lelki Áldozatok . . . „
1112. *Catechismus* . . . . . 1671.
1114. *Kalendarium.* 1671-re. 1148., 1162., 1176., 1213., 1221., 1233., 1245., 1259., 1285., 1320., 1335., 1685-ről . . . . . 1671.
1115. *Komáromi Csipkés György.* Pápistaság Ujsága . . „
1116. *Páriz Imre* [*Pápai*] Keskeny ut . . . . . „
1117. *Szent Dávid . . . Soltári* [szerzője nincs kitéve] . „
1118. *Szokolyai István.* Sérelmes lelkeket gyógyitó balsamom . . . . . „
1135. *Szokolyai István.* Áhitatos könyörgések . . . . 1672.
1128. *Köleséri Sámuel.* Halotti rövid elmélkedés . . . „
1177. „ „ Halotti beszéd Dobozy Kata felett 1675.
1129. *Marosi István.* Füge Fiszek . . . . . 1672.
1131. *Némethi Mihály.* Igazság próbaköve . . . . . „
1132. „ „ Igazság próbakövének nyert pere „
1149. „ „ Mennyei Tárház kulcsa . . . 1673.
1179. *Szatlmár-Némethi Mihály.* Dominica . . . . . 1675.
1194. *Némethi Mihály.* Mennyei Tárház kulcsa . , . 1676.
1262. „ „ „ „ „ . . . 1681.
1150. „ „ Az egy isteni állatban való három személy . . . . . 1673.
1234. *Némethi Mihály.* A 150 zsoltár magyarázatja . . 1679.
1301. „ „ Halotti Centuria . . . . . 1683.

szellemi és anyagi nagy áldozatokat hoztak. Legelől magaslik ki vallásos buzgóságban és áldozatkészségben a fejedelem, a fejede-

---

1353. *Némethi Mihály.* Dominicalis prédikácziok toldalékja . . . . . 1686.
1134. *Nyéki Vörös Mátyás.* A földi részeg szerencsének . . . jóra intő Csengetyüje . . . . . 1672.
1147. *Ilosvai Péter.* A hirneves Toldi Miklós Historiája 1673.
1151. *Posaházi János.* Sibelius Gáspár imádsági . . . „
1152. *Szendrey Ferencz.* Kellemetes Elmélkedesek . . „
1154. *Tolnai Mihály.* Lelki Flastrom . . . . . „
1182. „ „ Hazai számkivetett békességének helyreállitása . . . . . 1675.
1161. *Apafi Mih.* Markus Fridericus Vendelinus könyvei 1674.
1163. *Portsalmi András*, Ministerialls Prudentia . . . „
1664. „ „ Halotti Pompa Bocskai István felett . . . . . „
1178. *Nánási S. Gábor.* Lelki Tudakozódás . . . . . 1675.
1192. *Hitszakadás ellen való orvosság* [szerzője nincs megnevezve] . . . . . 1676.
1193. *Nagy Szöllősi Mihály.* Lobogó szövétnek . . . „
1195. *Pernyeszi Zsigmond.* Idvesség Paizsa . . . . „
1222. „ „ Lelki Flastrom . . . . 1678.
1196. *Szántai Mihály.* Az urért s hazájokért elszéledett és számkivettetett bújdosó magyarok Füstölgő Csepüje . . . . . „
1212. *Approbatae Constitutiones* Regni Transsylvaniae . 1677.
1214. *Kun István.* Hétnapi Uti-Társ . . . . . „
1223. *Szentgyörgyi P. István.* Jó cselekedetek Gyémántköve . . . . . 1678.
1232. *Confessio et Expositio Fidei Christianae.* [irója neve nincs kitéve] . . . . . 1679.
1235. *Técsi Miklós.* Lilium Humilitatis . . . . . „
1243. *Agenda* [Melotai István műve után] az erd. ev. ref. egyház . . . . . 1680.
1247. *Rozgonyi Mihály.* Magyar strophák . . . . . „
1258. *Balassa Bálint és Rimai János* Istenes éneki . . 1681.
1260. *Molnár Albert* [Szenczi]. Szent Dávid Soltári . . „
1385. „ „ „ „ „ „ . . 1690.
1263. *S. Pataki István.* Ez világi dolgok igazgatásának Mestersége . . . . . „
1264. *Sárpataki N. Mihály.* Noe Bárkája . . . . . „
1265. *Siderius János.* Kis Gyermekeknek való Catechismus „
1386. „ „ kis Catechismusa újabb kiadása . 1690.

lemasszony és fiok. Négy iró ajánlta művét a fejedelemnek,[1]) [a ki maga is irt], kettő fiának, II. Apafi Mihály választott fejedelemnek,[2]) kettő a fejedelemasszonynak,[3]) egy a fejedelemnek és fejedelemasszonynak együtt.[4]) A fejedelmi ház példáját követték az ország

1334. *Buzgó Imádságok.* . . . . . 1685.
1352. *Hegyesi István* [Boros-Jenei] Kegyesség Titka . 1686.
1373. *Teleki Mihály.* Fejedelmi Lélek . . . . . 1689.
1384. *Gönczi György.* Énekekkel és Hymnusokkal teljes könyv . . . . . 1690.

II. Latin művek.

Régi Magyar Könyvtár. II. köt.

1317. *Comenius* [Joh. Amos] Janua Lingvae Latinitatis sat. 1673.
1318. *Csipkés* [Georg. Comar.] Analysis Apocalypseos sat. „
1401. „ „ „ Catalogus Operum editor. et ineditor. . . . . 1677.
1338. *Pauli* [Steph.] [rector volt a kolozsv. ev. ref. coll.] Oratio funebris . . . . . 1674.
1339. *Posaházi* [Joannes.] Oratio funebris . . . . . „
1567. „ „ Syllabus Assertionum sat. polemiai irat . . . . . 1685.
1402. *Szathmár-Némethi* [Michael.] Dominica Catechetica ?
1445. *Szenczi Cseme Péter.* Confessio et Expositio Fidei sat. 1679.
1446. *Gabriel Joul.* e Societ. Jesu. Historica Relatio Colloquii Cassoviensis de Judice Controversiarum Fidei. . . . . ?
1447. *Kacavella* [Jeremias, Monachus Graecus]. Perenne Coelestis Prudentiae in Transsylv. Testimonium . 1679.
1466. *Molnar* [Gregorius] Elementa Grammaticae Latinae [*újabb kiadás*] . . . . . 1680.
1467. *Tolnai* [Steph.] Demonstratio Compendiosa Dialecticae sat. . . . . „
1541. *Michael* [Némethi]. Plausus Festivus ad solennia Inaugurationis Cels. Prcipis Michaelis Apafi II. . ?
1542. *Michael* [Némethi]. Imago Fidelis Servi sat. Tophaeus felett mondott beszéd . . . . . ?
1634. *Johann.* [Neubarth] Almanach [Neu und Alter] . 1688.

[1]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1115., 1133., 1264. sz.
[2]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1246., 1373. sz.
[3]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1087., 1182. sz.
[4]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1302.

nagyjai. Özv. Kemény János fejedelemné udvari papot tartott, a kinek munkáját is kinyomatta;[1]) Bánffi Györgynek, a kivégzett Bánffi Dénes fiának Némethi Mihály kolozsvári ref. lelkész ajánlta művét,[2]) anyjának szintén egy másikat,[3]) Tolnai F. István főtanodai tanár a harmadikat;[4]) Teleki Mihálynak S. Pataki István ev. ref. collegiumi tanitó mester ajánlta művét,[5]) Pápai Páriz Ferencz, az enyedi ev. ref. collegium tanára szintén annak;[6]) Némethi Mihály ajánlta Gyarmathi Tamás szántai ref. papnak: „mint üldöztetésök előtt szerelmes szolgatársának“,[7]) Otrokocsi Foris Ferencz a magyar anyaszentegyháznak;[8]) ajánlták továbbá az irók műveikeit eklézsiáknak, azok gondnokainak, egyszerü polgároknak, özvegyeknek; két iró V. E. Szentyel Mihálynak, a kolozsvári nyomdásznak;[9]) Zilahi János: *Az igaz vallás Tüköre* című művét ajánlta a szent Háromság egy örök Istennek,[10]] Kecskeméti Sós János Medgyesi Pál *Praxis Pietatis* című műve 6-ik kiadását az örökkévaló Istennek.[11]) Egyik iró: *Üdvösség kapuja* címet adott művének,[12]) a másik: *Mennyország egyetlen kinyitott kapuja*,[13]) harmadik: *Lilium humilitatis* = az anyaszentegyház magamegalázása sat.[14]) Eszéts János *Diarium Theologicum* című művéről azt igérte, hogy a tanuló abból *60 nap alatt a tiszta theologia alapjait megtanulja.*[15]) Ez idők műveinek megkapó címe, a modor, a mint az irók magukat a közönség előtt bemutatták, a siker fél biztositéka volt. Ismerték a közönséget, a napi eseményekben benne éltek, a politikai kérdésektől nem zárkoztak el, tudták, hogy műveiket olvasni fogják.

---

[1]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1045. sz.
[2]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1262. sz.
[3]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1194. sz.
[4]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1236. sz.
[5]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1263. sz.
[6]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1387. sz.
[7]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1301. sz.
[8]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1300. sz.
[9]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1178., 1234. sz.
[10]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 11., 36., 51. sz.
[11]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1215. sz.
[12]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1133. sz.
[13]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1130. sz.
[14]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1153., 1235. sz.
[15]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 1359. sz.

Némelyek még ingerébresztőbb címeket gondoltak ki. *Tolnai István* 1679. „Igaz keresztény és apostoli tudomány s vallás útára vezető s eltévedéstől jó útba hozó KALAUZ-nak“ nevezte művét.[1]) *Tolnai Mihály:* „Szent Had, azaz lelki és testi szabadságokért fegyvert vont vitézek Tűköre, vagy a szentirásból összeszedegetett Lelki tanács, melyben az igaz hadakozásnak bizonyos okai s igaz módjai és vége egybe szerkesztettek sat“. Az iró a szentek mostani üldöztetésének egyik társaul vallja magát Kolozsváratt, s művét ajánlta Wesselényi Pálnak, az igaz *magyaros magyarok* választott fő Generálisának.“ [2]) *Szőnyi Nagy István* magát Krisztus szolgájának s az ő üldöztetésében társának nevezte, könyvének: *Martyrok koronája* címet adott, mely az evangeliumi igaz vallásban állhatatosoknak fejekben liliomszinü gyémántokkal s rózsaszinü rubintokkal fénylik . . . . .“ [3]) *Otrokocsi Foris Ferencz* „Kereszt alatt nyögő Magyar Izrael Hálaadó és Könyörgő Imádsága“ czímü könyvet irt, kiadta Kolozsváratt 1682-n: „akkor — irja elkeseredetten — mikor 12-ik esztendeje volna annak, hogy a magyar nemzet magát emésztené és a maga karjának húsát enné.“ [4]) Ily iróknak s műveiknek hatni kellett. E művek mind a kolozsvári nyomdában jelentek meg! Ott volt a nemzeti élet központja s legerősb szívverése . . . Az olvasás megkedveltetése, a nemzeti irodalom ezen pártolása már magában nem közönséges érdem, nagy miveltség s nemes hazafiság jele . . . Az iró fárad munkája alatt, a közönség költséget áldoz a kiadásra. Az eszmék és érzelmek, a vágyak és törekvési czélok ez úton szellemi kapcsolatba hozzák őket. Mindkettőnek meg van érdeme. Egymásra buzditólag hatnak, s ha sok az ily termékeny iró és nagy a részvevő közönség száma, annál nagyobb a haszon a közérdekekre. Itt még fontos, hogy irók és közönség majdnem mind papok, tanárok s protestánsok voltak. Az ország fejedelme — e században immár a 13-ik — legelozusabb reformált hitvallásu, s már vallása nevében a mozgalom és reformok elve volt kifejezve, s kiválóan birt a küzdelem hajlamaival és szenvedélyével. De itt ennél is több volt

---

[1]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1236. sz.
[2]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 1196. sz.
[3]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 1180. sz.
[4]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 1286. sz.

téve mindkét részről. Bizonyos czél állott előttük. Tisztán látszott az egész irodalomból, hogy távol és alárendeltségben akarják tartani a római katholikusokat, egészen legyőzni az ariánusokat [*unitáriusok*], diadalra vinni, uralomhoz juttatni Kálvin egyedül igaz [*orthodox*] hitvallását. Hatalmas vitázó hittudósok is csatába mentek, a minők: *Komáromi Csipkés György, Czeglédi István, Portsalmi András, Pósaházi János, Szathmár-Némethi Mihály, Tolnai Mihály.* Végre komoly tudósok neve fénye is járult ide. *Comenius Amos János,* [1]) *Pápai Páriz Ferencz,* [2]) *Tofeus Mihály.* [3]) Ez mutatja, hogy az orthodox papság ez időben egyházi hivatala feladatától teljesen át volt hatva, s annak csaknem türelmetlen buzgalommal teljesitésére igyekezett. Azonban nála az egyházihoz nemzeti czél is járult, s a vallás hevitő érzelmeivel lángoló hazaszeretet egyesült. A kik Magyarország és Erdély szabadságáért fegyvert fogtak, e papság koszorut nyujtott nekik, dicsfénynyel köritette nevöket, lelkesitette a népet, hogy táborukba menjen, jó ügynek tartotta azt, a miért annyian, a leghűbbek s a legjobbak! fegyvert fogtak, győzelmükért imádkozott, a templom szószékeiben tartott buzditó beszédet a harczba menőkhez, hitte, hogy Isten megsegiti, s elhitetni kivánta hallgatóival is. Ő nemzeti hőst látott Wesselényiékben, s a protestáns papságot igaz ügy bajnokainak tartotta, a kiket a pozsonyi kiküldött bíróság a r. katholikus főpapság vádjára jogtalanul küldött gályarabságra. Ez a hazafiui érdem mellé a vértanuság koszoruját szerezte meg nekik. Hijába mondották vádlóik, hogy nem vallásukért, de foradalmi bűnért büntették őket. A nép nem hitte. Mikor ezek kiállott szenvedéseiket előtte beszélni kezdették, midőn könyveikben a száműzetés keserü sorsát érintették, a népnek szíve-lelke övék lett. A haza és alkotmány védőit látta mindenikben. És az orthodox papságban mindig meg volt az az ügyesség, hogy önérdekét a közzel elválaszthatlanul egybe tudta kapcsolni, meg volt az a rábeszélő képesség és pathosz, mely a hallgató szivét megilleti s részére hóditni birja.

Másik fontos tünete az időnek, hogy a világiak közt is akkor támadtak oly férfiak, kik a nemzet szabadságának karddal és tollal

---

[1]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 1146. sz.
[2]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 1246., 1387. sz.
[3]) *Régi M. Könyvtár.* I. k. 1302. sz.

védelmére keltek. Az orthodox papság azonnal oldaluk mellé állott, észszel-tollal hív bajtársakként segitve egymást. Bethlen János Erdélyt II. Rákóczi György tévedéseiért irásban védelmezte.[1]) Bethlen Miklós metsző gúnynyal s az igazságérzet csaknem vakmerő bátorságával mutatta ki, miképen támadta meg Ferdinánd császár 1670. királyi fegyverekkel az egykor oly virágzó és szabad Magyarországot, s azt elfoglalva, szabadságából hogyan kezdette kivetköztetni, I. Lipót pedig már-már végképen felforgatta.[2]) Ugyan ő másik művében kimutatta, mily álnokul és törvénytelenül inditott I. Lipót, törvénytelen birák előtt felségsértési véres keresetet némely magyarok ellen. Jelszava megvetést és önbizalmat fejezett ki: „Őrködni fog Isten, s az igazság elleneit megtöri . . .“

Még négy ily irányu mű jelent meg Bethlen Miklóstól Kolozsváratt. *Egyikben* kimutatta az egész világ előtt azon érvek hamis-voltát, melyekkel Bársony György váczi püspök meg akarta győzni a királyt arról, hogy nem köteles eltürni Magyarországon az evangelikus hitvallást.[3]) *A másikban* Justus Palma álnév alatt az ausztriai kegyetlenségekről [*Austriaca Austeritas*] irt első művét és annak folytatását erősitette meg, czáfolva azokat, a kik Ausztria kegyelmességét dicsőitik; a miből — ugymond az iró — a keresztény világ a magyar szabadságért harczolók igazságát, s I. Lipót királynak Magyarország szabadsága elnyomásában való igazságtalanságát megismerheti és megitélheti.[4]) *Egy harmadik* politikai és vallásos művet ismét más [*Natus Fabianus*] álnév alatt adott ki. Ez felelet azon kérdésre: helyesen tették-e a cseh papok, midőn 1624. a császár parancsára Prágából kimenve nyájaikat prédikálva elhagyták? A függelékkel bővitve, újra nyomatott 1675.[5]) *Negyedik* műve: Magyarország evangelikus lakosainak védelme, melyben azok ártatlanságát, szemben az ő üldözésökre kiküldött érseki biróság itéletével bebizonyitotta s kimutatta, mily igazságtalanul

---

[1]) *Innocentia Transsylvaniae* . . . . . *Régi M. Könyvt.* II. k. 929. sz.

[2]) *Austriaca Austeritas.* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 293. sz.

[3]) *Falsitas toti Mundo declarata* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 296. sz.

[4]) *Justi de Palma,* Florentini. Austriacae Austeritatis Confirmatio. sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1319. sz.

[5]) *Natus* [Fabianus] Redivivus sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1360. sz.

cselekedtek, hogy őket felségsértésért vádolván és itélvén el, nemcsak az országból száműzték, de a keresztény kegyesség és szelidség példájával ellenkezőleg nagy részöket a spanyol gályákra küldötték. Jellemző keltezése ez: „A szentek szenvedésének 1677-ik évében . . .“ [1]) Ily irányu I. Apafi Mihály fejedelemnek is 1681-ből egy kiáltványa [*Manifestum*], az egész keresztény világ királyaihoz, fejedelmeihez, népeihez s a r. szent birodalmi kk-hoz és rr-hez, végre a boldogtalan Magyarország elnyomatások súlya alatt nyögő polgáraihoz örök emlékezetül, melyben mondja: „hogy az ausztriai uralkodó-ház mióta Magyarország koronáját a nemzet viszálkodása következtében birtokába keritette, mindig azon igyekezett, hogy lassanként meggyöngitvén, végre eltiporván a nemzet szabadságait és jogait, Magyarországot örökös tartományává tegye; elmondja, miképen csorbitotta meg a szabad választási jogot, szitotta folyvást a főurak közt az egyenetlenséget, idegeneknek adta a főhivatalokat, a kik kizsárolták az országot, maguknak nagy uradalmakat adományoztattak, árulkodtak a hazafiak ellen, kiket elfogtak, idegen bírók elitélték, s kegyetlenül kivégeztették, megalázták, s szegénységbe és rabszolgaságba döntötték az országot. Fegyvert fog tehát Magyarország és a magyar nemzet jogai és szabadságai védelmére. Közel a veszély — mondja a fejedelem — a haza, életök, szerencséjök, a becsület s a nemzet bizalma van veszélyben. Keljen fel mindenki. Ügyök igazságos s az igazságos Isten velök lesz és megáldja igyekezetöket.“ [2]) Szintily erős polemiai mű, a mit Csipkés Komáromi György „Sisiphusi törekvés“ [*Molimen Sisyphium*] czím alatt Bársony György [*Georgios Nicolaus Thysanodes*] váczi püspök azon állitása ellen irt: „hogy a magyarországi reformált hitvallásuak nem helvéthitüek.“ [3])

Midőn a haza világi és egyházi férfiainak lelkeit a közös nyomás és sanyaruság ily szorosan összefüzte, s a hit és meggyőződés szabadságával együtt a haza törvényei és alkotmánya igy megrontattak: nem volt-e természetes, hogy azok, a kik egy iga

---

[1]) [*Bethlen, Nicolaus*] Apologia Ministror. Evangelicor. Ungariae sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1400. sz.

[2]) *Apafi* [Michael] Universis orbis Christiani Regibus, Principibus sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1483. sz.

[3]) *Csipkés* [Georgius Comarinus]. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1294. sz.

súlyos terhét érezték, s a szabadulás reményét is csak egyben látták, a vallás egységének kapcsával igyekeztek egymáshoz szorosabban fűződni? Meg volt támadva a reformatio összes vívmánya, sarkaiból ki forditva Magyarország alkotmánya s a nemzet léte fenyegetve. A jelen való szolgaság búját a jövő jobblét reményével feledtették. A világiak szívéből felfakadó harag és fájdalom az egyháziakéba, s ezeké a világiakéba ment át. Egyik sebének vérzését látva, vérzeni kezdett a másiké is. Egy mély, erős és benső rokonszenv fejlődött ki a papság és világiak között. Ezek az oltár védelmében, azok a nemzet politikai szabadságaiban keresték a közös fenmaradás biztositékait, miknek közös erővel megvédelmezésére fogadást tettek. Előttük a templom a haza, a vallás a magyar nemzet volt. Innen nevök traditiója: *a reformált az igazi magyar vallás!* Ez gyors megszaporodásuk, erős önérzetök s nagy befolyásuk titka. A mely vallás egyházi életébe ily erősen beleszövődött a nemzeti élet, s melynek hívei ily nagy küzdelmeket állottak ki az idegen hatalommal, nem csoda, ha népszerüvé lett, és szívesen állottak át hozzájok . . . Ez volt amaz időben Kolozsváratt a közszellem, ez uralkodott a kedélyeken, igy fogták fel a magyarországi katholicismus és protestantismus helyzetét, ilyek voltak a jövő kilátásai. És mindez az orthodox sajtó műve volt. S bár ez is — mint a többi vallások hívei, mikor a hatalmat birták — ellenfeleivel küzdve, támadva és védekezve, mindig vallási vitában fogyasztotta ereje javát, s valamennyien önhitrendszeröket akarták átalánossá s uralkodóvá tenni, maga a város, a csaknem másfél százados harcz mellett is a mivelődésben folyvást elébbre ment, a minek oka kétségkivül az, hogy e vallás papsága és lythurgiája magyar, irodalma tulnyomólag nemzeti, a politikai és nemzeti szabadsággal mindenik azonositva van. Bizonyos, hogy erős hitélet erős nemzeti életet teremt, egyik emelkedése emeli a másikat, egyik bukása magával rántja a másikat is. Történeti tény, hogy Kolozsvár a vallásban mindig a haza és nemzet függetlenségét védelmezte. E védelem és a hatalom birása, s a miveltség vezetése ott I. Apafi alatt az orthodox hitvallásuakra ment át.

Az *iskola és oktatásügy* a r. katholikusok részéről e korszakban is csak a kolozsmonostori gymnasium által volt képviselve — eddigi állapotában s szervezetével, miről azonban nyilvános forrásaink nincsenek.

Az *unitáriusok iskolái felügyeletében* nagy változás történt. Náluk Dávid Ferencz, mint az eklézsia főpapja levén az óvári nagy iskola [*gymnasium*] megalapitója s mintegy közatyja, felette állott az igazgatónak [*rector, magister*], sőt a város területén a legfőbb egyházi hatalom is ő volt, a püspök hatósága azon kivül kezdődött s terjedett ki az egész országra. Ez a kizáró felügyeleti jog hivatali utódaira is átszállott s 1668-ig birták csonkitatlanul. Ekkor a kis-sárosi zsinat: „szeretettel és becsülettel fölkérte a kolozsvári eklézsiát, engedjen a püspöknek a plebánuséhoz hasonló hatóságot a gymnasium felett is, hogy az ifjakat illetlen öltözködési s más hibáiért megfeddhesse.“ [1]) Az eklézsia teljesitette a kivánságot, de csak 1681. a dézsi kiegyezés értelmében adatott meg a kolozsvári főiskolára való teljes felügyeleti jog. [2]) Ugy látszik, a püspöki felügyelet iránti ez intézkedést a deákok közt ekkor uralkodott különös szellem okozta, a miről fogalmat ad az 1685. jan. 18-ki egyházi tanács végzése, melyben kimondatott: „hogy a kiket az egyházi tanács az iskola tagjai közé fölvesz, a tanulók is kötelesek elfogadni, s az igazgató és helyettese akarata ellen senkit visszaútasitni nem szabad.“ [3]) Az ugynevezett nagy iskolák [*gymnasium, collegium*] ifjuságainak szellemére, a deákok életkorára és átalában az oktatási rendszerre és fegyelemre érdekes világot vet egy 1662. márczius 27-ki hivatalos irat, mely szerint midőn a német őrség Kolozsvárra beszállott, s azt hatalmába és őrizete alá vette, összeszedetvén a polgárság minden fegyverét: „a nagy scholában — értetik az óvári unitárius főtanoda — levő deákok fegyverének száma volt 14 szablya, 16 puska; a farkas-utczai scholában — az orthodox vallásuakéban — levő deákoké volt 17 szablya, 14 karabély, 2 pisztoly.

A végső és szegelet boltban is — [*a nagy templom körül*] tömérdek fegyvert foglaltak le . . .“ [4]) Ezt az idők vészes volta, s a nemzet harcziassága hozta magával, fentartotta azon városi belvédelmi intézmény, hogy hirteleni nagy veszély idejében, mindenkinek és igy a deákoknak is ki kellett a sorba és falakra állani, a

---

[1]) *Fosztó Uzoni* s a t. . . . II. k. 606. l.

[2]) *Fosztó Uzoni* s a t. . . . II. k. 600. lap alján való *jegyzés.*

[3]) *Fosztó Uzoni* s a t. . . . II. k. 602. l.

[4]) *Városi levélt.* Fasc. II. 173. sz.

város védelmére. Fennebb eléadtam, hogy Martinuzi zászlóaljat alakitott deákjaiból . . . A főfelügyeleti jogot e szerint azon férfi szerezte meg a püspöknek, a kinél a Dávid Ferencz székét méltóbban és nagyobb sikerrel egy sem töltötte be — Kis-Solymosi Koncz Boldizsár. Ő 1661. decz. 22. kolozsvári magyar prédikátorrá választatván: azonnal az eklézsia és gymnasium állandó tőkéje növelésére forditotta főgondját, s 1684. ápr. 16.[1]) történt haláláig szakadatlanul e nemes czélért küzdött s fáradott. Érdekesen adja elé 1682. octob. 30-ki magánszámadásában kéregetési útait, levelezéseit s kegyes pártfogóinak adományait. „A tanitáson kivül — ugymond — főként értékszerzésben fáradozott benn és künn. A mint 1661. Kolozsvárra jött, mindjárt megtalálta levélben az áldott emlékezetü Mikes Mihály kancellár özvegyét, Paczolay Borbála kegyes patronáját, a ki Munkácsról — a hol lakott — 100 aranyat küldött, más alkalommal 50-t és egy kivül-belől aranyos ezüst kannát, harmadszor deákok tanitására 500 aranyat, halála után tőle két úttal beszállitott 400 aranyat s holmi felkelhetőket. Egy alkalommal, mikor Beszterczé- és Kolozsvártól fogva még három lakos falunál több nem volt, nagy félelemmel meglátogatta [*Beszterczén*] Gyulai Mártonné patrona asszonyát, a ki ezer forintig adott az eklézsiának, s holta után 100 aranyot. Hozott azután Járai Mihálynétól 200 aranyat, Henczel Imrétől 500-at, Baumgarth Bálint lector hazahivására beszolgáltatott számos tallérokat, szent Benedekről 3 öreg aranyat mintegy tűzből nyert meg, egy harangot öntetett 200 forinttal, tartogat magánál az eklézsiák számára 1500 aranyat és holmi egyetmást, a plebánushoz adott be egy ezüst hüvelyü, merőn aranyozott kardot, ezüst hüvelyü pallóst, mely kettő másfél száz forintot megér.“ [2]) A püspök emlitett pártfogója Paczolay Borbára egy 1682-ki ajándéklevelében megerősitette ez adományokat, midőn irta: hogy egy tüszőben 500 sárga aranyot adott a püspök kezébe, de ugy, hogy mig él, ha szüksége lesz, hozzá nyulhasson. Később ismét 1500 sárga aranyot adott kezébe, életéig az előbbi kikötéssel.[3]) Elbetegesedése miatt a jeles embernek keresete nem levén,

---

[1]) *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 1601. 617. ll.

[2]) Oklevélt. CLXXXIX. sz.

[3]) Oklevélt. CLXXXVIII. sz.

a nála levő közpénzből 500 aranynak maga és gyermekei tisztességes tartására fizetése fejében elkölthetését kérte az egyháztól, a mit az megengedett azon három feltétel alatt: 1. hogy ha ő vagy gyermekei előtte meghalnak, azon összeg az ő hagyatékából az egyháznak fizettessék meg, 2. ha az ő és gyermekei halála esetében két rész atyjafiaira néző javát az egyháznak hagyják, 3. gyermeke életben maradása, de később magszakadása esetében javaikból az egyház magát ez összegig kielégittethesse. [1]) 1683. nov. 27. kelt végrendeletében gyermekeinek gyámot rendelvén: azok halála esetére rokonain kivül a tordai iskola és kolozsvári magyar és lengyel unitárius papoknak 150 forintot rendelt. [2]) 1684. jan. 8. a még el nem számolt egyházi pénzekből nála levő 2000 aranyat és egy heános régi aranyat az eklézsia 3 gondnokának adta át ugy, hogy annak hová forditásához, velök együtt, mig él, neki is szava legyen. Ugyan akkor azon esetre, ha gyermekei előtte meghalnak, azok anyjokról való atyjafiai, pedig mig ő él, s azután is javaiban csak akkor részesüljenek, ha az eklézsiát a kezöken tartott, elhasznált 500 aranyért kielégitették. [3]) 1684. octob. 27. a püspök két árvája az atyja által az ő vagyonuk közt tartott 500 aranynak visszaadását igérvén: az eklézsia viszonzásul 600 frtot igért nekik oly feltétellel, hogy ha magtalanul halnak el, maradjon vissza, ha annyi készpénz nem lenne, atyjokfiai addig javaikon meg ne osztozhassanak, mig az eklézsiát ki nem elégitik. [4]) Örökölte még az óvári főiskola 1665. a jan. 18-ki egyházi tanács végzése szerint Dálnoki János lector javaiból a könyveket, szántóföldeket, csűrös kertet, házat és a testvéreknek hagyott 200 imperiális talléron kivüli pénzt. [5]) Nem lehet kibeszélni — jegyzi meg az unitáriusok mult századi egyházi történetirója — mekkora gondot forditott Koncz püspök arra, hogy az iskolákban derék igazgató és ifjuság legyen! Fentartásra soha előtte nyilvánosan alapot nem gyüjtöttek. Ez az ő kezdeményezése. Jeles gondnokokat állitott az iskolák mellé, vigyázott az igazgatókra és ifjuságra, pártfogókat s adakozókat

---

[1]) Oklevélt. CXC. sz.
[2]) Oklevélt. CXCI. sz.
[3]) Oklevéltár CXCII. sz.
[4]) Oklevélt. CXCIII. sz.
[5]) *Fosztó Uzoni* s a t. . . . II. k. 602. l.

szerzett; nem kimélt fáradságot s tanácsot, csak hogy azok virágozzanak . . .“ [1])

Kolozsváratt az *óvári főiskolában* igazgatók voltak 1661. nov. 12-től fogva 1667-ig Rákosi Boldizsár, utána most másodszor, de csak rövid ideig 1668. Baumgarth Bálint, azután Szentiváni Márkus Dániel 1668. jul. 16-tól 1680. jan. 27-ig, s ettől fogva 1690. jan. 27-ig Jövedécsi András. [2]) Lectorok: 1666. Lachnovszki András, 1668. jun. 16-tól haláláig, tehát 1672. jan. 13-ig Rázmán Péter, 1676. márcz. 19-től 1677 octob. 23-ig Bölöni Bedő Pál, a ki püspök korában a piacz keleti sora déli szögletén 2-ik házban lakott, a mely 1770 körül a Lintzegh Ferenczé volt; [3]) akkor Bölöni Benkő Sámuel lett; 1679. aug. 26. Jövedécsi András, 1682. decz. 3. Almási Gergely Mihály, 1684. ápr. 17. Guzovics Jeromos. [4]) A külmagyar-utczai ugynevezett szentpéteri *kis-iskolában* az óvári főiskolai lectorok mint oda rendre kiküldött igazgatók osztály tanitókkal folytatták az oktatást és nevelést.

A *reformált hitvallásuak főtanodája* is nagy változáson ment át. „A fejedelem azon kötelezettségénél fogva — ugymond 1662. octob. 6. a kocsárdi táborban kelt parancslevelében — hogy az Isten dicsősége oltalmára és előmozditására nemcsak béke, de háboruk idején is gondoskodni és vigyázni kell, hogy eklézsiája s annak veteményes kertje, az iskola gyámolitassék, tudván, hogy a nélkül boldogság nem lehet, a Kolozsvárra plántált collegiumra pedig a mostani háborus idők miatt gondot viselni nem lehet: megparancsolta Vásárhelyi Péter odavaló tanárnak, hogy onnan kijővén, a maga mellett és keze alatt levők, a kik akarnak, szintén jőjjenek ki, ne alunnék el a változások között is ez iskolai tanitás. S minthogy most a collegium jószágát és egyéb dolgokat is tekintve, Enyednél alkalmasabb hely nincs, szállást és maradást oda rendelt. Meghagyta azért komolyan híveinek, különösen azon collegium mostani gondviselőjének, hogy ugy a tanitóknak, mint tanulóknak jó rendbe állitására és gyámolitására viseljen gondot, a mennyire lehet, szerezzen illendő szállásokat a kastélyban, és a collegium azon kivül levő házai és azokhoz való alkalmatosságok adassanak

---

[1]) *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 616—617. ll.
[2]) *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 243—244. ll.
[3]) *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 623. l.
[4]) *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 267—269. ll.

át e czélra, sőt ha elégségesek, vagy alkalmasak nem lennének, másutt is keressenek. Vannak — irja a fejedelem — a kastély kapuja ellenében néhai Váradi Jánosnak és szomszédjának alkalmas házai, miket a végre alkudjon és szerezzen meg, s a collegium költségéből árát részenként fizesse ki; a fejedelem mind az enyedi jószág jövedelmét, mind a Kelnei [*igy*] dézmából valót e végre adományozta. Azért is azt a collegiumban levő tanitóknak és tanuló deákoknak egyenlő arányban — senkit ki nem zárván — ugy osszák ki, mint az eddig a fejérvári collegiumban történt. És mivel Vásárhelyi Pétert hittan tanárául rendelte s teljhatalommal küldötte oda, vele Szánthó Márton fiskusi bérlő az enyedi collegium javainak tiszttartója értsen egyet, fogadjon neki szót, hogy a fejedelem többé semmiért ne búsitassék. Ne legyen függése — meghagyta a fejedelem — senki mástól, mint a fejedelemtől és Vizaknai Péter főudvari tiszttől és a fiskusi tizedek főhaszonbérlőjétől, s vigyázzon, hogy a collegium javai ne vesztegettessenek el, mint ennekelőtte nehány évben történt; hanem pontosan oda forditassanak s híven arra a czélra használtassanak, a mire rendeltettek. A ki e parancsának ellene szegül, vagy akadályára lesz, kemény feddését ki nem kerüli...“ [1])

Ez oklevél megigazitja a kolozsvári ev. ref. főtanodának Enyedre áttétele évét illető tudást, a mit eddig 1664-re tettek. [2]) Tanárok ez időszakban voltak: Porcsalmi András, Tolnai F. István, S. Pataki István, Szathmár-Némethi Sámuel és Csepregi Turkovics Mihály. [3]) Nagyobb alapitványt tevők: a fejedelem, a ki tiz ifjunak rendelt 200 frt évi nevelési segélyt [*alumnium*], Bánffi Dénes szintén tiznek 200 frtot, Széki Teleki Mihály 5-nek 100 frtot, Rhédei Ferencz 4-nek 80 frtot, s ezeken kivül alapitó volt Wesselényi Pálné, Béldi Zsuzsánna. Az első könyvtárnok 1696. előtt Kurtány József. [4])

Az *egyházi élet* terén a r. katholikusok ez időben sem vívtak ki láthatóbb sikert. Lesski, a római császár s magyar király követe, megbizója nevében 1666. febr. 10. tett előterjesztésében kérte a fejedelmet: „hogy mint a többi hitfelekezetek, ők is saját püspöki

---

[1]) Oklevélt. CLXXII. sz.

[2]) *A kolozsv. ev. ref. főtanoda*... Tört. 34. l.

[3]) *A kolozsv. ev. ref. főtanoda*... Tört. 34—35. ll.

[4]) *A kolozsv. ev. ref. főtanoda*... Tört. 36. l.

helyettesök, espereseik s más egyházi hivatalviselő egyéneik által igazgattassanak, ne háborgassák őket, ne bántalmazzák és ne nyomják el más vallásuak, hogy mint bevett vallás hívei, ők is békében élhessenek a fejedelem oltalma alatt; legyen, mint a más hitvallásuaknak, szabad vallásgyakorlatuk, s másoktól ebben ne akadályoztassanak. A követ azt is emlékezetébe hozta a fejedelemnek, mennyire semmivé lettek a szegény kolozsmonostori r. katholikus papok a nem rég lezajlott hadi események, dúlások és pusztitás által. El kellett a nyomorultaknak — ugymond a követ — a szomszédságbeli törököktől féltökben hagyni papi lakhelyöket, [*parochia*] s még most sem lakhatnak ott, a mit pedig a kk. és rr. engedtek át számukra; nem merik tanitni ott a tanuló ifjuságot, nem mernek isteni tiszteletet tartani, félve, hogy a közelökben portyázó törökök, mind őket rabságra viszik, mind a velök tartó népet. Nagy kegyességet cselekszik a fejedelem császár ő felségével és katholikus alattvalóival — igy végződik az előterjesztés — ha a Kolozsváratt levő óvári, egészen elpusztult templomot felépitési végett tartozandóságaival együtt azoknak átengedné, vagy róluk másképen kegyelmesen gondoskodnék..." [1]) A fejedelem tanácsával egyetértve, irásban azt válaszolta: „hogy a bevett vallások hívei közül nem hiszi, hogy legyenek olyak, a kiknek az ország alkotmánya ellen elkövetett s hozzá feljelentett panaszára az igazság megtagadtatott volna; tanácsában ülnek a katholikus urak, ha kimutatják, hogy az ország alkotmánya ellenére valamiben megsértettek, a fejedelem tiszte a dolgon segitni a fejedelmi föltételek szerint, a miknek megtartására hittel kötelezte magát. Annál kevesebbé sértették meg az egyházi hatóságok; ha tiszteik valamiért a fejedelmet megtalálták, a mit a törvények megengedtek, semmit meg nem tagadott; ezután is azt teszi, s reméli, hogy ezen kegyelmét jó néven veszik, s nem kivánják, hogy olyan dologhoz nyuljon, a mi az ország közvégzései szerint rendelkezése alól kivétetett. Hogy a r. katholikus eklézsiák javai, templomai sehol senki által el nem vétettek, itt létében maga a követ is láthatta s tanusithatja. A szóban levő óvári templom az ország törvényeinél fogva adatott az orthodox egyháznak, az már régóta birja, azok tetszése ellenére, a kiké az, eladományozni nem áll hatalmában, a mi az

[1]) *Bethlen J.* Historia Rer. Transilv. sat. 275—276. ll.

ország törvényei által körül van irva. Ha olyasmi kéretett volna, a mi az ország törvényeivel nem ellenkezik, s a fejedelem hatalmát felül nem haladja, császár ő felsége kedve keresése végett készséggel teljesitette volna ...“ Hasonló kéréssel Kászoni János jezsuita is járult az országgyüléshez, de az az ügyet a fejedelemhez útasitotta.“ [1]) Vass József azt jegyezte meg I. Apafi Mihály fejedelem korában a jezsuitákról, hogy daczára a fejedelem elútasitó válaszának, alatta ezek Erdélyben szaporodni kezdettek, különösen pedig lakhelyökön Kolozs-Monostoron. Mikor pedig Erdély I. Lipót védelme alá ment [1688. május 17.] a jezsuiták erdélyi ügyeire, illetőleg a r. katholikus tan- és nevelőintézetekre boldogabb korszak vidám napjai derültek...“ [2]) Ez azonban későbbi korszakba tartozik...

Minden maradt ugy a mint volt.

Az *unitárius egyház* életéből változólag van jó és rosz följegyezni való. Stegmann Joachim, a kolozsvári szász unitáriusok predikátora 1678. aug. 10. kelt végrendeletében könyveit hagyta az eklézsiának.[3]) A püspök meghivatása az országgyülésre oly jog volt, a mit kevés fejed. vett kérdés alá. Kis-Solymosi Koncz Boldizsár élni kivánt e joggal, az egyház kifejezést adott ennek, s ő rendesen meghivatva, el is járt azokra; jelen volt 1667. jan. 15. a marosvásárhelyi, jul. 13. a radnóthi, octob. 3. a gyulafejérvári országgyülésen; [4]) 1668. a beszterczei országgyülés 34. t. czikke a [*Compilata Constitutiok* I. r. I. tit. VI. articulusa] az ő és reformált hitvallásu püspöktársa előterjesztésére hozatott. [5]) 1670. jul. 11. a radnóthi, decz. 1. a gyulafejérvári, [6]) 1641. nov. 25. ismét a gyulafejérvári, [7]) 1676. nov. 21. szintén ott tartott országgyüléseken is jelen volt. [8]) A másik nagy fontosságu esemény az, hogy az egyház, részint takarékos gazdálkodás által, részint híveinek e sanyarú idők daczára is buzgó adakozásából tőkéit annyira növelte, hogy 1667. nov. 19. a város *Véczke, Tormapataka, Kabalapataka, Gyurkapataka, Hosszumező* falvakban

---

[1]) *Bethlen J.* Historia Rer. Transilv. sat. 283—285. ll.
[2]) *A kolozsvári r. kath. gymn. Évkönyvei.* 1856/7. VI. füz. 14. l.
[3]) *Az erdélyi unitárius egyházközönség* alapitványlevelei H. csomag. 1. sz.
[4]) *Fosztó Uzoni*... sat. II. k. 604.
[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* II. k. 571—572. ll.
[6]) *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 603. l.
[7]) *Fosztó Uzoni.* sat. II. k. 604. l.
[8]) *Fosztó Uzoni*... sat. II. k. 610. l.

levő birtokát megvásárolta 10,309 frton, arany-ezüst pénzzel, zállog czímen, ugy, hogy az alparéti malmot, a város két tavát s a tarcsaházi pusztát is az orthodox eklézsiával közösen birja és használja; később ismét 1675. sept. 1. kelt zállogos szerződéssel ugyan a városnak, a török hadi sarcz miatt, 1660. jul. 14. kelt kölcsönszerződésnél fogva, Göcs Pál birtokába adott *Asszonyfalva, Felső- és Alsó-Füle* nevü jószágait, a Felső- Fülében levő nemesi udvarházzal együtt, az orthodox egyházzal 6642 frt és 42 krral magukhoz váltották, azon jogokkal és kötelezettségekkel, a mikkel az azelőtti kölcsönadó birta és használta, ugy, hogy a mint a zállogösszeg felét ő adta, a haszonnak is hasonfele övé legyen.“ [1]) Kérdésül tehető: hogy volt képes az egyház egymáshoz közel eső két időhatár közt ennyi pénzt összeszerezni? Két adatot hozok fel, a mi feleletül el lesz fogadható. A megtakaritásnak nagy tere volt a iskolák dézmajövedelme okos kezelésében, a mi nem csekély volt. Werner Mihály quartás 1688—89-ki számadása szerint az elébbi quartástól buzául átvett 2313½ nagy köblöt, a két év közötti télen három dézma asztagot csépeltettek el, egyikben volt 677 kalongya, a másikban 745, a harmadikban 774, együtt 2191 kalongya, ebből az iskolák quartája tett 314 nagy köblöt: rectornak, lectornak, papoknak, kántoroknak, összesen kiadott 53½ köblöt, eladott buzából jött be 636 frt 6 pénz.

Bort vett át ó- és újat 17 hordóban 1115 vedret, 1688. novemberében vett be 4218 vedret, a miből az iskolákat quartában ilette 1054½ veder, kiadott: mesternek, lectornak, 3 kántornak, az ifjuságnak és tanitóinak, magának s még egynek, összesen 409 vedret; kivevén mindenkinek illetőségét, maradt meg a pinczében eladásra 1760½ veder bor, miből bevett 2076 frt 45 pénzt. Pénzfizetésül kiadott Jövedécsi András mesternek 4 kántorra 125 frtot, Almási Mihály rectornak 90 frtot, Sárosi György szász kántornak 4 kántorra 25 frtot, Árkosi László magyar kántornak 25 frtot, Bölöni Dániel szentpéri kántornak 20 frtot, Désfalvy Tamás magyar collaboratornak 25 frtot, Kolosi Márton poesis tanitójának 25 frtot, a tanuló ifjuságnak 1689. jul. 23. 199 frt 68 p. a számadó magának 25 frtot, csaplárosnak 2 frt, Holdvilági György szász collaboratornak 4 kántorra 25 frtot, együtt 585 frt 68 p.

---

[1]) Oklevélt. CLXXXII. sz. CLXXXVII. sz.

1688—89. adtak ki a collecta pénzből az alumnusok számára 90 aranyat, melyet vettek a quartából 360 frton. Kivevén a fennebbi 2076 frtból 45 pénzből minden kiadást, maradt a pénztárban 997 frt 42 p. [1]) Ez adat fogalmat ad arról: mi értékü volt az óvári főiskola dézmaquartája a XVII-ik század végén, megismertet azon fő- és a szentpéteri kis iskola tanitó erejével s a templomok kántoraival, meggyőz arról, hogy a megtakaritásnak valóban volt alkalma, ahoz járulván még az ezen hitvalláshoz tartozóktól évenként begyülni szokott kegyes adományok [*collecta*], a mi oly tetemes volt, hogy az ifjuság alumniumát aranyban fizethették.

A másik egy rendkivüli eszköze volt az önsegélynek. Az 1660-ki török sarcz megfizetésekor mind az unitárius, mind az orthodoxus eklézsiák oda adták minden arany-ezüst készletöket, templomi edényeiket s drága clenodiumaikat is. Midőn 1667. a város felajánlta birtokainak Göcs Páltól kiváltását s a többieknek is az orthodoxokkal társaságban megvételét, minden egyéb segédforrásaik kimeritése után, az utolsóhoz is hozzá kellett nyulniok. Voltak t. i. Kolozsvároratt és Tordán a templomok pénztáraiban feles arany-ezüst zállogok, a mikre az eklézsia részint pénzt kölcsönzött, részint harangozás és temető helyadás czímén maradtak adósok a hívek. Ezeket is odaadták most, hogy a vételárat kiegészithessék. Jegyzéket készitettek róla: kinek hány forint értékü arany-ezüst nemüjét adták oda? s később lassanként őket kifizették. A jegyzékben a legelőkelőbbek nevei fordulnak elő. [2])

---

[1]) A *városi levéltárban levő* 1689. évi aug. 6-ki *eredetiből.*

[2]) I., A *kolozsvári Unitária Ecclesiánál zállogban* volt ezüst marhák:

Kerekes Bálintnak 11 frt, Pauli István urnak 42 frt 11 p. [*denár*] Timár Zacharias urnak 6 frt, Sobesser Jánosnak 24 frt 60 p. Szász Takács Györgynek 11 frt 25 p., Kecskeméthi Péter urnak 37 fr. Bek Mártonnak 12 frt 8 p., Peterdi Istvánnak 55 frt 8 p., Herman Mártonnak 8 frt 56 p., Debreczeni Istvánnak 20 frt, Lintner Kádár Györgynek 30 frt 16 p., Böszörményi Andrásnak 21 frt 48 p.

Együtt: 279 frt 26 p.

II. A *tordai Unitária Ecclesia adós maradt:*

Ilyefalvi Imrének 28 frt 29 p., Szebeni Péter urnak 11 frt 27 p., Brassai Jánosnak 9 frt 93 p., Kondert István urnak 18 frt 40 p., Sobesser Jánosnak 10 frt 75 p., Grummes Kádár Miklósnak 21 frt, Acz Miklósnak 23 frt 20 p„

Éles összeütközések volt az orthodoxokkal a[illegible] el fogja azt körüli fa- és kőboltok miatt, melyeket — a mint fenn e[illegible]esete — II. Rákóczi György az atyja alatt egyezségileg biztositott egyenjoguság elvének hitfelei javára érvényesitéseül felerészben az orthodoxoknak adatni rendelt, kik azt 1670-ig birták is; akkor azonban az unitáriusok a febr. 15-ki gyulafejérvári országgyüléshez folyamodtak, kérve sérelmök orvoslását. Koncz Boldizsár a püspök is jelen volt a gyülésen. A fejedelem nem engedte meg, hogy ben maradjon azon okból, mert saját ügye tárgyalásán senki nem lehet jelen. Ekkor püspöki süvegét és pálczáját egyik fejedelmi inasa által a teremből kivitette. A püspöknek azonban, mint a főnemesek egyikének helye levén az országgyülésen: mint olyan, még is ben maradott. Ekkor azt határozták, hogy ügyök tárgyalása alatt az összes unitáriusok távozzanak el.... Engedelmeskedtek, s irásbeli tiltakozást téve, a gyülést elhagyták. A tiltakozást, mint a tényt megvilágositó hiteles adatot szükségesnek látom megismertetni. „Midőn a kk. és rr. 1670. febr. 15. a gyulafejérvári országgyülésen együtt voltak, más kérelmeik közt tiszt. Koncz Boldizsár ur, az erdélyi unitárius egyházak püspöke, az unitáriusok piaczi nagy temploma körül levő s általuk birt boltjai és más tartozandóságainak elfoglalásáért panaszt adott be, melyre a kk. és rr. azt határozták, hogy a jelenlevő összes unitárius tagok menjenek ki a gyülésből. Minthogy az által ők véleményök előadásában és szavazati joguk gyakorlásában megakadályoztattak: ellene ünnepélyesen tiltakoztak, s kijelentették, hogy ha bármikor a más három bevett vallásuaknak hasonló ügye akár átalánosan, akár egyes kérdés alakjában tárgyalás alá kerülne, azok is a gyülésből kirekesztessenek, s szólási és szavazatadási joguktól elzárassanak. Az erről kiadott bizonyitó irás kelt 1670. febr. 25.“, [1]) Az országgyülés végzése a panasz tárgyában nem maradt fenn, az ügy mikénti elintézése iránt tehát teljes bizonyosság nem szerezhető; de van az unitárius főtanodai *Anyakönyvben* egy ezzel összefüggésben

---

Almási Andrásnak 25 frt 42 p., Pauli István urnak 28 frt 55 p., Ürmeösi Jánosnak 15 frt 42 p.

Együtt: 192 frt 23 p.

A *magyar tud. Akadémia kézirattárában időrendben külön fiokokba rendezettek illető eredetijéből.*

[1]) *Fosztó Uzoni* ... II. k. 75—76. ll.

1688—89. A püspök t. i. április 14-ig még egyszer átment [illegible]hez Gyulafejérvárra; s ugy látszik, ekkor nyert rá engedelmet, hogy a szóban levő boltokat tovább is birják. Kitünik ez Forgó István és Enyedi Péter kolozsvári polgároknak az odavaló orthodoxok nevében azon évi jul. 30. a kolozsmonostori konvent előtt tett s a királyi könyvekbe beigtatott tiltakozásából. „A városnak — igy szól az — levén a piaczi templom czintermén kivül saját földén épitett bizonyos számu boltjai, melyek némely része Bethlen Gábor fejedelem istállói voltak, s a fejedelem a farkas-utczai klastrom kövéből boltokká csináltatta; a boltok a kolozsvári tanács rendelkezése alatt állottak, s jövedelmét az unitáriusok maguk hasznára kezdették forditni. Az orthodoxok nehányszor megintették, mutassák elé: micsoda jusson birják s használják? de mindez ideig elmulasztották. Az orthodox vallásuak nem akarják a város ily kárát behunyt szemmel nézni, mivel az I. Rákóczi György alatt kötött *Egyezés* szerint e városban mindenből a fele rész őket illeti. Ez előtt egy nehány esztendővel a város számára el is vétettek volt, s mindez ideig békében birattak. Most ugy esett értésökre, hogy az itt lakó unitárius püspök Solymosi Koncz Boldizsár ur több unitárius vallásuakkal az országnak irott articulusa ellen — ki tudja minő okoktól inditatva — minden megintés és bizonyositás nélkül erőhatalommal elfoglalta, ennek az orthodox vallásuak ellene mondanak és ellene tiltakoznak addig is, mig a dolgot ott, a hol helye van, elé adhatják, s a mi őket mint orthodoxokat illeti, megkereshetik.“ [1])....Bánffi Dénes főkapitány 1666. octob. hónapjában a templomot is tartozandóságaival együtt el akarta foglalni, be is indult — irja egy unitárius emlékiró — Gyaluból, de a nagy hidon átmentében kocsija letörött, a fejedelemnek pedig nem sokkal ezután Kolozsvárra jöttében fia meghalt — a mint fennebb el volt mondva. E baljóslatu események akadályozták meg akkor az unitáriusok ellenfeleit szándékuk kivitelében. Akkor mondotta Bánffi Dénes az unitárius püspöknek, midőn az a főkapitány előtt bizonyitgatta, hogy a piaczi templomhoz és tartozandóságaihoz nincs egyenlő joga az orthodoxoknak, a főkapitány azt felelte: „Ha az unitáriusok joga a piaczi templomhoz oly

---

[1]) *Orsz. levéltár*, kol.-monostori levéltár rész. *Armales et Privilegia civitatis Colosvar*“ feliratu fiókban.

erős és nagy is, mint a mily vastag a torony, mégis el fogja azt venni tőlük.“ [1]) A főkapitányt hirtelen ért szerencsétlen esete azonban meggátolta szándékában. Kolozsváratt nov. 3. elfogták, s 8-káig őrizet alatt volt; ekkor Bethlenbe vitetvén, november 15-kén 4—5 óra közt feje vétetett.“ [2])

Más oldalról is veszély fenyegette őket a főtéri szentegyházért. Az 1689. május 17-ki hidelvi égés erőszakra bátoritotta a német katonákat; berohantak az óvári főiskolába, a nagy hall-teremből a padokat kihányták, s raktárrá alakitván, rá lakatot és pecsétet tettek. Nem lehet kétség iránta, hogy ez mások ösztönzésére történt. Vizkeleti István jezsuita — Csete Péter, petrinus barát nevében, a badeni herczeg német katonáit fellázasztotta, hogy a piaczi templomot fegyveresen rohanják meg, nevezett jezsuita pedig azt 1690. márcz. 31. Bedő Pál unitárius püspöktől nyiltan átadatni kérvén: ez az ügyet a városi tanács elé vitte, mely a százférfiakkal együtt tartott közgyülésben Csanádi Istvánt és Szentkereszti Andrást követül választva, Fogarasba a fejedelemhez és országgyüléshez küldötte a panasz orvoslása végett. Ennek következtében a már buzával megtöltött hall-terem május 6-n egy bizottság által kiürittetvén: az unitáriusoknak visszaadatott és helyreállittatott.[3]) ... Érdekes Szentiváni Márkus Dániel püsökük temetése. Ez 1689. halt meg, eltemettetett május 16. A koporsó előtt mentek három rendben a grammatisták, neutralisták [szegénységök miatt deáki ruhát nem viselők], secundánusok [vagyonos urfiak, kik polgári pályára készültek s nem öltöztek deáki ruhába], követték a tordai tógás diákok, ezeket a kolozsváriak, közbül volt a koporsó, utána a helybeli papság, iskolák tanárai, a vidéki esperesek sat.[4]) A halotti tisztességtétel e formája ma is igy van fenn ez egyház kebelében.

Már volt emlitve, hogy az orthodox egyház I. Apafi fejedelem alatt két nyomda birtokába jutott. Az is tény, hogy az unitáriusokkal társaságban 1675. sept. 1. 6642 m. frton három falut zállogositott fele haszonra, 1667. nov. 19-kén pedig 5648 frt 42 pénzen

---

[1]) *Fosztó Uzoni* ... II. k. 77—78. ll.
[2]) *Fosztó Uzoni* ... II. k. 78—79. ll.
[3]) *Fosztó Uzoni*. II. k. 81. l.
[4]) *Fosztó Uzoni*. II. k. 619. l.

Felek falut zállogositta meg, az alparéti malomnak, a város két tavának és a tarcsaházi pusztának az unitáriusokkal közösen leendő használatával együtt...[1]) Szellemi téren hasonlók sikerei. Azon jeles irók, kikről fennebb volt szó, nagy részben papjaik s tanáraik voltak. Az ott elmondottak ide is illenek és tartoznak..... Két emlékezetre méltót jegyzek még meg. Az *egyik* azon, 1665. jul. 27. kelt s fennebb már tárgyalt fejedelmi levél, melyben megengedtetett: „hogy az erdélyi sóaknákról az ország által, a fejedelem kegyelméből, a kolozsvári orthodox eklézsiának ezelőtt adott bizonyos számu sót, a fejedelem birodalmában minden 30-adon és vámon 30-ad és vámfizetés nélkül valamelyfelé jobbnak és hasznosbnak itélik, oda vihessék, s ebben a kolozsvári orthodox híveit sem a kamara ispánok, 30-adosok, útak, révek őrei, sem senki más, semmi szin alatt meg ne akadályozza, javaikban meg ne kárositsa, másnak is meg ne engedje." A *másik* külmagyar-utczai templomuknak ez időszakban épittetése, a mit a belső Szamos-árok megtisztitása iráut 1675. jul. 6. hozott s fennebb már elbeszélt közgyülési határozat megállapit. Egy újabb kori iró egy feliratot és egy j. könyvi végzést hoz fel ez épités éve megállapitására. Egyik az ottani szószéken még 1673. meg volt: *A legjobb, legnagyobb Istennek szentelte e szószéket nemes és nemzetes* Hentes *András, és saját buzgóságából önköltségén csináltatta* 1672."[2]) A j. könyvi végzés pedig az, a melyet a kolozsvári ev. ref. eklézsia 1689. julius 10. hozott, melyben a kolozsvári ev. ref eklézsia gondnokai meghatározták: hogy az egyházfiak a vallásukon levő becsületes embereket járják el, hogy a mit kiki jóakaratja szerint templom épitésére adni akar, hűségesen jegyezzék és szedjék fel, s tegyék le az esperes kezéhez."[3]) Fennebb emlitve volt, hogy 1689. a reformált hitvallásuak külső temploma szomszédságában támadt a tűzgyulás, s bár a templom megégése nem emlitetik, de a végzésből, mely annak megépitésére irányul s arra rendel gyüjtést, az következtethető, hogy a templomban az égés miatt kár történt. Már 1675. létezett templomot 1689. épitni nem, csak újra épitni lehet. Ezek össze-

---

[1]) Oklevélt. CLXXXI. sz.

[2]) D. O. M. S. *Hanc. Cath. Egr. ac. Nob. Andr. HENTES ex Devot. sua propr. aere fieri curavit Ao* 1672. *Szász Gerő:* Névkönyv . . . 1870. 23. l.

[3]) *Ugyanott* 23. sz.

vetése megerősiti a fennebbi szószéki föliratban meghatározott épitési évet.

I. Apafi Mihály kora a nemzeti politika hanyatlása s válságos átmeneti korszak jellegét viseli magán. Az ország csak imént megszilárdult állami szervezete bomlófélben, alapjai megingatva, legfőbb lét-érdekei kérdésbe voltak véve. Mindez Kolozsvárra is áll, s csak az ev. ref. egyház életében szenved módosulást, ott képez kivételt, mely folyvást rendszeresen fejlődött, erősbült, sőt teljes megszilárdulását itt érte el. A város általános érdekei a házéval tartottak lépést s voltak arányban: nagy sarczok, váltakozva iszonyu katonai terhek viselése, a közvagyon pusztulása, erőapadás, gyöngülés, a város régi polgári szervezete helyéről kimozditva, a kiváltságok és kedvezmények vas védöve nem egy ponton áttörve. Ennek következménye lett az ipar és kereskedelem pangása, a polgári önérzet csökkenése, a közszellem megbénulása, önkénytelen s fatumszerü készülés egy szörnyü átalakulásra. A fejedelem szemei behunytával az évek során át előkészitett óriási katastropha, megdöbbentő nagy vonásaiban tünik fel a vizsgáló szemei előtt, mely hivatva van és készül uj eget és uj földet teremteni Erdély és benne annak szemefénye, Kolozsvár szétzilált, meggyöngitett, terhei alatt elalélt népe számára.

XXXI. FEJEZET.

II. Apafi Mihály fejedelemsége.

— 1690—1707. —

Tököly Imre fejedelemsége.

— 1690. sept. 15. — octob. 25. —

II. Apafi Mihály 1681. jun. 10. választatott fejedelemmé, *szabadon s közakarattal, nem erőszakolta az országra senki* — mondja egy jelen volt főrendü, — fejedelmi föltételekül az I. Rákóczi Ferenczéit irta elébe az ország, oly módon, hogy az uralkodást 20 éves korában kezdje meg, s akkor az ország neki, ő az országnak hűségi esküt tesz. Ha időközben atyja meghal, az ifju fejedelem nevelését s az országnak az ő nevében kormányzását és igazga-

tását a fejedelmi tanácsrend viszi, a fejedelem asszony megegyezése sem záratván ki.[1]) 1683. aug. 7. a szultán a megerősitő levelet és fejedelmi jelvényeket megküldötte, mit 1684. az ünnepélyesebb Berat vagy Athname követett, s az ifju fejedelem sept. 18. Szebenben, később Gyula-Fejérváratt a fejedelemségbe ünnepélyesen beigtattatott.[2]) Midőn atyja halála után, Tököly beütése hirére, a fejedelmi tanácscsal együtt Kolozsvárra ment át, a kormányzás az ő nevében folyt, a Bécsbe követül küldött Bethlen Miklósnak adott útasitást ő és a tanács irta alá.[3]) Kolozsvár községe 1690. sept. 11-ki gyülésében e nagy változás közt ily végzést hozott: „Az ország zenebonás idejét nézve, mivel a mi kegyelmes Urunk s a méltóságos küldöttség biztonság végett Kolozsvárra vonta magát, a császári őrség is megszaporodván, a városnak feles élelemről kell gondoskodni, a lakosokon 1000 kis köböl buza felszedését végezte.“[4]) Ugy látszik, az országot dermesztő közöny, a fejedelmi tanácsot az Apafi-ház teljes elejtése gondolata s ide irányuló törekvés fogta el . . . 1691. a jan. 10-ki fogarasi országgyülés V. t.-czikkében is ki van mondva: „hogy mivel az időnek mivoltához képest különben nem lehet, tetszett közönségesen, hogy a tanácsrend közül hárman-hárman mindenkor választott kegyelmes urok, fejedelmök mellett legyenek, mig római császár ő felsége a mostan választott tisztek megerősitéséről s elébe terjesztendő más közdolgokról kegyelmes határozatát kiadja.“[5]) II. Apafi fejedelemsége a Habsburg-Lotharingiai házzal való egyezkedésekben mindig elismertetett, gróf Waldstein udvari belső tanácsos még 1694. decz. 21-n is mint ilyenhez irt hozzá,[6]) az I. Lipót-hitlevél bevezetésében 20 éves kora elérése esetében a fejedelemségben következési joga biztosittatott[7]), de a császár nevében kormányzó tanács neveztetett ki. Azután is a köziratokban mindig II. Apafi Mihály ifju fejedelemnek iratott . . . Az 1695-ik év a

---

[1]) *Magyar Tört. Tár.* Az utolsó Apafi. XXI. k. 6—8. ll.
[2]) *Magyar Tört. Tár.* XXI. k. 10—11. ll.
[3]) *Magyar Tört. Tár.* XXI. k. 15. l.
[4]) *A községi jegyzőkönyv eredetijéből.*
[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* IV. k. 15. l.
[6]) *M. Tört. Tár.* XXI. k. 239. l.
[7]) *Szász, Carolus*: Sylloge Tractatuum sat. 153. l.

forduló pont életében. Veteráni cs. főhadvezér s erdélyi főhadparancsnok magával hozta Bécsből az első tilalmi parancsot, hogy ezentúl fejedelemnek mondani nem lehet máshol, mint a maga jószágában. [1]) 1696. febr. 24-ki kir. leiratában I. Lipót meghagyta a kormánytanácsnak, hogy Apafi Mihálylyal, mint Erdély egyik főrendi tagjával a hűségi esküt tétesse le s számára jelöljen ki a főrendek közt helyet. [2]) Jellemző, hogy másnapról, febr. 24. kelt a Bethlen Miklós grófi diplomája. [3]) Apafi a hűségi esküt május 1. tette le, az *Unio*-esküt 16-án, [4]) s még azon évben Bécsbe hivatván: I. Lipót egyenes felhivására fejedelmi jogáról lemondott. [5]) 1697. ápr. 15. a cs. miniszterium elhatározta, hogy többé Erdélybe ne mehessen, évdíjul 12,000 frt rendeltetett számára, [6]) s 1701. aug. 31. r. szent birodalmi grófság és méltóságos czím. [7]) Az 1707. márcz. 28. — ápr. 21. maros-vásárhelyi országgyülés II. t.-czikkében választás által szerzett fejedelmi joga eltöröltetett [8]); meghalt 1713. febr. 18—22-ke között. [9])

II. Apafi Mihálynak a fejedelemségben következési jogigénye első izben atyja halálától Tököly Imre fejedelemnek 1690. a sept. 15—29-ki keresztény-szigeti országgyülés I. t.-czikkében foglalt megválasztatásaig terjedett [10]); ennek az országból octob. 25. kiszorittatása után [11]) ismét megujult tényleg, s fennállott addig, mig 1697. Erdélyből kizáratott [12]), közjogilag II. Rákóczi Ferenczнek elébb Gyula-Fejérváratt 1704. jul. 6. [13]), azután 1707. ápr. 5.

---

[1]) *Magyar Tört. Tár.* XXI. k. 57. l.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1696. 142. kir. kormányszéki sz. *M. Tört. Tár.* XXI. k. 245—47. ll.

[3]) U. o. 64., 245. ll.

[4]) U. o. 248—49. ll.

[5]) U. o. 57. l.

[6]) U. o. 58—59. l.

[7]) U. o. 302—303. ll.

[8]) *Magyar Történelmi Tár.* XXI. 316—317. ll.

[9]) U. o. 174. l.

[10]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1121—1190. ll.

[11]) *Erd. Tört. Adat.* II. k. 377. l.

[12]) *M. Tört. Tár.* XXI. k. 267—269. ll.

[13]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 401. l.

Maros-Vásárhelyen történt megválasztatásaig. [1]) Élete többi része kivül esik e munka körén. Fejedelmi jogokkal — egy-két aláirását kivéve — tényleg nem élvén: a miket tett, fejedelmi méltóságu, de magán ember tényei. A mi tiszteletet és hódolatot az országban mint fejedelem irányában mások tanusitottak, szintén személyes kegyelet és ohajtások műve azon időből, midőn még joga kétséges nem volt. A mik a mindkét természetü nyilvános tények közül művem körébe esnek, röviden megemlitem. Páriz Ferencz [Pápai] *Pax Animae* czimü, Kolozsváratt 1680. megjelent művét II. Apafi Mihály fejedelemnek ajánlotta. [2]) Ugyan ő 1681. *Carmen Seculare* czimü üdvözlő költeményét II. Apafi Mihálynak, mint a XVII-ik században egymás után megszakadás nélkül következő XIII. orthodoxus választott fejedelemnek [3]); ifj. Teleki Mihály *Fejedelmi Lélek* czimü, Kolozsváratt 1689. megjelent, deákból forditott művét szintén ifju Apafi Mihály választott fejedelemnek [4]); 1694. Nagy-Ari Józsefnek, I. és II. Apafi Mihály fejedelmek udvari papjának halotti tiszteletére irt gyász versek jelentek meg szintén Kolozsváratt. [5]) Bethlen Miklós azt hagyta emlékezetben, hogy a fejedelmi ház barátai folyvást sürgették a fejedelemségben megerősittetését, személyének udvaroltak, környétával *cum titulo Principis* járatták, kalendariumok eleibe *II. Apafi Mihály* fejedelemnek iratták sat. [6])

Ezek igazolják a kolozsvári sajtónak és az akkori irodalmi férfiaknak az ifju fejedelem iránti kegyeletét, csaknem hódolatát. De mindez az alkotmányban meghatározott s diplomatikailag körülirt joghatóságu fejedelemség kérdésében nem dönt, sőt számba sem jöhet. Hatásuk csak annyi, hogy az Apafiak generosus lelkületöknél fogva, az irókat és kiadókat erkölcsi és anyagi jutalom nélkül nem hagyták. Az ifju fejedelemnek buzgó vallásossága ismeretes. Róla az Apáczai-Albumban az van följegyezve, hogy az atyja által a kolozsvári orthodoxus — reformált — vallásnak főtanodája

---

[1]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 406. l.
[2]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1246. sz.
[3]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 1489. sz.
[4]) *Régi M. Könyvt.* I. k. 1773. sz.
[5]) *Régi M. Könyvt.* II. k. 1773. sz.
[6]) *M. Tört. Tár.* XXI. k. 56—57. ll.

javára alapitott 200 frt alumniumnak tiz évi szünet után kifizettetését továbbra is folyóvá tette, s intézkedett a máramarosi sóaknákból járt ugynevezett *Isten sója* kárpótlása felől.[1]) Kár, hogy ez iró a kegyes adomány évét s az alapitó levél hollétét meg nem jelölte. II. Apafi Mihály, mint római szentbirodalmi gróf 1711. jun. 21. kelt ajándéklevelében Szathmár-Némethi Mihály tanárhoz, az ő fölszólitására — a mi azonban az alapitványlevelen nem látszik meg — tudatta: „hogy szánja a kolozsvári református collegiumnak az akkori változó időkben történt sorsát s állapotját, melynek megorvoslására ha akarata s kivánsága szerint való módja lenne, megtapasztalnák, mások, talán sokak felett is az Isten házához való szeretetét, s jóllehet a nehéz idők és sok szükségei csak kevés segélyezést is nehezen engednek; mindazáltal mind az Isten házának előmozditására nézve, mind a felszólító kérését tekintetbe véve, megparancsolta Keszey Jánosnak, jószágai felügyelőjének, hogy négy becsületes ifjat a nevezett collegiumból az ifju fejedelem alapitványára felvevén: a mit más urak szoktak cselekedni, a szerint gondoskodjék róluk fogyatkozás nélkül, a mit örömest és tiszta szívből cselekszik, kivánva módot, hogy azon collegiumnak egyebekben is, nagyobbakban is tehetsége szerint segélyére lehetne.“ [2])

Tököly Imrének — a mint fennebb érintve volt — mint megválasztott fejedelemnek föltételeit az 1690-ki országgyülés a 2-ik t.-czikkbe foglalta,[3]) beigtatása sept. 21. történt, Hermann Lukács ágostai hitv. püspök, egy kapucsi basa és a havasalföldi vajda jelenlétében vitte végbe.[4]) Az országnak a törvények és elébe szabott föltételek szerint igazgatására a 3-ik t.-czikkben látható esküforma szerinti hitét letette,[5]) a fejedelmi tanácsosok és az ország kk. és rr. a 4. és 5. t.-czikk szerint neki szintén hűséget esküdtek.[6]) Fejedelemsége a török védúr önkényü akaratán és az ország vele tartó részének választásán alapul. Fejedelmi jogokat

---

[1]) *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . .* Tört. 36. l.

[2]) Oklevélt. CCXXVII. sz.

[3]) *Orsz. levélt.* sat. *Art. Diaet.* III. k. 1174—1176. ll.

[4]) *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 376. l.

[5]) *Orsz. levélt.* sat. *Art. Diaet.* III. k. 1176. l.

[6]) *Orsz. levélt.* sat. *Art. Diaet.* III. k. 1176—1178. ll.

csak ez egy országgyülésen gyakorolt, I. Lipót túlnyomó hadereje által — a mint fenebb is érintve volt — kevés számu seregével együtt az országból kiszorittatván: alig egy hónapi fejedelemségének tényleg vége szakadt, a nélkül, hogy annak Kolozsvár életében bármi nyoma lehetett volna.

* * *

Itt e korszaknak vége. Az elbeszéltek mintegy Erdély története körrajzában mutatják Kolozsvár története képét. A kettő oly szoros kapcsolatban van, hogy életváltozásaik s történetök leirásában sem választhatók el. A kis ország merész harczot kezdett, midőn az önálló nemzeti állam megalkotása zászlóját kitűzte. De a gondviselés koronként adott neki kormányzásra termett férfiakat, a kik azt szilárdan tartották kezökben, hajóját erős kézzel vezették, s a magyar nemzet történeti jogát és vágyait győzelemre juttatták. Nagy tanuság rejlik abban, hogyan lett a hosszu, hősies küzdelemnek oly szomoru vége. Én elmondom e tanuságokat s alakot adok nekik — az olvasó, ha nem találja helyesnek, módositsa benyomásai és saját itélete szerint.

Az államok a mely erényekkel megalapulnak, azokkal tartatnak fenn, kihalván ezek, alá hanyatlanak. Erdély és Kolozsvár története tanuság erre. Az országok és városok egyediségei azon élettörvényeket követik, a miket az ember. Meg van csecsemő, ifju és férfi koruk. Utóbbi nagy időre terjedhet, ha valamely nemzet vagy polgári társaság teremtő ereje időnként oly férfiakat hoz létre, a kikben az országalkotó nép és a várost tevő polgárság jelleme, nézeteikben akarata, kivánságaikban nagy tulajdonaik erősúlya nyilvánul. Ezek ösztönszerüleg tudják, mi káros a hazának vagy városnak, s mi szolgál javára. Szívöket a nemzet és városuk jó szelleme sugalmazza, lelkökben az ősök hagyománya él. Ők a köznek születtek s érzik rendeltetésöket. Ez erejöket fokozza, látásukat élesiti, bátorrá teszi kezdeményezéseikben, s a közbizalmat számukra önként szerzi meg. Az ilyenekben a nemzeti eszme s polgár-létök öntudata van megtestesülve; trónon és fejedelmi széken alattvalóik, kormányon nemzetök, a közgyülekezetekben polgártársaik összes erejét képesek egyesitni a közjóra, s hathatósan előmozditni az egyénit.

Az emberiség története azt tanitja, hogy a mig egy nemzetnek eszménye s magasra törekvő vágya van, a mit megvalósitni komolyan törekszik, addig fenmarad és él. A Mohácsnál eltemetett Magyarország romjaiból az önálló erdélyi fejedelemség megalkotása ily nemzeti eszme volt. S ez alapitotta meg és tartotta fenn a kis államot félszázadon át. Ekkor egy másik mély jelentőségü eszme lőn általánosan elfogadott jelszavává: „Magyarországot csak addig becsülik, a mig Erdélytől félnek. Fenn kell hát tartani a fejedelemséget mindaddig, mig idegen kézben lesz a magyar korona.“ Ez újabb félszázadig tartotta fenn Erdélyt. A mint megbukott a nemzeti eszme, s családi és magánérdek lépett a közérdek helyére, megbukott az állam, személyes tusák és belső pártviszály aláásták az ország önállásának alapjait s feldulták a magán jóllétet. A független magyar állam eszméje feledésbe ment, Erdély önállásáról többé senki sem beszélt, iránta sehol nem volt lelkesedés. A magával meghasonlott országban önként megindult a belső feloszlás, s elfoglalására és a magyar állameszme és nemzet megsemmisitésére tág út nyilt.... *A magyar korona alá visszatérés hazafiui kötelesség. Erdély betöltötte rendeltetését. A magyar önállóság a török hatalom megtörése után képtelenség.*... Ezek forgottak közajkon. De mindez nem folyt szükségképen az akkori eseményekből, legalább nem oly elemi feltartóztathatlan erővel, hogy elfordítható vagy más irányba terelhető ne lett volna. Az önmagáról lemondás soha sem szabad. Erdély rendeltetése — a mint azt Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György nemzeti politikának vallották s érvényesitették is — a magyar nemzet hegemoniájára törekvés volt, önálló államléttel, alkotmányos önrendelkezési joggal, védelemre emelt kéz s mérséklőleg hatás, sőt védgát állitás Magyarország elnémetesitése s absolutismus alá kényszeritése ellen. Nagy czél s méltó feladat nemes becsvágyu fejedelemnek; csak megszívlelése, a pártok erőközpontositása és kitartás kellett volna. A ki eszméért küzd, nem szabad azt elejteni. A történetnek sokszor útat kell nyitni, hogy magát s a jövőt revelálja, a politikusnak és államfőnek időt nyerni, hogy a jó ügynek kedvező változásokat hozzon létre. Fejedelemnek, a kin egy ország gondja s felelőssége fekszik, a lelkeket egyesitve, az erőket központositva kifejteni és bátor elhatározással, előre jól megfontolva, kell vezetni tudni — az állami és nemzeti magasb czél felé.

I. Rákóczival kihalt az uralkodói bölcseség az erdélyi fejedelmekből. Kemény, eszes fő, ügyes codificator s tapasztalt államférfi volt; de tévedett a török gyengesége s a Habsburg-ház őszintesége iránt. Politikájának ideje még nem jött volt el. II. Rákóczi György hős alak, de politikában nem elég megfontoló, hadi dolgokban rosz számitásu. Nem birt atyja diplomatiai eszélyével, a mi által az a gyakran békétlenkedő országot csodás erővel maga s háza iránt annyira lebilincselte, hogy bár félve, sok tettét gyülölve, szerették; sem Bethlen Gábor jövőbe való rendkivüli belátásával és finom ravaszságával, a mi által a pártokat lekötelezni, s a nemzet erejét czéljaira egyesitni, elleneit vagy kijátszani, vagy legyőzni birta, s a veszélyt mindig a legjobb időben ismerve fel, azt elháritani képes volt, s a helyzetnek ura maradt. Nem volt e kornak Izabella királynéja, s ennek megkoronázott országtalan árvája, nem Cháky Mihálya, a ki a lelkeket a nemzeti önállóság nagy eszméje szolgálatára egyesitse és saját lelke önzetlen hazaszeretét öntse beléjök. Tököly gyengébb volt koránál s annak romboló eseményeinél. I. Rákóczi Ferencz igen hamar, a II-dik igen későn jött. Bethlen Miklós volt Erdély legtehetségesebb ifju államférfia, de őt Teleki a fejedelem közelébe jutni sem engedte; ez elcsüggesztette őt, s később a nagy erkölcsi romlottság korában az eszményi czélok helyét nála is önzés váltotta fel. A titkon rágó féreg azonban, mely az ország és nemzet életfája gyökerére véve magát, azt erőszakos hervadásra kényszeritette, Teleki Mihály volt. Bűne az, hogy feladta a nemzet önrendelkezési jogát, alkudott a haza sorsa felett s bűndíjt fogadott el érette. Egy századra tette nyomorékká Erdélyt, s idegen kegyelemre juttatta saját nemzetét. Martinuzi és Cháky tették le a kis ország önállósága alapjait — Teleki rombolta szét.

Az állam és ezt alkotó nagy városok közt az a szoros életközösség van, hogy minél nagyobb tényező az utolsó, annál nagyobb az elsőnek jó és balsorsából kijutó része. Nem jelölhet magának új útat, mert csak része az egésznek, mit maga után vonni erőtlen. Mint a küllők a kerékagy: ugy forog a városok polgárságának élete, az állam élettengelye körül. Nem tüzhetnek ki külön czélt, mert összes életműködésöket az államhelyzet és törvények határolják be. Bármily törekvésök, csak az államfőnek intéző akaratától vehet irányt. Ezért az Erdélyről imént mondottak illenek Kolozsvárra is.

Jeles fejedelmek átalakitó és képző hatást gyakorolnak országuk népére, szabályos, öntudatos és biztos kormányzásuk mintává lesz az önkormányzatu törvényhatóságok előtt, az államélet rendes folyama tükröződik vissza a városok életében s a haza java s ezek érdekei kölcsönös támaszt találnak egymásban, előmozditva a közjóllétet s a polgárok külön javát. A fejedelem jó példája annak követésére birja az egész országot..... Kolozsvár erőteljes polgári élete megtermette a szükséges férfiakat mind a kormányzásra, mind a polgári munkásság más ágaira és köreire. A honoratiorok és papság nagy száma, a vagyonos nemesség, mivelt és gazdag iparos és kereskedő osztály adtak neki tekintélyt s a közdolgokra befolyást. Fodor István, Katonai Mihály, Gellyén Imre főbirák, Baráth István, Tótházi Mihály és Rayner Márton királybirák, iparosok voltak, s mint czéhmesterek szerezték maguknak a magasb kormányzati képességet. Szegedi György czéhmesterből, Trauzner Lukács jegyzőből lett fejedelmi táblabiró, Jacobinus János városi jegyző pedig Báthori Endre és Székely Mózes fejedelmek kancellára; Kakas István, kolozsvári előkelő polgár bécsi, Göcs Pál lengyelországi fejedelmi követek voltak, történetivé lett nevök s szolgálataik emlékezetre méltók. Nyirő Kálmán és Stenczel Imre, Konstantinápolyig, Velenczéig és Krakkóig terjesztették ki baromkereskedésöket, drága szöveteket s más árukat hoztak cserébe Kolozsvár és Erdély számára. A Filstich-nemzetség tagjai fejedelmi aranyváltók voltak, Ó-Radnán ólom bányájuk volt, s Offenbánya aranybányáit adományul szerezték meg. A fejedelem maga méz-, viasz-, só-, vas- és salétrom kereskedést üzött, jó példát adva törekvő és vállalkozó alattvalóinak.

A törvényhozás segélyezte az ipart és kereskedelmet s egyesülve gyarapitották a nemzeti tőkét. A hatalom mindkét tényezőjének ez érdeklődése a város anyagi jólléte iránt, a szabad kereskedésnek a hazai áruczikkek védelmével való egyeztetése szerencsésnek tünteti fel amaz időt, midőn az ország és fejedelem érdeke teljesen egy volt, az érdekellentétek kölcsönös jóakarattal kiegyenlitve elsimultak, s a kincstár az államszükségek fedezése, a nép megvagyonosodása föltételeit birta. Az ország nyugalma és jólléte kihatott a városokra és a polgárságra, ezeké vissza az országra és nemzetre. Virágzott az ipar és kereskedés. A czéhgyülések, a nemzeti munka megannyi szervezett központjai voltak, védői

a polgári szabadságnak s iskolái az önkormányzatnak. Az irodalom, iskolák és egyházak behatoltak a polgárság különböző rétegeibe, terjesztve a miveltséget és polgárosodást. . . . . Ilyen volt a város külső ábrázata derék fejedelmek alatt. . . . Mikor gyönge ült a fejedelmi széken, hamar megingott az alkotmány, önzés és zsarnokság kapott lábra, az erkölcsi és társadalmi kötelékek meglazultak, elárvult a közérdek s a magán jóllét forrásai kiapadtak: aláhanyatlott a város, elszegényedett a polgárság . . . Nagyobb városok erősen ki vannak téve a hatalmat birók és azért versenyzők kedvezéseinek és boszuállásának. Kolozsvár is gyakran volt ily szorongatott helyzetben. Ily küzdelmekkor felbomlik a társadalmi rend, féket szakit a fegyelem s az erkölcsi érzés helyét szenvedély foglalja el. A földmívesnek felduljják mezeit, az iparost elvonják munkájától, a kereskedőt és vagyonost megsarczolják s kifosztják. Ezt tették a keleti barbárok ugy, mint a kiéhezett spanyol és német katonaság és zsákmányszomjas vezéreik . . . . . De ez csak egyik vérző sebe volt Kolozsvárnak. A másikat az állam fedezettel nem biró szükségei okozták, melyek segélyforrás hiányában azt szintén tőle várták, s egész súlyokkal nehezedvén rá a népre, terhe földig lenyomta azt. . . . . Ez volt utolsó fejedelmei alatt Kolozsvár sorsa. Az állami és kormányzati szervezetnek felbomlása elemi erővel temetett el minden országos és városi önkormányzati intézményt, a közszabadságot és jóllétet. Kolozsvárt a nagy hajótörés pusztító vésze legsúlyosabban érte, mert neki legtöbb kincse volt a süllyedő hajóban. A nemzeti eszme fényének elhomályosulása vezető fény nélkül hagyta őt is, államfentartó erejének megtörése megtörte polgáraiban a jövő reményét. Az 1556. octob. 23-ki őszi napnak a lelkekben is visszatükröződő ragyogása, midőn Izabella királyné Kolozsvárra érkezvén s Erdély fejedelmi székét újból elfoglalván: új korszakot nyitott meg, az Apafiak fejedelmi széke összeomlásával sűrű homályba borult, melyet csak a nemzet örök hite világit meg időnként — soha ki nem alvó fényével.